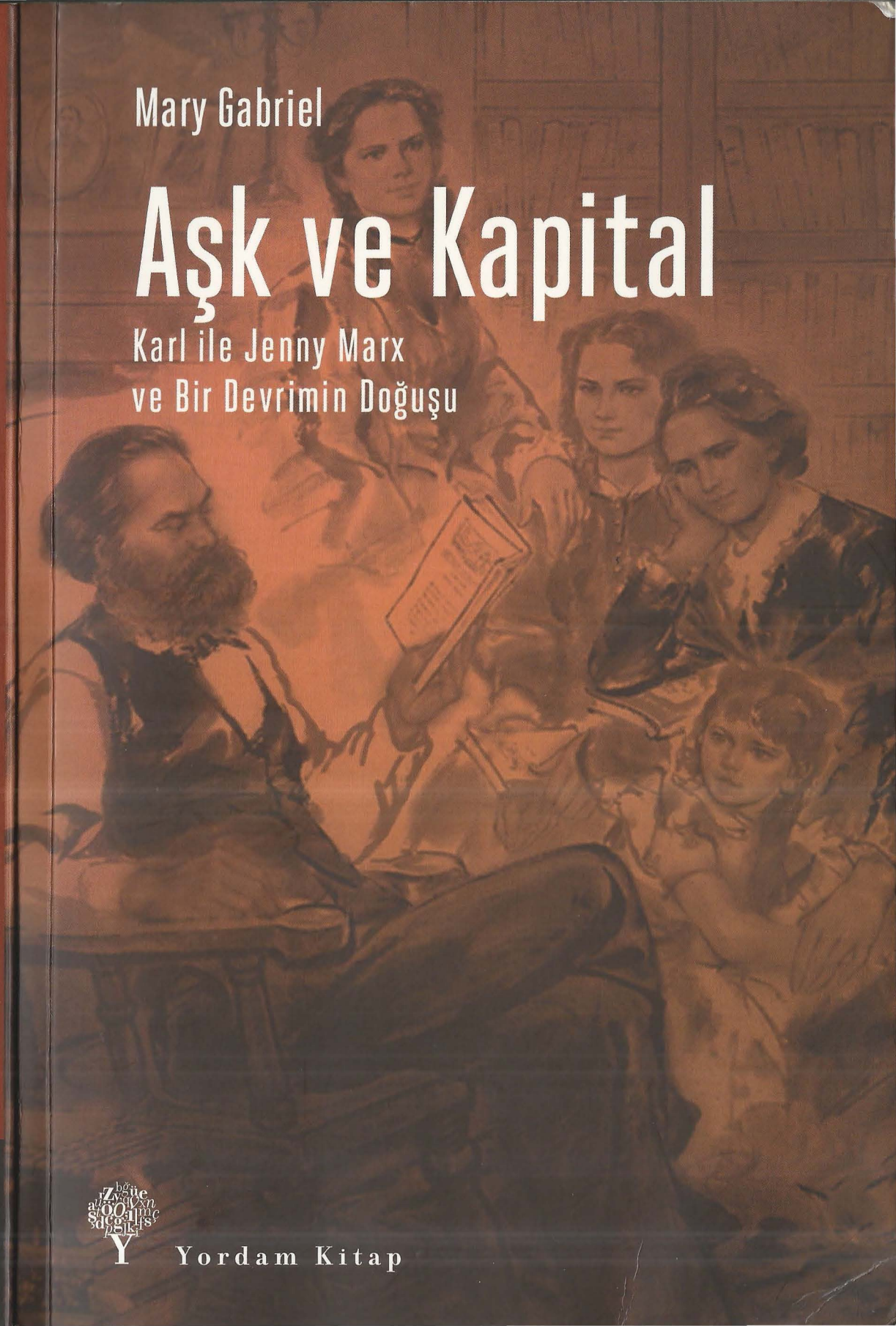
MARY GABRIEL • AŞK VE KAPİTAL

Mary Gabriel

Aşk ve Kapital

Karl ile Jenny Marx ve Bir Devrimin Doğuşu

Yordam Kitap

Mary Gabriel (d. 1955)

Eğitimini Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'da tamamladı. Washington ve Londra'da yirmi yıla yakın bir süre Reuters editörü olarak çalıştı. *Aşk ve Kapital* kitabıyla 2011 yılında Kurgu Dışı Dalında Amerikan Ulusal Kitap Ödülü'ne, 2012 yılında Pulitzer Biyografi/Otobiyografi Ödülü'ne aday gösterildi. Biyografi alanında uzmanlaşan yazarın yayımlanmış eserleri şunlardır: *Notorious Victoria: The Uncensored Life of Victoria Woodhull – Visionary, Suffragist, and First Woman to Run for President* [Namlı Victoria: Victoria Woodhull'un Sansürsüz Hayat Hikâyesi – Vizyoner, Sufrajist ve İlk Kadın Başkan Adayı] (1998); *The Art of Acquiring: A Portrait of Etta and Claribel Cone* [Elde Etme Sanatı: Bir Etta ve Claribel Cone Portresi], (2002); *Ninth Street Women: Lee Krasner, Elaine de Kooning, Grace Hartigan, Joan Mitchell, and Helen Frankenthaler – Five Painters and the Movement That Changed Modern Art* [Ninth Sokağı Kadınları: Lee Krasner, Elaine de Kooning, Grace Hartigan, Joan Mitchell ve Helen Frankenthaler – Modern Sanatı Değiştiren Beş Ressam ve Akım] (2018).

Eserin orijinal adı:

Love and Capital
Karl and Jenny Marx and the Birth of a Revolution
(Little, Brown and Company, 2011)

Çeviri Hakkında

Bu kitabın ön bölümleri ile 1-30. bölümleri **Benan Eres**, 31-35. bölümleri **Gülden Kurt Gevinç**, 36-53. bölümleri **Deniz Gedizlioğlu** tarafından çevrilmiştir. Cem Eroğul tüm metni İngilizce aslıyla karşılaştırarak gözden geçirmiş, Gülden Kurt Gevinç ise son okumayı üstlenmiştir.

AŞK VE KAPİTAL

Karl ile Jenny Marx ve Bir Devrimin Doğuşu

Mary Gabriel

İngilizceden Çevirenler:
Benan Eres, Deniz Gedizlioğlu, Gülden Kurt

Yordam Kitap: 345 • **Aşk ve Kapital** • Mary Gabriel
ISBN 978-605-172-340-2 • *Çeviri*: B. Eres-D. Gedizlioğlu-Gülden Kurt
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Haziran 2019
© Mary Gabriel, 2011; © Yordam Kitap, 2018

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

Aşk ve Kapital

Karl ile Jenny Marx ve Bir Devrimin Doğuşu

John'a...

...ve büyükbabamın aziz hatırasına.

İçindekiler

Kişiler Listesi 17
Siyasi Zaman Çizelgesi 39
Önsöz 49
Giriş: Londra, 1851 53

I. KISIM
MARX VE BARONUN KIZI 57
1. Bölüm: Trier, Almanya, 1835 59
2. Bölüm: Berlin, 1838 70
3. Bölüm: Köln, 1842 80
4. Bölüm: Kreuznach, 1843 93

II. KISIM
KAÇAK AİLE 97
5. Bölüm: Paris, 1843 99
6. Bölüm: Paris, 1844 108
7. Bölüm: Paris, 1845 118
8. Bölüm: Brüksel, 1845 Bahari 127
9. Bölüm: Londra, 1845 135
10. Bölüm: Brüksel, 1846 143
11. Bölüm: Brüksel, 1847 155
12. Bölüm: Brüksel, 1848 164
13. Bölüm: Paris, 1848 171
14. Bölüm: Paris, 1848 Bahari 182
15. Bölüm: Köln, 1848 191
16. Bölüm: Paris, Haziran 1848 200
17. Bölüm: Köln, 1849 210
18. Bölüm: Paris, 1849 221

III. KISIM
VİKTORYA İNGİLTERESİ'NDE SÜRGÜN 229
19. Bölüm: Londra, 1849 231
20. Bölüm: Zaltbommel, Hollanda, Ağustos 1850 247
21. Bölüm: Londra, 1851 Kışı 265
22. Bölüm: Londra, 1852 281
23. Bölüm: Londra, 1853 297
24. Bölüm: Londra, 1855 308

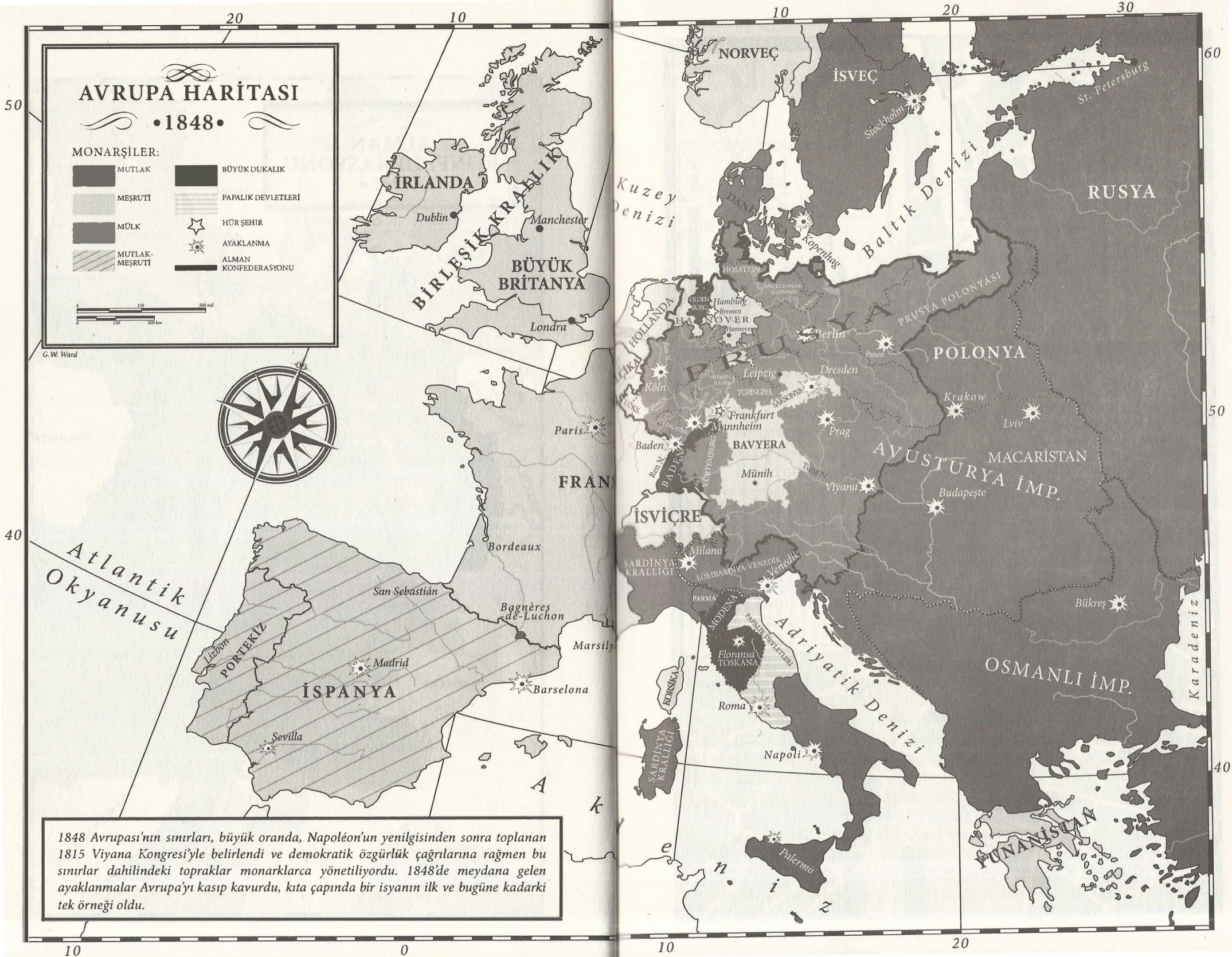
IV. KISIM
LA VIE BOHEME SONA ERİYOR 313
25. Bölüm: Londra, 1855 Sonbaharı 315
26. Bölüm: Londra, 1857 329
27. Bölüm: Londra, 1859 340
28. Bölüm: Londra, 1861 358
29. Bölüm: Londra, 1862 366

V. KISIM
KAPİTAL'DEN KOMÜN'E 381
30. Bölüm: Londra, 1864 383
31. Bölüm: Londra, 1866 401
32. Bölüm: Londra, 1867 414
33. Bölüm: Londra, 1868 432
34. Bölüm: Londra, 1869 445
35. Bölüm: Paris, 1870 Sonbahari 464
36. Bölüm: Paris, 1871 477
37. Bölüm: Bagnères-de-Luchon, Fransa, 1871 Yazı 493

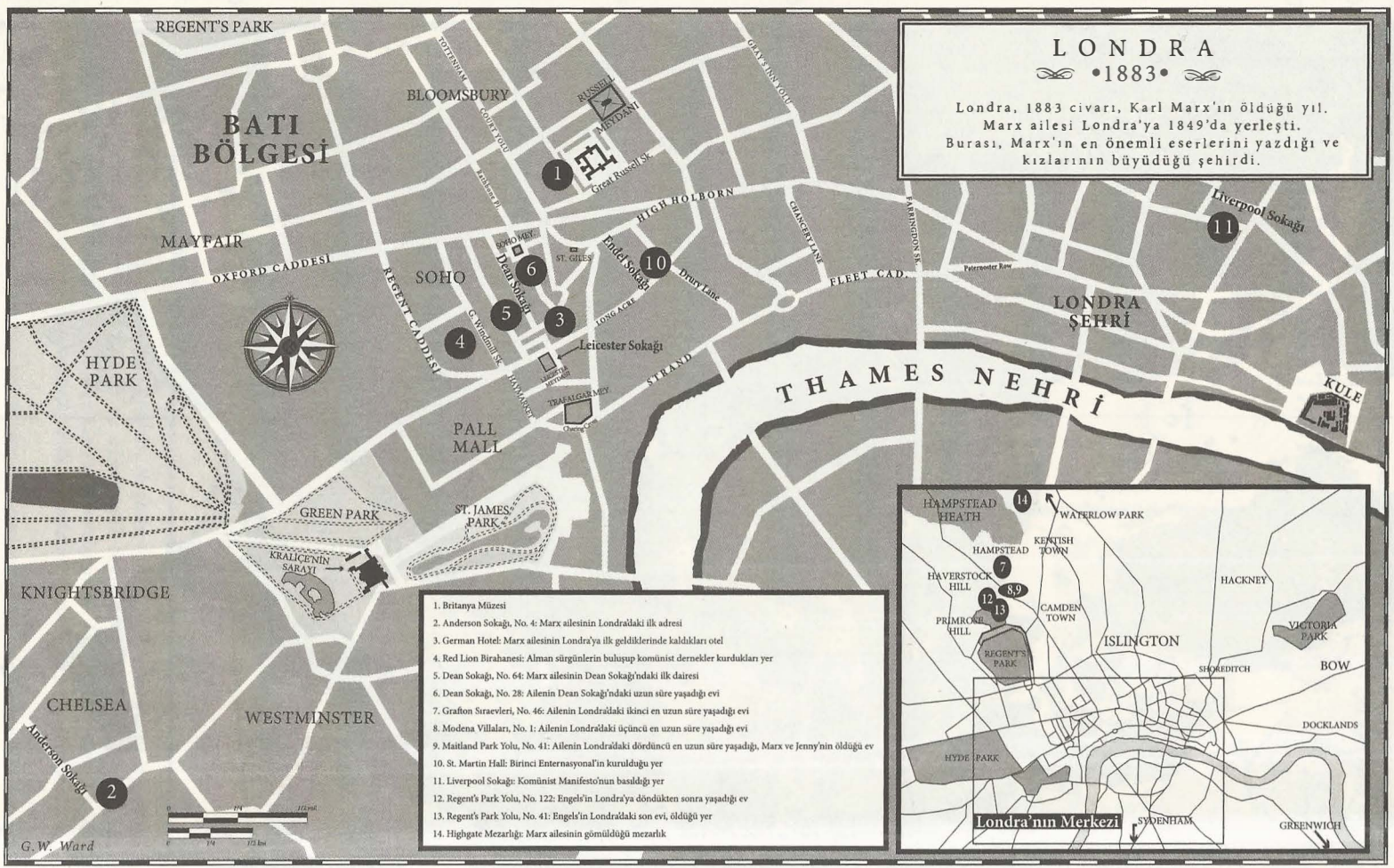
VI. KISIM
KIZIL TERÖRİST DOKTOR 499
38. Bölüm: Londra, 1871 501
39. Bölüm: Lahey, 1872 Sonbahari 516
40. Bölüm: Londra, 1875 538
41. Bölüm: Londra, 1880 550
42. Bölüm: Londra, 1881 562
43. Bölüm: Londra, 1882 573
44. Bölüm: Londra, 1883 593

VII. KISIM
MARX'IN ARDINDAN 597
45. Bölüm: Londra, 1883 Bahari 599
46. Bölüm: Londra, 1885 613
47. Bölüm: Londra, 1887 626
48. Bölüm: Londra, 1889 638
49. Bölüm: Londra, 1891 648
50. Bölüm: Londra, 1892 656
51. Bölüm: Londra, 1895 666
52. Bölüm: Londra, 1897 675
53. Bölüm: Draveil, Fransa, 1910 685
Teşekkür 693
Kaynakça 697
Dizin 707

ALMAN KONFEDERASYONU
• 1848 •
İSVEÇ
Baltık Denizi
Kuzey Denizi
DANİMARKA
HOLSTEIN
MECKLENBURG-SCHWERIN
M. STRELITZ
Hamburg
OLDEN BURG
Bremen
HANNOVER
Brandenburg
PRUSYA
PRUSYA POLONYASI
HOLLANDA
Hannover
Berlin
POLONYA
BRUNSWICK
ANHALT-DESSAU
Westfalya
Barmen
Köln
Bonn
HESSEN-KASSEL
Götha
Jena
Liepzig
SAKSONYA
Dresden
Silezya
BELÇİKA
Ren N.
NASSAU
HESSEN
LÜKS.
Kreuznach
Frankfurt
DARMSTADT
Trier
Prag
Bohemya
Palatina
BAVYERA
Moravya
Karlsbad
Tuna N.
BADEN
VÜRTEMBERG
Münih
Viyana
AVUSTURYA
Avusturya
FRANSA
İMP.
MACARİSTAN
İSVİÇRE
LOMBARDİYA-VENEDİK
OSMANLI İMP.
Adriyatik Denizi
0 50 100 mil
0 50 100 km
G. W. Ward

1848 Avrupası'nın sınırları, büyük oranda, Napoléon'un yenilgisinden sonra toplanan 1815 Viyana Kongresi'yle belirlendi ve demokratik özgürlük çağrılarına rağmen bu sınırlar dahilindeki topraklar monarklarca yönetiliyordu. 1848'de meydana gelen ayaklanmalar Avrupa'yı kasıp kavurdu, kıta çapında bir isyanın ilk ve bugüne kadarki tek örneği oldu.

LONDRA
•1883•
Londra, 1883 civarı, Karl Marx'ın öldüğü yıl. Marx ailesi Londra'ya 1849'da yerleşti. Burası, Marx'ın en önemli eserlerini yazdığı ve kızlarının büyüdüğü şehirdi.
REGENT'S PARK
BATI BÖLGESİ
BLOOMSBURY
MAYFAIR
SOHO
HYDE PARK
PALL MALL
GREEN PARK
ST. JAMES' PARK
KRALİÇENİN SARAYI
KNIGHTSBRIDGE
CHELSEA
WESTMINSTER
Anderson Sokağı
OXFORD CADDESİ
REGENT CADDESİ
HIGH HOLBORN
FLEET CAD.
STRAND
Leicester Sokağı
Dean Sokağı
Endel Sokağı
Liverpool Sokağı
LONDRA ŞEHRİ
THAMES NEHRİ
KULE
HAMPSTEAD HEATH
WATERLOW PARK
HAMPSTEAD
KENTISH TOWN
HAVERSTOCK HILL
HACKNEY
PRIMROSE HILL
CAMDEN TOWN
ISLINGTON
VICTORIA PARK
REGENT'S PARK
SHOREDITCH
BOW
DOCKLANDS
HYDE PARK
SYDENHAM
GREENWICH
Londra'nın Merkezi
1. Britanya Müzesi
2. Anderson Sokağı, No. 4: Marx ailesinin Londra'daki ilk adresi
3. German Hotel: Marx ailesinin Londra'ya ilk geldiklerinde kaldıkları otel
4. Red Lion Birahanesi: Alman sürgünlerin buluşup komünist dernekler kurdukları yer
5. Dean Sokağı, No. 64: Marx ailesinin Dean Sokağı'ndaki ilk dairesi
6. Dean Sokağı, No. 28: Ailenin Dean Sokağı'ndaki uzun süre yaşadığı evi
7. Grafton Sıraevleri, No. 46: Ailenin Londra'daki ikinci en uzun süre yaşadığı evi
8. Modena Villaları, No. 1: Ailenin Londra'daki üçüncü en uzun süre yaşadığı evi
9. Maitland Park Yolu, No. 41: Ailenin Londra'daki dördüncü en uzun süre yaşadığı, Marx ve Jenny'nin öldüğü ev
10. St. Martin Hall: Birinci Enternasyonal'in kurulduğu yer
11. Liverpool Sokağı: Komünist Manifesto'nun basıldığı yer
12. Regent's Park Yolu, No. 122: Engels'in Londra'ya döndükten sonra yaşadığı ev
13. Regent's Park Yolu, No. 41: Engels'in Londra'daki son evi, öldüğü yer
14. Highgate Mezarlığı: Marx ailesinin gömüldüğü mezarlık
G.W. Ward

Kişiler Listesi

Adams, Charles Francis: Avukat, Abraham Lincoln'ın başkanlığı döneminde Birleşik Devletler'in Büyük Britanya büyükelçisi, altıncı Birleşik Devletler başkanı John Quincy Adams'ın oğlu.

Adler, Victor: Avusturyalı gazeteci, Avusturya Sosyal Demokratlarının lideri ve Engels'in yakın arkadaşı.

Albert (doğum adı Saxe-Coburg ve Gotha Hanedanı'ndan Albert Francis Charles Augustus Emmanuel): 1840'ta Kraliçe Viktorya ile evlenerek Prens Albert oldu. İngiltere'de kültür ve bilim kurumlarının gelişmesinde rol oynadı.

II. Aleksandr (doğum adı Aleksandr Nikolayeviç): 1855'ten 1881'e kadar Rus çarı. 1861'de serfliği kaldırdı ve Rusya'nın ekonomisinin ve siyasi yaşamının modernleşmesine belli ölçüde olanak sağladı, ancak yönetimi baskıcıydı ve yurttaşlarının büyük çoğunluğunu ihmal etmekle suçlandı. 1881 yılında uğradığı suikast sonucu yaşamını yitirdi.

Angus Kontu: İskoçya'nın, geçmişi onuncu yüzyıla dayanan en eski ailelerinden birinin soyundan. İlk Angus Kontu unvanı 1389 yılında verildi. İlk kont, İngilizler tarafından esir edildikten sonra zindanda yaşamını yitirdi.

Anneke, Fritz: Eski Prusya subayı, gazeteci ve Köln'deki ilk komünist kışkırtıcılardan, daha sonra bir demokrat. 1848'de işçileri örgütlemekten altı ay hapis yattı, 1849 ayaklanmasında Baden'de savaştı ve İç Savaş sırasında Birlik (Kuzey) Ordusu'na katıldığı Birleşik Devletler'e göç etti.

Annenkov, Pavel: Varlıklı Rus liberal gazeteci ve Marx'ın arkadaşı.

Appianus: MS 95 yılında, Roma Mısırı'nın başkenti İskenderiye'de doğmuş olan tarihçi. 165 yılından önce bir tarihte *Roma Tarihi*'ni yazdı.

Argyll Kontu: İskoçya'nın en güçlü ve tartışmalı ailelerinden biri olan Argyll soyundan. Bu soya mensup VII. Argyll Kontu Archibald Campbell, Britanya Kralı II. Charles'a başkaldırdığı için 1661'de Edinburgh'da idam edilmişti.

Aveling, Edward: Britanyalı zooloji doktoru, gazeteci, laiklik savunucusu, tiyatro eleştirmeni, oyun yazarı, sosyalist, emek örgütçüsü, Marx'ın en küçük kızı Eleanor'un nikâhsız eşi. Alec Nelson takma adını kullandı.

Aveling, Isabel (bekârlık soyadı Frank): Edward Aveling'in ilk karısı, Londra'nın Leadenhall Pazarı'nda varlıklı bir kümes hayvanı tüccarının kızı. Bell olarak tanındı.

Bakunin, Antonia (bekârlık soyadı Kwiatkowska): Polonyalı bir tüccarın kızı, Mihail Bakunin'in karısı.

Bakunin, Mihail: Sonradan anarşist ve yazar olan on dokuzuncu yüzyıl aristokratı. İtalya, Fransa, Polonya, İspanya, İsviçre ve Rusya'da sadık takipçileri vardı ve Marx'ın yaşam boyu siyasi rakibi oldu.

Balzac, Honoré de: Romantizm ile gerçekçiliği birleştirerek on dokuzuncu yüzyıl başlarında Fransa'daki toplumsal, siyasi ve iktisadi yaşamın ayrıntılı ve içten bir resmini çizen Fransız romancı.

Bangya, János: Macar gazeteci ve Marx'ın Londra'daki yakın çevresine başarıyla sızan Prusya polis hafiyesi. Daha sonra, III. Napoléon zamanında Paris'te gizli polis olarak çalıştı.

Barbès, Armand: Kıdemli Fransız devrimci ve 1839'da başarısız bir ayaklanmaya öncülük eden Société des Saisons'un {Mevsimler Derneği} ilk üyelerinden. Louis-Philippe tarafından hapse atıldı, 1848 ayaklanmasından sonra serbest bırakıldı, kısa bir süreliğine Ulusal Meclis üyeliğinde bulundu.

Barrett, Michael: On iki kişinin ölümüyle sonuçlanan Cerkenwell hapishanesinin bombalanmasındaki rolünden dolayı 1868'de Londra'nın Newgate hapishanesinin önünde asılarak idam edilen İrlandalı. Barrett, İngiltere'de halkın önünde idam edilen son kişidir.

Barthélemy, Emmanuel: Auguste Blanqui'nin Fransız takipçisi, 1848 Haziran Günleri'nde Paris'te savaştı. 1849'da Marx'la aşağı yukarı aynı zamanlarda Londra'da bulundu ve aynı siyasi derneklerin bazılarına girip çıktı. Marx'ı fazla muhafazakâr buluyordu ve onu öldürmeyi planlamıştı. Barthélemy, daha sonra işlediği iki cinayet nedeniyle Londra'da idam edildi.

Baudelaire, Charles: Fransa'nın en etkili şairlerinden. Gizemci karanlığı ve etrafındaki on dokuzuncu yüzyıl toplumunda kendisine gün gibi açık görünen insanın insana karşı acımasızlığını işledi. 1860'larda, Paris'te, Marx'ın gelecekteki damadı Charles Longuet ile arkadaşlık etti.

Bauer, Bruno: Genç Hegelci, radikal Alman teolog ve felsefeci, Berlin'de Marx'ın erken dönem meslektaşlarından.

Bauer, Edgar: Alman felsefeci, yazar ve Genç Hegelci. Marx ve Engels, *Kutsal Aile*'de Edgar ve kardeşi Bruno'ya saldırdılar, ancak Londra'da Marx'la arkadaş kaldı.

Bauer, Heinrich: Alman kunduracı, Londra'da Adiller Birliği'nin kurucularından. Daha sonra, Londra'dan Almanya'ya propaganda amacıyla seyahat eden bir Komünist Birlik üyesi oldu. Sonunda Avustralya'ya göç etti.

Bauer, Ludwig: Londra'ya geldiklerinde Marx ailesine bakan Alman doktor; daha sonra, ödenmemiş faturalar nedeniyle Marx'a karşı yasal yollara başvurdu.

Bax, Ernest Belfort: Britanyalı gazeteci ve Marx'ın *Kapital, Cilt I*'ini öven ilk bağımsız İngilizce değerlendirmenin yazarı. Daha sonra, Eleanor Marx ile birlikte, o sıralarda filizlenmekte olan Britanya sosyalist hareketinin içinde etkin biçimde yer aldı. Britanya Sosyalist Partisi'nin gelecekteki önderlerinden biri olacaktır.

Bazalgette, Joseph: Yurttaşlarını, binlerce kişinin hayatına mal olmuş kolera salgınlarından koruyacak olan Londra kanalizasyon sisteminin inşasıyla görevlendirilen on dokuzuncu yüzyıl inşaat mühendisi.

Bebel, August: On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başındaki Alman işçi sınıfı hareketinin ve Enternasyonal'in {Uluslararası İşçi Birliği-UİB} önde gelen isimlerinden biri, Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurucularından ve Reichstag {Almanya Parlamentosu} üyesi. Marx ve Engels'in ölümlerinden sonra hareket içinde eleştirel bir isim olacaktır.

Becker, Hermann: 1851 ilkbaharında Köln Komünist Davası'nda sanık olarak tutuklanmadan önce Marx'ın toplu eserleri dizisini yayımlamaya başlamış olan Alman avukat

ve gazeteci. Vatana ihanete teşebbüsten beş yıl hapse mahkûm edildi. İleriki yıllarda Dortmund ve Köln'ün belediye başkanlığını yaptı ve Reichstag üyesi oldu.

Becker, Johann: İsviçre'de ikamet eden kıdemli Alman devrimci, 1848 ayaklanmalarına ve Birinci Enternasyonal'e katıldı, İsviçre işçi sınıfı hareketi içinde etkin biçimde çalıştı. Marx, Engels ve Jenny'nin hayat boyu dostuydu.

Berlin, Isaiah: Yirminci yüzyıl Rusya doğumlu Britanyalı liberal felsefeci, düşünce tarihçisi. En çok siyasi özgürlük üzerine kaleme aldığı çalışması *İki Özgürlük Kavramı* ile tanınır.

Bernays, Karl Ludwig (doğum adı Lazarus Ferdinand Coelestin): Liberal görüşleri nedeniyle işinden atılan Bavyeralı gazete yayın yönetmeni. Paris'te Marx'la birlikte iki gazetede çalıştı ve monarşi karşıtı bir makalesi yüzünden Prusya'nın baskısıyla hapse atıldı. Sonunda Birleşik Devletler'e göç etti. F. C. Bernays olarak tanınır.

Bernstein, Eduard: İsviçre'de yerleşik Alman gazete yayın yönetmeni ve Marx'la Engels tarafından yeni kuşağın en yetenekli partililerinden biri olarak görülen sosyal demokrat. Engels'in ölümünden sonra revizyonistlikle suçlandı. İngiltere'ye taşındıktan sonra Eleanor Marx ile yakın arkadaş oldu. Ede olarak tanınır.

Besant, Annie (bekârlık soyadı Wood): Britanyalı laiklik savunucusu ve yazar. Doğum kontrolünü savundu ve doğum kontrolünü teşvik ederek müstehcen yayın yapmakla suçlandı. Edward Aveling'in eski sevgilisiydi; Aveling, Eleanor Marx'la ilişkiye girdikten sonra onun en büyük tenkitçisi oldu. İleriki yıllarda tanrıcı bir gizemli felsefe yandaşı oldu ve Hindistan'ın bağımsızlığı için eylemcilik yaptı.

Biskamp, Elard: 1848-1849 ayaklanmasında Almanya'da savaştı, Londra'da çıkan Alman siyasi sığınmacıların gazetesi *Das Volk*'un {Halk} kurucusu. 1859'da gazetede Marx'la birlikte çalıştı.

Bismarck, Otto Eduard Leopold von: Prusya'nın Rusya ve Fransa büyükelçisi ve başbakan olarak görev yaptı, 1871'de oluşturulan yeni Alman Reich'ında şansölye oldu. Alman Konfederasyonu'nun tek bir Alman imparatorluğu olarak birleştirilmesinde belki de en önemli kişiydi ve hem ülke içinde hem de Avrupa genelinde muazzam bir güce sahipti. Sosyalizm karşıtı yasaları kurumsallaştırdı ve işçilere karşı sert tedbirler uyguladı.

Black, Clementina: Britanyalı yazar ve portre ressamı, işçi sınıfı eylemcisi, Kadınların Sanayi Konseyi'nin başkanı ve Eleanor Marx'ın dostu.

Blanc, Jean Joseph Louis: Fransız sosyalist yazar ve eylemci, Fransa'nın 1848'deki geçici hükümetinde bakan. Tasfiye edilmesiyle Haziran Günleri ayaklanmasının tetiklendiği, tartışmalı bir iş edindirme programını yönetti. Louis olarak tanınır.

Blank, Marie (bekârlık soyadı Engels): Friedrich Engels'in en yakın olduğu kardeşi. Sosyalist Emil Blank ile evlendi.

Blanqui, Louis Auguste: Kıdemli Fransız devrimci, anarşist, komünist ve propagandacı. Fransa'daki tüm önemli ayaklanmalara –1830, 1848 ve 1871– katıldı. Auguste olarak tanınır.

Blind, Karl: Londra'da mülteci sorunları üzerinde Marx'la çalışan Alman yazar. 1850'lerin başlarında Londra'da Marx ailesiyle ahbaplık etti.

Blos, Wilhelm: Gazeteci, Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi, gelecekte Reichstag milletvekili ve 1918-1920 yılları arasında Almanya'nın Württemberg Eyalet Hükümeti'nde başbakan.

Bonaparte, Pierre Napoléon: III. Napoléon'un kuzeni ve Fransa'nın Kurucu Meclis ve Yasama Meclisi üyesi.

Born, Stephan (doğum adı Simon Buttermilch): Alman matbaa dizgicisi ve Marx'ın yakın çevresine Engels'in Brüksel'de dahil ettiği Komünist Birlik üyesi. Daha sonra Berlin'deki işçi sınıfı hareketinin önderlerinden biri.

Bornstedt, Adalbert von: Avusturya casusu ve kışkırtıcı ajan olarak çalışan Alman gazeteci. Paris'te çıkan *Vorwärts!* {İleri!} gazetesinde yardımcı yayın yönetmenliği ve Brüksel'de *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'da {Alman-Brüksel Gazetesi} yayın yönetmenliği yaptı.

Börnstein, Heinrich: Paris'te çıkan *Vorwärts!* gazetesini kuran Alman gazeteci ve işadamı. Daha sonra Birleşik Devletler'e göçtü ve St. Louis'de bir gazetenin yayın yönetmenliğini yaptı.

Brandenburg, Friedrich Wilhelm von: Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm'in gayri meşru oğlu, komutan, Kasım 1849'da oluşturulan karşıdevrimci Prusya hükümetinin başbakanı. Kasım 1850'deki ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Bühring, Karl Johann: Alman mobilya ustası ve Komünist Birlik üyesi. Marx, 1861'de Hollanda ve Berlin seyahatlerinde onun pasaportunu kullandı.

Bürgers, Heinrich: Paris, Brüksel ve Köln'de Marx'la birlikte çalışan radikal Alman gazeteci ve gelecekte Reichstag üyesi. Komünist Birlik üyelerinin yargılandığı Köln Komünist Davası'nda suçlu bulundu ve altı yıl hapis yattı.

Burns, John: İngiliz işçi sınıfı önderi, sendika örgütçüsü, Sosyal Demokrat Federasyonu üyesi, Londra liman işçileri grevini örgütleyenlerden biri, Britanya Parlamentosu üyesi ve Liberal Parti hükümetlerinde kabine üyesi.

Burns, Lydia: İrlandalı fabrika işçisi ve Mary Burns'ün en küçük kız kardeşi. Ablasının 1863'teki ölümünden sonra Engels'in nikâhsız eşi olarak yaşadı. Lizzy olarak bilinir.

Burns, Mary: Manchester'da İrlandalı fabrika işçisi. 1863'teki ölümüne kadar Engels'in nikâhsız eşi olarak yaşadı.

Burns, Mary Ellen: Lizzy ile Engels'in kendi kızları gibi yetiştirdikleri, Mary ve Lizzy Burns'ün yeğeni. Pumps olarak bilinir.

Camphausen, Ludolf: Prusyalı banker, demiryolu baronu ve Prusya'nın gelecekteki başbakanı. Marx'ın Köln'de yayın yönetmenliğini yaptığı *Rheinische Zeitung*'un {Renanya Gazetesi} finansal destekçilerinden biriydi.

Cavaignac, Louis-Eugène: Fransız general ve 1848 hükümetinde savaş bakanı. Paris'teki Haziran Günleri ayaklanması sırasında Ulusal Meclis Cavaignac'a, Fransa'nın yönetimi için yürütme yetkisini Aralık 1848'deki başkanlık seçimlerine kadar devretti.

Cervantes, Miguel de: Görece yoksulluğa düşmeden önce maceralı bir hayat yaşamış İspanyol romancı. Yoksulluğu elli sekiz yaşında, Marx ailesinin en beğendiği kitaplardan biri olan *Don Kişot* ile yakaladığı başarıyla sona erdi.

Champion, Henry Hyde: Londra liman işçileri grevinin örgütlenmesinde rol oynayan İngiliz sosyalist, gazeteci ve emekli topçu subayı. Britanya'da Bağımsız İşçi Partisi'nin ilk destekçilerinden biriydi ve tüzüğünün yazılmasına yardımcı oldu.

X. Charles (doğum adı Charles-Philippe de France): Selefinin ilan ettiği sınırlı anayasacılık gibi reformlardan geri dönme teşebbüsü nedeniyle başlayan Temmuz 1830 ayaklanmasıyla tahttan indirilen Fransız Bourbon kralı.

Çernişevski, Nikolay: Rus gazeteci ve 1850'lerle 1860'larda Rusya'daki radikal aydın çevre-

sinin önderi. Yazılarının devrimci halkçılığı teşvik ettiği gerekçesiyle on dokuz yıllığına Sibirya'ya sürüldü.

Clemenceau, George Eugène Benjamin: Fransız cumhuriyetçi, gazeteci, Ulusal Meclis üyesi, içişleri bakanı ve iki dönem Fransa başbakanı (1906-1909 ve 1917-1920). Charles Longuet'nin Paris'teki en yakın arkadaşlarından biri. Longuet'nin Londra'daki sürgünden Fransa'ya geri dönmesine yardımcı oldu.

Cluss, Adolf: Alman mühendis, yazar, Komünist Birlik üyesi, Washington D.C.'de Marksçı sosyalizm propagandası yapan önemli bir Marx dostu.

Cohen, Ferdinand: Karl Blind'in üvey oğlu. 1866'da, Berlin'de Bismarck'a karşı başarısız suikast girişiminin ardından hapiste intihar etti.

Collison, William: Londralı bir polisin oğlu, sekiz saatlik işgünü için ilk eylemcilerden biri ve başka işlerin yanında, grevleri kırmak için sendikasız işçi temin eden Özgür Emek Birliği'nin kurucusu.

Cooper, James Fenimore: El değmemiş sınır boylarında ve ormanlarda geçen öyküleriyle, on dokuzuncu yüzyılda Avrupalı okurun gözünde Yeni Kıta'nın heyecan verici bir resmini çizen Amerikalı yazar.

Crosse, Arthur Wilson: Londralı avukat. Engels'in vasiyet işlemlerini yürüttü ve Eleanor Marx Aveling ve Edward Aveling için vasiyetnameler hazırladı.

Culine, Hippolyte: 1891'de Fourmies'deki 1 Mayıs karışıklıkları sırasında, Lille bölgesindeki Fransız İşçi Partisi önderi.

Cuno, Theodor: Alman sosyalist ve Enternasyonal üyesi. Uluslararası İşçi Birliği adına İtalya'da çalıştı ve daha sonra işçi sınıfı ve sosyalizm eylemciliğine devam ettiği Birleşik Devletler'e göç etti.

D'Agoult, Kontes (bekârlık adı Marie-Catherine-Sophie de Flavigny): Franz Liszt'in eski sevgilisi, çiftin üç çocukları vardı. Karl ve Jenny Marx Paris'teyken Georg Herwegh'in sevgilisi. Radikal düşünürlerden oluşan bir salonun önderi. Takma adı Daniel Stern.

Dale, George Edgar: Eleanor Marx'a hidrosiyanik asit gönderen Sydenham'lı eczacı.

Dana, Charles: Amerikalı gazeteci ve 1849'dan 1862'ye kadar *New York Daily Tribune*'ün yayın yönetmeni. Marx'ı dış haberler muhabiri olarak işe aldı.

Daniels, Amalie: Roland Daniels'in karısı.

Daniels, Roland: Kölnlü doktor, Marx'ın yakın ahbabı ve Komünist Birlik üyesi. Köln Komünist Davası'nda yargılandı ve beraat etti, ancak kısa süre sonra, yargılanma öncesinde uzun süren tutukluluğuyla bağlantılı hastalıklar nedeniyle yaşamını yitirdi.

Danielson, Nikolay: Marx ve Engels'in Rus sırdaşı, yazar ve iktisatçı. Herman Lopatin ve Nikolay Lyubavin ile birlikte *Kapital, Cilt I*'i Rusçaya çevirdi.

Dante, Alighieri: On üçüncü yüzyılda doğmuş İtalyan şair. En çok *İlahi Komedya*'sı ile tanınır. Dünyanın en büyük şairlerinden kabul edilir.

Darwin, Charles: 1859 tarihli *Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine* adlı kitabı evrim üzerine popüler tartışmaları ateşleyen ve onu bir anda tartışmalı teorinin kurucusu olarak üne kavuşturan, on dokuzuncu yüzyıl Britanyalı doğabilimci.

Deasy, (Yüzbaşı) Michael: 1867'de Manchester'da, Fenian'ın önderlerinden biri olma suçlamasıyla tutuklandıktan sonra, kaçmasına yardımcı olan üç İrlandalının asılması olayının İrlanda bağımsızlık hareketi içinde bir efsaneye dönüştüğü Amerikan İç Savaşı gazisi.

Defoe, Daniel (doğum adı Daniel Foe): İngiliz romancı, gazeteci, başka kitaplarının yanında *Robinson Crusoe* ve *Moll Flanders*'ın yazarı. On yedinci yüzyılın sonları ile on sekizinci yüzyılın başlarındaki İngiliz toplumunu gerçekçi biçimde tasvir etmesiyle tanınır.

Demuth, Helene: Trier'deki Westphalen hanesinin hizmetçisi. Yirmi beş yaşından itibaren ailenin bir ferdi olarak Karl ve Jenny Marx'la birlikte yaşadı. Lenchen olarak tanınır. Marx'ın bir oğlunun annesidir.

Demuth, Henry Frederick Lewis: Karl Marx ve Helene Demuth'un gayri meşru oğlu. Londra'nın Batı Bölgesi'nde {West End} bakıcı bir ailenin yanında yaşadı ve bir makinist, sendika üyesi ve eylemci oldu. Marx ve Engels'e hayranlık duydu, ancak, ikisinden birinin kendi babası olabileceği kuşkusu açıklığa kavuşamadan öldü. Freddy olarak tanınır.

De Paepe, César: Belçikalı gazeteci, doktor ve UİB'nin genç üyesi. 1872'de kısa süreliğine Marx'la yollarını ayırdı ve Enternasyonal'in denetimi mücadelesinde Bakunin'i destekledi. Belçika İşçi Partisi'nin kurucularından.

Dickens, Charles: Britanya'nın en popüler romancısı. On dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'ni anlattığı gerçekçi romanlarıyla, gelişen bir sanayi toplumunda alt sınıfların zor yaşamlarını ve yurttaş kitlelerinin sömürülüşünü tanımladı.

Dmitrieff Tomanovskaya, Elizabeth (bekârlık soyadı Kusheleva): 1870'te on dokuz yaşındayken Marx'ların Londra evinde belirip Marx ve kızlarının güvenini kazanan Rusya doğumlu devrimci. 1871 Komünü sırasında Paris'te Marx'ın verdiği görevleri yürüttü, sonrasında Paris'te kaldı ve kadınları barikatlarda örgütlemeye yardımcı oldu.

Donelson, Andrew Jackson: 1848 ayaklanması sırasında Prusya'da Amerikan elçisi, daha sonra, 1849'da Birleşik Devletler'e geri dönmeden önce, Almanya federal hükümeti nezdinde özel temsilci ve tam yetkili fevkalade elçi.

Doucet, Ernest: Paul ve Laura Lafargue'ın Fransa, Draveil'deki bahçıvanı.

Doucet, Roger: Ernest Doucet'nin oğlu.

Dourlen, Gustave: Charles Longuet'nin Komün'ün ardından Fransa'dan kaçmasına yardım eden ve daha sonra Argenteuil'de Longuet'lerin aile doktoru olan Fransız doktor.

Dronke, Ernest: Almanya'da hapisten kaçmış olan bir yazar, Komünist Birlik üyesi oldu ve Köln'de, Marx'ın yönetiminde, *Neue Rheinische Zeitung*'da {Yeni Renanya Gazetesi} yayın yönetmenliğinde çalıştı. Daha sonra İngiltere'ye göç etti ve Marx ile Engels'in yakın arkadaşı oldu.

Duff, (Sör) Mountstuart Elphinstone Grant: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Britanya Parlamentosu'nun liberal üyelerinden.

Dühring, Eugen: Gözleri görmeyen Alman sosyalist, felsefeci, iktisatçı ve Berlin Üniversitesi'nde öğretim üyesi. Gelişmekte olan Alman işçi hareketine ütopyacı fikirler aşılama tehdidi Engels'i tahrik etti. Engels'in *Anti-Dühring* adlı polemiği, Marksist yazının önemli bir parçası haline geldi.

Duncker, Franz Gustav: Ferdinand Lassalle'in ısrarıyla 1858'de Marx'ın bir dizi kitabını ele almaya razı olan Berlinli yayıncı. 1859'da Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı eserini yayımladı.

Dupont, Eugène: Fransız işçi sınıfı eylemcisi, 1848 Paris ayaklanmasına katıldı, UİB Genel Konseyi üyesi oldu.

Eccarius, Georg: Londra'da sürgünde bulunan Alman terzi, Adiller Birliği, Komünist Birlik ve Uluslararası İşçi Birliği üyesi. 1863 ile 1872 arasında, Enternasyonal'in genel sekreteriydi.

Eichmann, Franz August: 1848'de Prusya içişleri bakanı ve Ren eyaletinin başkanı.

Ellis, Henry Havelock: Britanyalı psikolog ve Eleanor Marx'ın yakın dostu. Altmış yaşına kadar iktidarsızlık yaşayıp cinsel ilişkiler üzerine bir kariyer yaptı. "Homoseksüel", "otoerotizm" ve "narsisizm" terimlerini ilk ortaya atan olduğu söylenir.

Engels, Friedrich: Prusyalı bir tekstil üreticisinin evladı, Marx'ın en yakın çalışma arkadaşı, başka eserlerinin yanı sıra *Komünist Manifesto*'nun ortak yazarı. Engels, Marx'ın *Kapital, Cilt II* ve *Cilt III* kitaplarını tamamladı ve kendi de birçok eser verdi. General olarak bilinir. Kariyerinin başlarında Friedrich Oswald takma adını kullandı.

Engels, Friedrich (Baba): Dini bütün Barmenli işadamı ve Marx'ın en yakın dostunun babası.

Epikuros: Sade yaşayış ve erdemle ulaşılacak huzurla birlikte, hayatın, boş inançlarla değil duyularla deneyimlenen maddi temelini yücelten Yunanlı filozof.

Ermen, Gottfried: Manchester'daki Ermen & Engels şirketinde Engels'in ortağı.

Ewerbeck, **August Hermann:** Paris'te sürgünde olan Alman doktor ve Komünist Birlik'in gelecekteki üyesi. Marx'ı Birlik'e tanıtan, Paris Adiller Birliği'nin önderlerinden biri.

Favre, Jules Gabriel Claude: Fransa'nın Ulusal Savunma Hükümeti'nde dışişleri bakanı. 1870'te Fransa-Prusya Savaşı'yla başlayan çatışmaları resmen sona erdirmek üzere, 1871'de Bismarck'ın geçici ateşkesini kabul etti. Fransa'nın 1871'de seçimle gelen hükümetinde yerini korudu ve Paris Komünü ile Enternasyonal'e karşı mücadele etti.

I. Ferdinand: 1835'ten 1848'e kadar Avusturya imparatoru. Yarım akıllı olduğu ve Şansölye Clemens von Metternich'in denetiminde olduğu söylenir.

II. Ferdinand: Apulia'dan Sicilya'ya uzanan Güney İtalya'daki İki Sicilya {ya da Sicilyateyn} bölgesinin kralı. Bölge halkı 1848'de gıda ve temsilî hükümet talepleriyle ayaklandı. Kendisine Bomba Kral adını kazandıran çetin bir askerî harekât sonucunda denetimi tekrar ele geçirdi ve 1859'a kadar yönetimi elinde tuttu.

Feuerbach, Ludwig: On dokuzuncu yüzyıl Alman felsefeci, Genç Hegelci ve Marx'ın, özellikle din üzerine yazdıklarıyla, Hegel'den uzaklaşmasına yardımcı olan arkadaşı.

Fichte, Johann Gottlieb: On sekizinci yüzyılın sonlarında, dünyayı öznel biçimde "ben"in bakış açısından gören Alman Romantik felsefeci.

Flaubert, Gustave: On dokuzuncu yüzyıl Fransız romancı ve *Madam Bovary*'nin yazarı. Kitap daha sonra İngilizceye Eleanor Marx tarafından çevrildi.

Fleckles, Ferdinand: Marx'ı Karlsbad'da tedavi eden Alman doktor.

Fleury, Charles (doğum adı Carl Friedrich August Krause): Prusyalı casus ve polis ajanı. Londra'da Marx çevresine girebilmek için kendisine gazeteci süsü verdi. Schmidt olarak da bilinir.

Flocon, Ferdinand: Fransız demokrat, *La Réforme* {Reform} gazetesinin yayın yönetmeni ve Fransa'nın 1848'deki geçici hükümetinin üyesi.

Floquet, Charles: Paul Lafargue 1891'de Temsilciler Meclisi'ne Lille'i temsilen girdiğinde meclisin başkanı.

Florencourt, Wilhelm von: Ferdinand von Westphalen'in kayınbiraderi ve Jenny Marx'ın arkadaşı.

Flourens, Gustave: Fransız doğabilimci, akademisyen, askerî maceracı ve devrimci. Paris Komünü saflarında savaştı ve 1871'de Fransız ulusal birlikleri tarafından öldürüldü. Londra'da sürgündeyken Marx'ların evini sık sık ziyaret edenlerden biriydi. Belli ki Jennychen Marx'ın ilk aşkıydı.

Fox, Peter (doğum adı Peter Fox André): Britanyalı demokrat ve gazeteci, 1864'ten 1869'a Enternasyonal Genel Konseyi üyesi, *The Commonwealth* {Ulus} gazetesinin yayın yönetmeni.

France, Anatole (doğum adı Jacques Anatole François Thibault): On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Fransız yazın dünyasına hâkim olan Fransız şair, romancı ve eleştirmen. Charles Longuet'nin dostuydu.

Freiligrath, Ferdinand: İşadamı ve IV. Friedrich Wilhelm tarafından yazılarının siyasi tonu nedeniyle yasaklanan en popüler Alman şair. 1845'te Brüksel'den itibaren, 1860'ta Londra'da Marx'la araları açılana kadar, kendisi ve ailesi Marx'larla yakındı.

Freyberger, Ludwig: Avusturyalı doktor ve Louise Kautsky'nin ikinci kocası. Engels'in 1894'ten 1895'teki ölümüne kadar aile doktoru olarak tedavisini üstlendi.

III. Friedrich Wilhelm: 1797'den 1840'a kadar Prusya kralı. Gerici politikaları; servet ve konumları miras kalmamış, kazanılmış olan yükselen yeni sınıfın arzularına ters düştü.

IV. Friedrich Wilhelm: 1840'tan 1861'e kadar Prusya kralı. 1848 Avrupa ayaklanmaları sırasında hüküm sürdü ve Prusya'da gerici güçlerin karşıdevrimci zaferine nezaret etti.

Fröbel, Julius: Zürih'te yerleşik profesör ve radikal yazın yayıncısı. Paris'te Karl Marx ve Arnold Ruge'nin içinde bulunduğu bir gazete girişimini finanse edeceğine söz verdi.

Frye, Eva: Londralı aktris ve Edward Aveling'in ikinci karısı. Lillian Richardson olarak da bilinir.

Furnivall, Frederick James: Britanyalı Hıristiyan sosyalist ve ateşli feminist, Browning ve Chaucer topluluklarını, en önemlisi de Yeni Shakespeare Topluluğu'nu da içeren çok sayıda edebiyat kulübü kurdu. *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nün ilk yayın yönetmenlerinden.

Gambetta, Léon: Fransız devlet adamı ve 1870 geçici hükümetinde cumhuriyet savunucusu.

Garibaldi, Giuseppe: On dokuzuncu yüzyılda İtalya'nın ulusçu ve devrimci kahramanı. İtalya'daki 1848-1849 ayaklanmalarına katıldı. Sonraki yirmi yıl boyunca, İtalyan birliğinin sağlanması mücadelesinde askerî strateji uzmanı ve savaşçı olarak yer aldı ve Paris Komünü'nü destekledi.

Gentry, Gertrude: Eleanor Marx ile Edward Aveling'in, Londra'nın dışında, Sydenham'daki evlerinin Britanyalı hizmetçisi.

George, Henry: 1886 New York şehri belediye başkanlığı seçimlerinde ikinci gelen Birleşik İşçi Partisi adayı. Bu olay, işçilerin Birleşik Devletler'deki yükselen siyasi gücünün işaretiydi.

Gigot, Charles Philippe: Brüksel'deki Komünist Haberleşme Komitesi'nde Marx ve Engels'le birlikte çalışmış olan ve Komünist Birlik'e katılan Belçikalı kütüphaneci ve radikal.

Gladstone, William: On dokuzuncu yüzyıl boyunca 1868'den 1894'e kadar aralıklarla dört kez Britanya başbakanı (önce muhafazakâr Tory partisi üyesi, sonra kısa bir süre için, muhafazakârlardan kopan Peel hareketinin parçası ve nihayet, Liberal Parti lideri).

Goethe, Johann Wolfgang von: Almanya'nın en büyük şair, oyun yazarı ve romancılarından biri. Çalışmaları bilim, siyaset, toplumsal ilişkiler, Romantizm ve Klasizmi birleştirdi ve Marx ve çalışma arkadaşları tarafından, kısmen Goethe'nin insanlığın dinamik gelişimine olan inancı nedeniyle özümsendi.

Gottschalk, Andreas: Yoksulları tedavi etmesiyle tanınan Kölnlü doktor. Bir işçi sınıfı eylemcisi ve komünistti. 1848 sırasında Köln İşçi Birliği'nin başkanıydı, ancak taktikler konusunda Marx'la ayrı düştü.

Grévy, François Jules Paul: Fransız cumhuriyetçi ve 1879'dan 1887'ye Fransa cumhurbaşkanı. İktidarı sırasında sürgündeki Komüncüler için af çıkarıldı.

Guesde, Jules (doğum adı Mathieu Jules Bazile): Fransa'da Paul Lafargue'la sıkı işbirliği içinde çalışan devrimci sosyalist. Fransa'nın ilk Marksist partisi olan Fransız İşçi Partisi'nin kurucularından biri.

Guizot, François Pierre Guillaume: Louis-Philippe zamanında Fransız başbakanı. Tahtı destekleyen nüfuzlu biri olarak görüldüğünden, 1848 Paris ayaklanmasının başında görevden zorla uzaklaştırıldı.

Gumpert, Eduard: Lupus, Engels, Marx ve Jenny'yi tedavi eden Manchester'da yerleşik yaşı ilerlemiş Alman doktor. Marx'ın güvendiği tek doktordu.

Hansemann, David Justus: Prusyalı işadamı, gelecekteki Prusya maliye bakanı, Marx'ın Köln'deki *Rheinische Zeitung* gazetesinin finansal destekçisi.

Hardie, James Keir: İskoçyalı madenci, sendika örgütleyicisi, Bağımsız İşçi Partisi'nin önderi. 1892'de, ilk defa Britanya Parlamentosu'na girebilen üç işçiden biri oldu. Keir olarak bilinir.

Harney, George Julian: Britanyalı gazeteci, reform eylemcisi, Çartist hareketin önderi. Gazetesi *The Red Republican* {Kızıl Cumhuriyetçi}, *Komünist Manifosto*'yu ilk defa İngilizce olarak yayımladı ve yazarları olarak Karl Marx ve Friedrich Engels'in adlarını belirtti.

Hartmann, Leo (doğum adı Lev Nikolayeviç Hartmann): Rus devrimci ve Narodnaya Volya (Halkın İradesi) üyesi. Çar II. Aleksandr'a suikast girişiminin ardından 1879'da St. Petersburg'dan kaçtı. Marx ve Engels'in Londra'daki evlerini sık sık ziyaret edenlerden biriydi ve sonunda Birleşik Devletler'e göç etti.

Hatzfeldt, Sophie von: Alman Kontes, sosyetik simalardan. On dokuzuncu yüzyılda çokça konuşulan bir boşanma davasının taraflarından biriydi. Davayı Ferdinand Lassalle'in yardımıyla kazandı. Özellikle Lassalle'in çalışmalarını desteklemek suretiyle sosyalizme göz kırptı.

Haussmann, Georges-Eugène: III. Napoléon'un onayıyla ve Seine Valisi görevinin parçası olarak, 1850 ile 1870 yılları arasında Paris'i yeniden tasarladı. Bulvarlarını genişletti, labirenti andıran yoksul mahallelerini yıktı ve kültüre, finansa ve siyasi güce mabetler inşa etti. Tasarıları, aynı zamanda, barikat mücadelesini etkisiz hale getirmeyi amaçlıyordu.

Hecker (ilk adı bilinmiyor): 1848'de Köln'de savcı.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Alman filozof. Kısmen, kendisinin diyalektik diye adlandırdığı, yaşamın değişen doğası üzerine çalışmaları nedeniyle dünyanın en önemli düşünürlerinden biri kabul edilir. Karl Marx üzerindeki etkisi önemlidir.

Heine, Heinrich (doğum adı Chaim Harry Heine): Almanya'nın en büyük şairlerinden biri. Siyasi görüşleri nedeniyle yayın yasağına uğradı, 1831'de Paris'e göç etti ve hayatının sonuna kadar burada kaldı. Karl ve Jenny Marx'ın Paris'teki en yakın dostuydu.

Heinzen, Karl: Köln'de *Rheinische Zeitung* için Marx'la birlikte çalışan ve Brüksel'deki çevresinin bir parçası olan, ancak Londra'da sürgündeyken Marx'la arası açılıp Birleşik Devletler'e göç eden radikal Alman gazeteci.

Herwegh, Emma (bekârlık soyadı Siegmund): Berlinli bir ipek tüccarının kızı ve Alman şair Georg Herwegh'in karısı.

Herwegh, Georg: Kendisini cumhuriyetçi ilan ettiği için IV. Friedrich Wilhelm tarafından sınır dışı edilen Alman şair. Paris'te Marx'la birlikte çalıştı, ancak Herwegh'in 1848'de silahlı gruplarla Almanya'ya girme çabaları yüzünden araları açıldı.

Herzen, Aleksandr: Siyasi göçmenlerin Rusya'nın içinde de etkili olan ilk Rusça dergisi *Kolokol*'u {Çan} yayımlayan sürgün Rus gazeteci. Halkçılığın savunucularındandı ve Mihail Bakunin'in dostuydu.

Hess, Moses: Gazeteci ve gelecekte sosyalist Siyonist. Marx'ın erken dönem Alman dostları arasında komünist olduğunu açıklayan ilk kişi oldu. Köln'de *Rheinische Zeitung*'da ve *Neue Rheinische Zeitung*'da, buna ek olarak Paris ve Brüksel'de, gazetecilik ve propaganda alanında Marx'la birlikte çalışacaktı.

Hess, Sibylle (bekârlık soyadı Pesch): Moses Hess'le, Brüksel ve Paris'te birlikte yaşayan Alman işçi sınıfından bir kadın. 1852'de evlendiler.

Hirsch, Wilhelm: Marx'ın Londra'daki grubuna sızıp bilgi toplamakla görevlendirilmiş Hamburg doğumlu Prusyalı polis ajanı.

Hugo, Victor: On dokuzuncu yüzyıl Fransız romancı, şair ve iki Fransız hükümetinde seçilmiş görevli. Eserleri uluslararası kabul edilecek ilk romancılardan. Dil, karakter ve olaylarda, Romantizm ile gerçekçiliği birleştirir.

Humboldt, Alexander von: Alman baron, bilim insanı, doğabilimci, kâşif, yazar ve 1810'da kurulan Berlin Üniversitesi'nin kurucularından. Almanca radikal gazete *Vorwärts!*'ı çıkaranların Paris'ten kovulmaları girişiminde IV. Friedrich Wilhelm'e ulaklık ve hediye taşıyıcılığı yaptı.

Hume, David: Sadece görülenin ya da tecrübe edilenin bilinebileceğine inanan (ampirizm) on sekizinci yüzyıl İskoç filozof ve iktisatçı. Bu fikir, Marx tarafından, kendi teorilerine dahil edildi.

Hyndman, Henry: On dokuzuncu yüzyıl Britanyalı sosyalist ve Marx'ın ilk çıraklarından biri. Daha sonra Britanya'da Sosyal Demokrat Federasyonu'nu kurdu ve Marx'la arası açık olmasına rağmen sosyalizm ve işçi sorunlarında Eleanor Marx'la yakın işbirliği içinde çalıştı.

Ibsen, Henrik: On dokuzuncu yüzyıl tiyatrosunu, biçimsel kabulleri çiğneyerek, günlük yaşamın sorunlarına eğilerek ve konudan ziyade karakterlere vurgu yaparak altüst eden Norveçli oyun yazarı. Toplumda kadının ezilmesiyle ilgili oyunları, özellikle *Nora, Bir Bebek Evi*, kadınların uzun zamandır aralarında tartıştıkları konuları kamuya mal etti.

Imandt, Peter: 1848-1849 ayaklanmaları sırasında Köln'de Marx'la birlikte çalışan Alman öğretmen. Londra'daki Komünist Birlik'in üyesiydi.

Imbert, Jacques: Fransız sosyalist, gazeteci ve Brüksel'deki Demokratik Birlik'in üyesi, daha sonra, 1848 Paris ayaklanmasından sonraki ilk günlerde şehrin valisi.

II. Isabella: 1868 ayaklanmasıyla tahttan indirilen İspanya kraliçesi. Tahta onun yerine kimin geçeceği konusundaki çekişme, 1870 Fransa-Prusya Savaşı'na yol açan etmenlerden biriydi.

Jaurès, Jean: Fransız gazeteci, İkinci Enternasyonal delegesi, sosyalist lider ve Fransız Temsilciler Meclisi üyesi. 1914'te, Birinci Dünya Savaşı arifesinde barışı savunduğu için suikasta kurban gitti.

Johnson, Samuel: On sekizinci yüzyıl Britanyalı şair, ahlak denemecisi ve bilim insanı. Birçok şeyin yanı sıra, *Preface to Shakespeare* {Shakespeare'e Önsöz} eseri ile ünlüdür.

Jones, Ernest: Britanyalı avukat, gazeteci, işçi sınıfı savunucusu ve Çartist önder. 1867'deki Manchester Şehitleri davasında savunma avukatıydı ve Marx'la Engels'in yaşam boyu dostuydu.

Jottrand, Lucien: Belçikalı gazeteci, avukat ve Marx'ın başkan yardımcılığını yaptığı Brüksel Demokratik Birliği'nin başkanı.

Jung, Georg: Alman gazeteci ve Köln'de *Rheinische Zeitung*'un yöneticisi. Paris ve Brüksel'deki meteliksiz yılları sırasında Karl ve Jenny Marx'ı desteklemek için para topladı.

Kant, Immanuel: Dünya düşüncesi ve gelişiminde aklın rolü üzerine çalışmaları; Schiller, Fichte, Hegel ve bu yolla Marx'ı etkilemiş olan on sekizinci yüzyıl Alman filozofu.

Kautsky, Karl: Alman gazeteci, iktisatçı, tarihçi ve önde gelen Marx teorisyeni. Engels tarafından, Ede Bernstein ile birlikte, kendi ölümünden sonra Marx'ın yazılarını derlemesi istendi. Kautsky'nin *Artık Değer Teorileri* Marx'ın *Kapital, Cilt IV* için kaleme aldığı malzemenin derlenmesine dayanır.

Kautsky, Louise (bekârlık soyadı Strasser): Almanya ve Avusturya'daki Sosyal Demokrat Partisi liderliğiyle yakın ilişki içinde bulunan Avusturyalı sosyalist. Karl Kautsky'den boşanmasının ardından 1890'da Engels'in ev idaresini üstlendi. Daha sonra Londra'da Avusturyalı doktor Ludwig Freyberger'le evlendi.

Kelly, (Albay) Thomas: Amerikan İç Savaşı gazisi ve İrlanda Fenian hareketinin önderlerinden. 1867'de Manchester'da tutuklandı ve kaçmasına yardımcı olan üç İrlandalının asılması İrlanda bağımsızlık hareketi içinde efsaneye dönüştü.

Kératry, Émile de: Fransız kontu, 1870 ve 1871'de taşra polis yetkilisi. Haute-Garonne valisi. Fransa'nın Komüncüleri bastırma harekâtının bir parçası olarak Marx'ın kızları Jenny ve Eleanor'u tutuklatıp sorguya çekti.

Kickham, Charles: İngiliz hapishane görevlilerinden gördüğü kötü muamele Marx tarafından sergilenen, *The Irish People*'ın {İrlanda Halkı} yayın yönetmeni.

Kinkel, Gottfried: 1849 Baden ayaklanması sırasında Prusya'da tutuklanan ancak hamiliğini yaptığı Carl Schurz tarafından hapsedildiği kaleden serbest bırakılan Alman gazeteci. Daha sonra Londra'da tekrar ortaya çıktı ve hikâyesine hayranlık duyan göçmenler arasında etkili oldu. Marx ve Engels'in gözünde aşağılık biriydi.

Kossuth, Louis: 1848'de Avusturya İmparatorluğu'na karşı, Macaristan Krallığı'nın bağımsızlığı için savaşan Macar bağımsızlık kahramanı. Kısa süreliğine devrimci bir Macar hükümetinin başında bulundu.

Kovalevsky, Maksim: Marx'la Karlsbad'da ve bütün Marx ailesiyle Londra'da dost olan liberal Rus aydın.

Kreuz, Marianne: Helen Demuth'un kız kardeşi. Trier'de yanında çalıştığı Caroline von Westphalen'in ölümünden sonra Londra'da Marx ailesiyle yaşadı.

Kriege, Hermann: Alman gazeteci ve ütopyacı sosyalist.

Krupskaya, Nadia: Vladimir Lenin'in karısı.

Kugelmann, Franzisca: Kaleme aldıkları Marx ailesiyle ilgili anıları, ailenin Londra ve yurtdışındaki hayatları hakkında kişisel ayrıntılar sunan Ludwig ve Gertruda Kugelmann çiftinin kızları.

Kugelmann, Gertruda: Ludwig Kugelmann'ın karısı ve Marx'ın zekâsını takdir ettiği gözdesi.

Kugelmann, Ludwig: Hannover'li jinekolog, 1848-1849 ayaklanmasına katıldı. Marx ve Engels'in yazılarını ilk okuyanlardan. Marx'a fanatik şekilde adanmıştı. Enternasyonal'e katıldı ve kongrelerinde bulundu, ancak Marx, kısmen Kugelmann'ın karısına davranış biçiminden dolayı ondan hoşlanmaz oldu.

Lachâtre, Maurice: Komüncü ve *Kapital, Cilt I*'in Fransız yayıncısı.

Lafargue, Charles-Étienne: Laura ve Paul Lafargue'ın ilk çocukları. Dört yaşında öldü. Schnapps veya Fouchtra olarak bilinir.

Lafargue, François: Paul Lafargue'ın varlıklı ve muhafazakâr babası. Bordeaux'da bağları, Küba ve New Orleans'ta mülkleri vardı.

Lafargue, Jenny: Laura ve Paul Lafargue'ın kız bebekleri. Sadece bir ay yaşadı.

Lafargue, Jenny Laura (bekârlık soyadı Marx): Karl ve Jenny Marx'ın ikinci kızları ve Paul Lafargue'ın karısı. Yetişkin yaşamının çoğunu Fransa'da geçirdi, babasının ve Engels'in yazılarını çevirdi. Laura olarak bilinir.

Lafargue, Marc-Laurent: Laura ve Paul Lafargue'ın üçüncü çocukları. Bir yıldan az yaşadı.

Lafargue, Paul: Küba doğumlu Fransız sosyalist eylemci ve propagandacı, Marx'ın kızı Laura'nın kocası. Marksizmin Fransa ve İspanya'da tanınmasına yardım etti. Tooley olarak tanınır.

Lamartine, Alphonse Marie Louis de: Fransız Romantik şair, cumhuriyetçi ve güçlü bir hatip. 1848 ayaklanmasından sonra Fransa'nın geçici hükümetinin kabul edilmiş başkanıydı.

Lancaster, Edith: Sosyal Demokrat Federasyonu'nun Britanyalı üyesi, feminist ve Eleanor Marx Aveling'in arkadaşı. Evlilik dışı ilişki yaşadığı için ailesi tarafından akıl hastanesine kapatıldı.

Lassalle, Ferdinand (doğum adı Ferdinand Leslauer): Alman avukat ve sosyalist eylemci. Almanya'nın ilk işçi sınıfı partisini kurdu: Genel Alman İşçileri Derneği. Marx onu dosttan çok rakip olarak görse de Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* adlı kitabının yayımlanmasına yardımcı oldu.

Latour, Theodor: 1848'de Viyana'da öfkeli işçiler tarafından katledilen Avusturya savaş bakanı.

Lavrov, Pyotr: Rusya doğumlu gazeteci, matematik profesörü ve felsefeci. Paris'e sürgün edildi. Marx'ın yakın çalışma arkadaşı, Komün sempatizanı ve Enternasyonal üyesi.

Lecomte, (General) Claude: 1871'de Parisli isyancıların elinden topları almak üzere bir tugayın başında Montmartre'a saldırdı, ancak adamlarının kontrolünü kaybetti ve öfkeli Parisliler tarafından yakalanıp idam edildi. Ölümü, Komüncülere karşı girişilen acımasız bastırma için bahane olarak kullanıldı.

Ledru-Rollin, Alexandre: Fransız cumhuriyetçi ve 1848 geçici hükümetinin üyesi. 1848 Paris ayaklanmasını önceleyen ziyafet kampanyasında yer aldı.

Lee, H. W.: Hyndman'ın Sosyal Demokrat Federasyonu ile işbirliği içinde olan Britanyalı sosyalist ve gazeteci. Edward Aveling ve Eleanor Marx Aveling'le birlikte çalıştı.

Lees, Edith: Britanyalı yazar, feminist ve Havelock Ellis'in lezbiyen karısı. Eleanor Marx Aveling'in arkadaşıydı.

Lelewel, Joachim: Polonyalı tarihçi ve kıdemli devrimci. Polonya'nın başarısız 1830 ayaklanmasına katıldı. Karl'la Jenny Marx'ın Brüksel'deki ahbaplarından biriydi.

Le Lubez, Victor: Marx'ı, Birinci Uluslararası İşçi Birliği'nin ortaya çıkacağı toplantıya davet eden Londra'da Fransız sürgün. UİB Genel Konseyi üyesi ve Fransa yazışma sekreteriydi.

Le Moussu, Benjamin: Fransız oymacı, Paris Komünü ve UİB Genel Konseyi üyesi. Kısa bir dönem Paul Lafargue ile ortak iş yaptı.

Lenin, Vladimir (doğum adı Ulyanov): Rusya'daki geçici hükümeti devirip nihayetinde Marx'ın ilkelerinin -tamamına değilse de- bazılarına dayanan ilk komünist devleti kurmasına olanak tanıyan Ekim 1917 Devrimi'nin önderi. Paul Lafargue ile iki kez karşılaştı ve Lafargue'ların 1911'de Paris'teki cenazesinde onları öven bir konuşma yaptı.

Léo, André (bekârlık soyadı Léonide Béra): Otuz bir yaşında dul kalmış Fransız kadın. Çocukları André ve Léo'yu geçindirmek için romanlar yazdı ve kadın hakları savunucusu oldu. Hem Fransız ulusal birlikleriyle çatışma esnasında, hem de yenilginin ardından İsviçre'de, sürgünde Komün'ü savundu.

I. Leopold (doğum adı Leopold George Christian Frederick): Saxe-Coburg ve Gotha prensi, 1831'den 1865'e kadar Belçika'nın görece liberal kralı.

Leske, Karl Friedrich Julius: 1845'te Marx'la, ekonomi politik üzerine kitabının yayımlanması hakkında sözleşme imzalayan Darmstadt'lı liberal yayıncı.

Lessner, Friedrich: Alman terzi ve Londra'da Komünist Birlik üyesi. 1848-1849 ayaklanması sırasında Köln'de Marx'la birlikte çalıştı. Daha sonra Birlik propagandacısı olarak yolculuklar yaptı. Köln Komünist Davası sanıklarındandı, üç yıl hapse mahkûm oldu. Birinci Enternasyonal'e katıldı. Marx'la Engels'in yakın ahbaplarındandı.

Lichnowsky, Felix: Prusya prensi ve Frankfurt Ulusal Meclisi'nin sağcı üyesi. 1848'de Frankfurt'taki bir halk ayaklanması sırasında linç edildi.

Liebknecht, Ernestine: Wilhelm Liebknecht'in ilk karısı. Londra'da Jenny Marx'ın yakın arkadaşı oldu, Liebknecht'ler Almanya'ya döndükten sonra da onunla sık sık yazıştı.

Liebknecht, Natalie: Wilhelm Liebknecht'in ikinci karısı. Almanya'daki evinden Londra'daki Marx ailesinin kadın üyeleriyle sık sık yazıştı. Hayatının sonlarına doğru özellikle Eleanor Marx'a yakındı.

Liebknecht, Wilhelm: Marx'ın hayat boyu çalışma arkadaşı, Londra'daki Komünist Birlik üyesi ve sonra, Alman Reichstag üyesi. En önemli işçi sınıfı partilerinden biri olan Sosyal Demokrat Partisi'nin kuruluşunda yer aldı. Marx'lar onu Kütüphane diye tanırdı.

Lincoln, Abraham: 1861'den 1865'e Birleşik Devletler başkanı. İç Savaş sırasında görev yaptı ve 1865'te, Güney'deki köleleri özgürleştiren ve ulusu köleliği sonlandıracak bir rotaya sokan Özgürlük Bildirgesi'ni imzaladı.

Linnell, Alfred: Kanlı Pazar çatışmalarının ardından Kasım 1887'de Londra'daki polis baskınları sırasında öldürülen İngiliz kâtip.

Lissagaray, Hippolyte-Prosper-Olivier: Fransız aristokrat, gazeteci ve asker. Marx, onun kaleme aldığı 1871 Paris Komünü tarihini ayaklanmanın en iyi tasviri kabul ederdi. Otuz dört yaşındayken o zamanlar sadece on yedi yaşında olan Eleanor Marx ile nişanlandı, ancak kısmen Marx'ın ısrarlı itirazları nedeniyle evlenmediler. Lissa olarak bilinir.

Longuet, Charles: Marx'ın en büyük kızı Jenny ile evli olan Fransız sosyalist ve gazeteci.

Longuet, Charles Félicien Marx: Charles ve Jenny Longuet'nin ilk çocukları. İlk yaş gününden kısa bir süre önce öldü. Caro olarak bilinir.

Longuet, Edgar: Charles ve Jenny Longuet'nin oğulları. Fransız işçi sınıfı içinde etkin olan bir doktor ve Sosyalist Parti üyesiydi. Wolf olarak bilinir.

Longuet, Félicitas: Charles Longuet'nin annesi.

Longuet, Henry: Charles ve Jenny Longuet'nin oğulları. Beşinci yaş gününü görecek kadar yaşamadı. Harry olarak bilinir.

Longuet, Jean Laurent Frédéric: Charles ve Jenny Longuet'nin ikinci oğulları. Avukat ve gelecekteki Fransız sosyalist önderlerden biriydi. Kısmen Eleanor Marx tarafından yetiştirildi. Johnny olarak bilinir.

Longuet, Jenny: Charles ve Jenny Longuet'nin kızları. Opera sanatçısıydı. Kısmen Laura Lafargue tarafından yetiştirildi. Mémé olarak bilinir.

Longuet, Jenny Caroline (bekârlık soyadı Marx): Karl ve Jenny Marx'ın en büyük kızları ve Charles Longuet'nin karısı. Babası için yazışma sekreteri olarak çalıştı. Kısa süreliğine gazetecilik yaptı. Gazeteciliğinin en parlak başarısı, yazdığı ve sonunda İrlandalı siyasi mahkûmların İngiliz hapishanelerinden serbest bırakılmalarına yol açan bir dizi makale oldu. Jennychen olarak bilinir. J. Williams takma adını kullandı.

Longuet, Marcel: Charles ve Jenny Longuet'nin oğulları. Par veya Parnell olarak bilinir.

Lorenzo, Anselmo: İspanyol matbaacı, işçi sınıfı savunucusu ve İspanyol Enternasyonali'nin üyesi.

Louis-Philippe: 1830'dan 1848'e kadar Fransız kralı. Tahta bir halk ayaklanması sonucunda çıktığından, Yurttaş Kral olarak bilinir. Saltanatı, mali çıkarlara elverişli koşullar sağladı.

Loustalot, Elisée: On sekizinci yüzyıl Fransız gazeteci ve Fransız Devrimi sırasında Jakoben.

Lyubavin, Nikolay: *Kapital, Cilt I*'in üç Rus çevirmeninden biri. Bakunin'in de projeye dahil edilmesi için Sergey Nechayev tarafından tehdit edildi.

MacMahon, Mareşal Marie Edme Patrice: Cezayir'in askerî diktatörü. 1871'de Paris Komünü'ne karşı savaşan Versailles birliklerinin başında bulundu. Bu dönemde kısa süreliğine Fransa'nın askerî diktatörü ve 1873'le 1879 arasında Üçüncü Cumhuriyet'in cumhurbaşkanı oldu.

Maitland, Dollie: Eleanor Marx'ın İngiliz aktris dostu. İkisi de Dogberry Topluluğu üyesiydi. Ernest Radford'un gelecekteki karısı.

Mann, Thomas: Britanyalı makine ustası, işçi sınıfı önderi ve sendika örgütleyicisi. Bağımsız İşçi Partisi'nin ve gelecekte Britanya Parlamentosu'nun üyesi. Tom olarak bilinir.

Manning, Charles: Marx ailesinin dostu ve Laura Marx'ın geri çevrilen talibi.

Manteuffel, (Baron) Otto von: Kasım 1848'den Kasım 1850'ye kadar Prusya'nın gerici içişleri bakanı ve 1850'den 1858'e kadar Prusya başbakanı.

Martin, Alexandre: 1848 ayaklanmasından sonra geçici hükümette bakan olan Fransız işçi. Albert olarak bilinir.

Marx Aveling, Jenny Julia Eleanor (bekârlık soyadı Marx): Britanya doğumlu sosyalizm ve emek eylemcisi, Flaubert ve Ibsen'in eserlerinin çevirmeni, gazeteci, Karl ve Jenny Marx'ın en küçük kızları ve Edward Aveling'in nikâhsız eşi. Eleanor ve Tussy olarak bilinir.

Marx, Charles Louis Henri Edgar: Karl ve Jenny Marx'ın ilk oğulları. Edgar veya Musch olarak bilinir.

Marx, Franzisca: Karl ve Jenny Marx'ın beşinci çocukları. Yalnızca bir yıl yaşadı.

Marx, Heinrich (doğum adı Heschel Marx): Trier'deki ilk Yahudi avukat ve Karl Marx'ın babası. 1817'de, Prusya Renanyası'nda avukatlığa devam edebilmek için Luteryen inancına döndü.

Marx, Heinrich Guido: Karl ve Jenny Marx'ın ikinci oğulları. İlk yaş gününün ardından öldü. Fawksy olarak bilinir.

Marx, Henrietta (bekârlık soyadı Presburg): Karl Marx'ın annesi.

Marx, Jenny (bekârlık adı Johanna Bertha Julie Jenny von Westphalen): Prusyalı bir baronun kızı ve Karl Marx'ın karısı. Marx'ın çalışmalarını etkin biçimde destekledi ve sosyalistlerle işçiler yararına emek sarf etti.

Marx, Karl: Prusyalı iktisatçı, filozof, gazeteci ve enternasyonal sosyalizmin babası. Mohr olarak bilinir. A. Williams takma adını kullandı.

Maürer, Germain: Sürgündeki Alman sosyalist yazar, erken dönem Paris yeraltı işçi grubu olan Kanun Kaçakları Birliği'nin ve sonra Adiller Birliği'nin üyesi. Evi Paris'te Marx'ınkine yakındı ve Marx'ı grubun toplantılarına davet etti.

Mazzini, Giuseppe: İtalyan milliyetçisi ve 1830 ayaklanmalarının ardından, hedefi İtalya Yarımadası'ndaki çeşitli devlet, krallık ve dukalıkları tek bir ülke çatısı altında birleştirmek olan Genç İtalya hareketinin kurucusu. Londra'da sürgünde yaşadı ve Marx'ın uzun dönemli hasımlarından biriydi.

Meissner, Otto: 1865'te Marx'la *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin iki cildini yayımlamak üzere sözleşme imzalayan Hamburglu yayıncı.

Metternich, Clemens von: Avusturya prensi, 1809-1821 arası dışişleri bakanı, 1809-1849 arası şansölye, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın en güçlü gericilerinden biri. 1848 ayaklanmalarının ilk kurbanlarından oldu ve görevinden istifa etti.

Mevissen, Gustav: Renanyalı banker, Marx'ın *Rheinische Zeitung* gazetesinin finansal destekçisi.

Meyerbeer, Giacomo (doğum adı Jacob Liebmann Beer): Denildiğine göre, muhalefeti görünür kılıp kovuşturmak isteyen IV. Friedrich Wilhelm'in ısrarıyla, Paris'teki Almanca radikal gazete *Vorwärts!*'ı finanse eden Prusyalı opera bestecisi.

Michel, Louise: 1871 Komünü'ne giden süreçte devrimci olan ve Komün'e katılan taşra doğumlu Fransız kadın öğretmen. Başka suçlamaların yanı sıra, hükümet yetkililerine suikast planlama ve General Lecomte ve General Thomas'nın tutuklanıp idam edilmelerine katılma suçlarından yargılandı.

Mill, John Stuart: On dokuzuncu yüzyıl İngiliz felsefeci ve iktisatçı, Parlamento üyesi. Kadın hakları ve barış savunucusu.

Millerand, Étienne: Fransız politikacı, avukat ve gazeteci, Temsilciler Meclisi üyesi, bağımsız sosyalistlerin lideri. 1891 Fourmies Davası'nda cinayete teşebbüsle suçlanan Paul Lafargue'ı savundu ve daha sonra Paris seçimlerinde Lafargue'ı yendi.

Millière, Jean-Baptiste: Fransız avukat ve gazeteci. 31 Ekim 1870'te Paris Belediye Sarayı'ndaki ayaklanmaya katıldı ve Mayıs 1871'de idam edildi.

Mincke, Paul (bekârlık adı Paulina Mekarska): Paris Komünü'nden önceki yıllarda kadın hakları için mücadele eden ve 1871 çarpışmasına etkin olarak katılan gazeteci ve öğretmen.

Miskowsky, Henryk: Conrad Schramm'a August Willich'le girdiği düelloda tanık olarak eşlik eden Londra'da yerleşik Polonyalı mülteci.

Moll, Joseph: Kölnlü saat ustası ve Londra'da Adiller Birliği'nin ve Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin kurucusu. Marx ve Engels'i Birlik'e katılmaya davet etti. 1849'da Baden'de isyancı orduda savaşırken öldü.

Moore, George: Paul Lafargue ile Londra'da kısa süreliğine iş ortaklığına giren Britanyalı sosyalist.

Morris, May: William Morris'in kızı, yazar, işçi sınıfı hakları savunucusu.

Morris, William: İngiliz mimar, ressam, şair, romancı ve toplumsal reformcu. Eleanor Marx ve Edward Aveling ile birlikte Sosyalist Birlik'in kurucu üyesi, işçi sınıfı savunucusu.

Mulcahy, Dennis Dowling: Doktor, İngiliz hapishane yetkililerinden gördüğü kötü muamele Marx tarafından sergilenen, *The Irish People*'ın yardımcı yayın yönetmeni.

I. Napoléon (doğum adı Napoléon François Charles Joseph Bonaparte): 1805 ile 1815 arası Fransız imparatoru. Yenilmesinden sonra bile, Napoléon Kanunları {Code Napoléon} ile Fransız halkına bahşedilen özgürlüklerden korkan ve 1815'teki Waterloo yenilgisinin ardından çizilen sınırları koruma endişesini taşıyan Avrupalı hükümdarların korkulu rüyası olmaya devam etti.

III. Napoléon (doğum adı Louis Napoléon Bonaparte): Napoléon Bonaparte'ın yeğeni ve Hollanda kralı Louis Bonaparte'ın oğlu. Paris'te doğdu, İsviçre'de yetişti ve 1848'de seçilerek 1851'e kadar Fransa cumhurbaşkanlığı yaptı. 1852'de III. Napoléon adıyla imparator oldu ve 1870'e kadar hüküm sürdü.

Nechayev, Sergey: Rus anarşist, komplocu ve Bakunin'in ahbabı. Rusya'da geniş bir yeraltı örgütüne sahip olma iddiasındaydı. Grubunun varlığını sorgulayan bir öğrenciyi öldürdü ve daha sonra İsviçreliler tarafından yakalanıp Rusya'da hapsedildi. 1882'de hapiste öldü.

I. Nikolay (doğum adı Nikolay Pavloviç): 1825 ile 1855 arası Rus çarı. Zalim Yüzyıl olarak bilinen gerici dönemi yönetti, Kırım Savaşı'nın başlangıcında tahttaydı.

Noir, Victor: Cumhuriyetçi gazete *La Marseillaise* için çalışan Fransız gazeteci. Ocak 1870'te III. Napoléon'un kuzeni tarafından öldürüldü.

Nothjung, Peter: Alman terzi ve Köln'de Komünist Birlik üyesi. Köln Komünist Davası sanıklarından ilk yakalananı. 1851'de Leipzig'de tutuklandı. Vatana ihanete teşebbüsten altı yıla mahkûm oldu.

O'Brein, James Bronterre: Dublin doğumlu radikal reformcu, propagandacı, sosyalist. İngiltere'nin İrlanda üzerindeki hâkimiyetine karşı ve işgücü reformu için çalıştı. Özel mülkiyete savaş açan, çokça okunan yazılarından dolayı Çartizmin "Baş Öğretmeni" olarak bilinir.

O'Donovan Rossa, Jeremiah: Dublin gazetesi *The Irish People*'ın yayın yönetmeni. İsyana teşvik ve sosyalizm savunuculuğuyla suçlanan gazetesine karşı sürdürülen temizlik harekâtının bir parçası olarak 1865'te tutuklandı. Hapisteyken İngilizlerden gördüğü kötü muamele, Marx'ın kızı Jenny'nin yazdığı bir dizi gazete makalesiyle sergilendi. Sonunda serbest bırakıldı ve Birleşik Devletler'e göçtü.

O'Donovan Rossa, Mary: Jeremiah O'Donovan Rossa'nın karısı.

O'Leary: Altmış ya da yetmiş yaşlarında, gerçek ismi Murphy olan İrlandalı siyasi mahkûm (ilk adı bilinmiyor). İngiliz hapishanesinde çektiği eziyetler Marx tarafından sergilendi.

Orsini, Cesare: Felice Orsini'nin erkek kardeşi. Paul Lafargue'la birlikte Londra'ya seyahat etti ve Mazzini'nin Enternasyonal'deki nüfuzunu kırmak için Marx'la birlikte çalıştı.

Orsini, Felice: İtalyan milliyetçisi ve cumhuriyetçi. 1858'de Paris'te, III. Napoléon'a suikast girişiminde sekiz masum insanın ölümüne neden olan bombalama nedeniyle idam edildi.

Owen, Robert: İlk Britanyalı sosyalist ve on dokuzuncu yüzyılda sosyalist ilkelere dayalı bir fabrikayı başarıyla işleten İskoçya'daki New Lanark'ın yöneticisi. Daha sonra Birleşik Devletler'deki benzer girişimleri başarısız oldu.

Panizzi, Anthony (doğum adı Antonio Genesio Maria Panizzi): Marx'ın 1850'de kullanmaya başladığı Britanya Müzesi {British Museum} Okuma Salonu'nun defterlerini tutan İtalya doğumlu görevli.

Pannewitz, Karl von: Jenny von Westphalen'in ilk nişanlısı.

Parnell, Charles Stuart: Ünlü on dokuzuncu yüzyıl İrlanda milliyetçisi ve Wicklow seçim çevresi temsilcisi olarak Britanya Parlamentosu üyesi. Sözünü sakınmayan bir özerk yönetim savunucusuydu.

Perovskaya, Sofia: Rus devrimci ve Narodnaya Volya üyesi. Leo Hartmann'la birlikte Çar II. Aleksandr'a başarısız bir suikast girişiminde yer aldı. Daha sonraki teşebbüs başarıya ulaştı ve suikasttaki rolü nedeniyle idam edildi.

Petty, (Sör) William: On yedinci yüzyıl İngiliz filozofu, bilim insanı ve politik iktisatçı. Devletin ekonomideki rolü üzerine incelemesinde *laissez-faire* {bırakınız yapsınlar} yaklaşımını savundu.

Philips, Antoinette: Marx'ın Hollanda'daki kuzini ve Lion Philips'in kızı. Marx onunla 1860'ların başlarında birkaç yıl mesafeli ama romantik bir ilişki sürdürdü. Nanette ve Netchen olarak tanınır.

Philips, Jacques: Marx'ın Hollanda'daki kuzeni ve Lion Philips'in oğlu. Rotterdam'da avukattı.

Philips, Lion Benjamin: Hollandalı işadamı ve Karl Marx'ın teyzesinin kocası. Heinrich Marx'ın ölümünden sonra ailenin para işlerini eline aldı.

Pieper, Wilhelm: Londra'da Alman mülteci, Komünist Birlik üyesi ve yarı zamanlı gazeteci. Marx'ın çocuklarına öğretmenlik yaptı ve sıklıkla Marx'ın sekreterliğini yürüttü.

IX. Pius (doğum adı Giovanni Maria Mastai-Ferretti): Roma Katolik Kilisesi'nin (1846-1878) ve Orta İtalya'daki Papalık Devleti'nin başı. Toplumsal reformlarıyla Güney İtalya'daki 1848 ayaklanmasına esin kaynağı oldu.

Plater, Vladislaw: Polonyalı kont. Polonya'daki 1830 ayaklanmasına katıldı. Marx'ın 1874'teki kaplıca ziyareti sırasında Karlsbad'da oturuyordu ve yanlışlıkla "Nihilistlerin şefi" olarak adlandırılmıştı.

Plehanov, Georgi: Rus yazar ve felsefeci. Batı Avrupa'ya göç etti ve 1883'te ilk Rus Marksist örgüt olan Emeğin Kurtuluşu'nu kurdu. Engels ve Eleanor Marx'la yakın çalıştı ve Engels'in ölümünden sonraki yıllarda ve Rus Devrimi sırasında, revizyonizme karşı duran katı bir Marksistti.

Plutarkhos: MS 46 ile 120 yılları arasında yaşamış Yunanlı biyografi yazarı. İlk Yunanlıların ve Romalıların yaşamlarını roman biçiminde anlattığı vakayinameleriyle ünlüdür.

Proudhon, Pierre-Joseph: Kendi kendini yetiştirmiş on dokuzuncu yüzyıl Fransız felsefecisi, iktisatçısı ve yazar. Özel mülkiyeti eleştiren çalışması Marx tarafından "çığır açıcı" olarak nitelendirildi. Anarşizmin kurucularından biri olmak üzere sosyalizme yüz çevirdi.

Puttkamer, Elisabeth von: Otto von Bismarck'ın yeğeni. 1867'de Hamburg'dan birlikte yaptıkları deniz yolculuğundan sonra Marx'la Londra'da bir gün geçirdi.

Quinet, Edgar: Tarihçi ve 1848 Paris ayaklanması gazisi. 1871'de Ulusal Meclis üyesi olarak Fransız hükümetine girdi.

Radford, Ernest: İngiliz avukat, amatör tiyatro oyuncusu, Dogberry Topluluğu üyesi ve Eleanor Marx'ın ahbabı.

Raspail, François: Yazar, bilim insanı, politikacı, 1830 ve 1848 Fransız ayaklanmalarının kıdemli sosyalisti ve bir proletarya savunucusu.

Ricardo, David: Başka şeylerin yanında serbest ticarete inanan İngiliz politik iktisatçı. Marx, klasik iktisatçılara ya da "burjuva" iktisatçılarına dair araştırmaları sırasında Ricardo üzerine de çalıştı.

Rings, L. W.: Londra'da Alman mülteci. Okuryazar olmamasına rağmen, Marx çevresinin bir toplantısının, Köln Komünist Davası'nda kanıt olarak sunulan kayıtlarını tutanlardan biri olmakla suçlandı.

Rochefort, Henri de: Cumhuriyetçi *La Marseillaise* gazetesinin yayın yönetmeni. III. Napoléon'un 1870'te yenilmesinin ardından Fransız geçici hükümetine katıldı.

Roy, Joseph: *Kapital, Cilt I*'in Fransız çevirmeni.

Ruge, Arnold: Liberal fikirlerinden dolayı altı yıl hapis yatan Alman gazeteci ve yayın yönetmeni. Başarısız bir Fransızca-Almanca gazete girişimi için Marx ile yazışmalarda bulundu. Girişimin başarısızlığı aralarında kalıcı bir soğukluğa neden oldu.

Rutenberg, Adolf: Muhtemelen tartışmalı gazete makaleleri nedeniyle Prusya hükümeti tarafından mesleğinden men edilen öğretmen. Marx'ın Berlin'deki ilk çalışma arkadaşlarındandı ve kısa bir dönem Köln'de *Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmenliğini yaptı.

Saint-Simon, Claude Henri de: On sekizinci yüzyıl sonları ile on dokuzuncu yüzyıl başlarında yaşayan kont, felsefeci ve Fransız sosyalizminin kurucusu.

Salt, Henry: Prestijli Britanya özel okulu Eton'un müdür yardımcısı, sosyalist eylemci, gazeteci ve Fabian Topluluğu üyesi. Edward Aveling ve Eleanor Marx Aveling'in ahbabıydı.

Salt, Kate: Henry Salt'un karısı.

Sand, George (doğum adı Amandine Lucie Aurore Dupin, Baronne Dudevant): Meşhur ve tartışma yaratan on dokuzuncu yüzyıl Fransız romancı. Paris'te 1848 devrimci hükümetine propagandacı olarak katıldı.

Santi, Madam: Paris'te Laura Lafargue'a, ilk çocuğunu doğurduktan sonra yardım eden, Paul Lafargue'ın annesinin bir akrabası.

Schapper, Karl: Eğitimli Alman ormancı, matbaa dizgicisi ve Paris'teki Adiller Birliği'nin lideri. Bir Fransız ayaklanmasındaki rolü nedeniyle sınır dışı edildi, grubun Londra'da tekrar kurulmasına yardım etti ve orada Komünist Birlik Merkez Komitesi üyesi oldu. Köln'de *Neue Rheinische Zeitung*'da Marx'la birlikte çalıştı ve Birinci Enternasyonal Genel Konseyi üyesiydi.

Schiller, Johann Christoph Friedrich von: Alman Romantik yazar, tarihçi ve dağınık devletler topluluğunu bir ulus haline getirmek isteyen birçok Alman Konfederasyonu üyesinin gözünde sembolik önder.

Schmalhausen, Sophie (bekârlık soyadı Marx): Karl Marx'ın en büyük ve kendisine en yakın kardeşi.

Schneider, II. Karl: Avukat ve Köln Demokratik Topluluğu'nun başkanı. Marx'la birlikte yargılandı ve isyana teşvik suçlamasından beraat etti. Daha sonra *Neue Rheinische Zeitung*'la ilgili davada Marx ve Engels'i ve 1852'de Köln'de yargılanan Komünist Birlik üyelerini savundu.

Schöler, Lina: Jenny Marx'ın Alman dostu ve Jenny'nin erkek kardeşi Edgar von Westphalen'in eski nişanlısı.

Schorlemmer, Carl: Organik kimyanın kurucularından. İngiltere'ye göç eden bir Alman olarak Manchester'da yaşadı, Enternasyonal ve Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesiydi, Marx'la Engels'in yaşam boyu dostu oldu. Marx ailesinde Jollymeier olarak tanınır.

Schramm, Conrad: Londra'da Alman siyasi sığınmacı ve Komünist Birlik üyesi. Marx'la birlikte *Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue*'de {Yeni Renanya Gazetesi Politika-Ekonomi Dergisi} çalıştı ve onun namına bir düelloya girdi.

Schreiner, Olive: Yazar, feminist ve Güney Afrika'ya taşınmadan önce Eleanor Marx'ın Londra'daki en yakın dostu. Güney Afrika'dayken Ralph Iron takma adıyla *The Story of an African Farm* {*Bir Afrika Çiftliğinin Hikâyesi*} kitabını yazdı.

Schurz, Carl: Alman demokrat ve Marx aleyhtarı. Daha sonra Baden'de isyancı orduya katıldı. İsviçre'ye ve Londra'ya kaçtı, sonunda Birleşik Devletler'e göç etti. İç Savaş'a katıldı ve içişleri bakanı oldu.

Scott, (Sör) Walter: Tarihî romanlarıyla bilinen İskoç Romantik, on dokuzuncu yüzyılın başlarında en popüler yazarlardan biri ve Marx ailesinin gözdesi.

Shakespeare, William: İngiltere'de, on altıncı yüzyıl sonlarında eserler vermiş İngiliz dilinin en büyük oyun yazarı. Marx'lar Shakespeare hayranıydı; Marx İngilizceyi, Shakespeare okuyarak kendi kendine öğrendi.

Shaw, George Bernard: İrlandalı oyun yazarı, eleştirmen, yazar ve sosyalist reformcu. *Kapital, Cilt I*'i Fransızcasından okumasının ardından ilk Marksist olanlardandı, ancak zamanla kendi reform anlayışını benimsedi. Eleanor Marx'ın Londra'daki ilk dönem dostlarından biriydi; sosyalist gazetelerde, örgütlenmelerde ve amatör oyunlarda birlikte çalıştılar. Oyunları, yirminci yüzyıl öncesinde, İngiltere'de sahnelenemeyecek kadar tartışmalı bulundu.

Shelley, Percy Bysshe: Marx'ın çevresine ilham olan Britanyalı Romantik şair ve radikal propagandacı.

Skinner, Marian: İngiliz aktris, Dogberry Topluluğu üyesi ve Eleanor Marx'ın dostu olarak Marx'ların evini sık sık ziyaret edenlerden. Daha sonra anılarını evlilik adı olan Marian Comyn adıyla kaleme aldı.

Smith, Adam: On sekizinci yüzyıl İskoç politik iktisatçı. Kitabı *Milletlerin Zenginliği* klasik iktisadın temeli oldu ve serbest piyasanın faydasına olan inancı *laissez-faire* kapitalizminin esin kaynağıydı.

Staël, Madame de (bekârlık adı Anne Louise Germaine Necker): *Delphine* (1802) ve *Corinne, or Italy* {Corinne ya da İtalya} (1807) kitaplarıyla bazı uzmanlara göre ilk modern feminist romanları kaleme alan on sekizinci yüzyıl İsviçreli-Fransız yazar.

Stanton, Edward: Amerikalı kadınlara oy hakkı savunucularının öncüsü Elizabeth Cady Stanton'ın oğlu.

Stanton, Elizabeth Cady: 1848'de Birleşik Devletler'de kadınlara oy hakkı hareketinin kurucularından ve *A History of Woman Suffrage* {Kadınların Oy Hakkının Tarihi} kitabının yazarlarından biri.

Stead, W. T.: Londra'da yayımlanan *Pall Mall Gazette*'in mücadeleci yayın yönetmeni ve Londra'daki seks ticareti üzerine tartışmalı bir incelemenin yazarı. 1912'de Titanik'te öldü.

Stepniak (doğum adı Sergey Mihailoviç Kravçinski): On dokuzuncu yüzyıl Rus devrimcisi ve Narodnik üyesi. 1878'de St. Petersburg'da bir askerî görevliye düzenlediği suikastın ardından Batı Avrupa'ya kaçtı. Terörist taktikleri savundu ve Engels'in evini sık sık ziyaret etti. Londra'da 1895'te bir trenin altında kalarak öldü.

Stieber, Wilhelm: Prusyalı polis hafiyesi, Köln Komünist Davası'nda savcılığın en önemli tanığı ve daha sonra Prusya siyasi polisinin başı.

Sue, Eugène: On dokuzuncu yüzyıl Fransız doktor ve popüler romantik romanlarıyla tanınan yazar.

Swinton, John: İskoçya doğumlu liberal gazete yazarı ve New York'un *The Sun* gazetesinin yayın yönetmeni.

Techow, Gustav: Eski Prusya subayı ve demokrat. 1849 Baden ayaklanmasının liderlerinden biriydi.

Tedesco, Victor: Belçikalı avukat ve sosyalist. Komünist Birlik ve Brüksel Demokratik Birliği üyesi.

Tenge, Therese (bekârlık soyadı Bolongaro-Crevenna): Varlıklı bir Alman toprak sahibiyle evli İtalyan kadın. Marx, Hannover'de *Kapital, Cilt I*'in matbaa provasını beklerken onunla kısa bir aşk macerası yaşadı.

Thomas, (General) Clément: 1871'de isyancıların el koyduğu topları geri alma teşebbüsü sırasında General Lecomte'la birlikte öfkeli Parisliler tarafından öldürüldü. Bunun dışında, Paris'teki 1848 ayaklanmasının bastırılmasındaki rolünden dolayı ve Ocak 1871'deki Buzenval katliamı nedeniyle nefretle anılıyordu.

Thorne, William James: Birmingham doğumlu tuğla ustası, işçi sınıfı önderi, sendika örgütleyicisi ve Sosyal Demokrat Federasyonu üyesi. Londra liman işçileri grevinin başlatılmasına ön ayak olanlardandı, daha sonra Britanya Parlamentosu üyesi oldu. Okuma yazmayı Eleanor Marx'tan öğrendi. Will olarak tanınır.

Tillett, Ben: Britanyalı kunduracı, bahriyeli, liman işçisi, işçi sınıfı örgütleyicisi, sendikacı. Londra liman işçileri grevinin yönetimine katıldı. İleriki yıllarda Parlamento üyesi.

Tocqueville, Alexis-Charles-Henri Maurice Clérel de: On dokuzuncu yüzyıl Fransız kontu, yazar, tarihçi ve toplumsal eleştirmen. 1848'den sonra Fransız Ulusal Meclisi'ne seçildi ve Aralık 1851'deki darbeye kadar cumhurbaşkanı Louis-Napoléon'un hükümetinde yer aldı.

Trochu, (General) Louis Jules: III. Napoléon'un Paris'e atadığı askerî valive Napoléon'un 1870'te Prusyalı askerlerce esir alınmasının ardından Ulusal Savunma Hükümeti'nin başı.

Turgenyev, İvan: "Nihilist" terimini ortaya atan on dokuzuncu yüzyıl Rus romancısı. Bakunin'in dostuydu. Rus radikallerini de muhafazakârlarını da kızdırmayı başardı, erken dönemde Batı'da bir okur kitlesi oldu.

Ulyanov, Aleksandr: Vladimir Lenin'in ağabeyi. Çar III. Aleksandr'a suikast teşebbüsü nedeniyle 1887'de idam edildi.

Verlaine, Paul: On dokuzuncu yüzyıl Fransız sembolist şair. Fransa-Prusya Savaşı'nda savaştı, daha sonra basın ofisinde görev alarak Paris Komünü'nü destekledi. 1873'te şair dostu ve âşığı Arthur Rimbaud'yu yaraladıktan sonra hapse girdi, 1875'te salıverildi.

Viktorya (doğum adı Adelaide Mary Louise): Kraliçe Viktorya'nın kızı, Büyük Britanya'nın veliaht prensesi ve gelecekte, I. Wilhelm'in oğlu Friedrich'le evlenmesinin ardından, Alman imparatoriçesi. Friedrich sadece doksan dokuz gün imparator olarak yaşayabildi.

Kraliçe Viktorya (doğum adı Alexandrina Victoria): 1837 ile 1901 arasında Büyük Britanya ve İrlanda'nın hükümdarı. Saltanatının başlangıç döneminin özelliği sınai, iktisadi ve askerî üstünlük ve gelişmeydi, ancak anlamlandıramadığı sınıf mücadeleleri ve değişmekte olan toplum sonraki yıllarını gölgeledi.

Vinoy, (General) Joseph: Ocak 1871'den sonra kısa süreliğine Fransız Ulusal Savunma Hükümeti'nin başı.

Vogler, Carl: Marx'ın Proudhon'a saldırdığı *Felsefenin Sefaleti*'ni yayımlamayı kabul eden Brüksel'deki Alman kitapçı.

Vogt, Carl: Alman demokrat, coğrafya öğretmeni, 1848 Frankfurt Ulusal Meclisi'nin eski üyesi. İsviçre'de sürgündeyken Fransa lehine makale yazmak ve yazdırmak üzere III. Napoléon'dan para aldı. Bu anlaşmanın ayrıntıları ortaya çıkıp yayımlanınca Marx'la açık bir tartışmaya girişti.

Wagner, Richard: Tesiri müzik dünyasının ötesine geçip edebiyat ve siyaseti de etkileyen on dokuzuncu yüzyıl Alman besteci, orkestra şefi ve milliyetçi.

Washburne, Elihu Benjamin: Fransa-Prusya Savaşı ve 1870-1871 Paris kuşatması sırasında Birleşik Devletler'in Fransa büyükelçisi. 1877'ye kadar bu görevde kaldı.

Webb, Beatrice (bekârlık adı Martha Beatrice Potter): Kocası Sidney ile birlikte toplumsal değişime tedrici yaklaşımı savunan Britanyalı sosyolog ve iktisatçı. Sosyalizm ve sendikacılık üzerine kitaplar yazdı. 1895'te kocasıyla birlikte Londra İktisat Okulu'nu (London School of Economics) kurdular.

Webb, Sidney James: Britanyalı sosyalist ve Fabian Topluluğu'nun ilk üyelerinden. Britanya işçi hareketi lehine propagandacılık yaptı, karısı Beatrice'le birlikte Britanya'da sosyalizmin ve sendikacılığın tarihini kaleme aldı ve 1895'te Londra İktisat Okulu'nu kurdu.

Weerth, Georg: Alman şair, gazeteci ve Komünist Birlik üyesi. Paris, Brüksel ve Köln'de Marx'la birlikte çalıştı ve Londra'ya sürgüne giderken Jenny Marx'a eşlik etti.

Weitling, Wilhelm: Alman terzi, yazar ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sosyalist ve komünist işçiler arasında önde gelen bir şahsiyet. Kendi kişi tapınmasına dayalı ütopyacı sosyalizmi savundu.

Westphalen, Caroline von (bekârlık soyadı Heubel): Ludwig von Westphalen'in ikinci karısı ve Jenny Marx'ın annesi.

Westphalen, Edgar von: Jenny Marx'ın tek öz kardeşi. Karl Marx'ın ilk takipçilerinden. Prusya'ya geri dönmeden önce Amerikan İç Savaşı'nda Konfederasyon saflarında savaştı.

Westphalen, Ferdinand von: 1850 ile 1858 arasında gerici Prusya içişleri bakanı ve Marx'ın karısı Jenny'nin en büyük üvey kardeşi. Bakanlığı sırasında Marx'ın çalışmalarını engellemeye çalıştı.

Westphalen, Louise von: Ferdinand von Westphalen'in karısı.

Westphalen, Ludwig von: Prusyalı baron, Trier'de yüksek devlet memuru ve Marx'ın karısı Jenny'nin babası. Sosyalizmin ilk dönem savunucularından biri ve sosyalizmi Marx'a tanıtan kişi.

Weydemeyer, Joseph: Prusya ordusunda eski teğmen ve gelecekte Amerikan İç Savaşı'nda Birlik Ordusu mensubu. Almanya'dayken Marx'ın yakın çalışma arkadaşlarından biriydi, daha sonra yayın projelerinde New York'taki merkezinden Marx'la birlikte çalıştı. Weywey olarak tanınır.

Wilde, Lady (bekârlık adı Jane Francesca Agnes Elgee): Şair, yazar ve İrlanda milliyetçisi, yazar Oscar Wilde'ın annesi.

Wilde, Oscar Fingal O'Flahertie Wills: 1800'lerin sonlarında Britanya toplumunu çalışmaları, görünümü ve yaşam tarzıyla sarsan İrlanda doğumlu oyun yazarı ve romancı. Homoseksüelliği nedeniyle kürek cezasına çarptırıldı ve iki yıl hapis yattı.

I. Wilhelm (doğum adı Wilhelm Friedrich Ludwig): Prusya veliaht prensi. 1858'de ağabeyi IV. Friedrich Wilhelm malulen tahtı bırakınca kral naibi ve Ocak 1861'de de kral oldu. III. Napoléon'u ve Fransız ordusunu 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nda yenilgiye uğratmasının ardından 1871'de Versailles'da İmparator Wilhelm adını aldı.

II. Wilhelm (doğum adı Friedrich Wilhelm Victor Albert): 1888'le 1918 arasında Alman imparatoru. Başlangıçta, baskılar sonucu istifa eden şansölyesi yaşını almış Bismarck'a kıyasla daha liberalken, zamanla muhafazakârlaştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunun başkomutanıydı, 1918'de tahttan çekildi ve ailesiyle birlikte Hollanda'ya kaçtı.

Willich, August: Prusyalı eski subay, Köln'deki ilk komünist propagandacılardan, Komünist Birlik üyesi ve 1849'da Baden'deki isyancı ordunun liderlerinden. Londra'ya göç etti ve 1849-1850 arasında Marx'la birlikte çalıştı, ancak kişisel ve siyasi farklılıklar nedeniyle ayrı düştüler. Birleşik Devletler'e göç etti ve İç Savaş'ta Birlik Ordusu saflarında savaştı.

Wishart, George: On altıncı yüzyıl din reformcusu. Katoliklik karşıtı vaazları nedeniyle kazığa bağlanarak yakıldı. İdamı, Protestan reformcuları kışkırttı ve nihayet 1560'ta, Katolik hâkimiyetindeki İskoçya'da Protestanlığın zaferiyle sonuçlandı.

Wolff, Ferdinand: Alman gazeteci ve Brüksel, Köln, Paris, Londra ve Manchester'da Marx'ın yakın çalışma arkadaşı. Kızıl Wolff olarak tanınır.

Wolff, Wilhelm: Basın kanununu çiğnediği için hapse atılmadan önce Silezya'dan kaçan Alman gazeteci ve öğretmen. Komünist Birlik Merkez Komitesi üyesi. Brüksel, Köln, Londra ve Manchester'da Marx'ın yakın çalışma arkadaşlarından biriydi. Marx, *Kapital*'in ilk cildini ona ithaf etti. Lupus olarak tanınır.

Zetkin, Clara: Almanya Sosyal Demokrat Partisi üyesi, uluslararası sosyalizm ve Alman işçileri için eylemcilik yaptı. Engels'in ona özel bir saygısı vardı.

Zola, Émile: On dokuzuncu yüzyıl natüralist Fransız romancı. Romanlarıyla III. Napoléon idaresi altında ezilen Fransız toplumunu korkusuzca tasvir etti ve acı çekmenin ayrıntılı anlatımları yoluyla reformu savundu.

Siyasi Zaman Çizelgesi

1837: Marx, Berlin'de Genç Hegelcilere katıldı. Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in 1831'de ölümünün ardından, bazı genç takipçileri, değişimin kaçınılmaz olduğuna dair diyalektik teorisini geliştirerek siyasi ve toplumsal reformu savunmaya başladılar. Genç Hegelcilerin merkezi Berlin'di.

1842 (Mayıs): Marx Köln'de *Rheinische Zeitung* için yazmaya başladı. Muhalif gazete, iktisadi ve entelektüel olarak Renanya'daki en gelişmiş şehirde kuruldu ve iktisadi gelişim arzulayan orta sınıf işadamlarından sosyalistlere kadar, geniş bir yelpazedeki muhalif kişilerce desteklendi. Marx Ekim 1842'de gazetenin yayın yönetmeni oldu.

1844 (Şubat): Marx Paris'te *Deutsche-Französische Jahrbücher* {Alman-Fransız Yıllığı} gazetesinin ilk ve tek sayısını yayıma hazırladı. Marx ve Jenny, Arnold Ruge'nin Fransız ve Alman muhalif yazarlara yer verecek olan gazetesine katılmak üzere Paris'e taşınmışlardı. Gazete Fransız yazarları çekmekte başarısız oldu, Almanya'da yasaklandı ve girişim Prusya'da, Marx ve gazeteyle ilişkili üç kişi hakkında vatana ihanetten tutuklama kararı çıkarılmasıyla sonuçlandı.

1844 (Baharı): Marx Paris'te Adiller Birliği ile tanıştı. Bu gizli komplo-propaganda derneği, daha önce kurulan gizli Mevsimler Derneği'nde Auguste Blanqui ve Armand Barbès'in ortaya koyduğu Fransız işçi komünizmi ilkelerini benimseyen Alman zanaatçı mülteciler tarafından 1836'da Paris'te kuruldu.

1844 (Ağustos): Marx Paris'te *Vorwärts!* için yazmaya başladı. Bu haftalık yayın Avrupa'da sansüre uğramayan tek Almanca muhalif gazete olarak tanındı. O kadar radikal bulundu ki, yayın yönetmeni hapse atıldı ve Marx'ın da içinde bulunduğu önde gelen çalışanları Fransa'dan sınır dışı edildi.

1845 (Yazı): Marx'la Engels İngiltere'ye seyahat ettiler, Adiller Birliği üyeleri ve Çartistlerle buluştular. Bazı Alman Birlik üyeleri, Fransız dostlarının başarısız bir isyan girişiminin ardından 1839'da Paris'ten kaçmış ve gizli örgütün bir şubesini Londra'da kurmuştu. Buna örtü olmak üzere de, kamuya açık biçimde üye toplama işini görecek Alman İşçileri Eğitim Derneği'ni oluşturmuşlardı. Marx ve Engels ayrıca, Kıta Avrupası'ndan destek arayan İngiliz reform hareketi Çartizmin kıdemlileriyle de ilişkiye geçtiler.

1846 (Ocak): Marx, Engels ve Philippe Gigot, Brüksel'de Komünist Haberleşme Komitesi'ni oluşturdu. Komitenin hedefi, gelecekteki bir devrime hazırlanmak ve devrimi eşgüdümlemek üzere, Avrupa'daki işçi ve sosyalistleri, ortak ilgi konusu olan gelişmelerden haberdar etmekti. Bu, Marx'ın oluşturmaya çalıştığı ilk uluslararası örgüttü.

1847 (Şubat): Marx, merkezi Londra'da bulunan Adiller Birliği'nin davetini kabul etti ve Brüksel'de bir şube açtı. Marx ve Engels, Londra'daki liderleri, işçileri çekebilmek

için gençlere ihtiyaç duyduklarını itiraf ettikten sonra Birlik'e katılmayı kabul ettiler. Marx'ın katıldığı ilk proletarya örgütü buydu.

1847 (Haziran): Adiller Birliği adını Komünist Birlik olarak değiştirdi. Üyeler yeni bir rota çizmek üzere Londra'da toplandı. Marx ve Engels'in kılavuzluğunda Birlik, tarihteki ilk uluslararası komünist örgüt oldu.

1847 (Temmuz): Marx ve Engels gizli Komünist Birlik'in Brüksel şubesini ve kamuya açık olarak da Alman İşçileri Derneği'ni kurdular. Londra'daki Komünist Birlik toplantısının ardından Marx ve Engels Brüksel şubesi için üye toplamaya başladılar, ancak işçi katılımının olmayışı karşısında hayal kırıklığına uğradılar. İşçileri yasadışı gruplarına çekme amacıyla, bir eğitim ve sohbet derneği kurdular.

1847 (Kasım): Marx Brüksel'deki Uluslararası Demokratik Birlik'in başkan yardımcısı oldu. Birlik, Marx ve Engels'in Alman mülteciler ve Belçikalı radikaller üzerindeki nüfuzunu kırmak için meslek ustaları tarafından kuruldu, ancak Engels, Marx'ın başkan yardımcısı seçilmesini ve bu kuruluşun da Marx'ın örgütlenme araçlarından biri haline gelmesini sağlamayı başardı.

1848 (Şubat): Marx'la Engels'in *Komünist Partisi Manifestosu* Londra'da yayımlandı. Komünist Birlik, Marx'la Engels'ten, üye devşirmede kullanılacak bir belge hazırlamalarını istemişti. Engels ve Birlik'in daha birçok üyesi taslaklar yazmıştı, ama 1848'de Londra'da basımevinden çıkan metin Marx'ınki oldu. Bir yoldaşları bunu, dünyanın o güne dek gördüğü en devrimci belge olarak niteledi.

1848 (Mart): Komünist Birlik Merkez Yönetimi Paris'e taşındı. 1848'de Avrupa, Berlin'den Sicilya'ya dek ayaklanmalarla sarsıldı ama ayaklanmaların merkez üssü Paris'ti. Marx ve ailesi, Brüksel'de yabancı radikallerin varlığıyla yükselen gerilim neticesinde Belçika'dan sınır dışı edildikten sonra Paris'e taşındı.

Marx Paris'te Alman İşçileri Birliği'ni kurdu. Paris, kendi ülkelerinde ayaklanma çıkarmak için örgütlenen mülteci gruplarıyla dolup taşıyordu. Marx'ın Birlik'i, gizlice Almanya'ya dönüp orada filizlenen muhalefeti güçlendirecek, askerlerden değil de propagandacılardan oluşan bir ordu oluşturmayı hedefliyordu.

1848 (Haziran): Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung* gazetesi Köln'de yayımlandı. Marx ve çalışma arkadaşları, bütün Alman Konfederasyonu'nda (Bund) önceleri gizli yürütülen siyasi faaliyetleri ve Avrupa'daki ayaklanmaları haber verecek demokratik bir yayın organı olarak, Marx'ın daha önceki Köln gazetesini yeniden kurdular.

Marx, Komünist Birlik'i feshetti. Karşıdevrimci güçlerin sivillerle çatıştığı acımasız Haziran Günleri ayaklanmasının ardından, Birlik gibi gizli bir derneğe gerek kalmadığına, mücadelenin herkesin gözü önünde ve gazetesinin sayfalarında verilebileceğine karar verdi. Neredeyse tamamı Marx'la birlikte Köln'de bulunan Birlik liderliği, fesih yönünde oy kullandı.

1848 (Eylül): Marx ve Engels Köln'de bir Kamu Güvenliği Komitesi kurulmasına yardımcı oldu. Çoğu Protestan olan Prusya askerlerince işgal edilmiş Katolik Köln'deki gerilim, sonunda kaynama noktasına geldi. Askerlerin düşmanları olduğuna kanaat getiren yurttaşlar, kendilerini korumak üzere hükümetin onayı olmadan bir milis gücü oluşturmaya karar verdi.

1849 (Nisan): Marx Renanya Demokratik Birliği'ndeki demokrat yoldaşlarıyla bağlarını kopardı. 1849 karşıdevrimine gelindiğinde, Marx, orta sınıf demokratların kendi

çıkarlarını korumak için işçi sınıfına ihanet ettiklerine hükmetti. 1849'dan sonra bir daha siyasi olarak burjuvaziyle birlikte çalışmayacaktı.

1849 (Mayıs): *Neue Rheinische Zeitung* kapandı. Marx'ın gazetesinin gittikçe şiddetlenen radikal havası, Prusya'dan sınır dışı edilmesine dair bir emirle sonuçlandı. Gazetenin son sayısı kırmızı mürekkeple basıldı.

1849 (Eylül) Komünist Birlik Londra'da, Alman İşçileri Eğitim Derneği'yle birlikte yeniden kuruldu. Avrupa'daki 1848 ayaklanmalarının bastırılmasının ardından Kıta'nın her yanından Londra'ya siyasi sığınmacı akını yaşandı. Aralarında, grubu ve üye kazanma aracını yeniden kuran Marx ve Birlik üyeleri de bulunuyordu.

Alman Siyasi Sığınmacılara Yardım Komitesi kuruldu. Londra'ya akın eden ve yiyeceği, kalacak yeri veya parası olmayan yüzlerce Alman sığınmacıya yardımda bulunan komiteye Marx da seçildi. Komite, Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin bir uzantısıydı ve bu haliyle, Komünist Birlik'e üye kazanmak için de kullanıldı.

1850 (başları): Marx ve Engels Londra'daki Evrensel Devrimci Komünistler Derneği'ne katıldı. Fransızların hâkim olduğu aşırı radikal grup, ağırlıklı olarak, 1848 ayaklanmasındaki rolü nedeniyle Fransa'da hapiste olan Auguste Blanqui'nin takipçilerinden oluşuyordu.

1850 (Mart): Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue*'sü Hamburg'da yayımlandı. Almanca muhalif gazete, Marx ve çalışma arkadaşları tarafından, 1848 ayaklanmasını en azından yayın dünyasında canlı tutma çabasıyla Londra'da kaleme alınıyordu. Gazete, parasızlıktan ve Almanya'da Marx'ın "resmî taciz" dediği baskılar nedeniyle sadece altı sayı çıkarılabildi.

1850 (Eylül): Komünist Birlik Merkez Yönetimi Köln'e taşındı. Londra'daki Alman sığınmacılar arasında, derhal devrimi desteklemekle Marx'ın önerdiği gibi gelecekteki uygun bir duruma işçileri hazırlamak üzere eğitime girişmek arasında ayrılık ortaya çıktı. Marx rakiplerini, Merkez Yönetimi Londra'nın dışına taşıyarak ve ardından rakiplerini Birlik'ten attırarak bertaraf etti.

Marx ve Engels, Evrensel Devrimci Komünistler Derneği'nden ayrıldı. Marx Blanqui'yi desteklese de takipçilerinin pervasız olduklarını düşünüyordu ve işçilerin yenilgisiyle sonuçlanacak bir isyana sebep olmalarından korkuyordu. Böylece Engels ve George Julian Harney ile birlikte gruptan ayrıldı.

1851 (Ağustos): Marx *New York Daily Tribune* için yazmaya başladı. Yayın yönetmeni Charles Dana, Marx'ı, liberal Amerikan gazetesi için Avrupa muhabirliği yapmak, makaleler ve ayrıca "başmakale" ya da başyazılar kaleme almak üzere davet etti. Marx 1852'ye kadar İngilizce yazamıyordu. Bu nedenle ilk makalelerini Engels kaleme aldı.

1851 (Aralık): Marx ve kendilerine "sinagog" diyen takipçileri Londra'da toplantılara başladı. Marx'ın etrafındakiler kendileriyle geri kalan Alman sığınmacılar arasına mesafe koydular ve vakitlerini Britanya Müzesi Okuma Salonu'nda ve içki içip ekonomi politik ve toplumsal teori tartıştıkları "sinagog" toplantılarında geçirdiler.

1852 (Kasım): Marx, Komünist Birlik'i ikinci kez feshetti. On bir üyenin Köln'de tutuklanıp yargılanması ve yedisinin hapsedilmesi, Avrupa'daki karşıdevrimci iklimle birleşince Marx bir gizli derneğin artık verimli olmayacağına hükmetti, gazete ve teori çalışmalarına çekildi.

1859 (Mayıs): Marx Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin Londra'daki gazetesi *Das Volk*'la birlikte çalışmaya başladı. Sığınmacı mülteci gazetesini bir paçavra olarak görüyordu,

ancak ekonomi politik çalışmalarının yayımlandığı hayal kırıcı dönemde gazeteyi rakiplerine karşı öfkesini kusmak için kullandı.

1859 (Haziran): Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'sı Berlin'de yayımlandı. Dostları ve takipçileri uzun zamandır kitabın Marx'ın ekonomi politik üzerine en önemli çalışması olacağı beklentisindeydiler, ancak kitap kafalarını karıştırdı ve hayal kırıklığı yarattı; ayrıca basının dikkatini de çekmedi.

1860 (Mart): Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'sı Rusya'da satılmaya başlandı ve Moskova Üniversitesi'nden bir profesör kitap üzerinde dersler veriyordu. *Katkı* Marx'ın Almanya'daki hedef kitlesi tarafından hemen hemen hiç dikkate alınmazken, çevirisi Çar II. Aleksandr zamanında nadir bir liberal patlama yaşayan Rusya'da okur kitlesi buldu.

1862 (Mart): *New York Daily Tribune*, Londra muhabirinin hizmetlerine artık ihtiyaç duymadığını bildirerek Marx'la ilişkisini kesti. Abraham Lincoln'ın başkan seçilmesi ve ardından gelen İç Savaş, Amerikan gazetelerinde yerel haberleri öne çıkardı, *Tribune* de içerideki kargaşaya odaklanmak üzere aşamalı olarak dış haber yayınlarına son verdi.

1863 (Mayıs): Ferdinand Lassalle, Genel Alman İşçileri Derneği'ni kurdu. 1860'ların başında, bütün Avrupa'da işçiler güçlerinin farkına varmaya başlamışlardı. Almanya'da Lassalle, çoğu kişi tarafından modern Alman işçi hareketinin oluşumunda ilk adım olarak görülen İşçi Programı adlı bir broşür yayımlayarak işçileri örgütlemeye çalıştı. Sonrasında da bir işçi partisi kurdu.

1863 (Temmuz): Avrupalı işçiler Polonya'daki bir ayaklanmayı desteklemek için Londra'da bir araya geldiler. Rusya 1861'de serfliği kaldırdıktan sonra Polonyalılar daha fazla hak talebiyle protestolara başladı ve talepleri karşılanmayınca ayaklandılar. Avrupa hükümetleri yardım eli uzatmadı, ancak işçiler dayanışma açıklamalarında bulundu. Aynı zamanda, gelecekteki olası tehditleri göğüslemek üzere bir uluslararası işçi derneği oluşturmaya karar verdiler.

1864 (Eylül): Uluslararası İşçi Birliği'nin (UİB) açılış toplantısı Londra'da gerçekleştirildi. Birinci Enternasyonal; İngiliz, İtalyan, Fransız, İrlandalı, Polonyalı ve Alman muhaliflerin, hükümet ve iş çevrelerinin büyüyen ve el ele veren gücünü göğüsleyecek bir örgütlenme yaratmak üzere, St. Martin's Hall'da bir araya gelmesiyle kuruldu. Grubun kuruluş bildirgesi "İşçi Sınıflarına Sesleniş"i Marx kaleme aldı. Resmî görevi, sadece, Almanya için yazışma sekreterliği olmasına rağmen UİB'nin lideri oldu.

1867 (Eylül): Marx'ın ünlü kitabı *Kapital, Cilt I* yayımlandı. Marx'ın 1851'de (1844 demek de mümkün) üzerinde çalışmaya başladığı ekonomi politik nihayet ortaya çıktı. Her ne kadar Marx ve Jenny kitabın halk üzerinde bir "bomba" etkisi yaratacağını ve tüm fedakârlıklarının karşılığının ödeneceğini beklemiş olsalar da, Marx'ın diğer iktisadi çalışmaları gibi, başlangıçta sessizlikle karşılandı.

1868 (Eylül): Marx'tan *Kapital, Cilt I*'in Rusçaya çevrilmesine izin vermesi talebinde bulunuldu. İktisatçı ve yazar Nikolay Danielson Marx'ı, St. Petersburglu yayıncı N. Polyakov'un *Kapital*'in çevirisini yayımlama isteğinden haberdar etti. Böylece, *Kapital* ilk kez Almancadan başka bir dile çevrilmiş oldu.

1869 (Ağustos): Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruldu. Marx'ın dostu Wilhelm Liebknecht ve çalışma arkadaşı August Bebel, Almanya, Eisenach'da bir kongre sırasında işçi

partisini kurdular. 150.000 kişiyi temsil ediyordu ve Enternasyonal'in kurallarını kendi kuralları olarak benimsedi.

1869 (Kasım): Marx İrlandalı siyasi tutsakların serbest bırakılmasının talep edilmesi ve İrlanda'nın bağımsızlığının desteklenmesi için Enternasyonal Genel Konseyi'nde kulis yapmaya başladı. Avrupa'da toplumsal değişimi ivmelendirmek için İngiltere'den başlanması gerektiğini ve İngiltere'deki değişimin anahtarının İrlanda'da yattığını ileri sürdü. Enternasyonal'in İngiliz delegeleri buna karşı çıktı, İngiliz hükümetine yönelik siyasi tehdit UİB hakkında endişe yarattı ve Fransa'daki üyelerinin baskı görmesine neden oldu.

1870 (Eylül): III. Napoléon'un Fransız-Prusya Savaşı sırasında Prusyalılar tarafından tutsak edilmesinin ardından Fransa'da cumhuriyet ilan edildi. Fransa'da geçici bir Ulusal Savunma Hükümeti kurulması ve Prusyalılarla cumhuriyetçi ordu olarak savaşa devam edilmesi yönündeki siyasi manevraya Fransız UİB üyeleri de katıldı. Ancak Enternasyonal üyeleri, yeni hükümetin geçmişte işçi sınıfını yüzüstü bırakan aynı burjuvaziden oluştuğuna ve tekrar aynısını yapacaklarına inanıyordu.

1871 (Mart): Parisliler kendi hükümetlerini, bir komünü seçmek üzere sandık başına gitti. Şubat'taki seçimler sonucunda, Prusya ile bedeli ağır bir mütarekeyi onaylayan muhafazakârların hâkimiyetinde bir hükümet işbaşına gelmişti. Ağustos'tan beri kuşatma altında olan Parisliler kendilerini ihanete uğramış hissettiler ve Fransız güçleriyle çatışmaya hazırlanmak üzere, -Enternasyonal üyeleri dahil- solculardan oluşan kendi hükümetlerini seçtiler.

Marx basında, Paris Enternasyonali'ni ve bu vasıtayla Komün'ü yönlendirmekle suçlandı. Fransız askerlerin kendi yurttaşlarına silah doğrultmakta tereddüt etmesi, hükümeti, Komün'ü yabancıların işi olarak gösterme çabasına itti. Adı geçen şeytani kişiler listesinin başında, basında defalarca Paris ayaklanmasının arkasındaki kızıl kuklacı olarak resmedilen Marx bulunuyordu.

1871 (Mayıs): Marx UİB Genel Konseyi'ne, kaleme aldığı otuz beş sayfalık broşürü, *Fransa'da İç Savaş*'ı sundu. Paris Komünü'nden önce Marx'ın adı hemen hemen hiç duyulmamıştı, ancak ondan sonra, büyük oranda Parislilere övgüler düzdüğü broşürü nedeniyle Kızıl Terörist Doktor, isyanın şeytani mimarı olarak ün saldı ve Chicago'dan Viyana'ya kadar basında çamura bulandı.

1872 (Temmuz): İspanya'daki ilk Marksist örgütlenme olan Yeni Madrid Federasyonu kuruldu. Paul Lafargue'ın İspanya'daki çalışmaları çok az sonuç verdi. Bunlardan biri de hâlâ varlığını sürdüren İspanyol Sosyalist Partisi'nin atası olan Marksist gruptur.

1872 (Mart): *Kapital, Cilt I* Rusçada yayımlandı. Rus sansürcüler *Kapital*'in basımına izin verdiler çünkü, dediklerine göre, anlaşılması o kadar zordu ki kitabı kimse satın almazdı. Üç bin adetlik ilk basım iki aydan kısa sürede tükendi.

1872 (Eylül): Enternasyonal'in beşinci yıllık kongresi Lahey'de toplandı. Marx daha önce Londra dışındaki bir Enternasyonal kongresine katılmamıştı, ama bu toplantıyı, Genel Konsey'in New York'a taşınmasını kotararak işlerden el çekme amacıyla değerlendirdi ve grubun liderliğini bıraktı.

Marx UİB Amsterdam grubuna son halka açık konuşmasını yaptı. Konuşma daha sonra, en çok tartışmaya yol açan konuşmalarından biri olarak kabul edildi, çünkü Marx'ın yürekten bir pasifist mi, yoksa şiddetli bir devrim savunucusu mu olduğu tartışmasını alevlendirdi.

1875 (Mart): Almanya Sosyalist İşçi Partisi Gotha'da kuruldu. Alman işçi ve sosyalistleri, önde gelen iki işçi partisini, Lasalle'ci Genel Alman İşçileri Derneği ve Bebel ve Liebknecht'in Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni tek bir örgüt çatısı altında birleştirerek daha fazla güç sahibi olacaklarına hükmettiler. 1890'da, bugün de varlığını sürdüren Almanya Sosyal Demokrat Partisi'ne dönüştü.

1875 (Kasım): *Kapital, Cilt I* Fransızca yayımlandı. Çevirinin on bin adetlik ilk basımı hızla tükendi. Fransızca basım Almancasına kıyasla daha geniş bir okur kitlesine ulaştı, aynı zamanda Marx, okunması zor olan ilk Almanca basımda önemli değişiklikler yaptı.

1876 (Temmuz): Birinci Enternasyonal Philadelphia'da feshedildi. Enternasyonal Amerika'ya taşındıktan sonra sönükleşmiş ve örgüt içinde ayrışmalar belirmeye başlamıştı. Son on üye kendi gruplarını kurmak üzere UİB'yi feshetti; bu gruplardan biri de Amerika merkezli Sosyalist İşçi Partisi olacaktı.

1878 (Ekim): Almanya'da sosyalizm karşıtı yasalar yürürlüğe girdi. İmparator Wilhelm'e yönelik iki suikast girişimi, Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nin siyasi gücünü dizginleyecek yasaları çıkarma konusunda Şansölye Bismarck'a ihtiyacı olan desteği sağladı. Sonuçta, Marx ve başka sosyalistler Almanya'da yayın yapamaz oldular.

1879 (Ekim): Jules Guesde bir Fransız işçi partisi kurdu. Fransız solu, kısmen, Komün'ün ardından önderlerinin sürgüne gönderilmiş olması nedeniyle parçalanmıştı. Sosyalist Guesde, Marsilya'da, her siyasi eğilimden emekçileri birleştirecek bir parti kurmaya çalıştı. Girişim, 1880'de, ilk Fransız Marksist parti olan Fransız İşçi Partisi'ne dönüştü.

1881 (Haziran): Henry Hyndman Londra'da Demokratik Federasyon'u kurdu ve *England for All* {Herkes için İngiltere} adlı bir kitap yayımladı. Hyndman ilk Britanyalı "Marksist"lerdendi. Grubu bir anlamda sosyalistti, işçiler için ve işçilerden oluştuğu söyleniyordu. Kitabında, henüz İngilizce yayımlanmamış olan Marx'ın *Kapital*'inden öyle çok alıntı vardı ki, Marx neredeyse Hyndman'ı açık açık aşırmacılıkla suçlayacaktı.

1883 (14 Mart): Marx öldü. Marx'ın Londra'da, evinde ölümüyle birlikte, hayatının çalışması *Kapital*'in büyük kısmı tamamlanamadı. O sıralarda teorileri çok az kişi tarafından biliniyor ve anlaşılıyordu. Cenazesine on bir kişi katıldı.

1884 (Ocak): Orta sınıf entelektüel sosyalistlerden oluşan Fabian Topluluğu kuruldu. Grup, Hyndman'ın Demokratik Federasyon'undan ve daha eski bir örgüt olan Yeni Yaşam Kardeşliği'nden türedi. Toplumsal reforma yaklaşımları tedriciydi. Düsturları: "Doğru ânı beklemelisin, Fabius gibi, olabildiğince sabırla."

1884 (Mart): Marx'ın birinci ölüm yıldönümünde Londra'da bir anma yapıldı. Marx'ın ölüm yıldönümünü ve Paris Komünü'nü anmak için yaklaşık altı bin kişi Highgate Mezarlığı'na yürümek üzere Londra'da toplandı.

1884 (Ağustos): Hyndman, örgütünün adını Sosyal Demokrat Federasyonu olarak değiştirdi. Bu ad değişikliği siyasi vurguda bir değişikliği de yansıtıyordu. Grup, katıksız bir işçi örgütlenmesinden, Marx'tan esinlenen bir sosyalist birliğe dönüştü. 1820'lerden beri kurulan ilk önemli Britanyalı sosyalist gruptu.

1884 (Aralık): Eleanor Marx ve başka bazı isimler, Sosyalist Birlik'i kurmak üzere Sosyal Demokrat Federasyonu'ndan ayrıldı. Bazı üyeler Federasyon'un, başka sorunların yanında çok fazla otokratik olduğunu ileri sürerek, Marksist ilkelere bağlı bir eğitim verip örgütlenecek rakip bir sosyalist örgüt kurdular.

1885 (Ocak): *Kapital, Cilt II* baskıya girdi (Marx'ın yayıncıya verdiği sözün üzerinden on sekiz yıl geçtikten sonra). Marx'ın ölümünden sonraki dönemde Engels, Marx'ın ekonomi

politiğinin ikinci cildini, sermayenin dolaşımı üzerine olan cildi oluşturabilmek için, yüzlerce sayfa elyazmasını derledi. Kitabı Jenny Marx'a ithaf etti.

1886 (Temmuz): Fransa, Almanya ve İngiltere'deki sosyalist liderler ikinci bir Enternasyonal kurulmasını tartışmaya başladı. 1880'lerde kapitalist genişleme ivme kazanmış, devlet-iş çevresi imparatorlukları sömürgelere kadar uzanmıştı. Bazı sosyalistler bu yeni ve daha tehditkâr ortamda işçileri korumak için uluslararası bir örgütün gerekliliğine inanıyordu.

1886 (Eylül): Eleanor Marx Aveling, Edward Aveling ve Wilhelm Liebknecht sosyalizmi tanıtmak üzere Birleşik Devletler turuna çıktılar. Grup on iki hafta boyunca seyahat etti, batıda Kansas City'ye kadar uzanarak otuz beş kasaba ve şehri ziyaret etti, hemen hemen her durakta konuşma yaptı, duraklarda bazen dört ayrı toplantıya katıldı.

1887 (Ocak): *Kapital, Cilt I* İngilizce yayımlandı. Marx'ın çalışmasını, Britanyalı dava vekili Samuel Moore ile Eleanor Marx'ın nikâhsız eşi Edward Aveling çevirdi; böylece eser, işçi-işveren geriliminin yükseldiği bir dönemde daha geniş kitlelere ulaşabildi.

1889 (Temmuz): İkinci Uluslararası İşçi Birliği Paris'te başladı. 391 uluslararası sosyalisti ve sendika üyesini bir araya getiren kongreye, Fransız sosyalistler ev sahipliği yaptı ve Marx'ın Birinci Enternasyonal'inin mirasçısını yarattı. İkinci Enternasyonal olarak da bilinen oluşum, emeğe destek olmak üzere, dünya çapında ilk kez 1 Mayıs gösterisi düzenlenmesi için çağrıda bulundu.

1889 (Ağustos): Londra liman işçileri, örgütlü emekçi ve sosyalistlerce düzenlenen daha önce görülmemiş bir eylemle greve başladı. İngiltere'nin en çok haksızlığa uğrayan, en güçsüz emekçileri olan altmış bin liman işçisi, Londra limanını yüzyıldır ilk defa felce uğrattı. Grev, grevcilerin taleplerinin büyük kısmı karşılandıktan sonra işbaşı yaptığı Eylül ortasına kadar sürdü.

1890 (Mayıs): Emeği desteklemek üzere dünya çapındaki ilk 1 Mayıs gösterisi düzenlendi. Bütün Avrupa'da ve Kuzey ve Güney Amerika'da sekiz saatlik işgünü ve işçi hakları için yürüyüşler düzenlendi. En büyük gösteri, üç yüz bin kişinin işçiler, sendikalar ve sosyalistler adına gövde gösterisinde bulunmak üzere Hyde Park'ı doldurduğu Londra'da gerçekleşti.

1892 (Temmuz): Üç işçi Britanya Parlamentosu'na girdi. John Burns, J. Havelock Wilson ve Keir Hardie, Avam Kamarası'nın ilk işçi üyeleri olarak Parlamento'ya seçildi.

1893 (Ocak): Britanya Bağımsız İşçi Partisi kuruldu. Edward Aveling, örgütü kuran komitedeydi ve bu girişim için Engels'in onayını almıştı. Parti programı, Marx tarafından kaleme alınmış gibiydi: "üretim, bölüşüm ve mübadele araçlarının kolektif mülkiyeti ve denetimi" ve sekiz saatlik işgünü. İskoçyalı madenci Keir Hardie, bir gün Britanya İşçi Partisi'nin oluşumuna ön ayak olacak örgütün başkanı oldu.

1894 (Mayıs): *Kapital, Cilt III* yayıncıya gönderildi. Engels, tekelci sermaye ve dünya piyasasının oluşumu –ve daha önemlisi çöküşü– konulu çalışmayı derlemek için, on yıl boyunca Marx'ın elyazmalarını düzenledi.

1894: Vladimir Lenin St. Petersburg'da Marksist bir gruba katıldı ve Batı Avrupa'ya gitti. Lenin, zamanının çoğunu Zürih ve Londra'da geçiren Georgi Plehanov'la buluşmak üzere yola çıktı. Plehanov Rusya'daki ilk Marksist örgüt olan Emeğin Kurtuluşu grubunu kurmuştu. Ayrıca Lenin ilk defa Paris'te Lafargue ile tanıştı. Genç Rus, Marksist teori üzerine bilgisiyle Marx'ın damadını şaşırttı.

1895 (5 Ağustos): Engels evinde öldü. Marx gibi o da ardında birçok yarım çalışma bıraktı ve (Marx'ın kızlarının yanı sıra) Karl Kautsky ve Eduard Bernstein'ı Marx'ın çalışmalarını derlemede kendi halefi tayin etmesine rağmen, Marx ve Engels'in takipçileri arasında söylence ve teori üzerine çatışma neredeyse hemen başladı.

1905 (Ocak): Askerlerin St. Petersburg'daki bir işçi gösterisinde ateş açıp iki yüze yakın kişiyi öldürmesinin ardından Rusya'da isyan patlak verdi. 1848'de Batı Avrupa'da olduğu gibi işçi sınıfının korku yaratan ayaklanması, yetkililerin, Yasama Duması da dahil birtakım tavizler vermesine neden oldu. Ancak 1848'de olduğu gibi tavizler sığdı ve toplumsal reformu değil durumu sakinleştirmeyi amaçlıyordu.

1910 (Yazı): Lenin, Paul ve Laura Lafargue'ı Draveil'de ziyaret etti. Rusya'daki 1905 ayaklanmasına katıldıktan sonra Lenin, karısı ve kayınvalidesiyle birlikte Batı Avrupa'da yaşıyordu. Paris'teyken vaktini çalışarak ve yazarak geçirdi, Marx'ın çalışmalarını tartışmak üzere Marx'ın kızı ve damadını görmeye gitti.

1911 (Aralık): Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya ve Rusya'dan sosyalistler ve işçi partisi liderleri Paul ve Laura Lafargue'a son görevlerini yerine getirdiler. Yirminci yüzyılın sosyalist ve komünist liderlerinden kim varsa, görünüşe göre Kasım'da bir intihar anlaşmasıyla yaşamlarına son vermiş olan Lafargue'ların Paris'teki cenazesine katıldı ve konuşma yaptı. Aralarında Vladimir Lenin de vardı ve proletaryanın zaferinin yakın olduğu öngörüsünde bulundu.

1917 (Kasım): Lenin ve Bolşevik takipçileri Rusya'da iktidarı ele geçirdi. Lenin, Çar II. Nikholay Mart'ta tahttan indirildikten ve bir geçici hükümet kurulduktan sonra Nisan 1917'de sürgünden Rusya'ya geri dönmüştü. O ve Bolşevik takipçileri hükümeti desteklemeyecekleri konusunda kesin bir iradeyle Kasım'da kamu binalarını işgal ettiler ve kaçmayı başaramayan geçici hükümet liderlerini tutukladılar. Ocak ayında Lenin bir "devrimci diktatörlük" ilan etti.

Dâhi, sadece kendine karşı sorumludur; hangi amaca ulaşılacağını bilen ve araçları meşrulaştırabilecek olan sadece kendisidir.

Honoré de Balzac

Önsöz

Marx Ailesinin hikâyesiyle ilk olarak bir Londra dergisinin arka sayfalarında karşılaştım. Yazı, ünlü Londralılarla ilgiliydi ve bir cümle hemen gözüme çarptı. Dendiğine bakılırsa Marx'ın üç kızından ikisi intihar etmişti. Marx ailesi ya da Marx'ın kişisel yaşamı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğimi fark ederek makalenin ortasında duraladım. Benim için o, Highgate Mezarlığı'nda granit bir kaidenin tepesindeki iri bir kafa ve yüzlerce kitabı dolduran kuramsal eserler bütünüydü. Dünyayı kökten değiştirecek bir kuram yaratmak için çabalarken günbegün ona bakan, onu besleyen kadınlar hakkında da, Avrupa sosyalizminin tohumlarının atılmasına ve komünizmin Rusya'dan Afrika'ya, Asya'dan Karayipler'e yayılmasına ön ayak olan adamın hayatı hakkında da hiç düşünmemiştim.

Onların hikâyelerinin peşine düşüp okumaya başladım. Marx'ın felsefesinin her yönünün, konuşmalarındaki her detayın en küçük parçasına dek araştırılmış olduğunu, olabilecek her siyasi bakış açısından çok sayıda Marx biyografisi yazıldığını, ne var ki İngilizcede Marx ailesinin hikâyesini bütünüyle anlatan tek bir kitap bile olmadığını gördüm.[1] Marx üzerine ciltler dolusu çalışmanın bir tanesi bile, baştan sona, karısı Jenny ve çocukları ve de geniş ailesi –Friedrich Engels ve Helene Demuth– üzerine odaklanmamıştı. Jenny Marx ve Marx'ların en küçük kızları Eleanor üzerine birçok biyografi mevcuttu, ancak onların hayat hikâyesini oluşturan acı tatlı dramayı anlatan ya da ailenin yaşam mücadelesinin Marx'ın çalışmaları üzerindeki etkilerini doğru bağlama oturtan tek bir metin bulunmuyordu. Denemeye karar verdim.

Marx ailesi üyelerinin altmış yıldan uzun bir süre boyunca birbirlerine ve çalışma arkadaşlarına yazdıkları binlerce sayfadan oluşan mektupları toplamaya başladım. Bunların çoğu Moskova'daki arşivlerde bulunuyordu ve İngilizce olarak hiç yayımlanmamıştı. Ayrıca daha uzak dost ve tanıdıkların yazdığı, Marx'lardan söz eden mektupları da kullandım. Bu büyük miktarda belgeyi tarih sırasına göre ve eşzamanlı olarak okudukça, etraflarındaki olaylar geliştikçe birçok karakterin birbirleriyle olan konuşmalarını duymaya başladım. Günlük konuşmalarını dinleyebiliyordum; Marx ve Engels yirmi yıl boyunca neredeyse her gün birbirleriyle mektuplaştılar ve Marx kadınları da yazışma konusunda aynı derecede üretkendi. Yavaş yavaş beliren resim, dünyanın daha sonra Marksizm diye tanıyacağı, ancak, hayatları boyunca büyük oranda sade-

ce Marx'ın beyninde var olan bir fikir için her şeyini feda etmiş bir aileye aitti. Fikirlerinin ortaya dökülmesi hep bir engelle karşılaşmıştı.

Keşfettiğim hikâye; dört çocuğun ölümü, yoksulluk, hastalık, toplumdan dışlanma ve Marx'ın başka bir kadından çocuk sahibi olmasıyla gerçekleşen büyük ihanete karşın, karıkoca arasında tutkulu ve şiddetli bir aşk hikâyesiydi. Babalarına hayran olan ve kendilerini, hayalleri, hatta kendi çocukları pahasına babalarının büyük fikrine adayan üç genç kadının hikâyesiydi. Kendilerini, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nı kasıp kavuran devrimlere kaptırmış bir grup parlak, mücadeleci, karşısındakini çileden çıkaran, eğlenceli, tutkulu ve nihayetinde trajik kişiliğin hikâyesiydi. Her şeyin ötesinde, kişisel ya da siyasi acı gerçeğin duvarına çarpıp dağılan umutların hikâyesiydi.

Ayrıca, Marx'ların kendi ifadelerinden yola çıkarak, sonraki 125 yıl boyunca yazılmış biyografilerde ortaya koyulan birçok ayrıntının, sık sık, bazen siyasi bazen kişisel nedenlerle değiştirilmiş olduğunu veya yanlı yorumlandığını keşfettim. Tartışmalı kişilikler için bu her zaman böyledir, ancak şunu söylemeliyim ki bu, Marx için, başkaları için olduğundan daha da doğrudur. Bazı örnekler iyi bilinir: 1883'teki ölümünün hemen ardından takipçileri geçmişini arındırmaya giriştiler; yoksulluğuna, içkiciliğine, hatta üniversite günlerinden beri tanındığı Mohr {Mağribî} lakabına yapılan göndermeleri bile ortadan kaldırmayı denediler. Daha sonra Soğuk Savaş sırasında ve tekrar, Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, Marx'ın biyografisi Doğu ve Batı arasındaki ideolojik savaş alanının bir parçası oldu. Hayatının ve dolayısıyla aile üyelerinin hayatlarının ayrıntıları, bir komünist azizin mi yoksa yoldan çıkmış bir günahkârın mı anlatılacağına göre değişikliğe uğratıldı. Yazarın hangi cenahtan yazdığını bilmeden, Marx'ın hayatının hangi sürümünün anlatıldığını fark etmek ilk etapta kolay olmayabiliyordu.

Marx karşıtları onu sık sık emekçiler için mücadele eder gibi görünüp lüks içinde yaşayan bir burjuva olarak karaladılar. Bu suçlamalar çok önceleri –daha Marx hayattayken– ortaya atıldı ve onu ve çalışmasını gözden düşürme çabalarıyla birlikte yirminci yüzyıla kadar Marx'ın peşini bırakmadı. Öte yandan, onun sosyalist kaidenin en tepesindeki yerini korumasını isteyenler, yıllarca, Helene Demuth'un oğlu Freddy'nin babası olduğunu yadsıma mücadelesi verdiler. Moskova'daki arşivlerde parti üyelerinin Freddy'nin doğumunu konu ettikleri mektuplar bulunuyordu, ancak Joseph Stalin mektupların varlığını Marx-Engels Enstitüsü Müdürü David Riyazanov'dan öğrendikten sonra olayı "küçük bir macera" olarak tanımlamış ve Riyazanov'a, "Bırak arşivlerin derinliklerinde kaybolsun" talimatını vermişti.[2] Mektuplar bir elli yıl daha yayımlanmayacaktı.

Yıllar içinde ortaya çıkan çok sayıda başka hata ve yanlış betimleme örneği mevcuttur ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi, bunlar, Marx üzerine çalışanlar tarafından keşfedilerek büyük oranda düzeltilmiştir. Ancak geri kalanlar, sade-

ce Marx biyografisi yazarları tarafından değil, çevresindekilerin biyografilerini kaleme alanlar tarafından da gerçekmiş gibi tekrar edilmeye devam etmektedir. Kaynağına, baş oyuncuların kendi ifadelerine –özellikle de mektupları birçok araştırmacı tarafından göz ardı edilmiş olan Marx kadınlarına– başvurarak, çözülmemiş bazı gizemleri aydınlatmaya çalıştım. (Elbette Marx'ın kendisinin, gerektiğinde gerçekleri eğip büktüğü bilinmekte; yani onun itirafları da söylediklerinin muhakkak hakikat olduğu anlamına gelmiyor. Bu tip durumlarda, Marx'ın olaylar hakkındaki beyanlarının tamamen güvenilir olmadığını açıkça belirtmeye çalıştım.)

Marx ailesinin hikâyesi tek başına yeteri kadar zengin olsa da, aynı zamanda bu hikâyenin Marx'ın modern kapitalizmin doğuşuyla eşzamanlı olarak ortaya çıkan fikirlerinin gelişimine de ışık tuttuğunu fark ettim. On dokuzuncu yüzyılın kapitalist sistemi Marx'ın kızlarıyla aynı zamanda olgunlaştı. Kızların yüzyılın sonunda işçilerin safında girdikleri mücadeleler, yüzyılın ortalarında babalarının giriştiğine hiç benzemiyordu. Babanınkiler görece uysaldı; onlarınki vahşileşmişti. Aslında, hikâyenin bu yönü yazdıkça daha da önem kazandı.

Bu projeye başladığımda dünya oldukça farklı görünüyordu. Çok az kişi yerküreye hâkim olan kapitalist düzeni sorguluyordu; kapitalizm, dönemsel genişlemelerinden birinin tam ortasındaydı. Ancak araştırma aşamasından yazma aşamasına geçtiğimde, sistemin şaşmazlığına dair inançta duraksamalar belirmeye başlamıştı; ta ki 2008 sonbaharında en şiddetli noktasına ulaşan finans krizi sonucunda, akademisyen ve iktisatçılar, açıkça serbest piyasa kapitalizminin uygunluğunu sorgulamaya ve başka bir seçeneğin nasıl olabileceğini yüksek sesle düşünmeye başlayana kadar. Bu fırtınanın ardından Marx'ın yazıları çok daha öngörülü ve inandırıcı görünmeye başladı. 1851'de, modern kapitalizmin şafak sökümünde tam da böylesi bir sonucu öngörmüştü. Devrimin yakın olduğuna dair beklentileri gerçekleşmedi, tahayyül ettiği geleceğin sınıfsız toplumu hiçbir zaman net bir biçimde çizilmedi, aslında elde olana bir taslak bile denemez, ancak kapitalizmin zaaflarına dair çözümlemeleri ürpertici biçimde doğrulandı. Bu durumda, başlangıçta kendime görev biçtiğimin (sadece Marx ailesinin hikâyesini anlatmanın) ötesine geçerek çalışmama, Marx'ın kuramının ve işçi sınıfı ve emek hareketlerinin gelişiminin betimlenmesinde, tasarlamış olduğumdan fazlasını dahil ettim. Nihayetinde, bu unsurlar olmadan Marx ailesinin hikâyesinin tam olabileceğini düşünmüyorum. Bu onların yaşadığı hayattı; yedikleri, içtikleri ve soludukları, siyasi, toplumsal ve iktisadi devrimdi. Hem bu, hem de Marx'a karşı duydukları tüketici aşk, onları bir arada tutan çelikten harçtı.

MS 120 yılında ölen Plutarkhos, Romalı ve Atinalı büyük adamların hayat hikâyelerini anlatan eserlerinde, böyle kişileri anlamanın anahtarının, savaş alanındaki zaferlerinde ya da halkın gözündeki başarılarında değil, özel hayatlarında veya basit bir hareketlerinde, hatta bir sözcüklerinde ortaya çıkan

karakterlerinde yattığını söylemişti. İnanıyorum ki, Marx ailesinin hikâyesi üzerinden okurlar Marx'ı, Plutarkhos'un öne sürdüğü biçimde daha iyi anlayabileceklerdir. Ayrıca, yetiştirildikleri toplumun gereği olarak çoğunlukla yardımcı roller üstlenen kadınların, Marx'ın hayatındaki yerinin takdir edileceğini ümit ediyorum. Onların cesaret, güç ve zekâlarının çok uzun süredir gölgede bırakıldığına inanıyorum. Onlar olmasaydı Karl Marx var olmazdı ve Karl Marx olmasaydı, dünya bugün bildiğimiz dünya olmazdı.

Kitabı yazarken, şimdi okuru bilgilendirmek istediğim birtakım kararlar aldım.

Marx ailesi kendi aralarında birçok faklı dilde yazıştı. Yazışmaları İngilizce, Fransızca ya da Almanca –sıklıkla her üçünde–, arada bir de İtalyanca, Latince ve Yunanca serpiştirmelerle dolu olabiliyordu. Okuru çeviri için sık sık kitap sonundaki notlara bakma zahmetinden kurtarmayı tercih ettim ve bu nedenle, yabancı bir dildeki bu kelimelerin mektubun dramatik özelliği açısından kritik olduğu ya da anlamının açık olduğu haller dışında, sadece İngilizce kullanmayı seçtim.*

Ayrıca bazı yazışmalar ırkçı ifadeler içeriyordu. Bunlara kitapta yer vermedim çünkü, öncelikle, bunlar hikâyeye bir şey katacak nitelikte değildi ve ikinci olarak, dönemin kabulleriyle tamamen tutarlıydı (Birleşik Devletler'de kölelik hâlâ varlığını sürdürüyordu). Oysa bunlar, günümüz okurunun gözüne batacaktı. Bu ırkçı ifadelere yer vermenin okurun dikkatini yersiz yere dağıtacağını düşündüm (binlerce sayfa içinde çok az sayıda ırkçı ifade kullanılmıştır). Marx ve Jenny'nin ırkçı olmadıkları zaten ortadadır, çünkü kızlarının melez bir gençle evlenmesine hiçbir itirazları olmamıştı ve çünkü Marx ateşli bir kölelik karşıtıydı. Eğer aileyi anlamak için bu ifadelere yer vermek gerektiğine inansaydım bunları kitaba dahil ederdim, ancak içtenlikle inanıyorum ki, aile hakkında değil, olsa olsa içinde yaşadıkları toplum hakkında olumsuz bir kanı uyandırıyorlar. Benzer şekilde Marx, Jenny ve Engels'in –genellikle Ferdinand Lassalle hakkında– Yahudi düşmanı ifadeler kullandıkları da olmuştur. Marx'ın Yahudi düşmanı olup olmadığı konusunda yapılmış çok sayıda araştırma var. Bu tartışmayı başkalarına bırakmaya ve bu göndermeleri kullanmamaya karar verdim. Marx bir Yahudiydi ve yine, Marx, Jenny ve Engels'in Yahudi düşmanı bir dil kullanmalarının, derinlerde yatan bir önyargıdan ziyade on dokuzuncu yüzyıl kültürünün bir yansıması olduğuna inanıyorum.

1 İngilizce olmayan kitaplar hakkında aynı rahatlıkla konuşamam, ancak Marx'ın çocukluğundan, hayatta kalan son kızının ölümüne kadar olan hikâyeyi bütünüyle kapsayan bir tanesiyle karşılaşmadım.

2 Valerij Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 970.

* Özgün metinde kitap sonunda yer alan notlar, burada bölüm sonlarına alınmıştır; yazar tarafından metnin içinde verilen yabancı kelimelerin Türkçeleri ile gerekli açıklamalar çengelli parantez içinde verilmiştir. *–Türkçe Ed.*

Giriş

Londra, 1851

> Sefaleti azaltmadan zenginliği artıran bir toplumsal sistemin özünde çürümüş bir şeyler olmalı.
>
> *Karl Marx*[1]

Nüfuz Edilmesi İmkânsız sisin içinde hayaletler gibi çıktılar ortaya. Soho'nun Dean Sokağı boyunca kapı önlerini, dar sokakları arşınlamak üzere Londra'ya on binlerle gelmişlerdi; Kraliçe Viktorya'nın Londrası'na, dünyanın en zengin şehrine. Cömert ve özgürlükçü şehir, Kuzey Denizi'nin karanlık ve bulanık sularında bir fener gibi işaret vermiş, bahtsızlara ve kimsesizlere sığınak vaat etmişti. İlk gelenler sefalet ve kıtlıktan kaçan İrlandalılardı, ama daha sonra, Kıta çapındaki ayaklanmaların ardından gemiler dolusu Alman, Fransız, Macar ve İtalyan, ülkelerinin tuhaf kıyafetleri içinde Londra sokaklarına döküldüler. Bunlar, krallarını devirip en temel hürriyetlerini kazanma amacındaki başarısız girişimlerinin ardından kaçak duruma düşen siyasi mültecilerdi. Şimdi, kırbaç gibi çarpan yağmurun altında ve iliklere işleyen soğukta, hak mücadelesi kavramı budalaca görünüyordu. Londra fenerinin bir serap olduğu anlaşılmıştı; şehir onlara kapılarını açmış, ama başka hiçbir şey vermemişti. Açlık içindeydiler.

Gece gündüz, endişeli seslerin bir kakofonisi başkentin gürültüsünün içinde kendini duyurmaya çalışıyordu. Yeni gelenler hayatta kalmak için ellerinde ne varsa sattılar; kumaş parçaları, düğmeler, ayakkabı bağcıkları... Ancak çoğunlukla kendilerini sattılar, saatlik ya da günlük, işgücü ya da fahişe olarak. Bu kadın ve erkekler çaresizliklerini, aralarındaki bazı işini bilirleri suça teşvik edecek sefaleti kaba bir palto gibi sırtlarında taşıyorlardı. Dumanı üstünde et parçalarını ve keskin kokulu peynirleri zengin mahallelere taşıyan yük arabaları, Soho Meydanı'ndan veya St. Giles civarından geçerken, buraların nam salmış hırsız ve canilerinden sakınmak için hızlarını artırırlardı[2]. İngiltere'ye

umut dolu uzun bir yolculuk yapmışlardı; şimdi onları ayakta tutacak tek şey o düşlerden artakalanlardı.

Dean Sokağı'na üçüncü kattan bakan iki odalı bir çatı katında otuz üç yaşında, tanınmamış Prusyalı bir sürgün, aşağıdakileri acınası durumlarına mahkûm eden sisteme savaş açmakla meşguldü. Amacını gizlemek için hiçbir çaba göstermiyordu. Üzeri dikiş malzemeleri, oyuncaklar, kırık kaplar ve başka dökümtülerle dolu olan ailenin tek masasının üzerine eğilmiş devrim için bir kılavuz çiziktiriyordu. Etrafındaki ev curcunasının veya iri cüssesini oyunlarının parçası yapıp sırtına tırmanan çocukların farkında bile değildi.

İngiltere'nin her yanındaki odalarda ileri görüşlü kişiler benzer sıkı bir çalışma içindeydi: Darwin kaya midyelerini gözden geçiriyordu, Dickens gözdesi olan çocuğu *David Copperfield*'a daha yeni hayat vermişti ve Bazalgette, Londra'yı ölümcül atığından kurtaracak geniş kanalizasyon ağını aklında canlandırıyordu. Ve Soho'daki bu odada Karl Marx, dişlerinin arasına sıkıştırdığı purosuyla, kralları ve kapitalistleri devirme planları yapıyordu.

Marx'ın devrimi, göçmenlerin, hayallerinde kazandıkları bir savaşın ganimetlerinin paylaşıldığı gizli cemiyetlerde savunulan, Marx'ın birahane martavalı diye dalga geçtiği devrimlerden farklıydı. Ve onunkisi, inşası için gerekli somut adımlardan söz etmeksizin örnek bir toplumun hayalini kuran Fransız sosyalistlerinin ütopyacı ayaklanması da değildi. Hayır, onun devrimi bir insanın bir diğerini sömürmeye hakkı olmadığı temel ilkesinden ve tarihin sömürülen kitlelerin bir gün galip geleceği şekilde ilerliyor olmasından kaynaklanacaktı.

Fakat Marx bu kitlelerin bırakın siyasi güce, siyasi olarak bir söz hakkına bile sahip olduklarının farkında olmadıklarını gayet iyi anlamıştı. Ayrıca siyasi ve iktisadi sistemin nasıl çalıştığı konusunda fikirleri de yoktu. Marx, on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki koşulları ortaya çıkaran tarihsel gelişim çizgisini betimleyebilirse ve böylelikle kapitalizmin gizemlerini ortaya koyabilirse, üzerine yeni, sınıfsız bir toplumun inşa edilebileceği kuramsal bir temel sağlayabileceğine inanıyordu. Böyle bir temel olmaksızın sonuç kaos olurdu. Bu arada kendi ailesi fedakârlık yapmak, kitabı *Kapital*'i tamamlayana kadar yokluğa katlanmak zorundaydı.

Aslında Marx'ın genç ailesi yoksunlukla çoktan tanışmıştı. Marx'larla, sokaktaki daha şanssız insanlar arasındaki mesafe onları ayıran üç kat kadar değildi. 1851'de, Marx kitabını yazmaya başladığında yoksunluktan kaynaklanan hastalıklar çocuklarının ikisinin canını almış ve küçük bedenleri, diğer çocukların yemek yiyip oyun oynadıkları odalarda dilenci tabutlarına konmuştu. Prusyalı bir baronun, güzelliğiyle ünlü kızı olan karısı Jenny, sürekli kapıyı aşındıran borçlulara para yetiştirmek için, gümüş takımlardan ayak-

kabılara dek, ailenin nesi var nesi yoksa rehin verecek duruma düşmüştü. Ve Marx'ın zibidi oğlu Edgar hiç zorlanmadan, ona önce şarkı söylemeyi, sonra da hırsızlığı öğreten yoksul İrlandalı çocuklardan sokak dersleri almıştı.

Ancak Jenny ve Marx için tüm bunlar içinde en endişe verici olanı kızlarıydı. Babalarını sabah akşam ziyaret eden adamların neredeyse tamamı kaçaktı. Çocuklar, oyun oynamak için, odayı puro ve pipo dumanına boğan ve kulaklarını kaba konuşmalarla ve devrimci fikirlerle dolduran sürgünlerin olmadığı bir yeri nadiren bulabiliyorlardı. Edgar bu ortamda serpilip gelişti. Sarhoş kaçakların hikâyelerine bayılıyor ve Marx'ı pek memnun edecek şekilde, babasının arkadaşlarının öğrettiği isyan şarkılarını yüksek sesle, kükreyerek söylüyordu. Ama iki ebeveyn de biliyordu ki kızlarının ömür boyu sefaletten uzak kalmaları için tek umut, terbiyeli genç kadınların eşliğinde burjuva bir yetişmeydi. Davalarına bağlıydılar ama Marx da Jenny de kızlarını, Dean Sokağı'ndaki dar merdivenleri çıkıp kapılarına kadar gelen, mideleri boş ama kafaları radikal düşlerle dolu adamlarla bir hayata mahkûm olmuş görmek istemiyordu.

Jenny, çocuklarını, başkalarının kırık mobilyalarıyla döşenen bu acınası dairedeki fakir hayata mahkûm eden kadere lanet ediyordu. Ancak ev ne kadar berbat olsa da, kirayı ödemeyi bir kere daha geciktirdiklerinde ailenin kendini sokakta bulacağından korkuyordu. Gelirleri buhar olup uçarken ve tasarrufları hızla erirken, yaşamlarına devam etmeleri bir dostun nezaketine ya da bir dükkân sahibinin merhametine bağlıydı.

Marx, Jenny'ye, onun ve çocukların bu cefaya sonsuza kadar katlanmak zorunda kalmayacaklarına dair teminat veriyordu. Kitabı yayımlanır yayımlanmaz paraya boğulacaklar ve dünya onlara fedakârlıklarından dolayı teşekkür edecekti. Nisan 1851'de bir iyimserlik nöbetine tutulan Marx, en yakın dostu ve çalışma arkadaşı Friedrich Engels'e, "O kadar ilerledim ki beş hafta içinde bütün bu iktisat bokunu tamamlamış olacağım[3]" diyordu. Gerçekte, *Kapital*'in tamamlanması için on altı yıl daha geçmesi gerekecekti ve yayımlandığında, bir işçi ayaklanmasının fitilini ateşlemek şöyle dursun, ufacık bir kıpırtıya bile yol açmadı.

Marx ailesi, bu görmezden gelinen başyapıt için her şeylerini feda etti. Jenny yedi çocuğundan dördünü toprağa verdi, geriye kalan üç kızının uygun bir çocukluk için gerekli her şeyden mahrum kaldıklarına şahit oldu, bir zamanlar pek güzel olan yüzü hastalıkla harap oldu ve Karl başka bir kadından çocuk sahibi olduğunda en büyük ihanetle yüzleşti. Kızlarının acıklı sonlarını görecek kadar yaşamadı; üç kızından ikisi canına kıyacaktı.

Nihayetinde ailenin, hayatlarının büyük bölümü için, sahip olduğu –olabileceği– tek şey, Marx'ın çalkantılı beyninde bir fırtına gibi mayalanan ve neredeyse başka kimsenin benimsemediği, hatta anlamadığı fikirleriydi. Yine de,

bu açlık yıllarında mümkün değilmiş gibi görünse de, Marx yapmak için yola çıktığı şeyi gerçekleştirdi: Dünyayı değiştirdi.

1 *Marx-Engels Collected Works* (Buradan sonra MECW şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır), Cilt 16, s. 489.

2 Henry Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 167.

3 *MECW*, Cilt 38, s. 325; Karl Marx ve Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe III* (Buradan sonra MEGA şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır), Band 4, s. 85-86.

I. KISIM

MARX VE BARONUN KIZI

1. Bölüm

Trier, Almanya, 1835

> {Kadın} tadına varabileceği gerçek bir tutkuya, ama her şeyden önce, korumak ve omuz vermek için ilgi çekici bir zayıflığa gereksinim duyuyordu.
>
> *Honoré de Balzac*[1]

Jenny Von Westphalen, Trier'deki en gözde genç kadındı.

Şüphesiz daha varlıklı ailelerden gelen, babaları soylular arasında daha yüksek mevkilerde bulunan başkaları da vardı. Ve şüphe yok ki fiziksel olarak daha çekici olan başkaları da söz konusuydu. Ancak genel kanıya göre, hem doğuştan aristokratlardan, hem de bunu sonradan hak etmiş yeni bir sınıf insandan meydana gelen yerel aristokrasi içinde, saygıdeğer yüksek bir toplumsal konumun yanı sıra böylesi nadir bir güzelliği, canlı nüktedanlığı ve zekâyı birleştiren bir başkası yoktu. Babası Baron Ludwig von Westphalen, Trier'de hükümet konseyi üyesiydi ve bu da onu, Mosel nehrinin kıyısına bir peri masalı köyü gibi yerleştirilmiş on iki bin nüfuslu kentin önde gelen Prusya otoritesi ve en yüksek gelirli devlet memuru yapıyordu.[2] Ludwig'in babası, Yedi Yıl Savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü asalet unvanı almış ve soyu Argyll ve Angus kontlarına dayanan İskoçyalı bir bakanın kızıyla evlenmişti.[3] Jenny; adını, yeşil gözlerini, koyu kestane rengi saçlarını ve ayrıca simasına ateş düşüren isyankâr mizacını bu İskoç büyükanneye borçluydu: Archibald Argyll, Edinburgh'da idam edilmiş bir özgürlük savaşçısıydı ve bir başka akraba, reformcu George Wishart aynı şehirde yakılarak idam edilmişti.[4]

Ancak, 1831'de on yedi yaşında olan Jenny, siyasi bir isyancı olmaktan uzaktı. Kadınlar gece elbiseleri içinde ve ihtişamlı saçlarıyla göz kamaştırırken, erkeklerin iyi kesimli akşam ceketleri ve seçkin tavırlarıyla, ama hepsinin ötesinde servetleriyle kadınları baştan çıkarmaya çalıştığı, Trier civarındaki süslü baloların bir müdavimiydi. Bu balolar genç kadınların alınıp satıldığı, mumlarla aydınlatılmış pazaryerleriydi ve dış görünüşünün değerinin fazlasıyla farkında olan Jenny, bir kavalyeden diğerine geçerek dans ederdi. Toplumsal beklentiler

ve sınırlar şüphe götürmeyecek kadar netti; kadife bir kordon, Jenny gibi aristokratları dans pistindeki diğerlerinden ayırıyordu.[5]

Üvey erkek kardeşi Ferdinand, aileye Nisan'da yazdığı bir mektupta Jenny'ye kur yapan çok sayıda erkek olduğunu, ancak Jenny'nin makul bir mesafeyi koruduğunu söylüyordu.[6] Fakat bu durum, o yaz düzenlenen bir partide değişecekti. Orada Jenny, akşam boyu süren yakınlaşmayı ateşli bir tutkuyla sonlandırıp sonunda evlilik teklifinde bulunan genç teğmen Karl von Pannewitz'le tanıştı. Jenny ailesini, özellikle de babasını ve korumacı Ferdinand'ı şaşırtarak bu teklife evet yanıtını vermişti. Çok kısa bir süre sonra pişman olacağı, aceleyle verilmiş bir karardı bu: Birkaç ay içinde toplumsal protokolü çiğneyerek nişanı bozdu.[7]

Skandalın haberi Trier'e yayıldı. Ferdinand'ın karısı Louise, babasının olayı kapatmak amacıyla görüşmeler yaptığı Aralık ayında Jenny'yi, kendini dış dünyadan soyutlamış, soğuk, ketum ve içe kapanık olarak tarif ediyordu.[8] Ama Noel arifesi geldiğinde Jenny'nin canlılığı geri gelmişti ve bütün aile bu sonuçsuz gönül macerasını geride bırakmış olmaktan dolayı mutluydu. Ailesine yazdığı bir mektupta Louise, Westphalen hanesindeki savurgan cümbüşler diye tarif ettiği eğlencelere karşı şaşkınlığını ve hoşnutsuzluğunu şöyle anlatıyordu: "Jenny'nin doğasında herhalde hiçbir duyguya yer yok. Çünkü olsaydı, sadece kederli (eski) nişanlısına karşı duyduğu anlayıştan dolayı böylesi uygunsuz bir cümbüşe şiddetle karşı çıkardı (...) Bay von Pannewitz'in yerine yeni bir talibin gelmesi için ne kadar zaman geçecek, (...) muhtemel adaylar von Pannewitz'in gördüğü muameleden dolayı biraz çekingenler."[9]

Aslında Jenny, önce kabul edip sonra nişanı atmasıyla akranlarına musallat olan evlilik iblisini geçici olarak bertaraf etmişti. Sosyal çevrelere geri döndü, ancak artık dedikoduya konu olacak ya da ailesinin dikkatini çekecek özel bir erkek yoktu. Bunun yerine, babasının rehberliğinde bir çalışma programına başladı: Romantiklerden ve Fransa'dan gelen, adına sosyalizm denilen yeni bir ütopyacı felsefeden oluşan çarpıcı bir karışım. Jenny, özellikle, o zamanlar Alman yazar, müzisyen ve felsefecilerin hâkim olduğu ilkine daldı.[10] Bunlara göre en büyük erdem, kişinin idealleri için yaşaması, özgürlüklerine dokunan her şeyi reddetmesi ve –en önemlisi– ister yeni bir felsefe, ister bir sanat eseri, ister insanların birbirleriyle ilişki kurmaları için daha elverişli bir yol olsun, bir şeyler *yaratmasıydı*. Hatta bunda başarılı olmaya bile gerek yoktu; önemli olan, bedeli ne olursa olsun bir hayalin peşinden koşmaktı.[11] Önceleri uzak bir ilahtan yayılırmış gibi görünen ışık içselleşmişti; şimdi tanrısal olan, insanın kişisel arayışıydı.[12]

Jenny açısından, bu nişana karşı, görünüşte ufak (ama zamanın toplumuna göre büyük) isyanını takip eden toparlanma sürecinde Romantizm, kahramanca ve coşturucuydu. Ve o zamanki koşullarının ötesinde, bu hareketi benimsemek için bir başka neden daha görüyordu: Romantiklerin bazıları

kadınlar için eşit hakları savunuyordu. Alman felsefeci Immanuel Kant şöyle diyordu: "Bir başkasına bağımlı bir kişi, kişi bile değildir, artık dayanağını yitirmiştir, bir başkasının mülkünden başka bir şey değildir."[13] Kant'ın sözü kadınlara uygulandığında, bu mülk olma durumu yüz katına çıkıyordu. O halde Romantiklerin önerisi, erkekler ve kadınlar için gerçek özgürlüğü sağlama önerisiydi; sadece katı toplumsal bağları koparmakla kalmayacak, yeryüzünde Tanrı'nın elçileri oldukları iddiasıyla neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan yüzyıllardır hüküm süren krallara da meydan okuyacak bir özgürlük.

Şubat 1832'de on sekizinci doğum günü geldiğinde ve tam da etrafındaki dünyanın (kral ve bakanlarını değişen topluma daha iyi hizmet etmeye zorlamak isteyenler ile kurulu düzeni muhafaza etmek isteyenler arasında) iki kampa ayrılıyor gibi göründüğü bir zamanda Jenny, bu öğretileri sünger gibi emmeye başlamıştı. Bu ayrım ailesinde bile gözlemlenebiliyordu: Jenny'nin babası, bir Prusya devlet memuru olmasına rağmen, Fransız sosyalizminin kurucusu Kont Claude Henri de Saint-Simon'a hayranlık besliyordu.[14] Babasının tutkuları kızına esin kaynağı olacaktı, ama baba bunun nerelere varacağını asla tahmin edemezdi.

Ludwig von Westphalen, Fransızların eşitlik ve kardeşlik inancıyla uzun zaman önce tanışmıştı. Napoléon, yaşadığı Batı Prusya'yı denetimi altına aldığında sekiz yaşındaydı. Bu fetihle birlikte 1789 Fransız Devrimi'nin öğrettikleri ve yasa önünde eşitlik, bireysel haklar, dinî hoşgörü, serfliğin kaldırılması ve tektipleştirilmiş vergilendirmeyi de içeren Napoléon Medeni Kanunu, bölgede kutsallaştırılmıştı.[15] Ancak Batı Prusya'daki Fransız etkisi o günkü toplumsal işleyişin ötesine geçiyor, farklı bir geleceğe sesleniyordu. Devrimci ve Aydınlanmacı Fransız felsefeciler, insanın özünde iyi olduğuna inanıyor ve insanların, üzerlerindeki hâkimiyeti sürdürebilmek için kendilerini cahil bırakan liderlerden kurtulduklarında daha iyi bir toplum yaratacaklarına güveniyorlardı.[16] Bu yeni düzende başarı doğuştan gelmeyecek, liyakatle elde edilecekti; yükselmekte olan bir işadamları sınıfı için olağanüstü çekicilikte bir öğretiydi bu.[17]

Ancak, yabancıların yasalarının dayatılıyor olması nedeniyle işgal bölgesindeki yurttaşlarda bir memnuniyetsizlik baş gösterdi ve birçoğu Fransızların yenilgisi için çalıştı. Bu yabancı fikirlerin savunucuları arasında görülen Ludwig de 1813'te ihanetle suçlanarak Saxon'da bir kalede iki yıl hapse mahkûm edildi. Ancak kısa süre sonra, Napoléon Leipzig'de yenilgiye uğratılınca serbest kaldı ve Fransızların aleyhine dönmüş gibi görünse de, birçok Batı Prusyalı yurttaşı gibi o da Fransızlar gibi düşünmeye devam etti.[18]

1830'da bela yine Fransa'dan geldi. Kral X. Charles, yeni büyük burjuvazinin –bankerlerin, bürokratların ve güçlerini unvan ya da topraktan değil bazı durumlarda sadece paradan alan sanayicilerin– taleplerini göz ardı edip, selefinin halka kısıtlı bir anayasa verme hamlesinden geri adım atınca, Temmuz

ayındaki bir ayaklanmayla tahttan indirildi.[19] Yerine, Fransız tarihçi Alexis de Tocqueville'in "devrimci tutkuyu maddi haz aşkıyla boğma[ya]" çalıştı diye betimlediği "Yurttaş Kral" Louis-Philippe tahta çıkarıldı.[20] Avrupa'nın her yanındaki burjuvazi ve eğitimli sınıflar, Fransız ekonomisindeki nakit akışını artırmak için birtakım özgürlükleri genişletmekten çekinmeyen bu Fransız monarktan esinlendiler. Kısa süre sonra da kendi ülkelerinde reform haykırışlarıyla sokaklara çıktılar.

O yıl takip eden ayaklanmalar, özellikle de Polonya'daki ayaklanma, çoğunlukla hızlıca ve acımasızca bastırıldı. Ancak bazı uzun ömürlü zaferler de elde edilmişti: Belçika, Hollanda'dan bağımsızlığını aldı ve devlet dışı alanda, önemli yeni oyuncuların dahil olduğu düzeyde anlamlı değişimler gerçekleşti. Taarruzu yöneten, liberal bir sanayi toplumunun kaçınılmaz olduğuna inanan büyük burjuvaziydi.[21] Yeni sanayi dünyasını gerçek anlamda elleriyle inşa edecek olan, o zamana kadar tanınmayan emekçiler ordusu, yani proletarya da yavaş yavaş görünür olmuştu. Fransa'daki ayaklanma önce sosyalistlerin, ardından da insanı, tüm sorumluluklarıyla birlikte, toplumun bir üyesi olarak tanımlayan bir orta sınıf hareketinin de ilk mücadelesiydi.[22]

Sosyalizm, ortaya çıktığı dönemde tehlikesiz bir felsefeydi; Katolik Fransızlar için gönül rahatlatacak biçimde Hıristiyandı. Ama Fransa dışında, sosyalizm ve değişim için gitgide gürleşen sesler tehlike çanları çalıyordu. Korku içindeki Alman liderler batı sınırlarındaki olaylara kaba bir baskıyla yanıt verdiler. Prusya ve Avusturya'nın hâkimiyeti altındaki otuz dokuz devletten oluşan Alman Konfederasyonu'nda (ya da "Bund"unda) kapılar, daha fazla özgürlük, gelişme ve fırsat isteyenlerin yüzüne demirden bir kararlılıkla sertçe kapatıldı. Soylular, ayrıcalıklı konumlarının birazından bile vazgeçmek niyetinde değildi.

Tüm bunlara rağmen, kendisine Genç Almanya adını veren bir grup, on beş yıl önce Napoléon'u yenilgiye uğratmaya yardımcı olmaları karşılığında bir anayasa sözü aldıkları Prusya Kralı Friedrich III. Wilhelm tarafından ihanete uğramış hissedenler arasında uzun zamandır yükselen öfkeden istifade ederek, hakların genişletilmesi için propaganda yapıyordu.[23] Halk kralın seferberlik çağrısına uymuş, yükselen işadamları sınıfı sürekli nakit sıkıntısı çeken aristokratlar için mücadelenin finansmanına yardımcı olmuş ve Napoléon yenilgiye uğratılmıştı. Ancak 1815'ten sonra ortaya çıkan Bundestag, kral ve prenslerden oluşan federal bir meclisti (ya da bir gözlemcinin belirttiği gibi, "despotik hükümdarların müşterek sigorta şirketi" idi).[24] Şehit düşen kurtuluş savaşçıları için heykeller dikilmişti ama yaşayanlar reformla ödüllendirilmedi.[25] Hatta bu hükümdarlar, güçlerini, muhalefeti daha da baskılamak, zaten sınırlı olan özgürlüklere yeni kısıtlamalar getirmek için kullandılar.[26] Ayaklanmalar birbiri ardına patlak verirken ve şiddet neredeyse bir yıl boyunca aralıklarla devam ederken, eylemciler yakalanıp tutuklanıyordu.[27]

Jenny'nin, kendisinden on beş yaş büyük üvey ağabeyi Ferdinand, Ludwig'in merhum ilk karısı Lissette'in oğluydu. Babası ne kadar liberalse o da o kadar muhafazakârdı. 1832 yılında Ferdinand, Prusya devlet memuru olarak bir kariyer inşa etmekteydi ve krala hizmet etmekten gurur duyuyordu. Ancak babası, tam da hükümetin bastırmak istediği sosyalistleri incelemekle meşguldü. Ludwig von Westphalen, onlarda, gençlik zamanlarından bildiği *fraternité et égalité* {kardeşlik ve eşitlik} çağrısını duyuyordu. Sosyalist idealin sadece tutarlılığında değil, sokağa uygulanmasının meşruluğunda da erdem görüyordu: Trier'deki yoksulların sayısı, kısmen ticaret ve gümrük vergisi reformları yüzünden çarpıcı biçimde artmıştı. 1830'a gelindiğinde, şehirde yaşayan her dört kişiden birinin yardıma muhtaç olduğu söyleniyordu ve aşırı yoksulluk kaynaklı suç, dilencilik, fuhuş, bulaşıcı hastalıklar gibi bilinen tüm toplumsal kötülükler görülüyordu.[28] Ludwig, toplumun, insanların çöküşüne izin veremeyeceğine, böylesi bir ıstırabı dindirme sorumluluğu olduğuna inanıyordu. Dinleyecek olan herkesi bu inançlarına ikna etme çabasına girişti. Jenny'nin yanı sıra en hevesli öğrencisi, bir meslektaşının oğluydu; adı da Karl Marx'tı.[29]

1832 yılında Marx on dört yaşındaydı ve Ludwig'in en küçük oğlu Edgar'la birlikte Friedrich Wilhelm Lisesi'ne gidiyordu. Karl; Yunanca, Latince ve Almancaya doğuştan yatkın olduğunu ispat etmiş olmasına rağmen, matematik ve tarih konularında zayıftı ve sınıf arkadaşları arasından sıyrılmış değildi.[30] Yenmeye çalıştığı, onu utandıran bir peltekliği vardı.[31] Ancak, Ludwig'in kılavuzluğunda edebiyata, özellikle Shakespeare ve Alman Romantikleri Schiller ve Goethe'ye karşı bir tutku geliştirdi. Marx ayrıca, o günlerde, yiyip yuttuğu oyun ve şiirler kadar düşsel olan ilk dönem ütopyacı sosyalist fikirleri de özümsemeye başladı. Altmış iki yaşındaki Ludwig ve genç arkadaşı büyük ve durgun Mosel nehri boylarındaki tepelerde, heybetli çam ormanları boyunca aylak aylak geziniyor, en yeni fikirleri tartışıyorlardı. Marx bu günleri, hayatının en mutlu dönemlerinden biri olarak anardı. Bilgili ve seçkin bir aristokrat tarafından, yetişkin ve entelektüel muamelesi görüyordu.[32] Belli ki Ludwig de hoşnuttu çünkü bu sohbetleri yıllarca sürdürdüler. Marx'ın okuldaki başarısı orta halli olduğundan, Ludwig oğlanın derslerini bu kadar hızlı özümsemesine herhalde şaşırmıştır, oysa şaşılacak bir şey yoktu. Marx'ın hem anne hem de baba tarafından ailesinden, yüzyıllar boyunca –on dördüncü yüzyıl İtalyası'na kadar gider– Avrupa'nın önde gelen hahamları çıkmıştı. Westphalen'ler Prusyalı ve İskoç eylem adamlarından geliyorsa, Marx da din konusundaki nüfuzları siyasete taşan Yahudi düşünürler soyundan geliyordu.

Marx ailesi, 1693'ten beri Trier kentine hahamlar yetiştirmişti.[33] Bunlardan, Karl'ın baba tarafından olan bir tanesi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan birçok yıl, Fransız Devrimi'nden ise yirmi yılı aşan bir süre önce, 1765'te, demokratik ilkeleri savunan *Yanıtlar: Ay'ın Yüzü* {Responsa: The Face of the Moon} adlı

bir kitap yazan Joshua Heschel Lvov'du. İtibarı o kadar yüksekti ki, o zamanlar Yahudi dünyasında hiçbir önemli kararın Lvov'un fikri sorulmadan alınamayacağı söylenirdi. Karl'ın 1804'te ölen büyükbabası Meyer Halevi, Trier'de Marx Levi adıyla bilinirdi ve sonradan, şehrin hahamı olduktan sonra Marx soyadını aldı. Ailenin hahamlık geleneği Karl'ın çocukluğuna kadar sürdü: Amcası Samuel 1827 yılına kadar Trier'in baş hahamıydı, anne tarafından dedesi ise Hollanda, Nijmegen'de hahamdı.[34] Bu adamların görevi, ruhani olanla dünyevi olanın bir bileşimiydi; toplumsal değişim dalgalarında cemaatlerinin pusulası oluyor ve Yahudiler için gerçek kamu otoriteleri gibi hizmet veriyorlardı.[35]

Yahudiler genelde, Fransızların Batı Prusya'yı işgalinden önce de sonra da, Hıristiyan krallıkta yabancı gibi görülür, açık düşmanlıkla olmasa da kuşkuyla karşılanırdı. Ancak 1806'dan 1813'e kadar olan dönemde, bölge Fransızların denetimi altındayken, Yahudilere bir eşitlik kırıntısı bahşedildi. Heschel Marx, Karl'ın babası, bu fırsatı hukuk eğitimi alıp Trier'deki ilk Yahudi avukat olmak için kullandı, toplumda yerini aldı, hatta bölgedeki baronun başkanı olarak hizmet etti.[36] O da, Ludwig von Westphalen gibi, fikriyatında belki de Prusyalıdan çok Fransızdı. Voltaire ve Rousseau'yu ezbere biliyordu[37] ve şüphesiz geleceği onların akılcı merceğinden görüyor, bu geleceğin, Yahudilerin bir meslek edinmelerini ya da devlet hizmetine girmelerini engelleyen korku ve önyargılardan uzak olacağını sanıyordu. Ancak Napoléon'un yenilgisinden sonra Prusya, Yahudilere verilen hakları geri aldı ve Yahudileri, 1815'te kamu hizmetinden resmen ihraç etti. Bir yıl sonra hükümet Yahudileri hukuk mesleğinden de men etti. Prusya'nın en batıdaki vilayeti Renanya'da bu karardan sadece üç kişi etkilenmişti. Heschel Marx da onlardan biriydi ve böylece, inancını değiştirip Hıristiyanlığı benimseyerek mesleğini sürdürmek ile Yahudi olarak kalmak arasında bir seçim yapmak zorunda bırakıldı.[38] O mesleğini seçti. 1817'de, otuz beş yaşındayken Heschel, Heinrich Marx adında bir Luteryen'e dönüştü.[39]

O sırada Heinrich, Henrietta Presburg ile üç yıldır evliydi. Henrietta ne eğitimli ne de kültürlüydü, ama Hollandalı varlıklı bir aileden geliyordu. Çiftin zaten iki çocuğu vardı ve bir yıl sonra, 1818'de de bir oğulları oldu, adını Karl koydular.[40] Henrietta anne ve babası hayatta olduğu sürece, onlara hürmeten, inancını değiştirmedi; çocuklar da 1824'e kadar Hıristiyanlığa geçmediler.[41] Bir kez daha din değiştirme, dinî değil dünyevi bir karardı çünkü o yıl altı yaşına gelmiş olan Karl, devlet okuluna Yahudi olarak giremiyordu.[42]

Böylece genç Karl, çelişen kültürlerin birbirine zıt akımları içinde büyüdü. Ezici biçimde Katolik bir şehirdeki Yahudi bir hanede bir Luteryen'di; hem onu büyüten babası hem de onu yetiştiren akıl hocası, bireysel özgürlükleri savunan Fransız felsefecilerine gizli bir hayranlık besliyor, ama görünüşte ikisi de Prusya tacına hizmet ve baskıcı kanunlara riayet ediyordu. Hele Westphalen daha da haindi, çünkü Fransızların radikal uzantılarına, sosyalistlere hayranlık duyuyordu.[43]

Birçok biyografi yazarı, Marx ailesiyle Westphalen'lerin komşu olduğunu yazar. Heinrich'in ailesi Karl'ın doğduğu yıl, çok kısa bir süreliğine, Westphalen'lerin bir iki sokak ötesinde yaşadı. Ancak daha sonra, 1819'da, Trier'in hareketli pazar meydanının hemen dışında ve 1600 yıllık ömrünün ağırlığı altında inliyormuş gibi görünen kara taşlı, heybetli Roma anıtı Porta Nigra'dan birkaç metre ötede, Simeonstrasse'de daha küçük bir ev satın aldılar. Westphalen'ler güneyde, şehrin öteki yakasında, nehre daha yakın olan Neustrasse'de, gelip geçenlere içerideki zengin yaşamdan anlık görüntüler sunan uzun zarif pencereli yüksekçe bir evde yaşıyorlardı.

İki aile birbirinden hem mesafe hem kültür bakımından uzaktı. Westphalen'lerin evi; Dante, Shakespeare ve Homeros'un (Homeros'u ezberden, Shakespeare'i İngilizce okuyabilen) Ludwig tarafından sıklıkla şenliklere dahil edildiği ve konuşurken Latince ve Fransızcanın, sanki ailenin ana dili olan Almancanın uzantısıymış gibi, rahat rahat kullanıldığı bir sosyal etkinlikler girdabı içinde ışık saçıyordu. Misafirler dramatik skeçlerle ve şiirle eğlendirilirken, ev çalışanları, geç vakitlere sarkan ve misafirler üniformalı uşakların sürdüğü at arabalarına binip dağılırken gürültüsü sokağa taşan şatafatlı akşam yemekleri için masayı kurarlardı.[44]

Buna karşılık, 1832'ye gelindiğinde çocuk sayısının sekize ulaştığı Marx evi durgundu. Karl'ın babası vaktini anlatmaktan çok okumaya harcayan temkinli bir entelektüeldi, annesinin Almancası ise zayıftı ve ağır bir Hollandalı aksanı vardı. Trier toplumunun bir parçası değildi ve dünyasını, ailesinin anlık ihtiyaçlarının ötesine genişletme arzusu varmış gibi de görünmüyordu. Sevgi dolu bir evdi, ama özellikle neşeli değildi, alçakgönüllü bir refah söz konusuydu –Heinrich'in çalışkanlığı ve ailenin tutumluluğu sayesinde iki küçük bağ alabilmişlerdi– ama bolluk hissine yer yoktu. Marx, sıklıkla öğütlerine isyan etse de babasına saygı duyardı. Ancak üzerine titreyen annesiyle ilişkileri erken yaşlarından itibaren gergindi. Hane halkını saran kasvet için annesini suçluyor gibiydi.[45]

İki aile arasındaki farklara rağmen, yine de hayatları kesişiyordu. Ludwig von Westphalen ve Heinrich Marx şehrin sayıları anca iki yüzü bulan Protestanları arasındaydılar ve aynı sosyal kulüplere, meslek kulüplerine üyeydiler. Karl Marx ve Edgar von Westphalen sınıf arkadaşıydı; aslında Edgar, Marx'ın okulda edindiği tek kalıcı arkadaşıydı. Ve Karl'ın en yakın olduğu en büyük ablası Sophie Marx ile Jenny von Westphalen dosttular.[46] Çocuklar bir evden diğerine gidip geliyorlardı ve Karl'ın Jenny'nin dikkatini çekmesi, babasıyla olan ilişkisinden ziyade Edgar'la olan dostluğundan kaynaklanmış olabilir. Jenny'den beş yaş küçük olan Edgar onun tek öz kardeşiydi ve Jenny, yıllar sonra, onun "çocukluğunun idolü... tek sevgili yoldaşı" olduğunu bir dostuyla paylaşacaktı.[47]

Edgar güzel yapılı ve yakışıklıydı, saçları bir şairi andırırcasına düzensiz ve dağınıktı, ancak bir entelektüel değildi; her oğlan çocuğu gibi pervasızdı ve bu nedenle anne babası ve ablası tarafından korunuyordu (ve şımartılıyordu). Görece gayretli olan Marx'ın ona iyi örnek olacağı düşünülmüş olabilir. Sebebi ne olursa olsun, Karl kısa zamanda aileye kabul edilmişti: Marx'ın ilk havarisi olacak olan Edgar tarafından, genç adamın dikkat çekici zekâsından büyülenen Ludwig tarafından, ve en sevdiği iki erkeği bu derece etkilemiş olan bu gence kayıtsız kalamayan Jenny tarafından.

İki aile, 1833 ve 1834'te devletin muhalefete yönelik baskısından doğrudan etkilendi. O vakte kadar Prusya'daki okullar, sürdürdükleri tartışmalar Alman felsefesi üzerine olduğu sürece resmî müdahaleden dikkat çekici biçimde muaf tutulmuştu. (Devlet, sağlıklı Alman fikirlerinin yozlaşmış Fransız fikirlerinin etkisini dengeleyeceğini umuyordu.[48]) Ancak Almanya'nın yaşayan en büyük âlimi Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in 1831'deki ölümünün ardından, takipçilerinden bazıları daha tehlikeli sulara sürüklenmiş, Hegel'in değişimin kaçınılmaz olduğuna dair kuramına odaklanmıştı. Prusyalı yetkililer, "değişim"i "siyasi değişim" olarak yorumlayabilecek radikallerin kökünü kazımak üzere üniversite ve okullara daha yakından bakmaya başladı.[49] Bir hükümet hafiyesinin raporu Marx'ın okulundaki bazı öğretmenleri fazla liberal olarak tanımlıyor, öğrencilerinin yasaklı yayınları okuduğunu ve siyasi şiirler yazdıklarını söylüyordu. Sonuçta bir öğrenci tutuklandı ve sevilen bir okul müdürü açığa alındı.[50]

Böyle bir ortamda Marx'ın babası, kendisinin ve Ludwig von Westphalen'in üye olduğu bir kulüpte yaptığı bir konuşmada hükümete dokundurur ifadeler kullandı. Casino Kulübü, Trier'de profesyonellerin, askerlerin ve işadamlarının üye olduğu en seçkin özel kulüp, Ocak 1834'te, Renanya Diyetinin (eyalet meclisi) liberal üyeleri şerefine toplandı. Heinrich Marx toplantının düzenlenmesine yardım etmişti ve gruba bir konuşma yaptı. Diyetin halkın temsil organı olarak toplanmasına izin verdiği için Kral'a teşekkürlerini sunuyor, tebaasının arzularını dinlediği için onu alkışlıyordu. Konuşması içten olmasına rağmen alaycı olarak yorumlandı ve hükümet yetkililerini tedirgin etti. Haftalar sonra kulüp tekrar bir araya geldi ve bu sefer (bazıları 1830 Fransız ayaklanmasına atfen) yapılan konuşmalar, monarşilerin kızıl bayrak açarak isyana teşvik etmekle eş tuttukları Fransa'nın "*Marseillaise*"i {Fransız milli marşı} de dahil, yasaklı "özgürlük şarkıları" söylenmesine yol açtı. Yetkilileri asıl telaşa düşüren, isyan şarkılarını söyleyenler –yani Trier'in ileri gelenleri– değil, şarkı sözlerinin *ezbere* biliniyor oluşuydu. (Toplantıda bulunan bir subayın sözleriyle) bu "devrimci ruh taşkınlığı", basit bir yoldan çıkma olarak görmezden gelinemezdi. Kulüp gözetim altına alındı ve Heinrich Marx, hükümet tarafından şüpheli olarak kabul edildi.[51]

Okul müdürünün tenzil-i rütbeye uğradığı ve yasalara saygılı babasının haksız yere didiklendiği sırada Karl, on altı yaşında, duyarlı bir delikanlıydı. Devlet

baskısının onun üzerinde yarattığı etkiyi tahmin etmek zor değil. İfade özgürlüğü ve yasalar karşısında eşitlik kavramları önceleri onun için soyut kavramlar olabilirdi, ama artık öyle değildi. Marx, şimdi, Berlin hükümetinin ürkütücü ve keyfî kudretini ve bir insanın, bu kudrete karşı koyacak gücü olmadığını fark ettiğinde hissettiği öfke ve aşağılanmayı ilk elden tecrübe etmişti.

Marx araştırmacısı Hal Draper, Prusya'nın baskıcı denetiminin beklenmeyen sonucunun, "ılımlı reformculardan devrimciler yaratmak" olduğuna işaret eder: Gerçekten de, hükümetin demokrasi ve sosyalizm hakkındaki konuşmaları susturma çabası, sadece, bu kavramların toplumsal yelpazenin bir ucundan diğerine, dersliklerden yemek sofralarına –bazen fısıltı şeklinde de olsa– tartışılmasına yol açmış oldu. Ve bu fikirler ne kadar tartışılırsa o kadar benimsendi; artık ithal Fransız malları gibi görülmez oldular. Almanya'da anlam taşıyan ve temsilcileri bulunan fikirler haline geldiler.[52]

1835'te Trier'de, Alman sosyalizminin babası Ludwig Gall'a ait bir broşür elden ele dolaşmaya başlamıştı. Broşür, bütün serveti yaratan emekçilerle, bütün kazancı kendilerine alıkoyan yönetici sınıf arasında bölünmüş bir toplum betimliyordu.[53] Heinrich Heine, çalışmaları yasaklı olsa da, Almanya'nın en sevilen şairi olmuştu. Hükümetin tutuklanması için emir çıkarmasının ardından (bir bakan idamını istemişti)[54] Paris'e taşınmıştı ve bu mecburi sürgün üzerine kaleme aldığı ağıtlar, öğrencilerin örgütlü muhalefetin potansiyelini keşfettiği okul ve üniversitelerde çoğaltılıp coşkuyla okunuyordu.

Bekleneceği gibi, Westphalen'lerin evinde de ağır bir hava vardı. Jenny, Edgar ve Karl, sadece adaletsizliği görüp karşı durmalarını haykıran Romantikleri değil, toplumsal hastalıkların sorumlusu olarak, kısmen, çiftçileri topraklarından eden ve zanaatkârları fabrikalara sürükleyen yeni sömürü sistemini gören sosyalistleri de öğrenmişlerdi. Almanya sanayi bakımından hâlâ İngiltere'nin gerisinde olsa da, Renanya, ülkenin en fazla sanayileşen bölgesiydi ve bunun sonuçları, Trier'de sergilenen yeni zenginlikte ve yeni sefalette görülebiliyordu. Marx'ın, gölgeleri düşen şekilleri görmesi için etrafına bakması yeterliydi.

1835'te, şimdi on yedi yaşında olan Marx üniversiteye gitmek üzere Trier'den ayrılmaya hazırlanıyordu. Okulda yazdığı meslek seçimi konulu bir kompozisyonda, ihtirasın cazibesini, kendi tecrübesinin yetersizliğini, "toplumdaki ilişkiler" dediği ve Karl'ın özlemlerine babasının toplumsal konumu yüzünden daha baştan ket vuran şeyi dikkatlice incelemişti. Bitirirken şöyle yazıyordu:

> Meslek seçerken bizi yönlendirmesi gereken ana rehber, insanlığın refahı ve kendi yetkinleşmemizdir... İnsanın doğası öyle bir yapıdadır ki, kendi yetkinleşmesine ancak başkalarının yetkinleşmesi ve iyiliği için çalışarak ulaşabilir... Sadece kendisi için çalışacak olursa, belki ünlü bir düşünür, büyük bir bilge, mükemmel bir şair olabilir, ancak asla yetkin, hakikaten büyük bir insan olamaz...

> Yaşamda her şeyden önce insanlık için çalışabileceğimiz bir konum seçmişsek, hiçbir yük belimizi bükemez, çünkü bunlar herkesin yararı uğruna yapılan fedakârlıklardır; o zaman küçük, kısıtlı, bencil sevinçler yaşamayız ama mutluluğumuz milyonlara ait olur, yaptıklarımız sessizce ama sonsuza kadar yaşamaya devam eder ve küllerimizin üzerine soylu insanların sıcak gözyaşları dökülür.[55]

İşte Romantik isyankâr Jenny von Westphalen'in âşık olduğu kişi buydu. Kendisini insanlığın iyiliği için bir araç ilan etme cüretini gösteren bu taşralı adam-çocuk, Jenny'nin babasının kitaplarındaki kahramanların timsaliydi; Goethe'nin Wilhelm Meister'i, Schiller'in Karl von Moor'u ve Shelly'nin, zorba bir tanrıya meydan okuma cüretini gösterdiği için bir uçuruma zincirlenen Prometheus'u olacaktı. Jenny, taşkın özgüveni ve cesaretiyle karşısında duran, zekâsının gücüne (bu kayda değer gücün ve zekânın kendisini nereye götüreceğinden emin olmasa da) yürekten inanmış, kendinden dört yaş küçük bu genç adamda idolünü buldu.

Toplumsal cinsiyet eşitliği için şurada burada birtakım çağrıların varlığına rağmen, on dokuzuncu yüzyıl başlarında Romantik özlemleri olan bir kadının en fazla umut edebileceği, cüretli hayallerinin peşinde koşan bir adama cesurca ve büyük bir özveriyle duygusal ve evcil bir destek vermekti. Jenny'nin kendine ve Karl'a verdiği söz, böyle bir sözdü. Aşklarını, Karl Bonn'daki üniversiteye gitmek üzere Trier'den ayrılmadan önceki yaz da ilan edip etmediklerini bilmiyoruz ama bildiğimiz, bir yıl içinde birbirlerine açıldıkları: 1836'da Jenny von Westphalen, Karl Marx'la evlenmeyi gizlice kabul etmişti.

1 Honoré de Balzac, *Gambara*, s. 84.

2 Robert Payne, *Marx: A Biography*, s. 25.

3 Heinz Frederick Peters, *Red Jenny*, s. 5.

4 Tarihçi David Cargill, Jenny'nin soyunun Colin'e, Campbell Lordu'na, ilk Argyll Kontu'na dayandığını söyler. Cargill'e göre Archibald Argyll ile bir akrabalıkları yoktur ancak Jenny ve ailesi akrabaları olduğuna inanır. Robert Payne, *Marx*, s. 26-27, 557.

5 Peter Stearns, *1848: The Revolutionary Tide in Europe*, s. 232-233.

6 Jurgen Reetz (ed.), *Vier Briefe von Jenny Marx aus den Jahren, 1856-1860*; Ferdinand von Westphalen'den Ludwig ve Carolyn von Westphalen'e, 10 Nisan 1831.

7 Peters, *Red Jenny*, s. 16; Louise von Westphalen'den anne ve babasına, 15 Aralık 1831, Hamburg.

8 Louise von Westphalen'den anne ve babasına, 20-22 Aralık 1831, Hamburg.

9 Louise von Westphalen'den anne ve babasına, 4 Ocak 1832, Hamburg.

10 Peters, *Red Jenny*, s. 15, 18; Ferdinand von Westphalen'den Wilhelm von Flourencourt'a, 26 Kasım 1830, Dessau.

11 Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism*, s. 8-9, 13.

12 Edward Hallett Carr, *Michael Bakunin*, s. 14.

13 Berlin, *Roots of Romanticism*, s. 70-71.

14 Peters, *Red Jenny*, s. 15.

15 Steven Ozment, *A Mighty Fortress*, s. 157, 159.

16 Isaiah Berlin, *Karl Marx: His Life and Environment*, s. 29-32; Isaiah Berlin, *Political Ideas in the Romantic Age*, s. 80.

17 Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848*, s. 35.

18 Peters, *Red Jenny*, s. 1 ve 8; Robert Payne, *Marx*, s. 28.

19 Robert John Weston Evans ve Hartmut Pogge von Strandmann (ed.), *The Revolutions in Europe, 1848-49*, s. 14; Paul Lafargue, *The Right to Be Lazy*, s. 77-78; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 139-140.

20 Alexis de Tocqueville, *The Recollections of Alexis de Tocqueville*, s. 66-67.

21 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 140; Tocqueville, *Recollections*, s. 2-3.

22 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 146.

23 Ozment, *Mighty Fortress*, s. 169; Carl Schurz, *The Reminiscences of Carl Schurz, Cilt I, 1829-1852*, s. 104-105.

24 *MECW*, Cilt 6, s. 21-22.

25 John Breuilly (ed.), *19th-Century Germany*, s. 113.

26 John Breuilly, *Austria, Prussia and Germany, 1806-1871*, s. 30.

27 Theodore Stephen Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 34.

28 Jerrold Seigel, *Marx's Fate*, s. 40-41.

29 Peters, *Red Jenny*, s. 15.

30 Robert Payne, *Marx*, s. 23-24.

31 Wilhelm Liebknecht, *Karl Marx: Biographical Memoirs*, s. 65.

32 Oscar J. Hammen, *The Red 48ers*, s. 9.

33 Werner Blumenberg, *Karl Marx: An Illustrated History*, s. 6.

34 *A.k.*, s. 6-7; David McLellan, *Karl Marx: A Biography*, s. 2-3; Saul Kussiel Padover, *Karl Marx: An Intimate Biography*, s. 2-3.

35 Blumenberg, *Illustrated*, s. 7; Jonathan Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 183.

36 Heinrich Marx'ın hukuk eğitiminin ayrıntıları ve avukat çıktığı yıl bilinmiyor. McLellan, *Karl Marx*, s. 4; Berlin, *Karl Marx*, s. 23; Padover, *Karl Marx*, s. 4.

37 Eleanor Marx'tan "Yoldaş"a, 1 Ekim 1893, Moskova; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 163.

38 Boris Nicolaievsky ve Otto Maenchen-Helfen, *Karl Marx: Man and Fighter*, s. 4.

39 McLellan, *Karl Marx*, s. 4; Blumenberg, *Illustrated*, s. 9; Berlin, *Karl Marx*, s. 17-20; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 4.

40 Padover, *Karl Marx*, s. 5-6.

41 McLellan, *Karl Marx*, s. 5; Blumenberg, *Illustrated*, s. 10; Padover, *Karl Marx*, s. 18.

42 Padover, *Karl Marx*, s. 17.

43 McLellan, *Karl Marx*, s. 1.

44 Berlin, *Karl Marx*, s. 23.

45 *A.k.*, s. 21; Padover, *Karl Marx*, s. 7; S. L. Gilman, "Karl Marx and the Secret Language of Jews", s. 31.

46 McLellan, *Karl Marx*, s. 4.

47 Blumenberg, *Illustrated*, s. 13.

48 Hammen, *Red 48ers*, s. 16.

49 Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 150.

50 Fritz Joachim Raddatz, *Karl Marx: A Political Biography*, s. 11; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 13.

51 McLellan, *Karl Marx*, s. 6; Blumenberg, *Illustrated*, s. 10; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 9; James M. Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere in the Rhineland, 1800-1850*, s. 100-101.

52 Hal Draper ve E. Haberkern, *Karl Marx's Theory of Revolution, Cilt V: War & Revolution*, s. 20.

53 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 8.

54 Ernst Pawel, *The Poet Dying*, s. 8.

55 *MECW*, Cilt 1, s. 4-9.

2. Bölüm

Berlin, 1838

> Bana, benim gibilerden oluşan bir ordu verin; Almanya'dan öyle bir cumhuriyet yaratayım ki, onun yanında Roma ve Sparta, rahibe manastırı gibi kalsın.
>
> *Friedrich von Schiller*[1]

Marx, Üniversitedeki İlk Yılında alkole boğuldu. İnsanlık uğruna kendini feda etmeye hazır olduğunu ilan ederek Trier'den ayrılan on yedi yaşındaki genç, Bonn'da bulunabilecek en pahalı öğrenci evini kiralamış, üniversitenin Şiir Kulübü'ne katılmış ve burjuva Meyhane Kulübü'nün başkanı olmuştu. Bir tutam ince sakal bırakmıştı, siyah kıvırcık saçları dağınıktı, bir seferinde de sarhoş külhanbeyliği yüzünden geceyi hapiste geçirmişti. Tabanca taşıdığı için tutuklanmakla tehdit edilmiş, rakip bir aristokrat kulübün üyeleriyle kılıç düellolarına karışmıştı. Üstelik şampanya höpürdeten okul arkadaşlarının arasında cömertçe para harcıyordu. Gittikçe daha çok borca battığından, eve yazdığı az sayıdaki mektuplarında genellikle para istiyordu.

Bu, Marx'ın babasının oğlu için hayal ettiği başlangıç değildi. Marx ailenin üniversiteye giden ilk üyesiydi ve 15 Ekim 1835'te okula gitmek üzere ayrılırken bütün aile onu yolcu etmek için sabahın dördünde nehir teknesinin yolunu tutmuştu. En büyük erkek çocuk olarak Marx'ların geleceğini temsil ediyordu: Beş kız kardeşiyle annesine –maddi manevi– destek ve Heinrich Marx'ın mirasının üzerinde yükseleceği bir kaya olacaktı. Ayrıca, ailede kendisine Yahudi geleneğinin sınırlarının tamamen dışında bir hayat kuran ilk kişiydi ve babası, hukuktan edebiyata ve siyasete kadar onu bekleyen fırsat kapıları görüyordu.[2] Bu gururlu baba, genç adam Bonn'a vardıktan hemen sonra Marx'a şöyle diyordu: "Sende, dünyaya aynı elverişli koşullarda gelmiş olsaydım ne olurdum, onu görebilmek isterim. En büyük umutlarımı gerçeğe çevirebilirsin, ya da yıkabilirsin."[3]

Ancak Marx'ın, öğrencilik hayatının içine balıklama dalarken bunları dinlemiş olma ihtimali düşük. Hukuk fakültesine yazılmış ve o yıl için on derse

kaydını yaptırmıştı. Felsefe ve edebiyata eğilimi vardı ve bir şair olarak kendi sesini keşfediyordu. Babası haddinden fazla hareketli bir sosyal yaşamın yanı sıra, akademik olarak da kendine fazla yüklenmesinden endişe duyuyor ve onu, "marazlı bir âlimden daha acınası bir varlık yoktur" diyerek uyarıyordu.[4] Ayrıca, dürüstçe, Marx'ın şiirlerini anlamadığını da söylüyordu: "Kısacası, bana anahtarını vermelisin, itiraf etmeliyim ki bu beni aşıyor."[5] Ve kuşku içinde soruyordu, "o halde, düello etmek felsefeyle bu kadar yakından mı iç içedir?"[6]

Heinrich, zaman zaman, oğlunu etkisi altına alan ölçüsüz bencillikten dehşete kapılırdı. Karl, birbirine benzemez zihinsel doğrultularda taarruz ettikçe onu anlamaya çalışıyordu. Oğlu; avukat, oyun yazarı, şair, tiyatro eleştirmeni olmak istiyordu. O ve Henrietta; kendi sağlığı, kendisinin ve ailesinin itibarı ile mali durumu hatırına Karl'ın kendini dizginlemesini istiyorlardı.

1836 ilkbaharında Karl bir kılıç düellosuna girdi ve gözünün hemen üstünden yaralandı. Yarası ciddi değildi, daha ziyade bir şeref nişanıydı ama ailesinin Bonn'u terk ederek daha saygın ve ciddi bir kurum olan Berlin Üniversitesi'ne yazılması konusunda ısrar etmelerine yetmişti.[7] Bonn'daki okul görevlileri, 22 Ağustos 1836'da Karl'ı, çalışmalarına gösterdiği mükemmel ve büyük gayret gerektiren ilgiye işaret eden, karakter konusuna gelince, "gece kabadayılık ve sarhoşluk nedeniyle huzuru bozmaktan bir günlük gözaltına alın[mış olduğunu]", "Sonrasında, Köln'de yasaklı silah taşımakla suçlan[dığını]" da belirten bir mektupla gönderdiler. Karl'a övgü mahiyetinde, okul arkadaşlarıyla hiçbir yasaklı –yani siyasi– derneğe bulaşmamış olduğu da mektuba eklenmişti.[8]

Jenny von Westphalen şüphesiz, babasının mektuplarına yazdığı notlardan sevgili kardeşinden gelecek bir sonraki haberleri soluğunu tutmuş olarak beklediği anlaşılan dostu Sophie Marx tarafından, Marx'ın maskaralıklarından haberdar ediliyordu. Karl'ın maceraları, Trier'deki yaşama kıyasla, delicesine kozmopolit ve cüretkârdı. Bu arada ailenin mütevazı servetini harcıyorsa da, ne yapalım, öyle olsundu –hayatını başkasının aracılığıyla yaşamanın da bir bedeli vardı.

Trier'den ayrılalı sadece on ay olmuştu ama şehirden ayrılan oğlan çocuğu on sekiz yaşında bir erkek olarak geri dönüyordu; daha yapılı, daha entelektüel ve daha yabansı bir çekicilikte. Jenny de değişmişti. Yirmi iki yaşında ve güzelliğinin doruğundaydı.[9] Birbirlerini aile dostu olarak iyi bilen ve Jenny'nin babasının öğrencileri olarak daha yakından tanıyan ikili, tekrar birbirlerini keşfettiklerinde utangaçtılar. Karl'a yazdığı mektupta karşılaşmalarını hatırlayan Jenny, "Ah, sevgilim, bana öyle ilk nasıl bakmıştın ve sonra hızlıca bakışlarını kaçırmış ve sonra yine bakmıştın ve ben de aynısını yapmıştım, ta ki nihayet birbirimize uzun uzun ve çok derinden bakana ve bir daha bakışlarımızı ayıramayana dek" diye yazmıştı.[10]

Ağustos'la Karl'ın Berlin'e gitmek üzere yola çıktığı Ekim arasında bir ara nişanlandılar. Marx ailesine söylemişlerdi, ama Westphalen'ler bilmiyordu: O

tarafta, çiftin aralarındaki yaş farkından Karl'ın parasız ve geleceğinin de belirsiz olduğu gerçeğine kadar, çok daha fazla itiraz olasıydı. Prusya'daki katı toplumsal hiyerarşi içinde üst sınıfların bulutları üzerinde arkadaşlık etmeye izin vardı, ancak aristokrasinin dışından biriyle evlenmeye tenezzül etmek, çoğu ebeveynin kızlarının yapmasını arzu etmeyecekleri bir fedakârlıktı. Ayrıca din konusu da vardı. Karl, yıllar sonra, bir Yahudi olarak doğmuş olmasının evliliğini geciktirdiği imasına büyük bir öfkeyle tepki göstermiştir. Ne var ki Marx, hayatı boyunca, hem dostları hem düşmanları tarafından Yahudi olarak görüldü ve babasının din değiştirerek Trier toplumunun zihninden bu mirası silmesi pek mümkün değildi. (Renanya'da Katolik-Protestan evlilikleri bile tartışmalıydı.[11]) İsteksizce din değiştiren bir Yahudi olan Heinrich Heine, din değiştirmeyi, "Avrupa kültürüne giriş kartı" olarak adlandırmıştı. Ama bu kart, kabul edilmeyi garantilemiyordu.[12]

Karl ve Jenny, Marx ailesinin de desteğiyle (Heinrich Marx kendini bir aşk romanı karakteri gibi hissettiğini söylüyordu[13]) nişanı gizli tutmakta ve evliliğin Jenny'nin ailesi tarafından makul görülebilmesi için bir yol bulunana kadar doğrudan yazışmamakta anlaştılar. Marx, kendini tükettiğini söylediği bir tutkuyla ateşlenmiş olarak, Berlin'e doğru beş günlük bir at arabası yolculuğuna koyuldu; çok çalışmaya, bir kariyer edinmeye ve kendini bağımsız bir erkek ve münasip bir kocaya dönüştürmeye ahdetmişti.[14] Jenny'nin payına beklemek düştü. Artık, dış görünüşü ve dans pistindeki hünerleri dışında kendinde hiçbir ilgi uyandırmadığını sonradan fark ettiği bir subayla alelacele evlenmeyi kabul eden on yedi yaşındaki kız değildi. Kendini Marx'a adamıştı. Ona sahip olmak için toplumla mücadele etmek zorunda olmak, ilişkiyi sadece daha kıymetli kılıyordu.

Yine de Marx, eğer üniversitede kendini gösterebilseydi ve Jenny'nin onu beklediğini bildiği parlak kariyere yöneldiğini kanıtlayabilseydi, ailesini bu birlikteliği kabullenmeye ikna etmekte Jenny'nin elini büyük oranda rahatlatacaktı. Bunun farkında olduğuna şüphe yok. Ancak, yaşamları boyunca olacağı gibi, Marx üretmek ya da gerçekleştirmek üzere kendisini baskı altında hissettiğinde, oyalanacak başka şeylerle felç oluyordu. Daima okunacak bir kitap, sindirilecek bazı yeni veriler, önemli metinleri özgün kaynağından incelemek üzere öğrenilecek bir dil olacaktı. Ve Berlin'de Marx bir ömre yetecek kadar oyalanma bulacaktı.

❊ ❊ ❊

İlk döneminde Marx, bir yazarın "tecrit olmuş dehalar mezhebi" dediği romantik hale teslim olmuştu. Bu, belki, okulun büyüklüğü karşısında bir tepkiydi; iki bin öğrencisi bulunan üniversite, Bonn'dakinin yaklaşık üç katıydı. Ya da nedeni Berlin olabilirdi: Şehirde üç yüz bin kişi yaşıyordu ve Viyana'dan sonra

Bund'un en büyük şehriydi.[15] Ya da belki de Marx, sadece, içine daldığı akademik kültürü benimsemişti: Berlin Üniversitesi, Avrupa'nın en tanınmış üniversitelerinden biriydi ve bireysel çalışmaya, özgün araştırmaya önem veriyordu.[16] Muhtemelen tüm bu unsurlar yanında bir de Marx'ın Jenny'ye duyduğu özlem, onu, babasının bir isyan anında şu sözlerle betimlediği takıntılı birine dönüştürmüştü: "Bir bardak bira peşinde başıboşluğun yerine; dağınıklık, her türlü bilgi dalında sönük gezintiler, kasvetli gaz lambasının altında yavan kuluçkaya yatışlar, bir âlim sabahlığı içinde başıboşluk ve dağınık saçlar; bu hissiz ve münasebetsiz bilgilenme atölyesi içinde... her türlü görgü gereğini hiçe sayan, topluma sırtı dönük bir içe kapanıklık."[17] Heinrich toparlanması için oğluna yalvarıyor ve Karl'ı, ödevlerini yerine getirmenin şaireliğine ikna etmeye çalışıyordu. Ancak o sıralarda oğlu, çoktan, babasının öğütlerinin erişebileceği alanın dışına çıkmıştı.

Marx Berlin'deki ilk yılının ardından Heinrich'e yazdığı uzun mektupta (üniversite zamanında babasına yazdıklarından günümüze ulaşan tek mektuptur), "geçiş ânım" dediği şeyi açıklıyordu.

> Sevgili Baba,
>
> Sizden ayrıldığımda benim için, aşka ait, aslında başlangıçta tutkulu bir özlem ve umutsuz bir aşk olan yeni bir dünya oluştu. Başka zaman bana büyük haz verecek olan Berlin yolculuğu bile... beni soğukta bıraktı. Aslına bakılırsa, içimdeki nüktedanlığı söküp aldı, gördüğüm kayalar ruhumun hislerinden daha haşin, daha boyun eğmez, büyük şehirler kanımdan daha canlı, han yemekleri, kendimle taşıdığım düşler haznesinden daha abartılı, daha hazmedilmez ve nihayet, hiçbir sanat eseri Jenny kadar güzel değildi.

Berlin'deki tüm kişisel ilişkilerini kesip kendini çalışmaya ve yaratıcı deneylere adadığını anlatıyordu. İlk eğilimi şiir yazmaktı ve Jenny için üç cilt tutan şiirler yazmış, ancak bunların "sınırsız bir özlemin boyutları"nı ifade etmede yetersiz kaldığını söylemişti. Sonra hukuku ve klasikleri yutmuştu. Ceza hukuku, medeni hukuk ve kilise hukuku çalışmış, Antik Roma medeni hukuku *Pandektes*'in ilk iki kitabını Almancaya çevirmiş ve kendi üç yüz sayfalık hukuk felsefesini kaleme almıştı. Aristoteles'in *Retorik*'inin bir kısmını özgün Yunancadan, tarihçi Tacitus'un *Germania*'sını ve şair Ovid'in *Hüzün Şarkıları* ya da *Tristia*'sını Latinceden çevirmişti. Ayrıca kendi kendine İngilizce ve İtalyanca öğrenmeye başlamış ve *Akrep ve Feliks* adlı eğlendirici bir roman ve *Faust*'tan esinlenen *Oulanem* adlı bir oyun yazmıştı. Fakat, bu çok yönlü arayışlara rağmen hâlâ, "sonunda çok da zenginleşmemiştim" diyordu.[18]

Sonuç, fiziksel ve ruhsal bir çöküş oldu. Bir doktor, Marx'a, şehri terk ederek kırda vakit geçirmesini söylemişti. Marx da doktorun tavsiyesine uyarak üniversiteden güneydoğu yönüne, Spree nehri üzerindeki Stralau balıkçı köyüne [illegible]er yaklaşık dört mil {altı buçuk kilometre} yürümüştü.[19] Orada kalacak bir

yer bulmuş, ev sahibiyle birlikte ava çıkmış ve babasına, sıradan bir şeymiş gibi, "Hastayken Hegel'i baştan sona, tüm tilmizleriyle birlikte tanıma fırsatı buldum" diye yazmıştı.[20] Alman felsefeci öleli altı yıl olmuş ve yıldızı (kendisinin de bir profesörü olduğu) Berlin Üniversitesi'ndeki genç profesörlerin ve öğrencilerin gözünde biraz sönmüştü; yine de Marx, eğer zihinsel macerasında ilerlemek istiyorsa, Hegel'i öğrenmek zorundaydı.

Hegel'in felsefesinin en temel önermesi, insanlık tarihinin çelişkinin sonucu olduğuydu. İki fikir çatışır ve sonuç, bir üçüncüsüdür ve bu üçüncü başka bir tanesi ile çatışır ve yeni bir şey doğurur. O halde yaşamın doğası devingendir; değişim onun tam da çekirdeğindedir. Hegel bunu kaçınılmaz gördü ve diyalektik diye adlandırdı. Diyalektik sürecin kökü gerilimde yatıyor olsa da aslında bu rahatlatıcıydı, çünkü aslında çelişkinin rastgele olmadığını, tarihsel ilerleme için gerekli olduğunu söylüyordu. Hegel'in diyalektiği çelişkiye anlam kazandırdı (ya da Engels'in söyleyeceği gibi, "insanlık artık anlamsız şiddet hareketlerinin vahşi girdabı gibi görünmüyordu").[21] Hegel ayrıca, *Geist*, ya da Tin kavramını ortaya attı. Tin'in, tarihsel koşullarca bir araya getirilen insanları içine aldığına inanıyor, bunun almaşığı olan yabancılaşmanın, insanın kendini daha büyük bir dünyanın parçası olarak görmediğinde veya bu dünyaya yaptığı üretken katkıyı fark etmediğinde ortaya çıktığını söylüyordu.

Hegel'in erimli felsefesi Almanya'da Romantik döneme hâkim oldu ve, onun da tahmin edeceği gibi, yepyeni bir şey üretene kadar kuramlarını tartışan düzinelerce "Hegelci" doğurdu. Diyalektiğine içkin olan umudun, hareketin merkezi olan Berlin'de okuyan kuşak için heyecan verici olduğunu tahmin etmek zor değil. İlk reform çağrılarının bastırılmasına ve temel özgürlüklerin durağanlık yararına geri çevrilmesine tanık olmuşlardı. Durum buyken, batı sınırlarının ötesinde, Fransa, Belçika ve İngiltere'de siyasi, sanatsal ve iktisadi anlamda ilerlemeler olduğunu, çünkü bu ülkelerdeki kralların halkın konuşup yazmasından ve bazı durumlarda oy kullanmasından korkmadıklarını görebiliyorlardı. Çeliğin, trenlerin daha önce duyulmamış bir hızda, saatte 60 mille {yaklaşık 97 kilometre} çığlık çığlığa bâkir kırlara taşındığı demiryollarına dönüştürüldüğünü görmüş ve ilk bataryayı üreten ve telgraf adı verilen, yeni ve görünüşte büyülü bir iletişim yolunun icadını tetikleyen elektrik akımının cızırtısını duymuşlardı. Hegel'in öğretilerini bu yeni dünyaya uyarlayan Genç Hegelciler, onun çelişki kuramında sadece değişim değil, toplumsal devrim potansiyelini de gördüler.[22]

Hegel, Berlin'i, sadece Almanya'dan değil doğudaki ülkelerden, başta da halkları daha baskıcı bir sistemin feodal boyunduruğu altında ezilen Rusya'dan gelecek, yerinde duramayan ruhlar için bir mıknatısa dönüştürmüştü. Marx sağlığına kavuşup Stralau'dan Berlin'e döndüğünde, romantik tecridi son buldu. En çok sevdiği iki faaliyeti, felsefi tartışmalarla içkiyi birleştirdiği bohem Doktorlar Kulübü'nde bir grup Genç Hegelciye katıldı.[23]

Marx'ın Berlin'de zorlandığı o ilk aylarda, Jenny de Trier'de zor günler geçiriyordu. Aslında, ailesine saygı gereği yazışmama konusunda anlaşmışlardı ama Jenny kıskançlığa kapılmış ve ihmal edildiğini düşünmeye başlamıştı. Uzak Berlin'deki Karl'ın kendisini unuttuğunu düşünmekten hasta düştü; üzerinde, ailesinin fiziksel sandığı ama Heinrich Marx'ın depresyon olduğunu saptadığı bir bezginlik vardı. (Karl, Jenny'nin hastalandığı haberini kısmen kendi çöküntüsüne bahane olarak kullandı.) İki âşık arasında mektup çöpçatanlığı yapan Heinrich, neredeyse Jenny kadar işkence çekiyordu. Oğluna ardı ardına yazdığı mektuplarda Karl'ın Jenny'ye karşı olan kutsal görevinden söz ediyor ve Jenny'nin "hem kendi içinde hem de dünyanın gözünde yücel[mesinin]" tek yolunun, Karl'ın insanların iyi niyetini ve lütfunu kazanmak için çabalaması olduğunu söylüyordu. Jenny'nin, karısı olmayı kabul ederek yaptığı "paha biçilemez fedakârlı[ğı]" anlatıyor ve ekliyordu: "Bunu unutacak olursan, eyvahlar olsun sana!"[24]

Marx'ın cevabı, 1836'nın Noel'inde ailesi aracılığıyla gönderdiği, Jenny için yazılmış üç cilt dolusu şiir oldu. İlk ikisinin adı "Aşk Kitabı", üçüncüsününki "Şarkılar Kitabı"ydı. "Canım, ebediyen sevgilim Jenny von Westphalen'e" adanmışlardı.[25] Bu ciltleri saklamış olan Jenny, yıllar sonra, Marx'ın yeniyetme tutku ifadelerine gülecekti, ancak o Aralık ayında, aylar süren sessizliğin ardından Karl'dan aldığı ilk mesaj olan bu dizeler için mutluluk ve acı dolu gözyaşları dökmüştü. Karl'ın ablası Sophie, Marx'a Jenny'nin aşkı konusunda güven verdi ve Jenny'nin, ailesini yavaş yavaş nişanlanmış oldukları haberine hazırlayacağını söyledi. [26]

Ancak bu hazırlama süreci, sadece yeni bir işkence kaynağı oldu. Elimizde, Jenny'nin bu dönemde yazdığı mektuplardan hiçbiri yok, bu nedenle nasıl çırpındığını Heinrich'ten dinliyoruz. Heinrich, oğluyla yazışmalarında gitgide artan bir biçimde, gözüne bir kariyer kestirmesi yönünde öğütler yanında, kederli Jenny'ye nasıl kur yapacağına, onu nasıl teskin edeceğine dair tavsiyelere de yer veriyordu. Bir yandan, zihinsel ve ahlaki olarak dağılmış gördüğü oğlunu kurtarmaya, ona yol göstermeye çalışan sevgi dolu bir babaydı. Öte yandan Heinrich, âşık olduğu kişi gençliğini ve güzelliğini değersiz bir rakibine sunmuş, mesafeli dursa da hayal kırıklığına uğramış bir talipten farklı değildi. Karl'a 1837 Mart'ında yazdığı, özellikle iç burkan (ve ileriyi gören) mektupta şöyle diyordu:

> Bazı zamanlar kalbim seni ve geleceğini düşünmekten sevinçle doluyor. Bazı zamanlarsa, şu düşünceler yıldırım gibi çarptığında, içimdeki kasvetli, kötü hislerden ve korku uyandıran fikirlerden sıyrılamıyorum: Kalbin; aklın ve yeteneklerinle uyum içinde mi? Kalbinde, keder diyarındaki bir duygu insanını teselli edecek, dünyevi ama daha şefkatli hislere yer var mı? Ve bu kalbe hayat verip onu yöneten belli ki herkese nasip olmayan bir cin olduğuna göre, bu cin cennetten mi, yoksa *Faust*'tan {cehennemden} mı çıkma? Acaba hayatta... tamamen insani,

> evcil bir mutluluğu tatma yeteneğin olabilecek mi? Acaba hiç, yanı başındakilere mutluluk verme yeteneğini bulabilecek misin? Son zamanlarda bir insanı öz çocuğum gibi sever olduğumdan, bu şüphe bana daha da işkence eder oldu...
>
> Jenny'deki çarpıcı bir olguyu fark ettim. Sana kendini, çocuksu ve saf yaradılışıyla bu denli adamış olan genç kız, bazı zamanlar bilmeden, isteği dışında, benim gözümden kaçmayan, nasıl açıklayacağımı bilmediğim ama sözünü ettiğimde de aklımdan uzaklaştırmaya çalıştığı bir korkuyu, geleceğe dair kötü hislerle yüklü bir korkuyu ele veriyor. Bu ne anlama gelir, ne olabilir? Kendime açıklayamıyorum, ama maalesef tecrübem kolaylıkla ayartılmama mâni oluyor.

Heinrich, Karl'a, oğlunun isminin itibar görmesini çok uzun zamandır umduğunu söylemişti (ve buna hiç değinmese de, Westphalen'lerle dünür olmanın bütün ailenin toplumsal konumunu yükselteceğini düşünmüş olabilirdi), ancak şimdi tek düşündüğü oğlunun aşka yeteneğinin olup olmadığıydı. "Yıllar boyu senin sayende erişeceğimi hayal ettiğim mutluluğu, ancak o zaman bulabilirim; aksi halde, hayatımın en yüce amacının yerle bir olduğunu göreceğim." Jenny'ye gelince, "sadece ömür boyu sürecek şefkatli bir aşk, daha şimdiden çektiklerini telafi edebilir... En çok onun için duyduğum kaygı nedeniyledir ki, senin kısa zamanda hayatta ileriye doğru, talihli bir adım atmanı bu denli istiyorum, çünkü bu ona iç huzuru verecektir... görüyorsun, bu büyüleyici kız benim yaşlı başımı da döndürdü ve her şeyden önce onun rahat ve mutlu olmasını diliyorum. Bunu sadece sen yapabilirsin ve bu amaç, bütün dikkatini buna vermene değer" diyordu.[27]

Oysa, yıllar sonra çocuklarına bu sevda yüzünden, Jenny'sini görmek ve ona sarılmak için tutuşan vahşi bir Roland'a dönüştüğünü[28] anlatacak olan Marx'ın dikkati, sevdası ile yeni Genç Hegelci arkadaş çevresi arasında *bölünmüştü* bile. Bunun nedeni, bu arkadaşlarının yakınında olmaları ya da hayatı boyunca sergileyeceği, zihinsel konulara karşı (takıntı düzeyindeki) adanmışlığı da olabilir, ama Marx, en azından geçici bir süre, Berlin'deki hayatını Trier'deki aşkına tercih etmiş görünüyordu.

Yol kenarındaki bir su oluğunda sarhoş vaziyette bulunduğu için kovulduğu iddia edilen, ama yazdığı kışkırtıcı gazete yazıları yüzünden işinden el çektirilmiş olması daha muhtemel olan coğrafya öğretmeni Adolf Rutenberg, Marx'ı kanatlarının altına almıştı.[29] Marx ayrıca radikal ilahiyatçı Bruno Bauer'in de etkisindeydi. Bauer, Hegel'in daha eski bir takipçisi olan David Friedrich Strauss'un, Hıristiyanlığın tarihsel bir söylenceye dayalı olduğunu iddia eden, 1835 tarihli *İsa'nın Yaşamı* kitabında bıraktığı yerden devam ediyordu. Hegel, Tanrı'nın akılcı bir güç olduğunu ve tarihin diyalektiğini yönettiğini kabul etmişti. Yeni Hegelciler ise aynı fikirde değillerdi. Onlar, Romantiklere geri dönerek, insanın kendi kaderinin efendisi olduğunu ve bu kaderin insana, yüce gönüllü bile olsa görünmeyen bir varlık tarafından dayatılmadığını ileri sürdüler. Bu düşünce di-

zisi takip edildiğinde bir sonraki mantıklı fakat tehlikeli sonuç şuydu; mademki Tanrı bir kuklacı değildi, o halde kral da Tanrı eliyle harekete geçirilmiş olamazdı. Bu durumda kral, otoritesine başka insanlar tarafından meydan okunabilecek –ve okunması gereken– bir insandan başka bir şey değildi.[30]

Bu, siyasi bir dinamitti ve on dokuz yaşındaki Marx, tartışmanın merkezindeydi. Akranları tarafından hızla lider kabul edildi. Aslında çoğu, akranı da değildi; Marx'tan en az on yaş büyük, kendilerini kabul ettirmiş profesör ve yazarlardı. (Bu kıdemlilerden biri, hiç duraksamadan, genç Marx'ın Rousseau, Voltaire, Heine ve Hegel'in bir kişide birleşmiş hali olduğunu söylemişti.[31]) Bu hararetli ve yıkıcı tartışmalar sırasında Marx, bir yandan, kendisine birçok düşman kazandıracak tavizsiz tarzını geliştirirken, bir yandan da, on yıllar sonra Marksizm olarak tanınacak olan felsefesini parça parça söze dökmeye başlamıştı. Herhalde Karl, çıra gibi yandığını hissediyordu. Ludwig von Westphalen'in, Renanya'nın tepelerinde Marx'la yürürken okuduğu ütopyacı sosyalistler, Berlin kahvehane ve birahanelerindeki bu gürültülü tartışmalara kıyasla, peri masalı gibi kalıyordu.

Bu sarhoş edici ortamda kozasından çıkan Karl Marx, Mohr {Mağribî} olarak tanınıyordu. Bu ad, kapkara saçlarına ve koyu ten rengine bir dokundurmaydı, ama Schiller'in *Haydutlar*'ındaki, kokuşmuş aristokrasiye savaş açan bir çetenin lideri olan, ölüm saçan ama karizmatik Robin Hood benzeri karakter Karl von Moor'a da bir göndermeydi. Hayatının geri kalanı boyunca, tüm yakınları onu bu adla çağıracaklardı.

Ama Heinrich Marx, oğlunu, bu Mohr'u tanıyamıyordu; Karl'ın, ailesinden uzaklaştığını hissediyordu ve Jenny'den de uzaklaşmasından korkuyordu. Ağustos 1837'de Heinrich, bıkkınlıkla, Karl'ı ailesini ihmal etmekle suçlamıştı; on bir yaşındaki kardeşi Eduard ağır hastaydı (dört ay sonra ölecektir), annesi meraktan çılgına dönmüştü ve kendi de yedi sekiz aydır pek iyi hissetmiyordu. Marx'ta, "insanın kendini koruması için gerekenden biraz daha fazla bencillik olduğu düşüncesi[nden]" kurtulamadığını söylüyordu.[32] Aralık'ta, kafası hâlâ karışık olan çocuğunun aklına girebilme umuduyla, Karl'ın yükümlülüklerini numaralandırarak sıralıyordu. "Genç bir adamın ödevleri" başlıklı birinci bölümde Jenny'ye ilişkin olarak şunları yazmıştı: "Duman altı olmuş, tüten gaz lambalı bir odada, çılgın bir bilginin yanı başında değil, gerçek dünyada ona layık bir gelecek temin et." Heinrich, Karl'ın, aile içindeki itirazlara rağmen baharda evliliğe onay veren Jenny'nin babasına borçlu olduğunu söylüyordu. "Çünkü, gerçekte, pek çok aile buna rıza göstermezdi. Ve senin öz baban bile, bazı umutsuzluk anlarında, neredeyse keşke rıza göstermeselerdi diyecek duruma geliyor, çünkü bu melaike kızın kaderi benim için çok önemli."

Heinrich, öfke içinde, Karl ile "akılcı bir yazışma yapma mutluluğuna hiç erişemedik[lerini]" söyleyerek, kendi kendini, tam bir ilgisizlik noktasına varana kadar tükettiğini düşündüğü oğlunu suçluyordu. Karl'ın gönderdiği, birkaç satır-

la "Ziyaret" başlığını taşıyan bir günlükten alıntıların olduğu mektubu, "sadece yeteneklerini nasıl heba ettiğine ve gecelerini ucubeler yaratmak için harcadığına tanıklık eden kaçık, şişirmece bir iş" diyerek geri çevirmişti. "Bay Oğul"u, bir yıl içinde en zenginlerden bile daha fazla para harcamakla suçladı. Alaycı bir biçimde, "bir iki haftada bir yeni bir sistem keşfeden ve büyük emekle ulaşılmış eski çalışmaları yırtıp atmak zorunda kalan bir adam, ufak tefek şeyleri neden kafaya taksın ki?" diye soruyordu.[33]

Heinrich'in hiddeti, ölmek üzere olduğunu bildiği için daha da şiddetleniyordu. Tüm umutlarını oğluna bağlamıştı ama umutlarının gerçeğe döndüğünü görecek kadar yaşamayacaktı; daha kötüsü, bunun olacağını hayal de edemiyordu. Karl'a Şubat 1838'de yazdığı son tam mektupta Heinrich, öfkesinden dolayı özür dilemedi, sadece, artık mücadele edemeyecek kadar yorgun olduğundan teslim olduğunu söylüyordu. Ancak Karl'ın, öfkesinin kaynağının sevgi olduğunu bilmesini istiyordu: "Kalbimin en derininde yerin olduğuna ve beni harekete geçiren en büyük güçlerden biri olduğuna her zaman inan ve bundan asla şüphe etme... Çok yoruldum, sevgili Karl, mektubu bitirmeliyim. İstediğim gibi yazamadığım için üzgünüm. Seni bütün kalbimle kucaklayabilmeyi dilerdim."[34]

Marx, Paskalya yortusu için Trier'e gitmeyi planlamamıştı. Babasının o yıl kazandığından fazlasını Berlin'de çoktan harcamıştı ve ailesi de posta arabasıyla beş günlük yolculuğun çok masraflı olacağını kabul etmişti. Ancak, annesinin ve ablasının kışın gönderdikleri mektuplarda babasının kötüleşen sağlığından söz edildiğinden, gitmesi gerektiğini düşünüyordu. Nisan sonunda eve döndü ve 7 Mayıs'a, doğum gününden kısa bir süre sonraya kadar da Trier'de kaldı.[35] Heinrich, üç gün sonra, verem ve karaciğer iltihabı yüzünden öldü, 13 Mayıs'ta da toprağa verildi.[36]

Bazı yaşamöyküsü yazarları, Marx'ın, yapacak daha önemli işleri olduğu gerekçesiyle babasının cenazesine katılmadığını iddia etmiş ve onu, babasına karşı bu affedilmez duyarsızlığı sebebiyle suçlamışlardır. Oysa bu yorum gerçeği yansıtmıyor. Trier'den daha yeni ayrılmış olan Karl, cenaze için geri dönmedi çünkü zamanında yetişmesi mümkün değildi ve zaten babasıyla vedalaşmıştı. Bu dönemden Marx'ın kaybını tarif ettiği bir mektup olmamasına rağmen, şüphe yok ki kaybı çok derindi. Hayatı boyunca Marx, babasının dagerreyotipi {duyarlılaştırılmış bakır levha tekniğiyle oluşturulmuş} resmini göğüs cebinde taşıdı ve kırk beş yıl sonra öldüğünde, Engels, bu yıpranmış fotoğrafı Marx'ın mezarına bırakacaktı.[37]

Babasının ölümüyle birlikte, evin bu yetenekli ama asi en büyük erkek çocuğuna, tehlike dolu felsefeyle oynamayı bırakıp toplumun saygısını kazanmış biri olması için çağrıda bulunacak kimse kalmamıştı. Ama şimdi, yeni ve daha tenkitçi bir ses vardı ve bu ses, Westphalen hanesinden yükseliyordu; konuşan da rica değil tehdit ediyordu.

1 Friedrich von Schiller, *The Robbers*, s. 14.
2 McLellan, *Karl Marx*, s. 13-14; Padover, *Karl Marx*, s. 23, 28; Robert Payne, *Marx*, s. 42, 44; *MECW*, Cilt 1, s. 689.
3 *MECW*, Cilt 1, s. 646.
4 *A.k.*, s. 651.
5 *A.k.*, s. 648.
6 *A.k.*, s. 653.
7 Robert Payne, *Marx*, s. 45.
8 *MECW*, Cilt 1, s. 657-658.
9 Françoise Giroud, *Jenny Marx ou la femme du diable*, s. 33.
10 *MECW*, Cilt 1, s. 698.
11 Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 271.
12 Giroud, *Femme du diable*, s. 24; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 283.
13 *MECW*, Cilt 1, s. 689.
14 Padover, *Karl Marx*, s. 31.
15 McLellan, *Karl Marx*, s. 15, 19; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 29; Padover, *Karl Marx*, s. 32; Robert Payne, *Marx*, s. 47.
16 Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 150.
17 *MECW*, Cilt 1, s. 688.
18 *A.k.*, s. 11-21.
19 Robert Payne, *Marx*, s. 49.
20 *MECW*, Cilt 1, s. 18-19.
21 *MECW*, Cilt 25, s. 24.
22 Eric Hobsbawm, *The Age of Capital, 1848-1875*, s. 48, 75; John Morris Roberts, *A History of Europe*, s. 327-328; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 46, 61, 340.
23 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 304; Hammen, *Red 48ers*, s. 18; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 33; McLellan, *Karl Marx*, s. 26.
24 *MECW*, Cilt 1, s. 664-665.
25 *A.k.*, s. 517-528.
26 *A.k.*, s. 666-667.
27 *A.k.*, s. 670-671.
28 Franz Mehring, *Karl Marx: The Story of His Life*, s. 9.
29 Hammen, *Red 48ers*, s. 19-20; Robert Payne, *Marx*, s. 79.
30 Ozment, *Mighty Fortress*, s. 187; Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism, Cilt I, The Founders*, s. 88; Seigel, *Marx's Fate*, s. 77.
31 David McLellan (ed.), *Karl Marx, Interviews & Recollections* (Buradan sonra KMIR şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır), s. 3.
32 *MECW*, Cilt 1, s. 674-675.
33 *A.k.*, s. 686-688.
34 *A.k.*, s. 691-692.
35 Jenny von Westphalen'den Karl Marx'a, 10 Mayıs 1838 sonrası, Moskova.
36 Friedrich-Ebert-Stiftung Studienzentrum, Karl-Marx-Haus, Trier.
37 McLellan, *Karl Marx*, s. 27-28.

3. Bölüm

Köln, 1842

> Ah sevgilim, sevgilim benim, şimdi siyasete de bulaştın. Doğrusu bu hepsinden tehlikeli.
>
> *Jenny von Westphalen*[1]

Babasının Ölümünden sonraki üç yıl boyunca Marx'ın ailesi, Berlin'deki Genç Hegelci çevre oldu. Çalışmalarını onlarla birlikte ve kendi başına sürdürmek için, kayıtlı olduğu ders ve konferansları bir kenara bıraktı. 1838'in yazından üniversite kariyerinin bittiği 1841'e kadar Marx, sadece iki ders aldı ve bunlardan birini dostu Bruno Bauer veriyordu.[2] Ancak bu öyle kolay bir yol değildi. Mali durumu berbattı, çünkü annesi bütçesini aşmaya babası kadar gönüllü değildi; kadının geliri azdı ve Karl dışında bakması gereken altı çocuğu daha vardı. Ayrıca Marx, Jenny ile nişanlanmasına karşı olanların başını çeken Jenny'nin ağabeyi Ferdinand'ın dikkatli gözetimi altındaydı. Nihai otorite olan Ludwig von Westphalen tarafından geri çevrilmesinin ardından Ferdinand, Berlin'deki nüfuzunu müstakbel kayınbiraderinin faaliyetlerini öğrenmek için kullanıyordu. Marx'ın ateistlerle, liberallerle, demokrat ve sosyalistlerle –her çeşitten aşırı radikalle– içli dışı olduğunu, karısına ve çocuklarına bakabilmesini sağlayacak bir kariyer elde etme yolunda hiçbir somut girişimde bulunmadığını öğrenmişti; tercih ettiği derslikler, Berlin'in en şatafatlı meydanı Gendarmenmarkt'ı çevreleyen birahane ve kafelerdi.[3] Karl, Ferdinand'ın doğru ve iyi olduğuna inandığı her şeye –kilise, devlet, aile– saygısızlık ediyordu ancak, Marx baronun koruması altında olduğu sürece nişan bozulmayacaktı. Ferdinand'ın tek yapabildiği, kız kardeşini yanlış olduğuna inandığı bu karardan geri döndürebileceği daha elverişli bir zamanda ortaya dökmek üzere Marx'ın aleyhinde bilgi toplamaktı.

Bu sıralarda Jenny ve Karl, uzaktan uzağa yaşadıkları aşk maceralarına dalmış; güvensizliklerini, kıskançlıklarını ve âşığının şefkatli ilgisini uyandırmak üzere tasarlanmış aşırı duygulu hastalık hikâyelerini anlatan mektuplarla bir-

birlerine işkence ediyorlardı. Bu mektuplardan, doyurulmamış arzunun yoğun endişeleri taşıyordu ve büyük tragedya yazarlarının üslubuyla, her yeni yaradan haz alıyor gibi görünüyorlardı; birbirlerinin aşklarını ilk elden hissedemeseler de, en azından acıyı hissedebiliyorlardı. Jenny, bir mektubunda, başkasıyla flört ettiğinden korkan Karl'ı güya teskin ediyordu, ancak hançeri kalbinden çekip çıkarırken kanırtmaktan kendini alamamıştı. Şöyle diyordu: "Sana sözü edilen kişinin, Trier'de neredeyse hiç görülmeyen, tanınması olanaksız biri olması şaşırtıcı. Oysaki ben, toplum içinde, her türden erkekle canlı ve neşeli sohbetler ederken görülüyorum. Sıklıkla, oldukça neşeli ve muzip olabiliyorum."

Ancak Karl fazla neşeli olduğunu düşünmesin diye şöyle devam ediyordu:

> Benim yüzümden bir münakaşaya ve sonra bir düelloya karışabilirsin diye korkudan kendime işkence ettim. Gece gündüz seni yaralanmış, kanlar içinde ve hasta gördüm, ve Karl, gerçeği söylemem gerekirse, bu düşünceden büsbütün mutsuz da olmadım: Çünkü senin sağ elini kaybetmiş olduğunu canlılıkla hayal ettim ve bundan dolayı aşırı bir sevinç içinde ve mest olmuş haldeydim... Senin tüm o kıymetli, cennetten çıkma fikirlerini yazabilecek ve sana faydalı olabilecektim. Tüm bunları öyle doğallıkla ve canlılıkla hayal ettim ki, düşüncelerimde sürekli senin güzel sesini duydum, tatlı sözlerin üzerime yağdı, her birini dinledim ve onları dikkatle, başka insanlar için sakladım.[4]

Ağabeyi gibi Jenny de Karl'ın Berlin'deki faaliyetlerinden haberdardı, ancak Ferdinand'ın aksine Jenny bunları onaylıyordu. Yaşadığı aşk, gerçekçi adamların gerçekçi kararlar aldığı ve kadınların her zaman bilegeldikleri toplumu sürdürmek üzere aile kurdukları Trier'de asla sahip olamayacağı, derin ve heyecan dolu bir yaşam imkânı sunuyordu. Babası ve nişanlısı aracılığıyla Jenny, daha iyi bir dünyanın mümkün olduğu fikriyle tanışmıştı ve kendini onu elde etmek için verilecek mücadelenin merkezinde görüyordu. O, hiçbir şeyi yarım yapmazdı ve bu nedenle yeni, çok daha ciddi olan bu Jenny, şimdi Marx'tan kitap istiyordu: "Olabildiğince özel bir türden, biraz âlimane ... biraz öyle herkesin okumayı sevmeyeceği; ve ayrıca peri masalı, şiir vs. olmasın, katlanamam."[5]

IV. Friedrich Wilhelm, babasının ölümünün ardından, 1840'ta Prusya tahtına oturdu. Merhum, Fransızlara –hem devrim fikirlerine hem de Napoléon'un kendisine– karşı verilen eski savaşların bir ürünüydü. Ancak oğlu yeni bir kuşağı temsil ediyordu. Kırk beş yaşındaydı ve zeki, ilerici ve eski çağın hayaletlerinin sebep olduğu kısıtlardan azade biri olarak tanınıyordu. Büyüyen burjuvazi ondan, özellikle Alman Konfederasyonu'ndaki devletler arasında ticareti serbestleştiren Zollverein gümrük birliğinin 1834'te tamamlanmasıyla ortaya çıkan endüstriyel ve iktisadi ilerlemelere uygun demokratik reformlar bekliyordu. Bu yeni oluşan liberal muhalefete göre IV. Friedrich Wilhelm, eğer iş çevrelerinin anayasal hükümetin üyeleri olarak fikirlerini tahtla paylaşmalarına izin vermezse, Prusya'yı ve büyük Almanya'yı Avrupa'nın gerisinde bırakma

riskini almış olacaktı.[6] Marx ve onun alaycı çalışma arkadaşları gibi insanlar tüm tahtları hakir görürdü, ama yeni kralın basın ve yayıncılar üzerindeki kısıtlamaları kaldırması ve serbestçe akan bir fikir alışverişine izin vermesi umuluyordu.

Çağrılar krala ulaşmışsa da, o bunları duymazdan gelmeyi tercih etti. Yüksek mevkilerde ve ordunun subaylar katında hâkimiyet, babasının zamanındaki gibi, yine soylulardaydı. Eyalet meclisleri toplayıp burjuvaziye sembolik jestlerde bulundu ancak bu meclislere herhangi bir anlamlı yetki verilmemişti. Kitlelere gelince, yeni kral onları ahlaksız olarak görüyordu. Bunun nedeni, özellikle bazılarının, Tanrı'nın krala ihsan ettiği, halkını uygun gördüğü gibi yönetme hakkını sorgulamaya başlamış olmalarıydı. Bir anayasa olmayacaktı ve temel özgürlüklerin genişletilmesi bir yana, basın, ifade ve toplanma özgürlüklerine yeni kısıtlamalar getirme yoluyla yükselmekte olan karşı sesler susturulacaktı.[7] Avusturya şansölyesi Prens Clemens von Metternich de Alman Konfederasyonu'nun tamamında sözümona tehlikeli düşünceleri ezme peşindeydi.[8] Üniversiteler yoğun gözetim altına alındı; sonraları bir yazar, "Üniversite, kışlanın eklentisi haline geldi" diyecekti.[9] Genç Hegelciler resti görmüştü, ancak hükümetle boy ölçüşecek durumda değildiler.

Berlin Üniversitesi'nin, kendisine derece vermeyecek denli gerici olduğundan korkan Marx, "Demokritosçu ve Epikurosçu Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark" başlıklı tezini Jena Üniversitesi'ne sundu. Küçük Alman devletlerinin en liberalinde bulunan bu üniversite, posta yoluyla doktora derecesi veren bir tür akademik fabrikaydı. Marx tezini 6 Nisan 1841'de teslim etti ve felsefe alanında doktora derecesini bir haftayı biraz aşan bir süre sonra, 15 Nisan'da aldı.[10] Tezini Ludwig von Westphalen'e ithaf etmişti, "evlada yakışır bir sevginin simgesi olarak (...) Siz... benim için daima, idealizmin hayal ürünü değil, bir hakikat olduğunun kanıtıydınız."[11]

Öğretmenlik yapmak üzere Bonn'a taşınmış olan Bruno Bauer, Marx'a, kendisinin de orada bir okutmanlık bulabileceğini söylemişti. Ancak Bauer'in konumu da, dine ve dinin devlet içindeki rolüne karşı ateşli saldırıları nedeniyle, artan ölçüde tehlikedeydi. 1841 yazında Prusya din ve eğitim bakanı, Bauer'e karşı, Marx'ı da dolaylı olarak suçlayan bir kampanya başlattı. Sonuç olarak, Marx'ın Prusya'da eğitmen olarak iş bulma ümidi kalmadı.[12]

Karl yirmi üç, Jenny yirmi yedi yaşındaydı. Jenny zaten beş yıldır evlenmek için bekliyordu ancak Karl iş bulana kadar bu birleşme imkânsızdı. Marx, üniversiteye, bir yargıç veya avukat olacağı fikriyle girmiş ama eğitimi sırasında hukuk alanından bir hayli sapmıştı; zaten bu alanda aşırı miktarda başvuru vardı. Almanya'nın genelinde, az sayıdaki iş için rekabet halinde olan orta sınıf üniversite mezunundan geçilmiyordu; son yirmi yılda yüksek öğrenime kaydolanların sayısı ikiye katlanmıştı.[13] Eğitimli işsizler için son çare gazetecilikti.[14]

Meslek sıralamasında neredeyse en dipte yer alıyor ve bir tarihçinin tabiriyle, "itibarsızlar[ın], cafcaflı değersizler[in], dengesizler[in]" sığındıkları bir meslek olarak görülüyordu.[15] Geliri de yüksek değildi (tabii bir geliri varsa!). Ancak Marx'ın fazla seçeneği yoktu, üstelik bir gazetecinin para kazanmak için yazmadığını da ileri sürüyordu: Gazeteler eğitimli sınıfların önde gelen itiraz aracıydı. Marx, Romantiklerle işbirliği içindeki bir dergide[16] çıkan birtakım şiirleri dışında, hiçbir şey yayımlatmamıştı ancak paylaşmak istediği itirazları –ve fikirleri– vardı.

Marx, 1841 yılı boyunca, yazı yazma fırsatlarını kollayarak Trier, Bonn ve Köln arasında gidip geldi. Bu süre zarfında Trier'de altı hafta kaldı. Jenny ile nişanlarının halen bir sır olduğu 1836'da, Berlin'e gitmek üzere yola çıktığından bu yana Trier'de kaldığı en uzun süreydi bu.[17] Şimdi, kabul görmüş bir çift olarak toplum içine çıkabildiklerinden, şehrin dedikodu kazanını kaynatmaya koyuldular. Kimse, belki de Jenny dışında kimse, genç Marx'ı yakışıklı olmakla suçlayamazdı. Bir Marx biyografisi yazarı, bir Trier sakininin Marx için, "neredeyse gelmiş geçmiş en cazibesiz erkek" dediğini aktarır. Bir boksör gibi tıknaz, kaba yapılı, tıraşsız ve bakımsızdı. Görece iyi kalite siyah bir redingot giyerdi ama genelde düğmelerini doğru iliklemeyi başaramazdı.[18] Kara sakalını saygınlık sınırını aşacak kadar uzatırdı ve on dokuzuncu yüzyıl Prusyası'nın görgü kurallarına göre böyle bir sakal, aynı uluorta içtiği puroları gibi, sahibinin bir aşırı radikal olduğunu ilan ediyordu. (Beyefendiler, evlerinin mahreminde pipo tüttürürdü.[19]) Marx'ın kişiliği, tek kelime etmesine gerek kalmadan, çevresini saran muhafazakâr topluma bir başkaldırıydı. Ancak Trier'de dolaşırken, yanı başında, tam bir fiziksel zıttı bulunuyordu. Jenny uzun boylu, kıvrak ve zarifti. Kestane rengi bir alevin aydınlattığı saçlarının altında, tek sıra inci, uzun boynuna dikkat çekiyordu. Öyle doğal bir güzelliğe sahipti ki, ne giymiş olduğunun önemi yoktu, ancak yine de modaya uygundu. Jenny'nin babasının konumu ve annesinin zevki, Trier'in sunabileceği en iyi tasarımı giymesinin garantisiydi. Mağaza vitrinlerinin ardından bakan gözler için Jenny, nişanlısı ne kadar itici (ve şüpheli) ise, o kadar baştan çıkarıcıydı.

Jenny uyumsuz görünümleri hakkındaki sözlere aldırış etmiyordu, ama aralarındaki yaş farkı ve Marx'ın istikrarsız konumu hakkındaki yorumlara içerliyordu. Ne var ki tenkitçilere, rahatsızlık duyduğunu görme fırsatını vermeyecekti. Buna karşılık Karl, durumun farkında değildi; geleceği parlak görünmese de, umut doluydu. Para sahibi olan ve demokrasi özlemi çeken liberaller, babacanlık taslayan bir kral tarafından çocuk muamelesi görmekten bıkmışlardı. Marx, "kifayetsiz soylularda ve her şeyi takdir-i ilahiye bırakmış olan hizmetkârlar ve tebaanın rehavet[inde]" eski sistemin felaketli sonunun hazırlanıyor olduğunu görüyordu.[20]

Açık siyasi tartışmaların ve siyasi partiler üzerindeki kısıtlamaların etrafından dolanmak için yazarlar, çok zaman, tartışmaları ilahiyatla ilgili ya da felsefi tabirlerle maskeliyor ve edebiyat ya da felsefe dernekleri adını verdikleri gruplarda toplanıyorlardı.[21] Marx ve çalışma arkadaşları için dine karşı bu tür saldırılar, dinin devlet yapısı içindeki rolünü hedef alıyordu: İsa adındaki iyi bir adam hakkındaki bir söylencenin, çürümüş bir düzeni ve zorba hükümdarları arkalamak için kullanıldığını ileri sürüyorlardı. O halde din de, desteklediği devlet gibi, ahlak dışıydı. Marx ve Bruno Bauer, bu fikirler için kendilerine bir platform sağlayacak, *Ateist Arşivler* adını verecekleri bir dergi çıkarmayı umuyorlardı, ancak para desteği verecek yatırımcılara ihtiyaçları vardı.[22] Belli ki Marx Trier'deki varlıklı liberallere yanaşmıştı. Jenny, dolaylı biçimde, böyle birinin, Robert Schleicher adındaki yerel bir doktorun tepkisini tarif ediyor, dikkatli olması gerektiği uyarısını da ekliyordu:

> Schleicher şimdi bana genç bir devrimciden bir mektup aldığını, ancak bu kişinin yurttaşları hakkındaki kanaatinin büyük ölçüde hatalı olduğunu söyledi. Ne bir hisse, ne de başka bir şey sağlayabileceğini düşünmüyor. Ah, sevgili, sevgili canım benim, şimdi kendini siyasete de bulaştırdın. Bu doğrusu hepsinin en risklisi. Sevgili küçük Karl, burada evde ümit içinde ve kahır çeken bir sevgilin olduğunu ve tamamen senin kaderine bağlı olduğunu daima hatırla.[23]

Jenny, ona takılarak, seyahat halindeki bu tehlikeli fikir pazarlamacısına, "demiryollarının sevgili küçük adamı"[24] ve "benim sevgili yaban domuzum" diye sesleniyor ve hiç durmadan, kendini entelektüel olarak birlikte, karıkoca olarak yaşayacakları hayata hazırlıyordu. Karl'ı, kendi derin bilgisinin kanıtı olarak gördüğü Yunancası hakkında yorumda bulunmadığı için sertçe azarlıyor, bir gazetede üç Hegelci makaleyi ve Bauer'in kitabı Sinoptik İncil'in Eleştirisi'ne {*Criticism of the Synoptic Gospels*} dair bir değerlendirmeyi okumak üzere nasıl erkenden kalktığını anlatıyordu.[25] Jenny'nin yapıp ettiklerinde yeni bir acelecilik ve keskinlik vardı. Buna şaşmamalı. Dahil olduğu sınıfa ait bir kadının atabileceği toplumsal olarak en tehlikeli –ve muhtemelen gözü kara– adımı atmıştı: Yıllar süren bunaltıcı cinsel baskılamanın ardından, Marx ve Jenny Temmuz ayında Bonn'da nihayet muratlarına ermişlerdi.[26] Ziyaretleri sırasında Caroline von Westphalen, Jenny'nin küçük erkek kardeşi Edgar'ı kızının "iç ve dış iffetini" korumakla memur edip refakatine vermişti.[27] Ancak bekçilik için kötü bir seçimdi: Edgar özgür düşünceliydi, Marx'ın dostuydu ve çiftin arzularına tamamen olumlu bakıyordu. Çifti evde yalnız bıraktı. Jenny sonradan Karl'a şöyle yazıyordu:

> Hiçbir pişmanlık hissedemem. Gözlerimi sıkıca kapadığımda senin o kutlu, gülümseyen gözlerini görebiliyorum... Sonra ben kendim de, senin için her şey olduğum –ve başkaları için hiçbir şey olamayacağım– bilgisiyle mutlu oluyorum. Ah, Karl, ne yapmış olduğumu ve bu yaptığımdan dolayı dünyanın beni nasıl

> suçlayacağını çok iyi biliyorum, hepsini, bunların hepsini biliyorum ve yine de mutluyum, sevinçten uçuyorum ve o güzelim saatlerin hatırasını dahi, dünyanın tüm zenginliklerine değişmem. Bu benim hazinem ve hep öyle kalacak... Her bir saati baştan sona yeniden yaşıyorum, bir kere daha kalbine yakın uzanıyorum, aşktan sarhoş olmuş ve mutluluktan delirmiş olarak!.. Karl, senin karın olmak, ne demek! Belki, ah Tanrım, başımı döndürüyor!

Zamanın toplumsal kabullerine göre Marx bu cinsel birleşmenin sorumluluğundan, (Ferdinand açıkça hakaret edip Marx'ı düelloya davet etmediği sürece) ahlaksızlıkla suçlanıp kınanmanın karşılığında yürüyüp uzaklaşabilirdi. Ancak evlenmeselerdi Jenny mahvolurdu. Eğer ilişkileri duyulursa Trier'deki tepkiyi öngörerek Jenny şöyle diyordu: "Ailem orada yaşıyor, seni o kadar seven yaşlı ailem; ah Marx, ben kötüyüm, çok kötüyüm ve sana olan aşkım dışında içimde iyi hiçbir şey yok."[28] Jenny'nin geleceği şimdi, ilişkileri boyunca hiç olmadığı kadar, Marx'la evlenmesine bağlıydı. Ancak en çok ihtiyacı olduğu zamanda, aralarındaki bağı koruması için babasına güvenemeyecekti.

Ludwig von Westphalen, Aralık 1841'de ciddileşen bir hastalıkla boğuşuyordu. Marx Trier'e döndü ve Ludwig'in bakımına destek olmak için Westphalen'lere yerleşti. Bu durum ayrıca Jenny'nin yakınında olmasına da imkân veriyordu.[29] Marx oradayken Prusya kabinesinde görevli bir grup bakan, kışkırtıcı bir sansür kararnamesi yayımladı. Kararname, görünüşte, kralın, yazarları yersiz kısıtlamalardan kurtarma arzusunun bir sonucuydu, ama aslında ilk olarak 1819'da uygulanan kısıtlamaları genişletiyordu.[30] Yeni yasayla, Hıristiyanlık dinine karşı "ciddiyetsiz ya da düşmanca" görülen, din ile siyaseti birbiriyle karıştırdığı algısı yaratan, hükümet tarafından, kişilere ya da bir bütün olarak sınıflara karşı saldırgan ya da karalayıcı olduğu düşünülen tüm yazılar –gerçekte, zararlı olduğu görülen her "eğilim" – sansürlenecekti. Prusya hükümeti bu yolla kendi kendine, sansürcü ordusu aracılığıyla, yazılı dünya üzerinde nihai ve keyfî denetim bahşetmişti.

Marx, Jenny'nin evinde geçirdiği ayları bir tepki kaleme almaya harcadı. Sonuç, sansür yasasının her yönüne cepheden bir saldırıydı. Siyasetini din ya da felsefenin arkasına saklamaya çalışmadı; aksine, gazeteci olarak ilk ürünü, farklı görüşlere izin vermeyen bir devlette, hükümetin yeni yasasına karşı bir savaş ilanıydı. Marx'ın kontrollü öfkesi, bu yirmi iki sayfalık yazının her yanından taşıyordu: "Bir düşünüş tarzına karşı olan yasa, *yurttaşları* için çıkarılan bir *devlet yasası* değil, *bir tarafın bir başka tarafa karşı* çıkardığı bir yasadır... Birleştiren değil bölen bir yasadır ve bölen tüm yasalar gericidir. Bu bir yasa değil bir *ayrıcalıktır... Sansürün gerçek radikal çaresi, yürürlükten kaldırılmasıdır.*"[31]

Marx, "Bir Renanyalı" diye imzaladığı makaleyi, Dresden'de *Deutsche Jahrbücher* ya da "Alman Yıllığı"nın yayın yönetmeni Arnold Ruge'ye gönderdi.

Marx'tan on altı yaş büyük olan Ruge, liberal fikirleri nedeniyle altı yılını hapiste geçirmişti. Görüşleri nedeniyle üniversitede kadro verilmeyen bir başka akademisyen olan Ruge, Prusya'da bir gazete çıkarmaya başlamış, fakat siyasi tutumu nedeniyle yasaklanmasının ardından, gazeteyi taşımak zorunda kalmıştı. Şimdi gazeteyi daha elverişli bir yerde çıkarıyordu, ancak Marx'ın yazısı yine de sansürden geçmeyi başaramadı.[32] Ayrıca yazı büyük ihtimalle, 1838'de Trier'de önemli bir hükümet mevkiine atanmış olan, Jenny'nin uyanık ağabeyi Ferdinand'dan da geçmedi. Yıkıcı yazının kendi baba evinde yazılmış olduğu açıktı.

Ludwig, Marx'ın makaleyi Ruge'ye göndermesinden bir ay sonra öldü ve ölümüyle Westphalen hanesinde Marx'ın en güvenilir müttefiki de gitmiş oldu. Şimdi ailenin reisi olan Ferdinand, vakit kaybetmeden, nişanı bozmaya çalışma işine koyuldu ve Jenny'ye baskı yapmak üzere muhafazakâr amcası Heinrich George von Westphalen'i devreye soktu. Jenny'nin annesinin kızının Marx'la ilişkisinin boyutunu bilip bilmediği açık olmasa da, Caroline Jenny'nin tarafını tuttu ve onu Ferdinand'ın etki alanının dışına çıkarmak üzere Trier'in elli mil {80 km.} doğusunda bir mesire şehri olan Kreuznach'taki evine kaçırdı.[33] Orada iki kadın fırtınanın dinmesini beklemeye koyuldular.

Marx da Trier'den ayrıldı ve nihayet Köln'e geldi. Orada, sadece Berlin'deki Doktorlar Kulübü'nden bazı eski çalışma arkadaşlarının değil, kendilerini Prusya'nın muhalefeti olarak gören Kölnlü işadamlarının da bulunduğu bir kulübe üye oldu.[34] Marx'ın Berlin'den arkadaşı Georg Jung ve yeni tanıştığı Moses Hess, bir grup işadamını, amacını okurlarının orta sınıfın biricik çıkarları olarak yorumlayacakları bir ifadeyle, "Siyaset, Ticaret ve Sanayi için" ilkesiyle ilan etmiş bir gazeteyi, *Rheinische Zeitung*'u {Renanya Gazetesi} finanse etmeye ikna etmişlerdi.[35]

Rheinische Zeitung ile alakalı olanların karışık bileşimi, Prusya'daki muhalefetin olağanüstü çeşitliliğini gösteriyordu; bu onun hem güçlü hem de zayıf yanıydı. Berlinli Genç Hegelciler, sosyalistler, milliyetçiler, demokratlar ve birçok radikal akımdan entelektüelin oluşturduğu kalabalığın yanı sıra gazetenin destekçileri, liberal avukat, doktor ve sanayicileri de içeriyordu. Aralarında en dikkat çekici olanlar, gelecekte Prusya başbakanı olacak olan, bankacı ve demiryolu baronu Ludolf Camphausen ve yine gelecekte Prusya maliye bakanlığı yapacak olan işadamı David Justus Hansemann'dı.[36]

Bu kişileri bir araya getiren, zamana uygun olmadığını düşündükleri bir hükümete karşı olan muhalefetleriydi. Orta sınıf işadamları, kendilerini aynı amaçlara sahip –gelişme ve ticareti olabildiğince hızla, olabildiğince ileri taşıma– öteki Alman devletlerindeki meslektaşlarıyla ilişkiye sokan 1834 gümrük birliğinin sonucu olarak güçlenmişlerdi. Alman Konfederasyonu'nun birbirine gevşek bağlarla bağlı devletlerini, birbirinden ayrı hükümdarları, yasaları ve para birimleriyle birlikte, sınırsız sınai büyüme potansiyeli önünde engel olarak görüyorlardı. Bund'un bir ulus, siyasi ve iktisadi olarak birleşik bir güç

haline gelmesini istiyorlardı. Ancak eşgüdüm bunun sadece bir parçasıydı. Ne yazıp ne söyleyeceklerini dikte eden bir hükümet tarafından boğulduklarını hisseden birçok entelektüel gibi, Prusya'nın orta sınıfları da köklü toplumsal değişim olmadan gelişmenin sağlanamayacağına inanıyorlardı. Ulus, liyakate dayalı yapılar, ifade ve toplanma özgürlüğü, yasalar önünde eşit haklar ve adil vergilendirme olmadan nasıl ilerleyebilirdi? (Orta sınıf açısından sonuncusu özellikle bezdiriciydi; hiç vergi ödemeyen bir soylular hükümeti tarafından ağır biçimde vergilendiriliyorlardı.)

Reform için Renanya'dan yükselen sesler özellikle güçlüydü, çünkü bölge Prusya'nın iktisadi olarak en ileri bölgesiydi. Entelektüel faaliyet merkezi Köln'dü.[37] Marx şehre geldiğinde, elinde yayımlanmamış tek bir makaleden başka bir şeyi bulunmayan yirmi üç yaşında bir gençti. Bir yıl içinde, Prusya'daki en etkili muhalif gazetelerden birinin yayın yönetmeni olacaktı.

Rheinische Zeitung, 1 Ocak 1842'de, dört yüz aboneye sahip olarak yayımlanmaya başladı. Marx gazetede dört ay sonra yazmaya başladı. İlk makalesinde, Renanya Diyeti'ndeki bir tartışma vesilesiyle, basın özgürlüğü konusuna geri döndü.[38] Konunun tartışmalı olmasının yanı sıra, eyalet Diyetlerindeki tartışmalar hakkında yazmak, halkın yanlışlıkla hükümet işlerinde söz sahibi olduğunu sanmasından korkan Prusyalı liderler tarafından tamamen yasaklanmıştı. Mutlakiyetçiler için, Diyet üyeleri "şeytanın çıraklarıydılar" ve onların sözlerini yaymak, okurları zaten olduklarından "daha da budala" yapacaktı.[39]

Zorluklara rağmen Marx'ın makalesi sansürden geçti; yürüttüğü muhakeme, hükümet tarafından değerlendirme yapmak üzere memur edilmiş siyasi temizlik bekçilerinin aklını karıştırmaya yetecek kadar karmaşıktı. Makale aynı zamanda, resmî makamlar dışındaki okurlarını aydınlatacak kadar eğlenceli, edebî ve dilbazdı. Temel önermesi çok basitti: Özgürlük insanın özüdür ve yasalar bu özgürlüğü kutsayıp korumak için vardır.

> Hiçbir insan özgürlükle savaşmaz; en fazla başkalarının özgürlüğüyle savaşır. Bu nedenle her tür özgürlük her zaman var olmuştur, sadece, bazı zamanlarda özel ayrıcalık olarak, bazı zamanlardaysa evrensel hak olarak...
>
> Yasalar, yerçekimi yasası nasıl harekete karşı baskılayıcı bir önlem değilse, özgürlüklere karşı baskılayıcı önlemler değildir... Yasalar özgürlüğün, bireyin keyfiliğinden bağımsız, kişisel olmayan kuramsal bir varoluş kazandığı pozitif, açık, evrensel normlardır. Bir yasa kitabı bir halkın özgürlük İncil'idir.
>
> O halde, *basın yasası, basın özgürlüğünün yasal olarak tanınmasıdır.*[40]

Marx'ın yayımlanan ilk siyasi yazısı, 5 Mayıs 1842'de, yirmi dördüncü doğum gününde çıktı, fakat kendi adıyla yayımlanmamıştı. Marx güvenli bir bilinmezlik içinde kalmıştı, ama dostları yazarın o olduğunu biliyor ve ona bolca övgü düzüyorlardı. Gazetenin alt yayın yönetmeni Moses Hess, Marx'ı "bugün-

kü kuşak içinde en büyük, belki de tek hakiki filozof" olarak ilan ediyordu.[41] Ruge konu hakkında o güne kadar yazılmış en iyi parça olduğunu söylüyordu. Jung makaleyi harikulade diye tanımladı.[42]

Muzaffer Marx Trier'e döndü. Ancak burada karşılanış biçimi Köln'deki pohpohlanmanın tam tersiydi. Kısa süre içinde annesiyle para ve geleceği konularında büyük bir ağız dalaşına girdi. Annesi, ailesini ihmal ettiğinden ve Westphalen'lerin kendisine soğuk davrandıklarından şikâyet ediyordu. Kavga öyle şiddetliydi ki, Marx ziyaretinin geri kalanı için bir misafirhanede oda tuttu ve sadece ablası Sophie'nin düğününe katılmasına yetecek kadar Trier'de kaldı. Ancak bu duygu sömürüsü onu etkilemedi; aklı Köln'deydi. Ruge'ye "şükür ki kamusal boyuttaki skandallar, karakter sahibi bir kişi için kişisel olanlardan rahatsızlık duymayı imkânsızlaştırıyor" diyordu.[43]

Rheinische Zeitung'un grafiği yükseliş halindeydi, ancak yayın yönetmenliği bölümü artan bir kargaşa içindeydi. Art arda yayın yönetmenlerinin değişmesinin ardından, 1842 yazında, Marx'ın eski dostu Adolf Rutenberg baş yayın yönetmeni oldu. Ancak, kısa zaman sonra, onun da bu konumdaki ömrünün kısa olacağı ortaya çıkmaya başladı. Rutenberg çok içiyor ve Prusyalı sansürcülerle ters düşüyordu.[44]

O güne dek Marx, gazeteye, parlaklıkları ve hükümet incelemesinden geçebilmek için anlatmak istediğini yeter miktarda gizleyebilme hünerinden dolayı beğeni toplayan birtakım makaleler göndermişti. Ayrıca, gazetenin, bunu bir kuramsal tartışma organına dönüştürmek isteyen Berlinli radikallerin hâkimiyeti altına girmesinden endişe duyan yatırımcılara da güven vermişti. Marx onlarla hemfikirdi ve *Rheinische Zeitung*'un soyut kuramsal tartışmalara girmemesi, sadece "pratik sorunlarla" ilgilenmesi gerektiğini söylüyordu. Bunun yanında gazetenin, yazılarıyla katkıda bulunanlar tarafından yönetilmemesi, gazetenin onları yönetmesi gerektiğini savunuyordu. Bu, sadece yazılarıyla katkıda bulunan ve öyle kalmayı uman biri için şaşırtıcı bir duruştu.

Ancak Marx'ın yalnızca bir muhabir olarak kalmaya niyeti yoktu. Görüşleri gazetenin mali destekçileri tarafından anlaşılmış ve takdir görmüştü ve 15 Ekim'de baş yayın yönetmenliğine getirildi.[45] İlk gününde, rakip bir gazetenin, *Rheinische Zeitung*'u, o zamanlar yandaşlarının özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına çabalamalarının dışında (*Rheinische Zeitung*'a destek veren işadamları için lanetli bir şey) neredeyse sosyalizmle aynı anlamda bir felsefe olan komünizmi desteklemekle suçlamasına karşı bir yalanlama yazısı yayımladı. Marx gazetesinin, "komünist fikirlerin bugünkü biçimleriyle *kuramsal bir gerçekliğe* dahi sahip olduklarını kabul etme[diğini], bu nedenle de *uygulamada gerçekleştirilmelerini* arzulayama[yacağını], hatta bunun mümkün olabileceğini düşüneme[yeceğini]" yazıyordu.[46]

Gustav Mevissen, Renanyalı bir işadamı ve gazetenin mali destekçisi, Marx'ın entelektüelliğini ve fiziki şiddetini şöyle betimliyordu: "Koyu siyah kılları, yanakları, kolları, burnu ve kulaklarından fışkıran... güçlü bir adam. Otoriter, tez canlı, tutkuluydu ve sınırsız bir özgüvene sahipti, ancak aynı zamanda da derinlemesine ciddi ve bilgiliydi."[47] Bu hevesli yayın yönetmeni, Köln çevresinde koşuştururken, ceplerine doldurduğu gazete makaleleriyle şehrin taş döşeli sokaklarında yük ve binek arabalarından korunmak için seğirtirken[48] ya da, başka Alman devletlerinde ve yabancı ülkelerde basılan, bulunması zor gazetelerin peşinde kahvehaneleri, köhnemiş bodrum katı lokantalarını ve birahanelerini tararken görülüyordu. Marx edindiği her bilgiyi âdeta yutuyordu. Prusya ve ötesinde kurmuş olduğu ilişkiler sayesinde, hassas yerlerdeki kaynaklardan aldığı ipucu ve belgeleri kullanarak rakip basını alt etti ve onu susturmak isteyen hükümet yetkililerinden kendini kurtardı. Marx'ın yönetiminde, *Rheinische Zeitung* Prusya'nın liberal sesi haline geldi.

Başarısı ve Marx'ın etkileyici liderliğiyle birlikte gazete kısa zamanda bütün Almanya'dan yetenekli yazarları çekmeye başlamıştı. Katkı yapanlardan biri "Prusya ve Almanya'nın sahip olduğu tüm genç, taze, özgür düşünceli ya da devrimci yetene[ğin] buraya sığın[mış]" olduğunu söylüyordu.[49] Gazete özgür düşüncelileri kendine çekiyorsa da, yayın yönetmeni dizginleri sıkı tutuyordu. Katkı yapan yazarların gazetedeki rolüne dair önceki tutumu bir manevradan ibaret değildi. Gerçekten de, Marx'ın bir diktatör olduğuna dair şöhretinin kaynağı bu dönem oldu. Bruno Bauer, Marx'ın, kendisiyle zıtlaşıldığı zaman "çılgın bir hiddet"e kapıldığını söylüyordu –ve yayın yönetmeni koltuğundayken sıklıkla onunla zıtlaşacak biri çıkıyordu–.[50] Onayı olmadan hiçbir şey yayımlanmıyordu ve bu, şimdi kendilerine "Özgürler" diyen Berlin'deki Genç Hegelcilerin artık, "müphem akıl yürütmeler, tumturaklı ifadeler ve kendini beğenmiş kendine tapınma[dan]" kaçınmadıkları sürece, yasaklı olmaları anlamına geliyordu ve ekliyordu, "gerçek duruma daha fazla dikkat, daha uzmanca bilgi."[51] Özgürler hemen onu muhafazakâr olmakla suçlamışlardı, ama Marx, gazetesini feda etmektense "birkaç Berlinli gevezenin" gazabına uğramayı tercih ettiğini söylüyordu.[52]

Yirmi üç yaşındaki kardeşi Hermann, Marx yayın yönetmenliğine getirilmeden bir gün önce, 14 Ekim'de ölmüştü ve Marx'ın cenaze için eve dönmüş olduğuna dair hiçbir bilgi bulunmuyor.[53] Onun yerine Marx Köln'de kaldı. Daha sonra Engels'e kendisini, "saf siyasetten iktisadi koşullara ve sonuçta sosyalizme yöneltti" diye tarif edeceği iki makaleden biri üzerine araştırmasına dirseklerine kadar gömülmüştü. Araştırması, zihninde, insan ilişkilerinin temel olarak maddi, yani iktisadi olduğu görüşünü doğurmuştu.[54]

İlk makale, köylülerin özel mülk olan ormanlarda, Prusya hükümetinin hırsızlık olarak tanımlamaya başladığı, yere düşmüş odunları toplaması üzeri-

neydi. Geleneksel olarak yoksulların ısınma gerekleri için kuru odun toplamalarına izin verilirdi ve bu uygulama, serfliğin 1807'de son bulmasından sonra bile devam etmişti. Ancak 1840'lara gelindiğinde, sanayinin ateşi odunlara göz dikti ve karşılığında toprak sahiplerine cömert ödemelerde bulunmaya başladı. Hükümet toprak sahiplerinin tarafını tuttu (toprak sahipleri tam da hükümeti oluşturan soylular olduğundan, bu pek de şaşırtıcı değildi) ve odunun izinsiz olarak toplanmasını suç haline getirdi. Marx'ın konu hakkında yazdığı döneme gelindiğinde, artan yoksulluk ve nüfus patlaması nedeniyle odun "hırsızlığı" salgın boyutuna ulaşmıştı; Prusya'daki tüm adli kovuşturmaların altıda beşi bu konudaydı.[55] Marx, temelini çürütmek için yasanın kendi dilini kullanarak, toprak sahibinin, Marx'ın "doğanın sadakası" dediği üzerinde hak iddia etmesine izin veren bir sistemin saçmalığını ve ikiyüzlülüğünü ortaya seriyordu. Ona göre, yasa toprak sahipleri lehine o denli yanlı idi ki, "orman sahibinin sobasını, odun hırsızlarını yakarak ısıtmasına izin verilmemesine şaşmak gerekir" diyordu.[56]

İkinci makale, Mosel bağcılarının vergiler ve Alman devletleri arasındaki serbest ticaret nedeniyle içine düştükleri yoksulluğu konu alıyordu.[57] *Rheinische Zeitung*'u mali olarak destekleyen işadamları serbest ticareti faydalı görüyorlardı –pazarlarını genişleterek kârlarını artırmıştı– ancak Marx, onların kazançlarının daima, büyük ölçekli üreticilerin hâkim olduğu genişlemiş piyasada rekabet edecek güçleri olmayan küçük topraklılar ve yerel üreticiler pahasına elde edildiğini görmeye başlamıştı.

"Pratik sorunları" araştırırken, belli ki Marx, makalelerinin okurlarının birçoğunun savunduğu sistemi eleştiriyor olmasına ve yazılarının hisse sahiplerinin desteğine mâl olabileceğine aldırış etmiyordu. Gerçekte, Marx bir gazeteci olarak hızla olgunlaştıkça, gazete de radikalleşti. *Rheinische Zeitung* Renanya Diyet'ini ve Berlin'deki hükümeti konu edinirken ödünsüz davranıyor, gerçekleri (yayın yönetmenlerinin gördüğü gibi) titizlikle resmediyor, çözümlemelerini derinlemesine yapıyor ve alaycı bir tavır sergiliyordu. Prusya'daki eğitimli sınıflara cesur yeni bir sesle sesleniyordu ve ilk bir yıl içinde abone sayısı dört yüzden üç bin beş yüze yükseldi. Marx, yazdıklarından etkileri tutuşan otoritelere, onları ısrarıyla yorarak üstünlük sağlamayı başarmıştı: Yılmış bir sansürcü, "Marx, doğruluğuna mutlak biçimde inanmış olduğu görüşleri için canını verir" diyordu.[58] Didişme Marx için de çok yıpratıcıydı. Ayrıca, neyin bir gazete yazısı, neyin felsefi tez ya da düpedüz propaganda olduğu konusunda yazarlarla giriştiği tartışmalar da çok yorucuydu.

Aralık'ta, Noel'i Jenny ve annesiyle geçirmek üzere at arabasıyla Kreuznach'a yolculuk etti. Artık, güçlü liberaller arasında görece saygın bir konumu, iyi bir yıllık geliri vardı ve bir yere yerleşmişti. Uzun beklemeden sonra evlenebilirdi ve Jenny'yle birlikte Haziran'da evlenmeye karar verdiler.[59] Ancak Köln'e geri döndüğünde hükümetin *Rheinische Zeitung*'u yasakladığını, girişimi, devam

etmesine izin vermeden, yasaklı eğilimlerini kanıt göstererek yasadışı ilan ettiğini öğrendi.[60]

Marx'ın gazetesi en başından beri Renanya ve Berlin'deki hükümetler için bir sıkıntı kaynağı olmuştu ve yasaklanması fikri Kasım'dan beri ortalıkta dolanıyordu. Ancak bazıları bardağı taşıran son damlanın, Çar I. Nikolay'ı hedef alan 4 Ocak 1843 tarihli bir makale olduğunu öne sürmüşlerdir. Makalenin yarattığı velvele Çar ile Prusya büyükelçisinin St. Petersburg'da yüz yüze görüşmesine neden olmuş ve Rus monarkı Prusya'dan liberal basınını dizginlemesini talep etmişti.[61] 21 Ocak'ta, Friedrich Wilhelm'in kendisi, gazeteyi yasaklamaya karar veren bir bakanlar kurulu topladı. Hükümet *Rheinische Zeitung*'a yayıma devam etmesi için 1843 Mart ayının sonuna kadar süre verdi ve bu sürede gazetenin iki sansürcü tarafından izlenmesini emretti.[62]

Marx 17 Mart'ta gazeteden istifa etti. Ayrılmasının gazeteyi kurtarabileceğini umuyordu (ama olmadı; *Rheinische Zeitung*'un sesi 31 Mart'ta son kez duyuldu), ancak her halükârda bağlantısını koparmaya hazırdı. Ruge'ye "o havada boğulmaya başlamıştım. Özgürlük için bile olsa bayağı işlerle uğraşmak; sopalar yerine iğnelemelerle dövüşmek, kötü bir şey. İkiyüzlülük, ahmaklık, kaba keyfilikten ve bir sözcük uğruna yerlere kadar eğilmekten, oyun oynamaktan ve kılı kırk yarmaktan yoruldum... Hükümet bana özgürlüğümü geri verdi," diyordu.[63]

1 *MECW*, Cilt 1, s. 707.
2 *A.k.*, s. 704.
3 Giroud, *Femme du diable*, s. 38; Peters, *Red Jenny*, s. 26; Robert Payne, *Marx*, s. 89.
4 *MECW*, Cilt 1, s. 696-697.
5 *A.k.*, s. 698.
6 Schurz, *Reminiscences*, s. 106-107; Hammen, *Red 48ers*, s. 23; Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 29, 33.
7 Schurz, *Reminiscences*, s. 106-107.
8 Berlin, *Karl Marx*, s. 47.
9 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 41.
10 *MECW*, Cilt 1, s. 379; McLellan, *Karl Marx*, s. 33; Francis Wheen, *Karl Marx: A Life*, s. 33.
11 *MECW*, Cilt 1, s. 27-28.
12 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 41, 47; Mehring, *Karl Marx*, s. 32; Hammen, *Red 48ers*, s. 27; McLellan, *Karl Marx*, s. 42.
13 John Breuilly (ed.), *19th-Century Germany*, s. 99.
14 Lenore O'Boyle, "The Democratic Left in Germany, 1848", s. 379-380.
15 *A.k.*, s. 379.
16 McLellan, *Karl Marx*, s. 32; Luc Somerhausen, *L'Humanisme Agissant de Karl Marx*, s. 10.
17 Robert-Jean Longuet, *Karl Marx: Mon Arrière-Grand-Père*, s. 70.
18 Padover, *Karl Marx*, s. 19.
19 Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 125.
20 Karl Marx'tan Arnold Ruge'ye, Mayıs 1843, *MEGA*, III, Band 1, s. 48-53.
21 Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 53.
22 McLellan, *Karl Marx*, s. 34.
23 *MECW*, Cilt 1, s. 707.
24 *A.k.*, s. 709.
25 *A.k.*, s. 707.
26 Giroud, *Femme du diable*, s. 39-40.
27 Peters, *Red Jenny*, s. 28.
28 Jenny von Westphalen'den Karl Marx'a, 13 Eylül 1841, *MEGA*, III, Band 1, s. 366-368.
29 Longuet, *Karl Marx*, s. 74; McLellan, *Karl Marx*, s. 35.
30 Padover, *Karl Marx*, s. 60-61; *MECW*, Cilt 1, s. 109.

31 Yasa ayrıca sansürcülere, güvenilmez olduğuna hükmettikleri editörleri kovmaları için yayıncılar üzerinde baskı kurma veya yayıncı söz konusu kişiyi kovmak istemezse bu kişinin kuralları ihlal etmesi ihtimaline karşı belirsiz birtakım güvenlik önlemleri almaya zorlama hakkı da veriyordu. *MECW*, Cilt 1, s. 116, 119, 120, 123, 125, 131.

32 McLellan, *Karl Marx*, s. 35; Hammen, *Red 48ers*, s. 19-20; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 193.

33 McLellan, *Karl Marx*, s. 61; Giroud, *Femme du diable*, s. 45; Peters, *Red Jenny*, s. 30; Padover, *Karl Marx*, s. 73; Robert Payne, *Marx*, s. 89.

34 McLellan, *Karl Marx*, s. 37-38.

35 *A.k.*, s. 38; Berlin, *Karl Marx*, s. 54.

36 McLellan, *Karl Marx*, s. 38; Stearns, *1848*, s. 56; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 47-48, 50.

37 *MECW*, Cilt 11, s. 8-9; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 7, 61-62.

38 Padover, *Karl Marx*, s. 65.

39 Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 49, 162.

40 *MECW*, Cilt 1, s. 155, 162.

41 *KMIR*, s. 2.

42 McLellan, *Karl Marx*, s. 41.

43 *MECW*, Cilt 1, s. 389.

44 McLellan, *Karl Marx*, s. 42-43.

45 *MECW*, Cilt 1, s. 392.

46 *A.k.*, s. 220.

47 *KMIR*, s. 3.

48 *A.k.*, s. 5.

49 McLellan, *Karl Marx*, s. 44.

50 Hammen, *Red 48ers*, s. 28.

51 *MECW*, Cilt 1, s. 394.

52 *A.k.*, s. 395.

53 Izumi Omura, Valerij Fomičev, Rolf Hecker ve Shun-ichi Kubo (ed.), *Familie Marx privat*, s. 416; Padover, *Karl Marx*, s. 72.

54 *MECW*, Cilt 50, s. 497.

55 McLellan, *Karl Marx*, s. 46; Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 51; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 17, 19, 47, 52.

56 *MECW*, Cilt 1, s. 234, 254.

57 *A.k.*, s. 340, 342.

58 McLellan, *Karl Marx*, s. 48-50.

59 Peters, *Red Jenny*, s. 36.

60 *MECW*, Cilt 1, s. 396-398; McLellan, *Karl Marx*, s. 47.

61 McLellan, *Karl Marx*, s. 50; Peters, *Red Jenny*, s. 38; Berlin, *Karl Marx*, s. 56; Wheen, *Karl Marx*, s. 12.

62 Padover, *Karl Marx*, s. 69; McLellan, *Karl Marx*, s. 50.

63 *MECW*, Cilt 1, s. 397-398.

4. Bölüm

Kreuznach, 1843

Öyle ki her yerde, her parçasıyla,
Ruhum hâlâ senin kalbinde durmakta;
En çılgın hülyalarına orada dalıp
Boşlukta sıçrayıp takla atmakta.

Heinrich Heine[1]

Marx Bir Kez Daha işsiz ve gelirden yoksundu. Bu, gelecek on yılların genel tablosu haline gelecekti; Marx hayatını iktisadın önceliğine vurgu yaparak geçirirken, iş kendi mali hesaplarına gelince süreğen biçimde sorumsuz davranacaktı. (Namı biliniyor olsa gerek. Marx, Jenny'nin ailesinin zorlamasıyla, evlilikten önce edindiği hiçbir borçtan gelecekteki eşinin sorumlu tutulmayacağına dair bir sözleşme imzalamıştı.[2]) Annesinden bir kuruş para koparamadan,[3] eniştesi Lion Philips ile mirasını tartışmak üzere Mart'ta Hollanda'ya doğru yola çıktı. Bu konuda bir kayıt bulunmamasına rağmen Philips ona bir avans vermiş olmalı, çünkü ardından Marx'ın yılın geri kalanı için parası olduğunu biliyoruz ve Köln'deki işinden bir şeyler tasarruf etmiş olduğunu düşünmek bile imkânsız.

Bu dönemde Marx ayrıca, *Deutsch-Französische Jahrbücher* ya da "Alman-Fransız Yıllığı" adında yeni bir gazete çıkarmak üzere başka bir yere, muhtemelen Fransa'ya taşınma planları kuran Ruge ile yazışıyordu. Gazete her iki ülkeden muhalif sesleri bir araya getirecekti. Marx bu projeden heyecan duyuyordu, ancak Jenny'nin çekinceleri vardı. Jenny, Marx'ın bir kere Fransa'ya gitmek üzere Almanya'yı terk ettiğinde, ülkesine ihanet etmiş gibi görüneceğinden ve bir daha dönmesine izin verilmeyeceğinden korkuyordu.[4]

Aşağı yukarı bu sıralarda Marx, Prusya'da kalması için iki teklif almıştı. Bir tanesi, Berlin'deki Renanya Temyiz Mahkemesi baş müşaviri ve bir aile ahbabı olan Esser adında birinden geliyordu. Esser Prusya otoriteleri tarafından, muhtemelen takipçilerinin sayısı fazla artmadan genç muhalifi içlerine almak üzere, Marx'a bir memuriyet teklif etmekle görevlendirilmişti. Bir başka kamu görevi teklifi ise, nişanı bozmakta başarısız olmuş, ancak en azından kız karde-

şini yakınında ve siyasi olarak laf dinlemez kocasını ise denetim altında tutmak isteyen Ferdinand'ın işi olmuş olabilir.[5] Üniversite mezunları devlet memurluğuna imreniyorlardı, çünkü güvenlik ve saygınlık getiriyordu; ancak Karl her iki teklifi de reddetti.

Marx, Ruge'nin dediği gibi, kısıtlardan uzak ve "acımasız dürüstlükte" bir gazete çıkarmak için Almanya dışına taşınmanın gerekliliğine gittikçe daha fazla ikna oluyordu.[6] Mayıs ayında Marx, Ruge ve Zürich'te yaşayıp önemli bir yayıncılık şirketini idare eden profesör Julius Fröbel ile buluşmak üzere Dresden'e gitti. Ruge ve Fröbel gazeteye para koymak konusunda anlaştılar. Marx ortak yayın yönetmeni olacak, Köln'de kazandığına denk bir maaş ve ayrıca genellikle bu miktarın yarısı kadar tutan telif ödemeleri alacaktı. Marx kabul etti ve Kreuznach'ta makaleleri hazırlamaya koyulacağını, böylece birikmiş yazıların zamanı gelince hazır olacağını söyledi.[7] Tuhaf biçimde, Ruge'ye yazdığı bir mektubun ortasında alışılmadık bir kişisel açıklamaya yer verdi.

> En ufak bir romantizme kaçmadan seni temin edebilirim ki sırılsıklam âşığım, hakikaten de en ciddi biçimde. Yedi yıldan fazladır nişanlıyım ve nişanlım benim hatırıma, bir taraftan "göklerin Efendisi" ile "Berlin'deki Efendi"nin her ikisine de eşit dinî itikadı olan sözde sofu aristokrat akrabaları ve diğer taraftan da, bazı papazların ve başka hasımlarımın içine gizlenmiş olduğu benim aileme karşı neredeyse sağlığına mal olacak olan en şiddetli mücadelelere girdi.[8]

Marx her iki aileyle olan "gereksiz ve tüketici çatışmalar"dan söz ediyor ve Jenny ile 1836'da nişanlandıklarından beri evlenmek için büyük çaba gösterdiklerini ima ediyordu. Ama gerçekte, planları tek bir kişi tarafından engellenmişti –o da Marx'tı. Açık ki, neden olduğu gecikme Jenny'ye duygusal olarak neye mal olacak ya da nişanlarını ne kadar riske sokacak olursa olsun, Bonn, Berlin, Köln boyunca süren düşünsel yolculuğunu tek başına yapmayı gerekli görmüştü. Dikkat çekici biçimde, Jenny'nin sabrı hiç tükenmemişti. Mektupları, endişe ifadeleriyle dolu olsa da, Karlchen'ine olan aşkla dolup taşıyordu. Evliliklerinin arifesinde onunla her yere gitmeye hazır olduğunu bildirmişti. "Önünde ilerliyor ve seni takip ediyorum. Keşke yollarını düzleyip pürüzsüzleştirebilsem ve sana engel olacak her şeyi süpürüp temizleyebilsem."[9]

Alman Romantik felsefeci Johann Gottlieb Fichte, bir kişinin kendisini, ancak bu kendisi –"Ben"– başka bir şeye ya da başka birine çarptığında fark edebildiğine inanıyordu. Marx ile Jenny kendi hakikatlerini birbirlerinin aracılığıyla keşfettiler.[10] Nişanlılık dönemleri, 19 Haziran 1843'te Kreuznach'ta bir Protestan kilisesinde evlenmeleriyle sona erdi. Marx'ın ailesinden kimse nikâha katılmadı. Jenny'nin aile üyelerinden katılanlar ise sadece annesi ve kardeşi Edgar'dı. Marx yirmi beş ve Jenny yirmi dokuz yaşındaydı.[11]

Caroline von Westphalen kızına düğün hediyesi olarak, hepsi Argyll aile armasını taşıyan asırlık, fazlasıyla değerli bir gümüş yemek takımı ve yatak

örtüleri verdi ve çiftin İsviçre'de bir balayı yapması için para temin etti.[12] Jenny nikâh öncesinde bir tutumluluk abidesiydi; Karl'a, para tasarruf etmek için önceden hiçbir şey, hatta gelinliği için çiçek dahi almaması talimatını vermişti.[13] Ancak sonrasında, karıkoca olarak geçirdikleri ilk günlerin coşkusuyla, Marx'ın tutumunu benimsedi ve sahip oldukları azıcık para da pişmanlık yaratmadan gözlerinin önünde buharlaşıp gitti. Yeni evliler arasında popüler olan Rheinphalz'daki İsviçre mesire yerinden dönüşlerinde, Jenny ve Karl yavaş bir atlı araba yolu tuttular ve dilenerek geçinen dostlarının yol boyunca kaldıkları hanlarda onları ziyaret etmelerine, bir masa üzerindeki açık kasada bulunan düğün paralarından istedikleri kadar almalarına izin verdiler. Kreuznach'a vardıklarında kasa bomboştu.[14] Tam da Romantiklerin oyun metninden çıkmış kendi kendine zarar veren bir özgürleşme atılımıydı bu. Percy Bysshe Shelley'nin kendisi görse takdir ederdi.

Parasal kayıp yüce gönüllü çift için tamamen önemsizdi. Marx'ın sandıklarının çok daha değerli şeyler taşıdığına inanıyorlardı: balayı boyunca çalışmayı ümit ettiği, aralarında Hegel, Rousseau, Machiavelli ve Chateaubriand da bulunan kırk beş cilt.[15] Jenny'nin sevgisinin dingin güvencesi içinde, sadece metinleri değil, Köln'de öğrendiği pratik, siyasi ve iktisadi dersleri de gözden geçirecekti. Tarihten bildiğimiz Karl Marx, Jenny'yle olan uzun süreden beri beklediği evliliğiyle ortaya çıktı. Yeminleri birbirlerine olan inançlarının ilanıydı; evlilikleri, bir alevin karşılıklı olarak körüklenmesiydi. Jenny'nin aşkı Marx'ı güçlü kıldı. Balayı sırasındaki çalışma ve akıl yürütmeleri, en ünlü önermelerinden ikisini doğurdu: Din halkın afyonudur ve insanlığın kurtuluşunun kalbi proletaryadır.[16]

Çift Ekim ayına kadar, kitapların arasında sevişerek, birbirlerinden başka kimseye karşı sorumlulukları olmayan bir şehirde, Kreuznach'ta kaldı. Temmuz geldiğinde Jenny hamileydi ve Marx o güne kadar karşılaştığı en zor sorunların bazılarıyla cebelleşiyordu.[17]

O zamana kadar Marx'ın düşüncesindeki en önemli biricik etki Hegel'di ve Marx, Hegel'i (Marx'ın görüşüne göre) gerçek dünyaya değil de fikirlere odaklandığı için reddettikten sonra dahi bu devam etti. Binanın iskelesi varlığını sürdürdü: Hegel'in diyalektiği, Marx Hegel'in sözlerini düşünsel iddialardan siyasi eyleme dönüştürdükçe, Marx'ın diyalektiği halini aldı. Marx'ın revizyonist yaklaşımında Ludwig Feuerbach'ın azımsanmayacak etkisi söz konusuydu.[18] Feuerbach, Marx'ın ve Bruno Bauer'in arkadaşıydı ve 1841'de, Tanrı'yı insanın yarattığını ve bütün insanlığın erdemlerini toplayıp tapılmak üzere bir ilah imgesine yansıttığını ileri sürdüğü *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabını yayımlamıştı. Feuerbach bunu yapmakla insanın, en iyi özelliklerini başka birine ya da başka bir şeye teslim ederek kendi doğasındaki en güzel olana yabancılaşmış olduğunu, bunun da kendisini zaaf ve değersizlik hissi içinde bıraktığını

söylüyordu. Ardından 1843'te Feuerbach, başta Hegel olmak üzere daha önceki düşünürlerin, düşüncenin –din gibi– insanın dışından bir yerden kaynaklandığını ve insana âdeta yıldırım çarpması gibi işlediğini öne sürmekle yanlışa düştüklerini, aslında düşünceyi insanın meydana getirdiğini ve düşünceler aracılığıyla Tanrı ve felsefeyi yarattığını savunan bir dizi makale yayımladı.[19]

Marx bu düşünceyi Hegel'in devlet kavramına uyguladı ve Hegel'in, devletin insan dışında işlediği ve düzen ruhunu ona dışarıdan dayattığı bir sistem betimlemiş olduğunu saptadı. Oysa Marx, devletin insan –insan toplumu– *olduğunu* ve insanın, devletin ona tabi olarak işleyeceği bir sözleşme olarak, kendi yasalarını –anayasayı– kendisinin koyması gerektiğini ileri sürüyordu.[20]

Marx sonra dini incelemeye girişti. Feuerbach'a göre din, insanın kendi iyiliğini taşıması için inşa ettiği bir araçtı. Ancak Marx, dine baktı ve onda insanın ıstırabının yansımasını gördü. Dinin insan tarafından yaratıldığını ve insanın değiştirmeye kudretinin olmadığını hissettiği bir dünyada, acıyı azaltan bir ilaç gibi kullanıldığını öne sürdü. "Din ezilen yaratığın iç çekişidir, kalpsiz bir dünyanın hissiyatı, ruhsuz koşulların ruhudur," diye yazıyordu. "Din halkın afyonudur."[21]

İnsanı yeniden evrenin merkezindeki hak ettiği yere getirme amacıyla Marx, "ne kendi ulaşacağı sonuçlardan ne de var olan güçlerle olabilecek çatışmalardan korkmayan bir eleştiri anlamında, var olan her şeyin korkusuz eleştirisi" diye tanımladığı süreci başlatmıştı. Ruge'ye gazetede yapmaları gerekenin bu olduğunu söylüyordu. Ruge ve Fröbel, böyle bir gazetenin sadece tek bir şehirde çıkarılabileceğini belirttiler: Paris.[22]

1 Pawel, *Poet Dying*, s. 271.
2 *MECW*, Cilt 3, s. 572.
3 *A.k.*, s. 134; Longuet, *Karl Marx*, s. 82.
4 *MECW*, Cilt 1, s. 728.
5 Longuet, *Karl Marx*, s. 85; Maenchen-Helfen ve Nicolaievsky, *Karl und Jenny Marx: Ein Lebensweg.*
6 Arnold Ruge'den Karl Marx'a, 10 Ağustos 1843, *MEGA*, III, Band I, s. 409-410.
7 McLellan, *Karl Marx*, s. 61.
8 *MECW*, Cilt 1, s. 399.
9 *A.k.*, s. 728.
10 Berlin, *Roots of Romanticism*, s. 94.
11 *MECW*, Cilt 3, s. 573-574.
12 Giroud, *Femme du diable*, s. 52-53; Robert Payne, *Marx*, s. 92.
13 *MECW*, Cilt 1, s. 729.
14 *Reminiscences of Marx and Engels* {Marx ve Engels'in Hatıraları} (Buradan sonra REM şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır), s. 279; Padover, *Karl Marx*, s. 76; McLellan, *Karl Marx*, s. 62.
15 Raddatz, *Karl Marx*, s. 77; Peters, *Red Jenny*, s. 41.
16 *MECW*, Cilt 3, s. 175 ve 187; Padover, *Karl Marx*, s. 79; Seigel, *Marx's Fate*, s. 106-107.
17 Giroud, *Femme du diable*, s. 53-54.
18 Berlin, *Karl Marx*, s. 59.
19 Hammen, *Red 48ers*, s. 24; McLellan, *Karl Marx*, s. 63-64.
20 McLellan, *Karl Marx*, s. 64-65; Breuilly (ed.), *19th-Century Germany*, s. 46.
21 Padover, *Karl Marx*, s. 79.
22 Karl Marx'tan Arnold Ruge'ye, Eylül 1843, *MEGA*, III, Band I, s. 54-57.

II. KISIM

KAÇAK AİLE

5. Bölüm

Paris, 1843

> Bizler dünyaya, bir öğretide olduğu gibi, yeni bir dizi ilke sunmuyoruz: İşte hakikat, önünde diz çökün! Biz dünyanın eski ilkelerinden, dünya için yeni bir dizi ilke geliştiriyoruz.
>
> *Karl Marx*[1]

Tarih Boyunca, Paris'in yaratıcılık dünyasının merkezi olduğu zamanlar olagelmiştir –ve 1843 de bunlardan biriydi–. İster gerçek isterse hayalî bir ağırlığa sahip olsun herkes oradaydı ve politize olmuştu. Fransız, Alman, Rus, Polonyalı, Macar ve İtalyan reformcular ile ressam, şair, romancı, besteci ve çalışmalarında ideal olanı değil gerçekliği yüceltmeye başlamış olan felsefeciler bir araya geliyordu.[2] İsimleri bol katmanlı soylularla geçmişlerinde bolca mimlenmiş devrimciler, yaldızlı salonlarda ya da krallıkları uluslara dönüştürme planlarının yapıldığı gizli dernek toplantılarında buluşuyorlardı. Siyasi kaçaklar, Seine'in Sağ Yakası'ndaki {Rive Droite} *café*'lerin aniden üzerine tünedikleri kadife koltuklarında, prensler gibi karşılanıyordu. Muhalefetin yanında sivil hayata geçmiş madalyalı askerler cesaretlerinden dolayı selamlanıyordu, ancak, modayı takip eden hanımlar, beylerin tam takım üniformayı çıkarmış olmalarından derin üzüntü içindeydiler. Bu, Avrupa'nın tüm toplumsal katmanlarından gelen radikaller için bir çekim merkezi olan Kral Louis-Philippe'in Paris'iydi.

Fransız Devrimi sırasında on sekiz yaşındaki Louis-Philippe, bir süre Kral'ı devirmek için çalışmış, ardından İngiltere'yi ve çılgın eşitliğin sınırlarındaki Birleşik Devletler'i kapsamlı biçimde dolaşmıştı. Bu nedenle en ileri siyasi düşünceleri tanımıştı ve elli dört yaşına geldiğinde, içindeki iş ve ticaret tutkusunun karşısına çıkmadıkları sürece yaygaracı muhalefetten çok da rahatsız değildi. Tahtından indirilen selefinin yanlışlarından ders çıkarmış ve sadece tahtta kalması için değil, aynı zamanda iş dünyasının serpilmesi ve devlet hazinesini beslemesi için de belli bir derecede geniş görüşlülüğün gerekli olduğunu anlamıştı. Sonuç olarak Paris, serveti ve ihtişamıyla göz kamaştırıcıydı. Dillere destan olan bir elbisenin dikilmesinde 250 yarda {yaklaşık 229 metre}

Chantilly danteli ve Hint kaşmiri kullanılmıştı ve maliyeti 10.000 franktı –bu, bir işçi ailesinin yıllık gelirinin on katına eşitti.[3] Bunun yanında Paris, bu tür savurganlıklara bir son verme arayışında olan (bazılarına bu pahalı kıyafetleri giyen kadınların eşlik ettiği) solun radikal peygamberlerine de ev sahipliği yapıyordu. Friedrich Engels, Paris'in açıkça "Avrupa uygarlığının en yüksek noktasına ulaşmış" olduğu yer olduğunu yazıyordu.[4]

Jenny ve Marx uzun bir atlı araba yolculuğunun ardından şehre ulaştılar ve kendilerini bu karnavalın ortasında buldular. Paris'e özgür olduğu için gelmişlerdi –çünkü yazarlar sansür tehdidi olmadan istediklerini söyleyebiliyorlardı–, ancak özgürlüğün neye benzediğini görünce şaşırmış olabilirler. Prusya'dayken özgürlük onlar için sadece bir kavramdı, bir inanç meselesiydi, tecrübe edilmiş bir şey değildi. Şimdi özgürlüğü, hükümetin "zenginleşin" çağrısına uyan burjuvanın telaşında görebiliyor, kamu alanında yüksek sesli ve gizlenmeyen "izmler" –liberalizm, sosyalizm, komünizm, nasyonalizm {milliyetçilik}– tartışmalarında, bu hareketlerin doğduğu her şehirden çıkan ünlem dolu kükremelerde işitebiliyorlardı.[5] Ne Jenny ne de Karl, daha önce, evden bu kadar uzakta ve her bakımdan bu denli yabancı bir yerde hiç bulunmamışlardı. Yine de ait oldukları yerin Paris olduğu konusunda hemfikirdiler.

Hiç vakit kaybetmeden Paris yaşantısının içine daldılar. Tiyatroyu çok seven ve annesi gibi kalabalıklardan hoşlanan Jenny, özellikle, erkeklerin, kadınların süslü kıyafetleri kadar zengin dokunmuş ve renklendirilmiş, dar külot pantolonlar ve ceketler içinde poz verdikleri, kadınların baştan aşağı dikkat çekmek üzere tasarlanmış abartılı kostümler içinde sıralandıkları ve bu dikkat bir kere yakalandığında bunu küçümseme numarası yaptıkları, Fransız başkentinin ağaçlı bulvarlarında sahnelenen *opéra bouffe*'ları {gülünçlükleri} seviyordu. Sokaklar sürekli –ve Jenny gibi bir gözlemciye gülünç gelen– kur yapma oyunlarına sahne oluyordu; sanki bu üst sınıfların aşktan başka düşünecek şeyleri yokmuş gibiydi. Ve etraflarındaki sokaklarda ve evlerinde onlara hizmet eden, bir gün gelip çöküşlerini getirecek insanlar bulunuyordu. Bu yoksullar öfkeden kuduruyorlardı, ama toplumsal olarak onların üstünde yer alanlar, bu tehdidin farkına varmıyor, toplumun daima kendi emirlerinde olacağı yanılgısıyla kendilerini güvende hissediyorlardı.

Ailesinin evinde Karl'ı beklerken gençliğinin yıl be yıl elinden kayıp gittiğini izlemenin ardından, Jenny nihayet hayalini kurduğu hayatı yaşıyordu ve Marx'ın çıkacak olan yeni gazetesinden elde edilecek gelir beklentisiyle birlikte, gelecek daha da parlak görünüyordu. Karl'ın yazacağı kitaplar hakkında düşünceleri vardı ve Jenny onların kâğıda geçirilmesine yardımcı olacaktı. Jenny'nin bir bebeği olacaktı ve onu Paris'te birlikte büyüteceklerdi. Paris'te devrim romantikti ve en kıdemsiz neferlerinin bile bir tarzı vardı. Renanya'lı bu genç kadın, büyük metropolün imkânlar dolu havasını solumuş ve sarhoş olmuştu.

Çift Paris'e gelmeden kısa süre önce Ruge, özel yapım bir arabanın içinde, karısı, çocukları ve iri bir süt danası buduyla birlikte şehre girmişti. Evliliği nedeniyle zengin ancak para konusunda eli sıkıydı ve Marx'lara bir başka çiftle, şair Georg Herwegh ve karısı Emma ile birlikte ortak bir yaşam kurarak tutumlu yaşamayı önerdi. İyi terbiye görmüş ve ahlaki açıdan muhafazakâr olan Ruge, Seine ve Saint-Germain Bulvarı arasında yer alan rue Vaneau üzerindeki alçakgönüllü bir binanın iki dairesini tuttu. Her üç erkek de *Deutsche-Französische Jahrbücher*'in bir parçası olacak, sokağın karşı tarafındaki yazıhanelerinde çalışacaklardı ve Ruge, kadınların hane içi görevleri paylaşabileceklerini söylemişti.[6]

Bu düzenleme ilk başta Jenny ve Marx'a uygun gelmiş olabilirdi, çünkü yabancı yeni bir şehirde, ailevi bir ortamda Alman iş ortaklarıyla yaşayacaklardı. Ancak plan kısa sürede suya düştü. Yıllar sonra Herwergh'lerin oğlu Marcel, annesinin durumu tek bir bakışta çözdüğünü ve sorunu gördüğünü söyleyecekti. Frau Ruge, "tatlı küçük Sakson kadını" nasıl olacaktı da, "bilgisi kendininkinden çok daha üstün olan, zeki ve bir o kadar da hırslı Frau Marx ile geçin[ebilecekti?]" Ev içi uyumsuzluk potansiyelini sezen Herwergh'ler düzenlemeyi hemen reddettiler.[7] Bu sırada Karl ve Jenny, evlilik hayatlarını baş başa sürdürebilecekleri, aynı sokakta daha geniş ve daha zarif bir binaya taşınmadan önce Ruge'larla sadece iki hafta birlikte yaşadılar.

Dr. Karl Marx ve eşi, toplumun karşısına ilk defa evli bir çift olarak çıkıyorlardı ve Parisli radikal ve demokratik çevrelerle kolaylıkla kaynaştılar. Marx, Jenny'yle gurur duyuyordu; Paris'in tanınmış kadınlarının arasında dahi dikkat çeken güzelliğinden ve ayrıca, zekâsından gurur duyuyordu. Evliliklerinin ilk günlerinden itibaren Jenny'yi düşünsel anlamda eşit olarak görmüştü ve bu sahte bir his değildi: Marx akıl işlerinde acımasızdı ve Jenny'nin gerçekten parlak zekâlı olduğunu düşünmüyor olsaydı, onun sağduyusuna güvenmezdi.[8] Gerçekten de Marx, hayatı boyunca sadece tek bir kişiye daha bu kadar saygı ve güven duydu ve o kişi alter egosu ("öteki ben"i) ve iş ortağı Friedrich Engels'ti. Ancak Engels onu düşünsel anlamda anlıyor ve destekliyorken, Jenny onu aynı zamanda insancıllaştırıyordu.

Marx özel hayatında içten, sevgi dolu ve nazikti; ve genellikle, ikisi de çalışmalarının yarattığı bunaltıdan kaynaklanan uykusuz gecelerin ya da hastalıkların gadrine uğramadığı sürece, mükemmel bir sohbet arkadaşı olarak bilinirdi. Buna karşılık, toplum içinde çoğu zaman aşırı ölçüde kavgacıydı, zekâ açısından küstahtı ve onunla zıtlaşacak kişilere karşı tahammülsüzlüğüyle tanınmıştı. Bonn, Berlin ve Köln'deki yılları boyunca arkadaşlarıyla katıldığı içki âlemleri sıklıkla, fiziksel olmasa bile sözlü kavgalarla sonuçlanmıştı. Toplumsal incelikler için vakti yoktu; kavramsal olarak insanın yabancılaşmasından bu kadar etkilenmiş olan biri için Marx, onunla ilişki kuranları düzenli olarak

kendisine yabancılaştırıyordu. Ve tartışmalar ona canlılık kattığı kadar, dikkatini de dağıtıyordu. En mutlu olduğu zamanlar kitaplarına gömüldüğü zamanlardı (kitaplarına "kölelerim" derdi). Marx, tersine her türlü çabasına rağmen, aslında içe dönük biriydi ve takipçilerini, sergilediği olağanüstü özgüven ve liderlik nedeniyle kendine çekiyordu. Zengin Rus liberali Pavel Annenkov, Marx için, toplum içindeki sakarlığına ve hırpanî dış görünüşüne rağmen saygı uyandıran "demokratik bir diktatörün ta kendisi" diyordu.[9]

Buna karşılık Jenny, toplumsal âdetler konusunda uzmandı. Biraz garip bir tip olan kocası tarafından gözü korkutulmuş olanları, dingin ve incelikli tavırlarıyla rahatlatırdı. Onun kolundayken ve yalnızca orada, toplum içindeki Marx, özel yaşamındaki Marx'a çok benzerdi: sakin, eğlenceli, hatta bazı zamanlar uçarı. Vahşi bir beyne sahip olan bu adam, karısı yakınlardayken evcilleşiverirdi.

Paris'e geldiklerinde Jenny yirmi dokuz, Marx yirmi beş yaşındaydı. Kölnlü bir yazar olarak ünü Alman göçmenlerce biliniyordu, ama bu grubun içinde görece daha az tanınıyordu –Paris, Almanya'nın en meşhur siyasi ve edebî sürgün evlatlarına ev sahipliği yapıyordu. Herwegh en ünlülerden biriydi. Aylar önce, kitabının siyasi nedenlerle yasaklanmasının ardından Kral IV. Friedrich Wilhelm onu, kişisel olarak görüşmek üzere çağırtmıştı. Kral, Herwegh'i Prusya'da bir kültürel yeniden doğuş için kendisine katılmaya ikna etmeyi denedi. Ancak şair o ünlü cevabı verdi: Doğuştan bir cumhuriyetçiydi ve tahta hizmet etmesi söz konusu olamazdı. Bunun üzerine Herwegh Prusya, Saksonya ve İsviçre'den sürgün edilmiş ve sonunda gelip Paris'e yerleşmişti.[10] Bekleneceği gibi, her sürgünle ünü daha da arttı. Bu sürgünler sırasında Berlin'in varlıklı bir ipek tüccarının kızıyla evlenmişti (nikâhta damadın şahitliğini geleceğin anarşisti Mihail Bakunin yapmıştı) ve yeni Almanya'nın şiirsel sesi olmayı hayal ediyordu.[11]

Marx gibi Herwegh de Ruge'nin gazetesinde yazmaya söz vermişti. İkisi yakın dost ve her ikisi de yeni evli olan çiftler ahbap oldular. Ancak Marx'lar kısa süre sonra, yetenekli ve son derece yakışıklı dostlarının fütursuz savurganlığı ve aşk maceralarıyla şehirde tanındığını öğrenmişlerdi. Herwegh'in o zamanki metresi, Daniel Stern adıyla yazılar yazan ve bir önceki âşığı Macar besteci Franz Liszt'ten üç çocuğu bulunan Kontes d'Agoult idi. Kontes, Paris'teki en ünlü salonlardan birinin sahibiydi. Samimi olduğu kişiler arasında George Sand, Chopin, Ingres ve Victor Hugo da bulunuyordu.[12]

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu gibi sanatçılarla Marx gibi siyasi radikaller arasındaki ayrım bulanıklaşmıştı. Sanatçılar şiir ve besteleri için daha önce onlara mali destek veren varlıklı hamilerinden büyük oranda kopmuşlardı.[13] Şimdi, Marx'ın "kafa işçileri" dediği bu grup, aynı kol işçileri gibi açlık çekmek üzere özgür bırakılmışlardı. Yokluğun karanlık uçurumuyla karşı karşıya kalan böylesi birçok romantik, yabancılaşmış dâhi, politize olmuştu. Bir yazar, sanatçıların neredeyse her yerde partizan olduklarını, kendilerini

ve eserlerini her şeyden önce siyasi araçlar olarak gördüklerini söylüyordu.[14] Bu yaratıcı hafifmeşrepliğin içine savrulan Marx ve Jenny, Herwegh'in uygunsuz davranışlarını görmezden geliyorlardı. Oysa özellikle Jenny, böyle bir şeyi kabullenmeyi dar görüşlü Almanya'da göze almazdı. Ancak Marx, hayatı boyunca şairleri hep farklı bir toplumsal standarda koymuştu. Kızı Eleanor, Marx'ın şairler için, "kendi yollarında gitmelerine göz yumulması gereken acayip tipler. Sıradan, hatta sıra dışı olanlarla aynı ölçülerle değerlendirilmemeliler" dediğini aktarmıştı.[15]

Marx Herwegh'le karşılaştığı sırada Alman bir doktor onu Heinrich Heine ile de tanıştırmıştı. Heine, Marx daha bir oğlan çocuğuyken Paris'e sürgün edilmişti ancak, sadece bir şair idolü olarak değil, aynı zamanda anne tarafından uzak bir akraba olarak da Marx'ın hayatında yeri olagelmişti. Heine, Marx'tan yirmi yaş büyük olmasına ve aynı Marx gibi dosttan çok düşman edinme eğilimine sahip olmasına rağmen, ikisi hemen kaynaşıverdiler. Heine, "birbirlerini anlamak için [sadece] bir iki işaret[in]" yeterli olduğunu söyleyecekti.[16]

Heine gençliğinde yakışıklı bir adamdı. Bıraktığı genel izlenim, nazik gözlerinden hafif dalgalı uzun saçlarına kadar, sevecenlikti. Ancak Marx ve Jenny ile karşılaştığında feci bir haldeydi. Bir tür gezici felç hastalığına yakalanmış, 1843'te yüzünün sol yanı felç olmuştu ve kör kalmaktan korkuyordu. Metresi Mathilde ile (onun ünlü olduğunu bilmeyen, kendisinden on beş yaş küçük, okuması yazması olmayan bir Fransız kadın), kaybedeceğini umduğu bir düellonun arifesinde (kaybetmemişti) henüz evlenmişti.[17]

Ancak Heine ölümün kıyısındaymış gibi yaşarken bu durum sadece onun şiirsel yeteneklerini besliyordu. Eleştirmenleri tarafından "korkunç bir bencil" olarak tarif edilmesine rağmen, aslında o kadar güvensizdi ki, Marx'ın önünde kötü eleştiriler yüzünden ağlamıştı. (Bu gibi durumlarda Marx onu Jenny'ye emanet ediyor, Jenny de bu kederli yazarı yatıştırmak ve güvenini yerine getirmek için zekâsını ve nezaketini kullanıyordu.) Heine, Marx'lar için aileden biri olmuştu ve birbirlerini her gün ziyaret ediyorlardı.[18] Marx'ın Heine ile olan ilişkisi Paris'te kurduğu en önemli ilişki olmuştu; Marx şairi politize ediyor ve şair de Marx'ın, bir sanatçı ve erkek olarak olgunlaşmasına katkıda bulunuyordu. Ancak Marx, Mathilde ve arkadaşlarından nefret ediyor, onların zayıf düşmüş olan Heine'yi oyuna getiren pezevenk ve fahişeler olduklarından şüpheleniyordu.[19]

❊ ❊ ❊

Ruge'nin, Fransızca ve Almanca içerikle aylık olarak yayımlanacak gazetesinin Kasım 1843'te çıkması bekleniyordu, ama mali sorunlar söz konusuydu. Ayrıca yazıyla katkıda bulunacaklar konusunda da sorunlar yaşanıyordu: Ruge tek bir Fransız yazarı dahi ikna edememişti. Aslında, Alman olmayan ve dergiye kat-

kıda bulunmayı kabul eden tek yazar, şimdi kendisi de Paris'te bulunan Rus Bakunin'di. Ruge, Marx'ı Fransız yazarlar bulmakla görevlendirmişti ve kadın yazarlar George Sand ve Flora Tristan'ı belki "serenat"la ayartmaları gerekeceğini düşünüyordu. Marx her ikisini de tanıyordu, ancak *Jahrbücher* için yazı yazmaları konusunda onlara yanaşıp yanaşmadığı bilinmiyor. Sonuçta ne onlar ne de başka bir Fransız yazar gazetede yer aldı. Almanlar Fransız felsefesini iştahla takip ederken, Fransızlar Alman fikirleriyle ilgilenmeye direnç gösteriyor gibiydiler; Almanların, kendilerinin 1789'da üstesinden gelmiş oldukları sorunlarla cebelleştiklerine inanıyorlardı.[20]

Bu sıkıntıların sonucunda Ruge hasta düştü, asabileşti ve gazetenin çıkarılması 1844 Şubat'ına sarktı. Gazete Marx'ın yönetmenliğinde yayımlandığında bir kitap uzunluğundaydı ve Herwegh ve Heine'ye ait şiirleri, Ruge, Marx, Feuerbach ve Bakunin arasında Almanya'yı eleştiren karşılıklı yazışmaları, Bakunin'e, Moses Hess'e ve F. C. Bernays adında Bavyera'dan sınır dışı edilmiş eski bir gazete yayın yönetmenine ait denemeleri ve Marx ile İngiltere'den Engels adlı genç bir Alman'ın kaleme aldıkları birer makaleyi içeriyordu. Bin nüsha olarak basılmıştı.

Doğası gereği ılımlı bir demokrat olan Ruge, Marx'ın *Jahrbücher*'i soktuğu radikal çizgi ve Marx'ın cilalanmamış tarzı dediği yazma biçiminden dolayı kızgındı.[21] (Marx'ın, sayfalarca süren paragraflarını, anlaşılması güç edebî dokundurmalarını, konudan konuya atlayan tartışmalarını ve okurun onun ne söylemeye çalıştığını anlayıp anlamayacağına karşı açık umursamazlığını eleştiren birçoklarından sadece ilki olacaktı.) Jenny geleceklerini güvence altına almasını ummuş olduğu gazetenin "ilk sayıdan başarısızlıkla sonuçlandı[ğını]" söyleyecekti.[22]

Gazete Fransa'da okur bulamadı ve Alman sınırından içeri girmesi engellendi. Ruge ve Fröbel mali desteği geri çektiler ve Jenny'nin, kocasının eve dönmesine izin verilmeyeceğine dair korkuları gerçek oldu: Prusyalı eyalet yöneticilerine Marx, Ruge, Heine ve Bernays'ın Prusya topraklarına adım atar atmaz tutuklanmaları talimatı verilmişti. Vatana ihanetle suçlanıyorlardı.[23]

Prusyalıların saldırgan buldukları makaleler arasında Marx'ın balaylarında yazmaya başladığı iki makale vardı. Biri Hegel eleştirisiydi ve diğerinin başlığı "Yahudi Sorunu" idi. Her iki makale de Marx'ın Berlin ve Köln'deki yıllarından çıkardığı dersleri bünyelerinde topluyor, ama aynı zamanda, özellikle de henüz pek bilinmeyen proletaryaya dair tartışmasında, yeni Fransız etkisini sergiliyordu. Latince, en düşük sınıf ya da mülksüzler anlamına gelen *proletarius* kelimesinden türetilmiş bu kavram, Marx tarafından toplumsal değişimin kurbanlarını anlatmak için kullanılıyordu. Bunlar ezelden beri yoksul olan insanlar değildi; on dokuzuncu yüzyılın proletaryası, bir zamanlar kendini geçindirebiliyordu; ancak, başka nedenlerin yanı sıra, onların yerine makineleri ya da ucuz kadın ve çocuk emeğini koyan ya da çalıştıkları süreyi kısarak

yahut ödemeyi artırmadan uzatarak ücretlerini düşüren sözde iktisadi ve sınai ilerlemelerin kurbanı olmuşlardı.[24] Hegel eleştirisinde Marx, sadece teorinin devrim yaratamayacağını, ancak, adaletsizlikten doğmuş kaba güçle donanmış ve felsefenin düşünsel araçlarıyla silahlanmış olan proletaryanın devrimi gerçekleştirebileceğini öne sürüyordu.[25] "Kurtuluşun *başı* felsefedir" diyordu, "*kalbi* [ise] *proletarya*."[26]

Marx, "Yahudi Sorunu"nu ele alırken dine, bir ilahiyat konusu olarak değil, toplumsal ve siyasi bir konu olarak yaklaşıyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Almanya'da Yahudiler, büyük oranda, devletin bunu açıkça söylemeden onlar için uygun gördüğü ticaret ve finans alanlarda faaliyet gösteriyorlardı ve bu durum, toplumun Yahudilere ve Yahudilerin birbirlerine bakışını şekillendirmişti. Marx'ın babasının da Yahudi kalmakla bir Hıristiyan olarak topluma katılmak arasında seçim yapma durumunda kaldığı 1816'dan beri, Prusya'da Yahudiler eşit haklara sahip değildi. Ancak 1840'ların başında, Yahudilerin toplum içindeki hakları ve rolleri yeni baştan tartışılır olmuştu.

Marx, incelemesinde, Almanya'da dinin, ister siyasi hayatta Hıristiyanlık, ister pazaryerindeki Yahudi hâkimiyeti olsun, isterse de dinden azade olmanın ilahiyat dışı alanda ne anlama geleceği konusunda olsun, gündelik yaşamda nasıl kullanıldığını ele alıyordu. Yahudiler konusunda, temel faaliyetleri olan finansın devletin varlığının ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ve Yahudileri bu ticari faaliyetin sınırlılığından (ki bunun Yahudiliğin özü haline gelmiş olduğunu düşünüyordu) kurtarmak ve bu yolla devleti finansın kazanımlarından yoksun bırakmanın, Almanya'da devrimin temellerini atacağını ileri sürüyordu. Devlet, üzerinde durduğu payandalardan biri –bu durumda finans– yıkılırsa ayakta kalamaz, Marx ve arkadaşlarının nefret duyduğu bu yönetim çökerdi.[27]

Marx'ın *Jahrbücher*'deki makaleleri tamamen ayrı konuları ele alıyordu, ama her ikisi de Alman Konfederasyonu'nun geleceğiyle ilgiliydi ve her ikisi de konfederasyonun tasfiyesiyle sona eriyordu. Bu yazılarla Marx, Köln'de sansürcülerle nazikçe çekiştiği zamanlarda kaleme almış olduklarının çok ötesine geçmişti. Paris'te yazıları üzerindeki kısıtlamalar kalkmıştı ve Fransız bakış açısıyla yazılarının eğilimi devrim yönünde bükülmüştü.

Jahrbücher'in kapandığı sırada Jenny yedi aylık hamileydi ve çiftin mali durumu kırılgandı. Marx ile Ruge'nin arası gazetenin siyasi havası nedeniyle açılmıştı ve ayrıca Herwegh konusunda da anlaşamıyorlardı. Ruge Herwegh'in davranışlarından tiksiniyordu. Herwegh'e *ahmak* ya da aylak diyor ve "Paris'in sunduğu hazlara, mağazalara, arabalara, zenginlerin hoş odalarına, çiçek sergilerine ve kızlarına yenik düş[müş olduğunu]" söylüyordu. Herwegh'in Kontes d'Agoult ile olan ilişkisi karşısında dehşete düşüyor ve Herwegh'i lakayt ve tembel olmakla suçluyordu. Marx bir keresinde uzun azarlarından birine şa-

hit olmuş, hemen orayı terk etmiş, ancak evine dönünce de, Herwegh'in dehasını öfkeyle savunan ve Ruge'ye dar görüşlü cahil diyen bir mektup kaleme almıştı.[28] Ancak hırçınlıklarının asıl nedeni para olmuş olabilir: Ruge Marx'a söz verdiği maaşı ödemeyi reddetmiş ve nakit yerine görünüşte değersiz gazetesinin nüshalarını vermeyi önermişti. Ruge'nin davranışı, sadece Marx'ın başka geliri olmaması ve baba olmak üzere olmasından değil, ayrıca Marx'ın Ruge'nin demiryolu hisselerinden büyük bir vurgun vurmuş olduğunu biliyor olmasından dolayı da öfkelendiriciydi.[29]

Ancak, Jenny ve Karl çok kötü duruma düşmeden önce, Georg Jung ve *Rheinische Zeitung*'un Köln'deki eski hissedarları onlara, Marx'ın *Jahrbücher*'in ortak yayın yönetmeni olarak kazanacağı miktarın iki katı kadar para göndermişlerdi. Marx'ın onlar adına yüklendiği iş için duydukları minnettarlığın bir göstergesi olduğunu söylüyorlardı.[30] Bu talih kuşu Ruge'nin canını sıkmış ve onu, Fröbel'e, Marx ve Jenny'nin çılgınca para harcadıklarından şikâyet etmeye itmişti. "Karısı ona doğum günü için 100 franklık bir binici kamçısı almış, ama zavallı, ne at binmeyi biliyor ne de atı var. Gördüğü her şeye 'sahip olmak' istiyor; bir at arabası, şık elbiseler... Olmayacak ne varsa."[31] Ruge'nin, aralarına soğukluk girmiş eski çalışma arkadaşının başka bir düşkünlüğünden şikâyet ettiği sonraki bir mektubu gerçeğe daha yakındı. Marx'ı alaycı ve kabalık derecesinde kibirli olarak tanımlıyordu: "Kendine münhasır bir kişilik; bir düşünür ve yazar olarak mükemmel, ama bir gazeteci olarak tahripkâr. Çok okuyor; olağandışı bir yoğunlukta çalışıyor... ancak hiçbir şeyi tamamlamıyor, her şeyi koparıp atıyor ve yine en baştan kendini sonsuz bir kitap deryasının içine atıveriyor."[32] O yıl ikisi arasındaki kopuş sert ve nihai oldu. İlerleyen yıllarda Marx, Ruge'ye karşı hakaretlerini esirgemeyecekti. "Fare suratlı zır cahil", en kısa ve en az saldırgan olanlarından biriydi.[33]

Marx'ların ilk çocuğu 1 Mayıs 1844'te doğdu. Küçük Jenny ya da Jennychen annesinin adını almıştı, ama siyah gözleri ve kapkara saçları babasındandı.[34] Ne Jenny'nin ne de Marx'ın çocuk tecrübesi bulunuyordu. Jenny, çocukların doğar doğmaz bir bakıcıya emanet edildikleri hizmetçilerle dolu bir evde yetişmişti. Ve Marx, ailesinden o kadar kopuktu ki, yedi kardeşi olmasına karşın uzun süreden beri tek çocukmuş gibi davranıyordu. Öğleden sonra beşte kalkıp, *café*'ler, salonlar ve lokantalarda sabah beşe kadar uyanık kalan Paris'teki bohem dostlarından da bir hayır beklenmezdi. Jenny ve Marx ellerinden geldiğince Jennychen ile baş etmeye çalıştılar, ta ki ağır biçimde hastalanana kadar.

Bu durumda yardım beklenmedik bir yerden geldi: Heinrich Heine. Hâlâ kısmi felç halindeki kırk altı yaşındaki şair, Marx'ların binasının merdivenlerini tırmandığında genç çifti kendini kaybetmiş buldu, çünkü kızları kasılmalar geçiriyordu. Heine idareyi ele aldı, sıcak su hazırlanmasını emretti ve bebeğe banyo yaptırdı.[35] Jennychen iyileşti ama sarsıntı geçiren anne ve babası toparla-

namadılar: Jenny'nin çocuğu, tehlike dolu ilk aylarda annesinin rehberlik edeceği Trier'e götürmesi gerektiğine karar verdiler.

Jenny Haziran başında, üzerinde kadife bir manto, tüylü şapkası ve kucağında bebeğiyle Renanya'ya gidecek bir arabaya isteksizce biniyordu. Karl'ı Paris'te yalnız bırakıyordu. Anne ve çocuğu doğuya doğru yola çıkarken Jenny endişeliydi. Evleneli daha bir yıl bile olmamıştı ve Karl'ın "sadakatsizlik tehdidine, başkentin baştan çıkarmalarına ve cazibesine" yenik düşmesinden korkuyordu.[36] Jenny Paris'in, arzuların dışa vurulduğunda kolaylıkla tatmin bulacağı bir yer olduğunu biliyordu.

Endişelenmesi yersizdi. Yokluğunda Marx geçekten de meşguldü. Ama başka kadınlarla değil. Jenny uzaktayken Marx, gizli derneklerin yeraltı dünyasına inmişti ve ilk asıl iktisadi incelemelerine başlıyordu.

1 Karl Marx'tan Arnold Ruge'ye, Eylül 1843, *MEGA*, III, Band 1, s. 54-57.

2 Francois Fejto (ed.), *The Opening of an Era: 1848*, s. 72-75; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 51-52, 54.

3 Edith Thomas, *The Women Incendiaries*, s. 3; Hammen, *Red 48ers*, s. 80.

4 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 66; Pavel Annenkov, *The Extraordinary Decade*, s. 63.

5 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 75.

6 *KMIR*, s. 7; McLellan, *Karl Marx*, s. 73.

7 *KMIR*, s. 6-7.

8 *REM*, s. 82.

9 *KMIR*, s. 12.

10 Peters, *Red Jenny*, s. 44-45; Hammen, *Red 48ers*, s. 64.

11 Emma Herwegh'in babasından Berlinli bir banker olarak da bahsediliyor. Carr, *Michael Bakunin*, s. 117; Peters, *Red Jenny*, s. 45.

12 Padover, *Karl Marx*, s. 88; Peters, *Red Jenny*, s. 45-46; Giroud, *Femme du diable*, s. 65-66.

13 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 316-317; Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, Cilt 1, State and Bureaucracy*, s. 136-137.

14 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 151, 324.

15 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 7 Eylül 1895, Moskova; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 72.

16 Robert Payne, *The Unknown Karl Marx*, s. 97-100.

17 Pawel, *Poet Dying*, s. 5-7, 13, 68; Robert Payne, *Unknown Marx*, s. 97-100.

18 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 7 Eylül 1895, Moskova.

19 Pawel, *Poet Dying*, s. 16 ve 190.

20 Hammen, *Red 48ers*, s. 70-71; McLellan, *Karl Marx*, s. 73.

21 McLellan, *Karl Marx*, s. 88-89; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 69; Padover, *Karl Marx*, s. 87.

22 Jenny'nin yorumları, 1965 yılında yayımlanana kadar notlar biçiminde kalan, 1865'te yazılan ve tamamlanmamış hatıratından alınmıştır. *KMIR*, s. 19.

23 Hammen, *Red 48ers*, s. 79; McLellan, *Karl Marx*, s. 89; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 26; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 70; Mehring, *Karl Marx*, s. 62.

24 McLellan, *Karl Marx*, s. 88; Mehring, *Karl Marx*, s. 67.

25 McLellan, *Karl Marx*, s. 80.

26 *MECW*, Cilt 3, s. 187.

27 McLellan, *Karl Marx*, s. 77; *MECW*, Cilt 3, s. 147-148, 173-174.

28 Hammen, *Red 48ers*, s. 79; McLellan, *Karl Marx*, s. 90; Raddatz, *Karl Marx*, s. 47.

29 McLellan, *Karl Marx*, s. 89; Hammen, *Red 48ers*, s. 79; Padover, *Karl Marx*, s. 87; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 70.

30 McLellan, *Karl Marx*, s. 89; Padover, *Karl Marx*, s. 87.

31 Raddatz, *Karl Marx*, s. 47.

32 *KMIR*, s. 8-9.

33 *MECW*, Cilt 11, s. 264-266.

34 Marx'ın tüm kızlarının adı, annelerinin adı gibi Jenny'dir (Jenny Julia Eleanor, Jenny Laura gibi), ancak sadece Jennychen ilk adı olarak Jenny'yi kullanmıştır. Diğer kızları resmî olarak Eleanor ve Laura olarak bilinirdi. Omura, Fomičev, Hecker ve Kubo (ed.), *Familie Marx privat*, s. 447.

35 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 7 Eylül 1895, Moskova.

36 *MECW*, Cilt 1, s. 581-584 ve Cilt 3, s. 581.

6. Bölüm

Paris, 1844

Beş kişi dinledi ama anlamadı; başka beşi anlamadı ama konuştu.

Aleksandr Herzen[1]

İşsiz Olmak Marx için özgürleştiriciydi, tekrar okula dönebileceği anlamına geliyordu. Derslikleri bu sefer, gaz lambalarıyla aydınlatılmış *café*'ler ve şarap mahzenleri ve yoğun puro dumanından birbirlerini seçemeyen adamlarla dolu yazıhanelerdi. Ders anlatılmıyordu, tartışmalar yapılıyordu. Bunlar, farklı ülkelerden gelmiş adamların birbirleriyle anlaşılmaz farklı dillerde bağrışmasını, sosyalizm, komünizm, milliyetçilik, liberalizm ve demokrasinin görece üstünlüklerini ve iktidarın zorla ele geçirilerek yıkıntılar üzerine yeniden inşa edilmesinin mi, yoksa hâkim sınıfa yanaşarak temel toplumsal değişimin yaklaşmakta olduğunun -bu her yerde apaçık görülüyordu!- ve monarşilerin buna ayak uydurması gerektiğinin anlatılmasının mı daha yeğ olduğu konusunda haykırışlarını izlemek üzere oradan geçenleri merakla kendine çeken gürültülü toplantılardı. Bir yanda, üretimi hızlandıran, temel malların fiyatlarını düşüren ve yeni piyasalar açan ilerlemelerde bütün insanlık için umut görenler, burjuvazi ve sanayicilerin siyasi gücünün artırılmasından yana olanlar vardı. Ancak başka sesler ihtiyata davet ediyor, tam da bu ilerlemelerin kitleler için, burjuvazinin güçsüzleştirmeyi umduğu krallardan da büyük bir tehdit yarattığını söylüyorlardı. Sanayicilerin sadece açgözlülükle hareket ettiklerini ve hiç umursamadan, kuşaklarca işçiyi daha fazla servet için kurban edeceklerini ileri sürüyorlardı.

Tartışmanın tüm tarafları Avrupa'da yeni hükümet biçimlerinin gerekliliğini görüyordu. Mutlak monarklar ve dalkavuk hizmetkârları, despotlar ve eli kanlı adamları başka bir dönemin kostümlü karakterleri gibi duruyordu, ancak yine de hâlâ toplumsal ve iktisadi ilerlemeyi engelleyebilecek güce sahiptiler. Evet, Marx'ın çevresindeki herkes monarşilerin gitmesi konusunda hemfikirdi. Ancak, yerlerine neyin nasıl getirileceği konusunda anlaşamıyorlardı.[2]

Mart ayında, Jenny daha Trier'e gitmeden önce Marx bu konuların tartışıldığı bir şölene katılmıştı. Masada, gelecek otuz yıl boyunca Avrupa'da meydana gelecek tüm devrimci dramada yer alacak olan birçok kişi bulunuyordu. Fikirleri türlü türlüydü ve gelişmişlik dereceleri farklıydı, ancak kişilikleri oluşmuştu ve hayata damgalarını vurmaya hazırdılar.[3] İkisinin Marx için özel önemi olacaktı: Mihail Bakunin ve Louis Blanc.

Bakunin, beş yüz serfin bulunduğu uçsuz bucaksız bir arazi sahibi olan bir Rus kontunun oğluydu. Annesi, ülkenin en ünlü ailelerinden, üyeleri 1825'te Çar'a karşı bir ayaklanmadaki rolleri nedeniyle asılmış olan Muraviev'lerden geliyordu. Bakunin askerî eğitim gördü, ancak yaklaşık yirmi bir yaşındayken ordudan firar etti ve nihayet 1840'ta, yakın arkadaşı İvan Turgenyev'in[4] ("nihilizm" terimini ilk ortaya atan kişiydi[5]) de içinde bulunduğu Rus Genç Hegelci çevresine katıldığı Berlin'e yerleşti. Uzun boylu ve ince yapılı Bakunin, kirli, kara, çalı gibi saçlarının üzerinde kirli bir öğrenci kepiyle dolanıyordu. Fizik olarak, sonuna kadar bir eylem adamıydı, vahşi bir iştaha sahipti ve fikirlerini ya da dostlarını savunmak için her kavgaya girmeye can atıyordu. Ancak, iş kadın konusuna gelince tuhaf biçimde mesafeliydi (hatta iktidarsız olduğu söylentisi vardı), ancak bu çekiciliğini azaltmamıştı: Bir ülkeden diğerine her sınıftan kadın ondan büyülenmişti.[6]

Bakunin Paris'e vardığında, bir devrimci olarak çoktan ünlenmişti. Devrimcinin düşünceden çok sezgiye ihtiyacı olduğuna inanıyordu.[7] Marx'tan dört yaş büyüktü, ama karşılaştıklarında kendinin de kabul ettiği gibi entelektüel olarak Marx'tan geriydi. En başından beri ilişkileri gergindi. Bir yazar şöyle bir gözlemde bulunmuştu: "Rus aristokratla Yahudi avukat çocuğu arasındaki, sadece bir mizaç çatışması değildi, gelenekler ve fikirler konusunda, hiçbir ortak geçmişleri yoktu."[8] On yıllar sonra Bakunin Paris'teki ortak yılları hakkında şöyle yazacaktı: "Oldukça sık görüşüyorduk, çünkü bilgisine ve proletaryanın davasına olan tutkulu ve ciddi –daima kişisel gösterişle karışık olsa da– adanmışlığına büyük saygı duyuyordum ve dar görüşlü kinden kaynaklanmıyorsa eğer, ki maalesef çoğunlukla öyleydi, öğretici ve nüktedan olan konuşmalarımızı merakla beklerdim. Ancak aramızda hiçbir zaman içten bir samimiyet söz konusu olmadı; mizaçlarımız buna izin vermiyordu. Bana duygusal bir idealist diyordu ve haklıydı; ben ona kibirli, vefasız ve sinsi diyordum ve ben de haklıydım."[9]

1844'te otuz üç yaşında olan Louis Blanc Fransa'nın en tanınmış sosyalistlerindendi, özellikle de ülkenin aydınlanmış işçileri arasında. Fiziksel ve düşünsel olarak Bakunin'in tam tersiydi. Sekiz yaşında bir oğlan çocuğu büyüklüğündeydi, ufak tefekti, ama onu hareketin liderliğine taşıyan otoriter bir mizaca ve zekâya sahipti.[10] 1840 yılında iki kitap yayımlamıştı, işçi denetiminde bir demokratik devlet için çağrıda bulunan Emeğin Örgütlenmesi {*L'Organisation du Travail*} ve Louis-Philippe döneminin eleştirisi olan 1830-1840, On Yılın

Tarihi {*Histoire de Dix Ans 1830-1840*}. 1843 yılında çıkan, monarşinin kaldırılıp cumhuriyet ilan edilmesini, genel oy hakkını, istihdam güvencesini ve işçiyi korumaya yönelik önlemleri savunan önemli muhalif gazete *La Reforme*'un kurucularındandı.[11] Blanc'ın yolu, Bakunin ile olduğu gibi yıllar içinde birçok kez Marx'inkiyle kesişti ve yine Bakunin ile olduğu gibi karşılaşmalar çoğunlukla düşmanca oldu.

Bu üçü şölen sofrasına karşılıklı olarak oturdukları sırada, kanatları altında toplanabilecekleri uluslararası örgütlenmeler mevcut değildi. Bunun nedeni, kısmen her birinin karşılaştığı sorunların kendi bölgelerine özgü olması, kısmen de, böylesi muhalif grupların çoklukla sadece liderlerinin zihninde yer alıyor olmasıydı. Ancak, insanların ve fikirlerin kaynaşma noktası olan Paris'te, yeni ideolojilerin ön saflarında yer alanlar, ortak çıkarları hakkında konuşmak üzere dil ve görenek engellerini yavaş yavaş aşmaya başladılar. Bu Avrupalı orta sınıf reformcuları arasında birçok baskın akım öne çıkıyordu: liberalizm, radikalizm, milliyetçilik ve sosyalizm.

Liberaller, doğumdan gelen ayrıcalıklara değil, liyakate dayalı ve oy hakkının mülk ve eğitim sahiplerine verildiği genel anlamda demokratik bir hükümet istiyorlardı. Ayrıca ifade, basın ve toplanma özgürlüğü ve mülkiyet haklarının korunmasını istiyorlardı. Bir anayasa bulunduğu sürece, kralın varlığına karşı değillerdi. Radikaller, kralı istemeyen liberallerdi. Daha geniş oy hakkı ve toplumsal reformla birlikte, bir cumhuriyet arzuluyorlardı. Milliyetçiler (en başta Almanlar ve İtalyanlar) genellikle, birliğini sağlamış bir ülke ve ortak dil, tarih ve sanatı içeren bir ulusal kültür peşindeki liberallerdi. Sosyalistler muhalefetteki diğerlerinden çoğunlukla ayrılıyorlardı. Sosyalizm Fransa'da, doğrudan doğruya iş çevrelerinin yükselen gücüne tepki olarak doğmuştu. Taraftarları, zenginleri daha da zenginleştirmek ve ellerinin hüneri ve bedenlerinin gücünden başka bir şeyleri olmayanları siyasi sistemin dışında tutmak için toplumsal ve siyasi bir sopa gibi kullanıldığına inandıkları eşitsiz mülkiyet haklarına karşı çıkıyordu. Sosyalistler genellikle, hükümdarların ve feodalizmin reddi anlamında demokrasiyi savunuyorlardı, ancak demokrasinin işçileri sanayileşmenin adaletsizliklerinden yeteri kadar korumadığına inanıyorlardı.[12]

Ancak bütün bu "izmler" büyük oranda kuramsal dünyada yaşıyordu, kitlesel bir desteğe –bir orduya– sahip olmadıklarından uygulanmaları mümkün olmayan tartışma konularıydılar. Bunun nedeni görece açıktı: Marx'ın bu gerekli orduyu oluşturacağına inandığı işçi sınıfı, orta sınıf reformcularına ve sonuçta onların ideolojilerine kuşkuyla bakıyordu. Marx da bu fikirlere kuşkuyla bakıyordu. Muhalif entelektüeller ne kadar insanlığın ihtiyaçlarından söz etseler de, bireyin maddi ihtiyaçları bu tartışmalarda şaşırtıcı biçimde yer almıyordu. Aynı zamanda, entelektüellerin devrimi çoğu durumda, sadece, hâkim

seçkinlerin (soylular) yerine başkalarını (büyük burjuvazi) geçiriyordu. Bu da servetin çalışma üzerindeki sultasının devamı anlamına geliyordu. Son olarak Marx, toplumun hastalıklarına tedavi olacak bu "izmler" içinde, Avrupa'nın yeni doğmuş sınai iktisadi sisteminden yayılan illetin doğru bir *teşhisini* göremiyordu (öte yandan, monarşiler ve onların sorunları açıkça ortadaydı) ve bu teşhis olmadan, anlamlı bir toplumsal değişim mümkün değildi. Kendisinin de tam anlamıyla anlamadığını bütünüyle itiraf eden Marx, cevapları bulmak için yola koyuldu.[13]

Marx aradığı cevapların bazılarına, rue Vaneau'daki iki Alman'ın yardımlarıyla ulaştı. August Hermann Ewerbeck ve Germain Maürer, her ikisi de, Paris'teki çoğu proleter, aşırıcı Alman mülteciler tarafından 1836'da kurulmuş olan gizli Adiller Birliği'nin üyesiydiler.[14] Yarı yarıya propaganda, yarı yarıya da bir komplo derneği olan birlik, toplumu temelinden değiştirmenin en kesin yolu olarak özel mülkiyetin kaldırılmasını savunan Fransız komünist fikirlerini benimsemişti.[15] Marx bu Alman işçilerinin ve Fransız emsallerinin toplantılarına katıldı ve entelektüellerin masa başı sosyalizminin aksine, komünist mücadeleye olan kuvvetli bağlılıklarından etkilenmiş olarak ayrıldı. Şöyle yazıyordu: "İnsanlığın kardeşliği onlar için sadece bir sözden ibaret değil, hayatın gerçeği ve insanlığın asaleti onların çalışmaktan sertleşmiş bedenlerinden üzerimize doğuyor." Aynı zamanda, bazılarının yüzlerinde, emeği –aslında hayatı– yetersiz bir ücret karşılığı ellerinden alınmış ve züğürt tesellisi olarak bile, ürettiklerinin gururundan yoksun bırakılmış bu insanların, yabancılaşmasını da görmüştü: Ürettikleri her şey, fabrika sahibine aitti.[16]

Bunlardan esinlenmiş olan Marx, o yıl boyunca okumuş olduğu kitaplara, özellikle de Fransız ve İngiliz iktisatçıların metinlerine geri döndü, defter ardına defteri çiziktirilmiş notlarla doldurdu. Defterler, Marx'ın tamamlamadan bırakacağı, ama hayatının çalışmasının temelini oluşturacak olan "İktisadi ve Felsefi Elyazmaları" ya da "1844 Elyazmaları" olarak bilinecekti.

Marx'ın "burjuva iktisatçıları" diye adlandırdıklarının eserlerini çalışması onu, bu iktisatçıların, iktisadi sistemlerin insanları yöneten ve kontrolleri dışında bulunan soğuk, değişmez yasalara tabi olduğuna inandıkları sonucuna götürdü. Bu iktisatçılar, aynı zamanda, hükümet müdahalesi olmaksızın kendi haline bırakıldığında, işletmelerin, önünde sonunda, bütün insanlık için genel bir fayda yaratacağına inanıyorlardı. Ancak Marx bunun aksine kanıtlar görmüş ve dinlemişti ve iktisadı söylencelerden arındırmak, gerçek dünyadaki işleyişini ve en önemlisi, sonuçlarını açıklamak üzere yola koyuldu.[17]

Elyazmaları'nda Marx, ücret, rant, kredi, kâr, komünizm karşısında özel mülkiyet ve sermaye-emek ilişkilerinin üzerinden geçerken bir kez daha Hegel'e döndü. Keşfettiği şey, yeni iktisadi sistemin parıltılı ödülü olan parayı (ve bu yolla böylesi sermayenin satın alabileceği şeyleri) elde etmenin, çağdaş insanın varoluşunun, diğer insanlarla ilişkilerinin tüm yönlerini, hatta kendini

algılayışını dahi yozlaştıran *itici gücü* haline geldiğiydi. Zengin insanın, sihirli bir güçle, ne isterse onu olabilmesini mümkün kılıyordu:

> Ben çirkin*im* ama kendime kadınların *en güzelini* satın alabilirim. O halde çirkin değilim çünkü çirkinliğin sonucu –caydırıcı gücü– para ile geçersizleşir... Kötü, sahtekâr, vicdansız, aptalım; ancak para yüceltilir ve sonuçta sahibi de... *Beyinsizim* ama para her şeyin *asıl beynidir* ve o halde paranın sahibi nasıl beyinsiz olabilir ki? Kaldı ki kendine akıllı insanlar satın alabilir... O zaman tüm param benim bütün yetersizliklerimi tam karşıtlarına dönüştürmez mi?[18]

Bu sırada zenginlerin servetini üreten emek de işçinin yaşam gücünü çalıyordu: "Saraylar üretir, ancak işçi için mezbeleler. Güzellik üretir, ancak işçi için sakatlıklar. Emeğin yerine makineleri getirir, ancak işçilerin bir kısmını gerisingeri zalim bir emeğe mahkûm ederken, diğer kısmını makinelere dönüştürür. Zekâ üretir, ancak işçi için aptallık, mankafalık."[19]

Marx bu yiyip bitiren ilişkinin nasıl gelişmiş olduğunu açıklamaya girişmişti. İnsanı, tüm paranın yanı sıra üretim araçlarını da kontrol eden büyük burjuvanın işçiyi, mülk sahibi ya da sanayicinin belirlediği bir ücret karşılığı emeğini satmaya mecbur bırakarak insanlıktan çıkardığı bir sisteme yerleştirmekle başladı. Sanki, satmak üzere bir çuval buğdayı olan birinin, kendi bildiği değerine göre fiyat koymak yerine, alıcı, karşılığında ne ödemek istiyorsa onu kabul etmesi gibiydi. Kendi ürününün değeri üzerindeki kontrolünü kaybeden satıcı gibi işçi de yeni sınai ilişkiler içinde kendi kıymeti üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. Yabancılaşmış, tüm kazanımları kendine alan ve karşılığında ona sadece hayatta kalacağı kadarını veren bir sınıf adam için emek harcayan bir nesneye dönüşmüştü.

Marx'ın kuramları bir gözlüğe dönüşmüştü; kanıtlar her yerde açıkça görülebiliyordu. Hemen gözünün önünde, sokakların iş aramak için şehre gelenlerle dolup taştığını, ama geldiklerinde geçinebilecekleri bir ücret karşılığı iş bulamadıklarını görebiliyordu (Hatta Fransızlar bu yeni olgu için bir kelime de icat etmişti: *pauperizm* {muhtaçlık}). Ücretler neredeyse yirmi yıldır devamlı düşerken hayat pahalılığı aynı dönemde yüzde 17 yükselmişti. Zenginler sofralarını hep daha lüks ürünlerle donatırken, 1844'te geniş çaplı yiyecek kıtlıkları baş göstermeye başlamıştı.[20] Fransız devlet görevlilerinin, büyük miktarda servetin birkaç seçkinin elinde toplanmasına yardımcı olarak, iktisadi dengesizliklere ne yollarla katkıda bulunduklarına dair skandallar patlak vermişti.[21] Marx'ın tanık olduğu, iktisatçıların incelemelerinde hararetle betimledikleri serbest piyasa değil, zenginlerin yine zenginlerin çıkarları için denetimlerine aldıkları piyasaydı.

Daha iki yıl önce, Köln'deyken, komünizmi uygulanamaz olduğu gerekçesiyle bir kenara itmiş olmasına karşılık Marx, şimdi onda toplumu yeniden düzenlemenin yolunu görüyordu. İnsanlar servet edineceklerdi, ancak bu ser-

vet özel mülkiyet olmayacak, paylaşılacaktı. İnsanlar çalışacaktı, ancak bu çalışma mülk sahiplerinin değil, kendilerinin ve herkesin çıkarı için olacaktı. Komünizmi, "insan ve doğa ile insan ve insan arasındaki çatışkının hakiki çözümü... varoluşla öz, nesneleşmeyle kendini ortaya koyma, özgürlük ile zorunluk arasındaki mücadelenin gerçek çözümü" olarak betimliyordu.[22] Dostu Heine, komünizmin sanat ve güzelliği öldüreceğinden korktuğunu söylüyordu, ancak şunu da ekliyordu: "Herkesin karnını doyurma hakkı olduğu öncülünü çürütemiyorsam, o zaman ondan çıkacak tüm sonuçları kabullenmeliyim."[23]

Kendilerini komünist olarak tanıtan Paris'teki Fransız ve Alman işçileri, bu yeni çürük iktisadi düzeni yok etmenin tek yolunun devrim olduğuna inanıyorlardı. Bu sömürüyü sonlandırmak için müzakerede bulunmak kesinlikle mümkün değildi, çünkü ondan faydalananların kaybedecekleri çok şey vardı. Marx buna katılıyor ve şöyle yazıyordu: "Özel mülkiyet *fikrini* ortadan kaldırmak için komünizm *fikri* tamamen yeterlidir. *Fiili* özel mülkiyeti ortadan kaldırmak için *fiili* komünist eylem gerekir."[24] Marx iktisat konusunda bu düşüncelere dalmışken, sanki planlanmışçasına böyle bir şiddet olayı patlamıştı. Prusya'nın Silezya bölgesinde bir ayaklanmanın olduğu haberi ulaştı. Marx gibiler ve Paris'teki işçiler için bu, ileride olacakların habercisi olarak heyecan vericiydi.

4 Haziran 1844 günü sefaletten çılgına dönmüş bir grup dokumacı, Prusyalı iki sanayici kardeşin evine yürümüş, daha fazla ödeme talep etmiş ve "Sizi zalimler, sizi şeytani asalaklar / Sizi şeytan kılığında düzenbazlar! / Yoksulun neyi varsa yalayıp yutuyorsunuz / Ahımız bedeliniz olsun!" diye bir şarkı tutturmuşlardı. Göstericiler çaresizliğin ve hiddetin doruklarındaydı. Erkek, kadın ve çocuklar o kadar düşük ücret alıyorlardı ki işçilerin bazıları açlıktan ölmüştü. Talepleri reddedilince çileden çıkan dokumacılar eve hücum ettiler ve sanayici kardeşler zarar görmeden kaçmış olsa da evi yakıp yıktılar. Ertesi gün beş bin dokumacı ve aileleri daha geniş bir isyan başlattılar. Evlere ve fabrikalara girip makinaları parçaladılar ve onlara yiyeceği çok görenlerin rahat konutlarını ve yazıhanelerini yağmaladılar. Sanayiciler Prusya askerlerini çağırdılar. Askerler kalabalığa ateş açıp otuz beş kişiyi öldürdü. Kalabalık, taş ve baltalarla askerleri püskürttü, ancak ertesi sabah takviye kuvvetleri gelince dokumacılar bozguna uğradı. Kaçabilenler kaçarken kaçamayanlar tutuklandı.

Dokumacıların isyanı Almanya'da sanayi işçilerinin içinde yer aldığı bu tür bir ayaklanmanın ilk örneğiydi ve başarısız olmuş olsa da, Marx bu isyanda, coşkulu proletarya ile iktisat ve devlet arasında aradığı bağlantıyı görmüştü. Ayaklanmanın arkasındaki itici güç, geçmişte birçoğunda olduğu gibi, din, etnik köken ya da taht gibi soyut şeyler değil, çok daha elle tutulur bir şeydi: ekmek. Marx, ayrıca, dokumacıların isyanının hedefinden, parayı kontrol ettikleri için nihayetinde hükümeti, hatta Fransa'da halihazırda olduğu gibi kralı da kontrol eden hedefinden –geleceğin düşmanı burjuvazinin hedef seçilmesinden– özellikle cesaretlenmişti.[25]

Memleketten gelen haberlerin heyecanı içinde, pazar günleri, aralarında Marx, Herwegh ve Heine'nin de (bu son ikisi Silezyalı dokumacılar için şiirler yazmışlardı) bulunduğu, her seferinde sayıları iki yüzü bulan Alman, Avenue de Vincennes üzerinde, Trône {Taht} Duvarı'nın yakınındaki bir şarap tüccarının dükkânında toplanmaya başlamıştı. Fransız polisine çalışan muhbirlerin raporlarına göre, kralları öldürmekten, zengin ve dindarları baskı altına almaktan ve başka "korkunç şeylerden" söz ediyorlardı.[26] Marx, ayrıca, Bakunin'le ve yılın belli kısmını Paris'te geçiren ve servetlerinin bir bölümünü davaya adamaları konusunda ikna edilebilecek başka Rus soylularıyla sık sık görüşüyordu.[27] Temmuz 1844'te Marx Fransa'nın ünlü anarşisti, kendi kendini eğitmiş bir işçi olan ve 1840 tarihli kitabının başlığında *Mülkiyet Nedir?* diye sorup "mülkiyet hırsızlıktır" diye cevaplamasıyla ünlü Pierre-Joseph Proudhon'la tanıştırıldı.[28] Proudhon yeni bir sistem önermediğini ilan etmişti. Sadece ayrıcalığa son verilmesini talep ediyordu; tek peşinde olduğunun adalet olduğunu söylüyordu. Ancak Marx Proudhon'un çalışmasını "çığır açıcı" olarak nitelendirdi. Proudhon'un, özel mülkiyete dayalı olan sisteme içkin olan toplumsal hastalıkları ortaya döken ilk kişi olduğunu söyledi. İkisi sık sık, bazı zamanlar bütün gece boyunca komünizm hakkında konuşsalar da, Marx çoğunlukla, Almancası olmadığı için konuyu doğru dürüst kavrayamayan Proudhon'a Alman felsefesi öğrettiğini söylemişti.[29]

Aynı yılın başlarında Ruge'nin *Deustche-Französische Jahrbücher*'i için yazan ve bundan dolayı vatana ihanetle suçlanan Marx, 1844'ün yazında *Vorwärts!* gazetesi için yazmaya başlayan Marx'la karşılaştırıldığında çaylak bir papaz yamağı gibi kalıyordu. Bu Paris temelli haftalık gazete Avrupa'da sansüre uğramayan tek muhalif Alman gazetesi olarak biliniyordu.[30] Aslen gazete, Kontes d'Agoult'nun sosyalist, komünist ve bunların daha yüreksiz kardeşleri liberallerle tanıştırmış olduğu ve dendiğine göre Prusya Kralı Friedrich Wilhelm tarafından, isyancı Almanlara gazetede yer vererek kendilerini açık etmelerini ve darağacına yürümelerini sağlamak üzere görevlendirilmiş olan Prusyalı opera bestecisi Giacomo Meyerbeer tarafından finanse ediliyordu.

Marx'ın dostu Bernays baş yayın yönetmeni olmuştu ancak bir yayın yönetmen yardımcısı, Adalbert von Bornstedt, Prusya Kralı için çalışan Avusturyalı bir casus ve kışkırtıcı ajandı. Marx'ın ve diğer yazarların, Meyerbeer ve Bornstedt'in kim için çalıştığını bildikleri halde, fikirlerinin yayımlanması uğruna bu riski göze almış olmaları da mümkündü. Her neyse, casuslar bu çevrelerde alkol ve puro kadar yaygındı ve bazen, iyi dedikodu konusu olduklarından, eğlenceli vakit geçirmenin bir yolu olabiliyorlardı.[31]

Gazeteyi kurmuş ama finansmanına karışmamış olan Heinrich Börnstein, Tuileries'nin hemen kuzeyinde, rue des Moulins üzerindeki Sağ Yaka apartmanında on iki, on dört kişinin her hafta yayın yönetmeni toplantılarına katıldığı-

nı hatırlıyordu. "Bazıları yatağın ve sandıkların üzerine oturur, diğerleri ayakta dikilir ya da volta atardı. Hepsi korkunç biçimde puro tüttürür ve büyük tutku ve heyecan içinde tartışırlardı. Pencereleri açmak imkânsızdı, çünkü açılsaydı içerideki şiddetli bağrışmaların nedenini anlamak üzere sokakta hemen bir kalabalık toplanırdı ve çok zaman geçmeden oda öyle yoğun bir tütün dumanıyla dolardı ki yeni gelen birinin içeridekileri tanıması mümkün olmazdı." Katılanlar arasında Marx, Heine, Herwegh, Ruge, Bakunin, şair Georg Weerth ve komünist Ewerbeck de bulunuyordu. Hiçbir yazar, çalışması karşılığında para almıyordu.[32]

Marx'ın bu dönemde Paris'ten Trier'deki Jenny'ye yazdığı mektuplar elimizde bulunmuyor, ancak Jenny'nin yazdıkları gelecekleri konusunda iç kemiren bir endişeyi yansıtıyor; muhtemelen Marx'ın babasının yıllar önce Jenny'de tespit ettiği türden bir endişe. 21 Haziran tarihli bir mektupta Jenny, sabahtan akşama kadar ilgi odağı olmaktan ve kent sakinlerini görünürdeki memnuniyetiyle kandırmaktan keyif almış görüntüsü veriyordu. "Herkese soylu bir tavırla yaklaşıyorum ve dış görünüşüm de bunu tamamen doğruluyor. Bir kere ben hepsinden daha zarifim ve hayatımda hiç olmadığım kadar güzel ve serpilmiş görünüyorum. Bu konuda herkes hemfikir." Marx'ın annesi ve kız kardeşleriyle beklenmedik biçimde sıcak geçen karşılaşmalarını anlattıktan sonra, şöyle yazıyordu: "Başarı her şeyi nasıl da değiştiriyor ya da bizim durumumuzda, başarı *görüntüsü*." Ancak herkesin ağzından düşmeyen, Karl'ın ne zaman güvenilir bir iş sahibi olacağıydı ve Jenny açık seçik biçimde bu düşüncenin kendi aklından da geçtiğini söylüyordu. "Gözbebeğim, çoğu zaman geleceğimiz hakkında, hem bu yakın geleceğimiz hem de sonrası için çok endişe duyuyorum ve buradaki taşkınlığım ve kibrimden dolayı cezalandırılacağımı düşünüyorum. Eğer yapabilirsen beni bu konuda rahatlat. Her tarafta, düzenli bir gelir konusunda ziyadesiyle söz söyleniyor."

Görülüyor ki Jenny, kocası tehlikeli bir yolda ilerlemeye devam ettikçe kuvvetli kalmaya çabalıyordu. Nedeni şüphesiz kızıydı. Bağlılığı ilk defa, kocasıyla, Paris'te kaybetmeye çok yaklaşmış olduğu çocuğu arasında bölünmüştü. Jennychen'e "aşk[larının] en içten bağı" diyor ve güvensiz halleri konusunda endişeyle göz yaşlarına boğuluyordu. "Ufaklığımız büyüyene kadar, sadece bir süre daha dayanabilsek."

Jenny bir paragrafta haberler verirken bir sonrakinde korkularını dile getiriyordu, ancak en sonunda Karl'ın seçmiş olduğu yolun kaçınılmaz ve doğru olduğunu kabullenmiş görünüyordu ve sadece yazmaya devam etmesiyle her şey yoluna girecekti. Yine de bu kadar hınç ve öfkeyle yazmamasını öneriyordu. "Diğer makalelerinin ne kadar etki yaratmış olduğunu biliyorsun. Ya soğukkanlılık ve incelikle ya da mizah ve hafif bir üslupla yaz." Yine de, belki kendi dahil, Karl'ın tuttuğu yoldan şüpheye düşenlere şöyle diyordu: "Ah sizi eşekler, sanki hepiniz sağlam zemin üzerindesiniz... artık nerede sağlam bir temel kaldı

ki? Her yerde depremin ve toplumun üzerine mabetlerini ve dükkânlarını inşa ettiği zeminin altının oyuluşunun işaretlerini nasıl göremezsiniz?"[33]

Jenny bu sözleri yazdıktan yaklaşık bir hafta sonra gerçekten de Prusya toprakları sallanmıştı. Haziran'da Silezya'daki şiddet olaylarının ardından IV. Friedrich Wilhelm'e karşı yapılan başarısız bir suikast girişimi krallığın tamamında tehlike çanlarını çaldırıyordu. Suçun faili, Jenny'ye göre, yine siyasi nedenlerle değil açlık yüzünden bu suça girişmişti. Karl'a yazdığı bir mektupta cinayete kalkışanı şöyle betimliyordu: "Adam Berlin'de, üç gün boyunca, açlıktan ölür bir halde çaresizce dilenmiş; bu nedenledir ki bu toplumsal bir suikast girişimidir! Bir şey olacaksa buradan başlayacaktır... toplumsal devrimin koşulları hazır." Ancak Prusyalıların yine de tehlikeden habersiz olduklarını söylüyordu. "Tüm çanlar zangırdıyor, silahlar atılıyor ve dini bütün kalabalıklar, dünyadaki efendilerini mucizevi biçimde koruduğu için gökyüzündeki efendilerine şükranlarını sunmak için mabetlere doluşuyorlar."[34]

Marx, Jenny'nin mektubunu 10 Ağustos 1844'te, "Bir Alman Hanımefendi" imzasıyla *Vorwärts!*'ta yayımladı. Jenny'nin yayımlanmış ilk yazısı, tüm Almanca gazetelerin en radikali olan *Vorwärts!*'ta Marx'ın kendi ilk katkısından üç gün sonra yer aldı.[35] Kısa sürede *Vorwärts!*, suikast girişiminden sonra teyakkuzda olan Prusya makamlarının dikkatini çekti. Casuslar gazeteyle ilişkisi olanları takibe almış olsalar da, *Vorwärts!* Prusya halkını monarkın kutsal olmadığına, zayıf ve yanılabilir bir insan olduğuna inandırmanın tek yolunun kral katli olduğunu ilan eden bir makale yayımlayana kadar hükümet görevlileri harekete geçmemişlerdi. Prusya hükümeti, kralların katlini savunan sürgünlere ev sahipliği yapar görünmek istemeyen Fransız hükümetine baskı yaptı.[36] Gazetenin lisansına ilişkin uydurma suçlamalar nedeniyle baş yayın yönetmeni iki ay hapse mahkûm edildi. Ekibin geri kalanı daha fazla suçlamaya ve olası sınır dışı kararlarına hazırlanıyordu.[37]

Bu ortamda Jenny Paris'e dönmek üzere hazırlanıyordu. 11 ve 18 Ağustos arası Karl'a yazdığı mektuplarda kısa süre sonra yanı başında, kızılca kıyametin kopacağı" yerde olacağını söylüyordu. Yazdıkları, "küçük bebeği[n]in sevgili babası[na]" ve "güzel, tatlı, küçük yabandomuzu[na]" karşı aşk doluydu ve ekliyordu, "Karl, aşkım, küçük bebeğimiz daha ne kadar solo çalacak? Korkarım, korkarım babacığı ve anneciği bir kez daha aynı evde birlikte olunca müzik kısa süre sonra düete dönüşecek."[38] Her zaman olacağı gibi, kocası tehdit altında olduğunda onun yanında yer alıyordu. Kocasına karşı çıkıldığında onu savunuyor, kocası tehlikedeyse onu koruyordu. Mali güvence konusunda duyduğu ne kadar korku varsa hepsi ötelenmişti. Marx, Jenny'nin mektubunu aldıktan birkaç gün sonra hayatı boyunca onu koruyacak bir başka kişiyle, Friedrich Engels'le tanışacaktı.

1 Carr, *Michael Bakunin*, s. 137.

2 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 82.

3 Şölene katılanlar: Rusya'dan Mihail Bakunin, Kont Grigori Tolstoy ve Doktor Sergey Botkin. Fransızlar arasında sosyalist gazeteciler Louis Blanc ve Pierre Leroux, ve geleceğin Bonapartisti Felix Pyat. Almanlardan Ruge, Bernays, ve Marx. Raddatz, *Karl Marx*, s. 53; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 26; Carr, *Michael Bakunin*, s. 126.

4 Kenneth Joseph Kenafick, *Michael Bakunin and Karl Marx*, s. 15; Carr, *Michael Bakunin*, s. 3, 5, 18, 86, 90, 94.

5 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 54.

6 Carr, *Michael Bakunin*, s. 24, 110; Annenkov, *Extraordinary Decade*, s. 178.

7 Carr, *Michael Bakunin*, s. 167.

8 *A.k.*, s. 129.

9 *KMIR*, s. 11.

10 Stearns, *1848*, s. 27, 50, 60-61; Arnold Whitridge, *Men in Crisis*, s. 50-51.

11 Stearns, *1848*, s. 27 ve 50.

12 Hammen, *Red 48ers*, s. 90; Stearns, *1848*, s. 46-47; Roberts, *History of Europe*, s. 338-339; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe, 1848-49*, s. 10.

13 Berlin, *Karl Marx*, s. 9-10.

14 McLellan, *Karl Marx*, s. 79-80; Padover, *Karl Marx*, s. 91; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 79.

15 Engels, Birlik'in, Devrim gazileri Auguste Blanqui ve Armand Barbès liderliğindeki Mevsimler Derneği adlı gizli bir Fransız örgütüne çok yakın bir çizgide olduğunu söyler. Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Cologne Communist Trial*, s. 39-40.

16 *MECW*, Cilt 3, s. 313.

17 Marx'ın incelediği iktisatçılar arasında David Ricardo, Adam Smith ve Jean Baptiste Say da vardı. *1844 Elyazmaları*, Marx'*ın çalışmalarının temelini oluşturdu ve Kapital*'de son şeklini aldı. *MECW*, Cilt 3, s. xvi–xvii, 270-273; McLellan, *Karl Marx*, s. 94-98.

18 *MECW*, Cilt 3, s. 324.

19 *A.k.*, s. 273.

20 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 212; Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 68-69.

21 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 75.

22 McLellan, *Karl Marx*, s. 103-104.

23 Pawel, *Poet Dying*, s. 126.

24 *MECW*, Cilt 3, s. 313.

25 Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, s. 174-175, 177; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 35.

26 Longuet, *Karl Marx*, s. 107; Hammen, *Red 48ers*, s. 82; McLellan, *Karl Marx*, s. 103-104; Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 87.

27 *MECW*, Cilt 38, s. 64; Raddatz, *Karl Marx*, s. 53; Carr, *Michael Bakunin*, s. 125.

28 *MECW*, Cilt 20, s. 28; McLellan, *Karl Marx*, s. 103-104; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 81; Hammen, *Red 48ers*, s. 82; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 196-197.

29 *MECW*, Cilt 4, s. 24; Cilt 20, s. 28; McLellan, *Karl Marx*, s. 117.

30 Wheen, *Karl Marx*, s. 67.

31 Komşu monarşiler, Paris'i korkutucu biçimde demokratik (veya o dönemde bir yazarın söylediği gibi "ilkesiz ve devrimci") buluyordu ve salgının yayılmasını önlemek amacıyla kenti casuslarıyla doldurmuşlardı. Annenkov, *The Extraordinary Decade*, s. 63; Robert Payne, *Marx*, s. 106.

32 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 81-82.

33 *MECW*, Cilt 3, s. 576-579.

34 *A.k.*, s. 580. (Bazılarına göre neden, suikasta teşebbüs eden kişinin yolsuzluk hakkındaki şikâyetlerini dinlemeyen Kral'a öfkelenmesiydi. Suikastçı Heinrich Ludwig Tschech taşrada çalışan eski bir postacı ve eski memurdu. İdam edildi. Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 85.)

35 *MEGA*, I, Band 2, s. 501.

36 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 82-83.

37 Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 69.

38 *MECW*, Cilt 3, s. 582-583.

7. Bölüm

Paris, 1845

> Bir insan dehayı neden kıskanır, anlayamıyorum. Bu öyle özel bir şey ki, ona sahip olmayan bizler, ulaşılmaz olduğunu başından beri biliriz; böyle bir şeyi kıskanmak için insanın korkutucu derecede dar kafalı olması gerekir.
>
> *Friedrich Engels*[1]

Engels Paris'e kısa bir ziyaret yapmaya karar verdiğinde, İngiltere'den ülkesine, Almanya'ya dönüyordu. Marx onu, o yılın başında Ruge'nin gazetesi için ekonomi politik üzerine yazdığı, Marx'a göre parlak yazıdan tanıyordu. Engels Marx'ı, Köln'deki *Rheinische Zeitung*'u yöneten, yazıları kendisinde büyük saygı uyandırmış olan despot olarak biliyordu. İkisi 28 Ağustos 1844'te Café de la Régence'ta buluştu ve aralıksız on gün ve bir o kadar gece boyunca konuştular.[2] Louvre yakınındaki *café* ilk gerçek karşılaşmaları için uygun bir yerdi: Avrupa çapında satranç ustalarının akıl çarpıştırdıkları salon olarak ün yapmıştı.

Yirmi üç yaşındaki Engels uzun boylu, ince, sarışın, titiz giyimli ve atletikti. Kadınları –mümkün olduğunca fazlasını– ve atları seviyordu. Fabrika sahibi olan babasının ısrarı üzerine, aile mesleğini öğrenmek üzere on yedi yaşında okulu bırakmıştı. Kendine işadamı ve Prusya Kraliyet topçusu[3] diyen Engels görüntüde, bir çalışma arkadaşının "kafayı çekme tutkusu" dediğini ve iğneli mizahını bir yana bırakırsak, aşırı akılcı, bastıbacak, koyu tenli ve görünüşü darmadağınık aile babası Marx'a hiç benzemiyordu.[4] Marx aynen göründüğü gibi biriyken Engels daha karmaşıktı. Bir taraftan toplumca kabul gören ve beğenilen biriydi; at sırtında ava çıkan ve şarabın iyisinden anlamada doğaüstü bir yeteneğe sahip bulunan gözü kara bir bekârdı. Fakat aynı zamanda, İrlandalı radikal bir fabrika kızını hayat arkadaşı olarak almış olan ve daha bir yeniyetmeyken dahi, memleketi Barmen'de, bir düzene bağlanmamış sanayileşmeden kaynaklanan toplumsal belalar üzerine keskin gazete

yazıları yazan, ateşli bir devrimciydi. O Ağustos Paris'te kendini Marx'a tanıtan devrimci Engels'ti, ancak Marx bu olağandışı kişiliğin her iki yönünü de canı gönülden kucaklamıştı.

Engels az bulunur bir bileşimdi. Bir tarafta, yüksek belagatle acil konularda makaleler kaleme alabilen bir fikir adamı ve bir reformcuydu, ama aynı zamanda, iş sahibinin süit yazıhanesinden fabrikalardaki makinelere kadar, sanayinin nasıl işlediğini bilen bir işadamıydı. Yeni sınai sistemin toplumsal, siyasi ve iktisadi sonuçlarını anlıyordu, çünkü bu sistem içinde yaşamıştı. Marx'ın kapısının eşiğine, kuramsal çalışmalarındaki boşlukları doldurmak üzere, maddi dünyadan gelen bir elçiydi.

Engels, yirmi altı yaşındaki Marx'ta, o güne kadar karşılaştıklarına benzemeyen güçlü bir kişilik ve zekâ görmüştü. Bu iyi asker, hizmet etmek üzere birilerinin ya da bir şeylerin arayışındaydı ve bunu Marx'ta buldu. Engels, daha sonra, Paris'teki tarihî karşılaşmalarını küçük bir şeymiş gibi şöyle betimliyordu: "Tüm kuramsal alanlarda tam mutabık olduğumuz aşikârdı ve ortak çalışmalarımız o zaman başladı."[5] Tek kelimeyle, Marx ailesinin cankurtaranı olacaktı. Sadece Marx'ın çalışmaları için maddi bağlamı sunmakla kalmayacak, ailenin varlığını sürdürmesi için maddi desteği de sağlayacaktı.

Engels sekiz kardeşin en büyüğüydü ve büyük büyük babasının on sekizinci yüzyılda Prusya'nın Wuppertal vadisinde kurduğu bir tekstil şirketinin varisiydi. Engels Barmen'de delikanlılık çağına geldiğinde Renanya'nın bu bölgesi Almanya'daki en sanayileşmiş bölgeydi ve içinden geçen Wupper nehri fabrika artıklarıyla kirlenmiş ve renk değiştirmişti. Ailesi Hıristiyanlığın en köktencisi ve hoşgörüsüzü olan Pietist mezhebi üyesiydi: Kamusal eğlencenin her türü kınanırdı; kutsal kitap ve küçük topluluklarının kararları nihai otoriteyi oluşturuyordu. Engels ayırt edilebilir bir kişilik edinir edinmez isyan ederek ailesini telaşa düşürmüştü.[6] Karısına yazdığı bir mektupta baba Friedrich Engels, on beş yaşındaki oğlunun sert bir şekilde cezalandırıldıktan sonra bile söz dinlememesinden dolayı duyduğu endişeyi ifade ediyordu. Baba ayrıca genç Friedrich'in çalışma masasında, "kütüphaneden ödünç aldığı, on üçüncü yüzyıl şövalyelerini hikâye eden müstehcen bir kitap" bulmuştu ve şöyle yakınıyordu: "Tanrı bu çocuğa doğru yolu göstersin... Çoğu zaman, bunun dışında aslında mükemmel olan bu oğlan için korku içindeyim."[7]

Elberfeld lisesinde geçirdiği yıllar içinde Engels şiire karşı bir ilgi ve Marx'ın aksine, bir yetenek geliştirmişti. İlk şiirleri on yedi yaşındayken yayımlanmıştı ve bir edebiyatçı olmayı umuyordu.[8] Ancak babası onun aile işinde çalışmasını istiyordu ve oğlunu okuldan ayrılmaya zorladı. Engels çırak olarak sanayi şehri Bremen'e gönderildi ve fabrikatörün oğlu orada devrimci

hayatına başladı. Bazı ilk isyankâr maskaralıkları şehirde iyi bilinir olmuştu.[9] Akranlarına, kibar çevrelerde uygunsuz kabul edilen bıyık bırakma konusunda meydan okudu. Bir düzinesi meydan okumayı kabul etti ve sonra bir "bıyık şenliği" için bir araya geldi.[10] Ayrıca kız kardeşine, bir konserde "cahilleri" sadece önlerinden bıyıklarıyla geçerek değil, aynı zamanda etrafındaki genç erkekler kuyruklu ceket ve ince deriden eldivenler giymişken kendisinin sıradan bir ceketle ve elleri çıplak katılarak küçümsediği için böbürleniyordu. "Laf aramızda, hanımefendiler bunu çok beğendiler... En iyisi ise, üç ay önce beni burada kimse bilmiyorken, şimdi herkesin tanıyor olması."[11] Ancak asıl başkaldırısını yazılı olarak yaptı. Engels'in, filozof pazarlamacı "Friedrich Oswald" takma adıyla yayımladığı "Wuppertal'dan Mektuplar" olay yarattı. Engels on sekiz yaşındayken Hamburg merkezli bir dergide yayımlanan mektuplar, daha sonra, Almanya'nın tamamında liberal eğilimli gazetelerde yer aldı.[12] Mektuplar, daha altı yaşından itibaren alçak tavanlı odalarda oksijenden çok kömür dumanı ve toz soluyan fabrika işçilerini anlatıyordu. Bu koşulların onları "hayatta bütün dayanma gücünden ve neşeden yoksun bırakması kaçınılmazdır" ve "dinciliğin ağına düşmemiş olanlar ayyaşlıktan mahvoluyor"[13] diye yazıyordu.

> Alt sınıflar arasında dehşet verici bir yoksulluk yaygın; özellikle de Wuppertal'daki fabrika çalışanları arasında frengi ve akciğer hastalıkları inanılmayacak kadar sık görülüyor, sadece Eberfeld'de okul çağındaki iki bin beş yüz çocuktan bin iki yüzü eğitimden yoksun ve fabrikalarda büyüyor –imalatçı, çocukların yerini aldıkları yetişkinlere ödeyeceği iki katı ücretten böylece kurtulmuş oluyor. Ama varlıklı imalatçılar esnek bir vicdana sahip ve bir çocuğun ölümüne sebep olmak, bir Pietist'in ruhunu cehenneme mahkûm etmeye yetmiyor, özellikle de her pazar günü kiliseye iki kere gidiyorsa. Fabrika sahipleri arasında işçilerine en kötü davrananların Pietist'lerin olduğu bir gerçek; sarhoş olmalarına izin vermemek bahanesiyle, işçilerin ücretlerini düşürmek için her fırsatı kullanıyorlar.[14]

"Oswald" ayrıca kadınların özgürleşmesini de savunuyor ve tüm insanların özgürlüğü için bunun bir ilk adım olduğunu söylüyordu.[15] (Engels'in görece daha az özgeci bir gerekçesi olabilirdi; kadınların toplumsal kısıtlardan kurtulmasının yaratacağı cinsel olanakları görüyordu.)

Siyasete gelince, Engels bir dostuna yazdığı mektupta kraldan nefret ettiğini ilan ediyordu. O zaman kral, III. Friedrich Wilhelm'di. "Onu, o boku, o kadar küçümsemesem, daha da çok nefret ederdim. Onunla karşılaştırıldığında Napoléon bir melekti... Bu prensten beklediğim tek iyi şey, tebaasının onun suratının iki yanına şamarı indirmesi ve saray pencerelerinin devrimin taşlarıyla tuzla buz olmasıdır."[16] Soyluluğu ise, "altmış dört sosyete nikâhı"nın ürünü diyerek, bir kenara itiyordu.[17]

Engels Barmen'e 1841'de geri döndü ve ardından bir yıllık askerî görevini yapmak üzere Berlin'e gitti. Ayrıca, gayri resmî olarak, Berlin'e gitmesinin nedenlerinden biri üniversiteye ve Bremen'de çalışmalarını okumuş olduğu Genç Hegelcilere yakın olmaktı. Engels Özgürler diye bilinen yeni kuşak Genç Hegelcilere katıldı. Grup onu sıcak karşıladı; en azından otuz yedi makale yayımlanmıştı ve bu çevredeki herkes, efsanevi "Friedrich Oswald"ın saldırılarından haberdardı.[18]

O zamanlar Engels'i en çok etkileyenlerden biri Marx'ın dostu, aralarında komünizmi ilk benimsemiş olan Moses Hess'ti. Hess devrimin kaçınılmaz olduğuna ve Fransa, Almanya ve İngiltere'de aynı anda ortaya çıkacağına inanıyordu: siyasi isyanın ülkesi olarak Fransa'da, felsefenin merkezi olarak Almanya'da ve dünya finansının yuvası olarak İngiltere'de.[19] Şans bu ki, Engels'in kendini keşif yolculuğunda, Berlin'den sonraki durağı bunların sonuncusu olacaktı.

1837'de Engels ailesi İngiltere'deki Ermen biraderlerle Manchester'da pamuklu dokuma fabrikaları açmak için ortaklığa girmişlerdi ve Engels'in babası en büyük oğlunu eğitiminin ikinci bölümü için oraya gönderdi. Dünyanın sınai kalbi olarak bilinen şehirdeki Ermen & Engels firmasının Viktorya fabrikası yazıhanesinde çalışacaktı. Engels açısından, işi öğrenmek için daha iyi bir yer yoktu –ya da devrimci öteki Engels açısından, sistemin nasıl ortadan kaldırılacağını öğrenmek için–.[20] Yolu üzerinde, *Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmeni Karl Marx ile tanışmak için Köln'e uğramıştı. Ancak Marx onu, Özgürlerin bir üyesi olduğu için, ki Marx bu grubu küçük görüyordu, düşünmeden geri çevirdi ve buluşma başlamadan hemen sonlandı[21] (öyle ki, ikisi Paris'te tekrar bağlantı kurduklarında aslında bu ilk gerçek buluşmalarıydı).

Engels Kasım 1842'de, yirmi ikinci yaş gününün arifesinde Manchester'a geldiğinde, şehir ücret kesintileri nedeniyle başlamış büyük bir işçi grevinin ardından yeni toparlanıyordu. Ortam gergindi. Manchester'dakiler dünyadaki en ezilmiş işçiler arasındaydı, ancak yine de, İngiliz yasalarına göre toplanma hakkına sahiptiler ve bu da onlara durumlarını iyileştirebilecekleri ümidini veriyordu.[22] Ancak bu kolay olmayacaktı. Bir gözlemci o dönemdeki Manchester hakkında şöyle diyordu: "Dünyada zengin ve yoksul arasındaki mesafenin bu kadar büyük olduğu ya da aralarındaki engellerin aşılmasının bu kadar zor olduğu başka bir şehir yoktur."[23] Ancak Engels, on dokuz yaşındaki Mary Burns adlı İrlandalı bir kadının yardımıyla kısa sürede engelleri aştı.[24]

Mary, babası ve on beş yaşındaki kız kardeşi Lydia (ya da Lizzy) ile birlikte Engels'in fabrikasında çalışıyordu. Engels'in Mary ile nasıl tanıştığı, bazı yaşamöyküsü yazarlarının ileri sürdüğü gibi fabrikada mı karşılaştıkları, yoksa Engels'in Mary'yi ilk olarak Manchester'daki sosyalist ders ve toplantılar

için merkez olarak kullanılan Bilim Salonu'nda portakal satarken mi gördüğü bilinmiyor. Ancak nerede karşılaşmış olurlarsa olsunlar Engels şüphesiz, Mary'nin güzelliği, nüktedanlığı ve doğal zekâsından etkilenmişti. Bu birleşme Engels için temel önemliydi. Mary Engels'e "Küçük İrlanda"yı ve onun gibi kibar sınıfa ait birinin kira toplamak için bile asla ziyaret etmeyeceği başka işçi sınıfı mahallelerini tanıttı.[25] Engels'in orada karşılaştıkları, hiçbir temizlik tedbirinin söz konusu olmadığı, içinde hayvan leşlerinin çürümeye bırakıldığı leş gibi sidik kokan bir lağım, her yirmi adımda bir domuz ağılları ve "ayak bileklerine kadar içine gömülmeden yürüme imkânı olmayan çamur[du]." Bir ya da iki odalı evler toprak tabanlıydı. Engels'in dediğine göre, pislik ve koku öyle kötüydü ki, "herhangi seviyede uygarlaşmış bir insanın böylesi bir mahallede yaşaması mümkün değil[di]."[26]

Ancak işte bunlar, babasının fabrikası ve benzerlerindeki işçilerin yaşadıkları evlerdi. Ve bu işçiler de, emekleri sanayicinin yeni parlak geleceğini yaratacak olan işçilerdi. Engels'e göre, kölelerle işçiler arasında tek fark vardı: Köleler hayatları boyunca kullanılmak için satılırken, işçiler kendilerini her gün yeniden satıyorlardı.[27] Ama işçiler gibi o da, böylesi bir sefaletin derinlerinden gelen bir umudu görüyordu. Engels durumun, işçilerin "zihinler[in]de, makinelerin kendilerine karşı değil, kendileri için çalışmasıyla sağlanacak bir sosyal reform gereğini uyandırdı[ğını]" hissediyordu.[28]

Mary ayrıca Engels'i çok sayıda İrlandalı ve Britanyalı radikalle tanıştırdı.[29] Biri, Britanyalı Georg Julian Henry, "dikkat çekecek kadar saf bir İngilizce konuşan, toy, neredeyse oğlansı bir görünüşe sahip ince uzun genç adam[a]" hayret etmişti.[30] Görünüşte zararsız bu Prusyalı gencin içindeki asi, Manchester'da geçirdiği ilk haftaların ardından alev almıştı. Bir yandan babasının fabrika yazıhanesinde çalışırken, bir yandan da Britanya'daki reformcu gazetelere Almanya'daki koşullar hakkında makaleler yazmaya ve İngiltere'deki işçiler konusundaki bulgularına dair Almanya'ya mektuplar göndermeye başlamıştı. Marx bunlardan beş tanesini 1842'de *Rheinische Zeitung*'da yayımladı. Yayımlanan mektuplar sadece "X" imzasını taşıyordu. Britanya'daki makaleler genellikle "F. Engels" diye imzalanmıştı.[31]

1843'e gelindiğinde Engels'in sokaktaki eğitimi, İngiliz iktisadı, siyaseti ve tarihi üzerine yaptığı titiz okumalarla güçlenmişti. Sonuç, Marx tarafından gözden geçirilip 1844'te Ruge'nin Paris gazetesinde yayımlanan yirmi beş sayfalık "Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Ana Hatları" oldu. Makale belki de henüz olgunlaşma aşamasındaki kapitalist sisteme yöneltilen ilk "Marksist" suçlamaydı. Engels makine sahiplerinin birbirini izleyen aşırı üretim ve üretim kesintisi döngüsüne girerek iktisadi ve toplumsal kargaşa yarattıklarını, ücretleri düşmeye zorladıklarını, toplumsal krizi tetiklediklerini ve sınıf çatışmasını alevlendirdiklerini yazıyordu. Emekten tasarruf eden ilerlemeler işçinin zor durumunu

hafifletmemiş, sadece kârları artırmak için kullanılmıştı. İnsanlar yeni makineler yüzünden işten atılıyor ve geride kalanlardan, kaybedilen kol kuvvetinin yerini doldurmak üzere aynı biçimde –belki de daha sıkıca– çalışmaları isteniyordu. Bu sistemde kapitalistin kazancı işçilerin kayıplarına bağlıydı.[32]

Marx ve Engels Ağustos 1844'te buluştuklarında ikisi de aynı sonuçlara ulaşmış, ancak buraya farklı yönlerden gelmişlerdi. Bu noktada ileriye doğru en iyi yolun propaganda olduğunda anlaştılar. Engels Almanya'ya dönüp İngiltere'de geçirdiği zaman hakkında bir kitap yazmayı planlıyordu (bu kitap *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adıyla bir klasik olacaktı). Marx da o yıl yaptığı çalışmalara dayalı olarak ekonomi politik üzerine bir kitaba başlayacaktı. Engels Eylül'de Paris'ten ayrılmadan önce, Marx'la birlikte yazmaya niyetlendikleri, önceki bazı çalışma arkadaşlarının düşünsel konumlarına saldıran bir metnin on beş sayfalık bölümünü kaleme aldı. Girişte, Marx ve Engels eseri bir nevi katarsis {arınma} olarak tanımlıyor ve bunun ardından konuyu kapatıp müspet felsefi ve toplumsal çalışmalara girişeceklerini ilan ediyorlardı. Bu ilk ortak yayınları olacaktı. Marx metne *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi* adını vermişti.[33]

Jenny Paris'e döndüğünde Marx'ı, eserin kendine düşen kısmını yazmakla meşgul buldu. Kocasını böylesine heyecanlandıran yeni dostla tanışmamıştı, ama Marx, Engels'in Manchester fabrikalarıyla ilgili hikâyeleri ve sınai sistemin nasıl işlediğine dair içeriden verdiği bilgilerle coşmuş haldeydi. Marx, toplumsal kuramın gerçek tecrübeden ayrı var olamayacağına, her zamankinden daha çok ikna olmuştu. Tam bu sırada Bruno Bauer kendini kolay bir hedef haline getirmişti, çünkü yeni yayımladığı bir çalışmasında, insanı yönlendirenin tarih olduğunu, tersinin doğru olmadığını iddia etmişti. Bauer ayrıca, kitlelerin Fransız Devrimi'ne katılmış olmasının, devrimin üzerine kurulu olduğu entelektüel fikirleri lekelediğini ve başarısız olmasına katkıda bulunduğunu yazmıştı. Son olarak da, Proudhon'u eleştirmeye tenezzül etmişti.[34]

Marx hem Bauer'e yanıt vermek hem de biraz para kazanmak için eseri hızlıca yayımlatmayı umuyordu. Buradan kazanacağı, Georg Jung'un Köln'den Temmuz ayında gönderdikleriyle birlikte, Jenny'yle güzü geçirmelerine yetecekti.[35] Bu paraya ihtiyaçları vardı. Eğer Prusya hükümeti Fransızları, *Vorwärts!* ekibinden diğerlerini Bernays'a yaptıkları gibi cezalandırmaya ikna ederse, Marx her an tutuklanabilir ya da sınır dışı edilebilirdi. Marx yazıyı tamamlama konusunda büyük baskı altındaydı, ancak bu sadece bitirememesini garanti ediyordu. Engels'in on beş sayfasına ekleyeceği metnin taslağını tamamlaması Kasım'ı buldu.[36] Bitirdiğinde Marx'ın bölümü neredeyse üç yüz sayfa kadardı. Büyük bir bölümü, Fransız yazar Eugène Sue'nün gotik bir romanı üzerine düzensiz gözlemlerden oluşuyordu.[37]

Marx çılgıncasına yoldan çıkmıştı. Bunun nedeni, Kasım'da Paris'e dönmesi için ısrar ettiği Engels'le olan işbirliğinden duyduğu heyecan olmuş olabilir. (Engels gelemeyeceğini söyledi: İngiliz işçi sınıfıyla ilgili kitabının içinde boğulmuştu, Almanya'dan ayrılırsa ailesiyle bozuşma riski vardı ve temizlemesi gereken bir aşk macerasının içindeydi.[38]) Ya da Marx'ınki belki de sadece içindeki gerilimi boşaltma davranışıydı. Geçmiş yıl içinde Marx zihnini fikirlerle tıka basa doldurmuştu. *Kutsal Aile*, yer yer bir patlama niteliğine bürünür.

Ocak ayı geldiğinde Marx nihai taslağı hâlâ bitirmemiş, iktisat üzerine çalışmalarında da ilerleme kaydedememişti. Engels Marx'a yazdığı bir mektupta Jenny gibi konuşuyor, dostunu tatlı dille çalışmayı bitirmeye teşvik etmeye çabalıyordu: "İktisat kitabını bitirmeye çalış, hâlâ içinde seni tatmin etmeyen çok şey olsa da öyle yap; insanların zihinleri olgunlaşmış durumda ve demiri tavında dövmeliyiz... benim yaptığım gibi yap, çalışmayı kesinlikle bitirmiş olacağın bir tarih belirle ve hızlıca matbaaya gitmesini sağlama al."[39]

Mektubun tarihi 20 Ocak 1845'ti. Belli ki Engels'in Paris'teki gelişmelerden haberi yoktu. Dokuz gün önce, Fransız içişleri bakanı, *Vorwärts!* çalışanları arasından seçilmiş –Marx, Heine, Ruge, Bernays ve Bakunin'in de dahil olduğu– birkaç kişiye, şehri terk etmeleri için yirmi dört saatlik ve Fransa'yı terk etmeleri için de biraz daha uzun bir süre vermişti. Louis-Philippe, kendisine Friedrich Wilhelm'in hediyesi olarak nadir bir porselen vazo getirmiş olan tanınmış Prusyalı bilim adamı Alexander von Humboldt tarafından "ateistleri" sürgün etmeye ikna edilmişti. Fransız kral –hükümetinin zenginleşmesi için barış arayışında– vazoyu memnuniyetle kabul etmiş ve baş belası yazarları başından savmıştı.[40] Jenny'nin anlattıklarına göre, bir polis komiseri, elinde sınır dışı emriyle bir pazar günü kapılarına dayanmıştı.[41]

Fransa'dan sınır dışı edilme ihtimali aylardır akıllarını meşgul ediyordu, ancak hiçbir şey onları –özellikle de Jenny'yi– bunun gerçekleşmesine gerçekten hazırlamamıştı. Jenny bir Parisliye dönüşmüştü. Dünyası Place Saint-Germain ile Latin Mahallesi {Quartier Latin} arasındaki sokaklardan oluşuyordu. Paris, Karl ile karıkoca olarak yaşamlarına başladıkları, kızlarının doğduğu ve dostlarının yaşadığı yerdi. Orada kalmak istiyordu ve sınır dışı emri böyle bir imkân sunuyordu: Adları geçenler, bir daha siyasi faaliyette bulunmayacaklarına dair bir belge imzaladıkları takdirde sürgünden kurtulabileceklerdi. Marx ve Bakunin dışındaki herkes koşulları kabul etmişti. Bir ahbabı, Marx'ın öneriyi reddettiğini çünkü "gönüllü olarak kendini polis denetimi altına sokmayı gururuna yedir[emediğini]" söylemişti[42] Baskıcı Prusya'nın dışındaki hayatı tattıktan sonra artık Marx'ın konuşma ve yazma özgürlüğünü teslim etmeye niyeti yoktu.

Bunun yerine, kendisinin ve ailesinin Paris'te kalabilmesi için gerekli koşullar üzerine pazarlık yapmaya çalıştı ve bu esnada yirmi dört saatlik mühlet neredeyse bir aya kadar uzatıldı. Ancak hükümet en az Marx kadar inatçıydı ve 2 Şubat'ta Marx ve genç gazeteci Heinrich Bürgers Paris'i küçük bir at arabasıyla terk edip Belçika'ya doğru kar ve sulusepken altında sarsıntılı bir yolculuğa koyuldular. Bürgers, daha sonra, aralarındaki heyecanlı konuşmaların ve şarkı söyleyerek yol arkadaşını neşelendirme çabalarının pek başarılı olmadığını anlatacaktı. İkili 5 Şubat 1845'te Brüksel'e ulaştı.[43]

Jenny, sekiz aylık kızı ve Jenny'ye Jennychen'in bakımında destek olmak üzere Trier'den gelen sütanne, Paris'te Herwegh'lerle birlikte kalmışlardı. Ev, sürgünleri, durumu tersine çevirmek için harcanacak çabaları tartışmak ve genellikle yardım teklifinde bulunmak üzere gelen ziyaretçilerin akınına uğramıştı.[44] Jenny kocasına, hâlâ hükümeti Paris'te kalmasına izin vermeye ikna etmek için çabalayan Bakunin'in "gel[ip] içini dökmek üzere drama ve retorik dolu bir konuşma yaptı[ğını]" ve Alman gazeteci Alexander Weill'in kendisini Jenny'nin "özel hamisi" ilan ettiğini yazıyordu. Ancak gerçekte ihtiyacı olan yardım parasaldı. Jenny borçları kapatacak ve Brüksel'e yapacakları yolculuğu karşılayacak kadar para toparlamaya çalışıyordu. Karl ona 200 frank vermişti, ancak sadece geçmiş kiralar 380 frank ediyordu. Jenny 10 Ocak'ta şöyle yazıyordu: "Ne yapacağımızı bilemiyorum. Bu sabah bütün Paris'i dolanıp durdum. Darphane kapalıydı. Yeniden gitmem gerekecek. Sonra nakliyecilere ve mobilya mezatçısının bir şubesine uğradım. Hiçbirinde bir ilerleme sağlayamadım." Mektubun sonunda, "annecikten babacığa binlerce ve Munsterchen'den {peynircik} küçük bir öpücük" yolluyor ve "*Adieu* dostum. Seni tekrar görmeyi iple çekiyorum... Yeni vatanımıza selamlar," diye bitiriyordu.[45]

Birkaç gün içinde mobilyaları, dediğine göre gülünç derecede küçük bir meblağa satmış ve Paris'ten ayrılmıştı. Yolculuğu, "hasta ve iliklere işleyen soğuk içinde Karl'ın peşinden Brüksel'e gittim" diye hatırlayacaktı.[46] Bunun gelecekte yaşayacağı taşınmalardan sadece ilki olduğunu bilmiyordu. Marx ailesinin kaçak yaşamı başlamıştı.

1 Wheen, *Karl Marx*, s. 17.
2 McLellan, *Karl Marx*, s. 95, 115.
3 *A.k.*, s. 116; Seigel, *Marx's Fate*, s. 147.
4 *KMIR*, s. 5.
5 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 44.
6 Gustav Mayer, *Friedrich Engels: A Biography*, s. 3-4; Terrell Carver, *Engels: A Very Short Introduction*, s. 5; Terrell Carver, *Friedrich Engels: His Life and Thought*, s. 3.
7 *MECW*, Cilt 2, s. 582.
8 Carver, *Engels, Short Introduction*, s. 3; Seigel, *Marx's Fate*, s. 148.
9 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 9-10; Engels, *The Condition of the Working Class in England*, s. x; Hammen, *Red 48ers*, s. 30.
10 *MECW*, Cilt 2, s. 511-512.
11 *A.k.*, s. 525.
12 Carver, *Friedrich Engels*, s. 31; Carver, *Engels, Short Introduction*, s. 3; Yelena Stepanova, *Frederick Engels*, s. 22.
13 *MECW*, Cilt 2, s. 9.
14 *A.k.*, s. 10.
15 Carver, *Friedrich Engels*, s. 146.
16 *MECW*, Cilt 2, s. 493.
17 Stepanova, *Frederick Engels*, s. 17.
18 *A.k.*, 19; Hammen, *Red 48ers*, s. 35-36; Mayer, *Friedrich Engels*, s. 19; Carver, *Friedrich Engels*, s. 64; Hammen, *Red 48ers*, s. 36.
19 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 26; Hammen, *Red 48ers*, s. 39.
20 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 4.
21 *A.k.*, s. 30; Carver, *Friedrich Engels*, s. 96-97.
22 John Smethurst, Edmund Frow ve Ruth Frow, "Frederick Engels and the English Working Class Movement in Manchester, 1842-1844", s. 340-341.
23 *A.k.*, s. 341.
24 *A.k.*, s. 342.
25 Edmund Frow ve Ruth Frow, *Frederick Engels in Manchester*, s. 9, 11; Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 15 Mart 1898, Moskova.
26 Engels, *Condition of the Working Class*, s. 61, 63, 65, 66.
27 *A.k.*, s. 91.
28 *A.k.*, s. 148.
29 Smethurst, Frow ve Frow, "Frederick Engels and the English Working Class Movement", s. 342.
30 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 44; Mick Jenkins, *Frederick Engels in Manchester*, s. 16.
31 Smethurst, Frow ve Frow, "Frederick Engels and the English Working Class Movement", s. 343-344.
32 Carver, *Friedrich Engels*, s. 110-111; Hammen, *Red 48ers*, s. 77.
33 *MECW*, Cilt 4, s. 8.
34 McLellan, *Karl Marx*, s. 118.
35 Giroud, *Femme du diable*, s. 62.
36 McLellan, *Karl Marx*, s. 116-117.
37 *MECW*, Cilt 4, s. 55-76.
38 *MECW*, Cilt 38, s. 9-10.
39 *A.k.*, s. 4, 17-18.
40 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 83-84.
41 *REM*, s. 222.
42 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 84.
43 *A.k.*, s. 84-85.
44 *REM*, s. 222.
45 *MECW*, Cilt 38, s. 525-526.
46 *REM*, s. 222.

8. Bölüm

Brüksel, 1845 Baharı

> Sevinç ve hüznün paylaşıldığı ve kederin, eksiksiz ve karşılıklı bağlılık bilinciyle üstesinden gelindiği, böylesine mutlu bir evlilikle nadiren karşılaşmışımdır.
>
> *Stephan Born*[1]

Ufacık Belçika baskıcı hükümdarlar denizinin ortasında prenslere yaraşır bir cömertlik adacığıydı. Sadece on beş yıl önce Hollanda'dan koptuğundan beri, bağımsız bir ülkeydi ve bir kralı olmasına rağmen, Kıta Avrupası'nın en hoşgörülüsü kabul edilen bir anayasaya sahipti. Heyecan konusundaki eksikliğini (Paris'le karşılaştırıldığında Brüksel bir kentten çok bir kasabaya benziyordu) özgürlükler konusunda telafi ediyordu. Kral I. Leopold'ün, Belçika sınırları dahilinde yerleşen sığınmacılardan tek istediği, dolaysız siyasi faaliyetlerden ve Belçika'nın çok daha büyük ve güç sahibi komşularının huzurunu kaçıracak propagandadan uzak durmalarıydı.[2] Marx için benzer koşullar Paris'te kabul edilebilir değildi, ancak Belçika'da kişisel ve mesleki sebeplerle koşullara rıza gösterdi. Yolda bir bebek daha vardı ve ayrıca Paris'ten ayrıldığı gün ekonomi politik üzerine bir kitap yazacağına dair sözleşme imzalamıştı.[3]

Marx Leopold'e, "majestelerinin en mütevazı ve sadık hizmetçisi" olarak, karısı ve çocuğuyla birlikte Belçika'da yaşamasına izin verilmesi için iki mektup yazmış ve "Belçika'da gündelik siyaset konusunda hiçbir çalışma[sını] yayımlamayacağı[n]a dair şerefi üzerine ant iç[meye]" razı olmuştu.[4] Leopold kabul etti ve Marx'ların Belçika Krallığı'na yerleşmelerine izin verildi.[5] Ancak bu tamamen başıboş bırakılacakları anlamına gelmiyordu; yetkili Belçika makamları Fransızlar tarafından içlerindeki Prusyalı kışkırtıcı konusunda uyarılmışlardı. Polis şefinin Brüksel belediye reisine yazdığı not şöyle diyordu: "Sözünde durmadığına ve dost ve müttefik komşumuz Prusya hükümetine karşı sakıncalı faaliyetlere giriştiğine dair bir bilgi edinirseniz gecikmeden bana bildirmenizi rica ederim."[6] Polis şefinin şüpheleri kısa sürede doğrulanacaktı. Marx, siyasi hiçbir şey kaleme almayacağına söz verdiği ülkede, on dokuzuncu yüzyılın muhtemelen en devrimci eserini, *Komünist Manifesto*'yu

ortaya çıkaracaktı. Ancak bu henüz ileride gerçekleşecekti. Belçika'ya yerleştiğinde Marx sözünde durmaya gerçekten de çaba gösterdi.

Jenny'nin Brüksel'de, o güne kadar Marx'la birlikte olan hayatına kıyasla daha yerleşik bir düzen beklentisi içinde olduğu anlaşılıyor. Fransa'dan ayrılmadan önce kocasına, bulabileceğini umduğu kalacakları yer için ayrıntılı bir gereklilikler listesi vermişti. Kralların katledilmesini savunduğu için sınır dışı edilmiş olan Marx'ın, posta arabasıyla, elinde dolaplara özel dikkat göstermesini –"bunlar bir ev hanımının hayatında çok önemli yere sahiptir"– ancak mutfak gereçlerini çok önemsememesini tembihleyen bir listeyle taşrada dolaştığını hayal etmek oldukça eğlendirici. Marx, "dört odalı ve bir mutfaklı, artı eşyaları ve valizleri koyacakları bir odanın daha olduğu" bir ev bulmalıydı, "odalar ısıtmalı olmalı... Bizim odamızın illa zarif olması gerekli değil. Odamızın ve senin çalışacağın odanın, ne kadar mütevazı olsa da mobilyalı olması iyi olur." Jenny, kitapları en iyi nasıl düzenleyeceğini "soylu koruyucusuna" bırakıyordu.[7] Brüksel'de böyle bir ev hayali kurarak Jenny, sınır dışı edilmiş olmalarının yarattığı sarsıntıya tepki veriyor olabilirdi. Belki de, burjuva olmasa da derin evcil kökler salarak aileyi, elinde ülkeyi terk etmelerini söyleyen bir başka emirle bir başka polis memurunun kapılarını çalmasından korumaya çalışıyordu. Ya da, ikinci çocuğunu beklerken bohem yaşamlarının artık sona erdiğini seziyordu.

Ancak Jenny Şubat sonlarına doğru Brüksel'e ulaştığında köksüz yaşamlarının sonlanmaktan henüz çok uzak olduğunu keşfetti: Karl hâlâ kalacakları kalıcı bir yer bulamamıştı. Jenny, Jennychen ve sütanne, Marx'ın yanına, şehrin kalbinde bulunan Place St. Gudule üzerindeki Bois Sauvage pansiyonuna yerleştiler. Marx'ın düşmanı kilisenin korkunç gücünü hatırlatırcasına yükselen St. Michel Katedrali'nin gölgesindeki Bois Sauvage'ın, Jenny'nin hayalindeki evle uzaktan yakından ilişkisi yoktu, ama Brüksel de Paris'teki kadar çok sayıda olmayan Alman mültecilerin –Fransız başkentindeki tahminî seksen bin mülteciyle karşılaştırıldığında sadece birkaç yüz kişiydi– gözde duraklarındandı.[8] Bu görece küçük grup arasında kolaylıkla bağlar kurulabiliyor, yol arkadaşlıkları hızla dostluğa dönüşüyordu.

Marx'ların Paris'teki yaşamı, bu büyük sahneye yakışır biçimde hem siyasi hem de kişisel dram ile dolu olmuştu. Brüksel'deki ilk günler çok daha sakin, ama bir o kadar da zengindi. Yıllar içinde Marx'ın etrafında oluşan çevre, düşmanları tarafından, ciddi sayıda üyesi olan bir örgüte layık nitelemeyle, "Marx'ın partisi" diye, çoklukla hor görülmüştür. Ancak böyle bir topluluk söz konusu değildi ve bu ifadeyi kullananlar dahi, grubun gerçekte sadece Marx'ın yakın çalışma arkadaşları ve aile fertlerinden oluştuğunu biliyorlardı. Yakın çevredekilerin ortak bir ideolojiyi paylaştıkları doğruydu, ancak Jenny ve Marx'ın etrafındaki kadın ve erkekler aynı zamanda duygusal yakınlık bağ-

ları da taşıyordu. Bu sözde parti üyelerinin çoğu ilk defa 1840'ların ortalarında Brüksel'de bir araya geldi.

Marx, şehre geldikten bir gün sonra, üç yıl önce yayın yönetmenliğini yaptığı sırada *Rheinische Zeitung*'un davranış biçiminden dolayı özür dilemek üzere, şair Ferdinand Freiligrath'ı bulmak için yola koyuldu. O zamanlar Freiligrath (aynı zamanda bir işadamıydı ve Engels'in ilham kaynaklarındandı) Almanya'nın en gözde şairlerinden biriydi. İlk takipçilerinin beğenisi –Herwegh için olduğu gibi– siyasete değil, çalışmalarının katıksız güzelliğine dayanıyordu. Şairlerin toplumsal sorunlarla ilgilenmemeleri gerektiğini ileri sürmüş ve konu üzerine Herwegh'le bir ağız dalaşına girmişti. 1842'de Freiligrath, Prusya Kralı tarafından yıllık bir maaşla ödüllendirilmiş ve ardından *Rheinische Zeitung* tarafından özgürlüğün maaşlı düşmanı olarak teşhir edilmişti.[9]

Ancak bundan sonraki iki yıl içinde Prusya hükümeti daha gerici bir tutum aldıkça Freiligrath'ın şiirleri siyasi bir hava kazandı. 1844'te *Yurtsever Hayaller* adlı kitabı yasaklandı. Kitabın adını İnanç İtirafı olarak değiştirdi ve önsözünde kraliyetin bağladığı maaşı reddetti. Kral küplere binmişti, kitap yasadışı ilan edildi ve Freiligrath Belçika'ya kaçtı. Marx'lar geldiğinde karısı Ida ile birlikte Brüksel'de sessiz bir yaşam sürüyor ve bir sonraki adım olarak ne yapacaklarına karar vermeye çalışıyorlardı. İki aile derhal birbirine ısındı.[10] Marx'tan sekiz yaş büyük olan Freiligrath yeni ahbabını "hoş, ilginç, mütevazı, kararlı [bir] arkadaş" olarak tanımlıyordu.[11]

Ancak Freiligrath'lar kısa süre sonra İsviçre'ye taşındılar ve Marx'lar Boïs Sauvage'dan ayrılarak onların boşalttıkları daireye yerleştiler. Mayıs ayında Marx'lar yine yer değiştirerek Brüksel'in doğusunda Porte de Louvain yakınlarındaki bir banliyöye taşınacaklardı.[12] Engels, Jung ve Renanya'daki diğer destekçilerin gönderdiği yaklaşık 1000 frankla, kütüphanesi de olan bir işçi sınıfı mahallesinde, rue l'Alliance üzerinde (Belçikalı bir demokrata ait) bir eve yerleşmiş, bir yıllık kirasını ödeyebilmişlerdi.[13] Paris'te rue Vaneau üzerindeki evleriyle karşılaştırıldığında bu ev iç karartıcıydı. Pazar tezgâhlarının ve küçük zanaatkâr atölyelerinin doldurduğu sokak üzerinde isten kararmış üç katlı bir binaydı. Ancak Jenny mekânın fakirliğinden şikâyetçi görünmüyordu, etraflarında bir arkadaş kolonisi oluşmaya başlamıştı. Brüksel'e Marx'la birlikte gelmiş olan gazeteci Bürger ve ailesi yakına taşınmışlardı.[14] Marx'ın Köln'den tanıdığı (ve bir sarhoşluk sırasında rehin almış olduğu) Alman gazeteci Karl Heinzen de öyle yapmıştı.[15] Moses Hess ve sevgilisi, Köln'de tanıştığı eğitimsiz işçi kadın Sibylle Pesch, Marx'lardan iki kapı ötesini kiralamışlardı[16] ve sosyalist eğilimli eski Prusya teğmeni Joseph Weydemeyer (Marx onu Weywey diye çağırıyordu) bir süreliğine Jenny ve Karl'ın yanına taşınmıştı.[17] Ama en önemli iki dost –ileride, aslında aileden olacaklardı– Nisan ayında geldi. Biri Helene Demuth, diğeri Engels'ti.

Marx ailesinin birçok ad yakıştırdığı ama en çok Lenchen diye seslendikleri Helene, Jenny'den altı, Marx'tan iki yaş küçüktü. Trier yakınlarındaki bir köydendi ve bir fırıncıyla karısının yedi çocuğundan biriydi. Lenchen yaklaşık on bir yaşından beri Westphalen ailesi için hizmetçi olarak çalışıyordu ve aslında, – diğer görevlerinin yanında ev sahibinin çocuklarına göz kulak olan bir hizmetli olarak olsa da– Jenny, kardeşi Edgar ve Karl ile birlikte büyümüştü.[18] Nisan 1845'te Jenny'nin annesi yirmi beş yaşındaki Lenchen'i Brüksel'e göndermişti, çünkü kızının bir bebek yoldayken bir diğerine bakabileceğinden endişe duyuyordu. Jenny'ye olabilecek en iyisini gönderdiğini söylüyordu, bundan daha iyisi ancak kendisinin bizzat gelmesi olurdu.[19] Sarı saçlı, mavi gözlü Lenchen evin idaresini eline aldı ve Jenny'ye Karl'a çalışmalarında yardım etmek ve doğuma hazırlanmak için zaman kazandırdı. Brüksel'e ilk geldiğinde Lenchen'in politik görüşlerinin, eğer varsa, ne olduğunu bilmiyoruz, ancak kısa sürede Marx ve Jenny'nin etrafındaki sosyalist ve komünist çevreye dahil oldu ve sosyal yaşamlarının daimî bir parçası haline geldi. 1845'in baharından itibaren Lenchen, ailenin içine doğmuşlar kadar Marx'ların bir ferdi olmuştu. Karşılığında aileye karşı kör bir sadakat besliyordu. Bir meslektaş, yıllar içinde birçok evlilik teklifi almış olsa da daima Marx'ları taliplerine tercih ettiğini söylemişti.[20]

Lenchen'in zamanlaması çok isabetliydi: Tam da Engels'in ortalığı karıştırmak üzere ortaya çıktığında Lenchen evi çekip çevirmek için gelmişti. Engels Marx'larınkinin hemen yanındaki evi kiralamıştı, ancak uyumadığı zamanın çoğunu onların evinde geçiriyordu.[21] Engels sekiz ay önce Paris'ten ayrıldığından beri Barmen'de ailesiyle birlikteydi. Oradayken (Marx'a, İngiliz burjuvazisini cinayet, soygun ve fabrikalardaki başka kitlesel boyutlardaki suçlarla itham ettiğini söylediği) *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabını yazmış ve babasıyla kavgalara tutuşmuştu. Baba oğlu hakkındaki her şeyi uygunsuz buluyordu ve onu yatıştırmak için, genç adam, evde kaldığı süre içinde işe geri dönmeyi kabul etmişti.[22] Ancak Marx'a şöyle yazıyordu: "Daha çalışmaya başlamadan sıdkım sıyrıldı; aralıksız bir pazarlık didişmesi içinde bulunmak fazlasıyla iğrenç, Barmen fazlasıyla iğrenç, zaman kaybı fazlasıyla iğrenç ve en iğrenci de, sadece burjuva olmak değil, aslında bir imalatçı, bilfiil proletaryaya karşısında saf alan bir burjuva olmak. Benim ihtiyarın fabrikasında geçirdiğim birkaç gün bile, daha önce görmezlikten gelmiş olduğum iğrençlikle yüz yüze gelmeme yetti."[23]

İşten ayrıldı, babasına fabrikayla artık bir ilgisi kalmadığını bildirdi ve Moses Hess ile birlikte Renanya çevresinde komünizm lehine kışkırtıcılığa başladı.[24] Ancak Engels'in faaliyetleri kısa süre sonra, raporunda onu "yazar kılığında ortada dolanan kuduz komünist" diye tanımlayacak olan polisin dikkatini çekmişti.[25] Tutuklama emri çıkartılacağından ve bütün ailenin adına leke sürüleceğinden korkan baba, buna izin vermemek için, dinden dönmüş oğluna Brüksel'e kaçması için gerekli parayı verdi, ki bu da çok isabetli olmuştu, çünkü orası zaten tam da Engels'in gitmek istediği yerdi.[26]

Brüksel'e varmadan önce Marx'a yazdığı bir mektupta Engels, "kuramsal zırvalıkları" bir kenara bırakıp gerçek şeylerle ve gerçek insanlarla ilgilenmek için sabırsızlandığını bildiriyordu.[27] İngiliz emekçi sınıfı üzerine yazdığı kitabı Mayıs'ta Almanya'da yayımlanacaktı ve Marx'a, kitaptan alacağı telif parasını memnuniyetle ona verebileceğini ve böylece ailenin mali sıkıntısını azaltabileceğini söylemişti; kendisinin yaşamak için babasından aldığı yeterince parası vardı.[28] Bu arada, hem çalışmak hem de kışkırtıcılık yapmak için eşit derecede hazırdı. Barmen'deyken o kadar uslu durmuştu ki, şöyle diyordu: "Yüce Tanrı yazdıklarımı görmezden gelip beni cennete kabul edebilir diye korkuyorum."[29]

Marx bu cesur yoldaşının yanında olmasından büyük heyecan duyuyordu ve Jenny kendinden altı yaş küçük bu adamla nihayet tanışmaktan memnundu. (Engels o zamana kadar Jenny'yi sadece kulağa tehditkâr gelen "Madam Marx" olarak biliyordu.) Eğer Engels, Karl'la çalışmayı planlıyorsa aynı zamanda Jenny'yle de çalışmak durumundaydı. Marx'ın bir düelloda yaralanıp yazı yazamaz hale geldiğine dair kurduğu hayalinde umduğu gibi, gerçekten de onun sağ kolu olmuştu. Tüm bunlar, evleri şimdi dostlarının faaliyet merkezi haline geldiğinden dolayı daha kolaylaşmıştı. Bu artık Marx'ın, Paris'te yaptığı gibi, toplantılara katılmak için dışarı çıkmaması anlamına geliyordu; toplantılar onun ve Jenny'nin ayağına geliyordu. Brüksel'de tanıştıkları yirmi üç yaşında bir matbaa dizgicisi olan Stephan Born şöyle diyordu: "Sevinç ve hüznün paylaşıldığı ve kederin, eksiksiz ve karşılıklı bağlılık bilinciyle üstesinden gelindiği, böylesine mutlu bir evlilikle nadiren karşılaşmışımdır. Dahası, Bayan Marx kadar hem dış görünüşüyle hem de ruhuyla bu derece dengeli ve insanı hemencecik büyüleyen bir kadını nadiren tanımışımdır."[30]

Jenny küçük kolonilerinin kıt kaynaklarını birbirleriyle paylaşarak uyum ve anlayış içinde olduğunu hatırlayacaktı. İçlerinden birinin başarısının hepsinin başarısı olduğunu söylüyordu. Brüksel'in büyük *café*'lerinin art arda dizilmiş avizelerinin altında birlikte yemek yiyorlar, birlikte dans ediyorlar ve birlikte içiyorlardı.[31] Ayrıca orada Almanlar, aynı artan yoksunluk ve çaresizlik hikâyelerini kendi memleketleri için anlatan başka ülkelerden gelmiş siyasi sığınmacılarla da karşılaşıyordu.

1845 yılında Avrupa'nın üzerinde bir lanet varmış gibiydi. Kötü tahıl hasatları ve İrlanda'dan başlayıp Kıta'ya yayılan patates küfü gıda arzını mahvetmişti. Kırsal nüfuslar topraklarında kalıp kendilerini artık besleyememek ile o güne kadar tek bildikleri yeri, garip yeni insanlar arasında garip yeni evlerde yaşamak için terk etmek arasındaki zorlu kararla karşı karşıya kalmışlardı. Her iki yol da açlıktan ölmeyle sonuçlanabilirdi. Bilet parası bulabilen on binlerce Avrupalı göç yolunu seçti. Sadece 1845'te yüz binden fazla insan Birleşik Devletler'e göç etti. 1845 rekor sayıda göçün gerçekleşeceği yılların ilkiydi. Ancak tarlalarını terk edenlerin çoğunluğu çok uzağa gitmemiş, sürüler halin-

de Avrupa'nın artan derecede aşırı nüfuslu kent merkezlerine üşüşmüşlerdi.[32] Kırı kentlere bağlayan yollar arabalara doluşmuş aileler ve eşyalarından ya da sahip oldukları her şeyi sırtlarında taşıyan bekâr avarelerden tıkanmıştı. Bu küçük çiftçilerin sayısı azaldıkça gıda sıkıntısı artmıştı.[33] Hastalık hüküm sürüyordu. Suç, ahlaksızlık ve çocuk kaçakçılığı yükselen iş kollarıydı ve tarımsal buhran derinleşip yaygınlaştıkça kargaşa tehdidi artmıştı.[34]

Tarımın zora düşmeye başlamasıyla aynı sırada, ticaret aşırı hız kazanmıştı. 1800'den itibaren Avrupa nüfusu yüzde 40 artmıştı ve sanayiciler bu geniş piyasaya mal yetiştirmek üzere olabildiğince hızlı çalışıyorlardı. Geçmişte mallar talebe dayalı olarak üretilirdi, ancak şimdi üretim süreci o kadar ucuzlamış ve hızlanmıştı ki, kâra doymayan imalatçılar artık müşterilerinin mallarını talep etmesini beklemiyorlardı. Onun yerine kendi piyasalarını oluşturuyorlar ve satmak zorunda olduklarını satın alacak yeter miktar yerli müşteri bulamazlarsa, mallarını dünyanın dört bir yanına göndermek için yeni demiryollarını ve buharlı gemileri kullanıyorlardı. Ticaret potansiyelinin bir sınırı olmadığını düşünüyorlardı. Bu zihniyet özellikle de dünyanın en sanayileşmiş ülkesi olan İngiltere'de yaygındı. Parası yetenler için soru artık, "neye ihtiyacım var?" değil, "canım ne istiyor?"du ve bu soruyu soranlarla nüfusun geri kalanı arasındaki uçurum korkutacak boyutlara ulaşmıştı.[35]

İvmelenen ticaret iş imkânları yaratıyordu, ancak yeni fabrikalar ve genişletilen madenler artan nüfusa yetecek miktarda iş üretemiyor ve ille de makineleşme ya da rekabet nedeniyle sürdüregeldikleri mesleklerini kaybedenleri istihdam etmiyordu. İlk işe alınanlar, genellikle, erkeklere göre çok daha ucuza mal olan kadın ve çocuklar oluyordu. Dahası, fabrika ve madenlerde yaratılan işler, ailelerin alışageldikleri güvence ve istikrarı sağlamıyordu. Bu aileler kuşaklar boyunca ya aynı toprak sahibi için, ya aynı meslek dalında ya da aynı toprak üzerinde çalışmışlardı. Hayatları zorluydu, ama varlıkları topluluklarının dokusunun bir parçası, toprağın bir parçası olagelmişti. Şimdi çalışma imkânı, ustabaşı denilen, çoğunlukla sadece işverenine sadık bir yabancı olan yeni tür bir yaratığın keyfine bağlı olarak bahşediliyor ya da yitiriliyordu. Fabrika katındaki koşulların da hesaba katılması gerekiyordu: Yaralanma ya da ölüm korkusu, işçi yaşamının bir gerçeği haline gelmişti. Günde on iki ila on sekiz saat, haftanın altı buçuk günü bu aileler çalışma uğruna yaşıyor, hayatta kalmak için çalışıyorlardı.

Bu talihsizlerin ve henüz sanayi sistemine dahil olmamış onlar gibi milyonlarcasının sayısı sistemin zenginliklerinin keyfini çıkaranlardan katbekat fazlaydı. Ama kolaylıkla göz ardı ediliyorlardı; düpedüz görünmez, ses çıkarmaz, güçten yoksun, lidersiz, okuma yazma bilmeyen bir kitleydiler. Bunun yanında bu kitlenin çeperlerinde yer alan, bu insanların hayatlarının ve toplumlarının altüst edilişine şahit olmuş çoğunlukla terzi, marangoz, matbaacı gibi zanaatkârlardan oluşan bir grup da vardı. Bir de bu işçileri –proletaryayı– tanı-

mayan, ancak içinde bulundukları kötü durumun farkında olan entelektüeller vardı. Avrupa'nın her yerinde kahvehane, meyhane ve salonlarda zanaatkârlar ve entelektüeller bu durumun düzeltilmesini hedefleyen pek çok farklı toplumsal değişimi tartışıyorlardı.

Aslında, ticaretin genişlemesine neden olan kolay ulaşım, aynı zamanda, reform fikirlerinin yayılmasına da yardımcı olmuştu. Avrupa'nın büyük çoğunluğunda okur yazarlık hâlâ yüzde 50'nin altındaydı, ancak bilgiye karşı bir açlık duyuluyordu. Kitaplar uluslararası hale gelmişti ve toplumu –malikâneden sefil haneye kadar– yeni, gerçekçi bir tarzda betimleyen Balzac, Victor Hugo ve Dickens gibi yazarlar dünya çapında tanınıyordu. Eserleri, daha önce sadece yerel yazarların bilindiği kabul salonlarında ve kulüplerde heyecanla tartışılıyordu.[36] Gazeteler de, kralların kamudan saklı tutmak istedikleri hiçbir bilginin matbaanın dışına çıkmamasını sağlamak üzere memur edilmiş yerel sansürcülere takılmadan, bir başkentten diğerine daha hızlı ulaşıyordu. Avrupa'nın en baskıcı hükümdarı Çar I. Nikolay'ın on iki sansür dairesi kurmuş olduğu Rusya'da dahi, yabancı gazeteler ortalama yurttaşın eline ulaşabiliyordu.[37] Marx'ın dostu Pavel Annenkov, "daha önce en yukarıdaki aristokrat ve hükümet çevreleri için bir ayrıcalık olan şey[in] şimdi sıradan bir uygulamaya dönüştü[ğünü]" söylüyordu.[38]

Ancak belki de hepsinden daha tehlikelisi, Truva atları gibi, kalplerinde ve zihinlerinde devrimci kavramlar taşıyan seyahat halindeki erkek ve kadınlardı. Yurtdışında yeni bir hayata başlamak üzere köklerinden ayrılan mültecilerin aksine, Avrupa'nın eğitimli sınıflarından gelen pek çokları, iş ya da eğitim amacıyla seyahat ediyordu. Kısa süreliğine geldikleri yerlerde yeni fikirlerle tanışıyor ve daha geniş bir dünya görüşü ediniyorlardı. Çapraz döllenme Fransız ve Amerikalıların demokrasi derslerini ta St. Petersburg'a kadar taşımış, İngiliz ticaretinin karışıklığını Milan'da tartışılır kılmıştı. Avrupa'nın her yerinde heyecanlı bir uğultu, savunucularının toplumsal hastalıkları tedavi edeceğine ve hem doğal hem insan elinden çıkma felaketler yüzünden yiyeceksiz, barınaksız ve işsiz kalmışları kurtaracağına inandıkları yeni sosyalizm ve komünizm kavramlarını selamlıyordu. Hükümetleri tarafından sürgün edilmiş grupların liderleri yabancı başkentlerde toplandıkça konuşmalarının renginde, ulusaldan enternasyonal kaygılara doğru gözlenebilir bir kayış fark edilebiliyordu.[39]

O zamanlar Avrupa'da protesto gösterileri çok enderdi: İşçilerin sanayi denen sinsi canavarla nasıl baş edeceklerine dair bir fikirleri yok görünüyordu. Ancak bir yıl öncesinde (Engels'in etkin işçi sınıfı hareketinin başlangıcını oluşturduğunu düşündüğü) Silezyalı işçilerin isyanı vardı ve Mart 1845'in sonlarına doğru siyasi-dinî bir anlaşmazlığın şiddet olaylarına dönüşmesiyle İsviçre, Lucerne'de yüz kişi öldürülmüştü.[40] Toplumsal reform çağrısı yapanlar için böylesi olaylar artan biçimde birer işaret gibiydi.

Bunlar Avrupalı hükümdarların da dikkatini çekmişti. Toplum onlar için de değişim geçiriyordu. Daha önceleri tehdit; toprak, onur ya da din uğruna

başka hükümdarlarla yapılan savaşlardan kaynaklanıyordu. Fakat on sekizinci yüzyılda Fransa ve Amerika'da gerçekleşen devrimlerden ve 1830'daki daha yakın tarihli artçı sarsıntıdan beri, tehlike daha zor tahmin edilebilir olmuştu ve sıklıkla hedef, şu sinir bozucu insan hakları kavramıydı. Hükümdara karşı tehdit hâlâ rakip bir tahttan gelebilirdi, ama aynı zamanda, aydınlanmış soylular, burjuva entelektüeller ya da işçi gömleği giymiş kırmızı kuşaklı bir esnaf da tehdidin kaynağı olabilirdi.

Avrupa bilinmedik denizlere doğru yol alıyordu. Kralların ve prenslerin buyruklarının tartışmasız olduğu ve toplumun tüm üyelerinin kendinden üstün olanlara (eğer köle olmamışlarsa) bağlı olduğu, yüzyıllarca hüküm sürmüş olan görece yalın toplumsal yapı oldukça hırpalanmış görünüyordu. Ama bu yapının yerine ne gelecekti? Aslında, Kıta Avrupası'nın geleceğini keşfetmek *mümkündü*. Bunu görmek için tek yapılması gereken, Manş'ın karşı kıyısına geçmekti. Engels daha önce orada bulunmuştu ve 1845'in yazında beraberinde bir yoldaşını getirdi: Karl Marx.

1 McLellan, *Karl Marx*, s. 143.
2 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 161; Robert Payne, *Marx*, s. 118.
3 *MECW*, Cilt 4, s. 675.
4 *A.k.*, s. 676-677.
5 Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 76.
6 *A.k.*, s. 75; Raddatz, *Karl Marx*, s. 284.
7 Longuet, *Karl Marx*, s. 114.
8 *A.k.*, s. 118.
9 McLellan, *Karl Marx*, s. 141; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 99-100.
10 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 100; Peters, *Red Jenny*, s. 62-63.
11 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 100.
12 McLellan, *Karl Marx*, s. 129; Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 57; *KMIR*, s. 20; Robert Payne, *Marx*, s. 118-119.
13 *MECW*, Cilt 38, s. 21-22; McLellan, *Karl Marx*, s. 130; Longuet, *Karl Marx*, s. 118.
14 *KMIR*, s. 20; McLellan, *Karl Marx*, s. 130; Longuet, *Karl Marx*, s. 118.
15 *KMIR*, s. 5-6.
16 Hess ile Sibylle, 1852 yılında, Hess'in babası öldükten sonra evlendi. Shlomo Avineri, *Moses Hess*, s. 16; Longuet, *Karl Marx*, s. 118.
17 *KMIR*, s. 20.
18 Peters, *Red Jenny*, s. 60; McLellan, *Karl Marx*, s. 129-130; Edna Healey, *Wives of Fame*, s. 78.
19 *KMIR*, s. 20; Peters, *Red Jenny*, s. 60.
20 *KMIR*, s. 60; Valerij Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 970; Peters, *Red Jenny*, s. 61.
21 McLellan, *Karl Marx*, s. 130; Longuet, *Karl Marx*, s. 119; Mayer, *Friedrich Engels*, s. 66.
22 *MECW*, Cilt 38, s. 9-10.
23 *A.k.*, 19-20.
24 *A.k.*, s. 10-11, 28-29.
25 *A.k.*, s. 572 (notlar bölümü)
26 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 65.
27 *MECW*, Cilt 38, s. 13.
28 McLellan, *Karl Marx*, s. 130.
29 *MECW*, Cilt 38, s. 19.
30 McLellan, *Karl Marx*, s. 143; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 133.
31 Longuet, *Karl Marx*, s. 120.
32 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 293.
33 Stearns, *1848*, s. 31-32; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 64; Roberts, *History of Europe*, s. 14.
34 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 81.
35 Stearns, *1848*, s. 28; Roberts, *History of Europe*, s. 221, 913.
36 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 169; Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 24.
37 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe, 1848-49*, s. 3; Derek Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 20.
38 Annenkov, *Extraordinary Decade*, s. 62.
39 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 10; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 160, 162.
40 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 60.

9. Bölüm

Londra, 1845

> Bu dünyada talihimiz nedir bilemeyiz. Şimdi hayatımı sürdürmem için büyük mücadeleler vermem gerekiyor –hem de çok büyük çabalar bayım– ve buna karşın sürdüremiyorum da –bazı zamanlar elimdekiyle yetinmeye mecbur kalıyorum, sık sık–.
>
> *Bir sokak sanatçısı*[1]

Engels'le Birlikte İngiltere'ye gitmek üzere yola çıkmadan önceki bahar aylarında Marx, birlikte yazacakları ve ikilinin "kuramsal gevezelikleri" geride bırakmalarını sağlayacak, bir anlamları olması için –ister dinî, ister siyasi ya da iktisadi– fikirlerin gerçek dünyadan kaynaklanıyor olması gerektiğini kesin biçimde gösterecek bir kitap için aklına gelenleri karalıyordu.[2] Özellikle Alman entelektüeller, zorunluluktan dolayı felsefenin en yüksek alanlarına hapsolmuşlardı, çünkü hükümet gündelik hayatla ilgili olduğu fark edilebilecek ne varsa tartışılmasını ya da yayımlanmasını yasaklamıştı. Sosyalistler bile, aslında insanlar ve açlık demek isterken, kastettiklerini gizlemek için "insanlık" ve "ıstırap" gibi sözcükler kullanıyorlardı. Ancak Marx ve Engels koşulların, kuramsal perdenin kaldırılarak maddi gerçekliğin ortaya çıkarılmasını gerektirdiğini öne sürüyorlardı. Marx böyle bir zamanda yazdığı on bir maddelik *Feuerbach Üzerine Tezler*'de sorunu şu ünlü sözüyle özetlemişti: "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde *yorumlamışlardır*; oysa sorun onu *değiştirmektir*."[3] Marx ve Engels, bu eylem çağrısı ve Marx'ın ekonomi politik üzerine yazacağı (ancak henüz başlamadığı) kitabı için aldığı 1.500 frank tutarındaki avansla birlikte, İngiltere'ye doğru yola çıkmaya hazırlanıyorlardı.[4]

Jenny, Karl'ın yokluğunda Lenchen ve bebekle birlikte Trier'e dönmeye karar vermişti. Altı aylık hamile olması yolculuğu oldukça zorlaştıracaktı, ama annesinin başı kardeşi Edgar'la fena halde beladaydı. Edgar, yıllar süren kararsızlığın ardından nihayet hukuk sınavlarına girmişti, ancak ne bir yuva kurmaya ne de bir iş bulmaya niyetli görünüyordu. Köln'de okuduğu sıralarda

radikal çevrelere girmiş ve dediğine göre devrim ve toplumun ıstırapları uğruna annesinin kesesini kurutmuştu, ancak gerçekte para, oldukça hareketli bir sosyal yaşama ve sıkça gittiği operada geçirdiği gecelere harcanmıştı. Kardeşi bir oğlan çocuğuyken onu gönülden seven Jenny, Marx'a, Edgar'a karşı şimdi yumuşak davranmakta zorlandığını yazıyordu. Edgar Brüksel'e yapacağı uzunca bir ziyareti planlıyordu ve Jenny muhtemelen bu "dağınık kafalıyı" kendi sorumluluğuna alarak annesinin üzerindeki yükü hafifleteceğini umuyordu.[5] Temmuz'da aksi yönde yola çıkacak olan Marx ve Engels'e veda ederek, doğuya doğru, Trier'e giden bir posta arabasıyla yola koyuldu.

İkili İngiltere'deki altı haftalık ziyaretlerinin büyük bölümünü Manchester'da geçirdi. İngiltere'nin tekstil sanayisinde yaklaşık beş yüz bin kişi çalışıyordu ve bu kent, sanayinin merkez üssüydü. Bir toplumbilimci için, burası tek kelimeyle sanayi dünyasının laboratuvarıydı. Marx ve Engels gelinceye dek, ev temelli tekstil sanayisinden kitlesel ölçekte fabrika sistemine geçiş tamamlanmıştı. Toplumsal gelenekler uyarınca işçilerine kendileri de usta olana kadar farklı derecelerde cömertlikle sahip çıkan küçük zanaat ustasının yerini, neredeyse tamamen, çalışanlarına karşı, kârı en yükseğe çıkaracak kadar düşük bir ücret ödemesi dışında hiçbir sorumluluk taşımayan, yüzü olmayan şirketler almıştı. İnsan artık bir insan değil makinanın bir parçasıydı. Aslında artık ailesinin reisi de değildi; aile de fabrikaya aitti.[6]

Marx ve Engels çalışmalarını, puslu is yağmurundan kaçıp vitray pencerelerle çevrili girintide oturdukları, David Ricardo, Adam Smith, David Hume ve Sör William Petty gibi Britanyalı iktisatçıların kitaplarını gözden geçirdikleri Britanya'nın en eski halk kütüphanesi olan Chetham Kütüphanesi'nde sürdürüyorlardı. Bu yazarların hepsi ileride Marx ve Engels'in eserlerinde yerlerini alacaklardı. Geceleri orta sınıf işadamlarının sosyalleştiği barları dolaşıyor ya da Mary Burns ile buluşup her saat, özellikle de işçilerin ücret kuyruğuna girdikleri cumartesi geceleri capcanlı olan, kalabalık işçi mahallelerini[7] ziyaret ediyorlardı. Öyle gecelerde, bir haftalık ağır çalışma, mucizevi biçimde gümüş ve bakırdan madeni paraya dönüştüğünde bir delilik peydahlanırdı. Parayı tutan eller, bir anlığına, özgürlüğün de müjdesini verir görünürdü, ama bazen fabrikalar ücret ödemelerini bir barda yapar ve haftalık kazançlar barın kapısından dışarı çıkmaya asla fırsat bulamazdı. Bu erkek ve kadınlar, çalışmanın onlara mutluluk getirdiği yanılsamasına yenik düşmüşlerdi. Başkaları ise, değerli paracıklarını, azık satın almak için doğrudan, akşam ondan gece yarısına kadar açık olan pazara götürürlerdi. Ancak, sağa sola yayılmış pazaryeri, uzaktan bile yeryüzündeki cehennem gibi görünür ve kokardı: Sıra sıra dizilmiş tezgâhlar yağ lambalarının kızıl aleviyle aydınlatılırdı ve tezgâhlarda sunulanlar, gündüz vakti daha varlıklı müşteriler tarafından geride bırakılmış olan çürük ürünler ve kokuşmuş artıklardan ibaretti. Çamur ve mutfak dökün-

tüsünden bir halı üzerine kurulmuş bu yer, bu mahallelerde yaşayanların içine yuvarlandıkları çukurun ne kadar derin olduğunun bir başka iğrenç kanıtıydı.[8]

İşçilerin yaşadığı konut bölgesinde iki oda, bir bodrum ve çatı katından oluşan alçak kulübeler ortalama yirmi kişiyi barındırıyor ve her 120 kişi için evlerin dışında tek bir tuvalet bulunuyordu. İnsan ve hayvan pisliği kokusu öylesine sinmişti, evler o kadar dip dibeydi ki rüzgâr avlulara ulaşıp havayı temizlemeye yetmiyordu.[9] Fabrikalarda çalışanlar pamuk işindeydiler ve yün çok pahalı olduğundan, bütün yıl pamuklu elbiseler giyiyorlardı. Üzerinde biraz olsun renk taşımayı sürdüren kıyafetler zenginlik işaretiydi; çoğu işçinin kıyafeti o kadar sık yıkanıyordu ki ilk renklerinin ancak uçuk izleri görülebiliyordu. Emekçilerin gücü, kendilerini durmadan yağan soğuk yağmurdan koruyacak bir şapka almaya yetmiyordu. Bu nedenle başlarına ıslatılarak kep şekli verilmiş kâğıtlar geçiriyorlardı. Eldiven, çorap türü donanım, henüz işçi mahallelerindeki sözcük dağarcığına bile girmemişti. Ayakkabı da lüks tüketimdi; erkekler, kadınlar ve çocuklar bütün yıl boyunca yalınayak geziyorlardı.[10]

Bu çaresiz dünyada aile yaşamı çözülmüştü. Çalışmak zorunda olan, ancak küçük çocuklarına bakacak birilerini bulamayan anneler, bebeklerine, eve geri dönene kadar baygın kalmaları için afyon veriyorlardı. On iki yaşındaki kız çocukları ailenin mali sıkıntılarını hafifletmek üzere "evlendiriliyorlardı" ve yine aynı nedenle erkek çocukları sokaktaki yaşamlarına altı yaşında başlıyorlardı. Daha önceleri sevdiklerini geçindiriyor olmaktan gurur duyan babalar, üç kuruş para için yeniyetme çocuklarıyla rekabete giriyorlardı. Hastalık, yoksulların gücünün yetmeyeceği bir başka lükstü; ölüm, yaralanmaya ya da hastalanmaya yeğ tutuluyor, daha merhametli kabul ediliyordu; çünkü yaralanmış ya da hasta bir işçi zaten çökmüş olan aileleri için bir başka yük anlamına geliyordu.[11] Gerçekten de, yoksul cenazeleri, özellikle de İrlandalı yoksulların cenazeleri, göçüp giden şanslının şerefine gürültülü eğlencelerdi. Yas evindeki zıvanadan çıkmış keman sesleri ile oyun için dönen ve hoplayan bedenlerin birbirleriyle çarpışması, hayatta kalanların kendi varoluşlarının devam eden sefaletinden kısa süreliğine uzaklaşmalarına yardımcı oluyordu.

Marx'ın aradığı gerçeklikse, bunu Manchester'da bulmuştu. Bu seyahatten önce proletarya yaşamına hiç tanıklık etmemişti ve o güne kadar tecrübe ettiği hiçbir şeyin, onu, burada insanlığın gördüğü alçalmaya hazırlaması mümkün değildi. Paris'te işçilerle tanışmıştı, ama sadece hikâyelerini dinlemişti. Şimdi dizlerine kadar sanayi artığının içine batmıştı, hem fiziki hem de manevi anlamda. Bu yerdeki görüntüler, kokular ve acıyla dolu sesler sarsıcı olmalıydı. Nihayetinde Marx, kültürlü çevrelerde dolaşan, bir aristokratla evli bir orta sınıf entelektüeliydi. Uzun zamandan beri kuramla yola çıkanları eleştirmiş olsa da, aslında gerçekte kendisi de öyle yapmıştı. Ama buraya kadardı.[12]

İki arkadaş yaklaşık bir buçuk ay sonra Manchester'dan ayrılıp sanayi toplumunun bir diğer yüzünü görmek üzere Londra'ya geçtiler. Başkenti yürüne-

meyecek kadar kalabalık bulmuşlardı, ancak yine de Engels şehrin, yalnızlık ve umursamazlıkla çevrili olma hissi verdiğini söylüyordu.[13] Manchester'da zenginler yoksulları görmemek için çaba göstermişlerdi; şehir, varlıklı sınıfların sefaletle karşılaşmak zorunda kalmadan yaşayabilecekleri şekilde düzenlenmişti.[14] Londra'da böyle bir çabanın izine rastlanmıyordu. Zengin ve yoksullar aynı sokakları paylaşıyorlardı, ancak iki ayrı canlı türü gibiydiler, toplumsal olarak o denli uzaktılar ki, birbirlerinin gözünde sömürü nesnesi olmak dışında yoktular. Yoksul zenginden, zengin de yoksuldan ne koparabilirse çalıyordu; birine suç, diğerine sanayi deniyordu.

Londra'nın zaten çok kalabalık olan kenar mahalleleri o yıl İrlanda'daki kıtlık nedeniyle iyice dolup taşmıştı ve yeni gelen sefillerin birçoğu insana bile benzemiyordu. Londra'nın dar sokaklarında ıslak zemine oturmuş yaşlı kadınlar daha çok çaput yığınını andırıyordu; sadece berelerinin altından yükselen pipo dumanı orada bir insanın bulunduğunun deliliydi. Paçavralar içindeki çocuklar o kadar kire bulanmışlardı ki, yaşlarını ya da cinsiyetlerini anlamak çoğunlukla imkânsızdı.[15] Daha iyi durumdaki İrlandalı göçmenler taş kulübelerden gelmişlerdi, ancak çoğu sadece toprak baraka görmüş, derileri memleketlerinin sert havasından kalınlaşıp sertleşmiş ve İrlanda'nın tepelerinden dökülen tunç renginde sularda yıkanmaktan kahverengileşmişti. Daha önce Londra'da kendilerine bir yaşam kurmuş olan kendi hemşerileri tarafından bile hor görülüyorlardı; çünkü bu yeni gelenler, yerleşikler arasındaki en çaresizlerin bile kabul etmeyeceği ücretlere çalışıyor ve mekân değerliyken yer işgal ediyorlardı.[16]

Manchester'da işçi mahalleleri nehir boyunca yabani ot gibi yayılmıştı, ancak Londra'da kenar mahalleler dikey yükseliyordu ve yoksullar dört katlı evleri tavan arasından bodruma kadar tıka basa doldurmuştu. Merdivenler dahil her bir santimin sahibi vardı.[17] Bazıları bir yatağın tamamını değil bir kısmını kiralıyordu. Diğerleri duvar boyunca asılı bir ipin üzerinde bir yer kiralıyor ve böylece oturarak uyuyabiliyorlardı. Oğlan ve kız çocukları, erkekler ve kadınlar, yabancılar, her gece, üst sınıfların verili kabul ettiği sıcaklık ve dinlenebilme peşinde bir insan istifine dönüşüyordu.[18] Bu kalabalık ve daha da az iş için daha çok insanın rekabet etmesi yüzünden, Londra'daki ahlaki çürümüşlüğün derecesi Manchester'dakine kıyasla ölçülemez derecede daha vahimdi. Yoksulların toplandığı Soho Meydanı, St. Giles ve Strand'daki seks endüstrisi dillere destandı. Yetişkinleri taklit eden genç çocuklar, yoldan geçen ve kendilerine bir çeyrek peni verebilecek herkese rezil tekliflerde bulunuyordu.[19]Aileleri gıda ve iş yokluğundan çiftliklerinden ya da köylerinden sürülmüş bu çocuklar, sokakta nasıl hayatta kalacaklarını öğrenmişlerdi. Onlar kenar mahallelerin dirençli proletaryasıydılar. Toplum onlara satacak neleri olduğunu soruyordu ve aynı Manchester fabrikalarındakiler gibi onlar da, kendilerine ait olan tek şeyle yanıt veriyorlardı: bedenleri.

Marx ve Engels şehri turlayıp bu yoksullar için çalışan Almanlarla ve Britanyalılarla buluşuyorlardı. Bunların bazıları, Marx'ın ilk kez Fransa'da karşılaştığı, Londra'da Alman İşçileri Eğitim Derneği diye masumane bir ad altında Soho'daki Red Lion Pub'da gizli faaliyetlerini yürüten Adiller Birliği üyesiydi.[20] Liderleri Karl Schapper, Heinrich Bauer ve Joseph Moll'du. Onlarla ilk kez 1843'te karşılaşmış olan Engels, bunların "tanıştığı ilk devrimci proleterler" olduğunu söylüyordu... "Bu üç adam gibi adamın, o zamanlar hâlâ sadece adam olmaya çalışan benim üzerimde bıraktığı etkiyi asla unutmayacağım."[21]

Birlik, Eğitim Derneği'ni yeni üye devşirmek için kılıf olarak kullanıyordu. Derneğin İsviçre ve Almanya'da da şubeleri vardı ve Eğitim Derneği üzerinde kuşku biriktikçe Almanlar koro dernekleri ve spor kulüpleri kuruyorlar, yeraltındaki birliklerine üye çekebilmek için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı.[22] 1845'e gelindiğinde üye sayısı sadece yaklaşık üç yüz kadardı. Ancak örgüt azar azar Alman olmayanları da bünyesine katmaya başlamıştı ve böylece kapsayıcılığı artan grup artık Komünist İşçiler Eğitim Derneği adını almıştı. Üyelik kartları yirmi farklı dilde basılmıştı ve üzerinde "tüm insanlar kardeştir" yazıyordu. Ancak Engels bu şubelerin neredeyse tamamen, çoğu kendisi de usta olmayı arzulayan zanaatkârlardan –işgücünün aristokrasisinden– oluştuğuna dikkat çekiyordu.[23]

Bunun aksine İngiliz radikal ya da reformcu hareketi, oy hakkı için mücadele etmek üzere bir kunduracının Londra Haberleşme Derneği'ni kurduğu 1792 gibi eski bir tarihten beri, işçilerin ve zanaatkârların dengeli bir karışımından oluşuyordu. (Bu çabaları nedeniyle Thomas Hardy vatana ihanetle suçlanmış, canlı canlı bağırsaklarının deşilmesiyle, sonra da asılmakla tehdit edilmişti.) İngiltere diğer uluslardan önce sanayileştiği için bu yeni sistem üzerine yapılan çalışmaların en olgunları oradan geliyordu.[24] 1820'de Robert Owen, ilk Britanyalı sosyalist, işçilerin, kendisine gerçek değerinin korkunç derecede altında değer biçilen bir tür para birimine –emek– sahip olduklarını ileri sürmüş ve o tarihten beri, İngiliz radikalleri emeği hem nitel hem de nicel olarak değerlendirmişlerdi.[25] Sömürü düzeninden doğrudan doğruya imalatçıları sorumlu tutuyorlar, ama aynı zamanda, onların sermayelerinin kaynağında uzun zamandır Parlamento'yu denetimlerine almış olan varlıklı toprak sahiplerini ve taşra tüccarlarını görüyorlardı. Bu adamlar kendi güçlerinin baki kalmasını garantiye alırken, kârlı parasal getirisi nedeniyle sanayiyi finanse ediyorlardı. O zamana kadar ikisinde de başarılı olmuşlardı, ama kendilerine kafa tutanlar da olmuştu.[26]

1830'da Avrupa, Fransa ve Polonya'daki ayaklanmalara tanık olurken Manchester'daki işçiler, üst sınıfların gücünü kırma amacıyla –erkeklere genel oy hakkı dahil– siyasi reformu zorlamak için tüm emekçileri bir şemsiye sendika altında toparlamaya kalkıştılar. Ancak iki yıl sonra Reform Yasası kabul edildiğinde, Parlamento onları oyuna getirmiş, oy hakkını sadece orta sınıfın

seçkin üyelerine tanımıştı. İşçilerin siyasi uzlaşmadaki yerleri yok sayılmıştı.[27] Ne var ki bu geçici başarısızlık yenilgi hissi yaratacağına, sendikalaşmaya ivme kazandırmıştı. 1833'e gelindiğinde, bir örgütün en azından yarım milyon üyesi bulunuyordu.[28] Aynı zamanda işçiler, bir grup olarak toplum içinde özel bir yere sahip oldukları, ayrı bir insan sınıfı oluşturdukları gerçeğinin, *işçi sınıfı* olduklarının ayırdına varmışlardı. Radikal bir propagandacı olan Bronterre O'Brian onların meydan okuyuşlarına ses veriyordu: "Azınlığın yasalarından bugünkü eşitsizlikler doğmuştur; bunlar çoğunluğun yasalarıyla ortadan kaldırılacaktır."[29]

1837'de Britanyalı işçi eylemcileri, Avam Kamarası'na altı talep sundular. Bu talepler ertesi yıl, nihai amacı Parlamento'yu Britanyalı tüm erkek yurttaşlara açmak olan baştan aşağı bir siyasi reform çağrısı yapan Halkın Bildirgesi {People's Charter} olarak bilinecekti.[30] Ancak beş yıl sonra Çartist {Bildirgeci} hareket ölüm döşeğindeydi, altı madde defalarca geri çevrilmişti. 1845'e gelindiğinde Çartistler varlıklarını devam ettirmek için Fransa ve Almanya'daki işçilerle işbirliği olanakları arıyorlardı.[31]

Marx ve Engels tam bu sırada İngiliz işçi hareketinin liderleriyle tanıştılar. Bunların başında, Londra merkezli *Northern Star* {Kuzey Yıldızı} gazetesinin yayın yönetmeni olan Çartist lider George Julian Harney ile yine Çartist olan ve Marx ve Engels'le dostluğu hayat boyu sürecek Ernest Jones geliyordu.[32] Marx'ın çevirmenliğini yapan Engels, görüşmelere katılanların, Çartizm, sosyalizm ve komünizm gibi çeşitli hareketlerin proletaryanın burjuvaziyle olan aynı tarihsel mücadelesinin farklı tezahürleri olduğu konusunda ikna olmuş olarak ayrıldıklarını hatırlıyordu.[33]

Marx ve Engels, kendi hareketlerinin tarihi konusunda bilgi vermekle kalmayıp ayrıca, örgütlenmenin pratik yönlerini de bu iki genç adama öğreten kıdemli Alman ve İngiliz devrimcilerden çok şey öğrendiler. İkili Belçika'ya döndüğünde Brüksel ve daha ötesindeki işçileri radikalleştirmek için yanıp tutuşuyordu.

Katı ve dillere düşmüş küçümseyici dış görünüşünün ardında Marx, etrafındakilere karşı, aleyhinde konuşanların fark edemediği derin bir duyarlılığa sahipti. Çağdaşlarının birçoğu, içinde sevgiden çok nefret barındırdığını belirteceklerdi. Ancak, hayatına bakıldığında, her ikisinden de yeter miktarda barındırdığı anlaşılıyor ve İngiltere'de gördüklerinin her iki duyguyu da alabildiğine körüklemediğini düşünmek mümkün değil. Marx yolculuktan değişmiş biri olarak dönmüştü. Yazılı metinlerden çok iyi bildiği ve kendisinin de tekrar etmiş olduğu sözcükler yeni bir anlam kazanmıştı. Sözcükler artık birer yüze sahipti.

Seyahatin sözünü etmeye değer diğer bir önemli yönü de, Marx ile Engels'in dostluklarını pekiştirmiş olmasıydı. Bir yıl önce Paris'te birlikte on gün geçir-

mişlerdi, ancak o zamandan beri çoğunlukla mektupla iletişime geçmişler ve birbirlerini daha geniş bir grubun parçası olarak görmüşlerdi. İngiltere'de birlikte seyahat ederken, sadece zihinsel anlamda değil, kişisel olarak da tamamen duygudaş olduklarını keşfettiler. Bu zamana kadar Marx'ın birlikte çalışıp sosyalleştiği kişiler kendisinden yaşça oldukça büyüktü. Herwegh ve Bakunin dışında etrafı çoğunlukla başka kuşaktan kişilerle çevriliydi. Buna karşılık Marx ve Engels aynı dili konuşuyorlardı, tarihsel çıkış noktaları aynıydı ve bunlar özdeş olmaktan uzak olsa da, tecrübeleri ortaktı.

Zihinsel olarak parlak, keskin, ileri görüşlü ve yaratıcıydılar (ancak aynı zamanda seçkinci, huysuz, sabırsız ve komplocuydular). Kendi aralarında, bozuk ağızlı ve küfürbazdılar, ayrıca ergen gibi davranıyorlardı. Tütün tüttürmeye (Engels pipo, Marx puro), şafak sökene kadar içmeye (Engels iyi şarap ve birinci kalite bira, Marx ne bulursa), dedikodu yapmaya (çoğunlukla tanıdıklarının cinsel eğilimleri hakkında) ve kahkahalara boğulmaya (genellikle düşmanlarına inat ve Marx söz konusu olduğunda gözlerinden yaş gelene kadar) bayılıyorlardı.

Şimdi birbirinin en iyi dostu haline gelen bu iki adam Brüksel'e yeni bir odaklanma ve enerjiyle geri dönüyorlardı. Marx yanında, gerçeği görmenin eşlik ettiği ödünsüz duruluğu getiriyordu. Engels ise, bir parça daha dünyevi bir şeyi: "karısı" Mary Burns'ü.

1 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 296.

2 *MECW*, Cilt 5, s. 3; McLellan, *Karl Marx*, s. 131-132.

3 *MECW*, Cilt 5, s. 5.

4 McLellan, *Karl Marx*, s. 130.

5 *MECW*, Cilt 3, s. 576, 578.

6 George Douglas Howard Cole ve Raymond Postgate, *The British Common People 1746-1946*, s. 302, 305; Stearns, *1848*, s. 22.

7 McLellan, *Karl Marx*, s. 133; "On Your Marx", *The Guardian*, Londra, 4 Şubat 2006, s. 31; *MECW*, Cilt 38, s. 574.

8 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 12-13, 15; Engels, *Condition of the Working Class*, s. 80, 84.

9 Engels, *Condition of the Working Class*, s. 61, 72-73.

10 *A.k.*, s. 78-80.

11 *A.k.*, s. 153; Stephen Halliday, *The Great Filth*, s. 43.

12 Marx biyografisi uzmanları Marx ve Engels'in 1845'teki Manchester seyahatini anlatırken, buradaki hayatı kendi gözleriyle görmüş olmanın Marx'ın üzerinde bıraktığı etkiden değil, daha ziyade ikilinin kütüphanede ekonomi çalışarak geçirdikleri zamandan bahsederler. Bunun nedeni, kısmen, seyahatin detaylarının Engels tarafından yıllar sonra, Chetham Kütüphanesi'nde geçirdikleri günleri anlatırken açıklanmış olmasıdır. İki adamın Mary Burns ile birlikte gezdiklerini gösteren bir mektup bulunmuyor ancak Marx'ın sanayi dünyasına yaptığı ilk yolculuğunda, Manchester'ın işçi mahallelerinde gezerken ikilinin Mary'den rehber olarak istifade etmediklerini düşünmek mümkün değil. Marx, iktisatçıların kitaplarını zaten okumuştu; ancak bu iktisatçıların savundukları sistemden kaynaklanan toplumsal yıkımın boyutlarına gerçek anlamda şahit olmamıştı ve bu fırsatı tepeceğini düşünmek de mantığa meydan okumak olur. Gezi sonrasında, Brüksel'e döndüğünde kuram konusunda sabırsızlanmaya başlaması ve sosyalist dostlara karşı sertleşen tutumu, Marx'ın Manchester'da, bir insanın kütüphanenin konforlu ortamında okumakla kazanabileceğinden çok daha derin bir tecrübe kazandığını gösteriyor.

13 Engels, *Condition of the Working Class*, s. 36-37, 40.

14 *A.k.*, s. 58-59.

15 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 57-58.

16 Robert Winder, *Bloody Foreigners*, s. 196-197.

17 Engels, *Condition of the Working Class*, s. 40.

18 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 111, 118.

19 *A.k.*, s. 167, 476.

20 McLellan, *Karl Marx*, s. 133; Hammen, *Red 48ers*, s. 119.

21 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 40-41.

22 *A.k.*, s. 41.

23 *MECW*, Cilt 26, s. 315-317; Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 42-43.

24 Edward Palmer Thompson, *The Making of the English Working Class*, s. 17-19.

25 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 196.

26 *A.k.*, s. 202-203, 214.

27 *A.k.*, s. 249, 258; Francis Sheppard, *London 1808-1870*, s. 320-321.

28 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 261-262.

29 Thompson, *English Working Class*, s. 194, 822.

30 Andrew Norman Wilson, *The Victorians*, s. 43; Kenneth Morgan, *The Birth of Industrial Britain*, s. 84; Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 280.

31 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 286; Sheppard, *London 1808-1870*, s. 327.

32 McLellan, *Karl Marx*, s. 133.

33 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 44; McLellan, *Karl Marx*, s. 133; Hammen, *Red 48ers*, s. 120.

10. Bölüm

Brüksel, 1846

> Yaşamak için her şeyden önce yemek, içmek, barınmak, giyinmek ve başka bazı şeyler daha gerekir. Demek ki, ilk tarihsel eylem, bu gereksinmeleri karşılayacak araçların üretimi, maddi yaşamın kendisinin üretimidir.
>
> *Karl Marx*[1]

Jenny Eylül Sonunda, "yoksullar kolonimiz" dediği Brüksel'deki çevreye, tam da ikinci çocuğunu doğurmak üzereyken geri döndü. Trier'den yola çıkışını son dakikaya kadar ertelemişti, çünkü annesini yalnız bırakmak istememişti. Edgar nihayet, bir iş kurmayı denemek niyetiyle Birleşik Devletler'e hareket etmeden önce birkaç hafta kalmayı planladığı Brüksel'e gitmek üzere Trier'den ayrılmıştı ve Caroline von Westphalen şimdi iyice yalnızdı.[2] Jenny, bu misafir âşığı kadının gittikçe daha fazla evine ve anılarına gömüldüğünü fark etmişti. Serveti çoktan suyunu çekmişti ve toplum içine nadiren çıkıyordu. Şimdi ne serveti ne de nüfuzlu kocası olmadığından, bir zamanlar onu kucaklayan dünyanın gölgeleri arasına itilmişti. Birçokları gibi iskartaya çıkmış altmış yaşında bir duldu.

Jenny annesine içten bağlıydı ve Trier'den ayrıldığı takdirde kendisinin de onu bir kenara itmiş olacağından korkmuş olabilir. Karl'a, kadınların toplum içinde düştüğü durum hakkında öfkeyle yazıyor, erkeklere karşı, hatta kendisi ve kocasının radikal ideolojisine karşı kadını savunuyordu. Kendi çevrelerinde durmadan haklardan söz ediliyordu, ancak bu haklar her şeyden önce erkeklerin haklarıydı. Romantiklerin savunduğu eşit kadın hakları belli ki bir başka zamanın kavga konusuydu. Bu kapsamlı suçlama çerçevesinde, Fransa'dan sürülmeleri ve Brüksel'deki güvenilmez konumlarından duyduğu düş kırıklığını da belli ediyordu. Hazır konuya girmişken, her ikisinin de aşağıladığı vatanlarını savunuyordu.

> Burada, küçük Almanya'da genel olarak fazlasıyla huzurlu hissediyorum kendimi! Ama siz baş Alman karşıtlarının yüzüne karşı bunu söylemek cesaret ister, öyle değil mi?... Bu eski günahkârlar ülkesinde oldukça mutlu yaşanabi-

> lir. Ne olursa olsun, en aşağılık ve pespaye koşullarla ilk olarak şanlı Fransa ve Belçika'da karşılaştım. Buradaki insanlar dar kafalı, sonsuz derecede dar kafalı, bütünüyle hayat cep baskısı bir kitap gibi, fakat, ne oradaki kahramanlar dev sayılır, ne de kişi orada bir nebze dahi daha iyi olabilir. Erkekler için farklı olabilir, ama kaderi çocuk doğurmak, dikiş dikmek, yemek pişirmek ve giysi onarmak olan bir kadın için, acınası Almanya'yı yeğ tutarım.[3]

Jenny'nin, ne Brüksel'e dönmeyeceğine dair bir şüphe, ne de Almanya'nın, bir kadın, anne ve eş olarak onu tatmin edecek yer olduğuna inandığına dair bir kanıt vardı ortada. Aksine, yıllar sonra Marx'lar için Berlin'e dönme olanağı belirdiğinde, Jenny bu fikre katı bir şekilde karşı çıktı. Mektubu, annesinin kızı ve kocasının karısı olarak sahip olduğu görevleri arasında seçim yapmak zorunda olmaktan duyduğu iç sıkıntısını sergiliyordu. Ancak koşullar bu iç çatışmanın sürmesine izin vermedi. Ağustos'ta Karl'a yazdığında sekiz aylık hamileydi. Çocuğunu Brüksel'de doğurmak istiyorsa hemen Trier'den ayrılması gerekiyordu.

Karl'ın Almanya'daki sosyalist dostları Jenny'ye, Batı Prusya'nın orman ve tarlaları boyunca yapacağı yolculukta, çeşitli durak ve hanlarda bir sonraki refakatçiye emanet edilecek narin bir paket gibi elden ele geçirerek eşlik etmeyi önermişlerdi. Jenny, asıl sorunun olabildiğince çok mola vermek olduğunu söylüyordu, "çünkü sarsıntılar pekâlâ hoş olmayan sonuçlara yol açabilir[di]." Karl'dan kendisini, Lenchen'i ve Jennychen'i Belçika'nın elli mil içlerindeki Liège'de karşılamasını ve onlara Brüksel'e kadar eşlik etmesini istemişti.[4] Böylece yolcular, Jenny 26 Eylül'de bir kız çocuğu daha dünyaya getirmeden iki hafta önce rue de l'Alliance'a ulaştılar. Yeni doğana, Jenny'nin çocuk yaşta ölmüş olan kız kardeşinin adı verildi: Laura.[5]

Bebeğin doğumundan önce Jenny kargaşanın Karl'ın çalışmasını baltalayacağından endişeleniyordu. Şöyle yazıyordu: "Keşke felaket tam da, yayımlanmasını heyecanla beklediğim kitabını tamamlayacağın sırada gerçekleşmese." Doğumu üst katta yapmak üzere düzenlemeler yapmıştı ve çocuklar nihayetinde alt kata yerleştirildiler ki böylece Karl, ikinci kattaki çalışma odasında ve Jenny'nin şaka yollu uçsuz bucaksız –ama ısınmayan– dediği salonda rahatsız edilmeden çalışabilsindi.[6] Jenny'nin Karl'ın kitabının (aralarında kısaca "ekonomi politik" diye sözü ediliyordu) yayımlandığını görmek istemesinin, kocasına getireceğine inandığı gecikmiş şöhretten, tartışmaları ileri götürüp siyasi reformu hızlandıracak olmasına kadar, birçok nedeni vardı. Ancak belki de en acili, mali durumlarının kitaba bağlı olmasıydı: Jenny ve Karl'ın başka gelirleri yoktu ve dostları o zamana kadar ne denli cömert olmuş olurlarsa olsun, çift gelecek için iyilikseverliğe bel bağlayamazdı (ne de buna bel bağlamak istiyordu).

Hayatı boyunca Marx, çalışmalarının gidişatı konusunda gerçeği hep gizlemişti. Yazıları hakkındaki sorulara yanıt olarak sıklıkla, bir iki hafta içinde bitireceğini ya da taslağa son halini vermekle uğraştığını ya da mali ya da kişisel

bir durumun onu geciktirdiğini, ancak şimdi tekrar çalışmaya döndüğünü söylerdi. Çoğu kez bitirmenin yakınına bile yanaşmamış olurdu. Yeni fikirler var olanlarla, harika bir şekilde beklenmedik ve önemli olduğundan kuşku duymadığı yeni bir şeyler üretmek üzere çarpışırdı. Bu koşullar altında, nasıl olur da zihnine basitçe durmasını söyleyip yazmaya girişebilirdi? Öyle yapmış olsaydı, neleri kaçırabileceğini düşünsenize! Bu durumda da Marx Jenny'ye, kitabının tamamlanmaktan çok uzak olduğunu, çünkü henüz oluşturulma aşamasında –yani kendi zihninde– olduğunu söylememişti. Yıllar içinde Jenny, çok değer verdikleri ve peşinden koştukları kitap sözleşmesinin kocası için aslında takatten düşürücü olduğunu fark edecekti. Karl'ın vücudu baskılar nedeniyle çıbanlarla dolarken Jenny, onun tam anlamıyla ruhsal bir işkence içinde olduğunu görebilecekti. Ancak bu keşifler çok sonra gerçekleşecekti. 1845'te Jenny hâlâ son teslim tarihinin, çalışmanın zamanında bitirileceği anlamına geldiğine ve oradan gelecek gelire bel bağlayabileceklerine inanıyordu.

Marx aslında yazıyordu, ancak ekonomi politik üzerine değil. Laura'nın dünyaya geldiği sıralarda, yeni doğanın çığlıkları evi doldururken, Marx ve Engels *Alman İdeolojisi* adını verdikleri kitabı yazmaya başlamışlardı.

Marx aslında baharda, *Feuerbach Üzerine Tezler*'inde, *Alman İdeolojisi*'ni düşünmeye başlamıştı. Güz geldiğinde, İngiltere gezisinden yeni dönmüş bulunan iki adam bütün Alman felsefesini ve onunla birlikte o zamanlar propagandası yapılmakta olan Alman sosyalizmini nihayet çöplüğe göndermeye hazırdılar. Karl, geç kalmış iktisat kitabının tamamlanmasını bekleyen endişeli yayıncısı Karl Leske'ye, o metni, öncelikle ondan önce gelenlerin tümünü, özellikle de Genç Hegelcileri gömmeden üretmenin mümkün olamayacağını söylüyordu.[7] Marx o zebaniyi daha önce sayısız kereler kılıçtan geçirmiş gibi görülebilirdi, ancak kendisi tersini düşünüyordu ve Engels'le birlikte işe koyuldular.

Alman İdeolojisi, Marx'ın insanlık tarihinin maddi temeli yaklaşımını, insanın ortaya çıkışından başlayarak temel kavramlar üzerinden ilk kez ortaya koyuyordu. Marx ve Engels, Hegel ve takipçilerinin iddialarının aksine, tarihin insandan ayrı bir güç tarafından yönlendirilmediğini, insanın *kendisi*, hikâyesi, edimlerinin bir kaydı olduğunu ileri sürüyorlardı. Tersine inanmak, yani insanı yüce bir güç (bu ister Hareket, Tanrı ya da Kral olsun) tarafından sahneye konan dramada sadece bir oyuncu haline getirmek, onu aciz kılmak ve türdeşlerinden oluşmuş toplumdaki sonuç alıcı rolünü göremez hale getirmekti. Siyasi, iktisadi ve toplumsal, tüm yaşam, ölüm ve değişimin, somut koşullardan kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Ortada bir gizem yoktu. Bu nedenle de, insanlığın yanıtlar için başka yerlere bakması gereksizdi.[8]

Sorunu "bilimsel" olarak ele alarak, yani gerçek hayattaki kanıtları değerlendirerek, insanın varlığının üretim sürecinde kök saldığını, gerçekte insanın kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz kendini hayvandan farklı-

laştırdığını tespit etmişlerdi.[9] (Ayrıca, şüphesiz evin üst katından yükselen ağlama seslerini akılda tutarak, ilk üretken işbölümünün, çocuk doğurma ve büyütme konusunda, kadın ve erkek arasında olduğunu ortaya koyuyorlardı.[10]) Bu başlangıcın ardından her bir kuşağın, kendini geliştirmek ve değişen ihtiyaçlara toplumu uyarlamak üzere üretim yöntemlerinde yenilikler kullanarak, bir öncekinin omuzlarının üzerinde yükseldiğini yazıyorlardı.[11] Ancak belli bir aşamada, para ve makinenin özel mülkiyet olarak az sayıda kişinin denetimine girmesiyle, "yıkıcı güçler" ortaya çıkmıştı. Bu sefer de seçkinler, kendi zıtlarının, "nimetlerinden faydalanmadan toplumun bütün yükünü sırtında taşıyan... toplumun tüm üyelerinin çoğunluğunu oluşturan ve içinden, kökten bir devrimin gerekliliği bilincinin, komünist bilincin doğduğu bir sınıf[ın]" ortaya çıkmasına yol açmışlardı.[12]

Marx ve Engels tarihin her noktasında, tüm devrimci tarihsel dönüşümlerin, üretimi denetim altına almış olanlarla onların denetimine tabi olan insan kitlesi arasındaki çatışmadan kaynaklandığı sonucuna varmışlardı.[13] Marx'ın gelecekte, eğitim ve kavrayışın devrimin vazgeçilmez öncülleri olduğuna dair vurgusunu öngörürcesine, gerçek ve kalıcı dönüşümün sadece şiddetle elde edilemeyeceğini ileri sürüyorlardı: Egemen seçkinlerin basitçe güç yoluyla ortadan kaldırılması, üyelerinin kabul ettirmiş olduğu "evrensel gerçekleri" –yasalarını, sanat eserlerini, kutsal kurumlarını– silip atamayacaktı.

> Egemen sınıfın düşünceleri, tüm çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen *maddi* gücü olan sınıf, aynı zamanda, egemen *zihinsel* güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur, öyle ki, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de genel olarak buna tabi olur.[14]

O halde, devrim aşamasına ulaşılması için öncelikle kitlelerin, içinde yaşadıkları düzenin –ne kadar köklü ya da sözde kutsal olsa da– baştan sona, amacı iktidarda kalmak olan bir egemen sınıfın marifeti olduğunu kavramış olmaları gerekiyordu. İkinci olarak, yeni bir toplumu üzerine inşa edecekleri zihinsel temeli, yerine koymayı umdukları toplumdan yola çıkarak geliştirmiş olmaları gerekiyordu.

Marx ve Engels, 1845 Eylül'ünün sonundan 1846'nın Ağustos'una kadar *Alman İdeolojisi* üzerine çalıştılar. Kitabın hacmi, toplamda beş yüz sayfayı geçen iki cilde ulaşmıştı. İlk ortak çalışmaları olan *Kutsal Aile* gibi bunun da büyük bölümü, Almanya'nın radikal çevrelerindeki çeşitli kişilikleri alay konusu ediyordu. Yıllar sonra Lenchen, Marx ve Engels'in kitabı yazarken yüksek kahkahalarıyla evdeki herkesi uyandırdıklarını hatırlayacaktı. Bu neşeli şamata geceleri, aslında ailenin kitaptan elde edeceği tek kazanç olacaktı.[15] Kendilerinin ve Almanya'daki dostlarının iletişime geçtiği sekiz yayıncı da kitapla ilgilenmedi. Sonunda Marx, elyazmasını, "asıl amaç[larına] –öz aydınlan-

maya– ulaş[mış olduklarından] canı gönülden farelerin kemirici [eleştirisine] terk ettik[lerini]" söylüyordu.[16]

1845 sonbaharında, Laura'nın doğumundan kısa bir süre sonra Marx ailesi, Prusya'nın, Marx'ın Belçika'dan sınır dışı edilmesine çalıştığı haberleriyle heyecana kapılmıştı. Brüksel'deki Alman sığınmacı sayısı artıyordu ve şüphesiz bazıları, içlerindeki bela kaynaklarına kulak kabartmak üzere hükümet tarafından maaşa bağlanmıştı. Marx, bu yeni diplomatik baskıyı kışkırtacak bir eylemde bulunmamıştı; basitçe, jurnaller tarafından radikal sığınmacıların odağında olduğu rapor edilmiş ve Prusya hükümeti de kendi sınırlarından daha da uzak bir yere gönderilmesini istiyor olabilirdi.

Marx bu zor durumdan bir kandırmacayla kurtulmaya çalıştı. Trier'in baş hâkimine yazarak, Amerika'ya göç etmesine izin verecek belgeler istedi, ki kabul edildiği takdirde bu, artık bir Prusya vatandaşı olmayacağı ve yetkililerin ilgi alanından çıkacağı anlamına gelecekti. Marx'ın Birleşik Devletler'e göç etme niyetinde olduğuna dair herhangi bir işaret yok ve bu isteğinin, Prusyalıların dikkatini kendi üzerinden uzaklaştırmak için bir hile olduğu anlaşılıyor. Her neyse, planı işe yaramadı: Göç izni verilmişti, ancak Berlin'den gelen baskılar devam etti. Aralık 1845'te, hayatına karışılmasını engelleme amacıyla Prusya vatandaşlığından çıktı.[17]

Bu durum onu resmî olarak vatansız bıraksa da, zaten tutuklanmadan Prusya'ya dönemeyeceği için, sadece hukuki konumunda yönetsel bir değişiklikti. Meşru olmadığını düşündüğü bir devlete artık bağlı olmamak, özgürleştirici olmuş olabilir. 1846'nın başında, Marx, Engels ve Belçikalı genç bir kütüphaneci olan Philippe Gigot bir Komünist Haberleşme Komitesi'ni örgütlemeye başladılar. Amaç işçiler ve sosyalistler arasındaki ulusal sınırları yıkmak ve "eyleme geçme zamanı geldiğinde" hazır olmaktı.[18] Bültenler gazete sansürüne takılmadan kaleme alınabiliyordu; tek tehdit, mektupların siyasi dinamit taşıyıp taşımadığını denetlemek için Avrupa monarşilerinin kurmuş olduğu, daha az sistematik çalışan *cabinet noir*'lardan {karanlık odalar} kaynaklanıyordu.[19]

Komite üyeliği minnacık boyutta, yazışmalar da aynı ölçüdeydi, ancak Marx'ın oluşturmaya çalıştığı ilk uluslararası örgüttü ve bu özelliğiyle tüm siyasi hareketinin tohumunu taşıyordu. Jenny sekreterlik görevi üstlendi. Marx'ın anlaşılmaz el yazısını temize çekiyordu (Marx'ın hayatı boyunca sadece Jenny, Engels ve kızları bu yazıyı gerçekten çözebilmişti). Engels, Marx'la olan ortak yazıları üzerine çalışmaya devam ediyor ve üçü Komünist Haberleşme Komitesi toplantılarına katılıyordu. Kısa süre içinde rue de l'Alliance, 5 numaradaki ev, sakinleri Belçikalı yetkililerin dikkatini çekmemek için sessizce çalışmaya çalışsa da, gün boyu süren bir canlılık kazanmıştı. Marx, bu dönemde günde sadece dört saat uyuyabildiğini, onu da sabahın erken saatlerinde yapabildiğini söyleyecekti.[20] İngiltere'den yazan George Julian Harney'nin karısı, Jenny'ye,

bir "Sabahın 3 ya da 4'ü Karşıtlığı Derneği" kurmasını ve ailenin dinlenebilmesi için sabahın kör vakitlerinde devrimci faaliyetleri yasaklamasını önermişti.[21] İyi bir fikir olabilirdi: Marx ve Engels hanelerindeki sinirler yıpranmaya başlamış ve Jenny Mart'ta, hasta annesine bakmak için Trier'e döndüğünde, durum iyice zorlaşmıştı. Marx iki kitap üzerine "çalışıyordu", yeni bir siyasi örgütü yürütüyordu, etrafında artan sayıda sığınmacı toplanmıştı ve üç yaşın altında iki çocuktan sorumluydu. Şüphesiz Lenchen çocukların bakımını üstlenmişti, ama Marx'ın bakımını üstlenecek kimse yoktu.

Jenny'nin yokluğunda komite 30 Mart'ta bir toplantı düzenlemiş ve Wilhelm Weitling adında bir terziyi konuşma yapması için davet etmişti. Bir Alman çamaşırcısıyla bir Fransız subayının gayri meşru çocuğu olan Weitling, sosyalist ve komünistler arasında efsanevi bir kişilikti ve orta sınıf entelektüellerine şüpheyle bakan işçiler arasında güçlü bir takipçi kitlesi vardı. Adiller Birliği'nin Paris'teki kurucularından biriydi ve yeraltında dolaşan *Olduğu ve Olması Gerektiği Şekliyle İnsanlık* {*Die Menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte*} adlı popüler kitabın yazarıydı. Önceleri Marx onu olumlu anlamda Proudhon'la karşılaştırıyordu, ancak Weitling'in kışkırtıcılık kariyeri devam ettikçe, gerçeklerle bağlantısı artan ölçüde kopmuş ve fikirleri en iyi ihtimalle ütopyacı görünmeye başlamıştı. Birçokları bu çöküşü Prusya ve İsviçre hapishanelerinde geçirdiği zamana bağlıyordu. Weitling İsviçre'de, İsa'nın kendisi gibi bir komünist ve yoksul bir kızın gayri meşru çocuğu olarak resmedildiği *Yoksul bir Günahkârın İncil'i* {*Das Evangelium eines armen Sünders*} adlı kitabı nedeniyle hapse mahkûm olmuştu. Bazıları Weitling'in gerçekten de mesih olduğuna inandığını söylüyordu.[22] Engels'e göre, "cebinde yeryüzünde cenneti kurmanın kullanıma hazır reçetesini taşıyordu... ve kendisini, herkesin bunu çalmak istediği fikrine kaptırmış[tı]."[23] Büyük değer verdiği önerileri arasında, egemen sınıfa karşı gerilla savaşı vermek için kırk bin suçludan oluşan bir ordu kurmak da vardı.[24]

Marx'lar Weitling'i, Şubat ayında Brüksel'e geldiğinde sıcak karşıladılar (Engels bu karşılamayı "neredeyse insanüstü bir tahammül" gerektiren bir şey olarak nitelendiriyordu[25]). Joseph Weydemeyer, Marx'ın evinde bütün gece süren Marx, Weitling, Edgar von Westphalen ve kendisinin katıldığı, ertesi gün Jenny ile birlikte başıboş gezintinin takip ettiği bir iskambil oyununu hikâye ediyordu. Bu "akla gelecek en hoş şekilde [gerçekleşmişti]": "Sabah erkenden bir *café*'ye gittik. Sonra yakındaki Villeworde köyüne trenle gidip öğle yemeği yedik. Delicesine keyifliydik ve son trenle geri döndük."[26]

Ancak Jenny'nin Trier'e gitmesi ve komitenin toplanmasının ardından şenlik sona ermişti. Marx'ın salonunda küçük yeşil bir masanın etrafında toplanmış olarak dikkatlerini siyasete vermişlerdi. Siyaset sahnesinden büyülenmiş olan, ancak hiçbir siyasi davanın peşinden gitmeyen Rus Annenkov o zaman Brüksel'deydi ve geçmişin Alman komünizminin lideriyle geleceğin Alman komünizminin liderinin nasıl karşı karşıya geldiklerini canlı biçimde aktara-

caktır. Annenkov, Weitling'in çılgın bir devrimciye benzemediğini söylüyordu. Otuz sekiz yaşında, Marx'tan on yaş büyük, açık renk saçlı, yakışıklı, zarif kesimli bir ceket içinde fingirdekçe kırpılmış küçük bir sakala sahipti. Nazik bir işadamı havası taşıyordu. Aksine, Marx'ın görünüşü yabanıl, hareketleri sakardı; ama kendine son derece güvenliydi. "Karşınıza nasıl çıkmış olursa olsun ve ne yapmış olursa olsun, saygı duyulmayı bekleme hakkına ve gücüne sahip biri gibi görünüyordu... Davranışları insan ilişkilerinde kural olan göreneklere kafa tutuyordu, ancak haysiyet dolu ve bir şekilde küçümseyiciydi." Annenkov Marx'ın sesini keskin ve madenî olarak tanımlıyor ve (buna cüret edenlerden gelebilecek) itirazı neredeyse imkânsız kılmak için, buyruk verircesine konuştuğunu söylüyordu.

Bir avuç çalışma arkadaşının katıldığı toplantıyı Engels, emeği dönüştürmek isteyenlerin bunu nasıl yapacakları konusunda anlaşmaları gerektiğini söyleyerek açtı. Annenkov, Engels'in konuşması sırasında Marx'ı aslan yeleli başını bir kâğıt parçasına gömmüş, elinde bir kalemle bekliyor olarak betimliyordu. Ancak Marx uzun süre sessiz kalamayacaktı. "Vaazlar[ıyla] Almanya'da çok gürültü çıkarmak"la suçladığı Weitling'den faaliyetlerini açıklamasını istedi. Weitling işçileri içinde bulundukları durumun farkına vardırmak ve onları komünizm ve demokrasiye ikna etmek hakkında belirsiz fikirler sunuyordu, ancak Marx öfkeyle sözünü kesti. İşçilere hayalci ümitler aşılamanın, "bir tarafta vahiy inmiş bir peygamberin, karşısındaysa sadece ağzı açık eşeklerin olduğunu varsayan" sahtekârca vaazcılıktan başka bir şey olmadığını söyledi. İnsanların sefil durumda olduklarını bilmelerinin yeterli olmadığını, bunun nedenini anlamaları gerektiğini ve onlara açık bir plan ya da öğreti sunmadan ayaklandırmanın sadece başarısızlıkla sonuçlanacağını ileri sürdü. Weitling kendini savunmaya çalıştı, ama Marx yumruğunu masaya öyle sert vurdu ki lamba sallandı ve haykırdı: "Cehalet hiç kimsenin işine yaramamıştır!" Herkes dağıldı. Marx, öfkeyle odada baştan aşağı volta atıyordu.[27]

Marx öfkesini kusmaya daha yeni başlıyordu. (Bir çalışma arkadaşı, onu, "pencerenin camını kırmak için ağır topçu kullanacak türden bir adam" diye tarif ediyordu.[28]) Birkaç gün sonra grubun bir başka üyesine, tek bir makalede "aşk" kelimesini otuz beş kez kullanan duygusal bir ütopyacı olarak teşhir ettiği Hermann Kriege adındaki bir Alman gazeteciye saldırdı.[29] Sonra da, yeterince bilimsel olmadıklarını –gerçek dünyadaki gerçek ihtiyaç ve gerçek adaletsizliği azaltılmanın yollarını tartışmaktan aciz ya da buna isteksiz olduklarını– düşündüğü Fransız ve Alman "koyun sosyalistlere" saldıran broşürler hazırlamaya koyuldu.[30] Sanayi İngilteresi'nde tanık olduğu görüntüler aklına kazınmış halde bulunan Marx'ın, soyut kuramlar uğruna katı gerçeklere sırt çevirenlere karşı sabrı tükenmişti. Şimdi artık gizlenmenin zamanı geçmişti; devrimin an meselesi olduğuna inanıyordu.

Marx'a göre, Galiçya'daki köylülerin isyan edip yüzlerce soyluyu katlettikleri Polonya, yaklaşmakta olan dalganın son kanıtıydı. Ayaklanma Polonya devriminin ve serfliğin ilgasının ilan edildiği Krakov'a sıçramış ancak, kısmen, isyancıların plan ve örgütlenmeden yoksun olmaları nedeniyle on gün içinde başarısızlığa uğramıştı. Ve bu tam da Marx'ın işaret ettiği noktaydı: İnsanları bu noktaya taşımış olan tarih açık biçimde anlaşılmadan ve eski sistem ortadan kaldırıldıktan sonra gelecek sistem için bir taslak hazırlanmadan kalıcı ve başarılı bir devrim imkânsızdı.[31]

Galiçya ayaklanması Avrupa'nın kanserli durumunun bir işaretiydi ve yankıları, yiyecek sıkıntısının ve işçileri işinden eden ve hükümet hazinesini kurutan finansal krizin yöneticileri baskı altına almış olduğu tüm başkentlerde duyulmuştu. Aynı görüşten insanların bu hassas dönemde en azından birbirlerinin ülkelerindeki olaylardan haberdar olması gerektiğinin bilincinde olan Marx, farklı yazarları haberleşme komitesine dahil etmeye çabalıyordu, ama başarısız kalıyordu. O ana kadar Almanya'dan bir avuç yazar ve İngiltere'den Harney'nin çevresindeki bazıları, mektuplarına cevap vermişti; bir kez daha Fransızların ilgisini çekmekte zorlanıyordu. Mayıs ayında Marx, Engels ve Gigot Proudhon'a yazdılar. Marx alçakgönüllülükle kendisinden komitenin Fransa'daki temsilcisi olmasını rica ediyordu, çünkü ondan başka kimse bu işe uygun değildi.[32] Ancak Proudhon bu ricaya, Marx'ın son zamanlarda dost sosyalistlere karşı feveranlarını özellikle Weitling'in Paris'teki dostlarından duymuş olmalıydı ki, Marx'ın "yeni bir tahammülsüzlüğün" lideri olmasından endişe duyduğunu belirten bir yanıt verdi. "Kendimize yeni bir dinin havarileri süsü vermeyelim" diyordu, "bu, mantık dini, akıl dini olsa bile." Eğer Marx haberleşmede özgür ve eksiksiz bir fikir alışverişini kabul ediyorsa, komiteye katılacağını söylüyordu, "aksi takdirde... Hayır!"[33]

Jenny'nin yokluğunda Marx, komiteyle ilgili olarak, sorundan başka bir şeyle karşılaşmamıştı ve Engels'in evinde de sorunlar vardı. Mary Burns altı aydır Engels'le birlikte yaşıyordu ve iki aile sosyalleşmiş olsalar da –aslında pratikte hep birlikte yaşıyorlardı– Marx ve Jenny, Engels'in hayat arkadaşını pek umursamıyordu. Bazı yaşamöyküsü yazarları, Jenny'nin Engels ile Mary'nin nikâhsız birlikteliğini tasvip etmediğini ileri sürmüşlerdir, ancak bu pek olası değil: Moses Hess de (birçok Marx tarihçisinin Sibylle'i o zamanlar yanlışlıkla Hess'in karısı olarak anmalarına karşılık) partneriyle evli değildi ve Marx'la Jenny Paris'te buna benzer birçok çiftle karşılaşmış ve bu durumlarını görmezlikten gelmişlerdi. Başka yazarlar ise Jenny'nin kendini toplumsal olarak Mary'den üstün hissettiğini ve bu nedenle ona ısınamadığını ima etmiştir. Ancak onu tanıyanlar, hayatı boyunca Jenny'nin hiçbir şekilde sınıf önyargısı göstermediğini belirtmişlerdir. Jenny ve Marx'ın basitçe Engels'in âşığından hoşlanmamış –ya da onu anlamamış– olmaları daha olası görünüyor. İrlandalı

fabrika işçisinin yirmi üç yaşındaki kızı Mary ile otuz iki yaşındaki Prusyalı aristokrat Jenny arasındaki kültürel uçurum devasaydı. Mart 1846'da Trier'den Marx'a yazdığı, Engels evinde Mary'yi ilgilendiren "kökten bir kırılma"yı tartıştığı mektupta Jenny, Brüksel'de olmadığına memnun olduğunu, çünkü uzun zamandır Engels'in ilişkisini eleştiren "ihtiraslı Leydi Macbeth" olarak kendisinin suçlanacağını yazıyordu. Engels'in kendine başka bir hayat arkadaşı bulabileceğini ileri sürüyordu. "Kendilerini özgürleştirecek ve kurtaracak bir erkek bekleyen, hoş, çekici, becerikli kadın bolluğu var" diyordu. O bahar ne olduysa, kısa süre sonra Mary İngiltere'ye geri döndü.[34]

Brüksel'deki küçük mülteci topluluğunun içerisinde başka kişisel patlamalar da yaşanıyordu: İlk yılın neşesi buharlaşıyordu. Hess Marx'a, Weitling'e davranışı nedeniyle, artık Marx "partisi" ile bir ilişkisinin olmasını istemediğini bildirmişti (daha sonra Marx'ı, etrafındakilerin kendisine biat etmesini talep etmekle suçlayacaktı).[35] Ve çevrelerindeki herkes beş parasızdı. Ama en çok da Marx'ın kendisi. Mart'ta tamamlanması çoktan gecikmiş iktisat kitabının yayıncısı başka bir yayıncı bulmaya çalışmasını ve işi bittiğinde 1.500 franklık avansı geri ödemesini önermişti.[36] (Yine Karl, Jenny'ye bunların hiçbirinden söz etmemiş görünüyordu, çünkü o sırada Jenny pek yakında çıkacak olan kitabının Almanya'da heyecanla beklendiği bilgisini vermişti.)[37] Engels bile alışılmadık biçimde paraya sıkışıktı; yeni kayınbiraderine, rehinecide 150 frank değerinde eşyasının olduğunu ve yanıt mektubunda bu miktarı göndermesini istediğini yazıyordu.[38]

Marx, şimdi Almanya'ya geri dönmüş olan ve *Alman İdeolojisi*'nin yayımlanması için uğraşan Weydemeyer'e ciddi bir çıkmaza girmiş olduğunu söylüyordu. "İki yakamız bir araya gelsin diye yakın zamanda elimizdeki son altın ve gümüşü ve keten takımların büyük kısmını rehinciye verdim." Ancak en kötüsü, ailenin rue d'Alliance'tan ayrılmak zorunda kalmasıydı; yıllık sözleşmeleri dolmuş ve tekrar sözleşme yapacak paraları kalmamıştı. Yeniden, Engels'in de bir oda kiralamış olduğu Bois Sauvage'a geri dönmek zorunda kalmışlardı. Marx, dostları arasındaki genel bir mali çöküşü, "gördüğün gibi, her tarafımız *misère* {sefalet}! Şu anda ne yapacağımı bilmiyorum" sözleriyle anlatıyordu.[39]

Ancak bu aksiliklerin hiçbiri Marx'ı seçmiş olduğu radikal yoldan saptırmamıştı. Hiçbir zaman da saptırmayacaktı. Ayrıca, ne olursa olsun, Marx ve Jenny için durum kötüydü, ama korkunç değildi. Hâlâ gerektiğinde (siyasi nedenlerle Marx tercih etmese de) Köln'deki işadamlarından temin edebilecekleri para kaynakları mevcuttu. Dostlara gelince, Hess gibiler havlu atmış olsa da, başkaları onların yerini alıyordu. Nisan 1846'da böyle bir tanesi birdenbire ortaya çıkıvermişti. Engels'in, taşra burjuvazisi kıyafetleri içinde bir Alman köylüsüne benzettiği, kısa boylu, tıknaz bir adam Marx'ların kapısını çalmıştı. Adı Wilhelm Wolff'tu. Basın kanununu çiğnemekten hapse mahkûm edilmiş, ama bir Silezya kalesine hapsedilmeden önce kaçmıştı. Marx'ın çevresinde "Lupus"

diye tanınacak olan Wolff'u, kısa süre içinde, Alman gazeteci Ferdinand Wolff ("Kızıl Wolff"), Alman şair Georg Weerth, Belçikalı avukat ve gazeteci Lucien Jottrand, Belçikalı avukat Victor Tedesco[40] ve yaşını almış olan Polonyalı tarihçi ve devrimci Joachim Lelewel (Jenny onu, Brüksel *café*'lerindeki akşam gezintileri sırasında giydiği mavi işçi gömleği içinde sevgiyle anacaktı) takip etti.[41] Marx ilk sosyalist dostlarının birçoğunu uzaklaştırırken, çevresinin yükselen itibarı yenilerini çekiyordu.

Ağustos'ta Engels, Fransızlar arasında, Brüksel'den yazılan mektuplarla ikna edilemeyen yeni üyeler bulmak umuduyla Paris'e gidip bir haberleşme komitesi kurmak için gönüllü oldu.[42] Ancak Paris'te Marx'ın Belçika'da olduğundan daha başarılı olamadı ve Kasım geldiğinde, onun işçi toplantılarında komünizmin hedeflerine "zora dayalı demokratik bir devrim" olmadan ulaşılamayacağını söylediğini işitmiş olan muhbirler tarafından polise şikâyet edildi.[43] Engels Marx'a, polis tarafından takip edildiğinden ve de kafasında sürgün tehdidi sallandığından, siyasi kışkırtıcılığı bir kenara bırakıp zamanını eğlenceye adamayı planladığını söyledi. Daha sonra, gayretli Paris polisine, genç kadınlarla birtakım "nefis karşılaşmalar" ve aldığı "büyük miktarda keyif" için teşekkür borçlu olduğunu söyleyecekti.[44]

❋ ❋ ❋

Marx'ın eniştesi Lion Philips ve Jenny'nin annesi, Karl ve Jenny'ye, Aralık ayında Bois Sauvage'dan Brüksel'in bir başka banliyösü olan Ixelles'deki küçük bir eve taşınmalarına yetecek kadar para vermişti. Jenny yedi aylık hamileydi. Üçüncü çocuğunu bir pansiyonda doğurmak istemiyordu, ama taşınma masraflarını karşılama imkânları yoktu ve Karl'ın yazılarından para gelecek gibi görünmüyordu.[45] Marx iktisat çalışmasının bir taslağını tamamlamış olduğunu iddia ediyor, ancak çok uzun süre el değdirmediği için yeni baştan yazması gerekeceğini söylüyordu.[46] Yayıncı Leske esasen projeden elini çekmişti ve Marx iktisat çalışmasını ya da *Alman İdeolojisi*'ni kabul edecek birini bulamamıştı. Yılgın bir halde Annenkov'a şöyle yazıyordu:

> Bu mektupla birlikte ekonomi politik üzerine olan kitabımı sana göndermeyi çok isterdim, ancak şu ana kadar ne bu çalışmayı ne de sana Brüksel'de sözünü etmiş olduğum Alman felsefeci ve sosyalistlerin eleştirisini bastırmayı başaramadım. Bu tür yayınların Almanya'da, bir yandan polis, diğer yandan kendileri şu saldırdığım eğilimlerin taraflı temsilcileri olan kitapçılar nedeniyle, ne tür zorluklarla karşılaştığına inanamazsın. Bizim kendi partimize gelince, sadece yoksul değil, aynı zamanda, Alman komünist partisinin içinde, ütopyalarına ve söylevlerine karşı olduğum için bana kin besleyen geniş bir kesim bulunuyor.[47]

Buna karşın, aynı mektupta Marx, Almanlar (ya da herhangi biri) tarafından aforoz edilmekten korkmadığını gösteriyordu. Şüphesiz Marx, Proudhon'un,

Komünist Haberleşme Komitesi'ne katılmak için koşullar öne sürdüğü mektubundan bu yana, bu Fransız'a karşı hınç besliyordu. Marx, kendisini küçümseyici biçimde bir okul çocuğuymuş gibi azarlayan o mektuptaki ses tonunu iğrenç bulmuş olmalıydı. Ancak, bir zamanlar eserlerini çığır açıcı olarak tanımladığı bu adama karşı Aralık ayındaki isyanı, böyle bir hınçla açıklanacak cinsten değildi. Geçmiş yıllarda ve özellikle de 1846'da, Marx, kendi sistemini inşa etmeye çabalarken, üzerine çalıştığı tüm kuramcıları sistematik olarak yere yıkmıştı. Proudhon, büyük kişiliklerin hâlâ ayakta kalan sonuncusuydu ve yeni iki ciltlik kitabı *Sefaletin Felsefesi* ile Marx'ın eline koz vermişti. Kitap Marx'ın eline Aralık 1846'da geçti ve Annenkov'a, ilk izlenimine göre kitabın "çok zayıf" olduğunu ve Proudhon'un ilgili tarihi ve iktisadi gelişmeleri anlamadığının kanıtı olduğunu yazmıştı. Proudhon'a göre, diyordu, insanlar geçmişteki çalışmalar ya da kendinden önce gelenlerin üretken kazanımları üzerine inşa etmezler, çünkü tarih, "hayal gücünün bulutsu diyarındadır ve zamanın ve mekânın çok yükseklerinde uçar... Bay Proudhon'un sözünü ettiği gelişmeler, mutlak ideanın gizemli bağrında gerçekleştiği varsayılan gelişmeler cinsinden."[48]

Marx'ın sıklıkla belirttiği gibi, bu türden bir soyutlama, yararsızdı –üstelik tehlikeliydi de.

Ayrıca Proudhon'u, kölelik örneğinde olduğu gibi, soğukça "iktisadi kategoriler" diye adlandırdığı şeyleri anlamamış olmakla eleştiriyordu. Marx şöyle yazıyordu: "Dolaysız kölelik, tıpkı makine, kredi vesaire gibi, günümüz sanayiciliğinin etrafında döndüğü eksenlerden biridir. Kölelik olmasaydı pamuk olmazdı, pamuk olmasaydı modern sanayi olmazdı. Kolonilere değer kazandıran köleliktir, dünya ticaretini yaratan kolonilerdir ve de dünya ticareti büyük ölçekli makine sanayisinin gerekli koşuludur."[49]

Ancak Marx bitirmemişti. Hızla kendi kitabı *Felsefenin Sefaleti*'ni yazdı. Dolu dolu yüz sayfadan oluşan kitap, kayda değer bir ağırlığa ve tutkuya sahipti. Marx kitapta Proudhon'u, kendi tarih, iktisat ve devrim kuramlarını ayrıntılandırmanın bir aracı olarak kullanmıştı. İlk defa tek başına kaleme aldığı ve kendisini ilk defa bir iktisatçı olarak tanımladığı[50] kitabın sonunda, Marx şu sonuca varıyordu:

> Burjuvazinin, içinde hareket ettiği üretim ilişkilerinin basit, tekbiçim bir niteliği olmadığı, çift nitelikli olduğu; zenginliğin üretildiği aynı ilişkiler içinde sefaletin de üretildiği, üretici güçlerin geliştiği ilişkiler içinde baskı doğuran bir kuvvetin de var olduğu, bu ilişkilerin *burjuva zenginliğini*, yani burjuva sınıfının zenginliğini, ancak bu sınıfın münferit üyelerinin servetini durmadan yok ederek ve gittikçe büyüyen bir proletarya yaratarak ürettiği günbegün daha açıkça görülüyor.[51]

Proudhon'un kitabı Fransa'da heyecanla karşılanmış ve Almancaya çevrilmişti.[52] Ancak Marx kendi sert cevabı için bir yayıncı bulamamıştı. Paris ve Brüksel'de

sekiz yüz nüsha baskıyı zaten boşalmış olan kendi cebinden ödedi.[53] Kitap başarılı olmamıştı, ama Marx için önemli bir dönüm noktasıydı. Entelektüel devlerden sonuncusunu da devirmişti. Eski, sosyalizm, komünizm, Hegelcilik, Hıristiyanlık ve Yahudilikle olan mücadelesi tamamlanmış ve ortaya yepyeni bir şey çıkarmıştı: sadece kuram değil eylem de gerektiren ve toplumu kökünden değiştirecek olan bir siyasi-iktisadi-toplumsal sistemin başlangıç noktası.

Marx, tarihsel devrimci sürecin bir parçası olmanın zamanının geldiğini söylüyordu ve bu düşünceyle o, Jenny ve Brüksel'deki destekçileri Adiller Birliği'ne katıldılar.[54]

1 MECW, Cilt 5, s. 41.
2 *MECW*, Cilt 38, s. 527-528.
3 *A.k.*
4 *A.k.*, s. 528.
5 *REM*, s. 223; Longuet, *Karl Marx*, s. 121.
6 *MECW*, Cilt 38, s. 528-529.
7 McLellan, *Karl Marx*, s. 133-134.
8 *MECW*, Cilt 5, s. xvi, 24; McLellan, *Karl Marx*, s. 135; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 103; Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, s. 189.
9 *MECW*, Cilt 5, s. 31.
10 *MECW*, Cilt 26, s. 173; Cilt 5, s. 44; Carver, *Engels, Short Introduction*, s. 72.
11 *MECW*, Cilt 5, s. 50.
12 *A.k.*, s. 52.
13 *A.k.*, s. 52, 74-75.
14 *A.k.*, s. 59.
15 *MECW*, Cilt 47, s. 31.
16 *Alman İdeolojisi* ancak 1932 yılında, Moskova'da tam metin olarak yayımlandı. McLellan, *Karl Marx*, s. 140-141.
17 *MECW*, Cilt 4, s. 678-679, 721 (notlar bölümü); Longuet, *Karl Marx*, s. 122-123; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 101.
18 McLellan, *Karl Marx*, s. 143; *MECW*, Cilt 38, s. 39.
19 *MECW*, Cilt 38, s. 573 (notlar bölümü).
20 Longuet, *Karl Marx*, s. 124.
21 *MECW*, Cilt 38, s. 533.
22 McLellan, *Karl Marx*, s. 143-144; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 108-109.
23 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 46.
24 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 109.
25 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 46.
26 McLellan, *Karl Marx*, s. 130.
27 Annenkov, *Extraordinary Decade*, s. 168-170; *KMIR*, s. 12-14; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 117-118.
28 McLellan, *Karl Marx*, s. 159.
29 *MECW*, Cilt 6, s. 35-41; McLellan, *Karl Marx*, s. 146.
30 Annenkov, *Extraordinary Decade*, s. 171.
31 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 362-365, 367.
32 *MECW*, Cilt 38, s. 39; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 116-117.
33 McLellan, *Karl Marx*, s. 147.
34 *MECW*, Cilt 38, s. 530-531; Carver, *Friedrich Engels*, s. 150-151.
35 Blumenberg, *Illustrated*, s. 65; Hammen, *Red 48ers*, s. 140-141.
36 *MECW*, Cilt 38, s. 576 (notlar bölümü).
37 *A.k.*, s. 532.
38 *A.k.*, s. 36-37.
39 *A.k.*, s. 42-43.
40 *MECW*, Cilt 24, s. 131; McLellan, *Karl Marx*, s. 142; *REM*, s. 223.
41 *KMIR*, s. 20; McLellan, *Karl Marx*, s. 142.
42 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 76.
43 *MECW*, Cilt 38, s. 82, 89.
44 *A.k.*, s. 92.
45 Longuet, *Karl Marx*, s. 125-126; McLellan, *Karl Marx*, s. 142; Peters, *Red Jenny*, s. 69.
46 *MECW*, Cilt 38, s. 51.
47 *A.k.*, s. 105.
48 *MECW*, Cilt 38, s. 95-97; Annenkov, *Extraordinary Decade*, s. 171-172.
49 *MECW*, Cilt 38, s. 101-102.
50 Hammen, *Red 48ers*, s. 145.
51 *MECW*, Cilt 6, s. 176.
52 McLellan, *Karl Marx*, s. 148.
53 *MECW*, Cilt 38, s. 591 (notlar bölümü); McLellan, *Karl Marx*, s. 152.
54 McLellan, *Karl Marx*, s. 157; Robert Payne, *Marx*, s. 131.

11. Bölüm

Brüksel, 1847

> Amentüyü kafana takma. Bence en iyisi, soru cevap biçimini terk edip adını Komünist Manifesto koymak olacaktır.
>
> *Friedrich Engels*[1]

Adiller Birliği kendine genel merkez olarak Paris'i seçmişti, ancak güz geldiğinde polis baskısı yoğunlaşmış ve en güçlü üyelerinin çoğu Fransa'dan kaçmıştı. Birlik, Londra'da, bir ölçüde bütünüyle önemsiz görülmesi nedeniyle, çalışmalarını resmî makamların karışma korkusu olmadan sürdürebiliyordu. Bu nedenle örgüt merkez komitesini Britanya'nın başkentine taşımış, Marx ve Engels'in bir yıl önce tanışmış olduğu Alman komünistler ve İngiliz Çartistlerle el ele vermişti.

Marx bu kişilerle daha önce, 1846'nın başlarında haberleşme komitesine katılmaları için ilişkiye geçmişti, ancak o dönem diğer sosyalist ve komünistlere karşı yürüttüğü taarruzun doruğundaydı ve Londra'dakiler böylesi yüksekten uçan bir kişilikle aynı safta olmaktan çekinmiş olabilirlerdi. Birlik öneriyi reddetmişti. Ancak güz geldiğinde Marx'ın mektupları, onları zamanın, belirsiz ütopyacı bir gelecek toplumu hedefini bir kenara bırakıp farkında olmasalar da çoktan devrimci mücadelenin içine girmiş olan çağcıl ezilen sınıf proletaryayı anlamayı ve maddi anlamda desteklemeyi hedefleyen "bilimsel" komünizme yönelmeyi gerektirdiğine ikna etmişti.[2] Şubat 1847'de Kölnlü bir saat ustası olan Joseph Moll, Marx'ın Belçika'daki evinin kapısına gelmiş ve onu Birlik'e katılmaya davet etmişti. Moll daha sonra Engels'i görmek üzere Paris'e gitti. İkisine, üyelerin grubu yeniden canlandırmak üzere iki genç adamı yanlarında görmek istediklerini söylemişti. Marx ve Engels daveti kabul ettiler.[3]

Marx'ın, Birlik'in ütopyacı köklerinin ötesine evrilmesi gerektiğine dair iddiasını destekleyecek kanıtlar, tam da Birlik'in yardım etmek istediği, ancak o güne kadar yanına çekemediği kitleler içinde huzursuzluğa yol açan, Kıta'nın tamamındaki iktisadi ve tarımsal krizde bulunabilirdi. 1845'te başlayan patates ve tahıldaki kötü hasat devam etmiş ve bu durum, küçük üreticiler batarken

büyük üreticilerin yerli piyasalar yerine kârlı yabancı piyasalar için üretmelerine izin veren yeni ticaret politikalarıyla birleşince, 1845 ile 1847 arasında birçok temel gıda maddesinin fiyatının ikiye katlanmasına neden olmuştu.[4] Bu dönemde yaşanan iflas sayısı daha önce görülmemiş boyuttaydı ve yüksek gıda maliyetleri insanların başka şeylere harcayabileceği parayı kısıtlıyordu. İşyerleri kapanmış, şehirlerde açlık baş göstermişti.[5] O kış Paris'in bir milyonluk nüfusunun üçte biri, yerel memurlar, Katolik kilisesi ya da hayır derneklerinin sağladığı yardımlarla ayakta kalabilmişti. Fazla zaman geçmeden yiyecek ayaklanmaları başlamış, ardından işçi grevleri patlak vermiş ve belanın habercisi olan barikatlar bir kez daha ortaya çıkmıştı. Bazı taşra yönetimleri tahılı köy ve kasabalardan şehirlere yönlendirerek kargaşayı sakinleştirmeye çalışmıştı, ancak bu, kırda zaten berbat olan koşulları iyice kötüleştirdi.[6]

Bir yazar, tarihteki bu ânın, tarımın kaderinin hasatlara ve mevsimlere bağlı olduğu eski düzenin sonunun geldiğine işaret ettiğini ilan ediyordu. Yeni düzenin kaderi, iyi günde de kötü günde de, ticaret ve üretime dayalı olacaktı. Ancak 1847'de, Avrupa ve halkları, her iki kaderin de en kötüsünü yaşıyorlardı.[7]

Adiller Birliği, Marx'ın katılmayı kabul ettiği ilk proleter örgüttü. Genel olarak örgütlerden ve kamu siyasetinden hoşlanmazdı. Bir yazar ve düşünür olarak, (hayatı boyunca örgütlerin içine çekilmekle kalmayıp neredeyse her seferinde lider konumuna gelmesine rağmen) grup çalışmaları için gerekli diplomatik becériden ve sabırdan fena halde yoksundu. Marx'ın katılmadan önce tereddüt edip etmediği bilinmiyor (önceki yaklaşımı katılma değil, omuz vermeyle sınırlıydı), ancak Moll onu, insanlara karşı kendini alışılmadık şekilde sıcak hissettiği bir ânında yakalamış olabilir: Moll, Marx ve Jenny'nin ilk oğlan çocuklarının doğumunun hemen arkasından Belçika'ya gelmişti. 3 Şubat'ta dünyaya gelen bebeğe Jenny'nin erkek kardeşinin ardından Edgar ismini verdiler[8] ve Marx ve Jenny'nin yazışmalarına bakılırsa, daha bebekliğinden başlayarak en gözde çocuklarının Edgar olduğu açıktı. Jenny, bu koca kafalı küçük oğlanın hiçbir zaman bir Adonis olmayacağını söylüyordu, ama içindeki yabanıllığa bayılıyordu ve bebeğini gururla "küçük canavarım" diye çağırıyordu.[9]

Ancak bu mutluluk, aynı zamanda, daha fazla mali baskı anlamına da geliyordu. Şimdi Marx hanesinde; Lenchen, bebeğin sütannesi ve Edgar von Westphalen dahil beş yetişkin ve üç çocuk bulunuyordu. Bunun yanında, artan yazışmalar için hiç de az olmayan posta masrafı (Paris'e bir paket göndermek altı frank kadar tutabiliyordu[10]) ve aileleri olmayan ve bu nedenle vakitlerini Marx'ların sofrasında geçiren adamlar için dana döş ve patates öğünleri söz konusuydu. Jenny ve Marx, arkadaşlarına yazdıkları mektuplarda mali sıkıntılarını anlatırken, asla, hatta bu adamlardan biri Marx'la arası açıldıktan *sonra* onlara her gün öğle yemeğine gelen Weitling olsa bile, bu masraflardan şikâyet etmemişlerdir. Marx, her zaman, hareketin kişilerden büyük olduğunu ve

fedakârlığın kaçınılmaz olduğunu söylerdi. Marx, Engels aracılığıyla, Paris'teki dostlarının ona olan borçlarını toplamaya çalışıyordu, ancak para gelse bile daima bir sonraki birkaç franklık ihtiyaç söz konusuydu.[11] Ekonomi politiğinden zırnık gelmeyecekti: Şubat ayında, yayıncısı sözleşmeyi resmen feshetmişti. Bu gelir kaynağı şimdi bir başka borca dönüşmüştü.[12]

Fedakârlık kaçınılmazdı, ancak mektuplarında Engels, Marx'ın üzerindeki kişisel ve mesleki baskıları umursamaz görünüyordu ve Jenny'ye karşı daha da az hassasiyet gösteriyordu. Engels hâlâ Paris'te, sosyalistler ve politize olmuş işçilerle temasa geçmeye çalışıyordu. Oradayken birçok eski dostu görmüştü. Moses Hess frengi kapmış bir şekilde çıkagelmişti.[13] *Vorwärts!*'ı yayımladığı için hapse girmiş olan Bernays dışarı sarsılmış vaziyette çıkmış, Fransa kırsalında yarı saklanır durumdaydı, Paris'e nadiren geliyordu.[14] Ve Heine, felç nedeniyle bir gözü kalıcı biçimde kapanmış halde, kasvetli bir avluya bakan ufak bir apartman dairesinde yaşıyordu.[15] Adı çıkmış ahlak yoksunu Herwegh bile, şimdi üç çocuk babasıydı ve –en azından geçici olarak– uslanmış görünüyordu.[16] Engels bu dördüyle ve bir avuç Birlik üyesiyle ilişki kurmuş, ancak (Fransız hanımlar dışında) çok az yeni arkadaş edinmişti.

Marx'a Mart'ta gönderdiği bir mektupta Engels, siyasi durumun gittikçe gerginleştiğini yazıyordu. "Buradaki polis şimdilerde çok pis bir ruh halinde. Öyle görünüyor ki, ne yapıp edip, bir ayaklanmayı ya da kitle komplosunu kışkırtmak için yiyecek kıtlığını sömürmeye azmetmişler." Bazı komünistler tutuklanmıştı ve mahkemeye çıkarılmayı bekliyordu. Engels, Marx'ı, "sıkıcı" Brüksel'den çıkıp Paris'e kendisini neşelendirmek için gelmeye ikna etmeye çalışıyordu. İkna gerekçelerinin devrimci yıkıcılıkla neredeyse hiçbir alakası yoktu; Engels'in çabalarında bir yıkıcılık varsa, olsa olsa çoğunlukla evlilikleri yıkan cinstendi. Marx'a, Nisan'da eline para geçeceğini söylemişti. "Bu durumda bir süreliğine mükemmelce eğlenebilir, elimizde ne varsa meyhanelerde yiyebiliriz... Kendi hesabıma seninle içki alemi yapmayı çok isterim... 5.000 franklık bir gelirim olsaydı, dağılıp dökülene kadar çalışmak ve kendimi kadınlarla eğlendirmekten başka bir şey yapmazdım. Fransız kadınları olmasaydı hayat yaşanmaya değmezdi. Ancak *grizette*'ler {gri tulumlu işçi kızları} olduğu sürece hayat harika!" Belki de Marx'ın bu yemi yutmayabileceğini fark ederek şöyle ekliyordu: "Yine de bunlar bazen ilginç bir konuyu tartışmayı ya da hayattan nezihçe tat almayı istememe engel değil. Bunlardan hiçbirini, buradaki tanıdık takımından hiçbiriyle yapmak mümkün değil. Buraya gelmelisin."[17]

Marx Paris'e gitmedi. Ne parası ne de zamanı vardı. Siyasi durum Belçika'da da gergindi. Prusya hükümeti Belçikalı yetkililere mültecilerin, söz vermelerine rağmen siyasi faaliyette bulunduklarına dair uyarıda bulunmuştu. Brüksel'deki çevrenin bir parçası olan ve Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'ni yayımlamasını istediği Alman kitapçı Carl Vogler Nisan'da tutuklanmıştı.[18] Marx Brüksel'deki muhalif mülteci gazetesi *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'da yazılar yazmaya başlamış ve

makaleleri illa siyasi içerikli olmasa da, hiç de ihtiyacı olmayacak şekilde dikkat çekmişti. Herwegh'e Prusya elçiliğinin gazetenin yayın yönetmenini takibe aldığını yazıyordu. Bu durumda Marx da gözlendiğinden korkmakta haklıydı.[19]

Birlik üyeleri Haziran'da grubun yeniden örgütlenmesini tartışacakları bir ilk kongre için Londra'da toplanacaklardı. Marx Engels'e katılmayı çok istese de yolculuğun masrafını karşılayamayacağını söylemişti[20] (o ay çıkacak olan *Sefalet*'i için ödemede bulunması gerekiyordu). Ayrıca pasaport sorunu da vardı. Gerçi Marx sınırı uygun belgeler olmadan geçmeyi göze alabilirdi, ancak artan polis takibi nedeniyle bunun akıllıca olmadığını düşünmüş olabilir. Brüksel şubesini temsilen Lupus'un gideceğini bildirmişti. Engels ise Fransızların delegesi olarak katılacaktı. Bu iki adamın orada bulunması, Marx'ın Birlik'in dönüştürülmesine dair fikirlerini gerekli biçimde temsil etmeye yetecekti.

2 Haziran haftası boyunca düzinelerce Birlik üyesi bir Londra birahanesinin özel odasında toplandılar ve adından başlayarak, grubun odaklanacağı temel değişimler konusunda anlaştılar: Adiller Birliği, Komünist Birlik'e dönüştü ve eski müphem ama rahatlatıcı slogan "Tüm İnsanlar Kardeştir"in yerini, daha yiğitçe olan, "Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" sloganı aldı. Bu yeni edindiği şekliyle Birlik, tarihteki ilk uluslararası komünist örgüt halini almıştı. Engels, Moses Hess ve Karl Schapper'den, kazanılabilecek yeni üyelere sunulmak üzere, bir Komünist Amentü yazmaları istenmişti.[21] Londra'da bir ilk taslak hazırlandı. Soru cevap şeklindeki taslak, komünistlerin kim olduğunu, amaçlarını, proletaryanın tarihini ve devrime giden yolu açıklıyordu.[22] Grup, aynı zamanda, Haziran toplantısına katılmamış olan Birlik üyelerine dağıtılmak üzere, cafcaflı laflarla dolu bir genelge yayımlamıştı.

> Kardeşler! Büyük ve muhteşem bir davanın temsilcileriyiz. Bugüne kadar dünyada ilan edilmiş devrimlerin en yücesini duyuruyoruz; öyle bir devrim ki, işi sonuna vardırma ve sonuçlarının zenginliği açısından dünya tarihinde bir eşi daha yoktur. Bu devrimin meyvelerini ne ölçüde tadabileceğimizi bilmiyoruz. Ancak şunu biliyoruz ki, bu devrim bütün kudretiyle yaklaşıyor; şunu görüyoruz ki, her yerde, Almanya'da olduğu gibi Fransa'da, Amerika'da olduğu gibi İngiltere'de öfkeli proletarya kitleleri harekete geçti ve para hâkimiyetinin zincirlerinden, burjuvazinin zincirlerinden kurtulmayı, hâlâ sık sık karmaşık biçimde olsa da, gitgide daha yüksek ve anlaşılır bir sesle talep ediyor. Şunu görüyoruz ki, burjuva sınıfı durmadan daha fazla zenginleşiyor, orta sınıflar gitgide daha fazla çöküntüye uğruyor ve böylece, tarihsel gelişmenin kendisi de, insanların ıstırabından ve zenginlerin zulmünden bir gün patlak verecek büyük devrime doğru ilerliyor.[23]

Komünist Birlik üyeleri, dünyayı değiştirme tarihsel göreviyle Londra'dan ayrıldılar. Ancak gerçekte, kükreyen minik fare durumu söz konusuydu: Sayıları ufacıktı. Grubu gözlemesi için Londra'ya gönderilen eski bir Berlin polisi, o yaz üye sayısını sadece seksen dört heyecanlı ruh olarak tahmin etmişti.[24] Marx o yaz

Birlik'in Brüksel'deki şubesini kurduğunda, on sekiz üyesi vardı. Listenin başında Jenny bulunuyordu ve grup ayrıca kardeşi Edgar'ı ve Engels'i de içerdiğinden, bu, Marx'ın çekirdek çevresinin dışında yalnızca on dört üye olduğu anlamına geliyordu.[25] 1847 civarında komünist devrimin hücum kıtaları işte böyleydi.

Brüksel Birliği, birkaç istisna dışında Marx'ların yakınında yaşayan Alman ve Belçikalılardan oluşuyordu. Büyük ölçüde, neredeyse aile gibi birbirine bağlı bir gruptu ve muhtemelen gücünün kaynağı da buydu. Görüş ayrılığı neredeyse hiç söz konusu değildi ve herkes, hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde şube başkanı seçilmiş olan Marx'ın talimatlarına göre hareket ediyordu.

Alman dizgici Stephan Born, Karl ve Jenny'nin Ixelles'deki evlerinin mütevazı ve kötü döşenmiş olduğunu hatırlayacaktı, ama buna rağmen "komünizmin ruhani merkezi" olarak iş görüyordu. Marx ve Jenny, Born'u Engels vasıtasıyla tanımış ve ikisi de çok sıcak karşılamışlardı, ancak Born özellikle, kendini adamış bir komünist olarak tarif ettiği Jenny'nin göstermiş olduğu yakınlıktan etkilenmiş görünüyordu. "Hayatı boyunca kocasını ilgilendiren ve kendisine sorun ettiği ne varsa, hepsine karşı yoğun bir ilgi gösterdi... Marx karısına âşıktı ve o da onun tutkusunu paylaşıyordu."[26] Her ikisinin de bir eli sıkı bir yumrukken, diğeriyle birbirlerine kenetleniyordu.

Brüksel'de her şey hızlanıyordu. *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'un yayıncısı gazetenin denetimini neredeyse bütünüyle Marx'a devretmiş[27] ve Marx'la Engels, Birlik'te yeteri kadar temsil edilmeyen emekçileri kazanmak ve eğitmek üzere Alman İşçileri Derneği'ni kurmuşlardı. Dernek, çarşamba günleri, Brüksel'in ünlü Grand-Place'ı üzerinde bulunan, göze batacak derecede gösterişli lambrilerle döşenmiş Café au Cygne'de toplanıyordu. Diğerleri dil, bilim ve kültür üzerine eğitim verirken Marx, tarihsel maddecilik ve sermaye sömürüsü üzerine dersler veriyordu. Pazar günleri (bazen Jenny'nin sahne aldığı) ezberden okumalara, popüler gösterilere ve danslara ayrılmış aile günleriydi.[28] Beklenmedik bir şekilde Marx, ayrıca, rakiplerinin onun işçiler üzerindeki nüfuzunu kırmak için kurmuş oldukları, çeşitli ülkelerden gelen meslek erbabının küçük bir örgütü olan Uluslararası Demokratik Birlik'in de başkan vekili olmuştu. Grubun oluştuğu sırada Marx şehir dışındaydı ve bu nedenle Marx'ı zekice gruba seçtirmek ve grubu onun bir aracı haline getirmek Engels'e düşmüştü.[29] Bu, hayat boyu sürecek, Marx ve Engels'in siyasi üçkâğıtçılıkla desteklenmiş jilet gibi keskin zihinsel tartışmalarla düşmanlarını tez elden ve çoğu zaman acımasızca alt ettikleri benzer mücadelelerin erken örneklerinden biriydi. Bu kavgalardan zevk alıyorlardı ve neredeyse daima, bunlarda başarılı oluyorlardı. İnsan, rakiplerinin asla tam olarak neye tosladıklarını anlayamadıkları hissine kapılıyordu.

Bu faaliyet sarmalı ve gazete, polisin dikkatini çekmişti. Gizli bir polis raporu şöyle diyordu:

> Bu zararlı gazete hedef aldığı eğitimsiz halk üzerinde en bozguncu etkileri su götürmez biçimde yayıyor olmalı. Cezbedici servet paylaşımı kuramı fabrika işçilerine ve gündelikçilere bir hakmış gibi sunuluyor ve onlara, yöneticiler ve toplumun geri kalanına karşı derin bir nefret aşılanıyor... [İşçiler Derneği'nin] Üye sayısının birkaç gün içinde otuz yediden yetmişe yükselmesi dikkate değerdir.[30]

Marx Herwegh'e bu sayının kısa süre sonra yüze ulaştığını ve artmaya devam ettiğini söylüyordu.[31]

Eylül ayında Marx Hollanda'ya, mirasını tartışmak üzere eniştesinin evine gitmek durumunda kalmıştı.[32] O ve Jenny, 1845 yazında Leske'den almış olduğu avanstan bu yana neredeyse hiçbir gelirleri olmadan geçinmeyi başarmışlardı (elbette şimdi Leske o parayı geri istiyordu). Bir yıl önce eniştesi ve Jenny'nin annesi taşınmaları için onlara para vermişti, ancak Marx'ın arkadaşlarından toplayabildiği üç beş kuruş dışında beş parasızlardı ve harcamalar birikiyordu. Aralık ayında yıllık kiranın ödenmesi gerekiyordu ve Marx, Kasım'da yapılacak olan gelecek Birlik toplantısına katılmak için Londra'ya gitmek istiyordu. Engels, yeni tehditler karşısında kazanımlarını sağlamlaştırmak için toplantıya katılmasının elzem olduğunu söylemişti.[33]

Aynı güz Bakunin Brüksel'e gelmiş ve vakit kaybetmeden bela çıkarmaya başlamıştı. Karl ile ilişkileri her zaman gergindi, ancak 1847'ye gelindiğinde, Weitling ve Proudhon'a davranışları nedeniyle Marx'a karşı yeni bir hınç besler olmuştu. Bakunin Weitling'e, kendisini bir felsefe öğrencisinden bir devrimciye ve Proudhon'a da, –kendisini bir adım daha ileri götürerek– devrimciden anarşiste dönüştürdüğü için saygı duyuyordu.[34] Bakunin Marx'ın ısrarına uyarak Demokratik Birlik'e katılmıştı, ancak Birlik onun tarzına göre fazla örgütlüydü. Herwegh'e "böylesi bir topluluk içinde özgürce nefes alamıyorsun" diyordu.[35] Marx'ın her zamanki "şeytan işini" görüp emekçileri kuramlarıyla perişan ettiğini ekliyordu.[36] Ve Karl ve takipçilerini, kalite döşemeli koltuklarına gömülmüş isyancılar olarak yerin dibine sokuyordu: "Kendini beğenmişlik, dedikodu, kuramsal kibir ... hayat, eylem ve sadeliğin kuramı var da, ne hayatın, ne eylemin, ne de sadeliğin esamisi okunuyor... Burjuva sözcüğü bayıltacak derecede [*ad nauseam*] dillere pelesenk olmuş, ancak bunların kendileri baştan aşağı kasaba burjuvası."[37]

Marx Hollanda'dan para sözüyle, ama eli boş dönmüştü. Ancak, fikirleri ve liderliğine karşı artan tepkiler nedeniyle Birlik toplantısı öyle önemli hale gelmişti ki, Jenny'yi tüm mali zorluklarla baş başa bırakma pahasına Londra'ya gidecekti. Paris'teki Pavel Annenkov'a yazıp yardım istedi.

> Ekonomik durumum şimdi öyle hassas ki, karım alacaklılar tarafından gerçekten de taciz ediliyor ve şu an en acınası mali darboğaz içinde. ... Sana açmaktan içtenlikle utanç duymadığım bu durumda, karıma 100-200 frank arası bir meblağ verebilirsen, beni hakikaten daha zor duruma düşmekten kurtaracaksın. Elbette ailemle olan para işlerini yoluna koymadan sana borcumu ödemem mümkün olmayacak.

Annenkov kabul ederse eğer parayı Ixelles'e göndermesi gerekecekti: "Ancak karım yazacağın mektuptan benim sana yazdığım sonucunu çıkarmamalı. ... Bir başka zaman, umarım, sana daha neşeli haberler verebileceğim."[38] Bu ricanın dışında Jenny kendi başının çaresine bakmak durumunda bırakılmıştı.

27 Kasım günü Marx, Engels, Georg Weerth ve Victor Tedesco Belçika'nın Kuzey Denizi'ndeki liman şehri Ostend'de buluştular ve ertesi gün Dover'a gidecek olan bir buharlı gemiye bindiler. İngiltere'nin başkentine doğru harekete geçen radikal akışı etkileyiciydi; birçok örgüt Kasım sonu için eylem planları yapmıştı. İlki, acımasızca bastırılmış olan ve bu bölünmüş ülkenin hâlâ yaralarını saramadığı 1830 Polonya ayaklanması onuruna bir kutlamaydı. Polonya, Avrupa'nın her yerinden muhalifleri birleştiren bir dava halini almıştı ve Fransız, Belçikalı, İtalyan, Polonyalı, Danimarkalı ve İngiliz sempatizanlar, şehitleri anmak üzere Soho'nun Great Windmill Sokağı'ndaki bir birahanede toplandılar.[39]

Bir hatip olarak tanınmayan Marx, Polonya'daki çatışmadan çıkarılacak dersler üzerine Almanca bir konuşma yaptı (Schapper tarafından İngilizceye çevrildi). Dünyayı, tüm ülkelerin burjuvazisinin tüm ülkelerin proletaryası karşısında birleşmiş olduğu bir yer olarak betimliyordu; "ezenlerin ezilenler karşısında, sömürücülerin sömürülenler karşısında kardeşliği." Ancak, diyordu, proletaryanın henüz birleşik bir cephesi olmasa da, üzerine yeni bir dünyayı inşa edebilecekleri ortak bir tecrübeleri vardı.

> Eski Polonya nasılsa geçmişte kaldı ve bizler, geri gelmesini isteyecek son kişileriz. Ancak geçmişte kalan sadece eski Polonya değildir. Eski Almanya, eski Fransa, eski İngiltere, eski toplumun tamamı geçmişte kalmıştır. Ancak eski toplumun kaybı, eski toplum içinde kaybedecek hiçbir şeyi olmayanlar için bir kayıp değildir ve bugün tüm ülkelerdeki büyük çoğunluğun içinde bulunduğu durum budur. Aksine, bu kitlelerin, sınıf çatışmasına dayanmayan yeni bir toplumun kurulmasının önkoşulu olarak, eski toplumun çöküşünden kazanacakları bir dünya vardır.[40]

Arka arkaya söz alan konuşmacılar Polonya ve emekçilerle dayanışmalarını yineledi ve akşam, "Marseillaise"i söylemek için şapkaların çıkarılmasıyla son buldu.

Ertesi gün Komünist Birlik Kongresi aynı yerde toplandı ve katılanların birçoğu aynı kişilerdi. Çoğu için bu organizasyon, dar çevrelerinde hem hükümetlere hem de dost sosyalistlere karşı kezzap dolu yazılarıyla ün salmış olan Marx'ı ilk defa görmeleri için vesile olmuştu. Marx dünyayı nasıl siyah ve beyaz diye ikiye ayırıyorsa, insanların onun hakkındaki görüşleri için de bir orta yola yer yoktu. İnsanlarda sevgi ve hayranlık kadar, korku ve tiksinme de uyandırıyordu. Onu ideolojik liderleri yapmayı kabul etmiş olan Birlik üyeleri, tüm yıldırımları üzerine çeken bu ayaklı yıldırımsavarı gözleriyle görmek istiyorlardı.

Londra'da yaşayan Alman terzi Friedrich Lessner, Engels'i ince, çevik ve "bir düşünürden ziyade zeki, genç bir muhafız teğmeni" diye betimliyordu.[41] Ancak Marx'ın sergilediği hem fiziksel hem de düşünsel güçten çarpılmıştı. "Marx hâlâ genç bir adamdı, yirmi sekiz yaş civarındaydı, ancak hepimizi çok etkiledi. Orta boylu, geniş omuzlu, güçlü yapılı ve enerjikti. Alnı geniş ve güzeldi, saçları kalın ve kapkaraydı, bakışları deliciydi. Ağzının aldığı şekil, daha o zaman rakiplerinin o çok korktuğu alaycı küçümseyiciliğini yansıtıyordu." Marx'ın hiç boş söz etmediğini ve hayalperestlikle uzaktan yakından ilgisi olmadığını söylüyordu. Lessner Marx'la olan ilk karşılaşmasının ardından onun dünyaya, "sosyalist düşüncenin erilliğini" temsil eden lider olarak gelmiş olduğuna kanaat getirmişti.[42]

Birlik üyeleri on gün boyunca bir birahanenin üst katındaki geniş bir odada toplandılar. Bira sürahileriyle dolu masanın etrafındaki sıralarda oturup ilk kez Haziran'da ele alınan ilkeler üzerine Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce tartıştılar. Giyimleri, yıpranmış pamuklu işçi tulumundan orta sınıf entelektüelin yıpranmış siyah kuyruklu ceketlerin güçlükle korunan itibarına, geleneksel kıyafetlerden daha uzak ülkelerin daha uzak illerinden gelen ziyaretçilerin acayip şapkalarına kadar, toplumsal konumlarını yansıtıyordu. Marx, Engels ve takipçileri böylesi çeşitlilikler içeren grubu ütopyacı fikirlerden uzaklaştırmaya çalışıyor ve bu tip uçuk hayalleri Birlik'in programından silip atmayı umuyorlardı. Birlik büyümek istiyorsa işçilere yarar sağlamalıydı ve bu da cesaretle emekçilerin ihtiyaç ve arzularına hitap etmesi anlamına geliyordu.[43]

Toplantının sonunda Komünist Birlik Tüzüğü üyelik koşullarını belirlemiş ve grup için çok katmanlı bir örgütlenme yapısı oluşturmuştu.[44] Üzerinde anlaşılan bir başka konuysa Birlik'in amacında yapılan bir değişiklikti. Daha önce Birlik'in hedefi sadece bir öneriydi: "Mülkiyetin ortaklığı kuramının yaygınlaştırılarak ve mümkün olan en hızlı biçimde uygulamaya konulmasıyla insanlığın özgürleştirilmesi."[45] Yeni hedef ise safi Marx'tı: "Burjuvazinin devrilmesi, proletarya yönetimi, sınıf karşıtlığına dayalı eski burjuva toplumunun ilgası ve sınıfların ve özel mülkiyetin olmadığı yeni toplumun kurulması."[46] Kurallar grubun gizli kalmaya devam etmesini öngörüyordu, çünkü Londra gibi yerlerde rahatça faaliyet gösterebiliyor olsa da Prusya'daki üyeleri, fark edildiklerinde tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Ancak Birlik'in, katılmak isteyenlere programını açıklayacak bir belgeye ihtiyacı vardı. Aralık toplantısının sonunda grup, Marx ve Engels'ten böyle bir metni hızlıca yazmalarını istedi.

Engels, Haziran'da başlamış olduğu komünist "amentü"nün yeni bir sürümünü halihazırda kaleme almıştı, ancak biçim konusunda daha Londra'ya varmadan önce tereddütlüydü. Marx'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Amentüyü kafana takma. Bence en iyisi, soru cevap biçimini terk edip adını *Komünist Manifesto* koymak olacaktır."[47]

1 *MECW*, Cilt 38, s. 149.
2 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 39-41; McLellan, *Karl Marx*, s. 154, 157.
3 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 40, 47; McLellan, *Karl Marx*, s. 156-157; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 111, 122-124.
4 Stearns, *1848*, s. 33.
5 *MECW*, Cilt 10, s. 495.
6 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 26; Stearns, *1848*, s. 34; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 76-77.
7 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 43-44.
8 Edgar Marx'ın doğum tarihi konusunda Marx biyografilerinde farklılıklar vardır. Trier'de bulunan Friedrich Ebert Vakfı Araştırma Merkezi, 3 Şubat 1847 günü doğduğu sonucuna varmıştır. Doğum belgesindeki adı Charles Louis Henri Edgar Marx'tır, ancak Edgar veya Musch olarak bilinir. *Genealogy Marx*, Friedrich Ebert Vakfı Müzesi/Araştırma Merkezi, Trier; Omura, Fomičev, Hecker ve Kubo, *Familie Marx privat*, s. 447.
9 Padover, *Karl Marx*, s. 128; *MECW*, Cilt 38, s. 121.
10 *MECW*, Cilt 38, s. 154.
11 *A.k.*, s. 158.
12 *A.k.*, s. 576 (notlar bölümü).
13 *A.k.*, s. 108.
14 *A.k.*, s. 55, 90.
15 *A.k.*, s. 153.
16 *A.k.*, s. 154.
17 *A.k.*, s. 115, 587 (notlar bölümü).
18 *A.k.*, s. 117.
19 *A.k.*, s. 120, 588 (notlar bölümü).
20 *A.k.*, s. 117.
21 *MECW*, Cilt 6, s. 585 ve Cilt 38, s. 587-588 (notlar bölümü); Carr, *Michael Bakunin*, s. 139; McLellan, *Karl Marx*, s. 156-157.
22 *MECW*, Cilt 6, s. 96-103, 341-357.
23 *A.k.*, s. 600.
24 Boris Nicolaievsky, "Toward a History of the Communist League, 1847-1852", s. 241.
25 Robert Payne, *Unknown Marx*, s. 18; Padover, *Karl Marx*, s. 115; Robert Payne, *Marx*, s. 131; McLellan, *Karl Marx*, s. 142-143.
26 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 133.
27 *MECW*, Cilt 38, s. 588 (notlar bölümü).
28 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 128-129; Hammen, *Red 48ers*, s. 163; Longuet, *Karl Marx*, s. 127-128. (Cafe au Cygne, bugün, Maison du Cygne adını almıştır.)
29 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 131-132; *MECW*, Cilt 38, s. 122-130.
30 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 129.
31 *MECW*, Cilt 38, s. 141.
32 Longuet, *Karl Marx*, s. 128; Hammen, *Red 48ers*, s. 190.
33 *MECW*, Cilt 38, s. 122, 143.
34 McLellan, *Karl Marx*, s. 163; Carr, *Michael Bakunin*, s. 123, 131.
35 Carr, *Michael Bakunin*, s. 146.
36 Kenafick, *Bakunin and Marx*, s. 41-42.
37 Carr, *Michael Bakunin*, s. 146.
38 *MECW*, Cilt 38, s. 150-151.
39 McLellan, *Karl Marx*, s. 160-161.
40 *MECW*, Cilt 6, s. 388-389.
41 *REM*, s. 153.
42 Marx, o sonbaharda yapılan Birlik toplantısında aslında yirmi dokuz yaşındaydı. *KMIR*, s. 14.
43 *MECW*, Cilt 38, s. 592; McLellan, *Karl Marx*, s. 154-155; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 110-111.
44 *MECW*, Cilt 6, s. 633-638.
45 *A.k.*, s. 585.
46 *A.k.*, s. 633.
47 *MECW*, Cilt 38, s. 149.

12. Bölüm

Brüksel, 1848

> Bana halk hiçbir yerde sokağa dökülmediği için bir tehlike olmadığı söyleniyor; toplumun yüzeyinde gözle görülür bir karışıklık olmadığından yakında bir devrim beklenmediği söyleniyor. Beyler, yanılıyor olduğunuza inandığımı söylememe izin verin.
>
> *Alexis de Tocqueville*[1]

Jenny ve Marx 1848'e dans ederek girmişlerdi. Alman İşçileri Derneği, Café au Cygne'de, organizasyonuna Jenny'nin de katıldığı bir yılbaşı kutlaması düzenlemişti. *Deutsche-Brüsseler-Zeitung* geceyi, birçok ülkede demokrasinin güçlendirilmesi için ileri doğru bir adım olarak nitelendirmişti,[2] ancak Jenny için bu, kendi ruh halini güçlendirmek için atılmış bir adımdı. Bir önceki yıl zor geçmişti. Bir dostuna, "zamanım daima, günlük yaşamın irili ufaklı acı ve dertleri [ve] sevgili kocamın işleri hakkındaki endişelerim arasında bereketsizce parçalanmış durumda" demişti. Bütün bunların üzerine Karl Londra'dayken, "büyüğü küçüğü, insanı faresi hepimiz hastalandık ki bu nedenle on dört gün yataktan çıkamadım" diyordu.[3] Ancak, yılbaşı geldiğinde ailece yaşadıkları perişanlığı geride bırakıyor gibiydiler. Çocuklar iyiydi; Jenny, Edgar bebeğin de "korkunçluğu[nun] biraz azaldı[ğını]" söylüyordu. Hatta mali durumları için bile bir umut belirmişti: Karl'ın annesi, nihayet, mirasının bir kısmını avans olarak vereceğini söylemişti.[4]

Böylece 31 Aralık'ı, devrimi bir kenara bırakarak kutladılar. Yıllardan beri Jenny'nin katıldığı ilk baloydu bu. Akşam için o ve çevresindeki diğer üst sınıftan kadınlar, gerdanlarındaki mücevherden eldivenlerine kadar eksiksiz gece kıyafetleri giymişlerdi. Gerçekten de o gece, çevredeki lonca binalarının ve Belediye Sarayı'nın elmas şekilli binlerce pencere camından yansıyan gaz lambalarıyla aydınlanmış, mavi, sarı, yeşil ve kırmızı renkli ipek elbiseler, Grand-Place boyunca Cygne'ye doğru hışırtılar içinde ilerlemişti. Sıradan günlerde, meydan koyu renk kıyafetli tüccarlar ve önlüklü pazarcılarla dolu olurdu, ancak o gece Grand-Place büyülüydü. Gazete, *café*'nin içinde, Marx'ın,

babasının 1835'te Trier'de yaptığı ve krala övgüsü sinsi bir eleştiri olarak yanlış anlaşılan konuşmasını ürkütücü biçimde yankılayan sözlerinin (Marx'ın durumunda büyük ihtimalle öyleydi) de aralarında olduğu bir dizi konuşmanın,[5] bir "seçkin kadınlar buketi" tarafından güçlü şekilde alkışlandığını bildiriyordu. Marx, Belçika'yı, bütün Avrupa'nın yararına "insancıl bir tohumun" yeşermesine imkân veren liberal anayasası nedeniyle övüyordu.[6] Jenny ise dramatik bir gösteride yer almıştı. *Deutsche-Brüsseler,* bekleneceği gibi, "ezbere okumada parlak bir yetenek" sergilediğini söylüyordu, "fevkalade yetenekli hanımların proletaryanın düşünsel yetilerini geliştirme çabalarını izlemek çok etkileyiciydi."[7] Bu işlerin tamamlanmasının ardından orkestra dans müziğine başlamış ve çiftler piste çıkmışlardı. Müzik, yeni yılın sabahına kadar, yakından geçenler tarafından duyulabiliyordu.

Marx, sıkça anılan fiziksel hantallığına karşın dans etmeyi severdi ve ederken de çeviklik sergilerdi. Jenny'yle birlikte, valslerle döndüler ve partnerler arasında belirli bir eşgüdüm gerektiren daha sıkı kurallı dörtlü danslara eşlik ettiler. Kalabalık eski Renanya balolarından oldukça farklıydı. Aristokrasiyi alt sınıflardan ayıran çizgiler bulanıklaşmıştı ve kadınlarla erkeklerin hepsi gece kıyafetleri giyiyor değildi –gerçekte, bazı erkekler keplerini ceplerine tıkıştırmıştı ki bu, daha resmî ortamlarda kovulmaya kadar gidebilecek bir görgüsüzlüktü. Ancak Marx'ın kollarındaki kadın, şimdi on üç yaş daha yaşlanmış olsa da, değişmemişti; hâlâ, Trier'i büyüleyen on sekiz yaşındaki genç kızdı.

Evliliklerinin başından beri Jenny, mali güvensizlik ve zorunlu sürgün sıkıntısı çekmişti. Kız bebeğinin ciddi hastalığından ve kocasının maruz kaldığı siyasi eziyetten üzüntü duymuştu, ancak yine de, hiçbirinden, dikkat çekecek kadar etkilenmiş görünmüyordu. Üyesi bulunduğu sınıf, borç sıkıntısı ve kalp kırıklığı çekebilirdi, ama on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal ağ –en azından bir Prusyalı için– bu sınıf üyelerinin ağın gözenekleri arasından kayıp gitmesini engellemek üzere tasarlanmıştı. Hâkim sınıftan olanlar, bunu kendileri istemedikçe batağa düşmezlerdi. Jenny, "görkemli bir yüce sefalet"[8] sarayının kraliçesi olduğunu söyleyerek muziplik yapıyordu, ancak gerçekten de bunu bir saray gibi, soytarısı olmayan bir dünyanın ürküntüsünü yaşayan bir soylular topluluğu olarak görüyordu. Jenny, bu noktada kendini, geleceği belirsiz, ancak şüphesiz ki parlak olan genç ve hevesli, toplumsal olarak duyarlı, siyasi olarak faal bohem bir kalabalığın parçası olarak görüyor gibiydi. Bu, zeki ve inançlı bir kadın için nefes kesici bir ortamdı. Şüphe yok ki kendini kocasının fikirlerine adamıştı, ancak mektupları, içinde büyütüldüğü korunaklı dünyadan uzaklaştığının ve siyasi ve toplumsal bir kasırganın içine sürüklendiğinin farkında olup olmadığı konusunda açık bir fikir vermiyor.

Brüksel'deki o gece gruptan hiç kimsenin gelecekten kötü bir beklentisi bulunmuyordu. Tüm dostları kutlamaya katılmıştı. Engels, Mary Burns'ü İngiltere'den getirmişti ve Mary, de Cygne'de dans edenler arasındaydı. Ancak

Mary'nin orada bulunması, mükemmel gecenin üzerine düşen az sayıda gölgeden biriydi. Onunla Marx'lar arasındaki gerginlik hâlâ görünürdeydi. Stephan Born, Jenny'nin Mary ile konuşmak istemediğini Marx'ın açıkça belirtmiş olduğunu söylüyordu. Born bunu Jenny'nin soylu karakterine yormuştu.[9] Ancak Jenny'nin derdi Mary'yle konuşmayacak kadar kibirli olması değildi. Jenny, geceye katılan emekçi kadın ve erkeklere karşı düşüncesiz davranmasından dolayı Engels'e kızgındı. "Çoğunluğu işçi sınıfından oluşan bu gruba metresini getirerek Engels," diye açıklıyordu Born, "fabrikacıların zengin oğullarının halktan genç kızları kendi zevkleri için kullandıklarına dair sıkça dillendirilen suçlamayla yüz yüze kalma riskine gir[mişti]."[10]

Engels kısa süre sonra bu konuda daha ciddi bir suçlamayla karşı karşıya kalacaktı: Brüksel'deki İşçi Derneği'nin bir toplantısında Moses Hess onu, partneri Sibylle'e tecavüz etmekle suçlamıştı. Kızıl Wolff toplantının yazmanlığını yapıyordu, ancak Hess'in suçlamalarını kurnazca kayıt altına almamayı başarmıştı. Bu, (toplantıya katılmamış olan) Engels'in Marx'a katıla katıla güldüğünü söylediği ince bir manevraydı. "Bütün Brüksel'in önünde tabancalarını çekip boynuzlarını sergileyen Moses ... pek zarif görünmüş olmalı. ... Sırası gelmişken, eğer eşek herif tecavüz hakkındaki akla sığmaz yalanlarında ısrar edecek olursa kendisine, başının dönmesine yetecek miktarda, öncesine, olay zamanına ve sonrasına ait ayrıntılı bilgi sunabilirim." Sibylle'den sekiz yaş büyük olan Hess onu, kadının yaşıtı olan Engels'e emanet etmiş, Belçika sınırından geçmesine yardım etmesini istemişti. Engels Marx'a Sibylle'in kendisine olan aşkını itiraf ettiğini ve belli ki, Engels'ten karşılık bulamayınca Hess'e Engels'in kendisini sarhoş edip ırzına geçtiğini anlattığını söylemişti. "Bana olan öfkesi bal gibi karşılıksız aşktır. ... *Sert şarap* dediği de bir Bordo'nun üçte birinden fazlası değil." Engels ayrıca Hess'in "intikamını bugünkü, geçmişteki ve gelecekteki metresleri[n]den almakta serbest" olduğunu söylüyordu.[11]

Ocak ayı başında Engels Marx'ı *Manifesto*'yu tamamlaması için Brüksel'de yalnız bırakmıştı. O zamana kadar, ikisi Engels'e biri de Hess'e ait üç taslak çıkmıştı ortaya. Marx Engels'in son taslağını esin ve genel çerçeve olarak kullanmış olsa da yazmaya sıfırdan başladı. Jenny projeyi hızlandırmak üzere sekreterliğini üstlenmişti. Marx fikirlerini kâğıt üzerine çiziktirir, Jenny de zarif ve kadınsı eliyle kocasının burjuvaziye karşı kabaran ithamlarını ve devrimin haklı, kaçınılmaz ve yakında olduğuna dair inancını sabırla temize çekip okunabilir hale sokarken sayfalar üzerinde el yazıları birbirine karışıyordu. Devrim yakında olabilirdi, ancak her zaman olduğu gibi Marx'ın dikkati başka sorumluluklarla dağılmıştı. *Deutsche-Brüsseler*'e yazılar yazıyor ve Alman İşçiler Derneği için bir broşüre dönüştürmeyi hedeflediği iktisat dersleri hazırlıyordu. Uluslararası Demokratik Birlik'teki görevlerini de yerine getirmek durumundaydı, bunlardan biri de, Belçika'nın kendi küçük Manchester'ı olan tekstil sanayisi merkezi

Ghent'de yeni bir şube açmaktı. Ocak ayında Birlik için, Eylül'de yazmaya başladığı serbest ticaret konulu bir konuşma yapmıştı.[12]

Bazı savunucuları, serbest ticareti, ilahi bir hakka –yani Tanrı'nın iradesine– dayanarak hüküm süren monarklara benzetiyordu. Ticaret, insanları bir araya getirir, manevi ve toplumsal refahı yükseltir ve bir tarihçinin iddiasına göre medeniyetin nimetlerini çoğaltırdı. (Hatta bu iddia, İngiltere'deki ticaret kısıtlamalarını kaldırmak için kullanılmıştı.[13]) Ancak Marx serbest ticaretin basitçe "Sermaye'nin işçiyi ezme özgürlüğü" anlamına geldiğini söylüyordu. Yine de böylesi ticareti destekliyordu, çünkü ancak o zaman, diyordu, sanayi gelişebilir, bu da dünyanın iki ayrı sınıfa ayrılmasını da içeren toplumsal değişimi hızlandırırdı: para sahibi burjuvazi ile ücretli emekçiler.[14] (Engels daha sonra bu sınıflar için "bir tarafta kalıtımsal servet, öte tarafta kalıtımsal sefalet" diyecekti.[15]) Marx bu sistemin kontrolden çıkacağını, iktisadi iflasa ve toplumsal devrime yol açacağını öngörüyordu.

Bazıları Marx'ı, işçiler arasında ıstıraba yol açacağını tahmin ettiği bu sistemle mücadele etmek yerine onu kucakladığından dolayı vicdansızlıkla suçlamış olabilir. Ancak Marx'ın keşiflerinden biri, kendini engellemek ne kadar güç olsa da, vaktinden evvel yapılan devrim girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olduğuydu. Koşullar insanların büyük çoğunluğunun isyanın gerekliliğini kabul ettiği noktaya ulaşmadan (ki serbest ticaretin bu koşulları oluşturacağına güveniyordu) yazgılarını şiddet eylemleriyle değiştirme girişimlerinin, küçük bir seçkinci takımının iktidarı ele geçirmesinden başka bir sonucu olmayacaktı.

Marx serbest ticaret kuramını Brüksel'deki bir iktisatçılar toplantısında sunmayı umuyordu, ancak bunu yapması engellenmişti. Ne var ki, fikirleri çöpe gitmeyecek, iddialarının bir kısmı nihayetinde *Komünist Manifesto*'da yer bulacaktı.

Paris'te olan Engels, Marx'a, Fransa'daki Birlik üyeleri arasındaki eylemsizlikten duyduğu düş kırıklığını anlatıyordu. Sorunun bir kısmının, Kıta'da siyasi iklim ısınıyor olsa da, Londra'daki kongreden henüz hiçbir şey elde etmiş olmamalarından ve "doğal olarak tamamen rehavete kapıl[malarından]" kaynaklandığını söylüyordu.[16] Engels'in yorumu Marx'ı *Manifesto* üzerinde çalışmaya başlatacak nazik bir dürtme olabilirdi, ancak 26 Ocak'ta, daha da büyük bir hayal kırıklığı içindeki Birlik önderliği Marx'a lafını sakınmayan bir mektup göndermiş, eğer *Manifesto* 2 Şubat'a kadar Londra'ya ulaşmazsa "kendisine karşı başka tedbirler alınaca[ğını]" bildirmişti.[17]

Aslında Marx neredeyse bitirmişti. Ocak ayının sonunda yirmi üç sayfalık metni Londra'ya postaladı.[18] Terzi Lessner elyazmasını Londra'nın Liverpool Sokağı'nda bir dükkân işleten Alman matbaacı J. E. Burghard'a götürdü. Burghard broşüre koyu yeşil bir kapak hazırladı ve öyle bir parti olmamasına rağmen *Komünist Partisi Manifestosu* başlığını koydu. Şubat 1848'de mat-

baadan çıkan sekiz yüz nüshanın üzerinde yazar adı bulunmuyordu.[19] İngiliz Çartist George Julian Harney, Marx tarafından küçük banliyö evinde yazılmış ve karısı tarafından yemek masası üzerinde temize çekilmiş olan broşürü, dünyanın görmüş olduğu en devrimci belge olarak nitelemiştir.[20]

Marx'ın kaleme aldığı biçimiyle *Manifesto* Engels'in soru-cevap amentüsünden daha az dramatikti, ama sessiz otoritesiyle çok daha güçlüydü. Marx'ın broşürü bir mahkeme oturumunda açılış konuşması gibiydi (belki de hukuk yolunu seçseydi nasıl bir avukat olabileceğinin kanıtıydı). Melodramatik bir biçimde, "Avrupa'da bir heyula kol geziyor, komünizm heyulası" diye başlıyor ve ardından, komünizmi ve yerine geçeceğini umduğu çürümüş sistemi betimlemeye koyularak, bu "heyula masalını" bir kenara bırakıyordu.[21]

Başka düşünür ve iktisatçıların fikirlerini kendi fikirleri halini alana kadar sentezleyen Marx, "insan ile insan arasında katıksız çıkardan, katı 'nakit ödeme'den başka bir bağ bırakma[dığını]" söylediği burjuvazinin işlediği suçları anlatıyordu. Sistemin geleneksel olarak saygıdeğer meslek sahiplerini – doktorlar, avukatlar, rahipler, şairler, bilim adamları– ücretli emekçilere indirgediğini, "aile ilişkisini basit bir para ilişkisine" dönüştürdüğünü söylüyordu. Marx, sermayenin üretimi sürekli devrime uğratma ve kârları artırma ihtiyacının ve bunun da dünyanın her yerinde yeni piyasalar gerektirmesinin sonucu olarak, sermayenin hâkim olduğu bir dünyayı tarihte eşi görülmemiş bir kargaşa durumu olarak betimliyordu: "Her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek, her yerle bağlantılar kurmak zorundadır burjuvazi." Ticaret sistemi, dünyanın ücra köşelerinden okyanuslar ötesindeki üreticilere hammaddeler getiriyordu ki ürünler, bir buharlı gemi ya da demiryolu uzaklığındaki tüketicilere satılabilsin. Eski ulusal sanayiler yok edilmişti; bu ağın içine girdikçe eski uygarlıklar da ortadan kalkıyordu. Bu sistem için Marx, "açıkçası burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratıyor" diyordu.[22]

Ancak, bu toplumun kendi yok oluşunun tohumlarını da yarattığını ve "büyüler yaparak çağırdığı cehennem kuvvetlerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulun[duğunu]" söylüyordu.[23] Ticari krizler aşırı üretime ivme kazandıracak ve sanayi toplumunun makinelerini çalıştırmak için gerekli işçiler ordusu –işçi sınıfı ya da devrimci proletarya– bu toplumun çöküşünün nedeni olacaktı. "Dolayısıyla burjuvazi en başta kendi mezar kazıcısını üretir. Burjuvazinin yıkılışı ve proletaryanın zaferi aynı ölçüde kaçınılmazdır."[24] Marx için böylesi bir sınıf çatışması, bir kuşağın ürün ya da keşfinin bir sonrakinin gerçekleştireceği gelişmenin temelini oluşturması kadar tarihsel ilerlemenin de bir gerçeğiydi.

Marx komünizmin temelinin özel mülkiyetin ilgası olduğunu ilan ediyordu. Paniğe kapılmış olmaları muhtemelen olan eleştiricilerine, o zamanlarda nüfusun onda dokuzunun mülkiyetinin olmadığına, bu nedenle kaybedecek kişilerin sadece kazançlarını sömürüyle elde etmiş bir azınlık olduğuna işa-

ret ederek yanıt veriyordu: "Komünizm hiç kimseyi toplumun ürünlerini mülk edinme gücünden yoksun kılmaz, insanı böyle bir mülk edinme yoluyla başkalarının emeğini boyunduruk altına alma gücünden yoksun kılar, hepsi bu."[25] Neden, yüz kişinin, hatta belki bin kişinin çalışmasına bağlı olan bir sanayi sadece bir avuç kişiyi zenginleştirsin? Neden dünyanın nimetleri –madenleri, toprakları, denizleri– herhangi bir kişinin salt kendi çıkarı için tekelci denetimine bırakılsın?

Marx, komünizmi ailenin dokusunu tehdit etmekle itham edenleri ikiyüzlülükle suçluyordu. Burjuva sanayi sistemi altında çocukların zaten çocukluklarından mahrum bırakıldığına işaret ediyordu. Eğitim almıyorlar, bunun yerine "basit birer ticari mal ve emek aracı" olarak muamele görüyorlardı. Evlilik ilişkilerine gelince, çalışan sınıftan kadın ve kız çocuklarını –ya göz korkutmayla ya da fuhuş yoluyla– cinsel olarak sömüren ve birbirlerinin eşlerini baştan çıkarmayı bir spor sayan paralı sınıf tarafından bu ilişkiler zaten parçalanmış bulunuyordu.[26]

"Sınıfları ve sınıf karşıtlıklarıyla eski burjuva toplumunun yerini birimizin özgürce gelişmesinin hepimizin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu bir birlik alacaktır."[27] Ancak Marx, buna sadece "şimdiye kadarki her türlü toplum düzeninin zorla devrilmesiyle ulaşabilece[ğini] söylüyordu, "Varsın hâkim sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresin. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şey yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır.

"Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!"[28]

1 Tocqueville, *Recollections*, s. 11-12.
2 Giroud, *Femme du diable*, s. 92-93; Peters, *Red Jenny*, s. 73.
3 Jenny Marx'tan Lina Schöler'e, 17 Aralık 1847, Moskova.
4 Jenny Marx'tan Lina Schöler'e, Ocak (ortası) 1848, Moskova.
5 Giroud, *Femme du diable*, s. 92-93.
6 *MECW*, Cilt 6, s. 639.
7 Giroud, *Femme du diable*, s. 92-93.
8 Jenny Marx'tan Lina Schöler'e, Ocak (ortası) 1848, Moskova.
9 McLellan, *Karl Marx*, s. 163.
10 Peters, *Red Jenny*, s. 65.
11 *MECW*, Cilt 38, s. 153; Carver, *Friedrich Engels*, s. 152.
12 McLellan, *Karl Marx*, s. 162; *MECW*, Cilt 26, s. 523-524 ve Cilt 6, s. 695-696 (notlar bölümü).
13 Roberts, *History of Europe*, s. 336.
14 *MECW*, Cilt 6, s. 463, 465 ve Cilt 26, s. 523-524.
15 *MECW*, Cilt 26, s. 523.
16 *MECW*, Cilt 38, s. 152-154.
17 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 136; Raddatz, *Karl Marx*, s. 80.
18 *MECW*, Cilt 6, s. 698.
19 *A.k.*, s. 698 (notlar bölümü); Padover, *Karl Marx*, s. 129.
20 *MECW*, Cilt 39, s. 60; Padover, *Karl Marx*, s. 129.
21 *MECW*, Cilt 6, s. 481.
22 *A.k.*, s. 487-488.
23 *A.k.*, s. 489.
24 *A.k.*, s. 496.
25 *A.k.*, s. 500.
26 *A.k.*, s. 502.
27 *A.k.*, s. 506.
28 *A.k.*, s. 519.

Manifeſt

der

Kommmuniſtiſchen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt euch

London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Geſellſchaft für Arbeiter"

von J. E. Burghard

46, Liverpool Street, Clerkenwell.

Londra'da bir matbaada, Avrupa'nın görülmemiş bir ayaklanma dalgası ile tutuştuğu Şubat 1848'de basılan *Komünist Partisi Manifestosu*'nun ilk basımındaki kapak. (IISG, Amsterdam)

13. Bölüm

Paris, 1848

> Ne kendilerinden ne de kaderlerinden, ne krallarından ne de Tanrılarından ümit kesmişlerdi. Ve sonra nihayet bir gün açlık aralarına ümitsizliği getirdi.
>
> *Prens Felix Lichnowsky*[1]

Komünist Manifesto nihayetinde iki yüz kadar farklı dile çevrilecekti, ancak yayımlandığında neredeyse hiç fark edilmemişti. Avrupa çoktan ateş almıştı. 1848 Şubat'ının üçüncü haftasında Brüksel'de, Paris'te siyasi bir deprem olduğuna dair rivayetler dolaşıyordu, inanılmayacak derecede düşlemsel rivayetler: *Louis-Philippe tahttan çekilmiş ve sürgüne kaçmıştı. Fransa'da geçici bir hükümet ilan edilmişti. Fransa artık bir cumhuriyetti!* Ayın yirmi dördü perşembe günü, Brüksel'deki tren istasyonu, Paris'ten gecikmeli gelen trenin getireceği haberleri bekleyen insanlarla dolup taşıyordu. Fransız büyükelçisi bile, eğer hâlâ bir tane varsa, hangi hükümete hizmet ediyor olduğunu öğrenmek üzere oradaydı. Cuma günü gece yarısını yarım saat geçe tren nihayet istasyona ulaştı. Kalabalığın içinde olan Stephan Born, makinistin hâlâ hareket halindeki trenden atlayıp "Valenciennes'in kulelerinde kızıl bayrak dalgalanıyor. Cumhuriyet ilan edildi!" diye haykırdığını hatırlıyordu. Kalabalıktan bir kükreme yükselmişti: *"Vive la République!"* {Yaşasın Cumhuriyet}. Fransız büyükelçi ve karısı peronu hızla terk ederken çoğunluğu Almanca sesler tezahürata devam ediyordu.[2] Birkaç hafta içinde, bir zamanlar yenilmez görünen liderler birer birer fiske yemiş domino taşları gibi düştükçe, aynı haykırışlar Avrupa'nın başkentlerinde yankılanacaktı. Daha da dikkat çekici olanı, liderlerin ordular değil, tek silahları sayıları olan sokaktaki insanlar karşısında düşüyor olmasıydı.

Bir tarihçi şöyle yazmıştı: "Tarih şikâyetleri ortadan kaldırmaz, bunları sadece mayınlar gibi toprağa gömer."[3] 1848'deki durum kesinlikle böyleydi. O yıl patlak veren şikâyet dalgasının izi, doğrudan doğruya, Avrupa'yı Napoléon'un fetihlerinin tüm izlerini silecek şekilde taksim eden 1815 Viyana Kongresi'ne kadar sürülebilir. Kongre'yi oluşturan liderlerin dayattığı sınırlar, asla, içerme-

leri istenen halklara tam olarak uygun gelmemişti. Toplantıların sonucunda ortaya çıkan ve yeni bir güçle donanmış olduklarına inanan monarklar, gerçekte Napoléon savaşları sonucunda güçlerini yitirmişlerdi. Halkları, savaş meydanlarında büyük fedakârlıklarda bulunmuş, fakat barış gelince, bunların karşılığı olarak hiçbir şey almamışlardı. Vergiler kamusal iyileştirmelere harcanmamış, savurgan saray yaşamını besleyen devlet hazinelerine aktarılmıştı. Fransızları ülkeden sürmenin karşılığında vadedilen haklar hiçbir zaman gerçekleşmemiş, hayata geçmeleri, yeni güçlerle donatılmış polis güçlerince daha da şiddetli biçimde engellenmişti. Hasatlar başarısız olmuş, ancak hükümetler hiçbir yardım sağlamamış, işsizlik tırmanmış ancak yeni işler yaratmak için hiçbir çaba gösterilmemişti. Ne var ki, hoşnutsuzlar 1815 ile 1848 arasında kendilerini ifade gücü bulmuş ve nihayet, 1848'de ayağa kalkmışlardı. O yılki isyan Halkların Baharı olarak bilinir. Halkların, Avrupa çapında, yöneticilerine karşı ilk –ve bugüne kadar tek– isyanıydı bu.[4]

Şubat ayında Paris 1848 ayaklanmalarının dramatik doruk noktasını yaşıyordu, ancak bunlar aslında 1847'nin güzünde başlamıştı. İlki İsviçre'de, taze kurulmuş hükümetin, yeni liberal anayasaya bağlı kalmak yerine birlikten ayrılmayı tercih eden yedi Katolik bölgeye karşı savaşa girişmesiyle gerçekleşmişti. Komşu Avusturya'da güçlü Şansölye Metternich, savaşı Avrupa'nın muhafazakâr monarkları için bir tehdit olarak görmüş ve "Tanrıtanımaz radikallere" karşı destek toplamaya çabalamıştı. Fakat yirmi altı günlük çatışma sonunda liberaller üstün geldi: İsviçre birliğini sağlamıştı. Kazandıkları zaferin haberi bütün Avrupa'ya yayıldı.[5] Radikallerden biri İsviçrelilere şöyle sesleniyordu: "Halkların saati gece yarısını vurdu; İsviçre halkı akreple yelkovanı şafak yönünde saatlerce ileri itti."[6]

İsviçre ayaklanmasını çabucak Palermo'daki bir ayaklanma izledi. O zaman birleşik bir İtalya yoktu ortada; ülke iki prenslik, üç krallık, üç bağımsız dukalık ve papa tarafından kontrol edilen Papalık Devleti arasında parçalanmıştı. Piedmont'ta hâkim sınıf Fransızca konuşuyordu, Lombardiya ve Venedik'te ise Almanca; yarımadanın tamamında halklar birkaç mil ötedeki komşularının anlamayacağı lehçelerle iletişim kuruyordu.[7] 1830'larda milliyetçi Giuseppe Mazzini ülkeyi birleştirmek için Genç İtalya hareketini kurmuştu, ancak bölge, Avrupa'nın geri kalanında isyancılara destek olan demiryolu ya da iletişim olanaklarından yoksun olduğundan umutsuzca parçalanmış görünüyordu.[8]

Ne var ki, 1848 Ocak ayı başında, İtalya'ya dönüşecek ülkenin en yoksul parçası olan Sicilya'da, gıda krizinden kaynaklanan bir ayaklanma patlak verdi. Nüfuzlarını artırmak isteyen suçluların ve Papa IX. Pius'un Papalık Devleti'nde gerçekleştirdiği reformlardan esinlenen liberallerin desteğiyle, Palermolular Kral Ferdinand'ı hazırlıksız yakaladılar ve iki hafta içinde bir geçici hükümet kurdular. Ocak ayının sonuna gelindiğinde, mutlak otoritesiyle tanınan kral,

Sicilya'dan Apulia'ya kadar tüm topraklarının denetimini kaybetmişti. Şubat ayında Ferdinand tahtını kurtarmak için son çare olarak bir anayasa teklif etti[9] ve bu anayasa salgını süratle kuzeye doğru yayıldı. Londra'da bulunan Mazzini hızla eve dönüş için takipçilerine haber saldı; tek bir ulus hayalleri erişilebilir görünüyordu.[10]

İsviçre ve İtalya'da olanlar ne kadar dramatik olsa da, monarşist yönetime karşı mücadelede sadece ısınma turlarıydı. Büyük dövüş, Avrupa devrimlerinin geleneksel olarak doğduğu Fransa'da gerçekleşecekti. Kral Ferdinand gibi Louis-Philippe de 1848 olaylarına hazırlıksız yakalanmıştı –oysa taht sahipleri içinde en az hayrete düşmesi gereken o olmalıydı. Etrafına bakmaya tenezzül etseydi görebileceği yeterince uyarı işareti mevcuttu, ancak sarayının yalıtılmışlığında kibirlice bahse tutuşuyordu: "Parisliler kışın devrim başlatmazlar. Taarruza sıcak havalarda geçerler."[11] Halkını ne kadar da az tanıyordu.

Fransız muhalif parlamenterler neredeyse bir yıldır, kısmen oy hakkını kuşa çeviren 1847 seçim yasasına karşı, seçim reformu ve siyasi reform için propaganda yapıyorlardı.[12] İşçilerin aristokrasisi olan zanaatkârların bile yılda ortalama sadece 600 frank kazandığı bir ülkede, 200 franklık bir seçim vergisi getirilmişti. Bu, dokuz milyon potansiyel erkek seçmenden sadece çeyrek milyonun oy vermeye gücünün yeteceği anlamına geliyordu.[13]

Siyasi tartışmalar için izin almadan altı kişiden fazlasının bir araya gelmesini yasaklayan yeni katı toplantı kurallarını aşmak için bir dizi dev açık şölen düzenlenmişti.[14] İlki Temmuz ayında Paris'te yetmiş kişilik bir orkestrayla, bir çadırın kurulduğu bir açık hava dans pistinde gerçekleştirildi. Château Rouge şöleni için bin iki yüz kişi toplanmıştı ve bu ılımlı iyimserlerin bir araya gelişini, bazılarına altı bin kişinin katıldığı ülke çapında yirmi ikiden fazla şölen izledi. Her bir şölenle kalabalıkların tonu gittikçe radikalleşti ve sonunda Kasım'da Lille'de düzenlenen bir şölende cumhuriyetçi lider Alexandre Ledru-Rollin Fransızların çoğunluğunun kutsal ancak tanınmamış haklarına kadeh kaldırıyordu: "Deniliyor ki, halka siyasi haklar vermek deliliktir. İçinde bulundukları yetersizlik, cehalet, ahlaki düşkünlük durumunda onlara bu hakları nasıl verebiliriz?" Buna açık cevabı şuydu: "Ben diyorum ki kan, ter ve gümüşle vergi ödeyenler, tüm bu zenginliklere el koyan hükümette yer alma hakkına sahiptir."[15] Bu sırada Engels, Londra'nın *Northern Star* gazetesinde, Fransa'nın alt burjuvazisinin çoğunluğunun muhalefete katılmaya hazır olduğunu, kral ve hükümet içindeki kralcıların, "az sayıdaki banker, borsa simsarı, demiryolu spekülatörü, büyük fabrikatör ile toprak ve maden sahibinin itaatkâr uşağı" olduğu sonucuna varmış olduğunu yazıyordu.[16]

Paris'in on ikinci bölgesinde 22 Şubat'ta yapılmak üzere büyük bir şölen planlanmıştı. Toplantı, giriş ücretini ödeyemeyecek olanların yapacakları bir yürüyüşle başlayacaktı. O zamana kadar kral şölenlerden fazlaca endişe duy-

muyordu, ancak Louis-Philippe'in yönetiminin perde arkasındaki kötü ruhu olarak görülen Başbakan François Guizot bu seferkinin sorun çıkaracağından korkuyordu ve bu nedenle etkinlik yasaklandı. Guizot'nun emri doksan dokuz düzenleyiciden seksenini ikna etmeye yetti, ancak yürüyüş yapmak üzere hazırlanmış bulunan kalabalıklar boyun eğecek bir ruh halinde değildi.[17] 22 Şubat sabahı aralıksız yağmura rağmen Place de la Madeleine'de toplanmış, "Kahrolsun Guizot" diye bağırmışlardı.[18]

Ertesi gün hava daha da kötüydü –sulu sepken ve yağmur çıplak baş ve elleri buzdan iğneler gibi dövüyordu– ancak göstericiler daha da kalabalıktı. Seksen bin kişilik Ulusal Muhafız Gücü, kalabalığı dizginlemek için sevk edilmişti, ama onlar da monarşiden usanmışlardı. Silahların kabzalarını yukarı dikerek gösteriye katıldılar. Vahşi bir tezahürat sesi yükseldi. Guizot'nun gitmesi bir kez daha istendi.

Akşamüstü olduğunda, çok yaşlı ve belki mücadele edemeyecek kadar yorgun olan Louis-Philippe pes etti ve güçlü bakanını görevden aldı. Bu ödünün kalabalığı tatmin edeceğini varsaymış olabilirdi, ancak akşam olduğunda sokaklar daha fazlasını isteyen göstericilerle doldu. Erkekler ve kadınlar, kol kola, gürültüyle Boulevard des Capucines'den aşağı yürürlerken üzerlerine ateş açan bir polis koluyla karşılaştılar. Elli (bazı raporlara göre seksen kadar) kişi öldürüldü. Göstericiler cesetlerin on altısını arabalara yükleyip kararmış şehir boyunca meşaleli bir yürüyüşe koyuldular.[19] Metal tekerleklerin ıslak parke taşları üzerinde çıkardığı takırtı ve yüzlerce kişinin ayak sesleri, başka zaman bomboş olan sokaklarda yankılanıyordu. Artık haykırışlar ya da isyan şarkıları duyulmuyordu. Öfkeli kalabalık sessizliğiyle dehşet vericiydi.

O gece Paris'te çok az kişinin uyumuş olduğunu söylemek doğru olacaktır. Muhakkak ki ne göstericiler ne de kral gözlerini yummuştu. Gece boyunca barikatlar inşa edildi. Bir milyondan fazla parke taşı yerinden söküldü ve orduyla polisin saldırılarına karşı bin beş yüz barikat inşa etmek üzere dört binden fazla ağaç kesildi. Sabah olduğunda ordu da muhalefete geçmeye başlamıştı.[20] 24 Şubat günü, şüphe yok ki Fransız Devrimi'nin ve XVI. Louis'nin kellesini alan giyotinin anılarıyla ürperen Louis-Philippe tahttan çekildi, kılık değiştirip gizlice İngiltere'ye kaçtı. Fransız halkının kanını dökmek istemediğini söylüyordu. Ayrılmadan önce tahtı dokuz yaşındaki torununa bırakmıştı. Çocuğu Fransa'nın hükümdarı ve yaşı gelene kadar da annesini saltanat naibi yapmak istemişti, ancak durum bu saçmalığın ötesine geçmişti. Oğlanla annesi de ülkeden kaçtılar ve bir geçici hükümet oluşturuldu.[21]

Muhaliflere fazlaca sempati beslemeyen bir aristokrat olan Alexis de Tocqueville, buna karşılık, Paris ayaklanmasının en toksözlü gözlemcilerinden biriydi. Fransa'nın seçilmiş alt meclisi olan Temsilciler Meclisi'nde, gerilimin yükselmesinden yaklaşık bir ay önce yaptığı bir konuşmada, siyasi liderlerden gözlerini açmalarını ve fakirlikle beslenen isyanın yakında olduğunu görme-

lerini rica etmişti. "Tutkularının siyasi olmak yerine toplumsala dönüştüğünü göremiyor musunuz? Yavaş yavaş, sadece şu ya da bu yasayı, bakanlığı, hatta hükümet şeklini değil toplumun kendisini devirmeyi hedefleyen görüş ve fikirler oluşturduklarını görmüyor musunuz? ... İnanın bana, insanların siyasi iktidarı yitirmesinin gerçek nedeni, asıl nedeni, iktidarı ellerinde tutmaya artık layık olmamalarıdır."[22]

Birleşik Devletler yeni Fransız hükümetini hızla tanımıştı.[23] Avrupa'da tepkiler daha kaygılıydı. Mutlak monarklar, Louis-Philippe'in düşmesinde belli bir şairane adalet buluyorlardı. Tahta 1830'daki devrimin sonucunda çıkmış, şimdi ise başka bir ayaklanmayla tahttan indirilmişti. Ancak durumun keyfini uzun uzadıya çıkarma fırsatını bulamayacaklardı.[24]

Paris ayaklanmasının haberi Brüksel'e ulaşmadan yaklaşık bir hafta önce Marx bir şeylerin olacağına dair uyarı almıştı. Demokratik Birlik üyesi ve Brüksel'de bir mülteci olan Fransız sosyalist Jacques Imbert hazırlıklı olmasını söylemişti. Şiddet olaylarının Belçika'ya sıçraması ihtimaline karşı güvenli bir yere kaçmak yerine Marx ve Jenny, aileyi Ixelles banliyösünün güvenliğinden gerisin geriye Bois Sauvage'a, Brüksel'in merkezine taşımışlardı.[25] Engels zaten oradaydı: 29 Ocak'ta Fransız polisi Paris'teki dairesine zorla girmiş ve ona Fransa'yı terk etmesi için yirmi dört saat mühlet vermişlerdi. Aksi takdirde Prusya'ya iade edilecekti. Sürülmesi konusunda iki çelişkili açıklama mevcut.[26] Biri, Fransızların hükümete karşı düşmanlık besleyen Alman göçmenlere yaptığı bir konuşmadan alarma geçmiş olmasıyla ilgilidir.[27] İkincisi, bir kadınla ilgili olarak taraf olduğu bir kavga nedeniyle sürüldüğüdür. Stephan Born Engels'in, metresinden geçinebilmesi için ona hiçbir destek sağlamadan ayrılmış olan, dolayısıyla da kadını hayatı boyunca, fuhuşa sürüklenmese bile, bir dizi adamın kapatması olarak yaşamaya mahkûm eden bir "Kont X"i teşhir etmekle tehdit ettiğini söylüyordu. Bu ikinci açıklamada bir düello söz konusuydu. Gerçek hikâye sır olarak kalacak.[28] Demokratik Birlik, basitçe, *Deutsche-Brüsseler*'de, Engels'in Fransa'dan âni ayrılışına neden olan olaylar hakkında yaptığı açıklamadan tamamen tatmin olduklarını belirten bir yazı yayımladı.[29]

Paris ayaklanmasının sevindirici ilk haberlerinin ardından Marx hanesi ve Engels daha fazla bilgi beklentisi içindeydi. Ancak ürpertici bir sessizlik vardı. Sanki tüm taraflar durumu değerlendiriyor ve bir sonraki hamlesini planlıyordu. Belçikalı yetkililer uzun zamandan beri radikal mültecilerin Brüksel'de kurmuş oldukları çeşitli kulüp ve derneklerden haberdardı, ancak bunları gerçek bir tehdit olarak görmüyorlardı. Şimdi işler değişmişti. Belçika'nın tekstil fabrikalarında işsizlik yükseliyordu ve küçük ülkenin çeşitli yerlerinde kıtlık bölgeleri mevcuttu. Bir Belçika işçi hareketi tarihçisi, "açlık çeken bir işçinin, açlığını hapishanede gidermek için bir dükkân vitrinini parçalamadığı" bir gün yoktu, diye yazmıştı.[30] Yetkililer yabancı unsurların Parisli isyancılarla bağlan-

tılarını kullanarak Brüksel'de şiddet olaylarını kışkırtacaklarından korkuyorlardı ve Belçikalı işçilerin, kendi acılarının Paris kalabalığında yankılandığını hissedip onların da kral olmadan daha iyi olacaklarına karar verebileceğini düşünüyorlardı.[31]

26 Şubat Cumartesi'ye gelindiğinde, Belçika hükümeti, gözetim altında tutulacak ve gerekirse sınır dışı edilecek bir yabancılar listesi hazırlamıştı.[32] Bu arada Marx ve Demokratik Birlik'in başka liderleri, Birlik'in üyelerini ve dostlarını, ertesi akşam, "Fransız halkının kazanmış olduğu hakları Belçika'nın siyasi kurumlarına uygun yollarla elde etmek üzere" bir gösterinin düzenleneceği konusunda bilgilendiriyordu.[33] Victor Tedesco café café dolanıp masaların üzerine çıkarak insanları protesto gösterisine çağırmıştı.[34] Pazar akşamüzeri Belediye Sarayı'nın önündeki Grand-Place ile etraftaki *café* ve meyhaneler, kendini adamışlar ve meraklılar tarafından doldurulmuştu.

Yurttaşlar barışçıl bir gösteri için boy göstermişlerdi, ancak sayıları arttıkça giderek daha fazla heyecanlanmışlar ve durum da daha kaotik bir hale gelmişti. *"Vive la République!"* sloganları yanında "Marseillaise" yankılanıyordu. (Çoğunluğu orta sınıftan gönüllülerden oluşan) sivil muhafızlar, polis ve ordunun taşradaki yedek birliklerden takviye almış piyadeleri, geniş meydanı yaya olarak ve at sırtında çevrelemişlerdi ve kalabalığın gürültüsü ve hareketliliği arttıkça görünür biçimde asabileşiyorlardı. Engels, Stephan Born ve Lupus kalabalıkların *"Li-ber-té, é-ga-li-té!"* sloganları atarak ara sokaklara dalışını bir *café*'de izleyen Almanların arasındaydılar. Meydandaki jandarmalar birdenbire kalabalığın üzerine doğru harekete geçti. Göstericiler yere yıkılarak dövülüyor, çevreyi tutmuş olan polis de kaçanları yakalıyordu.[35] Lupus durdurulmuş ve üzerinde bir bıçak bulununca da otuz dört Belçikalı ve dört yabancıyla birlikte gözaltına alınmıştı. Sorgulanmış, bir nezarethaneye, daha sonra da hapishaneye gönderilmişti.[36] Marx daha sonra Lupus'un, "gözlüklerini parçala[yan], yüzüne tükür[en], yumruklayıp tekmele[yen], taciz e[den]... işkence e[den]" sarhoş polisler tarafından dövüldüğünü iddia edecekti. (Lupus'un sağ gözü öyle kötü bir darbe almıştı ki körlük tehlikesi yaşamıştı, ancak sonunda kalıcı bir hasara uğramadı.)[37]

Leopold'un hükümeti bazı yönlerden Avrupa'daki başkalarına kıyasla çok daha kurnazdı. Yetkililer Grand-Place'taki arbedenin ardındaki eylemcileri Alman olarak teşhis edebilirlerse, Belçika halkını kendi yurttaşlarının hükümet karşıtı kışkırtmalara katılmadığını düşünmeye sevk edebileceklerine inanıyorlardı. Bu en azından onlara devrimin önünü kesmek için zaman kazandıracaktı. Buna ek olarak kralın eğer halk isterse tahttan çekileceği, kalben bir cumhuriyetçi olduğu söylentileri yayılıyordu. Ustaca üretilen bu fısıltılar, halk arasında Leopold'e olan desteği, kralın hiçbir şey yapmasına gerek kalmadan artırmıştı.[38]

Pazartesiye gelindiğinde, bütün Brüksel'de, pazar günkü şiddet olaylarından, ülkelerinden kovulmuş olan kötü şöhretli Almanların sorumlu olduğuna dair dedikodular dolaşıyordu. *Northern Star* için yazdığı bir makalede Engels şöyle diyordu: "Bir günden kısa sürede dükkânokrasi yığınının tamamı ... ittifak halinde Alman isyancılara karşı seslerini yükseltti... Almanlar bir kahvede, her birinin Paris'ten getirdiği haberleri paylaşacakları bir toplantı ayarlamışlardı. Ancak dükkânokratların yaygarası öyle büyüktü ve hükümetin Almanlara karşı alacağı tedbirler konusundaki söylentiler öyle yaygındı ki, aralarındaki bu masum iletişim aracından dahi vazgeçmek zorunda kaldılar."[39] Jenny polisin, ordunun ve sivil muhafızların Almanlara karşı göreve çağrılmış olduğunu ve bu nedenle silahlanmaya karar verdiklerini belirtiyordu. Yıllar sonra özyaşamöyküsünü kaleme alırken, "kamalar, tabancalar tedarik edildi. Tam o sırada bir mirasa konmuş olan Karl, parayı gönüllü olarak sağladı" diye hatırlıyordu.[40]

Gerçekten de Marx Şubat başında söz verilmiş olan 6.000 franklık meblağı annesinden almıştı.[41] Paraya, borçların ödenmesi ve ileriki aylar için bir kenarda tutulması için büyük ihtiyaç vardı, çünkü yakın gelecekte beklenen başka bir gelir bulunmuyordu. Ancak Marx kendi mali durumu söz konusu olduğunda geleceği pek düşünmezdi. Bir dakika önce elinde bulunan para, daha dakikası dolmadan kayboluverirdi; çoğu durumda birkaç kez çoktan harcanmış olurdu. Jenny, Karl'ın mirasının zamanından önce harcanıp tükenmesinin ne anlama geldiğini biliyordu: alacaklılar, güvensizlik, yalan dolan. Yine de Marx'ın, ailesi için yiyecek mi, yoksa isyancılar için silah mı satın alması gerektiğine dair bir tartışmaya girmiş gözükmüyor. Gerçekte Belçika hükümetinin kocasının eylemleri karşısında sergilediği telaşı saf bir şaşkınlıkla karşıladı. "Bütün bu olanlarda," diyordu, "hükümet komplo ve suç işleme planları gördü: Marx para elde etti ve silah satın aldı, o halde sepetlenmesi gerekiyor."[42]

Jenny'nin işaret ettiği nokta, bazı Marx yaşamöyküsü yazarlarının ileri sürdüğü gibi, Belçika hükümetinin ondan ve Alman dostlarından korkmasına gerek olmadığı, çünkü mücadeleyi eve, sınırın öte yakasındaki Prusya'ya taşıma kararlılığı içinde bulunmaları olabilir. Ancak öyle olsa da Belçika, bir müttefikini devirmek için silahlanmış isyancıları –en azından– sınır dışı etme hakkını kullanmakta kendini haklı görecekti. Jenny'nin bu oldukça garip tepkisi, kocasının yazılarında hayranlık duyduğu devrimci kuramların, silah biçiminde oldukça farklı bir maddi gerçekliğe sahip olduklarını hâlâ tam olarak anlamamış olabileceğinin bir işaretiydi.

Pazar günü tutuklanan Lupus ve diğer yabancılar, 1 Mart'ta siyah polis arabalarıyla tren istasyonuna götürülmüş ve Fransa'ya sürülmüşlerdi. Marx'ın da zamanı doluyordu. 28 Şubat Pazartesi günü bir polis muhbiri onu iki kişiye banknotlar halinde 2.100 frank verirken görmüştü.[43] Marx'ın Belçika'da isyancıları silahlandırdığı ispat edilirse asılabilirdi. Jenny'ye, çocukları Trier'e götürmesini söylemiş, ancak Jenny reddetmişti. Marx'ın karısı olarak, orada da

taciz edilebilirdi.[44] (Marx'ın yaşlı annesi bile Trier'li yetkililer tarafından oğluna göndermiş olduğu para konusunda sorguya çekilmiş ve parayı aileyi desteklemek için gönderdiğine dair yeminli bir ifadeyi imzalamaya zorlanmıştı.[45])

Bu arada Komünist Birlik, merkez yönetimini, Paris'teki ayaklanmaya daha yakın olmak için Londra'dan Brüksel'e taşımıştı. Ancak 3 Mart'a gelindiğinde Marx, yönetimin yeniden taşınarak bu sefer Paris'te konumlanması gerektiğine karar verdi.[46] O sırada, kendisi de oraya gitmeye zaten karar vermiş olabilir: Paris'in muhalif *La Réforme* gazetesinin yayın yönetmeni Ferdinand Flocon şimdi Fransa'nın geçici hükümetinin bir üyesiydi ve bu yetkiyle "İyi ve Sadık Marx"ı Fransa'ya dönmeye davet ediyordu. 1 Mart tarihli, ancak Marx'a en azından bir iki gün sonra ulaşmış olan bir mektupta Flocon şöyle diyordu: "Tiranlık sizi sürgüne gönderdi, şimdi özgür yeni Fransa size ve kutsal dava, tüm halkların kardeşlik davası uğruna savaşan herkese kapılarını açıyor."[47] Flocon'un mektubunun zamanlaması bundan daha iyi olamazdı. 2 Mart'ta Kral I. Leopold, Marx'ı Belçika'dan sınır dışı eden ve bir daha geri gelmesini yasaklayan bir emir imzalamıştı.[48]

Marx, Engels ve Born tutuklanmamak için Brüksel'in dışındaki bir dostun evinde kalıyorlardı, ama 3 Mart günü akşamüzeri beşte, sınır dışı edilme emri ona tebliğ edildiğinde Bois Sauvage'daydı. Emir artık alışık olduğu yirmi dört saatlik mühleti de içeriyordu.[49] Jenny ve Lenchen ailenin eşyalarını toparlamaya başlarken –ki bu kolay bir iş değildi, çünkü üç yıldan fazladır Brüksel'de yaşamışlardı– Marx Komünist Birlik'in, Engels ve Gigot'nun da dahil olduğu beş üyesini ikinci kattaki odalarında toplantıya çağırmıştı. Merkez yönetiminin Paris'e taşınmasını ve Marx'a yeni bir yönetim oluşturmak üzere yetki verilmesini resmî olarak kararlaştırdılar.[50]

Polis pansiyonu gözlem altında tutuyordu ve birçok kişinin akşam dokuzla on bir arasında Marx'ı ziyaret ettiğini görmüşlerdi. Sabah birde polis karanlığa bürünmüş Bois Sauvage'a dalmış, uyuklayan görevlileri geçerek Marx'ların odalarının bulunduğu birinci kata çıkmıştı.[51] Bir rapor, polis ajanının dört memur ve bir hizmetçiyle birlikte ilk Jenny ve Lenchen'in uyudukları odayı bastığını söylüyordu. Marx'ı, ayrılmak için valizleri hazırlar vaziyette sabahlığı içinde buldukları ikinci kata çıkmadan önce, odayı yarım saat boyunca aramışlardı. İkinci kattaki masanın üzerinde yarısı içilmiş şarap ve bira bardakları vardı. Bunlar polis için orada daha önce yapılmış toplantının kanıtlarıydı. Memurlar odayı aradılar ve yönetimin Paris'e nakledildiğine dair olanı da içeren Birlik belgelerini buldular. Marx'tan kimliğini istediler, o da, Fransa'da verilen önceki sınır dışı emriyle kendisini Belçika'dan sınır dışı eden yeni belgeyi sundu. Polis her iki belgenin, ne bir kimlik ne de pasaportun yerini tutmadığını alaylı olarak söyleyip Marx'ı derhal tutukladı. Giyinmesine izin verildi ve ardından üniformalı polislerle çevrili biçimde bekleyen polis aracına götürüldü.[52]

Jenny dehşete kapılmış halde Belçikalı avukat dostları Lucien Jottrand'ı bulmak üzere evi terk etti. Brüksel'de tutuklanmış bir Alman için olası sonuçları biliyordu. Silah için para sağladığını teyit edebildikleri takdirde, emniyet güçleri kocasını vatana ihanetle suçlayabilirdi, muhtemelen de öyle yapacaklardı. Jenny, Jottrand'tan Karl'ı bulmak ve serbest kalmasını sağlamak için gereken ne varsa yapmasını istedi. Hâlâ çaresizlik içinde, kadife paltosunu peşinde sürükleyerek merkezî Brüksel'in karanlık sokaklarında, uyuyan dostları uyandırıp yardım bulmaya çalışarak evden eve dolaşıyordu. Yolda Philippe Gigot'yla karşılaştı. Gigot duygusal ve fiziksel olarak ona destek olmak için Jenny'nin koluna girdi. Birlikte Bois Sauvage'a döndüler. Orada bir komiser muavini Jenny'ye, nazikçe, kocasını görmeye götürmeyi teklif etti.[53]

Gigot ile Jenny komiser muavinini karakola kadar takip ettiler, ancak Marx'ın orada olmadığını öğrendiler. Daha sonra Jenny niye Jottrand'ı görmeye gittiği ve kendisinin uygun belgeler taşıyıp taşımadığı konusunda sorguya çekildi. Gigot soruların saçma ve saygısız olduğunu söyleyerek itiraz etti. Bir hücreye kapatıldı. (Bir polis raporu daha sonra Gigot'nun kendi çelebiliğinin kurbanı olduğunu söylüyordu.)[54] Bu sırada Jenny uygun kimlik belgelerine sahip olmadığından tutuklanmış, serserilikle suçlanmış ve üç fahişeyle birlikte karanlık bir hücreye hapsedilmişti.[55] "Hıçkıra hıçkıra içeri girince, perişanlık içinde mutsuz bir yoldaş yerini benimle paylaşmayı önerdi. Sert suntadan bir ranzaydı. Üzerine uzandım."[56] Polis, Jenny'yi, birinde saldırganlıktan tutuklanmış bir başka kadının bulunduğu iki yataklı bir hücreye almadan önce, sadece kısa süreliğine o hücrede tuttuklarını söylüyordu. Bu anlatıya göre Jenny öyle müteşekkirdi ki gardiyana yarım frank bahşiş vermişti.[57]

Ertesi sabah kasvetli ve soğuktu. Jenny, penceresinden dışarı baktığını ve karşıdaki pencerenin demir parmaklıkları ardında, "cesede benzeyen, kederli bir yüz" gördüğünü söylüyordu. Yüz Gigot'ya aitti. "Beni görünce, aşağıyı göstererek eliyle işaret etti. O yöne baktığımda Karl'ın askerî muhafızlarla götürüldüğünü gördüm." Muhafızların Marx'ı ölüme götürüp götürmediğini bilmez halde acınası bir endişeyle hücresinde bir saat daha bekledi. Ardından bir yargıcın karşısına çıkarılıp sorgulandı. Yargıç iki saat boyunca Jenny'yi kendisi ve kocasının faaliyetleri konusunda sorguya çekmişti, ancak Jenny'nin dediğine göre ağzından bir şey alamamıştı.[58] Marx daha sonra şöyle yazacaktı: "Sorgulama elbette ki düzmeceydi. Karımın tek suçu Prusya aristokrasisine dahil olmasına rağmen kocasının demokratik fikirlerini paylaşıyor olmasından ibaretti."[59]

Sonunda ne (geceyi hücrede bir deliyle geçirmiş olduğunu söyleyen[60]) Marx ne de Jenny'ye bir suçlama getirilmemişti ve akşamüzeri üçte, sınır dışı mühletinin dolmasına saatler kala serbest bırakıldılar. Marx Jenny'nin kendini toparlaması ve çocukları yolculuğa hazırlaması için üç ay daha Brüksel'de kalmasına izin verilmesini talep etmiş, ancak Jenny Karl olmadan kalmayı reddetmişti.[61]

Jenny ve Lenchen hızlıca eşyalarını topladılar ve Jenny satabildiklerini elden çıkardı. Çok değer verdikleri gümüş tabaklarını ve Argyll keten takımlarının tamamını kitapçı Vogler'e emanet ettiler.[62]

Çiftin dostlarının birçoğu vedalaşmak için Bois Sauvage'da toplanmıştı. Jenny'ye, kaleme aldığı anılarında azıcık âşıkmış gibi görünecek kadar şefkatle yer veren Stephan Born şöyle diyordu: "Saf çehresinde derin bir hüzün vardı. El sıkıştık ve geçici evine ulaştığında vedalaştık. Onun için her şey geçiciydi, hiçbir zaman kendi ve çocukları için gerçek bir evi olmadı."[63]

4 Mart günü Marx, Jenny, Lenchen ve üç çocuk Kızıl Wolff'un refakatinde Paris'e gitmek üzere Brüksel'den ayrıldılar. Vagonlarının titreşen mum ışığında, trenin, Fransa sınırına takviye için güneye doğru giden Belçikalı askerlerle dolu olduğunu görebiliyorlardı.[64] Marx ve ailesi daha uzağa, ayaklanmanın merkez üssüne gidiyorlardı, ancak endişelenmek bir yana heyecan doluydular. Jenny, "yeni devrimin yükselen güneşinin altında değilse, kendimizi nerede daha rahat hissedebilirdik? Oraya gitmemiz, mutlaka gitmemiz gerekiyordu!" diye düşündüğünü hatırlıyordu.[65]

1 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 87.
2 *MECW*, Cilt 6, s. 559; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 141-142.
3 Wilson, *Victorians*, s. 127.
4 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 14.
5 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 60-63, 65-66; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 246-247.
6 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 66.
7 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 115-116; Stearns, *1848*, s. 123; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 55.
8 Stearns, *1848*, s. 53; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 56.
9 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 116-118; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 140-141, 146-147; Stearns, *1848*, s. 123, 125; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 57, 60.
10 Stearns, *1848*, s. 57, 124; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 147.
11 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 141.
12 John J. Baughman, "The French Banquet Campaign of 1847-48", s. 1; *MECW*, Cilt 6, s. 375; Stearns, *1848*, s. 6; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 32.
13 Pawel, *Poet Dying*, s. 17.
14 Stearns, *1848*, s. 71; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 32.
15 Baughman, "The French Banquet Campaign of 1847-48", s. 2-3, 6-9; *MECW*, Cilt 6, s. 393.
16 *MECW*, Cilt 6, s. 375.
17 Baughman, "The French Banquet Campaign of 1847-48", s. 32; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 29.
18 Baughman, "The French Banquet Campaign of 1847-48", s. 14; Stearns, *1848*, s. 72.
19 Stearns, *1848*, s. 73; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 27, 31, 32.
20 Stearns, *1848*, s. 73.
21 *A.k.*, s. 73-74; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 97; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 36.
22 Tocqueville, *Recollections*, s. 11-12.
23 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 164.
24 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery of Europe, 1848-1918*, s. 6; Andrew Jackson Donelson, "The American Minister in Berlin on the Revolution of March 1848", s. 357; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 98.

25 Longuet, *Karl Marx*, s. 131; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 236.

26 Hammen, *Red 48ers*, s. 193.

27 *MECW*, Cilt 38, s. 82.

28 Hammen, *Red 48ers*, s. 193. (Eleanor Marx Aveling, Karl Kautsky'ye yazdığı 15 Mart 1898 tarihli mektupta [Moskova], uzun zamandır, Engels'in Paris'ten sınır dışı edilmesinde "nahoş bir gizem" olduğunun farkında olduğunu söyler. Kesin olarak bildiği tek şey, bir kadın meselesi olduğudur ve "kulağıma çalınanlara bakılırsa söz konusu olan kötü şöhretli bir kadın" der.)

29 *MECW*, Cilt 6, s. 643.

30 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 138-139.

31 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 163.

32 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 143.

33 *MECW*, Cilt 6, s. 567; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 143.

34 Hammen, *Red 48ers*, s. 196.

35 *MECW*, Cilt 6, s. 559; Cilt 24, s. 136-137; Hammen, *Red 48ers*, s. 196-197.

36 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 143; *MECW*, Cilt 24, s. 137.

37 *MECW*, Cilt 6, s. 568 ve 581.

38 *A.k.*, s. 560; Cilt 24, s. 137.

39 *MECW*, Cilt 6, s. 560.

40 *KMIR*, s. 20.

41 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 143; McLellan, *Karl Marx*, s. 177; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 217.

42 *KMIR*, s. 20.

43 Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 237, 245.

44 Peters, *Red Jenny*, s. 74.

45 McLellan, *Karl Marx*, s. 177-178; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 245.

46 *MECW*, Cilt 6, s. 651-652.

47 *A.k.*, s. 649.

48 *A.k.*, s. 650.

49 Hammen, *Red 48ers*, s. 198.

50 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 49; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 144.

51 Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 239.

52 *MECW*, Cilt 6, s. 561-562, 565; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 239-240; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 144.

53 Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 240; *KMIR*, s. 20-21; *MECW*, Cilt 6, s. 561, 565.

54 *KMIR*, s. 21; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 240-241.

55 *KMIR*, s. 21; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 241.

56 *KMIR*, s. 21.

57 *MECW*, Cilt 6, s. 565; Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 242.

58 *KMIR*, s. 21.

59 *MECW*, Cilt 6, s. 565.

60 *A.k.*, s. 562.

61 Somerhausen, *L'Humanisme*, s. 242.

62 *KMIR*, s. 21.

63 Peters, *Red Jenny*, s. 76.

64 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 146.

65 *KMIR*, s. 21.

14. Bölüm

Paris, 1848 Bahari

Sadece dizlerimiz üzerinde durduğumuzdan
Gözümüze büyük görünüyor.
Hadi ayağa kalkalım!

Elisée Loustalot[1]

Karl ve Jenny ancak ertesi gün Paris'e ulaşabilmişlerdi. Yolculuk soğuk geçmiş ve vagonun tabanında yalıtım için kat kat saman serili olsa da çocukları sıcak tutmak zor olmuştu.[2] Jenny bir yaşındaki Edgar'ı kucaklamış ve kızlar küçük bedenlerini dondan korumak için erkeklerin kalın paltolarının içine doluşmuşlardı. Yolculuk beklenenden uzun sürmüştü, çünkü bazı hatlar, sanayi şeytanı için çalıştığına inanılan demiryolu şirketlerini protesto etmek için tahrip edilmişti. Yolcular, gecenin köründe, çalışan bir hat bulmak için atların çektiği yolcu arabalarına geçmek zorunda kalmıştı. Ancak şafak söktüğünde heyecan geri gelmişti. Yol boyunca istasyonların kızıl bayrak ve üç renkli Fransız bayraklarıyla donatılmış olduğunu görebiliyorlardı. Kırdan bakıldığında hükümet büyük bir şenlikle devrilmiş gibi görünüyordu, ancak küçük grup başkente yaklaştıkça çatışmanın izleri görülür olmuştu: Lokomotifler, demiryolu arabaları, köprüler yakılmış, parçalanmış ve işlemez hale getirilmişti. Paris'ten önceki son istasyon, fabrika şehri St.-Denis istasyonu, tamamen ateşe verilmişti.[3] Paris'te yıkım her yerde görülüyordu. Barikatların inşasında kullanılmış olan döşeme taşları bir zamanlar muntazam döşeli olan sokaklara saçılmıştı. Caddeler yanmış ekmek arabalarıyla kapatılmış, kırık mobilyalar evlerin en üst katlarına erişecek kadar üst üste yığılmış, at arabaları devrilmişti. Palais Royal'in camları parçalanmış, karşısındaki muhafız kulübesi, içindeki muhafızlarla birlikte yakılıp küle çevrilmişti.[4] Tuileries'nin muhteşem salonlarında, eski kraliyet üyelerinin şimdi yırtılıp parçalanmış portreleri altında, sarayın kalın halıları üzerinde, yırtık pırtık giysili yaralılar yayılarak uzanmışlardı. Ve beyaz perdelerin, sarayın pencerelerinin kırık pervazlarından dışarı doğru teslim bayrakları gibi dalgalandıkları görülebiliyordu.[5]

Burası artık Jenny ve Marx'ın 1845'te geride bıraktıkları Paris değildi. İhtişamlı şehir ezilmişti, ancak en azından erkekler için, özgürdü (çiftin geldiği gün Fransa'da erkekler için genel oy hakkı ilan edilmişti). Ayrıca Paris, Marx'ın dostları ve çalışma arkadaşlarıyla doluydu ve çift artık tutuklanma korkusuyla yaşamak durumunda değildi. Marx'a yaklaşan ayaklanmayı gizlice haber vermiş olan Jacques Imbert şimdi şehrin valisi olmuştu ve yazıhanesi Tuileries'deydi.[6] Bir başka yakın dost, Marc Caussidière, Paris'in emniyet müdürlüğünü üstlenmişti ve yeni serbest bırakılan siyasi mahkûmlardan sivil bir muhafız birliği oluşturmakla meşguldü.[7] Engels, dönemi, bir "cumhuriyetçi balayı" diye nitelendiriyordu. Gündüzleri, yiyecek olarak sadece kuru ekmek ve patates bulabilen siviller, barikatları oluşturmak için kesilmiş olanların yerine koymak üzere, "özgürlük ağaçları" dikiyorlardı. Güneşin batışının ardından, dar sokaklarda, şenlik sesleri ve şarkılar yankılanıyordu.[8]

Geldikleri akşam Marx ve Jenny için kalacak bir yer bulabilmek çok zor olmuştu, çünkü birçok insan kutlamak için Paris'e doluşmuştu. Marx'lar sonunda Bastille yakınlarında, rue Neuve-Ménilmontant üzerinde, Alman sosyalistlere hizmet veren bir kadının işlettiği bir pansiyon bulabilmişlerdi.[9] Yerleşir yerleşmez Marx, Fransız kıdemli devrimci (krala karşı komplo kurmaktan dolayı atıldığı hapishaneden yeni serbest bırakılmış olan) Armand Barbès'in liderliğindeki bir toplantıya katılmak, yeni geçici hükümetin üyelerini ziyaret etmek ve Paris'te kalmış olan ve birçoğu da 24 Şubat'tan bu yana şehre geri dönen émigré'lerle[10] ilişki tazelemek üzere hiç vakit kaybetmeden ailesinden ayrılmıştı. Şehre geri dönenler arasında Bakunin de vardı. 28 Şubat'ta dönmüş ve bulvarların sahiplerinin artık atlı arabalardaki züppeler ve bastonlu aylaklar olmadığını görmekten heyecan duymuştu.[11] Artık sokaklar, sakallı, uçan kravatlı, şapkaları geniş bir siperlikle çevrili devrimcilerle ("quarante-huitards" ya da "48'liler"le) doluydu.[12] Katılaşmış dövüşçülerdi, ancak o sıralarda güneşin sofrasında sarhoş olmuş romantikler gibi salınıyorlardı.

Bu, 1830 ayaklanmasından beri, hatta belki de 1789 Devrimi'nin ilk delişmen günlerinden beri görülmemiş bir Paris'ti. Gustave Flaubert, Rouen'daki evinden ayrılıp bu son ayaklanmanın "sanatsal tarafını" gözlemlemek üzere Paris'e gelmişti.[13] George Sand İçişleri Bakanlığı için bültenler yazmaya koyulmuş, Victor Hugo'dan eğitim bakanı olması istenmişti (reddedecekti).[14] Bir masa ve yeter miktar sandalyenin olduğu her yerde siyasi kulüpler peydahlanıyordu. Boşanmayı, işyerindeki ayrımlara son verilmesini ve kadınların çalışması için gündüz bakım hizmetlerini savunan kadın grupları ortaya çıkmıştı. Coşkuyla kadın haklarını ilan eden sarı posterler şehrin duvarlarını renklendiriyordu. Bu mücadeleye öncülük edenler, çoğunlukla, genel isyanın ardındaki erkeklerden çok az destek gören entelektüel kadınlardı.[15] (Fransız sosyalistleri feminizm karşıtı olmakla namlıydılar.[16]) Ayrıca bir gazete patlaması söz konu-

suydu; bir ay içinde sadece Paris'te 171 tanesi ortaya çıkmıştı.[17] Aslında ilk gün Flocon Marx'a bir dergi çıkarması için para teklif etmiş, ancak Marx, bu bir cumhuriyet hükümeti bile olsa, tüm hükümetlerden bağımsız olmak istediğini açıklayarak teklifi geri çevirmişti.[18] Zaten tamamıyla Alman yoldaşları örgütleyerek mücadeleyi eve taşıma konusuna odaklanmıştı. Londra'daki Birlik liderleri çoktan Paris'e gelmişlerdi ve Brüksel'deki çalışma arkadaşları da yoldaydılar. Engels şöyle diyordu: "Devrimin dev dalgaları bilimsel arayışları bir kenara itmişti; şimdi önemli olan hareketin bir parçası olmaktı."[19]

Paris'te "Halkların Baharı" sonlanmak şöyle dursun hâlâ yayılmaktaydı ve en hızlı yayıldığı yerlerden biri de Alman Konfederasyonu'ydu. Bund'un otuz dokuz bölgesi Avrupa'daki komşularıyla benzer tarımsal ve ticari aksiliklerin kurbanıydı. Gıda fiyatları 1844'ten beri yarıdan fazla artmıştı ve neredeyse her üye devlette açlık ayaklanmaları baş göstermişti. Almanya hâlâ ağırlıklı olarak bir tarım ülkesiydi, ancak gelişmiş olan sanayiler zanaatkârlara oldukça zarar vermişti. Bu esnaf grubu, –eğer iş bulabiliyorlarsa– daha düşük vasıflı kadın, erkek ve çocuklarla birlikte fabrikalarda çalışmaya zorlanmanın acısını yaşıyordu.

En acil sorunlar, on altı milyonluk nüfusuyla Bund'un en büyük ve en kalabalık üye devleti olan Prusya'daydı.[20] Prusya'daki son kriz bir yıl önce, IV. Friedrich Wilhelm'in, çoğunlukla Prusyalı seçkinleri içeren eyalet Diyetlerinden {Proviziallandtag} gelen temsilcilerden oluşan Birleşik Diyet'ten {Vereinigter Landtag} bir istekte bulunmasıyla başlamıştı. Hükümetin kesesinin ağzı Birleşik Diyet'in elindeydi ve babasından kalanları saray faaliyetlerinde israf etmiş olan Friedrich Wilhelm bir demiryolu inşaatı için borçlanmak istiyordu. Belki de krala sürpriz olacak biçimde (bağlılığına güven duyması gereken) Diyet bu isteği onaylamakta isteksizdi. Üyeler savurgan ve o zamanlar giderek daha az sevilen kralı şımartır görünmekten endişe duyuyorlardı.[21] Geçen on iki ay içinde Doğu Prusya ve Yukarı Silezya'da on binlerce insan açlıktan ölmüştü ve genellikle uysal olan kırsal bölgeler kaynama noktasındaydı. Hükümete ve soylulara karşı tüm protestoların yaklaşık üçte biri o bölgelerde gerçekleşmişti. Sadece Nisan 1847'deki o Diyet toplantısı sırasında 150 açlık ayaklanması meydana gelmişti.

Diyet, kralın, babasının otuz yıldan daha uzun zaman önce söz verdiği anayasayı onaylamadığı sürece borçlanma isteğini onaylamayacağını bildirmişti.[22] Geri çevrilen Friedrich Wilhelm, kendisiyle kendisini seven halkı arasına bir kâğıt parçasının girmesine izin vermeyeceğine ant içti. Daha sonra da Diyeti lağvetti. Ancak bu arada, toplantıdaki (gittikçe cesur bir hal alan) tartışmalar tüm Prusya gazetelerinde yer almıştı. Bir gözlemci, "etrafta, Birleşik Diyet'in, 1789'daki Fransız Meclisi'nden çok da farklı olmadığına dair bir his-

sin dolaş[tığını]" bildiriyordu.[23] Yine de Prusya'da ayaklanmaya benzer bir şeyin gerçekleşmesi için bir yıl geçmesi, Paris ayaklanmasının başlaması ve daha dramatik olarak, Avusturya'nın Prens Clemens Wenzel von Metternich'inin iktidardan düşmesi gerekecekti.

Her türden reformcunun gözünde, yetmiş dört yaşındaki Metternich, genel olarak Avrupa hükümetlerinde, özel olarak da monarşilerde yanlış olan ne varsa hepsinin vücut bulmuş haliydi. Viyana Kongresi'nin ve amacı öncelikle kendi güçlü konumlarının devamını ve Polonya'nın bölünmüş ve boyun eğdirilmiş kalmasını sağlamak olan, Prusya, Avusturya ve Rusya Arasındaki Kutsal İttifak'ın mimarıydı. Bir kral değil, sadece Avusturya şansölyesi olmasına rağmen Metternich, bütün Almanya adına konuşuyor ve birçokları tarafından Kıta Avrupası'nın baş diplomatı olarak görülüyordu.[24]

Haberleri Viyana'ya 29 Şubat'taki bir karnaval sırasında ulaşan Fransa'daki ayaklanmanın ardından, Avusturya'daki tüm sınıflar birbirlerine şüphe ve beklentiyle bakıyordu. Kısa bir süre önce bir grup Viyanalı tıp öğrencisi, Avusturya İmparatoru Ferdinand'a bir dilekçe sunmuştu. Kendilerini radikal değil liberal olarak tanıtarak birtakım temel reformlar talep etmişlerdi: basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, bir anayasa ve akademik özgürlük. Dilekçe göz ardı edilince binlerce öğrenci, işçilerin de katılacağı ve Avusturya Diyetinin 13 Mart toplantısıyla çakışacak bir gösteri düzenlemişti. Ne var ki, göstericiler yürüyüşe geçtiğinde askerler ateş açtı ve on beş kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine gösteriler ve göstericilere destek daha da yaygınlaştı. Ulusal muhafızlar dahi hükümete sırt çevirip göstericilere katıldı.[25]

Öfke öyle büyümüştü ki, günün sonunda, kırk yıllık iktidarının ardından Metternich görevinden istifa etti. (Aynı Louis-Philippe gibi kılık değiştirerek İngiltere'ye kaçtı.[26]) İki gün sonra Ferdinand bir anayasa sözü verdi ve kendisine Akademik Lejyon {Akademische Legion} adını veren muzaffer öğrenci örgütü Viyana'nın denetimini ele geçirdi. Paris'teki ayaklanmanın haberlerini kutlayan karnaval bir kez daha doludizgindi. İmparatorluğun tamamında birçok bölge –Budapeşte, Prag, Venedik– özgürlüğünü ilan etti.[27] Milano'da Avusturya hâkimiyetine karşı beş gün süren bir ayaklanma patlak verdi. Zanaatkârlar ve emekçiler, birkaç saat içinde, Milano'nun en varlıklı ailelerinin ve kiliselerin bağışladıkları divanlar, piyanolar, maun masa ve sıralardan inşa edilmiş bin beş yüz barikatın arkasında mevzilendiler. Milanoluların sadece altı yüz misket tüfeği vardı. Bu nedenle müzelerden ve La Scala opera evinden aldıkları sopalar, kargılar ve kılıçlarla silahlandılar. Hafta sona ermeden şehir onlarındı.[28]

❋ ❋ ❋

Viyana'daki olayların haberleri 16 Mart'ta Berlin'e ulaşmıştı. Şehir, Paris'teki olaylar duyulduğundan beri zaten ayaklanmalara ve sokak çatışmalarına sahne oluyordu, ancak ilk gösteriler örgütlü değildi; bunlar, on kişiden sadece birinin sürekli bir işe sahip olduğu ve bunların yarısını üç kuruşa çalışan çırakların oluşturduğu bir halkın kendiliğinden ortaya çıkan umutsuzluk patlamalarıydı. Berlin'in dört yüz bin kişilik nüfusunun yüzde seksen beşi alt sınıflardandı ve bunların yarısından çoğu yoksul yardımıyla yaşıyordu. Bu kitleler otoriteye karşı ayağa kalkmış, ne buldularsa yağmalamış ve onları durdurmaya kalkışanlarla çatışmışlardı. Viyana ayaklanması gerçekleştiğinde, orta sınıftan örgütler, öğrenciler ve radikal entelektüeller mücadeleye katılmış ve hareket daha eşgüdümlü –ve daha tehditkâr– bir hal almıştı. Prusya kralına geleneksel liberal özgürlükleri tanıması için bir çağrı daha yapıldı. Kral bu sefer kulak verdi.[29]

18 Mart sabahı saat onda Friedrich William bir bildirge yayımladı: Sansür kaldırılmıştı ve reformlar uygulamaya konacaktı. Prusya kabinesi istifa edecekti ve Kral lağvedilmiş olan Diyeti toplantıya çağırmıştı; birlikte birleşik bir Almanya için çalışacaklardı. Kral balkonunda, verdiği ödünler için ona şükran duyan coşkulu bir kalabalığın karşısına çıkmıştı. Meydan çoğunlukla alt sınıftan Berlinliler ve öğrencilerle doluydu ve çevrelerinde atlı birlikler konuşlanmıştı. Kalabalık, kralın sesini bastırıyor ve duymak istediğini duyuyordu, istediklerinin tamamını elde ettiklerine inanıyorlardı. Bir trampet sesi duyulmuş ve askerlerin çekileceği düşünülmüştü, ancak tersine, kalabalığı dağıtmak için atlarını üzerlerine sürdüler. Kargaşa sırasında iki el ateş sesi duyuldu ve biraz önceki coşkunun yerini önce korku, sonra öfke aldı. Halk kralın askerlerine ateş etmeleri için işaret verdiğini düşünmüştü.[30] Bir tanık, "İhanete uğradık! İhanete uğradık!" haykırışlarının yükseldiğini söylüyordu; "Silah başına!"[31]

Tanık şöyle devam ediyordu: "Tüm yönlerden geçiş yolları kısa sürede barikatlarla kesildi. Sanki döşeme taşları yerden fırlayıp siyah-kırmızı-sarı bayraklarla bezenmiş, tüfekle çifteden, kargı, balta ve çekice kadar her türden silahla alelacele donanmış vatandaşlar, üniversite öğrencileri, esnaf, sanatçı, emekçi ve meslek erbabının mevzilendiği istihkâmlara dönüşmüş gibiydi."[32] Saraydan, üzerinde sadece tek bir ibare, "Yanlış Anlaşılma" bulunan beyaz bir sancak sallandırılmıştı, ancak artık çok geçti.[33] Öğleden sonra dörtte, korkunç çatışmanın başladığını haber verircesine kilise çanları çalıyordu. Gece boyunca hükümet topları hedeflerini vururken, sivil savaşçılar intikam diye haykırıyordu. Belki de hepsinin en dehşet vericisi keskin bir çığlığın takip ettiği tek el bir atışın yankısıydı, şüphe götürmez şekilde bir idamın habercisiydi bu.

Ertesi sabah, pazar günü, kilise çanları tekrar çaldı. Kral ateşkes emri vermişti.[34] Sesleri kraliyet sarayında dahi duyulan korkulu gecenin ardından Friedrich Wilhelm tahtını korumanın tek yolunun kendisini halkının merhametine bırakmak ve sadakatlerine güvenmek olduğuna karar vermişti.

Ordunun Berlin'i terk etmesi emrini verdi ve başkenti güvenlik altına almaları için cephaneliğinin kapılarını halka açtı.[35] Saat üçe geldiğinde askerler çekilmeye başlamış, barikatlar kaldırılmıştı.[36] Pazartesi öğlen huzur sağlanmıştı.[37]

Güneş batarken Berlin'deki neredeyse tüm ışıklar yakılmış ve askerler alay alay şehri terk ederken halk tüm sokakları doldurmuştu.[38] Ardından her yönden saraya doğru sessiz yürüyüşler başladı. Çatışmalar sırasında askerler tarafından ateşlenen tahminî yüz bin mermi karşısında yüzlerce kişi öldürülmüştü. Cenazeler, hâlâ kan ve baruta bulanmış kişiler tarafından omuzlar üstünde sedyelerle taşınıyor ve sıra sıra sarayın avlusuna diziliyordu. Kalabalık krala seslendiğinde Wilhelm karısıyla birlikte balkonda belirdi.[39] Bir ses "Şapkalar çıksın!" diye bağırdı ve daha önce kimsenin önünde eğilmemiş olan kral aşağıda yatan cenazelere saygı olarak şapkasını çıkardı.[40]

Berlin'deki özgürlük mücadelesi bu noktada Avrupa'daki en kanlı olanıydı, ancak başlamasının ardından üç gün sonra kral at üstünde, şimdi tamamen silahlanmış ve şehri ele geçirmiş olan halk arasında saldırıya uğramadan dolaşabiliyordu. Friedrich Wilhelm siyasi mahkûmlar ve devlet düşmanları için genel af ilan etmiş ve Prusyalı sürgünlere geri dönme imkânı doğmuştu. Ayrıca krallığının bir anayasaya kavuşacağını söylemişti. İnanılmaz şekilde, yüzyıllarca süren mutlakıyet yönetimi sona ermişti; Prusyalılar artık tebaa değil yurttaştılar. Berlin'in her yerinde kamu binalarının üzerine cesurca "Halkın Malı" {Volkseigentum} ibareleri kazınmıştı.[41]

Berlin'deki Amerikalı diplomat Andrew Jackson Donelson, çatışmaların saat saat kaydını tutmuştu. Raporunu Washington'a göndermeden önce 30 Mart'ta şöyle yazıyordu:

> Bu sırada kral güçten yoksun. Sanki tılsımla, muhafızlarından ve kendisine olabildiğince görkem ve yücelik sağlayan törenlerden yoksun halde, babalarından kalan ve sayesinde hükmünün ilahi hakkı olduğuna inandığı gizemli mirasın bir rüya gibi kaybolduğuna şahit oluyor. ... Hâlâ, tüm insanların özgür ve eşit doğduğunu –ve ilahi olan hiçbir imtiyaz ya da güce ödün vermeyeceklerini– söyleyen büyük ahlaki hakikatin gücünü kavrayabilmiş değil. ... Bu erdemlerin Tanrı tarafından, Avrupa'ya daha iyi hükümetler ve daha iyi bir halk kazandıracak reformun zamanının gelip çattığını sergilemek üzere tasarlanmış olduğunu kavrayamıyor. Bu dönem mutlakıyetçiliğin devrildiği dönemdir; krallar kötü kişiler diye değil, bu sistemin artık toplumun ihtiyaçlarını karşılamamasından dolayı.[42]

Paris'teki Alman sosyalist ve komünistleri Berlin'de olanlardan haberdardılar ve orta sınıflara verilen hakların işçi sınıfına da verilmesinin sağlanması için ülkeye dönmenin yollarını arıyorlardı. (Devrimin coşkusunu, Rus yazar Aleksandr Herzen'in karısıyla bir gönül macerası yaşayarak kutlamakta olan[43]) Herwegh, Güney Almanya'ya gidip orada cumhuriyet için savaşacak bir Alman Lejyonu'nu {Deutsche Demokratische Legion} donatmakla meşguldü. Karısı Emma, Herwegh'in devrimci kariyerini parlatacağı ve şair olarak yeniden ilgi

odağı olmasını sağlayacağı için planı destekliyordu.[44] Binlerce kişi, yeni Fransız hükümetinin mali olarak desteklediği maceraya katılmaya gönüllü olmuştu.

Marx Fransız yardımının, aslında, zaten iş bulmanın çok zor olduğu iş piyasasını rahatlatmak için Alman emekçilerden kurtulmak üzere iki yüzlü bir çaba olduğuna inanıyordu.[45] Bir taraftan bu doğruyken bu destek kısmen Paris'i doldurmuş her milliyetten devrimciler arasındaki cinnete bir cevap niteliğindeydi de. Tedirgin kalabalıklarla yüz yüze olan Fransızlar, yabancı hükümdarlıkların kurbanları olarak bağırlarına bastıkları Polonyalılar ve İrlandalılar dışındaki tüm mültecilerin ülkeden ayrılmasını teşvik ediyordu.[46] Ancak Flocon, Polonya'nın karıştırılması gerektiğini düşünüyordu ve bu nedenle 2000 frank ve iki pasaportla Bakunin'i Poznan'a, ne karışıklıklar çıkarabileceğini görmesi için yollamıştı.[47]

Marx ve Engels Herwegh'in, hemencecik yenilgiye uğrayacağını, Fransız işgalciler korkusunu dirilteceğini ve muhafazakâr hükümeti güçlendireceğini öngördükleri lejyonuna son derece karşıydılar. Marx, Herwegh'e yardım eden Demokratik Birlik'in bir toplantısında bu endişelerini dile getirdiğinde korkaklık ve ihanetle suçlanmıştı. Hatta bu grubun içinde, yeniden kurulmuş olan Komünist Birlik'in bazı üyeleri de bulunuyordu. Marx karşıt görüşlüleri üyelikten çıkararak ve rue St.-Denis'deki bir *café*'de toplanacak olan bir başka örgütlenme, Alman İşçileri Derneği'ni kurarak karşılık verdi. Bu grup, Birlik'in Londra'daki liderlik kadrosuyla –Schapper, Moll ve Bauer– birlikte Brüksel çevresini de içeriyordu.[48] Marx, dernek üyelerinin kırmızı kurdele takmalarını önermişti. Schapper kan kırmızısını teklif etti. Herhangi bir kırmızının kâfi geleceğine karar verildi.[49]

Ardından Marx Almanya'ya kendi sızma harekâtını örgütledi. Onun adamları, savaşçılardan oluşan bir lejyon değildi, propagandacılardan oluşuyordu. Tantanasız bir şekilde küçük gruplar halinde ya da teker teker Almanya'ya girip bütün Konfederasyon içinde komünizmin tohumlarını saçacaklardı.

Aslında propaganda başlamıştı bile. Jenny 17 Mart'ta Weydemeyer'e yazıp Marx'ın Alman İşçileri Derneği ile, emekli Prusya subaylarını askerî tatbikatlar için kullanıyor diye betimlediği Herwegh'in grubu arasındaki farklara dair bir notu yayımlamasını istemişti. Engels, Herwegh'in lejyonunun yiyeceği darbelerden birinin daha Almanya'ya ulaşamadan ihanete uğrayacak olması olduğunu söylemişti. Jenny'nin neşeli mektubu tam da bunu yapar görünüyordu. Şöyle devam ediyordu:

> Bunun Alman basınında olabildiğince geniş bir şekilde yayılmasına çalış. Sana burada her dakika daha da büyüyen (bu akşam dört yüz bin işçi Belediye Sarayı'nın önünde yürüyüş yaptı) ilginç hareket hakkında çok daha fazla yazmak isterim. Gösterici kitleleri büyüdükçe büyüyor. Ancak ev işleri ve benim üç ufaklıkla o kadar meşgulüm ki, geri kalan zamanda sana ve sevgili karına uzaktan candan selamlarımı iletebiliyorum yalnızca.

Mektubu, "*Salut et fraternité, Citoyenne et Vagabonde Jenny Marx*" diye imzalamıştı[50] {Selam ve kardeşlikle, Yurttaş ve Serseri Jenny Marx}.

Herwegh'in lejyonu, parıldayan süvari kılıçları ve süngüleriyle birlikte bin kadar gururlu isyancının geçit töreninin ve bir savaşçı şairin askerlerine yaraşır düzinelerce dokunaklı övgünün ardından 1 Nisan'da Almanya'ya doğru yola koyulmuştu. Müfreze yirmi beş gün sonra giriştiği ilk çatışmada neredeyse tamamen yok edildi.[51]

Marx'ın derneğinin (Paris'te bulunan tahminen seksen bin Alman sığınmacının içinden) dört yüz üyesi bulunuyordu ve Fransız hükümetinden aldıkları destekle Nisan başında Paris'ten ayrılmaya başlamışlardı. Engels kendi gözde örgütlenme alanı Wuppertal'a; Lupus, Breslau'ya; Schapper, Wiesbaden'e; Born, Berlin'e gidiyordu. Marx'ın hedefi Köln'dü.[52]

Komünist Manifesto ve Marx'la Engels'in kaleme almış olduğu "Komünist Partisi'nin Almanya'daki Talepleri" {"Forderungen der Kommunistischen Partie in Deutschland"} başlıklı bir el ilanıyla silahlanmış vaziyette, fark edilmeden[53] Almanya'ya girdiler. İlan, birleşik bir Almanya'yı, erkeklere genel oy hakkını, (çok zengin olmayanların da kamu görevi üstlenebilmeleri için) ücretli yasama meclisi üyeliğini, tüm yurttaşların silahlandırılmasını, tüm feodal borç ve yükümlülüklerin ilgasını, prenslere ait olanların ve tüm feodal mülklerin millileştirilmesini, bir merkez bankasının kurularak kâğıt paraya geçilmesini, devlet ile kilisenin ayrılmasını, veraset haklarının kısıtlanmasını, herkes için çalışma ve parasız eğitim hakkını talep ediyordu.[54] Bugün çok da radikal görünmeyen bu belge, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki saltanatlar tarafından sapkınlık olarak görülmüş olmalıydı.

Marx, Jenny, üç çocuk, Lenchen, Engels ve Ernst Donke (daha önce Almanya'da hapisten kaçmış olan bir yazar) 6 Nisan'da Paris'ten ayrıldılar. Ailenin Mainz için bir yıllık vizesi vardı, ancak ayrılmadan önce orada sadece iki gün kaldılar. Engels ve Dronke kendilerine hedef olarak verilmiş şehirlere giderken Jenny, Lenchen ve çocuklar Trier'e, Marx da Köln'e doğru yola çıktılar.[55]

Engels buna mücadelenin ikinci perdesi diyordu.[56]

1 *MECW*, Cilt 4, s. 82.
2 *KMIR*, s. 21.
3 Peter Amann, "The Changing Outlines of 1848", s. 941; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 146; Padover, *Karl Marx*, s. 133.
4 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 147; Carr, *Michael Bakunin*, s. 149.
5 *MECW*, Cilt 38, s. 169.
6 Raddatz, *Karl Marx*, s. 86.
7 Stearns, *1848*, s. 77.
8 *MECW*, Cilt 7, s. 513.
9 Longuet, *Karl Marx*, s. 136.
10 *A.k.*, s. 135; McLellan, *Karl Marx*, s. 179.
11 Carr, *Michael Bakunin*, s. 149.
12 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 26.
13 Amann, "The Changing Outlines of 1848", s. 942.
14 Stearns, *1848*, s. 80.
15 *A.k.*, s. 179-180.
16 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 21, 23.
17 Stearns, *1848*, s. 83.
18 Giroud, *Femme du diable*, s. 98.
19 *MECW*, Cilt 21, s. 61.
20 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 7; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 76-79, 84.
21 Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 54; *MECW*, Cilt 11, s. 19-20.
22 Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 54, 57.
23 Schurz, *Reminiscences*, s. 108-109.
24 Stearns, *1848*, s. 64; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 29.
25 Priscilla Robertson, "Students on the Barricades: Germany and Austria, 1848", s. 375-376; Stearns, *1848*, s. 95-96.
26 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 99; Stearns, *1848*, s. 96; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 181.
27 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 186; Robertson, "Students on the Barricades", s. 376; Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 255.
28 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 62-63; Stearns, *1848*, s. 129-130.
29 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 106.
30 Schurz, *Reminiscences*, s. 119; Donelson, "The American Minister in Berlin", s. 358; Stearns, *1848*, s. 146; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 218.
31 Schurz, *Reminiscences*, s. 119; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 59.
32 Schurz, *Reminiscences*, s. 119.
33 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 218.
34 Donelson, "The American Minister in Berlin", s. 358; Stearns, *1848*, s. 147.
35 Donelson, "The American Minister in Berlin", s. 360-361.
36 *A.k.*, s. 360.
37 *A.k.*, s. 360-361.
38 *A.k.*
39 Schurz, *Reminiscences*, s. 120-121; Donelson, "The American Minister in Berlin", s. 363.
40 Schurz, *Reminiscences*, s. 121.
41 Donelson, "The American Minister in Berlin", s. 362.
42 *A.k.*, s. 370-371.
43 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 39-40.
44 Carr, *Michael Bakunin*, s. 150.
45 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 63.
46 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 50; Amann, "Changing Outlines of 1848", s. 940.
47 Carr, *Michael Bakunin*, s. 151-152.
48 *REM*, s. 19; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 150-151; *MECW*, Cilt 26, s. 324.
49 *MECW*, Cilt 6, s. 657.
50 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Letters to Americans, 1848-1895*, s. 15.
51 Stearns, *1848*, s. 142; McLellan, *Karl Marx*, s. 180; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 152-153.
52 *MECW*, Cilt 26, s. 324; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 152, 155; Hammen, *Red 48ers*, s. 214.
53 Marx'ın gideceği yer haliyle Renanya'ydı. Hâlâ en özgür basın kanunları buradaydı ve Napoléon Kanunları geçerli olduğundan gerektiği durumda jürili bir mahkeme olacaktı. Renanya, aynı zamanda, zamanında Marx'ı finanse etmiş ve yeniden finansa edebileceklerini söyleyen işadamlarının da bulunduğu yerdi. Almanya'da gerçekleşen ilk komünist ayaklanma da burada oldu. McLellan, *Karl Marx*, s. 181.
54 *MECW*, Cilt 7, s. 3-7.
55 McLellan, *Karl Marx*, s. 181.
56 *MECW*, Cilt 6, s. 558.

15. Bölüm

Köln, 1848

> Radikal devrim, insanın evrensel kurtuluşu, Almanya için Ütopyacı bir hayal değil. Ütopyacı olan, kısmi, sadece siyasi olan, yapının üzerinde yükseldiği sütunları ayakta bırakacak olan devrimdir.
>
> *Karl Marx*[1]

Marx Beş Yıldır Köln'e uğramamıştı, ancak geldiğinde çok az şeyin değişmiş olduğunu gördü. 1843'te hükümete karşı hayal kırıklığı duyan iş çevreleri hâlâ hayal kırıklığı içindeydiler. Her iki tarafın da –devlet ve burjuvazi– kendilerine zulmettiğini düşünen emekçiler hâlâ zulüm altındaydılar. Tek gerçek değişim geçen ay içinde gerçekleşmişti. Berlin'deki 18 Mart ayaklanmasından sonra sansür kaldırılmış ve nihayet yazarlar istediklerini söyleyebilir olmuşlardı. Marx'ın üç çalışma arkadaşı, Moses Hess, Georg Weerth ve Heinrich Bürgers Karl'ın daha önceki gazetesinin ardılı olacak bir gazeteyi, *Neue Rheinische Zeitung* ya da "Yeni Renanya Gazetesi" adıyla çıkarmaya çabalıyorlardı.[2] Marx'ın silah seçimi gazete yönünde olduğundan, epey yol almış olan bu çabayı destekliyordu. Aynı şekilde, gelmesinden bir ay önce Köln'de bir komünist örgütlenmenin tohumlarının atıldığını öğrenmesi onu yüreklendirmişti.

3 Mart'ta, yoksulları tedavi etmesiyle ünlü bir doktor olan Andreas Gottschalk ile iki eski Prusyalı teğmen August Willich ve Fritze Anneke bir komünist ayaklanma örgütlemiş, taleplerini duyurmak üzere beş bin kişiyi belediye binasında toplamışlardı. Bu çabalar, örgütleyenlerin tutuklanmasıyla zamansız bir şekilde sonlanmıştı, ancak bağlantılar kurulmuştu bir kere ve bu üçü, Friedrich Wilhelm'in genel affıyla serbest bırakıldığında Köln'e, yeni bir işçi sınıfı grubu oluşturmak üzere dönmüşlerdi. Nisan'a gelindiğinde grubun sekiz bin üyesi bulunuyordu.[3] Marx neredeyse hiç vakit kaybetmeden, izlenecek taktik konusunda grubun lideri Gottschalk ile anlaşmaz-

lığa düşmüştü. Gottschalk, yeni elde ettikleri hakları kaybetmekten korkan Almanya'nın orta sınıflarını dehşete düşürecek olan komünist fikirleri, işçi hakları konusunda ateşli söylemleri ve silahlandırılmış halk milislerini tercih ediyordu. Buna karşılık Marx, değişimin hızı düş kırıcı olsa bile, tarihsel ilerlemenin yavaş olduğuna ve proletarya yönetimine geçilmeden önce orta sınıf hâkimiyetinin gerçekleşmesi gerektiğine inanıyordu. Kaldı ki Almanya'da bir proletarya "sınıfı" zar zor mevcuttu. Elleriyle emek harcayan insan sayısı büyüktü, ancak örgütsüzdüler ve henüz kendi güçlerinin farkına varmamışlardı. Marx, bu grubun nihai hedefine ulaşmak için orta sınıf demokrasisi ile başlamak gerektiğine inanıyordu. Yaklaşan seçimleri bunun için bir fırsat olarak gören Marx, reformları tersine çevirecek gerici adaylar karşısında demokrat adayların zaferini garantilemek için, katılımı teşvik ediyordu. Dahası, kendisinin ve arkadaşlarının Köln'de çıkaracağı bir gazetenin komünist değil demokratik olması gerektiğine inanıyordu, çünkü demokrasi Almanya'da, yakın gelecek için daha büyük bir potansiyele sahip olan ideolojiydi.[4] Engels, aşırı radikal bir gazete çıkarmayı seçmiş olsalardı, "[kendileri] için küçük bir taşra gazetesinde komünizm vaazı vermekten ve büyük bir eylem hareketi yerine ufacık bir hizip kurmaktan başka yapacak bir şey kalmamış olaca[ğını]" söylüyordu.[5]

Bu pragmatik yaklaşım, Özgürler'in komünist fikirlerini, gazetenin orta sınıftan okurları için gerçeklerden kopuk –fazla kuramsal– olduğuna inandığı için yayımlamayı reddettiği *Rheinische Zeitung* yayın yönetmenliği sırasındaki yaklaşımından farklı değildi. Prusya'ya, krallığı ve nihayetinde Alman Bund'unu, reform patikası üzerinde sessizce ve kapsayıcı biçimde yönlendirme amacıyla dönmüştü. Durumun kırılganlığının farkındaydı: Aşırı değişim orta sınıfları eski, kötü ama rahatlatıcı şekilde tanıdık düzenin güvenliğine sığınmaya itebilirdi.

Bazı eski çalışma arkadaşları Marx'ın fazla ılımlı bir yol tuttuğunu düşünüyorlardı. Hükümet dahil diğerleriyse onu tehlikeli bir radikal olarak görüyordu, bu da, Nisan'da Köln'e döner dönmez giriştiği tekrar Prusya vatandaşlığı alma çabalarını zorlaştırıyordu.[6] Vatandaşlık olmadan, özgürlük gelsin gelmesin devamlı sınır dışı edilme tehdidi altındaydı. Jenny, Karl'ın başvurusu alınıp kabul edilene kadar Trier'de kalmayı planlamıştı. Ancak bir gelişme olmayınca aileyi –dört yaşındaki Jennychen, iki yaşındaki Laura ve bir yaşındaki Edgar'ı– yanına alıp Haziran'da Köln'e taşındı.[7] O zamana kadar Marx (kısmen gazetenin mali açığını kendi cebinden karşılamak suretiyle) *Neue Rheinische Zeitung*'un denetimi konusunda Hess'le giriştiği irade zıtlaşmasından galip çıkmış ve gazete kadrolarını Brüksel ve Paris'ten Komünist Birlik üyeleriyle doldurmuştu. Gazetenin yayın yönetmenliğini üstlenmişti.[8]

Kölnlü bir doktor olan Roland Daniels, Marx ve Jenny'nin, gazetenin yayın yönetmenliği çalışma odalarının yakınında, Cecilienstrasse 7 numarada

bir apartman dairesi bulmalarına yardımcı olmuştu.[9] Evin konumu elverişliydi; Ren nehrinin birkaç sokak yakınında Köln'ün ticaret bölgesinin merkezindeydi. Hoştu da, hemen yakındaki Heumarkt meydanı tüccar sınıfına ait yarı saraylarla çevriliydi. Ancak tamamen güven verici ya da güvenli değildi: Hem apartman hem de yayın yönetmenliği odaları, sekiz bin Prusya askerinin bulunduğu garnizonun gölgesindeydi. Şafaktan günbatımına kadar arabalar dolusu malzeme garnizonun içine gürültülü bir biçimde taşınıyordu. Cephane sandıkları getiriliyor ve topçu erlerine süngülü tüfekler dağıtılıyordu.[10] Bütün çevrede askerler mevzilerini yayıp güçlendirmekle meşguldü. Garnizonun bir savaşa hazırlandığı açıktı, ama soru savaşın kime karşı olduğuydu. Hükümet takviyenin dışarıdan gelecek bir tehdide karşı yapıldığını söylüyordu, ancak Engels askerlerin içerideki yeni düzenle savaşmaya hazırlandığına kaniydi.[11] Tehdit karşısında oldukça zavallı bir tedbir olarak, gazete çalışanları sekiz tüfek ve 250 mermi temin etmişlerdi. Ancak ekibin ateş gücü, etraflarındaki askerler karşısında minik olsa da, cesaretleri büyüktü. Marx tabanca taşımaya başlamıştı.[12]

Neue Rheinische Zeitung, 1 Haziran 1848'de ilk sayısını yayımlayıp kendini bir "Demokrasi Aracı" olarak ilan ettiğinde, Prusya'daki özgür basının durumu buydu.[13] Gazeteyi, "Demokrasinin Doğum Sancılarının Aracı" olarak adlandırmak daha doğru olurdu. Günlük gazete, sıklıkla savaş sahnesindeki meslektaşların raporlarını kullanarak, hükümetler düştükçe ve muhalefet partileri bunların yerine uygun birilerini yerleştirme mücadelesi verdikçe değişen Avrupa toplumunun yüzünü en ince ayrıntısına kadar sunuyordu. Marx gazetenin ödevlerinden birinin daha az ilerici olan Almanları, kendi siyasi ve toplumsal gelişmelerinin bir sonraki aşamasına hazır etmek için, demokrasinin daha fazla ilerleme göstermiş olduğu ülkelerdeki durum hakkında eğitmek olduğuna inanıyordu. Ancak Avrupa'dan gelen haberler daha şimdiden ümit kırıcıydı. Haberler, ilerlemeden çok bir geri çekilme öyküsü yansıtıyordu.

Şubat ve Haziran ayları arasında devrimin ilk günlerindeki coşku sönükleşmişti ve yerini büyük oranda sınıflar arası güvensizlikten kaynaklanan anlaşmazlıklara bırakmıştı. Orta sınıflar isyanları kendi zaferleri olarak görüyor, ancak mücadelede kol kuvvetini sağlayan alt sınıflara kendi payları verilmediğinde ortaya çıkacak sonuçtan korkuyorlardı. Soylular, oy hakkını destekleyen orta sınıf hükümetleri altında siyasi güçlerini ve iktisadi ayrıcalıklarını kaybedeceklerinden korkuyorlardı. Ve köylüler de orta sınıfın, şehirlerdeki isyanda topun ağzına sürülmüş olan aç kitleleri sakinleştirmek için kaynak yaratmak üzere vergilendirileceklerinden endişeliydiler. Hükümetleri devirmenin işin kolay tarafı olduğu anlaşılmıştı. Düzeni sağlamak aşırı zordu, birçok yerde imkânsızdı.

Fransa'da geçici hükümetin başkanlığı, sembolik bir jestle seksen yaşındaki bir devrim gazisine gitmişti. Ancak yeni rejimin sesi ve asıl ruhu aristokrat şair Alphonse Marie Louis de Lamartine'di. Lamartine, belâgati o kadar güçlü bir cumhuriyetçiydi ki, birçokları tarafından silah kadar etkileyici görülüyordu. Geçici hükümeti yöneten coşkulu adamları kontrol altında tutma görevi ona düşmüştü.[14] Bu çaba için ortaklaştığı kişiler sosyalist Louis Blanc, gazeteci Flocon, (24 Şubat'a yaklaşılırken şölenleri radikalleştirmiş olan) Ledru-Rollin ve basitçe Albert (namı diğer Alexandre Martin) diye bilinen bir işçiydi.[15] Sonuç kargaşaydı. Hiçbiri daha önce yönetimde bulunmamıştı ve her birinin hükümetin nasıl olması gerektiğine dair ayrı fikirleri vardı.[16]

Ancak geçici hükümetin 24 Şubat'la, 23 Nisan'daki genel seçimler arasında gerçekleştirdikleri etkileyiciydi: Sömürgelerde köleliğin kaldırılması, erkeklere genel oy hakkı, toplanma ve basın özgürlüğü, istihdamın garanti altına alınması için ulusal atölyelerin {ateliers nationaux} kurulması, kısaltılmış işgünü, siyasi suçlar için ölüm cezasının kaldırılması bunların sadece bazılarıydı.[17] Ancak kararname listesi ne kadar uzun olursa olsun birileri mutlaka memnuniyetsiz kalıyordu. Gerilimler ve kırgınlıklar artıyordu.

Örneğin, halkın Paris'e karşı derin şüpheler beslediği kırsal bölgelerdeki köylüler, geçici hükümetin, kendilerini, ağaçtan düşmüş odunun toplanmasına dair eski sorun da dahil birtakım komünal haklardan mahrum bırakan 1827 tarihli kararları geri çekmemiş olmasından hayal kırıklığına uğramıştı. Bu hayal kırıklığı aynı hükümetin isyan sonucunda ortaya çıkan ticari krizin etkilerini hafifletmek için toprağa yüzde 45'lik bir ek vergi uygulama kararıyla öfkeye dönüşmüştü. İçişleri bakanı olarak Ledru-Rollin, yaklaşan seçimlerde devrimci Ulusal Meclis diye adlandırdığı meclisi güvence altına almak üzere devlet memurlarını cumhuriyetçiler lehine kampanya yapmaya kırsal bölgelere gönderdiğinde halk dehşete düşmüştü: Başkentteki ürkütücü liberal ve sosyalistlerin cüzdanlarına el atması yetmemiş, şimdi de siyasi iradelerini taşraya dayatmak istiyorlardı. Köylüler, toprak sahipleri ve elbette ki soylular yığınlar halinde muhafazakâr adaylara sığındılar.[18] Paris'teki süreç daha az bölücü değildi ve çok daha düzensizdi. Fransa'nın dokuz milyon erkeğinin her birinin oy verebileceği bir altyapı mevcut değildi.[19]

Seçim günü katılım kitlesel oldu. Oy hakkına sahip olanların yüzde 84'ü oy kullanmıştı. Sonuçlar sayıldığında seçilmiş olan 876 vekilden 100 tanesinden azı radikal ya da sosyalistti. Ezici çoğunluğu muhafazakârlar ve ılımlılar oluşturuyordu ve birçoğu da Louis-Philippe zamanında yönetimde bulunmuş kişilerdi. Parisli işçiler yeni hükümetin kendilerini temsil ettiğini görmüyorlardı. Devirdiklerini sandıkları paralı sınıfı, yeniden karşılarında bulmuşlardı.[20]

Taşradan Ulusal Meclis'e {L'Assemblée Nationale Constituante (Kurucu Meclis)} seçilmiş olan Tocqueville, seçimden sonra Paris'e döndüğünde dehşete düştüğünü söylüyordu:

> Başkentte kıtalara ayrılmış yüz bin silahlı işçiyi, işsiz, açlıktan ölmek üzere, ancak beyinleri beyhude kuramlarla dolu şekilde buldum. ... Toplumu ikiye bölünmüş gördüm: Ortak hırsın birleştirdiği, hiçbir şeyi olmayanlar; ortak korkunun birleştirdiği, bir şeylere sahip olanlar. Bu iki büyük kesim arasında ne bir bağlantı, ne de bir anlayış söz konusuydu; her yerde, kaçınılmaz ve acil bir mücadele fikri el altında bulunduruluyor gibiydi.[21]

15 Mayıs'ta kıdemli aşırıcıların önderlik ettiği hoşnutsuz işçiler yeni seçilmiş Ulusal Meclis'e saldırdılar. Görünüşte, oturuma, son bağımsızlık girişimi yeni bastırılmış olan Polonya konusundaki bir tartışmayı dinlemek üzere katılmışlardı. Ancak kısa süre sonra kalabalık çok büyük ve tehditkâr bir hal almıştı. Bir kısmı, sadece varlığı bile ılımlı vekilleri dehşete düşüren anarşist August Blanqui'nin ağzından birtakım talepler dile getirildi. Blanqui hayatının çoğunu siyasi suçlar yüzünden hapiste geçirmiş, belli aralıklarla zehir saçan demeçleriyle hâkim sınıfları hedef almıştı.[22] Mecliste ortaya çıktığında, hapisten çıkalı yaklaşık iki ay olmuştu, ancak hapishane solgunluğu hâlâ üzerindeydi. Çok zayıflamıştı ve dudakları kireç gibi bembeyazdı. Eskimiş redingotu incelmiş kollarına sıkıca oturmuştu. Tocqueville, onun küflü bir cesede benzediğini söylüyordu.[23] Orta sınıfların dehşete kapıldığı, gelecekten bekledikleri en korkunç şeyin, ikinci bir Terör döneminin {La Terreur} vücut bulmuş haliydi.

Eski hükümet bakanı Louis Blanc içeri girdiğinde, Blanqui'nin takipçileri tarafından resmen havaya kaldırılmıştı. Tocqueville, "onu küçük bacaklarından tutup başlarının üzerine kaldırdılar; kendini kurtarmak için nafile çabaladığını gördüm, bükülüp her yöne dönmüş, ancak ellerinden kurtulmayı başaramamıştı. Bu sırada boğuluyor gibi keskin bir sesle konuşuyordu" diye hatırlıyordu. Gürültücü asiler Ulusal Meclis'i ölü doğmuş ilan ettiler, başkanın boş sandalyesine kızıl bir başlık yerleştirdiler ve yeni bir geçici hükümet kurdular. Hükümleri, Blanqui ve taraftarları tutuklanıncaya kadar sadece birkaç saat sürdü.[24]

Fransız hükümeti karşılaştığı ilk tehdidi başarıyla atlatmıştı. Bugün siyasi tiyatro olarak küçük görülebilecek olsa da, o zaman için aşırı solun yeni düzen için oluşturduğu tehdidin korkutucu bir örneğiydi. Bu olay, Fransız kırsalındaki seçmenler gibi başkentteki liberal sempatizanları da ılımlı ve muhafazakâr liderlere yönlendirmişti. Birçoğu, esas düşmanın toplumsal sıralamanın üstündekilerden çok altındakiler olduğunu düşünmeye başlamıştı.

Prusya'da da, orta ve üst sınıflarlar düzensizliğin hakiki demokratik reform arzularını gölgelemesinden endişe duydukça, rüzgârın yönü işçilerden uzağa dönmüştü. Berlin'deki 18 Mart ayaklanmasının hemen ardından, IV. Friedrich Wilhelm vermiş olduğu daha liberal bir hükümet sözünü yerine getirmişti. Başbakan, Marx'ın eski *Rheinische Zeitung*'unun destekçisi Ludolf Camphausen'di ve maliye bakanı, Marx'ın Köln'den bir başka ahbabı olan Davis Hansemann'dı. Ardından Prusya için ufukta görünen muazzam

değişimleri yönlendirmek üzere yeni bir meclis için seçime gidilmiş, ayrıca Almanya adında yeni bir ulusu yaratmakla görevli olacakların seçilmesi için Konfederasyon'un tamamında yapılacak bir seçim planlanmıştı. Ancak Fransa'da olduğu gibi Alman seçmeni de genel siyaset konusunda hiçbir tecrübeye sahip değildi. Çeşitli siyasi topluluklar yeni seçmenleri etkilemek için işe koyuldular: Eski istikrarı yeniden sağlamak isteyen muhafazakârlar, ilerleme isteyen ama düzensizlik riskinden kaçan anayasa savunucuları, Mart ayaklanmasının liberal vaatlerine inanan demokratlar. Gottschalk gibi komünistler takipçilerine hiç oy vermemelerini salık veriyor, birçok köylü ile işçi ise seçimden önce eylem istiyordu, ihtiyaçları oyların kullanılıp sayılmasını bekleyemeyecek kadar büyüktü.[25]

Mart sonunda, bu sefer, rekabeti derhal denetim altına alacak ve istihdamı garantileyecek lonca sistemine dönülmesini isteyen zanaatkârlar ayaklanmışlardı. Silezyalı dokumacıların isyanına benzer görüntüler yaşanmış, zenginlerin evlerine ve fabrikalara saldırmışlardı. Bu arada kırlarda köylüler de başkaldırıyordu. Hedefleri, küçük arazileri satın alıp büyük topraklar şeklinde birleştirerek köylülerin elinde bir şey bırakmayan toprak sahipleriydi.[26]

Siyasi reformlar en uygun zamanlarda bile zordu, ancak halk ayaklanmasının tetiklediği bir iktisadi kriz sırasında hepten imkânsızlaşmıştı. Gücü yeni eline almış olan liberal burjuvazi, seçenekleri pragmatik bir biçimde tartmış ve bir yazarın güzelce belirttiği gibi, "devrimin tehlikeli [olduğunu] ve (özellikle iktisadi anlamda) önemli talepleri[nin] bazılarının onsuz gerçekleştirilebilece[ğini]" keşfetmişti, "burjuvazi devrimci bir güç olmaktan çık[mış]tı."[27] Siyasi ya da toplumsal konularda liberal olmadan, mali anlamda her konuda liberal olabilirlerdi.[28]

Yeni hükümet krediyi serbest bırakmak üzere borçlanabilme gücünü kullanarak ve işlerin yeniden toparlanması için gerekli adımları atarak ekonomiyi istikrara kavuşturmuştu. (Ayrıca kralın demiryolu için istediği borcu da sonunda onayladı.) Para babalarını memnun ettikten sonra hükümet, sabırsız zanaatkâr ve köylüleri, kısa zamanda sorunlarıyla ilgilenileceği vaadiyle sakinleştirmeye çalıştı. Ancak bu yeterli değildi; zanaatkârların gözünde, Camphausen'in hükümeti eski hükümetten daha iyi değildi.

Sıkıntı, etrafında büyük gürültü koparılan seçimi düzenleyen yasadaki muğlaklığın alt sınıftan birçoklarını oy hakkından mahrum bırakmasıyla iyice katlanmıştı.[29] Seçim yasası, yaşı yeten her erkeğin oy *kullanabileceğini* söylüyordu; ancak böyle bir hakkı olduğunu garanti etmiyordu. Bazı durumlarda, ücretlilerin oy kullanmasına izin verilmemişti, çünkü "bağımsız" sayılmamışlardı. Mevsimlik ya da günlük işçi olarak devamlı hareket halinde olduklarından dolayı sabit bir ikametleri olmayanların kentlerde oy kullanmasına izin verilmemişti. Bir bölgede bekârlar ve Yahudiler dışarıda bırakılmıştı.[30] Oyların sayımına gelindiğinde, oy kullanabilecek seçmenlerin yarısından azı ve bazı

bölgelerde ancak yüzde 30'u oy kullanabilmişti. Oy *kullanmamış* olanların çoğunluğu işçiydi ya da alt sınıflara aitti. Bu durumda, seçimi kazananların, Berlin barikatlarının arkasındaki kadın ve erkeklere sırtını dönmüş hâkim ve orta sınıfların kuklaları olarak görülmesi sürpriz değildi.[31] Duruma öfke duyan *Neue Rheinische Zeitung*, yeni seçilen Alman ve Prusya meclislerini ehliyetsiz ilan etti.[32]

Frankfurt'ta toplanan Alman Ulusal Meclisi özellikle düş kırıcıydı. Daha önce var olmayan bu meclisin oturumları yapısal sorunlar tarafından tüketiliyordu. Birleşik Almanya'daki en üst meclis olması gerekiyordu, ancak Almanya henüz bir ulus olarak mevcut olmadığından, yasa yapıp yapamayacağı belirsizdi. Engels, meclis için, "hayalî bir ülkenin parlamentosu. ... Kendi mahsulü hayalî bir hükümetin hayalî düzenlemelerini tartışıyor ve ... hiç kimsenin kale almadığı hayalî kararlar alıyor" diyordu.[33]

Yetersiz kadrosu ve bozuk mali durumuyla *Neue Rheinische Zeitung* karmaşık gelişmeleri açıklamaya çabalıyordu. Gazetenin reklamını yapan renkli afişler Köln'ün dar sokaklarının duvarlarını süslüyordu. Bira ve şarap dükkânlarında abonelik listeleri asılmıştı.[34] Ancak bu çabalardan tamamen bağımsız olarak okurları çeken şey, özgür basın konusunda çok az tecrübesi olan bir ülkede, gazetenin korkusuzluğu ve sunduğu geniş içerikti. Marx, Avrupa'ya yayılmış bir muhabir ağını ve serbest bir mübadele sistemi içinde ele geçen yabancı gazete kupürlerini kullanarak, Almanya'da hiçbir gazetenin yapamadığı kadar fazla yabancı haber yayımlıyordu. *Neue Rheinische Zeitung*'un abone sayısı kısa sürede beş bine ulaşmış (ve şüphesiz kahvelerle meyhanelerde elden ele geçerek çok daha fazla okura ulaşıyordu) ve onu, otuz dokuz Alman devletinde en çok okunanlar arasına taşımıştı.[35] Ünü, yazıhanelerine bazıları Amerika kadar uzak yerlerden gelen ziyaretçiler çekmeye başlamıştı.

Bu gezginlerin birçoğu gözü pek yayın organını işbaşında görmeye ve ayrıca polis tarafından gazetenin ruhu, Engels tarafından diktatörü olarak tanımlanan kişiyle tanışmaya can atıyordu.[36] Amerikalı sosyalist Albert Brisbane *New York Daily Tribune* için haber yapmak üzere Renanya'da bulunuyordu. Marx'ı hem ılımlı ve ihtiyatlı, hem de "cesur bir ruhun tutkulu alevine" sahip bulduğunu söylüyordu.[37] Başkaları bu kadar cömert değildi. İleride Birleşik Devletler içişleri bakanı olacak olan Carl Schurz, isyanın ilk kez tadına varan on dokuz yaşında bir Alman genciydi. 18 Mart çatışmaları sırasında Berlin'de bulunmuş, daha sonra başka bir ayaklanmaya katılma peşinde Köln'e gelmişti. Bir toplantıya katılmış ve Marx'ı konuşurken dinlemişti. "O zamanlar otuzundan pek yaşlı olamazdı, ancak daha o zaman ileri sosyalizm akımının lideri olarak kabul ediliyordu. Geniş alnı, koyu siyah saç ve sakalı ve kıvılcımlar saçan kara gözleriyle bu tıknaz adam derhal dikkat çekiyordu." Ancak Schurz Marx'ın konuşmasını katlanılamaz bulmuştu. "Onunla fikir ayrılığına düşen herkese karşı aşağılayıcı bir küçümseme sergiliyordu; beğenmediği her iddiaya, ya buna

kaynaklık eden akıl sır ermez cehalete karşı iğneleyici bir horgörüyle ya da ileri sürenin niyetleri hakkında utanılası karalamalarla yanıt veriyordu." Schurz Marx'ın, aksi takdirde kendisinin takipçisi olacak birçoklarını kendisinden uzaklaştırdığı sonucuna varmıştı.[38]

Marx'a en yakın olanlar, özellikle de Jenny ile Engels, onun öfkesinde sadece, iliklerine kadar haklı olduğuna inanan birinin hayal kırıklığını görüyorlardı. Siyasi konularda Marx kendinden en ufak bir şüphe duymuyordu ve onu tanımayanlar için, kendine bu tam güven ile kibir arasındaki farkı görmek zordu. Bu tutumu, kendi davası için de engeller yaratıyordu. Bir gazeteci, bir felsefeci ve bir iktisatçıydı ve tüm bu meşguliyetler nihayetinde siyasi meselelerle ilgili olsa da, bir siyasetçi değildi. Sevilmek, hatta hoşlanılmak Marx'ın umurunda değildi. Değeri anlaşılırsa mesele yoktu ve bunun karşılığını taşkın bir vefa duygusuyla veriyordu. Eğer anlaşılmazsa, yine mesele yoktu, birinin yaralanmış duyguları ya da incinmiş gururu gibi önemsiz şeylere ayıracak vakti yoktu.

Marx'ın aleyhinde konuşanların sayısı Köln'de bulunduğu süre içinde artmıştı. Ne yazık ki bunların bir kısmı, gazetenin ayakta kalması için ihtiyaç duyduğu işadamlarıydı. 5 Haziran'da, 18 Mart devriminin resmî olarak bir ayaklanma statüsüne indirilmesini öneren Başbakan Camphausen'e saldırmasının ardından, sola doğru fazla ileri gittiği korkusuna kapılan hisse sahipleri, kısa süre içinde Marx'ı hepten yalnız bırakacaklardı. Bu sefer tetikleyici etmen, yerel bir kriz değil Paris'teki kanlı bir çatışmaydı.[39]

1 Seigel, *Marx's Fate*, s. 173.

2 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 165; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 60.

3 McLellan, *Karl Marx*, s. 182; Stearns, *1848*, s. 145; Donelson, "The American Minister in Berlin", s. 365.

4 Marx ile Gottschalk arasındaki son uyuşmazlık, Herwegh Lejyonu'ndan geriye kalanlara maddi destek sağlanması konusundaydı. Gottschalk buna taraftardı, Marx ise karşı çıkıyordu. McLellan, *Karl Marx*, s. 182-183; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 164, 166-167; Hammen, *Red 48ers*, s. 222.

5 *MECW*, Cilt 26, s. 122.

6 Marx vatandaşlık başvurusunda, önce, bir gazetede çalışmayı planladığını yazar ancak başvuru taslağının son halinde bu cümleyi siler ve sadece "Son dönemde yaşananlardan sonra ülkeme döndüm ve ailemle birlikte Köln'e yerleşme niyetindeyim" der. Altı gün sonra hazırlanan bir polis raporuna göre Marx, yetkililere, bir iktisat kitabı yazdığını, yazılarından ve karısının kişisel malvarlığından gelen gelirle yaşamını sürdürmeyi planladığını söylemiştir. Polis müfettişi Marx için "siyasi bakımından güvenilmez" der, ancak başvurusuyla ilgili hemen bir işlem yapmaz. *MECW*, Cilt 7, s. 537-538.

7 Peters, *Red Jenny*, s. 82-83; McLellan, *Karl Marx*, s. 181.

8 Hammen, *Red 48ers*, s. 222.

9 Luise Dornemann, *Jenny Marx: Der Lebensweg einer Sozialistin*, s. 103.

10 *MECW*, Cilt 26, s. 127.

11 *MECW*, Cilt 7, s. 69-70.

12 *MECW*, Cilt 26, s. 127.

13 *MECW*, Cilt 7, s. 15.

14 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 47, 50; Stearns, *1848*, s. 76.

15 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 50; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 35.

16 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 35; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 51.

17 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 52-53, 71; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 36.

18 Tocqueville, *Recollections*, s. 95, 102; Amann, "Changing Outlines of 1848", s. 946; Stearns, *1848*, s. 79; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 66-67.

19 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 66-67.

20 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 39; Stearns, *1848*, s. 85.

21 Tocqueville, *Recollections*, s. 107.

22 *A.k.*, s. 130-132; Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 11; Amann, "A Journee in the Making: May 15, 1848", s. 44, 63-64; Stearns, *1848*, s. 86.

23 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 66-67; Tocqueville, *Recollections*, s. 130.

24 Tocqueville, *Recollections*, s. 133-134.

25 Schurz, *Reminiscences*, s. 129.

26 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 102-104, 107; Stearns, *1848*, s. 41.

27 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 33.

28 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 231.

29 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 114.

30 *A.k.*, s. 120-122; Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 42-43.

31 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 123-124.

32 *MECW*, Cilt 7, s. 72.

33 *MECW*, Cilt 11, s. 41-42; Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 42-43.

34 Hammen, *Red 48ers*, s. 223-224.

35 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 168.

36 *MECW*, Cilt 26, s. 123.

37 Blumenberg, *Illustrated*, s. 86.

38 Schurz, *Reminiscences*, s. 139-140; *KMIR*, s. 15.

39 *MECW*, Cilt 7, s. 45 ve Cilt 26, s. 126.

16. Bölüm

Paris, Haziran 1848

> Gözlerimi açtığımda, pencere pervazlarını titreten ve hemen ardından Paris'in sessizliğinde sönümlenen keskin, madenî bir ses işittim.
> "Neydi bu?" diye sordum.
> Karım, "Top" diye yanıtladı.
>
> *Alexis de Tocqueville*[1]

1848 Haziran'ına gelindiğinde Paris'te kadın erkek herkesin silahlanmış olduğu söyleniyordu. Sınıflar arası uçurum iyice derinleşmişti. Hükümet etkisizdi. Halk açlık çekiyordu. Sokaklar her akşam başıboş, kışkırtılmış ve patlamaya hazır kalabalıklarla doluyordu.[2] Mayıs sonuna doğru, çalışan sınıfların kendilerine ait bir şölen düzenleyeceklerine dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Düzenlendiği takdirde bunun bir işçi ayaklanmasını ateşleyeceğini düşünmek hayal gücü gerektirmiyordu. Ancak sonunda ayaklanmayı ateşleyen, bir şölen değil hükümet müdahalesi oldu.[3] 21 Haziran'da bir Ulusal Meclis komisyonunun önüne, Lamartine'in bakanları tarafından onaylanmış olan iş garantisi vaadinin geri çekilmesi yönünde bir tasarı gelmişti. Şimdi parlamento üyesi olan Victor Hugo, bu hareketin bir "yoksullar ordusu" ve gelecekteki bir "diktatörün muhafız takımını" yaratacağına dair uyarıda bulunuyordu. Ancak hükümetin kasaları boşalıyordu ve birçoklarının hükümet karşıtı radikallerin sığınağına dönüştüğünü düşündüğü yüksek maliyetli bir istihdam programında kesintiye gitmek istiyordu.[4]

Ulusal atölyeler, insanlara hükümet ve belediye projelerinde istihdam ve eğer istihdam imkânı yoksa yaşamaları için asgari bir gelir sağlamak üzere kurulmuştu. Güçsüz Fransız ekonomisi altında bu program, yüz bin kişi ve aileleri ile açlık arasında duran tek şeydi. Değiştirileceğine ya da lağvedileceğine dair söylentiler yayılınca protestolar patlak vermişti. "Kurşun ya da ekmek! Kurşun ya da iş!" haykırışları yükselen şehirde tekrar barikatlar belirmeye başlamıştı.[5]

23 Haziran'a gelindiğinde Paris'in bir kısmı işçilerin kontrolüne geçmişti.[6] 24 Haziran günü, savaş bakanı ve eski Cezayir diktatörü General Louis-Eugène Cavaignac elli bin askerle karşı saldırıya geçti.[7]

O gün büyük bir fırtına kopmuş, Paris'i sel basmış, ancak çatışmaları yatıştırmamıştı. Akşam altıdan itibaren toplar binaları ve barikatları dövüyordu. Erkek ve kadınlar oldukları yerde ölüyorlardı. Islak döşeme taşları arasından kan akıyordu. Binaların cepheleri havaya uçmuş, moloz yığınlarına dönmüştü. Dükkânların camları paramparça olmuş, içerideki mallar o cehennem gecesi dışarı çıkmaya cesaret edenlere sunulmuştu.[8] İlk günün sonunda, yeni seçilmiş Ulusal Meclis tüm yürütme yetkilerini Cavaignac'a devretmeyi oylayıp kabul etti. Fransa'nın demokratik liderleri bir diktatörlük ihtimalini, daha büyük bir devrime azmetmiş silahlı, çaresiz işçi sınıfına kıyasla daha az dehşet verici bulmuştu.[9] Cavaignac'ın yetkilerinin artırılması işçileri korkutmadığı gibi, yasamanın bu alçaklığı karşısında öfkeleri daha da kabardı. Çatışma her geçen gün daha da büyüdü.

On binlerce kadın ve erkek sokak sokak çarpıştı. Tocqueville, sivil eylemcilere en ufak bir yakınlık duymasa da, "fevkalade bir uyum içinde ve en yaşlı subayları hayrete düşürecek bir askerî tecrübeyle" savaştıklarını belirtti. Kadınlar silahları dolduruyor, erkekler ateş ediyorlardı ve erkekler yorulduğunda ya da öldürüldüğünde kadınlar barikatlara çıkıyor, cephane işini çocuklar üstleniyordu. Faubourg St. Antoine'da, Panthéon'da, Place de la Madeleine'de, Belediye Sarayı'nda {Hôtel de Ville} ve şehrin daha birçok yerinde ayaklanma dört gün sürmüş ve bu süre boyunca Parisliler ordu ve ağır silahları karşısında tutunmaya çalışmıştı.[10]

Çatışma 26 Haziran'da sona erdi. Sonuç afallatıcıydı: Tahminen bin beş yüz kişi ölmüştü. Ancak son barikatın düşmesiyle ölümler son bulmadı. İsyancıların peşine düşülmüş ve yakalananlar idam edilmişti. Toplam üç bin kişi böyle öldü. On beş bin kişi tutuklanmış, bunların dört bin beş yüzü gemilere istiflenip Cezayir'e sürülmüştü.[11] Birçoğu için bu yolculuk ölüm cezası anlamına geliyordu. Ancak görünüşe bakılırsa, bunca ölüm, sarsak meclisi pek rahatsız etmiyordu.

Kendinden istenildiği gibi işçileri yenilgiye uğratan Cavaignac sıkıyönetim ilan etmiş, Champs-Elysées boyunca, atları, bir zamanlar Paris'in gururu olan yeşilliklerde karnını doyuran elli bin süvari yerleştirmişti. Radikal kulüpler kapatılmış, basın özgürlüğü yeniden düzenlenmişti; sadece 24.000 franklık inanılmaz bir meblağı iyi hal güvencesi olarak ödeyen gazeteler yayımlanabiliyordu. Ardından Cavaignac, çalışma gününün uzunluğunu sınırlayan yeni yasaları ortadan kaldırarak, tüm işçileri Haziran savaşçılarının eylemlerinden dolayı cezalandırdı.[12] Demokrasi deneyi son bulmuştu. Louis Blanc, haklar, çalışma ve eşit temsil siyasetini savundukları için hapsi boylayan diğer reformcularla aynı kaderi paylaşmamak için İngiltere'ye kaçtı.[13]

Marx, 24 Haziran'dan başlayarak Haziran Günleri diye bilinen bu süreci aralıksız güncellemelerle haberleştirmişti. Meslektaş ağı sayesinde Almanya'da olayları en hızlı haberleştiren o oldu ve bu, en yüksek seviyelerde kaygılara yol açtı. Şubat devriminin haberlerinin Berlin'e ulaşması günler sürmüştü, ancak şimdi, çok daha kanlı Haziran Günleri'nin hikâyesi birkaç saatte öğrenilebiliyordu. Hükümet Paris'teki son şiddet olaylarının artçı bir isyanı tetiklemesinden korkuyordu. Paris'teki sınıf uzlaşmazlığının aynısı Berlin'de de mevcuttu ve aynı gerginlikler her an çatışmaya dönüşebilirdi.

Marx, 26 Haziran tarihli gazetenin tamamını Paris olaylarına ayırmıştı. Haberler nefes kesiciydi: "*Paris kan gölüne döndü; ayaklanma bugüne kadar görülmüş en büyük devrime* doğru büyüyor, *proletaryanın burjuvaziye karşı devrimine* doğru."[14] Engels ekliyordu: "Haziran devrimini daha önceki tüm devrimlerden ayıran şey *hiçbir boş hayale ve coşkuya kapılmamış olmasıdır.* İnsanlar barikatlarda Şubat'ta olduğu gibi '*vatan için ölelim*' marşını söylemiyorlar. ... 23 Haziran'ın işçileri yaşama hakları için savaşıyorlar ve vatan onlar için bütün anlamını yitirdi."[15]

Marx bu çatışmanın, Fransa'da burjuvazinin gizlemeye çalıştığı ve işçinin tam olarak kavrayamamış olabileceği toplumsal gerçekliği bütün çıplaklığıyla ortaya koyduğunu söylüyordu: Fransa iki ulustan oluşuyordu: biri bir mülk sahibi ulusu, diğeri bir işçi ulusu.[16] Şubat'ta ilan edilmiş ve Fransa'daki tüm hapishane ve kışla duvarlarına yazılmış olan *fraternité* bir aldatmacaydı.[17] Şubat'ın "*sevimli* devrim" olduğunu söylüyordu, çünkü evrensel sempati uyandırmıştı ve toplumsal mücadele sadece şairane ifadelerde yer bulmuştu. Haziran devrimi ise "çirkin devrim, kötü devrim[di], çünkü güzel sözlerin yerine gerçekleri koy[muş]tu."[18] Haziran'da olan, sermaye ve emek arasındaki bir iç savaştı. Kurbanlarına Engels, "proletaryanın ilk belirleyici savaşının şehitleri" diyordu.[19]

İşte böylece her şey değişmişti. Şubat devrimi ölmüş ve karşıdevrim –gerici güçlerin, yılın başında yapmaya zorlandıkları reformları geri alma mücadelesi– sadece Fransa'da değil Avrupa'nın tamamında başlamıştı. Engels, Marx'ın Fransız isyancılar için yazdığı bir övgü yazısının ardından *Neue Rheinische Zeitung*'un kalan orta sınıf hissedarlarının da onları terk ettiğini ve mali destek bulmak için çabalamak zorunda kaldıklarını bildiriyordu.[20] "Yine de, tüm ülkelerin burjuva ve küçük burjuvaları, yenilenleri bir karalama çamuru içinde ayaklar altına alırken, Almanya'da ve neredeyse bütün Avrupa'da, ezilmiş proletaryanın bayrağını dalgalandırmış olan tek gazete olmanın doyumunu yaşıyorduk."[21]

Haziran sonu itibarıyla Komünist Birlik'in liderlik kadrosu Köln'deydi ve harekete hazırdı, ancak Marx örgütün lağvedilmesini istiyordu. Marx'a göre Birlik'in zamanı geçmiş, insanların dertlerini ellerinde silahlarla sokaklarda haykırdıkları bir zamanda, gizli bir dernek olarak yük haline gelmişti.

Görünüşte çelişkili bakışıyla Marx her devrimci yenilgide devrimci zaferin tohumunu görüyordu, ancak komplocu derneklerin bu zaferde bir yerinin olmadığından emindi. Artık gölgede saklanmaya ihtiyaç yoktu: Mücadele gün ışığında gerçekleşmeliydi. Birlik geleceği hakkında oylamaya gitmiş ve tersine görüşler olmasına rağmen kendini feshetmeye karar vermişti. Üyeler şimdi, kendilerini, Birlik'in yayımlayabileceği herhangi bir broşürden çok daha iyi bir propaganda aracı olan *Neue Rheinische Zeitung*'a adamışlar ve Almanya'da tekrar palazlanmakta olan muhafazakâr güçlere karşı örgütlenmişlerdi.[22]

2 Temmuz'a gelindiğinde Marx'ın eski çalışma arkadaşı Camphause'nin başında bulunduğu hükümet düşmüş, yeni bir hükümet işbaşına gelmişti. Halefi, kendisi de liberal olmasına rağmen yoksullukla savaşmanın en iyi yolunun, "yasa ve düzene olan güvenin tekrar tesisi ve kısa zamanda sağlam bir meşruti monarşinin kurulması" olduğunu ilan etmişti.[23] Anayasa hâlâ uzak bir hedef konumundaydı, ancak yasa ve düzenin tesisine dair baskıcı önlemler derhal başlatılmıştı. 3 Temmuz'da *Neue Rheinische Zeitung,* Gottschalk'ın ve işçi gruplarının birleştirilmesi üzerine yaptığı bir konuşma nedeniyle Fritze Anneke'nin tutuklandığını haber veriyordu. Polis Anneke'yi iç savaş kışkırtıcılığıyla suçlamıştı. Gazetenin haberinde, altı ya da yedi polisin Anneke'nin evine sabaha karşı daldıkları ve dördünün Anneke ve hamile karısının uyudukları yatak odasına girdikleri söyleniyordu. Tutuklama emri göstermemiş, Anneke'nin kendileriyle gelmesini istemişlerdi. Habere göre, Anneke'yi merdivenlerden aşağı iten ve bir cam kapıyı kıran polis sarhoştu ve adı sadece Hecker olarak verilen savcı olay yerine çok sonra gelmişti.[24] *Neue Rheinische Zeitung,* iki gün sonra, Hecker'in habere ve polise karşı olan "karalama ve hakaretlere" karşı yalanlamasını yayımladı. Savcı yasal işlem başlatılabileceğini söylüyordu.[25]

Marx 6 Temmuz'da imzasız haber hakkında yetkililerce sorgulandı.[26] 10 Temmuz'da gazeteden on bir dizgici yazarın kimliği hakkında ifade vermek için çağrıldı.[27] Bir ay sonra Köln polisi *Neue Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmeni grubunu hedef almıştı. Evli ve üç çocuk babası olan Karl Schapper'in yabancı olduğu gerekçesiyle –ki aslında Alman vatandaşıydı– Prusya'yı terk etmesi emredildi ve Marx, hâlâ sonuçlanmamış olan vatandaşlık başvurusu nedeniyle yetkililerin kendisini de yabancı kabul ettiğini biliyordu.[28]

Köln Marx'ın çevresi için tehlikeli hale gelmişti. Evlere giriliyordu. Aileler taciz ya da sınır dışı edilme tehlikesi altındaydılar. Tutuklamalar artan oranda keyfileşmişti ve tutuklamaları yapanlar illa da yasal yöntemlere uyma gereğini duymuyorlardı. Bu tür inceliklere artık yer yoktu. Prusya meclisi kendi varoluşuna yol açan hakları ortadan kaldırmakla meşguldü. Yine de, kralı tatmin edecek kadar hızlı çalışamıyordu. Bir başka siyasi krizin ardından üçüncü bir yeni hükümet kuruldu. Bu seferki Eylül'de, bir kraliyet kararnamesiyle kurulmuştu. Marx bu gelişmeyi "kafadan çatlak budalalar"ın, karşıdevrimci zaferi olarak tanımladı.[29]

Marx baktığı her yerde siyasi ve toplumsal kargaşa görüyordu. Yeni seçilmiş meclisler felç olmuş halde beklerken, sözde düzen güçleri Paris, Viyana ve Berlin sokaklarında demokrasi güçleriyle çatışıyordu. Ayaklanmaları tetiklemiş olan açlık ve yoksunluk, daha da vahim bir hal almakla kalmıştı. Şubat'tan önce alt sınıflar sadece görmezlikten geliniyordu; Haziran Günleri'nden sonra ise görünür olmuşlardı, ancak güvensizlik ve korkuyla karşılanıyorlardı ve bu nedenle şimdi sefillikleri karşısında bütün acıma duygusunu yitirmiş daha üst sınıflar alt sınıftan uzak duruyordu. İşçiler de değişmişti. Haklarını savunmak için kimseye güvenemeyeceklerini öğrenmişlerdi. Ayrıca savaşabilme güçlerini görmüşler ve neredeyse her mücadeleyi kaybetmiş olmalarına rağmen, kendilerindeki şiddet potansiyelinin farkına varmışlardı.

11 Eylül 1848'de Köln'de genç bir kadına karşı uygunsuz davranışlarda bulunan sarhoş askerler yerel sivil muhafızların öfkeli üyeleriyle çatışmışlardı. Komutanların askerlere üsse dönme emri vermesiyle son bulan çarpışma sırasında bazı siviller kılıçla yaralanmıştı.[30] Şiddet olayı, çoğunluğu Katolik yerli nüfusla, yerliler tarafından uzun süredir işgalci olarak görülen çoğunluğu Protestan Prusyalı askerler (askerler halkın kendilerinden nefret ettiğine öyle inanmışlardı ki zehirlenecekleri korkusuyla lokantalarda yemek yemeyi reddediyorlardı) arasında tırmanan gerginliğin doruk noktasıydı.[31] Eylül olayı yaşandığında şehirde her on dört yurttaşa karşılık bir asker ve ordunun elinde sayısız miktarda cephane bulunuyordu.[32] Bu durum Köln'deki birçoklarını savunma milisleri oluşturma ihtiyacına ikna etmişti.

İki gün sonra altı bin –bazılarına göre on bin– kadar kişi bir Kamu Güvenliği Komitesi oluşturmak üzere Köln Katedrali'nin gölgesindeki Frankenplatz'ta toplanmıştı.[33] Kalabalığın büyüklüğü bir ölçüde Marx'ın marifetiydi: O sabah, *Neue Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmenleri Köln'ün taş döşeli labirent sokaklarında, yurttaşları akşam yapılacak toplantıya çağırmak için çan çalarak dolaşmışlardı.[34] Ellerinde meşalelerle bir arabanın arkasından haykıran konuşmacıları dinlemek için gelmiş olan kalabalıklar, komiteye verdikleri ezici desteği ortaya koymuştu. Oluşturulduğunda Marx, Engels ve başka beş *Neue Rhienische* yayın yönetmenini de içeriyordu. Otuz üyesinin içinde ayrıca bir eczacı, bir tüccar, bir kunduracı, bir kasap, bir çatı ustası, bir bakkal da bulunuyordu. Bu, Kölnlülerin Prusya askerî varlığından duydukları yaygın endişenin kanıtıydı.[35] Ancak komitedeki gazete çalışanlarının ağırlığı ve örgütün Fransız devriminin Jakoben diktatörlerinin hayaletlerini akla getiren adı endişe yaratıyordu.[36] Köln duvarlarında gelecekteki bir kızıl cumhuriyete karşı uyarıda bulunan posterler belirmişti. Bu gibi uyarılar orta sınıfları korkutsa da, işçilerle köylüler pek öyle endişeli değildi.[37] Eyleme geçmeye açtılar ve onların adına tek eylem siyasi yelpazenin aşırı solundan geliyordu.

Ertesi pazar günü üst ve orta sınıfların korktukları türden şiddet olayları acemi Alman Ulusal Meclis'inin bulunduğu Frankfurt'ta baş göstermiş-

ti. Kıvılcımı çakan olay, Prusya ve Danimarka'nın, hem Almanya hem de Danimarka'nın hak iddia ettiği iki dukalık için yaptıkları savaşı sonlandıran bir mütarekeyi imzalamasıyla Almanya'nın küçük düşmesi oldu. Anlaşma, Schleswig ve Holstein devletlerini Danimarka'ya bırakıyordu.[38] Alman yurttaşlar mütarekeyi, eğer geri çekilmezse güçlü ve birleşik bir Almanya hayaline vurulacak müthiş bir darbe olarak görüyorlardı. 5 Eylül'de Frankfurt Meclisi ateşkesi onaylamayı reddetmişti. Bu, Prusya'yı bütün Almanya adına göğüslediği bir savaşa tekrar girmeye zorlayamayacağı için anlamsız bir hareketti. Görevini yapmanın olanaksızlığı karşısında, ulusal hükümet güçsüzlüğünü itiraf ederek istifa etti.[39]

16 Eylül'e kadar yeni bir hükümet kurulamayınca meclis önceki kararından cayarak mütarekeyi oylayıp kabul etti. Ertesi gün Frankfurt'ta meclisin toplandığı St. Paul Kilisesi etrafındaki sokaklar öfkeli bir kalabalığın hayal kırıklığıyla dolu bağırtılarıyla çınlıyordu.[40] Sağcı ulusal meclis üyesi Prens Felix Lichnowsky ve bir arkadaşı oradan arabalarıyla geçerken göstericiler tarafından yakalanıp linç edildi. Gösterinin bastırılması için askerler çağrıldı ve barikatları dolduranlar yenilgiye uğrayana kadar, çatışmalar kırk sekiz saat boyunca sürdü.[41]

Neue Rheinische Zeitung isyancılara yakınlığını ifade etmiş ve onlar ve aileleri için yardım toplamaya girişmişti. 19 ve 20 Eylül'de Engels göstericilerin yenilmiş olmalarına rağmen özgürlüklerini elde edinceye kadar silahlarını bırakmayacaklarını yazıyor ve bir sonraki hedefin "prenslerin küçük ikametgâhları" ile "asilzadelerin konakları" olabileceği uyarısında bulunuyordu.[42]

Haber kisvesi altındaki bu silahlanma çağrısının Frankfurt'tan Köln'e, oradan da ta Berlin'e kadar telaşa neden olduğuna şüphe yok. Engels'in bu ifadelerinin yayımlanmasından dört gün sonra Köln'deki yetkililer, Marx'ın "sınır tanımaz bir tutuklama iştahı" diye nitelediği bir biçimde tepki verdiler. Polis daha gün doğmadan gazete çalışanlarının ikisini tutuklamış ve başkaları için de tutuklama emirleri çıkarılmıştı.[43] Marx şöyle yazıyordu: "Bu beyler planlarına göre davranmaya devam ederlerse, yakında gazetemizin yayın yönetmenliği işlerinin nasıl yürütüleceği bir muammaya dönüşecek... İş kimin daha önce mizah duygusunu yitireceğine bakıyor: Savcılık makamındaki beyler mi, yoksa *Neue Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmenleri mi?"[44]

Pazartesi sabahı yapılan tutuklamaların haberi yayıldıkça şiddet olayları baş göstermişti: yağmalar, polisle çatışmalar, Köln'ün bazı yerlerinde kırılmış sokak lambaları ve tahrip edilmiş gaz boruları.[45] İşçilerin çoğu pazartesi çalışmazdı ve Marx tutuklamaların özellikle o gün yapıldığı ve böylece olabildiğince çok sayıda işçinin çatışmaya kışkırtılıp bir bastırma harekâtı için bahane yaratılacağından korkuyordu. Toplantıdan toplantıya giderek işçileri polisin yemini yutmamaları için uyarmış, eğer oyuna gelirlerse Köln'de konuşlandırılmış binlerce asker karşısında kesin bir mağlubiyet yaşayacaklarını anlatmıştı.

Ancak akşam olduğunda meyhanelerde tazelenen öfkeler yine dolup taşmış, insanlar bir kez daha sokaklara akın etmişti. Kırk kadar barikat oluşturulmuş, silah satan dükkânlar ve hırdavatçılar; tırpan, balta, silah olarak kullanılabilecek ne varsa ele geçirmek için yağmalanmıştı.[46]

Ne var ki, ertesi gün öğlen Köln'de sıkıyönetim ilan edildi ve işçilerin mücadele şansı ortadan kaldırıldı. Resmî görevliler, sivil milis güçlerini dağıtmış, meyhanelerin akşam 10'da kapatılmasını emretmiş ve tüm kamu toplantılarını ve *Neue Rheinische Zeitung* ile başka üç Köln gazetesinin yayımlanmasını yasaklamıştı.[47] Marx abonelere "Kalem kılıca boğun eğmek zorunda kaldı" diyen bir bildiri göndermişti, ancak kesintinin uzun sürmeyeceğini düşünüyordu.[48]

Kesinti gerçekten de çok uzun sürmedi –ancak gazetenin varlığını tehdit etmeye yetecek kadar sürdü. Gazete daima borç içinde iş görmüştü, ancak şimdi abonelikler de durunca yayımlanabilmesi için hiç para kalmamıştı. Bu yetmiyormuş gibi, bir de başsavcı Hecker, Lupus, Engels ve Bürgers için tutuklama kararı çıkartmıştı. Suçlama, "hükümeti devirmeye teşebbüs"tü.[49]

Lupus güneybatıya, Bavyera'nın Palatinate eyaletine kaçmıştı, ancak hemen Köln'e geri döndü ve gizlenmeye devam etti.[50] Engels ve Bürgers bir daha dönmemek üzere ayrıldılar, çünkü polis ikisinin de eşkâlini yayımlamıştı. Engels'in annesi Barmen'den yazıyordu: "Şimdi gerçekten çok ileri gittin. ... Gazeteyi elime alıp oğlumun tutuklanması için çıkarılmış emri gördüğümde elim ayağım titriyordu. ... Sevgili Friedrich, zavallı acılı bir annenin sözleri senin için hâlâ bir şey ifade ediyorsa babanın öğüdünü dinle, Amerika'ya git ve bugüne kadar tutmuş olduğun yolu bırak."[51]

Engels Amerika'ya değil Brüksel'e gitmişti. Ancak 4 Ekim'de Dronke ile bir otelde yemek yemek üzere masaya oturduklarında Engels'in peşinde olan polisler tarafından tutuklandılar. İkili Fransa'ya sınır dışı edilmeden önce saatlerce bekletilmişti.[52] Engels Fransa'da da tutuklanma tehditi altındaydı ve orada kalmaya cesaret edemedi. Kaldı ki, dediğine göre, karşılaştığı manzara yüreğini burkmuştu:

> Cavaignac'ın top mermileri Paris'in bastırılamaz neşesini havaya uçurup dağıtmış; "Marseillaise" ve "Chant du Départ" sesleri susmuş. ... Ne ekmekleri ne de silahları kalmış işçiler, bastırılmış hınçlarıyla diş gıcırdatıyorlar. ... Paris ölmüştü, artık Paris değildi. Bulvarlarda sadece burjuvazi ve polis hafiyeleri; dans salonları ve tiyatrolar terk edilmiş... Kısacası yine 1847'nin Paris'iydi, ama ruhu ve yaşamı alınmıştı... Nereye gidecek olursam olayım buradan ayrılmalıydım. Öncelikle İsviçre'ye. Çok param yoktu; bu da tabana kuvvet demekti. Ancak en kısa yoldan gidecek değildim, Fransa'dan kolay ayrılınmıyor.[53]

Engels devrime zorunlu bir ara verme yoluna çıktı. Şimdi yirmi sekiz yaşındaydı ve Harney'nin Londra'da yakıştırdığı çocuksuluk gitmiş, yerini düşünsel isyanın ön saflarında ihtiyacından daha azıyla yetindiği yılların sertleştirdiği, pişirdiği bir ruh almıştı. Ancak *joie de vivre* {yaşama sevinci} ve coşkusundan

hiçbir şey yitirmemişti. Mavi gözleri macera peşinde parıldıyordu; ister devrimci olsun isterse, hatta daha da iyisi cinsel olsun. İlkine gırtlağına kadar batmıştı ve ülkeyi kat ederken ikincisinden olabildiğince yararlanmaya baktı, "*La Belle France!*" diye bağırıyordu.[54]

Engels,"ve ne şaraptı!" diye anlatıyordu, elle çizilmiş bir haritada seyahatinin rotasını kaydettiği (ve ziyadesinden fazla ünlem işareti içeren) "Paris'ten Bern'e" başlıklı güncesinde. Siyasetinden değil de şarap rengindeki sokak ve insanlarından dolayı "kızıl Burgonya cumhuriyeti" adını taktığı yerdeyken, keşke cebim parayla dolu olsaydı diye hayıflanıyordu. "1848 hasadı öylesine bereketli olmuştu ki, şarabın tamamını koyacak fıçı bulunamıyor. Üstelik de, böylesine bir kalite; '46'dan, hatta '34'ten bile iyi! ... Her adımda en neşeli yoldaşlarla karşılaşıyorum, en tatlı üzümler, en güzel kızlar. ... O kadar ki, tepe tırmanma yerine vaktimin çoğunu şarap tüccarları ve kızlarıyla çimenlerde uzanıp, üzüm yiyip, şarap içip, sohbet edip gülüşmeyle geçirdiğime kolaylıkla inanılacaktır."[55] Cavaignac ve Ledru-Rollin'in karikatürlerini çizerek yerli halktan dostlar edinmiş ve yol boyunca, kırsal taşra için Paris hengâmesini terk eden kendi gibi gezginlerle karşılaşmıştı. Cenevre yolunda ilerlerken hayatında siyasete hemen hemen hiç yer yoktu. Oraya dinlenmiş ve bronzlaşmış olarak vardığında Marx'a paraya ihtiyacı olduğunu söylemek için yazacaktı.[56]

Ancak para –vakit, yardım ve kafa dinginliğinin yanı sıra– Marx'ın en az sahip olduğu şeylerden biriydi. Deliler gibi, *Neue Rheinische Zeitung*'u ayakta tutmaya çalışıyordu. 12 Ekim'de, Köln'de sıkıyönetimin kalkmasından bir haftadan fazla zaman sonra gazeteyi yeniden yayımlamaya başlamıştı. Daha önce başlayamamıştı, çünkü hisse sahipleri –onu desteklemeyi göze alabilecek çok az sayıda kişi– yayın kurulunda bunca kaçağın bulunduğu bir yayını destekleme konusunda çekimser davranmıştı.[57] Bu talihsizliklere ek olarak sonbahar aboneliği gazetenin yasaklı olduğu döneme denk gelmiş, gazetenin yeniden çıkacağı garanti olmadığından mevcut aboneler yenileme ücretini ödememişlerdi.[58]

(Düseldorf'ta devrimci şiir yayımlama suçlamasından yeni beraat etmiş olan[59]) Georg Weerth ile Ferdinand Freiligrath yazar eksikliğini doldurmak üzere gazeteye katılmışlardı.[60] Bu arada Jenny, gazetenin çıkarılmasıyla ilgili bin bir işle ve Engels gibi mültecilerin ve hapiste olup aileleri için yardım arayan partililerin kişisel ricalarıyla ilgilenmek üzere, çalışma yerini konforlu apartman dairesinden mürekkep, gaz lambası ve puro kokan yazıhanelere taşımıştı.[61]

Şaşılacak biçimde, Marx ve Jenny Köln'de yükselen gerilimin hiçbir anında, Jenny'nin çocukları alarak Trier'e gitmesinin uygun olacağını düşünmemişlerdi. Marx her an tutuklanabilecek gibiydi ve garnizondaki binlerce askerle Köln'ün silahlanmış yurttaşlarının her an çatışmak için bahane aradıklarına dair uyarı işaretleri vardı. Ancak ne Jenny ne de Marx, Jenny'nin güvenliği

konusunda bir endişe duymamışlardı. Bunun nedeni, Jenny'yi genç kızlığında Trier'deki balolarda ustaca korumaya almış olan ve şimdi Prusya hükümetinde basamakları hızla tırmanan erkek kardeşi Ferdinand olabilir. Stephan Born, Marx ile Jenny arasındaki nadir uzlaşmazlık konularından birinin Ferdinand olduğuna işaret ediyordu. Marx'ın Jenny'yi, "kardeşin öyle ahmak ki sonunda bir Prusya bakanı olacak" diye kızdırdığına kulak misafiri olmuştu. Born bunun Jenny'nin yüzünü kızarttığını,[62] çünkü Marx Ferdinand'a horgörüsünü açıkça sergilerken, Jenny'nin ona karşı ailevi bir yakınlık sürdürdüğünü söylüyordu. Aralarındaki mektuplar sıcak ve birbirlerine olan saygıları gözle görülür cinstendi. Onlarınki, siyasetle karmaşıklaşmış bir sevgi ilişkisiydi.[63] Ferdinand kralın Potsdam'daki sarayına davet edilmişti[64] ve hükümet liderleriyle yakın ilişki içindeydi; özellikle, aynı zamanda Renanya eyaletinin başkanı olan İçişleri Bakanı Franz August Eichmann ve yakın zamanda içişleri bakanlığı yapacak olan Baron Otto Manteuffel ile.[65] Bu durumda öyle görünüyordu ki kız kardeşi, tanınmış bir kışkırtıcının karısı olsa da, onun konumunun getirdiği korumaya güvenebilirdi. Başkaları o kadar şanslı olmayacaktı.

1 Tocqueville, *Recollections*, s. 156.
2 *A.k.*, s. 146.
3 Stearns, *1848*, s. 88.
4 Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 90.
5 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 99.
6 *MECW*, Cilt 7, s. 124-127; Stearns, *1848*, s. 89; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 99.
7 *MECW*, Cilt 7, s. 128; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 98.
8 Tocqueville, *Recollections*, s. 154, 175; *MECW*, Cilt 7, s. 138.
9 Tocqueville, *Recollections*, s. 162; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 100.
10 Tocqueville, *Recollections*, s. 150-151.
11 Stearns, *1848*, s. 92; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 41; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 101-102.
12 Stearns, *1848*, s. 93; Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 43; Pawel, *Poet Dying*, s. 53; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 103.
13 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 43; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 103.
14 *MECW*, Cilt 7, s. 128.
15 *A.k.*, s. 130.
16 *A.k.*, s. 144.
17 *A.k.*, s. 146-147.
18 *A.k.*, s. 147 ve Cilt 10, s. 68.
19 *MECW*, Cilt 7, s. 143.
20 *A.k.*, s. 478 ve Cilt 26, s. 126.
21 *MECW*, Cilt 26, s. 126.
22 McLellan, *Karl Marx*, s. 183; Seigel, *Marx's Fate*, s. 199; *REM*, s. 156.
23 *MECW*, Cilt 7, s. 74, 170, 194 ve Cilt 11, s. 36.
24 *MECW*, Cilt 7, s. 176-179.
25 *A.k.*, s. 186.
26 *A.k.*, s. 554.
27 *A.k.*, s. 208.
28 *A.k.*, s. 383-384, 407-408, 581.
29 *A.k.*, s. 448, 452 ve Cilt 38, s. 182.
30 *MECW*, Cilt 7, s. 653 (notlar bölümü); Hammen, *Red 48ers*, s. 296; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 173.
31 Hammen, *Red 48ers*, s. 296.
32 Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 216-217, 224.
33 *MECW*, Cilt 7, s. 582-583.
34 Hammen, *Red 48ers*, s. 297.
35 *MECW*, Cilt 7, s. 574; Hammen, *Red 48ers*, s. 298.
36 Hammen, *Red 48ers*, s. 299-300.
37 *MECW*, Cilt 7, s. 584.
38 *A.k.*, s. 442-443.
39 Hammen, *Red 48ers*, s. 287-289.
40 *A.k.*, s. 304.
41 *A.k.*, s. 304; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 181.

42 *MECW*, Cilt 7, s. 444, 589.

43 *A.k.*, s. 452.

44 *A.k.*, s. 452-453.

45 Hammen, *Red 48ers*, s. 307.

46 *MECW*, Cilt 7, s. 463; Hammen, *Red 48ers*, s. 307-309; Nicolaievskyve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 175.

47 *MECW*, Cilt 7, s. 455, 642 (notlar bölümü); Hammen, *Red 48ers*, s. 310; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 175.

48 *MECW*, Cilt 7, s. 455-456, 590.

49 *A.k.*, s. 593.

50 *MECW*, Cilt 24, s. 140.

51 *MECW*, Cilt 38, s. 540-541.

52 *MECW*, Cilt 7, s. 459-460, 594.

53 *A.k.*, s. 513-514.

54 *A.k.*, s. 511.

55 *A.k.*, s. 526, 528-539.

56 *A.k.*, s. 515.

57 *A.k.*, s. 456.

58 Hammen, *Red 48ers*, s. 316.

59 Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 59.

60 *MECW*, Cilt 38, s. 178.

61 Dornemann, *Jenny Marx*, s. 103-139.

62 *KMIR*, s. 16.

63 Marx ve Jenny biyografisi yazarları, karıkoca ile Ferdinand von Westphalen arasındaki, hem siyasi hem kişisel ve gerçekten de var olan ve hiç de az olmayan uzlaşmazlıkları vurgulamışlardır. Ancak Jenny yaşamı boyunca ve zorluklara rağmen ağabeyiyle de, yengesi Louise'le de ilişkisini koparmamıştır. Onlara düzenli olarak mektup göndermiş, aileden haberler vermiş ve genelde mektuplarını "sevgili kardeşinizden öpücükler" diye imzalamıştır. Jenny'nin mektupları, ait olduğu sınıfta aristokratlara hitap etmek için kullanılan olağanüstü kibar dilin örnekleriyle doludur; bu nedenle, sözlerinin toplumsal kuralların dışında bir şeyolup olmadığını anlamak kimi zaman güçtür. Fakat ben, çoğu durumda bunun böyle olduğuna inanıyorum: Mektupları, Marx'la evlenerek vazgeçtiği hayata ve aileye duyduğu sevginin birer ifadesi; bu, Marx'ı, ailesine ve böyle bir hayata değişeceği anlamına gelmez, yine de kısa da olsa mücadele arası bir soluklanma olmuş olabilir.

64 Ferdinand von Westphalen'den Louise von Westphalen'e, 10 Haziran 1847, Hamburg.

65 Ferdinand von Westphalen'den Louise von Westphalen'e, 23 Ekim 1848, Hamburg.

17. Bölüm

Köln, 1849

Devrim öldü! – Yaşasın devrim!

Karl Marx[1]

Neue Rheinische Zeitung'un yayın hayatına yeniden başladığında anlattığı hikâye, zafere yaklaşan bir Avrupa karşıdevriminin hikâyesiydi. 6 Ekim 1848'de yaşanan çirkin bir olay dalgayı tersine çevirmişti. Aylardır uğradıkları kayıplardan ve Mart'taki kazanımlarını elde tutamayacaklarını fark etmekten zaten öfkeyle dolu olan Viyanalı işçi, öğrenci ve ulusal muhafızlar, Avusturya savaş bakanı Theodor Latour'un ulusal muhafızları Macaristan'daki bir isyanı bastırmak üzere imparatorluk güçlerine katmaya çalışmasıyla çileden çıkmışlardı. İşçiler Latour'u yakalayıp çekiçlerle, demir borularla dövüp birçok yerinden bıçakladıktan sonra parçalanmış bedenini bir sokak lambasına astılar. İmparator derhal Viyana'dan ayrılmış, bunu yaparken de kaçışını kolaylaştırmak üzere taviz dolu sözlerde bulunmuştu. Ancak, burjuvazinin çoğunun şehirde kalmaktan başka seçeneği yoktu. Kapalı kapılar arkasına çekilmiş, Viyana'nın anarşiye teslim olacağı ve ilk aylardaki öğrencilerin romantik devriminin işçilerin terör saltanatına dönüşeceği korkusuna kapılmışlardı. İmparatorluk güçleri Macaristan'dan geri çağrıldı. Binlerce asker, şehri kral ve mülk sahibi sınıflar adına geri almak üzere Viyana'ya yöneldi.

Şehrin içinde elli bini bulan sayıda işçi, öğrenci ve ulusal muhafız, barikatlar kurarak ve silah dağıtarak çatışmaya hazırlanmıştı.[2] Tahminen yetmiş bin kadar Avusturya askeri şehrin dışında saldırı emrini bekliyordu. Emir 28 Ekim günü geldi. Ordu ağır silahlarla Viyana'ya saldırdı ve savaş dört gün sürdü. Kudurgan öfke, top ateşinin üstesinden gelmeye yetmedi. Üç bin Viyanalı ile bin üç yüz asker çatışmalarda öldü. İki bin dört yüz kişi tutuklandı ve yirmi beş kişi idam edildi. Savaş Avusturya isyanını sona erdirmiş ve yenilgi haberi, aynı şehirde yedi ay önce Metternich'in düşüşünde olduğu gibi, Avrupa'yı ağzı açık bırakmıştı.[3]

Marx Avrupa hükümetlerinin o yılki isyanlar karşısındaki acımasız tavrından çılgına dönmüş ve orta sınıfın bu gaddarlık karşısındaki korkak sessizliğinden dolayı öfkeyle dolmuştu. Gazetesinde alışılmadık yakıcı bir dille şöyle yazıyordu: "Haziran ve Ekim olaylarından itibaren boş yere gerçekleştirilen katliamlar, Şubat ve Mart'tan beri dayatılan ölesiye bıktırıcı fedakârlıklar, karşıdevrimin korkunç yamyamlığı, ulusları, eski toplumun kana susamış ölüm döşeği ıstıraplarının ve yeni toplumun kanlı doğum sancılarının *kısaltılmasının*, yalınlaştırılıp yoğunlaştırılmasının tek yolu olduğuna ikna edecektir *–bu da, devrimci terör* yoludur."[4]

Ancak Marx bu kışkırtıcı ifadeleri kullanırken bile, şiddetin çare olmadığı onun için açıklık kazanıyordu. Geçmiş aylarda yaşananlardan hiçbir şey öğrenilmediyse en azından şu açıktı, insanların ve barikatların kral ve ordusu karşısında şansı yoktu. Elleriyle çalışan ve dövüşenler, devletin servetini arkasına almış ve mülk sahipleri tarafından desteklenen iyi donanımlı ve eğitimli bir orduyu, sadece savaş yoluyla yenilgiye uğratamazdı. Böylece, cafcaflı sözler bir yana, gerçekçi Marx, Ekim sonunda yeni bir silahın peşine düşmüştü. Aradığını vergilerde buldu. İnsanların hükümetle ilişkilerini incelediğinde gördüğü şey, karşılıklı bağımlılıklardı. Ama bu bağımlılıkların kabul görmüş yorumuna itirazı vardı. Krallar yurttaşların tamamen hükümete bağımlı olduğu görüşünü yayarlarken Marx'a göre durum bunun tam tersiydi. Hükümdarların, uyruklarının tarlaları sürmeye, fabrikaları çalıştırmaya, dükkânları mallarla doldurmaya, gemi ve vagonlara yük yüklemeye devam etmesine ihtiyacı vardı. Halkın çalışmasına ihtiyaç duyuyorlardı. Ama bunun yanında krallar ayrıca halkın kazandığı parayı hükümete aktarmasına da gereksinim duyuyorlardı. Vergiler sarayları, parlamentoları ve orduyu, kısaca krallığın doğrudan doğruya varlığını finanse ediyordu. Bu durumda, baskıcı bir hükümetin yönettiği krallıkta, halk kendi gardiyanına kendisini zincire vurması için para ödüyordu.

Marx, halklar vergi musluğunu kapattıklarında saltanatı devirebileceklerine dair "iktisadi sırrı" keşfettiğinde, mutlak hükümdarların mucizevi biçimde anayasal hükümet destekçisi olacağını iddia ediyordu. Bunu *Neue Rheinische Zeitung*'da 20 Ekim tarihli bir makalede dile getirmiş[5] ve şaşırtıcı biçimde, bu konu 18 Mart sonrası üçüncü hükümetin de çökmesinin ardından kralın iğdiş ettiği Prusya meclisinde ele alınmıştı.

Yeni başbakan Kont Brandenburg bir muhafazakârdı ve II. Friedrich. Wilhelm'in gayri meşru oğluydu. 9 Kasım'da Prusya Ulusal Meclisi'ni, aksi yöndeki iradesine rağmen, başkentin otuz beş mil {yaklaşık 56 km.} batısındaki küçük Brandenburg şehrine taşımıştı. Meclise olan desteğin sokaklara dökülmesini engellemek için de, Berlin'de kırk bin asker konuşlandırmış ve sıkıyönetim ilan etmişti.[6] Görünüşe göre kendileri çaresiz olan meclis üyeleri, seçmenlerine seslenmiş ve meclisin Berlin'e dönmesine izin verilene kadar vergi ödememelerini istemişti.[7]

17 Kasım'dan itibaren Marx, gazetesinin büyük puntolu manşetinde "*Artık Vergi Ödemek Yok!!!*" ifadesini coşkuyla tekrar ediyordu. Ayrıca aynı ifadeyi Renanya Demokratlar Bölge Komitesi'nin bir çağrısına dahil etmişti.[8] Birkaç gün içinde, bu çağrıyı imzalayan üç kişi –Marx, Schapper ve Köln Demokratik Topluluğu başkanı ve bir avukat olan Kalrl Schneider II– halkı isyana teşvik suçlamasıyla sulh hâkimine ifade vermek üzere çağrılmışlardı.[9] Suçlamayı destekleyecek kanıtlar vardı: Bonn'dan Düsseldorf'a kadar isyancılar (bu çabalar hiçbir zaman hükümeti ciddi biçimde tehdit edecek bir boyuta ulaşmamış olsa da), vergi karşıtı şiarı benimsemiş ve vergi dairesini andıran her şeye saldırıp ateşe vermişlerdi.[10]

Marx'a yönelik olarak her bir yönden gelen yasal baskılar yoğunlaşmıştı. Kasım'ın başında *Neue Rheinische Zeitung*'un yazıhaneleri polis baskınına uğramış ve Marx gazetenin yayımladığı bir mektup nedeniyle vatana ihanetle suçlanmıştı.[11] Aralık başında, bu sefer imparatorluk bakanlığının hazırladığı dosya ile gazeteye yöneltilen asılsız haber suçlamasıyla hâkim karşısına çıkmıştı[12] (bakanlık gazeteyi "kötü basın"ın en berbat örneği olarak niteliyordu[13]). Marx'ın tutuklanacağına dair söylentiler dolaşıyordu. Buna rağmen, hâlâ İsviçre'de bulunan Engels'e hükümet karşıtı makaleler yayımlamaktan vazgeçmeyeceğini belirtiyordu. "Bu *kale* terk edilemez, siyasi duruşumuzdan dönemeyiz."[14]

Marx çok sayıda hukuk mücadelesiyle meşgulken IV. Friedrich Wilhelm, dokuz aylık hükümeti, Prusya Ulusal Meclisi'ni 5 Aralık'ta lağvetme yoluyla sonlandırmış ve kendisine tüm hakları askıya alma ve savaş ilan etme gücü tanıyan bir "anayasa" dayatmıştı. Yüce gönüllülükle de, yeni seçimlerin yapılması emrini vermişti (seçilmiş meclisin kararlarına uymak zorunda olduğundan değil, ancak halkın yaşadıklarının ardından böyle bir hareketi hoş bir jest olarak gördüğünden). Marx bu müdahalenin bir hükümet darbesinden farkı olmadığını savundu.[15]

"Darbe" Prusya'da, kısa süreliğine olsa da, şaşırtıcı şekilde rahatlatıcı bir hava yaratmıştı. Kral, kendinin hakkı olduğuna inandığı konumuna yerleştirilmişti. Şimdi geriye tek kalan ufak tefek işlerdi, yani muhalefetten geriye kalanın tamamıyla ortadan kaldırılmasıydı.

1849 Ocak ayının ortalarında koşullar, Engels'in, Marx'ın "korkunç bir kargaşa"[16] diye adlandırdığı dönemi atlatmasına yardımcı olmak üzere Köln'e dönmesi için yeteri kadar güvenli hale gelmişti. Geçen aylarda tutuklanma tehdidi altında Prusya'yı terk etmiş olan meslektaşlarının çoğu şimdi geri dönmüş ve *Neue Rheische Zeitung*'un yazıhanelerinde yerlerini almıştı. Bazıları için suçlamalar geri çekilmiş, ötekiler ise sürgündeyken aklanmıştı. Engels, şansını Marx'ın yanında mahkeme salonunda denemeyi seçmişti.

7 Şubat'ta Marx, Engels ve gazetenin yayıncısı, bir önceki yıl yayımlanan Anneke'nin tutuklanmasıyla ilgili makalede polise kara çalmak ve başsavcı Zweiffel'e hakaret etmek suçlamalarıyla mahkeme önüne çıktılar. Ağzına kadar dolu mahkeme salonunda, hem Marx hem Engels birer konuşma yaptı. Marx iftira suçlamasını ele aldı, gazetenin, eğer Zweiffel'in gerçekten kim *olduğunu* –yani, bir halk düşmanı– haberleştirseydi suçlu olacağını, ancak gerçekte Zweiffel'in sadece ne *söylemiş olduğunu* –Mart'ta kazanılan özgürlükleri ortadan kaldıracağına ant içmiş olduğunu– belirtmiş olduğu için, ne bir hakaretin ne de karalamanın söz konusu olmadığını savundu.[17] Marx savunmasını ağırlıklı biçimde Napoléon Kanunları'na ve özgür basının görevlerine dayandırdı. "[Habercilik] meslek gereği kamu gözcülüğüdür" dedi, "iktidardakilerin yorulmak bilmez muhbiri, halkın özgürlükleri koruyan ruhunun her yerdeki gözü, her yerdeki sözcüsüdür" diye ekledi. Söz konusu makalenin sadece ifşa görevini yerine getirdiğine dikkat çekti ve savunmasını geçmiş çalkantılı ayların bir değerlendirmesiyle sonlandırarak davanın, tarihsel arka planından ayrı biçimde ele alınamayacağını ileri sürdü ve böylece davayı bu daha geniş bağlama oturttu.[18] "*Mart devriminin* mağlubiyetinin sebebi nedir? Siyasi doruğun sadece en tepe noktasında düzeltmeye gitti, tepenin üzerinde yükseldiği temeli –eski bürokrasiyi, eski orduyu, eski savcı ve hâkim heyetlerini, mutlakiyetçiliğe hizmet için yaratılıp geliştirilmiş ve bu uğurda saçlarını ağartmış eski yargı sistemini– olduğu gibi bıraktı. Şimdi basının ilk görevi, *mevcut siyasi durumun üzerine oturduğu temelleri yıkmaktır.*" Mahkeme salonu alkışlarla çınladı. Marx yerine oturdu.[19]

Ardından, Anneke'nin tutuklanması sırasında memurlardan birinin sarhoş olduğu haberiyle polise hakaret edildiği iddiasına cevap vermek üzere Engels söz aldı. Hiçbir polis hakarete uğramamıştır çünkü hiçbir polisin adı verilmemiştir, dedi. Kaldı ki, tanık ifadeleri yapılan haberi doğruluyordu.

> Eğer basının, hemen gözleri önünde yaşananları haber yapması yasaklanacaksa; eğer her çetrefil durumda mahkeme kararlarını beklemesi gerekiyorsa; eğer önce bakandan polisine kadar her bir memura, haber konusu olan olaylarda, bunların gerçek olup olmamasından bağımsız olarak, gururunu ya da hislerini incitecek bir şey var mı diye sormak zorundaysa; eğer basın, olanlarla ilgili olarak ya yalan haber yapmak ya da tamamen sessiz kalmak seçenekleriyle karşı karşıyaysa... O zaman beyler, basın özgürlüğü sona ermiştir ve eğer istediğiniz buysa bizi "*suçlu*" ilan edin!

Jüri öyle yapmadı: Üç sanık da tüm suçlardan beraat etti.[20]

Ertesi gün Marx "artık vergi yok!" hainliği davası nedeniyle yine mahkeme salonundaydı. Onun yanı sıra Schapper ve Avukat Schneider de bulunuyordu. Marx yine mahkemeye seslendi ve bu sefer yaklaşık bir saat konuştu. Kendisinin ve diğer sanıkların vergiyi hükümete karşı bir silah olarak kullanma hakkı ol-

duğu iddiasını ispatlamak için, bu ikinci jüriye bir önceki yıl yaşananları hatırlattı. Mutlak monarşi, aristokratik ayrıcalıklar, loncalar, köleleştirilmiş köylüler –Marx, seçilmiş Ulusal Meclis'in, iktisadi ilerleme, temel özgürlükler ve modern bir toplum yaratma amacıyla bu sistemi ortadan kaldırmaya çalışmış olduğunu belirtti.[21] Meclisi tehdit olarak gören kral, ordu ve eski toplumun ardındaki güçler bir darbe düzenlemişti. Marx, "Eğer taht karşıdevrime kalkışırsa" dedi, "halkın buna bir devrimle karşılık verme hakkı vardır." Ve vergilerin devrimci bir araç olarak kullanılmasının tarihteki örneklerini gösterdi, Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirgesi'nin İngiltere karşısındaki bir vergi isyanından doğmuş olduğuna da işaret etti. "Ulusal Meclis'in kendinden menkul hakları yoktur; halk onu sadece kendi haklarının savunulmasıyla görevlendirmiştir. Eğer meclis halkın vekâletinin gereklerini yerine getirmezse, vekâlet düşmüş demektir. O zaman halkın kendisi sahneye çıkar ve kendi yetkisiyle hareket eder."[22] Jüri sanıkların kişisel haklarını kullandıklarına kanaat getirdi ve üçü de beraat etti. Ayrıca jüri başkanı Marx'a bilgilendirici konuşmasından dolayı kişisel olarak teşekkür etti.[23]

Hükümet, Marx ve çalışma arkadaşlarını mahkemeler yoluyla dolaşımdan çıkarma çabalarına rağmen, sadece takipsizlik ya da beraat kararları veren hasmane Renanya jürileri yüzünden defalarca hüsrana uğramıştı. Ama oynayacağı başka bir kart daha vardı. Köln'deki karargâh komutanı, Ren eyalet başkanı Eichmann'a, Marx'ın "şimdi jüri tarafından aklanınca giderek artan ölçüde küstah[laştığını]" yazıyor ve "bana öyle görünüyor ki bu adamın sınır dışı edilmesinin zamanı çoktan gelmiştir" diye ekliyordu. Marx'ı, "zehirli diliyle her şeyi kirlet[mekle]" suçluyordu. Marx'ın geçen Nisan'da Köln'e gelişinden beri davranışlarının tehlikeli ve kabul edilemez bir hal aldığını ileri süren biçimsel bir sınır dışı etme talebi, 17 Şubat sabahı polis şefine gönderilmişti: "Gittikçe daha popüler hale gelen gazetesinde Anayasamızı, Kralımızı ve en yüksek hükümet yetkililerini istediği şekilde aşağılamaktan çekinmiyor, sürekli olarak hoşnutsuzluk duygularını daha da artırmaya çalışıyor ve halkı dolaylı yoldan isyana çağırıyor."[24]

Birkaç gün sonra Marx hakkında bir rapor ta Prusya içişleri bakanı Manteuffel'in masasına ulaşmıştı. Marx'ın gerçekten de "insanın normalde saygı duyup kutsal göreceği" her şeyle dalga geçtiğini söylüyor, ancak sınır dışı edilmesinin huzursuzluk yaratacağı endişesini bildiriyordu. Manteuffel, Marx'ın sürgün edilmesini ilke olarak onaylamış, ancak uygulamayı yerel yetkililerin takdirine bırakmıştı. Yerel yetkililerse Marx'ın ellerine "doğrudan bir sebep" verene kadar beklemeye karar vermişlerdi.[25]

Prusya'dan kovulan başkalarıyla karşılaştırıldığında Marx'ın hükümet karşıtı duyguları çok daha fazla tahrik ettiği görülüyordu. Ancak Marx'a, bir kez daha, karısının erkek kardeşi üzerindeki etkisinden kaynaklanmış olabilecek şaşırtıcı bir hürmet gösteriliyordu. Kayınbiraderinin ve dolayısıy-

la da kız kardeşinin kaderini belirleyebilecek olan herkesin dikkati, şimdi Silezya'daki Liegnitz Şehri bölge hükümetinin başkanlığına yükselmiş olan Ferdinand'ın üzerindeydi. Geride bırakılmış olan hassas aylar boyunca kral, Kont Brandenburg, veliaht prens Wilhelm, Eichmann ve Manteuffel'le birlikte çalışmış ve tanışlık ilişkileri kurmuştu.[26] Ancak Marx'ın Köln'de kalmasına izin verilmesinin nedeni ne olursa olsun, oradaki hayatı sürekli taciz altındaydı. Gazeteye nefret mektupları yağıyor ve ayrıca doğrudan kendisine yönelik tehditler alıyordu.[27] İki silahlı astsubay Marx ve Jenny'nin dairelerinin kapısına dayanmış, ordu teçhizatını satmaktan mahkûm olmuş bir subay hakkında gazetede yayımlanan makalenin hesabını sormak istemişlerdi. İkili, Marx'a Köln'deki Prusya askerlerinin kendilerini iftiraya uğramış hissettiklerini söylemişti. Yazarın adının açıklanmasını istemişler ve kendilerine teslim edilmezse, "adamlarını daha fazla zapt edeme[yeceklerini]" söylemişlerdi. Marx serinkanlılıkla karşılık vermiş, subayların tutabilecekleri yasal yolları açıklamış, tehditlerin bir sonuç vermeyeceğini belirtmişti. Ardından, sabahlığının cebinden sarkan silahının kabzasını görmelerini sağlamıştı. Karşılaşma, iki tarafın da şiddete başvurmaktan kaçınması sonucunda berabere bitmişti.[28]

Marx silah kullanmayı bir oğlan çocuğuyken avlanmanın yaygın olduğu Trier çevresinde öğrenmişti, ancak bir başkasına hiç ateş edip etmediği konusunda bir bilgi yok. İlerleyen yıllarda hayal kırıklıkları ve kişisel sorunlar onu düşmanlarını düelloya davet etmeye sürükleyecekti, ama bundan zevk alıp almadığı hiçbir zaman belli olmadı. Hayatına (yani çalışmalarına), bunu yirmi adımlık puslu bir çayırda harcamayacak kadar değer veriyordu. Devrimi savunmasına karşın Marx, bireysel şiddetin çoğunlukla geri tepeceğini düşünüyordu. Köln'deki gerilimler azaldıktan ve ailesine dair endişeleri ortadan kalktıktan sonra, Marx, astsubayları "haydut çetesi" diye tarif eden ve yetki sınırlarını yurttaşların kapı eşiklerine kadar genişleten yeni yasal otoriteye şaşkınlığını bildiren resmî bir şikâyette bulunmuştu.[29]

Aylar süren tartışmaların ardından 1849'un Mart ayının sonunda Frankfurt Ulusal Meclisi Alman Konfederasyonu'nu [Bund'u] bir ulusa dönüştürecek olan bir anayasa hazırlayabilmişti. Prusya Kralı Nisan başında anayasayı reddetti. İddiasına göre gerekçesi, anayasanın çok liberal olması değil, diğer Alman prenslerinin kendisinin tüm Almanların imparatoru olacağına dair maddeyi kabul edip etmeyeceklerinden emin olmamasıydı. Kralın bir önceki yıl Berlin'de verdiği sözlere karşı bu son ihaneti, Almanya'nın görece liberal eyaletlerinde öfkeyle karşılanmış ve bir kez daha, orta sınıf mensuplarını dahi devrimi düşünmeye teşvik etmişti.[30] Bütün Bund bu sarsıntılar içindeyken Marx 15 Nisan'da durumu yerinde görmek, gazete için fon bulmak ve işçi gruplarıyla temasa geçmek üzere Köln'den ayrılıp bir Almanya turuna çıktı.[31] Ailesini Engels'e emanet etti.[32]

Marx ayrılmadan bir gün önce, burjuva demokrat ortaklarıyla bağlarını resmen keserek komünist hareketin tarihinde önemli bir adım attı. Daha önceleri faydacı biçimde demokratlarla ittifaka girmekle eleştirilmişti, ancak işçilerle dayanışmayı savunan bu liberallerin kendi siyasi ve iktisadi kazanımlarını güvenceye almak için sırtlarını tekrar tekrar işçilere çevirdikleri bir yılın ardından, Marx'ın sabrı taştı ve Renanya Demokratik Derneği'nden ayrıldı.[33] Marx'ın yaşamöyküsü yazarları Boris Nikolayevski ile Otto Maenchen-Helfen, bu hareketi, Marx'ın kendini tamamen proletarya safına koyduğu nokta olarak kabul ediyorlar. Bir daha asla burjuvaziyle siyasi işbirliği aramayacaktır.[34]

Marx Köln'den üç hafta uzak kaldı. Seyahati sırasında orta sınıfla bağlarını henüz koparmış olan bu işçi taraftarının, iki haftasını Hamburg'da birinci sınıf bir otelde geçirmesi tepki çekti.[35] Seyahatleri sırasında sıklıkla sefaletine (neredeyse her seferinde başkasının parasıyla) bir ara verip en iyi otel ve kaplıcaların keyfini çıkarırdı. Bu ona has bir zaaftı –görünüşe bakılırsa lüks çevrelere bayılıyordu– ve hayatı boyunca onu açıkta mazlumları savunurken aslında gizli bir seçkinci olmakla suçlayacak olan düşmanlarının eline koz veriyordu. Onu eleştirenler Marx'ı yanlış anlamışlardı: O kimsenin konforundan rahatsız değildi, sadece o konforu hak etmelerinde ve bu süreçte kimseyi sömürmemelerinde ısrarcıydı. Mektuplarına bakılırsa üst sınıfların arasına sinsice karışıp şeytanın avukatlığını yapmaktan ve onlar onun ahbaplığından yavaş yavaş zevk alırken, ki istinasız hep böyle oluyordu, tepkilerini izlemekten zevk alıyordu. Ancak Hamburg'daki bu hovardalığının bir başka nedeni de olabilir. Dilenmenin psikolojisini iyi biliyordu. Az bir miktar isteyecekseniz ileri uzanmış bir avuç kâfi gelecektir, ama çok isteyecekseniz en iyisi aslında ihtiyacınız yokmuş gibi görünmektir. Ama sonuçta dilenciydi. Marx ve Jenny neleri var neleri yok harcamışlar, çoğunu gazetenin giderlerine yatırmışlardı. Buna ek olarak Marx'ın para bulma girişimi dikkat çekecek ölçüde başarısız olmuştu. 9 Mayıs'ta Köln'e, ayrılmış olduğundan daha yoksul halde döndü ve otel faturasını ödemek için borç almak zorunda kaldı.[36]

Ayrıca onu bekleyen kötü haberler vardı: Prusya'dan ayrılmasını emreden yazı sonunda çıkmıştı. Üzerindeki tarih 11 Mayıs'tı, ancak 16'sına kadar Marx'a tebliğ edilmedi. *Neue Rheinische Zeitung*'un Almanya'daki devrimin son çırpıntıları üzerine yayımladığı haberler belli ki yetkililere onu sınır dışı etmek için gereken bahaneyi vermişti.[37]

Prusya kralının birleşik bir Almanya'yı reddetmesinin ardından Bund'un çeşitli yerlerinde çatışmalar çıktı. Berlin'in güneyindeki Saksonya'nın başkenti Dresden'de sokak çatışmaları bir hafta kadar sürdü. Dostu Richard Wagner'in yöneteceği Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi'ni Dresden operasında dinlemek üzere Dresden'e gelmiş olan Bakunin orada kalmış, Mayıs başında kentin

bir tarafında opera binası alevler içindeyken diğer tarafında Wagner'le birlikte barikatlarda yer almıştı. Bakunin, belediye binasını ellerindeki patlayıcılarla kendileri de içindeyken havaya uçurmayı önermişti.[38] (Planından vazgeçti ve şehirden kaçtı. Üç gece sonra tutuklandı, eşyalarının arasında Prusya'dan kaçarken kaleme aldığı erotik bir roman bulundu.[39])

Marx para kaynağı bulmak için çıktığı seyahatten döner dönmez, Köln'deki gazete yazıhanesinden çatışmaları izlerken Ren vadisi boyunca ayaklanma planları tasarlayan Engels, yakındaki Solingen'de bir cephaneliği basan işçilerin el koyduğu iki sandık dolusu cephaneyle birlikte direnişe katılmak üzere Elberfeld'e doğru yola çıktı.[40] Engels barikatların kurulmasına yardım etmiş ve çevredeki direnişi teftiş için dolaşmaya çıkmıştı. Elberfeld ve Barmen arasındaki köprüde topçulara talimatlar verirken babası onu fark etti. Engels kızıl bir kuşak sarınmıştı ve orada isyan çıkarmak için bulunduğu apaçık ortadaydı. Babasıyla sert bir tartışmaya girişti.[41] Bu esnada Elberfeld direnişini düzenleyen orta sınıftan bazıları, Köln'den gelen bu namlı "kızıl"ın isyanlarına hak ettiğinden fazla radikal bir görünüm vereceği endişelerini dillendirmeye başlamışlardı. Engels'e ayrılmasını istediklerini bildirdiler.[42] Engels kabul etti, ancak ayrılmadan önce "bir keşif görevi" daha yapacaktı. Engels ve iki arkadaşı atlarla, kılıç ve tabanca kuşanmış biçimde Elberfeld yakınlarındaki askerî cephaneliği basıp soymuşlar, silah ve malzemeleri sokak savaşçılarına teslim ettikten sonra sıvışmışlardı.[43] Bu macera Engels'e bir tutuklama emrine daha mal oldu.[44]

Aksaklıklara karşın Engels Elberfeld'ten ayrılırken geldiğinden daha az heyecanlı değildi. Renanya çevresinde Alman birliğinin siyah-kırmızı-sarı bayrağı altındaki çeşitli mücadelelerin tahta karşı nihai bir mücadelede birleşebileceğini umuyor ve *Neue Rheinische Zeitung*'da merakını "*acaba bu defa halk 'Şapkalar çıksın!' demekle yetinecek mi?* diyerek dile getiriyordu.[45] Engels Berlinlilerin, yenilecekleri kesin olsa bile ayaklanmamış olmalarına içerliyordu, çünkü eğer ayaklanmış olsalardı, "arkalarında, sağ kalanların zihinlerinde bir intikam arzusu bırakmış olacaklardı ki bu, devrimci zamanlarda zinde ve tutkulu eylemin en büyük kaynaklarından biri[ydi]."[46]

Gazete çalışanları ayaklanmalar hakkında özel baskılar için fazla mesai yaparak çalışıyordu. Matbaanın çift sayfalı baskı için gümbürdediği kalabalık yazıhanelerde son haberleri kaleme alıyor ve sonra bunları büyük zahmetle harf harf dizen dizgicilere teslim ediyorlardı. Sönük bir gaz lambasının altında geç saatlere kadar çalışan Marx sonunda sakınganlığı elden bırakmıştı: Açık biçimde halkı, bir yıllık yapmacık reformun ardından gerçek duygularını demokratlara "tek çare askerlerdir" diyerek[47] belli etmiş olan krala karşı harekete geçmeye çağırıyordu.[48] Marx gazetesinde Friedrich Wilhelm'den Herr {Bay} von Hohenzollern diye söz ediyor ve böylelikle, Tanrı'nın krala bahşetmiş olduğu söylenen unvanını elinden alıyordu.[49] Marx'ın sürgün emri iki gün sonra çıkmıştı.

Son tarih yaklaşırken gazete son bir sayı için kolları sıvamıştı. Sayı, 19 Mayıs 1849'da çıktı; baştan aşağı meydan okuyordu. Marx şöyle diyordu: "*Merhamet duymuyoruz ve sizden de merhamet beklemiyoruz. Bizim sıramız geldiğinde terör için bahane aramayacağız.*" Yayın kurulunun veda yazısı Kölnlülere ayaklanmamalarını salık veriyordu, çünkü kesinkes yenileceklerdi. Okurlarına teşekkür ediyor ve "her zaman, her yerde son sözleri[nin] **işçi sınıfının** özgürleşmesi"[50] olacağını ilan ediyorlardı. Sayı baştan aşağı kırmızı mürekkeple basılmış ve hemen bir klasik oluvermişti. Yirmi bin satmış –abone sayısının üç katından fazla– ve kimi sayıları, üzerindeki fiyatın on katına satılmıştı.[51] Engels gururla şöyle hatırlıyordu: "Kalemizi teslim etmek zorunda kaldık ancak ... bayrağımızı dalgalandırarak ve bando eşliğinde çekildik, bayrağımız son kızıl sayıydı."[52] *Zeitung*'a yakınlık duymayan bir gazeteci, daha sonra, bu sayının bir koleksiyon nesnesine dönüştüğünü itiraf edecekti: "Gazetenin pahalı çerçevelere yerleştirildiği, kulaklara defalarca çalınmıştır."[53]

Ancak bu övgülerin hiçbirinin Marx'a bir faydası olmamıştı. Bir kez daha o ve Jenny refakatle zorla sınıra götürülmemek için aileyi ve eşyaları toplayıp şehri terk etmek için çırpınmışlardı. Jenny eşyaları toplamış ve ödünç alınan bir valize yerleştirdiği son değerli eşyasını, gümüş bir tabağı yanına almıştı. Karl'a ait olan üç yüz kitabı kaldıkları daireyi bulmalarına yardımcı olmuş olan Doktor Roland Daniels'e emanet etmiş ve kaçışlarını finanse etmek üzere ellerindeki üç beş parça mobilyayı satmıştı.[54] Bu esnada Marx gazeteyle ilgili işleri toparlıyordu. Tüm donanım ona aitti ve ortaklara, matbaacılara ve çalışanlara ödeme yapmak için hepsini sattı. Geri kalan malzeme ve donanım şehirdeki bir diğer demokratik gazete olan *Neue Kölnische Zeitung*'a {Yeni Köln Gazetesi} verildi. *Kölnische Zeitung* kardeş gazetenin kapanışına saygı belirtisi olarak, kenarında kara bir bantla yayımlandı.[55]

Gazete çalışanlarının çoğu kısa sürede dağılmıştı. Engels'in dediğine göre, sürmekte olan yirmi üç ceza soruşturması söz konusuydu ve bu nedenle hâlâ şansları varken oradan ayrılmak için yeter neden vardı.[56] Son sayı dolaşıma çıkar çıkmaz Marx, Jenny, Lenchen, üç çocuk ve Engels Ren üzerinden nehir mavnasıyla Köln'ü terk etmişlerdi; önce Bingen'e, sonra Frankfurt'a doğru hareket ettiler.[57] Jenny Frankfurt'ta kısa süre kaldı; gümüşünü rehinciye bırakacak kadar bir süreliğine ya da kendisinin dediği gibi, "Brüksel'deki rehinciden henüz geri aldığım gümüşü tekrar paraya çevir[ene]" kadar.[58] Sonrasında Marx'ı bırakıp çocukları Trier'e götürdü. Yine firari olmalarına karşın, Jenny bir dostuna kendinden emin biçimde şöyle diyordu: "Şu anda hissettiğimiz tüm baskılar, görüşlerimizin, çok yakında gelecek ve bu sefer eksiksiz olacak zaferinin bir işaretinden başka bir şey değil."[59] Sadece Marx'ın iyimserliğini tekrarlıyordu. Tüm aksiliklere rağmen Marx, en azından dışarı karşı, yönetimin devrileceğine olan inancını koruyordu.

Marx ve Engels, Frankfurt'ta kalmış ve Almanya çapında isyancılara, güçlerini yoğunlaştırmak ve Berlin'e karşı ayaklanmada planlamayı eşgüdümlemek üzere Ulusal Meclis'in gölgesinde birleşme çağrısı yapmışlardı. Bir karşılık görmeyince Baden'e geçmiş, orada çatışmakta olan sağlam isyancıları, mücadelelerini Frankfurt'a taşımaya iknaya girişmişlerdi. Ancak kimse cansız meclisi kurtarmaya niyetli görünmüyordu. Böylece ikili Bingen'e geri dönmüştü.

Marx tam Almanya'dan ümidi kestiği ve ülkeyi terk etmeye karar verdiği sırada tutuklandı. Bingen'e vardıklarında Marx ve Engels askerlerce derdest edilip Frankfurt'a götürüldü ve serbest bırakılmadan önce orada tutuklu kaldı. Serbest bırakıldıklarında ikili ayrılmaya karar verdi. Marx, Kızıl Wolff'la birlikte Jenny'yi bekleyeceği Paris'e gidecekti.[60] Halihazırda çeşitli isyancı Alman eyaletlerinden heyetler Paris'te tanınmak ve destek görmek için çabalıyordu. Engels ise mücadeleye katılmak üzere Baden'e gidecekti, içindeki topçu subayı yine harekete susamıştı. Her şeyin ötesinde, isyancıların hâlâ saldırı halinde olduğunun görülmesinin gerekli olduğuna inanıyordu. "Savunmada kalmak, tüm silahlı ayaklanmalar için ölüm demektir" diyordu.[61]

Ancak gerçekte savaş çoktan sona ermişti. Hükümet güçleri sadece parça parça dağılmış direniş adacıklarını temizliyordu. Avrupa'nın kral ve prensleri bir kez daha rahatlık içinde tahtlarına kurulmuşlardı –her yerde böyleydi, Fransa hariç.

1 *MECW*, Cilt 10, s. 70.

2 Stearns, *1848*, s. 119-121; Hammen, *Red 48ers*, s. 327-328, 330; *MECW*, Cilt 11, s. 67; McLellan, *Karl Marx*, s. 193.

3 Stearns, *1848*, s. 121; Hammen, *Red 48ers*, s. 329, 331; Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 49.

4 *MECW*, Cilt 9, s. 453.

5 Prusya Meclisi'nin Marx'ın makalesi yayımlandıktan kısa bir süre sonra "vergi yok" şiarını benimsemesi tamamen tesadüf olabilir; öte yandan milletvekillerinin yazıyı okuyup Marx'ın fikirlerinden ilham almış olması da muhtemel. *MECW*, Cilt 7, s. 477.

6 *MECW*, Cilt 11, s. 67; Hammen, *Red 48ers*, s. 340.

7 *MECW*, Cilt 8, s. 36; Hammen, *Red 48ers*, s. 342, 345.

8 *MECW*, Cilt 8, s. 36, 41.

9 *A.k.*, s. 46.

10 Hammen, *Red 48ers*, s. 347.

11 Marx, eski savcı yeni başsavcı Hecker tarafından açılan bir dava nedeniyle sulh yargıcının huzuruna çıkması için mahkemeye çağırılır. Dava konusu, *Neue Rheinische Zeitung*'da yayımlanan bir mektuptur ve mektup, New York'a kaçan "Hecker" adlı bir cumhuriyetçi tarafından yazılmıştır. Bu yazı pek çok Prusya gazetesinde aynen yayımlanır ve savcı, Marx'ı, söz konusu mektubu uydurarak kasten ve kötü niyetle "Hecker" diye imzalamak suretiyle savcının cumhuriyetçi eğilimleri olduğunu ima etmekle suçlar. Marx, bu davanın duruşması için 14 Kasım günü mahkemeye çıktığında tutuklanacağına kesin gözüyle bakmaktadır ancak birkaç yüz kişiden oluşan bir grup onu desteklemek amacıyla toplanmıştır ve belki de bu toplumsal kargaşa tehdidi yüzünden tutuklanmaz. *MECW*, Cilt 7, s. 485-487; Cilt 8, s. 495-496, 501, 503; Cilt 38, s. 180; McLellan, *Karl Marx*, s. 195.

12 *MECW*, Cilt 8, s. 504.

13 *A.k.*, s. 82.

14 *MECW*, Cilt 38, s. 179.

15 *MECW*, Cilt 8, s. 135, 588 (notlar bölümü).

16 *MECW*, Cilt 38, s. 190.

17 *MECW*, Cilt 8, s. 312.

18 *A.k.*, s. 314.

19 *A.k.*, s. 316-317.

20 *A.k.*, s. 320, 322, 517-518.

21 *A.k.*, s. 323, 335, 338.

22 *A.k.*, s. 338-339.

23 *A.k.*, s. 520-521; McLellan, *Karl Marx*, s. 199; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 192; Stearns, *1848*, s. 183.

24 *MECW,* Cilt 8, s. 527-528.

25 *MECW,* Cilt 9, s. 487, 492-493, 496-497.

26 Ferdinand von Westphalen'den Louise von Westphalen'e, 10 Şubat 1849, Hamburg.

27 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 191.

28 *MECW,* Cilt 38, s. 192-193 ve Cilt 47, s. 613 (notlar bölümü); McLellan, *Karl Marx*, s. 201-202; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 191.

29 *MECW,* Cilt 38, s. 193.

30 *MECW,* Cilt 11, s. 80, 83-85.

31 McLellan, *Karl Marx*, s. 203; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 195.

32 *MECW,* Cilt 38, s. 196.

33 McLellan, *Karl Marx*, s. 202; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 181, 193-194.

34 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 194.

35 McLellan, *Karl Marx*, s. 203.

36 Hammen, *Red 48ers*, s. 386.

37 *MECW,* Cilt 9, s. 451, 509; McLellan, *Karl Marx*, s. 203.

38 Carr, *Michael Bakunin*, s. 186, 190, 193; McLellan, *Karl Marx*, s. 203; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 195; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 65.

39 Carr, *Michael Bakunin*, s. 166, 194.

40 *MECW,* Cilt 9, s. 447; Hammen, *Red 48ers*, s. 391-392.

41 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 13; Hammen, *Red 48ers*, s. 393. (Engels'in Tristram Hunt tarafından yazılan yeni bir biyografisinde, Engels'in babasıyla karşılaşma hikâyesi, gerçek olamayacak kadar "dokunaklı" olduğu söylenerek tartışmaya açılıyor. Hikâye, bir görgü tanığının anlatımına dayanıyor ve Wuppertal arşivlerinde bulunuyor. Tristram Hunt, *The Frock-Coated Communist*, s. 175.)

42 *MECW,* Cilt 9, s. 449, 508; Stearns, *1848*, s. 191; Carver, *Friedrich Engels*, s. 204; Hammen, *Red 48ers*, s. 392-393.

43 Olayların seyrine ilişkin yıllar sonra yazdığı yazıda Engels, "cinden kafayı bulan lümpen proleterler"in çoğunun hemen aynı akşam tüfeklerini burjuvalara sattığını görüp dehşete düştüğünü söyler. *MECW,* Cilt 9, s. 449; Cilt 10, s. 168, 602-603; Carver, *Friedrich Engels*, s. 204.

44 *MECW,* Cilt 9, s. 514, 524 ve Cilt 10, s. 602-604.

45 *MECW,* Cilt 9, s. 417.

46 *MECW,* Cilt 11, s. 68.

47 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 197.

48 McLellan, *Karl Marx*, s. 203.

49 *MECW,* Cilt 9, s. 418.

50 *A.k.*, s. 453-454, 467.

51 McLellan, *Karl Marx*, s. 204; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 197.

52 *MECW,* Cilt 26, s. 128.

53 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 197.

54 Giroud, *Femme du diable*, s. 106.

55 *MECW,* Cilt 9, s. 509; McLellan, *Karl Marx*, s. 204.

56 *MECW,* Cilt, s. 24, 164.

57 *MECW,* Cilt 9, s. 515; McLellan, *Karl Marx*, s. 204.

58 *KMIR*, s. 21.

59 McLellan, *Karl Marx*, s. 205.

60 *KMIR*, s. 21; McLellan, *Karl Marx*, s. 205; Carver, *Friedrich Engels*, s. 205.

61 *MECW,* Cilt 11, s. 86.

18. Bölüm

Paris, 1849

> Hegel, bir yerlerde, dünya tarihindeki tüm büyük olguların ve kişilerin, bir anlamda, iki kez ortaya çıktığını söyler. Şunu eklemeyi unutmuş: Birinde trajedi, diğerinde komedi olarak.
>
> *Karl Marx*[1]

Bazen Büyük Felaketlerin küllerinden doğan kişilikler o kadar tuhaftır ki, neredeyse bir kaza ürünü gibi görünürler. Böyle bir tanesi Fransa'da 1848 baharının kargaşasının tam ortasında ortaya çıkmıştı. Nihayet her şeyi yoluna koyacak birinin varlığını ileri süren şaşırtıcı derecede modern bir reklam kampanyasında ücretsiz dağıtılan madalyon ve baskı resimlerde sadece "*Lui*" {"O"} diye tanıtılıyordu. Parislilerin acımasızca birbirlerini boğazladığı ve kırdakilerin, oldukça haklı biçimde, bu devrimci şehrin cürümlerinin kasaba ve köylere yayılacağı korkusu içinde bulunduğu bir zamanda, bu kurtarıcı bozuntusu Londra'dan dönmek için uygun zamanı kolluyordu. Ancak varlığı halihazırda her yerdeydi. Paris'in duvarları, bu tanıdık isimli ancak bilinmeyen adamın resimleriyle kaplanmıştı.

"O", Napoléon Bonaparte'ın yeğeni Charles Louis Napoléon Bonaparte'tı ve Fransa İmparatoru olmanın kaderinde yazılı olduğuna inanıyordu. Yine de her ihtimale karşı bir hemşerisi kalabalıkları ikna için, bir başka Napoléon'un yakında döneceğini haber vermek üzere bulvarları arşınlayan laternacılar ve sokak şarkıcıları tutmuştu. Çoğu Fransız için Napoléon ismi, bunu kim taşıyor olursa olsun, istikrar, iş, yiyecek ve hatta zenginlik, kısacası yoksun oldukları her şey anlamına geliyordu.[2]

Paris'te doğmuş olmasına karşın İsviçre'de büyümüş olan Louis Napoléon'un, tarih dışında, Fransa'yla gerçek bir bağı yoktu. Daha önce iki kere Fransız siyasetinde yer almayı denemiş,[3] ikisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İkincisi oldukça şamatalıydı. Ağustos 1840'ta Fransa'ya imparator kıyafetleri içinde gelmişti. Başının üzerinde bir kartal (altındaki adamın yüceliğinden ziyade Louis Napoléon'un şapkasına saklamış olduğu domuz pastırmasından etkilenmiş hal-

de) görkemli biçimde dolanıyordu. Fransa'yı yönetmeye geldiğini ilan etmiş ve imparatorluk bayrağını Boulogne'a dikmişti. Ulusal muhafız güçleri Louis'yi, darbe girişimi gerekçesiyle derhal tutuklamıştı.[4] Kuzey Fransa'daki bir hapishanede müebbet hapse mahkûm edilmiş, orada altı yıl kaldıktan sonra –Fransa'da geçirdiği en uzun zamandı– işçi kılığında İngiltere'ye kaçmış, orada amcasının tahtını yeniden ele geçirmek üzere planlar yapmaya devam etmişti.[5]

Mayıs 1848'de doğru zaman gelmişti. Fransa'da neredeyse hiç tanınmayan Louis Napoléon'un soyadının Ulusal Meclis seçimlerindeki oy pusulalarında belirmesiyle bir çalkantı yaşanmıştı: Meclise, dört ayrı seçim çevresini temsilen seçilmişti.[6] Hükümet bu ünlü soyadını taşıyan kaçağın mecliste yer alması fikrinden dehşete düşmüştü ve yetkililer seçime itirazda bulunmuşlardı. Louis Napoléon zarif bir şekilde istifasını vererek İngiltere'ye, Fransız siyasetçilerinin, zayıf bir Napoléon'un –kendini öyle resmetmişti– etrafında ulusal toparlanmanın inşa edilebileceği güçlü fakat isteğe göre yönlendirilebilir bir simge olma ihtimalinin ayırdına varmasını beklemek üzere geri dönmüştü. Kendisine ait bir seçmen kitlesi bulunmuyordu ve halihazırdaki hükümet liderlerine bel bağlama durumundaydı. Beklediği gibi siyasetçiler fırsatı sezdiler. Eylül'de Ulusal Meclis'teki yerini almak üzere Fransa'ya dönmüştü.[7]

Louis Napoléon zarafetten olabildiğince yoksundu: İri bir kafa ve bedene karşılık cılız bacaklar ve bir alığın uysal yüzüne sahipti. Üstüne üstlük Fransızcayı ağır yabancı bir aksanla oldukça kötü konuşuyordu. Buna rağmen kendisini meclise geri kabul eden aynı stratejistler, onu daha da önemli konumlara taşımak için dalavereler çeviriyorlardı. Fransa'nın denetiminin aslında bunu on yıllardır elinde tutan aynı kişilerde kalmasını sağlarken, insanları sahte bir güvenlik duygusuyla uyutmak için mükemmel bir araçtı.[8] Aralık'ta başkanlık seçimleri yapıldığında, Louis Napoléon, en yakın rakibi Cavaignac'ın bir milyonluk oyunun karşılığında beş milyondan fazla oy aldı.[9]

Ancak bu yeni Napoléon kendisini daha önce göstermiş olduğu gibi bir alık değildi. Başlangıçta, ilk bir yıl boyunca kendisini, Fransızların umut ve hayallerini –geleceklerini– üstüne yazabilecekleri boş bir sayfaymış gibi sunarken, öte yandan açık etmediği kendi fikirleri vardı. Aslında ilk işi yönetmesi için seçilmiş olduğu ülkeyi tanımaktı. Ülke siyasi kıskançlıklar, güvensizlik ve nefretle altüst haldeydi. Geçmiş yılın yaraları kapanmış olmaktan uzaktı ve aşırı sol ve işçiler yenilmiş olmalarına rağmen, yok olmamışlardı. Louis Napoléon'un, bunların görünüşte kaçınılmaz olan tehdidini bertaraf edebilmek için hükümeti sağlamlaştırması gerekiyordu. Tehdit çok yakın sayılmazdı: Hükümet parçalanmış görünse de muhalefet daha da dağınık durumdaydı; işçiler bir önceki yılın Haziran Günleri'ni hâlâ atlatamamıştı.

Marx Paris'e 9 Haziran'da, Asya kökenli bir kolera salgınının ve yaz başı sıcak hava dalgasının tam ortasında ulaşmıştı. Yolculuğu boyunca Mösyö Ramboz

sahte ismini kullanmıştı, çünkü artık hükümette güvenliğini garantileyecek dostları bulunmuyordu.[10] Şubat 1848 ile Haziran 1849 arasındaki fark bundan daha büyük olamazdı, ama Fransa'daki devrim ve karşıdevrim arasındaki salınım onun için tanıdıktı. Bütün Avrupa'da yaşanmakta olan dramayı yansıtıyordu. İsyanın başlangıçtaki coşkusu yerini siyasi belirsizliğe, şiddete ve işçi sınıfını tek başına savaşmaya zorlayan yeni ittifaklara bırakmış ve nihayetinde, yeni bir türü –sanayicileri ve finans sahiplerini– de içeren hâkim sınıfın oluşturduğu gerici bir hükümetle sonuçlanmıştı.

Marx, orta sınıfın, burjuvazinin, mülk sahiplerinin, iş kişisel çıkarlarıyla ne bildikleri ne de anladıkları bir sınıfın iyiliği arasında tercihte bulunmaya geldiğinde, proletaryayı yüzüstü bırakmış olmalarına tiksintiyle bakıyor, ancak bu duruma şaşırmıyordu. Bu kitlesel boyuttaki proletaryanın, tepesindeki güçlere karşı başarılı bir şekilde birleşememiş olmasından dolayı hüsrana uğramış, ancak yine şaşırmamıştı. Marx hâlâ Fransız işçi sınıfının –"güvenceli bir ücreti olmayan dört milyon insan"[11] – ayaklanacağına olan inancını koruyordu. Engels'e şöyle yazıyordu: "Paris kasvet içinde. Bu yetmezmiş gibi kolera ortalığı kasıp kavuruyor. Tüm bunlardan dolayı devrim volkanının muazzam patlaması hiçbir zaman bugün Paris'te olduğundan daha yakın olmamıştır. ... Devrimci partinin bütünüyle temas halindeyim."[12]

Yakında beklenen devrim acıklı bir şekilde 13 Haziran'da gerçekleşti. Şimdi Ulusal Meclis'teki liberal azınlık içinde yer alan Ledru-Rollin, Louis Napoléon'un, papayı tekrar Papalık Devleti'nin başına geçirmek üzere Roma'yı işgaline muhalefetin başını çekiyordu.[13] Demokratik eğilimleri 1848'de Sicilya'daki ayaklanmaya zemin hazırlamış olan papa, yakın bir meslektaşının suikasta uğramış olduğu siyasi kargaşanın ortasında Roma'dan kaçmış ve yokluğunda Roma Cumhuriyeti ilan edilmişti.[14] Louis Napoléon, papanın yardımına gitmekle Fransız Katoliklerinin gözüne girmenin, toprak pazarlıklarında elini güçlendirmenin ve Napolyonvarî Avrupa müdahaleciliğinin –saldırgan bir ordu şeklinde olmasa da– geri gelmiş olduğunu göstermenin hesabını yapmıştı.[15]

Meclis Ledru-Rollin'in devlet başkanını Roma işgali nedeniyle suçlayan önergesini reddedince, takipçileri sokaklara çıkmış ve çatışmayı yurttaşlara taşımışlardı.[16] Ancak, Marx'ın iyimserliğine karşın, siyasi ve toplumsal hava Haziran 1848'deki doruk noktasından bu yana önemli ölçüde sakinleşmişti. İsyancılar bir okulu ele geçirmiş ve barikatların kurulması çağrısında bulunmuştu, ancak Marx'ın aktardığına göre, toplanabilen sokağa atılmış bir iki sandalyeden fazlası değildi.[17] Protestolar sözümona devrimcilerin acizliklerini ortaya çıkarmaktan ve Louis Napoléon'un elini ilerideki tedbirler için güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştı: Sıkıyönetim genişletilmiş ve mültecilere karşı yeni kısıtlamalar uygulamaya konmuştu. Hükümet, her şeyden önce, Paris'in bela çıkaran yabancılar için bir kez daha bir sığınak haline gelmesini istemiyordu.[18] Polis, uluslararası bir devrimci komitenin liderleri olduğundan korkulan Almanlara özel ilgi

gösteriyordu. İlk Marx yaşamöyküsü yazarlarından biri bu sinsi hücrenin sadece güvenlik güçlerinin –ve denebilir ki Marx'ın kendisinin– muhayyilesinde olduğunu söylüyordu.[19] Marx'ın söylemi ise, hükümetlerin felaket öngörülerini gözden geçirmelerine hiç de yardımcı olmuyordu.

Jenny, Lenchen ve çocuklar Paris'e 7 Temmuz'da ulaşmışlardı. Jenny genellikle annesini geride, Trier'de bırakmakta zorlanırdı, ancak o yaz ayrılmak için fırsat kollamıştı. Kardeşi Edgar'ın Amerika'ya gitmeden önce nişanlanmış olduğu ve Jenny'nin de dostu olan Lina Schöler'e, annesinin maddi endişelerinin ve ilerleyen yaşının, onu katı ve bencil bir hale getirdiğini söylüyordu: "Orada kendimi rahat hissedemedim. Orada her şey o kadar çok değişti ve elbette, insanın kendisi de aynı kalmıyor." Kaldı ki, yoğun bir Paris özlemi yaşadığını söylüyordu.[20]

Yine hamile olan Jenny ve minik seyyahlar çetesi, Köln'de geçirdikleri yıl boyunca biriktirdikleri eşyaları Brüksel'e arabayla ve oradan da trenle Paris'e kadar taşımıştı. Vardıklarında kendini iyi ve zinde olarak tarif ediyordu. Bu, yolculuğun kolay geçmiş olmasından ziyade, tekrar Paris'te olmanın sevincinden kaynaklanıyor olabilirdi. Friedrich Wilhelm'in despotluğundaki askerî bir garnizonun gölgesinde geçirdiği bir yılın ardından, Louis Napoléon'un gerici Paris'indeki yaşamı harika biçimde özgürleştirici bulmuştu. "Şu anda Paris muhteşem ve şaşaalı. ... Talihsiz 13 Haziran'dan beri, aristokrasi ve burjuvazi kendilerini güvende sayıyorlar. ... Daha 14'ünde, bütün ekâbir, at arabaları ve üniformalı hizmetlileriyle birlikte, saklandıkları deliklerden çıkmaya başlamış ve böylece, harikulade sokaklar her türlü ihtişam ve şaşaayla dolmuştu. ... Çocuklar ... gözlerini tüm bu harikaları görmeye yetecek kadar zorlukla açmışlardı."

Bu, sevdiği ve evi olmasını istediği şehirdi. Paris yeni gelinken yaşadığı ve kendi isteğine rağmen terk etmek zorunda kaldığı şehirdi. Şimdi Lina'ya Paris'ten bir saat uzaklıkta Passy'de, kendilerine makul bir kira karşılığı önerilen altı ya da on odalı kır evini tarif ediyordu. Heine'nin yeni evinin yakınında, zarif biçimde döşenmiş bahçeli bir evdi.[21] O arada, Les Invalides yakınlarındaki temiz bir semtte, hoş, samimi bir apartman dairesinde kaldıklarını söylüyordu. Kızıl Wolff da onlarla birlikte kalıyordu ve Jenny (Marx'ın [Ludovico Ariosto'nun kaleme aldığı, Şövalye Roland'ın hikâyesini anlatan *Orlando Furioso* {Çılgın Orlando} adlı romantik epik Ortaçağ şiirine gönderme yaparak] "Kızıl Orlando *Furioso*", lakabını taktığı bu beyefendinin hoşlandığı) Lina'yı güzellikler ve konfor şehrine davet ediyordu.[22]

Ancak Jenny'nin durumlarının ayrıntılarını mutlulukla paylaştığı bu sırada Marx, aileyi geçindirebilmek için para bulmak üzere çaresizlikle mektuplar yazıyordu. Belli ki durumlarının tüm ayrıntılarını, genellikle kötü olan mali koşulların şimdi neredeyse tamamen çökmüş olduğundan habersiz görünen Jenny ile paylaşmamıştı. Marx Köln'den ayrılmadan önce mirasından aldığı

avansın geri kalanını gazetenin batmamasını sağlamak için harcamıştı. Joseph Weydemeyer'e tek bir meteliğinin kalmadığını söylüyor ve Proudhon'a saldırdığı kitabının yeniden dağıtılıp satılmasıyla gelir akışına kavuşana kadar, kendisine para bulmasını rica ediyordu. Weydemeyer'e, (samimiyetsizlikle olmasa da) aşırı iyimser biçimde eski kitabının çok yakında yeniden satmaya başlayacağının teminatını veriyordu: "Eğer mümkünse bu işin peşini kovala, ama kimseye sözünü etmeden. Sana şunu söyleyeyim, bir yerlerden yardım gelmezse mahvolmuş sayılırım, çünkü ailem de burada ve karımın mücevherlerinin son parçası da çoktan rehincinin yolunu tutmuş durumda."[23] Ayrıca Baden'de isyancılarla birlikte savaşan Engels'e de başvurmuştu: "*bana bir yerlerden para bul.* ... İçinde bulunduğum *koşullar*, tam bir emekli hayatı yaşamamı, dahası mali zorluğa düşmemi kabul edilemez kılıyor."[24]

Ancak para, sorunlarının en büyüğü değildi. Jenny'nin Lina'ya, şehirlerin şehrindeki geleceği hakkında yazmasından beş gün sonra kapıları çalındı. Jenny'nin Paris'te güvenli ve mutlu bir yaşam hayali suya düşmüştü. Jenny tamamlamamış olduğu anılarında şöyle hatırlıyordu: "Tanıdık komiser muavini yine geldi ve bizi Karl Marx ve eşinin yirmi dört saat içinde Paris'i terk etmek zorunda olduğu konusunda bilgilendirdi."[25] Marx artık Fransız başkentinde hoş karşılanmayan, istenmeyen yabancı olarak damgalanmıştı. Yetkilileri zararlı olmadığına ve sadece iktisat üzerine yazdığı kitap üzerine çalışacağına ikna etmeye çalışmış,[26] ancak 1845'te Brüksel'e kabulüne yardım eden hikâye, 1849 Paris'inde işe yaramamıştı. Marx yazıştığı kimseleri, önceden, Fransız polisinin mektuplarını açtığı konusunda uyarmıştı ve durum gerçekten de öyleyse, polisi, kendisini "erken devrimci bir ayaklanma"ya[27] hazırlayan bir isyancıdan başka bir şey olduğuna inandırması mümkün görünmüyordu.

Uzaklaştırma emri, ailenin Paris'in üç yüz mil {480 km} batısında bulunan, Bretonya'daki Morbihan'a yerleşebileceğini söylüyordu, ancak Marx bunu ölüm fermanıyla bir görüyordu, çünkü bölgenin bataklıkları hastalık yuvasıydı. Emri temyiz etmiş ve yavaş işleyen bürokrasi sayesinde bir aylık erteleme elde etmişti. Ancak yine de bu dönem oldukça zorluydu.[28] Başının üzerinde "Demokles'in kılıcı" sallanıyormuş gibi hissettiğini söylüyordu.[29] Buna ek olarak Jenny ve çocuklar hastalanmıştı ve Marx'a "erkek hemşire" görevi düşmüştü.[30] Mektuplarında Jenny'nin durumunu hamileliğine bağlıyordu, ama muhtemelen Jenny dört yıl içinde dört kere ülke değiştirmeye zorlanmaktan dolayı yıpranmıştı. Hayatı boyunca Jenny, kişisel sorunlar katlanılamaz boyutlara ulaştığında, hastalığın arkasına sığınmıştı. Bu durumlarda Lenchen evin hanımı olurdu ve (kendisi de gerilimlerin getirdiği illetlere yabancı olmayan) Karl, dışarıya karşı Jenny'nin hastalığının fiziksel olduğu görüntüsünü vermeyi sürdürürdü.

Kendi hesabına Marx, düşünsel ve parti faaliyetlerini yaklaşan kişisel felaketlere karşı kalkan olarak kullanıyordu. İş ve kişisel hayatını birbirinden ayırma

konusunda fevkalade yetenekliydi. (Bir yazar, Marx'ın, ıstıraba teslim olmayı, savaş sırasında affedilmez bir burjuva şımarıklığı olarak gördüğünü söylüyordu.[31]) Temmuz'da Freiligrath'a yazdığı bir mektupta mali durumuyla ilgili bir çıkınazı anlatırken, bu kişisel sevimsizlikten uzaklaşmak için siyaset konuşmayı önermişti.[32] Beş parasız ve geleceğin nelere gebe olduğunu bilmediği o Temmuz ayındaki çaresizliği içinde dahi Weydemeyer'e şöyle yazıyordu: "Kişisel koşullarımız açısından mevcut durum her ne kadar münasebetsiz olsa da, *hoşnut*um. İşler çok iyi gidiyor." Önceki yıl içinde Avrupa'nın emekçilerini yenilgiye uğratanların birbiriyle çelişik çıkarlarının su yüzüne çıkmış olduğuna ve şimdi tarafların hırçınlık içinde birbirlerine düşmüş olduklarına inanıyordu.[33]

Yaz boyunca Marx aileyi mali olarak idare edebilmek için, iktisadi konularda broşürler yazmaktan Berlin'de bir gazete yayımlamaya kadar birçok para kazanma yolunu denemişti. Hatta, yazmayı başaramadığı kitabı karşılığında aldığı avansı hâlâ geri ödememiş olduğu Leske'ye bile başvurmuş, çalışmalarını yayımlama konusuyla ilgilenip ilgilenmediğini sormuştu. Ancak tüm denemeler buraya kadardı ve Fransa'nın nihayet temyizini reddedip ya Bretonya'ya yerleşmesini ya da derhal ülkeyi terk etmesini istediği Ağustos ortasında, gelecek beklentileri Köln'den ilk geldiğindekine göre çok daha karanlıktı.[34]

Marx çaresizlik içinde genç Alman avukat ve sosyalist Ferdinand Lassalle'e yazarak ailesini Fransa'dan çıkarmak için maddi yardım istemişti. Lassalle'den ricasını gizli tutmasını istemişti, ancak belli ki Lassalle mali durumunu herkesin içinde tartışmıştı. Bu Marx'ı çileden çıkardı. Marx zayıf ve savunmasız görünmeye tahammül edemez ve düşmanlarının kişisel dertlerine burunlarını sokmasına izin vermeyi kabullenemezdi.[35] Freiligrath'a durumu "tarifsiz bir biçimde rahatsız edici" bulduğunu yazıyor ve "en büyük sıkıntılar, ortalıkta dilenmekten daha iyidir" diyordu.[36] Ancak gururuna rağmen Lassalle'in parasını kabul etti. Yapabileceği başka bir şey yoktu.

Marx Fransızlardan İsviçre'ye taşınmak üzere bir geçiş belgesi talep etmiş, ancak hükümet reddetmişti; seyahat izni verecekleri tek yer İngiltere'ydi.[37] Marx 23 Ağustos'ta İsviçre'de bulunan Engels'e yazmış, Londra'ya gitmek üzere Fransa'dan ayrılacağını, ancak Jenny'nin işleri yoluna koymak üzere bir süre daha kalmasına izin verdiklerini bildirmişti.[38] Daha önceki bir mektubunda Marx, yazınsal ya da ticari bir girişimde bulunmalarının mutlaka gerektiğini söylüyordu.[39] İngiltere'ye yolu görününce Engels'e kendisine katılması için ısrar etti. Orada Almanca bir gazete çıkarabilmek için gerekli paranın temin edileceğini söylüyordu. "Buna *kesinlikle* güveniyorum. İsviçre'de *kalamazsın.* Londra'da işe koyulmamız gerekiyor. ... Beni yüzüstü bırakmayacağına dair güvenim tam."[40]

Marx ertesi gün Paris'i terk etmiş, 26 Ağustos'ta Manş'ı geçmişti.[41] Jenny, Lenchen ve çocuklar iki hafta daha Paris'te kalmış, ancak kalmalarına zar zor razı olmuş olan polis tarafından devamlı taciz edilmişlerdi.[42] Jenny siyasi dra-

manın heyecanını ilk kez Marx'la birlikte Paris'ten kovulduklarında yaşamıştı. Ancak o zaman aynı kaderi paylaşan birçok dostun arasındaydılar. Şimdi ise Jenny sadece korkuyu yaşıyordu. Yedi aylık hamileydi ve Paris'in sıcağı hareket etmesini zorlaştırıyordu. Yardım edecek çok az dost vardı. Paris'te aileden kabul edebileceği tek kişi olan Heine hâlâ oradaydı, ancak kol ve bacaklarını kısıtlı bir şekilde kullanabiliyordu ve neredeyse otuz kiloya düşmüş ağırlığıyla iskeleti andırıyordu. Ağrılarını gidermek için üç ayrı tür morfin kullanıyordu. Yine de dizelerini kısmen felç olmuş ağzından neredeyse fısıltı şeklinde dikte ederek şiir yazmaya devam ediyordu.[43] Bir zamanlar Jennychen'i kurtarmış olan bu adam artık ona yardım edemezdi.

Bir ay kadar bir süre içerisinde, Jenny'nin kendisi ve ailesi için Paris'te hayal ettiği parlak gelecek solup yok olmuştu. Freiligrath'ın gönderdiği 100 franklık cömert yardımla Jenny, Lenchen ve (şimdi beş, üç ve iki yaşlarında olan) çocuklar 15 Eylül'de Calais'ye ulaşmış, oradan da buharlı gemiyle İngiltere'ye geçmişlerdi.[44] Tanıdıkları pek çok kişi aynı yollardan geçmişti ve Jenny onların yolculuklarından güç almaya çalışıyordu. "Kılıç ve kalemle yoksul ve ezilmişin davası için savaşmış [olanların], ekmeklerini ülkenin dışında kazanabilmekten memnun [olduklarını]" söylüyordu. Ancak İngiltere'ye altı yıllık belirsizliğin ardından tek bir yakın hedefle gidiyordu: Dinlenebilecek bir yer istiyordu.[45]

1 *MECW*, Cilt 11, s. 103.
2 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 92.
3 William Herbert Cecil Smith, *Second Empire and Commune*, s. 2.
4 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 88.
5 W. H. C. Smith, *Second Empire*, s. 2, 7; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 90.
6 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 93; Stearns, *1848*, s. 216.
7 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 91, 94.
8 *A.k.*, s. 84, 104, 106.
9 *A.k.*, s. 108.
10 *MECW*, Cilt 9, s. 525 ve Cilt 38, s. 200; McLellan, *Karl Marx*, s. 205.
11 *MECW*, Cilt 7, s. 150 ve Cilt 38, s. 209.
12 *MECW*, Cilt 38, s. 199.
13 Stearns, *1848*, s. 217.
14 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 179, 181-182.
15 Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 30.
16 Stearns, *1848*, s. 217.
17 *MECW*, Cilt 9, s. 478.
18 Tocqueville, *Recollections*, s. 245-246, 272-274.
19 Nicolaievskyve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 203.
20 *MECW*, Cilt 38, s. 546.
21 *A.k.*, s. 546-548; Pawel, *Poet Dying*, s. 46.
22 *MECW*, Cilt 38, s. 202.
23 *A.k.*, s. 201.
24 *A.k.*, s. 200, 207.
25 *KMIR*, s. 22.
26 *MECW*, Cilt 9, s. 480-481.
27 *MECW*, Cilt 38, s. 211.
28 *A.k.*, s. 210-211, 605 (notlar bölümü) ve Cilt 9, s. 526.
29 *MECW*, Cilt 38, s. 208.
30 *A.k.*, s. 209-210.
31 Berlin, *Karl Marx*, s. 119.
32 *MECW*, Cilt 38, s. 205.
33 *A.k.*, s. 209.
34 *A.k.*, s. 207-208.
35 McLellan, *Karl Marx*, s. 206.
36 *MECW*, Cilt 38, s. 204-205.
37 *A.k.*, s. 212 ve Cilt 9, s. 527.
38 *MECW*, Cilt 38, s. 212-213, 606.
39 *A.k.*, s. 212.
40 *A.k.*, s. 213.
41 *A.k.*, s. 606 (notlar bölümü).
42 *A.k.*, s. 216.
43 Pawel, *Poet Dying*, s. 6-7, 71-72.
44 *MECW*, Cilt 38, s. 216.
45 *REM*, s. 225.

III. KISIM

VİKTORYA İNGİLTERESİ'NDE SÜRGÜN

19. Bölüm

Londra, 1849

Cehennem Londra gibi bir şehirdir...
Adalet azdır, merhametse daha da az.

Percy Bysshe Shelley[1]

1849'da Manş Denizi'ni aşarak Fransa'dan İngiltere'ye iki günlük yolculuk, en güçlü yürekler için bile zordu; ancak Jenny'nin hayatta kalmak üzere toplayabildiği bütün gücü tüketmişti. Otuz beş yaşında, hamileliğinin yedi ayını geride bırakmış ve ailenin Köln'den zorla çıkarıldığı Mayıs ayından beri yollardaydı. Islak, üşümüş, deniz tutmasından mustarip ve (eşit derecede ıslak, üşümüş ve hasta olan) çocuklara bakmaktan tükenmiş biçimde, buharlı gemiyle Thames üzerinde ilerlerken yakında kocasıyla kavuşacaklarını umuyordu. Ancak vardıklarında Marx rıhtımda değildi. Koleraya benzettiği bir hastalıktan yatağa düşmüştü ve kendi yerine aileyi karşılamaya şair dostu Georg Weerth'i göndermişti. Böylelikle Jenny, Lenchen ve çocukları, garip biçimde ürkütücü olan yeni evleriyle tanıştıran Weerth olmuştu. Aileyi, Londra'da Batı Bölgesi'nin kalbindeki Leicester Meydanı'nda bulunan Alman bir terzinin işlettiği pansiyona, sisi yararak ilerleyen kiralık faytonla ulaştırmıştı. Jenny, kocası kalıcı bir yer bulacak kadar iyileşene dek orada kalacaktı. Bu arada Marx, lüks bir semtteki Grosvenor Meydanı'nda, varlıklı bir ailenin kızıyla evlenmiş olan Alman dostu Karl Blind'le birlikte kalıyordu.[2]

Jenny'nin, kömürle yetersiz biçimde ısıtılmış küçük odalarında geleceğini düşünürkenki katlanılmaz yalnızlığını hayal etmek zor değil. Bir kez daha parlak, gösterişli ve canlı Paris'ten koparılmış, bilmediği ve dilini güçlükle anlayabildiği bir şehre atılmıştı. Ancak bu seferki diğerlerinden daha zorluydu, çünkü aile daha da büyümüştü; çünkü daha az para ve imkâna sahiptiler ve çünkü kendileri gibi binlerce çaresiz yolcunun Avrupa'nın kıyısındaki son durağındaydılar. Kraliçe Viktorya'nın İngilteresi, isyanın ya da baskının kurbanı olmuş sürgün hükümdarlara, başıbozuklara ve asilere bir özgürlük yanılsaması sunan bir tür sığınak haline gelmişti. Bir İtalyan ziyaretçi gamsız biçimde şöyle yazıyordu: "Elli milyonun despot yöneticisinden açlıktan kırılan laternacı ve sokak

süpürgecisine kadar, mülteciler ülkesi herkese aynı şekilde açık."[3] Ancak İngiliz reformcusu George Julian Harney, böyle bir özgürlüğün birçok sürgün için ne anlama geldiğini daha isabetli biçimde ortaya koyuyordu: Onlar "kıyılarımıza çıkmakta ve merhametsiz göklerimiz altında açlıktan telef olmakta özgürler."[4]

Marx'ın Manchester'a yapmış olduğu yolculuk gibi, Jenny'nin daha önce yaşamış olduğu hiçbir şey, onu, Londra'da, dünyanın en sanayileşmiş ülkesinin en büyük ve en zengin şehrinde karşılaştığı kirlilik, gürültü ve sefalete hazırlamamıştı. Londra'nın kendini evinde hissedebileceği yerleri vardı; Grosvenor Meydanı onlardan biriydi. Orada, her odayı ısıtan ateşin sıcaklığı ve yastıklı kanepelere gömülmüş ipek giysilerin kucaklayıcı rahatlığı, Trier'deki aile evinden hatırladığı güvenlik duygusunu yayıyordu. Kentin, saygınlığın görüntüsünü hâlâ korurken normalde bunun yanı sıra gelen servetten yoksun olan bir kibar yoksulluğa alışabileceği semtleri de mevcuttu. Ancak Leicester Meydanı'nda kibarlıktan en ufak bir iz bile olmadığı gibi, saygınlığın yakınından geçebilecek herhangi bir şey de yoktu. Bavullarında hâlâ Paris'teki ilk günlerinden kalan zarif kıyafetler bulunan ve kartviziti onu hâlâ Barones von Westphalen diye takdim eden Jenny, etrafındaki koyu gri dünyada bir yabancıydı. Çaresizlik, soluduğu isli havada asılı gibiydi.

Gerçekten de, Marx'lar şehre, sisin güneş doğmuyormuşçasına geçilmez bir yoğunlukta hâkim olduğu mevsimin başlarında gelmişlerdi. Gündüzleri bile bir yabancı için, gaz aleviyle ya da yayaların yolunu aydınlatmak üzere kiralanan oğlanların başlarının üzerinde taşıdıkları sallanan fenerlerin aydınlattığı sokaklarda, yolunu bulmak neredeyse imkânsızdı. Bir yabancının dediğine bakılırsa, sis öyle yoğundu ki, biriyle tokalaştığınızda yüzünü görmüyor olabilirdiniz.[5] Bunaltıcı atmosfere bir de leş kokusunu eklediğinizde, sonuçta insanı bütünüyle saran şey boğulma hissiydi.

Binlerce at Londra'nın çamurlu sokaklarında yük ve yolcu arabaları ve omnibüsleri çekerek gidip geliyor ve bu arada her gün yüzlerce ton gübreyi sokaklara bırakıyordu. Hayvan kokusu, Londralıların "gece pisliklerini" bıraktıkları mahzenlerdeki lağım çukurlarından yükselen insan pisliği kokusuyla birleşiyordu.[6] Batı Bölgesi ve Soho gibi aşırı kalabalık bölgelerde bazı mahzenler neredeyse bir metre derinliğinde artıkla dolu olabiliyordu.[7] Jenny'nin Londra'ya geldiği yıl bu pislik Thames nehrine yönlendirilmeye başlanmıştı; ancak bu, sorunu ortadan kaldırmak yerine sadece daha seyyar bir hale getirmişti. Kokuşmuş balçık, akıntıyla birlikte, Londra'nın ilkel tahliye sisteminde ileri geri hareket ediyordu; şehri temizleyebilecek olan bu nehir, şehrin kalbini büyük bir açık lağım gibi yarıyor, sadece pis koku değil, daha tehlikelisi hastalık yayıyordu.[8] 1849'da Londra düzenli olarak yaşanan kolera salgınlarından birinden yeni çıkıyordu. Soho ve Leicester Meydanı'nın çevresindeki bölge, kısmen yoksulların orada bulabildikleri her bir boşlukta haşarat gibi yuvalanmış olmalarından dolayı, salgından özellikle çok etkilenmişti.[9]

Patates küfünün ve büyüyen iktisadi krizin tetiklediği kitle göçünün 1845 sonrası dünyasında, Soho ile Batı Bölgesi, doğuda Kıta Avrupası'ndan batıda İrlanda'ya kadar binlerce mültecinin istikameti haline gelmişti. Bu semtlere yöneliyorlardı, çünkü daha önceki göçmenler, İngilizce konuşmak ya da İngiliz âdetlerini benimsemek zorunda olmadıkları küçük Fransız, Alman, İtalyan ya da İrlanda bölgeleri oluşturmuşlardı. Çoklukla, halihazırda yerleşik olanlar, fahiş kiralar talep ederek yeni gelenlerin dişinden tırnağından artırdıkları azıcık paraya da el koymak suretiyle sömürüyorlardı. Bu da, kimsesi olmayan bahtsızları, bir mülteci geride kalır kalmaz onu yol kenarındaki oluğa itecek kadar gözü kararmış Londra yığınları içinde kendilerine bir yer kapmak için sokağa itiyordu. Terk edilmişlik ve soğuk içindeki mülteciler, bölgenin kargacık burgacık sokak ağı içinde kendilerine sığınacak bir yer bulmaya zorlanıyorlardı. Bu yerler daha çok sayıda ve daha yoksul yenilerinin gelmesiyle öyle büyümüştü ki, şehir içinde başka şehirlere dönüşmüşlerdi. Kendi yasaları ve denebilir ki, kendi ayrı dilleri vardı.[10]

Belki de hiç şaşırtıcı olmayan biçimde Leicester Meydanı'nı çevreleyen sokaklar yüzden fazla cin içilen meyhaneye ev sahipliği yapıyordu. Buralar, cebinde bir şilin bulunduracak kadar şanslı olanların bir bardak sıvı teselli satın alabilecekleri baş döndürücü, mağaramsı, cezbedici mekânlardı.[11] Gerçekte, semte tuhaf, karanlık, şenlikli bir hava hâkimdi: Sokaklar boyunca patates, kahve, haşlama yılan balığı, bezelye çorbası, turta ve kuruyemiş satan tezgâhlar diziliydi. Ayaklı çığırtkanlar diye bilinen adamlar, sattıkları şiddet ve müstehcenlik dolu dedikodu kitapçıklarının içeriğindeki dehşet verici ayrıntıları haykırıyordu (ancak hem şiddet hem de müstehcenlik fazlasıyla abartılıyordu). Şairler ve oyun yazarları köşe başlarında eserlerini büyük bir dokunaklılıkla ezbere okuyorlardı. Ancak, işlek caddelerin efendisi İtalyanlardı. Çoğu, insan kaçakçıları tarafından ithal edilmiş olan yaklaşık yedi yüz İtalyan oğlan çocuğu sokaklarda laternacılık yapıyordu. Evcil bir maymun ya da eğitilmiş bir fare eşliğinde Rossini ya da Bellini olduğu zar zor anlaşılan melodileri tıkırdatıyorlar ve kendilerini yakınlardaki Clerkenwell ve Saffron Tepesi'ndeki harap evlerde saklayan *padrone*lerini tatmin etmeye yetecek kadar para kazanmaya çalışıyorlardı.[12]

Tüm bu gürültü patırtının, bütün bu yaşantının, Aziz Vitüs'ün Dansı'nı {yüz, kol ve bacak hareketlerinin kontrol edilemediği bir sinir hastalığı} andıran bir yanı vardı. Bu coşkun devinim, neşeden değil korkudan besleniyordu. Jenny, etrafında, yaşam mücadelesi içerisinde neredeyse aklını yitirmiş mülteciler görüyordu. Demek ki burası yeni evleri olacaktı.

Başka birçok 48'li göçmen gibi, Marx Londra'ya, geçen yıldan kalan adrenalinle dolu halde ve Avrupa'nın çehresini neredeyse değiştirmiş olan devrimci güçleri yeniden canlandırma niyetiyle gelmişti. Hatta tutkuları, isyanın hükümdarlar

ve para babalarının ellerinde dağılmasıyla sadece daha da kabarmıştı. Orta sınıf bazı siyasi haklar elde etmiş, iş hayatı bazı özgürlüklerle ödüllendirilmişti, ancak emekçi, birçok açıdan, daha önce olduğundan daha da kötü durumdaydı. Hâlâ, sınai fabrikalardan akan malları üreten sömürülen kişiydi. Hâlâ görünürlüğü yoktu, çünkü siyasi güce sahip değildi. Ve konu edildiğinde, telaş ve şüpheyle anılıyordu, çünkü Paris, Viyana, Milan ve Berlin'deki barikatların hatırası hâlâ tazeydi.

Marx, zamanından önce sonlanmış olduğuna inandığı kavgayı tamamlamak için sancı çekiyor ve bir sonraki ayaklanmanın beklentisi içinde bulunuyordu. Bu seferkine, geçimleri tamahkâr büyük burjuvazi tarafından tehdit altında tutulan ve bir önceki ayaklanmanın ganimet dağıtımından eli boş dönmüş olan küçük esnaf, küçük dükkân sahipleri ve bürokratlar gibi küçük burjuvazinin önderlik edeceğini tahmin ediyordu. Bu küçük burjuvalar hâkim sınıflar karşısındaki mücadelede işçileri kendi saflarına katılmak üzere ayartacaklardı. Marx, isteksizce, bu birliği kaçınılmaz ancak kısa süreli olarak görüyordu: "Bizim için sorun, özel mülkiyette değişiklik yapılması değil, onun yok edilmesidir; sınıf çatışmalarının yumuşatılması değil, sınıfların kaldırılmasıdır; var olan toplumun iyileştirilmesi değil, yeni bir toplumun kurulmasıdır."[13]

Ancak Kıta'daki işçilere, onları bu toplumsal depreme hazırlamak üzere, özellikle de İngiltere gibi uzak bir yerden nasıl ulaşılacaktı? Bu, bir örgüt, bir gazete ve güvenlerini kazanacak bir program gerektiriyordu; ve böylece Marx bir kez daha siyasetin içine gömüldü. Örgütü Londra'da tekrar kurmak ve bir mülteci yardım komitesi oluşturulmasına yardımcı olmak için Komünist Birlik'ten eski çalışma arkadaşlarıyla bağlantı kurmuştu. Ancak Marx'ın asıl saplantısı bir gazete çıkarmaktı. Hedefi, daha sonra haftalık ya da günlük bir gazeteye dönüşebilecek, seksen sayfalık aylık bir Almanca yayındı. Avrupa çapında sürgündeki topluluklara dağıtılacak, ama hepsinden önemlisi, düşman toprakların içlerinde, Almanya'da okunacaktı. Yeniden canlandırılan Birlik genişledikçe, kamu yüzü olan gazete, aynı zamanda, Londra'dan özgürce seslenerek Kıta Avrupası'ndakilerin yapamadığını yapıp gerici rejimler üzerinde baskı yaratacaktı.[14]

Ne Marx'ın ne de çoğu kendisi gibi mülteci olan diğer Birlik üyelerinin gazete çıkarmak için hiç paraları yoktu, ama Marx kaynak bulunabileceği konusunda iyimserdi. Freiligrath'a ilk birkaç haftanın en zorlusu olacağını söylemişti. Bu sırada Alman İşçileri Eğitim Derneği için "Burjuva Mülkiyeti Nedir?" gibi başlıklar taşıyan bir dizi iktisat dersi vermeye başlamıştı.[15] Dersler Red Lion {Kızıl Aslan} Birahanesi'nin üst katındaki bir odada veriliyordu. Dersler başarılı olduğu takdirde bunların gazetede yayımlanabileceğini düşünmüştü.

Şimdi otuz iki yaşında olan Marx her bakımdan bir üniversite profesörü gibi görünüyordu. Babayani, koyu renkli, dizlerine kadar uzanan bir redingot giyiyor ve sert gömlek yakası kullanıyordu, ancak bu geleneksel beyefendi kı-

yafetinin üzerinden, gevşek bir sanatçı atkısını, boynundan aşağı sarkıtıyordu. Taranmamış gece karası saçlarında aklar belirmişti, ama sakalı koyu siyah rengini koruyordu. Gözlük takmıyor, sadece delici bakışlarının etkisini artırmak için sağ gözüne tek cam bir gözlük yerleştiriyordu.[16] Kara tahta önünde, gelecek yıllar içinde kitabı *Kapital*'in yapı taşları olacağı anlaşılan formülleri sabırla açıklıyordu. Marx'ın öğrencileri çoğunlukla daha genç çalışma arkadaşlarıydı ve ağır Renanya aksanlı bu göz alıcı öğretmeni ne kadar takdir ederlerse etsinler, bunlar Birlik'in saflarına katmayı istediği işçilerden değil, zanaatkâr ve entelektüellerden oluşuyordu. İşçiler yeni gelmiş mülteciler arasında bulunabiliyordu ve Marx gün boyu onlar için yardım parası toplamak ve bu yolla güvenlerini kazanmak üzere şehrin bir ucundan diğerine koşuşturuyordu.[17]

Şaşırtıcı biçimde, bu hayırseverlikte rekabet sertti. O günlerde Londra'da, liderleri 1848'de bir şekilde güç kazanmış, ancak sonunda güvenlikleri için Londra'ya kaçmış olan düzinelerce göçmen grubu mevcuttu. Londra'ya vardıklarında yardım, ilgi ve siyasi destek kırıntıları için birbirleriyle rekabet eden köpekbalıklarıyla dolu, küçük ama kızışmış bir havuz yaratmışlardı. Hem kendi aralarında, hem de diğer gruplarla olan ilişkilerinde en serkeş bilinenleri Almanlardı ve birçok yönden en renklileriydi de.[18] Görece renksiz İngilizler, aralarındaki Alman zanaatkâr ve işçileri, parlak süs ve püsküllleri, Bavyera derili yeşil kapüşonlu ceketleri ve bir tutam insan saçıyla şenlendirilmiş terekli şapkaları içinde, tüm parmaklarında meslekteki konumlarını belirten yüzükleriyle gerçeküstü yaratıklar olarak görüyorlardı.[19] Diğer birahane müdavimleri, bu adamlar içki başına oturduklarında bünyelerinin sınırsız miktarda birayı nasıl alabildiğini dehşet içinde izliyorlardı. Almanlar ağırbaşlı ve güçlüydüler ve İngiltere'de sadece kısa bir süre kalacaklarından emin olduklarından, uyum sağlama ihtiyacı duymuyorlardı.

Çeşitli göçmen gruplarının liderleri, kendilerini, devrimi başarılı şekilde tamamlayacak *o yeni hareketin* başında görüyorlardı. Komiteler oluşturuyor, stratejiler belirliyor ve hatta, kendilerinin ve genellikle ufak bir takipçi çetesi dışında kimsenin tanımadığı geçici hükümetler kuruyorlardı. Yükseklerden atarak etrafta kabadayıca dolaşıyor, güç ve endam gösterisi yapıyor ve takipçilerinin mücadele ruhunu canlı tutmak için zaman zaman birbirleriyle cebelleşiyorlardı. Ancak tabanları olarak gördükleri insanların sayısı olabildiğince sınırlıydı; tek hazır kaynak Londra'nın rıhtımlarına akın eden bahtsız kalabalıklardı. Sonuçta, Alman göçmen grupları, yeni gelenlere yardım konusunda birbirleriyle çekişme halindeydiler; böylesi ilgi kısmen mülteciler için duyulan kaygılardan, kısmen de büyük devrim mücadelesinin bir sonraki raundu için asker toplama peşindeki kişisel çıkarlardan kaynaklanıyordu.

Marx kendini bu grup liderlerinden biri olarak görmüyor, onları, etraflarına topladıkları adamlar içinden gözde birahanelerinde her gece bakan atayan, muhteris "demokratik diktatörler" diye alaya alıyordu. Hayatı boyunca despo-

tik ihtiraslar taşımakla suçlanmış olmasına karşın, gerçek ya da hayalî herhangi bir ülkenin başı olmak ya da, bir çalışma arkadaşının o zamanlar Marx'ın "düşünce ve duyguları hâkim sınıfça şekillendirilmiş beyinsiz kalabalıklar"[20] diye gördüğünü belirttiği büyük kitleler tarafından şükranla anılmak gibi bir arzusu olmadığı iddiasındaydı. Hayır, onlara önderlik etmek istemiyordu; ama onları *eğitmek* istiyordu, çünkü eğer tarihin ilerleyişi hakkındaki kuramları doğruysa, bu kitleler geleceği temsil ediyordu.[21] Sadece onların, bilgiyle silahlandıklarında ve sayılarındaki güçten cesaret aldıklarında hâkim sınıfı alaşağı edebileceklerine inanıyordu. Eğer doğru ve adil olduğunu düşündüğü sistem –komünist bir sistem– doğacaksa, bu, Londra rıhtımlarına doluşan türde insanların mücadelesini vereceği bir proleter devriminin çocuğu olmalıydı. Marx onların arasında bir taban bulmanın en hızlı yolunun, onlara o noktada en çok ihtiyaç duydukları şeyi sağlamak olduğunu biliyordu. Bu, kuram değil maddi destekti (insanın hayal kurmadan önce karnını doyurması gerekliydi). Çalışma arkadaşlarıyla birlikte Almanya'daki reformculara, İngiltere'ye ulaşmış olan binlerce çaresize yardım etmek için çağrıda bulunmuşlardı.

> Sabahları, akşam başlarını nereye koyacaklarını, ne de akşamları ertesi gün yiyeceğin nereden geleceğini bilmeden yaşıyorlar. ... İster liberal, ister demokrat, isterse cumhuriyetçi ya da sosyalist olsun, her türden siyasi öğreti ya da eğilimin destekçileri, hepsi aynı sürgün ve aynı sefalet içinde bir araya gelmiş bulunuyor. Bir ulusun yarısı, paçavralar içinde, el kapılarında dileniyor. Kaçak yurttaşlarımız, göz kamaştırıcı metropol Londra'nın soğuk kaldırımlarında başıboş geziyor. ... Şehrin her sokağında, bir sürgünün bizim dilimizde dışa yansıyan acısı işitilebiliyor.[22]

Çağrı, potansiyel bağışçılara komite üyelerinden hiçbirinin fondan yardım almayacağı ve harcamaların her ay yayımlanacağı güvencesini veriyordu. Kasım ayının ortasına gelindiğinde fon on dört aileye yardım edecek kadar büyümüştü. Kısa sürede altmış aile fona bel bağlamıştı ve bu sayı beş yüze ulaşacaktı.[23] Grup ayrıca Soho'da, komünal bir barınak ve aşevi ile göçmenlerin zanaatlarını icra edebilecekleri bir atölye açmıştı.[24]

Mülteci işlerine yardımcı olmak üzere Marx'ın etrafında, Weerth, Kızıl Wolff, Karl Blind, Komünist Birlik'ten Heinrich Bauer ve eski Prusya subayı ve aristokrattan dönme komünist August Willich'in de dahil olduğu küçük bir grup oluşturulmuştu. Jenny, hep olduğu gibi bir tür sekreterlik yapıyordu ve kısa süre sonra Engels de yardım etmek üzere gelmişti.

Engels, geçen Mayıs'ta birlikte Köln'den ayrıldıklarından beri Marx ve Jenny ile sadece düzensiz biçimde bağlantı kurmuştu. Engels, kendi deyişiyle "kılı[cını] kuşanıp" doğrudan Baden'deki çatışmaya yollanmış, Willich'in komutasındaki tamamı gönüllü sekiz yüz kişilik kuvvet içinde emir subayı olmuştu. Baden, Alman ayaklanmasının son büyük çatışması olacaktı ve Engels yaşadıkların-

dan coşku içerisindeydi.[25] Haziran sıcağında üniformalar çıkarılmış ve büyük isyancı ordusu içindeki toplumsal ayrımlar ortadan kalkmıştı.[26] Jenny'ye, "dört çatışmaya katıldım ... ve şunu fark ettim ki, yere göğe sığdırılamayan ateş altında yiğitlik, birinin sahip olabileceği en sıradan özellik. Kurşun vızıltıları, oldukça basit bir mesele... Çatışma esnasında, davranışları yüreksiz sayılacak bir düzine insan bile görmedim."[27]

Baden'deki isyancıların sayısı 6.000 ile 13.000 arasındaydı, ama 60.000 Prusyalı ve Bavyeralı askerle karşı karşıyaydılar.[28] Öldürülen çok sayıdaki isyancının arasında, Marx ve Engels'i 1847'de Komünist Birlik'e katılmaya ikna etmiş olan dev adam Moll da vardı.[29] Moll'un ölümünden kısa süre sonra kesin yenilgi karşısında Engels'in birliği sınırdan, halihazırda 10.000 kişinin sığındığı İsviçre'ye geçmişti. Engels İngiltere'de Marx'a katılmak istiyordu, ancak sınırlar kapalı olduğundan, en kısa yol olan Fransa üzerinden gidemiyordu. Bunun yerine Ekim başında güneye Cenova'ya inmiş, İtalya'dan, Cebelitarık Boğazı üzerinden uzun (ve denilene göre zevkli) bir deniz yolculuğunun ardından İngiltere'ye ulaşmıştı.[30]

Marx ailesi Jenny'nin gelişinin ardından Leicester Meydanı'nda sadece kısa bir süre daha kalmıştı. İngilizce bilen dostlarının yardımıyla Chelsea'deki King's Road civarında iki odalı bir apartman dairesi bulmuşlardı. Bölge bugünkü gibi revaçta bir semt değildi (Chelsea sakinlerinin çoğu Marx'lar kadar çaresizdi) ancak Soho'yla karşılaştırıldığında büyük ilerlemeydi ve tam da Jenny'nin doğum yapacağı zamanda kendilerine ait bir mekâna kavuşmuşlardı.[31]

5 Kasım 1849'da Jenny doğum sancılarıyla inlerken sanki bütün şehir de karşılığında kükrüyordu. Hemen alttaki sokaklarda gürültülü bir kalabalık toplanmıştı. Aile pencereden kâğıt fişeklerin alevlerini görebiliyor ve anlam veremedikleri, "Sonsuza dek Guy Fawkes!" ve "Hatırla, hatırla, Kasım'ın beşini hatırla!" haykırışlarını duyuyorlardı. O gün Guy Fawkes günüydü ve İngilizler on yedinci yüzyılda kral ve parlamento üyelerine Katoliklerce düzenlenecek bir suikastın başarısızlığa uğratılışını anıyordu. Maskeli oğlanlar sokaklarda tahtadan eşeklerini sürüyor ve "Guy"lar, paçavralar içinde ayakta durdukları at arabalarından süpürge saplarının ucuna yerleştirdikleri kocaman maskeleri, içeridekileri korkutmak için ikinci kat pencerelerine uzatıyorlardı. İnsanlar düzen düşmanlarına karşı kazanılmış eski bir zaferin şerefine, sokak bandoları eşliğinde dans ediyor, şarkı söylüyor ve içiyorlardı.[32]

Marx ve Jenny dördüncü çocukları Heinrich Guido Marx'ın, hükümet karşıtı bir komplonun yıldönümünde doğmuş olmasını şansa yormuş ve bu büyük komplocunun şerefine çocuğa Fawkeschen takma adını vermişlerdi.[33] Ancak en başından beri Fawksy pek sağlıklı değildi. Marx ve Jenny bir sütanneyi karşılayacak durumda olmadıklarından Jenny kendisi çocuğu beslemeye çalışıyordu, ancak bebek devamlı acı içerisindeydi. Jenny'nin kendi sütünden geçtiğine kanaat getirdiği "birçok kaygı ve söze dökülmemiş keder" yüzünden, bebek gece

gündüz ağlıyordu.[34] Bir dostları bir başka dostlarına, "kendisini *chez* Marx {Marx'ın evine} yerleştiren genç komünist[in]... bağırtılarıyla herkesin sinirlerini yıprat[tığını], ancak şüphesiz zamanla makulleşece[ğini]" söylüyordu.[35] Öyle olmadı ve Jenny'nin Londra'daki ilk ayları, eli kolu bağlı, çocuğunun güç kaybedişini izlediği sürekli bir endişe içinde geçti.

Engels Londra'ya 12 Kasım'da, Fawksy'nin doğumundan bir hafta sonra ulaşmış ve Soho'da bir odaya yerleşmişti. Etkisi hemen görülebiliyordu; varlığı Marx'ı cesaretlendirmişti. Gelmesinden sadece bir iki gün sonra göçmen komitesi, küçük burjuva denen üyeleri dışarıda bırakacak biçimde yeniden örgütlenmişti.[36] Marx gelecekteki mücadelelerde onlarla bir araya gelmenin kaçınılmaz olduğuna inanmasına rağmen, mecbur olmadıkça bu kişilerle birlikte çalışmak istemiyordu. Marx hâlâ 1848 ayaklanmasındaki ihaneti unutmamıştı ve asla unutmayacaktı ve de şüphesiz Engels için ihanet daha da acı vericiydi, çünkü yan yana dövüştüğü dostlarının hayatına mal olmuştu. Mültecilerin acil ihtiyaçları ne kadar büyük olursa olsun, bu iki adam, kendi adlarına, daha varlıklı burjuvaziyle birlikte çalışmayacaktı.

Ancak Marx, iş kendi girişimlerine geldiğinde böyle çekingenlikler göstermiyordu. Gazetesi için işadamlarından ya da girişimi için gerekli beş yüz sterlini toparlamasına yardımcı olabilecek herhangi birinden yardım alma konusunda gayet istekliydi.[37] Bir keresinde şöyle yazmıştı: "Siyasette şeytanın kendisiyle bile ittifak kurulabilir –ancak, şeytanın kendisini değil de kendisinin şeytanı aldattığından emin olmak gerekir."[38] *Neue Rheinische Zeitung* zamanında olduğu gibi, para kimden gelirse gelsin gazetesinde ne isterse onu yazacağı konusunda kendine güveniyordu.

Aralık ortasında Marx Weydemeyer'e, *Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue* için Hamburg'da bir yayıncı ve dağıtımcı bulduğunu bildirmişti. (Adresi, Marx'ın Chelsea'deki apartman dairesi olan) *Revue*'nün yayın kurulunca yayımlanan bir duyuru, gazetenin Ocak'ta çıkacağını haber veriyordu.

Kaybedecek zaman yoktu: Marx hararetli biçimde iyimserdi; hâlâ Almanya'da bulunan Weydemeyer'e, "üçüncü ya da belki ikinci aylık sayı yayımlandığında dünyanın yangın yerine dönmüş olacağından kuşkum yok" diyordu.[39] Ancak, bekleneceği gibi, *Revue*'nün yayımlanması para sorunları nedeniyle ertelenmişti. Çaresizlik içinde Marx birilerini, başka sosyalist ve demokratların başarıyla yaptıkları gibi, "altından elmaları" toplamak üzere Birleşik Devletler'e göndermeye hazırlanıyordu.[40] Bazıları 48'lilerin şerefine yeni adlar almış olan (örneğin Pennsylvania'da Lamartine gibi[41]) Amerikan şehir ve kasabaları monarşi karşıtı radikaller için bereketli yerlerdi, ancak Marx ve arkadaşları, yolculuğu karşılayabilecek kadar bile para bulamamışlardı. Plan suya düştü.

Ocak ayı, *Revue* yayımlanamadan geçti; ardından Şubat geldi ve mali olarak sıkıştığı zamanlarda alışkanlık haline getirdiği gibi, Marx yatağa düştü. Sadece

gazetesi para sorunları yüzünden ertelenmiyor, aynı zamanda kendisi de evinde alacaklılar tarafından sıkıştırılıyordu. Özellikle can sıkıcı olanı Fawksy'nin doğumunu yapan Alman doktor Ludwig Bauer'di. Marx Bauer'i kendisini soyup soğana çevirme planları yapmakla ve zamanı gelmeden icraya başvurmakla suçluyordu.[42] Tartışma, Marx ve Jenny için ciddi sonuçlar doğurmuştu. Fawksy'nin hastalığının devam etmesine rağmen tıbbi bakım için artık Bauer'e başvuramayacakları ve aynı zamanda kişisel maddi sıkıntılarının Londra mültecilerinin kaynayan dedikodu kazanına malzeme olması anlamına geliyordu. Bu Marx için katlanılamaz bir durumdu; özellikle de karşılık veremediği için. Yoksunluk içindeydiler. Marx'ın tek silahı Alman hemşerilerine karşı gittikçe artan iğneleyicilikteki saldırıları ve yazıp çizdikleriydi.

Revue, Marx'ın yayıncıya şimdiki nakit eksiğini telafi edecek biçimde ilerideki gelirlerden yüklü bir pay vermek suretiyle yaptığı anlaşmanın ardından, nihayet Mart'ta yayımlanmıştı. Gazete Marx'ın kaleme aldığı önemli bir dizinin, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri"nin ilk bölümünü içeriyordu.[43] Marx, yakın zamanlı Fransız ayaklanmasını değerlendirirken (daha sonra başkalarının yanında Lenin tarafından radikal biçimde yeniden yorumlanacak olan) "proletarya diktatörlüğü" kavramını ilk defa kullanmıştı. Marx proletarya diktatörlüğünü tam komünist bir evreye giden çalkantılı yoldaki bir durak olarak tanımlıyordu.

> Bu sosyalizm, *devrimin sürekliliğinin ilanıdır*; *genel olarak sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması*, bunların dayandığı tüm üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması, bu üretim ilişkilerine karşılık gelen tüm toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılması, bu toplumsal ilişkilerin ürünü olan tüm düşüncelerin köklü bir şekilde dönüştürülmesi için zorunlu geçiş noktası olarak, proletaryanın *sınıf diktatörlüğüdür*.[44]

Revue'nün ilk sayısında Marx, ayrıca, 1849'da Kıta Avrupası'ndaki görece sakinliği bir önceki yıl Kaliforniya'da keşfedilen altınla ilişkilendiriyor, bu keşfin Avrupa'da iktisadi toparlanmayı ateşleyen kendi devrimini yarattığını söylüyordu. Ancak altın olsun ya da olmasın, başka bir iktisadi kriz kapıdaydı. Kriz, her şeyden önce, yeni iktisadi sistemin kusurlu doğasında vardı ve bir sonraki kriz kapsayıcı bir ayaklanmayı tetikleyecekti.[45]

Bu söylemde, bir burjuva destekçiyi ya da okuru rahatlatacak hiçbir ılımlılık söz konusu değildi. *Revue*'de yazan Marx su götürmez bir komünistti. Haziran 1848'de Paris'te çağdaş toplumun ilk büyük sınıf savaşını başlattığını söylediği proletarya için ve ona hitaben yazıyordu. O sıra kimse sokakta çatışmayı devam ettirmeye yanaşmasa da, o ve bir avuç meslektaşı bu işi yayın yoluyla sürdüreceklerdi.

Marx için *Revue* düşünsel bir platform olarak değerli bir çıkış noktasıydı, ancak hayal ettiği gibi başarılı bir girişim olmayacağı başından beri belliydi.

Gazete Londra'da yazılıp tashih ediliyordu, ne var ki, basın yasalarının sınırlandırıcı olduğu Hamburg'da yayımlandığından (hükümetle ihtilafa düşüldüğü durumda sorumlu olacak olan) matbaacı ve yayıncı, sansürden geçer olmasını istiyordu. Ancak bu belli bir baskılama anlamına geliyordu. Hamburg'dakiler dinlenmemiş ve gazete yayımlanmıştı,[46] ancak gazete destekten çok telaşla karşılanmıştı: Alman yetkililer yeniden kurulmuş olan Komünist Birlik ve Birlik'in Almanya'daki ajitasyon çabaları konusunda uyarılmışlardı. Dahası, gazete o kadar yıkıcı bir içerikteydi ki, yatırımcı bulmak neredeyse imkânsızdı. Ayrıca dağıtım engelleri söz konusuydu ve bazı abonelikler gerçekleşmiş olsa da, ödemeler Marx'ın maliyetlerini karşılayacağı kadar düzenli şekilde yapılmıyordu.[47]

Marx, Engels ve Jenny gazeteyi ayakta tutmak için çılgınca mali destek peşinde koşuyor ve ödemeleri kovalıyorlardı. Ancak Marx partisi denilen grup olabildiğince güç durumdaydı: Gazete için para ihtiyacındayken bir yandan da mültecilere yardım için çağrı yapıyorlardı. Tüm bunlar, Marx'ın, kendisinin tercih ettiğinden daha yaygın biçimde bilinen kişisel mali krizine eklendiğinde, Londra'daki rakiplerinin Marx ve yandaşlarının mülteci parasını kendi çıkarları için kullandıklarına dair dedikodular yaymaya başlaması şaşırtıcı değildi. Ayrıca Marx'ın topladığı fonların sadece komünistlere gittiğini, diğerlerinin açıkta bırakıldığını ileri sürüyorlardı.[48] Söylentiler özellikle zarar vericiydi, çünkü sadece Londra'da dolaşmıyor, ayrıca mektuplar yoluyla Almanya'daki gazetelere de ulaşıyordu. Bu haberlerin Marx, Engels ve hatta Jenny'de uyandırdığı öfke, hayal kırıklıklarıyla eş derecedeydi, çünkü bu noktada ellerindeki tek değerli şey itibarlarıydı.

Jenny, Weydemeyer'e Mayıs'ta yazdığı gizli bir mektupta durumları hakkında haklı olarak acı ve öfkeyle haykırıyordu:

> Size yalvarıyorum, *bize Revue'den gelen ya da gelmekte olan ne kadar para varsa en kısa sürede gönderin.* Buna *acil ihtiyacımız* var. Eminim hiç kimse bizi, yıllarca feragat etmek ve katlanmak zorunda kaldıklarımız konusunda yaygara çıkarmakla suçlayamaz; başkaları bizim özel işlerimizden ya hiçbir zaman haberdar olmamıştır ya da nadiren olmuştur, çünkü kocam bu konularda çok duyarlıdır ve demokratik dilenci çanağıyla dolanıp kendini alçaltmaktansa elinde ne kaldıysa hepsini feda etmeye hazırdır. ... Ancak, *Revue*'sü için etkin ve kararlı bir ilgiyi dostlarından, özellikle de Köln'dekilerden beklemeye hakkı vardı. ... Bunun yerine iş, yürütüldüğü ihmalkâr ve savruk biçimden dolayı tamamıyla mahvedilmiş durumda. En çok neyin zarar verdiği de belli değil; kitapçının mı, Köln'deki ahbap ve yöneticilerin oyalanmalarının mı, yoksa genel olarak demokratların tutumları mı?
>
> Burada kocam burjuva varoluşun en basit endişeleri altında âdeta ezilmiş durumda ve bunlar öyle çileden çıkarıcı bir hal aldı ki, bu günlük, saatlik mücadeleler içinde ayakta kalabilmek için, toplayabildiği bütün enerjiyi, bütün serinkanlı, açık, sakin özgüveni kullanması gerekti.[49]

Eğer Weydemeyer bu mücadeleler için bir örnek istiyorsa, Jenny günlük hayatlarındaki bir günü ayrıntılandırıyordu: Şimdi altı aylık olan ve doğduğundan o güne dek bir seferde iki saatten fazla uyumamış olan Fawksy havale geçiriyordu. Ölümle yaşam arasında gidip geliyordu. "Acılar içinde öyle sert emiyor ki göğsüm yara oldu; açık bir yara, küçük titreyen ağzına sık sık kan akıyor." Bir gün bebeği emzirirken ev sahibesinin geldiğini, borçları olduğunu söylediği beş sterlini talep ettiğini, ödemeyi hemen yapamayınca da zora başvurulacağına dikkat çektiğini aktarıyordu. "İki icra memuru eve girdi ve elimde azıcık ne varsa haczetti: yataklar, çarşaflar, giysiler, her şey, hatta zavallı bebeğimin beşiği ve göz yaşlarına boğulan kızların en güzel oyuncakları. İki saat içinde ne varsa elimizden almakla tehdit edip beni çıplak döşemenin üstünde yanı başımda titreyen çocuklar ve göğsümdeki yarayla bırakıp gittiler." Jenny bir dostu, Conrad Schramm'ı çağırmıştı. Ancak Schramm'ın bindiği arabayı çeken atlar ürkmüş, Schramm da arabadan atlamak zorunda kalmıştı. Gerisin geri Marx'ların apartman dairesine kanlar içinde getirilen Schramm, eli kolu bağlanmış, ilgi bekleyen insanlara eklenmişti.

Jenny, Marx'ın ertesi gün kalacak başka bir yer bulmaya çalıştığını, ancak dört çocuktan söz eder etmez kimsenin aileyi almaya yanaşmadığını söylüyordu. Nihayet bir arkadaşları Leicester Meydanı'ndaki bir otelde iki oda tutmalarına yardımcı olmuştu, ancak eşyalarını Chelsea'deki daireden çıkarmaya başladıklarında durdurulmuşlardı, çünkü İngiliz yasaları gün batımından sonra taşınmayı yasaklıyordu. "Ev sahibi, yanında polis memurlarıyla yakamıza yapışıyor, kendilerimizinkinin yanında onun eşyalarını da almış olabileceğimizi, yurtdışına kaçıp ortadan kaybolacağımızı iddia ediyordu. Beş dakikadan az sürede, kapının önünde, ağzı açık iki üç yüz kişilik bir kalabalık peydahlandı, Chelsea'nin bütün ayaktakımı." Marx ve Jenny daha önce de zor durumda kalmışlardı, ama hiç bu derecede küçük düşmemişlerdi. Tüm eşyaları sokak ortasındaydı ve şimdi de gün doğumunu beklemek üzere yeniden içeri taşınmaları gerekiyordu.[50]

Marx'lar nihayet Leicester Meydanı'na geri dönmeyi başarmışlardı, ancak yeni ev sahibinin de onları kapı dışarı etmesine sadece bir hafta yetmişti. Şüphesiz bir kez daha sorun kiranın ödenmesiydi ve buna muhtemelen diğer otel sakinlerinin Fawksy'nin aralıksız ağlamasından duydukları sıkıntı da eklenmişti. Sonunda Jenny'nin annesi yardıma koşmuş ve Dean Sokağı 64 numarada iki oda tutmalarına yetecek kadar para vermişti. (Gerçekte odalardan biri, geniş bir dolaptan daha büyük değildi.) Marx'ın *Revue*'süne gelince, katlayıp kaldırmadan önce sadece altı sayı yayımlayabilmişti. Bu başarısızlığı parasızlığa ve resmî makamların tacizine bağlıyordu. Jenny Prusya hükümetini, dağıtımı için anlaşmış oldukları kitapçıya rüşvet vererek *Revue*'nün satışını engellemekle suçluyordu.[51]

Soho'nun Fransız bölgesinde bulunan Dean Sokağı'ndaki ev, daha önce Birlik üyesi Heinrich Bauer'e bir oda kiralamış olan Yahudi bir dantel satıcısına aitti. Meslekten kunduracı olan Bauer, o bahar, Birlik'i orada tekrar kurması için Almanya'ya gönderilmişti. Yanında Birlik'in Merkez Yönetimi'nin bir bildirisi vardı. Bildiride şöyle deniyordu: "1793'te [Terör sırasında] Fransa'da nasıl olduysa, bugün Almanya'da öyle olacak." Bildiri, devrimin bir sonraki aşamasını tarif ediyor ve herkesi silahlandırarak proletaryanın hazırlanması gerektiğini belirtiyordu. İşçilerin gelecekte "burjuva demokratların alkış korosu vazifesi görmeye" tenezzül etmeyecekleri konusunda uyarıyor ve Almanya'da hükümet düşer düşmez Merkez Yönetimi'nin geri döneceği sözünü veriyordu.[52]

Engels'e göre Bauer'in çalışmaları meyvelerini vermeye başlamıştı, ancak Almanya'ya varışından bir ay sonra vuku bulan talihsiz bir olay çabalarını boşa çıkarmıştı.[53] Mayıs ayında bir meczup, Kral Friedrich Wilhelm'e suikast teşebbüsünde bulunmuştu.[54] Bauer'in ajitasyonu, Merkez Yönetimi'nin radikal bildirisi ve *Revue*'deki tahrik edici makalelerle birleşince, suçlayıcı parmaklar Birlik'e çevrildi. Prusya'daki muhafazakâr gazeteler saldırının Marx çevresi tarafından Londra'da planlanmış olduğunu, bir kralcı gazete de Marx'ın kendisinin yakın zamanda Berlin'de görüldüğünü yazıyordu.[55]

Fransa ve Belçika'da olduğu gibi Prusyalı yetkililer tehlikeli azılıları sınır dışı etmesi için İngiltere'ye baskı yapmaya başladı. Berlin'deki Britanya büyükelçisine Prusya içişleri bakanlığınca Marx'ın grubunun sadece Almanya'ya değil, muhtemelen İngiliz askeriyle danışıklı biçimde İngiliz kraliçesine karşı da komplo kurmakta olduğunu söyleyen gizli bir rapor gönderilmişti. Belge, Marx'ın grubunun prenslerin katli konusunda "resmen ders verip tartışmalar yürüttüğünü" ve böylesi eylemler için yedekte yirmiye yakın eğitimli adam bulundurduğunu belirtiyordu. Rapora göre Kraliçe Viktorya'nın tehlikede olduğu açıktı. Kanıt, sözümona, Alman sürgünlerin Londra'daki bir toplantısında bir casusun kulağına gelen bir ifadeydi: "İngiliz geri zekâlısı da kaderinden kaçamayacak. İngiliz çelik işçiliği en iyisidir; burada baltalar özellikle keskin oluyor ve tepesinde taç bulunan tüm kelleleri giyotin bekliyor."[56]

Marx ve Jenny, artık çok iyi tanımış oldukları polis tacizinden sakınmak için, gözlerden uzak olabilecekleri kırsal bir bölgeye taşınmayı düşünmüşlerdi, ancak taşınmaya paraları yetmiyordu.[57] Tek seçenek, her polis raporuyla, her iftirayla tek tek mücadele etmekti. Bunun için ana akım Londra gazetelerine yöneldiler. *Sun*, *Spectator* ve *Globe* gazetelerinin yayın yönetmenlerine yazdıkları mektuplarda (bazıları gazeteden gazeteye çok az değişiklik gösteriyordu) Marx, Engels ve (kendini gururla Baden'deki isyancı ordudaki bir albay olarak tanıtan) Willich, kendilerinin Friedrich Wilhelm'in aşırı kralcı olan suikastçı bozuntusuyla bağlantılandırılmasının saçmalığını anlatıyorlardı.[58] Ayrıca dolaylı olarak Britanya kamuoyuna sesleniyor, kendilerini İngiliz polis ajanlarının yakın –ve gerekçesiz– gözetiminin kurbanları olarak tanımlıyorlardı:

> Gerçekten Bayım, bu ülkede, bir hafta gibi kısa bir süre içinde tanıma fırsatına eriştiğimiz kadar çok polis casusu mevcut olduğunu hiç aklımıza getiremezdik. Sadece yaşadığımız evlerin kapıları, evlere her giriş çıkışta soğukkanlılıkla not alan, görüntüleri şüphe uyandırmanın ötesindeki kişiler tarafından gözetlenmekle kalmıyor, ayrıca nereye gidersek gidelim takip edilmeden tek bir adım bile atamıyoruz. Bu bilinmez dostların en az birinin takibinin ayrıcalığını yaşamadan, ne omnibüse binebiliyor ne de bir kahveye girebiliyoruz. ... Şimdi, kapı eşiklerimizden, kendilerine iş başına yapılan ödeme karşılığında, çoğu sıradan muhbir tayfası arasından seçilmiş görünen bir sürü sefil casus, en adisinden erkek fahişeler tarafından eşelenerek toplanan bu zavallı bilginin kime ne faydası olabilir?[59]

İngilizler içlerindeki mültecilere bayılmıyordu, özellikle de ateizm ve ahlaksızlıkla bir tutulan yoksul ve sakallı olanlarına. Ancak sınır dışı etmektense onları göz ardı etme eğilimindeydiler. İngilizler toplumsal ve siyasi sistemlerinin sağlamlığına o kadar inanmışlardı ki, yabancı radikallerden korkacak hiçbir şeyleri yoktu ve birçoğu, Kıta Avrupası monarşileri gibi sadece siyasi olarak farklı düşüncede olduklarından dolayı insanları haklarından yoksun bırakmadığı için, ülkeleri adına gurur duyuyordu.[60]

Bu kamuoyuna seslenişin İngiliz hükümetini etkileyip etkilemediği belli değildir, ama Marx ve çalışma arkadaşları aleyhine herhangi bir girişimde bulunulmamıştır ve Prusya hükümetinin sınır dışı edilmeleri talebine resmî bir yanıt verilmemiştir.

Bu Marx *kimdi de* bu kadar dikkat çekmişti? 1850'deki genel resme bakıldığında, hiç bilinmeyen biriydi. İsmi Avrupalı muhalif çevreler dışında bilinmiyordu ve muhtemelen o çevrelerde de çok yaygın olarak tanınmıyordu. Sıradan bir felsefeci ve gazeteciydi. İlkinde, bir üniversiteye bağlı olduğu zamanlarda bile geniş kamuoyu üzerinde neredeyse hiçbir etkisi olmamıştı. Şimdi ise hiç mi hiç yoktu. İkincisine gelince, özellikle itibarsız bir mesleğin gezgin bir icracısı olarak küçümsenen biriydi.

Elbette Prusyalı yetkililer onu ajitasyon yıllarından beri tanıyorlardı ve kısa süre sonra içişleri bakanı olacak olan kayınbiraderi için devamlı bir baş ağrısıydı. Ancak acil bir tehdit oluşturmuyordu; bu noktada muhtemelen kendisi bile bunu itiraf ederdi. Marx, Prusya hükümetinin gözünde her şeyden çok kullanışlı bir öcüydü. 1848'in ardından, Avrupa hükümetleri ayaklanmalardan, toplumsal huzursuzluğu abarttıklarını ve aslında yasalara saygılı olan yurttaşların tutkularını kışkırttıklarını iddia ettikleri basını sorumlu tutmuşlardı. Prusyalılar için Marx, kısmen adı gazetesi aracılığıyla çalkantılardaki en radikal unsur olarak görülen komünistlerle birlikte anıldığından ve kısmen de tanınmadığından dolayı onu savunacak çok az insanın olması nedeniyle elverişli bir hedef olmuştu.

Londra'da birbirleriyle çatışan rekabetçi mülteci dünyasındaki siyasi rakipleri için de, suçlama ve dedikoduların kolay bir hedefi haline gelmişti. Bunun nedeni, inançları değil ısırgan mizacıydı. İsyancıların –özellikle İtalyan Giuseppe Mazzini ve Macar Louis Kossuth'un– romantik birer kahraman olarak görüldüğü bir çağda, Marx, bunlarla karşılaştırıldığında sevilebilir bir kişilik değildi.[61] İçine kapanık, aşağılayıcı, saldırgan ve kibirli olarak görünüyordu. Marx'ı en sert eleştirenlerin bazıları eski takipçileriydi. (Bir tanesi onu, "her şeyi bilen, bilgeliğin doruğu, genç Dalai Lama Marx" diye alaya alıyordu.[62]) Felsefeci Isaiah Berlin, İngiltere'deki ilk yıllarındaki sefil yaşam koşullarının ve ketlenmiş hırslarının, Marx'ın olumsuz özelliklerini daha da azdırdığını ileri sürmüştür. "Koşullarının onu maruz bıraktığı küçük aşağılanmalar ve hakaretler, hak ettiğini düşündüğü komuta konumu için duyduğu arzularının hayal kırıklığıyla sonuçlanması, doğasından gelen muazzam diriliğin baskılanması, âni nefret ve öfke nöbetleriyle kendi içine kapanmasına neden oldu. ... Her yerde komplo, zulüm ve fesatlık görüyordu."[63] Tüm bunlar Marx'ı eleştirmeyi kolay kılıyordu. Onu eleştirmeyi gerekli kılansa, apaçık meydanda olan potansiyeliydi.

Gustav Techow, 1848 ayaklanmasında isyancıların safında savaşmış eski bir Prusya subayıydı. 1850'de Londra'da Komünist Birlik'e katılmayı düşünmüş ve grup hakkında konuşmak üzere Marx ve Engels'le buluşmuştu. Techow, Marx'ın sadece düşünsel bir üstünlük değil, hakiki bir ağırlık taşıdığı izlenimi verdiğini söylüyordu. "Zekâsı kadar yüreğe ve nefreti kadar sevgiye sahip olmuş olsaydı, bana karşı duyduğu ve hissettirmekle yetinmeyip sonunda açıkça belirttiği küçümsemeye karşın, onun için kendimi ateşe atardım. Aramızda, liderlik yeteneğine sahip olduğuna ve büyük olaylarla uğraşırken kendisini küçük meselelere kaptırmayacağına inandığım ilk ve tek kişiydi."[64]

Techow, Marx'ın düşünsel gücünü ve kişisel zayıflığını mükemmel biçimde açıklamıştı. Marx, zihninde daima büyük olaylarla meşguldü, bu da onun etrafındaki ölümlüleri tüketen küçük meselelere zaman ayırmasını ve davranışlarının en çok sevdiği insanlara etkilerini anlamasını neredeyse imkânsız kılıyordu.

Bunun rahatsız edici bir örneği Jenny'nin 17 Eylül'de Londra'ya gelişinin ertesi günü yaşanmıştı. Bir mülteci örgütü Marx'ı 18 Eylül'de seçilmiş olan[65] beş yönetim kurulu üyesinin arasında sıralamıştı ve bu onun toplantıya katılmış olduğu anlamına geliyordu. Gıyabında seçilmiş olabilir, ancak öyle değilse Marx, ailesine karşı tam bir duyarsızlıktan suçluydu: Fransa'dan perişan ve şaşkın bir halde geldiklerinde onları iskelede karşılayamayacak kadar hastaydı, ama açık ki ertesi gün mülteci yardım komitesine seçilmek üzere çalışma arkadaşlarıyla buluşabilecek kadar iyiydi. Marx o akşam oylama için hazır bulunmuşsa eğer, bu, ailesinin refahını hiçe sayıp partinin ya da kuramsal çalışmalarının gerekliliklerine odaklandığı bir ömür boyu süren benzeri durumlardan sadece bir tanesiydi.

Marx şüphesiz ailesini çok seviyordu, ancak Jenny ve çocukların hayatlarını bir hayli zorlaştıran günlük işlerin üzerinde bir düzlemde yaşamayı tercih etmişti. Daha adil bir toplum yaratma hedefine ulaşmak için her türlü kişisel fedakârlığa hazırdı, ancak bu kurumsal zulüm karşısındaki amansız mücadele, kendisinin zalimleşmesiyle sonuçlanmıştı. On yıl önce babası, Marx Berlin'de Genç Hegelcilerle cebelleşir ve bu süreçte tasasız biçimde aileyi iflasa sürüklerken, oğlunun aşırı "bencillik"inden kaygı duymuştu.[66] İşine saplantılı biçimde adanmış bir sanatçı gibi, Marx da, onlar da bunu bildiklerine göre, ailesinin kendi arkasında saf tutmasını bekliyordu. Uzgörüşünün doğru olduğuna dair duyduğu bu kati inanç, gözlerini ailesinin ihtiyaçlarına kapatmış olabilirdi.

Peki, ya Jenny? Marx'ın gayelerine ve felsefesine, kendisi ve çocuklarına zarar verdiğinden dolayı daha az adanmış olduğuna dair bir işaret var mıydı? Bakabileceğimiz sadece mektupları, bitirilmemiş özyaşamöyküsü ve dostlarının ifadeleridir; ancak, görünüşe bakılırsa, en azından Londra'daki ilk aylarında, bağlılığında herhangi bir duraksama yoktu. Elbette, aristokrasiden gelen bir on dokuzuncu yüzyıl kadını olarak kocasını desteklemekten başka gerçek bir seçeneği yoktu ve şüphesiz ki şikâyet ederek düşmanlarının –ve kendi ailesinin– eline Marx'a saldırmaları için koz vermek istemiyordu. Tüm bunlara rağmen Jenny'nin Marx'ın çalışmasına tamamıyla adanmış *olduğu* ve kocası olarak seçmiş olduğu bu az bulunur dâhinin ihtiyaçlarını görüyor ve anlıyor olduğu ortadaydı. Jenny, tüm kusurlarına rağmen Marx'ı derinden seviyor ve ona tamamıyla güveniyordu ve genç bir romantik olarak Marx'la evlenip toplumu ve ailesini karşısına aldığında olduğu gibi, Marx'ın hayatının eserini aynı zamanda kendisinin olarak da görüyordu. Weydemeyer'e ailevi sefaletlerini acılı ayrıntılarıyla sıraladığı mektubunda şu sözler de vardı: "Sanmayın ki bu küçük güçlükler karşısında boynum bükük. Çünkü çok iyi biliyorum ki mücadelemiz sadece bize ait değil, dahası, sevgili kocam, hayatımın temel direği hâlâ yanımda olduğu için en mutlu ve en şanslı birkaç kişiden biriyim."[67] Beslediği bütün öfkeyi, Marx'a ihanet etmiş olduğunu hissettiklerine yöneltiyordu. Şikâyetlerinin hedefi ise, kocasının meydan okuduğu hâkim sınıflardı. Jenny'nin hayatı zordu, olabildiğince zordu. Ancak dertlerinden dolayı Marx'ı suçlamıyordu. Tek beklediği onun sadakatiydi.

Londra'daki yaşamlarının başında Jenny dıştan sarsılmıştı, ancak özü hâlâ sağlamdı. Geleceğe bakmaya cüret edecek olsa bile, Marx bir siyasi ya da mali başarısızlıktan diğerine savruldukça gücünün ve kocasına bağlılığının ne şekillerde sınanacağını hayal bile edemezdi. Ancak asıl trajedi kişisel olacaktı.

1 Percy Bysshe Shelley, "Peter Bell the Third", *The Daemon of the World*, s. 39.
2 *KMIR*, s. 22; *MECW*, Cilt 38, s. 607; Padover, *Karl Marx*, s. 151; Gustav Mayer, "Letters of Karl Marx to Karl Blind", s. 154-155.
3 Bernard Porter, *The Refugee Question in Mid-Victorian Politics*, s. 2-3.
4 *A.k.*, s. 22.
5 Daniel Pool, *What Jane Austen Ate and Charles Dickens Knew*, s. 30.
6 *A.k.*, s. 30; Halliday, *Great Filth*, s. 79.
7 Halliday, *Great Filth*, s. 133.
8 *A.k.*, s. 135, 204; Gilda O'Neill, *The Good Old Days*, s. 10.
9 Halliday, *Great Filth*, s. 77.
10 Porter, *Refugee Question*, s. 20, 25; Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 29 Ocak 1858, Moskova.
11 William C. Preston, *The Bitter Cry of Outcast London*, s. 8; Donald J. Olsen, *The Growth of Victorian London*, s. 12.
12 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 68-69, 104.
13 *MECW*, Cilt 10, s. 280-282.
14 *A.k.*, s. 605-606.
15 *MECW*, Cilt 38, s. 216.
16 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 65, 68-69.
17 *KMIR*, s. 44-46; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 69; McLellan, *Karl Marx*, s. 214.
18 Porter, *Refugee Question*, s. 28; Berlin, *Karl Marx*, s. 137.
19 Porter, *Refugee Question*, s. 25-26.
20 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 82.
21 Berlin, *Karl Marx*, s. 13.
22 *MECW*, Cilt 10, s. 596.
23 *A.k.*, s. 599 ve Cilt 38, s. 231; McLellan, *Karl Marx*, s. 214.
24 *MECW*, Cilt 10, s. 623; McLellan, *Karl Marx*, s. 214.
25 *MECW*, Cilt 38, s. 213; Hammen, *Red 48ers*, s. 403.
26 *REM*, s. 141.
27 *MECW*, Cilt 38, s. 202-203.
28 *REM*, s. 142.
29 *A.k.*, s. 143-144; Carver, *Friedrich Engels*, s. 206; Hammen, *Red 48ers*, s. 403.
30 *MECW*, Cilt 38, s. 217 ve 607 (notlar bölümü); Tocqueville, *Recollections*, s. 272-273.
31 Winder, *Bloody Foreigners*, s. 179-181; *KMIR*, s. 22; Olsen, *The Growth of Victorian London*, s. 150.
32 *KMIR*, s. 22; Robert Payne, *Marx*, s. 227-228; Wilson, *Victorians*, s. 141.
33 *KMIR*, s. 22.
34 *MECW*, Cilt 38, s. 557-558.
35 *A.k.*, s. 549-550.
36 *A.k.*, s. 607 (notlar bölümü).
37 *MECW*, Cilt 10, s. 606.
38 *New York Daily Tribune*, 1 Aralık 1852.
39 *MECW*, Cilt 38, s. 219.
40 *MECW*, Cilt 38, s. 224-225, 609 (notlar bölümü).
41 Evans ve von Strandmann (ed.), *Revolutions in Europe*, s. 166.
42 *MECW*, Cilt 38, s. 226-227.
43 *A.k.*, s. 608 (notlar bölümü).
44 *MECW*, Cilt 10, s. 69, 127, 135.
45 Mehring, *Karl Marx*, s. 194.
46 *MECW*, Cilt 38, s. 605 (notlar bölümü); McLellan, *Karl Marx*, s. 219.
47 *MECW*, Cilt 38, s. 605 (notlar bölümü).
48 *A.k.*, s. 234.
49 *A.k.*, s. 555.
50 *A.k.*, s. 556-558.
51 *KMIR*, s. 23.
52 *MECW*, Cilt 10, s. 281-285.
53 *A.k.*, s. 375.
54 *MECW*, Cilt 38, s. 610 (notlar bölümü).
55 *MECW*, Cilt 10, s. 370, 681 (notlar bölümü)
56 Robert Payne, *Unknown Marx*, s. 103, 107, 109.
57 *MECW*, Cilt 38, s. 237.
58 *MECW*, Cilt 10, s. 378-386.
59 *A.k.*, s. 381.
60 Porter, *Refugee Question*, s. 76, 81.
61 Berlin, *Karl Marx*, s. 134.
62 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 81.
63 Berlin, *Karl Marx*, s. 143.
64 *KMIR*, s. 17-18.
65 *MECW*, Cilt 38, s. 607 (notlar bölümü); McLellan, *Karl Marx*, s. 213.
66 *MECW*, Cilt 1, s. 674.
67 *MECW*, Cilt 38, s. 557-558.

20. Bölüm

Zaltbommel, Hollanda, Ağustos 1850

> Sadece kahve çuvallarına, çay kutularına, ringa konservelerine ve yağ şişelerine dayanan bu kır rüyası karşısında, gerçekten de ölüm saçan bir kundakçıya dönüşüp elimde bir meşaleyle bütün ülkeyi dolaşmak istiyorum!
>
> *Jenny Marx*[1]

Baharın Çamur ve Gübresinin at toynaklarıyla çiğnenip toz bulutuna dönüşmüş olduğu 1850 Haziran'ının kuru sıcağında, Marx bir imdat çıkışı, kendi cennet fikrine açılan bir kapı keşfetmişti. Personeli çalışmasının önemine ikna ve başvuru için bir tavsiye mektubu elde ettikten sonra, Britanya Müzesi Okuma Salonu için bir okur kartına kavuşmuştu.[2] Marx'ın bir kilisenin müdavimi olduğu söylenebilecekse eğer, o tapınak işte burasıydı. Haziran'dan başlamak üzere ve hayatının geri kalanı boyunca, bu mekân onun sığınağı olacaktı.

1850'de okuma salonu, daha sonra dönüşeceği kubbeli tavanın altındaki muhteşem dairesel kütüphane değil, daha çok, zeminden tavana kitaplarla çevrili, sıra sıra uzun masalardan oluşan ahşaptan bir tür centilmenler kulübüydü. Görevlinin kendisi de bir mülteciydi. Anthony Panizzi adında, 1823'te Londra'ya gelmiş bir başka beş kuruşsuz, dil bilmeyen komplocuydu. 1850'de Marx'la tanıştıklarında Panizzi, Okuma Salonu Basılı Kitaplar Sorumlusu makamına yükselmişti.[3]

Sokaklardan uzaklaşmanın Marx'ta sağlıklı bir etkide bulunduğu sonucuna ulaşmamak mümkün değil. (Hem dairelerinin içindeki hem de dışarıdaki) toz dumandan ve Alman İşçileri Eğitim Derneği, Birlik ve Mülteci Komitesi'nde etrafını saran siyasi didişmelerden uzaklaşmıştı. Müzede çalışmaya başlamasından itibaren rahatladığı gözle görülüyordu. Marx her zaman, en çok, sessiz çalışma esnasında mutlu olmuştu. Gerçekten de, en büyük ve yakın hayal kırıklığı, bütün zamanını kütüphanede geçirememekten kaynaklanıyordu. Bunun nedeni tanıdıktı: Borçlar. Marx Londralı bir tüccara, Temmuz sonunda geri ödenmek üzere yirmi sterlinlik bir borç senedi imzalamıştı, ancak ödeme yapacak parası yoktu. Londra'ya ilk geldiğinde yanında kaldığı, şimdi Paris'te bulunan Karl Blind'e yardım edecek birini bulmak üzere başvurmuştu. Şöyle diyordu: "Eğer ödeyemezsem bir [skandal] konusu olacağım ki buradaki partilerin halihazırdaki durumu ve Prusya Elçiliği ve İngiliz Bakanlığı'yla olan ilişkiler[im]e bakıldığında, bu en tatsız

sonuçlara yol açabilir." Bir öncekini ödemek üzere bu yeni borcu elde edebilse bile, bu sadece geçici bir çözümdü. Görünürde ne yayın fırsatı, ne maaşlı bir iş imkânı, ne de muhtemelen Hollanda'daki eniştesi dışında yardım için başvurabileceği biri vardı. Ancak Marx Blind'e, kişisel sorunların yakın gelecekte eniştesinden yardım istemeyi imkânsız kıldığını söylüyordu.[4]

Bu sırada Engels'in ailesi, tehlikeli ve bohem arkadaşlarından, özellikle de genç Friedrich'in düşüncelerini zehirlediğine inandıkları Marx'tan ayrılması için baskı yapıyorlardı. Engels'in yakın olduğu ve bir sosyalistle evli olan kız kardeşi Marie, partisi makul bir başarı şansı yakalayıncaya kadar işe geri dönmesini önermişti.[5] Babasının aklında daha sert bir önlem vardı: Engels'in, Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nin muazzam miktarlarda pamuk ihraç ettiği Kalküta'ya gitmesini istiyordu.[6] Engels'in aklında New York vardı, çünkü Marx'ı kendisine katılmaya ikna edebileceğini düşünüyordu; ancak sonunda iki seçenek de rafa kalktı. Londra'daki durumun sürdürülemez olduğunu biliyordu. Sokaklar yaşamlarını kazanma mücadelesi içindeki mültecilerle kaynıyordu ve aralarından birçoğu, gazete çıkarmaya ya da yazılarını yabancı yayıncılara satmaya çalışan yazarlardı. Engels, sadece kendini değil aynı zamanda Marx ailesini de geçindirmek için, en mantıklı seçeneğin babasının fabrikasında çalışmak olduğuna karar verdi. Engels bir şans verildiğinde Marx'ın ekonomi politik üzerine, proletaryayı eğitmede ve onları isyana hazırlamada epey mesafe kat edecek çığır açıcı bir kitap yazacağına inanıyordu. Marx da kendini bu göreve hazır hissediyordu; tek ihtiyacı zamandı. Bu da tek ihtiyacının para olduğu anlamına geliyordu. İkisinin arasında Engels, bu noktaya kadar şair, yazar ve gazeteci olarak daha başarılı bir yazı kariyerine sahipti, ancak Marx'ı öyle değerli görüyordu ki, arkadaşı yazabilsin diye, kendi emellerini bir yana bırakmaya gönüllüydü.[7]

Elbette Engels'in babası oğlunun kararının ardındaki gerçek nedeni bilmiyordu, ama bu kararı vermiş olmasına memnun olmuştu. Pamuk işinde rekabet kızgındı ve İngiliz ortaklarını gözetlemesi için aileden birinin Manchester'da bulunmasını istiyordu.[8] Şimdi otuz yaşında olan Engels, Kasım'da işe başlayacak ve yıllık 200 sterlin gibi sağlam bir maaşa ve eğlence harcamaları için de bir ödeneğe sahip olacaktı. (Karşılaştırıldığında, banka çalışanları yıllık 70 sterlin kazanırken, üç çocuklu orta alt sınıftan bir aile yıllık 150 sterlinle geçinebiliyordu.[9]) Ne var ki bu arada borçlar, Engels'in ilk maaşını bekleyemeyecek kadar birikmişti.

Belki de Engels'in fedakârlığından etkilenerek Jenny de yükü hafifletmek için bir şeyler yapmaya azmetmiş ve Karl'ın eniştesiyle konuşmak üzere Hollanda'da Zaltbommel'e gitmeye karar vermişti. Gelecek konusunda çaresiz olduğunu söylüyordu, ve artık yeni bir endişe kaynağı vardı. Marx "evliliği, çalışmalarından daha üretken" bir "beli kuvvetli aile babası" olduğunu söylerken haklıydı.[10] Jenny bir çocuk daha beklediğini öğrenmişti.

Marx'a Ağustos'ta Hollanda'dan yazdığı bir mektupta Jenny yolculuğunu anlatıyordu: "Denizde on beş saatlik ileri geri sallanma ve on beş saatlik korkunç

bir deniz tutması," ardından soğuk bir karşılama ve Lion Philips kapısındaki pejmürde kadını nihayet tanıdığında da "soğuk bir sarılma." Kalacağı süre boyunca evin kadınlarından hiçbirinin evde olmayacağından rahatsız olmuş olan Jenny, konuya doğrudan girdiğini ve Marx'ın mirasının bir kısmını kullanamadıkları takdirde Amerika'ya taşınmak zorunda kalacaklarını anlattığını söylüyordu. Philips, Jenny'yi dehşete düşürerek, bunun iyi bir plan olduğunu söylemiş, ancak Jenny'nin bunun için de paraya gerek olduğunu açıklamasıyla, "küçük adam" aşırı olumsuz bir tutum takınarak inandıkları her şeye saldırmıştı. Philips'in dili özellikle sivriydi, çünkü o ve oğulları 1848 isyanları nedeniyle para kaybetmişlerdi. Jenny şöyle hatırlıyordu:

> Nerede ve nasıl denediysem de nafileydi; onu ikna etmeyi başaramadım ... dün akşam yatağa kurşun gibi bir ağırlık içinde düştüm, zor nefes alıyordum ve göz yaşlarına boğulmuştum. ... Ne yazık ki aşkım, sevgili Karl'ım, korkarım ki bu büyük çabayı boş yere harcadım ve eve, yolculuğun maliyetini bile karşılamamış olarak döneceğim. Burada dünden beri çektiğim kahır ve öfkeyi bu bir iki satırda anlatamam.

Jenny burnundan soluyarak, "sadece kahve çuvallarına, çay kutularına, ringa konservelerine ve yağ şişelerine dayanan bu kır rüyası karşısında" asıl istediğinin "ölüm saçan bir kundakçıya dönüşüp eli[n]de bir meşaleyle bütün ülkeyi dolaşmak" olduğunu söylüyordu. Jenny tamamen dibe vurmuştu; ailenin reddettiği bir dilenciydi ve hâlâ kocasını suçlamıyordu:

> Sanıyorum ki sevgili Karl, sana, eve bir sonuç alamadan, tamamen aldatılmış, yaralanmış ve ecel korkularıyla işkence edilmiş halde döneceğim. Seni ve küçük kafaları ne kadar özlediğimi bir bilsen. Çocuklar hakkında yazamıyorum, gözlerim titremeye başlıyor ve burada cesur görünmeliyim. O yüzden sen onları öp, küçük melekleri benim için binlerce kez öp. Senin ve Lenchen'in onlara ne kadar iyi bakacağınızı biliyorum. Lenchen olmasaydı burada bir an huzur bulamazdım. ... Elveda kalbimin Karl'ı.[11]

Jenny Hollanda'da kendini küçük düşürürken Marx Londra'da onu aldatıyordu; Jenny, Karl'ın ailesinden yardım için minnet ederken o, Dean Sokağı'nda Lenchen'le sevişiyordu.*

Böylesine affedilmez bir ihanet nedeniyle sadece Marx'ı suçlamak kolay olurdu, ancak bu, Lenchen'e, aslında karakterinde olmayan bir çekingenlik

---

* Marx-Engels metinleri konusunda günümüzün önde gelen uzmanlarından Terrell Carver, 1990'da, Palgrave Macmillan tarafından yayımlanan *Friedrich Engels, His Life and Thought* adlı kitabının beşinci bölümünün on bir sayfasını (s. 161-171) bu konuya ayırmış bulunuyor. Bütün verileri dikkatle gözden geçiren Carver'in belirttiğine göre, bu konudaki tek "belge", 1962'de "bulunmuş" olan ve Karl Kautsky'nin eski eşi Louise tarafından, 1898 yılında August Bebel'e yazılmış olduğu iddia edilen bir mektubun daktilo edilmiş bir "kopyası". 1890'da Helene Demuth (yakınları için Lenchen) ölünce, Kautsky'den yeni boşanmış olan Louise, Engels'in daveti üzerine ev işlerini yönetmek üzere Londra'ya geliyor. Geldikten dört yıl sonra evlendiği Dr. Ludwig Freyberger de, 1894'te, Engels'in yanına taşınıyor. Aslı hiçbir zaman bulunmamış olan bu "mektup"ta, ölüm döşeğindeki Engels'in, Marx'ın kızı Eleanor'a, Helene Demuth'un 1851'de dünyaya getirdiği ve nüfusa babasız olarak kaydedilen Frederick Demuth'un, gerçekte Marx'ın oğlu olduğunu anlattığı söyleniyor.

ve kırılganlık isnat etmek anlamına gelirdi. Şimdi otuz yaşında olan Lenchen evin diktatörü olarak bilinirdi; aile içinde, Marx köpürmüş haldeyken ve hizaya getirilmesi gerekirken onun karşısına çıkmaktan çekinmeyen tek kişi Lenchen'di.[12] Marx'ın onu kendi isteği dışında bir şey yapmaya zorlaması pek mümkün değildi. Belki Marx ve Lenchen (ikisinin de sevdiği bir eğlence olarak) birlikte içiyorlardı ya da Marx, Jenny uzakta olduğundan ve Engels ayrılmaya hazırlandığından bir teselli arıyordu ve öylece Lenchen'e sığınmıştı. Daha düşük ihtimalli bir senaryo ise, efendi Marx'ın hizmetçi Lenchen'i mülküymüş gibi istismar etmiş olmasıydı. Böyle ilişkiler alışılmadık değildi; bunlar sadece aristokratik yaramazlıklar olarak görülüyordu. Ancak Marx bir aristokrat değildi ve Lenchen aileden sayılıyordu. Jenny için kız kardeşi gibiydi ve Karl ile Lenchen, Jenny'nin annesi dışında en çok güvendiği insanlardı. Bunun Karl ve Lenchen'in ilk kez ilişkiye girmeleri olup olmadığı bilinmiyor, ama sonucu felaket olanı tek buydu: Lenchen hamile kalmıştı ve bu da Jenny'yle birlikte ikisinin de 1851'in baharında doğum yapacağı anlamına geliyordu.

Marx, Lenchen'in durumu hakkında bilgi sahibi olmuş olamazdı; şükür ki Jenny de habersizdi. Hollanda'dan, elinde Lion Philips'ten çocuklardan biri için bir oyuncak dışında başka bir şey olmadan döndüğünde, tekrar kavuşmanın eksiksiz sevinci içindeydi. Şöyle hatırlıyordu: "Zavallı küçük Edgar'ım zıplayarak bana geldi... ve Fawkeschen minik kollarını bana doğru uzattı." Jenny anılarında, ne kadar sınırlı, ne kadar güçlükle dolu olursa olsun, hayatlarına dönmeyi iple çekmiş olduğunu yazıyordu.[13]

Londra'daki ilk yıl boyunca Marx'a bağlanmış olan kişiler içinde en gösterişlilerinden biri August Willich'ti; von Willich olarak doğmuş, ancak komünist olduktan sonra bu soyluluk ibaresini terk etmişti. Prusya'nın en eski ve kalburüstü ailelerinin birinden geliyordu ve Prusya'ya krallarını veren Hohenzollern soyundan olduğu söyleniyordu. Baden'de Willich'in komutasında savaşmış olan Engels, Jenny'ye, Willich'in savaşta "yürekli, soğukkanlı ve becerikli" olduğunu, ama bunun dışında, sıkıcı bir kuramcı ve hayalperest bir sosyalist olduğunu söylemişti.[14]

Carver'in kanaatine göre bu iddia, hem yaşamı boyunca komünist hareketi ve Marx'ın adını korumak için elinden geleni yapmış olan Engels'in, hem de sonuna dek karısına âşık mazbut bir aile babası olan Marx'ın özyapısına hiç uymuyor. Carver'in kanaati bir yana, sorduğu şu iki can alıcı soru, gerçekten de dikkate alınmaya değer: 1) Bebel bu mektup üzerine niye konu hakkında hiç kimseye bir soru yöneltmemiştir? Gerçi mektup yazılmadan altı ay önce Eleanor intihar etmişti, ama ablası Laura ile Marx'ın İngilizce çevirmeni Sam Moore daha uzun yıllar yaşadılar. Konunun Marx'ın hayatta kalan yakınları tarafından soruşturulmamış, tartışılmamış olması garip değil mi? 2) Yazdığı iddia edilen bu mektuptan sonra Louise daha elli iki yıl yaşadı. Eğer yazıldıysa, bu mektubun dünyaya sarsıcı bir açıklama yapmak için kaleme alındığı apaçık. Bütün bu süre içinde, enerjik ve kararlı bir hayat sürmüş olan Louise'in, 1950'ye dek bu konuya bir daha hiç değinmemiş olması ve "mektubunun kopyası"nın ölümünden on iki yıl sonra ortaya çıkmış olması kuşku uyandırıcı değil mi?

Yordam Kitap, Terrell Carver'in söz konusu kitabını 2019 güzünde yayımlamayı tasarlıyor. *–Türkçe Ed.*

August (ismine yaraşır şekilde) atılgan bir savaşçı kahramana uygun bir görünüme sahipti. Delip geçen mavi gözleri, heykeltıraş elinden çıkmış biçimli elmacık kemikleri, kumral, dalgalı ve gür sakalıyla düzgün ve gösterişliydi. Köln'de radikal doktor Andreas Gottschalk'la işbirliği yapmıştı ve orada, 1848'in başlarındaki ilk komünist ayaklanmayı tertipleyenlerden biriydi. Ancak Marx'ın Willich'le, Londra'ya Engels'in yazdığı bir tavsiye mektubuyla gelene kadar pek bir ilişkisi olmamıştı.[15] O günden itibaren Willich, Marx'ın tarafına katılmış, partinin, İngiltere ve Prusya'daki açık ya da gizli tüm işlerinde yer almıştı. Jenny, Marx'lar henüz daha Chelsea'de yaşarlarken, Willich'in bir sabah erkenden yatak odalarında hayat dolu bir şekilde belirişini şöyle anlatıyordu: "Gri yün yeleği, belinde kemer yerine kırmızı bir kuşak, gerçek bir Prusyalı gibi kükreyen kahkahalarla, şu 'doğal' komünizm üzerine uzun kuramsal bir tartışmada etraflı bir açıklamaya hazır biçimde, bir Don Kişot gibi [içeri girdi.]"[16] Marx uzatmasına izin vermemişti, ancak bu, kesinlikle, Marx evindeki son samimi karşılaşmaları değildi. Görünüşe göre, yakışıklının Jenny'de gözü vardı.

Willich nasıl dayanabilirdi ki? Jenny de aristokrasiden geliyordu, inançları ve evliliği nedeniyle zor duruma düşmüştü, ama yine de başını dik tutuyor, cazibesini koruyor ve etrafındakilerde saygı ve bağlılık duyguları uyandırıyordu. Willich, gerçek bir Alman romantiği olarak Jenny'nin yardımına koşmanın görevi olduğuna inanmış olabilir. Niyeti hiç de gizli değildi; Jenny, "Beni görmeye gelirdi, çünkü her evliliğin içini kemiren kurdun peşine düşüp onu ayartmanın peşindeydi," demişti.[17] Willich bunu başaramamıştı, ama Marx'ın korkunç kıskançlığını uyandırmayı başarmıştı.

Marx, Engels ve Willich 1850 yazı boyunca Birlik ve mülteci işlerinde birlikte çalışmışlardı, ancak aralarında, strateji konusunda, şüphesiz Marx'ın dolaylı biçimde "kişisel meseleler" diye değindiği durumun keskinleştirdiği bir ayrılık oluşmaya başlamıştı. Marx 1848'den beri siyasi ajitasyon ve muhalif gazetecilik uğruna tüm kurumsal çalışmalarını bir kenara bırakmış olsa da, düşüncesinde devrimin yakın *olmadığı* fikri belirginleşiyordu. Ne var ki Willich, gizli dernekçiliğe düşkün olan bir eylem adamıydı. Birlik'in, üye sayısının azlığına karşın, yalnızca irade gücüyle bir ayaklanmayı tetikleyebileceğine inanıyor ve Marx'ın, kitlesel bir toplumsal değişimin, büyük olasılıkla, daha uzun yıllar ötede olduğuna dair çıkarımına katılmıyordu. Marx, kendi hesabına, başarılı bir devrim için belirli şeylerin gerekli olduğunu ileri sürüyordu, ancak Willich'in aceleci şiddet öğretisi bunlardan biri değildi.

Bu sürtüşme anlamlıydı. Marx birçok yönden devrimciden ziyade toplumsal evrimciydi; fikirleri devrimciydi, ama yöntemleri evrimciydi. Marx'a göre, bir devrim ancak belirli tarihsel süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkabilir ve güç yoluyla, zamanı gelmeden başlatılamazdı. Bir uzman, Marx'a göre eski toplumun yerine yenisinin gelmesi için iki gelişmenin gerekli olduğunu açıklıyordu: İlk olarak, kitleler arasında daha fazla sınıf bilincinin oluşması ve sendikalar

aracılığıyla ve ifade, toplanma ve basın özgürlüğü kullanılarak, toplumsal-siyasal sürece katılımın artması gerekliydi. İkinci olarak, proletarya sınıfsız –komünist– bir toplum kurmadan önce, bir küçük burjuva hâkimiyeti* döneminin yaşanması gerekiyordu.[18] Willich için bu sözler küfür sayılırdı. Marx'ı, kuramın güvenli dünyası için devrimin savaş alanını terk etmekle suçluyordu.

Willich, etrafında bir ordu olmadan dolaşmaktan hoşlanmayan adamlardandı ve Marx'ın düşünsel iddialarına karşı müttefikler aramaya başlamıştı. Bir aristokrat olarak doğmuş olmasına karşın, Willich'e olan desteğin büyük kısmı işçi sınıfına mensup Alman mültecilerden geliyordu. Onlarla yaşıyor, onlarla yiyip içiyor ve onlarla senli benli konuşuyordu. Bu nedenle, burjuva olduğu ve masraflarının işçilerden yürütülen parayla ödendiği kulaktan kulağa fısıldanan koşullar içinde, ailesiyle yaşayan Marx'a kıyasla çok daha popülerdi.[19]

O yılın başında Marx, Engels ve çalışma arkadaşları, Uluslararası Devrimci Komünistler Derneği {Universal Society of Revolutionary Communists} adlı bir Londra örgütüyle işbirliği yapmışlardı. Bu gruba hâkim olan Fransızlar, Auguste Blanqui'nin takipçileriydi (1848'de Fransız Ulusal Meclisi'ni dehşete düşüren, hapishane solgunluğu içindeki kireç gibi beyaz dudaklarıyla Blanqui[20]). Marx, hâlâ Fransa'da mahpus olan Blanqui'yi takdir ediyordu, ancak "devrim simyacıları" olarak gördüğü Devrimci Komünistler Derneği'ndeki yoldaşlarından hızla soğumuştu. Ayrıca bunların, akılsızca, hiç şüphesiz bir başka yenilgiyle sonuçlanacak olan bir çatışmayı kışkırtabileceklerini düşünüyordu.[21]

Ancak Willich, Haziran Günleri'ndeki rolü nedeniyle zorunlu sürgüne mahkûm olduktan hemen sonra Fransa'daki hapishaneden kaçmış olan Emmanuel Barthélemy adlı bir sabıkalının da dahil olduğu bu grupla daha yakından çalışmaya başlamıştı.[22] Barthélemy, Marx ve dostları kadar Fransız göçmenlerin de gözdesi olan, Oxford Caddesi yakınında Rathbone Meydanı'ndaki bir eskrim salonunu sıklıkla ziyaret ediyordu. (Bir çalışma arkadaşı Marx'ın Fransızlarla "ihtirasla" dövüştüğünü anlatıyordu: "Teknikteki eksiklerini saldırganlıkla telafi etmeye çalışıyordu."[23]) Barthélemy de Marx'ın dairesini ziyaret etmeye başlamıştı. Ancak Jenny ondan hoşlanmamıştı. Barthélemy otuzundan daha yaşlı değildi. Yüzünü muhtemelen olduğundan daha soluk gösteren siyah bir bıyığı ve keçi sakalı vardı; ancak Jenny onun tuhaf olduğunu düşünüyor ve şaşkın siyah gözlerini –boşluğa bakan gözlerini– itici buluyordu.[24] Marx'ların bilmediği, Barthélemy'nin siyaseti, cinayet dahil çeşitli suçlara bahane eden vahşi bir adam olduğuydu. İlgisini en çok çeken devrim, birinin sırtına saplanan bıçağın devrimiydi.

Kendisi de o yaz Marx'ın kapısında belirmiş olan yirmi dört yaşındaki genç komünist Wilhelm Liebknecht'e göre, Willich ile Barthélemy, Marx'a komp-

---

* Yazarın, "bir uzman"a dayandırdığı ve komünist toplum kurulmadan önce, Marx'a göre, "bir küçük burjuva hâkimiyeti" döneminin yaşanması gerektiği iddiası apaçık bir yanılgıdır. *-Türkçe Ed.*

lo kurmaktaydılar: "Marx'a hain diyorlar ve hainlerin öldürülmesi gerektiğini söylüyorlardı."[25] Willich bir taraftan destek için aşırılık yanlılarına yanaşırken, aynı zamanda, Marx'la Engels'in bir yıl önce mülteci komitesinden kovdukları küçük burjuva demokratlara görüşme önerilerinde bulunuyordu. Willich komitenin demokratlarla yeniden işbirliğine girmesi için kulis yapıyor, birleşmenin çabalarını güçlendireceğini ileri sürüyordu. Fikirleri reddedilince hışımla Komünist Birlik'in Merkez Yönetimi'nden istifa etmişti. Ancak birkaç gün sonra, açık ki kavga çıkarmak için, bir Birlik toplantısına katılıp Marx'a hakaretlerde bulunmuş ve sonunda onu düelloya davet etmişti.[26] Sorunun kökeni gerçekten de siyasi olabilirdi, ancak arka perdede Willich'in Jenny üzerindeki emelleri ve Barthélemy'nin Willich üzerindeki zehirli etkisi vardı.

Marx, zaten İngiltere'de yasadışı olan düello fikrini tamamen reddediyor olsa da, Marx ve ailesinin yardımına koşmaya can atan tez canlı yiğit Conrad Schramm, Willich'e hakaret ederek kendini çatışmanın ortasına atmıştı. Bu durumda düello, yirmi sekiz yaşındaki Schramm ile kırk yaşındaki Willich arasında olacaktı.[27] Schramm, Marx'ın düellodan vazgeçme ricalarını göz ardı etmiş, Polonyalı bir subay olan Henryk Miskowsky'yi tanığı olarak yanına alarak, Willich ve Barthélemy'yle birlikte gece seferi yapan bir vapurla Belçika'ya geçmişti.[28] Liebknecht'in anlattığına göre, "Schramm bir kere bile bu silahı kullanmamış, Willich ise hedefini hiç ıskalamamış" olsa da, düelloyu tabancayla yapmakta anlaşmışlardı.

Liebknecht ertesi gün, 12 Eylül'de, Marx'ın apartman dairesinde Jenny ve Lenchen'le birlikte dakikaları sayıyordu. Jenny düellonun nedeni değildi, ama yine de, Willich'le olan durum nedeniyle şüphe yok ki sorumluluk duyuyordu. Liebknecht'le birlikte bütün gün haber beklemişler, ancak akşam olana ve Liebknecht ile Marx evden ayrılana kadar kapı çalınmamış, buna karşılık, onlar gittikten sonra kapı açılmış ve Barthélemy içeri girmişti. Girince hızla eğilip selam vermiş ve Jenny'yle Lenchen'in "Schramm'dan ne haber?" sorusuna, "Schramm'ın kafasında bir kurşun bulunuyor" diye cevap vermişti. Barthélemy bir kez daha eğildikten sonra, kadınları dostları için yas tutar biçimde bırakıp ayrılmıştı. Liebknecht, "kendini kaybetmiş hanımefendinin korkusunu tahmin edebilirsiniz; şimdi içgüdüsel nefretinin onu aldatmamış olduğunu anlıyordu," diyor.

Çılgına dönmüş olan Jenny, haberi, bir saat sonra eve dönen Marx ile Liebknecht'e aktardı. Liebknecht, hepsinin Schramm'ı kaybetmiş olduklarına inandıklarını söylüyordu. Ancak ertesi gün, tam da onun hakkında konuşurlarken, "kapı açıl[mış] ve üzüntüyle yası tutulan kişi, kafası sargılı ama kaygısızca gülerek içeri gir[miş] ve onu sersemleten, ama kafasını ancak sıyırıp geçen bir mermi yemiş olduğunu aktar[mıştı]. Bilinci yerine geldiğinde tanığı ve doktoruyla birlikte sahilde yalnızdılar."[29] Schramm sağ kurtulmuştu, ancak Marx ve Willich'in ilişkileri öyle kalamazdı. Düellodan dört gün sonra, bir Merkez Yönetimi toplantısında, ayrılık resmen gerçekleşti.

Toplantının tutanakları, ayrılıktan önce yaşanan drama konusunda suskun. Marx, elmas kadar sert ve parlak zekâsıyla, her türlü fikir çatışmasından galip çıkacağını biliyordu. Daha kişisel durumlarda patlamaya hazır bir volkan gibi olabilse de, bu tür toplantılarda mümkün olduğunca soğukkanlı ve akılcı kalarak karşıtlarının sinirlerini bozmaktan zevk alır görünüyordu. Merkez Yönetimi, Marx'ın, Komünist Birlik'in yürütme organının Londra'dan Köln'e taşınmasına, yönetmeliğinin geçersiz sayılarak yeniden yazılmasına ve Londra Birliği'nin iki gruba ya da iki "bölgeye" bölünerek birbirinden bağımsız, ama doğrudan Köln'e bağlı olarak faaliyet göstermesine dair önergesini görüşüp oylamak üzere toplandığında da, benzer bir durum söz konusuydu.[30] Marx, bu adımların kamuoyunun gözü önünde skandal bir bölünmeden kaçınmak ve üyeler arasında ne anlaşmazlık olursa olsun, Birlik'in ayakta kalmasını garantilemek için gerekli olduğunu söylüyordu. Londra grubunun, yalnızca kişisel meselelerden değil, bir sonraki devrim karşısındaki konumlanmalar nedeniyle de bölündüğünü açıklıyordu. "Biz işçilere, durumu değiştirmek ve iktidara hazırlanmak için kendilerini eğitmeleri gereken on beş, yirmi, elli yıllık bir iç savaştan geçmeleri gerektiğini söylerken, [diğer Birlik fraksiyonu] iktidarı *derhal* ele geçirmeliyiz, yoksa en iyisi yataklarımıza girip uykuya dalmak olur, diyor." Marx kendi "bölge"sinde on iki kişiden fazlasını istemediğini; öteki Londra Birliği'nin geri kalan üyeleri alabileceğini söylüyordu.[31]

Karl Schapper başından beri Birlik üyesi ve Marx'ın yakın dostuydu, ancak bu konuda karşı tarafta yer alıyordu. Marx'ın yavaş gitme yaklaşımına katılmıyor ve "giyotine yatırılacağı[nı] kesinkes bilse de, her şeye rağmen Almanya'ya gidip savaşacağı[nı]" söylüyordu. Eğer Marx Londra Birliği'ni ikiye bölmek istiyorsa öyle yapabilirdi ancak, "bu durumda iki Birlik olmalı[ydı]. Biri kalemleriyle, diğeri ise başka yollardan çalışanlar için."[32]

Willich sessiz kalmıştı. Hatta Marx bir noktada onu konuşturmaya çalışmıştı, ancak o ve başka bir üye görüşmelere karşı küçümseyici tutumlarını göstermek üzere toplantıyı terk etmişlerdi. Bir oylama yapılmış ve sadece Marx'ın grubu oy kullanmıştı. Bekleneceği gibi, ayrılmayı oybirliğiyle desteklemişlerdi.[33] İki gün içinde Marx ve çalışma arkadaşları Alman İşçileri Eğitim Derneği'nden istifa etmiş ve hemen ardından, Uluslararası Devrimci Komünistler Derneği'ndeki Blankicilerle ilişkiyi kesmişlerdi. Engels, Marx ve George Julian Harney, grubu, dernek sözleşmesinin yanışını izlemek üzere Engels'in Dean Sokağı'nın başındaki apartman dairesine davet eden bir mektup yazmışlardı.[34] Marx'ın tertibinde, Willich gibilerini ve işbirlikçilerini yere sermek için son bir adım daha vardı: Köln'deki yeni Merkez Yönetimi'nden, Londralı ayrılıkçıların başkaldırı halinde olduklarını, tüm Birlik anlaşma ve yasalarını çiğnediklerini söyleyerek, ihraç edilmelerini istemişti. Köln bu isteği yerine getirdi.[35]

Marx'ın bu tatlı zaferi Harney'nin *Komünist Manifesto*'yu gazetesi *The Red Republican*'da yayımlamasıyla aynı zamana denk gelmişti. Bu, çalışmanın ilk İngilizce çevirisiydi ve aynı zamanda, ilk kez yazarlarının adını taşıyordu: "Yurttaş

Charles Marx ve Yurttaş Frederic Engels."[36] Ancak Marx'ın her iki zaferin de tadını çıkaracak zamanı yoktu. Birlik'teki karşıtlarını yok ederken, (*Manifesto*'ya gerici diyen) canavar bir düşman ordusu yaratmıştı ve Engels Manchester'a gitmeye hazırlanıyordu. Dostunun ayrılmasıyla Marx, Londra'da acemi çaylaklardan oluşan bir takipçi grubuyla baş başa kalacaktı. Jenny'nin dışında gerçekten düşünsel anlamda bir dostu ve Komünist Birlik darbesinin ardından gelecek kaçınılmaz tepkiyi savuşturmasına yardımcı olacak biri yoktu. Ayrıca yakasını bırakmayan mali sorunlar da vardı. Marx Ekim'in son günlerinde (Frankfurt'ta Jenny'nin rehincideki gümüşlerini kaptırmamak için Mayıs'tan beri ödemelerini sadakatle yapmakta olan) Weydemeyer'e yazıp gümüşleri satıp parayı kendisine göndermesini istemişti; ailenin paraya ihtiyacı vardı. Satılmamasını özellikle istediği parçalar, küçük gümüş bir kupa, bir gümüş tabak ve küçük birer bıçak ve çataldı. Bunlar beş buçuk yaşındaki kızı Jennychen'e aitti.[37]

Çocuklar Marx'ların hayatındaki bir iki mutluluk kaynağından biriydi. Bilmedikleri bir dil konuşan insanlarla çevrili olmanın yarattığı dehşetin yanı sıra, taşınma travmasına, parasal ve siyasal dramalara, soğuk ve açlığa rağmen Jenny, kızları "şirin, çiçek açan, neşeli ve morali yüksek" olarak tarif ediyordu. "Tombul oğ[ulları]" üç yaşındaki Edgar'ın, "bir gülünç mizah abidesi ve maskaralık fikirleriyle dolu" olduğunu söylüyordu: "Minik afacan bütün gün muazzam bir adanmışlıkla ve avazı çıktığı kadar yüksek sesle gülünç şarkılar söylüyor ve Freiligrath'ın *Marseillaise*'inden '*Gel, Ah Haziran, bize hareket getir / Yüreğimizin hasretini çektiği canlı hareketi*' dizesini sağır edecek bir sesle söylediğinde, bütün ev yankılanıyor."[38]

Londra'daki ilk yıllarında tek ıstırap çeken çocuk orada doğmuş olandı, ama acısı uzun sürmemişti. Heinrich Guido, 19 Kasım'da, ilk doğum gününden kısa süre sonra geçirdiği zatürrenin etkisiyle ölmüştü. Marx Manchester'daki Engels'e "minik barut komplocusu"nun o sabah bir kasılma nöbetinin ardından öldüğünü bildirmek üzere yazıyordu: "Daha birkaç dakika önce gülüp şakalaşıyordu. ... Buranın nasıl olduğunu tahmin edebilirsin. Özellikle şu zamanda yokluğun bizi çok yalnız hissettiriyor."[39] Dört gün sonra Marx, Engels'e Jenny'yi şöyle anlatıyordu: "Gerçekten tehlikeli bir heyecan ve tükenmişlik içinde. Çocuğu kendisi emzirmiş ve yaşaması için, en zor koşullarda ve en büyük özveriyle savaşmıştı."[40]

Jenny'nin "benim zavallı küçük keder çocuğum" dediği Fawksy, Tottenham Court Yolu'nun dışındaki Quaker mezarlığına gömülmüştü.[41] Aile cenaze alayıyla ilerlerken, ufak tabutu çok fazla yol gitmek zorunda kalmamıştı. Soho'nun kalabalık arka sokakları boyunca cenaze alayları alışıldık bir görüntüydü ve muhtemelen Marx'lar fazla dikkat çekmemişlerdi. Yoksa bu da acılarını daha da artırırdı. Birkaç sokak ötede talihli başkaları haddi hesabı olmayan servetlere sahip olarak refah içinde yaşarken, sefaletin pençesine düşmüş olan ve çıkış yolu bulamayan çok sayıda aileden sadece biriydiler.

1 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Ağustos 1850, Moskova.

2 Marjorie Caygill, *The British Museum Reading Room*, s. 29; Asa Briggs ve John Callow, *Marx in London*, s. 50.

3 Caygill, s. 5-6.

4 *MECW*, Cilt 38, s. 239-240.

5 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 136; Raddatz, *Karl Marx*, s. 139.

6 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 137.

7 Carver, *Friedrich Engels*, s. 139.

8 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 138; Carver, *Friedrich Engels*, s. 139.

9 *KMIR*, s. xvii.

10 *MECW*, Cilt 38, s. 274.

11 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Ağustos 1850, Moskova; *KMIR*, s. 24.

12 *KMIR*, s. 59-60.

13 *A.k.*, s. 24.

14 McLellan, *Karl Marx*, s. 228.

15 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 156, 205.

16 *KMIR*, s. 22.

17 McLellan, *Karl Marx*, s. 228.

18 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 23.

19 Marx, yaşamı boyunca ve ölümünden sonra da, hatta yirminci yüzyılda bile, bir yandan emekçilerin savunucusu gibi görünürken diğer yandan burjuva bir hayat sürmekle suçlanmıştır. Bu suçlama, gördüğümüz gibi, Londra'da yaşamaya başladıktan hemen sonra, ama özellikle de 1864 sonrasında, gazetecilerin Marx'ın görünüşte konforlu büyük bir evde yaşadığını öğrenmesiyle birlikte ortaya atılmıştır. Ancak gazeteciler, bu zenginlik görüntüsünün aslında bir illüzyon olduğunu bilmiyorlardı. Bu eleştiri, Marx'ı ikiyüzlü biri gibi resmederek gözden düşürmeye çalışan Soğuk Savaş dönemi biyografi yazarlarınca tekrar canlandırıldı. Aslında Marx'ın hayatı; eğitimli, orta sınıf bir Prusyalı ve aile babası olması nedeniyle "burjuva" bir hayattı, ama bunun dışında görünüşteki her türlü konfor, Engels sayesindeydi. Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 217; McLellan, *Karl Marx*, s. 228.

20 *MECW*, Cilt 10, s. 614-615.

21 *REM*, s. 292.

22 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 106-107.

23 *REM*, s. 112; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 104-105.

24 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 104.

25 *A.k.*, s. 106-107.

26 McLellan, *Karl Marx*, s. 229.

27 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 106-107; *MECW*, Cilt 38, s. 618.

28 McLellan, *Karl Marx*, s. 229.

29 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 106-107.

30 *MECW*, Cilt 10, s. 625-626.

31 *A.k.*, s. 626-627.

32 *A.k.*, s. 628.

33 *A.k.*, s. 629.

34 *A.k.*, s. 483-484.

35 *A.k.*, s. 625, 633; Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 62-63.

36 *MECW*, Cilt 39, s. 60 ve Cilt 10, s. 627; Porter, *Refugee Question*, s. 41.

37 *MECW*, Cilt 38, s. 240-241.

38 *A.k.*, s. 558-559.

39 *A.k.*, s. 241.

40 *A.k.*, s. 242.

41 *A.k.*, s. 250.

Bonn Üniversitesi'ndeki ilk yılında, on sekiz yaşındaki Karl Marx'ın portresi (Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü [IISG], Amsterdam)

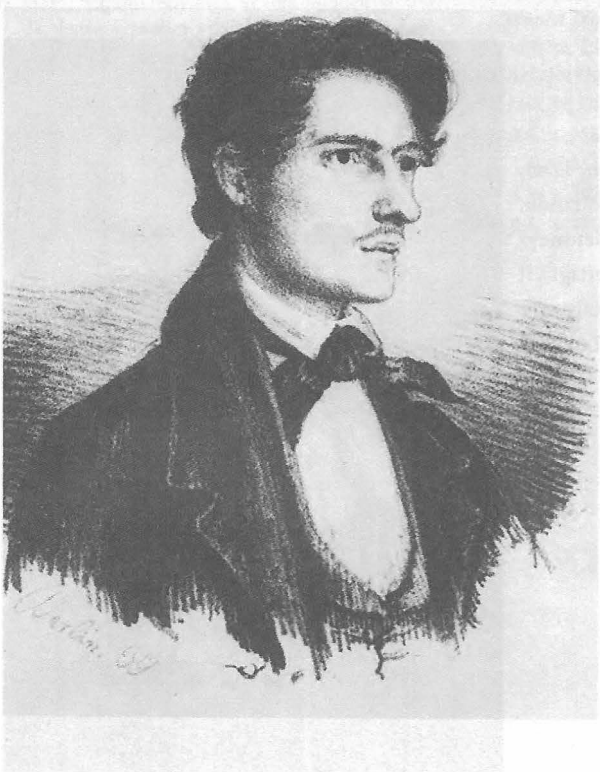

Jenny von Westphalen, Trier, 1836 civarında, Karl Marx'la evlenmeyi gizlice kabul ettiği yıl (David King Koleksiyonu, Londra)

Ferdinand von Westphalen, Jenny Marx'ın en büyük ağabeyi, Marx ve Jenny'nin Londra'da yaşadığı dönemde Prusya içişleri bakanıydı. Gerici politikaları Marx'ın arkadaşlarının tutuklanmasıyla sonuçlandı.

(Friedrich-Ebert-Stiftung Müzesi/Araştırma Merkezi, Trier)

Edgar von Westphalen, Jenny Marx'ın en yakın olduğu erkek kardeşi, aynı zamanda Karl Marx'ın ilk takipçilerinden biri. 1840 ortalarında Amerika'ya gitmek için Avrupa'dan ayrıldı ve Marx ve Jenny'yi büyük şaşkınlığa uğratarak Amerikan İç Savaşı sırasında Konfederasyon saflarına katıldı.

(Friedrich-Ebert-Stiftung Müzesi/Araştırma Merkezi, Trier)

Friedrich Engels, yirmi beş yaşında, 1844 yılında Karl Marx'la tanışıp hayat boyu sürecek bir işbirliğine başladıktan kısa bir süre sonra. (IISG, Amsterdam)

Helene Demuth yaklaşık kırk yıl Marx ailesiyle birlikte yaşadı, onlarla birlikte fakirliğe katlandı. Marx'ın oğlunu dünyaya getirdikten sonra, 1851 yazında kısa bir süre aileden ayrı kaldı. (David King Koleksiyonu, Londra)

Marx'ların 1845 başlarında yaşadığı Brüksel'deki rue de l'Alliance, zanaatkârlarla küçük dükkân sahiplerinin bulunduğu bir işçi sınıfı mahallesindeydi. Marx'ın birçok arkadaşının ilk defa bir araya geldiği ve "Marx Partisi"nin doğduğu yer burasıdır. (David King Koleksiyonu, Londra)

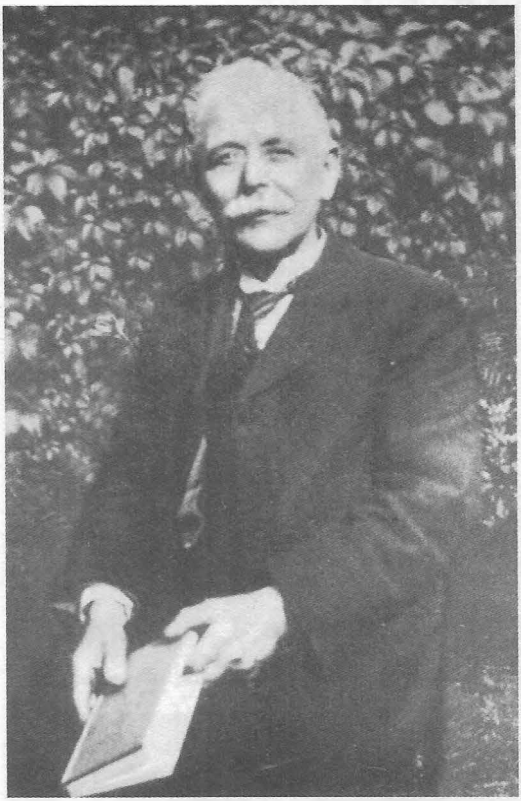
Wilhelm Wolff, Lupus olarak bilinir, Marx'ın çevresine Brüksel'de dahil oldu. 1864'te ölen bu öğretmen, Marx ve Jenny'ye yaklaşık 1000 sterlin bırakmıştı. Marx *Kapital, Cilt I*'i ona ithaf etti. (Friedrich-Ebert-Stiftung Müzesi/ Araştırma Merkezi, Trier)

Edgar Marx, aile dostu Roland Daniels tarafından çizilen resmi, Marx ve ailesinin, Marx'ın faaliyetleri yüzünden üç ülkeden birden sınır dışı edilmeleriyle sonuçlanacak çalkantılı isyan günlerinin ortasında, Köln'de yaşadığı 1848 yılından. (IISG, Amsterdam)

Marx ailesinin en büyük trajedilerinden bazıları, Londra, Soho'da bulunan Dean Sokağı, 28 Numara'daki bu çatı katı dairesinde yaşandı. Marx'ların evi her milletten devrimci ve bohem için bir sığınaktı. Bu tarihsiz fotoğraf, aile buradan taşındıktan on yıllar sonra çekildi. (IISG, Amsterdam)

Frederick Demuth, Karl Marx ve Helene Demuth'un oğlu olarak 1851 yılında dünyaya geldi. Londra'nın Doğu Bölgesi'ndeki bir koruyucu aile tarafından Marx'lardan uzakta yetiştirildi ancak sonraki yıllarda Eleanor Marx'ın en yakın dostlarından biri oldu. (David Heisler, Londra)

1856'da otuz altı yaşındaki Friedrich Engels, babasının İngiltere, Manchester'daki tekstil fabrikasında çalışıyor ve Marx ve ailesine maddi destek sağlamak için şirketin kaynaklarından yararlanıyordu. Bir işadamı ve bir devrimci olarak ikili bir hayat sürdü. (IISG, Amsterdam)

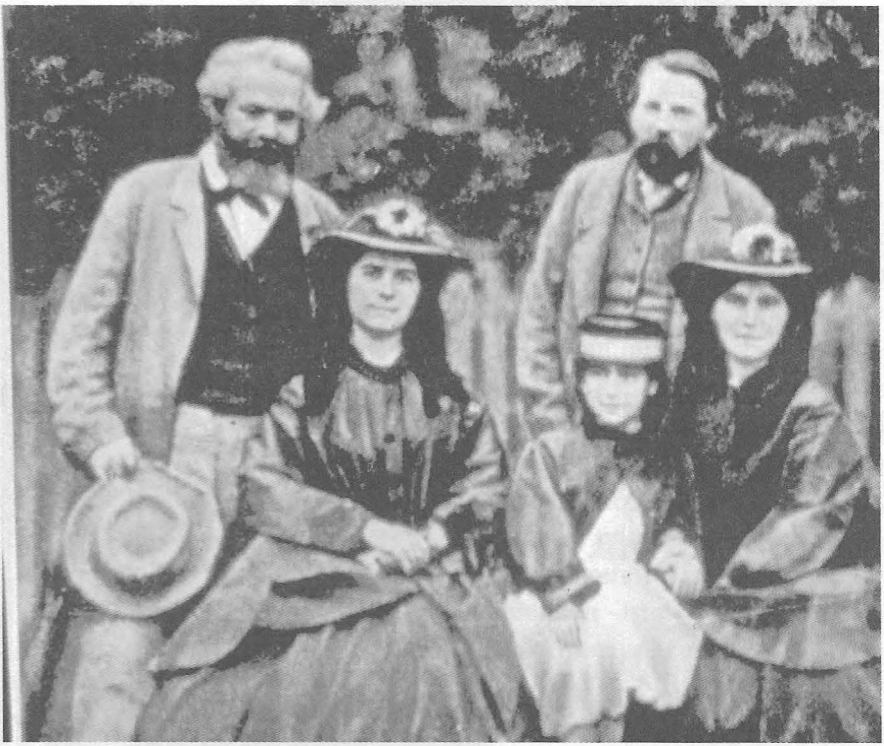
Marx, 1857'de, iktisat çalışması için Almanya'da yayıncı bulmak amacıyla Ferdinand Lassalle'e başvurdu ancak Lassalle Almanya'daki sosyalist hareketin ve işçi hareketinin zirvesine yükseldikçe Marx ile aralarındaki ilişki bozulmaya, rekabete dönüşmeye başladı. Lassalle, 1864 yılında, on dokuz yaşındaki bir kadın yüzünden girdiği düelloda öldü. (IISG, Amsterdam)

Marx, 1861, Ferdinand Lassalle ve Kontes von Hatzfeldt tarafından Berlin'de misafir edildikten ve Hollanda'daki kuzini Antoinette Philips tarafından şımartıldıktan sonra. (David King Koleksiyonu, Londra)

Laura Marx, yaklaşık on altı yaşındayken, 1862, Britanya Müzesi Okuma Salonu için okur kartı aldığı ve babasına araştırmalarında yardımcı olduğu yıl. (IISG, Amsterdam)

Marx (solda ayakta), Friedrich Engels, Marx'ın kızları (soldan sağa) Jenny, Eleanor ve Laura, 1864. Aile, Londra'daki Modena Villaları'nda bulunan büyük, yeni evlerine taşındıktan sonra. (David King Koleksiyonu, Londra)

Rus anarşist Mihail Bakunin, Paris'te bulundukları ilk günlerden itibaren Marx'ın rakibi oldu. Bakunin, 1869 yılında UİB'nin kontrolünü Marx'tan almak için planlar yapıyordu.
(IISG, Amsterdam)

Bu fotoğraf çoğunlukla Marx'ın karısı Jenny'nin portresi olarak kabul edilir ancak bir Rus tarihçi fotoğrafın aslında Marx ailesinin dostu olan Gertruda Kugelmann'a ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. Fotoğraf, Kugelmann'ların yaşadığı Hannover'de çekilmiştir.
(IISG, Amsterdam)

21. Bölüm

Londra, 1851 Kışı

> Burjuva toplumunun üretici güçlerinin, burjuva ilişkileri içinde mümkün olan en bereketli şekilde gelişmesini sağlayan bu genel gönenç döneminde, gerçek bir devrim söz konusu olamaz.
>
> *Karl Marx ve Friedrich Engels*[1]

1851 Yılında Kraliçe Viktorya, sevgili kocası Prens Albert'in dünyayı barış ve refah temelinde birleştirmiş olduğunu gururla ilan ediyordu. Albert, bir ticaret, sanayi ve yenilikçilik zaferi olan ilk Büyük Dünya Fuarı'nı yaratan seçkinler komisyonunun başkanıydı. Açılış günü olan 1 Mayıs'ta Londra nüfusunun dörtte biri olaya şahit olmak üzere Hyde Park'ta toplanmıştı. Etrafındaki harikalardan mest olmuş olan otuz iki yaşındaki kraliçe de aralarındaydı. Fuar için özel olarak inşa edilmiş ve Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası'nınkinden daha büyük bir kubbeye sahip olan Kristal Saray'ın içinde, Foucault Sarkacı'ndan sifonlu tuvalete, pamuk ipliği eğirme makinesi ve Ay'ın dagerreyotipi resmine kadar çağın harikalarını içeren yüz bin kadar sergi bulunuyordu. Fuar, malları istisnai bir kolaylıkla hareket ettiren çok katlı dükkânlarıyla alışveriş merkezinin doğumunu müjdeliyordu. Aynı zamanda, dünyanın en büyük dahili serasına sahipti ve insanın doğa üzerindeki hâkimiyetini sergiliyordu. Arkada bin kişilik bir koro Handel'in "Şükürler Olsun Nakaratı"yla kabarırken kraliçe, "İnsan kendini ..., daha önce duyduğum herhangi bir ayinden daha fazla adanmışlıkla dolu hissediyor" diyordu.[2] Böylelikle, İngiltere Kilisesi'nin başı, sanayiyi yeni din ilan ediyordu. Britanya'da Kapitalizm –işin erbabı tarafından, şanlı karşılığı olan emperyalizm[3] ile birlikte, kullanılmaya henüz yeni başlanan bir sözcüktü bu– Altın Çağı doğmuştu.

Gerçekten de, Avrupa'nın tamamında Kral Kapital tahta çıkmıştı. İsyanlardan sonuncusunun bastırıldığı ve gerici güçlerin yeniden başa geçirildiği 1849'dan kısa süre sonra bir iktisadi genişleme başlamıştı. Hükümetler Marx'ın vaazlarında içerilmiş olan işsizlik, açlık ve bunlardan kaynaklanan hastalığın, bekaları için herhangi bir ideolojiden, hatta bir düşman ordusun-

dan çok daha tehlikeli olduğuna, çünkü toplumun en alt tabakasının –temelinin– ayaklanması halinde iskambilden evin bütünüyle çökeceğine dair dersi iyi öğrenmişlerdi. Bundan korunmak için demiryolları, konutlar, fabrikalar ve çok sayıda kişiyi istihdam edebilecek ve daha önemlisi sağlam bir kâr getirebilecek her şeyin inşası için çalışma programları oluşturulmuştu.[4] Londra'da sadece 1851 yılında inşaat sektörü altmış altı binden fazla kişiyi istihdam etmiş, başkentin en büyük sanayisi haline gelmişti. Söylemeye hacet yok ki, inşa ettikleri evler, kenar mahallelere tıklım tıklım doluşmuş olanlar için değildi. İnşaat çılgınlığı; Belgravia, Kensington ve bir anda nakit zengini olmuş orta sınıf için villaların yükselmeye başladığı Kuzey Londra'nın yeni banliyölerinde yaşanıyordu.[5]

Bütün bu sanayi, Avrupa'nın krallarının ve onların, demiryolu sahibi olan ve borsa denilen heyecanlı ve genişleyen arenada oyunlar oynayan işadamlarının sızmış olduğu uysal parlamentolarından olur almıştı. Bu kişiler, başarı ve refahın şu basit reçeteye uyuldukça devam edeceğini ileri sürüyorlardı: İş dünyası özel mülkiyete tabi ve rekabetçi olmalıydı ve (emek dahil) tüm metaları mümkün olan en düşük fiyattan alırken ürünlerini serbest piyasada mümkün olan en yüksek fiyattan satmalıydı. Reçete, kapitalizmin reçetesiydi.[6]

Demiryolları, buharlı gemiler ve telgraf iş dünyasına hız getirmiş, önceleri zaman ve mesafenin getirdiği kısıtları kaldırmıştı, ancak piyasadaki yeni cesaretin ve bazen de pervasızlığın asıl ilham kaynağı altındı. Avrupalı işadamları, Kaliforniya'daki emsallerinin, Amerika'nın hudut boylarının umursamaz ve kuralsız ortamında servetten dağlar biriktirdiklerini izlemişlerdi. Avrupa hükümetleri de kendi görece boşalmış hazinelerine bakıp Kıta'nın işadamlarının hükmü kalmamış kurallar yüzünden zarara uğradıklarını kabul ettiler.[7] Böylece madencilik üzerindeki düzenlemeler kaldırıldı, ticaret kuralları serbestleştirildi ve yasalar ticaretin gelişmesini teşvik edecek biçimde yeniden yazıldı.[8]

Londra'daki fuar bu ticari uyanışı yansıtıyordu ve ortalama bir işçinin yeni iktisadi zorunluluklardan kaçınmak için hiçbir yolu bulunmadığı gibi, ortalama bir Londralının da büyük gösteriden kaçınması mümkün değildi. Şehrin belli yerleri, gelmesi beklenen birçok devlet başkanı ve diğer mevki sahipleri için dönüştürülmüştü: At gübresi neredeyse yere düşer düşmez toplanıyor; boyacılar bina süslemelerini yeşil, bordo, gök mavisi ve sarı boyayla tazeliyor; dükkân sahipleri kurum kaplı vitrinlerini parlatıyordu; ve en önemlisi, her akşam Hyde Park'ta uyuyan yüzlerce evsiz daha uzaktaki çayırları istila etmek üzere sürülmüştü. Londra denilen yaşlı dula allık sürülüp pudralanmış ve misafirler için hazır edilmişti.

İngilizlerin sadece fuar konusunda değil, ülkenin dünyadaki konumu konusunda da, kendi kendini övmesinin sınırı yokmuş gibi görünüyordu. 1851'e gelindiğinde Britanya, dünyadaki okyanus aşırı gemilerin ve tüm demiryolla-

rının yarısına sahipti.[9] Başarısı, tamamı fuarda sergilenecek olan felsefi akılcılığın, siyasi yararcılığın ve ticari hünerin zaferiydi.

Fuar aynı zamanda özel servetin gücüne bir övgüydü ki bu Marx'ı özellikle sinirlendiriyordu. Daha önce, kendileri için hayalî anıtlar yaratan ama onları hak etmek için parmaklarını bile kıpırdatmayan sözde devrimcilerin düşlemleriyle baş etmek zorundayken, şimdi etrafı, mamul mallar Çin'den Brezilya'ya, Kanada'dan Boer Cumhuriyetleri'ne kadar satıldığı için ahenge kavuşmuş dünyayı baştan aşağı kat eden tüccarları barış elçisi olarak gören kapitalist hayalperestlerle çevrilmişti. Marx ve Engels için fuar çağdaş Roma'nın panteonundan farksızdı, "kozmopolit-hayırsever-ticari ... burjuva büyüklenmesi"nin mabediydi.[10] Kapitalistlerin serbest ticaretin getirisi olarak savundukları şeyleri –ulusal sınır ve özelliklerin ortadan kalkmasını, yerel üretim yöntemleri ve toplumsal ilişkilerin bulandırılmasını– Marx ve Engels, ertesi yıl yaşanacağını tahmin ettikleri bir sonraki finansal krizin tohumları olarak görüyorlardı.[11]

Ne Engels'in ne de Jenny'nin yapamadığı bir şekilde fuar Marx'ı çalışmalarına dönmeye teşvik etmişti. Ona göre, sergilenmekte olan sınai ve teknolojik ilerlemelerle ilgili bir sorun yoktu; tarih bunların üzerine inşa edilmişti. Gerçekten de, Regent Caddesi'nde bir vitrinde sergilenen elektrik makinesi örneği karşısında çocuk gibi heyecanlanmış, elektrik kıvılcımının buhardan "çok daha büyük bir devrimci" olduğunu ve "sonuçları[nın] tarifsiz" olduğunu söylemişti.[12] Ancak, insanlığın harikulade gelişmelerinin bu az sayıda kapitalistin denetimine nasıl geçtiğini ve bu muazzam ilerlemelerin çok insana yarar sağlasa da çok az sayıda kişiyi zenginleştirmesinin neden yanlış olduğunu açıklamak Marx'a düşmüştü.

1851'in baharında, henüz çoğu kişi kapitalizm kelimesini bile duymadan önce Marx, bir gün bütün küreye yayılacak ve insan varoluşunun tüm yönlerini etkileyecek olan bu muazzam ve evrilen iktisadi, siyasi ve toplumsal sistemle boğuşmaya başlamıştı. Kapitalizmin bebekliği sırasında Marx, yükselişinin tarihini yazmaya ve düşüşünün tahmininde bulunmaya koyulmuştu.[13] Takip eden on altı yıl boyunca başyapıtı *Kapital*'in birinci cildini ortaya çıkarmadan önce binlerce sayfa kaleme alacaktı. Genç takipçileri bu eserde kapitalizme bir almaşığın tasarısını görecek ve ona Marksizm diyeceklerdi.

❊ ❊ ❊

Marx hiçbir şeyi yarım yamalak yapmazdı ve bu nedenle iktisada dalması eksiksiz gerçekleşmişti. Bir genelevin iç dehlizlerini keşfe çıkmamış olduğu zamanlar arada bir Marx'ın sekreterliğini yapan Wilhelm Pieper adındaki genç bir çalışma arkadaşları, şakayla Engels'e şöyle şikâyet ediyordu: "Onu görmeye her gittiğinizde selamlaşma yerine iktisadi kategorilerle karşılanıyorsunuz."[14] Engels muhtemelen şaşırmamıştı; Marx'ın mektupları da becerikli dostuyla

birlikte sınamak istediği iktisat kuramlarıyla doluydu. İkisinin, 1870'te Engels Londra'ya geri dönene kadar yirmi yıl sürecek olan canlı ve neredeyse günlük yazışmaları bu zamanda başlamıştı. Marx'ın kızlarından biri, evde günün olaylarından birinin, asker usulü kırmızı redingotu ve altın şeritli silindir şapkasıyla postacının gelişi olduğunu hatırlıyordu. Bastonuyla kapıyı iki kere tıklatışı çocukların merdivenden aşağı yuvarlanmalarına neden oluyordu, çünkü "Angels Amca"dan {Melek Amca} gelecek mektubun babalarını ne kadar mutlu edeceğini biliyorlardı.[15] Gelen mektup sadece yazılı sohbetin son sözü olmakla kalmıyor, aynı zamanda, genellikle ailenin ihtiyacı olan parayı da içeriyordu.

Aralık'ta Manchester'a taşındıktan sonra, Marx çocuklarının "melek" amcası iki farklı adrese yerleşmişti. Biri, bir işadamının yaşaması ve misafirlerini ağırlaması beklenen saygın bir daireydi. Diğeri ise, Bay ve Bayan Boardman diye kaydetmiş olduğu ve Mary Burns ve kız kardeşi Lizzy ile birlikte yaşadıkları varoşlardaki bir evdi. Ahbapları çoklukla İrlandalı radikallerdi. Adalarını kırıp geçiren kıtlık sona ermişti, ancak İrlanda'nın kan kaybetmiş hali, İngiltere'den bağımsızlığını kazanma umudunu köstekliyordu; açıkçası, ülkenin böyle bir savaş vermeye yetecek mecali yoktu. Ancak Manchester'daki İrlandalıların öfkesi kabarmaya devam ediyordu; bu sadece Westminster'ın İrlanda'yı yönetmesinden değil, İngiltere'de yaşayan İrlandalı emekçi kadın, erkek ve çocuklara karşı tutumundan da kaynaklanıyordu.

Engels kapitalist "paragözlükten" duyduğu huzursuzluğu, oradan kazandıklarını isyancı dostlarını coşkuyla destekleyerek azaltıyor olabilirdi. Tekstil tüccarlığı kariyerinin başından itibaren, gerektiğinde elini fabrika kasasına daldırmak suretiyle, Marx ailesinin harcamalarını karşılıyor ve Manchester'daki Burns ailesini geçindiriyordu. Engels belli ki bir fabrika sahibinin oğlu rolünü iyi oynuyordu. Doğru kulüplerde boy gösteriyor ve oralarda arkadaş canlısı biri olarak tanınıyordu; ancak asıl dostları bu topluluğun derhal darağacına göndereceği cinstendi. Yüzüyor, eskrim yapıyor ve ava çıkıyordu ve bunlardan kendi adına zevk alsa da ayrıca, tekrar silah başına çağrılması durumunda vücudunu güçlendirmeyi de amaçlıyordu.[16] Jenny ona "büyük pamuk lordu" diye takılıyordu. Evet öyleydi, ancak bir isyancının yüreğini taşıyordu. Jenny, aynı eski Fritz olduğuna memnun olduğunu söylüyordu.[17]

Engels babasının onu Manchester'da ne kadar daha tutmak istediğini bilmiyordu, ama oradayken Marx ve Jenny'nin endişelerini önemli ölçüde dindirmişti. Mektupları çoklukla, ailenin temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir ya da iki sterlin içeriyordu. Gerçekten de, Londra'ya geldiklerinden beri Marx'ların işleri ilk defa görece iyi gidiyordu. Marx iktisat çalışmalarına devam ediyor ve yazılarını Köln'de broşürler halinde satmayı denemeyi planlıyordu.[18] Hatta *Revue*'yü İsviçre'de tekrar yayımlamayı bile aklından geçirmişti.[19] Çocuklar da, Fawksy'nin ölümünden sonra yeniden toparlanmış görünüyorlardı. Elbette her şey pürüzsüz değildi; göçmenler arasında sert çekişmeler devam ediyor-

du: Kızıl Wolff Aralık'ta Willich'in takipçileri tarafından dövülmüş ve Conrad Schramm ile Pieper, Paris ayaklanması onuruna düzenlenen bir şölende alçakça tartaklanmışlardı.[20] Ancak Marx böyle dalaşmalara girmek yerine kendini rakiplerinden yalıtmıştı; propagandalarını, "düşmanlarını kendi dışkılarıyla topa tutan ... maymunların işi" diyerek ciddiye almıyordu. Ayrıca, alaycılıkla şunu da ekliyordu: "*herkesten yeteneğine göre.*"[21] (Burada dalga geçmek için kullanılan bu tabir, gelecekte genişleyerek Marx'ın komünizm kuramının temel taşı olacaktır.)

Ocak sonunda, belki Fawksy burada, Dean Sokağı 64 Numara'da ölmüş olduğundan ya da kirayı ödeyemediklerinden dolayı evden çıkmaları istendiğinden (Marx ayın başında Engels'ten kirayı ödemede geciktikleri için para istemişti[22]), aile tekrar taşındı. Yeni adresleri "Dean Sokağı 28 Numara, Soho" idi. Bu daire bir öncekinin hemen birkaç kapı ilerisinde olmasına karşın, aslında bir ilerlemeydi. Üç yetişkin ve üç çocuğun şimdi, zeminde bir dükkânı bulunan, dört katlı, yüz yıllık, George dönemi üslubunda inşa edilmiş olan dar binanın en üst katında kendilerine ait tam iki odaları olmuştu. Binada üç aile daha yaşıyordu: İki İtalyan –biri ev sahibiydi– ve kendi dairesinin bir kısmını Marx'a kiralayan İrlandalı bir dil öğretmeni.[23]

Çatı katındaki daire ferah olmaktan uzaktı. Sokağa bakan üç penceresiyle ön odası üçe dört buçuk metre büyüklüğündeydi: Antre; salon, yemek ve çalışma odası olarak kullanılıyordu. Köşede bir şöminesi bulunan ve tavanı eğimli olan arka oda daha da küçüktü, ama aile ile Lenchen burada yemek pişiriyor, uyuyor ve yıkanıyordu.[24] Şebeke suyu zeminden üç metreden daha yukarı çıkmıyordu, bu nedenle Marx'lar sularını giriş katından taşımak zorundaydılar. Benzer şekilde, merkezî su şebekesine bağlı bir tuvalet mevcut değildi ve tercihleri, (atığın mahzendeki bir fosseptiğe boşaldığı) müşterek bir tuvalet ya da daire içindeki lazımlık arasındaydı.[25] Her şeye rağmen, bulundukları mağrur yükseklikten dolayı kendilerini şanslı saymış olabilirler. Pencereden, çürümekte olan diğer binaların çatıları ve bacaları üzerinden baktıklarında, kendilerini sokaktan çok gökyüzüne yakın hayal edebilirlerdi. Liebknecht, apartman dairesine, "çok sayıda ve türde bohem, kaçak ve mültecinin girip çıktığı yüksek güvercinlik" diyordu ve gelecek beş yıl boyunca, "Mohr'un evi", çevresinde toplanan herkes için bir merkez olacaktı. Liebknecht, buranın, mülteci dostları için, Londra'da, mezarlık dışında bulabilecekleri en yerleşik mekân olduğunu söylüyordu.[26]

Marx ailesi yeni dairelerinde güven verici bir rutin geliştirmişlerdi. Kızlar okula gidiyorlardı. Jenny zamanını kocasının işleriyle çocukları arasında bölüştürmüştü ve Lenchen evin idaresini yüklenmişti. Bu da Engels'in gönderdiği (ya da Marx'ın borç aldığı) paranın karınlarını doyurmaya yetecek şekilde idareli kullanılması anlamına geliyordu. Para yetersiz kaldığında Jenny, çocukların, olmadan da idare edebilecekleri ne ev eşyası ya da giyecek varsa, karşılığında

Engels gibi bir başka "amcanın" para verdiğine inandıkları rehincinin yolunu tutuyordu.

Kendi adına Marx her gününü, genç meslektaşlarını kendisiyle birlikte sürüklediği Britanya Müzesi Okuma Salonu'nda geçiriyordu.[27] Liebknecht, Londra'daki diğer mülteciler dünyayı tersyüz etme planları kurmakla meşgulken "biz, insanlığın yüzkaraları, Britanya Müzesi'nde oturup kendimizi eğitmeye ve gelecekteki savaşlar için silah ve cephanemizi hazırlamaya çalışıyorduk. ... Bazen tek lokma yememiş olurduk ama bu Müze'ye gitmemize engel olmazdı. ... En azından oturacak rahat sandalyeler ve kışları evimizde, o da öyle bir yer varsa eğer, bulamadığımız bir sıcaklık vardı," diye hatırlıyordu.[28]

Akşamları, neredeyse tamamı bir birahanenin özel üst kat salonunda gerçekleşen toplantılar yapılıyordu. Orada kalaylanmış kaplarda koyu kahverengi kara bira {stout} veriliyor ve tüttürmek isteyenlere kilden pipolar sunuluyordu.[29] Kimsede para yoksa –ki çoğu zaman öyleydi– bütün gününü Marx'la geçirmiş olan genç sürgünler, acı biçimde özlemini duydukları yoksul olsa da sıcak ev ortamının keyfini çıkarmak için Dean Sokağı'na geri dönüyorlardı. Marx'lar neleri varsa, her ne kadar kendisi bu unvana karşı çıksa da, Marx'ı liderleri olarak gören bu adamlarla paylaşıyorlardı.

Terzi Friedrich Lessner, Jenny'nin onları öyle huzurlu karşıladığını söylüyordu ki, kendilerini annelerinin ya da kız kardeşlerinin yanında hissediyorlardı. Jenny'yi uzun boylu, çok güzel ve seçkin, ama kendi sınıfınca böylesi düşük mevkiden kişiler karşısında göstermesi beklenen kibir ya da resmiyetten tamamen uzak olarak tarif ediyordu. Bunun yerine cana yakın ve espriliydi.[30] Liebknecht, Jenny'nin onlar üzerinde Marx'ın kendisinden de fazla nüfuz sahibi olduğunu itiraf ediyordu. "Samimiyeti dışında yakışıksız her şeyi uzak tutan bu asalet, bu azamet, bizim gibi delişmen, hatta biraz kaba adamlar üzerinde büyülü bir etki yapıyordu."[31] Yıllar sonra Liebknecht, Jenny hakkında, "kadının eğitici güç ve kudretini anlamamı sağlayan ilk kadındı. ... Anne, dost, sırdaş, akıl hocası, benim için kusursuz bir kadındı ve hâlâ da öyle" diye yazıyordu.[32] Marx'ın çevresine sızmış olan bir Prusya casusunun bile kalbini kazanmayı başarmıştı; casus, üstlerine, Jenny'nin "kocasına duyduğu aşktan dolayı kendini bu çingene hayatına alıştır[mış olduğunu] ve bu sefalet içerisinde kendini evindeymiş gibi hissediyor görün[düğünü]" bildiriyordu.[33]

Tüm bu faaliyetlerin ortasında çocuklar bulunuyordu. Hiçbir zaman yetişkinlerin yanından uzaklaştırılmıyorlardı. Bunun nedeni, Marx'ın çocukların yetişkinlerden öğrenecekleri olduğunu düşünüyor olması değil, yetişkinlerin çocuklardan öğrenecekleri olduğuna inanıyor olmasıydı. (Marx, "çocuklar ebeveynlerini eğitmeli" demekten hoşlanırdı.[34]) Marx'ın çocuklar üzerindeki otoritesi, emirler değil öneriler yoluyla kurulmuştu ve çocuklar bunlara istisnasız uyardı. Liebknecht'e göre Marx, kadın ve çocukların yanında öyle bir yumuşaklık sergilerdi ki, "bir İngiliz mürebbiyesini imrendirebilirdi."[35]

1848'den sonra Kıta'dan Londra'ya ulaşan ilk mülteci dalgası birçok çapsız kişilik barındırıyordu, ancak 1851'e gelindiğinde, devrimin kıdemlileri boy göstermeye başlamış ve gelmeleriyle birlikte, düşük rütbeli radikaller arasında, kendilerini ispat için yeni ve neredeyse gülünç bir rekabet baş göstermişti.[36] Marx ve Engels bu adamları, "kahraman müsveddelerinin karşılıklı sigorta kulübü" diye betimliyorlardı.[37]

Marx 1848'in Paris'indeki tüm önemli kişilerle tanışmıştı ve şimdi Louis Napoléon'un hükümeti, muhalefeti neredeyse imkânsız kıldığından, bu kişiler Londra'ya kaçmak zorunda kalmış ve Dean Sokağı 28 numaraya nezaket ziyaretleri yapmaya başlamışlardı. İlk ziyaret edenler arasında, bir sabah erkenden çıkagelen Louis Blanc da vardı. Yataktan yeni kalkmış olan Marx arkada giyinmeye koyulurken Lenchen onu ön odaya almıştı. Liebknecht sahneyi sonradan, Jenny ile birlikte yarı açık bir kapıdan onu gözetlemiş olan Marx'ın aktardığı şekliyle şöyle anlatıyordu: Marx'ın dediğine göre Blanc, yoksulca döşenmiş odaya göz gezdirdikten sonra, "hemencecik karşısına geçip bodur cüssesini son haddine kadar gererek poz verdiği son derece ilkel bir ayna[yı]" fark etmişti; çizmeleri, Marx'ın gördüğü "en yüksek topuklara sahipti ve Mart azgını bir tavşan gibi selama dur[muştu.]" Jenny yüksek sesle gülmemek için kendini zor tutmuştu. Marx elini yüzünü yıkayıp giyindikten sonra odaya girişini boğazını sesli biçimde temizleyerek haber vermiş, "halkın gözdesi tribün züppesinin aynadan bir adım geri çekilip ev sahibine münasip bir selam vermesine fırsat tanı[mıştı.]"[38]

Gerçekte Marx, ne Blanc ne de ismi son yirmi yılın devrimci hareketleriyle anılan herhangi biriyle ittifak yapmakla ilgileniyordu. İngilizler tarafından çok sevilen ve namus timsali bilinen yenilmez Mazzini dahil 1830 gazilerinin hepsinin, bütün işi gençlerin yapmasına izin verirken kendileri para toplayıp şöhretin keyfini sürerek genç nesilden faydalanan "kıdemli üçkâğıtçılar" olduğunu düşünüyordu.[39] Bu adamlar ve daha az tanınır radikaller baş döndürücü bir hızla yeni ittifaklar kurar, birbirlerinden ayrılır ve tekrar yeni gruplaşmalara girerken, bu entrikalar asıl işler için zaman bırakmıyordu. Mülteciler tamamen kendileri ve birbirleri üzerine odaklanmışlardı. Marx'ın tek ihtiyaç duyduğu, Engels'in de onlarla Londra'da olmasını tercih etse de, kendi küçük tanıdıklar takımıydı. Şubat başında Engels'e, "ikimizin, sen ve benim, şimdi kendimizi içinde bulduğumuz kamuoyundan bu hakiki yalıtılmışlığımızdan çok memnunum. Bu, duruşumuzla ve ilkelerimizle tamamen uyum içinde. Karşılıklı ödünler düzeni, nezaket için katlanılan yarım yamalak işler, partinin düştüğü gülünç durumlardan tüm ahmaklarla birlikte payına düşene katlanma zorunluluğu, şimdi bunların hepsi sona erdi," diyordu.[40]

Engels hemfikirdi, şöyle diyordu: "Şu gittikçe daha çok anlaşılıyor ki, kendini içinde bulduğu durumdan tamamen sıyırmadığı ve sözümona devrimci partiyi boş vermediği sürece, mültecilik, insanı eninde sonunda bir soytarıya,

ahmağa ve alçak bir serseriye dönüştüren bir kurum. Eşeğin önde gideninin en önde gelen vatan kurtarıcısına dönüştüğü, gerçek bir REZALET VE ALÇAKLIK OKULU." Konumlarının onlara gerçekten de yeni bir özgürlük sağladığını ileri sürüyordu. "Bundan sonra sadece kendimize karşı sorumluyuz ve bu beylerin bize ihtiyaç duyduğu zaman geldiğinde, kendi koşullarımızı kabul ettirecek konumda olacağız. O zamana kadar, en azından bir parça huzur ve sükûnete sahip olacağız. Elbette bir miktar da yalnızlığa... *Tanrım,* daha şimdiden Manchester'da bunun üç ayını tatmış bulunuyorum." Önemli olan, bir şeyler yayımlatabilmekti. "Ekonomi politik konulu kitabınla karşılık verdiğinde, tüm göçmen güruhunun boş konuşmalarının ne değeri kalacak ki?"[41]

Marx kitabını tamamlamaya can atıyordu. Siyaset soytarılığa dönüşmüştü ve kuram dikkate değer tek alandı. Ancak planlarını baltalayan bir dizi kişisel kriz yaşamıştı. Marx'ın omuzlarında, Engels'in bile kaldıramayacağı bir borç yükü bulunuyordu. Çeşitli kişilere kırk sterlinden fazla borcu vardı ve bu durum, Londra'dan Brüksel'e, oradan da Trier'e kadar bir skandala dönüşmüştü. Ne yapacağını şaşırmış halde annesini bile tehdit etmiş, kadının yükümlülüklerini karşılamaya yetecek miktarda para vermemesi durumunda Prusya'ya geri döneceğini ve kendini hapse attıracağını söylemişti. Görünüşe göre annesi oğlunun hapse atılmasından hiçbir huzursuzluk duymuyordu ki oğluna bir kuruş bile vermedi. Ardından Marx, Engels'e, elinde metelik kalmadığını söylüyordu: "bu nedenle esnaftan –kasaptan, fırıncıdan VE DİĞERLERİNDEN– gelen faturalar kabarmaya devam ediyor. ... Kabul etmelisin ki bu epey çıkmaz bir hal ve boğazıma kadar küçük burjuva bokuna batmış durumdayım. Ve aynı zamanda deniliyor ki işçileri sömürüyormuşum! ve diktatörlüğe özeniyormuşum! Korkunçluğa bak!"

Hengâmenin ortasında, 28 Mart 1851'de Jenny bir kız çocuğu doğurdu. Bebeğe Franzisca adını verdiler. Marx, doğumun kolay olduğunu söylemişti, ancak Jenny, "fiziksel değil ailevi sorunlar" nedeniyle yataktan kalkmamıştı. O sırada Lenchen altı aylık hamile olmalı ve Jenny, babanın kim olduğunu bilmese de nihayet hamileliğini keşfetmiş olmalıydı; Marx bu konuyu Engels'le konuşmak istiyordu: "Son olarak, duruma traji-komik bir yön vermek üzere, şimdi sana birkaç sözcükle açıklayacağım ek bir *mystère* {muamma} söz konusu." Marx'ın mektubu bu noktada Jenny tarafından kesilmişti. Marx konuya devam edeceğine söz vermiş, ancak görünen o ki bunu hiçbir zaman yapmamıştı.[42] (Marx'ın Lenchen'in bebeğinin babası olduğunu itiraf ettiği bir mektup olmuş olsa bile, bugün elimizde bulunmuyor.) Engels'e yazdığı 2 Nisan tarihli bir sonraki mektubunda Marx, masrafı ne olursa olsun açıklama için Manchester'a geleceğine söz veriyordu. "Buradan bir haftalığına uzaklaşmalıyım. En kötüsü kütüphanedeki çalışmamın şimdilerde kösteklendiğini görmem. O kadar ilerledim ki, bu iktisat bokunun tamamını beş haftalık bir süre içinde bitirmiş olacağım."[43]

Marx için kişisel bir skandala, üstelik böylesi büyük bir tanesine karışmanın bundan daha kötü bir zamanlaması olamazdı. Avrupa muhalefetinin tamamı Büyük Fuar için Londra'ya akın etmişti. Mülteci toplulukları heyecan içindeydi, çünkü ziyaretçiler, Londra'da tezgâhlanmakta olan çeşitli isyanlar hakkında bilgi karşılığında harcamak üzere yanlarında parayla geliyorlardı. Marx ve Engels o yılın "meyhane siyaseti" dedikleri gelişme hakkında, "mülteciler hiçbir zaman, cepleri dolu Alman zevksiz cahiller kitlesi Londra'daykenki kadar fazla ve beleşe içmemişlerdi" diye yazıyorlardı.[44] Londra sürgünleri, nihayet ilgi odağı olmuşken hayal kırıklığı yaratmak istemiyorlardı. Yeni komplolar yumurtadan taze çıkarılmış, devrim için tarihler belirlenmiş ve (isyancı hükümetler iktidara geldiklerinde geri ödenmek üzere) mücadeleyi finanse edecek bonolar pazarlanmıştı.[45] Ve tabii ki hepsinin en lezzetlisi, birahaneden birahaneye yayılan ve her çakırkeyif buluşma noktasında zekice süslenip abartılan dedikoduydu. Karl Marx'ın, her ikisi de çocuklarının annesi olan iki kadınla birlikte yaşıyor olma ihtimali, bu kalabalık için tadından yenmez bir parça olurdu. Bu, Londra bileti fiyatına değmekle kalmayıp düşmanlarını (tamamen yok etmezse) eleştirmeye hevesli bu kibirli zorbayı, ideolojisinin özgür aşkla hiçbir ilgisinin olmadığını ve evliliğin kutsallığına karşı tehdit oluşturmadığını söyleyen bu komünizm savunucusunu gözden düşürmenin bir aracıydı da.

Fuarın Mayıs'taki açılışına yaklaşıldığı aylarda (o sırada birbirine düşman olan) Louis Blanc ile Ledru-Rollin'in, bir Haymarket birahanesinden dünya çapında bir isyan örgütlediklerine dair çılgın bir söylenti dolaşmaya başlamıştı. Plan, eşzamanlı olarak yaşadıkları evleri ateşe verecek olan doksan bin yabancı mülteci ve onlara yardım edecek olan iki yüz bin İrlandalı ve bunların kibrit satıcısı kılığında gizlenmiş korkutucu Katolik papazlarını içeriyordu.[46] Söylentiler akıl dışıydı, ama bu, Kıta Avrupası yetkililerini Londra polisine sapkınları tutuklamaları ve şüphelenilen komploları araştırmaları için baskı yapmaktan alıkoymamıştı. 1848'in şiddet olaylarının sillesini yemiş olan hükümetler, İngilizlerin fuarı olaylardan bu kadar kısa bir süre sonra düzenlemesini, akıl almaz bir pervasızlık olarak görüyorlardı. Britanya'nın Viyana büyükelçisi, "İngiltere, sadece diğer ülkelerdeki devrimci hareketlerin yayıldığı bir odak olarak değil, aynı zamanda, cinayet ve isyanın kışkırtılıp cesaretlendirildiği bir merkez olarak görülüyor," diye yazıyordu.[47]

Jenny'nin ağabeyi Ferdinand von Westphalen, Londra'daki aşırıların yarattığı tehdit konusunda sözünü sakınmayanlardan biriydi. Bir önceki Aralık'ta içişleri bakanlığına getirilmişti ve bu nedenle krallığın iç güvenliğinden sorumluydu. 1 Ocak bildirgesinde sert tedbirlerin alınacağını ilan etmişti: Polis gözetimi olmadan hiçbir siyasi toplantı yapılamayacak, yayınevleri devlet denetimi altına alınacak ve gazetelerin yayın izni almak için emniyette muhafaza edilecek yüksek bir meblağ ödemesi gerekecekti.[48] Engels, Marx'a şu yorumu yapıyordu: "Kayınbiraderin takdire şayan bir şevkle kitaplara el koyuyor. Tek

korkum, *Prusyalı bürokrat bir Brütüs* gibi yakında senin çalışmalarına da el uzatması ve bu durumda sana yapılan ödemelerin nahoş biçimde kesilmesi."[49] İngiltere kendi Kapitalist Altın Çağ'ına başlarken, Prusya "Gerici On Yıl" diye bilinen döneme giriyordu.[50]

Westphalen'in hedefleri arasında devrimci malzemenin Prusya'ya girmesini önlemek de vardı. İstasyonlara muhafızlar yerleştirilmiş, gözetim artırılmış ve krallığa yasaklı yazıları taşıyanları yakalamak için tuzaklar kurulmuştu. Bu mücadeleyi Prusya, hatta Almanya sınırları içinde tutmakla da yetinmiyordu. Ferdinand devrimin kalbinin Londra'da attığına ikna olmuştu, bu nedenle 1851'in baharında, içlerinden birini çok yakından tanıdığından şüphe etmediği komplocuların kökünü kazımak üzere Londra'ya casus ve ajanlar göndermişti.[51] (Kendi payına Marx, Ferdinand için, açık açık, "aklı kısa, fanatik [bir] gerici" diyordu.[52]) Westphalen, provokatörler ihanetlerinde suçüstü yakalanırsa, kraliçenin onları sınır dışı etmeye razı olacağına inanıyordu. Suç kanıtları ikna edici olmalıydı –bunların mutlaka gerçek olması zorunlu değildi.[53]

O sırada, Wilhelm Stieber adlı bir Prusya casusu Marx çevresiyle ilgilenmeye başlamıştı. Stieber, kendini fuar hakkında haber yapmak üzere Londra'da bulunan Schmidt adında bir gazete editörü gibi tanıtan Charles Fleury isimli birini tutmuştu. Fleury'nin gerçek görevi, Britanya'nın başkentindeki Alman radikaller ve özel olarak da Marx hanesi hakkında bilgi toplayıp bildirmekti. Bu bilginin sonunda ulaşacağı kişi Jenny'nin erkek kardeşiydi.[54]

Tüm bunların anlamı, tam da Lenchen'in hamileliği saklanamaz hale gelmişken, Marx'ın, muhalefet içindeki rakipleri, Prusya hükümeti ve en acil ve tehlikeli olarak karısı ve ailesinin merceği altına alınacak olmasıydı. Çocuğun babası olduğunun ortaya çıkmaması için elinden ne geliyorsa yapmak durumundaydı. Sadakatsizliğinin duyulması, onu siyasi olarak mahvedecek ve karşıtlarının alay konusu olacaktı. Kişisel olarak, bu durumdan beteri bulunamazdı. Vefasızlığı, zaten onun için çok büyük sıkıntılara katlanmış olan Jenny'yi harap edecekti. Her şeyden öte Marx, ailesini hepten yitirmekle karşı karşıyaydı. Jenny'nin yaşayacağı bu sınırsız üzüntü, (kendisine "benim sevgili bir tane Jenny'm"[55] diye hitap eden) Ferdinand'ın, onu çocuklarını huzur ve güvenlik içinde yetiştireceği Prusya'daki annesine dönmeye ikna etmekte yardımcı olabilirdi. Marx'ın Lenchen'in doğurmak üzere olduğu çocuk için endişelenmediği muhtemeldir. Bu, daha sonra dert edilecek bir konuydu ve o sıra sırtında çok daha acil sorunlarla boğuşuyordu.

Nisan sonunda Marx kendini Engels'i görmek üzere Manchester'a giden bir trene attı. İki adam arasındaki tartışmayı tahayyül etmek oldukça kolay. Engels dostunun içinde bulunduğu tatsız durumu tamamen anlayışla karşılamış olmalı. Ancak, geride, Dean Sokağı'nda kendi başlarına bırakılmış olan iki kadının durumu ne olacaktı? Jenny ve Lenchen çocukluklarından beri yakın

olmuşlardı. Şimdi bütünüyle birbirlerine yabancılaşmış, güvensiz ve derinden mutsuz olmalıydılar. Lenchen için seçenekler, ya çocuğu doğurup Marx hanesini terk etmek ya da çocuğu terk etmek, ama bu durumda da, yine zorunlu olarak Marx'lardan ayrılmakla sınırlı görünüyordu. Görünüşte, kalmasına izin verildiği ya da öyle yapıp da kendini rahat hissedebileceği bir senaryo yok gibiydi. Jenny'ye gelince, eğer Marx'ın Lenchen'in çocuğunun babası olduğuna inanırsa ortak hayatları iflas etmiş olacaktı. Marx'tan sevgiden ve sadakatten başka bir şey istememiş, karşılığında neyi varsa vermişti.

Jenny yataktan çıkmıyor, her saat başı sinirlerini yatıştırmak üzere bir kaşık dolusu kanyak ya da Porto şarabı içiyordu. Muhtemelen bebeği içinde bulunduğu bu sıkıntı içinde emzirirse Fawksy'nin kaderini paylaşacağından korktuğundan, Franzisca'yı bir sütanneye emanet etmişti.[56] Öteki çocuklara Lenchen bakıyordu. Laura ve Edgar evde alışılmadık bir gerginliği sezmek için muhtemelen çok küçüktüler, ancak Jennychen Mayıs'ta altı yaşını dolduracaktı ve gerilimi anlamlandırmak için henüz çok küçük olsa da, bunu fark edecek kadar büyümüştü. İlk fotoğraflarında etrafındaki yetişkinlerin dertlerini fazlasıyla yüklenmiş bir çocuğun endişeli bakışlarını taşıyordu. Cılız ve solgundu. Haddinden fazlasını görmüş izlenimi veren, iri siyah gözleri vardı. Yıllar sonra Laura'ya, çocukluğundan beri "daima kendi[sine] can sıkıcı gelenleri kendi[sine] sakladı[ğını]... [kendisine] acı verenden söz edemedi[ğini]" söylüyordu.[57]

Marx Jennychen'in 1 Mayıs'taki doğum günü için Londra'ya dönmüştü. O dönemden elimizdeki mektupların hiçbirinde Lenchen'in hamileliği konusunda bir çözüm hakkında tek bir kelime bile bulunmuyor, ama genel olarak anlaşılan şu ki, Marx'ın Manchester seyahati sırasında Engels çocuğun babası olduğunu söylemeyi kabul etmişti.[58] İki adam bunun en akılcı seçenek olduğunu düşünmüş olmalılar. Engels kendi itibarını biraz bile umursamıyordu, özellikle de kadınlar konusunda. Ve bu namıyla Lenchen'in hamilelik hikâyesi göçmen topluluğu içinde kabul edilebilir görünüyordu. Üstelik Lenchen'i de utançtan kurtaracaktı. Birçok kadın için söylendiği gibi, sadece bu işin bir ustası tarafından baştan çıkarılmıştı. Görünüşte Lenchen'in kabulleneceği bir kurguydu.

Jenny buna inanmış mıydı? Bilmek mümkün değil. Ancak, Lenchen'le olan iç içe yaşamlarının yakınlığında gerçeği bilmemesi mümkün müydü? Marx'ların evliliği yeni değildi. Küçük ve darmadağın odalarda, Jenny ve Karl yakından daha yakındı. Birisinin yokluğunda işlenen suçlar belki kısa süreliğine saklanabilirdi, ancak kaçırılan gözler, hızla eğilen başlar –tüm bunlar, birbirine eklenerek (noktaları birleştirerek) kabaracak ve Jenny'nin kesinkes tanıyacağı itiraflar olacaktı. Jenny, Marx'ın her sahte hareketinde gerçeği görmüş olmalıydı. Bu tür durumlarda bir kadın, her ne kadar öyle olmamasını dilese de, eşinin yalan söyleyip söylemediğini anlar. Jenny'nin Lenchen'in hamileliğiyle ilgili yaptığı tek gönderme örtülüydü. Anılarında şöyle yazıyordu: "1851 yazının başlarında, hem kişisel hem de başka türlü endişelerimizin artmasına

büyük katkıda bulunmuş olsa da, burada ayrıntılarıyla aktarmak istemediğim bir olay gerçekleşti."[59]

Marx, kişisel dertlerini bir kenara bırakarak daha büyük hedeflere yoğunlaşabilmekle övünürdü, ancak o Mayıs ayında özüne kadar sarsılmamak için çelikten olmalıydı. Tam da hane içi dramın şiddeti arttığı sırada, Komünist Birlik'ten Prusya'da bulunan çalışma arkadaşlarının tutuklandığını öğrendi. Jenny'nin erkek kardeşinin emrini verdiği baskı önlemleri, ülkesindeki dostlarının tek tek yakalanmasıyla sonuçlanıyordu. İlk gözaltına alınan Elberfeld'li terzi Peter Nothjung oldu. Polis 10 Mayıs'ta alıkoyulan Nothjung'un üzerindeki belgelerden hareketle sekiz gün sonra başka tutuklamalarda bulundu. Tutuklananların arasında, propaganda için sahte isimle Londra'dan Meintz'a gitmiş olan Lessner, Nisan'da Marx'ın toplu eserlerinden oluşan bir diziyi yayımlamaya başlamış olan Hermann Becker, Marx ve Jenny'nin 1848'de bir daire bulmasına yardımcı olmuş olan Kölnlü doktor Roland Daniels ve uzun yıllar önce Marx Paris'ten Brüksel'e kaçarken ona eşlik etmiş olan Heinrich Bürgers de vardı. Toplamda Marx'ın on iki yoldaşı vatana ihanet ve devleti yıkmaya teşebbüsle suçlanıyordu. On biri tutuklanmıştı.[60] Yakalanmadan Prusya'dan kaçabilen tek kişi Freiligrath'tı ve Mayıs'ın üçüncü haftası Londra'ya ulaşmıştı.[61] Kısa süre sonra tutuklanmaktan korkan başkaları da kaçtı. Haziran sonunda Marx partisi diye anılan gruptakilerin çoğu ya Prusya'da hapiste ya da Londra'da sürgünde bulunuyordu.

Engels'e yazdığı bir mektupta Marx tutuklamalardan Willich'in etrafındakileri suçluyordu. Devrim ve fuar entrikası oyunlarının Prusya'daki yetkilileri harekete geçirdiğini söylüyordu. "Bu palavracılar ne komplo kurduklarını, ne de ciddi bir hedef gözetmediklerini biliyorlar. ... Tek istedikleri tehlikeli *görünmek*. ... Hiç böyle, bariz amaçları sadece gösteriş yapmak olan bir parti olmuş mudur?"[62]

Daniels polis tarafından götürülmeden önce, Marx'a, suç oluşturacak tüm malzemeyi yok etmesini, çünkü İngiltere'deki evlerin aranacağını bildiren imzasız bir mektup göndermeyi başarmıştı. Marx Engels'e, ihtiyaçları olmayan her şeyi yakmasını ve önemli belgeleri Mary'de gizlemesini söylemişti. Engels söyleneni yapmış, Marx'la ve yeni gelen arkadaşlarla birlikte olmak için Londra'ya geçmişti.[63] 31 Mayıs'tan15 Haziran'a kadar Londra'da kaldı ve şüphesiz erkeklerin odaklandığı nokta siyasi olsa da, Lenchen'in doğumundan günler öncesinde Marx hanesinin sakinleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca çocuğun babasının Engels olduğu düşüncesini de kuvvetlendirmişti, çünkü doğum öncesinde orada bulunuyordu. Ancak doğumu görecek kadar uzun kalmadı. Başka bir yeni doğan bebek çığlığı Dean Sokağı'ndaki çatı katından yükseldiğinde, Engels Manchester'a dönmüştü.[64] Lenchen, 23 Haziran 1851'de bir oğlan çocuğu dünyaya getirdi. Adını Henry Frederick –kısaca Freddy– koydu.[65]

Marx iktisat konusundaki çalışması için Okuma Salonu'na kaçmaya çalışıyordu –o yıl çalışmalarıyla on dört defter dolduracaktı[66]–, ancak Engels'e, evdeki kargaşa ve son haddine dayanmış maddi sıkıntının, ilerlemesini neredeyse imkânsız kıldığını itiraf ediyordu.

> Evde her şey daima sıkıyönetim altında. Geceler boyunca gerginim ve gözyaşı selleriyle zıvanadan çıkıyorum. Bu nedenle elbette fazla bir şey yapamıyorum. Karım için üzülüyorum. Asıl yük onun omuzlarında ve temelde haklı. Sanayi evlilikten daha üretken olmalı. Buna karşılık hatırlamalısın ki, doğam gereği ben sabırsızım ve bir şekilde katıyım. Bu nedenle zaman zaman soğukkanlılığımı yitiriyorum.[67]

Lenchen Freddy'yi Ağustos'a, doğumundan altı hafta sonrasına kadar nüfusa kaydettirmemişti. Kayıtta kendisini anne olarak tanıtmış, ancak baba ismi vermemişti. O yaz bebeğiyle Dean Sokağı'nda kalıp kalmadığı belli değil.[68] Jenny Stephan Born'a Lenchen'in taşındığını yazıyor, ancak bunun sadece kısa süreli olduğu görülüyor.[69] Her durumda, o günler ilgili herkes için bir işkence olmalıydı. Lenchen çocuğuyla dairede kalmış da olsa, doğum sonrası aniden ayrılmış da olsa, her iki durum da şüphe yaratacak nitelikteydi. Marx'ın birlik tutuklamaları konusunda merhametsizce saldırdığı göçmen topluluğu halihazırda dedikoduyla çalkalanıyordu. Ayrıca Jenny ve Lenchen için kişisel trajediler de söz konusuydu. Lenchen, Marx'ları terk ederek bildiği tek aileden kopacak ve dilini konuşmadığı bir ülkede sürüklenecek ya da utanç içinde Renanya'ya dönecekti. Jenny için Lenchen, yeri doldurulamaz sevgili bir dost ve yardımcıydı. Ayrıca, Lenchen dışında kim şikâyet etmeden sefil hayatlarını paylaşırdı ki?

Freddy'nin nüfusa kaydedilişinin ertesi günü 2 Ağustos'ta Weydemeyer'e yazdığı mektupta Marx, içinde bulunduğu koşullardan sızlanıyor ve bütün suçu başkalarına atıyordu:

> Tahmin edebileceğin gibi durumum tamamen iç karartıcı. Durum daha uzun süre böyle devam ederse karım dibe vuracak. Sonu gelmez endişeler, günlük sıkıntıların en sıradan olanları bile onu yiyip bitiriyor. Bunlar yetmezmiş gibi, bir de, bana bugüne kadar *hiçbir zaman* düşüncelerimin özü açısından saldırmaya kalkışamamış, şimdi yeteneksizliklerinin öcünü, benim kişiliğime gölge düşürerek ve hakkımda ağza alınmayacak kepazelikleri yayarak alma peşindeki rakiplerimin rezillikleri söz konusu. ... Elbette ben tüm bu kirli işlere güler geçerim, çalışmalarıma engel olmasına bir anlığına bile izin vermem, ancak, anlayacağın gibi, zaten parlak durumda olmayan ve sabahtan akşama kadar en can sıkıcı ev dertleriyle boğuşmak zorunda kalan karıma, ... aptalca dedikoduların hastalık saçan bu demokratik lağım çukurundan çıkan pis kokuyu her gün koklamak pek de iyi gelmiyor. Bazı kişilerin bu konulardaki düşüncesizliği sık sık dev boyutlara tırmanabiliyor.[70]

Lenchen'in hüzünlü hamilelik öyküsü, başladığı gibi, hemen hemen hiç aydınlanmadan son buldu. Ağustos ayı içinde Freddy'yi, Soho ile karşılaştırıl-

dığında sefalet açısından daha da kötü diye bilinen Doğu Londra'da yaşayan, Levy adında bir aileye vermişti.[71] Aile bir ücret talep etmiş olmalıydı ve bunu Engels'in ödemiş olduğu tahmin ediliyor.[72] Lenchen, Dean Sokağı'nda yaşamına devam ederken Freddy, annesi ve Marx'lardan uzakta büyüdü. Lenchen, Jenny ve Marx arasında, birbirlerine bağımlılıklarının, bir hamilelikle parçalanamayacak kadar büyük olduğuna dair sessiz bir mutabakata varılmış olmalı. Anlaşma hayatlarını katlanılabilir kılmıştı, ancak ne yaraları iyileştirmiş, ne de, Marx'ın Weydemeyer'e söylediğinin aksine, aslında çalışmalarını *etkileyen* dedikodulara son vermişti.

Ağustos ortasında yeni bir iftira yayımlandı. Londra merkezli Almanca bir haftalık dergi, Marx'ın Prusya'da gerici bir gazeteye yazı yazdığını ve kayınbiraderi Ferdinand için casusluk yaptığını ileri sürüyordu.[73] Marx yayımlanmak üzere bir Alman gazeteciye, suçlamanın abes olduğunu ve Ferdinand von Westphalen'in Marx'la olan tek profesyonel ilişkisinin, yayıncısını hapse atması ve Marx'ın çıkardığı *Revue*'nün satışlarını engellemesi olduğunu açıklayan bir mektup gönderdi. Ancak bu çabası sonuç vermedi. Mektubu alan gazeteci bir Avusturya casusuydu ve bunu bir tek polis okudu. Hikâyenin Marx tarafı anlatılamadan kaldı.[74]

Olaydan dolayı köpürmüş olan Marx, yanında Freiligrath ve Lupus olduğu halde Londra'daki haftalık dergiye gidip yayıncıyı düelloya davet etmişti. Büyük olasılıkla yayıncı bu yabanî yabancının onurunun iade-i itibar girişimini ciddiye almamış olsa gerek ki, hesaplaşma vuku bulmamıştı.[75]

Tam da hayatları daha kötü bir hal alamayacakmış gibi görünürken bir aman ışığı belirdi. Marx, *New York Daily Tribune*'den, ücretli on sekiz yabancı muhabirinden biri olarak çalışmasını teklif eden bir mektup almıştı. Alanı Avrupa meseleleri olacaktı. Marx, *Tribune*'ün yayın yönetmeni Amerikalı Charles Dana ile, 1849'da karşıdevrimi izlemek üzere Avrupa'dayken *Neue Rheinische Zeitung*'da tanışmıştı. Belki Dana'nın karşılaşmalarıyla ilgili anısı, Marx'ın sene başında Birleşik Devletler'deki gazetelere, Londra merkezli bir muhabire ihtiyaç duyup duymadıklarını sorduğu mektubuyla tazelenmişti. *Tribune*'ün tirajı yaklaşık iki yüz bin kadardı ve bu, dünyadaki en yüksek rakamdı.[76] Marx gazeteyi paçavra diye küçümsese de, onlarla çalışmak için can atıyordu.[77] Ancak bir sorun vardı: Marx (Shakespeare'i ezberleyerek öğrenmeye çalışıyor olsa da) henüz İngilizce konuşup yazamıyordu.[78] Bir kez daha Engels'e başvuran Marx, iktisat çalışmalarıyla çok meşgul olduğunu söyleyerek, "mümkünse *cuma sabahına* kadar [yedi gün içinde] *Almanya*'daki koşullar üzerine İngilizce bir makale yaz[ıp yazamayacağını]" soruyordu.[79] Marx, dostuna kendi adıyla yazarken "nüktedan ve rahat" olmaktan çekinmemesini öğütlüyordu.[80] Oysa o esnada Marx, nüktedan ve rahat olmaktan çok uzaktı.

1 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 53.
2 Wilson, *Victorians*, s. 137-138, 144; Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 328, 366; Judith Flanders, *The Victorian House*, s. 290.
3 "Kapitalizm" kelimesi, Proudhon tarafından ortaya atılmış ve 1840'larda diğer sosyalist ve komünist yazarlarca da kullanılmıştı, ancak kullanımı 1850'lerin başına kadar yaygın değildi. Marx da *Komünist Manifesto*'da "kapitalizm" kelimesini hiç kullanmamıştı. Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 13; Roberts, *History of Europe*, s. 376.
4 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 44-45; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 73.
5 Sheppard, *London 1808-1870*, s. 98, 101.
6 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 13; Hammen, *The Red 48ers*, s. 90.
7 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 49-50; Sheppard, *London 1808-1870*, s. 71-72.
8 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 51.
9 Roberts, *History of Europe*, s. 329.
10 *MECW*, Cilt 39, s. 21 ve Cilt 10, s. 500-502.
11 *MECW*, Cilt 39, s. 96 ve Cilt 10, s. 502.
12 *REM*, s. 98; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 57.
13 Berlin, *Karl Marx*, s. 13.
14 *MECW*, Cilt 38, s. 270.
15 *REM*, s. 185; Flanders, *Victorian House*, s. 105-106; *MECW*, Cilt 38, s. 251.
16 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 143, 155, 157; Grenfell Morton, *Home Rule and the Irish Question*, s. 10; Wilson, *Victorians*, s. 76; *MECW*, Cilt 41, s. 634 (notlar bölümü); Carver, *Friedrich Engels*, s. 149.
17 *MECW*, Cilt 38, s. 250.
18 *A.k.*, s. 252.
19 *A.k.*, s. 257.
20 *A.k.*, s. 297, 561.
21 *MECW*, Cilt 10, s. 535.
22 *MECW*, Cilt 38, s. 257.
23 Marx'ın dairesi, hayat hikâyesini yazanlar tarafından genellikle bu binanın ikinci katı olarak tarif edilir, Büyük Londra Meclisi de tarihî yerler için kullanılan mavi levhayı bu kata yerleştirmiştir. Oysa aile en üst katta yaşamıştır. Yine, ailenin Dean Sokağı 28 Numara'ya taşındığı tarih konusunda da anlaşmazlık vardır. Kimi biyografi yazarları taşınmanın 2 Aralık 1850'de gerçekleştiğini söyler, fakat Marx'ın Engels'e yazdığı aynı tarihli mektuptaki adres Dean Sokağı 64 Numara'dır. Yine 6 Ocak 1851'de Engels'e, "çok fakir" olan ev sahibesi için paraya ihtiyacı olduğunu söyler. Marx'lar, Dean Sokağı 64 Numara'daki evi bir kadından, 28 Numara'daki evi ise bir adamdan kiralamışlardır. Marx yeni adresini, ilk kez, Engels'e gönderdiği 27 Ocak 1851 tarihli bir mektupta yazar. Briggs ve Callow, *Marx in London*, s. 43; Robert Payne, *Marx*, s. 289; *MECW*, Cilt 38, s. 251, 257, 269.
24 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 94.
25 Briggs ve Callow, *Marx in London*, s. 43.
26 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 6.
27 *MECW*, Cilt 38, s. 361.
28 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 85.
29 *A.k.*, s. 54.
30 *REM*, s. 163-164.
31 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 116.
32 *A.k.*, s. 117-118.
33 Gustav Mayer, "Neue Beitrage zur Biographie von Karl Marx", s. 54-66.
34 Paul Lafargue, *Karl Marx*, s. 26.
35 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 115.
36 Aralarından bazıları (İtalyan Giuseppe Mazzini, Fransa'dan Ledru-Rollin, Polonya'dan Albert Darasz ve Marx'ın ezeli düşmanı Arnold Ruge) Avrupa Demokrasisi Merkez Komitesi adında bir grup kurmuşlardı. Milliyetçiliğin öldüğünü ve muhaliflerin sınırları aşarak el ele vermesi gerektiğini ilan ediyorlardı. *MECW*, Cilt 38, s. 615 (notlar bölümü) ve Cilt 39, s. 158.
37 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 168.
38 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 94.
39 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 190.
40 *MECW*, Cilt 38, s. 286.
41 *A.k.*, s. 287, 289-291.
42 *A.k.*, s. 323-324.
43 *A.k.*, s. 325; *MEGA*, III, Band 4, s. 85-86. (Eleanor Marx Aveling, Karl Kautsky'ye yazdığı 15 Mart 1898 tarihli bir mektubunda [Moskova], Engels'in Marx'ın ölümünden sonra belgeleri arasında bulunan ve Engels'in kendisinden bahseden birçok mektubu yaktığını söylemiştir. Engels ayrıca, İngiliz yetkililerin Marx'ın yakın çevresinden kişilerin evlerine baskın düzenlemeye hazırlandığını haber veren Kölnlü Dr. Roland Daniels'in tavsiyesi üzerine 1851 ilkbaharında da bazı belge ve mektupları imha etmiştir. Marx, Engels'e Lenchen'in hamileliği hakkında bir mektup yazmışsa bile bu sırada yok edilmiş olabilir.)
44 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 209; *MECW*, Cilt 11, s. 304-305.
45 Porter, *Refugee Question*, s. 33.
46 *A.k.*, s. 86-87.
47 *A.k.*, s. 48, 57.
48 *MECW*, Cilt 38, s. 355; Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 206; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 205; Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 19.
49 *MECW*, Cilt 38, s. 338.
50 Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 70. 51 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 20.

52 *A.k.*, s. 272.

53 *A.k.*, s. 19; *MECW*, Cilt 38, s. 626-627 (notlar bölümü).

54 Stieber sonradan Prusya siyasi komiseri oldu. Bu, Marx'ın, Schmidt takma adıyla çalışan bir polisle ilk karşılaşması değildi: Marx, 1848 yılında gazetesinde yayımlanan bir yazısında, Stieber'i Silezya'daki ajanlık görevi sırasında Schmidt adlı bir sanatçı gibi davranmakla suçlamıştı. Marx ve Engels'e göre Schmidt, Prusya polis teşkilatından ajanların kullandığı bir isimdi. Peters, *Red Jenny*, s. 98; *MECW*, Cilt 11, s. 410 ve Cilt 38, s. 183-184.

55 Peters, *Red Jenny*, s. 115.

56 *KMIR*, s. 24.

57 Jenny Marx'tan (kızı) Laura Lafargue'a, 24 Aralık 1868, Moskova.

58 Freddy'nin babasının kim olduğu, Marx uzmanları arasında hâlâ bir tartışma konusudur. Bazı uzmanlara göre eğer Jenny, Freddy'nin Marx'ın oğlu olduğunu bilseydi, Marx'ı kesinlikle terk ederdi. Fakat bu, yirminci yüzyılın bakış açısından yapılmış bir yorum; bir on dokuzuncu yüzyıl kadınının böyle bir durumda çok da fazla seçeneği yoktu. Jenny, ya Prusya'ya dönerek bir anlamda ailesinin küçük düşürücü vesayeti altına girecek ve bu skandal yüzünden çocuklarının istikbali gölgelenecekti ya da kocasının sadakatsizliğini kabul edecekti. Jenny'nin ne kadar gururlu biri olduğu düşünülürse, yapacağı tercih açıktır. Bazı uzmanlarsa, babanın, Marx'ın yakın çevresinden olduğunu ancak kim olduğunun bilinmediğini ileri sürerler. Fakat madem durum buydu, o halde bu kişi neden Lenchen'le evlenmedi? Marx durumdan neden Engels'e bahsetmedi? Bu durumda arkadaşından ya da sorgulayan bakışlardan saklayacağı bir şey olmazdı. Marx'ın bu sorumluluktan kaçması kesinlikle onun karakteriyle uyuşan bir durum; ve eğer baba Engels ise oğlunu terk etmiş olması kesinlikle Engels'in karakterine uygun bir davranış değil. Bu sorunu çözecek politik hamle, Engels'in Freddy'nin babası olduğunu ilan etmesi olacaktı. Kişisel olarak, bu, Engels'in Marx'ı bir felaketten kurtardığı durumlardan sadece biriydi. Yirminci yüzyılın başlarında, Marx'ın Freddy'nin babası olduğuna dair kanıtlar içeren mektuplar gün yüzüne çıktı. Stalin, Marx-Engels Enstitüsü Başkanı David Ryazanov tarafından böyle mektupların varlığından haberdar edildi ve iddialara göre Stalin, Ryazanov'dan, "küçük bir macera" dediği bu olaya ilişkin mektupların yakılmasını istedi. Bu mektuplar (Freddy Demuth'tan Jean Longuet'ye, 10 Eylül 1910, Moskova; August Bebel'den Ede Bernstein'a, 8 Eylül 1898, Moskova; Clara Zetkin'den David Borisovich Ryazanov'a, 27 Şubat 1929, Moskova) tekrar gün yüzüne çıktığından beri son dönemde yapılan akademik çalışmalar da Freddy Demuth'un Marx'ın oğlu olduğu fikrine doğru kaymış bulunuyor. Olaya dahil olan kişileri, son dönemde yapılan incelemeleri, akla uygun olanı ve Rusya, Almanya ve Japonya'daki Marx uzmanı akademisyenlerin bulgularını göz önüne alarak, ben de bu sonuca varmış bulunuyorum. Valerij Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971-972; McLellan, *Karl Marx*, s. 249-250; *MECW*, Cilt 38, s. 338.

59 *KMIR*, s. 24.

60 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 54-55, 59; *MECW*, Cilt 38, s. 365 ve Cilt 11, s. 399.

61 *MECW*, Cilt 38, s. 355, 359, 366.

62 Marx ve Engels, sonradan, sürgünlerin sözde komplolarının "hükümetlere, Almanya'daki her türden insanı tutuklamak, ülkedeki yerel hareketleri bastırmak ve Londra'daki bu acınası çöp adamları Almanya'daki orta sınıfları sindirecek korkuluklar olarak kullanmak için ihtiyaç duydukları bahaneyi verdiğini" söyleyecekti. *MECW*, Cilt 38, s. 366, 375; *Cologne Communist Trial*, s. 215.

63 *MECW*, Cilt 38, s. 369.

64 *A.k.*, s. 623 (notlar bölümü).

65 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 970; Wheen, *Karl Marx*, s. 170.

66 Raddatz, *Karl Marx*, s. 160.

67 *MECW*, Cilt 38, s. 398.

68 McLellan, *Karl Marx*, s. 250; Robert Payne, *Marx*, s. 267.

69 Peters, *Red Jenny*, s. 61, 104-105.

70 *MECW*, Cilt 38, s. 402-403.

71 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 970.

72 *MECW*, Cilt 40, s. 66.

73 *MECW*, Cilt 38, s. 432, 629 (notlar bölümü); Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 225.

74 *MECW*, Cilt 38, s. 431-432, 628-629 (notlar bölümü).

75 *A.k.*, s. 629 (notlar bölümü); Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 225.

76 *MECW*, Cilt 38, s. 409, 627 (notlar bölümü); Berlin, *Karl Marx*, s. 145.

77 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 236.

78 *MECW*, Cilt 38, s. 380; Berlin, *Karl Marx*, s. 146, 204; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 244.

79 *MECW*, Cilt 38, s. 409.

80 *A.k.*, s. 425.

22. Bölüm

Londra, 1852

> İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar.
>
> *Karl Marx*[1]

Engels *Tribune*'e yazmakta hamaratlık gösteriyordu, ancak makale başına bir sterlinlik ücret, Ermen & Engels'in nakit çekmecesinden sık sık gelen ek desteklerle birlikte bile, Marx ailesini doyurup giydirmeye kâfi gelmiyordu. Marx delirmiş bir halde eski yazılarının bir derlemesini yayımlayacak ya da *Revue*'nün, elindeki nüshalarını satın alacak birilerini –kısacası hızla ve kolayca para kazanabileceği herhangi bir şeyi– arıyordu. Joseph Weydemeyer New York'a yerleşmiş, gazetecilik işi arıyordu, ancak Marx onu, "Lupus'la yaptığı enine boyuna bir değerlendirmenin ardından", siyasi broşür yayıncılığı yapmaya teşvik etmişti.[2] Yalnızca Marx'ın sunacakları bile, müstakbel Weydemeyer A.Ş.'yi en azından bir yıl meşgul edecek boyuttaydı.

Engels, Marx için daha hayırlısının, Almanya'da satılmak üzere derhal – birçok ciltten ilki olacak– iktisat tarihi üzerine bir kitaba girişmek olacağını söylüyordu.

> Aslolan, kapsamlı bir kitapla tekrar kamuoyunca görülecek bir çıkış yapman ve tercihen de, en zararsız konuda, tarih üzerine bir kitapla [başlaman]. ... Uzun süredir Alman kitap piyasasındaki yokluğundan ve sonrasında da kitapçıların korkaklığından kaynaklanan üzerindeki laneti kırman kesinlikle çok önemli. Bir kere, bir ya da iki tane öğretici, sağlam bilgiye dayanan, iyi temellendirilmiş ve üstelik ilgi çekici çalışman yayımlansın, *o zaman işin rengi değişecek* ve sana çok az para teklif eden kitapçılara parmağını şaklatabileceksin.

Ve nadir bir azarlamayla ekliyordu: "*Bu defa birazcık işadamı gibi davran!*[3]

Ancak Marx yalıtılmıştı ve eli kolu bağlıydı. Yazmak istediğini yazamıyordu, çalışma arkadaşları Köln'de, yargılanmadan hapiste çürüyorlardı ve bu durumda, hareketi ölmediyse bile askıdaydı ve sadece Londra ve Almanya'daki

eleştirenleri için değil, Amerika'da turlayan muhalif kesimler içindeki rakiplerinin gözünde de alay konusu haline gelmişti. Orada "Marx'ın partisi[nin] ahlakçı olmamak için ahlaksızlığı ödüllendir[diğine dair]" bir dedikodu yayılmıştı.[4] Bu iftiraları özellikle sinir bozucu kılan ise, ortaya atıldıkları sırada –Marx'ın şarlatan olarak gördüğü– çok sayıda 1848 sürgününün, kahramanlıklarından ötürü cömertçe ödüllendiriliyor olmalarıydı. Müstakbel hükümetleri için tahviller satmak, devrimlerini hazırlamak üzere ödünç para toplamak ve bağış keselerinin dinleyiciler arasında dolaştırılıp doldurulduğu söylevler vermek suretiyle çuvallarla para yığmışlardı. Amerika'da yapılacak bir söylev turu, yirmi bin dolar kadar bağış toplayabiliyordu.[5]

Habsburg monarşisiyle çatışıp zafere çok yaklaşmış olan Macaristan kahramanı Louis Kossuth, o Ekim ayında Londra'ya sanki kraliçenin savaştan dönen kendi savaşçılarından biriymiş gibi gelmişti. Büyük Fuar'ın altı milyon insanın katıldığı kapanışında, Londra belediye başkanının konuğu olmuştu. Kalabalıklar onu görebilmek için sokak boyunca sıraya dizilmiş ve hayal kırıklığına da uğramamışlardı. Macar kıyafetleri içinde ve kılıç kuşanmış olan Kossuth, kalabalığın alkışlarını almak üzere arabasının içinde dinelmişti.[6] Bazı eleştirenlerinin söylediğinin aksine, Marx hiçbir zaman bu gibi yaltaklanmalara en ufak bir ilgi göstermemiştir. Böylesi kendini beğenmişlik gösterilerini küçümserdi. Ancak Kossuth'la kendisinin durumu arasındaki fark da gözünden kaçmış değildi. Engels'e, "Aynı Aziz Pavlus gibi Bay Kossuth da herkes için her şey oluveriyor. Marsilya'da *Vive la République!* {Yaşasın Cumhuriyet}, Southampton'da TANRI KRALİÇE'Yİ KORUSUN! diye haykırıyor," diyordu. Marx Kossuth'un kaynak toplama çabalarının çizelgesini çıkarmış ve beklendiği kadar başarılı olmadığından içten içe sevinmişti.[7] Ancak tüm bunlar Marx için boş şeylerdi. Kossuth'un Londra'dan ceplerini doldurmuş olarak ayrılıp ayrılmadığı, ailesi için bir önem taşımıyordu. Onların tek kuruşu bile yoktu.

2 Aralık 1851'de, Marx'ların kaçınılmaz görünen kişisel ve mali talihsizliklerinden daha önemli, Marx'tan küçük oğlu Edgar'a kadar bütün ailenin dikkatini çekecek bir olay vuku bulmuştu. Louis Napoléon bir darbe düzenleyerek 1848 ayaklanmalarının defterini resmen kapatmıştı. Sadece üç yıl önce Fransa için bir yabancı olan bu koltuk avcısı, ordunun da desteğiyle Fransa'nın İkinci Cumhuriyet anayasasını fiilen yırtıp atmış, Ulusal Meclis'i feshetmiş ve kendini yaşam boyu başkan ilan etmişti. Amcasının 1804'te taç giyme töreninin yıldönümüne denk getirilen darbe, 1852'de dört yıllık başkanlık döneminin sonuna yaklaşırken meclisle giriştiği uzun çekişmenin ardından gerçekleşmişti.[8] "Bir gecede," diyordu Victor Hugo, "özgürlük, onu korumaya ant içmiş el tarafından yıkıldı. Hukuk devleti, vatandaş hakları, yargının saygınlığı, askerin onuru, hepsi ortadan kalktı ve onların yerini kılıç, yemine ihanet, cinayet ve suikast üzerine kurulu şahsî hükümetin despotluğu aldı."[9]

Cumhuriyetçiler, sosyalistler ve demokratlar sadece Paris'te değil, Güney ve Orta Fransa'da da protesto için sokaklara çıktılar. Ancak üzerlerine büyük güçle çullanan askerin karşısında safları dağıldı. Sadece iki gün boyunca, 3 ve 4 Aralık'ta yaşanan çatışmalarda, tahminen beş yüz kadar kişi öldürülmüş ve yirmi altı bin kişi tutuklanmıştı.[10] 1848'deki Berlin ayaklanmasının günlüğünü tutmuş olan Carl Schurz, Louis Napoléon'un darbesi sırasında Londra'da bulunuyordu. Onun bildirdiğine göre, haberler sürgünler arasında kargaşaya neden olmuştu. Herkes, ruh halinin "delilik sınırlarına" dayandığı Fransız kulüplerinde toplanmıştı.[11] Ancak, Londra'daki öfke ne olursa olsun, Kıta'daki mücadele sona ermişti.

Marx darbenin, şanlı biçimde savaşa geri dönmeyi düşleyen göçmenleri hayal kırıklığına uğrattığını söylüyordu.[12] Bu durumun Marx'a doğrudan faydası, artık, en azından geçici olarak, onu şeytanlaştıramayacak kadar moralsiz kalmalarıydı. Ve bir ölçüde de, silahlı ayaklanmanın sonuçsuz kalacağına dair öngörüsünün haklı çıktığını bilmekten memnuniyet duyuyordu.

Weydemeyer New York'ta, Ocak ayından itibaren, *Die Revolution* adında Almanca komünist bir gazete çıkarmayı planlıyordu ve Marx ilk sayı için Fransa'daki darbe üzerine bir makale yazacaktı.[13] Yazının başına oturduğunda, Fransız halkı, Louis Napoléon'un cüretkâr hamlesine karşı çıkmak bir yana, darbeyle coşmuş görünüyordu. Halkoylaması sonucunda hükümeti, yüzde 92 gibi, seçmenlerin insanı afallatacak bir oranının desteğini aldı.[14] Destek verenler arasında, Louis Napoléon'un başarısını kendi başarıları sayan Fransa'nın para babaları da vardı. Marx bu sevinç gösterisini şu canlı ifadeyle açıklıyordu: "Suçlar onun, kârı ise bizim," diye neşeleniyorlar.[15]

Fransa'dan gelen haberlerin baskısı, Marx ailesinin tam da bir önceki yılın etkilerini üzerlerinden atmaları için gerekli olan şeydi. Marx'ın Weydemeyer'in gazetesi için yazacağı metin para getirmeyecekti, ama onu düşünsel olarak ele geçirmiş ve Jenny ile tekrar yakınlaşmalarını sağlamıştı. Jenny, *Manifesto* için yaptığı gibi, Marx sayfa üzerine sayfa doldurdukça metni temize çekiyordu. 17 Aralık'ta Jenny, Engels'e, sevgili Karl'ının "parmakları[nın], Fransız meselesiyle yanıp tutuştu[ğunu]" ve makaleyi, Engels'in tatil ziyareti için geleceği hafta sonuna kadar tamamlayacağını yazıyordu. Marx'ın coşkusu ve çalışkanlığı bulaşıcıydı. Jenny, şimdi Albay Musch diye seslendikleri dört yaşındaki Edgar'ın dahi, Engels'e günde üç mektup yazdığını, "kullanılmış pulları büyük bir ödev duygusuyla üzerlerine yapıştır[dığını]" söylüyordu.[16] Yıllar sonra Jenny, Marx'ın "kargacık burgacık yazılarını" temize çekmekle geçirdiği o günleri, hayatının en mutlu zamanlarından biri diye anacaktı.[17] Marx için olduğu gibi, devrim adına çalışmak onun da en ıstıraplı kişisel acısını dindiriyordu.

Tahmin edileceği gibi, Marx makaleyi o haftanın sonunda tamamlamamıştı ve çalışması Engels'in gelmesiyle de kesintiye uğramıştı. Marx hanesinde Noel, mali durumları nedeniyle mütevazı bir hadiseydi, ancak Engels'in gelişi, parası

ve Lenchen'in aşçılığı sayesinde en azından yeteri kadar yiyecek ve içeceği garantiliyordu.

Marx çevresinin çoğunluğu şimdi Soho'nun dışında, Londra'nın gazete dünyasının kalbi olan Fleet Caddesi'nin yakınındaki Farringdon Sokağı üzerinde bir şaraphanede toplanıyordu. Marx kulübüne "sinagog" diyordu.[18] Marx'ı kütüphaneye ve sinagoga kadar sadakatle takip eden genç bekârlar, aynı zamanda, ailenin Noel ve yılbaşı kutlamalarının da bir parçası olmalıydılar ki, Marx 1 Ocak'ta Weydemeyer'e yazdığı mektupta, ne kendisinin, ne Lupus'un ne de Kızıl Wolff'un gazete için bir şey yazamamış olduklarını bildiriyordu. Gecikmeyi kendi adına kişisel meselelere, Lupus adına hastalığa ve Kızıl Wolff'un parçasının yeniden yazılması gerekmesine bağlıyordu,[19] ancak gerçek neden Engels'in "muhteşem bir içki âlemi" dediği şey olabilirdi.[20] Engels Jenny'den, Marx'ı iki haftalığına "acı ve kefaret yatağına" düşüren felekten çaldıkları gece için özür diliyordu.[21] Jenny'nin yanıtı şöyleydi: "Bu küçük içki cümbüşü nedeniyle nasıl olur da *sana* kızgın olduğumu düşünürsün? ... Ayrıca bu kaçamakların çoklukla hayırlı etkileri oluyor, ancak bu defa peder Marx, 'başpiskoposun yeğeni' ile yaptığı felsefi gece gezintisinde fena soğuk kapmış olmalı." Yeğen elbette Engels'in kendisiydi.[22]

20 Ocak'ta Marx, nihayet, tekrar yazmaya koyulacak kadar iyileşmişti, ama işini ancak evinin konforunda sürdürebiliyordu. Sorun artık fazla alkolün yan etkileri değil, basurdu. Marx, Engels'e, Okuma Salonu'na dönemeyeceğini çünkü basurunun ona "Fransız Devrimi'nden daha büyük ıstırap ver[diğini]" söylüyordu.[23] Bu sırada Jenny, Marx'ın yazışmalarını hevesle sürdürüyor, dermansız kocası adına özür diliyor ve Engels ile Weydemeyer de dahil çalışma arkadaşlarına yazdığı mektuplarla, aynı Marx'ın yapacağı gibi, gazete haberleri ve siyasi görüşler sunuyordu.

Bu uzun mektupların içinde öne çıkan haberler, ağabeyinin sıkı tedbirleriyle tutuklanmış olanlar hakkındaki güncel haberlerdi. Marx ve Jenny, Köln'deki arkadaşlarının, dokuz aylık tutukluluğun ardından beklendiğinin aksine, Ocak ayında ihanetten yargılanmak üzere mahkemeye çıkarılmayacaklarını öğrenmişlerdi. Çünkü yetkililer soruşturmanın çok karmaşık olduğunu ileri sürüp en baştan başlatılması gerektiğine karar vermişti. Basında, gözaltındaki on bir kişiden çok az söz ediliyor, suçlu bulmak için yeterince delile sahip olmadıklarından mahkemeyi erteliyor gözüken savcıların entrikalarındansa daha da az söz ediliyordu.[24] Jenny Weydemeyer'e, yoldaşlarının, yetkililerin iğrenç muamelelerine maruz kalarak ve Marx çevresi dışında umursanmadan üç ay daha "kodeste" kalmak durumunda olduklarını yazıyordu.[25]

Jenny yazışma sekreterliği işini eline almışken Marx neredeyse sabah akşam çalışarak, Birlik üyesi dostların kaderini gazetelerde canlı tutmayı hedefleyen bir propaganda kampanyası düzenleme işine girişmişti. Marx, Prusya'daki liberal ve demokratik basının, temsil ettikleri partiler bu davayı siyasi bir rakibi

saf dışı etmenin yolu olarak gördüğünden, hikâyeden uzak durduğunu ileri sürüyordu.[26] Bu durumda, davaya dikkat çekmek için İngiliz gazetelerine döndü. Aynı zamanda, Louis Napoléon'un darbesi üzerine yazdığı yazıya da hız vermişti. Başlığını, 1799'da I. Napoléon'un darbeyle diktatörlüğünü ilan ettiği günün Fransız devrim takvimindeki karşılığına gönderme yaparak, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* koymuştu.[27]

Marx, ailenin sahip olduğu tek masanın başında, olağan ev şamatasıyla fazlasıyla çevrili biçimde çalışıyordu. Çocuklar, Marx'ı arkasına sıraladıkları sandalyelere koşarak yarattıkları bir posta arabası icat etmişlerdi. Oturmakta olan Marx attı ve taşkın yolcularını çekmek ya da kırbacı yemekle karşı karşıyaydı. Kızı, yıllar sonra, "*18 Brumaire*'in birçok bölümü sahiden de üç küçük çocuğunun engelli yarıştaki atı olarak yazılmıştı" diye hatırlayacaktı.[28] Odaklanması gerektiğinde gecenin sessizliğine sığınıyordu. Dairenin soğuk oturma odasında sadece parasının yetebildiği, "ucuz ve kalitesiz" diye bilinen puroları tüttürerek şafağa kadar çalışıyordu. Sabahları aile hayatı etrafında devam ederken, kanepeye yığılıp kalıyordu. Bu süreç sağlığına mal olmuş, özellikle de gözlerini etkilemişti.[29] Okumak için çoklukla yağ lambaları ya da mum kullanılırdı ve bunların ışıkları çok sönüktü. En parlakları gaz lambalarıydı, ancak böyle kapalı bir mekânda bunlar kuvvetli bir koku yayıyordu.[30] Hiçbir çözüm yeterli değildi, ancak, başka bir çare olmadığından, Marx her akşam, hatta gündüzleri bile bunlara başvuruyordu, çünkü güneş, kışın Londra'yı yutan kasvetin içine çok az nüfuz edebiliyordu.

Marx'ın işe odaklanmış olmasına karşın ilk *Brumaire* makaleleri Weydemeyer'in gazetesinde çıkmamıştı: Marx bunları tamamlayamadan gazete kapanmıştı. Sorunun bir kısmı da, "makalenin" küçük bir kitaba[31] (Marx bunun kendiliğinden olduğunu söylüyordu[32]) dönüşmüş olmasıydı. Marx, bilgeliğinin ağırlığıyla olayları kavrayışını birleştirerek, bir anda olup bitmiş görüneni daha geniş bir tarihsel bağlam içine yerleştirdiği böylesi habercilikten adamakıllı zevk alıyora benziyordu. Başkalarının dalgalar gördüğü yerde, Marx'ın gözü akıntılar seçiyordu. Louis Napoléon'un beklenmedik yükselişi üzerine şöyle yazıyordu:

> Tüm ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker. Ve tam da şeyleri ve kendilerini dönüştürmekle, henüz ortada bulunmayan bir şeyi yaratmakla uğraşır göründüklerinde, tam da böylesi devrimci bunalım çağlarında, korku içinde geçmişin ruhlarını yardıma çağırır, dünya tarihinin yeni sahnesini eski oldukları için saygı duyulan giysilerle ve devralınan bir dille oynamak üzere, onların adlarını, savaş sloganlarını ve kostümlerini ödünç alırlar.
>
> ...
>
> On dokuzuncu yüzyılın toplumsal devrimi, şiirini geçmişten değil, yalnızca gelecekten çıkarabilir. ... On dokuzuncu yüzyılın devrimi, kendi öz içeriğine ulaşmak için, ölülere kendi ölülerini gömdürmek zorunda.[33]

Kimse, *18 Brumaire*'in yazarının, yazdığı sırada sandalyeye koşulmuş bir yük beygiri olduğunu ya da gözlerinin zar zor görecek kadar kızarıp şişmiş olduğunu tahmin edemez. Aksine, yapıtın muazzam berraklığı insanı çarpar. Özlü ve sürükleyicidir; hem çözümlemesi hem de üslubu üst seviyededir. Ancak bu özelliklerin hiçbiri, Marx'ın bir yayıncı bulmasını sağlamamıştı ve Marx'ın para kazanmak için *bir şeylere* ihtiyacı vardı. Bir kere daha Proudhon'a saldırısını tekrar sürüme sokma fikrini aklından geçirmiş ve ayrıca, hâlâ düşünce aşamasında olan iktisat kitabı konusunda bir yayıncının ilgisini çekmeye çalışmıştı. Hiçbir girişimi olumlu yanıt almamıştı.[34] Şubat'ta Engels'e "Bir hafta önce, paltolarım rehinde olduğundan dışarı çıkamadığım ve veresiye hakkım tükenmiş olduğundan et yiyemediğim o hoş noktaya ulaştım," diyordu. Görünürdeki tek parlak nokta, Jenny'nin gerici dayılarından birinin kötüye giden sağlığıydı. "İt herif şimdi ölürse ben de bu beladan çıkarım." Ancak it herif ölmedi ve palto ile paradan yoksun oluşu, Marx'ın 1848 yıldönümü şölenine katılamaması anlamına geliyordu. Jenny'yi gönderdi. Bir Fransız'a refakat ettiğinden giriş ücreti ödemesi gerekmiyordu.[35]

Hafiyeler, iş Marx hanesini savunmasız bir zamanda işgal etmeye gelince, özel bir altıncı hisse sahipmiş gibiydiler ve Marx, kendisi ve arkadaşlarının, aralarına sızmış biri tarafından gözlem altında olduklarına dair isimsiz bir ihbar almıştı.[36] Marx kim olduğunu bildiğini düşünüyordu. Wilhelm Hirsch, Marx grubu Aralık'ta Farringdon Sokağı'ndaki perşembe toplantılarına başladıklarında aniden aralarında belirmişti. Marx'ın önsezisi haklı çıktı: Hirsch Prusya polisi tarafından, savcıların Köln'de tutuklu Birlik üyelerini mahkûm etmek için ihtiyaç duydukları delilleri toplamak üzere tutulmuştu.[37] Londra'daki ilk yıllarında, Marx ve arkadaşları, tam da olmakla suçlandıkları felaket çetesi gibi konuşurlardı; devrim, suikast ve her tür hükümet karşıtı faaliyet tartışılırdı. Hirsch toplantılarına katılmaya başladığında, önde gelen kaygıları propaganda ve hayatta kalmaya dönüşmüştü. Grup, başından itibaren Hirsch'ten şüphelenmiş ve ona haber vermeden "sinagog" toplantılarını çarşamba akşamı Soho'daki Rose and Crown Meyhanesi'ne kaydırmıştı.[38] Ancak bu bir çözüm değildi. Hirsch parça başına çalışıyordu –delil buldukça ödeme yapılıyordu– ve bu nedenle, eli boş döneceğine hayalî toplantı zabıtları uyduruyordu. Bu noktada Marx, ne Hirsch'in icatlarından, ne de bir başka hafiye Stieber'in, Marx'ın dostları aleyhine kullanmak üzere, rakip göçmen gruplarından yığınla belge edindiğinden haberdardı. Hepsinden tehlikelisi, Marx, ihaneti kendisine ve dostlarına pahalıya mal olacak başka bir polis casusunun küçük çevrelerine girmeye çalıştığını bilmiyordu.

Engels Paskalya için Londra'daydı, ancak ziyareti Noel'deki gibi neşeli bir haşarılığın konusu olmamıştı. Marx ve Jenny'nin en küçük çocukları Franzisca, ağır bir bronşit nöbeti geçirmiş ve ilk doğum gününden kısa bir süre sonra 14 Nisan'da ölmüştü.[39] O yaştaki bir çocuğun ölümü on dokuzuncu yüzyıl

İngilteresi'nde olağandı. Tahminî olarak, yeni doğanların yüzde on beşi bir yaşına gelmeden hayatını kaybediyordu.[40] Ancak bu acımasız istatistik acılı ebeveynleri ve elbette ki ıstırabı sefaletle şiddetlenmiş olan Jenny'yi teselli etmiyordu. Ailenin Franzisca'ya bir tabut satın alacak parası dahi yoktu.

Kızını uygun şekilde toprağa veremeyen Jenny çocuğun naaşını dairenin arka odasına yerleştirmiş, yatakların hepsini, gerekli para bulunana kadar ailenin uyuyacağı ön tarafa taşımıştı. Anılarında şöyle diyordu: "Hayattaki üç çocuğumuz bizimle uzanmış, hepimiz rengi morlaşan cansız bedeni yan odada bulunan küçük melek için ağlıyorduk." Jenny ve Marx Alman ve İngiliz dostlarından para bulmaya çalışmış, ancak başarısız olmuşlardı (o sırada Engels bile paraya sıkışıktı). Sonunda Jenny, yakında yaşayan Fransız bir sığınmacıya başvurmuş ve ondan tabut için gerekli iki sterlini alabilmişti. Jenny şöyle hatırlıyordu: "Dünyaya geldiğinde bir beşiği yoktu ve uzun süre son bir istirahat yerinden bile mahrum oldu. Mezara taşınışını içimiz parçalanarak izledik!" Franzisca mezarlıkta, birkaç parsel arayla Fawksy'ye katılmıştı.[41]

Marx ve Jenny, yeni kötü haberler yüzünden, kızlarının yasını tutmaya vakit bulamamışlardı. Weydemeyer Marx'ın *Brumaire*'inin yayımlanmasını ayarlamaya çalışıyordu, ancak Franzisca'nın cenaze günü ondan gelen bir mektup bunun muhtemelen olamayacağını söylüyordu.[42] Marx, bir dostuna, mektubun etkisinin yıkıcı olduğunu söylemişti. "İki yıldır [Jenny] tüm girişimlerimin düzenli biçimde başarısız olduğuna şahit oldu."[43] Marx, Engels'e içini şöyle döküyordu: "Geçen hafta ne perişan günler yaşadığımı bilemezsin. Cenaze günü, birçok mecradan söz verilmiş paralar gelmedi. Bu nedenle, İngiliz akbabaların parasını ödeyebilmek için bazı Fransız komşulara başvurmak zorunda kaldım. Heyhat, tüm bunlar yetmiyormuş gibi, Weydemeyer'den, Amerika'da da tüm ümitlerimizin suya düşmüş olduğunu düşünmek için sebepler sayan bir mektup geldi. ... Doğam gereği dayanıklı olsam da, bu sefer, bu berbat iş bana fena dokundu."[44] Sonra şöyle itiraf ediyordu: "Seni temin ederim ki, karımın çilesini ve kendi acizliğimi düşündükçe, içimden, kendimi şeytana teslim etmek geçiyor."[45]

Marx bir anlamda öyle de yaptı. János Bangya adında bir Macar gazeteci Marx ile tanışmış ve o bahar, hayatında merkezî bir karaktere dönüşmüştü. Bangya, Marx'ın farkına varamadığı casustu ve ihaneti sadece siyasi değil kişisel de olacaktı. Marx'ın Engels'e ve Amerika'daki meslektaşlarına yazdığı mektuplara bakılacak olursa, Bangya'ya tamamen güveniyordu ve Nisan ayının sonunda, bu yeni dostunun kurduğu tuzağa düştü. Marx, sırf eğlence olsun diye, Londra'daki muhalif Alman sürgünlerini betimleyen hicivler kaleme alıyor, ilişkilerini, heveslerini ve emellerini anlatıyordu. Bangya Marx'a, Berlin'de Eisenmann adında bir yayıncının, isimsiz yazabileceği benzer parçalardan oluşan kısa bir kitap için yirmi beş sterlin ödeyeceğini söylemişti.[46]

Marx'ın kitabı birlikte yazmak istediği Engels'in kuşkuları vardı. Ücretin, hakkında yazılan kişiler bunun arkasında kimin olduğunu öğrenince çıkacak

rezalete değip değmeyeceği konusunda tereddütlüydü. Ayrıca, Köln'deki dostlarının duruşmaları sırasında yayımlanacak kitabın, geniş Alman muhalefeti tarafından, gericilik olmasa bile, vefasızlık olarak karşılanacağından endişeleniyordu.[47] Ancak Marx, Bangya'nın önerdiği meblağ nedeniyle karşı konmaz biçimde projenin içine çekilmişti. Macar, metin eline geçer geçmez ödemeyi yapacağını söylemişti. Mayıs sonunda Marx, Engels'le birlikte proje üzerinde çalışmak üzere Manchester'a gitti.

Marx Londra'dan her ayrıldığında Jenny'yi kızgın alacaklılarla tek başına yüzleşmek durumunda bırakıyordu. Bu sefer en azından gelecekte bir gelir ihtimali söz konusuydu: Marx yokken Bangya Jenny'ye, Berlin'deki yayıncıdan geldiğini söylediği, Marx'ın koşullarını kabul eden bir sözleşme vermişti.[48] Ancak bununla ailenin hayatta kalmak için acilen ihtiyaç duyduğu süt, ekmek, patates ve kömür alınamıyordu. Marx'ın seyahatinin zamanlaması özellikle zorlayıcıydı, çünkü Franzisca'nın ölümünden sadece bir ay sonrasına denk geliyordu ve Jenny hâlâ onun kaybından dolayı büyük acı çekiyor ve çocuklara temel gereksinimlerini sağlayabilecek hak ettikleri hayatı sunabilselerdi, Franzisca ve Fawksy'yi kurtarabileceklerini düşünerek duyduğu suçluluğu taşıyordu.

O ayın başlarında Marx ve Jenny, Jennychen, Laura ve Musch'u Manchester'a yollamışlardı. Ziyaret Engels'in babasının da orada olduğu bir zamana denk gelmişti ki çocuklar muhtemelen Mary ve Lizzy Burns'te kalmışlardı. Çocukların her biri, Engels'in mektubuna iliştirilmiş, biftek, bezelye ve patatesten oluşan bir öğünden duydukları mutluluğu tarif eden birer not göndermişlerdi. Musch adına Laura şöyle yazmıştı: "Tatminkâr bir akşam yemeğinin ardından müthiş bir öğün daha yiyeceğiz. Senin çok sevdiğin tereyağlı ekmek, peynir ve bira. Senin ve Bay Fred'in sağlığına içeceğiz ve eğer çakırkeyif olursak bu senin şerefine olacak. Elveda benim en iyi Babişkom."[49] Çocuklar mutlu olmak için çok aza razıydılar, ne var ki Marx ve Jenny, bunu sağlayamıyorlardı.

Çocuklar döndükten ve Marx Manchester'da onların yerini aldıktan sonra, Jenny ona acılı bir mektup yazmıştı: "Şu sırada ben burada oturuyorum ve içim paramparça. Karl, şimdi beterin beteri durumdayım. ... Burada oturuyor ve neredeyse gözlerim yerinden çıkana kadar ağlıyor ama bir yardım bulamıyorum. Kafam parçalanıyor. Bir hafta boyunca gücümü korumaya çalıştım, ama artık yapamıyorum."[50] Marx'ın yanıtı, yüzde doksan işle ilgili, yüzde on şefkat içerikliydi. Engels'le öylesine iyi vakit geçirdiğinden dolayı (sürgün skeçleri dolayısıyla gözlerinden yaş gelene kadar güldüklerini söylüyordu) Jenny'nin sıkıntılarını anlamıyor olabilirdi. Ya da karısına yardım edebilmenin, para göndermek dışında en iyi yolunun aklını işe vermesini sağlamak olduğunu düşünüyor olabilirdi. Marx sıklıkla Jenny'nin dirençli olduğunu, en ufak bir teşvikle hemen kendini toparladığını söylerdi ve 11 Haziran'da da yazarken, aklında bu olabilirdi: "Kalbimin parçası ... bana her şeyi anlatma konusunda kaygın olmasın. Eğer sen, benim zavallı biçarem, acı gerçeklerle yüzleşmek zorunda

kalıyorsan, benim de sıkıntıları, en azından düşüncede de olsa, paylaşmamdan daha doğal ne olabilir." Ardından Jenny'ye parti ile ilgili tam bir yapılacaklar listesi veriyor ve onu başka bir siyasi işi halletmekteki mahareti dolayısıyla candan bir biçimde övüyordu.[51]

Çocukların gözüne, evlerindeki siyasi faaliyetler, orada her akşam toplanan çeşit çeşit karakterler ve alacaklılarla yaşanmaya devam eden dramalar şüphesiz ki olağan görünüyordu. Karşılaştırabilecekleri başka bir yaşam tanımıyorlardı, çünkü arkadaşları kendi ebeveynlerine benzer erkek ve kadınların çocuklarından oluşuyordu: çoğunlukla muhalif siyasetle meşgul yoksul Alman sığınmacılar. Ancak Marx ve Jenny, çocuklarını, mensubu oldukları sınıfça kabul gören bir çerçevede yetiştirmeye karar vermiş olsalardı hayatlarının ne kadar farklı olacağı konusunda böyle bir saflığa ya da bilgisizliğe sığınamazlardı. Londra'ya vardıklarında kendi tercihlerinden kaynaklanan zorlukların tamamen farkındaydılar ve bu zorluklar her geçen yıl katlanarak artıyordu. Ama içine girdikleri dönem en karanlıklarından biri olacaktı. Gerçekten de hiçbir şey onların lehine gelişmiyordu.

Marx başlarında dinelip dikte ederken, Jennyve Ernst Dronke, Marx'la Engels'in yüz sayfalık göçmen hicvi *Sürgünün Büyük Adamları*'nı {*Die Grossen Maenner des Exils*} nöbetleşe yazıya geçiriyorlardı. Tamamlanır tamamlanmaz Bangya ücreti yedi sterlin düşük olarak (muhtemelen Marx daha önce bu miktarı borç almıştı) ödemiş, Marx'ın eline on sekiz sterlin geçmişti.[52] Donke'ye ödeme yaptıktan sonra Marx'ın elinde masrafları karşılayacak miktarda para kalmamış ve Bangya, Marx'ın satış rakamlarından ümitlendiği broşürün ne zaman basılacağını bildirmemişti.[53] Engels de paraya sıkışıktı ve Ağustos'ta Marx'a, izleyen altı hafta boyunca para gönderip gönderemeyeceğini bilmediğini söylemişti.[54] Marx'ın *Brumaire*'i ise nihayet New York'ta Weydemeyer'in, Amerika'daki bir Alman göçmenin verdiği kırk dolarla yeniden hayata dönen gazetesinde yayımlanmıştı, ancak para gazetenin dağıtımına yetmediğinden, okunmadan yığınlar halinde bekliyordu.[55] Dahası, Wilhelm Pieper de İngilizceye tercümeyi beceremediği ve Londra'da basılma ihtimalini geciktirmişti. Ayrıca Almanya'daki hiçbir yayıncı çalışmayla ilgilenmemişti.[56] Gecikmeler önemliydi, çünkü her geçen gün çalışmanın güncelliğini azaltıyordu ve bu arada başkaları Fransa'daki başkanlık darbesi üzerine yazmakta serbestti. Marx, büyük sıkıntı içinde, ezeli düşmanı Proudhon'a, Louis Napoléon eleştirisinin yüz bin frank kazandırdığını öğrenmişti.[57]

Marx'ın para konusundaki endişeleri, o dönem yazdığı ve rakiplerinin mali işleriyle takıntılı biçimde ilgilenen mektuplarında açıkça görülebiliyordu. Ayrıca, alışılmadık biçimde, kendisine ve Engels'e karşı saldırılara odaklanmıştı. Onu özellikle yaralayanlardan biri, Cincinati'de seyahat halindeki bir Alman sürgünden geldi. Şöyle diyordu: "Marx ve Engels devrimci falan değil-

ler; onlar Londra'daki işçilerin birahanelerden kovdukları bir çift hergele."[58] Marx çoğunlukla kendisinin dedikoduya karşı bağışık olduğunu söylerdi, ancak 1852'nin ikinci yarısındaki bu kötü mali durum ve çalışmalarının tamamıyla görmezden gelinmesi, ne kadar uzaktan gelirse gelsin ısırığın acısını artırıyordu.

Cincinati'den gelen sövgü konusunda Marx, (mesihçi siyasi düşlemlerinden dolayı Marx'ın "İsa Mesih Kinkel" adını verdiği) sahibi Gottfried Kinkel Londra'ya döndüğünde, ona haddini bildiren bir mektup yazmış, ama Kinkel yanıt vermemişti. Kendinden geleceği korkusuyla Soho damgalı bir mektubu Kinkel'in açmayacağına inanan Marx, Lupus'a aşk mektupları için kullanılan bir kâğıt üzerine yazılmış bir notu Windsor'dan göndertmişti. Kinkel gerçekten de notu açmışsa, parfümlü güller ve unutmabeni çiçeklerinin ortasında, Dr. Karl Marx'tan kargacık burgacık bir ithamname bulmuştur.[59]

Marx dayanma gücünün sonuna ulaşmıştı. Engels'e bütün aile halkının hasta olduğunu, ancak doktora verecek parası olmadığını söylüyordu. "Sekiz on gündür AİLEYİ sadece ekmek ve patatesle besliyorum, ancak bugün bunları da bulup bulamayacağım belli değil," ... Fırıncı, manav ve kasap hep birden ödemeler için feryat figan ederken, "Fırtına her yönden vuruyor... Mektuplarımdan görüyorsundur, her zamanki gibi başkasından duymayıp da kendim bokun içine batmışsam hiç aldırış etmeden içinde kürek çekerim. Ama ne yapmalıyım? Evim bir hastaneye döndü ve buhran öyle endişe verici ki, bütün dikkatimi ona vermeye zorluyor beni. Ne yapmalıyım?"[60]

Son seçenek, eşyaların gerçek değerinin üçte biri kadar ettiği –ve yüksek faiz nedeniyle sonunda eşyalar daha da ucuza gidiyordu– rehinci dükkânıydı. Marx Jenny'nin Argyll arması taşıyan birkaç gümüş parçasını rehin vermeyi denemişti, ancak dükkân sahibi dikkat çekecek kadar değerli bu eşyaları yabani ve besbelli yoksul bir yabancının elinde görünce telaşlanmış, hırsızlık kokusu alarak Marx'ı tutuklatmak istemişti. Muhtemelen utancından olacak, Marx bu olayın sonucunu hiçbir yere kaydetmemiş. Hikâyenin bize ulaşan bir çeşitlemesine göre, Marx dükkân sahibini, ne kadar olası olmasa da, Britanya'nın en eski, tarihî ailelerinden birinin soyundan gelen biriyle evli olduğuna ikna etmeyi başarmıştı. Bir başka çeşitlemeye göre ise, Marx tutuklanmış ve Jenny Argyll'lerle olan bağını kanıtlayana kadar, hırsızlık şüphesiyle geceyi hapiste geçirmişti.[61] Hangisi doğru olursa olsun sonuç aynıydı: Marx ağır bir şekilde küçük düşmüştü. Öylesine dibe vurmuştu ki, Londra'nın en kokuşmuş mahallelerinden birindeki bir rehincinin gözünde bile hiçbir itibarı kalmamıştı.

1852'nin sonbaharına gelindiğinde Marx ailesinin sıkış tıkış dairesi, casusların kökünü kazımak ve Köln'deki arkadaşlarını temize çıkarmaya çalışmakla meşgul sürgünlerin karargâhı haline gelmişti. Jenny, Marx'ın Washington'daki dostu Adolf Cluss'a, Dean Sokağı'ndaki dairelerinde eksiksiz bir yazıhanenin

kurulmuş olduğunu söylüyordu. "İki ya da üç kişi yazmakla meşgul, başkaları ayak işlerini görüyor, başkalarıysa yazarlar yazmaya devam etsin ve eski dünyanın hükümet memurlarının isyan ettiren rezilliklerini kanıtlayabilsinler diye, üç beş kuruş bir şeyler toplamaya çalışıyor. Ve arada sırada üç şen şakrak çocuğum, çoğunlukla babaları tarafından sertçe uyarılsalar da, şarkı söyleyip ıslık öttürüyorlar. Tam bir hengâme!"[62]

On yedi ayın ardından nihayet Komünist Birlik'in Prusya'daki üyelerine açılan davanın mahkemesi görülmeye başlamıştı. Aleyhlerindeki deliller gülünçtü, ama bu beraat edecekleri anlamına gelmiyordu; mahkûm edilmeleri, hükümet açısından bir onur meselesine dönüşmüştü. Marx ve arkadaşları jürinin sanıklar aleyhine oluşturulmuş olduğu sonucuna varmışlardı. İki orta üst sınıf üyesi, iki şehirli aristokrat, iki toprak sahibi, iki hükümet danışmanı ve bir Prusyalı profesörden oluşuyordu.[63] Savunma açısından olumlu olan ise, iki asıl savcılık tanığının ortadan kaybolmuş olması –biri Brezilya'ya kaçmıştı– ve polisin görevini kötüye kullandığına dair çarpıcı delillerdi.[64]

Savcılık iddianamesi yetmiş sayfadan oluşuyordu ve Londra'da toplanmış, Marx'ın yönetimi altında olduğunu ileri sürdüğü radikal Alman muhalefetinin ürkütücü bir resmini çiziyordu. Mayıs 1851'deki tutuklamalardan Ekim 1852'deki duruşmaya kadar olan uzun süreç yeterince dolambaçlı iken, hükümet hukukçuları daha da gerilere giderek 1831 yılından ve Birlik'in ilk zamanlarından deliller sunuyorlardı.[65] Kullanılan malzemenin bir kısmı uzun hücre hapisleri sırasında ve mahpusları sarsan uzun zorunlu yürüyüşlerin –biri on bir gün sürmüştü– ardından yapılan sorgulardan toplanmıştı.[66] En şiddetli sarsılanlar arasında, körleşmekte olduğu söylenen yayıncı Becker ile verem emareleri gösteren Doktor Daniels bulunuyordu.[67]

Marx, doğrudan sanıklardan elde edilen delillerin gerçekten de hükümet karşıtı görüşleri kanıtlıyor olsa da, ileri sürüldüğü gibi hükümet karşıtı bir *komplo*nun içinde olduklarını göstermediğini vurguluyordu. Suçlamanın sözde kanıtının Londra'da toplanmış olan delillere dayandığını ve kamuoyunu davası görülenin siyasi görüşler değil, kendilerinden de tehlikeli bir önderin emriyle hareket eden tehlikeli adamlar olduğuna ikna için tasarlanmış olduğunu söylüyordu. Marx sanık sandalyesindeki on bir kişinin arasında değildi, ancak savcılığın asıl hedefinin o olduğu açıktı.[68]

Savcılara Stieber tarafından sunulmuş olan bir dosya belge, aslında, hükümet karşıtı şiddet eylemlerini *gerçekten* planlamış olan Willich grubunun izlenmesiyle elde edilmişti. Bir polis raporu Marx grubunun o gruptan kopmuş olduğunu belirtiyordu, ancak gözünü Marx'a dikmiş olan yetkililer bu ayrıntıyı görmezden gelmeyi tercih etmişleri.[69] "Marx Partisi, tüm diğer göçmenlerin, kışkırtıcıların ve merkez komitelerin katbekat üstündedir. ... Marx'ın kendisi kişisel olarak tanınmaktadır ve serçe parmağında, geri kalanların tamamının kafalarında bulunandan daha fazla zekâ bulunduğu açıktır."[70] Sonuç olarak hükümet bu belgeleri

hilekârca delil olarak kullanmış, Marx ve Willich gruplarının yeter konuda birbirleriyle çakıştığından, jürinin farkı anlamayacağına bel bağlamıştı.

Bu aldatmaca Stieber dosyası için işe yaramışken, casus Hirsch'in sunduğu dosyada geri tepti. Uydurma olduğu o kadar aşikârdı ki, neredeyse anında inanılırlığını yitirmişti. Dean Sokağı savunma komitesi, Hirsch'in Marx'ın sinagog toplantılarından –ki Hirsch bunlara katılmış olduğuna ve orada komplolar tartışıldığına dair yemin etmişti– geldiğini iddia ettiği tutanakların acemice hazırlanmış sahte belgeler olduğunu kanıtlamıştı. Komite, Hirsch'in iddialarının aksine, tutanakların Liebknecht ve (Hirsch'in talihsizliğine, neredeyse hiç okuma yazması olmayan) L. W. Rings adındaki bir başka üye tarafından yazılmamış olduğunu gösteren el yazısı örnekleri hazırlamıştı. Komite, ayrıca, meyhane sahiplerinden, grubun perşembeleri değil çarşambaları ve Hirsch'in ifade ettiğinden farklı bir yerde toplandıklarına dair tanık ifadeleri hazırlamıştı. Mahkemenin, sahteciliğin kuvvetli ve iyi duyurulan ispatı karşısında, Hirsch'in tutanaklarını reddetmekten başka seçeneği kalmamıştı.[71]

Ancak bu delil kaybı iddia makamını, sanıklar aleyhine elindeki en yakıcı delili kullanma konusunda olduğundan da fazla kararlı kılmıştı. (Berlin'deki en yüksek rütbeli emniyet görevlisi Londra'daki Prusya elçiliğine, "Siyasi polisin bütün varlığı bu davanın sonucuna bağlı!" diye yazıyordu.[72]) Bir uzman tanığın Marx tarafından kaleme alındığına dair ifade verdiği imzasız bir mektup, elli adet "Kızıl Amentü"den {Roten Katechismus} oluşan bir balyanın içinde bulunmuştu. Şöyle diyordu: "Devrim, birçok kişinin düşündüğünden daha yakın. Yaşasın devrim!" ve Amentü'ler kimin eline geçerse, 5 Haziran 1852 gece yarısından önce devrim sempatizanlarının kapılarının altından atılması talimatını veriyordu. Mektup, iddiaya göre, sanıkların hapse atılmalarından sonra yazılmış olsa da, aleyhlerinde delil olarak kullanılmıştı.

Bu kanıt, Marx'ı tanıyan herkesin bunun sahte olduğunu anlayacağı Londra'da, kuşku uğultularıyla karşılanmıştı: Marx saat gece on ikiyi vurduğunda destekçilerin kapılarının altından broşür atmak gibi melodramlara asla başvuracak biri değildi ve ayrıca içeriği Marx'ın inançlarıyla çelişiyordu. Marx devrimin yakın *olmadığını* söyleyerek sürgün yoldaşlarının öfkesini üzerine çekmiş biriydi.[73] Britanyalı bir hâkime başvurup ne Amentü ile ne de mektupla alakası olmadığına dair yeminli ifade vermişti. İfade Köln'deki savunmaya gönderilmiş ve Britanya gazetelerinde yayımlanmıştı. Ancak savcılık buna aldırış etmemiş, Marx'ın el yazısının, suç delili mektuptakiyle karşılaştırılmasına izin vermemişti.[74]

Stieber tanık sandalyesinde, her bir "gizli ajanın" bir başka casus tarafından izlendiği Londra'daki detaylı ağı açıklamıştı; biri muhtemelen iş başına para alan yerel biriyken, diğeri onu gözetleyen bir profesyoneldi.[75] Ekim'de, Marx Engels'e, savunma komitesi üst katta çalışırken şüpheli tiplerin yine evinin yakınında görevlendirilmiş olduğunu söylemişti. Ayrıca hem Marx hem

de Engels mektuplarının okunuyor olduğunu düşünüyordu.[76] Ancak gözetlenmenin işlerini aksatmasına izin vermemişlerdi: Beş hafta boyunca, sürgünler, meydan okurcasına Dean Sokağı'ndaki merdiven basamaklarını inip çıkmış, devletin, dostlarına karşı hazırladığı iddianameyi çürütmek için delil toplamışlardı. Ziyaretçiler erkenden geliyor, geçlere kadar kalıyor, daireyi puro dumanıyla doldurup mahkemeden gelen haberlere göre bazen kahkaha bazen de öfke haykırışlarıyla inletiyorlardı. Çocuklar odayı dolduran, yemek yiyip bira içen bu adam kalabalığına o kadar alışmışlardı ki, onları hanenin bir parçası olarak görüyorlardı. Bir sabah bir komite üyesi Jenny henüz giyinmeden gelmiş ve Jenny elbiselerini kapmaya çalışırken, Albay Musch, telaş etmemesi için, "Gelen sadece Freiligrath!"[77] diye bağırmıştı.

Bu dönemde kocasını, 1848'de Viyana'da idam edilen bir arkadaşın anması dahil, dava ile ilgili olmayan tüm kamusal işlerde Jenny temsil etmişti, çünkü Marx başka hiçbir şeyle ilgilenemeyecek kadar davaya gömülmüştü.[78] Marx dava hakkında neredeyse elli sayfaya ulaşan bir makale yazmıştı ve davaya dikkat çekmek için hemen yayımlanmasını istiyordu. Engels'e, "Söylememe gerek yok ki, kendim bu şeye bir kuruş bile katkıda bulunmaktan acizim," diyordu. "Dün yazmak için kâğıt alabilmek için Liverpool günlerimden kalma bir paltoyu rehin verdim."[79] Tam da bu sırada, ev sahibi, kira ödenmediğinden aileyi kapıya koymakla tehdit etmişti. Marx adamın rezalet çıkardığını, ama kendisinin ev sahibini kuzu gibi geri çekilmeye zorlayan bir vahşilikle karşılık verdiğini söylemişti.[80]

Birlik'in mahkemesi 7 Kasım'da sona ermişti ve Berlin gazeteleri bile, haklarındaki iddialar kanıtlanamadığından sanıkların beraat edeceklerini tahmin ediyordu.[81] Ancak jüri değişik kararlar vermişti: Daniels dahil dört sanık beraat ederken, yedisi hüküm giymişti. Gazeteci Bürgers'in aralarında olduğu üç kişi altı yıl hapse çarptırılırmış, yayıncı Becker dahil başka üç kişi beş yıl hüküm giymiş, terzi Lessner üç yıl yemişti.[82] Jenny kararın jürinin, "korkunç kundakçılara duyduğu nefret" ile "polisin alçaklığının yarattığı DEHŞET" arasında kalmış olduğunu gösterdiğini söylüyordu.[83]

İki haftadan daha kısa bir süre sonra Marx Birlik'i lağvediyordu. Davanın sonucu, Prusyalı yetkililerin grubu ezmek için her türlü aşırılığı göze alacağının belli olması, Avrupa'daki gerici genel ruh hali ve Marx'ın zamanın örgütlenme değil, düşünme ve çalışma zamanı olduğuna dair inancı, Marx'ı o an için Birlik'in artık faydalı olmadığı sonucuna ulaştırmıştı.[84] İki olay, Marx'ın ileri görüşlülüğünü kanıtladı. 2 Aralık'ta, cumhuriyetçiliğin kalesi olan Fransa bir kez daha bir imparatorluğa dönüşmüştü. Yaşam boyu başkan olan Louis Napoléon, İmparator III. Napoléon olarak ilan edilmişti. Bir zamanlar bir kartalı tepesinde uçması için kandırmak üzere domuz pastırmasına başvurmuş olan bu ufak tefek adam, sezgisi en güçlü hükümet bakanlarını köşeye sıkış-

tırmış, halkı Fransa'ya görkem ve istikrarı geri getireceğine inandırmayı başarmıştı. 1815'ten 1848'e kadar kazanılmış olan her şey, sanki iktidar kürküne bürünmüş kolun bir hareketiyle ortadan kaybolmuş gibiydi.

Eve daha yakın bir gelişmeyle, Marx ve Engels nihayet skandal broşürleri *Sürgünün Büyük Adamları*'nın gerçek akıbetini öğrenmişlerdi. Hiçbir zaman, kitapçıkla ilgilenen bir yayıncı olmamıştı; elyazmasına polis el koymuş ve karşılığında Bangya'ya ayda iki kere Berlin'den ödeme yapılmıştı (bu sayede Marx'a ödemeyi bu kadar erken yapabilmişti). Marx ve Engels broşürün yayımlanmasını zaten planlamışlardı ve bu önünde sonunda polisin de eline geçeceği anlamına geliyordu, ancak Bangya'nın iki yüzlülüğü metnin *sadece* polisin eline geçmesine neden olmuş, tam da Köln davasının yasal kovuşturması sırasında sürgündekiler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştı.[85] Roland Daniels'in erkek kardeşi, Roland'ın tutuklanmasından Marx'ı sorumlu tutmuş, Marx Bangya ile ilişki kurmasaydı bunların olmayacağını iddia etmişti.[86] (Bu, haksız bir suçlamaydı; Daniels, Marx'ın Bangya ile tanışmasından bir yıl önce tutuklanmıştı.) Bu arada Bangya, Fransız polis bakanlığında özel ajan olmak üzere Napoléon'un Paris'ine kaçmıştı.[87]

Marx, hem Napoléon hem de Bangya konusunda, şaşırtıcı biçimde kalender davranmıştı. Belki de bu, o sırada İsveçli bir yayıncının Köln'deki mahkeme üzerine yazdığı broşürü coşkuyla övmüş ve acilen baskıya sokacağı sözünü vermiş olmasındandı. Marx, *Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat*'ının yayımlanacak olmasından heyecan duyuyordu.[88] Jenny, yayıncının tahminlerine dayanarak sadece ilk satışlardan otuz sterlin geleceğini hesaplamıştı.[89] Marx, Washington'daki Adolf Cluss'a bir kopya göndermiş, Amerika'da basılmasını sağlamaya çalışmasını önermişti:

> Bu şeyin esprisini tam olarak kavrayabilmek için yazarının, sırtına ve ayağına giyecek düzgün bir şeyi olmadığından ev hapsine mahkûm olduğunu bilmelisin. ... Dava beni çamura iyice batırdı, çünkü beş haftadır, geçinmek için çalışmak yerine, hükümetin entrikalarına karşı parti için çalışmak zorunda kaldım. Bütün bunların üzerine bir de bu çalışma, iktisat kitabım için bir sözleşme koparmayı umduğum Alman kitapçıları benden tamamıyla uzaklaştırdı.[90]

Ne var ki, İsviçre fırsatı bir başka hayal kırıklığına dönüşecekti. Yayıncı, iki bin kopya İfşaat'ın tamamını gizlice Baden'e göndermişti ve oradan bütün Prusya'ya dağıtılacaktı. Öyle olmadı: Bırakıldıkları köyde tüm kopyalara el konuldu ve bunlar Prusya hükümetinin emriyle yakıldı.[91] Marx öfkeden kendinden geçmiş, hiddetle şöyle demişti: "Bu, hepten yazmayı bırakmak için yeter. Durmadan çalış, sonra da *Prusya kralına gitsin*!"[92]

Üstelik dert bu kadarla da kalmamıştı. Birkaç ay sonra yayıncının ortağı, Marx'tan 424 franklık matbaa masrafını talep etti. Bir para kazanma macerası daha borçla sonuçlanmıştı.[93]

1 *MECW*, Cilt 11, s. 103-104.
2 *MECW*, Cilt 38, s. 489.
3 *A.k.*, s. 494.
4 *MECW*, Cilt 39, s. 569.
5 *MECW*, Cilt 38, s. 499-501.
6 Schurz, *Reminiscences*, s. 384-386; Porter, *Refugee Question*, s. 108-109; Whitridge, *Men in Crisis*, s. 280.
7 *MECW*, Cilt 38, s. 488, 502, 508.
8 *A.k.*, s. 635 (notlar bölümü); Stearns, *1848*, s. 221.
9 Elihu Benjamin Washburne, *Recollections of a Minister to France, Part I*, s. 35.
10 *MECW*, Cilt 38, s. 635-636 (notlar bölümü).
11 Schurz, *Reminiscences*, s. 398-400.
12 *MECW*, Cilt 38, s. 508.
13 *A.k.*, s. 519, 636 (notlar bölümü).
14 *A.k.*, s. 635-636 (notlar bölümü); Stearns, *1848*, s. 222.
15 Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, s. 409.
16 *MECW*, Cilt 38, s. 563.
17 *KMIR*, s. 24.
18 McLellan, *Karl Marx*, s. 233.
19 *MECW*, Cilt 39, s. 3.
20 *A.k.*, s. 16.
21 *A.k.*, s. 6.
22 *A.k.*, s. 567.
23 *A.k.*, s. 20-21.
24 *A.k.*, s. 9.
25 *A.k.*, s. 570.
26 *A.k.*, s. 28.
27 Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, s. 386.
28 *REM*, s. 250-251; *KMIR*, s. 24-25, 99-100.
29 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 97, 151-152.
30 Flanders, *Victorian House*, s. 170-172; William Laurence Burn, *The Age of Equipoise*, s. 17.
31 *MECW*, Cilt 38, s. 637 (notlar bölümü) ve Cilt 39, s. 71, 603 (notlar bölümü).
32 *MECW*, Cilt 39, s. 33.
33 *MECW*, Cilt 11, s. 103-104, 106.
34 *MECW*, Cilt 38, s. 475, 490-491.
35 *MECW*, Cilt 39, s. 50.
36 *A.k.*, s. 59, 606 (notlar bölümü).
37 *A.k.*, s. 59; Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 86.
38 *MECW*, Cilt 11, s. 426-427 ve Cilt 39, s. 59, 624-625 (notlar bölümü).
39 *MECW*, Cilt 39, s. 78-79, 81; *KMIR*, s. 25.
40 Halliday, *Great Filth*, s. 20.
41 *KMIR*, s. 25.
42 *MECW*, Cilt 39, s. 85.
43 *A.k.*, s. 84-85.
44 *A.k.*, s. 85.
45 *A.k.*, s. 216.
46 *A.k.*, s. 93, 101, 611 (notlar bölümü).
47 *A.k.*, s. 98.
48 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 276.
49 Laura Marx'tan (Edgar Marx adına yazıyor) Karl Marx'a, 19 Mayıs 1852, *IISG*.
50 Bu mektup, Marx'ların hikâyesini anlatan diğer yazarlarca, ailenin yaşamındaki başka dramatik dönemlerde yazılmış gibi gösterilir. Ancak olaylara, diğer travmatik dönemlerde yapılan yazışmalarla Marx'ın yanıtlarına bakıldığında, ben, Jenny'nin söz konusu mektubu bu sırada yazdığına inanıyorum. Jenny Marx'tan Karl Marx'a, tarihsiz, *IISG*.
51 *MECW*, Cilt 39, s. 116-117.
52 *A.k.*, s. 124.
53 *A.k.*, s. 208.
54 *A.k.*, s. 148.
55 *A.k.*, s. 594 (notlar bölümü), 610 (notlar bölümü).
56 *A.k.*, s. 175.
57 *A.k.*, 182.
58 *A.k.*, s. 148-149.
59 *MECW*, Cilt 39, s. 149; Cilt 38, s. 323 ve Cilt 11, s. 254.
60 *MECW*, Cilt 39, s. 181-182.
61 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 164; Raddatz, *Karl Marx*, s. 176; Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 495.
62 *MECW*, Cilt 39, s. 576-578.
63 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 60.
64 *MECW*, Cilt 39, s. 144-145.
65 *A.k.*, s. 134.
66 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 26.
67 *MECW*, Cilt 39, s. 142.
68 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 60, 114.
69 *A.k.*, s. 25, 66.
70 *A.k.*, s. 25.
71 *MECW*, Cilt 38, s. 521 ve Cilt 39, s. 222-223, 226, 229-230, 240, 576-577, 624-625 (notlar bölümü); Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 87-88.
72 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 132.
73 *A.k.*, s. 105; *MECW*, Cilt 39, s. 236.
74 *MECW*, Cilt 39, s. 235, 247; Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 106.
75 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 80-95, 265-266.
76 *MECW*, Cilt 39, s. 215, 219.
77 Raddatz, *Karl Marx*, s. 114.
78 *MECW*, Cilt 39, s. 241.
79 *A.k.*, s. 221.
80 *A.k.*, s. 216.

81 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 112.
82 Marx ve Engels, *Cologne Communist Trial*, s. 29, 55, 112.
83 *MECW*, Cilt 39, s. 577.
84 *A.k.*, s. 247.
85 *A.k.*, s. 232-233, 242, 255-256; Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 222.
86 *MECW*, Cilt 39, s. 386.
87 *A.k.*, s. 281.
88 *A.k.*, s. 264; Mehring, *Karl Marx*, s. 222.
89 *MECW*, Cilt 39, s. 579.
90 *A.k.*, s. 259.
91 *A.k.*, s. 287, 580, 625 (notlar bölümü).
92 *A.k.*, s. 288.
93 Mehring, *Karl Marx*, s. 223.

23. Bölüm

Londra, 1853

> Melankoli için yeter sebebimiz vardı, ama katı mizacımız bizi ona karşı efsunlamıştı. Kim şikâyet etmeye başlasa, ona derhal ve tam bir ödünsüzlükle, topluma karşı olan ödevleri hatırlatılıyordu.
>
> *Wilhelm Liebknecht*[1]

Bu Raundu Prusya hükümetinin kazanmasıyla Marx artık parti siyasetiyle hiçbir işi kalmadığını kamuya açıklamaya karar vermişti. Karşıtları tarafından, ama daha da acı şekilde dostum dedikleri tarafından istismar edilmiş hissediyordu kendini: "Artık herhangi bir parti sıpası tarafından sözde parti meseleleri nedeniyle hakarete uğramaya niyetim yok."[2] Komünist Birlik savunma komitesinin son bir görevi kalmıştı: Prusya'da hapse atılmış olanların ailelerine yardım çağrısında bulunmak.[3] Bu da yerine getirildikten sonra, parti üyeleri eşyalarını toplayıp Engels'in para kazandıran işlere doğru olduğunu umduğu istikametlerde Marx'ın dairesini terk etmişlerdi. Engels, Marx'ın etrafındakilerin aylaklara dönüşmesinden ve kolaylıkla tam zamanlı ayyaş haline gelebilecek olmalarından endişe duyuyordu.[4] Komitenin faaliyetlerini maddi olarak desteklemişti ve kendi harcamalarıyla birlikte, "ihtiyarın kârlarının yarısını yiyip bitir[miş]" olduğunu söylüyordu. Kendisi ve çalışma arkadaşları harcamaları kısmalıydılar; babasının kazancından yemeğe bir itirazı yoktu, ama foyasının meydana çıkmasından korkuyordu.

Böylece Engels diğerlerine örnek olmaya girişmişti: Daha ucuz bir yere taşınmış ve daha ucuz içkiler içmeye başlamıştı.[5] Kendi adına Marx da, yeni yıla, İngilizce ilk makalesini *Tribune*'e göndermekle başlamıştı. Şimdi parça başına iki sterlin sözü almıştı ve her hafta iki makale yazmayı planlıyordu.[6] Jenny paranın günlük giderleri karşılayacağını, ancak "Dean Sokağı'ndaki minik daire" dediği yerden taşınmalarına yetmeyeceğini düşünüyordu. Yine de oradan ayrılmak için acelesi varmış görünmüyordu. 1853'e gelindiğinde Marx'lar yaklaşık üç yıldır Soho'da yaşamış oluyorlardı ve dehşete düştükleri ilk izlenimlerinden bu yana oraya bakışları yumuşamıştı. Jenny bile sefalet, kirlilik ve kargaşaya

alışmıştı. Arkadaşlarıyla buluşup ateş başına yerleşeceği, hoşuna giden birahane ve kahveler bulmuştu ve bedava bilet bulacak kadar şanslı olduğunda tiyatroya gidiyordu. Ayrıca mahallede uzun yürüyüşler yapmayı seviyordu.[7] Sahneyi çok seven bu kadın, etrafında sahnelenen gösteriden, Londra hayatının en berbatından en iyisine her şeyinin rengârenk sergilenişinden zevk almayı öğrenmişti.

Tenteli pencereleri ve manifaturacılarıyla Oxford Caddesi omnibüsler, üniformalı sürücülerin sürdüğü faytonlar, alışverişe çıkmış iyi giyimli kadınlarla tıka basa dolu oluyordu. Haymarket de, başlarının üzerinde taşıdıkları ya da boyunlarına astıkları dolu sepetlerden sattıkları ürünler, çiçekler ya da otlarla dolaşan çalışan kadın ve kızlarla birlikte sürekli bir hareket içindeydi. Ve bir de, bir öğün yemeğin çoğunlukla bir fincan kahve anlamına geldiği İrlanda mahallesi vardı. Başları kapüşonlu kızarmış yanaklı kadınlar, sıcak bir yumak oluşturmak üzere ayak ve dizlerini elbiselerinin içine gizleyerek yerde otururdu; tek sergiledikleri, bir müşteri, sattıkları ufak tefek ne varsa satın almak üzere eğildiğinde uzattıkları eldi.[8] Her birinin müşteri çekmek üzere kendine özgü bir şarkısı ya da seslenişi vardı ve bu ticari bağırtı cümbüşü, birçok farklı dilden farklı sesle birleşerek Soho sokak yaşamında kendiliğinden bir opera yaratıyordu. Oradan geçen biri için eşit ölçüde trajik ve taşkınlık doluydu ve bu yüzden de –çok yakından bakılmadıkça– her zaman eğlendiriciydi.

Yürüyüşleri sırasında Jenny, yüzü koyu bir tül ile belirsizleşmiş şekilde, kalabalıkların arasından akıp giderdi. Her anlamıyla, yetiştirildiği zarif biçimini koruyor ve muhtemelen orada yaşıyor değil de, ziyaret ediyormuş gibi görünüyordu. Bir yürüyüş sırasında Jenny, fena halde miyop ve aynı zamanda çapkınlığa meyilli olarak bilinen Kızıl Wolff'un gözüne takılmıştı. Jenny'yi tanımayan Wolff, yanına sokulup Parisli bir bulvar gediklisi edasıyla onu baştan çıkarmaya çalışmıştı. Jenny'nin, en küçük bir cüret sergilemesi karşısında, tek bir bakışıyla erkekleri buz tutmuşa çevirdiği bilinirdi. Ancak bu sefer Wolff'un hatasına yürekten gülmüştü, belki de tüm yaşadıklarının ardından, sadece görünümüyle bile hâlâ tutku yaratabilmesi onu hoşnut etmişti.[9]

Marx çocukları için Soho basitçe evleriydi, o zamana dek bildikleri en yerleşik yaşamdı. Kızların, öğleden sonra geç saatlerde ya da akşamları, mahallenin tekinsiz tipleri kendine çeken birçok eğlence mekânından dolayı, yanlarında biri olmadan dışarı çıkmalarına izin verilmiyordu. Örneğin Dean Sokağı'ndaki Soho Sahnesi, hırsız ve fahişelerin gözdesi olarak bilinen köhne bir yerdi.[10] Aynı derecede tehlikeli olan bir yer de, Alman orta sınıfından genç tezgâhtar ve çırakların, bir eş ya da en azından bir gönül arkadaşı bulmak üzere uğrak yeri yaptıkları, yine Dean üzerindeki Caldwell'in dans salonuydu.[11]

Jennychen ve Laura hâlâ çok küçüktüler – Jenny hemen hemen dokuz, Laura yedi yaşındaydı – ama her ikisi de dost canlısıydılar. Jennychen, siyah saçları, siyah gözleri, koyu teni ve gergin keskinliğiyle babasının tıpkısı olarak tarif edilirken, Laura annesi gibi zarif ve sarışındı. Liebknecht, Laura'nın çocukluğunda

bile cilveli bakışlara sahip olduğunu söylemişti.[12] Kızlar Dean Sokağı'nda dünyadan uzak tutulurken; ele avuca sığmayan Musch aylak aylak dolaşmakta serbestti. Sokaklardaki birçok yoksul İrlandalı çocukla tanış olan Musch, haftalık üç beş kuruş cep harçlığı karşılığında onlardan şarkılar öğreniyordu.[13] Marx ailesi evde Almanca konuşuyordu, ancak çocuklar İngilizceyi kolayca öğrenmişti ve Musch İngilizceyi tam bir Soho sıpası gibi konuşuyordu. Jenny, fırıncının artık ekmek vermeyeceği konusunda kendilerini uyardığı bir vakayı hatırlıyordu. Adam altı yaşındaki Musch'un tuttuğu kapı eşiğinde belirmiş, "Bay Marx evde mi?" diye sormuştu. Musch "Yok, yuk'ada deel" diye yanıtlayıp koltuk altına sıkıştırdığı üç somunla birlikte babasını bilgilendirmek üzere yukarı fırlamıştı.[14] Belli ki bu ustalıklı dalavereciliği sokaktan kapmıştı: Bir gözlemci, Soho çocuklarının, hırsızlığı henüz zar zor yürürken öğrendiğini söylüyordu.[15]

Ancak ne kızların ne de Musch'un Soho kalabalığına fazlaca kapılmaları tehlikesi çok düşüktü. Ebeveynlerinki gibi, toplumsal yaşamları Alman mülteciler etrafında dönüyordu –hatta Komünist İşçiler Eğitim Kampı diye bilinen, Komünist İşçiler Eğitim Derneği üyelerinin aileleri için Londra dışında düzenlenen gayrı resmî kır toplantılarına ve pikniklere katılıyorlardı.[16] Musch, özellikle Karl Blind'in üvey oğlu Ferdinand Cohen'le yakınlaşmıştı.[17] Ancak Marx çocuklarının en gözde oyun arkadaşı, –tercih ettikleri oyun arkadaşları– babalarıydı. Onu bazen Baba Marx {*Marx Papa*} diye çağırıyorlardı, ama Marx onlar için çoğunlukla Mohr ya da Challey idi. Çocuklar Marx'ın her gün çalışmasına göz yumuyorlardı, ancak pazar günleri bütün dikkatini onlara vermesini talep ediyorlardı; söylenene göre Marx da, bu isteme gönüllü bir şekilde boyun eğiyordu (yine de cebinde bir el defteri taşıyor, zaman zaman el altından notlar alıyordu).[18]

Havalar güzel olduğunda aile ve Marx'ın ahbaplarından o gün Dean Sokağı'nda kim varsa bir buçuk saatlik bir yürüyüşle piknik için Soho'dan Hampstead Heath'e kadar giderdi. Lenchen Almanya'dan getirdiği ve öğle yemeği atıştırmalıklarıyla dolu bir sepet taşırdı; bira Heath'te satın alınırdı. Öğle yemeğinden sonra yetişkinler uyuklar ya da gazete okurken Marx çocuklarla oynardı.[19] Liebknecht Marx'ın bir gün ağaçtaki kestaneleri düşürmek için, sonrasında sağ kolunu sekiz gün boyunca hareket ettiremeyecek kadar uzun süre uğraştığını hatırlıyordu.[20] Başka zamanlarda Marx'ın dostları at olmaya ikna ediliyor, her biri sırtına çocuklardan birini alarak iki bacaklı savaş atı artık dayanamadığını haykırana kadar savaşıyorlardı. Ayrıca eşek gezintileri de vardı; Marx, ayak sürüyen hayvanların sırtında sergilediği gülünç görüntüden habersiz, bunlara katılmakta ısrarcıydı.[21] Soho'ya uzun geri dönüş yolunda biri şarkı söyler ya da Marx *İlahi Komedya*'dan bölümler okur ya da Goethe'nin *Faust*'undaki Mephisto rolünü oynardı (Liebknecht, iyi oynamadığını, çünkü fazla abarttığını söylüyordu). Ve bir de Marx'ın kendi özgün hikâyeleri vardı. Her "bir mil {1.600 metre kadar} yol için bir" hikâye uyduruyordu ve ara vermeye kalkışırsa çocuklar, "bize bir mil daha anlat!" diye bağırıyorlardı.[22]

Marx çocuklarda erken yaşlardan itibaren edebiyat ve dil sevgisi oluşturmaya başlamıştı ve Jenny'nin babası gibi, Shakespeare'i evin kıymetli bir misafiri yapmıştı.[23] Jenny ile birlikte darmadağın çatı katı salonunu, ufaklıklar replikleri kendileri de eşlik edecek kadar ezberleyene kadar Shakespeare'in oyunlarından sahneler canlandırarak, büyülü biçimde, Verona'daki şatafatlı bir *palazzo*'ya {saraya}, Fransa'daki gümbürtülü bir savaş alanına ya da ürpertici Londra Kulesi'ne dönüştürüyorlardı. Marx ayrıca çocuklara –mümkün olduğunca özgün dillerinde– Dante, Cervantes, Sör Walter Scott, James Fenimore Cooper ve Balzac okuyordu. Çocukların yazdığı mektuplar bu kitaplardaki karakterlere aile dostlarına oldukları kadar yakın olduklarını gösteriyor ve genç entelektüeller, sıklıkla, büyümüş de küçülmüş gibi edebî göndermeler ve sözcük oyunları yapıyorlardı. Marx hanesi düşünsel şeyler açısından zengindi ve bu da, muhtemelen, maddi olanaklardaki eksikliği dayanılır kılıyordu.

İronik biçimde, Marx ailesinin Dean Sokağı'ndaki yaşamının en iyi anlatısı, Prusyalı bir casusun raporunda bulunuyor. Casus eve davet edilmiş ve orada, dehası ve enerjisiyle insanı derhal etkileyen, ancak kişisel yaşamı tamamen kargaşa içinde olan bir adam bulmuştu. "Gerçek bir bohem aydın hayatı yaşıyor. Yıkanmak, taranmak ve çarşaflarını değiştirmek pek sık yaptığı şeylerden değil ve sarhoş olmayı seviyor. ... Düzenli bir yatma kalkma saati yok." Rapor Marx'ın üç çocuğunun da gerçekten güzel olduğunu ve Marx'ın, yabani ve huzursuz karakterine rağmen bir baba ve koca olarak "en nazik ve yumuşak erkeklerden biri" olduğunu söylüyordu. Ancak apartman dairesi öyle bir durumdaydı ki, bir beyefendinin tüylerini ürpertecek cinstendi:

> Marx Londra'nın en berbat –dolayısıyla en ucuz– semtlerinden birinde yaşıyor. İki odalı bir dairede kalıyor. ... Dairenin içinde tek bir temiz ya da sağlam mobilya bulunmuyor. Her şey kırık, eski püskü ve yırtık pırtık. Eşyaların üzerinde bir parmak toz birikmiş ve her yer darmadağın. Oturma odasının ortasında muşambayla kaplı eski model büyük bir masa bulunuyor ve üzerinde el yazmaları, kitapları ve gazeteleri serili. Bunların yanında çocukların oyuncakları, karısının dikiş kutusundan bez ve çaputlar, ağızları kırık birçok fincan, bıçaklar, çatallar, lambalar, bir mürekkep hokkası, su bardakları, Hollanda tipi kilden pipolar, tütün külü –tek kelimeyle tam bir hercümerç; hepsi de aynı masanın üstünde. ... Üç bacaklı bir sandalye var, bir diğerinde çocuklar aşçılık oynuyor ve bunun dört bacağı yerinde. Misafire sunulanı da bu, ancak çocukların oyunu tam temizlenmediğinden, oturmak bir çift pantolona mal olabiliyor.

Dikkat çekecek biçimde, Marx ve Jenny bunların hiçbirinden mahcup görünmüyorlar: "Bir şekilde, evin kusurlarını örten hoş ve canlı bir sohbet başlıyor, bu da konforsuzluğu katlanılabilir kılıyor. Sonunda karşınızdakilere alışıyor ve onları ilginç ve değişik bulmaya başlıyorsunuz. İşte baş komünist Marx'ın aile yaşamının gerçek resmi böyle."[24]

1853'ten başlayarak, göçmen çatışmalarının, Köln davasının, iki çocuğun ölümü ve sahiplenemediği bir diğerinin doğumunun ardından, Marx iktisat yazılarını ve siyasi yaşamını geçici olarak bir kenara bırakıp sessiz bir gözlemciye dönüşmüştü. Bir New York gazetesine çalışan bir gazeteci olmuş ve bir on dokuzuncu yüzyıl eş ve babasından beklenen neyse onu yapmaya koyulmuştu: Aileyi geçindirmek. Bunu hakkıyla yerine getirdiğine dair bir işaret olmamasına karşın (aile süreğen olarak borç içindeydi), bunun gücüne gittiğine dair bir işaret de bulunmuyordu. Devrimci Marx bir tür maaşlı izne ayrılmış, etrafındaki yaşamı değiştirmeye çalışmak yerine gözlemleyip belgelendiriyordu.

Marx ismi, Amerika'da zamanın en popüler gazetesinin haberlere ayrılan ilk sayfasında sıkça yer alıyordu. Kendi ülkesinde kendi dilinde yazarken sansür ve baskıya maruz kalmışken, Birleşik Devletler'in yüzyıl ortasındaki korkusuz basını ve şamatacı siyasi ortamında hevesli bir okur kitlesi bulacaktı. Liberal *New York Tribune*'ün çoğu okuru, Marx'ın Avrupa'daki siyasi ve toplumsal eşitsizliğe yönelttiği eleştirilere, kölelik ve ölüm cezası karşıtı açık sözlü makalelerine katılıyor olmalıydı. Yayın yönetmenleri sık sık Marx'ın yazılarını, belli bir günde *Tribune*'ün tonunu belirleyen başyazı ya da ilk haber olarak kullanıyorlardı. Gerçi Marx –özellikle bağımsızlık kahramanı Kossuth ve Mazzini'ye alaycı bir şekilde saldırdığı– bazı haber yazılarıyla tartışma yaratmıştı ve zaman zaman, makalelerinin yumuşatılmasından şikâyetçiydi. Ama tartışmalı bir haberin ardından, *Tribune*, Londra'daki elemanı için bir destek notu eklemişti: "Bay Marx'ın kendine ait, bir kısmına hiç katılmadığımız bazı kuvvetli görüşleri var, ancak, onun mektuplarını okumayanlar, bugünkü Avrupa siyaseti hakkındaki büyük sorunlara dair en öğretici bilgi kaynaklarından birini ihmal etmiş olur."[25]

Marx ve Engels'in ikisi de bu dönemin, etkin siyasete verilmiş geçici bir ara olduğunun farkındaydılar. Hatta Engels gelecekte Almanya'ya dönüp çalışmanın ve partiye yeni üyeler katmanın ve – şu kalıcı arzuları – bir gazete çıkarmanın hayalini kuruyordu.[26] Marx partisi tarih sahnesine bir daha adım attığında çok daha iyi bir konumda olacaktı, çünkü çok sayıda zayıf asalak ve dalkavuk Avrupa'yı terk ederek Amerika'ya gitmişti ve ayrıca Köln davasındaki haksızlıklar vesilesiyle parti yeni kuşakta taze kan bulacaktı. Son olarak, sürgünde olgunlaşmış olduklarını söylüyordu. Weydemeyer'e yazdığı 12 Nisan 1853 tarihli mektupta geleceğe bakıyor ve kendilerini neyin beklediğine dair öngörüsünü açıklıyordu:

> Günün birinde, tüm diğerlerinin omurgasızlıkları ve acizlikleri yüzünden partimizin kendini iktidara gelmeye zorlanmış bulacağını hissediyorum. O konumda, doğrudan bizim olmayan, ancak daha genel, devrimci ve özellikle küçük burjuva bir rolü üstlenmek durumunda kalacağız ve bu durumda da, proleter *populus*un {halk katmanlarının} kamçılamasıyla, –biraz parti mücadelesi içinde düşüncesizce sürüklenmemiz sonucunda duyurmuş olduğumuz kendi beyan ve planlarımıza, biraz da bunların yanlış yorumlanmasına bağlı olarak– kendimi-

> zi, zamansız olduğunu bizden daha iyi kimsenin bilmediği komünist deneyler ve sıçramalar yapmaya itilmiş bulacağız. O zaman kafa gider –umarım sadece *fiziksel olarak*–, tepkisel gericilik hortlar ve dünyanın böylesi bir şeyi *tarihsel* olarak yargılayabileceği zaman gelinceye dek, bu sadece vahşi bir canavarlık olarak değil, ki bunun bir önemi yok, ama ayrıca *ahmaklık* olarak da görülür, ki bu çok daha kötüdür. Başka türlü nasıl olabileceğini pek göremiyorum. ... Önemli olan şudur ki, böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda, partimizin tarihin gözünde saygınlığının yeniden tanınmasının dayanağı, partimizin kendi *yazını* sayesinde, önceden sunulmuş olacaktır.[27]

Engels'in mektubu yirminci yüzyıl komünizminin kötücül aşırılıklarının değilse de, kararsız iniş çıkışlarının önsezili bir tasviri olarak görülebilir. Ancak yazıldığında, komünizmin on dokuzuncu yüzyıldaki ortak kurucuları, kuramlarını haklı çıkaracağını ve başka bir çağa kılavuzluk edeceğini umdukları yapıtlarını henüz üretmemişlerdi. Marx ve Engels bunu gerçekleştirmekte kararlıydılar, ancak her ikisi de Marx ailesinin acil ihtiyaçları nedeniyle işin başına oturamıyorlardı.

Marx'lar, şehre 1849'daki gelişlerinden itibaren, on binlerce Londralı yoksul gibi, şehrin her yıl yaşanan Noel debdebesini hayret ve hüzünlü bir yerinmeyle izlemek zorunda bırakılmışlardı. Şehrin tamamında kirli vitrinler ışıl ışıl parlatılıyor, yakından geçenler içerideki renkli oyuncakları, kumaşları ve mücevherleri görebilsin diye mağazaların sıcak parıltısı dışarının sisini deliyordu. Vitrinler balo kıyafetlerini, çocuk eldivenlerini ve saten çizmeleri, –çamurla kaplı bir şehirde sözü edilmeyecek lüks şeyleri– sergiliyordu. Her köşede bulunan yiyecek dükkânları ve pazaryerleri et, kümes hayvanları ve balıkla tıka basa doluydu. Sebzeler yeşil, kırmızı ve beyaz tepecikler oluşturacak şekilde yığılıyor, etrafları taze meyve, yemiş ve baş döndürecek çeşitlilikte tatlılarla çevreleniyordu. Koşuşturmaca erkenden başlayıp geceye kadar devam ediyor, araba ve karavanlar oradan oraya tıkırdayarak ilerliyor, dükkânlara taze ürünler ve sabırsız bir bekleyiş içindeki hanelere koliler taşıyorlardı. Geceleri at nalı takırtıları, diğer tüm müzisyen ve şarkıcıları sokaktan kovmuş olan Noel korolarına ritim oluyordu.[28] Şenlikleri görmezden gelmek mümkün değildi, ama paraları olmadığından Marx'lar öyle yapmak durumundaydılar. Ancak o yıl, 1853'te, aile bu hayallerin en azından birazını gerçekleştirmeye karar vermişti.

Marx'lar için Noel'in hiçbir dinî anlamı yoktu. Kökeni hakkında çocukların sorularına yanıt olarak Marx, İsa'yı, zenginler tarafından öldürülmüş yoksul bir marangozun hikâyesi olarak anlatmıştı. Genel olarak dine ayıracak vakti yoktu, ancak "Hıristiyanlık affedilebilir, çünkü bize çocuğa tapmayı öğretti" diyordu.[29]

Çocukların Noel'den önceki hafta boyunca, dairenin yetişkinlerin süslemeler yapıp hediyeler hazırladıkları ön odasına girmesine izin verilmemişti. Çok

yıllar sonra Laura'ya yazdığı bir mektupta Jennychen, Dean Sokağı'ndaki Noel'i şöyle hatırlıyordu: "Senin, Edgar'ın ve benim, bizi ağacın bulunduğu odaya girmek üzere davet edecek zilin sesine sabırsızlık içinde kulak kesilişimiz gözümün önünde. Beklediğimiz zil nihayet duyulduğunda neredeyse donakalmıştık. ... Ben ürkekliğimi saklamak için sıra dışı bir cesaretle ileri atılırken, sen çekinerek geride kalmıştın. O oturma odası ne kadar muhteşem, o eski tozlu mobilyalar ne kadar yeni ve şık görünmüştü gözümüze."[30]

Engels ve başka dostlar, ağacı süslemeye yardım etmek ve çocuklara hediyeler getirmek üzere gelmişlerdi: bebekler, tabancalar, mutfak eşyaları ve bir de davul. Jenny o günü ailenin Londra'daki ilk gerçekten de mutlu Noel'i olarak hatırlıyordu.[31] Engels'i ve yanında getirdiği bir sepet şarabı içeren öteki ziyaretlerde olduğu gibi, Marx ertesi gün yine yatağa düşmüştü. Aslında bütün aile, özellikle de, Marx'a göre yüksek ateşten kendini kaybedip kıvranan Musch hastalanmıştı. Engels'e, "Umarım ufaklık kısa sürede toparlar" diye yazıyordu.[32]

Marx'ın sağlık temennisine karşın 1854 yılı ailedeki hastalıklarla geçecekti. Hastalık birinden diğerine geçiyor, ancak Marx'ın dediğine göre şükür ki hepsine aynı zamanda uğramıyordu. Çocuklarınki basit kızamık ya da soğuk algınlığıyken, hem Jenny hem de Marx çeşitli illetlerin daha uzun süren nöbetlerini geçiriyorlardı.[33] Bir seferinde Marx romatizmadan neredeyse üç hafta boyunca hiçbir şey yapamaz hale gelmişti ve burnuyla ağzı arasında çıkan bir çıban o kadar büyümüştü ki zor konuşup gülebiliyordu. Ayrıca ilk kez 1853 baharında kaptığı (ve hayatı boyunca yakasını bırakmayacak olan) hepatit benzeri bir karaciğer illetinden şikâyetçiydi.[34] Jenny'ye göre, afyon ya da gündemde bir merhem olan ve yutulduğunda afrodizyak bir etki yarattığı fısıldanan İspanyol sineğine başvurmadıkları takdirde kocasının gözüne uyku girmiyordu. Marx bu koşullarda yazamıyordu ve bu nedenle ailenin kasasındaki para suyunu çekmişti. Jenny Manchester'daki güvenilir dostlarına şöyle yazıyordu: "Karl, postacının kapıyı müjde getiren çift çalışını duyunca son derece memnun oldu. '*Voila,* Frederik! [metinde olduğu gibi] İki sterlin, kurtulduk!' diye haykırdı."[35]

Jenny'nin sıkıntısı Marx'ın iyileşmesinin hemen ardından baş göstermişti ve ruhsal gerginlikle daha da fenalaşmış olabilirdi. Şimdi kırk yaşına gelmişken tekrar hamile olduğunu fark etmişti. Franzisca'ya hamileliğinin ardından dört sene, evliliği boyunca hamile olmadığı en uzun süre geçmişti. Belki Franzisca ve Fawksy'nin ölümlerinin ardından hamile kalmamak için önlemler almıştı ya da, Lenchen'le olan ihanetinin ardından duygusal olarak Marx'la tekrar yakın olabilecek kadar kendine gelmemişti. Nedeni ne olursa olsun bir çocuk sahibi daha olmak, bir lanet gibi görünmüş olmalıydı. Tam yoksul biçimde ama hayatta kalabilme umuduyla yaşamayı becermeye başladıkları sırada, daha çok doktor faturası, daha çok hemşire parası ve –hepsinden daha kötüsü– Londra'da

sefaletin içine doğacak bir çocuğun daha, zor ve kısa bir hayata sahip olacağı endişesiyle karşı karşıyaydılar.

Marx çaresizlikle *Tribune*'ün yanında başka bir yazı işi daha bulmaya çalışmıştı. Kız kardeşinin kocası tarafından ayarlanan bir anlaşmayla, Güney Afrika'da İngilizce ve Flamanca yayımlanan bir gazetede yazmayı kabul etmiş, ancak, yayın yönetmeninin Marx'ın gazetenin ödeyebileceğinden fazlasını istediğini söylediği Mart ayında iş yatmıştı.[36] Marx ayrıca bir İsviçre gazetesiyle "minyatür gübre yığını" diye küçümsediği makaleler yazmak üzere pazarlığa girmişti. Gazetenin siyasi duruşuna katılmıyordu, ancak Engels'e, sadece Jenny'nin gönlünü rahatlatmak için işi alacağını söylemişti.[37]

Marx evini tam bir hastane olarak tarif ediyor ve kazandığı üç kuruşun ailesinin sağlıklı kalması için gerekli türde yiyecekler almasına yetmeyeceğinden endişeleniyordu. Özellikle kaygılıydı, çünkü Londra'da yeniden bir kolera salgını baş göstermişti ve merkezinde Soho bulunuyordu.[38] Dean Sokağı'ndan sadece bir dakikalık yürüyüş mesafesindeki Broad Sokağı'nda, 115 kişi koleradan ölmüştü (o yıl Londra'da koleradan ölenlerin sayısı yaklaşık 11.000'i bulacaktı).[39] Çoğu insan gibi Marx da nedenin, 1665 salgını kurbanlarının gömüldüğü yerden geçirilen yeni lağım boruları olduğuna inanıyordu.[40] Soho'lu doktor John Snow'un keşfettiği asıl neden ise, Londralıların içme sularını temin ettikleri kuyulara sızan lağımlardı. Bu tür kuyulardan biri de Broad Sokağı'nda bulunuyordu.[41]

Daha üç aylık hamile olmasına karşın Jenny Haziran'da yatağa mahkûm olmuştu. Doktor sağlığı için Londra dışına çıkmasında ısrarcı olmuş ve Marx, Jenny, Lenchen ve çocukların kalması için bir dostunun taşradaki evini ayarlamıştı. Jenny daha sonra Trier'e geçecekti.[42] Ancak tüm bunlar Marx'ta olmayan miktarda para gerektiriyordu: Doktor, kış boyu verdiği hizmetler karşılığında yirmi altı sterlinlik bir fatura göndermiş ve düzenli ödeme yapılmadığı takdirde ailenin sağlık işlerinden elini çekeceğini söylemişti. Bunun yanında eczane faturaları ve evin olağan harcamaları vardı. Marx kış boyu sağlıklı olmuş ve çalışabilmiş olsaydı, en azından en ısrarcı alacaklıları belli bir mesafede tutabilirdi. Engels'e zora düşmüş olduğunu ve *misère*'inin {sefaletinin} onu, "UYUŞUK BİR İT[E]" çevirdiğini söylüyordu; "*Ne mutlu* ailesi olmayana." Engels'e, dostlarından herhangi birine borç için başvurulup vurulamayacağını soruyordu, ancak onlar da meteliksizdiler.[43] Mülteci yaşamının ilk evresi sona ermişti ve şimdi, hangi sefil konumdalarsa orada yaşamlarını kazanmak zorundaydılar. Hayatlarına anlam katan siyasi ayaklanma beklentileri şimdi çok uzaktayken, zamanlarını tahtlarla değil kırıntılarla ilgilenerek geçiriyorlardı.

Çoğu krizi ölçülülüğü ve iyi talihi sayesinde atlatabilmiş olan Engels bile, sıkkın ve öfkeliydi. Kıta Avrupası'nda gerilim, Türkiye ile genişleme peşindeki Rusya arasındaki toprak anlaşmazlığı yüzünden artıyordu. Babasının işlerinden duyduğu yorgunluk bir yana, büyük orduların harekâtını bir gazeteci olarak ta-

kip edebilme olasılığı Engels'te, Londra'daki *Daily News*'e savaş muhabiri olarak yazılarıyla hizmet sunma fikrini doğurmuştu.[44] İlk yanıt olumlu olmuştu: Yayın yönetmeni Engels'in çalışmalarını övmüş ve bir deneme makalesi istemişti.

Engels Marx'a hevesle, "Her şey yolunda giderse," diyordu, "yaz gelip de benim ihtiyar buraya gelince, ticareti bir kenara atıp Londra'ya taşınacağım."[45] Ancak iki hafta içinde gazete, makalelerinin "çok uzman işi" olduğu gerekçesiyle Engels'i nazik bir dille geri çevirmişti. Engels Marx'a, düşmanlarından gazeteyle bağlantılı birinin başvurusunu öğrenip kendisinin "sadece bir yıllık gönüllülük tecrübe[si] olduğunu, bir komünist ve meslekten bir muhasebeci olduğu[nu] söyleyip işin olmasını engelle[miş]" olabileceğinden şüphelendiğini anlatıyordu, "Bütün bu iş beni fena öfkelendirdi."[46] Bunlara tüy dikense, işteki çalışma arkadaşlarının Mary'yle yaşadığını öğrenmeleri olmuştu (tasarruf etmek için diğer daireden kısa bir süreliğine ayrılmıştı) ve olası toplumsal ve siyasi sorunlardan kaçınmak için başka bir daire tutması gerekiyordu, ancak bunun için parası yoktu.[47] Marx'a şöyle yazıyordu: "Bütün takımın içinde, birbirimizden başka güvenebileceğimiz kimse yok."[48]

Doğrusu yoksulluk, alkol ve kadınlar yüzünden arkadaşlarının geri kalanı dibe vurma yolundaydı. Willich'le düellosunda Schramm'ın tanığı olarak bulunmuş olan Polonyalı, başka altı mülteciyle birlikte yaşadığı Whitechapel'deki barakada çıkan yangında ölmüştü.[49] Kötü bir frengi geçirdiği dönemde kısaca Marx ailesiyle yaşamış olan Pieper, Marx'ın kapısına aynı dertten mustarip biçimde iki kere daha gelmişti. İlkinde, parası kalmadığı için yaşadığı yerden atılmıştı. Almanca dersleri vererek tekrar toparlanmış olsa da, kısa süre sonra, tüm kazandıklarını "mücevher" diye nitelediği bir fahişeyle iki hafta yaşamak için harcamış ve soluğu yine Marx'ta almıştı.[50] Bu sırada Weerth, bir eş bulabilme umuduyla ta Kaliforniya'ya kadar gitmişti.[51] Liebknecht, Londra çevresinden, biri Alman biri İngiliz iki hanım arasında gidip geldikten sonra, sonunda Alman'da karar kılmıştı. Ancak düğünün ardından işini kaybetmişti.[52] Lupus'a gelince, alkol onu avucunun içine almıştı. Manchester'da Engels'le bir akşamın ardından yalpalayarak tek başına bir başka birahaneye gitmiş, orada altı pezevenk ve iki fahişeye rastlamıştı. Dediğine göre, pezevenkler onu birahanenin dışına kadar takip etmiş, ardından onu döverek parasını almışlardı. Ama Engels hikâyenin bundan ibaret olmadığını söylüyordu, çünkü Lupus eve dönmek yerine geceyi, kendi dairesine iki yüz adımdan daha yakındaki odasında onu yatırmak için iki şilini alan garip bir İngiliz'le geçirmişti.[53]

Lupus'un tuhaf hikâyesi, babalarının arkadaşlarının yaşamlarının tüm kirli ayrıntılarından haberdar olan Marx çocuklarının hayal gücünü ateşledi. Marx haberi aldığında evde hasta yatan Laura, okuldaki Edgar ve Jennychen'e, Lupus'un haydutlar tarafından saldırıya uğradığını yazmıştı.[54] Ardından Musch, Marx'a sanki olayı onlara ilk ileten babaları değilmiş gibi yazarak olan-

ları şöyle anlatıyordu: "Sevgili İblis, umarım iyisindir çünkü seni görmeye geleceğim ve sana Lupus'un her zaman yaptığı gibi içmeye çıktığını ve çok sarhoş olduğunu ve sokaklarda yürürken bazı hırsızların geldiğini ve [okunmuyor] ve gözlüklerini ve beş sterlinini çaldıklarını... ve onu fena dövdüklerini anlatmayı unuttum. ... Arkadaşın Musch *La* ["le" olmalı] *Colonel* [Albay Musch]."[55]

Bunca kişisel sarsıntının ortasında, Marx, 8 Temmuz'da Jenny'yi tek başına Trier'e göndermişti. Bu daha da fazla borca neden olmuştu, çünkü Marx'ın Engels'e anlattığına göre, gurur uğruna Jenny'nin, "zenginlik görüntüsü" dediği şeyi koruması gerekiyordu ve oraya kılıksız bir şekilde gidemezdi. "Bu olağandışı harcamalar, beni bir kez daha sürekli ve 'edepli' alacaklılarımla çatışmaya soktu VESAİRE," diyordu. Sonra da, Heine'den alıntı yaparak, boynu bükük bir halde, "Aynı eski hikâye" diye ekliyordu.[56] Ancak eski hikâyede anlatılandan fazlası vardı. *Tribune*, Marx'a ödediği miktarı, kısmen Amerika'daki iktisadi krizden dolayı, kısmen de Marx'ın, gazetenin, yazılarından parçaları adını anmadan başka yerlerde kullanma alışkanlığı yüzünden yayın kuruluyla yaşadığı tartışmalardan ötürü kesmek istiyordu.[57]

Şimdi Lenchen ve çocuklarla yalnız kaldığından Marx, Liebknecht'in "çılgın âlemler" dediği şeye dalarak moralini yükseltmeye çalışıyordu.[58] Bunlardan en kötü şöhretlisinde, Liebknecht ve Marx dışında, *Kutsal Aile*'de kendisi ve kardeşi Bruno'ya sertçe saldırmış olmasına rağmen dostu kalmış olan Edgar Bauer bulunuyordu. Ekip bir gece Oxford Caddesi'nden Hampstead Caddesi'ne kadar yol üstündeki tüm birahanelerde birer içki içmeyi kararlaştırmıştı. Mesafe yaklaşık bir buçuk mil {yaklaşık iki buçuk kilometre} kadardı. Liebknecht, "Cesurca işe giriştik," diye hatırlıyordu, "ve kazasız belasız Tottenham Court Yolu'nun sonuna ulaşmayı başardık." Ancak orada "kahrolası yabancılar" ve "İngiliz züppeliği" gibi ifadelerin geçtiği sözlü atışma tekme tokat kavgaya dönüşecek olmuş ve Marx'la arkadaşları geri çekilmişlerdi. Ev yolunda Bauer, birkaç kaldırım taşını alıp sokak lambalarına fırlatmaya başlamıştı. Marx ve Liebknecht de katılınca, dört ya da beş lambayı kırmışlardı. Ancak saat sabahın ikisiydi ve gürültü dikkat çekmişti. Liebknecht'in anlattığına göre, peşlerine düşmüş olan üç dört polis memurunu ekene kadar kendisi, Marx ve Bauer, yan sokaklara, bir sokak arasına dalmışlar ve bir arka bahçeye sığınmak zorunda kalmışlardı. Liebknecht, abartısız bir ifadeyle, kaçışları sırasında Marx'ın "kendisinden asla beklemeyece[ği] bir hareketlilik (çeviklik) sergiledi[ğini]" hatırlıyordu.[59]

Jenny'nin yokluğunda, Marx için bu son içki âlemi olmamıştı ve içki âlemleri moralini yükseltmiş olsa da, ev bütçesine zarar veriyordu. Laura "Momchen"ine, babasının bir pazar bütün gün yatakta kaldığını "çünkü bir önceki gün bolca cin içmiş" olduğunu yazıyordu.[60] Ama her gün sarhoşlukla geçmiyordu. Jenny uzaktayken Marx ve arkadaşları çocukları Londra çevresinde birçok maceray-

la meşgul tutmuşlardı ve bir seferinde Marx, Lenchen ve çocuklar, Köln'den arkadaşları Peter Imandt'ın yanında kalmak üzere yazın Londralıların gözde sayfiye yerlerinden olan Camberwell'e gitmişlerdi.[61] Imandt'ın Almanya'daki erkek kardeşine Jenny'ye ulaştırılması için bir mektup emanet edilmişti, ancak ulaştıramadığını bildirmişti. Jennychen annesine, "Bu nedenle büyük bir korkuya kapıldık," diyordu, "çünkü hapse atıldığını düşündük."[62]

Jenny hapse düşmemişti. Londra'ya Ağustos sonunda iyi, dinlenmiş, ama hamileliği ağırlaşmış biçimde geri dönmüştü. Onları bekleyen yıkıcı karanlıktan sağ kurtulabilmek için, biriktirdiği güce ihtiyacı olacaktı.

1 Seigel, *Marx's Fate*, s. 274.
2 *MECW*, Cilt 39, s. 386.
3 *MECW*, Cilt 11, s. 621-625.
4 *MECW*, Cilt 39, s. 272.
5 *A.k.*, s. 283.
6 *A.k.*, s. 273, 275.
7 *KMIR*, s. 25; *REM*, s. 230.
8 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 57, 195-196, 284.
9 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 116-118.
10 Mayhew, *London Labour and the London Poor*, s. 478.
11 Derek Hudson, *Munby, Man of Two Worlds*, s. 22.
12 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 131, 139.
13 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 10 Ağustos 1855, Moskova.
14 *MECW*, Cilt 39, s. 581.
15 Preston, *The Bitter Cry of Outcast London*, s. 8.
16 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 52.
17 Mayer, "Letters of Karl Marx to Karl Blind", s. 155.
18 *REM*, s. 251; Lafargue, *Karl Marx*, s. 26.
19 *KMIR*, s. 60-61; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 126, 128-129.
20 *KMIR*, s. 61-62.
21 *A.k.*, s. 56-57.
22 *REM*, s. 251.
23 Francis Wheen, *Marx's Das Kapital*, s. 8.
24 Mayer, "Neue Beitrage zur Biographie von Karl Marx", s. 54-66; *KMIR*, s. 34-36.
25 *MECW*, Cilt 39, s. 315.
26 *A.k.*, s. 293, 309.
27 *A.k.*, s. 308-309.
28 "Aleph", *London Scenes and London People*, s. 153-154.
29 *KMIR*, s. 101-102.
30 Jenny Marx'tan (kızı) Laura Lafargue'a, 24 Aralık 1868, Moskova.
31 *KMIR*, s. 25-26.
32 *MECW*, Cilt 39, s. 406.
33 *A.k.*, s. 406, 453, 454, 458.
34 *A.k.*, s. 453.
35 *A.k.*, s. 589.
36 *A.k.*, s. 405, 646 (notlar bölümü).
37 *A.k.*, s. 502, 506, 511.
38 *A.k.*, s. 481.
39 Halliday, *Great Filth*, s. 73, 143.
40 *MECW*, Cilt 39, s. 483.
41 Halliday, *Great Filth*, s. 77-78.
42 *MECW*, Cilt 39, s. 457, 462-463, 465.
43 *A.k.*, s. 464-465.
44 *A.k.*, s. 408, 423-426.
45 *A.k.*, s. 427-428.
46 *A.k.*, s. 434-436.
47 *A.k.*, s. 443.
48 *A.k.*, s. 436.
49 *A.k.*, s. 448-449.
50 *A.k.*, s. 421, 472, 477.
51 *A.k.*, s. 455.
52 *A.k.*, s. 485-486.
53 *A.k.*, s. 428.
54 *A.k.*, s. 421.
55 Edgar Marx'tan Karl Marx'a, 27 Mart 1854, *IISG*.
56 *MECW*, Cilt 39, s. 467, 469.
57 *A.k.*, s. 483-484.
58 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 145.
59 *KMIR*, s. 63-65.
60 Laura Marx'tan Jenny Marx'a, Ağustos 1854, *IISG*.
61 Jenny Marx'tan (kızı) Jenny Marx'a, 10 Temmuz 1854, Moskova; Olsen, *Growth of Victorian London*, s. 191.
62 Jenny Marx'tan (kızı) Jenny Marx'a, 24 Temmuz 1854, Moskova.

24. Bölüm

Londra, 1855

> Bacon'a göre önemli insanlar, doğa ve dünyayla herhangi bir kaybı kolaylıkla atlatacakları bir dolu ilişkiye, birçok meraka sahiptirler. Ben bu önemli insanlardan biri değilim.
>
> *Karl Marx*[1]

17 Ocak'ta Dean Sokağı'nda çatı katı dairesinden bir kez daha bir bebek ağlaması yayılmıştı. Jenny sabah altı ile yedi arasında doğum yapmıştı. Önlerindeki yılların bir zeki adamlar ordusunu gerektirecek siyasi mücadelelere gebe olduğuna inanan Marx, Engels'e doğumu müjdelediği sırada "[bebek] maalesef *güzel* 'cinsten.' Kabul ama, keşke erkek olsaydı" derken sadece yarı yarıya şaka yapıyordu.[2] Adını Eleanor koydular ve bebek doğduğu andan itibaren ciddi derecede hastaydı. Jenny, hayatta kalmak için mücadele veren üçüncü bir çocuğun düşüncesiyle kendinden geçmiş gibiydi. Bu mücadeleyi daha da çetin kılmak istercesine, o kış alışılandan çok daha sert geçiyordu. Keskin rüzgâr esintili dairelerini yarıp geçiyor, buraya sığınakları demeleriyle sanki alay ediyordu.

Bu dönem her yönüyle kasvetliydi. Davaya ihaneti yüzünden Marx'ı öldürmek için yedekte bir kurşun taşıdığını söyleyen Fransız Barthélemy, o ay asılarak idam edilmişti.[3] Barthélemy, Soho çevresindeki mültecilerden ayrılıp Marx'ın dairesine yaptığı ziyaretleri kestiğinden beri, Kuzeybatı Londra'nın St. John's Wood semtinde oturan havalı bir göçmen grubuyla birlikte seyahat halindeydi ve konumuna uygun biçimde öz beğenisi artmıştı.[4] 1853'te bir başka mülteciyi düelloda öldürdüğü için yargılandığı dava sonucunda sadece iki ay hapis cezası almıştı. (Hâkimi, tabancalı düello yoluyla hesaplaşmanın İngiltere'de yasadışı olduğunu bilmediğine inandırmıştı.[5]) Ancak 1854'ün Aralık'ında iki cinayete karışmış ve bu sefer dil maharetiyle (laf ebeliğiyle) de paçasını kurtaramamıştı. Cinayetler, Napoléon'a Tuileries'deki bir balo esnasında suikast düzenleme planından kaynaklanıyordu. Barthélemy balo için bir bilet ve silah temin etmiş, ancak yolculuk için para gerektiğinden eski patronu-

na uğramaya karar vermişti. Herhalde adam para vermek niyetinde değildi ki Barthélemy onu vurdu. Kaçarken de bir polis memurunu öldürmüştü.[6] 5 Ocak 1855'te jüri Barthélemy'yi adam öldürmekten suçlu buldu. On yedi gün sonra, ceza kanununun bir zamanlar kelimenin gerçek anlamıyla kanla yazılmış olduğu Newgate hapishanesinde[7] idam edildi.[8]

Ne Marx ne de Jenny yasını tutmuş değildi, ancak asılması, Londra yaşamlarındaki talihsiz bir dönemin altına korkunç bir dipnot düşmüştü ve olay, aralarından bazılarının, uğruna savaştıkları ve büyük fedakârlıklarda bulundukları ideallerden ne denli sapmış olduğunu hatırlatıyordu.[9]

Mart geldiğinde Eleanor daha da kötüleşti ve Fawksy gibi kulak tırmalayan ağlamaları ev halkını öyle huzursuz ediyordu ki, değişiklik sıkıntısını azaltır umuduyla İrlandalı bir sütanne tutmuşlardı.[10] Marx'ın gözü kötü biçimde iltihaplanmıştı ve bunun, kendi iktisadi elyazmalarını okumaktan kaynaklandığını söylüyordu. Öksürüğünü dindirmek için, şişeler dolusu ilaç yutuyordu. Ancak Marx, Engels'e, en fena durumda olanın sekiz yaşındaki sevgili oğlu Musch olduğunu söylüyordu. Marx, mide rahatsızlığından kaynaklanan bir ateşi bir türlü üzerinden atamayan oğlanın bakımını üstlenmiş, hastalığı boyunca sabah akşam yanında beklemişti.[11] 8 Mart'ta Engels'e Musch'un büyük iyileşme kaydettiğinden doktorun duyduğu memnuniyeti iletiyordu, aslında öyle ki Marx Engels'i yakın zamanda vicdan huzuruyla ziyaret etmeyi düşünüyordu.[12]

Musch'un durumu Mart boyunca bir iyiye bir kötüye gitti: Doktor gidişattan memnun oluyor, sonra yeni belirtilerin ortaya çıkması ve eskilerinin nüksetmesiyle yeniden endişeye kapılıyordu. 16 Mart'ta Marx Engels'e, Musch'un iyileşemeyeceğinden korktuğunu söylüyor,[13] ancak on bir gün sonra gözle görülür şekilde düzeldiğini ve doktorun umutlu olduğunu bildiriyordu. Asıl sorun, Musch'un çok zayıf olması ve doktorun iyileşmesi için gitmesi gerektiğini söylediği –Londra'nın pis havasından uzaktaki– şehir dışına çıkmak için yeterince güçlenmesini sağlayacak tedaviyi kaldırıp kaldıramayacağıydı.[14]

Marx oğlunun yanında gece nöbetlerine devam ediyor, başında bekleyip yataktan ayrılacağı zaman onu taşıyordu. Lenchen de sürekli oğlanla birlikteydi. Ancak Jenny gurur kaynağı, meleği, kalbinin bir tanesi dediği çocuğunu kaybetme ihtimaliyle delirecek gibiydi, oğlundan uzakta ön odada kalmaya çalışıyordu. Oğlu evdeki tek ateşin başında, arka odada yatıyordu. Jenny göz yaşlarının çocuğu korkutacağından endişeleniyordu. Ancak Musch, manalı bakışlara sahip ve koca kafalı bu oğlan, olgun bir çocuktu. Ablalarına, "*Mummy* yatağıma geldiğinde daima ellerimi ve kollarımı örtün ki ne kadar ince olduklarını görmesin," demişti.[15] Annesinin neden korktuğunu biliyordu.

Edgar hastayken kızlar Eleanor'la ilgilenmiş ve neşeli ve iyi huylu olmasına rağmen cin ve kanyağa karşı zaafı olan İrlandalı bakıcıdan gözlerini ayırmamışlardı. Jenny, "onu atmaca gibi izliyorlar," diyordu ve Eleanor nihayet gücü-

nü topladı.[16] Engels, Marx'ın *Tribune* yazılarının çaresine bakmış ve böylece, en azından eve birkaç kuruş para girmişti.

30 Mart'ta Marx Engels'e Musch'un sağlığının her saat değiştiğini söylüyordu. Ama gidip gelmeler, daha çok kötüye doğru olmuştu. Çocuğun rahatsızlığı bir tür vereme dönmüştü ve tam söze dökmese de doktor umudu kesmiş görünüyordu. Marx şöyle yazıyordu: "Geçen hafta içinde, duygusal gerilim karımı hiç olmadığı kadar hasta etti. Bana gelince, kalbim kan ağlasa ve kafam yangın yerine dönmüş olsa da, elbette sakin görünmeliyim. Oğlan, hastalığı boyunca, bir defa bile, iyi huylu ve aynı zamanda bağımsız doğasını yalancı çıkarmadı."[17]

6 Nisan'da Marx Engels'e şöyle yazıyordu: "Zavallı Musch artık aramızda değil. Bugün beş ile altı arasında kollarımda (kelimenin gerçek anlamıyla) uykuya daldı. ... Oğlan için nasıl acı çektiğimi anlayacaksındır."[18] Oğlu, hayal gücü, canlılığı ve nüktedanlığıyla ailenin can suyu olmuş olan müthiş Albay hergelesi yitip gitmiş, rengi solmuş, bedeni soğumuştu. Geride ondan kalan, dünyanın en büyük şehrinde, pejmürde bir arı kovanını andıran bir mahallede, harap bir binanın çatı katında, iç paralayan bir yalnızlıktı.

Liebknecht Musch'un ölümünün hemen sonrasında Marx'ların evini anlatıyordu. Jenny ve Lenchen cenazesinin başında yan yana ağlıyorlardı. Jenny yanlarındaki kızları öyle sıkı kavramıştı ki, sanki onları oğlunu elinden almış olan ölüme karşı korumaya çalışıyordu. Marx her türlü teselliyi hiddetle reddediyordu;[19] oğullarını kaybetmemişler, oğulları onlardan çalınmıştı.

Şu var ki, gerçekte hırsız kimdi? Musch veremden ölmüştü, yaygın görülmesine rağmen, kötü beslenme ve sağlıksız yaşam koşullarının davet ettiği bir hastalıktı.[20] Benzer durumdaki her ana baba, ister istemez, ne yapsalardı bu trajik sonucu engelleyebileceklerini sorgulardı ve şüphe yok ki, Marx'la Jenny de öyle yapmışlardı. Şuna da şüphe yok ki, ruhlarının en karanlık köşelerine yaptıkları bu seyahat, onları tek bir sonuca ulaştırmıştı: Seçtikleri devrimci yol oğullarını öldürmüştü. Jenny ve Marx'ın kaybettikleri üçüncü çocuklarıydı, ancak Musch'un ölümü en çok içe işleyeniydi. Jenny, onun öldüğü günün hayatının en kötü günü olduğunu, hissettiklerinin daha önce çekmiş olduğu tüm acı ve kahrın toplamından bile daha kötü olduğunu itiraf ediyordu.[21] Bir aile dostları Musch'un ölümünün Marx'ın hafif grileşmiş saçlarını bir gecede tamamen beyaza çevirdiğini söylüyordu.[22]

❊ ❊ ❊

Musch, Tottenham Court Yolu üzerinde, Fawksy ve Franzisca'nın yattıkları aynı Quaker mezarlığına defnedilmişti.[23] Marx, camekânlı cenaze arabası Musch'un cenazesini mezarlığa taşırken, başı elleri arasında, konuşmadan arabanın içinde oturmuştu. Liebknecht Marx'ın başını sıvazlayıp onu seven ailesi ve dostlarını hatırlatarak rahatlatmaya çalışmıştı. Ancak Marx, "Bana oğlumu

geri veremezsiniz!" diye haykırıp acıyla inlemişti. Kısa yolculuğun geri kalanı ağır bir sessizlik içinde geçmişti. Liebknecht, Musch'un ufak tabutu nihayet mezara indirilirken Marx'ın onun peşinden kendini mezara atacağından fena halde korktuğunu, bunu engellemek için bir sıçrayışta Marx'ın yanına atladığını anlatmıştı.[24]

Cenaze ne kadar üzüntülüyse de ardından Dean Sokağı'nda yaşanan günler katbekat beterdi. Marx Engels'e evin kasvet içinde olduğunu söylüyordu. Perişan baba, "her defasında çocuğu ne kadar özlediğimizi sana anlatamam" diye yazıyordu. "Talihsizlikten payıma düşeni almışımdır, ama ancak şimdi gerçek mutsuzluğun ne olduğunu biliyorum. Kendimi YIKILMIŞ hissediyorum. Şanslıyım, cenazeden beri öyle şiddetli baş ağrısı nöbetleri geçiriyorum ki, ne düşünebiliyor, ne işitiyor, ne de görebiliyorum. Şimdi dayanmak zorunda kaldığım tüm bu korkunç işkencelerin ortasında, seni ve dostluğunu düşünmek, dünyada hâlâ birlikte yapacağımız anlamlı bir şeyler olduğu umudu, beni hep ayakta tuttu."[25]

1 *MECW*, Cilt 39, s. 544.
2 *A.k.*, s. 509.
3 *A.k.*, s. 505, 658 (notlar bölümü).
4 Schurz, *Reminiscences*, s. 393-395.
5 *MECW*, Cilt 39, s. 296, 299; Porter, *Refugee Question*, s. 30.
6 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 106-107.
7 *MECW*, Cilt 39, s. 658; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 109.
8 "Aleph", *London Scenes*, s. 271.
9 *MECW*, Cilt 39, s. 505.
10 *A.k.*, s. 524.
11 *A.k.*, s. 522, 524-525.
12 *A.k.*, s. 526.
13 *A.k.*, s. 528.
14 *A.k.*
15 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 10 Ağustos 1855, Moskova.
16 *A.k.*
17 *MECW*, Cilt 39, s. 529.
18 *A.k.*, s. 530.
19 *KMIR*, s. 63.
20 Halliday, *Great Filth*, s. 86.
21 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 10 Ağustos 1855, Moskova.
22 *KMIR*, s. 85.
23 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 133-134, 179.
24 *A.k.*, s. 133-134.
25 *MECW*, Cilt 39, s. 533.

IV. KISIM

LA VIE BOHEME SONA ERİYOR

25. Bölüm

Londra, 1855 Sonbahari

> Soylu ruhlarınız havada süzülüyorsa eğer hâlâ
> Ve hüküm gününde ebediyen hapsolmadıysa
> Süzülün başımın üzerinde rüzgâr kanatlarınızla
> Ve ananızın ağıtını işitin!
>
> *William Shakespeare*[1]

Musch'un Ölümünün Ardından, iki haftadan kısa bir süre sonra Marx ve Jenny, en ucuz trene atlayıp bereketli İngiliz kırlarını geçerek Manchester'a ve Engels'e ulaşmak üzere yola çıkmışlardı.[2] Onun, keyiflerini geri getirmeye yardımcı olacağına güvenebileceklerini biliyorlardı. Her ikisi de, Musch'u Londra dışına yeteri kadar erken çıkarabilmiş olsalardı şimdi hayatta olabileceği düşüncesiyle, hem bedensel hem de ruhsal olarak çöküntü içindeydiler. Şimdi kendileri için böyle bir kaçış arıyorlardı. Marx *Tribune* ve Breslau'daki Almanca bir gazeteye karşı olan yazı sorumluluklarını dostları arasında bölüştürmüş[3], sadece, on bir yaşındaki Jennychen'in "ince bir mum, yarım penilik bir mum kadar zayıf ve ringa balığı kadar kuru"[4] diye tarif ettiği Jenny ile ilgilenmeye odaklanmıştı. Marx, karısının, yaşadıkları son trajediyi atlatamayacağından korkuyordu. Jenny'nin kendisi acının, kalbinin en sessiz ve en derin yerine kök salmış, hiç eskimeyecek ve kanaması hiç dinmeyecek biçimde yerleşmiş olduğunu söylüyordu.[5]

Jenny ve Marx Manchester'da neredeyse iki hafta kaldılar, ancak Jenny uzaktayken sakinleşmiş olsa da, Dean Sokağı'na döndüğünde ilaç etkisini yitirmişti. Mayıs'ın ilk haftası derin bir buhrana sürüklenerek yataktan çıkmadı. Kızlar ve Lenchen de Musch'un ölümünden dolayı hâlâ sarsılmış durumdaydılar.[6] Marx durumlarını can çekişme olarak tanımlıyor, "sürekli berbat" olan havanın bile aileyle birlikte acı çeker göründüğünü bildiriyordu.[7] Ama bu arada hoş bir gelişme de olmuştu. Marx'ın daha önce ölmesini ummuş olduğu, Jenny'nin dayısı olan "it herif" nihayet ölmüştü ve en azından yüz sterlinlik bir miras bekliyorlardı ki, tasarruflu davrandıkları takdirde bu onlara yıl sonuna

dek yeterdi.[8] Ancak miras haberi, onlar için hem tatlı hem de acı olmuştu. Daha önce gelmiş olsa, Musch'u kurtarmak için kim bilir neler yapılabilirdi.

Temmuz başında Marx, Engels'e, para ellerine geçtiğinde aileyi Londra dışına çıkaracağını söylemişti. "Sevgili zavallı çocuğumuzun anısı bize işkence ediyor, kız kardeşlerinin oyunlarında bile karşılarına çıkıveriyor. Böyle darbeler ancak yavaşça, zaman geçtikçe yatışabilir. Benim için kaybımın acısı ilk günkü kadar keskin."[9] Gerçekte, şehirden ayrılmak için mirasın gelmesini beklemek zorunda kalmamışlardı. Köln'den öğretmen dostları Peter Imandt bir aylığına İskoçya'ya gidiyordu ve Marx'lara Camberwell'deki kır evini teklif etmişti.[10] Aile, üzüntülerinden ve onlar yas tuttukları sırada sayıları ve haşinlikleri artmış olan öfkeli alacaklılar ordusundan kaçmak için bu fırsata balıklama atladı.[11] Bazı yaşamöyküsü yazarları ailenin kaçışını sadece Marx'ın alacaklılardan kaçınma çabalarıyla açıklıyor, ancak yazışmalardan açıkça anlaşılan, asıl amaçlarının Musch için duydukları kederden uzaklaşmak olduğu.

Camberwell'e gelmelerinden kısa süre sonra Jenny, Prusya'daki bir tanıdığına yazdığı mektupta, Jennychen ve Laura'nın, kayıplarını nasıl yaşadıklarını anlatıyordu: "Tüm küçük sevimli oyunları son buldu, şarkıları kesildi. Çevrelerindeki üçüncü kişi artık yok; sadık, ayrılmaz yoldaşları, İskoç ve İrlanda türküleri çığıran fevkalade sesini de alıp neşeli şakaları ve oyunlarıyla birlikte çekip gitmişti." Annesinin söylediğine göre iki büyük kızdan Jennychen en çok etkileneni olmuştu.[12] Ama Laura ve o, zor geçen birkaç ayın ardından, dikkatlerini yavaş yavaş, şimdi serpilmekte olan Eleanor'a çevirmişlerdi. "Sanki sevgili erkek kardeşleri için duydukları sevgiyi ... ev bir sıkıntı yuvasıyken onlara Tanrı'nın ufak bir lütfu gibi görünen bu küçük yavruya yönelttiler."[13] Eylül geldiğinde Marx, (bir on yıl kadar sonra hâlâ ürkerek yaklaştığını söyleyeceği[14]) Soho'dan uzak, sağlıklı kır havasının ailesine iyi gelmiş olduğunu duyuruyordu.[15] Jenny'nin dahi morali bir parça düzelmişti. Şanslarına, Imandt, İskoçya'da kalışını yarı kalıcı hale getirmeye karar vermişti. Bu, ailenin, Jenny'nin mirası ellerine geçene ve Dean Sokağı'ndan başka bir yere taşınana kadar Camberwell'de kalabileceği anlamına geliyordu.[16] Jenny Britanya Müzesi'ne yakın bir yer arayacaklarını, böylece Marx'ın orada çalışmaya devam edebileceğini söylüyordu. Bu arada, düşüncesi tüyler ürpertici olsa da, geri dönmek zorunda kalmaları ihtimaline karşı Dean Sokağı'ndaki daireyi boşaltmamışlardı.[17]

Marx'ın dünya olaylarına ilgisi ruh halinin bir göstergesiyse eğer, aile Camberwell'e taşındığı sırada (en azından acısını unutmak üzere siyasete sığınacak kadar) dengesine kısmen kavuşmuştu. Engels'e yazdığı mektupların içeriği kişisellikten iş konularına kaymış ve bu alanda, neredeyse tamamen, 1855 yazında Türkiye, Rusya, Fransa ve İngiltere arasında çekişmeye sahne olan Karadeniz'e ve Rusya'nın güneyindeki Kırım Yarımadası'na odaklanmıştı. Bu, 1815'ten bu yana Avrupa güçleri arasındaki ilk ciddi çatışma ve buharlı gemilerin asker naklettiği, savaş alanlarının fotoğrafla belgelendiği ve muhabir-

lerin savaşla ilgili haberleri telgrafla geçtikleri ilk çağcıl savaştı.[18] Bu haberler, savaşın dehşetini okurların daha önce karşılaşmadıkları bir şekilde sergiliyor ve sevdiklerinin hayatına mal olan pervasız kararlar üzerindeki perdeyi kaldırıyordu.[19]

Neredeyse tüm uluslararası çatışmalarda olduğu gibi Kırım Savaşı da daha eski bir çekişmeye dayanıyordu. Bir yüzyıl önce Osmanlı hükümdarları, Rusya ve Avusturya'ya karşı verdikleri savaştaki yardımlarından dolayı Fransa'ya minnetlerini, Kutsal Topraklar'daki Hıristiyanlar üzerinde imtiyaz hakkı vererek göstermişlerdi. Ancak buradakilerin çoğunluğu, Fransızlar gibi Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı değil, Rusya ve Yunanistan'dakiler gibi, Ortodoks Hıristiyanlardı. Bu hareket on yıllarca gerilime neden olmuş ve sonunda Fransa'ya bahşedilen "armağan", Ortodoks ülkeler lehine iptal edilmişti. 1852'de III. Napoléon, Fransız Katolikleri arasında kendine olan desteği artırmak amacıyla ve askerî gücü de arkasına alarak, zayıf düşmüş Osmanlı yöneticilerinden kesin olarak sözlerinde durmalarını ve Hıristiyanlar için kutsal olan yerlerin denetimini Katoliklere vermelerini istemişti. Türk Sultanı onay vermiş, ancak Rusya kabul etmemişti. Bir başka anlaşmayı hatırlatan Ruslar, Kutsal Topraklar da dahil Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde egemenlik hakları olduğunu ileri sürmüştü.

Türkiye, Napoléon Savaşları'ndan kalma ve Batı Avrupa'da Rus yayılmacılığından duyulan korkuyla yükselen bu husumette, güçlü rakiplerin arasında kaldı. Türkiye durumu değerlendirmiş ve tercihini Fransa'dan yana kullanmıştı. Memnuniyetsiz dev Rusya ile görece zayıf olan Türkiye arasındaki bir dizi askerî hamle ve karşı hamle Britanya ve Fransa'nın dikkatini çekmiş, daha büyük bir çatışmayı engellemek üzere donanmalarını Karadeniz'e göndermelerine neden olmuştu. Ancak bunun yerine kendileri çatışmanın içine sürüklenmiş ve Britanya ile Fransa, Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilan etmişti. Birkaç hafta içinde Britanya kuvvetleri Gelibolu'da karaya çıkıyordu.[20]

Engels daha sonraları, kendisinin ve Marx'ın, dünya çapında devrimi hızlandıracak herhangi bir savaştan, nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın hoşnut olduklarını yazacaktı.[21] Kırım Savaşı'nda, Rusya'nın yenileceğini umuyorlardı. İkisi de uzun zamandan beri, çarcı devleti Avrupa'daki reform karşısındaki en büyük tehdit olarak görüyordu, çünkü Kıta'daki en güçlü gerici hükümet buydu. Rusya Napoléon Savaşları'ndan sonra bir askerî yenilmezlik havasıyla yükselmiş ve kudretli bir oyunbozan olarak Batı Avrupa'nın eşiğine yerleşmişti. 1848'de Avusturya'nın, Macaristan'daki bağımsızlık ayaklanmasını ezmesine yardım etmiş ve hizmetlerine başka yerde gerek kalmadığı bu çalkantılı dönemde, gerici hırsını kendi uyruklarına yöneltip Zalim Yüzyıl diye bilinen dönemi başlatmıştı.[22] Daha önceleri sadece soyluların arasından çıkan, ancak şimdi tüccar ve meslek erbabının oğullarını da arasına katmış olan Rus entelektüelleri, Çar I. Nikolay tarafından tehlikeli görülen fikirlerle tanışmışlardı

ve Çar onların kökünü kazımaya kararlıydı.[23] (Rusça resmî söz dağarcığından "ilerleme" kelimesinin çıkarılmasını dahi talep etmişti.[24])

Kırım Savaşı sırasında, 1855 baharında Nikolay aniden ölmüş ve yerine oğlu II. Aleksandr geçmişti. Hemen ardından Viyana'da barış görüşmeleri başlamış ve III. Napoléon Londra'ya muzaffer bir ziyaret yapmıştı. (Marx, "üniformalı maymun" dediği Napoléon'un Westminster Köprüsü'nden geçişine şahit olmuştu.[25]) Ancak müzakereler sekteye uğradı ve iki tarafta da insanlar ölmeye devam etti. Savaş alanından Londra'ya ulaşan haberler şok edici beceriksizlikleri bildiriyordu. Britanya ordusu yaşlı ya da deneyimsiz aristokratlar tarafından idare ediliyor ve çoğunluğu yoksulluktan askere yazılmak zorunda kalmış genç İskoç ve İrlandalılardan oluşuyordu.[26] Londra'nın *The Times*'ında yayımlanan (kışın yaşanan çatışmalarda askerlere yazlık kıyafetler dağıtılmasını da içeren) çarpıcı haberler, erzak yetersizliklerini, binlerce kişinin koleradan ve anlamsız katliamlarda ölümünü, düşmüş askerlerin kanıyla kayganlaşmış savaş alanlarından yükselen tiksindirici ölüm kokusunu, etkili bir anlatımla ortaya koyuyordu. Barış, Şubat 1856'da sağlanana kadar, büyük çoğunluğu hastalıktan olmak üzere atı yüz bin kişi ölmüştü.[27]

Bu kadar insan kaybı karşısında taraflardan herhangi birinin zafer ilan edebileceğini düşünmek zordu, ancak Fransa ile İngiltere kazananlar olarak görülüyordu. Rusya'nın yenilgisi, oluşturduğu tehdidi büyük ölçüde azaltmış ve II. Aleksandr yönetimi altında liberalleşmenin yolunu açmıştı. Savaş, aynı zamanda, ilk olarak 1853'te ortaya atılmış bir kavramı popülerleştirmişti: "*Reelpolitik*."[28] Diplomatik bağlarla beslenen ve askerî güçle korunan birbirine bağlı piyasaların yeni dünyasında, maddi kazancın önünde engel olarak görülen idealler kolaylıkla göz ardı edilip sessizce terk ediliyordu. Marx ve Engels'e göre Kırım Savaşı, ticaret cephesinde Türkiye'de kazanç getiren yeni piyasalar açan, diplomasi cephesinde ise, Avrupa'daki güç dengesini Fransa lehine yeniden düzenleyen ve aslında Londra ve Paris'teki liderlerin kendilerine hizmet eden ittifakları gözler önüne sermişti.[29]

Marx ve Jenny, 1855 sonbaharını, Camberwell'de, Jenny'nin mirasının ellerine geçmesini bekleyerek geçirmişlerdi. Ancak Marx, bir yandan savaş haberleriyle heyecana kapılmış olduğundan, bir yandan da Köln davası sanıklarından birinin, otuz dört yaşındaki Roland Daniels'in ölümü karşısındaki öfkesinden dolayı, Londra'ya dönmek ve çalışmaya başlamak için sabırsızlanıyordu. Daniels tüm suçlardan beraat etmişti, ancak yargılanana dek on yedi ay boyunca içinde tutulduğu acımasız koşullar, fiilî bir ölüm cezasına dönüşmüştü. Marx, Daniels'in dul eşi Amalie'ye, böyle bir dostun kaybının tesellisi olmadığını ve onun için *Tribune*'e bir vefat yazısı kaleme alacağını söylemişti. "Bir gün koşulların, onun kariyerini yarıda kesme suçunu işlemiş olanlardan, bir vefat yazısından daha sert bir öç almamıza izin vereceğini umuyorum."[30]

Ama önce Marx'ın kaçıp saklanması gerekiyordu; siyasi değil mali sebeplerden: Musch'a bakmış ve şimdi alacağı için Marx'ın peşine düşmüş olan doktor, izlerini Camberwell'e kadar sürmüştü. Marx Engels'e alışılmadık şekilde gizli kapaklı bir mektup yazmış ve ailenin Imandt'ın evinde kalmaya devam edeceğini, ancak kendisinin uydurma bir isimle Manchester'a kaçacağını açıklamıştı.[31]

Marx, gizlice Dean Sokağı'na dönüp doktorla ya da faturalarını tahsil eden adamlarıyla karşılaşma korkusuyla kendini daireye kilitlemeden önce, Aralık ayına kadar Engels'te kaldı.[32] Bu kendi kendine hapis, Jenny'nin merhum dayısının servetinden payına düşen 150 sterline kavuşmasıyla sona ermişti. Marx başka kalacak bir yer bulamamış ve bu nedenle, Imandt'ın Camberwell'e dönmesiyle Jenny ve çocuklar istemeye istemeye Dean Sokağı'na geri dönmüşler[33] ve Marx, ailenin döndüğünü fark eder etmez evi kuşatma altına alan "düşman güçleri" ödemelerle geri püskürtmüştü.[34]

Ayrıca onları bekleyen Pieper vardı. Aile uzaktayken bahtsız âşık, o yılın başlarında Londra'da bulunmuş olan Wagner'in[35] müziğini keşfetmiş ve bestecinin bazı eserlerini çalarak ailenin moralini yükseltebileceğini düşünmüş olmalıydı. Marx, Engels'e, bu "geleceğin müziğinden" dehşete düşmüş olduğunu söylüyordu.[36] Ancak Pieper'in aileyi müzikle neşelendirme girişimi başarısız olmuşsa da, varlığı tam bir kuvvet şurubuydu. Londra'ya döndükten sonraki bu ilk haftalar, Albay Musch'un yokluğundaki bu ilk Noel, Pieper'in hoppalıkları olmasaydı çok daha kasvetli geçebilirdi.

Bir gün Pieper kızlara ders verirken, onun için yazılmış bir not ulaşmıştı. Randevulaşmak isteyen tanımadık el yazısı açıkça bir kadına aitti ve Pieper'i heyecandan çılgına çevirmişti. Notu Jenny'ye vermiş, Jenny de el yazısının Eleanor'un doğumundan sonra tuttukları İrlandalı sütanneye ait olduğunu hemen anlamıştı. Pieper'in hayalindeki kadın İrlandalı bakıcı değildi ve bütün aile Pieper'in üzüntüsüne bakmaksızın kahkahalara boğulmuştu. Ancak her zaman bir beyefendi olan Pieper, randevuya gitmişti. Belli ki bir hanımı hayal kırıklığına uğratmak istemiyordu.[37]

Aslında Pieper, ayık geçirdiği geçen yıl boyunca daha iş bilir hale gelmişti. Jenny'nin "Soho'nun Byron'ı"[38] dediği bu adam, ancak zor zamanları atlatmasına yetecek parası olan bir eş bulduğunda gerçekten mutlu olabileceği sonucuna ulaşmıştı. Bu kafayla, Marx'ın, "bir gram etten yoksun ... yeşil gözlüklü donyağı mumu" diye betimlediği manavın kızını ayartmaya yeltenmişti. Kadın Pieper'e uzun zamandır yanıktı ve Pieper babasına yanaşıp kızına olan aşkını, daha da önemlisi, şüphesiz gün gelip kızına sunacağı geleceği güvenceye almak için duyduğu borç ihtiyacını ilan etmişti. Müstakbel kayınpederinden yirmi ila kırk sterlin kadar istemiş ve kızıyla elverişli bir zamanda evleneceğini söylemişti.[39]

Manavın yanıtı Dean Sokağı 28 Numara'ya yazılan bir mektupla geldi: Pieper'in evine bir daha adım atmasını yasaklıyordu. Çılgına dönmüş genç hanım Marx'ın kapısına dayanmış, Pieper'e birlikte kaçmayı teklif etmişti. Ancak

Pieper, aşk vurgunu *fräulein*'ına {genç kız}, artık parası olmadığından, daha az ilgi göstermiş ve bu macera hemencecik son bulmuştu.[40] Tüm bu olaylar boyunca, Jennychen ve Laura, salonlarında sahnelenen bu romantik komediyle çok eğlenmişlerdi. Jennychen Pieper'e, Shakespeare'in *Kuru Gürültü*'süne [*Much Ado About Nothing*] gönderme yaparak "evli adam Benedick" diyor, şimdi on yaşında olan Laura ise, Benedick'in kıvrak zekâlı olduğunu, buna karşılık Pieper'in ancak bir soytarı, hem de beş kuruşsuz bir soytarı olduğunu söyleyerek Jennychen'i düzeltiyordu.[41]

Jenny'nin dayısından kalan miras Marx'ları kış boyunca borçtan hemen hemen uzak tutmuştu. Artık para konusu Marx'ın Engels'e yazdığı mektuplarda daha seyrek geçiyordu ve geçtiğinde de, çoğunlukla kişisel sorunlarına değil ticaret ve finanstaki gelişmelere dairdi.

Jenny, 1856 baharında, Ferdinand von Westphalen'in yardımıyla, Lenchen ve çocuklarla birlikte Trier'e seyahat etmek üzere bir pasaport elde etmişti.[42] Seyahatin iki nedeni vardı. Annesi rahatsızdı ve Jenny'yle çocuklar Dean Sokağı'ndan uzaklaşmak istiyorlardı. 22 Mayıs'ta yola çıkmışlar ve üç ya da dört ay dönmemeyi planlamışlardı.[43] Pieper'le yalnız kalmış olan Marx'ın, Jenny ve çocuklar tarafından bölünmeden çalışma fırsatından zevk alacağı düşünülebilirdi, ancak, hemen ertesi gün kendisinin de orada kalamayacağına karar vermiş, kaçış planları yapmaya başlamıştı. Engels'e doktorun, nüksetmiş olan karaciğer rahatsızlığıyla baş edebilmesi için hava değişimi tavsiye ettiğini söylemişti.[44] Mektupları, aynı zamanda, ruh sağlığı için de mekân değiştirmesi gerektiğine işaret ediyordu. Aslında Engels'e yazdığı 23 Mayıs tarihli mektup, onu oyalayacak aile koşuşturması olmadan, ne kadar çabuk dağılıverdiğini gösteriyordu. Kendini Shakespeare'e gömmüştü ve Engels'e, *IV. Henry*'de yer alan "hiren" [ayartıcı] kelimesinden büyülendiğini söylüyordu. Samuel Johnson'un "hiren"i, "siren" [denizkızı] olarak yorumlayışını sorguluyor ve "hure" –ya da "whore" [fahişe]– ile "siren" ikilisinin kullanıldığı bir kelime oyunu olup olamayacağını soruyordu. Ya da belki de, eski İngilizcedeki "heoren"le, işitme sözcüğüyle ilgiliydi? Tüm bunlardan sonra vardığı sonuç şuydu: "Bu meseleye gösterdiğim aşırı ilgiden, bugün NASIL DÜŞÜK BİR RUH HALİNE GÖMÜLMÜŞ olduğumu görebilirsin."[45]

Marx yazabilmek için (yani yaşayabilmek için) Jenny ve çocukların sağladığı desteğe ihtiyaç duyuyordu. Düşüncelerine ancak onların kargaşaları içinde hükmedebiliyordu. Hayatı boyunca arzu duyduğu çevre, onlardı. On yedi yaşından beri kendini insanlık üzerine çalışmaya adamış bu adam, belli ki küçük hanesini oluşturan kadınların yokluğunda görevini yerine getiremiyordu. Özellikle Jenny'yi özlüyordu. Jenny sadece dostu ve aşkı değil, on üç yıl önceki balaylarından başlayarak en güvendiği arkadaşıydı. Ne yüreği ne de kafası onsuz işlemiyordu.

Haziran'ın gelişiyle artık yalnızlığa dayanamamış, önce Pieper'le birlikte Hull'e, ardından da tek başına, Mary ile birlikte İrlanda'ya yaptığı geziden henüz dönmüş olan Engels'in yanında kalmak üzere Manchester'a gitmişti.[46] Engels, Dublin'den Galway'e dek, açlıktan kırılmış, viran ve İngiliz işgali altında bir ülkeyle karşılaşmıştı –silahlı taşra polisleri her yerdeydi. Ahaliyi, köylüsünden burjuva toprak sahibine kadar, "hem siyasi olarak, hem de üretim açısından" ezilmiş ve cesareti kırılmış olarak betimliyordu. Westminster'ı suçluyor ve "İngiliz yurttaşının sözümona özgürlüğü, sömürgelerdeki zulme dayanıyor" diyordu. Dayanışma adına Engels, şimdi, yoksul düşmüş İrlandalı aristokratlar arasında popüler olan devasa bir bıyık bırakmıştı. Buna ek olarak, bir de, görece sinek kaydı İngiliz iş arkadaşlarına nispet, öyle uzun ve kalın bir sakal bırakmıştı ki, yakalığını ve kravatını tamamen kapatıyordu.[47] (O zamanlar Marx'ın sakalı kısa ve biçimliydi.)

Ancak sevgili arkadaşının yanında olmak bile Marx'ın özlemini yatıştıramamıştı. Bunun nedeni, Musch'un ölümünün hâlâ açık olana yarası ya da daha basitçe, altı yıl önce Londra'ya geldiklerinden bu yana, ailesinden hiç bu kadar uzun süre ayrı kalmamış olması olabilirdi. Nedeni ne olursa olsun, eksikliklerini çok derinden hissediyordu. Marx karısına 21 Haziran 1856'da, on üçüncü evlilik yıldönümlerinden iki gün sonra şöyle yazıyordu: "Sadece fiziksel olarak senden ayrı kalışım bile, güneş ve yağmur bitkilere ne yapıyorsa, zamanın da aşkıma aynısını yapmış olduğunu fark etmeme yetti –onu büyütmüş. Sana olan aşkım, benden uzaklaşır uzaklaşmaz, bütün gerçekliğiyle bir dev gibi çıktı ortaya ve içerisinde, zihnimin bütün kuvveti ve kalbimin bütün harareti sıkışmış durumda. ... Benim canım sevgilim, sana tekrar yazıyorum, çünkü yine yalnızım ve bütün bu zaman boyunca zihnimde seninle, sen bilmeden, duymadan ve yanıt veremezken konuşmak yıpratıcı oluyor." Gözlerinin zayıf gaz lambası ışığından ve tütün dumanından bozulmuş olduğunu, ancak Jenny'yi canlı biçimde zihninde canlandırabildiğini söylüyordu.

> İşte karşımdasın, gerçeğinden daha da gerçek, seni kollarıma alıyorum ve tepeden tırnağa kadar her yerini öpüyorum ve önünde diz çöküp haykırıyorum: "Hanımefendi, size âşığım." Seni gerçekten de seviyorum. ... Gülümseyeceksin bir tanem ve merak edeceksin, "birdenbire bu edebiyat da nereden çıktı?" diye. Ama tatlı beyaz göğsünü kendiminkine bastırabilseydim, sesimi çıkarmaz ve tek kelime bile etmezdim.

> Dünyada gerçekten bir dolu kadın var ve sadece birkaçı güzel. Ancak, her gölgesi, her çizgisi, hayatımın en önemli ve en tatlı anılarını yeniden canlandıran bir yüzü başka nerede bulabilirim? Güzel çehrende sonsuz acılarımı, yeri doldurulamaz kayıplarımı bile okuyabiliyorum ve tatlı yüzünü öpünce acılarıma yol vermiş oluyorum. "Kolları arasına gömülmüş, öpücükleriyle hayata dönmüş" –yani senin kollarında ve senin öpücüklerinle.[48]

Ne yazık ki Jenny'nin cevabı elimizde değil, ancak o da, Liebknecht'in karısı Ernestine'e Temmuz ortasında yazdığı bir mektupta üzücü ayrılıklarını anlatıyordu. Jenny, Trier'de hep beraber yürüyüşe çıktıklarında kalabalıkların dikkatini üzerlerine çeken çocuklarından,[49] (dinmeyen hafif öksürüğü nedeniyle, Fransızca *tousser* [öksürmek] fiilinden dolayı, şimdi Tussy diye çağrılan[50]) Eleanor bebekten ve büyük kızlarından duyduğu mutluluğu ayrıntılı anlatıyordu. Ancak Jenny, "her yerde, eksik olan bir şey var. ... 'Mohr'dan ayrı kalmak benim için zor; kızlar da onu çok özlüyor: Tussychen bile babasını unutmadı ve dikkat çekici bir sıklıkla ondan söz ediyor," diyordu. Ayrıca Musch konusundaki üzüntüsünün de üstesinden gelemediğini itiraf ediyordu. "Sevgili çocuğum olmaksızın ne kadar uzun zaman geçerse onu o kadar çok düşünüyorum ve o ölçüde acı veriyor."[51]

Jenny'nin Trier seyahati bir başka ölümle kısa kesilmişti. Bu sefer annesi, 23 Temmuz'da ölmüştü. Caroline von Westphalen bir süredir hastaydı ve Jenny, yaşamının son on bir gününde annesinin yanı başındaydı. Bu ölüm onu en iyi zamanlarda bile ağır şekilde sarsardı, ama Musch'unkinden bu kadar kısa süre sonra gelişi, Jenny'yi harap etmişti. Jenny, Marx'a, Ferdinand'la birlikte annesiyle ilgili konuları yoluna koyar koymaz Trier'den ayrılmayı planladığını yazmıştı. Ardından çocuklarla birlikte, onun için her zaman huzur ve teselli anlamına gelmiş olan Paris'e gitmeyi, daha sonra, kısmen kendini toparlamak için, kısmen Londra'ya nazaran daha ucuz olduğundan, kısmen de orada çocuklar Fransızca öğrenebileceğinden Normandiya kıyısındaki Jersey adasına gitmeyi teklif etmişti. Jenny, ayrıca, annesinin yanında çalışan, Lenchen'in kız kardeşi Marianne'in, onlarla birlikte yaşamak üzere Londra'ya geleceğini bildiriyordu.[52]

Marx karısına bir cevap verebilmek için çırpınıyordu. Jenny'nin yokluğunda Dean Sokağı'ndan uzakta bir ev ya da apartman dairesi bulmuş olması ve elbette, para da kazanmış olması gerekiyordu. İkisini de yapmamıştı. Dahası, bir önceki yıl gelen mirasın hemen hemen tamamı tükenmişti. Marx Engels'e, Jenny'nin kırılgan ruh hali karşısında, karısının planının harika olduğunu söylediğini, ancak bunun mali açıdan nasıl mümkün olacağını bilmediğini belirtmişti.[53] Jenny'nin, yokluğunda Londra'da neler olduğundan haberi olmadığını söylüyordu. "Tahmin edebileceğin gibi, hop oturup hop kalkıyorum. AİLE döndüğünde kalacak yer konusunda bir şeyler yapmış olmam gerekiyor, ama, ne PARA ne de yakınlarda bir fırsat gözükmezken, eski evden nasıl çıkılıp yenisine nasıl taşınılacağı konusunda en ufak bir fikrim yok."[54]

Marx olgun birinin yapacağını yapmıştı: kaçınılmaz olanı ertelemeye çabalamak. Jenny'ye, "Seni ve çocukları ne kadar özlemiş olsam da –ve bu *tarifi OLANAKSIZ* bir özlem– *Trier'de bir hafta daha* kalmanızı isteyeceğim. Bunun, sen ve çocuklara sonsuz faydası olacak," diyor ve elinden geldiğince nahoş bir resim çizmek için ekliyordu: "Senin yerine Pieper'le yatıyorum. **KORKUNÇ**. En azından aynı odada. ... Üç haftadır iblis gibi hastalık hastasıyım."[55]

Aslında Jenny'nin Trier'de kalması için gerçekten de iyi bir neden mevcuttu: O Ağustos'ta Londra'nın sıcağı dayanılmaz boyutlardaydı. Engels, dışını suyla "ve içi[n]deki adamı da çeşit çeşit başka sıvılarla" "çalkalayıp yıka[dığını]" söylüyordu.[56] Marx bu koşullarda sabahtan akşama kadar delirmiş biçimde ailesi için yeni bir ev bulma işine girişmişti.[57] Nihayet 22 Eylül'de Engels'e, Londra'nın kuzeyindeki Hampstead Fundalığı yakınlarındaki Haverstock Tepesi denilen bir bölgede bir ev bulmuş olduğunu bildiriyordu.[58] Borsacıların, tüccarların ve ticaret erbabının, ailelerini şehrin dışına taşımak amacıyla rağbet ettikleri bir yerdi.[59] Bölge hâlâ inşaat halindeydi, ne yollar ne de kanalizasyon tamamlanmıştı ve geceyi ve sisi aydınlatacak gaz lambaları bulunmuyordu (Marx çevreyi "birazcık yarım kalmış" olarak tarif ediyordu), ancak burayı bulması onu büyük ölçüde rahatlatmıştı.[60]

Grafton Sıraevleri 9 Numara, aşağı yukarı tıpkı kendi gibi bitişik bir dizi evin arasında, yedi yaşında, üç katlı, tuğladan bir binaydı. Sekiz odasıyla Dean Sokağı'ndaki dairenin dört katı büyüklüğündeydi ve kirası da aşağı yukarı iki kat daha yüksekti.[61] Marx, Soho'dan kurtulmaya bu kadar hevesli olmasaydı böylesine pahalı bir evi tercih etmezdi, ancak, Jenny'nin annesinden kalacak olan mirasın beklentisiyle de pahalılığına göz yummuş olabilirdi. Tuhaf ve gerçeklerden uzak düşünce biçimiyle, Jenny'nin parası ve kendi kazancının bu pahalı tuğla evde kalmalarına yeteceğini hesaplamış olabilirdi.

Jenny'nin erkek kardeşi Edgar, annesinin ölüm haberini aldığında Birleşik Devletler'de, New York eyaletinde bir çiftlikte çalışıyordu. Kendisinin de hiç parası olmamasına karşın Edgar (o Mayıs ayında Ferdinand'ın adını güvence olarak kullanarak borç almıştı), Ağustos'ta ağabeyi Ferdinand'a yazdığı mektupta, "Annemin eşyaları ve mevcut varlıkları üzerindeki hakkımı kız kardeşim Jenny'ye bırakıyorum," diyordu.[62] Caroline von Westphalen'in öldüğünde çok az bir parası ve birtakım hisseleri vardı, ancak Jenny ve Marx, miras kalacak miktarın, ellerinde olan ve borçlarını ve yeni evleri için gerekli depozitoyu ödemekte kullanacaklarıyla karşılaştırıldığında –yaklaşık elli sterlin– ciddi bir miktar olacağını düşünüyorlardı.[63] Jennychen bile durumun ayırdındaydı, babasına annesinin geçmiş kirayı ödediğini yazıyordu: "Sanırım yarın eski inimizde olacağız." Marx, Engels'ten yardım istemiş ve elbette o da karşılık vermişti.[64]

Marx ailesinin bu dönemdeki mali sorunlarının bir kısmı piyasalardaki kargaşadan kaynaklanıyordu. Amerika'daki bir finansal depremin ilk sarsıntıları Atlantik'in öte yakasında duyulmuş ve Avrupa bankalarını ve hisselerini etkilemeye başlamıştı. Caroline'in yatırım yapmış olduğu hisseler keskin bir şekilde değer kaybetmişti ve Ferdinand bunları zararına elden çıkarmak istemiyordu.[65] Birçokları kendilerini çöküşün mağdurları olarak bulacaklardı. 1849'da başlayan ve 50'lerde devam eden iktisadi gelişme, spekülasyon üzerine inşa edilmişti. Sayısız yatırımcı, hisse senedi çılgınlığına kapılmış, neredeyse var olmayan şirketlere ve hiçbir yere gitmeyen demiryollarına yatırım yapmış-

tı. Daha önceleri sağlamcı olan bankacılık sektörü de yeni ve riskli politikalar gütmeye başlayarak sirke katılmıştı: Bankalar, kişisel çekler şeklindeki kâğıt üzerindeki ödemeleri kabul etmeye ve somut finansal varlık sahibi kişilerin garantilediği senetlere göre değil, kişisel kredi durumuna bakarak kredi vermeye başlamıştı. Finans, birçok durumda, kumardan farksız hale gelmişti.[66] Servetlerini büyütmek isteyenler ve bunun için kuralları esnetmeye hazır olanlar için baş döndürücü zamanlardı.

1856'da bazı uzmanlar bu yükselen kapitalist sistemin zayıf temeller üzerine –bazı durumlarda boşluğa– inşa edilmiş olduğunun farkına varmış ve küresel ölçekte bir çöküş beklentisine girmişti. Kâhinler haklıydı: Şahit oldukları, kapitalist dünyayı çarpacak ilk çağdaş iktisadi krizin başlangıcıydı. New York'taki bir bankanın iflasıyla başlamıştı ve tüm gelişmiş ekonomiler iç içe geçmiş olduğundan, birinin krizi hepsinin krizine dönüşmüştü.[67] Britanya hükümeti kraliçenin topraklarında mali durumun sağlam olduğunu ilan etmişti,[68] ama Marx ve Engels, sadece İngiltere'nin değil Fransa ve Avrupa'nın geri kalanının da başının dertte olduğundan emin, tetikteydiler. Engels, "daha önce benzeri görülmemiş bir gazap gününün; bütün Avrupa'nın sanayisinin harabeye dönmüş, ... tüm mülk sahibi sınıfların fırtınaya kapılmış, burjuvazinin bütünüyle iflas etmiş, savaş ve savrulmanın en yüksek haddine ulaşmış olduğu günün" bir sonraki yıl gelmesini beklediğini söylüyordu.[69] Marx da toplumsal fırtınanın karabulutlarını görmüştü ve Engels'le birlikte yeniden devrimci eylem içine çekileceklerini tahmin ediyordu. Engels'e, "Sanmıyorum ki burada daha fazla sadece seyirci olarak kalabileceğiz" diyor ve şakayla ekliyordu: "Tam da nihayet, tekrar evimi kurma ve kitaplarımı getirtmeye girişmiş olmam, bana bizlerin 'seferberliğe çağrılmasının' YAKIN olduğunu söylüyor."[70]

Ekim ayının sonunda, Jenny'nin eline mirası olarak doksan yedi sterlin altı şilin geçmiş ve aile Grafton Sıraevleri'ne taşınmıştı. Vasiyetin icrası ve varlıkların dağıtılması işini, kan bağı olmasa da Jenny tarafından aileden görülen, Ferdinand'ın kayınbiraderi Wilhelm von Florencourt üstlenmişti.[71] Jenny ona teşekkür etmiş ve "bütün sevgi ve bağlılığı için Ferdinand'a en derin şükranları[nı]" iletmesini söylemişti.[72] Jenny ağabeyiyle aile mirasının başka bölümleriyle ilgili anlaşmazlıklar yaşamıştı, ancak Grafton Sıraevleri'ne yerleştiğinden beri, kişisel –ve belli ki partiyle ilgili– meseleler hakkındaki dargınlıkları geride bırakmaya hazırdı. Şüphesiz ki Ferdinand'a karşı gösterdiği nezaket kısmen gereklilikten kaynaklanıyordu; aile kasasının anahtarı ağabeyinin elindeydi. Ama, aynı zamanda, Londra'daki kendi kayıplarının ve Trier'de annesinin ölümünün ardından, geniş aileye daha fazla değer verir görünüyordu. Ferdinand'la son Prusya seyahati sırasında ilişkiye geçmişti ve belki de bu yas döneminde, onları birbirine bağlayan kişisel ilişkinin, birbirlerinden uzaklaştıran siyasetten daha derin olduğunu fark etmişlerdi.

Florencourt'a yazdığı, sanki Londra'daki yeni ikametgâhını değil de, bir romantik Alman kır tablosunu betimleyen mektubunda Jenny, Grafton Sıraevleri'ni Dean Sokağı ile karşılaştırarak anlatıyordu. Yeni ev, "havadar, güneşli, rutubetsiz[di] ve çakıllı zemin üzerine inşa edilmiş[ti]. Etrafı, inek, at, koyun, keçi ve tavukların samimi bir ahenk içinde otlayıp dolaştıkları çiğ kaplı yeşil çimenliklerle çevrili. Dev Londra şehri, buğulu siluetler halinde önümüzde uzanıyor, ama görüş açıldığında, St. Paul Katedrali'nin kubbesini tam olarak seçebiliyoruz." Arka odaların Hampstead Fundalığı ve Highgate tarafına baktığını söylüyordu.[73] Gerçekte, Grafton Sıraevleri yöresi böylesi bir ihtişama sahip değildi. Jenny, mektup yazdığı başka birine, "yolunu moloz yığınları arasından bulman gerekiyor ve yağmurlu havalarda, kızıl toprak çizmelere öyle bir yapışıyor ki evimize, yorucu bir mücadele sonunda ve ağırlaşmış ayaklarla ulaşılabiliyor," diye anlatıyordu.[74] Ve ev geniş olsa da, o zamanlarda, oldukça mütevazı bir orta sınıf evi olarak tanımlanırdı.[75] Çalışma alanları –mutfak ve çamaşır odası– yerin altındaydı. İlk katta iki oturma odası, bir yatak odası ve küçük bir vestiyer bulunuyordu. İkinci katta üç oda daha vardı ve ayrıca Lenchen ve Marianne'in uyudukları çatı katı bulunuyordu.[76] Evin iki tuvaleti[77] ve bahçede, Jenny'nin bundan söz etmekten hoşlandığı, tavuklar için bir alan vardı.[78]

Ailenin temel sorunu evin mobilyalı olmamasıydı ve Marx'ların evi dolduracak hiçbir eşyaları yoktu. Yeni bir şeyler almaya paraları yoktu ve bu nedenle Jenny, evi doldurmak üzere ikinci el döküntü bulmak için, elli ayrı yerdeki indirimli satışı didik didik ettiklerini söylüyordu.[79] Florencourt'a bu şekilde döküntü toplamanın bile zevkli olduğunu belirtiyordu: "Tüm eski acı ve sıkıntılarım bu harika sarayın azizliğine uğrayıp yok oldu. ... Çocuklar çok sayıda odadan pek mutlular, keyifli küçük Eleanor ise, sürekli olarak hoş halıları ve keçeden ocak kiliminin üzerine büzülmüş 'havhav'ı öpüyor."[80]

Aile yeni ikametgâhlarında sessiz bir ilk mevsim geçirmişti. Ancak sessizlik huzur getirmemişti. Jenny, Dean Sokağı'nda kalırken, oradaki anılardan uzaklaşabilmek için can atıyordu. Ancak Grafton Sıraevleri'nin yalıtılmışlığı içinde hâlâ anılarından kurtulamamıştı ve şimdi daha önce unutmasına yardım etsin diye başvurmuş olduğu, onu oyalayacak şeylerden hiçbir şey kalmamıştı. Batı Bölgesi boyunca yaptığı uzun yürüyüşleri özlüyordu. Soho ve St. Giles birahanelerindeki –Great Windmill Sokağı'ndaki Red Lion ve Drury Lane'deki Hart Inn– sohbetleri özlüyordu. Ve ayrıca, evlerine kendilerininmiş gibi istedikleri zaman girip çıkan dostların da eksikliğini duyuyordu.[81] Dostların birçoğu için Grafton Sıraevleri'ne yapılacak yolculuk, öylesine bir ziyaret için oldukça uzun ve zordu. Örneğin Freiligrath, Soho'daki gibi gelip gidemiyordu; şimdi bir İsviçre bankasının Londra şubesinde müdürlük yapıyordu ve işi, Kuzey Londra'ya uzun bir yürüyüşe izin vermeyecek kadar yoğundu.[82] Ailenin Soho'daki kapı eşiğine bir sokak kedisi kadar sık düşen Pieper bile, artık ziyarete gelmiyordu. Başkaları, şehri hepten terk etmişti. Lupus şimdi Manchester'a,

Engels'in yanına kalıcı olarak yerleşmiş ve Kızıl Wolff Lancashire'da öğretmen olarak iş bulmuştu.[83] Nihayet, en sevdikleri dostlarının bazıları da ölmüştü. Jenny'ye Londra'yı tanıtmış olan Georg Weerth bir iş seyahatinde, Havana'da ölmüştü. Otuz dört yaşında, yaban yerlerin birinde kaptığı bir hastalığa yenik düşmüştü.[84] Artık hayatta olmayanlardan biri de eski dostları Heine idi. Elbette onu ilk tanıdıklarından beri ölüyordu, ancak, son yılları özellikle çok zor geçmişti. Erkek kardeşi, "yedi yıl süren bedensel acılar onu dış dünyadan uzaklaştırmıştı, bu gezegendeki sıradan yaşamın rutininden tamamen habersiz gibiydi,"[85] demişti. Hem Jenny hem Marx, Heine'yi gönülden seviyorlardı. Ölümü, harikulade bir dönemi acıklı bir şekilde sonlandırmış, sevgiyle andıkları Paris günlerinin büyüsünü bozmuştu.

Jenny, Grafton Sıraevleri''ndeki ilk ayları canı sıkkın ve aralarında afyonun da bulunduğu ilaç şişelerinin arasında geçirmişti. "Tam yalıtılmışlığa alışana kadar," diye itiraf ediyordu, "çok zaman geçmesi gerekmişti."[86] Buna ek olarak, Marx'ın ince hesaplarına karşın, bir kere daha parasız kalmışlardı. Jenny'nin mirasının tamamı bu yere yerleşmekte kullanılmıştı.[87] Aynı zamanda *Tribune*, daha önce anlaşıldığı gibi her hafta Marx'ın makalelerinden iki tanesini basmıyordu ve yılın başında çalışmalarına ısrarla talip olan bir başka Amerikan yayını *Putnam's*, istedikleri makaleleri göndermiş olmasına karşın, hâlâ ödeme yapmamıştı. 1856 Noel'inden önce Marx bir kez daha –kaçıncı kez olduğu artık hesap edilebilecek gibi değildi– para istemek üzere Engels'e yazıyordu. "Evsahibine ilk ödememde gecikirsem *itibarımı tamamen yitiririm*."[88]

Aile, Dean Sokağı'ndan ayrılmış olsa da inatçı sorunları peşlerini bırakmamıştı. Hasta ve parasızdılar ve şimdi, bir de yalnızdılar. Yıllar sonra Jenny, "*La vie bohème* sona ermişti ve sürgünde sefaletle gözler önünde boğuşmak yerine, saygınlığımızı, en azından *görüntüde* korumak durumundaydık" diye yazıyordu. "Son sürat bir burjuva hayatı sürüyorduk. Ancak yine de aynı küçük baskılar, aynı mücadeleler, aynı eski sefalet, emanetçi dükkânının üç topuyla [üç top, Lombard'lardan beri rehineciliğin simgesiydi] aynı yakın ilişki– yitip gidense muzip neşeydi."[89]

1 William Shakespeare, *Richard III*, s. 109.
2 *MECW*, Cilt 39, s. 534, 613 (notlar bölümü).
3 *A.k.*, s. 533, 534, 544.
4 Gosudarstvennaia Obshchestvenno-Politicheskaia Biblioteka, Moskova.
5 Jenny Marx'tan Ferdinand Lassalle'e, 5 Mayıs 1861, Moskova.
6 *MECW*, Cilt 39, s. 536.
7 *A.k.*, s. 535.
8 *A.k.*, s. 526.
9 *A.k.*, s. 541.
10 *A.k.*, s. 543; Briggs ve Callow, *Marx in London*, s. 46.
11 *MECW*, Cilt 39, s. 550; Briggs ve Callow, *Marx in London*, s. 46.
12 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 10 Ağustos 1855, Moskova.
13 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 29 Ocak 1858, Moskova.
14 *MECW*, Cilt 39, s. 546.
15 *MECW*, Cilt 41, s. 454.
16 *MECW*, Cilt 39, s. 545.
17 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 22 Eylül 1855, Moskova.
18 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 99; Wilson, *Victorians*, s. 186, 199.
19 Wilson, *Victorians*, s. 178-179, 183.
20 *A.k.*, s. 173; Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 49, 52.
21 Draper ve Haberkern, *Karl Marx's Theory of Revolution, Cilt V*, s. 82.
22 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 45.
23 1848 sonrası bir olayda Çar, bir edebiyat kulübünün kırk dokuz üyesini tutuklatmıştı. Üyeleri arasında yirmi yedi yaşındaki Fyodor Dostoyevski'nin de bulunduğu kulüpte yabancı yazarların eserleri okunuyordu, ama kulüp aynı zamanda sosyalist bir örgüt için paravan görevi de görüyordu. Tutuklananlar Mayıs 1849'da idama mahkûm edildi ve idam için belirlenen günde, kurşuna dizilecekleri yere götürüldüler. Dostoyevski ve arkadaşları, cezalarında indirim yapıldığı ve idam edilmek yerine Sibirya'ya gönderilecekleri şeklindeki sürpriz kararı duyana kadar, orada, korkudan taş kesilmiş halde beklediler. Nikolay bu aydınlarla acımasızca alay etmişti. Diğerlerini ise sınır dışı etti, kırbaçlattı veya astırdı. Fejto (ed.), *Opening of an Era*, s. 397.
24 *A.k.*, s. 395.
25 *MECW*, Cilt 39, s. 534.
26 Wilson, *Victorians*, s. 179-180, 193.
27 *A.k.*, 181, 183, 186.
28 "Realpolitik" kelimesini, 1853'te August Ludwig von Rochau ortaya attı. Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 22; *MECW*, Cilt 39, s. 663-664; Porter, *Refugee Question*, s. 122, 165.
29 Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 81.
30 *MECW*, Cilt 39, s. 548-549.
31 *A.k.*, s. 550.
32 *A.k.*, s. 562.
33 *A.k.*, s. 557, 559-560.
34 *KMIR*, s. 26.
35 Wilson, *Victorians*, s. 411.
36 *MECW*, Cilt 40, s. 8.
37 *A.k.*, s. 14.
38 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, Temmuz (ortası) 1856, Moskova.
39 *MECW*, Cilt 40, s. 33.
40 *A.k.*, s. 41.
41 *A.k.*, s. 33.
42 *MECW*, Cilt 40, s. 33, 44.
43 *A.k.*, s. 45.
44 *A.k.*, s. 46.
45 *A.k.*
46 *A.k.*, s. 54.
47 *A.k.*, s. 49-50. (Aslında İngiliz erkekleri düzenli olarak tıraş olurlardı, ancak Kırım Savaşı'ndan sonra, burada savaşanlara hürmeten sakal bırakmaya başlamışlardı.)
48 *A.k.*, s. 54-56.
49 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, Temmuz (ortası) 1856, Moskova.
50 Eleanor Marx'ın takma adının nereden geldiği meselesi, biyografi yazarlarınca spekülasyon konusu yapılmıştır. Sorunun cevabını, Jennychen'in kocasına yazdığı bir mektupta buldum. Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 31 Mart 1876, Moskova.
51 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, Temmuz (ortası) 1856, Moskova.
52 *MECW*, Cilt 40, s. 59, 63 ve 588 (notlar bölümü).
53 *A.k.*, s. 63.
54 *A.k.*, s. 61.
55 *A.k.*, s. 66.
56 *A.k.*, s. 64.
57 *A.k.*, s. 67.
58 *A.k.*, s. 67, 71.
59 Olsen, *Growth of Victorian London*, s. 238.
60 *MECW*, Cilt 40, s. 67, 71.
61 Briggs ve Callow, *Marx in London*, s. 58, 60; Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 4 Ekim 1856, Moskova.
62 Edgar von Westphalen'den Ferdinand von Westphalen'e, 22 Ağustos 1856, Dessau.

63 *MECW,* Cilt 40, s. 68.

64 Jenny Marx'tan (kızı) Karl Marx'a, 28 Eylül 1856, *IISG.*

65 *MECW,* Cilt 40, s. 68.

66 Sheppard, *London 1808-1870,* s. 71-72; Hobsbawm, *Age of Capital,* s. 49.

67 Cole ve Postgate, *British Common People,* s. 348; Hobsbawm, *Age of Capital,* s. 85.

68 *MECW,* Cilt 40, s. 191.

69 *A.k.,* s. 74.

70 *A.k.,* s. 72.

71 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 4 Ekim 1856, Moskova.

72 *A.k.*; *KMIR,* s. 26.

73 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 4 Ekim 1856, Moskova.

74 *KMIR,* s. 26.

75 Flanders, *Victorian House,* s. lii.

76 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 4 Ekim 1856, Moskova.

77 Briggs ve Callow, *Marx in London,* s. 60.

78 Jenny Marx'tan Wilhelm von Florencourt'a, 4 Ekim 1856, Moskova.

79 *A.k.*

80 *A.k.*

81 *KMIR,* s. 26.

82 Raddatz, *Karl Marx,* s. 115.

83 *MECW,* Cilt 40, s. 88.

84 *A.k.,* s. 68, 590 (notlar bölümü).

85 *MECW,* Cilt 40, s. 69; Pawel, *Poet Dying,* s. 181.

86 *KMIR,* s. 26.

87 *MECW,* Cilt 40, s. 87.

88 Marx ve Engels, Amerikalı yayıncı Putnam's ile, cömert ödemeler yapan *Tribune*'le kurduklarına benzer bir ilişki kurmaya çalışıyordu. Marx, 1856 yılında Londra'da, Freiligrath, "Putnam's'tan gelen adam" Frederick Law Olmsted ve bir başka Amerikalı ile akşam yemeği yemişti. Olmsted'in "sakin, arkadaş canlısı biri" olduğunu düşünmüş ve yemekten yazı yazması talebiyle ayrılmıştı. *MECW,* Cilt 40, s. 68, 71, 88, 111.

89 Peters, *Red Jenny,* s. 118.

26. Bölüm

Londra, 1857

> Bu zor zamanlarda yürekli olmalı ve başını dik tutmalısın. Dünya cesurlara aittir.
>
> *Jenny Marx*[1]

Ocak Ayının Sonuna gelindiğinde ailenin mali durumu daha da kötüleşmişti. *Tribune*, biri dışında Marx'ın tüm makalelerini reddetmişti ve Marx, gazetenin açlığa mahkûm ederek kendisinden kurtulmaya çalıştığından şüpheleniyordu. Engels'e, "Durumum işte bu, hiçbir ümit yok ... cebimdeki azıcık paranın tamamını yatırdığım ve Dean Sokağı'ndaki gibi günü kurtararak idare etmenin mümkün olmadığı bir evin içinde, tam bir çıkmaza düşmüş durumdayım. Aslında beş yıl öncesine göre daha çaresiz bir şekilde, ne yapacağımı bilmez haldeyim. Hayatın en acı zorluklarını tatmış olduğumu düşünüyordum. *Ama hayır!* Ve de en kötüsü bunun sadece geçici bir badire olmaması. Bundan bir kurtuluş göremiyorum."[2]

Marx ve Engels, siyasi ve düşünsel olarak her zamanki kadar yakındılar. Marx Engels'e öteki-ben diyordu.[3] Ama 1857'ye gelindiğinde kişisel yaşamlarındaki farklar uç noktadaydı. Engels, Ermen & Engels'in kârından pay almaya başlamış[4] ve babası artık onu iş bilir, hatta belki yetenekli bir işadamı olarak görür olmuştu. Artık oğlunun komünist fikirlerinden fazlaca endişe duymuyordu; bir kapitalist olarak bu kadar iyi bir performans sergilediği sürece özelde kendisini istediği sıfatla çağırabilirdi. Engels bu rahat bakış açısından şöyle yazıyordu:

> Mektubun beklenmedik bir sürpriz oldu. Nihayet her şeyin yolunda gittiğine inanıyordum –sen eli yüzü düzgün bir eve yerleşmiştin ve İŞ düzene girmişti. Ama şimdi görüyorum ki her şey belirsiz. ... Benim ihtiyar, Noel hediyesi olarak bir at satın almam için para vermişti ve satılık iyi bir at bulunca, geçen hafta bunu satın aldım. Senin işlerinin durumunu bilseydim bir ya da iki ay daha bekler ve bakım masraflarından tasarruf ederdim. ... Şimdi, talih Londra'da sen ve ailene yüz çevirmişken, benim burada bir at besliyor olmam fazlasıyla canımı sıkıyor.

Engels Marx'a ayda beş sterlin göndereceğini, ama gerektiğinde daha fazlasını isteyebileceğini söylemişti. Engels'in artan sorumluluk duygusu, "yeni

bir sayfa açma" kararından kaynaklanıyor olabilirdi. Marx'a, "son zamanlarda, haddinden fazla ciddiyetsiz bir yaşam sürüyorum" diyordu.[5]

Bu sırada Marx'ın karaciğer sorunları bir kez daha nüksetmişti ve kendi kendine Danca öğretmek dışında bir şey yapamaz halde olduğunu söylüyordu[6] (hasta yatağında vakit geçirme anlayışı buydu). Jenny de hastaydı, ne var ki onunkisi fazlasıyla bilindik bir rahatsızlıktı: Yine hamileydi. Ancak mali durumları o kadar felaketti ki, hiçbirinin durumu sineye çekme lüksü yoktu.[7] Marx *Tribune*'e yazmaya devam etmiş ve Jenny de, sonunda yatağa düşene kadar ona sekreterlik yapmıştı. Jenny yatağa düşünce, on üç yaşındaki Jennychen ve on bir yaşındaki Laura, babalarının sekreterliğini yürütecekleri uzun kariyerlerine başladılar. Jenny, iki kızın "evin *re-i-isiyle* birlikte" ayağını kaydırmış olduğunu, bu sırada kırk üç yaşındaki annelerinin son çocuğunun dünyaya gelmesini beklediğini söylüyordu.[8]

1857 baharında *Tribune*'den Dana, belki de yazılarının daha az bir bölümünü gazetede kullanıyor olduğundan, Marx'a *Yeni Amerikan Ansiklopedisi* için maddeler yazmasını teklif etmişti. Ansiklopedi, Birleşik Devletler ve Avrupa'dan bilim insanlarının yazdığı, çok ciltli bir ansiklopedik sözlüktü. Marx, "partisinin" görüşlerinin maddelere sızmaması hususunda, ansiklopediyi derleyenler tarafından uyarılmıştı. Kısıtlamalara rağmen Marx, düzenli ve cömert bir gelir vadeden ve Engels'le birlikte *Tribune*'e yazdıkları makalelerden çok daha az zaman gerektirecek olan projeden heyecan duyuyordu.[9] Hatta Engels, Marx'ın Dana'ya, bütün *Ansiklopedi*'yi kendisinin yazabileceğini söylemesini önermişti, ama aslında Engels, Lupus ve Pieper de bu işe omuz verecekti. "O miktarda 'saf' âlimliği kolaylıkla sağlayabiliriz," diye böbürleniyordu, "yeter ki karşılığında saf Kaliforniya altını gelsin." Alışılmadık derecede iyimser olan Engels, projeyi Marx'ın finansal kurtuluşu olarak görüyordu. "Şimdi her şey tekrar yoluna girecek ve hemen bir ödeme olmayacaksa da, bu oldukça güvenli bir liman."[10] Marx hızlıca karaciğerini unutmuş ve ansiklopedi maddeleri için araştırma yapmak üzere Britanya Müzesi'ne geri dönmüştü.[11]

O ilkbaharda Marx'ın geri dönmüş olduğu Okuma Salonu, arada yeniden düzenlenmişti. Duvarlar hâlâ yerden tavana kadar kitaplarla kaplıydı, ama şimdi yirmi adet kemerli pencere, kubbenin ortasında bulunan devasa yuvarlak pencereye kadar yükseliyordu. (Kütüphanede yapay ışık bulunmuyordu. Okurlar pek güvenilir olmayan güneş ışığına bağlıydılar ve kütüphane sıklıkla sis nedeniyle kapanıyordu.) Sıra sıra uzun masaların yerine daireler biçiminde düzenlenmiş birbirine yakın çalışma masaları yerleştirilmişti. Sonuç, şimdi minderli olan sandalyelerin konforunda düşüncelerine dalabilecek olan araştırmacılar için, daha fazla mahremiyetti. Müze ile Grafton Sıraevleri arasındaki mesafe, Soho ile olduğunun en azından iki katı kadardı, ancak Marx, sağlığı izin verdiği sürece oraya, neredeyse her gün yürüyordu. Engels Marx'ın, an-

siklopedi işi için bir yazıhane tutmasını önermişti, ancak Marx zaten bir tane edinmişti: Okuma Salonu'nda, K ve P sıraları arasında bir çalışma masası. Sonraki çeyrek yüzyıl boyunca, orada bir demirbaş olacaktı.[12]

Dana'nın teklifi tam da Marx'ın dikkatini son aile trajedisinden uzaklaştıracak zamana denk gelmişti. 6 Temmuz'da Jenny bir oğlan çocuğu doğurmuş, ancak bebek doğar doğmaz ölmüştü.[13] Marx Engels'e, "bu tek başına bir felaket değildi" diye anlatıyordu, ancak, doğum sırasında, "zihnini dağlayan" ve "hatırladıkça içini parçalayan" birtakım şeyler olduğunu ima ediyordu. O kadar ki, bu hususu yazıya dökmek istemiyordu.[14] Jenny haftalarca yataktan çıkmamıştı ve Marx'ın dediğine göre, "sinirleri fevkalade bozuk[tu]." Jenny'yi suçlamıyordu, ancak Engels'e, durumun bezdirici olduğunu söylüyordu.[15] Buna karşılık Jenny, yazışmalarında, kırgın olmak şöyle dursun, iyimser görünüyordu. Ferdinand'ın karısı Louise'e, yeni doğan oğlunun (isim koymuş olsalar bile, isminden söz etmiyordu) ölmeden önce anca bir saat kadar hayatta kaldığını söylemişti: "Bir kez daha, yüreğin sessiz bir ümidi mezara gömüldü."[16] Jenny'nin ölen çocuklarının sayısı şimdi hayattakileri aşmıştı.

Marx ve Engels bir yıldan uzun zamandır finansal sistemden yükselen çatırtı ve gıcırtıları, özellikle de Amerika ve Fransa'da olanları dikkatle izliyorlardı. Engels, 1857 bitmeden, toplumsal devrimi önceleyecek büyük bir iktisadi çöküş yaşanacağı iddiasındaydı. Ekim geldiğinde Marx bunun çoktan başlamış olduğunu ilan ediyordu: "Amerikan krizi ... ŞAHANE ve Fransız sanayisi üzerinde DOĞRUDAN etkileri var, çünkü şimdi ipek mamuller New York'ta, Lyon'daki üretim maliyetlerinden daha ucuza satılıyor."[17] Engels de aynı fikirdeydi ve çöküşü, "harikulade ve yakında bitecek gibi değil" diye nitelendiriyordu. "Önümüzdeki üç ya da dört yıl boyunca ticaret kötü durumda olacak. Şimdi şansımız açıldı demektir."[18]

Çöküş nedeniyle *Tribune*, Marx ve başka bir kişi dışında, Avrupa'daki tüm muhabirlerini işten çıkarmış ve Marx'ın ücretini de yarı yarıya düşürmüştü. Ama kendisinin uğradığı bu zarara rağmen, iktisadi krizden duyduğu mutluluk azalmamıştı.[19] Engels'e, "1849'dan bu yana, kendi[sini] hiç bu KRİZ PATLAMASI sırasında olduğu kadar KEYİFLİ hissetmemiş" olduğunu söylüyordu.[20] Jenny bir ahbaba şöyle demişti: "Amerikan krizi cebimizi gözle görülür biçimde yakmış olsa da ... sen yine de Mohr'un nasıl HAVALARDA UÇTUĞUNU tahmin edebilirsin. Sevgili çocuğumuzun [Edgar] kaybının büyük acısıyla kavrulduğu günlerden beri ilk kez, alışıldık becerikliliğini, çalışma şevkini ve aynı zamanda canlılığıyla neşeli ruh halini geri kazandı. ... Karl gündüzleri geçinmek için, geceleri de ekonomi politik çalışmasını tamamlamak için çalışıyor."[21]

Büyük Fuar ve beraberindeki kapitalizmin zafer geçidi, Marx'ı nasıl iktisat çalışmasına dönmeye kışkırttıysa, para erkinin olası çöküşü de aynı etkiyi yaratmıştı. Yıllardır iktisat çalışmalarına odaklanmamıştı; konu hakkında yazmak üzere, para kazanmaya çalışmakla meşguldü. Ancak kriz bir kez daha, onda

kitabını bir an önce bitirme arzusunu kamçılamıştı. Banka iflaslarını, hisse ve mal piyasalarındaki felaketleri, iflas salgınını, işsizlik, evsizlik ve açlığı gözleyen Marx, sistemin, kendisi henüz işleyişini açıklayamadan ve kapitalizm sonrası dünya için ortaya bir kılavuz koyamadan yıkılmasından korkuyordu. Marx bir ahbabına, zamanını *Tribune* ve *Encyclopedia* için yazarak "heba etti[ğini]", bir keşiş gibi insanlardan uzak yaşadığını, akşamlarıysa, genellikle sabah dörde kadar bolca limonata ve tütün eşliğinde "ekonomi politik" üzerine çalıştığını anlatıyordu. Esas olanın "BU KÂBUSTAN KURTULMAK"[22] olduğunu söylüyor ve ekliyordu: "Ev başı[n]a yıkılacak olsa da" işi bu sefer tamamlayacaktı.[23]

Marx'ı Manchester'daki piyasa dedikoduları hakkında devamlı haberdar eden Engels, kendisi çöküş karşısında keyiflendikçe iş arkadaşlarının nasıl zıvanadan çıktığını neşeyle anlatıyordu. Çaresizliklerinin, içki tüketiminin yükselişte olduğu kulüplerde görülebileceğini söylüyordu.[24] Kendisine gelince, Marx'a şöyle demişti: "Son yedi yılın burjuva pisliğinin bir ölçüde üzerime yapıştığına kuşku yok. Şimdi akıp gidecek ve değişmiş bir adam olacağım. Fiziksel olarak kriz bana, denize girmek kadar iyi gelecek. Bunu şimdiden hissedebiliyorum. 1848'de, şimdi zamanımız geldi diyorduk ve BİR ANLAMDA öyleydi de, ancak bu defa esaslı geliyor: Ya başaracağız ya da öleceğiz." Yeni Engels, müfredat dışı faaliyetlerini tilki avına ayırmayı planlıyordu.[25] (Yedi saat süren bir avı anlatırken, "Bu tür şeyler bana günlerce süren şeytanî bir zindelik veriyor; bildiğim en büyük fiziksel zevk bu" diyordu.[26])

İktisadi çöküş Kıta'ya yayıldıkça –Rusya'daki demiryolu projelerini dahi etkilemişti–, Marx ve Engels gelişmeleri adım adım izliyorlardı. Marx, normal zamanlarda işsizlikle mücadele amaçlı istihdam programlarına karşı çıkan firmaların, şimdi kendileri söz konusu olunca, mali destek talep etmeleri ve kamunun sırtından "kâr etme hakları"nı savunmaları karşısında kıkır kıkır gülüyordu.[27] İkili, krizin tarım kesimine yayılmasının işaretlerini gözlüyordu, ki öyle olduğunda durumun "muhteşem" olacağına inanıyorlardı.[28]

Marx yıllar boyunca, 1848'de adını bir reformcu olarak duyurmuş, ama o zamanlar, en çok Kontes Sophie von Hatzfeldt'in on iki yıl süren boşanma davasında avukatlığını yapmış olmakla tanınmış, Düsseldorflu bir sosyalist olan Ferdinand Lassalle ile yazışmıştı. Lassalle davayı kadınların özgürleşme mücadelesi olarak sunmuş, ancak konu kamuoyunun (ve hatta Prusya kralının) dikkatini, Alman toplumunun üst tabakalarının özel yaşamlarına ilişkin hafif meşrep ayrıntılarıyla çekmişti. Davanın, kontes ve Lassalle'i ömürleri boyunca yetecek bir servete kavuşturan sonucunun ardından Lassalle, kendisinden yirmi yaş büyük olan müvekkilinin yanına taşınmıştı.[29] Marx onu, kendini işçi taraftarı ilan ederken aslında aristokrasiyle cilveleşen bir kapatma olmakla suçlamıştı.[30]

Lassalle'e karşı duydukları şüphelere karşın, Marx ve Engels ona, Düsseldorf ve Berlin'deki parti üyeleriyle yararlı bir bağlantı olarak değer veriyorlardı. Aynı

zamanda yayıncılarla da ilişkileri vardı. 1857'ye gelindiğinde Marx, Alman kitap piyasasının o kadar uzun zaman dışında kalmıştı ki, yerel bir kişi onun adına hareket etmedikçe bir yayıncı bulması zordu. Lassalle'e, "burjuva iktisat sisteminin eleştirel bir sunumu" diye tarif ettiği çalışmasının son aşamasına geldiğini söylemişti. Marx kitabın tamamen bilimsel olduğunu ve sansür sorunu yaşanmayacağını söylüyordu. "Elbette, Berlin'de bu işi kabul edecek birini bulmaya çalışırsanız, beni memnun edersiniz." Marx kitabın kesin tarihleri olmayan fasiküller halinde yayımlanmasını önermiş ve yazara ödeme yapılması gerektiğini vurgulamıştı.[31]

Mali sıkıntılarını Lassalle ile paylaşmayacak kadar gururluydu, ancak Engels'e, *Tribune*'den kazandığının yarı yarıya azaldığını, durumun katlanılmaz olduğunu bildiriyor ve "böyle üç beş kuruş için boğuşmaktansa bir an önce yerin dibine girmek evladır. Daima başkalarına yük olup kendine iğrenç zırvalarla işkence etmek," diye yazıyordu.[32] Buz gibi bir Ocak ayının sonlarıydı ve Jenny yiyecek alabilmek için gerekli üç beş kuruş uğruna şalını rehin bırakmıştı.[33] Marx, "Şükür ki," diye nükte yapıyordu, "dış dünyadaki olaylar şimdi bana iyi avuntu oluyor. Bunun dışında, yalnız kaldığımda, HAYAL EDİLEBİLECEK EN SIKINTILI HAYATI yaşadığımı DÜŞÜNÜYORUM. OLSUN VARSIN!" Ardından, sonradan aklına gelmişçesine ekliyordu: "Büyük hayalleri olan insanlar için, evlenmekten ve böylece, *ev ve özel hayatın zavallı perişanlıklarını* başlarına sarmaktan daha eşekçe ne olabilir?"[34]

Dean Sokağı'ndayken, çocuklar ailenin yoksulluğunu idrak edemeyecek kadar küçüktüler, ama, Grafton Sıraevleri'nde, kendilerininkiyle etraflarındaki orta sınıf ailelerin konumları arasındaki farkın ayırdına varabilecek kadar büyümüşlerdi. Marx'ın mahalledeki komşuları, başarılı genç ailelerinin başındaki düzenli, öngörülebilir, kilise müdavimi İngiliz işadamlarıydı. Oysa o, iki yakasını bir araya getirmekten aciz, darmadağınık, Tanrı tanımaz göçmen bir düşünürdü. Komşular, alacaklıların Marx ailesinin kapısında sıraya girdiklerini görmemiş olamazlardı ve şüphesiz yerel esnaftan en basit faturaları bile ödemediklerine dair fısıltıları işitmişlerdi.

Özellikle Jennychen durumlarına karşı duyarlıydı ve yoksulluklarının gözle görülür bir örneğiydi. On üçüne geldiğinde öyle hızlı büyümüştü ki, Jenny ve Lenchen onu elbiselerine sığdırabilecek tadilatı yapmaya yetişememişlerdi.[35] Okul arkadaşlarınınkiyle kendi hali arasındaki fark, gizlenemeyecek kadar gözle görülür ve alabildiğine utanç vericiydi. Yine de bu durum onu hiç öfkelendirmiyordu. Tam tersine, Jennychen kendini etrafları kuşatılmış olan ebeveynleri üzerinde ek bir yük olarak görüyordu. İşçi sınıfı ailelerinde, Jennychen yaşındaki kızlar çoktan ev dışında çalışmaya başlamış olurlardı.[36] Ailesi buna izin vermemişti ve bu nedenle o da ev işlerine yardım ederek katkıda bulunmaya çalışıyordu. Ancak tüm çabalarına rağmen elinden ev işi gelmiyordu. Tussy için diktiği kıyafetler fazla cafcaflıydı (elbiselerden biri kırmızı ve gümüş

rengindeydi) ve annesinin deyişiyle, sofra kurma konusunda "sakar"dı. "Çay masasını hazırlama sırası ona gelince," diye yazıyordu Jenny, "tüm fincanlar daima ölüm tehlikesi yaşıyor; yine de titizlikle dizilmiş porselenlerin başına gelebileceklerin korkusu, daima, güzel bir fincan çayla telafi ediliyor; çünkü küçük müsrifimiz, gereken çay miktarını bir iki kaşık aşmaktan kendini alamıyor."[37] Pembe yanaklı, sarışın, narin, tatlı Laura, Viktorya genç kızının vücut bulmuş haliyken, Jennychen, koyu tenli, güçlü ve entelektüeldi.[38] On üçüncü doğum gününde Laura ona bir günlük hediye etmişti, ancak bunu genç kızlara özgü gündelik gözlem ve hayallerle doldurmak yerine, sayfalarını Yunan tarihi üzerine uzun bir deneme yazmak için kullanmıştı.[39]

Jenny, yoksulluklarına ve siyasete rağmen kızlarını, burjuva olmasa da, münasip genç hanımlara dönüştürmeyi umuyordu ve onları, (tercihen İngiliz ya da Alman) kültürlü bir koca bulabilecekleri ve kendi çocuklarını mali ve siyasi endişelerden uzak şekilde büyütebilecekleri biçimde eğitmekte kararlıydı. Bir dostuna, bazen kendisinin de bir "amatör" olmayı ve siyasi şeylerden tiksintiyle uzaklaşmayı istediği sırrını vermişti (ama, onun için ve siyasetin "maalesef daima yaşamsal bir sorun olarak kaldığı" Marx için, böyle bir ihtimal yoktu). Maliyeti ne olursa olsun, devrimin kızlarının hayatında itici güç olmasını istemiyordu.[40] Ancak gelecekleri, on dokuzuncu yüzyıl ortasında çoğu genç kadın için olduğu gibi, babalarının talihine bağlıydı. Ve Marx'ın kızlarına ne yazıktı ki, *babaları* neredeyse her adımında çelmelenmişti.

⁂ ⁂ ⁂

1858'in baharında Lassalle, Marx'ın kitabı için bir yayıncı bulmuştu.[41] (Karısı Lassalle'in metreslerinden biri olan[42]) Berlinli Franz Gustav Duncker, Marx'ın fasikül önerisini uygun bulmuş ve ilkinin Mayıs'ın sonuna hazır olmasını istemişti. Marx Duncker'in ilgisinden öyle heyecanlanmıştı ki, ilk fasikülü karşılıksız yazmaya hazır olduğunu bildirmiş,[43] ama Duncker ona, benzer bir çalışma için Berlin profesörlerine genel olarak ödenen miktardan daha fazlasını ödemeyi önermişti. Yayıncı, birkaç ayda bir yeni bir fasikül bekliyor ve Dr. Karl Marx ile, sürekli bir iktisat dizisi yayımlama taahhüdüne girmeye hazır olduğunu bildiriyordu.[44]

Sonunda Marx'ın uzun süredir kafasında taşıdığı kitap gerçek olacaktı. Ancak sözleşme imzalanır imzalanmaz, Marx'ın zihni ve bedeni isyan etti: Karaciğer sorunları öyle bir raddeye ulaşmıştı ki, "düşünemeyecek, okuyamayacak, yazamayacak ya da aslında *Tribune* MAKALELERİ DIŞINDA herhangi bir şeyle ilgilenemeyecek" duruma gelmişti. Engels'e, "Rahatsızlığım had safhada, çünkü daha iyi olana ve parmaklarım KUVVETİNİ VE KAVRAYIŞINI tekrar kazanana kadar, Duncker için yazacağım şeye başlayamıyorum," diyordu.[45]

Marx nihayet ilk fasikülün bir taslağını Manchester'daki dostuna göndermiş, ancak Engels parçayı, "DOĞRUSUNU İSTERSEN, SOYUTUN DA SOYUTU BİR ÖZET" diyerek karşılamıştı. Anlayamadığı için özür diliyor, fabrikadaki işinin beyninin

kuramsal yönünü öldürmüş olduğunu ima ediyordu.[46] Ne var ki Marx o kadar kırılgandı ki, Engels'ten gelen en hafif bir eleştiri bile onu yıkmaya yetiyordu. Bir cevap mektubu bile yazamamış, bu iş Jenny'ye düşmüştü:

> Geçen hafta boyunca Karl yazamayacak kadar kötüydü. Son mektubunun yorucu tarzından, safra ve karaciğerinin yine isyan bayrağını açtığını zaten anlamış olduğuna inanıyor. ... Durumunun kötüleşmesi büyük oranda, yayıncıyla sözleşmenin sonuçlandırılmasının ardından, şimdi elbette, çalışmasını tamamlamayı mümkün görmediğinden, günbegün yükselen ve her zamankinden kötü olan ruhsal sıkıntı ve çalkantılarına yorulabilir.[47]

Jenny ve Engels sözleşmenin Marx için bir işkence olacağını biliyorlardı. Ta Paris günlerinden beri, geride bıraktıkları on beş yıl boyunca, Marx, hiçbir işi zamanında yetiştirmemiş, uzunluk sınırlamalarına uymamış ya da hiçbir görevi istendiği biçimiyle tamamlamamıştı (bunun tek istisnası *Komünist Manifesto*'ydu). Sorun girişkenlik eksikliği değildi, anlama merakının sınır tanımamasıydı. Marx basitçe araştırmayı bir yana bırakıp yazmaya başlayamıyordu; bilinmeyenden büyüleniyor ve devamlı evrilmekte olan konunun her bir yönünü anlamadan kuramlarını kâğıda dökemeyeceğini hissediyordu. Ancak bu, elbette ki imkânsızdı –bilgi koridorları sonsuz ve değişkendi ve ömrünün geri kalanı boyunca orada dolaşmaktan memnun olacak olsa da, sözleşme, durması gerektiğini söylüyordu. Bu da işkencenin başladığı noktaydı ve süratle, zihninden bedenine doğru yayılıyordu. Marx elindeki işin öneminin farkındaydı, Weydemeyer'e, "Durum ne olursa olsun hedefimin peşinde koşmalıyım ve burjuva toplumunun beni bir PARA KAZANMA MAKİNESİNE çevirmesine izin vermemeliyim," diyordu.[48] Aslında böyle bir tehlike pek de söz konusu değildi, Marx sadece suçlayacak bir şey ya da birini arıyordu.

29 Nisan'da, Engels'e taslağını gönderdikten yirmi yedi gün sonra Marx ona tekrar yazmıştı. "Uzun sessizliğim tek bir sözle açıklanabilir: yazamamak. Bunu sadece YAZINSAL anlamda değil, KELİMENİN GERÇEK ANLAMIYLA DA yaşadım (VE HÂLÂ BİR DERECE YAŞIYORUM). *Tribune* için birkaç zorunlu makaleyi karıma dikte ettim, ama bu bile ancak KUVVETLİ UYARANLAR KULLANARAK mümkün oldu. Daha önce hiç bu denli şiddetli bir karaciğer *atağı* geçirmemiştim ve BİR SÜRE siroz olabileceği korkusu söz konusuydu." Doktorunun seyahat etmesini, tüm işleri bırakmasını ve "aylaklık etmesini" istediğini söylüyordu.[49]

Engels Marx'a derhal Manchester'a gelmesini söylemişti. Birinci mevkiden bir bilet almalıydı, parasını Engels ödeyecekti ve Marx'ın yokluğundan kaynaklanacak tüm masraflar için ayrıca Jenny'ye para gönderecekti.[50] Marx, ertesi gün, beş gün içinde geleceğini haber vermek için yazmıştı. Dürüst bir şekilde şöyle devam ediyordu: "Dünden beri kendimi çok daha iyi hissediyorum."[51]

Jenny de Engels'in müdahalesinden dolayı rahatlamış görünüyordu. Doğrusu aile Marx'ın, Engels'in gözetimindeki dönüşümüne hayran kalmıştı.

Oysa hayran olunacak bir durum yoktu: Engels Marx'a kendinden ve sorumluluklarından –hem borçlardan hem de yetiştirmesi gereken çalışmadan– tam bir kaçış sunmuş, zorunlu gevşemenin, içindeki dehanın düğümünü çözeceği umuduyla, midesini iyi yemekler ve şarapla doldurup onu kaliteli purolara boğmuştu. Engels, Jenny'ye, Marx'ın iki saattir at bindiğini ve Mohr'un şimdi "iş konusundaki hevesinin arttı[ğını]" söylüyordu.[52]

Marx, kitabının ilk fasikülünün yayıncının elinde olması gerektiği Mayıs ayının sonuna kadar Engels'in yanında kalmıştı. İşi yetiştirmek yerine Lassalle'e, yarı gerçeklerle ve gülünç bahanelerle dolu bir mektup yazmıştı. Hasta olduğunu, avuç avuç ilaç yuttuğunu ve doktorunun "TÜM DÜŞÜNSEL İŞLERDEN BİR SÜRE ÇEKİL[İP] ve nihayet tedavinin asıl kısmı olarak at binme[si] talimatını verdi[ğini]" söylüyordu. ... "Sonunda doktorun ve ailenin ısrarlarına gönülsüzce boyun eğdim ve Manchester'a Engels'in yanına gittim." Lassalle'den durumunu nazikçe Duncker'e açıklamasını istiyordu. İşi ne zaman tamamlayabileceğini umduğunu belirtmemişti.[53]

❊ ❊ ❊

Londra'ya döndüğünde Marx, iyi ve çalışmakta olduğunu haber veriyordu. Engels'e, "İşin lanet olasıca yanı, elyazmamın ... önemli kısmı çok daha sonraki bölümler için yazılmış olan tam bir çorba durumunda olması," diyordu. "Bu nedenle, üzerinde önce çalışacaklarımın hangi defterin hangi sayfasında olduğunu basitçe gösteren bir dizin hazırlamalıyım." Başka bir deyişle, çalışmasını tamamlamış olması gereken günde Marx, aslında sadece notlarını düzenliyordu. Bu kolay bir iş değildi: Elinde birikmiş sekiz yüz sayfa mevcuttu.[54]

Temmuz'un ortasına gelindiğinde hâlâ bitmiş bir metin yoktu ve Marx'ın mali durumu bütün zamanını para bulmaya harcamasını gerektiriyordu. Londra'yı rekor düzeyde bir sıcak dalgası vurmuştu ve Marx, bir tanıdıktan, bir başkasının geri ödeme teminatı karşılığında borç almak üzere, tabana kuvvet ya da omnibüsle şehri aşındırıyordu. Sıcaklık o kadar yüksek ve kuraklık öyle şiddetliydi ki Thames'de akanın büyük kısmı lağım suyuydu ve koku nefes almayı imkânsız hale getirmişti.[55] Marx Engels'e durumun katlanılamaz olduğunu söylemişti. Özellikle Jenny'den endişeleniyordu: "Genel çirkef karımı asabi bir enkaza çevirdi ve elbette sıkıntının kaynağından şüphelenen, ancak işlerin gerçekte ne halde olduğundan habersiz olan Dr. Allen, şimdi bana defalarca ve katiyetle, Jenny'nin uzunca kalacağı bir deniz seyahatine çıkmaması halinde beyin humması ya da benzeri bir hastalık ihtimalini göz ardı edemeyeceğini söyledi." Marx, Jenny'nin sorununun iki yönlü olduğunu belirtiyordu: günlük baskılar ve "nihai ve kaçınılmaz felaketin hayaleti."[56]

Marx çaresizlikten, teminat istemeden, sadece tavsiye mektuplarının sağlamlığına bakarak, iki yüz ila beş yüz sterlin kredi sağladığı reklamını yapan

bir yardım sandığına başvurmuştu. Freiligrath ve bir manav Marx'a istediği referansları vermiş, Marx da zar zor edindiği iki sterlini başvuru ücreti olarak yatırmış, ancak sonunda borç talebi geri çevrilmişti. Marx yine Engels'e başvurmuştu. Üç uzun harcama ve borç listesi hazırlamıştı ve dostuna, kendini içinde bulduğu bu mali felaketten kurtarmanın bir yolunu görüp göremediğini soruyordu. Hesaplarına göre en büyük harcamaları, rehinci dükkânı, vergiler, okul harçları, doktor ücreti ve gazete bayisiydi. Marx, harcamaları, çocukları okuldan alarak, bir işçi sınıfı pansiyonuna taşınarak, Lenchen ve kız kardeşine yol vererek ve sadece patatesle beslenerek büyük oranda kısa dahi, yine de elinde alacaklıların parasını ödeyecek kadar paranın bulunmayacağını hesaplamıştı.

> Şu ana kadar sürdürülen SAYGINLIK GÖSTERİSİ, çöküşten kaçınmanın tek yolu oldu. Bana kalsa, çalışmama nihayet devam edebileceğim bir saatlik huzur karşılığında, Whitechapel'de yaşamak hiç dert olmaz. Ancak karımın durumu göz önüne alındığında, şu anda böylesi bir değişikliğin ciddi sonuçları olabilir ve büyüyen kızlarım için de hiç uygun değil.
>
> ...
>
> Geçen iki ay boyunca zihnimi harap eden ve çalışma yeteneğimi yerle bir eden sayısız aksilik karşısında öfkeden fokur fokur kaynar bir halde BATAKLIK içinde yol almak zorunda kalmayı, en büyük düşmanıma bile dilemem.[57]

Engels Marx'ın acilen elli ila altmış sterline ihtiyacı olduğunu hesaplamış ve yaklaşık kırk sterlin bulabileceğini söylemişti. Ancak Marx'a, artık annesini ya da eniştesini "yoklama" zamanının geldiğini söylüyordu.[58] Marx, yıllardır irtibata geçmemesine özür olarak Eleanor'un bir resmini kullanarak annesine yaklaşmayı denedi. Annesinin ilk tepkisi az çok olumlu olsa da, sonradan hızla soğuklaştı.[59] Sonuçta günü kurtaran yine Engels'in parası olmuş, karmaşık para alışverişini Freiligarth ayarlamıştı.[60]

Marx ödeyebileceği kadar borcunu kapatmış ve Jenny'yi, İngiliz seçkinlerin gözdesi olan ve sağlıklı havası nedeniyle Londra'nın "akciğeri" diye bilinen Ramsgate sahil kasabasına göndermişti.[61] Marx'ın, alaylı biçimde, kibar ve zeki İngiliz hanımlar dediklerinin arasına karışmıştı: "Yalnızca daha alt seviyede bir çevreyle temas olanağından yararlandığı ya da hiç çevresinin bulunmadığı yılların ardından, kendi türünden insanlarla görüşmek ona iyi gelmiş görünüyor." Birkaç gün sonra Jenny,[62] Lenchen ve çocukları yanına almıştı. South Hampstead Hanımlar Koleji'ndeki dönemleri zaferlerle sona ermişti: Jennychen sınıfının en yüksek ödülünün yanı sıra Fransızca ödülünü de kazanmış, Laura ise en yüksek ikinci ödüle layık görülmüştü.[63]

Bu sırada, Marx *Tribune* makalelerini, temize çekmesi ve New York'a göndermesi için Ramsgate'e, Jenny'ye göndermişti ve Lenchen'in kız kardeşi Marianne evle ilgilenmek üzere Londra'da kalmıştı. Tüm bunlar Marx'ın, tamamlanmasının aciliyet taşıdığını kabul ettiği çalışmasını bitirmesi için za-

man ve boşluk bulabilmesi için ayarlanmıştı.[64] Ancak Marx, çalışmak yerine yine hasta düşmüştü. 21 Eylül'de Engels'le yazışmadığı haftaların ardından nedenin karaciğeri olduğunu söylemişti. En ufak yazı inanılmaz çaba harcamasını gerektiriyor ve bu nedenle de metnin iki hafta daha Duncker'e gönderilemeyeceğini tahmin ediyordu.[65] Bir ay sonra, 22 Ekim'de, kitabın Berlin'e gönderilmesine daha haftalar olduğunu söylüyordu.[66]

Kasım geldiğinde Lassalle de metni merak eder olmuştu. Bir dost, Marx ve Freiligrath'ı ziyaret etmiş ve Marx'ın mektuplarında anlattığının aksine, güzel eşiyle "harika" bir yaşam sürdüğünü bildirmişti. Marx hemen durumu izah etmiş, Freiligarth'la ziyaretçinin gözünde pembe bir tablo çizmiş olduklarını, çünkü, "bu ortalama Alman burjuvanın" gerçek halleri karşısında "kötücül bir memnuniyet" duymasını istemediğini söylemişti. Ardından, Duncker'i beklettmiş olmasına kabul edilir bir gerekçe göstermeye çalışmıştı. Doğru, sağlık sorunları ve ev meseleleriyle uğraşıyordu, ancak gecikmenin gerçek nedeni biçime ilişkin kaygısıydı: "Bana, yazdığım her şeyin üslubu, karaciğer sıkıntısıyla bozulmuş gibi geliyor. Ve bu çalışmanın tıbbi nedenlerle berbat olmasına izin vermememin iki sebebi var." İlki, çalışmanın, Marx'ın düşünsel hayatımın en iyi yılları dediği on beş yıllık emeğin ürünü olmasıydı ve ayrıca, çalışmasının toplumsal ilişkiler üzerine, ilk defa bilimsel olarak açıklanacak bir bakışı içeriyor olmasıydı. "Bu nedenle eseri, rahatsız bir karaciğerin ağır ve ruh yoksunu üslubundan korumayı, partiye borç biliyorum." Bir kere daha Lassalle'den ricacı olmuş ve araya girip Duncker'e, durumunu izah etmesini istemişti. "Asıl yazı işine henüz başladığımdan, bugünden itibaren yaklaşık dört hafta sonra bitirmiş olacağım."[67]

Marx kitabı tamamlamak için çabalarken, haftalar boyunca Engels'e yazdığı mektuplar, kaçamaklı cevaplar ve uydurmalarla doluydu:

29 Kasım: Jenny metni temize çekiyordu.[68]

22 Aralık: Metin yıl sonuna kadar yayıncıya ulaşmalıydı. "Hiç abartısız kaybedecek bir dakika yok."[69]

Ocak ortası: Metni hâlâ postaya vermemişti ve üç fasiküle yetecek 192 sayfa uzunluğunda olmasına ve başlığı *Genel Olarak Kapital* olmasına karşın, henüz sermaye hakkında hiçbir şey içermiyordu.[70]

21 Ocak: "Talihsiz" metin gönderilmeye hazırdı, ancak postaya ve sigortaya yetecek parası yoktu.[71]

Nihayet 26 Ocak 1859'da, Marx Engels'e üç satırlık bir mektup yazıyor ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın elyazmalarının Duncker'e doğru yola çıkmış olduğunu bildiriyordu.[72]

Marx kitabın Berlin'de başarı kazanıp kazanmayacağını, İngilizce çevirisi için Londra'daki bir yayıncıyla ilişkiye geçmesinin gerekip gerekmediğini merak ediyordu.[73]

1 *MECW,* Cilt 41, s. 575.
2 *MECW,* Cilt 40, s. 93-94.
3 *MECW,* Cilt 41, s. 216.
4 Carver, *Friedrich Engels*, s. 140.
5 *MECW,* Cilt 40, s. 96-97.
6 *A.k.*, s. 132, 563.
7 *A.k.*, s. 111.
8 *A.k.*, s. 564.
9 *A.k.*, s. 122, 125, 599-600 (notlar bölümü). Ansiklopedi, 1858-1863 yılları arasında New York'ta, on altı cilt halinde yayımlanmıştır. Ansiklopedideki maddelerin yazar adları genelde gizli kalmıştır.
10 *A.k.*, s. 124-125.
11 *A.k.*, s. 565.
12 Caygill, *British Museum*, s. 12, 15, 29.
13 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 19 Ocak 1858, Moskova; *KMIR*, s. 27.
14 *MECW,* Cilt 40, s. 143, 146.
15 *A.k.*, s. 148.
16 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 19 Ocak 1858, Moskova.
17 *MECW,* Cilt 40, s. 191.
18 *A.k.*, s. 197.
19 *A.k.*
20 *A.k.*, s. 199.
21 *A.k.*, s. 566.
22 *A.k.*, s. 224, 226, 249.
23 *A.k.*, s. 238.
24 *A.k.*, s. 202, 213.
25 *A.k.*, s. 203-204.
26 *A.k.*, s. 236.
27 *A.k.*, s. 215.
28 *A.k.*, s. 220.
29 Sonunda boşanma gerçekleşmiş ancak para konularındaki tartışma, Lassalle, Kont Edmund Hatzfeldt-Wildenburg tarafından işlenen suçların kanıtlarını, tam da yasal denemeyecek yollardan elde edene kadar devam etmiştir. Lassalle, Kont'u, malvarlığının bir kısmını eski karısına vermediği takdirde bunları halka açıklamakla tehdit eder. Kont çıkarlarına en uygun davranışın ne olduğunu anlayarak uzlaşır ve Kontes ile Lassalle'e ömürlerinin sonuna kadar yetecek parayı verir. Raddatz, *Karl Marx*, s. 167, 171-172; Norman Davies, *Europe: A History*, s. 837; *MECW,* Cilt 40, s. 23, 583-584 (notlar bölümü).
30 *MECW,* Cilt 40, s. 23.
31 *A.k.*, s. 270, 286.
32 *A.k.*, s. 255.
33 *A.k.*
34 *A.k.*, s. 273.
35 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 29 Ocak 1858, Moskova.
36 Wilson, *Victorians*, s. 260, 263.
37 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 29 Ocak 1858, Moskova.
38 *MECW,* Cilt 41, s. 571; Longuet, *Karl Marx*, s. 201, 204.
39 Jenny Marx (kızı), 1 Mayıs 1857, *IISG.*
40 Jenny Marx'tan Berthe Markheim'a, 6 Temmuz 1863, Moskova.
41 *MECW,* Cilt 40, s. 295.
42 McLellan, *Karl Marx*, s. 293.
43 *MECW,* Cilt 40, s. 286.
44 *A.k.*, s. 295.
45 *A.k.*, s. 295, 297.
46 *A.k.*, s. 304.
47 *A.k.*, s. 569.
48 *A.k.*, s. 374.
49 *A.k.*, s. 309-310, 312.
50 *A.k.*, s. 311.
51 *A.k.*, s. 312.
52 *A.k.*, s. 313.
53 *A.k.*, s. 315-316.
54 *A.k.*, s. 318.
55 O'Neill, *Good Old Days*, s. 10.
56 *MECW,* Cilt 40, s. 328.
57 *A.k.*, s. 328-331.
58 *A.k.*, s. 332.
59 *A.k.*, s. 333-334, 347, 350.
60 *A.k.*, s. 335.
61 Pamela Horn, *Pleasures & Pastimes in Victorian Britain*, s. 125.
62 *MECW,* Cilt 40, s. 339.
63 Yvonne Kapp, *Eleanor Marx, Cilt I*, s. 32; *MECW,* Cilt 40, s. 337.
64 *MECW,* Cilt 40, s. 340.
65 *A.k.*, s. 341.
66 *A.k.*, s. 351.
67 *A.k.*, s. 353-354.
68 *A.k.*, s. 358.
69 *A.k.*, s. 364.
70 *A.k.*, s. 368.
71 *A.k.*, s. 369.
72 *A.k.*, s. 371.
73 *A.k.*, s. 369.

27. Bölüm

Londra, 1859

> Yazık ki bilge olmak felakettir, bilgelik bilgeyi ödüllendirmedikçe.
>
> *Sofokles*[1]

Marx Kitabı Üzerinde çalıştığı sıralarda, Engels'le birlikte devrimi öncelemesini bekledikleri mali kriz, kapitalist sistemi ortadan kaldırmadan, toplumsal kabarmayı tetiklemeden ya da hükümetleri düşürmeden sona ermişti. Prusya'nın yeni bir egemeni vardı, ancak bu değişim tamamen doğal nedenlerden kaynaklanmıştı. Kral Friedrich Wilhelm, 1858'de aklını tamamen yitirmiş ve kardeşi Wilhelm onun yerine naip olarak yönetimi eline almıştı. Wilhelm daha önce bütün nefretin odağına yerleşmişti, çünkü 1848 Mart'ında askerlere kalabalıkların üzerine ateş açma emrini onun verdiğine ve böylece şehirdeki ölümcül ayaklanmayı tetiklediğine inanılıyordu.[2] Ancak naip Wilhelm, hükümeti, bir önceki on yıl boyunca yaşanan baskıların ardındakilerden temizleyerek, kendisine karşı olabilecekleri memnun etmeyi kısa süre içinde başarmıştı.[3] Görevden uzaklaştırılanlar arasında Jenny'nin ağabeyi Ferdinand da vardı.[4]

Sanki gerici Prusya'nın üzerine güneş doğmuş gibiydi. Wilhelm, yüzünü Rusya yerine İngiltere'ye ve batı yönüne çevirmiş ve kabinesine ılımlı liberalleri atamıştı.[5] Siyasi, kültürel ve mesleki gruplara belli oranda izin veriliyor, siyasi sürgünler için af dedikoduları dolaşıyordu. Bu yeni özgürlük kutlamalarını katlarcasına o yıl Almanya'nın büyük şair, oyun yazarı, tarihçi ve filozofu Johann Christoff Friedrich von Schiller'in yüzüncü doğum yılıydı. Bütün Bund'da ve Avrupa ve Amerika'daki Alman topluluklarında, Alman kültürel kimliğinin vücut bulmuş hali kabul edilen bu kişi anısına festivaller düzenlenmişti.[6]

Marx ve Engels büyük umutlar besledikleri devrime tanıklık edememiş olsalar da, gelişmeler cesaret vericiydi –anavatanlarındaki iklim değişikliği, işçi sınıfı siyasi partilerini ve örgütlenmelerini gittikçe daha olanaklı kılıyordu. Gizlice toplandıkları yılların ardından, bu gruplar, monarşik-kapitalist-burjuva hâkimiyetini sonlandırmak, proletarya hâkimiyetini ve nihayetinde sı-

nıfların ortadan kaldırılmasını hazırlamak üzere yer üstüne çıkabileceklerdi. Ayrıca, hiç değilse ezeli düşmanı Ferdinand von Westphalen artık bunu engelleyebilecek bir konumda bulunmadığından, Marx'ın çalışmalarının yayımlanabileceği bir ortam oluşmuştu.

1859'un ilk ayları boyunca Marx tedirginlik içinde kitabının yayın aşamasına geldiğine dair bir işaret beklemişti. Jenny de beklemekte, harcadığı yoğun çalışma nedeniyle bir önceki yıl kocasının sağlığını bu uğurda feda ettiğini söylediği büyük bir eserinin, yakında yayımlanacak olmasından dolayı Prusya'daki ailesine böbürlenmekteydi.[7] Çift, kitabı, sadece "parti" ve Marx'ın itibarı açısından önemli görmüyor, ayrıca önemli bir gelir kaynağı olmasını bekliyordu: Bir kez Almanya'da dolaşıma sürülürse, tercüme edilerek, daha kazançlı bir piyasaya sahip olan İngiltere'de de yayımlanabilirdi.[8]

Marx kitabını yayıncaya ulaştırmakta sekiz ay geç kalmış olmasına karşın, Duncker'den bir gecikme beklemiyordu. Berlin'den haber beklediği sıradaki kaygıları, Engels'e yazdığı tüm mektuplardan seçilebiliyordu. Postacının kapıyı çalmasını beklerken çalışma odasındaki voltaları sırasında yaşadığı heyecan neredeyse hissedilebilir boyuttaydı. İki hafta, ardından bir ay geçmişti. Duncker elyazmasının eline geçmesinden altı hafta sonra, sadece tek sayfalık bir matbaa provası göndermişti. Marx hayal kırıklığından çılgına döndü.[9] Çalışmasının bir anlam taşıyabilmesi için derhal yayımlanması gerektiğine inanıyor ve daha somut olarak da, kendisine ödeme yapılmasını istiyordu. Evet, kendi katkısı çok gecikmişti, ancak *yaratmak* böyle bir şeydi; çileden çıkmış yazara göre, Duncker'e düşen tek şey, metnin dizgisini yapmaktı.

Marx sorunun Lassalle'le ilgili olduğunu düşünmüştü. Duncker'in, kendi iktisat kitabını Lassalle'in yazığı bir kurmaca kitap uğruna kenara ittiğinden emindi.[10] Bu sırada Duncker ayrıca Avusturya, Prusya ve Fransa arasındaki askerî gerginlikler üzerine Engels'in yazdığı *Po ve Ren* başlıklı bir broşürü isimsiz olarak yayımlamıştı.[11] Dokuz haftanın sonunda Marx'ın eline, 192 sayfalık çalışmadan 48'ine karşılık gelen üç adet matbaa provası geçmişti. Marx Lassalle'e, ona Duncker'in kitap işine girmekten pişmanmış gibi göründüğünü ve bu kadar ağırdan almasının nedeninin de bu olduğunu yazmıştı.[12]

Ufukta kitabın yayımlanacağına dair bir işaret olmadığından, Marx sonunda Lassalle'e mali durumundan söz etmiş ve kısa vadeli bir borç için destek olmasını istemişti.[13] Lassalle tereddüde düşmüştü. Doğrudan yardım yerine bir kuzeniyle irtibata geçmiş, kuzen de Marx'a, bir haber ajansı için Londra'dan telgrafla haber geçeceği bir iş teklif etmişti.[14] İşin karmaşık ve maliyetli yapısına ve haber ajansının siyasi eğiliminin Marx'a ters olmasına rağmen, Marx fırsata balıklama atlamış ve Engels'e heyecanla beklediği getiriyi açıklamıştı. Ancak bir iki hafta içinde bu plan da, sayısız başkaları gibi suya düşmüştü. Marx yine Lassalle'i suçluyordu.[15] Lassalle'in, kuzenini haber ajansının muhafazakâr taraflılığından dolayı eleştirdiğini ve Marx adına da konuştuğu izlenimi verdiği-

ni söylüyordu. Marx şöyle homurdanıyordu: "Böylece mankafa, yaz için elimdeki en iyi fırsatı da heba etti."[16]

Marx başını nereye çevirse hüsranla karşılaşıyordu. Mayıs ortası geldiğinde iktisat kitabının ilk fasikülünün hazır olması gerekiyordu, ancak yayın tarihi gelmiş geçmiş, yayıncıdan bir ses çıkmamıştı. Onun yerine Duncker, Lassalle'in yazdığı, Engels'in çalışmasına benzer, askerî konularda bir broşür yayımlamıştı.[17] Marx'ın, Lassalle'e özel muamele yapıldığına dair şüpheleri, Lassalle'in Kontes von Hatzfeldt'in evinden ayrılıp Duncker'in evine yerleştiğini öğrenmesiyle daha da artmıştı.[18]

21 Mayıs 1859'da son provayı da Berlin'e geri göndermesinin ardından, Marx, Duncker'i bir yayın tarihi belirlemeye zorlamak üzere kolayca fark edilebilir bir hileye başvurmuş, Amerika'dan yüz adet sipariş almış olduğunu ve fiyat vermesi gerektiğini söylemişti.[19] Ancak bu girişimine hiçbir yanıt alamamış olsa gerek ki, Duncker'e hiddetli bir mektup gönderip onu işi kasten savsaklamakla suçlamıştı. "Böylelikle sizden, hakikaten kati surette, amacı bana artan biçimde şüpheli gelen bu entrikalardan vazgeçmenizi talep ediyorum. İngiltere'deki tüm tanıdıklarım aynı fikirde." (Yani Engels, Lupus ve Jenny.[20])

Marx'ın neredeyse infilakın eşiğine geldiği günlerde Londra'daki Alman İşçileri Eğitim Derneği, *Das Volk* adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştı.[21] Marx 1851'den itibaren Dernek ya da sürgün siyasetinden elini eteğini çekmişti. Ailesi dışında düzenli görüştüğü kişi sayısı bir düzineden azdı ve Engels'le olan yazışmalarında, kendi küçük çevreleri dışındaki sürgünlerle alay ediyor olmalarına karşın, bunu sadece aralarında yaptıklarından, Londra'daki ilk yıllarında olduğunun aksine, öfke uyandırmıyorlardı. Ancak Marx kavga aranır gibiydi. Öfkeliydi, hayal kırıklığı içindeydi ve basın aracılığıyla ortalığı bulandırma olanağını fark etmişti. ("Burada, Londra'daki hayat, sekiz on yılda bir bu tür eğlencelerin keyfinden vazgeçilemeyecek kadar asık suratlı," diye yazıyordu.[22]) Engels'e *Das Volk*'un bir "amatör paçavrası" olduğunu söylemişti, ancak, kendi gazetesine sahip olan ezeli rakipleri Gottfried "İsa Mesih" Kinkel'e eziyet etmek üzere kullanılabilirdi.[23]

Aslında, Liebknecht ile *Das Volk*'un kurucusu Elard Biskamp, Marx'a gazete konusunda işbirliği teklifinde bulunmuşlardı. İlk başta geri çevirmiş olmasına karşın, görünen o ki elinin altında bir gazete bulundurmanın cazibesine karşı koyamamış ve kısa süre sonra kendisinin, "şu bu konuda 'değinmeler'" dediği parçalar yazmaya başlamıştı.[24] Yazılar kısa sürede ses getirmeye başlamış, Marx'ın kışkırtmasıyla *Das Volk*, Kinkel ve dostlarına ve de Kıta Avrupası'nda kendilerini eleştirenlere karşı saldırı yazıları yayımlamaya başlamıştı. Bu da, sürgün çevrelerinde "Marx partisi"ne karşı bir süredir uykuda olan düşmanlığı yeniden canlandırdı.

Marx Haziran'da, Engels ve Lupus'u görmek üzere Manchester'a gitmişti. Onu yatıştırmak şöyle dursun, çığır açacak iktisat çalışmasının, bunun değeri-

ni anlamayacak kadar cahil bir yayıncı tarafından engellendiğine olan inançlarıyla, hiddetini iyice körüklemişlerdi. 22 Temmuz'da Marx Duncker'e bir mektup daha döşenmiş, kitabının Haziran başında yayımlanacağına dair sözünü tutmadığı ve ödeme yapmadığı için haşlamıştı. Marx Duncker'i, gazetelerde bir ilan yayımlayarak kitabının neden geciktiğini açıklamakla tehdit ediyordu. Şüphesiz yine abartıyla, bu hamlenin gerekli olduğunu, çünkü kitap hakkında bir dolu soruya muhatap olup her birine cevap vermeye yetişemediğini söylüyordu.[25] Marx'ın Duncker'e yazdığı mektup iki bakımdan sıkıntı yaratacak nitelikteydi. Marx'ın haberi yoktu ama, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın bin kopyası on bir gün önce matbaadan çıkmıştı ve bu mektubuyla, ilerideki çalışmalarını yayımlatmayı umduğu adamı fena halde aşağılamıştı.[26]

Fasikülün yayımlanması Marx'ı daha da heyecanlandırmış, kitabına gelecek tepkileri bekler olmuştu. Engels kitabı beğendiğini bildirmişti,[27] ama Marx'ın yazılarına alışılagelmiş övgüleriyle karşılaştırıldığında, bu zorlama bir övgüydü. Çevrelerindeki başkaları, içtenlikli bir şaşkınlık içindeydiler. Liebknecht, bir kitaptan hiçbir zaman bu kadar hayal kırıklığına uğramadığını, *Das Volk*'un Biskamp'ı ise, Marx'a kitabın amacını anlayamadığını söylemişti.[28] Kitabın Marx'ın dostlarına şaşırtıcı gelmiş olması sürpriz değildi: *Katkı*, birinin kendi kendine giriştiği bir kuramsallaştırma çabası olarak görünüyordu; Marx, "1844 Elyazmaları" ile gelecekteki *Kapital* arasında bir yerlerde, düşüncelerinin ortalarındaydı. Önsöz, tarihin maddi temelleri hakkında Marx'ın iddialarını ortaya koyuyordu, ama ilerleyen bölümler, sorular soran ancak bunları yanıtlamayan parçalardan oluşuyordu.[29]

Genel basında hiçbir tepki yer almamıştı. Sadece Engels'in *Das Volk* için yazdığı ve başta Amerika'da olmak üzere bazı Almanca gazetelerin aktardığı bir değerlendirme yazısı vardı ortada.[30] Jenny ve Marx hiçbir tepki olmayışını "sessizlik komplosu"[31] olarak değerlendirmişler ve Marx neredeyse aklını yitirmişti. Lassalle'e şöyle diyordu: "Bu arada, Alman basınından coşkulu övgüler beklediğimi ya da onları umursadığımı düşünüyorsanız, çok yanılıyorsunuz. Bana saldırılmasını ya da eleştirilmeyi bekliyordum, tamamen göz ardı edilmeyi değil; dahası, bu durumun satışlar üzerinde ciddi etkileri olacağı kesin. Bu insanların, çeşitli zamanlarda komünizmime sövüp saydıkları düşünülürse, şimdi bilgeliklerini, görüşümü savunduğum kuramsal iddiaların üzerine salmaları beklenirdi."[32] Marx burnundan solur halde, Engels'e, göçmen rakiplerinin görünüşteki başarısızlığından dolayı bayram ettiklerini yazıyordu.[33]

Temmuz'da Marx, nedenini sıcağa bağladığı bir hastalığa yakalanmıştı.[34] Ağustos'ta hâlâ kusmaya devam ediyordu.[35] Kitabı konusundaki hayal kırıklığına ek olarak, ailesi tam bir mali facia yaşıyordu. Ellerinde ne varsa rehinciye vermişlerdi ve Jenny, aileyi borçluların talepleri karşısında savunmak üzere yerel mahkemeye çıkmak zorunda kalmış, ancak çok geç geldiğinden, daha ma-

kul bir geri ödeme takvimi talebini mahkemeye sunamamıştı. Borçlarda bir değişiklik yoktu ve aileyi sıkıştırmaya devam ediyordu.[36] Bu kişisel felaketlerin ortasında, Marx, bir de *Das Volk*'un yayın yönetmenliğini üzerine almıştı ve bu da, gazeteden mali olarak da sorumlu olduğu anlamına geliyordu. Gazetenin durumu aileninkinden beterdi, ama Marx iyimserdi. Engels'e, "Altı hafta içinde bu meretin ayakları üzerine basacağından eminim,"[37] diye yazmıştı. 26 Ağustos'taki haberi ise şöyleydi: "*'Das Volk' artık yok...* GERÇEK şu ki, gazete iyileştikçe zararlar arttı ve okurlar azaldı."[38] Kısa süre sonra, gazeteyi basan matbaa, on iki sterlinlik ödeme için Marx'ı mahkemeye vermişti.[39]

Marx'ın kendini içinde bulduğu çukur derindi. Ve en kötüsü, kendini düşmanları tarafından yenilmiş görüyor ve buna katlanamıyordu. Eylül'de, yalnız ve çaresizlik içinde, Engels'e, "İçimi serbestçe dökebileceğim tek bir kişi bile yok" diyordu.[40] Ancak Engels'in kendi sorunları vardı. İçkili bir toplantıda bir İngiliz'in hakaretine uğramış ve ona şemsiyesiyle vurmuştu. Maalesef darbe adamın gözüne gelmişti ve kalıcı bir hasar olmamasına karşın İngiliz, Engels'in iki yüz sterlini bulacağından korktuğu miktarda tazminat talep ediyordu. Engels, "Tüm bunların üzerine, herkesin gözü önünde bir rezalet ve parayı ödeyecek olan babamla bir TARTIŞMA söz konusu olacak" diyordu. "En kötüsü, bu domuzun ve AVUKATININ eline tamamen düşmüş olmam. ... Bu kahrolası İngilizlerin, LANET BİR YABANCININ üzerine gitme zevkinden kendilerini mahrum etmeyeceklerini söylemeye bile gerek yok."[41] Bunun Marx için anlamı, dava kapanana kadar Engels'ten bir şey bekleyemeyecek olmasıydı.

Marx, hem dostluk gereği, ama hem de parayı düşünerek, Engels'e şehirden kaçıp Kıta'ya geçmesini önermiş,[42] ancak Engels Manchester'daki toplumsal ve iş konumu nedeniyle, hiç düşünmeden bu ihtimali reddetmişti.[43] Ortada başka para olmadığından, Jenny, kocasından habersiz çok zor bir adım atarak, Ferdinand'a yanaşmış ve borç istemişti. Marx bunu asla onaylamazdı –sadece gururundan değil, aynı zamanda, düşmanları paranın kaynağını öğrendiği takdirde, ikisi arasındaki işbirliğine dair eski dedikodular yeniden alevleneceği için. Belki de Jenny'nin şansına Ferdinand, işinden olmuş olduğundan para sıkıntısı çektiğini ileri sürmüş ve böylece Jenny, bu alışverişle Marx'ı riske atmamıştı. Ancak atmak zorunda kaldığı bu "sevimsiz adımdan" dolayı kendini lekelenmiş hissediyordu.[44]

Görünüşe göre Marx, Duncker'i kendinden soğutmak ve yayınevinin iktisat kitabının ikinci fasikülünü yayımlamamasını garantiye almak için, elinden gelen ne varsa yapmıştı, ama Ekim geldiğinde, kitabın Almanya'da yayımlanması için Duncker'in hâlâ elindeki en iyi fırsat olduğunu anlamış görünüyordu. Lassalle'in kendi adına Duncker'e yanaşacağını umarak ona, bir başka yayıncıyı düşündüğünü (bunun doğru olduğuna dair hiçbir belirti yoktu), ama en iyisinin ilk iki fasikülün aynı yayınevinden çıkması olduğuna karar verdiğini

bildirmişti. "İkinci fasikülün elyazmaları şimdiden bir yıl eskimiş olduğundan, bunları tamamen baştan düzenlemem gerekecek." Bu işi, en geç Aralık'a kadar bitirebileceğini düşünüyordu. Ayrıca Lassalle'e, ilk fasikülü İngilizceye çevirmekle meşgul olduğunu söylüyordu (ancak bunun doğru olduğuna dair de bir kanıt yoktu). "Her halükârda, İngiltere'de, şimdiye kadar bildiğim kadarıyla kimsenin konuyu merak etmediği ya da buna en ufak ilgi göstermediği Almanya'ya kıyasla, daha iyi karşılanacağından kuşkum yok. Tek istediğim, en azından *ilk* bölümün tamamını Alman kamuoyuna sunmak. Kulak asmamayı sürdürdükleri takdirde, tüm geri kalan bölümleri doğrudan doğruya İngilizce sunmak niyetindeyim."[45]

Marx, Engels'e ikinci fasikülü kolayca yazacağından emin olduğunu söylemişti, ancak bir ay içinde çok az ilerleyebildiğini itiraf ediyordu.[46] "Bazı açılardan, farelerle kurbağaların savaşından {Froschmäusekrieg – Almancada çeşitli düşünce okulları arasındaki mücadele için kullanılan deyim} uzakta, Manchester'da yaşayabiliyor olmana imreniyorum. Oysa ben burada bütün bu pisliğin içinde kendime yol açmak ve bunu da kuramsal çalışmalarıma ayırmam gereken zamanın büyük bölümünü tüketen koşullar altında yapmak zorundayım."[47]

Aralık geldiğinde Marx boğuluyordu. Engels'e, ödeme yapmadığı için küçük alacaklılar tarafından yerel mahkemeye verilmiş, matbaacının açtığı *Das Volk* davasını kapatmak için beş sterlin ödemiş ve hasta ve işsiz olduğu için Biskamp'ı üç ay boyunca beslemiş olduğunu anlatıyordu.[48] Marx Engels'in Noel için Londra'ya gelmesini istiyordu. Kendisi ve karısının huzuru için olduğu kadar, "kızlarımın evde bir kerecik olsun bir 'insan evladı' görmeleri için mutlaka gerekli" olduğunu söylüyor, "Zavallı çocuklar çok erken yaşta ev içi dertlere maruz kaldılar,"[49] diyordu.

Gerçekten de, şimdi sırasıyla on beş ve on dört yaşlarında olan Jennychen ile Laura'nın, çalkantılı evlerinde nasıl idare etmiş olduklarını hayal etmek zor. Babalarının yaratma azabına tanıklık etmiş, düşmanlarının komploları karşısındaki öfkesini dinlemiş ve kapıyı yumruklayan alacaklıların küçük düşürmelerini yaşamışlardı. Ferdinand'ın karısına yazdığı bir mektupta Jenny kızlarının yaşamının pespembe bir resmini çiziyordu: "Her iki uzun boylu kızımız da sevimli, dost canlısı ve mütevazı doğalarıyla bizi mutlu etmeye devam ediyor. Okuldan ve bir sürü özel dersten geri kalan nadir boş vakitlerinin tamamını küçük kız kardeşlerini doyasıya şımartmak için harcıyorlar. Karşılığında, kumral bukleli nazik ufak kız, daima kollarını açıp onlara koşuyor ve kızlar taze, gülümseyen, her daim yeşil çayırlardan, okul çantaları ve resim dosyalarıyla eve her geldiklerinde, sanki çıktıkları dünya gezisinden dönmüşler gibi bir kavuşma töreni yaşanıyor."[50] Burası, Jenny'nin daha önce, öyle çamurlu ki eve döndüklerinde ayaklarında bir köy ağırlığında çamur taşıdıklarını söylediğiyle aynı yerdi.[51] Hakikat kaçınılmaz olarak bu iki tasvirin arasında bir yerde bulunuyor.

Kesin olan, kızların düşünsel anlamda serpildikleriydi. 1859'da Jennychen yine okulun en yüksek genel başarı ödülünü ve Laura da iki tane ikincilik ödülü almıştı.[52] İngilizce, Almanca ve Fransızca konuşabiliyor, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca okuyup yazabiliyor ve az buçuk İspanyolca (en azından *Don Kişot*'u –bazı bölümlerini– biliyorlardı.[53] Piyano çalıyor, düetler söylüyor ve portreler çiziyorlardı. İngiltere'de o dönemde bir orta sınıf ailenin kızından beklenecek her türlü eğitimi almışlardı. Ancak bunun yanında, babaları sayesinde siyaset konusunda da yoğun bir eğitime sahiptiler.

Aralık sonunda Jenny, en büyük kızının, Marx'ın *Tribune* yazılarını temize çekme işini neredeyse tamamen elinden almış olduğunu bildiriyordu. (Marx'ın üstelemelerine karşın tatil için Londra'ya gelmemiş olan) Engels'e yazdığı bir Noel mektubunda, Jenny, değişen rolü (şakadan, o kadar zaman Marx'ın sekreterliğini yaptıktan sonra bir emekli maaşı bile alamamanın hayal kırıklığını yaşadığını söylüyordu) ve sefalet içinde geçen son yılları konusunda kalemdi. "Bu yıl DAHA İYİ durumda olsaydık," diye yazıyordu, "tüm bu belaların gülünç tarafını görebilirdim, ancak insan en bayağı *misère*lerle {yoksunluklarla} sürekli boğuşmak zorunda kalınca, mizah filan kalmıyor; hiçbir zaman, böyle tatlı tatlı çiçek açan küçük kızlarımızın da bunlara katlanmak zorunda kaldığı şimdi olduğu kadar bunalmamıştım. Ardından, tüm bunların üzerine, Karl'ın kitabı hakkında uzun süredir beslediğimiz gizli umutlar da, Almanların *sessizlik komplosuyla* suya düştü."[54]

Jenny, durum ne kadar umutsuz olursa olsun Marx'ın iyimser kalmayı başardığını gözlemliyor, fikirlerinin nihai başarısına duyduğu güveni görüyordu. Bazı zamanlar neredeyse özür dilercesine, sanki hayatlarını açıklıkla görmek ihanetmiş gibi, ikisi arasında gerçekçi olanın kendi olduğunu söylüyordu. Jenny, Marx'ın dehasından hiçbir zaman şüphe duymamıştı, ancak fikirlerinin nasıl karşılanacağından şüpheliydi. Kamuoyunun onun fikirlerini anlayabilme yeteneğine hiç güvenmiyordu. Katılaşmış bir devrimci olarak kamuoyunun dikkatini çekmenin tek yolunun daha büyük bir bomba patlatmak olduğuna ve Marx'ın *bir sonraki* çalışmasının bu patlama olacağına inanıyordu. Engels'e, "İkinci fasikül, uyuşukları güzellik uykularından uyandırabilir ve o zaman, çalışmanın bilimsel doğasına ne kadar sessiz kalmışlarsa, fikir yapısına o kadar vahşice saldıracaklardır. *Göreceğiz*" diyordu.[55]

Jenny, bir önceki ay, İngiltere'deki başka bir yazarın elinden çıkmış olan bir zorlu bilimsel çalışmanın, tanınmamış yazarını bir anda üne kavuşturmuş olmasında, umutlu olmak için bir neden bulmuş olabilirdi. Charles Darwin, 22 Kasım'da, *Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine* adlı kitabıyla sahneye fırlamıştı.[56] Çevrelerinde kitabı ilk okuyan Engels olmuş ve "Tamamıyla muhteşem. ... Doğadaki tarihsel evrimi göstermek için daha önce hiç böyle muazzam ve elbette bu kadar başarılı bir girişimde bulunulmamıştır," diye bildirmişti.[57] Marx, Darwin'in eserine, "doğa tarihi alanında, bizim görüşlerimizin

temelini sunan kitap" diyordu.[58] Marx ve dostları aylarca Darwin ve bilimin devrimci gücü hakkında tartışmışlardı. Liebknecht, Darwin'in, İngiliz kır evinde, "Marx'ın kendisinin, dünyanın çalkantılı merkezinde başlatıyor olduğuna benzer bir devrimi hazırladığı" sonucuna varmıştı, "Sadece, kaldıracının ucunu farklı bir yere yerleştir[mişti]."[59]

Darwin'in kitabı bir günde tükenmişti ve Jenny, benzer ölçekte bir çıkışın kocasını da beklediği düşüncesiyle kendini avutmuş olabilirdi. Bu inancına can simidine sarılır gibi sarılmıştı.

Ancak Marx bir sonraki yılı, hayati önemdeki ikinci fasikül üzerinde çalışmak yerine, şimdi İsviçre'de coğrafya öğretmeni, gazeteci ve bir taşra siyasetçisi olan, feshedilmiş Frankfurt Ulusal Meclisi'nin eski bir üyesiyle giriştiği söz düellosunu sürdürmekle geçirmişti. Marx kavganın tam da partinin geleceği için olduğuna inanıyordu, ancak dostları, o bütün zamanını ve afallatacak miktardaki parasını, boş verip geçmesi gereken bir aşağılama uğruna hukuki ve yazınsal savaşlar için harcarken dehşetle izliyorlardı.

Hikâye, Mayıs 1859'daki bir etkinlikte konu edilen bir dedikodu kırıntısıyla başlamıştı. O zaman, Fransa ve Avusturya, Avusturya'nın Kuzey İtalya'da zapt etmiş olduğu topraklar nedeniyle savaş halindeydi. Marx'ın dostu Karl Blind, ona, Alman demokrat Carl Vogt'un, hem kendi yazıları hem de rüşvetle yazdırabilecekleriyle Fransa lehine propaganda yapması karşılığında, Napoléon'dan para aldığını söylemişti. Vogt ve arkadaşları İsviçre'de bir gazete çıkarmaya başlamışlardı ve bunu, Avusturya'ya karşı savaşında Fransa'nın desteklenmesi gerektiği görüşünü savunmak için kullanıyorlardı.[60]

Marx dedikoduya bayılırdı ve lezzetli parçayı 18 Mayıs'ta yazdığı bir mektupla Engels'e yetiştirmiş, Vogt'un kendini Bonaparte'a sattığını söylemişti.[61] Ayrıca konudan *Das Volk*'un Biskamp'ını da haberdar etmiş, Biskamp da, kaynağı belirtilmemiş bu haberi gazetede yayımlayıp Vogt'a yanıtlaması için bir nüsha göndermişti.[62] Alman sürgünlerin İngiltere'deki güvensiz dünyası bir bağlantılar ve tanışıklıklar karmaşasıydı ve bir güvenlik ağından çok örümcek ağına benziyordu. Marx *Das Volk* ile yakından ilişkiliydi ve bu nedenle, Marx'la olan husumeti *Neue Rheinische Zeitung* zamanlarına kadar uzanan Vogt, rezil yalanlar dediği bu söylentilerin kaynağı olarak Marx'ın adını vermişti.[63]

Mesele deyimin tam anlamıyla bir kaşık suda koparılan bir fırtınaydı ve Alman sürgünlerin okuduğu düşük tirajlı gazetelerle sınırlıydı. Ancak, Liebknecht'in eline, Vogt'a aynı suçlamaları daha da ayrıntılı biçimde yönelten, *Bir Uyarı* {Zur Warnung} başlıklı bir broşürün geçmesiyle olay büyümüştü.[64] Liebknecht, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Almanya'daki en yüksek tirajlı gazete olan *Augsburg Allgemeine Zeitung*'a rezalet hakkında bir haber göndermişti.[65] Daha sonra teknik nedenlerle dava düşmüş olsa da Vogt gazeteyi dava etmişti. Ancak Vogt, *Allgemeine Zeitung* onun bir Napoléon ajanı oldu-

ğunu kanıtlayamadığından ya da söylentinin kaynağını dahi ortaya koyamadığından, çekişmede üstün gelen taraf olmuştu. Kaybeden ise Marx'tı.[66] Blind'in bir dostunun Vogt aleyhine broşürü kendisinin yazdığını söylemiş olmasına rağmen, yakın çevresinin dışında neredeyse herkes yazarın Marx olduğuna inanıyordu.[67]

Uğruna savaşılacak daha büyük meseleler yok muydu? Elbette vardı. Ancak 1859 yılının sonundaki bu olaylar dizisi, Marx'ın iktisat kitabı konusundaki hayal kırıklığının ortasında ve süregiden kişisel mali krizinin şiddetli bir aşaması sırasında vuku bulmuştu. Hayatının başka hiçbir yönünü düzene sokamadığı için Vogt olayını manyakça bir seviyede takıntı haline getirmişti. Öfkesini bütün kuvvetiyle Vogt'a ve işbirlikçilerine yöneltmiş ve bu süreçte, Freiligrath ve Liebknecht dahil, en değerli dostlarıyla ilişkilerini gerginleştirmiş, onları, hepsi tek bir maddeye indirgenebilecek bir sıra şeyle suçlamıştı: Marx onların onun karşısında taraf tutmuş olduklarına inanıyordu.

Freiligrath, Marx'ın saldırılarından özellikle yaralanmış ve sonuçta, tüm parti faaliyetlerinden çekildiğini ilan etmişti.[68] Kayıp Marx için kişiseldi, çünkü Freiligrath 1844'ten beri en yakın dostlarından biriydi, ama ayrıca mali boyutları da vardı: Marx, ailenin batmasını engelleyen borç pazarlıklarında, sıklıkla Freiligrath'ın bankacılık konumuna bel bağlıyordu. Bu düşünceyle Marx, içinden asla affetmemiş olsa da, Freiligrath'a uzun bir özür mektubu göndermişti.[69] Jenny ise, işi sonuna dek götürmüş, "ORTA YOLDA BULUŞMAKTAN hoşlanmam" diyerek, Freiligrath ailesiyle tüm ilişkilerini kesmişti.[70]

Böylelikle, Marx'ın bilgeliğinin tanınacağı 1860, onun yerine, kepazelik yılına dönüşmüştü. Ocak'ta Vogt'un, Marx'ı kendisi hakkındaki iftiraların kaynağı olarak gösterdiği, Allgemeine Zeitung'*a Karşı Davam* {Mein Prozess gegen die Allgemeine Zeitung} adında bir kitap yayımladığını öğrenmişti.[71] Vogt, –hepsi proletarya adına– şiddet eylemlerine girişmiş, şantaj, haraççılık ve sahteciliğe bulaşmış bir eşkıya çetesinin lideri olarak Marx'ın sözde geçmişinin renkli ayrıntılarına giriyordu. Vogt, Marx'ın asıl bağlılığının, aristokrat kayınbiraderi Ferdinand von Westphalen'e olduğunu söylüyordu.[72]

Kitabın üç bin adet olan ilk basımı tükenmiş, ikincisi ısmarlanmıştı.[73] Kitap, Berlin'in popüler liberal gazetesi *National-Zeitung*'da alıntılanmış ve gazetede Marx, belli bir miktar para ödemedikleri takdirde insanları Almanya'da devlet düşmanı ilan etmekle tehdit eden "Cehennem Ateşi Çetesi" {Schwefelbande} adlı bir şantaj çetesinin lideri olarak tanıtılmıştı. Ayrıca gazete, Marx ve yardakçılarının Almanya ve Fransa'da gizli polisle birlikte çalıştıklarını iddia ediyordu. Marx, emekçileri kandıran ve çetesini "demir yumrukla"[74] yöneten bir alçak ve eşkıya olarak resmediliyordu.

Marx, Vogt'un broşürü ve *National-Zeitung* haberlerini Jenny'den gizli tutmak için elinden geleni yapmış ama, gazete nüshalarını, tam olarak ne iftiralar içerdiklerini görmek üzere beklerken konuyu defalarca Engels'le tartışmıştı.[75]

Engels dostunu, Vogt'la olan düşmanlığının onu yiyip bitireceğini bilecek kadar iyi tanıyordu ve Marx'a, Vogt'u sindirmenin tek gerçek yolunun kitabının bir sonraki fasikülünü tamamlamak olduğunu hatırlatmaya çalışıyordu. "Vogt olayının işinin başına dönmeni engellemesine izin vermeyeceğini umuyorum" diye ısrar ediyordu. "Kendi çalışmalarında bir kez olsun daha az titiz ol; zaten sefil kamuoyu için fazlasıyla iyi. *Asıl* olan yazılıp yayımlanması; ahmaklar, hiç kuşkusuz, senin gözüne takılan eksiklerin ayırdına varamayacaktır."[76] Marx Engels'e, yapıtının üzerinde çalışıyor olduğuna ve bir sonraki fasikülü altı hafta içinde bitirebileceğine dair teminat vermiş, ancak bu arada *National-Zeitung*'u dava etmişti. "Bu dava, *genel kamuoyuna*, bütün yanıtımızı çakabileceğimiz ilan tahtası olacak. Daha sonra dikkatimizi Vogt piçine çevirebiliriz."[77]

Marx eski çalışma arkadaşlarına –kuramsal ve siyasi– çalışmalarıyla ilgili tanıklıklarını talep ettiği mektuplar yazmaya başlamıştı, ancak alıcılar mektupları, Jenny bunları temize çekmediği sürece okuyamayacaklardı. Bu nedenle, Şubat başında, Marx'ın mektup ve hukuki belgelerini temize çekebilmesi için, Vogt vakası hakkında bilgilendirilmesi gerekmişti.[78] Jenny daha sonra bunu, bir yıl sürecek uykusuz gecelerin başlangıcı olarak tanımlamıştı. Sadece kocası için değil, babaları aleyhine karalamalara maruz kalacaklarından kızları için de endişelenmişti.[79] Çektiklerine ek olarak haberler, Almanya'yla sınırlı kalmamış, New York'a ve daha da beteri, kızların arkadaşlarının da haberdar olabilecekleri Londra'ya ulaşmıştı.[80] *Daily Telegraph* hikâyeyi haber yapmış ve Engels'in "Vogt'un sıçmığı üzerine iki sütun" dediği şekilde yayımlamıştı.[81]

Marx kamuoyuna açık ifadelerinde *National-Zeitung*'a karşı yasal yollara başvuracağını ilan etmiş[82] ve Engels'e, özel olarak, *Daily Telegraph*'daki "köpekleri" asılsız haber yaptıklarından dolayı tehdit ettiğini söylemişti.[83] *Telegraph*'a yazdığı bir mektupta Marx, yayın yönetmenlerinden, "kişisel karakteri, siyasi geçmişi, yazınsal ürünleri ve toplumsal konumu hakkında tamamıyla bilgisiz oldukları birine kara çalmış oldukları" için özür dilemelerini talep etmişti.[84] Bunun üzerine *Telegraph*, özür dilemek şöyle dursun, Berlin muhabirlerinin bir makalesini yayımlayıp Marx'ı, Almanya'da dolaşımda olan hakkındaki suçlamaları çürütemediği için bir Britanya gazetesine saldırmakla suçlamıştı.[85]

Marx, basının yazarlara, siyasetçilere, oyunculara ve diğer tanınmış kişilere hakaret hakkı olduğuna inanıyor olmasına rağmen, bu vakada *National-Zeitung*'un Vogt'un kitabındaki tüm karalamaları alıp bunları "boncuk gibi" ipe dizmiş olduğunu söylüyordu. Gazetelerin, siyasi önyargılarından dolayı en berbatına inanmaya hazır kamuoyunu kötüye kullandıkları konusunda emindi. Ve, siyasi yaşamdan uzun süredir uzak olduğundan, kamuoyunun elinde, Vogt'un ifadelerinin doğruluğunu yargılayabilecek bir temel olmadığını söylüyordu. "Siyasi kaygılardan tamamen bağımsız olarak," diye yazıyordu, bu durumda konuyu mahkemeye götürmeyi, "ailem, karım ve çocuklarıma borçluyum."[86]

Karalama davasında onu savunmayı kabul eden Berlinli bir avukat için ilk cephane hazırlığı furyasında, Marx elliden fazla mektup yazmıştı. Berlin, Paris, Brüksel, Köln ve Londra'dan, şimdi dünyanın dört bir yanına yayılmış eski tanıdıklarının tamamıyla iletişime geçmişti. Amacı, kariyerini gerçekte olduğu gibi resmetmek ve Cehennem Ateşi Çetesi suçlamalarına karşılık vermekti.[87] Gerekirse Ferdinand'ı dahi tanık olarak çağırmaya hazırdı, ancak Jenny, doğabilecek aile skandalından sakınmak istemişti.[88]

Marx, kendi evinin tam bir curcuna halinde olduğunu söyleyip Manchester'a geçmiş ve Engels ile Lupus'un yardımıyla, Köln Komünist Birlik davası sırasında oluşturulmuş olan savunma komitesinin küçük bir çeşitlemesini kurmuştu.[89] Avukatı dava konusunda cesaret verici işaretler gönderiyor ve eski dostlardan, hikâyenin Marx'ın anlatımını doğrulayan tanık ifadeleri geliyordu. Marx bir eski yoldaşa, "Bay Vogt'un saldırısına, sırf devrimimizin ve göçümüzün en kıdemlileriyle daha yakın ilişkiye girmeme neden olduğu için minnet borçluyum" diyordu.[90] Londra'daki bir emekçiler toplantısında, sonucunda Vogt'u kınayan ve Marx'ı destekleyen bir oylama dahi gerçekleştirilmişti.[91] Hiç değilse, diyordu Jenny, dava Marx'ın, "hakiki ve vefalı dostlarla sahtekârları" ayırt etmesine yaramıştı, "ufak hesapçılarla ASİLLER arasında ne büyük bir fark."[92]

Bu dostların bir kısmı, Marx'a hâlâ yabancı olsalar da, II. Aleksandr'ın görece liberal politikalarından faydalanmaya devam eden Rusya'da bulunuyordu. Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'sı orada satmaya başlamış ve Moskova Üniversitesi'nden bir profesör kitap hakkında bir ders vermişti.[93] Jenny Marx'a heyecanla, "Rusya senin için hep iyi bir zemin oldu" diye yazıyordu.[94]

Marx'ın Manchester seyahati ikisine de iyi gelmiş görünüyordu. Marx'ın ayrılmasıyla evin ilk kat odasından yükselen öfke fırtınası –puro dumanı, küfürler, voltalar ve gelen mektuplarla yüksek sesle konuşmalar– dinmişti. Marx evde bulunduğunda, bütün ev halkı tamamen onun ihtiyaç ve faaliyetlerine tabiydi; çalışması onların çalışmasıydı, ruh hali hepsini etkiliyordu. Marx ailesi, bu haliyle, tam bir Viktorya Dönemi ailesiydi: Erkek, evdeki tüm kadınların etrafında dönmek durumunda oldukları güneşti. Bu, Marx kadınlarının ve Lenchen'in bunu gönülsüz yaptıkları anlamına gelmiyordu: Yaşam görevleri, Marx'ı ve fikirlerini korumaktı. Ancak bu iş çok zahmetliydi ve bu nedenle, Marx'ın Engels ziyaretleri, çoğunlukla, geride kalan kadınlar için tatil niteliğindeydi. Bu sefer yokluğunu evi yeniden donatmak için kullanmışlardı. Jenny, eski bir aile yatırımından beklenmedik bir para almış ve bunu hovardaca kullanmaya karar vermişti.[95] Lenchen, Marianne, Jenny ve çoğunlukla neşe kaynağı olan dört yaşındaki Tussy dışında kızlar, eve yeni bir görünüm kazandırmak için duvarları boyamış, eskimiş halıların yerini değiştirmiş ve mobilyaları odadan odaya taşımışlardı. Hatta eski parçalar karşılığında rehinciden, moda olan, canlı renklerde, yün bir Brüksel makine halısı ve ayakları gitmiş olan deri san-

dalyelerin yerine hasır sandalyeleri de içeren bazı yeni mobilyalar "satın almayı" başarmışlardı (Jenny rehinci dükkânının sahibine "sağ kolum" diyordu).[96] Jennychen geçmiş yıl içinde Eski Ustalar'ın bazı tablolarının pastel kopyalarını yapmış, bunlar da altın rengi çerçeveler içinde duvarlara asılmıştı.[97]

Evin yenilenmesi, Jennychen'in Mayıs'ın 1'indeki on altıncı doğum gününden hemen önce tamamlanmıştı. O günü anlatan bir mektup bulunmuyor, ama şüphesiz, Vogt karmaşasına rağmen günü kutlamışlardı. Marx ailesi, yaşam mücadelesinde pişmiş, kendi içinde minyatür bir dünyaydı ve her milatları bir ulusal bayram gibiydi. Özellikle Marx, Jennychen'i mutlu etmek ister ve ne kadar büyük olursa olsun kendi dertlerinin, kutlamayı sekteye uğratmasına izin vermezdi. Ergenlik yıllarında dahi çalışmalarını derinden kavrayan en büyük kızıyla aralarında özel bir bağ vardı. Ayrıca, kendisi ve Jenny mali sıkıntı ya da hastalıktan acze düştüğünde, Jennychen'in kardeşleriyle ilgilenişini minnetle izlemişti. Hiç şikâyet etmeksizin, bir çocuk için sıra dışı olan fedakârlıklarda bulunmuştu ve bu da, yüzünden ve görünüşünden belli oluyordu. Sıcakkanlı ve hoştu, gülmekte zorlanmazdı ve ana-babasınınkiyle aşık atabilecek bir nükte yeteneği vardı, ancak hiçbir zaman özellikle genç görünmemişti. Endişe, gözlerine gölge düşürmüş ve alnında çizgiler oluşturmuştu. İçgüdüsel olarak, kendinden genç olan kız kardeşlerinin sevimli ve neşeli olabilmesi için, ebeveynlerinin acılarından bir kısmını omuzlamıştı. Çabaları asil ama maliyetliydi. Genç kızlığından itibaren, onu fiziki olarak kırılgan kılan solunum sorunları çekiyordu.

Marx'a göre, çocukları içinde ona en çok benzeyen Jennychen'di.[98] On altısına geldiğinde ağırbaşlıydı, düşünce insanıydı ve gönül işlerine hiç önem vermiyordu. Bir meslek edinmek istiyordu. Halihazırdaki işine, babası için çalışmaya değer veriyor olsa da, bir de kendine ait bir uğraş edinmek istiyordu ve bunu da dramada bulmuştu. Marx ailesi tiyatroya bayılıyor ve her fırsat bulduklarında yakındaki Sadler's Well sahnesine ya da Doğu Londra'daki Shoreditch'e Shakespeare izlemeye gidiyorlardı (Oyunu ayakta izliyorlardı, çünkü paraları koltuk bileti almaya yetmiyordu[99]). Aile içi konuşmalar oyunlardan repliklerle parıldıyordu, ama Jenny ve Marx, kızlarının oyuncu olmasını istemiyorlardı. Masa ayaklarının bile ahlak uğruna örtüyle kapatıldığı Viktorya İngilteresi'nde, orta sınıftan genç bir kadın için sahne yaşamı, bir ahlaksızlık hevesi olarak görülürdü. Yine de annesi, Jennychen'in doğal yeteneğini, (alçak ve tatlı diye tarif ettiği) güzel sesini ve mükemmel hitap gücünü fark etmişti. Bir arkadaşına, eğer gerçekten de arzu ederse, ne Marx'ın ne de kendisinin Jennychen'i, sağlık nedenleri dışında sahneden uzak tutmayacaklarını söylemişti. Jennychen ise sessizce onların fikirlerini değiştirecek bir kampanya başlatmıştı.

Marx'ın Manchester seyahati, Engels'in, babasının tifodan öldüğünü öğrenmesiyle yarıda kesilmiş, Engels eve dönmek üzere Prusya hükümetinden izin

almıştı.[100] 1849'da Köln'den sürgün edilmesinin ardından oraya yapacağı ilk ziyaretti ve Manchester'a dönüp babasının şirketini yeniden yapılandırma görüşmelerine girişmeden önce orada birkaç hafta kalmıştı.[101] Ancak daha anlaşmanın ayrıntıları görüşülmeden Engels'in eline para geçmiş ve Marx'a yüz sterlin göndererek onu şaşkınlığa uğratmıştı. Marx bu devlet kuşu için "Muhteşem bir sürpriz. ... Bütün aile sevince boğuldu," diyordu.[102]

Para kötü haberler silsilesinin etkisini bir nebze azaltmış olabilirdi. Berlin'deki savcı, Marx'ın *National-Zeitung*'un yayın yönetmenine karşı, ceza gerektiren hakaret gerekçesiyle yaptığı suç duyurusunu, "kamusal önemi haiz bir sonuç doğmadığından" reddetmişti.[103] Ardından Marx, 26 Haziran'da aynı suçlamayla gazeteye açtığı davanın da, yaptırım gerektiren bir suç oluşmadığından reddedildiğini öğrenmiş[104] ve temyiz talebi de Temmuz sonunda Berlin'deki üst mahkemece reddedilmişti.[105] Marx da Engels de durumun umutsuz olduğunu biliyorlardı, ama Marx avukatından davayı yüksek mahkemeye taşıyıp bir hukuk davası açıp açamayacağını öğrenmesini istemişti[106] –Engels'in parası, artan ölçüde boşa harcanıyordu. Bu sırada Marx, Vogt'a karşı polemik içerikli bir broşür yazmaya girişmişti.

Jenny ve Engels, bir yılın, Marx'ın iktisat üzerine önemli çalışmasında, hayatının çalışmasında hiçbir ilerleme olmadan akıp geçtiğini izliyorlardı. Ayrıca, *Tribune* yazılarının neredeyse tamamını da boşlamış, gazeteden para alabilmek için kendisi yerine yazmayı Engels'e bırakmıştı. Jenny ve Engels endişe ve hayal kırıklıklarını birbirleriyle paylaşıyorlardı. Jenny, Ağustos ortasında Engels'e, o hafta Vogt broşürünü temize çekmeyi umduğunu yazıyordu. "Meret çok fazla zaman alıyor ve korkarım ki Karl haddinden fazla *titizleniyor*." Ayrıca Marx'ın bir yayıncı bulmak için hiçbir girişimde bulunmadığını bildiriyordu.[107]

Engels Marx'a karşı hemen hemen hiçbir zaman kendini kaybetmemişti, ancak Vogt konusunda iş değişmişti. Bu durumun bir örneğini, dostluklarının ilk zamanlarında, bir broşür olması gerekirken üç yüz sayfalık bir kitaba dönüşen *Kutsal Aile*'yi birlikte yazdıkları dönemde görmüştü. Engels Marx'ın gazetecilik yükümlülüklerini üstlenmişti ve Vogt polemiği için bir yayıncı arıyordu, ancak Marx görünüşte yazmaya o kadar gömülmüştü ki, Engels'in mektup ve tavsiyelerini görmezden geliyordu. Engels Jenny'ye öfkeyle, eğer bu hızda gidecek olursa broşürün 1861'e kadar çıkmayacağını yazıyordu, "ve bunun tek suçlusu Bay Mohr'un kendisinden başkası değil. ... Gerçekten, daima muhteşem şeyler üretiyoruz, ama zamanında yetişmemesi için de gereğini yapıyoruz ve böylece hepsi fiyaskoyla sonuçlanıyor. ... Bir yayıncı konusunda bir şeyler yapılması –ve *derhal yapılması*– ve de broşürün bir an önce tamamlanması için bütün gücünle ısrarcı ol. Aksi takdirde tüm fırsatları kaçıracağız ve sonunda, *hiçbir* yayıncı bulamamış halde kalacağız."[108]

Bir ay daha geçmiş ve Marx broşürü hâlâ bitirmemişti, ama Vogt karşıtı çalışmasının Londra'da yayımlanması için bir anlaşma yapmaya hazırlanıyor-

du. Görüştüğü şirket daha önce hiç kitap yayımlamamıştı ve Marx'tan elli ila altmış sterlin avans ödemesini istiyordu. Marx bu miktarı dostlarından temin edebileceğini umuyordu.[109] Engels anlaşmaya şiddetle karşıydı ve avans para isteyen bir yayıncıya hiç güvenmediğini söylüyordu. Ayrıca Londra'da basılacak olmasının, kitabı kimsenin okumayacağı anlamına geldiğini bildirmişti: "Göçmen yazınında yüzlerce kez şahit olduğumuz durumun aynısı. Daima aynı etkisizlik, daima boşa giden para ve emek."[110] Marx dinlemiyordu. Lassalle'e, "*Londra'da basmanın* tek olasılık olduğu sonucuna vardım" diye yazıyordu.

Marx, Lassalle'e, Vogt broşürünün maliyetinin kolaylıkla karşılanabileceğini ve hızlıca basılabileceğini söylüyordu. Gerçeklikle bağını tamamen yitirmiş gibiydi ve gelecek için büyük planlarla doluydu: "'Küçük' olsa da, bir anlamda (öteki partiler ne istediklerini bilmiyorlar ya da bildiklerini istemiyorlar) 'güçlü partimizin' bir kampanya planı hazırlamasının zamanı yaklaşıyor." İktisat çalışmasının ikinci fasikülünün gelecek Paskalya yortusundan önce, "BELLİ ÖLÇÜDE daha popüler, az çok değişik bir biçimde," çıkacağını tahmin ediyordu. Bu biçim değişikliği, "elbette kendi içi[n]den gelen bir dürtüden değil, ilk olarak Bölüm II'nin bilhassa devrimci bir işlevi olmasından ve ikinci olarak, açıkladı[ğı] koşulların daha somut olmasından kaynaklanıyor[du]."[111]

Bu sıralarda Marx, Jenny ve çocukları bir haftalığına sahile göndermişti.[112] Vogt çılgınlığından uzaklaşmaya ne kadar ihtiyaçları olduğunu tahmin etmek zor değil, ancak Hastings'te de huzur bulamamışlardı. Bütün bir tatil boyu yağmur yağmıştı. Jennychen'in tarifine göre, kadınlar ekibi çamura bulanmış ve yosuna benzemişti.[113]

25 Eylül'de Londra'ya döndüklerinde, Marx, iki yüz sayfalık kitabı için bir başlık seçme aşamasına gelmişti. Vogt'un Cenevre'de kullanıldığı gibi, Napoléon'un Cezayir'de kullandığı bir Arap yazara örtülü bir göndermede bulunan *Da-Da-Vogt* başlığını önermişti. Marx, anlamının kitabın yarısında ortaya çıkacağını söylüyor ve Engels'e yazdığı bir mektupta bu başlığı, "Senin cahillerin KAFASINI KARIŞTIRACAK; benim hoşuma gidiyor, ALAY VE KÜÇÜMSEME YÖNTEMİME uyuyor" sözleriyle savunuyordu. Jenny'ye, onun "eleştirel bilincine"[114] fikir danışacağını söylüyordu.[115] Engels'in, haşmetli sakalını çileden çıkmış biçimde nasıl çekiştirdiği hayal edilebilir. Marx'ın ille de Vogt'a bir ad takması gerekiyorsa, bunun kitabın yarısına kadar okumak zorunda kalmadan anlaşılabilir olması gerektiğini söylüyordu! "Senin ALAY VE KÜÇÜMSEME yönteminin yapmacık ve zorlama bir başlıktan başkasını üretmesi pek olası görünmüyor."[116] Marx, belki de bu noktaya kadar Engels'in dileklerini göz ardı etmiş olduğundan ve dostunun çalışmayı finanse etmesine ihtiyacı olduğundan, boyun eğmişti. Ancak durumu kolayca kabullenmemişti. Jenny'nin, Yunan trajedilerinin bile esrarengiz başlıklar kullandığına dair bilgece yorumuna rağmen, Engels'in isteğine uyup kitabın adını basitçe *Herr Vogt* {Bay Vogt} koyacağını bildiriyordu.[117]

Marx, Ekim'de *National-Zeitung* davasındaki son hukuki umudunun da suya düştüğünü öğrenmişti. Dava talebi Berlin'deki yüksek mahkeme tarafından temelsiz bulunduğu için reddedilmişti.[118] Karar, Marx'ı Vogt kitabını, "Prusya adaletiyle cümbüş"[119] adını verdiği gelişmeleri de dahil etmek üzere, tekrar gözden geçirmek zorunda bırakmıştı. Jenny, Marx yazdıkça ve yeniden yazdıkça, zahmetle metni temize ve yeniden temize çekiyordu. Kısa süre sonra hasta düşmüştü. Kasım sonunda ateşi yükselmiş ve başka belirtiler de göstermeye başlamıştı, ancak doktora görünmeyi reddediyordu. Marx birkaç günün geçmesine izin vermiş, ancak durumu daha da kötüleşince bir doktor çağırmıştı. Doktor hastalığı teşhis edememiş olsa da bulaşıcı olduğundan korktuğundan çocukların derhal evden uzaklaştırılmalarını emretmişti.[120] Kızlar o akşam bavullarını toplayıp yakındaki Kentish Town'da Liebknecht'lere sürgüne gitmişlerdi. (Marx kızları bir yatılı okula göndermeyi önermiş, ama Engels'e anlattığına göre kızlar oradaki dinî törenler nedeniyle gitmek istememişlerdi.[121])

İki gün sonra doktor, Jenny'ye çiçek teşhisi koydu.[122] Aylar sonra Jenny bir arkadaşına, "Teşhisi duyduklarında, evdeki dehşet ve endişeyi tahmin edebilirsin" diye yazıyordu.[123] İngiltere'de 1830'dan beri ciddi bir çiçek salgını görülmemişti ve 1853'ten bu yana yeni doğanlar için çiçek aşısı zorunluydu, bu nedenle de ölüm vakaları her yıl azalmaktaydı. Ancak bu istatistikler, ufak bir salgında bile virüsü kapma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış talihsizler için teselli olmuyordu. En merhametli halinde çiçek, kurbanlarının derisini kaplayan irinli kabarcıkların çirkinleştirici etkisi, en kötü durumdaysa ölüm anlamına geliyordu. Hastalık o kadar etkili bir katildi ki, aslında Amerika'yı istila eden sömürgeciler tarafından silah olarak kullanılmıştı. Jenny'ye teşhis konulduğu günlerde, İngiltere'de bu hastalıktan her yıl hâlâ binlerce kişi ölüyordu.[124]

Musch hastalandığında yapmış olduğu gibi Marx, bütün işi gücü bir kenara bırakmış, karısına yoğunlaşmıştı. Engels'e, "Feci bir hastalık. Lenchen'e bulaşırsa, onu derhal hastaneye gönderirim. Şimdiye kadar, bakımı (büyük bölümünü) ben üstlendim. ... Haftalardır karım, bir dolu DERDİMİZDEN dolayı asabiydi ve bu nedenle bir omnibüs, dükkân ya da benzeri bir yerde hastalığı KAPMAYA eğilimliydi" diye yazmıştı. Kendisine gelince, çalışmak söz konusu bile değildi: "AKLIMI DİNDİRECEK tek meşguliyet matematik. ... Dün gece çok fenaydı. Aslına bakarsan şu anda ben de HASTAYIM. Çektiğimiz çileleri sadece şeytanın kendisi anlatabilir." Kısa zamanda tükenen Marx, bakım için bir hemşire tutmuştu.[125]

Her gün Liebknecht'lere yiyecekler gönderiyor, aile ve kızlarla akşam yemeği yemek üzere ziyarete gidiyor, ama misafirliği kısa kesiyordu. Jenny'nin hastalığının yarattığı tehdit henüz ortadan kalkmamıştı. Bilincini yitirmemiş olsa da koluna, bacağına ve beden hareketlerine hâkim değildi. Acılar içinde kıvranıyor, ateşler içinde kavruluyor ve uyuyamıyordu. "Devamlı," diye hatırlıyordu, "açık bir pencere önünde yatıyordum ki, soğuk Kasım havası beni serin-

letsin. Ateşten kavrulmuş dudaklarıma buz tutuluyor, zaman zaman da aralarından bir iki kırmızı şarap damlası akıtılıyordu. Zar zor yutkunabiliyordum. Kulaklarım duymaz olmuş ve nihayet gözlerim kapanmıştı ve sonu olmayan bir geceye gömülüp gömülmediğimi ayırt edemiyordum!"[126]

Hastalığın şiddetli evresi yedi gün sürmüş ancak doktor, Jenny'nin daha uzun süre hasta kalacağını ve çocukların eve dönmesinin güvenli olmadığını söylemişti. Hastalığın gidişatı bulaşma tehlikesini daha da artırmıştı. Marx gibi Lenchen de sığır çiçek virüsüyle aşılanmıştı, ancak on gün boyunca evde karantinada kalmaları gerekiyordu. Marx 28 Kasım'da Engels'e çocukların çok korkmuş olduklarını yazmıştı. Annelerini ancak uzaktan, sokağa açılan pencereden hasta yatağındaki hayalete dönmüş siluete baktıklarında görmüşlerdi. Bu arada Marx avuntuyu, karısı hakkındaki endişeleri unutmasına yardım ettiğini söylediği şiddetli bir diş ağrısında bulmuştu.[127]

Bu aile hengâmesi ortasında *Herr Vogt* nihayet yayımlandı. Engels'in eline 5 Aralık'ta geçmiş ve Marx'ı çok memnun edecek biçimde, Karl'ın yazdığı en iyi polemik çalışması olduğunu ilan etmişti.[128] Gerçekten de *Herr Vogt*, Marx'a karşı yapılan suçlamaların, bir taraftan ısırgan bir taraftan da gülünç bir reddiyesiydi ve Vogt'u, Falstaffvâri bir "kuyruklu yalan" makinası, bir domuz, şişko bir serseri, bir şaklaban ve alçak bir herif olarak sunuyordu.[129] Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında radikal muhalefet içinde eğlendirici bir gezi günlüğü, bazı aydınlatıcı anekdotlar içermesine karşın Marx'ın yaşamöyküsünden ziyade, öykünün merkezindeki kişilerin mektuplarıyla tıka basa dolu bir hareketin hikâyesiydi.

Eğer Marx kitabını Almanya'da Vogt'unki tükenir tükenmez yayımlamış olsaydı, belki daha iyi karşılanırdı. Satışlar konusunda olumlu yönde bir çarpıtmaya girişmişti; Londra'da önce kırk bir, daha sonra seksen adet satmıştı. Hatta, "işler o kadar iyi gidiyor ki Pesch [yayıncı] ikinci baskıya 'niyetleniyor'" diyordu.[130] Ancak ikinci baskı olmayacaktı. Yayıncı iflas etmişti ve Marx, yüz sterlini bulan yayın maliyetleri ve yasal harçların yanı sıra, matbaacı[131] tarafından yirmi sterlinlik ödeme yüzünden de dava edilmişti.[131]

Jenny, *Herr Vogt*'u Marx'ın diğer yakın zamanlı eserlerine yaptıkları gibi aynı mezarlığa ve unutulmaya mahkûm eden "adi, korkak, paragöz basın"ı suçluyordu. Marx, *Herr Vogt*'u yazarken bu sonucu öngörmüş olabilirdi. Önsözde şöyle diyordu: "Önceden biliyorum ki, Vogt'un uydurmaları ilk yayımlandığında 'ifşalarına' bilgece başlarını sallayan aynı kurnaz kişiler, şimdi neden onun çocukça suçlamalarını çürütmek için zaman harcadığımı anlayamadıklarını söyleyecek; Vogt'un beylik laflarını ve beş para etmez yalanlarını zevkle devam ettiren ve onları Alman, İsveç, Fransız ve Amerikan basınında yaymak için yarışan 'liberal' yazıcılar, şimdi benim kendileriyle ve kahramanlarıyla uğraşmamı ölçüsüz saldırganlık olarak görecekler. Ama olsun varsın!"[132]

Vogt hikâyesi, Marx'ın yakın çevresinde bir kez daha 1870'te kısa süreliğine gündeme gelmiştir. Fransız hükümet arşivlerinden gün yüzüne çıkarılan kayıtlar, konunun merkezindeki söylentinin doğru olduğunu kanıtlamıştır. Vogt, –tam da Marx'ın söylentiyi Engels'le paylaştığı 1859 yılında– Napoléon'dan, tam olarak kırk bin frank para almıştı.[133] Ancak Marx, aradan on yıl geçtikten sonra haklı çıkmış ve gerçek ortaya çıktığında, ancak bir dipnot kadar etki yaratmıştır. Marx ve Jenny için sadece geride kalmış ve maliyetli bir çatışmanın hatırlatıcısı olmuş ve bu arada, daha yıkıcı birçok kişisel ve mesleki yenilgi yaşanmıştır.

1 *MECW*, Cilt 40, s. 397.
2 *A.k.*, s. 620 (notlar bölümü).
3 Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 63; *MECW*, Cilt 40, s. 620 (notlar bölümü).
4 Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 240.
5 Taylor, *Struggle for the Mastery of Europe*, s. 58.
6 Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 63; *MECW*, Cilt 41, s. 617.
7 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 10 Şubat 1859, Moskova.
8 *MECW*, Cilt 40, s. 389-390.
9 *A.k.*, s. 400.
10 *MECW*, Cilt 40, s. 547; *KMIR*, s. 27.
11 *MECW*, Cilt 40, s. 402, 415.
12 *A.k.*, s. 406, 408.
13 *A.k.*, s. 404.
14 *A.k.*, s. 408.
15 *A.k.*, s. 416.
16 *A.k.*, s. 455.
17 *A.k.*, s. 435.
18 *A.k.*, s. 547.
19 *A.k.*, s. 446-447, 452.
20 *A.k.*, s. 454.
21 *A.k.*, s. 632-633 (notlar bölümü).
22 *A.k.*, s. 520.
23 *A.k.*, s. 439.
24 *A.k.*
25 *A.k.*, s. 462-463.
26 Padover, *Karl Marx*, s. 180; *MECW*, Cilt 40, s. 635 (notlar bölümü).
27 *MECW*, Cilt 40, s. 457.
28 *A.k.*, s. 473.
29 McLellan, *Karl Marx*, s. 282, 286-288.
30 *MECW*, Cilt 40, s. 471, 478.
31 McLellan, *Karl Marx*, s. 288.
32 *MECW*, Cilt 40, s. 518.
33 *A.k.*, s. 473.
34 *A.k.*
35 *A.k.*, s. 479.
36 *A.k.*, s. 572.
37 *A.k.*, s. 472.
38 *A.k.*, s. 484.
39 *A.k.*, s. 501.
40 *A.k.*, s. 489.
41 *A.k.*, s. 490.
42 *A.k.*, s. 491.
43 *A.k.*, s. 493.
44 *A.k.*, s. 575.
45 *A.k.*, s. 498-499.
46 *A.k.*, s. 511.
47 *A.k.*, s. 532-533.
48 *A.k.*, s. 496, 508, 548.
49 *A.k.*, s. 548.
50 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 10 Şubat 1859, Moskova.
51 *MECW*, Cilt 40, s. 569.
52 *A.k.*, s. 466.
53 *A.k.*, s. 572-573 ve Cilt 41, s. 571.
54 *MECW*, Cilt 40, s. 573-576.
55 *A.k.*, s. 574.
56 Wilson, *Victorians*, s. 225-226.
57 *MECW*, Cilt 40, s. 551.
58 *MECW*, Cilt 41, s. 232, 246.
59 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 91.
60 *MECW*, Cilt 40, s. 631; McLellan, *Karl Marx*, s. 289.
61 *MECW*, Cilt 40, s. 434.
62 McLellan, *Karl Marx*, s. 289.
63 *A.k.*, s. 290; *MECW*, Cilt 40, s. 521.
64 McLellan, *Karl Marx*, s. 290.
65 *MECW*, Cilt 40, s. 514, 637-638 (notlar bölümü); *MECW*, Cilt 17, s. 10-11.
66 *MECW*, Cilt 40, s. 515.
67 McLellan, *Karl Marx*, s. 290.
68 *A.k.*, s. 291.

69 *MECW*, Cilt 41, s. 80-83.
70 *A.k.*, s. 188, 576.
71 *A.k.*, s. 6.
72 *A.k.*, s. 43 ve Cilt 17, s. 28-29, 41-43, 46-48, 89; McLellan, *Karl Marx*, s. 290.
73 McLellan, *Karl Marx*, s. 290.
74 *MECW*, Cilt 41, s. 6, 69, 261; Mehring, *Karl Marx*, s. 288.
75 *MECW*, Cilt 41, s. 9.
76 *A.k.*, s. 13-14.
77 *A.k.*, s. 22-23.
78 *A.k.*, s. 24.
79 *A.k.*, s. 572.
80 *A.k.*, s. 114.
81 *A.k.*, s. 28.
82 *MECW*, Cilt 17, s. 12-13.
83 *MECW*, Cilt 41, s. 29.
84 *MECW*, Cilt 17, s. 14-15.
85 *MECW*, Cilt 41, s. 75.
86 *MECW*, Cilt 17, s. 259, 279.
87 *MECW*, Cilt 41, s. 33.
88 *A.k.*, s. 94.
89 *A.k.*, s. 56.
90 *A.k.*, s. 114.
91 *A.k.*, s. 34, 77.
92 *A.k.*, s. 567.
93 *A.k.*, s. 157; Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 50; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 200.
94 *MECW*, Cilt 41, s. 567.
95 Westphalen'ler, daha Jenny'nin anne babası hayattayken, başka bir aileye yatırım amaçlı para vermiştir. (Bu paranın bir kısmı da Jenny'nin babasının sekreterliğini yaparak kazandığı paradır.) Ancak parayı verdikleri aile iflas etmiş ve Westphalen'ler 1860 yılına, Marx ailesi Grafton Sıraevleri'ne taşındıktan dört yıl sonrasına kadar bu parayı geri alamamıştır. Jenny'nin eline on altı sterlin geçer. *MECW*, Cilt 39, s. 526; Jenny Marx'tan Ferdinand ve Louise von Westphalen'e, 4 Haziran 1860, Moskova.
96 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 13 Ekim 1863, Moskova.
97 Jenny Marx'tan Ferdinand ve Louise von Westphalen'e, 4 Haziran 1860, Moskova.
98 Tussy, Olive Schreiner'a yolladığı bir mektupta (16 Haziran 1885) yazdığına göre, babasının "Bana en çok benzeyen Jenny'dir, Tussy ise benimle birdir" dediğini hatırlar. Havelock Ellis; "Havelock Ellis on Eleanor Marx", *Adelphi*, Londra, Eylül-Ekim 1935.
99 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 244.
100 *MECW*, Cilt 41, s. 116.
101 *A.k.*, s. 120-121.
102 *A.k.*, s. 121.
103 *A.k.*, s. 129, 609 (notlar bölümü).
104 *A.k.*, s. 167.
105 *A.k.*, s. 175-176.
106 *A.k.*, s. 177.
107 *A.k.*, s. 568.
108 *A.k.*, s. 179.
109 *A.k.*, s. 190.
110 *A.k.*, s. 191, 198-199.
111 *A.k.*, s. 193.
112 *A.k.*, s. 195.
113 Jenny Marx'tan (kızı) Karl Marx'a, 17 Eylül 1862, Moskova.
114 *MECW*, Cilt 41, s. 197-198.
115 *A.k.*, s. 202.
116 *A.k.*, s. 198, 205.
117 *A.k.*, s. 212.
118 *A.k.*, s. 207.
119 *A.k.*, s. 208, 211.
120 *A.k.*, s. 214.
121 *A.k.*, s. 216-217, 573.
122 *MECW*, Cilt 41, s. 216; Halliday, *Great Filth*, s. 8, 9, 14, 16.
123 *MECW*, Cilt 41, s. 573.
124 Halliday, *Great Filth*, s. 8-9, 58.
125 *MECW*, Cilt 41, s. 216.
126 *A.k.*, s. 573.
127 *A.k.*, s. 220-221, 224; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 180.
128 *MECW*, Cilt 41, s. 222, 231.
129 *MECW*, Cilt 17, s. 26, 50, 69.
130 *MECW*, Cilt 41, s. 227, 234, 239, 327; McLellan, *Karl Marx*, s. 292.
131 *MECW*, Cilt 41, s. 327-328; McLellan, *Karl Marx*, s. 292.
132 *MECW*, Cilt 17, s. 26.
133 *REM*, s. 20; *MECW*, Cilt 44, s. 130.

28. Bölüm

Londra, 1861

> Bugüne kadar daima şunu gördüm ki, devrimci yola girmiş gerçekten güvenilir karakterdeki herkes ... yenilgilerinden devamlı olarak yeni güç devşiriyor ve tarihin akıntısında ne kadar yüzerse, o kadar azimli oluyor.
>
> *Karl Marx*[1]

Jenny Yavaş Yavaş gücünü topluyordu, ama hastalığı dış görünüşünü bozmuş, güzel yüzü kaba etten kızılımsı mor bir maskeyle kaplanmıştı.[2] Noel arifesinde, çocukların nihayet eve dönmelerine izin verilmişti.[3] Londra'da Aralık ayı için öylesine alışılmadık güneşli ve kuru bir gündü ki[4], bu mutlu kavuşma için özellikle sipariş edilmiş gibiydi. Haftalarca kendilerine yasaklı olan eve koşmuş ve annelerini görmek için üst kata hücum etmişlerdi. Ancak sevinç, annelerini gördüklerinde dehşete dönüşmüştü. Kızların üçü de gözyaşlarına boğulmuştu. Annelerinin yatak odasında oturmakta olan kadın tanınmaz haldeydi. Jenny bir arkadaşına görünüşündeki değişimin gerçekten de çarpıcı olduğunu itiraf etmişti: "Beş hafta önce, çiçek açmış kızlarımın yanında fazla kötü durmuyordum. Büyük bir mucize eseri saçımda tek bir beyaz tel bile olmadığından ve dişlerimi ve görünüşümü koruduğumdan, genel olarak iyi muhafaza edilmiş kabul ediliyordum –ama şimdi tüm bunlar ne kadar da değişti! Kendimi, beyaz ırktan biri olmaktan ziyade, hayvanat bahçesine ait bir gergedan, bir suaygırı gibi görüyorum."[5] Jenny'nin güzelliği, hem kendisi, hem de Marx için gurur kaynağıydı. Şimdi bu da, değer verdikleri başka her şey gibi tehdit altındaydı. Marx Engels'e doktorun, Jenny'nin önünde sonunda iyileşeceğine inandığını söylemiş, ama parantez içinde, –neredeyse fısıldarcasına–, "karımın cildi hâlâ pürüzsüz olmaktan çok uzak ve muhtemelen bir süre daha böyle kalacak" diye belirtmişti.[6] Jenny sığ bir kadın değildi, ama dış görünüşüne büyük önem veriyordu. Zayıf düşmüş haline bir de itici görünme endişesi eklenince, tahammülsüz ve duygusal olarak kırılgan olmuştu. Hastalığının yarattığı fiziki ve ruhsal gerginlikler, kızlarının yuvaya dönüşüne gölge düşürmüştü.[7]

Marx, sonunda, haftalar süren uykusuz geceler ve endişeden kaynaklandığını söylediği gerilime yenik düşmüştü. Ailenin borçları; Vogt meselesi ve (Marx'ın "tüyler ürpertici bir DOKTOR FATURASI ile sonuçlandığını söylediği[8]) Jenny'nin çiçek hastalığı[9] nedeniyle, geçen yıl içinde inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Ardından, *Tribune*'den Marx'ın, yazmış olduğundan on dokuz adet fazla makale için para çekmiş olduğu haberi gelmiş ve altı hafta boyunca yeni bir yazı yazmaması istenmişti.[10] Dahası, ansiklopedi projesi askıya alınmıştı. Engels ve Marx ancak *C* harfine gelebilmişlerdi.[11]

Bu kararlarda –hiç değilse büyük çoğunluğunda–, Marx'ın suçu sayılabilecek herhangi bir yön yoktu; bunlar sadece, o sırada Amerikan gazetelerinin neredeyse münhasıran yerel haberlerle ilgili olması gerçeğini yansıtıyordu. Abraham Lincoln henüz başkan seçilmiş ve güney eyaletleri Birlik'ten ayrılmaya başlamıştı. Marx ve Engels Lincoln'ın seçilmesine ve ayrıca güneydeki fırtınaya alkış tutmuşlardı. İki gelişmeyi de, siyasi anlamda faydalı görmüşlerdi; ancak kişisel olarak Marx için, Amerika'daki olaylar, ne kadar yetersiz olsa da tek düzenli gelir kapısına tehdit demekti. Engels'e, "Görebileceğin gibi, onun kadar Tanrı korkum olmasa da, Eyüp kadar cefa çekiyorum,"[12] diyordu.

12 Ocak 1861'de, Friedrich Wilhelm'in ölümünün ardından, Prusya'nın kral naibi Wilhelm, Kral I. Wilhelm olarak tahta çıkmış ve bir kararname ile bazı mülteciler için af çıkarmıştı.[13] Bağışlama metninin sözleri muğlaktı. Londra'daki bazı sürgünlerin geri dönüşüne izin verilecek, ancak kovuşturma tehdidi altında bulunan başkalarına karşı, kapılar kapalı kalacaktı. Marx ikinci gruba girdiğini düşünüyordu, ama Lassalle Marx'ın Berlin'de kabul göreceğine inanıyordu ve Kontes von Hatzfeldt'ten temin edecekleri finansmanla *Neue Rheinische Zeitung*'u yeniden canlandırmayı önermişti.[14] Marx başlangıçta bu öneriyi ciddiye almamış, ama, mali sorunlar biriktikçe, Prusya başkentinde iyi finanse edilmiş bir gazete fikrine sıcak bakmaya başlamıştı. Marx ve Engels için tek engel, Lassalle'in işin içinde olması ve Marx'ın, proje üzerinde çalışmak üzere Prusya'ya gidip gidemeyeceği hususuydu.[15] Çekinceler bir yana, Lassalle'in önerisi, Marx'a yaşamını kazanması için ufuktaki tek teklifti ve o tarihte Marx çaresizdi. Borçlu ordusu karşısında ödeme takvimini düzenleme yoluyla, hanenin çökmesini engellemede gösterdiği "gerçek ustalık"tan ötürü kendini övüyordu. Ancak tek yapabildiği, borçları ödemek değil, Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmekti.

Durum kendi denetiminden çıktığında sıklıkla yaptığı gibi, Marx çalışma masasına sığınmıştı. Engels'e, eğlence için Appianus'un *Roma'da İç Savaşlar*'ını özgün Yunancasından okuduğunu, Spartaküs'ü "büyük bir adam," Pompeius'u "gerçek bir bok" olarak gördüğünü ve Sezar'ın, düşmanlarını şaşırtmak için "kasten çılgınca" askerî hatalar yaptığına inandığını söylüyordu.[16] Marx'ın akşam kaçamaklarındaki yoldaşı, kızı Tussy'ydi. O ay altısına basmış ve Marx ona

hediye olarak, *Peter Simple* adında, denizlerde geçen bir öykü anlatan ilk romanını vermişti.[17] Kumral dalgalı saçlı ve olağanüstü bir belleğe sahip küçük kız, gerçekte, çoktan edebiyatın içine gömülmüştü. Shakespeare oyunlarını sahnesi sahnesine ezbere biliyordu[18] (gözdesi III. Richard'ın monoloğuydu, çünkü bunu ezberden okurken elinde bir bıçak tutabiliyordu[19]), kısmen, *Grimm Masalları*'nı okuyup dinlemekle Almanca öğrenmiş[20] ve genel olarak, sadece kendisinden on yaş büyük ablalarının değil, kırk üç yaşındaki babasının da yaşıtıymışçasına davranmayı huy edinmişti. Marx'la aynı kitapları okuyup birlikte çalışma odasına geçip tartışıyorlardı. Örneğin, *Peter Simple* hakkında konuşurken Tussy, babasına oğlan kılığına girip bir savaş gemisine yazılarak denizlere kaçmayı planladığı sırrını vermişti. Marx bunun iyi bir fikir olduğunu kabul etmiş, ancak planları "iyice olgunlaşmadan" kimseye bundan söz etmemesini önermişti. Tussy ayrıca Lincoln'a, savaşa ilişkin öğütlerde bulunduğu mektuplar yazıyor, bunları babasına emanet ediyordu (Marx bunları postalayacağına söz vermiş, ama aslında hazine olarak saklamıştı).[21] Jenny Tussy'nin, Marx'ın dertlerini,[22] çınlayan çocuksu kahkahalarıyla dindirdiğini söylüyordu.

Böylesi hoş oyalanmalara karşın, Marx dertlerinden artık daha fazla kaçamayacağı sonucuna varmıştı. Yıllarca adım atmaktan kaçındıktan sonra, tek seçeneğinin bir buhar gemisiyle Hollanda'ya geçmek ve eniştesinden mirasının bir kısmını istemek olduğuna karar vermişti.[23] Kendi adıyla seyahat edemeyeceği için, Karl Johann Bühring isimli bir marangoz adına uydurma bir pasaport kullanıyordu. Ayrılmaya hazırlanırken Jenny ve ailenin ihtiyaçlarını Engels'e emanet etmişti. Seyahati açık uçluydu, önce Hollanda'ya gidecek, ardından muhtemelen, Lassalle'le buluşup gazete konusunu konuşmak üzere Berlin'e geçecekti. Bu sürede Jenny'nin, bakkallara, fırıncılara ve kasaplara haftalık ödemeler yapması gerekiyordu.[24] (Marx, aile için şarap bulma konusunda da Engels'e güveniyordu. Jenny'nin ve de "babalarından şişe sevdasını miras almış görünen" kızlarının bundan çok memnun olacaklarını söylüyordu.[25]) Engels'e Hollanda'dan yazacağına söz vermiş ve mektubu alışılmadık samimi bir notla bitirmişti: "Bunu söze dökmeme gerek kalmadan, dostluğunun bana verdiğin olağanüstü kanıtları için, sana ne kadar minnettar olduğumu biliyorsun."[26]

Lion Philips, altmış yedi yaşında ve dik kafalıydı. Oğullarıyla birlikte (otuz yıl sonra Philips Elektronik adını alacak olan) başarılı bir şirket yaratmış bir tüccar olarak,[27] hayırseverliğe yatkın değildi. Dahası, yeğeni Karl'la ilişkileri siyaset nedeniyle gerilmişti. Ama görece genç Karl, Hollanda'ya geldiğinde bir sevimlilik abidesiydi. Kendisini, eniştesinin olduğuna inandığı komünistten, bohem –ama burjuva– bir yazara dönüştürmüştü. Bu dalavereye yardımcı olması için Lassalle'i, Vogt karşıtı broşürünün "başarısı"ndan ve ortak gazete planlarından söz eden bir mektup yazması için görevlendirmişti. Bu "gizli" mektup öyle yazılmalıydı ki, bir sahtekârlık sezdirmeden eniştesine gösterebilmeliydi.[28] Ayrıca,

belki daha büyük bir zevkle, kuzini Antoinette'ten babasını yumuşatmak üzere yardım istemişti. Nanette diye tanınan yirmi dört yaşındaki Antoinette, hemencecik gönlünü Marx'a kaptırmış ve Marx da Nanette'e, ziyareti boyunca ölçüsüzce kur yapmıştı.[29] Marx, onu, cazibeli, hazırcevap ve "tehlikeli kara gözler[e] sahip" diye tasvir ediyordu.[30] Gerçekten de tehlikeliydi: Nanette bütün dikkatini Marx'a odaklamıştı ve Vogt vakası ve Jenny'nin hastalığıyla geçen hırpalayıcı yılın ardından, Marx da ona tam olarak karşı koyamamıştı.

Berlin'e geçmeden önce Zaltbommel'de iki haftadan fazla kaldı. Marx, Hollanda'da kaldığı süre boyunca Jenny'ye sadece bir mektup yazmış, Engels'le ise hiç haberleşmemişti. Bir ara Jenny, onun nerede olduğunu ya da güvende olup olmadığını bile bilmiyordu. Seyahat belgeleri sahteydi, Prusya hükümeti karşısındaki durumu en iyi ihtimalle belirsizdi. Marx için duyduğu endişelerin üzerine bir de Lenchen hastalanmıştı: Sayıklıyor, anlamsızca konuşuyor, şarkı söylüyor ve ağlama nöbetleri geçiriyordu. Bacağı iltihaplanmıştı ve iç kanama ya da kangrenden endişe ediliyordu. Marx'a ulaşamayan Jenny, yardım için güvenebileceği tek kişiye başvurmuştu. Engels rica ettiklerinden çok daha fazlasını sağlamıştı: Lenchen için doktor ücreti ve iyileşmesini hızlandırmak için gerekli kömür, yiyecek ve şarap.[31]

Marx'ın yaşamöyküsünü yazan bazıları, Jenny ve Engels'in hiçbir zaman yakın olmadıklarını, çünkü mektuplarında birbirlerine, "Bayan Marx" ve "Bay Engels" diye hitap ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak Jenny, en yakın kadın dostlarına da aynı şekilde, örneğin "Bayan Liebknecht" ya da "Bayan Weydemeyer" diye hitap etmekteydi. Jenny'nin Engels'e yazış şekliyle, ona karşı duyduğu minnetin derinliği arasında kesinlikle bir bağ yoktu. Bazıları Jenny'nin, Marx'ın Engels'le olan ilişkisini kıskandığını da ileri sürmüştür. Bu da temelsizdir. Jenny'nin de, Engels'in de, Marx'ın hayatında oynayacakları roller vardı, ama bunlar birbirinden ayrı ve değişikti. Hiçbirinin, diğerinin yardımı olmadan Karl Marx denen doğa gücünün bütün sorumluluğunu üstlenmek istemeyeceği apaçıktı. Son olarak, bazıları da, Jenny'nin Engels'in yardımlarına muhtaç olmaktan içerlediğini yazmıştır. Bunun doğru olduğuna kuşku yok, ancak bunun için Engels'i suçlamıyordu; Jenny, arkadaşının sürekli müdahalelerine gerek kalmadan kocasının aileyi geçindirebilmesini isterdi. Hayır, Manchester'daki adam kurtuluşlarıydı ve Jenny, neredeyse tanıştıkları ilk günden itibaren Marx'ı kişisel ve mali felaketlerden koruyan özverisinin gün gibi farkındaydı. O günkü durum da farklı değildi. Jenny Engels'e 16 Mart'ta şöyle yazıyordu: "Onca yıldır acı ve üzüntümüzde yanımızda durduğun ve sağladığın sevgi ve adanmışlık için sana nasıl teşekkür edebilirim? Beklediğim miktarın beş katını gördüğümde öyle sevindim ki, bunu itiraf etmemek iki yüzlülük olur, yine de benimkisi Lenchen'inkiyle karşılaştırılınca bir hiçti! Yukarıya koşup 'Engels senin RAHAT ETMEN için 5 sterlin göndermiş' dediğimde, feri kaçmış gözleri nasıl da neşeyle aydınlandı."[32]

Mart sonunda Marx Jenny'ye, Berlin'de Lassalle'le birlikte olduğunu bildiren kısa bir not göndermişti. Ayrıntı vermiyor, ama beklentisinin iyi olduğunu, eve boş ellerle dönmeyeceğini söylüyordu. Ayrıca notla birlikte yaklaşık yedi sterlin göndermişti.[33] Marx hâlâ Engels'e tek bir satır yazmamış, ama Berlin'e gelir gelmez Nanette Philips'e, renkli ayrıntılarıyla yaptıklarını anlattığı uzun bir mektup göndermişti. Kısmen babasından beklentilerinden dolayı yazmış olabilirdi, ancak mektup her şeyden önce, neredeyse yarı yaşındaki bir kadınla Hollanda'da başlattığı flörtü canlı tutmak için yazılmış görünüyordu.

Marx Nanette'e, Lassalle'in Berlin'in en gözde caddelerinden biri olan Bellevuestrasse'de yaşadığını ve her akşam Kontes von Hatzfeldt'in onlara katıldığını anlatıyordu. Elli altısındaki von Hatzfeldt, ayartıcı görüntüsünün cömertçe uygulanmış kozmetiğe ihtiyacı olsa da, içe işleyen mavi gözleri ve geriye doğru lüle lüle çağlayan sarı saçlarıyla hâlâ güzeldi. Marx kontesi, –hayat dolu, kibirden uzak ve çok olumlu biçimde devrimle ilgili– hoşsohbet biri olarak betimliyordu.[34] Gaz lambalarıyla aydınlatılmış[35] ve öğrenciliğindekinden farklı bir şehre dönüşmüş Berlin'deki ilk günlerinde, Lassalle ve kontes Marx'ı, ziyarete gelmiş önemli bir şahsiyet gibi ağırlamışlardı. Onuruna, sosyeteden gözde isimlerin katıldığı büyük akşam yemekleri düzenlemiş ve onu, kraliyet locasının hemen yanında oturdukları tiyatro ve bale gecelerine götürmüşlerdi. Hatta Lassalle, doğrudan polis şefine başvurarak, Marx'ın Prusya vatandaşlığının geri verilmesini sağlamaya çalışmıştı. Marx, hoşnut bir şekilde, konu çözülene kadar ziyaretini uzatmayı kabul etmişti. Bu arada, Prusya'da Yakışıklı Wilhelm diye anılan krala ve güvenlik güçlerine karşı hiç istifini bozmadan, lüks bir yaşamın içine girmişti.[36]

Berlin'de geçirdiği iki haftadan sonra Marx, Barmen'deki bir dostuna yazdığı mektupta, sosyete aslanı olmaktan ve bunca "parlak zekâ"yla karşılaşmaktan gına getirdiğini söylüyordu.[37] Yine de, ayrılmakta acelesi varmış gibi görünmüyordu. Jenny'nin Engels'e dediğine göre, ona sadece olayları "kuru kuru" anlattığı üstünkörü mektuplar yazıyordu. Nisan geldiğinde hâlâ Manchester'daki dostuna yazmamıştı, bu da Engels'i endişelendirmişti, çünkü bir Alman gazetesinde Marx ve ailesinin Berlin'e taşınabileceğini okumuştu. Jenny, Marx'ın Engels'e yazmamış olmasını anlamlandıramıyordu ve Engels'e böyle bir şeyin söz konusu olmadığına dair teminat vermişti. Marx'ın Prusya vatandaşlığını niye istediğini de bilmiyordu. Jenny'nin Almanya'ya dönme isteği yoktu ve kızları bu fikir karşısında dehşete düşmüşlerdi: "Değerli Shakespeare'lerinin ülkesinden ayrılma fikri onları dehşete düşürüyor; iliklerine kadar İngiliz olmuşlar ve İngiltere toprağına sülük gibi yapışmış durumdalar."[38] Ne okursa olsun, Jenny, kızlarının kontes ve çevresinin çekim alanına girmesini istemiyordu.[39]

Bu arada, Marx'ın Nanette'e yazdığı mektupların sayısı artmış ve gitgide samimileşmişti. Marx ona "tatlı küçük kuzinim", "küçük büyücüm" ve (ona yazmamış olduğu için) "benim zalim küçük cadım" diye hitap ediyordu. Uzun

bir mektupta, kendisini Berlin'de tutmayı uman Kontes von Hatzfeldt ile yaptığı muzip konuşmanın metnini sunuyordu:

> *O:* "Demek ki size gösterdiğimiz dostluğun karşılığı, işiniz biter bitmez Berlin'i terk etmek olmalı, öyle mi?"
>
> *Ben:* "Bilakis, buradaki ziyaretimi fazlasıyla uzattım, çünkü cana yakınlığınız beni bu Sahra'ya zincirledi."
>
> *O:* "O halde daha da sevecen olmalıyım."
>
> *Ben:* "O zaman kaçmaktan başka çarem kalmıyor. Aksi takdirde, vazifemin beni beklediği Londra'ya asla dönemeyeceğim."
>
> *O:* "Bu bir hanıma yapılacak harika bir iltifat: Cana yakınlığı öyle ki, sizi kaçırıyor!"
>
> *Ben:* "Siz Berlin değilsiniz. Sevecenliğinizin samimiyetini kanıtlamak istiyorsanız, siz de benimle kaçın."

Marx kuzinine yazdığı mektubu, "Gezgin Şövalyeniz"[40] diye imzalıyordu. Karşılığında Nanette Marx'a "Paşa" diyor ve ona olan bağlılığının sadece felsefi olmadığını itiraf ediyordu.[41]

Marx'ın Berlin'deki yaşamıyla Jenny'nin Londra'daki yaşamı arasındaki zıtlık, (Marx'ın düşlemsel yaşamı bir yana bırakılsa bile) bundan daha aşırı olamazdı. Jenny, aileyi, dostlardan nakit ve rehin dükkânından borç alarak ayakta tutabilmek için mücadele veriyordu. Kendini, "çizmeler birliği ilerici partisi"nin bir üyesi olarak tanımlamıştı. Bununla, her akşamüstü, ailenin yaşamını ve geçimini sürdürebilme amacıyla, şehirde oradan oraya koşuşturduğu saatlere işaret ediyordu.

Jenny, Lassalle'den nefret ediyordu, ancak Marx Berlin'deyken ona bir mektup yazıp "bey[in]e ve efendi[sin]e" göstermiş olduğu dostluktan dolayı teşekkür etmiş, ancak Marx'ı daha fazla orada tutmamasını rica etmişti: "Sahiplenici, bencil ve kıskanç olacağım noktaya vardım." Kendisinin Berlin'e gitmesine gelince, ister kalıcı ister ziyaret amaçlı olsun, buna yanıtı hayırdı. Siyasi olarak Jenny, yüreğinin her bir köşesini yokladığını ve artık bir vatanının olmadığını fark ettiğini söylüyordu. Kişisel olarak geri dönemezdi, çünkü dostlarının çiçek bozuğu yüzünü görmelerini istemiyordu. "Şu anda hâlâ, çok moda olan morumsu bir renkteyim; öyle ki hepiniz benden korkarsınız. O kadar çirkin ve yıkıma uğramış bir haldeyim."[42]

Marx, Jenny'nin bunu ne kadar şakalarla gizlemeye çalışsa da, ıstırabını mektuplarından fark etmiş olmalıydı. Ayrıca kendisi güzel kadınlarla –en azından kendilerini güzelleştirmeye yetecek kadar servet sahibi olanlarla– çevriliyken, karısının "acıklı saatler" dediği zamanları, yüzünün onun beğenmeyeceği bir "savaş alanı"na döndüğünü düşünerek geçirdiğini biliyor olmalıydı.[43] Ne var ki, Jenny'nin durumuna hiç anlayış göstermiyor gibiydi. Berlin'de ailesiyle çok az iletişim halinde, neredeyse bir ay geçirmişti. Belki de yazışmaları ona,

geri döndüğünde kendisini bekleyen dertleri hatırlatıyordu ve olabildiğince uzun süre kafasını bu hayal âleminde tutmak istiyordu. Yine de, vatandaşlıktan bir haber gelmeyip gazete konusunda da bir gelişme olmadan günler akıp gittikçe, geri dönme konusunda sabırsızlanmaya başlamıştı. Berlin'den sıkılmış görünüyordu. Nanette'e, İngiltere'den ayrılıp Almanya'ya, hele can sıkıntısının hüküm sürdüğü Prusya'ya asla yerleşmeyeceğini söylüyordu.[44] Gerçekten de, Elberfeld'e yaptığı kısa bir ziyaret sırasında, Marx, yanındakileri o kadar sıkıcı bulmuştu ki, bir arkadaşına, sesinin kısıldığı ve bu yüzden konuşamadığı yalanını söyletmişti.[45]

Marx'ın annesi onu Trier'e uğraması için davet etmişti ve böylece, Renanya'da aileden geriye kalanları ziyaret etmek üzere 12 Nisan'da Berlin'den ayrılmıştı. Annesini en azından on üç yıldır hiç görmemişti. Şimdi yetmiş dört yaşında ve hastaydı. Aralarındaki buzların erimiş olması olası değildi, ancak kendi çapında, savurgan oğluna karşı bir sıcaklık göstermiş, Marx'ın yıllar önce kendisine verdiği borç senetlerini yırtıp atmış ve Marx'ı mirası karşılığındaki borçtan kurtarmıştı.[46] Marx'ın bir sonraki durağı, enişteşiyle olan işi halletmek ve, daha sonra Lassalle'e söylediği gibi, Nanette'le cilveleşmek üzere Hollanda'ydı.[47] Her iki cephede de başarılı olmuştu. Beyefendiyi, kendisinin Berlin'den Viyana'ya, oradan New York'a kadar beklentileri olan girişimci bir yazar olduğuna ikna ettikten sonra, Lion Philips'ten 160 sterlin koparmıştı.[48] Nanette'e gelince, ateş, Marx Hollanda'dan eve dönmek üzere ayrıldıktan sonra da yanmaya devam ediyordu.

Marx 28 Nisan'da Rotterdam'dan bir buharlı gemiye binmiş ve 29'unda Londra'ya ulaşmıştı.[49] 28 Şubat'tan beri uzaklardaydı. Belli ki ailesine döneceğini söylememişti, çünkü Jenny, Marx Grafton Sıraevleri'ndeki evin kapısını açıp onlara sürpriz yaptığında, –bağrışmalar, sarılmalar, öpüşmeler içinde– bir sevinç patlaması yaşadıklarını söylüyordu. Herkes hikâyelerini dinlemek ve Lassalle'in gönderdiği hediyelerin altını üstüne getirmek için, gece geç saatlere kadar ayakta kalmıştı. Kadınlar, her biri için Marx'ın getirdiği şık pelerinleri salonda deniyor, kızlar derin yakaların içinden kıkırdayarak boyunlarını uzatırken, Jenny bütün görkemiyle mankenlik yapıyordu. Öyle ki Tussy, "Aynı tavus kuşu gibi!" diye haykırmıştı. Jenny, Lassalle'e teşekkürlerini bildirirken, yerel magandaları hayran bırakmak üzere, "paltoyu yürüyüşe çıkarmak için" sabırsızlandığını söylemişti.[50]

Marx'ın dönüşünün ertesi günü, Lion Philips'in oğlu Jacques, Londra'ya, ailenin yanında kalmaya gelmişti.[51] Jacques, görünüşte Marx'la siyaset konuşmak üzere gelmiş genç bir avukattı, ama Marx, kızlarıyla tanışmakla daha ilgili olduğunu düşünüyordu.[52] Zamanlaması mükemmeldi. O çarşamba, 1 Mayıs, Jennychen'in on yedinci doğum günüydü. Kutlama son derece neşeliydi. Babası evdeydi, ceplerinde paraları, sırtlarında güzel elbiseleri ve yanlarında, birlikte

dans edip şarkı söyleyecekleri genç bir erkek vardı.[53] Bir kez olsun, hayatlarını gölgeleyen fırtına bulutları dağılmıştı.

Soluklanmaları uzun sürmeyecekti. Haziran geldiğinde genç adam ayrılmış, Marx'ın eniştesinden aldığı para da suyunu çekmişti. Alacaklıların tanıdık kapı vuruşları daha da büyük bir aciliyetle geri dönmüştü. Sonbahar geldiğinde Marx yine başka bir dostunun bunu ödeyeceği sözüyle, dostlarından borç almakla meşguldü; ancak dolapları o kadar hızlı ve gerekli kişilere sormadan çevirmişti ki, sonunda, olmayan şeyleri vereceğine söz vermiş olduğunu fark etti. Onun adına yürüttüğü birtakım gevşek para alışverişleri nedeniyle Engels'e *günah çıkarırken*, sözünü şöyle bitiriyordu: "Peşinen, yeni yılda senin için olabilecek tüm mutlulukları diliyorum. Bana gelince, eğer yenisi az da olsa eskisine benzeyecekse, şeytan alıp götürsün demeyi tercih ederim."[54]

1 *MECW*, Cilt 41, s. 114.
2 *A.k.*, s. 573; Jenny Marx'tan Antoinette Philips'e, Mayıs (başı) 1861, Moskova.
3 *MECW*, Cilt 41, s. 574.
4 "Aleph", *London Scenes*, s. 156.
5 *MECW*, Cilt 41, s. 574.
6 *A.k.*, s. 231, 262.
7 *A.k.*, s. 231.
8 *A.k.*, s. 230, 232.
9 *A.k.*, s. 243.
10 *A.k.*, s. 252, 257.
11 *A.k.*, s. 263.
12 *A.k.*, s. 247.
13 *A.k.*, s. 617 (notlar bölümü).
14 *A.k.*, s. 252.
15 *A.k.*, s. 261.
16 *A.k.*, s. 264-265.
17 *REM*, s. 252-253; Chushichi Tsuzuki, *Eleanor Marx, 1855-1898*, s. 12.
18 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 1 Ocak 1898, Moskova; Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 10 Şubat 1859, Moskova.
19 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 1 Ocak 1898, Moskova.
20 Jenny Marx'tan Louise von Westphalen'e, 10 Şubat 1859, Moskova; *MECW*, Cilt 41, s. 582.
21 *REM*, s. 252-253.
22 *MECW*, Cilt 41, s. 572.
23 *A.k.*, s. 258, 261.
24 *A.k.*, s. 264; Padover, *Karl Marx*, s. 185.
25 *MECW*, Cilt 41, s. 264.
26 *A.k.*, s. 266.
27 *A.k.*, s. 268.
28 *A.k.*, s. 268-269.
29 Padover, *Karl Marx*, s. 186.
30 *MECW*, Cilt 41, s. 503.
31 *A.k.*, s. 576-578.
32 *A.k.*, s. 576.
33 *A.k.*, s. 577-578.
34 *A.k.*, s. 269-271.
35 Ozment, *Mighty Fortress*, s. 165.
36 *MECW*, Cilt 41, s. 269-271.
37 *A.k.*, s. 273.
38 *A.k.*, s. 578-579.
39 *A.k.*, s. 278.
40 *A.k.*, s. 274-276.
41 Giroud, *Femme du diable*, s. 157.
42 Jenny Marx'tan Ferdinand Lassalle'e, Nisan (ilk yarısı) 1861, Moskova.
43 Jenny Marx'tan Ferdinand Lassalle'e, 5 Mayıs 1861, Moskova.
44 *MECW*, Cilt 41, s. 275.
45 *A.k.*, s. 289.
46 *A.k.*, s. 279.
47 *A.k.*, s. 283.
48 *A.k.*, s. 279.
49 *A.k.*, s. 277.
50 Jenny Marx'tan Ferdinand Lassalle'e, 5 Mayıs 1861, Moskova.
51 *A.k.*, *MECW*, Cilt 41, s. 277.
52 *MECW*, Cilt 41, s. 283.
53 Jenny Marx'tan Ferdinand Lassalle'e, 5 Mayıs 1861, Moskova; Giroud, *Femme du diable*, s. 164.
54 *MECW*, Cilt 41, s. 337-338.

29. Bölüm

Londra, 1862

> Keşke bir İŞ nasıl kurulur bilseydim! Tüm kuramlar, dostum, külrengi ve sadece iş yeşil. Maalesef, bunun çok geç farkına vardım.
>
> *Karl Marx*[1]

1861 Sonunda yaşanan kasvet sadece Marx hanesine özgü değildi. Siyah kurdeleler, tüm dükkânları çerçevelemiş ve Regent Caddesi, Oxford Caddesi, Londra'nın tüm ticari merkezleri ve kırsaldaki tüm köylerdeki pirinç kapı tokmaklarını sarmalamıştı. Aralık ayında Prens Albert ölmüş ve İngiltere yasa boğulmuştu.[2] Londra'da Noel, şenlik yapılmadan gelip geçmişti. Bir Viktorya Dönemi yazarı, kutlamalar ihanet olarak görülecekti diye açıklıyordu.[3] Kamuoyu, kayıplarına duydukları üzüntü kadar Kraliçe Viktorya için de kaygılıydı. Albert'in ölümü Kraliçe'nin kamu yaşamından çekilmesine neden olmuştu. Bir zamanlar canlı ve aydınlık olan İngiliz tahtı boşalmış görünüyordu.[4]

Aynı zamanda, Amerika ile savaşa girileceğine dair yaygın bir endişe vardı. Britanya denizcilik yasaları, tarafsız taşıtların savaş zamanı birbirine düşman tarafların taşınmasını yasakladığından, Avrupa hükümetlerinin Güney'i tanımasını sağlamak üzere görevlendirilmiş iki Konfederasyon temsilcisi, Britanya posta buharlısı *Trent*'le seyahat ettikleri sırada Birlik askerleri tarafından gözaltına alınmıştı.[5] Britanya hükümetinin üyeleri, birçok kişinin Birleşik Devletler güçleri tarafından gemiye yapılan müdahaleyi Britanya'nın egemenliğini ihlal olarak gördüğü bu eyleme karşılık verip vermemeyi tartışırken, Londralı gazete satıcıları manşeti haykırıyorlardı "New York'u Topa Tutmalıyız!"[6]

İngiltere'nin kuvvetli kölecilik karşıtı duruşuna karşın, siyasi güç sahibi tekstil tüccarları, Birleşik Devletler köleliği kaldırdığı takdirde ucuz pamuk arzının ortadan kalkacağından korkuyorlardı.[7] Bunları eleştirenler ise, hükümetteki bakanları, Birleşik Devletler'deki çatışmaya Kuzey aleyhine girmek ve bu yolla Güney'deki pamuk oligarşisine destek vermek için *Trent* olayını bahane etmekle suçluyordu.[8] İngiliz işçi sınıfı, Kuzey'in tarafını tutuyordu (Birlik'in zaferini, kendileri gibi emekçilerin demokrasi zaferi olarak görüyorlardı) ve

Britanya savaşa girerse, İngiliz toplumunun temelinin çatırdayacağından korkuluyordu; çünkü, çatışmaya katılmak üzere askere alınacaklar, savaşa en karşı olan gruplardan olacaktı.[9]

Noel'in ertesi günü *Trent* olayı kapandı. Birleşik Devletler geri adım atmış[10] ve iki Güneyliyi serbest bırakmıştı; alıkoyma yasadışı olduğundan değil, onları tutuklayan kaptan usule uygun davranmadığından. Haber 8 Ocak'a kadar Londra sokaklarına ulaşmamış, ama ulaştığında da hızla yayılmıştı. Gazeteler üç adet akşam baskısı çıkarmak üzere fazla mesai yapmışlardı. Sert soğukta kalabalıklar, camekânlara asılı gazetelerden hikâyeyi izlemek üzere haber bürolarının önünde birikmişti. Manşetler o kadar tazeydi ki, mürekkepleri henüz kurumamıştı.[11]

Marx ve Engels Amerika savaş meydanlarındaki olayları takip ediyor ve konuyu, sanki Washington'da oturmuş, Potomac nehrini aşan topları dinliyormuşçasına tartışıyorlardı. Birleşik Devletler'e gitmiş olan birçok Alman göçmen, savaşa katılmıştı. Weydemeyer ve eski hasımları Willich, Birlik ordusuna katılmışken, Jenny'nin küçük kardeşi Edgar, Konfederasyon tarafındaydı.[12] Marx, köleliği kapitalist sömürünün en alçak biçimi olarak kabul ediyor ve hem Marx hem de Engels, sonlandırılmasını devrime küresel ilerleyişte önemli bir adım olarak görüyorlardı.[13] Ancak bu arada, savaşın geçimleri açısından sonuçları da söz konusuydu. Pamuk fiyatları tavan yapmış, Engels'in şirketinin kârlarını tepetaklak aşağı sürüklemişti. Marx'ın *Tribune*'den elde ettiği gelir, savaş nedeniyle önce yarı yarıya, daha sonra üçte iki oranında azalmıştı.[14] Nihayet Mart ayında *Tribune* kendisine yazarak, Londra muhabirlerinden artık makale istemediğini bildirmişti.[15]

Marx ailesinin durumu o kadar uzun zamandır öyle kötüydü ki artık kriz söz konusu değildi: Mali çöküntü yaşam tarzlarıydı. Marx yıllardır aileyi zar zor ayakta tutacak kadar para kazanmayı, borçlanmayı ve borçları kendi içinde oradan oraya kaydırmayı başarmıştı. On iki yıl boyunca nakit için Engels'e yaptığı başvurular, kötü düşünceli birinin gözünde, meslekten dilencilik izleri taşır nitelikteydi. Ancak Engels bunu böyle görmüyordu: Kazandığı paraya komünistçe bakıyordu, yani para, kendine ait olduğu kadar Marx'a ya da ihtiyacı olan herhangi bir "parti" üyesine de aitti. Engels'in gözünde Marx, partinin hedefleri doğrultusunda bir iktisat kitabı yazmakta olduğundan, parayı hak ediyordu. Proje tekrar tekrar ertelendiğinde ya da Marx'ın o ana dek verdiği ürün hayal kırıklığı yarattığında, bu Engels için hüsran kaynağıydı, ancak nakit akışını kesmenin bir nedeni olamazdı. Ne var ki, Amerikan İç Savaşı, Engels'e yapmamış olduğunu yaptırma tehdidi taşıyordu. Zamanlama daha kötü olamazdı. Marx son çaresine, enişteşine zaten başvurmuştu ve yakın zamanda tekrar gidemezdi. Bu açıkgöz işadamına, kendisini, sadece geçici bir süreliğine para sıkıntısı çeken başarılı bir yazar olarak pazarlamıştı.

1862'ye gelindiğinde Engels'in fabrikasına gelen siparişler kesilmişti ve yarı zamanlı çalışmaya başlamıştı. Engels, Birleşik Devletler savaşı sonlanmadığı takdirde yıllık gelirinin sadece yüz sterlin, genellikle Marx ailesine gönderdiği miktara kadar düşeceğini hesaplamıştı. O bahar Engels, Marx'a, Temmuz'a kadar pek bir şey gönderemeyeceğini söylemişti.[16] Durumlarını kaba, ama özlü biçimde özetliyordu: "Altın sıçma sanatını keşfetmediğimiz takdirde, ilişkilerinden şu ya da bu yolla bir şeyler koparmandan başka seçenek görünmüyor. Bunu düşün."[17]

O yıl Jennychen on sekizine basmıştı, ama serpilmekten uzaktı. Bir önceki yıl aşırı derecede zayıflamıştı. Bunun bir nedeni basitçe yoksullukken, hayal kırıklığının da etkisi vardı. Kendini artık ailesinden bağımsız olması gereken bir yetişkin olarak görüyordu. O dönem için bunun anlamı bir koca bulması gerektiğiydi, ama böyle bir isteği yoktu. Bunun yerine, ailesinden gizli olarak, tiyatro eğitmenliği yapan Amerikalı bir aktrise başvurmuştu.[18] Ancak bir ilerleme sağlamaya kalmadan hasta düştü.[19] Marx bu oyunculuk girişimini öğrendiğinde, kızının kötü sağlığını ve âni kararını, mali sıkıntılarının yarattığı "gerilim ve ... utanç"a bağlamıştı. Engels'e, "NEREDEN BAKARSAN BAK, böyle it gibi yaşamaya DEĞMEZ" diyordu.[20]

Engels aileye, para yerine, sekiz şişe kırmızı şarap, dört şişe 1846 Ren şarabı ve iki şişe şeri {sherry} göndermişti. Ardından, iki adam, harcamaları kısmak ve yeni nakit kaynakları bulmak üzere çalışmaya başlamışlardı. Engels masrafları azaltmak için Mary ve Lizzy'nin yanına taşınmış, ancak görünüşü kurtarmak için şehirdeki dairesini boşaltmamıştı.[21] Marx Jenny'yi kendinden daha şanslı olup olmadığını görmesi için borç dairesine göndermiş ve Marx'lar, çocukların sahip oldukları her şey ve de Lenchen ve Marianne'in eşyaları dahil, çizme ve ayakkabılarına kadar ellerinde ne varsa rehinci dükkânına vermişlerdi.[22]

Mali işler biraz düzelene kadar Marx, (gazı kesmekle tehdit eden) gaz şirketinden, ("terbiyeden tamamen yoksun yabani") piyano öğretmeninden, okul harçlarından ("çocukları rezil etmemek için elimden geleni yapıyorum") ve muhtelif diğer "İblis evlatları"ndan[23] kaçmak için "ortadan kaybolmuştu." Jenny, para bekleyen adamlara, kocasının evde olmadığını ve ne zaman döneceğini bilmediğini söylüyordu. Marx Engels'e evden ayrılırken tebdili kıyafet çıktığını söylemişti[24] (ancak, tanınmamak için ne kılığa girdiğini ne yazık ki açıklamamıştı).

❊ ❊ ❊

Marx için aksi gibi, yaşadığı şehir, Mayıs 1862'de, 1851'deki fuar gibi dünyanın her yerinden ziyaretçi çekecek olan Büyük Londra Fuarı'na ev sahipliği yapıyordu.[25] Lassalle, Temmuz'da geleceğini ve Grafton Sıraevleri'nde kalmayı düşündüğünü bildirmişti ve belli ki, bir yıl önce Marx'a Berlin'de göstermiş

olduğu misafirperverliğin karşılığını bekliyordu.[26] Marx'ın, kendine geyik eti ve dağ gibi dondurmayla ziyafet çeken Lassalle'i şöyle dursun, kendi ailesini doyuracak dahi parası yoktu.[27] Ne var ki, yedi haftadır tek bir kuruş bile kazanmamış olmasına karşın, Marx hayır diyememişti. Bitmez tükenmez kara günlerini Engels'e şöyle aktarıyordu: "Karım her gün kendisinin ve çocukların ölüp de güvenli bir mezara girmesini dilediğini söylüyor ve onu suçlayamam. Böylesi koşullarda yaşanan utancın, işkencenin ve tehditlerin yarattığı endişenin gerçekten tarifi yok. ... Arkadaşlarının eğlendiği FUAR MEVSİMİNDE, talihsiz çocuklarımın, birisi gelecek de içine düştükleri rezaleti görecek diye korku içinde yaşamalarından dolayı daha da fazla üzüntü duyuyorum."[28]

Lassalle Londra'ya 9 Temmuz'da gelmiş ve birkaç hafta kalacağını açıklamıştı.[29] İlk günden aile, kendisini dünya tarihinin merkezinde gören bu otuz yedi yaşındaki avukatın tantanası karşısında donakalmıştı. Melodramlara yakışır el kol hareketleriyle birlikte bir kâhin edasıyla, aşırı tiz bir sesle konuşuyordu[30] ve Jenny'nin dediğine göre, öyle bir gürültü çıkarıyordu ki, komşular rahatsız olmuştu. Jenny, Lassalle'in, şaşkına dönmüş dinleyicilerine, kendi usulüne göre yönelttiği bir soruyu hatırlıyordu: "Bir antik Mısır uzmanı olarak dünyayı kendime hayran mı bıraksam, yoksa bir eylem adamı, bir siyasetçi, bir savaşçı ya da asker olarak, on parmağımdaki on marifeti mi sergilesem?"[31] Lassalle'in büyüklenmeleri yetmiyormuş gibi, bir de kendini Don Juan olarak görüyordu.[32] Marx kadınları dehşete düşmüşlerdi. Onu pisboğaz bir zampara, idealist kisvesi kuşanmış uçkuru düşük biri [Priapus] olarak görüyorlardı.[33]

Ziyareti süresince Lassalle kendisi için bol keseden para harcamış ve hiç pişmanlık göstermeden, yanlış gitmiş olan bir spekülasyon yüzünden 750 sterlin kaybetmiş olduğunu anlatmıştı. Ama Marx'a cüzi miktarda bile borç vermeye istekli görünmemişti.[34] Bunun yerine, Marx ve Jenny'nin kızlarından birini Kontes von Hatzfeldt'e yoldaşlık etmek üzere Berlin'e göndermeyi isteyip istemediklerini sormuştu. Marx, kızgın şekilde Engels'e, "Bu berbat durumda olmasaydım ve bu sonradan görmenin savurduğu parayla attığı havalar sinirime dokunmamış olsaydı, beni gülmekten kırıp geçirirdi. Onu geçen yıl son gördüğümden bu yana, aklını tamamen kaçırmış" diyordu.[35]

Marx ve Jenny, Lassalle'in bilgiçliklerini haftalarca dinledikten sonra daha fazla dayanamamışlar ve Lassalle'i kudurtma pahasına, planlarıyla dalga geçerek kendilerini eğlendirmeye karar vermişlerdi. Marx'ın dediğine göre: "Bağırdı, yüksekten attı, kendini oraya buraya attı ve nihayet, siyaseti anlamak için fazla 'soyut' olduğuma kendi aklınca kanaat getirdi."[36] Jenny, Lassalle'in, kendisi gibi büyük bir adama yakınlık duymadıklarını keşfeder keşfetmez, aceleyle gitmeye davrandığını bildiriyordu.[37] Ancak ayrılışı tiyatro gibiydi. Marx yoksulluğunun bütün gerçeğini davetsiz misafirinden saklı tutmaya çalışmıştı. Ne var ki, Lassalle'in ziyaretinin son gününde, ev sahibi kapıya dayanmış, artık

gecikme kabul etmeyeceğini ve derhal ödeme yapılmazsa, Marx'ın evine icra görevlisi göndererek, ailenin tüm eşyalarını sattıracağını söylemişti. Aynı gün Marx, ayrıca, vergi tahsilatı talepleri ve, borçları kapatılmadığı takdirde erzak teminini durdurup mahkemeye başvurmakla tehdit eden, çeşitli satıcılardan mektuplar almıştı. Marx, alacaklılarının, ev sahibinin nihai girişimini haber alıp ona katılmaya karar vermiş olduklarından şüphelenmişti. Marx, durumu faş olunca, utanç verici ayrıntıları da ortaya dökmüştü. Lassalle yakınlık göstermiş, ancak kendisinin de sıkışık olduğunu ve Ocak'ta sadece on beş sterlin verebileceğini söylemişti. Bu arada, Marx, Lassalle'in adını başkalarından para elde edebilmek için teminat olarak kullanabilirdi.[38]

Marx bu hikâyeyi Engels'e anlattığında, o da kendi derdini paylaşmıştı. Kendi durumu da, günbegün kötüye gidiyordu, ancak üç aylık harcamaları, çizmelerini rehinciye vermek zorunda kalmış gibi durmuyordu. Engels atının bakımı için 15 sterlin ve terzisi, kunduracısı, gömlekleri ve puroları için 25 sterlin ödemek zorunda olduğundan şikâyet ediyordu. Ancak en büyük harcaması Marx olmaya devam ediyordu: Marx'a doğrudan verdikleriyle onun için ödediği faturalar 60 sterlin[39] tutuyordu ve Marx'a, onu şimdi ortada bırakmayacağına dair teminat veriyordu. "Düşünüyorum ki birbirimize karşılıklı olarak elimizden geldiğince yardım etmeliyiz. Dava söz konusu olduğunda, bu ana kadar hangimizin 'para sızdıran', hangimizinse 'sızdırılan' olduğu bir önem taşımıyor. Zira bu roller yer değiştirebilir."[40]

Ancak Engels Marx'ın, ya ailesinden para alarak ya da 70 sterlin kadar para getireceğini tahmin ettiği kitabını bitirerek bir tür "mali hamle" yapmasını rica ediyordu.[41] Bu sırada Engels, Lassalle'in ismini teminat olarak kullanıp Marx'a bir önceki üç ayda göndermiş olduğuna ek olarak 60 sterlinlik bir ödemeyi ayarlamak üzere büyük çaba göstermişti.[42] Bu mali işlem Lassalle'i çileden çıkarmıştı. Ya Marx'a ayrılırken ettiği teklifi unutmuş ya da Marx onu kendi çıkarına, bilerek yanlış yorumlamıştı. Her halükârda işlem tamamlanmıştı ve Lassalle'in nasıl hissettiği, ne Marx'ın ne de Engels'in umurundaydı.[43]

Marx parayla en ısrarlı alacaklılarına ödemeler yapmış ve Ağustos sonunda aileyi Ramsgate sahiline göndermişti. Marx Jennychen'in sürekli kötü giden sağlığından kaygı duyuyordu. Kilo kaybının yanı sıra, sadece soğuk algınlığından daha ciddi bir hastalığa işaret eden sürekli bir öksürüğe tutulmuştu.[44] Engels'e, "Dünyadaki en mükemmel ve yetenekli çocuk" diye yazıyordu. "Ama işte iki misli dert çekiyor. Bir kere, fiziksel nedenlerden. Ve bir de bizim maddi DERTLERİMİZDEN."[45] Aile uzaktayken Marx eniştesinden para bulabilmek üzere bir kez daha Hollanda'ya gitmişti, ama Philips'in de seyahatte olduğunu öğrenmişti. Ardından annesini görmeye Trier'e gitmişti. Her zamanki gibi annesi yardım etmeyi reddetmiş ve Marx, Nanette'le olan karşılaşmalarından tazelenmiş şekilde olsa da, yolculuğa başladığından daha yoksul olarak geri dönmüştü.[46] Kendini Nanette'in gözünden görüp gerçekte olduğunu bildiği, ailesine

karşı yerine getirmekten aciz olduğu yükümlülükler altında her yerden kovalanan bir dilenci olarak değil, zarif bir filozof ve yazar olarak hayal edebiliyordu.

Marx kendini "barut fıçısı üzerindeki adam" diye niteliyordu ve Eylül'de Londra'ya döndüğünde daha önce hiç aklından geçirmediği bir adım atmıştı: Bir işe başvurmuştu. Engels'e, 1863'ün başında İngiliz demiryolları dairesinde işe başlama ihtimali olduğunu söylemişti.[47] Şimdi her ikisi de "sızdırılıyordu." Amerikan İç Savaşı'nın hızlıca sonuçlanacağına dair ümitleri boşa çıkmış görünüyordu. Amerikan tarlalarını ölüler ve ölmekte olanlarla dolduran çatışma, aynı zamanda, İngiliz pamuk sanayiini de yere sermişti. Engels, 1862'nin güzüne gelindiğinde pamuk fiyatının beş katına çıkmış olduğunu söylüyordu. Daha önce ucuz ve bol olduğuna güvendikleri bir kumaş için bu kadar fahiş fiyatlar ödemek istemeyen müşteriler, tek tek çekiliyordu.[48] Kasım geldiğinde Engels "iyice batmış" olduğunu ilan etmişti.[49]

Marx şimdi Laura ile birlikte[50] Britanya Müzesi'nde gazete ve devlet belgelerinden savaşı takip ediyordu. Ayrıca, İngiliz basınının çatışmanın gidişatı hakkındaki bazı ayrıntıları vermediğini düşündüğünden, bir Amerikan kahvehanesinde, (hem güney eyaletlerinde hem de kölelik karşıtı kuzey eyaletlerinde çıkan) Birleşik Devletler gazetelerini okuyordu.[51] Savaş ilerledikçe, –"tarih sayfalarında benzeri olmayan bir şahsiyet" dediği– Lincoln'a olan hayranlığı artmıştı. Marx, hukukçu ağzıyla yazılmış olmasına karşın, (Marx'ın "köleliği kaldırma manifestosu" diye adlandırdığı) Lincoln'ın Özgürlük Bildirgesi'nin, "Birlik'in kurulmasından bugüne Amerikan tarihindeki en önemli belge" olduğunu ilan etmişti ve Lincoln'ın tarzı duygusallıktan uzak olsa da, Avrupalı liderlerin önemsiz şeylere giydirdikleri törensellikten, insanı serinleten bir uzaklaşma olduğunu söylüyordu: "Yeni dünya, siyasi ve toplumsal örgütlenme biçimiyle, iyi niyetli sıradan insanların, eski dünyada sadece kahramanların başarabileceği büyük işleri gerçekleştirebileceğini kanıtlamakla, en büyük zafere ulaşmıştır!"[52] Marx o zamanki Amerika için, "oradaki olaylar dünyayı dönüştürecek nitelikte" diyordu.[53]

Marx, demiryolu işine, el yazısı kötü olduğu için girememişti. Engels'in onun için yazın ayarladığı altmış sterlin tükenmişti ve yeni yılın yaklaşıyor olması, en acili Ocak'ta ödenmesi gereken kira olmak üzere, yeni para ihtiyacı anlamına geliyordu.[54] Seçenekleri tükenmiş olan Marx Jenny'yi, çalışmaları hakkında "yazı çizi beyefendileri"ni ve yoksulluk çektiği zamanlarda borç vermiş oldukları bir bankacı dostu görmesi için Paris'e göndermişti. Yolculuk, en başından itibaren öyle aksiliklerle gölgelenmişti ki, Marx, o kadar trajik olmasalar gülünç bile olabileceklerini söylüyordu.

Jenny'nin Fransa'ya geçmek için bindiği gemi öyle bir fırtınaya yakalanmıştı ki hemen yanı başında bir başka tekne batmıştı. Bankacının evine gitmek için bir trene binmek üzere Paris'e ulaşmayı başarmıştı, ancak tren makine sorunu

nedeniyle iki saat geç kalkmıştı. Ardından bindiği bir omnibüs devrilmişti.[55] Ve nihayet bankacının evine ulaştığında, adamın bir gün evvel ağır bir kalp krizi geçirdiğini öğrenmişti. Jenny Paris'ten elinde, gazeteci bir dostlarının Marx'ın bir sonraki fasikülü çıkar çıkmaz Fransızca olarak da yayımlanacağına dair verdiği sözden başka pek bir şey olmadan ayrılmıştı.

Başına gelenler bunlarla da kalmamıştı. Londra'da bindiği fayton başka bir faytonla çarpışmış, iki araç birbirine dolandığından, Jenny, bavullarını ve yolculuk sırasında aldığı Noel hediyelerini taşıyan iki oğlanla birlikte, çamur içinde ve yağmur altında eve yürümek zorunda kalmıştı. Böylesine zahmetli bir yolculuğun ardından sıcak bir karşılama uman Jenny, evde dikkat çekici bir sessizlikle karşılaşmıştı. Lenchen'in kız kardeşi Marianne sadece iki saat önce ateşli romatizmadan ölmüştü. Jenny bir dostuna, "Jenny ve Laurachen solgun ve tedirgin bir halde bana doğru geldiler ve Tussychen'i göz yaşlarına boğulmuş buldum. ... Kardeşler birbirlerini öyle çok seviyorlardı ki, Helen'in acısını tahmin edebilirsin."[56]

Marianne, Noel arifesinde, Marx'ların evinde bir tabuta yerleştirilmiş ve üç gün sonra toprağa verilmişti.[57] Ne Noel ağacı, ne erikli puding, ne de ökseotu vardı. Bunların yerine, koyu renkli tabut tatil boyunca ailenin salonunda beklemişti. Jenny, "Bütün aile[nin] sessiz ve üzgün [olduğunu]" söylüyordu.[58]

Marx'ın hayatında, son derece bencil olduğunu gösterdiği birçok örnek vardı. Bazı zamanlar, en çok sevdiklerinin dahi duygu ve ihtiyaçlarına çıldırtıcı derecede gözlerini kapıyordu. Ocak 1863'te bunun bir örneği yaşandı. Ayın yedisinde Engels Marx'a, yirmi yıllık hayat arkadaşı ve karım dediği kadının ölmüş olduğunu bildirmek üzere kısa bir not yazmıştı: "Dün akşam yatağa erken gitti ve Lizzy gece yarısından önce yatmaya gittiğinde, onun çoktan ölmüş olduğunu fark etti. Çok âni oldu. Kalp yetmezliği ya da inme. ... Nasıl hissettiğimi anlatamam. Zavallı kız beni bütün kalbiyle seviyordu."[59] Marx'ın yanıtı ertesi gün gelmişti. İlk iki satırı Mary konusundaki şaşkınlığını ve üzüntüsünü bildiriyordu ve ardından gelen otuz bir satırı, kendi mali sorunlarına ayırmıştı. Tabii Marx'ın, kendi derdini Engels'le paylaşarak, "bir felaket bir diğerinden uzaklaştıra[cağından] ona "çivi çiviyi söker tedavisi" uygulayacağını umduğunu söylemekle, Engels'in sevgili yoldaşını andığı varsayılmazsa. Ya da belki Engels, Marx'ın benzer derecede şefkatli şu cümlesinde teselli bulmalıydı: "Mary yerine, zaten fiziki hastalıklarla boğuşan ve yaşamdan payını yeteri kadar almış annem olmalıydı, değil mi?"[60]

Engels bir karşılık vermek için neredeyse bir hafta beklemişti ve yanıtı geldiğinde, karşısındakini dehşete düşüren buyurgan bir Prusyalı konuşuyordu. "Bu defa, başıma gelen felaketin ve senin bunu buz gibi karşılamanın, sana daha önce bir yanıt vermemi düpedüz imkânsız kıldığını anlayacaksındır. Maganda tanıdıklarım dahil tüm arkadaşlarım, pek haklı olarak beni derinden sarsmış

olan bu olay vesilesiyle, bekleyebileceğimden daha büyük bir anlayış ve dostluk gösterdiler. Sense bunu, 'hissiyattan uzak düşünce tarzının' üstünlüğünü ortaya koymak için uygun bir zaman diye düşündün. Öyle olsun!"[61]

Marx cevap yazmak için daha da fazla beklemişti. En çok saygı duyduğu ve yardımına muhtaç olduğu adamın gözünde kendini affettirmeye çabalayan pişmanlık dolu mektubunu yazması için on bir gün geçmesi gerekmişti. Soğukluğunun nedenini açıklarken, esas itibarıyla Jenny'yi suçluyordu. Mary'nin ölüm haberini aldığı gün eve bir haciz memurunun atandığını açıklıyordu. Marx faturayı ödeyemediği için kızları okula göndermemişti ve zaten giyecek düzgün bir kıyafetleri de yoktu. Jenny ondan, içinden geçtikleri darboğazı Engels'e anlatmasını istemiş ve Marx da mektubu postaya verir vermez pişman olmuştu. Engels'in ikinci mektubunun aklını başına getirdiğini itiraf ediyordu ve şimdi, aylar önce ulaşmış olduğu bir sonuca uygun adımlar atmaya karar vermişti. Ailenin hayatta kalabilmesinin tek yolu, Marx'ın iflasını ilan etmesi, iki büyük kızının mürebbiye olarak çalışmaya gönderilmesi, Lenchen'in başka yerde işe girmesi ve Jenny ve Tussy'yle birlikte, bir keresinde Kızıl Wolff'un talihsiz bir döneminde yaşamış olduğu, belediyenin işlettiği bir pansiyona taşınmalarıydı.[62]

Engels, Marx'ı affetti. Jenny, Lenchen ve sayısız başkaları gibi Marx'ın kişisel kusurlarının farkındaydı, ama onlar gibi o da onu, bu kusurlarının harikulade özelliklerini, –kafa gücünü, ince zekâsını ve hatta (böyle zamanlarda bunları hatırlamak ne kadar zor olsa da) sevgi ve sadakat yeteneğini– gölgelemesine izin vermeyecek kadar çok seviyordu. Diğerleri gibi Engels de kendini, büyük şeyler beklediği bu adamı korumakla görevli hissediyordu. Marx'a, Mary'nin ölümüne verdiği karşılığı kafasından atamasa da, meseleyi geride bırakmak istediğini söylemişti: "Yıllarca bir kadınla, ölümünden korkunç şekilde etkilenmeden yaşanamaz. Onunla birlikte, gençliğimin son kalıntılarını da gömüyormuş gibi hissettim. ... Mary'nin yanı sıra en eski ve en iyi dostumu da kaybetmediğime memnunum." Engels, ardından, yolsuzluktan başka bir anlama gelmeyen bir parasal işlem yaptığını (Ermen & Engels'e yazılmış bir senedi Marx'a ciro etmişti), ailenin evinde kalabilmesi ve çocukların okula dönmesi için yüz sterlin gönderdiğini bildirmişti. Kendisine gelince, acısını dindirmek için Slav dilleri çalıştığını, "ama yalnızlı[ğın] çekilmez" olduğunu söylüyordu.[63]

1863 kışından Marx ailesi de payını almıştı. Nisan'da Jennychen tekrar hastalanmış, Jenny yatağa düşmüş ve kulakları neredeyse hiç duymaz olmuştu (muhtemel nedeni çiçek hastalığının kalıntılarıydı)[64] ve Marx, yaşadığı en kötü karaciğer nöbetini geçiriyordu. Ancak iktisat elyazması üzerinde inatla didinmeye devam ediyordu ve Engels'e, Mayıs'ta "Allah'ın belası kitabın" temiz bir kopyasını hazırlayıp bir yayıncı bulmak üzere Almanya'ya götürmeyi umduğunu bildirmişti.[65] İkinci fasikülün ilkine kıyasla "yüzde yüz daha anlaşılır"

olacağına emin olduğunu söylüyordu.[66] Marx gündüzleri evde çalışmadığını, dağ gibi birikmiş faturalar nedeniyle "dırdır"ın had safhaya tırmandığı evden uzaklaşmak için, ağrılar içindeki vücudunu Britanya Müzesi'ne sürüklediğini anlatıyordu.[67] Dostunun açıklamalarından belki de bir yardım çığlığı sezmiş olan Engels, Marx'a borçlarını ödemeye yetecek kadar para göndermiş ve Jenny'nin Almanya'daki bir dostunun ek katkısıyla, Marx kadınlarını tatil için deniz kenarına yollamıştı.[68]

Lenchen, hasta düşmüş bir kız kardeşiyle ilgilenmek için Almanya'ya gittiğinden, hep beraber evi çekip çevirmekle meşguldüler. Laura yetenekli bir aşçı olduğunu kanıtlamıştı; enfes turtalar, pastalar ve soslar yapıyordu. Jennychen kendine "çizme çekeceği" diyordu, çünkü yerleri süpürmek ve temizlik onun göreviydi. Bulaşık yıkama işini Jenny üstlenmişti, çünkü kızlarının ellerinin zarar görmesini istemiyordu. Hatta Jenny'nin "giysi şubesi" diye adlandırdığı işlere de el atmışlardı: boyama, yıpranmışları tersyüz etme ve yeniymiş görüntüsü vermek için eski elbiseleri yamalama.[69] (Bu tadilat işleri her zaman başarılı olmuyordu. Bir önceki yıl, mahallenin çocukları, garip ev işi şapkası yüzünden Tussy'yi alay konusu yapmışlardı.[70])

Kızlar şimdi, devamlı saygın görünmek zorunda kalacak kadar toplumsal yaşama karışmışlardı (Jenny bir dostuna hiç gösteriş sahibi olmadıklarından gizlice şaşırmış olduğunu söylüyordu: "daha da [şaşırıyorum], çünkü anneleri onların yaşındayken hiç öyle değildi.")[71] Evlerini ziyaret eden arkadaşları arasında kısa süre sonra genç erkekler de olacaktı ve Jenny'ye göre, kızların bir koca bulma gibi bir hevesleri olmasa da, ailenin onlar üzerinde iyi bir intiba bırakması özellikle önemliydi.

Laura, annesini Trier'in gözdesi yapan aynı açık kumral saçları ve yeşil gözleriyle güzel bir genç kadına dönüşmüştü. Ayrıca içinde büyüdüğü yoksulluğu yalanlayan bir mesafeye ve asalete sahipti. Kibirden uzak bir gurur ve ağırbaşlılık sergiliyordu. Gözleri ateşli bir neşeyle parıldayan yetenekli bir yazar ve dilbilimciydi. Mutfakta da müzenin Okuma Salonu'nda olduğu kadar rahattı. Balo salonunda ne kadar dengeliyse, denizde yüzerken o kadar becerikliydi. Üç kızın içinde Laura, "her şeye" karşı en merak dolu olanıydı.[72] Lakaplarından biri, eski bir romanda aranılan bir terzinin adından esinlenmiş Kakadou idi ve bu lakabı, Marx kadınlarının arasında en tarzlı giyinen olmasıyla kazanmıştı.[73] Buna karşılık Jennychen, daha karmaşıktı; kız kardeşine kıyasla, hem daha güçlü, hem daha kırılgandı. Marx'ın en büyük kızı, kız kardeş ve kız evlat rolünün ötesine geçmek için yanıp tutuşuyordu. Düşünsel olarak bir orta sınıf erkek çocuğu gibi yetiştirilmişti; kendisine meydan okuyacak zorlu işlere girişmek ve kendine ait bir yol açmak için can atıyordu. Jennychen hoş bir kadındı, ancak Laura gibi klasik bir güzelliği yoktu. Uzun boylu ve şekilliydi, ama hatları kardeşininki kadar düzgün değildi ve annesi burnunun çok ufak ve kalkık olduğunu söylüyordu.[74]

Fiziksel farklarına karşın, Jennychen ve Laura birbirlerine çok benziyorlardı ve birbirlerinin en yakın dostuydular. Çocukken, anladıkları kadarıyla ailenin görüşlerini paylaşmışlar ve şimdi, bu görüşlerin kendilerini dostlarının kucakladığı topluma yabancılaştırdığının farkında birer genç kadına dönüştüklerinde de, destek için, ebeveynlerinin gözlerinden kaçan üstü kapalı yollardan birbirlerine yaslanmışlardı. (Örneğin bir keresinde, Jennychen hastalanmış ve Lenchen, Jenny ve Marx ona yiyecek ve ilaç bulma derdine düşmüşken, Laura moralini iyi tutması için ona her gün bir şiir yazmıştı.[75] Kız kardeşinin hastalık belirtilerinin fiziksel olduğunu, ama ruhsal rahatsızlıktan kaynaklandığını anlamıştı.) İki genç kadın, ailelerinin sayısız karanlık günlerinde birbirlerine destek olmuşlardı ve olmaya devam ediyorlardı.

Lenchen'in geri dönmesinin ardından Marx kadınları Hastings'te, üç geniş pencereye ve bahçeye sahip bir daire kiralayıp orada dört hafta kalmışlardı. Asıl eğlenceleri denizdi. Jenny kızları kayık gezintisine ve yüzmeye götürmüş, istiridye yemişler, bir parlamento üyesinin bahçesindeki havai fişekleri izlemişler ve Jennychen'in bile yanakları yeniden al al olana kadar tepelerde yürüyüşler yapmışlardı.[76] Londra'ya döndüklerinde de, Marx'ın yokluklarında kitabında oldukça ilerlemiş olduğunu görmüşlerdi. Metin yedi yüz sayfayı geçmişti ve Jenny dostlarına kitabın Alman topraklarına "bir bomba gibi düşece[ğini]" söylüyordu.[77]

Her şey yoluna girmiş görünürken, Marx'ın çalışması yeni bir şikâyetle sekteye uğramıştı: Biri çenesinde, diğeri sırtında iki çıban çıkarmış, ikincisi korkutucu boyutlara ulaşıp sonunda yumruk büyüklüğünde bir kara çıbana dönüşmüştü.[78] Doktorlar temizlik eksikliği ve genel sağlığının bozukluğunu suçluyorlardı, ancak Jenny, çıban çıkarmasını, Marx'ın geçen aylar içindeki yoğun çalışma alışkanlıklarına yoruyordu: Bu sürede "her zamankinin iki katı tütün iç[miş] ve üç katı kadar çeşitli haplar yut[muştu]." Hayal kırıklığını Engels'e yazdığı mektupta şöyle ifade ediyordu: "Kahrolası kitap hiç bitmeyecekmiş görünüyor. Hepimizin üzerine karabasan gibi çöktü. CANAVAR GÜN YÜZÜNE çıksa artık!"[79] Bu sırada acılar içindeki Marx, yatağına sığınmıştı.

Doktorun biri, aileye, Marx'ın sırtına her iki saatte bir sıcak lapayla pansuman yapılması ve olabildiğince çok yiyip içmeye zorlanması talimatını vermişti. Marx'ın yemekle hiçbir zaman fazla arası olmamıştı, ama içki acıyı dindirmekte yardımcı oluyordu ve takip eden iki hafta boyunca, günlük tayını, bir buçuk kuart {yaklaşık yarım litre} kara bira, üç ila dört kadeh Porto ve yarım şişe Bordo şarabı içeriyordu. Jenny geceler boyu yatağının yanı başında oturmuş ya da yanında yerde uyumuştu. Mucize eseri ona bir şey olmamış, ama bakım işlerine yardım etmiş olan Lenchen, endişe ve tükenmişlikten hasta düşmüştü.[80]

Marx, Kasım sonunda Almanya'dan annesinin öldüğünü bildiren mektubu aldığında, ancak günde sadece yarım saat yürüyebilecek kadar düzelebilmişti.[81] (Annesi, çok önceden ölüm tarihini ve saatini doğru tahmin etmişti: 30 Kasım

öğleden sonra saat dörtte, evlendiği gün ve saatte.[82]) Hâlâ kendine gelememiş ve zayıf durumda olsa da, Trier'e gitmesi gerekiyordu. İki dev şişe ilaçla donanmış şekilde yola düşen Marx, hâlâ sızan yarasını sarmaları için yolda karşısına çıkacak "iyilik perilerine" güveniyordu.[83]

Marx, Trier'e sorun yaşamadan varmış, annesiyle ilgili işlerin asıl Hollanda'da görülecek olduğunu öğrenmişti. Annesinin vasiyeti, karmaşık dediği bir haldeydi ve Lion Eniştesi, vasiyeti uygulayacak iki kişiden biriydi. Ancak henüz Trier'deyken, belki annesinin ölümü, belki de hastalığı nedeniyle Jenny'ye, sanki birçok acı hiç yaşanmamış ve tekrar Renanya gençlik günlerindelermiş gibi, geçmiş yılların tüm çilelerini silmeye çalışan duygusal bir aşk mektubu göndermişti. 15 Aralık 1863'te şöyle yazıyordu:

> Sevgili, tatlı, canım Jenny...
>
> Sana uzun süredir yazmadıysam, bunun nedeni kesinlikle unutkanlık değil. Tam tersine. Gençliğimin en mutlu günlerini hatırlattığı ve en büyük hazinemi içinde barındırmış olduğu için, ilgimi herhangi bir Roma kalıntısından daha çok çeken (Neustrasse üzerindeki) eski Westphalen evine her gün bir gezi yaptım. Dahası, her gün ve her taraftan, bana, "Trier'in en güzel kızı"nı ve "balo kraliçesi"ni soruyorlar. Bir adam için karısının bütün bir şehrin hayalinde "büyüleyici bir prenses" olarak yaşıyor olması, Allahına kadar mutluluk.[84]

Marx bir hafta sonra Hollanda'ya gitmek üzere Trier'den ayrıldı. Ancak oradayken, bir öncekinin hemen altında bir kara çıban –ya da kendi dediği gibi "ikinci Frankeştayn"– belirmişti. Bir kez daha acı içinde gücünü yitirmiş ve Londra'ya Ocak'a kadar dönemeyeceğini düşünmeye başlamıştı. Engels'e, lapa pansumanını bizzat eniştesinin yaptığını, alımlı ve esprili kuzini, yirmi yedi yaşındaki Nanette'in kendisine "örnek bir şekilde bakıp [onu] şımarttı[ğını]" söylüyordu.[85]

Marx acı çekiyor olsa da tatil dönemi boyunca sıcak tutulmuş ve iyi beslenmişti. Bu sırada Jenny'yle çocuklar, Londra'da yine Engels'in eline bakıyorlardı. Pencerelerin dışından buz saçakları sarkıyordu ve Grafton Sıraevleri'ndeki odaları sıcak tutabilmek için tonlarca kömüre ihtiyaç duyuluyordu.[86] Bir Viktorya evini ısıtmak için her ay bir ton kömürün mahzende saklanması olağandı. Çok beklenen teslimatın atın sürdüğü kömür arabasıyla yapılması, son sınırına dayanmış aile için bir fatura daha demekti.

Marx Jenny'ye Noel'de mektup yazmamıştı ve bundan dolayı Jenny, sekiz günlük yazışma kıtlığını sonlandırmak amacıyla, "gül rengi girişim" dediği bir mektup göndermişti. Az çok ikiyüzlülükle, Marx'a Hollanda'da iyi bakıldığını bilmeseydi, kendini bayram zamanı "çok, çok terk edilmiş" hissedeceğini söylüyordu. Ardından Londra'daki alabildiğine kasvetli kutlamalarını tarif ediyordu ki Marx'ın bunu, Jenny'nin gerçekten de "çok, çok terk edilmiş" his-

setmiş olduğuna dair bir işaret olarak yorumlamaması imkânsızdı. Noel ağacı ve süslemelerin yokluğunda, Jennychen ve Laura, yirmiden fazla bebeğe çeşitli kostümler giydirerek Tussy'yi neşelendirmeye çalışmışlardı. Bir tanesini, Tussy'nin saçından bir tutamı tutkalla çenesine yapıştırıp yaşlı bir Çinliye benzetmişlerdi. Ev sahibi kira için gelmemişti, çünkü Marx'ın evde olmadığını ve de, o ve "pek ilgili mahalleli" Marx'ın hasta olduğunu biliyorlardı. Ancak tatil sonlanır sonlanmaz ev sahibi ortaya çıkmıştı.

Bazı hoş gelişmeler de vardı. Aile yılbaşı akşamını evde, Fransız aile Lorimer'lerle birlikte geçirmişti. Saatin gece yarısını vurmasını dans edip şarkılar söyleyerek kutlamışlar, misafirleri sabah ikiye kadar kalmıştı. Ne var ki, tatilin yıldızı Lupus'un bir inceliğiydi. Kızlara üç sterlin vermiş, onlar da bütün ev halkını tiyatroya götürmüşlerdi. Jenny gecenin "tragédienne" {trajedi oyuncusu} Jennychen için büyük bir zevk olduğunu ve bir de bunun üzerine eve faytonla döndüklerini, herkesin çok memnun kaldığını söylüyordu. Ama söyleyiş biçimi, kendisinin aynı hissi taşımadığını gösteriyordu. Mektubunu her zamanki gibi binlerce öpücükle sonlandırmak yerine, "Şimdi güle güle koca oğlan! Arayı açmadan kendinden haber ver," diye bitiriyordu.[87] Ocak bitip Şubat başlayıp da Marx Londra'ya hâlâ dönmeyince, ümitsizliği artmıştı. Bir dostuna yazdığı mektupta, duygularını bütün çıplaklığıyla anlatıyordu: "Ondan uzakta, korku ve endişe içinde, uzun ve maliyetli hastalıklardan büsbütün kabarmış borç yükü altında neredeyse ezilmiş halde ... orada öylece, mutsuz, yalnız ve ümitsiz oturuyoruz."[88] Jenny ellinci doğum gününü kızlarıyla, ruh haline uygun rekor düşüklükteki hava sıcaklığında ve ayazda[89] kutlarken kendini tamamen terk edilmiş hissediyordu.

Jenny geriye baktığında, bu dönemi, en kötülerinden biri olarak görüyordu. Buna karşılık Marx –çıbancık diye bilinen bezelye büyüklüğündeki taze belalarından, golf topu büyüklüğündeki akıntılı kara çıbanlardan ve bunlardan kaynaklanan acı ve ateşten mustarip olmasına rağmen– eniştesine, Hollanda'da geçirdiği iki ayın hayatının en mutlu dönemlerinden biri olduğunu söylüyordu.[90] Londra'ya, 19 Şubat'ta, ayrıldığından daha besili olarak ve onu evde karşılayan kadınlardan hem ruhsal hem de bedensel açıdan daha sağlıklı bir halde döndü.[91] Marx'a, annesinin servetinden bin sterlin civarında bir miras kalmıştı, ancak tamamını hemen kullanamıyordu (ve yaklaşık üç yüz sterlini borçları kapatmak için harcanacaktı).[92] Marx paranın bir kısmını, Jenny'nin 1856'da yaptığı gibi, aileyi yeni ve daha iyi bir eve taşımak için kullandı. Grafton Sıraevleri, Dean Sokağı gibi ölümlerle lanetlenmemişti, ama neredeyse hiç bitmeyen bir perişanlığın sahnelenmiş olduğu yerdi. İlk taşındıkları andan itibaren bütün yaşantıları, Marx ve Jenny'nin evliliğini dahi zorlayan bir aşırı yalnızlık, hastalık ve yoksunluk içinde geçmişti.

Marx'lar yeni bir konut bulmak için fazla uzağa gitmemişler, Hampstead Fundalığı'nın yakınında kalmışlardı. Ne var ki, Maitland Park'ta, Modena

Villaları 1 Numara'daki güneşli, pahalı ve küçük bir kiliseye garipçe yakın konumdaki ev, birkaç gömlek daha üstündü.[93] Bu üç katlı banliyö villasının her odasında şömine bulunuyordu ve arkasında bir bahçe, önünde park, ana salonun hemen dışında da bir sera vardı. Kızların her birinin kendi odası olmuştu[94] ve Tussy'nin, şimdi iki köpek, üç kedi ve iki kuştan oluşan hayvanları için bolca yer mevcuttu.[95] Marx birinci katta parka bakan odayı çalışma odası olarak seçmiş ve evin geri kalanı kadınlara kalmıştı. Jenny burada hayata yeni baştan başlayabileceklerini hissediyordu. Kızlarının gururla sergileyebilecekleri ve annelerinin de evi kendisinin yetiştirildiği gibi, –sadece kısmen gerçek olsa da– inandırıcı saygınlıkta bir dış görünüşün ardında yönetebileceği bir evdi.

Marx, belli ki Grafton Sıraevleri'nden çıkarılacak, bir evi başta tutmaya yetecek kadar para olmasının ödemeleri devamlı yapabilmek anlamına gelmediğine dair dersi umursamadan, yıllık altmış beş sterlin gibi yüklü bir miktar karşılığında üç yıllık sözleşme imzalamıştı.[96] Her zaman olduğu gibi, aile de onunla birlikte, neşeyle bu savurgan maceraya atılmıştı.

Nisan sonunda Engels Marx'ı, Lupus'un sağlığından gitgide daha fazla endişe duyduğu konusunda uyarmıştı. Elli beş yaşındaydı ve elden ayaktan düşüren baş ağrıları çekiyordu, ancak doktoru onu sadece ayak parmağındaki gut için tedavi etmekle yetiniyordu. Engels'in başka bir doktor getirmesine karşın, Lupus'un durumu kötüye gitmeye devam etmişti. Sorunu ya beyin kanamasına ya da beyin hummasına benziyordu.[97] Marx da endişeye kapılmış ve 3 Mayıs'ta Manchester'a gitmişti. Altı gün sonra Lupus'un ölümünü haber vermek üzere Jenny'ye yazmıştı. Onu, ilk Brüksel'de kapılarına gelmiş bir yabancı olarak, 1844'ten beri tanıyorlardı. O günden itibaren sadık bir parti üyesi olmuştu –ailenin kendisi kadar vefalıydı. Marx, "Onunla birlikte üç beş dostumuz ve mücadele arkadaşımızdan birini yitirdik. Kelimenin en iyi anlamıyla dört dörtlük bir adamdı."[98]

Ertesi gün Marx Lupus'un ne kadar esaslı bir dost olduğunu öğrenmişti. Lupus Manchester'da geçirdiği yıllar boyunca özel öğretmenlik yapmış ve bekâr biri olarak içki dışında çok az harcaması olmuştu. Vasiyeti, yaklaşık bin sterlin biriktirmiş olduğunu ortaya çıkarmış ve bu miktardan Engels'e, doktoruna ve Schiller Enstitüsü'ne (Manchester'daki bir Alman kültür kulübü) yüzer sterlin bırakmıştı. Paranın geri kalanını, kitapları ve diğer eşyalarıyla birlikte Marx ve Jenny'ye vermişti.[99]

Lupus'un hediyesi karşısında hayrete düşmüş olan Marx, cenaze sırasında bir konuşma yapmış, dostunu anarken sesi kırılmıştı.[100] Ancak Engels için Lupus'un ölümü özellikle zordu, çünkü Mary gibi Lupus de gençliğinden beri dostuydu ve ona, bazen Manchester'daki "burjuva pisliği" dediği yaşam içinde kaybolduğunda, devamlı olarak büyük mücadelelerini hatırlatıyordu. Lupus'la neredeyse her gün görüşüyorlardı ve üzüntüyle, "Marx ve ben, onunla birlikte

en vefalı dostumuzu ve Alman devrimi de yerine konulmaz değerde bir adamı yitirdi," diyordu.[101]

Engels o kadar yalnız kalmıştı ki, Manchester'da kalmaya katlanamıyordu ve Marx onu Londra'ya davet etti. Yirmi yıldır ilk kez, kendilerini nadir buldukları bir rahat ve varlık içinde, Engels onlara değil, Marx ailesi Engels'e bakacaktı.

1 *MECW*, Cilt 41, s. 411.
2 Wilson, *Victorians*, s. 243-244; "Aleph", *London Scenes*, s. 162; Hudson, *Munby*, s. 111.
3 "Aleph", *London Scenes*, s. 162.
4 Edward Royle, *Radical Politics, 1790-1900*, s. 67.
5 *MECW*, Cilt 41, s. 335-336; Hudson, *Munby*, s. 111-113.
6 *MECW*, Cilt 19, s. 109.
7 *MECW*, Cilt 41, s. 291.
8 *A.k.*, s. 335-336.
9 *MECW*, Cilt 19, s. 137-138; D. G. Wright, *Democracy and Reform, 1815-1885*, s. 64.
10 *MECW*, Cilt 19, s. 137-138.
11 Hudson, *Munby*, s. 90, 113.
12 *MECW*, Cilt 41, s. 376, 416.
13 *A.k.*, s. 4 ve Cilt 19, s. 10.
14 *MECW*, Cilt 41, s. 414.
15 *A.k.*, s. 633 (notlar bölümü).
16 *A.k.*, s. 344, 347.
17 *A.k.*, s. 402.
18 *A.k.*, s. 341; Kapp, *Eleanor Marx, Cilt I*, s. 44.
19 *MECW*, Cilt 41, s. 341.
20 *A.k.*, s. 340-341.
21 *A.k.*, s. 343-344.
22 *A.k.*, s. 344, 354.
23 *A.k.*, s. 344, 369, 376, 388.
24 *A.k.*, s. 354.
25 *A.k.*, s. 365.
26 *A.k.*, s. 379.
27 Jenny Marx'tan Ferdinand Lassalle'e, 5 Mayıs 1861, Moskova.
28 *MECW*, Cilt 41, s. 380.
29 *A.k.*, s. 383.
30 *A.k.*, s. 389-390.
31 Robert Payne, *Marx*, s. 334.
32 *MECW*, Cilt 41, s. 389.
33 *A.k.*, s. 390; Eduard Bernstein, *My Years of Exile*, s. 158.
34 *MECW*, Cilt 41, s. 389, 399.
35 *A.k.*, s. 389.
36 *A.k.*, s. 390.
37 Robert Payne, *Marx*, s. 335.
38 *MECW*, Cilt 41, s. 399, 403.
39 *A.k.*, s. 392.
40 *A.k.*, s. 401.
41 *A.k.*, s. 402.
42 *A.k.*, s. 401, 406.
43 *A.k.*, s. 405-406, 409.
44 *A.k.*, s. 411, 419.
45 *A.k.*, s. 411.
46 *A.k.*, s. 415-416.
47 *A.k.*, s. 417, 425.
48 *A.k.*, s. 414.
49 *A.k.*, s. 427.
50 *A.k.*, s. 582.
51 *A.k.*, s. 429.
52 *MECW*, Cilt 19, s. 250.
53 *MECW*, Cilt 41, s. 421.
54 *A.k.*, s. 436.
55 *A.k.*, s. 433; Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 16 Ocak 1863, Moskova.
56 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 16 Ocak 1863, Moskova.
57 *MECW*, Cilt 41, s. 433.
58 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 16 Ocak 1863, Moskova.
59 *MECW*, Cilt 41, s. 441.
60 *A.k.*, s. 442.
61 *A.k.*, s. 443.
62 *A.k.*, s. 444-445.
63 *A.k.*, s. 446-448, 455.
64 *A.k.*, s. 468.
65 *A.k.*, s. 474, 481.
66 *A.k.*, s. 488.
67 *A.k.*, s. 481.
68 *A.k.*, s. 482, 582.
69 *A.k.*, s. 488; Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 13 Ekim 1863, Moskova.
70 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Nisan (başı) 1862, Moskova.

71 *MECW,* Cilt 41, s. 571.
72 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Ağustos 1863, Moskova.
73 *REM,* s. 272; Longuet, *Karl Marx,* s. 204.
74 *MECW,* Cilt 41, s. 571.
75 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Nisan (başı) 1862, Moskova.
76 *MECW,* Cilt 41, s. 583; Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Ağustos 1863, Moskova.
77 *MECW,* Cilt 41, s. 581.
78 *A.k.,* s. 584-585, 587.
79 *A.k.,* s. 585.
80 *A.k.,* s. 497, 587.
81 *A.k.,* s. 495.
82 *A.k.,* s. 500.
83 *A.k.,* s. 495.
84 *A.k.,* s. 499.
85 *A.k.,* s. 503.
86 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, Ocak 1864, Moskova.
87 *A.k.*
88 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 10 Aralık 1864, Moskova.
89 Hudson, *Munby,* s. 173.
90 *MECW,* Cilt 41, s. 507, 510.
91 *A.k.,* s. 508, 511.
92 McLellan, *Karl Marx,* s. 304; Padover, *Karl Marx,* s. 192.
93 Briggs ve Callow, *Marx in London,* s. 62; Sheppard, *London 1808-1870,* s. 156. (Adresleri 1, Maitland Park Yolu olarak değişmişti. Bugün bu alanda apartman blokları bulunmaktadır.)
94 Padover, *Karl Marx,* s. 193.
95 McLellan, *Karl Marx,* s. 325.
96 Kapp, *Eleanor Marx, Cilt I,* s. 57; Briggs ve Callow, *Marx in London,* s. 63.
97 *MECW,* Cilt 41, s. 518, 520, 521, 522.
98 *A.k.,* s. 523.
99 *A.k.,* s. 524.
100 *A.k.,* s. 525.
101 *A.k.,* s. 170-171.

V. KISIM

KAPİTAL'DEN KOMÜN'E

30. Bölüm

Londra, 1864

> Toprak ve sermayenin efendileri kendi iktisadi tekellerini savunmak ve sürmesini sağlamak için her zaman siyasi ayrıcalıklarını kullanacaklardır. ... Siyasi iktidarın ele geçirilmesi, bu yüzden, çalışan sınıfların en büyük görevi olmuştur. ... Tek bir başarı öğesine sahipler: Sayıları; ama sayı ancak güç birliği ile birleştirildiğinde ve bilgi ile yönetildiğinde terazinin kefesinde bir ağırlık kazanır.
>
> *Karl Marx*[1]

1864 Yılı sadece Marx ailesi için değil, Avrupa işçi sınıfı için de bir dönüşüm yılıydı. Engels, "biçimi ne olursa olsun çağcıl devlet, özünde kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir"[2] diye yazıyordu. Bu, 1860'ların başında, sınai ve finansal çıkarların bütün Batı Avrupa'da siyasi sistemi denetim altına alışını ve kapitalizmin erişimini, Avrupa'nın muazzam sömürge ağlarına kadar genişletişini izleyen işçiler için gözle görünür olmuştu. 1860'ların ortalarına gelindiğinde sadece İngiltere'de, Avam Kamarası'nda 148 demiryolu şirketi sahibi bulunuyor, meclisin üçte birini oluşturuyorlardı.[3] Akla uygun siyasi ve toplumsal tartışmalarla kapıyı aralayamayan burjuvazinin, sonunda, egemen (ve çoğu durumda dökülmekte olan) aristokrasiyi dize getirmesi için sadece para yeterli olmuştu. Bu, en açık İngiltere ve Fransa'da, artan oranda da Almanya'da görülebiliyordu.

Ancak, iktidarın toprak sahibi aristokrasinin elinden kayışı en dramatik biçimde Batı Avrupa dışında, Rusya ve Birleşik Devletler'de hissedilmişti. Çar II. Aleksandr 1861'de serfliği kaldırarak Avrupa feodalizminin sonunu ilan etmişti. Ertesi yıl Abraham Lincoln, Birleşik Devletler'de köleliğin sonunu getiren Özgürlük Bildirgesi'ni imzalamıştı.[4] Bu iki hareketin gerçek yaşamdaki sonucu, 1860'ların ortalarından itibaren Avrupa ve Amerika'daki tüm insanların bir tür ücret karşılığında çalışıyor olmasıydı; artık ortada, birinin bir başkasını karşılıksız ve iradesi dışında çalışmaya zorlayacağı toplumsal bir yapı kalmamıştı.

Birçok sanayici ve liberal, yeni özgür emek çağının temellerini atmış ve geçmişin barbar uygulamalarını sonlandırmaya yardım etmiş olmaktan dolayı kendi kendilerini tebrik ediyorlardı. Ancak düşünürler ve işçi sınıfı önderleri, yeni özgürlüklerin, yiyecek, para ve eğitimden yoksun, sağlığı bozuk ve ailelerinin "özgürce çalışmayı seçtikleri" sanayi çarklarında öğütülüşünü izleyenler için bir değeri olmadığını ileri sürüyorlardı. 1862'de devrimci faaliyetleri yüzünden tutuklanmış olan Rus Nikolay Çernişevski, özgürlük ve yasal hakların ancak onlardan yararlanacak maddi araçlara sahip olunduğunda değeri olacağını söylemişti. Rusya'da *laissez-faire* liberalizminin, yerine geçtiği feodalizmden daha berbat bir sistem yaratacağından korkuyordu, çünkü bu liberalizm, kendini idare edemeyecek kadar yoksul, yaşlı ve zayıf olanları kurtaracak -komünal yaşam ve topraklar gibi- güvenlik ağlarından yoksundu ve bütünüyle kişisel çıkara dayanıyordu.[5] Bazı Amerikalı ve Avrupalı işçiler de aynı güvensizliği hissetmişlerdi. Değişen gerçeklik, Rusya'da kuşaklar boyunca devrimciler doğuracaktı. Batı Avrupa ve Amerika'daysa, sendikaları ve siyasi işçi örgütlenmelerini yaratacaktı.

Avrupa'da başkaldırının erken dönemlerinde, 1830 ve 1848'de, muhalif hareketler çoğunlukla aydınlanmış üst sınıf mensupları ve entelektüeller tarafından yönetilmişti. Ancak 1860'ların başına gelindiğinde işçi sınıfı boyut, güç ve dayanışma açısından gelişmişti. Ve belki de en önemlisi, bu sınıfın üyeleri daha eğitimliydiler ve bu, işçi hakları için nasıl mücadele edileceği konusunda çok daha fazla fikre sahip çok daha fazla sayıda önder anlamına geliyordu. Artık tercih sadece boyun eğmekle, devrime kalkışmak arasında değildi. Eylem yelpazesi şimdi, grevleri, barışçıl gösterileri ve kitlesel boyutta siyasi ve sınaî örgütlenmeleri de içeriyordu.[6] Ruh hali serinkanlı ama kararlıydı; dayanışma, her şeyin anahtarı kabul ediliyordu.

İngiltere'de önemli bir şemsiye işçi örgütü, Londra Sendikalar Konseyi {London Trades Council} bayrağı altında kuruldu. Bu, Çartizmin 1840'larda sonlanmasından sonra, böylesine geniş tabanlı ilk ciddi girişimdi. Almanya'da Lassalle, İşçilerin Programı adında bir broşür yayımlamıştı. Marx, metni, *Komünist Manifesto*'nun kötü bir ikamesi diye önemsememişti,[7] ama Almanya'daki çağdaşları, bunu orada çağcıl bir işçi hareketi yönünde atılmış ilk adım olarak görmüşlerdi. Lassalle bu programı bir atlama tahtası olarak kullanmış ve 1863'te Genel Alman İşçileri Derneği'ni kurmuştu. İşçi hareketi Fransa'da da, kısmen sınai gelişmenin geri kalmış olmasından dolayı daha az örgütlü olsa da, gelişme göstermişti. Ancak daha az örgütlü olduğundan hemen alev almaya daha da eğilimliydi.

Arka planda bunlar olurken Avrupalı işçiler, 1848 sonrası dönemde nadir rastlanan devrimci olaylardan biri olan Polonya ayaklanmasına destek vermek üzere, Temmuz 1863'te Londra'da toplanmışlardı. Rusya'da serfliğin kaldırılması, Rusya'nın kontrolü altındaki Polonya'da yanlış anlaşılmış, özgürlüklerin

genişletilmesi yönünde bir akımın başlangıcı olarak görülmüştü. Varşova'da, Rusya'ya Polonya'da bir anayasaya izin vermesi için baskı yapmak üzere, iki yıl boyunca barışçıl gösteriler düzenlenmişti. 1863'ün Ocak ayına gelindiğinde bir karşılık bulamamaktan kaynaklanan hayal kırıklığı kontrolden çıkmış ve şiddet olaylarına dönüşmüştü. Kendi kendilerini temel hakların savunucusu ilan edenler dahil, Batı Avrupa hükümetlerinin hiçbiri Polonyalılara yardım eli uzatmamış,[8] ama Londra'da toplanan işçiler bunu yapmışlardı. Delegeler, ayrıca, uluslararası bir işçi birliği yaratma konusunda anlaşmışlardı. Kuruluş toplantısı 1864'ün Eylül'ünde Londra'da yapılacaktı.[9]

Marx ve Engels'in bu toplantılardan haberleri vardı ve Marx, Alman İşçileri Eğitim Derneği adına Polonyalılara mali yardım çağrısında bulunmuştu. Ancak 1864 yazı boyunca Marx siyasetten uzak durmuştu. Eline geçen miras ona özgürlük sağlamış ve zamanını kitabı üzerine çalışmak, anatomi ve fizyoloji okumak (dediğine göre Engels'in bu konulardaki bilgisinden ilham almıştı) ve (yine Engels'in yolunu takip ederek) hisse senedi borsasıyla amatörce ilgilenmek için harcıyordu.[10] Marx eniştesine tek bir spekülasyonla dört yüz sterlin kazandığını ve alıp satmanın hoşuna gittiğini söylemişti. "Çok az zaman gerektiriyor[du] ve düşmanın cebinden parasını almak için biraz riske girmeye değer[di]."[11] (Bu da yine bir Engels oyunuydu: Manchester'da, iğrendiği fabrika sisteminden, onu yok edeceğini umduğu kişiyi desteklemek üzere para kaçırmak için on yıldan uzun zaman harcamıştı.)

Aslına bakılırsa 1864 yazı Marx ailesi için alışılmadık bir ahenk ve rahatlık dönemi oldu.[12] Jenny eve mobilya bulmak için açık artırmalara katılıyor ve kızlar, burjuvalara özgü yatak odası döşeme faaliyetinden keyif alıyorlardı.[13] Jennychen kendi odasını bir Shakespeare galerisine dönüştürmüş, duvarları Shakespeare'in ve ünlü Shakespeare oyuncularının resimleriyle süslemiş ve en sevdiği oyunlarla, bir kitap rafı-tapınağı oluşturmuştu.[14] Aynı zamanda, sağlığı yoksulluktan perişan olmuş ve hiç böylesi güzelliklerin arasında bulunamamış bu genç kadın, kendi için çiçeklerle bezeli bir sığınak haline gelen seranın yönetimini eline almıştı.[15] Ayrıca, Modena Villaları'na yerleşir yerleşmez Marx, Temmuz ortasında, üç kızını alıp bir deniz tatiline çıkmıştı. Bir önceki yıl, Londra ile Ramsgate arasında yeni bir demiryolu hattı hizmete açılmıştı ve yolcuları, kurumla kaplı başkentten alıp birkaç saat içinde güneybatıya, denizin eşiğindeki sahile taşıyordu. Belki de hiç şaşırtıcı olmayacak biçimde, kısa süre sonra, yaz ortasında Ramsgate kumsalı, Noel'de Oxford Caddesi kadar Londralılarla dolup taşmaya başlamıştı. Dalga dalga kabarık kıyafetler içinde kadınlar kuma yerleştirilmiş sandalyelerde oturuyor, şık giyimli erkekler purolarını tüttürerek sahili arşınlıyor ve cambazlardan dans topluluklarına ve sokak şarkıcılarına kadar, her türden gösteri ziyaretçileri eğlendiriyordu. Marx'ın kızları ilk defa maliyetini düşünmeden sosyal haya-

tın keyfini çıkarmışlardı. Marx bu zamanı, onu yatağa hapsetmiş olan bir başka çıbandan kurtulmak için kullanmıştı.

Bu sırada, Londra'da Jenny, muhtemelen bir daha göremeyeceğini düşündüğü bir hayatın zevkini çıkarıyordu. Tatilde olan ailesine yazdığı bir mektupta, sıcakla sorun yaşamadığını, çünkü yeni evlerinde bir odadan diğerine geçerek güneşten uzak kalabildiğini yazmıştı. Seksen kavanoz marmelat ve reçel hazırlamış, dostlarını bolca birayla sulanan gösterişli akşam yemekleriyle ağırlamış ve kendisi akşamları, "en şık kıyafetim" dediği sahte pırlantalar ve beyaz bir opera pelerini içinde dışarıya çıkmıştı.[16] Marx ve kızlar Ramsgate'ten dönünce de Jenny, Brighton'da bir ailenin evinde "seçkin konuk" {parlor boarder} sıfatıyla kaldığı kendi tatiline çıkmıştı.[17] O yaz yirmi yıllık evliliğinin başından beri geçirdiği en rahat yazdı. Bu sıradaki tek sıkıntı, Marx'ın Jenny'ye, "Madam Jenny Marx, gençlik adı Barones von Westphalen" diye tanıtan kartvizitini çok sık kullanmamasına ilişkin uyarısıydı, çünkü Marx'ın düşmanlarının bazıları Brighton'daydı ve bunu aleyhine kullanabilirlerdi.[18] Ancak bu, yaşadıkları sarsıntılar ve maruz kaldıkları aşağılanmalara kıyasla ufak bir sorundu. O yaz Jenny Brighton'da fotoğrafını çektirmişti.[19] Artık yüzünde çiçek izleri görülmüyordu. Gevşemiş, hoş ve zarifti. Rahatlıktan başka bir şey görmemiş bir kadının görüntüsünü veriyordu. Ailenin kaderi birkaç ay içinde hızla ve çarpıcı biçimde değişmişti.

Engels'in talihi de dönmüştü. Kırk dört yaşında, Ermen & Engels'in tam ortağı olmuş ve -çalkantılı pamuk piyasasına karşın- bu konumun sağladığı maddi rahatlığın sahibi olmuştu.[20] O ve Lizzy Burns daha geniş bir eve taşınarak bu durumu kutlamışlardı. Şimdi otuz yedi yaşında olan Lizzy, genç kızlığından beri Engels ve ablası Mary ile yaşamıştı. Bu süre içinde, evlerini Fenian'lar {The Fenian Brotherhood} diye bilinen, yeni kuşak İngiliz karşıtı İrlandalı radikaller için örgüt evine çeviren, ateşli bir İrlanda milliyetçisine dönüşmüştü.[21] Ev mükemmel bir sığınak sağlıyordu. Manchester'ın İrlanda mahallesinin dışındaydı ve Mary'nin ölümünden beri, şehrin en önemli işadamlarından birinin "karısı" olmuştu.

Marx Eylül'de Freiligrath'tan, Lassalle'in Cenevre'de vurularak öldürüldüğünü bildiren sarsıcı haberi almıştı. Lassalle'in dostları, onun on dokuz yaşındaki bir kadına gönlünü kaptırmış olduğunu, ancak kadının halihazırda, Lassalle'i düelloya davet eden Romen bir soyluyla nişanlı olduğunu söylüyorlardı. Lassalle, "uydurma prens" veya "üçkâğıtçı" diye tanımlanan bu adamın[22] dengi değildi ve karnının altından, kasığından vurulmuştu.[23] Ölümü yavaş ve sancılı oldu.

Marx ve Engels, Lassalle'le yıllarca acımasızca alay etmişlerdi, ancak olayların gelişimi ikisini, özellikle de Marx'ı derinden sarstı. Lassalle kariyerinin en üst noktasındaydı. Ne kadar olanak dışı görünse de, Alman işçi ve sosyalist hareketinin önderi olmuştu. Prusya başbakanı Otto von Bismarck ile gizliden

gizliye ittifak müzakereleri yaptığı söyleniyor olsa da, Almanya'da işçilerin davasını herkesten çok daha ileri götürmüştü.[24] Marx Lassalle'in pespaye sonunu Brighton'daki Jenny'ye yazdığı mektupta, "Ne denirse densin, L. bu şekilde gitmeyi hak etmedi" diyerek bildirmişti.[25] Birkaç gün sonra Engels'e aklının, "lanet bir şekilde Lassalle'in talihsizliğiyle meşgul" olduğunu söylüyordu: "Her şeye rağmen, nasıl biri olursa olsun, *eski tayfadandı* ve düşmanımızın düşmanıydı. Üstelik olay öyle beklenmedik şekilde gerçekleşti ki, böyle gürültülü, COŞKULU, BASKIN birinin ÖLMÜŞ GİTMİŞ ve çenesinin TAMAMEN kapatılmış olduğuna inanmak güç. ... Ne hikmetse saflarımız devamlı seyreliyor ve ufukta takviye birlikleri de görünmüyor."[26]

Ancak daha önce de olduğu gibi, Marx'ın etrafındaki saflar seyrelir göründüğünde takviye güçleri belirmişti. Engels'e Lassalle hakkında yazmasından iki hafta sonra, Victor Le Lubez adında Fransız bir sürgün Marx'tan, Londra'da 28 Şubat'ta yapılacak uluslararası işçi toplantısında Almanya'yı temsil etmesini istemişti. Marx, delegelerin bu toplantıyı düzenlemeye karar verdikleri 1863'teki toplantıya katılmamıştı, ancak St. Martin Salonu'nda {St. Martin's Hall} toplanacakların önemli bir işin içinde olduklarını hissetmişti. Her zamanki itirazını bir kenara bırakıp katılmayı kabul etti.[27]

Avrupa sathında işçiler o güne kadar işçi hakları için mücadele etmek üzere sadece yerel ya da ulusal örgütlenmeler oluşturmuştu, ancak bu sınırlı çabalar artık yeterli gelmiyordu. Hükümetler ticaretin önündeki engellerin neredeyse tamamını ortadan kaldırmış ve ülkeler arası alım satım 1850 ile 1860'ların sonu arasında yüzde 260 oranında artmıştı.[28] Sanayi de, grev kırıcı işgücü ararken ülke sınırlarını göz ardı ediyor ve güvenlik güçleri, hükümet karşıtı hareketlere karşı savaşlarında sınırları artık bir engel olarak görmüyorlardı. Bu iklim içinde Londra'ya hareket eden işçiler, bu yeni meydan okumalar karşısında kendilerine yakışanın uluslararası yönde genişlemek olduğu konusunda hemfikirdiler.

Toplantı, düzenleyenlerin hayal ettiğinden de başarılı olmuş, mağaramsı salon ağzına kadar dolmuştu. Toplantı, Londra Sendikalar Konseyi'nden İngiliz işçileri, Giuseppe Mazzini'yle ittifak halindeki İtalyan milliyetçilerini, Fransa'dan Proudhon'cuları ve Blankicileri ve elbette, Almanya'yı temsilen Marx ve terzi dostu Georg Eccarius'u kendine çekmişti.[29] (Bir yazar, toplantıyı radikal yurttaşların Birleşmiş Milletler'i diye tarif ediyordu.[30]) Katılanlar, Avrupa ve Birleşik Devletler'de işçi grupları örgütleyecek ve onlarla birlikte çalışacak Londra merkezli bir Uluslararası İşçi Birliği kurma konusunda anlaştılar. Enternasyonal'in tüzüğünü ve ilkeler bildirgesini kaleme alacak bir heyet seçilmiş ve Marx'tan heyette yer alması istenmişti.

Bu sırada Almanya'da Genel Alman İşçileri Derneği üyeleri Lassalle'in ölümünden sonra yeni bir başkan bulmak için çabalıyorlardı. Liebknecht, Marx'a partinin lideri olup olamayacağını sormuş, başka parti üyeleri de olası adaylar

konusunda ona danışmışlardı.[31] Almanya'daki bu insanların yön tayini için, Londra'da bulunan Marx'a başvurmaları şaşırtıcıydı. Almanya'da on beş yıldır hiçbir siyasi hareketin içinde yer almamış ve bir etki bırakacak kadar çok satmamış olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* dışında bir şey yayımlamamıştı. Bu kritik zamanda Marx, Almanya'da devam eden güncelliğini ve ününü, Carl Vogt'un kendi aleyhine yazdığı, çok okunmuş ve geniş biçimde çoğaltılmış olan taşlamasına borçluydu.

Marx, Liebknecht'e başkanlığı kabul edemeyeceğini, çünkü Prusya'da oturma izni alamayacağını söylemişti. (Vatandaşlık başvurusu geri çevrilmişti.) Ancak, Modena Villaları'ndaki çalışma odasından böylesi bir manevra ihtimali ilgisini cezbetmişti ve bir kez daha siyasi satranç tahtasını açmış, bir başka parti üyesine, başkan *seçilmesinin* iyi bir hamle olacağını söylemişti. O zaman, niye kabul edemeyeceğini kamuoyuna açıklayabilecek ve bu da Enternasyonal'e bir tür tanınma getirecekti.[32] Sonunda Marx seçilmemişti, ancak bu şekilde, tam da Enternasyonal'e üye kazandırmaya çalıştığı bu sırada, Alman sosyalistlerinin ve işçilerinin bir önderi ve başlıca kuramcısı konumuna yeniden yerleşerek oluşumun içine girmişti.

Ekim ayı sonunda Marx'a, katılmadığı Enternasyonal toplantılarında kaleme alınan tüzük ve ilkelerin taslakları verilmişti. Eski rakibi Mazzini'nin elinden çıkma bu taslakları –basmakalıp sözlerle dolu ve belirsizliklerinden dolayı işe yaramaz oldukları gerekçesiyle– bir kenara attı. Ancak, değiştirilmeleri için açıkça mücadele etmek yerine Köln sansürcülerine karşı kullanmış olduğu bir yöntemi yeniden işe koştu: Komite üyelerini yorarak onlara iradesini yavaş yavaş kabul ettirmek. Evindeki bir toplantıda grubun, sabah bire kadar ufak meseleler üzerine konuşmasını sağlamıştı. Tükenmiş olan heyet üyeleri bu noktada paydos etmiş, taslakları bir sonraki toplantıya kadar Marx'a bırakmışlardı. Onlar dinlenirken Marx çalıştı. Geniş çalışma odasının ıssızlığında, tek taraflı olarak "İşçi Sınıflarına Sesleniş"i yazmış, Mazzini'den esinlenen ilkeler bildirgesini bir kenara atıp önerilen kırk maddelik tüzüğü on maddeye indirmişti. Komite, tekrar toplandığında Marx'ın değişikliklerini oybirliğiyle (ve rahat bir nefes alarak) onaylamış, sadece iki önemsiz cümle eklemesini istemişlerdi.[33]

Marx'ın on sayfalık söylevi bir ılımlılık başyapıtıydı. İşçi sınıfının, "maceraları" dediği tarihini sergiliyor ve büyük zorluklar karşısındaki ilerleyişini anlatıyordu. 1848'den o güne Avrupa ülkeleri görülmemiş bir iktisadi gelişme ve büyüme yaşamıştı. "Tümünde, servet ve gücün birikiminin tamamen mülk sahibi sınıfların elinde toplanması gerçekten 'baş döndürücüydü'" diyordu; aynı zamanda, bu ticari ilerleme evresinde, "açlıktan kırılmak neredeyse kurumlaşmıştı." Ancak Marx, bu yenilgi konumundan işçi sınıflarının yeni bir güçle yükseldiğini söylüyordu. On saatlik çalışma günü hakkını kazanan

İngiliz emekçilerini yere göğe koyamıyor, "bu, orta sınıfların ekonomi politiğinin işçi sınıfının ekonomi politiğine ilk kez apaçık yenik düşmesiydi" gözleminde bulunuyordu.

Ancak, diyordu Marx, farklı ülkelerin işçileri ancak yan yana durduklarında, ortak özgürleşme mücadelesinde birleştiklerinde –ki bunu sadece onlar yapabilirdi– hâkim sınıflar karşısında etkili olabilecek ve kendi emeklerinden yararlanma hakkını kazanabileceklerdi. Sadece işçi haklarını değil aynı zamanda adil dış politikaları savunacak olan Uluslararası İşçi Birliği'nin oluşturulmasının bu inanca dayandığını söylüyordu. Bir ülkenin işçileri, sonuçları sadece kapitalist çıkarlara hizmet eden savaşlarda ölmek üzere, bir diğerininkiyle karşı karşıya getirilmemeliydi. Sözlerini o bilinen nakaratla bitiriyordu: "Bütün ülkelerin işçileri, Birleşin!"[34]

Grubun varlığından haberdar olanların sayısı o zaman çok küçük olsa da, Enternasyonal'in ve bu küçük söylevin etkisini küçümsemek mümkün değildir. Marx'ın sözleri yeni bir işçi sınıfı hareketinin temeli olmuştu. Birkaç hafta içinde, konuşması, bütün Avrupa'da muhalif gazetelerde ve Weydemeyer'le Birlik ordusundaki arkadaşlarının Konfederasyon askerlerine karşı harekete geçmeden önce beklerken bunu okudukları, St. Louis, Missouri kadar uzaklarda yayımlanmıştı.[35]

Engels'e göre, Enternasyonal'in ertesinde Marx'ların evi, "Göçmenlerin Medine'si" olmuştu.[36] İlk ziyaretçilerin arasında, Marx'ın on altı yıldır görmediği Mihail Bakunin de vardı. Bu Rus ayısı görünümlü adam şimdi, birçok devrimci, anarşist ve bunların daha da aşırı uzantısı olan nihilist kuşakları için neredeyse efsanevi bir şahsiyetti.[37]

1849'da belediye binasına intihar saldırısı önerisinde bulunduğu Dresden yakınlarında tutuklanmasının ardından vatana ihanetten idama mahkûm edilmişti. Ancak, altı ay içinde ceza müebbet hapse çevrilmiş ve Avusturya'ya iade edilmişti. Orada, Mayıs 1851'de askerî mahkeme onu vatana ihanetten suçlu bulup asılarak idamına karar verene kadar hücresinin duvarına zincirlenmiş halde beklemişti. Ancak aynı gün cezası hafifletilmiş ve St. Petersburg'un kötü namlı Petrus ve Pavlus Kalesi'ne {Petropavloskaya Krepost} yerleştirildiği Rusya'ya iade edilmişti.[38] İşkence koşullarında yıllar süren hapis, özellikle de Rusya'daki tecrit, Bakunin'in dişlerinin dökülmesine ve kaslı vücudunun sarkmış bir et duvarına dönüşmesine sebep olmuştu. Bir zamanlar kadınları kendinden geçiren ve erkeklere bağlılık yemini ettiren adamla karşılaştırıldığında, gülünç bir deve dönüşmüştü.[39] Gücü gibi inancı da yitmişti. 1858'de annesinin müdahalesiyle Çar, Bakunin'e, hapiste kalmak ya da ömrünün geri kalanını Sibirya'da geçirmek seçeneklerini sunmuştu. Koşul, Çar'a, serbest bırakılması için yalvardığı aşağılayıcı bir dilekçe yazmasıydı. Bakunin dilekçeyi yazmış ve gözetim altında, doğuya doğru uzun bir yolculuğa çıkmıştı.[40] Şimdi kırklı

yaşlarının ortasında olan Bakunin, Sibirya'da Polonyalı bir tüccarın on sekiz yaşındaki kızıyla evlenmişti. Bu her açıdan garip bir evlilikti: Bakunin'in cinsel gücünün olmadığına inanılıyordu ve genç karısı Antonia konusunda takıntı derecesinde kıskançtı.[41] Ardından, üç yıl sonra 1861'de, karısını geride bırakıp, Rus sahiliyle Japonya arasında bir sıra gemiye binmek suretiyle Sibirya'dan kaçmıştı. San Francisco, New York ve nihayet İngiltere'ye seyahat etmiş ve 27 Aralık'ta Liverpool'a ulaşmıştı. Bakunin oradan da Rus yazar Aleksandr Herzen'in yanında kalmak üzere Londra'ya hareket etmişti.[42]

Bakunin 1849'dan beri dolaşımda değildi ve siyaseti o tarihte donup kalmıştı. Eski silah yoldaşlarını sakinleştiren olgunlaşma sürecinden geçmemiş ve bu nedenle, gücünü yeniden kazanır kazanmaz, mücadeleye, Dresden barikatlarında sergilediği dövüşme şehvetiyle yeniden atılmıştı. Eylemden başka yasa tanımıyordu. Herzen, "Ellisinde hâlâ, ertesi günü umursamayan, paradan tiksinen, sahip olduğunda oraya buraya saçıp olmadığında ayrımsız sağdan soldan borçlanan, aynı ipsiz sapsız öğrenci, aynı [Paris günlerindeki] evsiz bohemdi"[43] diyordu. Marx onu, 280 poundluk {yaklaşık 120 kg.} cüssenin yükü altında zar zor yürüyebilen bir "canavar, devasa bir et ve yağ yığını" olarak betimliyordu.[44]

Bakunin 1861'de gelişinden beri, Londra'da bir bulunuyor bir bulunmuyordu, ancak belli ki Marx onun şehirde olduğundan, Bakunin terzi Lessner'den, İtalya'ya yapacağı seyahat için gardırobunu yenilemesini isteyene kadar haberdar olmamıştı.[45] Marx Bakunin'in Mazzini'ye karşı etken bir müttefik olacağını düşünmüş ve bu nedenle onu davet etmişti.[46] Bakunin'in devasa cüssesi, (Londra'da ona katılan) Antonia'yı da alarak Floransa'ya gitmek üzere ayrılmadan önceki gece, başında çapkınca yana yatırılmış şapkasıyla birlikte, Marx ailesinin kapı eşiğini kaplamıştı.[47]

1840'larda Marx'la Bakunin'in Paris ve Brüksel'de araları gergin olmuştu. Ancak Londra'da tekrar karşılaştıklarında Marx Engels'e, "Ondan çok hoşlandığımı söylemeliyim, daha önce olduğundan daha çok. ... Genel olarak, on altı yıl sonra geriye değil ileri doğru gitmiş bulduğum çok az sayıda kişiden biri" demişti. Kendine özgü ya hep ya hiç tutkusuyla, Bakunin kendini tamamen sosyalizm ve Enternasyonal'e adayacağına söz vermişti.[48]

Marx, Bakunin'in bu şekilde biat edişinin bir destek işaretinden çok bir tehdit olduğunu fark etmiş olsaydı, kendini muazzam bir dertten korumuş olacaktı. Marx'ın yaşamöyküsünü yazanlardan birinin dediği gibi, Marx eskisinin içinden daha iyi bir toplumu inşa etmeyi hayal ediyordu. Bakunin ise imha ustasıydı. Toplumu yok etmeyi ve için için yanan közlerinin içinden sürece sıfırdan başlamayı düşlüyordu.[49]

Şimdi artık Marx ailesinin uzun yalnızlık yılları sona ermişti. Marx yeniden etkin olarak siyasetle ilgileniyordu. Aynı zamanda, artık Duncker için hazırladığı serinin bir fasikülü olmayacak olan iktisat çalışmasının sonlarına gelmişti.

Kapital adında bir kitap olacaktı bu. Marx'ın kızları bile kendi kendilerine dayattıkları yalıtılmışlıktan kurtulmuşlardı. Ekim 1864'te ilk balolarını düzenlemişlerdi[50] (ya da Jenny'nin davete yakıştırdığı ad buydu, yoksa İngiliz standartlarına göre bir balo yüzlerce davetliyle düzenlenirken, onlarınkine katılanların sayısı sadece elliydi). Davet, moda olan "sezonun"[51] kapanmasından çok sonra gerçekleşmişti, ancak bu, ailenin ruh halini etkilememiş ya da hazırlık şevkini kırmamıştı. Davetiye şöyle diyordu:

> Dr. Karl Marx ve *Frau* Jenny Marx von Westphalen sizleri ikametlerinde düzenlenecek baloya davet etmekten memnuniyet duyar.
> Modena Villaları 1 Numara, Maitland Park, Haverstock Tepesi, Londra NW
> 12 Ekim 1864[52]

Jenny, Ernestine Liebknecht'e, kızların böylesi toplantılara sık sık davet edildiklerini, ama kendilerinin karşılığını hiç verememiş olduklarını ve utançtan davetleri kabul etmekten vazgeçtiklerini söylemişti. Bu balo yeterince büyük ve yeterince zengin olacaktı ki kızların, arkadaşlarının "doktor" babalarının bir devrimci ve yaşamlarının dibine kadar sefalete batmış olduğunu keşfetmeleri korkusuyla kendilerini yıllarca toplumdan uzak tutmuş olmalarını telafi edebilsin. Üst kattaki salonlar müzisyenler ve dans için temizlenmişken alt katta bir masa, abartılı yiyecekler içeren servis tabaklarıyla donatılmıştı. Oradan geçen biri, Modena Villaları'nın geniş pencerelerinden, gururlu anne, baba ve Lenchen'in de aralarına katıldığı elli genç erkek ve kadının, gaz ve mum ışığında sabahın dördüne kadar dans ettiklerine tanık olabilirdi. Marx dans etmeye bayılıyordu ve kızlarının arkadaşları, en gözde partnerleri arasındaydı. Bu tür toplantılar konusunda uzman görüşüne sahip olan Jenny, baloyu "muhteşem" ve "gerçek bir başarı" olarak ilan etmişti. O kadar çok yiyecek artmıştı ki aile, ertesi gün, Tussy'nin arkadaşları için bir çocuk partisi bile düzenleyebilmişti.[53]

Merkezî önemdeki o yılın son olayı, Abraham Lincoln'ın yeniden başkan seçilmesiydi. Marx Lincoln'a, heyecanla UİB adına bir kutlama mektubu yazmıştı.

> Amerika'daki muazzam mücadelenin başından itibaren Avrupa'nın işçileri, içgüdüsel olarak, yıldız bezeli sancağın {*Star-Spangled Banner* (Amerikan Milli Marşı)} kendi sınıflarının kaderini taşıdığını hissetmişlerdir. ... Avrupa'nın işçileri, Amerikan Bağımsızlık Savaşı nasıl orta sınıfın yükselmesi için yeni bir çağ açtıysa, Amerikan Köle Karşıtlığı Savaşı'nın da işçi sınıfı için aynısını yapacağından eminler. Zincire vurulmuş bir ırkın kurtarılması mücadelesinde ve toplumsal dünyanın yeniden kurulmasında ülkesine önderlik etme görevinin, işçi sınıfının kararlı evladı Abraham Lincoln'a düşmüş olmasını, açılacak yeni çağın güvencesi olarak görüyorlar.[54]

Lincoln Birleşik Devletler'in İngiltere büyükelçisi Charles Francis Adams aracılığıyla yanıt verdiğinde,[55] Marx büyük heyecan yaşadı (ardından aylarca mektuplarında bundan söz etmişti). Adams, Lincoln'ın, kendi yurttaşları ve dünyanın geri kalanındakiler tarafından gösterilen "güvene layık olabilme isteğini samimi ve kararlı biçimde" ifade ettiğini bildirmişti.

> Uluslar sadece kendileri için değil, hayırlı ilişkileri ve örnekleriyle, insanlığın refah ve mutluluğunu artırmak için de vardırlar. Birleşik Devletler, köleliği sürdürmek isteyen isyancılarla olan halihazırdaki çatışmasını, bu bağlam içinde insan doğasının bir davası olarak görmektedir ve ülke, Avrupa'nın işçilerinin ulusal duruşumuzu aydınlık biçimde onayladıklarına ve içten desteklediklerine dair ifadelerinden, bu yolda devam etmek için taze cesaret almaktadır.[56]

Laura babasının Britanya Müzesi'ndeki tam zamanlı asistanına dönüşmüştü.[57] Marx, Great Russell Sokağı'na yürüyebilecek kadar iyi olduğunda onunla beraber, başka zamanlarda tek başına çalışmaya devam ediyordu. Gerçekten de, on dokuz yaşındaki bu kadın, kumral lüleleri ve vücut hatlarını vurgulayan şık elbiseleriyle, her gün Okuma Salonu'na gidiyordu. Akademik beyefendilerin bu ağırbaşlı mekânında yarattığı heyecanı hayal etmek eğlendirici. Neredeyse gittiği her yerde aynı etkiyi bırakıyordu. Çarpılmış bir hayranı, Marx ailesinin dostlarından Laura'ya bir mesaj iletmelerini istemişti: "Ona söyleyin, yıllık üç yüz elli sterlin gelirim var ve ayrıca yüz altmış dönüm {özgün metinde 40 *acre*} toprağım ve yakın bir zamanda onu yoklayacağım. Dün evlerinin önünden geçtim ama içeri girmedim çünkü Baba'dan korktum."[58] Berlin'de Ernestine Liebknecht, genç bir adamın Laura'nın sadece resmini görüp ona âşık olduğunu söylemişti.[59] Jennychen'den daha genç olmasına rağmen Laura daha önce serpilmişti ve Marx'ın parti siyasetine geri dönüşü, uygun bir şekilde, olgunlaşmasıyla aynı zamana denk düşmüştü. Marx'ın kızları babalarının saçlarına ak düşmüş yaşlı dostlarına alışıktılar, ancak şimdi sahnede daha genç kuşaktan Fransızlar belirmeye başlamıştı.

Fransız devrimci geleneği, 1848 yenilgisinden ve ardından imparatorluğun geri gelmesinden sonra bile, hiçbir biçimde ölmüş değildi. O ilk barikatlarda savaşmış olanlar, 1860'ların ortalarında yirmili yaşlarında olanların birçoğu tarafından kahraman olarak görülüyordu. Bu genç adamlar, İngiliz çocuklarının yiğit şövalye hayallerine benzer biçimde, devrim hikâyeleriyle büyümüşlerdi; gerçekten de, isyanın damarlarında dolaştığına gururla inanıyorlardı. Bu genç kuşağın en çok hayranlık duyduğu iki ışık saçan şöhret, Marx'ın çağdaşları olan Proudhon ve Blanqui idi. Onların fikirleri, genç radikallerin –öğrencilerin, gazetecilerin, sanatçıların, hukukçuların, doktorların– buluşup kafa çektikleri, tütün tüttürdükleri ve akıllarına geldiğinde yemek yedikleri, Latin Mahallesi'nde sonu gelmez biçimde tartışılıyordu.

Charles Longuet, midesini umursamayanlar arasındaydı. Uzun boyu, zayıflığı ve düzensiz sakalıyla, bir çağdaşı tarafından, "görülebilecek en mükemmel bohem örneği" olarak tanımlanmıştı.[60] Longuet, Normandiya'da eski bir burjuva ailede doğmuş ve Paris'te bir hukuk doktorası elde etme amacıyla, klasikler ve hukuk çalışmıştı. Ancak, Paris'e gidince, kendini radikal gazeteciliğe, siyasete ve Proudhon'a kaptırmıştı. Longuet'nin gözde kahvesi, Latin Mahallesi'nde, dostları Anatole France, Charles Baudelaire ve George Clemenceau ile buluştuğu Brasserie Glaser idi.[61] İlk gazetecilik macerasına Clemenceau ile atılmış ve karşılığında, dört ay hapis cezası yemişti.[62] Yılmayan Longuet, serbest kalır kalmaz, kısa sürede ülkedeki en etkili sosyalist yayın olan *La Rive Gauche* {Sol Yaka} gazetesini kurmuştu.[63] Marx'ın UİB'nin Açılış Söylevi'ni Fransızca ilk yayımlayan gazete olmuştu; 1847'den o güne Marx'ın Fransa'da hiçbir yazısı görülmemişti.[64] Yayımlanmasının ardından Longuet Londra'yı ziyaret etmişti. Tarih Şubat 1865'ti ve yirmi altı yaşına yeni girmişti.

Bir başka olası genç yoldaş da (uzmanlar bunu tartışmalı bulsa da, kendi hatırladığı kadarıyla) aynı ay Londra'ya gelmişti. Paul Lafargue adında, yirmi üç yaşında, ailesi Karayipler'de plantasyon sahibi olan Küba doğumlu bir Fransız'dı.[65] Lafargue'ın etnik kökeni karışık ada kültürünü yansıtıyordu: Siyahtı, Beyazdı, Yahudi'ydi, Kübalıydı ve Fransız'dı ve damarlarında tüm ezilmiş halkların kanının dolaştığını söylemekten hoşlanıyordu. Lafargue'lar Fransa'ya döndüklerinde bağlarının bulunduğu Bordeaux'ya yerleşmişlerdi. Paul 1861'de tıp okumak üzere Paris'e gitmiş, ancak kısa sürede yükselen öğrenci hareketinin içine dalmıştı. O ve Longuet *La Rive Gauche* ve Paris Enternasyonali vesilesiyle tanışıyorlardı[66] ve her ikisi de ölesiye azimli olsa da, mizaçları tamamen farklıydı. Bu hiçbir zaman, hatta ileriki yıllarda ikisi de Karl Marx'ın damadı olduklarında bile, birbirlerine yakın olamayacakları anlamına geliyordu.

Longuet Marx hakkındaki ilk izlenimlerini kaydetmemişti, ama Lafargue bunları yazmıştı. Paris UİB'den bir mesaj iletmek üzere Modena Villaları'na geldiğinde Marx'ın *Kapital* üzerine çalıştığını hatırlıyordu. Hasta olmasına rağmen[67] (Marx Engels'e Şubat'ta yeni bir çıban atağı geçirdiğini söylemişti[68]) Marx yeni misafiri, gençlere hep yaptığı gibi sıcak karşılamıştı. (Lafargue onu şöyle alıntılıyordu: "Benden sonra komünist propagandayı devam ettirmeleri için insanları eğitmeliyim."[69]) Lafargue, onu karşılayanın, siyasi eylemci Marx değil, çalışma odasındaki yalnız kuramcı Marx olduğunu yazıyordu:

> Odası, parka bakan geniş bir pencereden ışığın doldurduğu ilk katta bulunuyordu. Pencerenin karşısında yer alan şöminenin her iki tarafındaki duvarlarda, kitaplarla ve tavana kadar gazete ve elyazmalarıyla dolu kitaplıklar sıralıydı. Şöminenin karşısında, pencerenin yanında, üzeri kâğıtlar, kitaplar ve gazetelerle kaplı iki masa bulunuyordu. Odanın ortasında, tam ışığın içinde, küçük (yakla-

şık doksana altmış santimetre büyüklüğünde), sade bir çalışma masası ve ahşap bir koltuk duruyordu.[70]

Küçük çalışma masası Marx'ın yazdığı yerdi. Ayrıca Marx'ın her öğleden sonra kestirdiği bir deri kanepe vardı ve şömine rafının üzerinde kitaplar, purolar, kibrit ve tütün kutuları, kâğıt ağırlıkları ve Jenny, Engels, Lupus ve üç kızının fotoğrafları bulunuyordu.

Lafargue Marx'la ilk karşılaşmasından "büyülenmişti."[71] Ancak hem onunkisi hem de 1865'te Longuet'nin ziyareti kısa sürmüştü. Longuet *La Rive Gauche*'ta çalışmayı sürdürmek için, Lafargue da radikal siyasetle olan ilişkisini derinleştirmek üzere Paris'e dönmüştü.

Marx kızları, Şubat'ta anneleri için bir parti düzenlemişlerdi. Elli birinci yaş günü, bir önceki yıl, Marx Hollanda'da Nanette tarafından şımartılırken yarım yüzyıllık talihsizliğini düşünmek üzere tek başına bırakıldığı kasvetli günle karşılaştırıldığında, curcunalı bir olaydı. On yaşındaki Tussy, 13 Şubat 1865'te, "En Sevgili Frederick," diye yazıyor ve birkaç şişe Ren şarabı ve kırmızı şarap temin edip edemeyeceğini soruyordu: "Partiyi Anne'den yardım almadan, kendi kendimize düzenleyeceğiz ve fiyakalı bir şey olmasını istiyoruz."[72] Engels ertesi gün bir kasa göndererek cevap vermişti.[73]

Ancak Marx kadınları kaygıdan uzakken, evin erkeği, kendisine hastalık ve her akşam ve sabahlara kadar dikkat gerektiren Enternasyonal'in talepleri tarafından "şeytanca eziyet edildiğini" söylüyordu.[74] Marx teknik olarak sadece UİB'nin Merkez Konseyi üyelerinden biriydi, ancak fiilen, sendikalar bir bütün halinde katıldıkça, üyeleri her seferinde binleri bulan sayıda büyüyen örgütün başında bulunuyordu.[75] Nisan geldiğinde Marx bir muhabire, sadece İngiltere'de on iki bin üye bulunduğunu söylemişti.[76]

Marx'ın talihsizliğine yakışacak şekilde, Enternasyonal'le ilgili sorumlulukları, tam da *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin iki cildini yayımlamak üzere anlaşma imzaladığı sırada büyüyordu. Ocak ayında Marx, bir dostuna, Hamburglu yayıncı Otto Meissner ile anlaşmak üzere vekâlet vermişti.[77] Kitap henüz tamamlanmamıştı, ama 1861'den o güne Marx kuramlarını, –1844 değilse bile– 1851'den beri üzerinde uğraştığı çalışmanın nihayet bitmesi için, sadece anlatımın cilalanmasının yeterli olacağı noktaya kadar biçimlendirmiş olduğuna inanıyordu.[78] Engels mutluluktan kendinden geçmiş durumdaydı. Marx'a "Şimdi işi tamamla. Zaman kitap için çok uygun ve isimlerimiz kamu gözünde yine saygı uyandırıyor. ... Bu ânı kaçırma, oluşturacağı etki üzerinde büyük fark yaratabilir" demişti.[79]

Meissner kitabın Mayıs sonuna tamamlanmasını istemiş ve Ekim ayında yayımlayacağına söz vermişti.[80] Ancak Marx siyasi eylem içine gömülmüştü. Jennychen'i UİB sekreteri olarak çalıştırıyordu, çünkü kızlarının içinde en faz-

la dilde yazıp konuşabilen oydu.[81] Laura'yı araştırmacısı olarak kullanıyor, ev işlerine de Jenny'yle Lenchen bakıyordu. Bu yardımlar yine de Marx'ın takvime uymasına yeterli olmuyordu. Mayıs'ta, kitabın yayıncıya ulaşmış olması gereken tarihte Engels'e, "Kitabıma son dokunuşları (çok sayıda kesintiye rağmen) 1 Eylül'de tamamlamayı umuyorum" diyordu.[82]

Bu kesintiler çok sayıda ve çok çeşitteydi. Marx, 27 Nisan tarihli Londra gazetesi *The Times*'daki, Abraham Lincoln'ın vurulduğuna dair haberle âdeta felç olmuştu. Haber Birleşik Devletler başkanının ölümünden on iki gün sonra yayımlanmıştı.[83] Marx suikastı, Güney'in yapabileceği "en ahmakça hareket" diye değerlendirmişti.[84] Lincoln'ın seçim zaferinde olduğu gibi Marx masasını diğer çalışmalardan arındırmış ve UİB adına, bu defa Lincoln'ın halefi Andrew Johnson'a göndermek üzere bir mektup hazırlamıştı. Mektup Marx'ın büyük saygı duyduğu biri için yazılmış güzel ve tutkulu bir anmaydı. Sessizce ve alçakgönüllülükle zor görevine devam eden, "amansız eylemleri iyilikle dolu bir yüreğin ışıltısıyla yumuşatan, tutkuların kararttığı sahneleri nükteli bir gülümsemeyle aydınlatan ... tek kelimeyle, iyilikten vazgeçmeden büyük olabilen nadir kişilerden biri[nin]"[85] ölümüyle "iki dünyanın yüreği duyguyla inleyip duruyor" diye yazıyordu.

Marx (kısa süre sonra "kölecilerin ahlaksız kuklası"[86] diye yerin dibine batıracağı) Johnson'a yazdığı mektubu bitirirken, Jennychen'in yirmi birinci doğum günü hazırlıkları başlamıştı. Marx bunu siyasi çıkarı için bir fırsat olarak kullanmış, beş Enternasyonal üyesini yemeğe davet etmiş ve Engels'e "siyasi bir doğum günü"[87] olacağını söylemişti. Bu önemli kutlama için Jennychen tam olarak böyle bir grup istemeyebilirdi. Marx onun bağımsız olma arzularının farkındaydı, ancak kendisiyle, işiyle ya da aileyle bağlarını koparmasına izin vermeye acelesi yokmuş gibi görünüyordu. Laura ise bu yönde büyük aşamalar kaydediyordu. Jennychen'in doğum gününde, Charles Manning adında genç bir adam Laura'ya evlenme teklif etmişti. Marx olayı Engels'e, "Zengin ve genel olarak hoş bir oğlan, 'ANCAK LAURA'NIN UMURUNDA BİLE DEĞİL'" diyerek anlatıyordu. Marx çocuğa biraz anlayış gösteriyor, tatsız bir durum olduğunu, çünkü Laura'nın çocuğun ailesinin dostu olduğunu ve genç Charles'ın "fena halde ÂŞIK"[88] olduğunu söylüyordu.

Ardından, hiç beklenmedik bir şekilde, Mayıs ortasında, Engels Marx'a Edgar von Westphalen'in Manchester'a gelmiş olduğunu ve ertesi gün Londra'ya geçeceğini bildiren bir telgraf çekmişti.[89] Jenny'nin küçük erkek kardeşi şimdi kırk altı yaşındaydı ve onu, 1849'da otuz yaşındayken, Jenny'nin bir arkadaşıyla nişanı atıp hukuk kariyerini bırakarak, şansını Amerika'da aramak üzere ailesini terk ettiğinden beri görmemişlerdi. O gün bıraktıkları adam yakışıklı, dinç ve kendi yeteneğiyle ilgili bir dolu fikre sahipti. Mayıs 1865'te Modena Villaları'ndaki kapıyı çaldığında ise Jenny, kavuşma beklentisiyle duyduğu sevincin dehşete dönüştüğünü söylemişti: Onu tanıyamamıştı. Karşısında duran

adam yenilmiş, yaşlanmış, kırlaşmış ve kamburlaşmıştı. Bu yabancı yüz ve ölü gözlerde kardeşinden bir iz bulana kadar günler geçmişti.[90]

Londra'da ortaya çıkmadan önce Edgar, İç Savaş'ta Konfederasyon saflarında üç yıl boyunca savaşmış ve Güney, askerlerini artık destekleyemez hale geldiğinde, çoğu askerle aynı kaderi paylaşmıştı. Ne erzakı ne de giyeceği kalmıştı ve artık silah tutamayacak kadar tükenmişlik noktasına geldiğinde, ordudan salıverilmişti. Arazi satın almış olduğu Texas'a geri döndüğünde, toprağının borcuna karşılık satıldığını öğrenmişti.[91] Ardından, verdiği özel ders işini kaybetmiş ve nihayet yardım için San Antonio'daki dostlarına sığınmak zorunda kalmıştı.[92] Ancak savaşın son yılında, aile sahibi birçokları yardım arıyordu. Bekâr bir adamın gerçekte sadece iki seçeneği vardı, savaşmak ya da ülkeyi terk etmek. Savaştan önce Edgar, Ferdinand'a yazıp babasından kalanların kendi payına düşen kısmını istemiş, ama ağabeyi, payını ancak Almanya'ya dönerse vereceğini söylemişti.[93] Edgar'ın Londra'da ortaya çıkışı bu hedef yolunda bir adımdı, ancak o sırada, ne kafası ne de fiziksel durumu, Berlin'e gitmesine izin verecek gibi değildi.

Jenny derhal, dayıları hakkında hikâyeler dinlemiş ama Brüksel'den ayrıldığında onu hatırlamayacak kadar küçük olan kızlarının yardımıyla, kardeşinin bakımına girişmişti. Kızlar ona "Robinson" diyorlardı, çünkü onlara göre birden ortada beliren, savaş ve yaban hayatın yaralarını taşıyan bu adam, Defoe'nun *Robinson Crusoe*'su kadar yabancı ve gizemliydi.[94] Edgar, Marx'ın da aklını karıştırıyordu. Onun ilk siyasi çömezlerinden biriydi ve Brüksel'deki Komünist Birlik'in ilk üyelerindendi, ama yine de güneyli oligarkların safında savaşmıştı. Engels'e, "kendinden başka kimseyi sömürmemiş olan ve en ödünsüz anlamıyla daima bir işçi olarak kalan bu Edgar'ın, köle sahipleri İÇİN BİR SAVAŞA girmiş ve onlar için AÇLIK ÇEKMİŞ olması, kaderin en garip cilvelerinden biridir,"[95] diye yazmıştı.

Tüm bu işlerin ortasında Marx yine bir çıban döküntüsü geçirmişti. Engels'e, kitabını tamamlamak için "beygir gibi çalış[tığını]" ve eğlence olsun diye diferansiyel hesapla uğraştığını[96] söylüyordu. Ancak Jenny Engels'e, kocasının işkence yaşadığını ve Mayıs ayında acıdan iki hafta boyunca gözünü yummadığını bildirmişti. Atağın, birçok şeyden kaynaklandığından şüpheleniyordu: yazmak, Amerika'daki durum ve yine mali sıkıntı.[97] 1865'in Temmuz'unda Marx Engels'e, bir önceki yıl annesi ve Lupus'tan kalan paranın tamamının tükendiğini itiraf etmişti.

"İki aydır rehinci üzerinden yaşıyorum. Bu da, sıraya girmiş alacaklıların, her gün daha dayanılmaz hale gelen biçimde kapımı aşındırması anlamına geliyor." Kendisine miras kaldığı haberi, Köln günlerine kadar giden alacaklıların tekrar su yüzüne çıkmasına neden olmuş ve yerel borçlarının yanı sıra evin döşenmesi, akıl almaz beş yüz sterlinlik bir meblağa mâl olmuştu.

> Seni temin ederim ki bu mektubu yazmaktansa baş parmağımın kesilmesini tercih ederdim. Yaşamının yarısını başkasına muhtaç olarak geçirmek gerçekten de onur kırıcı. Tüm bunun içinde beni teselli eden tek düşünce ikimizin, aramızda, benim İŞİN kuramsal ve partiyle ilgili tarafına vakit ayırdığım bir ortaklık oluşturmuş olmamız. Evimin, imkânlarımın ötesinde olduğu doğru ve dahası, bu yıl daha öncekilere göre daha iyi yaşadık. Ancak bu, bunca çektiklerini en azından kısa bir süreliğine telafi etmiş olması bir yana, çocukların geleceklerini garantiye alacakları şekilde kendilerine toplumsal bir yer edinebilmelerinin tek yolu. Senin de aynı görüşte olduğuna inanıyorum ki, bu koşullarda, haneyi tamamen proleter bir şekilde geçindirmek uygun olmayacaktır. Oysa, sadece karım ve ben olsaydım ya da kızlar erkek olsaydı, bu tamamen kabul edilir olurdu.

Görünüşe göre Marx içini tamamen açma havasındaydı, çünkü aynı mektupta, Engels'e *Kapital*'in gerçek durumunu anlatıyordu. "Kuramsal bölümün (ilk üç kitap) tamamlanması için üç bölüm daha yazılması gerekiyor. Sonra hâlâ yazılacak olan tarihî literatürü ele alan dördüncü kitap var." Ancak yine de erteleme: "Tamamını önüme koymadan herhangi bir şey göndermeye kendimi ikna edemiyorum. KUSURLARI NE OLURSA OLSUN yazdıklarımın üstünlüğü, sanatsal bir bütünlük oluşturmaları ve bu ancak, *hepsi bir bütün halinde* önümde olmadıkça asla hiçbir şeyi bastırmama uygulamamla mümkün."[98]

Marx, kitabı üzerine çalışmak için rahat bırakılmak amacıyla, UİB üyelerine yalan söylediğini, onlara Londra'dan ayrılacağını bildirdiğini söylüyordu. O yaz şehir korkunç derecede sıcaktı. Marx Engels'e üç aydır neredeyse her gün kustuğunu ve sıcaktan açık pencere karşısında çalıştığını ve bu yüzden de şimdi sağ kolu ve kürek kemiğinde romatizma başladığını söylüyordu.[99] Yine de, *Kapital*'i tamamlamak için elinden geleni yapacağına söz veriyordu: "Bu şey sırtımda kâbus gibi bir yük."[100]

Engels de aynı fikirdeydi. "Elyazmasının gönderildiği gün, hakkın rahmetine kavuşana kadar içeceğim."[101] Ancak kitap halihazırda son tarihe yetişmemişti ve her geçen ay tamamlanacağına dair beklentiler azalıyordu. Ağustos'ta Marx'ın "safralı" dertleri ve sıcak, onu düşünemez hale getirmişti.[102] Bir hafta sonra, grip geçirdiğini ve "astronomi gibi ilgisiz işlerle" oyalanmak zorunda kaldığını[103] bildiriyordu. Bu sırada, Laura hastalanmış, Tussy kızamık olmuş, Jenny alt çenesindeki iki dişini kaybetmiş ve sonunda dört dişini yaptırmak zorunda kalmış, Jennychen difteri kapmış ve Edgar iyileşmeye başlamıştı ve evde ne var ne yok silip süpürüyordu. Marx, Edgar'ın tek düşündüğünün midesi ve kıyafetleri olduğundan şikâyet ediyordu; cinsel dürtüleri bile midesine kaçmıştı.[104] Tüm bunların üstüne, UİB'dekiler Marx'ın Londra'dan ayrılmadığını, onlardan kaçtığını keşfetmişlerdi. Örgüt, dikkatini tekrar kendilerine vermesinde ısrar ediyordu.[105]

1866 Ocak ayının ortalarında Marx'ın elinde bin iki yüz sayfa bulunuyordu ve kitabın temiz kopyasını yazmak için günde on iki saat çalıştığını, çünkü

Meissner'in gecikme nedeniyle homurdandığını söylüyordu. Marx şimdi kitabı Mart ayına yetiştirmeyi umuyordu.[106] Marx şöminenin yanındaki çalışma masasının başına kitabı kopyalamak ve tarzı parlatmak üzere oturduğunda Londra, bileklere kadar çıkan bir kar örtüsünün altındaydı;[107] kendisiyse, "uzun sancıların ardından yeni doğanı yalayarak temizl[ediğini]" söylüyordu.[108] Ama sonra bir çıban baş göstermişti ve ardından "her türden küçük sülalesi" de gelmişti. Çıbanların konumu nedeniyle yazmak için oturamıyordu ve çektiği acı ve aldığı ilaçlar nedeniyle, kuramını geliştirmek üzere düşünemiyordu. Doktorlar hastalığın patlak vermesini geceleri aşırı çalışmasına bağlamışlardı. Marx geceleri çalışmasının, gündüzleri yapması gerekenler nedeniyle kaçınılmaz olduğunu söylüyordu.[109]

Şubat ortası geldiğinde Marx çok vakit geçirdiğini ve kitabın artık yayıma hazır olmadığını düşünüyordu. Engels'e, Almanya ve Fransa'da ziraî kimyada dikkate alması gereken yeni gelişmeler yaşandığından, konuyu son olarak incelediğinden beri kiralanmış topraklara uygulanan mirasla geçen ödemeler hakkında yeni bilgiler olduğundan ve son olarak, Japonya ile ilgili seyahat kitaplarından edinmesi gereken yeni bilgilerden söz ediyordu. Tüm bu malzemeyi kitaba eklemeden elyazmasını Meissner'e gönderemeyeceğini söylüyordu.[110]

Marx, Alman bir doktorun gözetiminde arsenik tedavisine başlamıştı ve günde üç kere küçük dozlarda zehir alıyordu. Jenny, bir dosta, nadiren uyuduğunu ve uyuduğunda da hezeyan içinde "durmaksızın, zihninde dolanıp duran çeşitli bölümler hakkında konuş[tuğunu]"[111] söylemişti. Jenny ve Engels yıllar boyunca Marx'ın böylesi fizikî krizlerine tanık olmuşlardı, en kötüleri neredeyse her zaman yazı yetiştirmesi gereken dönemlere denk gelmişti. Ancak, 1866'nın ilk aylarındaki durumu, daha önce gördüklerinden daha endişe vericiydi. Engels genelde Marx'ı yazması için dürtükleyen ilk kişiydi, ancak bu defa dostuna, *Kapital*'in tamamlanmasını üç ay daha geciktirecek olsa da, tüm düşünsel çalışmalarını durdurmasını ve sağlığıyla ilgilenmesini söylemişti.[112] Marx'a sağlığını toplaması için deniz kenarına gitmesi talimatını vermişti. "Bana ve ailene *sağlığına geri kavuşma* iyiliğini yap. Sana bir şey olursa bütün hareket ne olacak ve gidişe bakılırsa *kaçınılmaz olarak* olacak olan da bu."[113]

Marx Mart'ta sahile gitmeyi kabul etti. Ancak ayrılmadan önce evinde bir "savaş konseyi" toplayacak kadar kendini toparlaması gerekiyordu.[114] Enternasyonal'in Fransa şubesi çalkantı içindeydi ve "ortada görünmeyen 'tiran'" Marx'a karşı isyan planları pişiriliyordu.[115]

1 *MECW,* Cilt 20, s. 12.
2 *MECW,* Cilt 25, s. 266.
3 Sheppard, *London 1808-1870,* s. 118.
4 Birleşik Devletler'de kölelik, ancak, On Üçüncü Anayasa Değişikliği'nin onaylandığı 1865 yılında yasaklandı.
5 Offord, *Nineteenth-Century Russia,* s. 57-59; Hobsbawm, *Age of Capital,* s. 223.
6 İş dünyası ve hükümetler, işçi örgütlerine az da olsa kapı aralar. Bazı sendikaların kurulması amacıyla kanunlar değiştirilir ve grev imkânı doğar. Ancak işçi sınıfından pek çok kişi için bu yeterli olmaktan uzaktır. Sheppard, *London 1808-1870,* s. 118.
7 *MECW,* Cilt 41, s. 534.
8 Şiddet eylemleri arasında Rusya tarafından atanan memurlara suikast girişimleri de vardır ve bu olduğunda da işçiler suçlanır ve idam edilir. Polonya, görece özgürlükçü hükümetleri olan Fransa ve İngiltere'den yardım umsa da böyle bir yardım hiçbir zaman gelmez. Davies, *Europe,* s. 828.
9 McLellan, *Karl Marx,* s. 340.
10 *MECW,* Cilt 41, s. 546-547.
11 Marx'ın amatörce borsayla ilgilenmesi bazı akademisyenlerce sorgulanmıştır. Bu akademisyenlere göre aslında Marx'ın niyeti, sadece eniştesini *Kapital*'le değil de kapital alım-satım işlemleriyle ilgilendiğine inandırmaktır. *MECW,* Cilt 41, s. 543.
12 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 10 Aralık 1864, Moskova.
13 *MECW,* Cilt 41, s. 546.
14 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 16 Temmuz 1864, Moskova.
15 Jenny Marx'tan Ferdinand von Westphalen'e, 29 Mayıs 1865 öncesi, Moskova.
16 Jenny Marx'tan Karl Marx'a ve kızlarına, 1864, Moskova.
17 *MECW,* Cilt 41, s. 552.
18 *A.k.*, s. 556.
19 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 1866 Baharı, Moskova.
20 *MECW,* Cilt 41, s. 553-554.
21 Jenkins, *Engels in Manchester,* s. 18.
22 *MECW,* Cilt 41, s. 555, 558; McLellan, *Karl Marx,* s. 327.
23 *MECW,* Cilt 43, s. 88.
24 1862 ve 1863 yıllarında Bismarck, bakan ve başkan sıfatıyla, gazetecilere rüşvet vererek veya onları tehdit ederek ve liberalleri ayartıp işbirliği yapmaya çalışarak liberal muhalefetin altını oymaya çalışır. Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870,* s. 73; Breuilly (ed.), *19th-Century Germany,* s. 144, 151.
25 *MECW,* Cilt 41, s. 556.
26 *A.k.*, s. 560.
27 *MECW,* Cilt 42, s. 15-16.
28 Hobsbawm, *Age of Capital,* s. 49.
29 McLellan, *Karl Marx,* s. 341-342; Padover, *Karl Marx,* s. 223; Hobsbawm, *Age of Capital,* s. 136; Sheppard, *London 1808-1870,* s. 336-337.
30 Padover, *Karl Marx,* s. 223.
31 *MECW,* Cilt 42, s. 3-4, 587-588 (notlar bölümü).
32 *A.k.*, s. 3-4.
33 *A.k.*, s. 17-18.
34 *MECW,* Cilt 20, s. 9-11.
35 *MECW,* Cilt 42, s. 43-44.
36 Raddatz, *Karl Marx,* s. 123.
37 Carr, *Michael Bakunin,* s. 197, 201.
38 *A.k.*, s. 205, 207, 210.
39 *A.k.*, s. 220.
40 *A.k.*, s. 223.
41 *A.k.*, s. 227.
42 *A.k.*, s. 232-235.
43 *A.k.*, s. 242.
44 *MECW,* Cilt 41, s. 492.
45 Carr, *Michael Bakunin,* s. 305.
46 *A.k.*, s. 308.
47 *A.k.*, s. 287, 295, 299, 301.
48 *MECW,* Cilt 42, s. 18-19.
49 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 281.
50 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 10 Aralık 1864, Moskova.
51 Pool, *What Jane Austin Ate,* s. 53, 78.
52 Giroud, *Femme du diable*, s. 177.
53 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 10 Aralık 1864, Moskova.
54 *MECW,* Cilt 20, s. 19-20.
55 *MECW,* Cilt 42, s. 86, 161.
56 *The Times*, Londra, 6 Şubat 1865.
57 *MECW,* Cilt 41, s. 582.
58 Eleanor Marx'tan Laura Marx'a, 29 Aralık 1868, Moskova.
59 Ernestine Liebknecht'ten Jenny Marx'a (kızı), Aralık (sonu) 1865, *IISG.*
60 Leslie Derfler, *Paul Lafargue and the Founding of French Marxism,* s. 49.
61 Longuet, *Karl Marx,* s. 217-218.
62 Clemenceau, 1906 yılında Fransa'nın başbakanı olacaktır. Longuet, *Karl Marx,* s. 218.
63 Jacques Macé, *Paul et Laura Lafargue,* s. 25.

64 Derfler, *Paul Lafargue and the Flowering of French Socialism*, s. 2.

65 Lafargue, 1865 yılında Enternasyonal'in Paris şubesi tarafından bir mesaj iletmek üzere Londra'ya gönderildiğini söylemiştir. Ancak Lafargue'ın hayatını yazan Leslie Derfler onun 1866'da Londra'ya gitmiş olabileceğini söyler ve Enternasyonal'in Londra'daki Merkez Komite için önem arz eden bir mesajı yeni katılan birine teslim edip etmeyeceğini sorgular. Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 33; Lafargue, *Karl Marx*, s. 11; Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 14-17.

66 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 16.

67 Lafargue, *Karl Marx*, s. 11.

68 *MECW*, Cilt 42, s. 106.

69 Lafargue, *Karl Marx*, s. 11.

70 *A.k.*, s. 13-14.

71 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 34.

72 Eleanor Marx'tan Friedrich Engels'e, 13 Şubat 1865, Moskova.

73 Eleanor Marx'tan Friedrich Engels'e, Şubat 1865, Moskova.

74 *MECW*, Cilt 42, s. 129-130.

75 Enternasyonal'in merkez komitesi 1866 yılına kadar Merkez Konsey olarak adlandırılıyordu; 1866 yılında Genel Konsey adını aldı. *MECW*, Cilt 42, s. 140 ve Cilt 43, s. 545.

76 *MECW*, Cilt 42, s. 144.

77 *A.k.*, s. 597 (notlar bölümü).

78 *A.k.*, s. 227.

79 *A.k.*, s. 78.

80 *MECW*, Cilt 20, s. 362.

81 Longuet, *Karl Marx*, s. 201.

82 *MECW*, Cilt 42, s. 155.

83 *The Times*, Londra, 27 Nisan 1865.

84 *MECW*, Cilt 42, s. 150.

85 *MECW*, Cilt 20, s. 99-100.

86 *MECW*, Cilt 42, s. 414.

87 *A.k.*, s. 150.

88 *A.k.*

89 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 27 Mayıs 1865 öncesi, Moskova.

90 Jenny Marx'tan Ferdinand von Westphalen'e, 29 Mayıs 1865 öncesi, Moskova; Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 27 Mayıs 1865 öncesi, Moskova.

91 Jenny Marx'tan Ferdinand von Westphalen'e, 29 Mayıs 1865 öncesi, Moskova; Edgar von Westphalen'den Ferdinand von Westphalen'e, 26 Mayıs 1865, Dessau; Jenny Marx'tan (kızı) Ernestine Liebknecht'e, 10 Kasım 1865, Moskova.

92 Edgar von Westphalen'den Ferdinand von Westphalen'e, 26 Mayıs 1865, Dessau.

93 Ferdinand von Westphalen'den Edgar von Westphalen'e, 9 Nisan 1859, Dessau.

94 Jenny Marx'tan Ferdinand von Westphalen'e, 29 Mayıs 1865 öncesi, Moskova.

95 *MECW*, Cilt 42, s. 160.

96 *A.k.*, s. 159.

97 Jenny Marx'tan Friedrich Engels'e, 20 Mayıs 1865, Moskova.

98 *MECW*, Cilt 42, s. 172-174.

99 *A.k.*, s. 177.

100 *A.k.*, s. 175.

101 *A.k.*, s. 178.

102 *A.k.*, s. 180.

103 *A.k.*, s. 183-184.

104 *A.k.*, s. 180, 184, 193, 196.

105 *A.k.*, s. 187-188.

106 *A.k.*, s. 213, 221.

107 Hudson, *Munby*, s. 216.

108 *MECW*, Cilt 42, s. 228.

109 *A.k.*, s. 223-224, 228.

110 *A.k.*, s. 227.

111 *A.k.*, s. 249, 573-574,

112 *A.k.*, s. 225-226, 233.

113 *A.k.*, s. 233-234.

114 *A.k.*, s. 236, 250.

115 *A.k.*, s. 238.

31. Bölüm

Londra, 1866

Ve kadınlar, ah Tanrım kadınlar! Ne kötü kaderdir onlarınki!

Madame de Staël[1]

Marx'ın, Hastalığı Süresince Enternasyonal faaliyetlerini ihmal etmesi ve kitabını tamamlama amacıyla ortalarda görünmeme çabası, muhaliflerinin eline koz vermişti. Marx'a sorun çıkaran yine Mazzini oldu; güya bu kez de "uluslararası" olması gereken bir örgütteki "Alman" etkisini azaltma derdindeydi. Fakat Marx'ın, onu savunmaya gönüllü olan sadık takipçileri de vardı. Bu takipçilerden beşi, Mart başında Maitland Park'a geldi. Üçü eski aile dostlarıydı, diğer ikisi ise Fransa'dan gelmiş, İngilizce de bilmeyen genç ve yeni katılımcılardı.[2] Bir önceki yıl yaptıkları ilk ziyaretlerden sonra Charles Longuet ve Paul Lafargue tekrar Londra'daydı ve şimdi Marx'ın aile ortamına kabul edilmişlerdi. İkisi de, Napoléon idaresine karşı artan huzursuzluklar arasında devrimci kimliklerini sivriltmiş kişilerdi.

III. Napoléon'un Fransa'da yol açtığı değişim en çok Paris'te göze çarpıyordu; Georges-Eugène Haussmann'la birlikte şehri dönüştüren bir yenileme projesi başlatmıştı. Küçük dükkânların olduğu sokaklar, Printemps, Samaritaine, Bon Marché gibi büyük mağazalara yer açmak için yıkıldı. Dar sokakları kıvrım kıvrım dolanan işçi sınıfı mahalleleri yok edildi; zenginlerin oturduğu veya kültür ve siyaset tapınakları için yapılan binaların sıra sıra dizildiği şık bulvarlar onların yerini aldı. Civardaki öteki fakir mahalleleri de tren yollarına ve karmaşık istasyonlarına yer açmak için yıkılmıştı. Bu planlar, kısmen, Napoléon'un kentte kalıcı bir mimari iz bırakmasına olanak verecek şekilde tasarlanmıştı, ama aynı zamanda, barikatları etkili biçimde kullanmak için ihtiyaç duyulan alandan isyankâr vatandaşları mahrum etmek için de yapılmıştı. Haussmann'ın geniş, düz bulvarları, hükümet güçlerine bir kalkışma olması durumunda üstünlük sağlıyordu; çünkü, isyancıların karşısına omuz omuza dizilmiş ve parlak çelikten silahlarla donanmış gerçek bir etten duvar şeklinde dikilebileceklerdi. Ayrıca, artık topları bulvarın bir ucundan öbür ucuna kalabalıkların üzerine ateşlemek de mümkündü.

Yine de her etkinin bir tepkisi vardır. Şehrin dönüşümü, zaten artan gıda fiyatlarıyla başa çıkmaya çalışan işçi sınıfından insanların karşılayamayacakları kadar yüksek kiralara yol açtı. Yeni ulaşım sistemleri kent merkezinin dışında yaşamalarına imkân veriyordu gerçi, ama yol parası o kadar yüksekti ki bu gidiş-geliş genellikle pek yapılabilir olmuyordu.[3] Alt sınıflar arasında memnuniyetsizlik yaygındı ve 1860'larda öğrenciler alt sınıfların derdini dert edinip hükümet aleyhine gösterilere başladılar. Lafargue ile Longuet de bu öğrenciler arasındaydı.

1865'in Ekim ayında, eğitim reformunu tartışmak üzere Belçika'nın Liège kentinde bir uluslararası öğrenci kongresi toplandı. Lafargue ve bir grup Fransız öğrenci, kongreyi, Fransız hükümetini protesto etmek için fırsata çevirmeye karar vermişti.[4] Kongre'ye gelişlerinin, bir sirkin küçük bir köye girişinden farkı yoktu: Napoléon karşıtı sloganlar atarak ve sakalları, geniş kenarlıklı şapkaları, sırt çantalarıyla bohemler gibi giyinmiş halde şehir merkezine yürüdüler. Lafargue ve bazı öğrenciler, Fransız bayrağı yerine, imparatorun ayaklar altına aldığı özgürlükleri için yas tutan bir milleti resmetmek üzere, bürümcükten yapılma siyah bir sancak taşıyorlardı.[5]

Lafargue toy ve kendini beğenmiş biriydi; ayağına fırsat geldiğinde abartılı davranışlardan kaçınma gücü yoktu. Kimi zaman düşünmeden davranıyor, hareketlerinin anlamına ve sonuçlarına aldırış etmiyordu. Olayları temkinli bir şekilde kenardan izleyen Fransız öğrencileri harekete geçirmeye çalışıyor ve "Öyle ya da böyle bir yönde hareket etmek, kayıtsız kalmaktan daha iyi değil mi?" diyordu. Bazılarını, ceketlerini süsleyen üç renkli kurdele yerine, isyanın simgesi kırmızı kurdeleler takmaya ikna etmişti.[6] Bundan cesaret alan Lafargue, konuşma yapılan kürsüye çıkarak, Napoléon'a da değil, Tanrı'ya savaş açtı; bilim karşısında artık Tanrı'ya gerek kalmadığını, Tanrı'nın şeytan, mülkiyetin hırsızlık olduğunu ilan etti.[7]

Gür kahverengi saçlı, uzun bıyıklı, badem gözlü ve yaban bakışlı bu genç ve yakışıklı adam, daha 27 Ekim'de adı sanı duyulmamış biriyken, 28'inde gözü pek bir radikal olarak tanınmıştı bile. Tabii derhal Fransız hükümetinin dikkatini çekti. Bunun sonucunda, (en azından kendi görüşüne göre) daha da dik durarak, o sırada Liège'de bulunan idolü Blanqui ile tanıştı. Blanqui'nin tehlikeli, iflah olmaz ve ateş püsküren bir devrimci olarak nam saldığı yıllar, Lafargue'ın yaşından fazlaydı. Lafargue, karşısında altmış yaşında, ufak tefek, saçı ve sakalı beyaz ve bir hayli çökük gözleri olan bir adam buldu; elleri her daim hareket halindeki küçük kuşlar gibiydi, sesi yumuşak ve tatlı geliyordu. Blanqui devrimden söz etti ve kendisini duyabilmek için itişip kakışan yirmi kişilik bir öğrenci grubuna, inançlarına aykırı eylemler veya fikirler öneren büyüklerini –gerekirse kendisini bile– dinlememeleri öğüdünü verdi. Lafargue tam anlamıyla büyülenmişti; sonradan Blanqui'yi, kendisini devrime yönelten kişi olarak anacaktı.[8]

Lafargue Kasım ayının başlarında Paris'e döndükten sonra Fransa'daki tıp eğitimi sona erdi; ancak bu kendi seçimi değildi. Paris Akademi Konseyi Aralık ayında toplanmış ve Liège'de bayrağa saygısızlık ettikleri ve toplumsal düzenin ilkelerine saldırdıkları gerekçesiyle, Lafargue dahil yedi öğrencinin ihraç edilmesine karar vermişti. Paris'teki öğrenci muhalefeti, Fransızların, Fransa dışındaki konuşmalarından dolayı cezalandırılması karşısında çileden çıktı; bu tür bir eylemin suç olduğunu söyleyen bir yasa olmadığını iddia ediyorlardı. Karışıklıklar patlak verdi. Öğrenciler dersleri bölüyor ve Latin Mahallesi'nde polisle çatışıyordu. Olaylar sonunda 800 kişi tutuklandı. İki hafta sonra, bu öfke gösterisine karşın, ihraç kararı onaylandı. Lafargue bir daha asla Paris Üniversitesi'ne ve iki yıl süreyle de herhangi bir Fransız üniversitesine kayıt yaptıramayacaktı.[9]

Lafargue'ın babası oğlunun eğitiminin yarıda kalmasını istemiyordu; bu nedenle onu, Londra'da bulunan St. Bartholomew Hastanesi'ndeki bir Fransız doktorun yanında çalışmaya gönderdi. Lafargue, Şubat ortasında İngiltere'ye doğru yola çıktı. Yanında, on yılın en çok gürültü koparan olaylarının birinde, III. Napoléon'a bombalı suikast girişiminde bulunup imparator yerine sekiz masum insanı öldürmekten 1858'de idam edilen İtalyan Felice Orsini'nin kardeşi, Cesare Orsini vardı.[10] Herhalde Orsini, Lafargue'ın babasının, oğlu için isteyebileceği bir yol arkadaşı değildi, baba Lafargue, Paul'ün Londra'da radikallerle bağlantısını sürdürmesini de herhalde istemezdi. Fakat Orsini ve Lafargue, Londra'ya gelişlerinden birkaç gün sonra, Enternasyonal üyeleriyle bir araya gelmiş ve Lafargue üyeliğe aday gösterilmişti bile. 6 Mart'ta[11] onaylanan üyeliğinden dört gün sonra Lafargue, Marx'ın evindeki savaş konseyine katıldı.

Longuet'nin Şubat 1865 ile 1866 baharı arası devrimcilik hikâyesi ise daha kısaydı. Bir yıl önce Londra'dan ayrılışının ardından *La Rive Gauche*'u sadece on yedi sayı çıkarabildi, sonra gazete sansüre kurban gitti. Longuet bir kere daha –ve bu kez sekiz aylığına– hapse mahkûm edildi, fakat yakalanamadan Fransa'dan kaçtı. Yolculukları, genç Marx'ınkileri anımsatacak cinstendi. Gazetesini yeniden çıkarmaya çalıştığı Belçika'ya gitti, ama sınır dışı edildi. Kendini Frankfurt'a attı, ama yine sınır dışı edildi. Nihayet, ondan önceki sayısız kaçağın yaptığını yaptı ve 1865 sonlarında Londra'ya vardı.[12] Burada, 16 Ocak 1866'da Enternasyonal'in Merkez Konseyi üyesi oldu.[13]

* * *

10 Mart günü Marx'ın evinde bir araya gelen Birinci Enternasyonal üyeleri, İngiliz yoldaşlarına ve onların dışında, Konsey üyesi olup bundan şüphesi olanlara, Marx'ın, Enternasyonal'in Kıta bölümünün tartışmasız başkanı olduğu görüşünü dayatacak bir strateji geliştirdiler.[14] Grup, onun gibi İtalyan olan Mazzini'nin emekçiler namına etkisiz kaldığını, "bilim" söz konusu olduğun-

da apaçık gerici olduğunu ve "yeni hareket"i kavramaktan aciz olduğunu anlatmak üzere, Orsini'yi görevlendirdi.[15] (Düşmanlık karşılıklıydı: Mazzini de Marx için "yıkıcı biri", "son derece sinsi", "kindar" ve "amansız bir düşman" diyordu.[16]) Plan kabul edildikten üç gün sonra Marx, kan çıbanı kaplı vücuduyla zar zor UİB Merkez Konseyi'nin toplantısına gitti. Kendini savunmak üzere orada bulunduğu her seferinde olduğu gibi, bu sefer de galip geldi. Marx, kendisine siyaseten meydan okuyanlarla yüz yüze geldiğinde, elinde kılıç varken olduğu gibi, hedefini hiç sektirmeyen bir saldırganlıkla dövüşürdü. Asıl muhaliflerinin çok azının toplantıya katılmış olması Marx'ın ve dostlarının yararına işledi ve İngilizlerin oturduğu sıralar, başka bir yerde yapılan erkek nüfusa genel oy konulu toplantı yüzünden bir ölçüde boş kaldı. Ama önemli olan sonuçtu: Mazzini'yi destekleyenler ezilmişti.[17]

Enternasyonal cephesi konusunda bir parça kafa rahatlığına erişen Marx, 15 Mart'ta, iyileşme ümidiyle İngiltere'nin kıyı kenti Margate'e doğru tek başına yola çıktı. Küçük bir otele yerleşti ama bir gece kaldıktan sonra oradan ayrıldı, çünkü, garip bir biçimde, yemek salonundaki hareketsiz, Marx'ın kör olduğunu düşündüğü ama sonradan sağır olduğu anlaşılan bir adamdan fena halde rahatsız olmuştu.[18] Oradan, deniz kenarındaki bir özel pansiyona geçti ve kilometrelerce yürüyüşten ve deniz banyosundan oluşan güçlü, kendi kendine bulduğu bir tedaviye başladı. Kendini "bütün gün oraya buraya koşturan bir baston" diye tanımlıyor ve "zihnimi, Budizmin bahtiyarlığın şahikası dediği hiçlik durumunda tutuyorum" diyordu.[19] Bu seferlerinden biri de Canterbury'ye, şiirsellikten hiçbir iz barındırmadığını düşündüğü bu şehre yaptığı 16 millik {25 küsur kilometrelik} yürüyüştü.[20]

Marx'ın Margate'te inzivaya çekilmesi, evdekilerin, genç Fransız erkekleri kızlarından uzak tutmaya yarayan homurtucu varlığından kurtulması anlamına geliyordu (Tussy, babasına "Kötü Felsefe Doktoru Karl Marx" diye hitap etmeye başlamıştı[21]). Bu, Kıtalıların babayı unuttuğu anlamına gelmiyordu. Marx Laura'ya, "Lafargue denen lanet olasıca"nın kendisine çok sayıda rahatsız edici mektup gönderdiğini söylediği zaman, gideli daha beş gün olmuştu.[22] Aslına bakılırsa Marx, bu adamların gelme nedeninin kendisi olduğunu düşünüyordu. Şüphesiz adamları eve çeken ilk neden Marx'tı, ama çok kısa bir süre sonra dikkatleri başka yere kaymıştı. Longuet, kendisinden beş yaş küçük olsa da tıpkı onun gibi ciddi ve ağır başlı biri olan Jennychen'den daha ilk görüşte hoşlanmıştı. Ama çekingenliği ve ilk aşkı, yani siyaset, o aşamada herhangi bir ilgi belirtisi göstermesine engel oluyordu.[23] Oysa duygularını gizleyemeyen biri olan Lafargue'ın böyle tereddütleri yoktu. Laura'ya çılgınca âşıktı ve herkesin de bu hislerden haberdar olmasını istiyordu. Eski tıp öğrencisi-yeni devrimci, Laura yanındayken şair kesiliyordu: "Laura'nın gür kıvırcık saçlarında altın rengi pırıltılar oynaşıyor, batan güneşten ışık huzmeleri yakalamış gibi..."[24] Üstelik

hemen her zaman, Marx'ların evinde el altında bulunuyordu. Bu yüzden ona *Tooley* adını takmışlardı.[25]

Marx'ın kızları 22 Mart günü bir parti verdi. Lion Philips onlara yılbaşı için beş sterlin göndermişti, ama Jenny'yle Marx evin masrafları için hemen bu parayı borç olarak almış, ancak baharda geri ödeyebilmişlerdi. Kızların üçü de partinin düzenlenmesine katıldı. Bu toplantı, annelerinin 1864'te yaptığı gibi bir balo değil, Marx'ın Engels'e sözünü ederken kullandığı deyimle bir "yıllık parti"ydi. Marx'ın parti akşamı için geri dönmesi konusunda ısrar ettiler; o da öyle yaptı.[26]

Karl ve Jenny, üç kızlarının da çok ölçülü olduklarını, geçmişte (hatta hâlâ) biraz bohem olan anne babaları gibi olmadıklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle Jenny, çocuklarının benzer siyasi düşüncelere sahip genç erkeklerle sosyalleşmeye başladıklarını görünce rahatlamıştı; yine de kızlarının devrimci erkeklerle evlenmesine şiddetle karşıydı. Ernestine Liebknecht'e içini dökmüş ve ilk iki kızının, aldıkları eğitimin "sıra dışı doğrultusu" yüzünden, akranlarıyla çatışma yaşamasından uzun zamandır korktuğunu söylemiş, güçlü bir önseziyle şöyle yazmıştı: "Kızlar, yaşadıkları toplumla aralarına büyük bir duvar ören düşünce ve görüşlerle büyüdü. ... Zengin olsalardı "Vaftiz, Kilise, Din" olmadan da idare ederlerdi, ama bu şekilde ikisi de ağır, zorlu mücadelelerden geçmek zorunda kalacak. Sık sık düşünüyorum, eğer insan çocuklarına maddi imkânlar ve başkalarına muhtaç olmayacakları bir yaşam sağlayamıyorsa, o zaman onları dünyaya karşı böylesine şiddetli bir muhalefetle yetiştirerek iyi etmiş olmaz." Kızların ikilemi Jenny'yi endişelendiriyor, neşesini kaçırıyordu: "Kızlar sürekli moralimin veya asabımın bozuk olduğunu düşünüyorlar, ama bu durumum, gerek iç gerekse dış güzellikleriyle aslında hak ettikleri mutluluğa erişemeyeceklerini bilmekten kaynaklanıyor."[27] Ferdinand'a yazdığı mektupta, daha da açık yürekliydi. Hareket uğruna kızlarının geleceğini feda etmiş olmalarından korktuğunu söylüyordu. "Başkaları için yaptığımız her şeyi, aslında çocuklarımızdan çalıyoruz."[28]

Ama Maitland Park'taki eve kızların özgürce siyaset konuşabildikleri ve yanlarında istedikleri gibi cesurca davranabildikleri genç erkeklerin gelip gitmesi Jenny'nin moralini düzeltmişti. Özellikle Lafargue'dan memnundu, çünkü Lafargue, ailesinin köklü ve büyük bir zenginliğe sahip olduğuna inanmasına yol açan birtakım imalarda bulunmuştu. Ne var ki Laura, Lafargue'ın aşkına karşılık vermiyordu, ya da belki bu aşkın farkında bile değildi. Herhalde Laura, tanışalı daha bir ay olmuşken kalbini ve ruhunu ona adamaya hazır olan bu talibiyle ne yapacağını bilmiyordu. Gerçekten de Marx'ın kızları, siyaset hakkında çok bilgili olmalarına karşılık, iş karşı cinse geldi mi kendilerini sakınan, saf kızlardı.

Şimdi yirmi iki yaşında olan Jennychen ile on bir yaşındaki Tussy, partiden hemen sonra babalarının arkasından Margate'e gitmiş, Laura ise annesiyle bir-

likte evde kalmıştı. Jennychen'e, Bay Faraday adlı birinin "*tête-à-tête*" {baş başa} bir akşam için kendisini ziyarete geldiğini yazıyordu. "İkimiz de olabildiğince hoş davrandık ve zannederim ki birlikte olmaktan en az benim kadar o da keyif alıyordu." Fakat (Laura'nın flört yönü olmadığı konusunda ısrar ettiği) bu sohbet sırasında, annesi neredeyse çıplak bir halde odaya girdi. Jenny'nin ayağında ayakkabı yoktu ve Laura'ya bakılırsa "üstünde, kendisine ancak anadan doğma dedirtmeyecek kadar bir örtü vardı ve o da, gizlemekten çok göstermek için konmuş gibiydi." Genç adam kıpkırmızı kesildi. Laura, sadece, "bakamadığı o manzarayı görmemek için" gözlerini kapatarak sükûnetini korumuştu. Ertesi gün, evde yalnız olduğu bir sırada, başka bir ziyaretçi daha geldi: babasının arkadaşı Peter Fox.

> Ne kadar da korktum! Yokluğunu hiçbir şeyin telafi edemeyeceği o kıvılcımdan tamamen yoksun olduğumu daha ilk bakışta anlayan ve benimle o zamana dek üç beş kelime bile etmemiş bir adam. ... Yüreğinde ve kafasında öyle ağır, öyle ezici bir sıkıntı vardı ki, bunu gizlemek mümkün değildi. Kendisini zehirleyen her şeyi saçıverdi: Polonya-İrlanda-Reform Birliği-Feodal aristokrasi-İngiltere'de bakanlık- Anlaşılır gibi de değil, homurtu gibi... Ta ki oda, vahşi sözlerinin çağırdığı ölü şeylerin canlı suretleriyle gerçekten de kararana ve saçma sapan sözlerine ve kekelemelerine daha fazla *dayanmaya* imkân bırakmayana kadar.

Bu tek taraflı sohbet bir buçuk saat kadar sürdü. Söylediğine göre, bu süre zarfında Laura, "kahkahasını tutmayı zar zor başarmıştı."[29]

Muhakkak ki Jenny, Laura'nın daldığı aşk oyunlarının sonunun kısa zamanda evliliğe varacağından şüpheleniyordu, ama en büyük kızının romantizm alanında biraz teşvike ihtiyacı olduğunu düşünmüş olabilir. Jennychen hâlâ oyunculuk alanında bir kariyer hedefliyordu, ama aynı zamanda, Enternasyonal'le yakından ilgileniyordu; babasının arkadaşlarıyla ve Marx'tan tavsiye isteyen birçok yeni katılımcıyla yazışıyordu. Jennychen Margate'teyken, Jenny ona Madame de Staël'in romanı *Delphine*'i göndermişti.[30] Erdemi ve ailesine olan bağlılığını aşktan önemli gören bir kadının ıstırap dolu hayatını anlatan mektuplar şeklinde yazılmış kalın bir kitaptı bu. Ama bu çaba Jennychen'de işe yaramamıştı, ufukta kimse görünmüyordu. Sadece babasının kanatları altındaki biri gibi gördüğü Longuet bile, hapis cezasını çekmek üzere Paris'e dönmüştü.

Marx'la kızlarına gelince, Margate'e yaptıkları yolculuk umdukları gibi gitmemişti. Hava berbattı. (İşçilerin savunucusu, Londra'nın Doğu Bölgesi'ndeki emekçilerden küçümseyici bir eda ile söz ediyordu: "Hava, Paskalya tatili için burayı istila etmiş olan has Londralılar için özel olarak kotarılmış gibi."[31]) Yaklaşık bir aydır orada bulunan Marx, Enternasyonal konusunda da artan ölçüde kaygılıydı. Grup birkaç greve başarılı bir şekilde müdahale etmiş, sonuçta işçilerin övgüleriyle yeni üyeler kazanmış olsa da, yokluğunda tartışmalar yeniden alevlenmişti. *Kapital* de kafasını kurcalayıp duruyordu. Bir arkadaşına, "İnsanı çıldırtmaya yeter" demişti.[32]

Babayla kızları Nisan ortalarında Londra'ya dönünce, bu sefer de Marx, yinelenen afyon alışlarına ve lokmanruhu tedavisine bile bana mısın demeyen bir diş ağrısının, kusmaların ve romatizmanın pençesine düştü.[33] Marx eve dönmüştü, ama çalışmaya dönmemişti.

Marx ve Engels, Almanya'daki durumu yakından takip ediyordu. 1863 yazından itibaren siyasi toplantıları yasaklayıp eleştirileri bastırarak, basını sansürleyerek, intikam tehdidiyle liberal siyasetçileri sindirerek Prusya'da yeniden gerici bir yönetim kurmuş olan Başbakan Bismarck, görünüşe göre şimdi de Avusturya'yla savaş çıkarmaya uğraşıyordu. Bismarck, Prusya'nın egemenliğinde birleşmiş bir Almanya istiyor, bunun önündeki başlıca engel olarak da Avusturya'yı görüyordu.[34]

Paris'te Napoléon'a karşı olduğu gibi, Berlin'de de Bismarck'a karşı öğrenciler arasında bir hoşnutsuzluk vardı. 1866'nın Mayıs ayında, yirmi dört yaşındaki bir öğrenci, Unter den Linden'den geçmekte olan başbakanı öldürmeye çalıştı; beş el ateş etti ama hedefi ıskaladı. Bu öğrenci, Karl Blind'ın üvey oğlu ve Soho'da bulundukları dönemde Musch'un çocukluk arkadaşı olan Ferdinand Cohen'di. Cohen derhal tutuklandı ve ertesi gün güya hapishanede intihar etti.[35]

Engels, bu suikast girişimini alaya alıyor, Cohen'in bu aceleci hareketiyle Bismarck'a iyilik ettiğini söylüyordu. Marx ise daha anlayışlıydı.[36] Engels'e şöyle demişti: "Cohen çok iyi bir çocuktu, (gerçi pek zeki değildi, ama) oğlumun eski bir arkadaşı olduğu için özellikle önem verdiğim biriydi."[37] Cohen'in ölümüyle birlikte Marx, Musch'un da yirmi dört yaşında hayatını mahvedip etmeyeceğini, babasının radikal fikirleriyle geçen bir ömürden sonra bu kadar gözü kara bir iş yapıp yapmayacağını düşünmeye başlamıştı. Gerçekten de, Engels'e yazdığı o mektupta, Blind'i "o saçma sapan kralı öldürme zırvalarıyla" bu çocuğu "özgürlük sunağında kurban ettiği" için öfkeyle suçluyordu.[38]

Prusya, Bismarck'ın istediği gibi, Haziran'da Avusturya'yla savaşa tutuştu. Marx, bu çatışmayı vesile yapmaya ve Enternasyonal'in, toprak kazanmak ve güçlerini artırmak isteyen hükümetler arasında bir savaş çıkması durumunda, tüm ülkelerdeki emekçilerin tarafsız kalmasının çok önemli olduğunu vurgulaması gerektiğine karar verdi: İşçilerin, kapitalizm sunağında kurban edildiğini görmek istemiyordu. UİB Merkez Konseyi, çatışmaya verilecek resmî cevabın tartışılması için Haziran ortasında toplantıya çağırıldı. Grubun güdeceği siyaset üzerinde zaten uzun zaman önce anlaşmaya varılmıştı: İşçiler, başka işçilerle savaşmayacaktı. Ama şimdi savaş gerçekten de çıkmıştı ve delegelerin milliyetçi önyargıları kabarmıştı. Lafargue söz aldı ve milliyetler veya milletler üzerine yapılan her türden konuşmanın gericilik olduğunu, devletlerin ortadan kalkması ve komünlere veya kendi kendini yöneten belediyelere dönüşmesi gerektiğini söyledi. Uzun ve sıkıcı konuşmasında Lafargue, dünyanın Fransa'dan böyle bir devrime öncülük etmesini beklediğini ve o zaman bunun

evrensel düzeyde kabul göreceğini ima etti. Marx, Lafargue'ı, toplantıdakilerin onda dokuzunun anlamadığı bir dilde, yani *Fransızca* yaptığı konuşmayla milliyetleri ortadan kaldırdığı için azarladığında, kalabalıktan bir kahkaha koptu. Ardından alaycı bir şekilde, Lafargue'ın milliyetleri reddederek milletten kurtulmanın tek yolu olarak "Fransız ulus modeli" tarafından yutulmayı ima ettiğini söyledi.[39] Toplantının sonunda Merkez Konseyi, işçilere, Avusturya-Prusya Savaşı'nda taraf tutmamalarını tavsiye etti.[40] Ancak savaş, çok kısa bir süre sonra, 3 Temmuz'da, sekiz saat süren ve Prusya ile Bismarck'ın zaferle çıktığı kritik bir muharebenin ardından bitti.

Marx'ın Lafargue ile dalga geçmesi aslında bir tür sevgi göstergesi de olabilirdi. Marx, onun Enternasyonal'e olan bağlılığını takdir ediyordu (ancak kavramları birbirine karıştırdığını düşünüyordu) ve etrafta bir doktor olması (her ne kadar Lafargue hâlâ öğrenci olsa da) hoşuna gidiyordu. Ağustos geldiğinde, Lafargue Laura'nın dikkatini çekmeyi ve direnişini kırmayı başarmış görünüyordu. Marx, 7 Ağustos tarihli bir mektupta Engels'e şöyle diyordu: "Laura, dünden itibaren melez doktorum Mösyö Lafargue ile yarı yarıya söz kesmiş sayılabilir. Lafargue'a da diğerlerine davrandığı gibi davranıyor, ama bu melezlerdeki duygusal patlamalar, az da olsa genç adamın (kendisi 25 yaşında) canına kıyacağı korkusu, ona karşı bir parça muhabbet, Laura'nın hep yaptığı gibi duygularını gizlemesi (Lafargue yakışıklı, zeki, atletik yapılı enerjik bir delikanlı) sonunda söze benzer bir şeye vardı."[41]

Laura'nın geçmişte Lafargue'a ilgisiz kalması yüzünden gelişmelerden şaşkınlığa uğrasa da, Jenny de memnun olmuş görünüyordu.[42] Engels bu şartlar altında tebriklerini iletmesi mi, iletmemesi mi gerektiğini bilememişti, ancak yine de iletme yoluna gitti.[43] Aslında bu olaya dahil olup da gelişmeyi büyük bir coşkuyla karşılayan tek kişi Lafargue'ın kendisiydi. Laura'nın karşısında kendini tutma yetisinden o denli yoksundu ki, Marx'tan ikinci kez ve çok daha ciddi bir azar işitti.

> Eğer kızımla olan ilişkinize devam etmek istiyorsanız, şimdiki "kur yapma" tavrınızı terk etmeniz gerekecek. Siz de gayet iyi biliyorsunuz ki henüz bir nişan yapılmadı, yani şu an için hiçbir şeye kesin karar verilmiş değil. Eğer Laura sizinle resmî olarak nişanlı olsaydı bile, bunun uzun soluklu bir şey olduğunu unutmamalısınız. Aşırı bir yakınlık gösterisi, iki âşığın uzun bir süre boyunca aynı mekânda yaşayacağı ve bu süre içinde zorlu denemelerden ve sınavlardan geçeceği düşünülürse özellikle uygunsuz. Tek bir haftalık jeolojik bir süre içinde, davranışlarınızın bir günde nasıl değişmiş olduğunu endişeyle gözlemledim. Benim kanaatimce gerçek aşk, kendini daha ziyade çekingenlikle, tevazuuyla, hatta âşığın hürmet ettiğine karşı utangaçlığıyla belli eder; tutkunun dizginlerini salıvererek veya vakitsiz samimiyet gösterileriyle değil kesinlikle. Eğer gerekçeniz sıcakkanlı melez tabiatınız ise, o halde bu tabiatla kızım arasına kendi soğukkanlı sağduyumu koymak benim görevim. Onu, Londra ikliminin gereklerine uygun bir şekilde sevmekten acizseniz, o halde uzaktan sevmeye razı olacaksınız demektir. Ne demek istediğimi gayet iyi anlayacağınızdan eminim.[44]

Marx'ın öğütleri, Jenny ile uzun flört döneminin bir tasviri gibiydi ve bu durum onu düşünmeye sevk etmiş olmalı, çünkü hemen ardından, kişisel olarak başarısız olduğuna dair nadir duyulan bir itiraf gelmişti. Lafargue'a, nişanlanmalarına onay vermeden önce maddi durumu hakkında net bir bilgi alması gerektiğini söyledikten sonra şöyle dedi: "Bütün servetimi devrimci mücadele için feda ettiğimi biliyorsunuz. Bundan pişman da değilim. Hatta aksine, hayata bir daha gelsem yine aynısını yapardım. Ne var ki, o zaman evlenmezdim. Kızımı, annesinin hayatını mahveden zorluklardan gücüm yettiğince korumak istiyorum."[45]

Marx, Lafargue'a, çalışkan biri olduğu konusunda şüpheleri olduğunu ve bir ülkeden atılmış, başka bir ülkede sıfırdan kariyer yapmaya çalışan bir öğrenci olarak durumunun hiç de ümit verici olmadığını söylemişti. Ailesinin Lafargue'ı destekleyip desteklemediğini, bu evlilik hakkında ne düşündüklerini veya Lafargue'ın Laura'ya herhangi bir şekilde güvenli bir hayat sözü verip veremeyeceğini bilmediğini söyledi. Ve şöyle devam etti:

> Benim doğrudan müdahalem (ki benim açımdan bir zaaftır) ve size karşı beslediğim dostluğun kızımın davranışı üzerindeki etkisi olmasaydı, bu iş bu noktaya gelmezdi. Bu bakımdan ağır bir kişisel sorumluluk taşıyorum.
>
> Bu mektubun herhangi bir şekilde yanlış yorumlanmasının önüne geçmek için söylemek isterim ki, bugün evlenecek durumda olsaydınız bile bu gerçekleşemezdi. Kızım bunu kabul etmezdi. Ben de karşı çıkardım. Evliliği düşünmeden önce hayatta bir şeyler başarmış olmalısınız ve ikiniz için de uzun bir sınama dönemi gerekli.[46]

Lafargue, sonraki birkaç günde, ünlü bir Fransız doktora kendisinin karakterine kefil olduğunu belirten bir mektup göndertmişti. Babası da Marx'a mektup yazarak genç çift evlendiği zaman büyük bir mali yardımda bulunacağı sözünü vermişti. Ayrıca, oğlunun kendisini Laura'nın nişanlısı olarak görmesine izin verilmesini rica etti.[47] Marx, Engels'e yazdığı gizli mektubunda, Lafargue'ın "altın kalpli ama şımartılmış, fazlasıyla doğal bir çocuk" olduğunu yazıyordu. Arkadaşına duyduğu büyük saygının bir göstergesi olarak da Engels'in onayı olmadan Laura'nın bu evlilik teklifini kabul etmeyeceğini söylemişti.[48] Son olarak, olur da Lafargue Laura'nın yanındayken kendine sahip olamazsa diye, kızını Tussy'yle birlikte bir kıyı şehri olan Hastings'teki bir yatılı okula geçici bir süre için gönderdi.[49] Aslında burası Jennychen ve Laura'nın Londra'da ders gördüğü South Hampstead'deki Hanımlar Koleji'nden pek farklı değildi; sadece buna ilaveten uzak olmak gibi bir üstünlüğü vardı. Lafargue'a gelince, Marx kızının gidişinden sonra ona şöyle yazıyordu: "*Hüzünlü Suratlı Şövalye* benden evinin köşesinde ayrıldı. Kalbi daha önce ziyadesiyle yaralanmış bulunduğundan, *benden* ayrılığını epey kahramanca bir kayıtsızlıkla karşılıyormuş gibi göründü."[50]

Marx, Laura'nın yokluğunda, Lafargue'ı aile işlerine koşmuş ve genç adama, Eylül'de Cenevre'de toplanması kararlaştırılan I. Enternasyonal Kongresi'ne katılacak delegeler için yazılacak talimatları hazırlama görevini vermişti. Jennychen'in hatırladığına göre bir keresinde Lafargue, Marx'ın talimatlarını Fransızcaya çevirmek için sabah ondan akşam ona kadar aralıksız çalışmıştı. Dover'de bulunan annesine, "Talihsiz genç adam, korkunç acıklı bir haldeydi. ... Ne tıraş olmuş, ne de *saçını taramıştı*," diyordu.[51] (Lafargue bir de, bunca işinin arasında, bahçede Tussy için bir salıncak kurmuştu; herhalde Laura'nın peşinde koşarken bir müttefik kazanmayı umuyordu.[52]) Lafargue, aileye girmek için elinden gelen her şeyi yapsa da, Laura'nın kalbine girmeyi başardığı söylenemezdi. Laura, Hastings'ten Jennychen'e yazdığı bir mektupta, daha önceki bir gidişinde, Banner adında bir müzik öğretmeniyle gezdiğini, sohbet ettiğini, aynı fincandan süt içtiğini anlatmış ve şöyle demişti: "Umarım çok duygusal davranmıyorumdur, ama unutmak, benim hiç öğrenemediğim bir zanaat ve hatırlamak, benim için, özlemek anlamına geliyor."[53]

Laura'nın aklında şüphe olsun olmasın, evlilik çarkı dönmeye başlamıştı bile. Laura ile Lafargue, 26 Eylül günü, Laura'nın yirmi birinci doğum gününde resmen nişanlandılar. Laura'nın ruh haline dair bir tasvir bulunmuyor, ancak görünüşe göre annesi birçok bakımdan mutlu olmuş, rahatlamıştı. Ernestine Liebknecht'e, Paul'ün kibar ve cömert biri olduğunu, kendini Laura'ya adadığını, ama en önemlisi de, neyse ki genç çiftin din ve siyaset konusunda benzer düşüncelere sahip olduğunu söylemişti. "Bu sayede Laura, onunki gibi görüşlere sahip her genç kızın karşı karşıya kalacağı kaçınılmaz mücadele ve acılardan kurtulmuş oldu. Çünkü bu türden görüşlere sahip olup aynı zamanda da eğitimli, toplumda mevki sahibi vs. erkek bulmak o kadar zor ki." Evliliğin iyi yıldan, yani Lafargue İngiltere'deki tıp eğitimini tamamlamadan önce olması beklenmiyordu. Bu süre zarfında Lafargue yakında bir oda kiralamıştı, ama gerçekte Marx'ların evinde yaşıyor gibiydi; bunun yüklediği ilave masrafsa, Marx için bir talihsizlikti.[54]

O sonbaharda Marx'ın yaşamındaki her şey üst üste bindi. Enternasyonal'in ilk kongresi için harıl harıl çalışmıştı; o katılmıyordu, ama delegeler Cenevre'ye gitmek üzere yola çıkana kadar kongrenin kaderi Marx'ın ellerindeydi. Aslında katılmıyor olması, durumu Marx için daha da güçleştiriyordu, çünkü temeli ne kadar sağlam atarsa atsın, kongreye katılanlar görüş açısının dışına çıktıklarında onları kontrol edemeyecekti. Bundan başka, *Kapital*'i Hamburg'a göndermeye nihayet hazırdı. Tasarlanan tüm ciltlerin, hatta sözleşmede Meissner'e sözünü verdiği iki cildin bile hazır olmasını bekleyemeyeceğine karar vermişti. Bunun yerine, dört cilt olmasını beklediği eserin sadece ilk cildini yayıncıya göndermeyi planladı.[55] Nihayet, bütün o çaba ve yaratıcı hengâme arasında Marx, kesinlikle beş parasızdı ve bir kere daha, gecikmiş ödemelerini almak için kapıda sıra olan ev sahibiyle esnafın hedef tahtasındaydı. Bir keresinde,

alacaklılardan biri çıkıp geldiğinde, Marx'ta borcun tamamını ödeyecek kadar para yoktu. Lafargue'a ve alacaklısına durumu belli etmemek için gelen kişiye biraz beklemesini, para bozdurup döneceğini söyledi. Sonra yokluğunu fark etmesinler diye gizlice arka kapıdan çıkarak ihtiyacı kadar borç almak üzere koşar adım fırıncının dükkânına gitti.[56] Eğer Lafargue ya da daha kötüsü Lafargue'ın ailesi, Modena Villaları'ndaki o saygınlık görüntüsünün sahte olduğunu fark ederse, kızının bu kadar yaklaştığı mutluluğun tehlikeye gireceğine inanıyordu. Böyle bir risk gerçekten de vardı: Borçlu olduğu arsız Fransız'ın teki, Marx'ı, parasını alamazsa baba Lafargue'a durumu anlatmakla tehdit etmişti.[57] Adam dediğini yapsaydı, birçok genç on dokuzuncu yüzyıl kadınının düştüğü talihsiz duruma Laura da düşebilirdi: evlilik adı verilen kurum masada olduğunda, paranın eksisinin aşkın artısını götürdüğünü üzüntüyle fark etmek.

Marx, Engels'e Hollanda ve Almanya'daki aile üyelerinden para istediğini ama sonuç alamadığını yazıyordu. Jenny o kadar çok eşyasını rehine vermişti ki, neredeyse evden çıkamıyor olmuştu. Marx, "en kötü mültecilik günlerinde olduğu gibi, ufak meblağlarda borç bulabilmek için sağda solda dilenerek" şehrin bir ucundan ötekine koşturup duruyordu. "Bir yandan da esnaftan tehdit alıyorum" diyordu, "bazıları veresiyeyi kesti ve beni mahkemeye vermekle tehdit ediyor. Lafargue sürekli evde olduğundan (ancak birkaç gün önce Bordeaux'ya gitti) ve İŞİN İÇYÜZÜNÜ ondan muhakkak gizlemek gerektiği için durum bilhassa kritikti." Parasız kaldığında talep etmekten ve sempati kazanmaya çalışmaktan utanmıyordu: "Gün içinde çalışmalarımın sık sık bu işlerle kesildiği yetmiyormuş gibi, kaybettiğim zamanı geceleri telafi etmeye çabalamaktan, PENİSİMİN yanında güzel bir kara çıban sahibi de oldum."[58]

Engels, alışık olduğu yardım çığlığını duymuş ve derhal cevap vermişti. Marx'ın aralıksız dert döküşüne bakılırsa, herhalde Engels elyazmasının yine gecikeceğini söylemesini de bekliyordu. Fakat Marx, 1866 Kasım ayının ikinci haftasında kitabın bir bölümünü, *Kapital Cilt I*'i Hamburg'a yollayarak Engels'i şaşırttı.[59] Manchester'dan derin bir oh sesi yükselmişti sanki. Şöyle yazıyordu Engels: "Elyazmasının yollandığı haberiyle zihnimi meşgul eden şeylerden biri gitti. ... Bunun şerefine, özellikle senin sağlığına bir kadeh içeceğim. Sağlığının bozulmasında kitabın büyük payı var; bu yük artık sırtından düştüğüne göre yine bambaşka bir insan olacaksın."[60]

Jenny de çok rahatladığını söylüyordu, ama Marx'la geçen ve kırılan umutlarla ve yıkılan hayallerle dolu bir ömrün ardından, aklına kötü ihtimaller de geliyordu. Engels'e yazdığı Noel mektubunda şöyle diyordu:

> Hamburg'daki yayıncı, gerçekten de kitabı söylediği kadar çabuk basabilirse, kitap her halükârda Paskalyadan önce çıkmış olur. Kopya edilmiş koca bir yığın halindeki elyazmasının orada durduğunu görmek ne zevk. Üstümden muazzam bir yük kalktı; kitap derdi olmadan da yeteri kadar sorunumuz ve endişemiz var zaten. ... Keşke ben de başkaları gibi her şeyi tozpembe görebilseydim, ama bir-

> çok dert ve tasayla geçen uzun yıllar, beni gergin bir insan yaptı. Daha neşeli insanlara pespembe görünen gelecek, bana çok zaman karanlık görünüyor. Bu söylediklerim aramızda kalsın.[61]

Kısa süre sonra, gecikme ve kararsızlıklarla dolu ayların geçmesiyle, bir dizi aksilik Jenny'nin korkularını doğrulamış gibi oldu. Meissner, sadece *Cilt I*'i basmayı reddediyor ve Marx *Cilt II*'yi de gönderene kadar beklemek istiyordu. Bunun üzerine Marx, kafasının rahat olmamasıyla doğrudan ilişkili olduğunu kendisinin de kabul ettiği bir uykusuzluk sorunu ile kalçasında çıkan kara çıbanlar yüzünden zayıf düştü.[62] (Sonradan, muzip bir tavırla Engels'e, "Umarım burjuvazi, öldüğü güne kadar benim kara çıbanlarımı unutamaz" diyecekti.[63]) Nihayet, eski öcü, yani para sorunu yine hortlamıştı. Marx, 1867 Nisan'ının başlarında Engels'e, elyazmasının kalanını planlandığı gibi Hamburg'a götüremediğini, çünkü kıyafetleriyle saatinin rehincide olduğunu söyledi.[64] Jennychen'in kitap tamamlandı diye "neşeden çılgına döndü"[65] dediği Engels, durumlarını düzeltmek için gerekli olan parayı sağladı.

Engels, yıllar önce kız kardeşine umutlanmaya cesaret edemediğini, çünkü eğer umuda kapılacak kadar zayıf düşerse, öteden beri istediği şeyin, elde edemeyeceği bir şeye dönüştüğünü söylemişti.[66] Ama o Nisan ayında, yaklaşık iki yıl gecikmiş ama nihayet yayımlanmak üzere olan *Kapital* ile birlikte Engels umutlanabilir, hayal kurabilir ve Marx'a söylediği gibi, nihayet daha uğurlu bir gelecek tahayyül edebilirdi.

1 Germaine de Staël, *Delphine*, s. 371.
2 Bu üç aile dostu; Fransız 48'li Eugène Dupont, İsviçreli saatçi Hermann Jung ve 1863 Polonya ayaklanmasının ardından daha yeni Londra'ya gelmiş olan kırk dokuz yaşındaki Konstanty Bobczynski'ydi. *MECW*, Cilt 42, s. 250; Longuet, *Karl Marx*, s. 211.
3 Pawel, *Poet Dying*, s. 117-119.
4 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 21; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 25.
5 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 26.
6 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 25.
7 *A.k.*, s. 26; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 27.
8 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 29.
9 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 27-28; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 30-31.
10 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 14 Ekim 1867, Moskova; Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 28; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 32; Porter, *Refugee Question*, s. 35; Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 101.
11 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 34.
12 Longuet, *Karl Marx*, s. 220.
13 *MECW*, Cilt 20, s. 339.
14 *MECW*, Cilt 42, s. 243.
15 *A.k.*, s. 243, 250.
16 Raddatz, *Karl Marx*, s. 66.
17 *MECW*, Cilt 42, s. 250-251.
18 *A.k.*, s. 240; Olga Meier, Michèle Perrot ve Michel Trebitsch (ed.), *The Daughters of Karl Marx*, s. 5.
19 *MECW*, Cilt 42, s. 241.
20 *A.k.*, s. 245-246.
21 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 5.
22 *MECW*, Cilt 42, s. 246.
23 Longuet, *Karl Marx*, s. 220.
24 *REM*, s. 82.
25 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 33.

26 *MECW*, Cilt 42, s. 249.
27 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 1866 ilkbaharı, Moskova.
28 Jenny Marx'tan Ferdinand von Westphalen'e, 8 Ağustos 1865, Moskova.
29 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 6-7.
30 *A.k.*, s. 8.
31 *MECW*, Cilt 42, s. 254.
32 *A.k.*, s. 262.
33 *A.k.*, s. 268; Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 1866 ilkbaharı, Moskova.
34 D. G. Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 10, 22-23; Breuilly, *Austria, Prussia and Germany*, s. 7; Sperber (ed.), *Germany, 1800-1870*, s. 85; *MECW*, Cilt 42, s. 288.
35 Robert Payne, *Marx*, s. 390; Mayer, "Letters of Karl Marx to Karl Blind", s. 155. (Bazı raporlara göre Cohen kendini asmıştı, bazılarına göre ise kendi boğazını kesmişti. 1886'daki bir Reichstag oturumunda Bismarck, adını Ferdinand Blind olarak verdiği Cohen'in, Marx'ın "öğrenci"lerinden biri olduğunu söyledi ve ölümünden sonra Marx'ı suikastçı yetiştirmekle suçladı. Tussy, hem kendi adına hem de Laura'nın adına bir protesto mektubu yazarak, Alman gazetelerine gönderdi.)
36 *MECW*, Cilt 42, s. 272-273.
37 *A.k.*, s. 273-274.
38 *A.k.*, s. 274.
39 *A.k.*, s. 287.
40 *MECW*, Cilt 20, s. 411.
41 *MECW*, Cilt 42, s. 303-304.
42 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 14 Ekim 1867, Moskova.
43 *MECW*, Cilt 42, s. 306.
44 *A.k.*, s. 307-308.
45 *A.k.*, s. 308.
46 *A.k.*, s. 308-309.
47 *A.k.*, s. 309-310.
48 *A.k.*, s. 310.
49 *A.k.*, s. 313; Emile Bottigelli (ed.), *Lettres et documents de Karl Marx*, Karl Marx'tan Laura ve Eleanor Marx'a, 28 Ağustos 1866.
50 *MECW*, Cilt 42, s. 313.
51 Jenny Marx'tan (kızı) Jenny Marx'a, 2 Eylül 1866, Moskova.
52 Jenny Marx'tan (kızı) Eleanor ve Laura Marx'a, 6 Eylül 1866, Moskova; Eleanor Marx'tan Alice Liebknecht'e, 14 Ekim 1866, Moskova.
53 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 9.
54 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 14 Ekim 1867, Moskova.
55 *MECW*, Cilt 42, s. 328.
56 *A.k.*, s. 321.
57 *A.k.*, s. 398.
58 *A.k.*, s. 331.
59 *A.k.*, s. 332.
60 *A.k.*
61 *A.k.*, s. 576.
62 *A.k.*, s. 343-344.
63 *A.k.*, s. 383.
64 *A.k.*, s. 350-351.
65 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 16; *MECW*, Cilt 42, s. 352.
66 *MECW*, Cilt 3, s. 248.

32. Bölüm

Londra, 1867

Poussin, Porbus'a fısıltıyla "Bir şey görüyor musun?" diye sordu.
"Hayır. Ya sen?"
"Hayır, hiçbir şey."
"İhtiyar düzenbaz bizimle dalga geçiyor."

Honoré de Balzac[1]

Marx, Hamburg'dan Gelecek baskı provasını beklediği Hannover'e vardığında Engels'ten uzun bir mektup aldı. Engels, Karl'ın büyük eserini tamamlamasını beklerken Marx ailesini maddi olarak desteklediği yaklaşık yirmi yıl boyunca belki söylemediği şeyleri bu mektupta söyledi:

> Onca zaman bir yük gibi sırtında taşıdığın o lanet kitabın, talihsizliğinin asıl sebebi olduğunu ve bu yükü sırtından atmadıkça da düze çıkmayacağını, çıkamayacağını hep hissettim. Hiç bitmeyecekmiş gibi geldikçe, seni fiziksel, zihinsel ve maddi olarak dibe sürüklüyordu ve bu kâbustan uyandıktan sonra kendini yeni biri gibi hissetmeni çok iyi anlıyorum. ... Bu gelişmeden büyük bir memnuniyet duyuyorum; öncelikle kitap bitmiş olduğu için, ikincisi, özellikle senin ve karın için ve nihayet, artık bir şeylerin düzelmesinin zamanı geldiği için.

Engels, Ermen & Engels'teki sözleşmesinin iki yıl içinde sona ereceğini ve iş dünyasını bırakacağını söylüyordu. "Hayatta başka hiçbir şeyi, bu rezil TİCARET işinden kurtulmak istediğim kadar istemedim; boşa giden onca zaman moralimi yerle bir ediyor. Bu işte kaldığım müddetçe hiçbir şey yapamam." Elbette bu, gelirde büyük bir düşüş anlamına gelecekti, fakat Engels "İşler şimdiki seyrinde giderse, tüm bu mali düzene son verecek bir devrim olmasa bile, bu duruma da hazırlıklı olacaklarına" inanıyordu. "Devrim olmazsa, kurtuluşumu kutlamak için kafamın arkasında duran planı uygulayıp "İngiliz Burjuvazisinin Dertleri ve Zevkleri" adlı neşeli bir kitap yazma tasarım var."[2]

Marx da hayaller kurmaya başlamıştı. Hamburg'da onu büyük bir coşkuyla karşılayan Meissner, çalışmalarını yayımlama sözünü tekrarladı.[3] Büyük bir beklenti içine giren Marx da Cenevre'deki bir arkadaşına, *Kapital*'in "şüphesiz

bu zamana kadar burjuvazinin kafasına atılan en korkunç BOMBA" olduğunu söylemişti.[4] New York'taki başka bir arkadaşına da bir yıl içinde üç cildin yayımlanmasını beklediğini (aslında sadece ilk cildi bitirmişti) ve "uğrunda sağlığını, mutluluğunu ve ailesini feda ettiği" eseri tamamlamak için her ânı değerlendirdiğini yazmış ve şöyle demişti: "Sözde 'iş bilir' adamlara ve bilgeliklerine gülüyorum. Eğer insan öküz olmak istiyorsa, elbette insanlığın acılarına sırtını dönüp kendi postunu sağlama alabilir."[5] Engels'e de şunları yazıyordu: "Umuyor ve yürekten inanıyorum ki, bir yıl zarfında para işlerimi tam olarak düzene koyup nihayet tekrar kendi ayaklarım üzerinde durabilecek duruma geleceğim."[6]

Marx, *Kapital*'in ilk baskı provasını 49. doğum gününde aldı; yayıncı kitabın yakın zamanda yayımlanacağını bildiren gazete ilanları vermeye başlamıştı bile. Görünüşte işler tam da olması gerektiği gibi gidiyor, Marx ise bir özgüven patlaması yaşıyordu.[7] Yaşamaması da imkânsızdı. Hannover'de, azılı bir hayranının (Marx'ın deyişiyle, aşırı bir taraftarının) evinde kalmıştı. Doktor Ludwig Kugelmann, Marx ve Engels'i daha ilk ortak kitapları *Kutsal Aile* çıktığında keşfetmiş olan ve tüm eserlerini alan bir jinekologdu. Kugelmann'ın sosyalizmde, komünizmde ya da bu açıdan bakıldığında Marx'ta ne bulduğu belirsizdi, zira kendisi her yönüyle tam bir burjuvaydı. Artık onu çeken neyse, doktorun kütüphanesindeki Marx-Engels koleksiyonunun kendilerinkinden iyi olduğunu görmek Marx'ı çok şaşırtmıştı.[8] *Kapital*'in yükü omuzlarından kalktığı ve Kugelmann'lar her ihtiyacını karşıladığı için sağlığının fevkalade düzeldiğini söylüyordu.

Marx'ın keyfinin yerine gelmesinde, toprak sahibi zengin bir Almanla evli olan ve Marx'ın orada bulunduğu sırada Kugelmann'larda kalan otuz üç yaşındaki Madam Tenge'nin (evlenmeden önceki adıyla Bolongaro-Crevenna) gösterdiği ilginin de etkisi vardı.[9] Madam Tenge'yi, "Karakterinde kendine has bir tatlılık, içtenlik ve yalınlık olan gerçekten asil bir ruh" diye tarif etmişti Jennychen'e: "Eğitimli olduğu belli. İngilizce, Fransızca ve İtalyancayı (aslen İtalyan) mükemmel konuşuyor. ... Ateist ve bu konuda pek bilgili olmasa da, sosyalizme ilgi duyuyor. Onu farklı kılan, her şeyden önce doğal nezaketi ve her türlü gösterişten uzak oluşu." Kadının, kendininkinin arkasına gizlediği bir fotoğrafını da yollamıştı, fakat anlaşılan Jennychen bu fotoğrafı annesine veya kız kardeşlerine göstermemişti.[10] (Marx, Laura'ya bir mektubunda, Madam Tenge'nin neye benzediğini sormasına şaşırdığını söylemişti; demek ki Laura fotoğrafı görmemişti.[11]) Jennychen bu resmi kendine saklamış olmalı, çünkü Marx'ın daha önceki gezilerinde genç kadınlarla kurduğu dostlukların annesi üzerinde nasıl bir etki bıraktığını çok iyi biliyordu. Oysa Marx, Madam Tenge'ye duyduğu ve karşılıklı olduğunu ima ettiği "hayranlık"tan söz ederken kesinlikle çok konuşkandı. Bu "üstün kadın"ı kızlarına öyle bir anlatıyordu ki, sanki kızları, Marx'ın gönül meselelerindeki sırdaşlarıydı.[12]

Bilgi akışı, ancak Madam Tenge Hannover'den ayrıldıktan sonra bir patlama yaptı. Kızlar, kadın oradayken babalarından neredeyse bir ay boyunca doğru dürüst haber alamamaktan şikâyet ediyorlardı. Jennychen babasının Bismarck tarafından tutuklatıldığından korktuğunu bile söylemişti.[13] Laura babasına "sessizce kaçtığını ve sonsuza kadar aramızdan ayrıldığını düşünmeye başladım" demişti. Babasının sessizliğinin nedenini en iyi anlayan belki de oydu.

> Bulunduğun ortamın hoşluğu bir yana ... insanın, "aile"sinin geleneksel "çöplüğünden" geçici olarak kurtulmasının çok keyifli olduğuna eminim. Fark ettim ki mektuplarında epeyce yer kaplayan bir hanım var: Genç mi? Akıllı mı? Güzel mi? Onunla flört ediyor musun? Ya da seninle flört etmesine izin veriyor musun? Belli ki ona fazlasıyla hayransın ve bu hayranlığın tek taraflı olduğunu düşünmek *aptalca* olur. Ben Möhme'nin yerinde olsaydım kıskanırdım.[14]

Aile üyeleri, yolladıkları mektuplarda, sürekli olarak ne zaman dönmeyi planladığını soruyordu. Marx nihayet, Madam Tenge Hannover'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra eve döndü. Kadın onu oyalıyordu, o gittiğinde Marx Kugelmann'lardan sıkılmaya başladı. Daha önce Engels'e, baskı provalarının hepsini okuyana kadar Hannover'de kalacağını söylemişti, fakat Madam Tenge'nin gidişinin ardından, kitabın tamamlanmasını orada beklemenin imkânsız olduğunu, zaten *Cilt II* üzerinde çalışmak için eve dönmesi gerektiğini yazıyordu. Evde, "tazelenmiş olarak ve hiçbir şeyle ilgilenmek zorunda kalmadan oturup çalışmak yerine aile hayatının verdiği azaplarla, ev içi çekişmelerle, sürekli rahatsız edilmekle" karşı karşıya kalacağını söylese de Londra'ya dönmeye razıydı.[15]

Marx, Londra'dan 10 Nisan'da ayrılmıştı; bir kez daha kısa bir süreliğine Hamburg'a uğrayıp Meissner'den kitap bölümlerini aldıktan sonra, 19 Mayıs günü İngiltere'ye döndü. Tekrar çalışmaya koyulmak için sabırsızlanıyor olsa da, Modena Villaları'na dönme konusunda hiç de aceleci değildi. Hamburg'dan Londra'ya giden vapurda, asker gibi tavırları ilgisini çeken genç bir Alman kadınla tanıştı. Kadının Londra'ya ilk gidişiydi ve kırsal kesimde yaşayan arkadaşlarının yanına gitmek için yola trenle devam edecekti. Marx, kahraman edasıyla onu istasyona kadar götürmeyi teklif etti. Londra'ya öğleden sonra iki gibi vardılar, kadının treni ise akşam sekizde kalkıyordu. Marx eve, kendisini bekleyen ailesine gitmek yerine, altı saatini bu yabancıyla geçirmiş ve Hyde Park'ta gezmekle, dondurmacıda oturmakla ve başka gezintilerle zaman öldürmüştü. Kugelmann'lara kadından söz ederken "neşeli, eğitimli fakat tepeden tırnağa aristokrat ve Prusyalı" demişti. Elisabeth von Puttkamer adlı kadının Bismarck'ın yeğeni olduğu anlaşılmıştı; Marx, kadının "kızıl eller"de olduğunu fark ettiğinde pek telaşlanmadığını söylemişti.[16] (Aslına bakılırsa Bismarck, Hannover'de bulunduğu sırada

Marx'a bir haberci göndermiş ve Marx'ın yeteneklerinden Alman halkının çıkarına istifade etmeyi umduğunu iletmişti. Marx bu saçma tekliften bir tek Engels'e söz etti.[17]) Bismarck'ın yeğenine gelince, istasyonda iki arkadaş gibi ayrıldılar. Onu oyalayacak başka bir genç kadın olmayınca Marx da nihayet karısına, kızlarına ve onu muhtemelen hepsinden daha telaşla bekleyen Lafargue'a geri döndü.

Londra'da sadece üç gün kaldı, sonra baskı provasını Engels'e vermek üzere Manchester'a gitti. Engels henüz kitabın hiçbir bölümünü okumamıştı; Marx vereceği tepki konusunda kaygılıydı. Marx'a göre Engels onun en önemli eleştirmeniydi ve en zorlularından da biriydi, çünkü kitabın konusunu Marx kadar iyi bilen tek kişiydi. Hamburg'a gitmeden önce Engels'e oldukça açıklayıcı bir tavsiyede bulunmuş ve Balzac'ın, "enfes bir ironi" diye tarif ettiği *The Unknown Masterpiece* adlı kısa romanını okumasını önermişti.[18] Kitap, yıllar süren çalışma ve büyük beklentilerden sonra, ortaya sadece kendisinin görebildiği ya da anlayabildiği bir başyapıt koyan bir ressam hakkındaydı.

Engels'in Marx'ın çalışmasına verdiği ilk tepki pek net değildi. Kitabı on altı sayfalık paketler halinde almış ve nazik bir eleştiri mahiyetinde, özellikle zorlu ikinci pakete "kara çıbanlarının damgasını vurduğunu" söylemişti. Engels, Marx'ın daha önceki çalışması *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya göre "diyalektiğini" keskinleştirdiğini, fakat *Kapital*'den ziyade o çalışmasındaki bazı noktaları daha çok beğendiğini belirtti. Bunun dışında, okuduklarından büyük zevk aldığını söyledi.[19] Görünüşe göre Marx, arkadaşının kimi tereddütlerini görmezden gelmeyi tercih etti ve Engels'in verdiği onayla büyük bir rahatlama yaşadığını söyleyerek, *Kapital*'i yayımlayacak cömert bir İngiliz yayıncı bulunca -ki bunun çok yakında olacağından emindi- Lizzy Burns'e Londra'dan bir elbise alma sözü verdi.[20]

Laura ile Lafargue'ın nişanından beri, Marx ailesinin ilgisi büyük oranda genç çifte hasredilmişti. 1867 baharında genç çift, Heath'te binicilik dersleri alırken Haverstock Hill'de büyük bir ilgi uyandırmıştı. Eyerde rahatça oturan Laura harika görünüyordu, ancak Paul kendinden o kadar emin değildi ve dizginlerin yerine atın yelesine yapışmıştı. (Tussy, binicilik sırasında edindiği çürükler için ona bir minder yapmıştı.[21]) Buna karşılık Marx'ın dikkati Jennychen üzerinde yoğunlaşmıştı. Meydanda hiçbir talibi yokken, küçük kardeşinin evlilik hazırlıklarını izlemek gibi tuhaf bir toplumsal konumda bulunan en büyük kızı için özel olarak kaygılanıyordu. Hatta kızını çok ihtiyaç duyduğu ortam değişikliği için kendisinin de orada bulunduğu sırada Almanya'ya gelmesi için ikna etmeye çalıştı. Fakat Jennychen reddetti, "Aksine, seni temin ederim ki bulunduğum yerde çok rahatım. ... Gerçekten, bunlar zaten bol miktarda var olsa da ... kocaman acıma gülümsemelerine en ufak bir ihtiyaç yok."[22]

Jennychen uzun zamandır kafa işlerine gönül işlerinden daha düşkündü ve o sıralarda özellikle böyleydi. Oyuncu olma umudu -kısmen sağlığı kötü olduğu için, kısmen de Marx'ın kızı olarak böyle bir kariyer çizgiyi aşmak olacağından- azaldıkça, oyun yazarlığında şansını deniyordu. Bu dönemde yazdığı oyunlardan biri yarı kişisel, yarı politik bir tragedyaydı ve ilhamını büyük oranda Shakespeare'den ve kendi ailesinden almıştı. (Bir yerde şöyle deniyordu: "Sevgili babam, sözlerin kalbimi parçaladı; halkın gözyaşları içinde, eğer sen çekilirsen kim koruyacak onların haklarını?"[23]) Bir taraftan da İngilizce, Fransızca, Almanca yazılmış şiirlerin ve 1848 ayaklanmaları hakkında yazılmış Fransızca denemelerin sayfalarca kopyasını çıkararak kendini oyalıyordu; aynı zamanda da, İngiltere ve Fransa'da UİB tarafından desteklenen grevleri takip ediyordu.[24] Kendi yolunda sessiz sedasız, siyaset ve edebiyat alanında kendini her geçen gün daha da geliştiriyordu.

1867 yazında Lafargue ailesi, Marx'ın üç kızını, Paul ile birlikte Bordeaux'ya davet etti. Jenny ve Karl, kızlarının bu seyahati için hiçbir masraftan kaçınmak istemiyordu. Lafargue masrafları karşılamayı teklif etti, ancak Marx böylesi bir cömertliğe göz yumamazdı; kendi ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak maddi imkâna sahip bir adam görüntüsü vermek zorundaydı. Kira için bir kenara ayırdığı parayı, kızların vapur biletini almak için kullandı; sonra Engels'e başvurarak kendisini evden atılmaktan kurtarması için yeniden para göndermesini istedi.[25]

Jenny ve Karl, Lafargue'ın babasının şarap ticareti yaptığını (büyük çaplı bir ticaret olduğunu sanıyorlardı) ve Küba'da, New Orleans'ta ve Fransa'da toprakları, evleri olduğunu biliyorlardı. Baba Lafargue'ın oğluna, düğün hediyesi olarak, 100.000 frank[26] (yaklaşık 4.000 sterlin) verme sözü, Jenny'nin gözünde ortanca kızının rahatlık ve zenginlik içinde geçecek olan hayatının teminatı gibiydi ve bu teminat, diğer kızlarının aynı ayarda kısmetler bulmasına da yardımcı olabilirdi. Kızlarının ayan beyan ortada olan parlaklıklarına rağmen, kocalarının yardımı olmadan kendi hayat yollarını açabilecekleri ihtimali hiç düşünülmüyordu. Jenny ve Karl, kızları söz konusu olduğunda, böyle bir olasılığı düşünemeyecek kadar gelenekçiydi.

En güzel giysilerini giymiş üç genç kadın, Paul'ün eşliğinde, Fransa'ya gitmek üzere yola çıktı, fakat neredeyse daha yolun başında, evde giydikleri günlük giysiler içinde olsalar çok daha rahat edecekleri anlaşıldı. Birçok aktarma ve fırtınalı havada yaptıkları araba yolculukları, bir de havaleli eşyaları, uzun ve zorlu bir yolculuk demekti. Yolculuk bittiğinde burjuva giysileri kırış kırış olmuş, yapılı saçları dağılmış, tertemiz suratları kir içinde kalmıştı. Buna karşılık, tekneyle yaptıkları yolculuk bir harikaydı. Jennychen'in dediğine göre hepsinin keyfi yerine gelmişti ve Lafargue'ın anne babasının "yüce, asil insanlar" olduklarına kanaat getirmişlerdi. Annesine yazdığı bir mektupta, Jennychen, Paul'ün ateist olduğuna dair itirafına, herhangi bir "izm"in kut-

sallaştırılmasını saçma bulduğunu söyleyerek karşı çıkmakla, anne babasının kalplerini kazandığını söylemişti. Ama Lafargue ailesinin "melez" olarak tanımlanmaktan rahatsız olmalarına çok şaşırmıştı. Marx'ın Yahudi kökenine yapılan nadir atıflardan birinde, Jennychen şöyle yazıyordu: "Köklerimizden utanan seçilmiş kavim, bu noktada onları anlayışla karşılayabilir."

Marx'ın kızları Bordeaux'da bir süre kaldıktan sonra, Lafargue'larla birlikte, Biskay Körfezi'ndeki güneşli Fransız kıyılarına doğru uzun bir yolculuğa çıktı. Jennychen yirmi üç yaşındaydı, Laura daha yirmi iki olmamıştı, Tussy ise on iki yaşındaydı. İlk kez, üçü bir arada İngiltere dışında bulunuyordu. Kardeşlerden en az gösterişçi, dolayısıyla da en inanılır olanı Jennychen, giysilerinin ve şık kıyafetlerinin Fransa'da bir "sansasyon" yarattığını söylüyordu. Bir arada olduklarında -fizikleri ve zekâlarıyla- hem güçlü, hem de muzip bir topluluk oluşturuyorlardı. Paul şakalarına kolayca kanıyordu ve kısa sürede Jennychen'le Tussy onu kardeşleri gibi görmeye başlamıştı.[27]

Kardeşler, bütün Ağustos boyunca deniz kenarında kaldılar ve Londra'ya 10 Eylül günü döndüler. Fransa maceraları boyunca gündelik kaygılarından sonsuza kadar uzaklaşmış gibi görünseler de, babalarının kitabıyla ilgili gelişmeleri yolculuk süresince takip ettiler; Karl da Jenny de bu gelişmeler konusunda iyimserdi. Eve dönmelerinden bir gün önce Jennychen şöyle yazmıştı: "Nihayet o aptal Almanlar, Mohr'a az da olsa hakkını verecekler; onlar için yaptıklarını asla ödeyemezler."[28]

Baskı provaları Londra ile Manchester arasında gidip geliyordu. O Ağustos ayında postacının kapıyı iki kere çalışı, neredeyse her seferinde *Kapital*'i eleştiren Engels'ten gelen bir mektubu müjdeliyor ve kırmızı redingotlu, silindir şapkalı postacı hemen her seferinde Manchester'a gidecek daha fazla paketle geri yollanıyordu. Marx sık sık Engels'ten gelen mektuplarla konuşuyor, âdeta sayfalarla tartışıyordu. (Tussy, babasının sanki Engels yanındaymış gibi çalıştığını, "Hayır, o öyle değil" ya da "İşte o konuda haklısın" gibi şeyler söylediğini ve arkadaşının keskin esprilerine kahkahalarla güldüğünü hatırlıyordu.[29]) Kızların ve Lafargue'ın bütün ay evden uzak olması, Marx'ın çalışmalarını hızlandırmasına katkıda bulunmuş görünüyor. 14 Ağustos günü, kırk sekizinci baskı provasını düzeltmişti ve "bu pis işin hepsini" o hafta içinde tamamlayacağını düşünüyordu.[30] Gerçekten de ilk defa, işini vaktinden önce tamamladı: iki gün sonra, gece saat ikide, *Kapital Cilt I*'in kırk dokuzuncu ve sonuncu baskı provasını bitirdi.

Yorgunluk, rahatlama ve büyük bir minnet duygusuyla Engels'e kısa bir not yazdı: "İşte, *bu cilt* artık *bitti*. Bunun mümkün olmasını sadece sana borçluyum! Sen kendini benim için feda etmeseydin, üç cildin gerektirdiği muazzam emeği ortaya koymam mümkün olamazdı. SENİ BİR DOLU TEŞEKKÜRLE KUCAKLIYORUM!... *Salut* {selam} sevgili ve kıymetli dostum." Marx, *Kapital*'i, sonuna kadar yanında olan bir başka cömert dostuna, Lupus'a ithaf etmişti.[31]

Genel olarak Engels, Marx'ın karmaşık ekonomi teorisini böyle rahatlıkla ve basit bir dille anlatabilmiş olmasına hayran kalmıştı. İlk defa emek ile sermaye arasındaki ilişkinin tüm yönleriyle ve tam bağlamı içinde açıklanmış olduğunu söylüyordu.[32] Sonradan Engels, "Marx kapitalistlerin, tıpkı feodal sistemin ve köle sahiplerinin yaptığı gibi, halkın muazzam bir bölümünü sömürerek ilerlediğini ortaya koymuştur" diyecekti.[33] Elbette Engels eleştirmekten de geri durmuyordu ve onun eleştirileri, kitabın okurlara ulaşmasından sonra karşılaşacağı sorunların habercisi olmuştu:

> İyi de kitabın *dış* yapısını nasıl bu haliyle bırakabildin? Dördüncü bölüm hemen hemen iki yüz sayfa uzunluğunda ve sadece dört altbaşlığı var. ... Üstelik düşünce akışı sık sık örneklendirmelerle kesilmiş ve örneklendirmenin ardından da, örneklendirmeyle anlatılan husus *hiçbir zaman* özetlenmemiş. Yani insan, sürekli olarak, *bir* konuya ilişkin örneklendirmeden sonra, başka bir konunun açıklanmasına dalıp duruyor. Bu fazlasıyla yorucu ve eğer insan bütün dikkatini toplamazsa, aynı zamanda kafa karıştırıcı.[34]

Fakat Engels bu yorumları yaptığında ilk Almanca basım için artık çok geçti; baskı provaları çoktan Meissner'in eline geçmiş, matbaa dizgiye başlamıştı bile. Marx ve Lafargue, Eylül ortalarında Engels'e kısa bir ziyarette bulundular –böylece Engels genç adamla tanışabilecekti– ve Londra'ya döndüklerinde *Kapital*'i kendilerini bekler buldular. Bin kopya basılmıştı.[35]

Marx'ın çevresi kutlamaları kasıtlı olarak kısa tutmuştu. Marx, Jenny ve Engels, basının ilgisini hemen çekemezse kitabın başarısız olacağını, önceki acı tecrübelerinden biliyorlardı. Bunun tekrarlanmaması için çalışmaya koyuldular. Laura ile Lafargue, *Kapital*'in önsözünü bir Fransız gazetesinde yayımlatmak üzere Fransızcaya çevirdi.[36] Marx, Jenny ve Jennychen de Almanya, İsviçre, Belçika ve ABD'deki tüm tanıdıklarına mektup yazarak *Kapital*'in çıktığını haber verip satış ve tanıtım yazıları konusunda yardım istediler. Engels, Avrupa ve ABD'deki Almanca ve İngilizce yayınlar için, farklı bakış açılarından yazılmış -kimi lehte kimi eleştirel, kimi ekonomiye kimi de kitabın toplumsal çözümlemelerine odaklanan- farklı üslup ve yapılarda en az yedi isimsiz inceleme yazısı hazırladı.[37] (Jennychen, Engels'in, büyük oyunculuk yeteneği gerektiren "farklı fikirleri savunma ve farklı kılıklara bürünme" becerisini alkışlamıştı.[38])

Engels, *Kapital*'in başarısı için arkadaşlarını da aynısını yapmaya teşvik ediyordu. Kugelmann'a hem uzun hem kısa kısa gazete haberlerine ihtiyaç olduğunu ve bunların "yağmur gibi yağması" gerektiğini söyledi: "Bu beyefendilerin bayıla bayıla deneyecekleri sükûta boğarak öldürme politikalarını imkânsız hale getirmemiz şart." Engels, yapılacak en doğru hareketin *Kapital*'in eleştirilmesini sağlamak olduğunu ileri sürüyordu. "Asıl mesele, kitabın sürekli biçimde tartışılması. ... Marx bu bakımdan tarafsız olmadığı, dahası küçük bir

kız gibi utangaç olduğu için bunun gerçekleşmesini sağlamak bizlere düşüyor. ... Eski dostumuz Hazreti İsa'nın dediği gibi, 'güvercin gibi saf, yılan gibi zeki' olmamız gerek."[39]

Bu arada Marx perişan haldeydi. *Kapital*'i alan bazı arkadaşlarının kafası karışmıştı. Kitabı nasıl okuyacağını bilmediğini itiraf eden Kugelmann'ın karısı Gertruda'ya, kitabı okuyabilmesi için bir "kılavuz" göndereceğini söylemişti.[40] Sonradan, diğerlerine nazaran daha okunabilir olan bazı bölümleri okumasını önermiş ve Kugelmann'dan karısına karmaşık terminolojiyi açıklamasını istemişti.[41] Enternasyonal'in İngiliz delegesi ve anlamsız sohbetiyle Laura'yı esir almış olan Peter Fox da kitabı aldıktan sonra, "Kendimi hediye olarak bir fil alan ve bununla ne yapacağını bilmeyen biri gibi hissediyorum" demişti.[42] Kitabı okuyan genç bir Alman imalatçı da, Marx'ın bir vakitler muhakkak dikiş makinesi işinde bulunduğunu düşünmüştü.[43]

Kapital yayımlandıktan bir ay kadar sonra Marx uyuyamaz hale gelmişti ve yeni çıkan kara çıbanlardan dolayı acı içindeydi; bazı çıbanların yeri yüzünden sadece yan yatabiliyordu. Kısmen sağlık sebeplerinden, kısmen de şimdi Lafargue neredeyse hep yanlarında yaşamaya başladığı için canını sıkan mali sorunlar yüzünden, *Cilt II* üzerinde çalışamadığını söylüyordu.[44] Elbette bu yaratıcılık krizinin asıl nedeninin, *Cilt I*'e bir tepki gelmesini beklerken yaşadığı kaygı olduğuna şüphe yok. Bu sancılı süreçte kaçacak bir yer arayan Marx, büyük bir görev bilinciyle kopyalarını çıkarıp Engels'e yolladığı on altıncı yüzyılın açık saçık Fransız şiirlerine sığındı.[45]

Kasım geldiğinde henüz kimse *Kapital*'i kale almamıştı. Burjuvazinin başında infilak edecek bomba olmak şöyle dursun, en ufak bir etki bile yaratmamıştı. "Kitabım hakkında tek kelime edilmemesi beni HUZURSUZ ediyor," diyordu Engels'e. "Bu süre zarfında biz de Ruslar gibi yapmalı, yani beklemeliyiz. Rus diplomasisinin ve başarısının temeli sabırdır. Ama hayata bir kere gelen bizim gibiler, o günü hiç göremeyebilir."[46] Kasım bitti, Aralık geldi; sessizlik sürüyordu. Marx yataklara düştüğünü söylüyordu. Engels'e gönderdiği yılbaşı kutlamasında, "uzunca bir süre iki büklüm yattıktan sonra, nihayet üç gündür tekrar oturabil[diğini]" yazıyordu: "Çok fena bir nöbetti. Ne fena olduğunu şuradan anlayabilirsin; üç haftadır hiç tütün içmedim! Hâlâ biraz başım dönüyor."[47]

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1867.

New-York: L. W. Schmidt, 24 Barclay-Street.

Kapital'in kapağı

On altı yıllık çalışmanın ve ailece yapılan fedakârlıkların ürünü, Marx'ın büyük eseri *Kapital*, 1867'de Hamburg'da yayımlandığında neredeyse hiç ilgi görmedi.

(*IISG*, Amsterdam)

Marx Rus sabrından söz ediyordu ama hiç sabırlı biri değildi; ister yeni fikirlere açık olma ister ayaklanıp isyan çıkarma şeklinde olsun, insanların değişime hazır olduğu şeklindeki tahmininde de, bildiğimiz gibi, yanılıyordu. İşçilerin iktidarın dizginlerini ele alması için eğitilmesinin ve hazırlanmasının yıllar, hatta belki on yıllar alacağını birçok kere söylemişti, ama yine de bu aynı işçilerin, sadece *Kapital*'i sindirip anlamasını değil, hem de bunu çarçabuk yapmasını umuyordu. Kitaptaki matematik formülleri, farklı dillerde anlatımlar, ağır edebî ve felsefi göndermeler ve soyut kuramsallaştırmalar bir yana, kitabın sırf kalınlığı bile insanın gözünü korkutuyordu. Marx'ın ortaya koyduğu kavramlar, kendisi ve Engels için apaçıktı, çünkü 1844 yılından beri bu kavramlar üzerine konuşuyorlardı. İki dost, Marx'ın düşüncelerinin (bunlar tümüyle yeni ve özgün olmasa da[48]) kuramsal bir deprem, 1867 yılında o güne kadarki en gelişkin noktasına ulaşan genç kapitalist toplumun temelini sarsacak bir düşünce devrimi yaratmayı amaçladığını unutmuş gibiydiler.[49] Marx, kitabıyla bu topluma ayna tutmuş, hem sömürenlerin hem de sömürülenlerin aralarındaki ilişkinin korkunç gerçeklerine onun gözüyle bakmalarını istemişti.

Üstelik *Kapital* sanki iki farklı kitap gibiydi. Marx'ın –bazıları neredeyse bütün sayfayı kaplayan– uzun dipnotları, okurda hem bir metni, hem de bunun yanı sıra yorumları sindirmesi gerektiği hissi yaratıyordu. İnsanın, aynı anda iki farklı tuş takımını çalmaya alışkın bir piyanist gibi olması gerekirdi; bu da dinleyenlerin dikkatini ikisinden birine vermesini zorlaştırıyordu. Bu üslup, bir bakıma, Marx ailesindeki hahamlık geçmişine bir dönüştü; klasik metinlerdeki gerçekleri iki kademeli bir yaklaşımla, açık ve kapalı şekilde, fısıltıyla ve çığlıkla anlatan Yahudi vaizlik geleneği Haggadah'dan çok farklı değildi.

Marx'ın kitabı, biçimiyle dikkati dağılmayacak, özünü kavrayabilecek entelektüeller için bile sindirilmesi zor bir kitaptı. Bazıları kitaba sekiz yüz sayfalık bir saldırı harekâtı gözüyle baktı. İngiliz sosyalist Henry Hyndman, on dokuzuncu yüzyıldaki çağdaşları arasından *Kapital*'e gelen ilk tepkileri şöyle betimliyordu: "Günümüzde, bilhassa İngiltere'de, kılıcımızın ucuna taktığımız koruyucu kauçuk uçlarla yumuşak bir dövüşe alışmışız; bu yüzden Marx'ın, rakiplerinin üzerine çıplak çelikle yürüyerek yaptığı korkunç saldırı öyle uygunsuzdu ki, danışıklı dövüş ve zihin jimnastiği ustası beyefendilerimizi, sermayenin ve kapitalizmin bu amansız taşlamacasının ve öfkeden kudurmuş saldırganının, aslında zamanımızın en büyük düşünürü olduğuna inandırması mümkün değildi."[50]

Marx, kitabında, kapitalist sistemin kökenini, işleyişini ve nihai çöküşünü açıklamaya girişmişti. *Komünist Manifesto*'ya aşina okurlar, *Kapital*'de yeni bir hızlı ve coşkulu isyan çağrısı bulmayı ummuş olabilirler. Fakat *Kapital*, çok ağır ilerleyen bir metindi; bir savaşçının değil, bir öğretmenin elinden çıkmıştı. Marx'ın tasvir ettiği devrim, uzun ve yavaş bir sürecin sonucuydu. Bu devri-

min, hem daha kısa bir işgünü elde edilmesi gibi mütevazı, hem de on altıncı yüzyılda ortaya çıkıp endüstriyel ve askerî bir canavara dönüşen, doymak bilmez kâr açlığını tatmin etmek için insanı ve doğayı yiyip bitiren bir ekonomik ve toplumsal sistemin kökünün kazınması gibi cesur amaçları vardı.

> Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adaları'nın fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi.[51] ... Sermaye, tepeden tırnağa kana ve pisliğe bulanmış olarak gelir.[52]

Devrime varabilmek için Marx önce okurları kapitalist sistemin iç işleyişine doğru bir yolculuğa çıkarır; kitabı okuyanların ilk aşamada kafasının karışmasının ve hayal kırıklığına uğramasının bir nedeni bu olabilir. *Kapital*'in ilk 250 sayfasında Marx ekonomik, dolayısıyla da toplumsal ilişkilerin hücrelerine dek iner. Sözgelimi kitaba metanın öyle derin bir çözümlemesiyle başlar ki, okurun daha büyük ve daha dramatik resmi görmesi zorlaşır.

> Örneğin buğday ve demir gibi iki metayı alalım. Bunlar arasındaki mübadele oranı ne olursa olsun, bu oran, her zaman, belli bir miktarda buğdayı belli bir miktarda demire eşitleyen bir denklemle gösterilebilir; sözgelişi, 1 quarter buğday = x ton demir. Bu denklemin anlamı nedir? Bunun anlamı, iki farklı şeyde, hem 1 quarter buğdayda hem de x ton demirde, aynı büyüklükteki ortak bir şeyin olduğudur. Demek ki, bu iki şey, kendisi bu iki şeyden ne biri ne diğeri olan, bir üçüncü şeye eşittir.[53]

Fakat Marx'ın "ikisinde de ortak olan şey"in aslında metalaşmış insan emeği olduğunu söylediği noktadan itibaren *Kapital* zorlaşmaya başlar. Bir diyalektik maddeci olan Marx, önceki çalışmalarındaki vurgusunu yineler ve sadece bunun yasalarını anlayan birkaç seçilmiş kişi tarafından kavranabilecek formüllerin ölü toprağında var olacak bir ekonominin olamayacağını söyler. Aksini düşünmek, piyasanın üstüne bir gizem örtüsü çekmek, işleyişini karartmak ve kitleleri, körü körüne, piyasanın sırlarını ellerinde tuttuklarını iddia eden finans şamanlarının peşinden gitmeye mahkûm etmek olur. Böyle bir durumda insan, bu pırıltılı harikalar karşısında huşu içinde titreyecek ve kendini bu zincirden kurtarma gücünü kaybedecektir. Kapitalistler (tıpkı kendilerinden önceki krallar gibi), iktidarlarının hiç de ilahi olmadığını proletaryanın keşfetmeyeceğini umsalar da, Marx'ın amacı, böyle bir gizemin *var olmadığını* göstermekti.

Model olarak on dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'ndeki fabrikaları kullanan Marx, insanın, köle gibi olmasa da, alınıp satılmaya devam ettiği sistemi açıklar. Bu emekçi bir metanın, yani kendisinin sahibidir. Emeğini belli bir süreliğine bir alıcıya veya işverene satar. İşveren, bunun karşılığında donanım (üre-

tim araçları) ve bir ücret verir[54] (Marx sonradan buna "gizli bir ilişkinin akıl karıştırıcı dış görünüşü"[55]adını verecektir). Ama ortaya şu soru çıkar: Bu ücret nasıl belirlenir? Marx'ın betimlediği piyasada emeğin değeri, basitçe, emekçiyi hayatta tutmak ve çalıştırmak için ihtiyaç duyulan para miktarı, yani asgari ücret adı verilen tutara göre belirlenir. Bu noktada Marx bu ücret hesaplamasına bir başka unsuru daha katar. Soğukkanlılıkla, insanı -tıpkı yeni kapitalist işveren gibi- bir makine olarak alır ve emekçinin sonsuza kadar çalışamayacağını tespit eder. Donanım gibi emekçiler de yıpranıp aşınır ve nihayetinde ölür. Bu nedenle, sadece beslenmek ve barınmak için değil, üremek –bir sonraki emekçi kuşak, yani yeni makineler olacak çocukları olması– için de yeterli bir ücret almaları gerekir.

Marx, kapitalist sistemdeki emek ilişkisinin iki belirgin özellik taşıdığını saptar. İlki, emekçinin, emeğini üzerinde anlaşılmış bir süre için satın alan kapitalistin denetiminde çalışması, ikincisi ise, emekçinin ürettiği ürünün işverenin malı olması. Ürün, kazancı işverene kalmak üzere satılır.[56]

> Kapitalist, sözgelişi, emek gücünün bir günlük değeri için ödeme yapar. Bunun kullanımı, başka herhangi bir metanın, örneğin bir gün için kiraladığı bir atın kullanımı gibi, o gün için kendisine ait olur. ... Emek süreci, kapitalistin satın almış olduğu, ona ait bulunan şeyler arasındaki bir süreçtir. Bunun için de, kendi şarap mahzenindeki mayalanma sürecinin ürünü ne kadar onunsa, bu sürecin ürünü de o kadar onundur.[57]

Ne var ki, kâr etmek için, işveren, kullandığı metalardan daha fazla değer sızdırmanın bir yolunu bulmalıdır. Ve Marx'a göre bu fazladan değerin bulunabileceği en kolay yer, emek adı verilen akışkan metadır. İşte tam bu noktada Marx, "kapitalist sistemin temeli"[58] dediği, artık emek ve artık değer kavramlarını devreye sokar.

İşveren, işçi kiralayarak, o işçiyi hayatta tutmanın maliyeti ve işçinin beceri düzeyi tarafından belirlenen bir ücreti kabul etmiş olur. Bunun karşılığında emekçi de her gün veya her hafta belli bir saat süresince çalışmayı kabul eder. Fakat emekçi, sözgelimi on iki saatlik işgününün ilk altı saatinde, işverenin kendisine ücret olarak ödediği tutarı telafi etmeye yetecek kadar üretim yapmış olsa bile durmaz ve durmamalıdır; bir altı saat daha çalışmaya devam etmek zorundadır. Bu ikinci altı saatte yaptığı üretimin değeri kendi cebine girmez, tamamı işverene veya kapitaliste aittir. Böylece emekçi altı saat, herhangi bir ödeme almadan çalışmış olur; fazlalık, son aşamada ürün satıldığında kapitalistin kazancı veya kârı olur. Üstelik kapitalist, günlük –veya haftalık– çalışma sürelerini uzatarak, çalışan sayısını azaltarak, daha düşük ücretlerle çalışan kadın ve çocuk işçiler istihdam ederek veya üretimi hızlandıran (yani işçinin ücretini dört saatte çıkarmasına, dolayısıyla işverenin de sekiz saatlik ücretsiz emek kullanmasına imkân veren) makineler kullanarak bu kârı artırabilir: "O

halde, işgücünün kullanılması kendi değerini yeniden üretmekle kalmaz, bir de bundan fazla, bunun üstünde bir değer yaratır. Bu artık değer, ürünün değeri ile bu ürünün oluşumunda kullanılmış olan üretim unsurlarının, yani üretim araçları ile işgücünün değeri arasındaki farktır."[59] Marx'a göre kapitalizmin başarısının sırrı, sadece emeği değil, ücretsiz emeği de sömürme yeteneğidir.

Kapitalizm öncesi sistemde zanaatkâr, küçük işletme sahibi veya çiftçi, başka metalar satın almak için kendi elindeki metaları para karşılığında satardı (Marx'ın *M*eta-*P*ara-*M*eta [M-P-M] şeklinde tanımladığı süreç); fakat kapitalistler, metayı, satmak için satın almaya başlar (P-M-P).[60]

> Basit meta dolaşımı, yani satın almak için satmak, dolaşımın dışında olan bir nihai amaca, yani kullanım değerlerinin elde edilmesine, ihtiyaçların giderilmesine aracılık eder. Buna karşılık paranın sermaye olarak dolaşımı, başlı başına amaçtır; çünkü, değerinin büyümesi, ancak bu durmadan yenilenen hareketle olur. Bunun içindir ki, sermayenin hareketi sınırsızdır.
>
> Para sahibi, bu hareketin bilinçli taşıyıcısı olarak kapitalist haline gelir. Kapitalist, daha doğrusu kapitalistin kesesi, paranın çıktığı ve dönüp geldiği noktadır ... ve ancak soyut zenginliğe gittikçe artan miktarlarda sahip olma isteği para sahibinin işlemlerinin biricik dürtüsü olduğu ölçüde, bu kimse kapitalist olarak işlev görür. ... Tek hedefi, yalnızca dur durak bilmeyen kâr sağlama sürecidir.[61]

Kapitalistin parası, yapılan her işlemle birlikte asıl kaynağından, işçiden uzaklaşır, ancak bu uzaklık, Marx'a göre, aradaki bağı zayıflatmaz. Kapitalist tarafından ele geçirilen artık değer, ister lükse boğulmak, ister mülk veya hisse alarak yatırım yapmak, isterse de kapitalistler arasında kredi ve faiz gibi finansal düzenekler şeklinde paylaşılmak (gerçekten de bu paylaşım *yalnızca* kapitalistler arasındadır; Marx, aşağı doğru damlamanın çok ender olduğunu söyler) üzere kullanılsın, tüm o kâğıtlar ve şeyler, temelde "ücretsiz emeğin maddeleşmesi"dir.[62]

> Bir yandan, üretim süreci, aralıksız olarak, maddi zenginliği sermayeye, yani kapitalistler için değer yaratma ve zevk aracına dönüştürür. Diğer yandan, işçi, bu süreçten buna girdiği gibi, yani zenginliğin öznel kaynağı, ama bu zenginliğin kendisi için gerçekleşmesini sağlayacak her türlü araçtan yoksun olarak çıkar. ... Dolayısıyla işçi, sürekli olarak maddi, nesnel zenginlik yaratır, ama bunu, sermaye biçiminde, kendisine hükmeden ve kendisini sömüren yabancı bir güç olarak gerçekleştirir.[63]

Marx'ın ifadesiyle, "Kapitalist toplumda bir sınıfın serbestçe kullanabildiği zaman, kitlelerin bütün ömürleri çalışma zamanına dönüştürülerek elde edilir."[64]

Marx işverenin telafi taleplerini de dikkate alır; sonuçta işçinin üretim yaptığı fabrikayı ve donanımı o sağlamıştır. Marx'ın *Kapital*'deki hayalî fabrikatörü şöyle ağlaşır: "Toplumun büyük kısmı böyle hiçbir işe yaramayan kim-

selerden oluştuğuna göre, ben, kendi üretim araçlarımla, kendi pamuğumla ve kendi iğlerimle, topluma ölçülemeyecek değerde bir hizmette bulunmuş değil miyim? ... Bunca hizmetim yok mu sayılacak?"[65] Marx, iş için yapılan masrafların veya mali harcamaların telafisine, hatta belki bir işletmenin başarılı olup olmayacağına dair kaygıların bedelinin ödenmesine karşı değildi; sadece bunun bir başkasının sırtından yapılmaması gerektiğini söylüyordu. Ne var ki, kapitalist sistemin özünde tam da bu –Marx'ın tabiriyle– adaletsizlik vardı, çünkü sistem özel mülkiyete dayanıyordu ve kılavuzu açgözlülüktü. Ödül olarak gelen kâr, onu üreten işçi ile paylaşılmıyordu; tam aksine, kapitalist sürekli olarak daha da fazla para kazanmak için masrafları kısmanın yollarını arıyordu ve en büyük getirisi olan kesinti de işgücünde yapılabiliyordu.

Kapitalizmde, teknik gelişmeler veya bir gün iyi giderken ertesi gün yere çakılan istikrarsız pazarlar veya küçük işletmelerin büyükler tarafından yutulmasına yol açan kapitalistler arası rekabet, bunların hepsinin tek bir ortak sonucu -insanlar işten atılır- ve iki ortak kazanımı vardır; ayakta kalmayı başaran kapitalistler kârlarını artırır ve ellerinin altında, yeni ve daha kalabalık bir işsizler ordusu bulunur. Marx'ın "yedek sanayi ordusu" dediği bu insanlar, hem bir vaat hem de bir tehdittir. Vaattir, çünkü işverenler ölümüne çalıştırdıkları işçilerin yerini alacak veya ekonomik iyileşme dönemlerinde safları dolduracak istikrarlı bir emek arzına kavuşur. Tehdit ise çok fazla dile getirilmez, ama emekçi erkek ve kadınlar bu korkuyu gayet iyi bilir: çaresizlik içinde daha düşük ücretlere razı gelecek işsizlerin, çalışanların işini alacağı korkusu. Özetle, yedek sanayi ordusu, işverenlerce, işgücü maliyetini düşürmek için kullanılır.[66]

Isaiah Berlin, *Kapital*'i okuyan bir işçi kitaptan hiçbir şey anlamadıysa bile, Marx'ın şu mesajını anlamıştır, der: "Tükettiğinden daha fazla zenginlik üreten tek bir toplumsal sınıf vardır, o da işçi sınıfıdır ve tüketilen ile üretilen arasındaki bu fark, doğal kaynaklar, makineler, ulaşım araçları, finansal krediler gibi üretim araçlarının tek sahibi olma stratejik konumlarının sayesinde, başka insanlarca gasp edilir; işçiler üretim araçları olmadan bir şey yaratamazlar, oysa bunlara sahip olmak, insanlığın geri kalanını açlığa mahkûm etme ya da kendi istediği şartlarda teslim alma gücünü verir."[67]

Marx ekonomik incelemesini, İngiltere fabrika sisteminden aldığı çarpıcı biçimde açık sömürü olgularıyla örneklendirir; sadece yetişkin işçilere değil, kimisi henüz iki yaşında olan on binlerce çocuğa yapılan kötü muameleleri anlatır. Anlatmak istediği daha iyi anlaşılsın diye bol bol edebî gönderme de yapar: Robinson Crusoe'yu, tek başına bir adada mahsur kalmış olsa da, adasındaki zenginliği idare edebilmek için saat, kayıt defteri, mürekkep ve kalem kullanan "gerçek bir Britanyalı" olarak betimler. Dickensvari bir üslup yeşermesiyle, yarattığı sıradan kapitalisti "Para Babası"[68] olarak adlandırır. Kitap go-

tik edebî göndermeler bakımından da zengindir. "Sermaye," der Marx, "vampir gibi, ancak canlı emeği emerek hayatta kalan ve ne kadar fazla canlı emek emerse o kadar uzun yaşayan ölü emektir."[69]

> Sermaye, ölçü tanımayan hırsıyla, artık emeğe duyduğu kurtlara özgü açlıkla, işgününün ahlaki üst sınırını aşmakla kalmaz, fiziksel üst sınırını da aşıp geçer. İnsan bedeninin büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı kalması için gereken zamanı gasp eder. Temiz hava alması ve güneş ışığı görmesi için gereken zamanı çalar. ... Beden gücünün yenilenmesi, onarılması ve zindelik kazanması için gereken sağlıklı uyku saatlerini, mutlak olarak tükenmiş bir organizmanın canlılığını tekrar kazanabilmesi için zorunlu olan kendinden geçme süresine indirger.[70]

Her yönüyle fatihlerle fethedilenlerin bir destanı olan Marx'ın *Kapital*'i, işçinin, sömürülmüş ve tükenmiş olsa da, tümüyle çaresiz olmadığını açıklar. İşçilerin kalabalık bir topluluk oluşturacak biçimde bir araya getirildiği kapitalist üretimin kendi doğası, direniş için verimli bir toprak yaratır. İşçiler, kendi kolektif güçlerinin ve sermayeyle aralarındaki düşmanlığın farkına varacaktır.[71] Bir noktada işçiler taleplerde bulunacaklardır: daha kısa bir işgünü ve emeklerinin gerçek değerini yansıtacak bir ücret: "Cafcaflı 'dokunulmaz insan hakları' sıralamasının yerini, yasayla sınırlandırılan bir işgününün, 'işçinin sattığı zamanın ne zaman sona erdiğini, kendisine ait zamanın ne zaman başladığını açıkça gösteren' alçakgönüllü Magna Carta'sı alır."[72] İşçiler, elbette bu talebi satıcı sıfatıyla, insanlıklarına ilgi duymayan alıcılara yapar, ancak bu çatışma kaçınılmaz olarak kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında büyük bir mücadelenin fitilini ateşleyecektir.

Marx, zenginlik arayışı içinde, ülkeleri ve kıtaları aşan tekeller, iş imparatorlukları kurmak için rekabet ederken birbirini yok edecek olan kapitalistler arasındaki düşmanlıkları da öngörür. Ancak bu da, Marx'a göre, sonunda işçinin lehinedir: Para piramidinin tepesinde daha az sayıda sermayedar olması, piramidin tabanını büyütecektir; geniş bir taban daha fazla sefalet demekse de, alçaltılmış o talihsizler arasında daha büyük bir birleşme arzusu da barındırır. Bu kişiler, zaten *kendileri* üretim aracı olduğu için, üretim aracının ne anlama geldiğini gerçekten anlayan kendi topluluklarını oluşturacaklardır. Nihayetinde bu sınıf, kapitalist boyunduruk için fazla güçlü bir hale gelecektir.[73] Sonuç, kooperatif işletmeler ve hem doğal kaynakların hem de ticaretin çarklarının dönmesini sağlayacak tesis ve teçhizatın ortak mülkiyetidir. Marx, bu toplumsal ve ekonomik devrimin, kapitalizmin doğuş dönemlerine göre çok daha az kanlı olacağını söyler.

> Bireylerin kendi emeklerine dayanan dağınık özel mülkiyetin kapitalist mülkiyete dönüşmesi, doğal olarak, şimdiden fiilen toplumsallaşmış üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesinden, karşılaştırılamayacak ölçüde daha fazla zaman alan, şiddetli ve zorlu bir süreçtir. Birinci durumda halk kitlesinin az sayıda gaspçı tarafından mülksüzleştirilmesi, ikinci

durumda ise, az sayıdaki gaspçının halk kitlesi tarafından mülksüzleştirilmesi söz konusudur.[74]

Marx, bu eşsiz çalışmada hem kendisine hem de ondan önce yaşamış iktisatçı ve filozoflara ait düşünceler ile bir ömrün emeğini bir araya getirir. Bir yandan son derece teknik, akademik, diğer yandan da –hatta kimi zaman hemen bir sonraki paragrafta– acayip taşlamaların serbest, alaycı diliyle yazılmıştır. Engels kitapta Marx'ın kara çıbanlarının izini görmüştü, ancak onlar kadar iz bırakan, ailesinin yaşamak zorunda kaldığı sınavlar ve Londra ile Manchester'da gördüğü sefalet olmuştur. *Kapital*'i yazan adam olağanüstü bir filozof, iktisatçı, klasik edebiyat uzmanı, toplumbilimci ve yazardı; fakat aynı zamanda, zenginlikler dünyasıyla çevrili olduğu halde yoksulluğa mahkûm edilenlerin yavaş yavaş ölen ruhlarını yakından görmüş biriydi.

Marx ailesi birileri Karl'ın çalışmasının farkına varsın diye beklerken, 23 Aralık'ta Kugelmann, tapındığı adama tuhaf bir saygı gösterisinde bulundu. Jenny o ânı şöyle anlatıyor:

> Dün akşam hepimiz evdeydik; alt katta, İngiltere'deki evlerde bütün "İNSANİ KONFOR"un başladığı ve yukarılara doğru yayıldığı yer olan mutfakta oturuyor, bütün özenimizle NOEL PUDİNGİNİ hazırlamakla meşgul oluyorduk. Üzüm çekirdeklerini çıkarıyor (en kötü ve en yapış yapış iş), bademleri dövüyor, portakal ve limon kabuklarını doğruyor, içyağını ince ince dilimliyor ve unla yumurtayı yoğurarak tüm bu ıvır zıvırdan en acayip bir karışım elde ediyorduk ki o sırada kapı çaldı; dışarıda bir araba durdu, gizemli ayak sesleri bir aşağı bir yukarı gidip geldi, evi fısıltı ve mırıltılar kapladı. Nihayet yukarıdan bir ses duyuldu: "Kocaman bir heykel geldi."

Kapital'in yazarına tanrı muamelesi yapan Kugelmann, büyük bir Zeus büstü yollamıştı.

Jenny, Almanca gazetelerde inceleme yazıları ve alıntılar yayımlatmak için gösterdiği çabadan ötürü Kugelmann'a teşekkür etti: "Görünüşe bakılırsa Almanların tercih ettiği takdir şekli, tam ve mutlak bir sessizlik. ... Sevgili Bay Kugelmann, inanın ki bundan daha güç şartlarda yazılmış pek az kitap vardır ve eminim ki bu kitabın, söylenmemiş çok, hem de pek çok derdi, kaygıyı ve ıstırabı ortaya serecek gizli tarihini yazabilirim. Eğer işçilerin, sadece onlar için yazılan ve onların uğruna tamamlanan bu eser için yapılan fedakârlıklara dair en ufak bir fikri olsaydı, belki biraz daha fazla ilgi gösterirlerdi." Jenny, uzun mektubunu, Kugelmann'la görülecek bir hesabı olduğunu söyleyerek bitirir: "Neden benimle bu kadar resmî konuşuyorsunuz, hatta neden benden söz ederken, benim gibi emektar bir eylemciye, hareketin ak saçlı başlarından birine, dürüst bir yol arkadaşına ve eylem yoldaşına 'lütufkâr' diyorsunuz?"

Mektubunu, "Sevgilerle, Jenny Marx, lütufkâr da değil, Tanrı'nın lütfuyla da değil" diye imzaladı.[75]

1 Honoré de Balzac, *The Unknown Masterpiece*, s. 40.
2 *MECW*, Cilt 42, s. 362-364.
3 *A.k.*, s. 357.
4 *A.k.*, s. 358.
5 *A.k.*, s. 366.
6 *A.k.*, s. 371.
7 *A.k.*, s. 369.
8 *A.k.*, s. 360-361.
9 Padover, *Karl Marx*, s. 203.
10 Marx bu mektupta Jennychen'e "Joe" diye hitap ediyor; birçok kitapta bu hitap, yanlış bir şekilde, Louisa May Alcott'un *Küçük Kadınlar* eserindeki Joe adlı karaktere bir gönderme olarak yorumlanıyor. Oysa Alcott'un kitabı 1868 yılında yayımlandı; Marx'ın mektubu ise 1867 'de yazılmıştır. *MECW*, Cilt 42, s. 369.
11 *A.k.*, s. 375.
12 *A.k.*
13 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 24-25.
14 Marx, Tenge'nin ziyaretçi defterine yazdığı notta, "hayatın çılgın taşkınlığını" ehlileştiren "asil ahengin kadınsı büyüsü"nden söz eder. Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 27; Padover, *Karl Marx*, s. 204-205.
15 *MECW*, Cilt 42, s. 371-372.
16 *A.k.*, s. 379-380.
17 *A.k.*, s. 361.
18 *A.k.*, s. 347-348.
19 *A.k.*, s. 381-382.
20 *A.k.*, s. 383, 394.
21 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 17, 19.
22 *A.k.*, s. 16.
23 Jenny Marx (kızı), tarihsiz, Maitland Park, *IISG*.
24 Jenny Marx'ın (kızı) not defteri, *IISG*; Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 16-17; *MECW*, Cilt 42, s. 369, 649 (notlar bölümü).
25 *MECW*, Cilt 42, s. 396-397.
26 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 14 Ekim 1867, Moskova.
27 Jenny Marx'tan (kızı) Jenny Marx'a, 1867, Moskova.
28 *A.k.*
29 *REM*, s. 185.
30 *MECW*, Cilt 42, s. 400.
31 *A.k.*, s. 402-405.
32 *A.k.*, s. 405.
33 *REM*, s. 26-27.
34 *MECW*, Cilt 42, s. 405-406.
35 *A.k.*, s. 431; Padover, *Karl Marx*, s. 208.
36 *MECW*, Cilt 42, s. 428.
37 *A.k.*, s. 451, 462; Carver, *Engels, Short Introduction*, s. 49-50.
38 *MECW*, Cilt 42, s. 512.
39 *A.k.*, s. 444, 467.
40 *A.k.*, s. 443.
41 *A.k.*, s. 490.
42 McLellan, *Karl Marx*, s. 325.
43 *MECW*, Cilt 42, s. 549.
44 *A.k.*, s. 453.
45 *A.k.*, s. 453-454.
46 *A.k.*, s. 458.
47 *A.k.*, s. 507.
48 Davies, Marx'ın maddeci tarihini Feuerbach'tan, sınıf mücadelesini Saint-Simon'dan, proletarya diktatörlüğünü Babeuf'ten, emek teorisini Adam Smith'ten, artık değeri Bray ve Thompson'dan, diyalektiği de Hegel'den aldığını söylüyor. Davies, *Europe*, s. 837.
49 Berlin, *Karl Marx*, s. 15.
50 *KMIR*, s. 145.
51 *MECW*, Cilt 35, s. 739. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 718'den alınmıştır. –*çev.*]
52 *A.k.*, s. 748. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 727'den alınmıştır. –*çev.*]
53 *A.k.*, s. 47-48. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 51'den alınmıştır. –*çev.*]
54 *A.k.*, s. 181-182.
55 *MECW*, Cilt 42, s. 514.
56 *MECW*, Cilt 35, s. 195.
57 *A.k.*, s. 195. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 188'den aynen alınmıştır. –*çev.*]
58 *A.k.*, s. 510.
59 Marx, sermayenin emeği yönettiğini veya kontrol ettiğini söyleyen iktisatçı Adam Smith'ten farklı düşünür. Marx'a göre sermaye, ücretsiz emeği yönetmektedir. *MECW*, Cilt 35, s. 219, 534.
60 *A.k.*, s. 158-159.
61 *A.k.*, s. 162-164. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 156-157'den bir iki küçük değişiklikle alınmıştır. –*çev.*]
62 *A.k.*, s. 534.
63 *A.k.*, s. 570-571.
64 *A.k.*, s. 531.
65 *A.k.*, s. 202. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapi-*

tal Cilt I, s. 194'ten bir iki küçük değişiklikle alınmıştır. *–çev.*]

66 *A.k.*, s. 626.

67 Berlin, *Karl Marx*, s. 176.

68 *MECW*, Cilt 35, s. 471, 87, 183.

69 *A.k.*, s. 241. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 230'dan alınmıştır. *–çev.*]

70 *A.k.*, s. 271.

71 *A.k.*, s. 336.

72 *A.k.*, s. 306-307. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 293'ten bir iki küçük değişiklikle alınmıştır. *–çev.*]

73 *A.k.*, s. 750.

74 *A.k.*, s. 751. [Alıntılanan bölümün çevirisi, Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Kapital Cilt I*, s. 730'dan bir iki küçük değişiklikle alınmıştır. *–çev.*]

75 *MECW*, Cilt 42, s. 578-579.

33. Bölüm

Londra, 1868

Kapital, yazarken içtiğim puroların parasını bile çıkarmayacak!

Karl Marx[1]

"Sana, Çıplak ve Alkolle Kompres Yapılmış bir halde yazıyorum. İlk defa, önceki gün yeniden dışarı çıktım; elbette Britanya Müzesi'ne gittim, çünkü henüz yazı yazamıyorum. Sonra dün sol göğsümün alt kısmında yeni bir çıban çıktı."[2] Marx Engels'e, 1868'de yazdığı ilk mektuplardan birinde böyle diyordu. Dört aydır, yani aşağı yukarı *Kapital*'in basılmış halini aldığı günden beri hastaydı. Belinde çiçek gibi açan kara çıbanlar, kolunun altında "solmuş tomurcuklar"[3] ve sol omuz kemiğinde bir "canavar" olduğunu söylüyordu: "Öyle görünüyor ki bu bokun sonu gelmeyecek."[4] Şimdi bunlara iki yeni şikâyet ilave etmişti; deli bir baş ağrısı ve "vücudunda, yani damarlarında sürekli sızlayan bir diken batması hissi." Buradan çıkardığı sonuç şu oldu: İnsanın sağlıklı olabilmesi için "benim gibi parasız pulsuz bir zavallı, yoksulluk çeken bir kilise faresi değil, paralı biri olması lazım."[5] Sonradan da şöyle demişti: "Annem '*Karell* şununla bununla uğraşacağına sermaye biriktirseydi...' derken ne kadar da haklıymış!"[6]

Marx'ın vücudu, insanlar kitabına ilgi göstermemiş olduğu için isyan halindeyse, Jenny de büsbütün yenilmiş durumdaydı. *Kapital*'in vaat ettiklerini bekleyerek, belki hatta beklenen etkiyi yaratacağına, Almanya'yı ve dünyayı değiştireceğine, hayatlarını güzelleştireceğine inanarak yaşamıştı. Şimdiyse kitap yayımlanmıştı ve neredeyse hiç ilgi görmemesi karşısında, herhalde, yaşamını tekrar gözden geçirme ve kendi kendine, yapılan fedakârlıkların bu bedele, Musch'u kaybetmeye, sefalet ve hastalıklarla geçen yıllara, anne babalarının geçmişi yüzünden kızlarının geleceğinin tehlikeye girmesi ihtimaline değip değmediğini sorma gereğini duymuştu. Jenny'nin yazdıkları arasında kocasının kafasında dolanıp duran fikirlerden vazgeçtiğine dair bir işaret görünmüyordu, ancak *Kapital*'in karşı karşıya kaldığı sessizlik devam ettikçe,

Kugelmann'a şu itirafta bulunmuştu: "Son zamanlarda 'inancımı', yaşamla yüzleşme cesaretimi büyük oranda kaybettim."[7] Bir sonraki doğum gününde elli dördünü dolduracaktı. Hayatının yarısını Marx'ın karısı olarak geçirdikten sonra bezgindi. Hatta, Ernestine Liebknecht'in durumunu, kocası Wilhelm'in Prusya'da tutuklandığını öğrendikten sonra bile, kendi durumuna göre iyi bulmuştu. Ernestine'e, "Dürüst olmak gerekirse, günlük hayatta böylesi çarpıcı olaylardan çok daha fazla yürek paralayıcı mücadele ve acı var," diye yazmıştı, "üstelik kendim de, bu gibi büyük kriz anlarında, dostların ve parti yoldaşlarının yardıma koştuğunu, eşe ve çocuklara, kocanın iş başında olduğu zamanlardan çok daha fazla yardımcı olduğunu tecrübe ettim."[8]

İçine kapanık ve genellikle karamsar bir ruh halinde olan Jenny, kızlarına ve kocasına karşı da hırçındı. Marx'ın Enternasyonal'den arkadaşları için ev sahibesi rolünü oynamaya devam ediyordu, ancak artık daha bağımsız hareket ediyor, tek başına gezilere çıkıyor ve "yüzeysel" arkadaşlarıyla daha özgürce bir araya geliyordu. Kocasını seviyordu ve Kugelmann'a söylediği gibi, kendisini partinin eski ve tecrübeli bir askeri gibi görüyordu, ancak artık kocasının ağır gelen gölgesi dışında da bir özgürlük alanı yaratmak ister gibiydi.

Meissner'le anlaşmalarına göre, Marx'ın *Kapital*'in ikinci cildi için yoğun şekilde çalışıyor olması lazımdı, ancak hastalığı ve *Cilt I*'e dair kaygıları arasında herhangi bir ilerleme gösterecek durumda değildi. Bunun yerine, dünya basınını takip ederek kitabından söz edilip edilmediğine bakıyordu. Ocak ayının ortalarında Londra'da çıkan *Saturday Review*'da kısa bir yazı görünce yüreklenmişti. Yazıda, "Yazarın görüşleri bizim düşündüğümüz kadar zararlı da olabilir, ancak yürüttüğü mantığın akla yatkınlığına, üslubunun keskinliğine ve ekonomi politiğin en sıkıcı sorunlarını ele alışındaki çekiciliğe diyecek yok" deniyordu.[9] Ne var ki, *Kapital*'in karşılaştığı ilgisizliği telafi etmek için bu kadarı yeterli değildi. Marx'ın ve ailesinin şansına, kişisel ve politik olaylar bir araya gelerek dikkatlerini "das buch"[10] {o kitap} dedikleri *Kapital*'e dair hayal kırıklığından uzaklaştırdı. Bunlardan biri de İrlanda sorunuydu ve Marx ailesini, özellikle de kızları yıllarca meşgul edecekti.

İrlanda'nın trajedisi yüzyıllar öncesine dayanıyordu, ancak bu trajedinin en karanlık anlarından biri 1801 yılında yaşanmıştı: Amerika ve Fransa'daki devrimlerden ilham alarak isyan eden İrlanda, savaşta yenilip İngiltere'yle birleşmeye mecbur bırakılmıştı. Beş yüz yıllık İrlanda Parlamentosu ortadan kaldırılmış ve az sayıda üye, Westminster'deki parlamentoya dahil edilmişti. İrlanda Kilisesi bile İngiltere Kilisesi ile birleştirilmiş, siyasi birliğin ardından dinî birlik de dayatılmıştı. Bir sonraki dönüm noktası, 1840'larda yaşanan patates kıtlığı oldu; milyonlarca İrlandalı öldü ya da göç etti. Bu krizin sorumlusu olarak, kısmen, İngiliz toprak sahiplerinin sebep olduğu ve çiftçileri tek gıda mahsulü patates olan küçük tarlalara mahkûm eden tarım reformu, kısmen

de İngiliz hükümetinin politikaları görülüyordu. Kıtlık başladıktan sonra bu politikalar, açlıktan kırılan köylülerin kaderini, büyük oranda, çevrelerinde ölenleri görmezden gelen ve İrlanda'daki çiftliklerden, kârlı yabancı pazarlara et ve tahıl ihraç etme derdine düşen toprak sahiplerinin eline terk etti. Bu suçlar, İrlanda'da ekonomik çıkarı olan pek çok İngiliz parlamento üyesinin İrlandalıların yaşadığı felaketten nemalandığını gayet iyi bilen İrlandalıların hafızalarına kazınmıştı.

Kıtlıktan sonra İrlanda kökten bir değişime uğradı. Çamur içinde çayır otu yiyerek hayata tutunmaya çalışanların bulunduğu köylerden çok da uzakta olmayan orta büyüklükte mülkler ortaya çıktı. Ancak canlı toplulukların çoğu gitmişti ve kırsal bölgelerdeki zengin topraklı büyük alanlar başıboş bırakılmıştı. Bu yeşil otlakları gözüne kestiren ve gitgide artan nüfusunu beslemek için gerekli olan besi hayvanlarına mera ihtiyacı duyan İngiliz hükümeti, 1849 yılında bir yasa çıkardı; buna göre, iflas eden ve mülklerinin bakımını yapamayacak durumda olanlara ait arsalar devralınıp birleştirilebilecekti. Bu yasa, daha fazla İrlandalının topraklarından kopmasına ve bir zamanlar ekilen tarlalar şimdi otlak olarak kullanıldığından, birçoklarının da işsiz kalmasına neden oldu.[11] Marx'ın araştırmasına göre, 1855 ile 1866 arasında bir milyondan fazla İrlandalı, on milyondan fazla sığır, domuz ve koyun tarafından yerinden edilmişti. İngiltere'nin amacının İrlanda'yı İrlandalılardan arındırmak ve burayı bir İngiliz tarım bölgesi yapmak olduğuna inanıyordu.[12]

1850'li yıllarda Amerika'daki İrlandalı göçmenler, İrlanda Cumhuriyetçi Birliği (daha bilinen adıyla Fenian hareketi) adlı bir grup kurarak İngiltere'yi İrlanda'dan sürmek için silahlı bir direniş başlattılar. Amerikan İç Savaşı'nda savaşmış olan bu adamların birçoğu, 1860'larda tecrübeli askerler haline gelmişti. İrlanda'ya sızdıktan sonra, isyancı bir orduya dönüşmek için sadece silaha ve bir örgüte ihtiyaç duyan İrlandalı yurttaşlarını radikalleştirmeleri görece kolay oldu. Fenian hareketinin birkaç yıl içinde İrlanda'da topladığı yeminli üye sayısı, tahminen yüz bin kadardı.[13] Yoğun bir İrlandalı nüfusa sahip olan Manchester ve civarında, her altı kişiden birinin, hareketin ya üyesi ya da yandaşı olduğu tahmin ediliyordu.[14]

Eylül 1867'de, Amerikan İç Savaşı gazisi iki İrlandalı, aylaklık suçlamasıyla Manchester'da tutuklandı. Bu görünüşte sıradan ikili tam salıverilmek üzereyken, polis bu iki kişinin hareketin önemli üyeleri olduğunu keşfetti. Biri, aynı yılın daha erken bir döneminde başarısızlığa uğrayan bir İrlanda ayaklanmasının lideri olan ve İngiltere'deki örgüt üyelerinin kontrolünü almaya hazırlanan Albay Thomas Kelly; diğeri de Kelly'nin emir subayı Yüzbaşı Michael Deasy'ydi. Tutuklanmaları, bu ünlü ikiliyi ele geçirmiş olmaktan büyük memnuniyet duyan İngiliz emniyet güçlerinde heyecan yarattı. Ne var ki, hemen bir kaçırma planı yapmaya girişen Manchester'daki İrlandalılar arasında da heyecan dalgasına yol açmıştı.[15]

Engels'in "karısı" Lizzy, 18 Eylül günü, Kelly ve Deasy'yi taşıyan bir polis arabasının Manchester tren yolu köprüsünün altından geçtiği sırada saldırıya uğramasıyla doruk noktasına ulaşan bu planın[16] bir parçasıydı. O sabah yedi polis, çoğu silah yerine kesici aletler taşıyan ama bazıları da tabancalı olan otuz kırk kadar İrlandalı ile karşı karşıya geldi. Kalabalıktan açılan ateş sonucu arabayı çeken atlardan biri devrilince, İrlandalılar da duran arabaya hücum ederek içerideki tutukluları serbest bırakmaya çalıştı. O itiş kakışta birkaç el daha ateş edildi; bir polis memuru ile oradan geçmekte olan bir kişi öldü. Takviye polis kuvvetleri bölgeye yığıldı ve olay yerinde bulunan iki düzineden fazla İrlandalı tutuklandı. Ancak Kelly ve Deasy, gizli bir taraftar şebekesinin yardımıyla kaçmayı başardı.[17] Misafirperverliğini kaçak durumdaki birçok örgüt üyesine de gösteren Lizzy Burns'ün, bu kaçakları Engels'le birlikte kaldıkları evde sakladığı söylendi.[18] Arkalarında toplumsal bir kargaşa bırakan firariler ise sonunda Amerika'ya kapağı atmayı başardı.[19]

Marx ve Engels, Fenian hareketinin şiddet ve gizli tertip yöntemlerini reddediyorlardı, fakat İngiltere'yle olan savaşlarında kesinlikle İrlandalıları destekliyorlardı.[20] Engels, belki de Marx'ın o sırada İrlandalılar lehine yapacağı bir açıklama yüzünden Lizzy'nin olayla bağlantısı ortaya çıkar endişesiyle, hiçbir suretle, (kendisinin "ahmaklar" ve "istismarcılar" tarafından idare edildiğini söylediği) Fenian hareketi üyelerinin eylemlerinden sorumlu tutulacak şekilde davranmaması konusunda Marx'ı uyarmıştı.[21] Ancak Engels özel konuşmalarında, bu kurtarma planından övgüyle söz ediyordu; hatta çatışmadan dört gün sonra Lafargue'ı o tren yolu köprüsüne bile götürmüştü.[22] Yine cesur bir sesle, Kugelmann'a şöyle yazmıştı: "Buradaki küçük Fenian sürpriz saldırısını duymuşsunuzdur. Saldırı çok iyi bir şekilde örgütlendi ve uygulandı, ancak ne yazık ki elebaşları yakalandı."[23]

Bu sırada, Marx'ın arkadaşı Ernest Jones, polis arabası saldırısından dolayı mahkemeye çıkarılanların savunma avukatlığını üstlendi. Yirmi altı sanıktan beşi asıl fail kabul edildi ve cinayetle suçlandı. Davadan çıkan sonuç kimseyi şaşırtmadı: Beşi de suçlu bulundu, beşi de ölüm cezasına çarptırıldı; her ölüm cezası kararından sonra sanıkların bulunduğu bölmeden bir slogan yükseliyordu: "Tanrı sizi bağışlasın" ve "Tanrı İrlanda'yı korusun."[24] Ancak kısa süre sonra bu beş sanıktan biri sahte delil nedeniyle serbest bırakıldı ve –iddiaya göre, aynı baştan savma soruşturmanın mağduru olan- diğer dördünün davası, İrlandalılar ve muhalif gruplar arasında, hatta bir kısım ana akım basında, büyük bir ilgi uyandırmaya başladı.[25] Marx, Fenian üyelerine destek amaçlı protestolara katılmaları için Enternasyonal'in İngiliz üyelerini şu sözlerle teşvik etmeye çalışıyordu: "Uluslararası adalet bir yana, mevcut *zorlama birliğin*, yani İrlanda'nın köleleştirilmesinin, mümkünse *eşit ve özgür bir konfederasyona* dönüştürülmesi, olmuyorsa da *tam bir ayrılmayla sonuçlandırılması, İngiliz işçi sınıfının kurtuluşunun ön şartıdır.*"[26]

21 Kasım günü Londra'da toplanan yirmi beş bin kişi özel af için kraliçeye dilekçe verdi. Ama iki gün sonra, Fenian üyelerinden üçü asıldı.[27] Bu sonuç da kimseyi şaşırtmadı. İnfaz saatinde, Manchester'ın İrlandalıların yaşadığı mahallelerindeki sokaklar bomboş, kiliseler ise doluydu. İrlanda Katolik cemaatleri, darağacındakiler için cenaze törenleri düzenliyordu.[28]

İngiliz Parlamentosu'nda İrlanda'nın Wicklow seçim çevresini temsil eden üye Charles Stewart Parnell, idam edilenlerin katil olduklarına hiçbir zaman inanmayacağını söylediğinde, Avam Kamarası'nda kıyamet koptu. Parnell'ın iddiası İngiliz vekillerin gözünde ihanet demekti, ama düşmanın meclisinde gösterdiği bu cesaretten ötürü, Soho Meydanı'ndan Boston'a, İrlandalılar tarafından tezahüratla karşılandı.[29] Engels, İngilizlerin İrlandalılara öfkelerini serbest bırakmak için ihtiyaçları olan tek şeyi –şehitleri- sağladığını ve Manchester olaylarının "bundan böyle İrlanda'daki, İngiltere'deki ve Amerika'daki her İrlandalı bebeğin beşiğinde yankılanacağını" öne sürüyor, "İrlandalı kadınlar bunun icabına bakacaktır" diyordu.[30] Bu ninni hem bir ağıt hem de bir savaş narası olacaktı.

Aralık ayında Fenian şiddeti Londra'yı da vurdu; İrlandalı mahkûmları kurtarmak için bir girişim daha oldu ve bu kez Clerkenwell Tutukevi'nin dış duvarına patlayıcılar yerleştirildi. Meydana gelen patlamada tutukevi zarar görmedi, ancak yakınlardaki evlerden bazıları yıkıldı, on iki kişi öldü, yüzden fazla kişi yaralandı. Bu saldırı Londra'yı paniğe uğratmıştı; 150 binden fazla insan toplum polisi olarak şehri korumak için gönüllü oldu. İngilizlerin Manchester'daki İrlandalılara duyduğu sempati başkentteki olayla yok oldu.[31] Engels, bu bombalama olayının Londra'daki dükkânları ateşe verince İrlanda'yı özgürlüğe kavuşturabileceğine inanan birkaç fanatiğin işi olduğunu söylüyordu.[32]

Buna karşılık Jennychen, hem davaya, hem de kullanılan yöntemlere inanıyordu. Manchester şehitleri anısına simsiyah giyiniyor ve bir yıl önce bir çekilişte kazandığı Leh Haçı'nı, boynuna doladığı yeşil bir kurdeleye asıyordu.[33] Şiddet kullanımını, "Rum ateşi ve birkaç el silah, doğru zamanda uygulandığında son derece faydalıdır"[34] diyerek desteklemişti. Jennychen'in İrlanda meselesine ilgisi büyüktü ve İngilizlerin hapse attığı İrlandalıların kurtarılması meselesine odaklanmaya başlamıştı. Eleştirenler, siyasi tutuklu durumundaki İrlandalıların katillerden ve hırsızlardan bile daha az hakkı olduğunu söylüyordu. Engels Jennychen'e, Fenian duruşması sırasında bir tanığı korumakta olan polis memuruna ateş etme suçuyla beş yıl ağır hapis cezası alan genç bir kadının davası hakkındaki bir makaleyi yollamıştı.[35] Gazete kesiğini, Jennychen'in ilgisini çekeceğini bildiği için mi, yoksa kızın yapabileceklerinden korktuğu için mi yolladığı ise açık değil.

Laura ve Lafargue, Marx'ların evindeki bütün o siyasi hareketliliğin ve edebî hareketsizliğin ortasında, evlilik tarihlerini belirlemeye karar verdiler. Marx'ın başlangıçta ilişkileri için belirlediği iki yılı beklemeleri için görünürde bir ne-

den yoktu. Lafargue zaten aileden biri gibi olmuştu ve tüm aile sırlarına (elbette mali durum dışındaki sırlara) da ortaktı. Çift bu nedenle 1868 Nisan'ında evlenmeyi düşünüyordu; bu kararı vermek onlar için basit bir işti ancak Marx ve Jenny açısından birçok sorun anlamına geliyordu. Marx, Laura ve Lafargue'ın Londra'da bir medenî nikâh kıymaları konusunda tavsiye almak üzere Fenian üyelerini savunma işini yeni bitirmiş olan Ernest Jones'a başvurdu. Düğün Paris'te yapılacaktı, ancak Marx, orada kimliğini açıklamak durumunda kalacağını ve "böylece, biraz fazla tanıdık geleceği için polisi harekete geçireceğini" söylüyordu. (Fransa'nın verdiği son sınır dışı kararı hâlâ geçerliydi ve Fransız hükümeti, kısmen Fenian'lara desteklerinden dolayı, Enternasyonal üyelerine göz açtırmamaya başlamıştı.) Jenny'ye gelince, Londra'da bir nikâh olacaksa bunun sessiz sedasız yapılmasını istiyordu, çünkü İngiliz arkadaşlarının nikâhın bir kilisede kıyılmaması nedeniyle dedikodu etmesini istemiyordu.[36]

Jones, kendisine bu denli sıradan bir soru sorulmuş olmasından dolayı rahatlamış olmalı ki, Marx hemen iki gün içinde cevabını almıştı: nikâh, iki ya da daha fazla tanık eşliğinde, ilçe nüfus memurluğunda kıyılabilirdi ve nikâh ilamı iki hafta önceden yapılmalıydı. Jenny'nin duyduğu kaygı içinse Engels şu öneride bulunuyordu: "Jenny'nin yalınkat komşularına, Laura Protestan, Paul ise Katolik olduğu için bu yolun seçildiğini söylersiniz."[37]

Fransa'da, Paul'ün babası François, nikâhın 1 Nisan günü kıyılacağını duyuran nikâh ilamı için gerekli adımları atmıştı. Babanın beklentisine göre plan şu şekildeydi: Çift balayını Paris'te geçirecek, oradan oğlunun son sınavına gireceği Londra'ya dönecek, sonra Fransa'daki sınavlar için Fransa'ya gelecek, ardından Lafargue'ların New Orleans'ta bulunan evine yerleşecekti.[38] Ancak Jenny ve Marx resmî bir duyurudan kaçınıyordu. Sorun, –çoğunlukla olduğu gibi– para sorunuydu. Laura için, genelde 20 sterlin civarında[39] bir masraf gerektiren gelin çeyizi hazırlayacak veya nikâh töreni harcını karşılayacak paraları yoktu. Marx, Engels'e, "Dünya evine bir dilenci gibi girmemeli," demişti.[40] Çaresiz bir halde, Hollanda'daki aile üyelerinden yardım istedi, fakat amcası ölmüştü, kuzenleri de borç vermeye babaları kadar hevesli değildi. Marx'ın isteğini cevapsız bıraktılar.[41]

Cebi boş olan Marx, Laura ile Lafargue'ı nikâh tarihini 8 Nisan gününe ertelemeye ikna etti; o da bu arada düğün masrafları için para bulmaya çabalayacaktı. Kugelmann'a bir mektup gönderdi ve son dört ayda doktorlara ve *Cilt II* için yaptığı araştırmalar için ABD'den gelecek resmî belge ve raporlara çok fazla para harcadığını ve düğün için parası kalmadığını söyledi. Kugelmann, Marx'ın pek de üstü kapalı olmayan isteğini anlamış ve on beş sterlin göndermişti.[42] Engels de 40 sterlin gönderdi; böylece Marx, kızını bir eş olarak yeni rolüne olması gerektiği gibi uğurlamak için yeterli parayı buldu. Ama şimdi de yeni bir pürüz çıkmıştı: Engels, nikâh 8 Nisan'da, yani işgününde olacağından nikâha katılamayacağını söylüyordu.[43] Onun yokluğu, herkesin gözünde kabul

edilemez bir şeydi. Lafargue, Marx ile Engels'in nikâh şahidi olmasını istiyordu. Engels'e, adım atmak üzere olduğu evlilik birliğini küçümsercesine, "Bu işlemin toplumsal bir değeri haiz olabilmesi için, neden bilmem, iki şâhidin hazır bulunması zorunlu görünüyor" diye yazmıştı. "Bu saygın burjuva görevinin saygın biçimde yerine getirilmesi için gerekli tüm ahlakî değerlerden uzak olsanız da, böylesine müthiş bir tören sırasında yanımda olmasını en çok isteyeceğim kişi sizsiniz."[44] Laura da gelmesi için Engels'e yalvarıyor, onu "dört gözle bekleyeceğini" söylüyordu.[45] Marx, Engels'e uygun olması için tarihin değiştirilmesinde ısrar etti. Laura, Lafargue'la 2 Nisan günü evlenecekti.

Düğünün yaklaşmasından mı (bir keresinde Marx, kızını alıp götürdüğü için Lafargue'ı biraz kıskandığını söylemişti[46]), *Kapital Cilt II*'yi yazmak zorunda olmanın yarattığı baskıdan mı, yoksa mali durumu yüzünden mi bilinmez – belki de üçü birden–, Mart ayının sonlarında Marx çeşitli hastalıklardan dolayı ıstırap içindeydi: kanamalı zona, uyluğunda çıkan ve "yürümesini zorlaştıran" birkaç kara çıban ve bir keresinde, "sanki gözlerine inen kara bir perde ... dehşetli bir baş ağrısı ve göğüs sıkışması."[47] Yine de Marx, belirlenen günde, kara çıbanlarına pansuman yapmış, bir doz arsenik almış ve acı içindeki vücuduna siyah bir frak giydirmişti. Engels ile birlikte, kızı Laura'nın Paul Lafargue ile evliliğine şahitlik etmek üzere St. Pancras Nikâh Dairesi'ne gitti.[48] Marx acıdan kıvranıyordu; fakat Engels, nikâh denen ve kendisinin hiç tenezzül etmediği bu tören sırasında tam formundaydı. (Düğün sonrası Modena Villaları'nda verilen öğle yemeğindeki şaka ve alayları genç geline biraz fazla iğneleyici gelmiş olmalı ki, gözyaşlarına boğulan Laura masayı terk etmişti.[49])

Yeni evlilerin Paris'teki balayı sırasında Laura, daha küçükken ve yalnızca kısa bir süreliğine gittiği şehrin tüm güzelliklerini tattı. Etrafındakilere rağmen ailesi burnunda tütüyordu ve Londra'ya günde birkaç mektup gönderdi.[50] Aile de Laura'yı çok özlüyordu. Jennychen, Laura ve Paul'ün Fransa'ya gittikleri günün "hayatının en uzun ve en kederli günü" olduğunu söylemişti:

> Babam, vadide bir çay içmek için Heath'e yürüyüş yapmayı önerdi. Bu tavsiyesine uyuldu, ama çay tat vermediği gibi, tereyağı-ekmek yiyip bundan keyif alacak kimse de yoktu. ... Heath'ten dönüşte misafir odasında oturduk ve pantomim yapan palyaçolar gibi kederli ve yapmacık bir neşe için pek çok girişimde bulunduktan sonra annem ve Helen bitkin düşerek nihayet kalplerindeki acıyı uykuyla örttüler. Babamla Engels birkaç saat baş başa oturdular, ben de Lina'ya [Schöler] cevabını merak etmediğim sayısız soru sorarak muhabbet ediyormuş görüntüsü vermeye devam ettim.[51]

11 Nisan'da, çiftin Paris'e varışının üzerinden bir haftadan kısa bir zaman geçmişken, Marx baş araştırmacısını ne kadar özlediğini, Laura'nın balayını yarıda kesip ondan, kendisi için katalog toplamak veya *Kapital* hakkında konuşmak üzere Paris civarındaki en az beş kişiyi veya kütüphaneyi ziyaret et-

mesini isteyerek göstermiş oldu. Özür mahiyetinde de şöyle yazıyordu: "Sevgili çocuğum, seni böyle zamansız bir zahmete soktuğum için muhakkak ki kitaplara aşırı bir düşkünlüğüm olduğunu düşüneceksin. Ama çok yanılmış olursun. Ben, kitapları yutmaya, sonra da onları değiştirilmiş bir biçimde tarihin gübreliğine fırlatmaya yazgılı bir makineyim."[52]

Laura ve Paul, Nisan sonunda (Marx'a göre) "karasevdalı" halde Londra'ya döndüler ve Primrose Hill'de bulunan, Modena Villaları'na yürüme mesafesindeki bir daireye yerleştiler.[53] Marx'ın 5 Mayıs'taki ellinci doğum günü vesilesiyle yapılacak kutlamalar için tam zamanında oradalardı. Manchester'da kalan Engels ise arkadaşının şerefine uzaktan kadeh kaldırıyordu: "YİNE DE seni, bu arada benim de çok yaklaşmış bulunduğum yarım yüzyıl için kutluyorum. Yirmi beş yıl önce, bu yaşa gelinceye kadar çoktan kellelerimizi kaptırmış olacağımızı sanan gerçekten coşku dolu gençlerdik."[54]

Marx'ın hayatında önemli bir milat olan Laura'nın düğünü şimdi geride kalmıştı, ancak Marx, hâlâ, *Cilt II* üzerinde çalışmaya başlayamayacak kadar tedirgindi. Bu nedenle Mayıs sonunda, on üç yaşındaki kızıyla birlikte kafasını dağıtmak için Manchester'a doğru yola çıktı. Tussy'nin eğlenceli yol arkadaşlığı, entelektüel olarak durma noktasına gelmiş olan deha için mükemmel bir uyarıcı olacaktı. Tussy, küçüklüğünden beri son derece kıvrak zekâlı bir çocuktu. Uzmanlık alanları -gerçekten de, yaşına rağmen bu nitelemeyi kullanmak mümkündü- edebiyattan tiyatroya ve siyasete kadar uzanıyordu. Okul defterinin kapağında el yazısıyla "Tutti Frutti" yazıyordu, ama defterin içinde zamkla yapıştırılmış, tarımda işgücü ve köy atık sularına ilişkin gazete kesikleri, Fransız tarihi üzerine notlar ve gelinlikli kadın çizimleri vardı.[55] Sekiz yaşındayken, kendini, Fransız hükümetinin tüylerini diken diken eden radikal Blanqui'nin arkadaşı olarak görüyor ve Rusya'yla 1863'te yaptıkları savaşta, kararlılıkla Polonyalıların tarafını tutuyordu. Babasının eniştesi Lion Philips'e "Sizce Polonya nasıl gidiyor?" diye sormuş ve "Ben her zaman Polonyalıların, o cesur küçük adamların yanındayım" demişti.[56]

Ailenin ezilmişler için sürdürdüğü mücadeleyle yakından ilgili olsa da, hayal dünyası da çok zengindi. Marx'ların evinde bir düşlem imparatorluğu kurulmuştu; Jennychen Çin imparatoru, kendisi de onun vârisiydi; bu nedenle mektup yazarken kullandığı bir dil de icat etmesi gerekmişti (elbette mektubu alan kişinin bunda ne yazıldığına dair hiçbir fikri olmayacaktı). Sık sık büründüğü bir kişilik de kâh güçlü, kâh zalim bir cüce olan "Alberich"ti.[57] Görünüşe göre aile, rol oynamasını teşvik ediyordu: Ondan "kızımız" diye söz ettikleri kadar, takılmak için "oğlumuz" da diyorlardı. Bunun nedeni, kısmen, aile arasındaki gösterilerde ister istemez erkek rolleri de üstlenmesi, kısmen de karakterinin gözü pekliğiydi.[58] Anne ve babası, ağabeyinin ölümünden birkaç hafta önce doğan Tussy'de, kaçınılmaz bir biçimde, Musch'un sıra dışı kişiliğini gö-

rüyordu; Tussy'den söz ederken "oğlumuz" demeleri, talihsiz bir dil sürçmesi ve bir özlem ifadesi olabilirdi. Fakat beline kadar inen siyah kıvırcık saçlı bu tatlı çocuk, bir oğlan çocuğu değildi; yaramazın teki, etekli bir külhanbeyiydi.

Babasıyla birlikte Engels'i ziyarete gitmek, Tussy için ergenliğe geçiş töreni gibi bir şeydi. Marx'la birlikte Engels, Lizzy ve Lizzy'nin yedi yaşındaki yeğeni Mary Ellen'la kalan Tussy, hemen bir Manchester tutkunu olmuş, kendini Fenian'ların kardeşi ilan etmişti. O ay, Michael Barrett adlı bir İrlandalı, Clerkenwell bombalaması nedeniyle Londra Newgate hapishanesinin dışında asılınca, İrlandalıların hiddeti tekrar kabardı. (Barrett, İngiltere'de halka açık şekilde idam edilen son kişi oldu.[59]) İrlandalılar, Barrett'ın idamından dolayı çileden çıktı. Tussy de "Tanrı Kraliçe'yi Korusun"u {Britanya milli marşı} şu şekilde yeniden yazdı: "Tanrı yeşil bayrağımızı korusun, Pırıl pırıl parlasın, Tanrı yeşili korusun, Onu muzaffer, huzurlu ve şanlı kılsın, Tanrı yeşil bayrağımızı korusun, Tanrı yeşili korusun." *Irishman* {İrlandalı} gazetesini de okumaya başlamıştı; gazete satıcısı, İrlanda ağzıyla, "eski topraklara sadık" dediği Tussy'ye övgüler düzüyordu.[60] Tussy, gururdan kabararak Jennychen'e yaptıklarını anlatıyor, ablasıysa, araba saldırısının olduğu yere gittiği ve Fenian'ların buluştuğu barların etrafında sinsi sinsi dolaştığı için onu şakacıktan azarlıyordu: "Seni gidi küçük asi. Yakında polis seni alıp götürecek ve Engels'e de bir ziyaret iyiliğinde bulunacak!"[61]

Marx ve Tussy Manchester'da iki hafta kaldı; eve döndükten sonra Marx, Engels'e, "Tussychen, Manchester'daki eve dair abartılı övgüleri ve açıkça ifade ettiği en kısa zamanda tekrar gitme isteği yüzünden, neredeyse buradaki eve düşmanlık besler hale geldi" demişti.[62] Jennychen Tussy'yi İrlandalılara katılmakla ve kendisine Çin imparatoru olarak gerekli saygıyı göstermemekle suçladığında, küçük kız şöyle cevap verdi: "ÖNCEDEN BİR KİŞİYE BAĞLIYDIM, ŞİMDİ BİR ULUSA BAĞLIYIM."[63] Ama Tussy'yi kuzeye çeken sadece İrlandalılar değildi. Engels'i yürekten seviyor, onunla, tıpkı yıllar önce babasının da hissettiği gibi, entelektüel ve kişisel olarak uyuşuyordu. Engels, Tussy'ye altı mektup göndermiş ve Marx, kızının hepsini ezbere bildiğini söylemişti.[64]

Tussy'nin Modena Villaları'ndan gitme yönündeki çocukça isteği, Marx ve Jenny için, küçük kızın muhtemelen anlayamadığı kadar yürek karartıcıydı. Kuşlar birer birer yuvadan uçuyordu. Paul sınavlarını geçmiş ve Kraliyet Cerrahi Koleji'nin üyesi olmuştu (Marx'ın deyişiyle "İNSAN VE HAYVAN ÖLDÜRME imtiyazı" kazanmıştı[65]); o ve Laura Paris'e taşınacaklardı. Jennychen de evden ayrılacağını söylemişti. Anne babası bilmiyordu, ama Laura ve Lenchen'e Londra'da yaşayan bir İskoç ailenin yanında özel öğretmen olarak iş bulduğunu anlatmıştı.[66] Laura da evlenip gittikten sonra daha fazla o evde, muhtaç bir çocuk gibi yaşayamayacağını düşünmüş olmalı. Kardeşinin yokluğu, muhtemelen sürekli olarak ona, hayatta *her şeyi* başarmayı isteyip

hiçbir şey başaramadığını hatırlatacaktı. Marx, kızlarını edebiyat, siyaset, tarih ve bilim dünyasıyla tanıştırmış, ancak öyle görünüyor ki, evlerinde sessiz, hallerinden memnun oturmalarını, onları alıp baba evine az çok benzer başka bir eve götürecek kocalarını beklemelerini ummuştu. İlginçtir ki Marx, kızlarının kendilerine ait bir şeyler başarma özlemini anlamamış, belki de anlayamamıştır.

Jennychen'in iş bulma kararının suçunu, karısının keyifsiz hallerinde buluyordu; zararı en aza indirmek için de sözleşmenin bağlayıcı olmaması için elinden geleni yaptı. Kızının çalışarak ellerini kirletme kararı yüzünden perişan olmuş bir burjuvanın incinen gururuyla Engels'e şöyle yazıyordu: "Bu durum benim için ziyadesiyle utanç verici olsa da (çocukcağız bütün gün küçüklere ders vermek zorunda kalacak) –bunu vurgulamam bile gereksiz– bu duruma razı oldum, çünkü Jennychen'in bir uğraş bulup dikkatini dağıtmasını, özellikle bu dört duvarın dışına çıkmasını olumlu gördüm. Karım yıllardır sinirli ve keyifsiz –bu şartlar altında anlaşılabilir olsa da, yine de nahoş– ve şikâyetleri, çabuk öfkelenmesi ve alaycılığıyla çocuklara resmen işkence ediyor; başka çocuklar durumu BU KADAR ANLAYIŞLA idare edemezdi. Fakat *yine de bazı sınırlar olmalı*."[67]

Jennychen, Ocak ayında evden ayrıldı. En sevdiği kızını, hem de Laura'nın gidişinden çok kısa bir süre sonra kaybetmek, Marx için ağır bir darbeydi. Tussy'nin kendisi ve yayıldıkları evin koridorlarını arşınlayan evcil hayvanları duruyordu, görünüşe göre ayak altında daima bir kedi ya da köpek vardı, ama evdeki koşuşturma, hâlâ küçük kızları olarak gördüğü iki kadının yokluğunda büyük oranda azalmıştı. Bir ülkeden diğerine kaçarken, kızlarına güvenilir yoldaşlar gibi sarılmıştı. Onların yanında olması, maceranın tuzu biberiydi. Marx, etrafında çocuklar varken bir çocuk gibi oyuncu olurdu (sık sık en sevdiği arkadaşlarının çocuklar olduğunu söylerdi) ve onlar yanında yokken mahzundu. Havalar da sanki onun ruh halini yansıtıyordu: Londra, yoğun bir sisin içinde kaybolmuş, Marx da gribe ve anılarına teslim olmuş halde eve tıkılıp kalmıştı.[68] Harika bir sürpriz, Lafargue'ın Marx'a Paris'ten yolladığı 1 Ocak tarihli mektupla geldi; Laura'nın bir oğlan doğurduğunu bildiriyordu. Marx, hızlıca Engels'e bir not yazdı: "Mutlu Yıllar! Lafargue'dan gelen ilişikteki mektupta özel YENİ YIL HEDİYEMİ göreceksin: DEDELİK RÜTBESİ!"[69]

Marx ailesinin tüm üyeleri, büyük bir ismi olan küçük bebek yüzünden büyük heyecan içindeydi: Charles-Étienne Lafargue. Tussy kedisini süsleyip "küçük adam"ı taşıyormuş gibi yaparak kucağında dolaştırıyordu. Bebeği anne babasından kaçırma entrikalarına odaklandığı için Fenian komplolarını askıya almıştı. Jennychen güya Laura'yı Tussy'nin planı konusunda uyarıyor, küçük kızın ağzından, "Ah, küçük Lafargue Efendi'yi yaşlı Lafargue'lardan (Laura ve Paul) kaçırabilsem ve yalnızca kendim için alıkoysam ..." diyordu.[70] Jenny ise, daha ziyade, ilk torununun doğumu için Paris'e çağrılmamış olmasından

dolayı kırgındı. Arkadaşları sürekli neden hâlâ gitmediğini sordukça (elbette bebeğin vaftiziyle ilgili sorular da vardı), daha da üzülüyordu.[71]

Sevinçli anne baba, bebeğe "Fouchtra" lakabını takmıştı (Fransa'nın Auvergne bölgesi lehçesinde aptal oğlan anlamına geliyordu veya hayal kırıklığını belirten ve pek de kibar olmayan bir ünlem olarak kullanılıyordu). Laura bebeğin Marx'a benzediğini, ama düşüncelerinin onu bir "Fichte, Kant veya Hegel" yapıp yapmayacağının belli olmadığını söylüyordu. Ne olursa olsun, Marx, ailesinin en küçük üyesinden dolayı duyduğu sevinçten kendini kaybetmişti; özellikle de oğlan olduğu için.

1869'un Ocak ayında, evin hiç olmadığı kadar ıssız olduğu doğruydu, ama Fouchtra'nın doğumu yeni yılın aileye iyi geleceğinin en yeni işareti oldu. Marx, sonbaharda, bir mektup almıştı: "Son çalışmanız *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, taşıdığı önemle, yerel yayıncılarımızdan birini (N. Polyakov) kitabın Rusça çevirisi işini üstlenmeye sevk etmiştir." Kitap St. Petersburg'a gönderilmiş ve Nikolay Danielson adlı bir iktisatçı-yazar, iki arkadaşıyla birlikte metni çevirmeye talip olmuştu.[72] Marx, Kugelmann'a, "yirmi beş yıldır aralıksız, sadece Almanca yazılarımda değil, İngilizce ve Fransızca yazılarımda da savaştığım Rusların sürekli "hami"lerim olması, kaderin bir cilvesi," diye yazıyordu. "1843-44'te Paris'teyken, Rus aristokratlar önümde el pençe divan duruyordu. Proudhon'a karşı yazdığım kitap (1847), tekrar basımı Duncker (1859), en iyi satışı Rusya'da yaptı. *Kapital*'i çevirmek isteyen ilk yabancı ülke de Rusya oldu." Ve şöyle devam ediyordu: "Yine de bunun fazla abartılmaması gerek. Rus aristokrasisi, gençlik yıllarında Almanya'daki, Paris'teki üniversitelerde eğitim alır. Batı'dan gelecek tüm aşırılıklara her zaman çok hevesli olurlar. ... Ancak bu durum, aynı Rusların devlet hizmetine girer girmez birer alçak olmasını engellemez."[73]

Bu güzel haberin dışında, bomba gibi bir haber de Engels'ten geldi. Engels, ortağı Gottfried Ermen'in 1869 yılı içinde tüm hisselerini satın alacağını umuyordu ve bu anlaşmadan hem kendine hem de Marx'a mümkün olan en uzun süre yetecek kadar bir para elde etmek istiyordu. Marx'ı önceden haberdar etmemiş, yalnızca 1868 Kasım'ında şöyle yazmıştı: "Sevgili Mohr, ilişikteki sorulara vereceğin cevapları *iyice düşün* ve salı sabahı elime geçecek şekilde bana gönder. 1. *Tüm* borçlarını ödeyip YENİ BİR BAŞLANGIÇ YAPMAK İÇİN kaç paraya ihtiyacın var? 2. Günlük düzenli ihtiyaçların için (hastalık ve öngörülemeyen olaylar nedeniyle yapılan masraflar hariç) yıllık 350 sterlin ile idare edebilir misin? ... Hayırsa, bana gereken tutarı bildir." Engels, Marx'ın yaşamak için kaç paraya ihtiyacı olduğunu hesaplamaya çalıştığını, çünkü Ermen'le, Marx ve ailesinin beş altı yıl boyunca tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir tutar üzerinde anlaşabileceğine inandığını söylüyordu. "Bu söylediğim beş altı yılın sonunda ne olacağını ben de bilmiyorum. ... O zamana kadar birçok şey değişebilir ve

yazdıkların sana gelir getirmeye başlayabilir."[74] (*Kapital*'in yayımlanmasının üzerinden bir buçuk yıl geçmiş, ama kitap hâlâ masrafını çıkaracak kadar satmamıştı.[75])

1867'de 350 sterlinlik yıllık gelir, orta sınıf bir İngiliz ailesi için asgari seviyeydi,[76] fakat Marx, bu fevkalade cömert teklifi olduğu gibi kabul etti; gerçekten de duyduğunda "küçük dilini yuttuğunu" söylemişti. Jenny ile birlikte borçlarını hesapladılar ve doktor masrafları hariç 210 sterlin olduğunu gördüler. Marx, yıllık ihtiyaçları için de şöyle demişti: "Son birkaç yılda 350 sterlinden fazlasını harcadık, fakat aslında bu miktar kesinlikle yeterli çünkü 1. Son birkaç yıldır Lafargue bizimle yaşıyordu, onun da evde olması sebebiyle masraflar çok artmıştı ve 2. borç sistemi yüzünden her şey daha pahalıya mal oldu. Borçlardan TAMAMEN KURTULDUĞUMDA, ilk defa olarak SIKI BİR İDARE kurmam mümkün olacak."[77] Engels'in, ekonomiyi sadece yazarken iyi bilen savurgan arkadaşının sıkı mali idare kurma sözünü eğlenceli bulmuş olması muhtemel. Ama Marx açısından bu, kesinlikle tutmaya çalışacağı bir söz anlamına geliyordu.

1 Lafargue, *Karl Marx*, s. 14.
2 *MECW*, Cilt 42, s. 519.
3 *A.k.*, s. 535.
4 *A.k.*, s. 538.
5 *A.k.*, s. 517.
6 *MECW*, Cilt 43, s. 25. (Charles Dickens'ın sadece 1868 yılında kazandığı 33.000 sterlin ile karşılaştırma yapılabilir. Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 332.)
7 *MECW*, Cilt 42, s. 579.
8 Jenny Marx'tan Ernestine Liebknecht'e, 14 Ekim 1867, Moskova.
9 *MECW*, Cilt 42, s. 529.
10 Padover, *Karl Marx*, s. 195.
11 Morton, *Home Rule*, s. 1, 3, 5; Wilson, *Victorians*, s. 77, 79, 80, 83; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 201-202.
12 *MECW*, Cilt 21, s. 190, 192 ve Cilt 42, s. 486.
13 Paul Rose, *The Manchester Martyrs*, s. 16.
14 *A.k.*, s. 13.
15 *A.k.*, s. 17-19.
16 Jenkins, *Engels in Manchester*, s. 18; *REM*, s. 88.
17 Rose, *Manchester Martyrs*, s. 28; Annie Besant, *An Autobiography*, s. 73-74.
18 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 202; *REM*, s. 88; Rose, *Manchester Martyrs*, s. 75.
19 Rose, *Manchester Martyrs*, s. 38, 42; Besant, *Autobiography*, s. 75.
20 *MECW*, Cilt 42, s. 501.
21 *A.k.*, s. 483.
22 *A.k.*, s. 431.
23 *A.k.*, s. 444.
24 Rose, *Manchester Martyrs*, s. 46; Besant, *Autobiography*, s. 75-76.
25 Rose, *Manchester Martyrs*, s. 67.
26 *MECW*, Cilt 42, s. 460 ve Cilt 21, s. 121.
27 Rose, *Manchester Martyrs*, s. 70.
28 *A.k.*, s. 11; *MECW*, Cilt 42, s. 484; Morton, *Home Rule*, s. 19.
29 Morton, *Home Rule*, s. 19.
30 *MECW*, Cilt 42, s. 474.
31 O'Neill, *Good Old Days*, s. 225; Winder, *Bloody Foreigners*, s. 205.
32 *MECW*, Cilt 42, s. 505-506.
33 *A.k.*, s. 479.
34 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 42-43.
35 *MECW*, Cilt 42, s. 483, 492, 666 (notlar bölümü).
36 *A.k.*, s. 501-502.
37 *A.k.*, s. 503.
38 *A.k.*, s. 542, 553.
39 Flanders, *Victorian House*, s. 197; *MECW*, Cilt 42, s. 72.
40 *MECW*, Cilt 42, s. 538.
41 *A.k.*, s. 542, 548. (Eleanor Marx, kimliği belirsiz bir "yoldaş"a yazdığı mektupta, Lion Philips'in ölümünden sonra "kuzenler, Marx ailesiyle ilişkilerine devam etmek için fazla saygın ve fazla

korkak kişiler oldular" diyordu. 1 Ekim 1893, Moskova.)

42 *MECW*, Cilt 42, s. 551.

43 *A.k.*, s. 554.

44 *Friedrich Engels–Paul Lafargue and Laura Lafargue. Correspondence*, (Buradan sonra FE-PL şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır), Cilt I, s. 20.

45 *A.k.*, s. 22, 23.

46 *MECW*, Cilt 42, s. 316.

47 *A.k.*, s. 547, 556, 557.

48 Padover, *Karl Marx*, 284.

49 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 58.

50 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 32.

51 Jenny Marx'tan (kızı) Laura Lafargue'a, 7 Nisan 1868, Moskova.

52 *MECW*, Cilt 43, s. 9-10.

53 *A.k.*, s. 25.

54 *A.k.*, s. 28.

55 Eleanor Marx, notebook, *IISG*.

56 Eleanor Marx'tan Lion Philips'e, tarihsiz (1863), Moskova.

57 *MECW*, Cilt 42, s. 513, 525.

58 Lafargue, *Karl Marx*, s. 29.

59 O'Neill, *Good Old Days*, s. 225; Wilson, *Victorians*, s. 338.

60 Eleanor Marx'tan Lizzy Burns'e, 14 Şubat 1868, Moskova.

61 Jenny Marx'tan (kızı) Eleanor Marx'a, Haziran 1868, Moskova.

62 *MECW*, Cilt 43, s. 44.

63 *A.k.*, s. 50.

64 *A.k.*, s. 75.

65 *A.k.*, s. 72.

66 Jenny Marx'tan (kızı) Laura Lafargue'a, 24 Aralık 1868; *MECW*, Cilt 43, s. 171. (On dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde özel öğretmenlik, bağımsız bir gelire ihtiyaç duyan orta sınıftan kadınlar için saygın bir uğraş kabul ediliyordu, fakat işverenleri bu kişilere hizmetçi gibi davranıyordu. Pool, *What Jane Austen Ate*, s. 224.)

67 *MECW*, Cilt 43, s. 171.

68 *A.k.*, s. 213.

69 *A.k.*, s. 199.

70 Jenny Marx'tan (kızı) Laura Lafargue'a, 7 Ocak 1869, Moskova.

71 *A.k.*

72 *MECW*, Cilt 43, s. 594 (notlar bölümü).

73 *A.k.*, s. 130-131.

74 *A.k.*, s. 169-170.

75 *A.k.*, s. 214.

76 Olsen, *Growth of Victorian London*, s. 237; Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 354.

77 *MECW*, Cilt 43, s. 171-172.

34. Bölüm

Londra, 1869

> İnsanlar küçük, partiler kör, yöntemleri vahşice veya ahmakça; fakat bütün bu sefaletin altında siyasi devrim, toplumsal devrim önlenemez ilerleyişini sürdürüyor.
>
> *Charles Prolès*[1]

1869 Yılında Enternasyonal kurulalı dört yıldan fazla bir zaman olmuştu ve kurulduğundan beri güç ve üye sayısı bakımından dikkate diğer şekilde büyümüştü. Dokuz ülkede şubeleri, elinin altında birçok gazete vardı ve dört tane yıllık kongre düzenlemişti. Ancak Londra'daki Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyi, daha baştan çekişmeler içindeydi. Konseydeki her delegasyonun kendi içinde kavga etmesi bir yana, uluslararası üyeler arasında karşılıklı ulusal önyargı suçlamaları yapılıyordu: Almanların gücü çok fazlaydı, İtalyanlar grubun kontrolünü ele geçirme planları kuruyordu, Fransızlar kardeş katline eğilimliydi ve dramaya bayılıyordu, İngilizler ise ana akım siyaset ve seçim zaferi uğruna işçileri feda etmeye hazır görünüyordu. Marx resmî kayıtlarda sadece Almanya yazışma sekreteri olarak geçiyordu, ancak UİB'nin beyni, kalbi ve yol göstericisi olarak biliniyordu. Tüm ufak tefek tartışmalarda hakemlik yapıyor, mümkün olduğu hallerde perde arkasında uzlaşma yolu arıyor, sessiz diplomasinin çözemediği sorunlarda da açık bir tartışma başlatıyordu. Parti içi tartışmalardaki değişmez amacı Enternasyonal'in bütünlüğüne zarar vermeyecek ve örgütün devamlılığını sağlayacak bir çözüm yolu bulmaktı; bu yolda bazı kişilerin feda edilmesi gerekse bile.

Marx'ın UİB'deki hâkimiyeti, kendisini eleştirenler tarafından diktatörlük olarak adlandırılıyordu ve bu kişilerden bazıları rakip örgütlenmeler kurmuştu. Victor Hugo, Louis Blanc, John Stuart Mill ve Giuseppe Garibaldi gibi isimlerin de aralarında bulunduğu önde gelen demokratlar, 1867 yılında Barış ve Özgürlük Birliği'ni {League of Peace and Freedom} kurmuştu. Proletaryayı yanlarına çekmeyi uman ancak gerçek bir işçi programı sunmayan, yüce gönüllü ve tanınmış kişilerin bir araya geldiği barışsever bir burjuva örgütlen-

meydi bu.[2] Grubun çevresinde Bakunin de vardı. Açılış oturumunda bir konuşma yaptı; konuşması pek anlamlı değildi, içerik bakımından zayıftı, ancak kalabalığı öyle bir galeyana getirdi ki, orada bulunanlardan biri, "Kendisini dinleyenlere birbirlerinin boğazını kesmelerini söyleseydi, bunu seve seve yaparlardı" demişti.[3] Fakat Bakunin Birlik'i biraz fazla ılımlı bulduğundan, örgütü ele geçirme hedefiyle Cenevre'deki UİB'ye katıldı.[4] Marx gibi o da bir grubun sadece üyesi olma becerisine sahip değildi; böyle bir görev istemediğinde ısrar etse de, grubun lideri o olmak zorundaydı. Bu amaçla, UİB'ye bağlı görüntüsü çizerken, diğer yandan da asıl hedefine, yani kontrolü Marx'ın elinden almaya hizmet edecek gizli bir grup kurdu.

Bu, uğrunda mücadele etmeye değer bir ödüldü. UİB'nin üye sayısı, birkaç başarılı grev müdahalesinin ardından artmıştı. Bu grevler, sanayi Avrupası'nın tam kalbindeki işletmeleri, demiryolu taşımacılığını, imalat sektörünü ve madenciliği etkileyen 1866'daki ekonomik krizin ardından geldi. Ücretler düşmüş, fabrika üretimi azalmış ve çalışma süreleri, işçileri desteksiz, kendi kendilerini bile idare etmekten aciz hale getirecek kadar kısılmıştı.[5] Buna tepki olarak Enternasyonal, grev fonu için para talep ederek propagandaya girişti ve belki daha da önemlisi, yönetimin eski bir yönteme, bir ulusun işçilerinin grevinin belini kırmak için başka bir ulustan işçileri grev kırıcı olarak çalıştırma yöntemine başvurmaması için işçileri örgütledi. Aslında UİB'nin elindeki kaynaklar sınırlıydı (1869'da geliri yaklaşık elli sterlindi[6]) ve eşgüdümden sorumlu insan sayısı da çok azdı. Ancak Marx, UİB'nin bir greve müdahale etmek üzere seferber olduğuna dair en ufak işaretin bile yönetimi pazarlık masasına oturtmak için yeterli olduğunu söyleyip böbürleniyordu, ki haksız da sayılmazdı.[7]

Avrupa'daki devletler Enternasyonal'i muhalif bir işçi örgütü olarak gönülsüzce de olsa kabul etmişti, ta ki Manchester'da Fenian'ların infazına karşı tavır alarak ve İrlanda sorununda destek amaçlı mitingler düzenleyerek (şaşırtıcı olmayacak şekilde bunlar İngiliz hükümetinin mahkûm ettiği hareketlerdi)[8] siyasi rengini belli edene kadar. Paris'teki Uluslararası İşçi Birliği üyeleri Fenian'lara destek için toplandıkları zaman Fransız emniyet güçleri bu üyelerin evlerine ve işyerlerine baskınlar düzenlemiş ve yirmiden fazla kişiyi yasadışı bir topluluğun üyesi olmakla suçlamaya yetecek kadar sözde kanıt ele geçirmişti.[9] Marx, Engels'e yolladığı bir mektupta aslında Birlik tarafından İrlanda davasına verilen desteğin Napoléon'un umurunda olmadığını, sadece İngiltere'nin sempatisini kazanmaya çalıştığını ima ediyordu (ya da Marx'ın kendi daha renkli ifadesiyle, "gönülsüzce de olsa İngiliz hükümetinin kıçını yalıyordu.")[10] Buna karşılık, Fransızların duyduğu kaygı 1868 yazında arttı, çünkü Fransız UİB'nin, Marx'ın "pezevenk"lerden ve "ayaktakımı"ndan ibaret dediği Brüksel'deki şubesi sahte bir duruşmayla Napoléon'u ölüme mahkûm etti. Marx, bu şubenin eylemlerini Londra Konseyi namına açıkça reddetti, fakat bu hakaret unutulmadı ve Birlik'e dair şüpheler arttı.[11]

Laura ve Paul'ün yeni taşındıkları Fransa, bu Fransa'ydı. 1868 sonbaharında, tıp fakültesinden bir blok ötedeki Saint-Germain'in kalabalık bir arka sokağında bulunan dar binanın bir dairesine taşınmışlardı. Lafargue, sözde, Fransa'daki tıp sınavlarını ayarlamak için Paris'teydi, ama derslerinden ziyade siyasetle ilgileniyordu. Hemen oradaki UİB'ye katılmış ve iki yıl önce tanıştığı Blankicilerle tekrar irtibata geçmişti. Paris'e döndüğü andan itibaren de polis gözetimi altındaydı. (Bir polis memuru, onu, kendi yaşı olan yirmi altıdan dört beş yaş büyük gösteren, normalden uzun, koyu renk tenli ve açık kahverengi saçlı olarak tarif ediyor ve kibar bir havası olduğunu ekliyordu.[12])

Fransa'daki akademik kurullar, siyasi sebeplerden olacak, Lafargue'ın İngiltere'deki tıp derecesini tanımadılar ve Fransa'da doktorluk yapabilmesi için, Paul'ün tahmin ettiği iki ya da üç sınav yerine, beş sınava girmesini istediler.[13] Bu sınavlara Paris'te girmek istiyordu, ancak daha önce Paris Üniversitesi'nden atılmış olduğundan, hem eğitim bakanlığından hem de devletin akademi konseyinden izin alması gerekiyordu. Ancak bu kurul Aralık ayına kadar toplanmayacaktı,[14] bu da Lafargue'ın tıbba olan ilgisini tümden kaybetmesi ve Enternasyonal'in işlerine dalıp gitmesi için yeterli zaman anlamına geliyordu. Kasım ayında da Longuet hapisten çıkmış ve Laura'ya göre tütün içip domino oynadığı Latin Mahallesi'ndeki uğrak yerlerine dönmüştü.[15] Laura ve Lafargue'ı, Marx'ın 1848'den ve UİB'den dostları ziyaret ediyor, bunun için de, acı acı yakınarak beşinci kattaki döşeli daireye çıkan dik bir merdiveni tırmanıyorlardı.[16]

Aralık ayının sonunda, Paul'ün sınavlara ilgisini tümüyle kaybetmesinin bir göstergesi olarak, tıp fakültesinden uzağa, Sol Yaka'da {La Rive Gauche} bulunan Cherche-Midi Sokağı'ndaki yeni bir daireye taşındılar. Sokaktan, Paris'in gürültüsü yankılanıyordu (ekmek, sebze ve peynir taşan dükkânlar; çamaşır suyu kokulu ve gevezelik eden kadınlarla dolu bir çamaşırhane; sert kahve aromasıyla hoş kokular yayan duman altı bir kahvehane). Bu küçük dairede lüks namına bir şey yoktu, ama Laura, bu bohem yaşamı kesinlikle tercih ettiğini ve oradaki mutlu ev içi yaşamına alışmaya hazır olduğunu söylüyordu.[17] Ancak Lafargue'lar, tam da taşınma işi sırasında, izlenmekte olduklarını kaygıyla keşfettiler. Laura, Jennychen'e, onlar bu polis takibinin kapsamını anlayana kadar mektuplarını, Paul'ün bir akrabası olup Laura'ya da yardım eden Madam Santi'ye göndermesini söyledi; buna karşılık kendisi de Jennychen'e yazdığı tüm mektupları Lenchen'in adına gönderecekti.[18] Endişeleri kısa süre sonra haklı çıktı.

Marx, Lafargue'lara gittiklerini ama Laura'yı görmediklerini söyleyen Enternasyonal üyeleriyle yazışmıştı. Kızının iyi olmadığından şüphelenerek Paris'e gitmeye karar verdi.[19] (Bilmediği şey, Laura'nın doğumdan birkaç hafta önce çok kötü düştüğü ve hâlâ iyileşmediğiydi.[20]) Marx, ikinci basımını yapan (ve III. Napoléon darbesini anlatan) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* yüzünden, Fransa'da eskisinden de kötü karşılanacağından endişeleniyordu. Bu yüz-

den Laura ve Paul'e, "Mektuplarınızda gizli planımı kesinlikle açık etmeyin" talimatını vermişti.[21] Sonraki hafta Lafargue'lara bir yabancı geldi ve Mösyö Marx'ın gelip gelmediğini sordu; ona anlatacağı bir şeyler olduğunu söyledi. Marx da Lafargue'lar da adamın polis olduğu ve gerçekten de mektuplarının okunduğu sonucuna vardılar.[22] Marx seyahatini iptal etti, ama Laura'yla ilgili endişeleri devam ettiğinden kendisi yerine, Jennychen ile Tussy'yi Paris'e göndermeyi planlamaya başladı.[23]

1869 Şubat'ında Lafargue Paris'e döneli dört ay olmuş, ama tıp sınavlarını tamamlamak için hiç çaba harcamamıştı. Fransız akademi kurulları cömert davranarak tıp diplomasını alabilmesi için sadece iki sınava girmesi gerektiğine, ancak sınavların Strasbourg'da yapılmasına karar vermişti.[24] Paris'te yapılacak sınavlara girme yolunda hiçbir heves göstermemiş olan Paul'ün bir de bunun için Almanya sınırına kadar gitmek zorunda kalmasıyla, bu işten vazgeçmesi kaçınılmaz oldu. Üstelik şimdi Paris'ten ayrılmasını imkânsız hale getiren yeni bir girişime katılmıştı. O ve birkaç Blankici arkadaşı, o ay içinde *La Renaissance* adlı bir gazete yayımlamaya başlayacaklarını duyurdular. Ama devletin yayıncılık için istediği 250 sterlinlik "teminat"ı ve işletme masraflarını karşılayacak paraları yoktu. Aslına bakılırsa, ellerindeki tek şey, duydukları heyecan ve bizzat Blanqui'nin desteğiydi.[25] Lafargue, gazetede yazması veya künyede yazı işleri müdürü yardımcısı olarak yer alması için Marx'ı ikna etmeye çalıştı,[26] fakat kayınpederi, zamanı olmadığını ve onun da doktor olana kadar siyaseti bir kenara bırakması gerektiği konusunda Engels'le hemfikir olduklarını söyledi.

Marx'ın düşündüğü Laura'nın geleceği, Paul'ün güvenliğiydi, ama Lafargue'ın babasını da düşünüyordu ve oğluyla arasına mesafe girmemesi gerektiğinde ısrarlıydı. Paul'e şunları yazmıştı:

> Bu niyetlendiğiniz gazete büyük olasılıkla senin ve arkadaşlarının hükümetle hukuki sorunlar yaşamasına neden olacak ve gazetenin yayın kurulunda benim de adımın olduğunu er ya da geç öğrenecek olan baban da, muhtemelen, seni bu vakitsiz siyasi eyleme benim ittiğim ve tıp sınavlarını geçerek mesleki yeterliliğini kazanman için (her ne kadar seni sürekli bu adımları atmaya teşvik etsem de) gerekli adımları atmanı benim engellediğim sonucunu çıkaracak.[27]

Marx ayrıca Jennychen'e, gazeteye yardım ederek Blanqui'yi minnettar kılmak istediğini, ancak François Lafargue'ın ne düşüneceğini dikkate aldığında bunu yapamayacağını yazıyordu: "Şimdiki halde, Marx ailesiyle ilişkisinden memnun olmasını gerektirecek bir durum yok."[28]

Sonraki birkaç ay boyunca Marx, Paul'ün bu tehlikeli ve safça oyunundan çok daha fazla endişe duymaya başladı. Blanqui Paris'e dönmüştü ve saklanıyordu; aynı yerde üst üste iki gece kalmıyordu. Onar kişilik hücreler kurmaya

başlamıştı ve bu kişiler, aralarına sızabilecek ajanlara karşı önlem olarak, başka bir hücrenin üyeleri hakkında bilgi sahibi olmuyorlardı. İle St.-Louis'de, La Femme sans Tête [Başsız Kadın] adlı bir sokakta bulunan ve Blanqui'nin de sık sık ziyaret ettiği bir evdeki haftalık toplantılara katılanlardan biri de Paul'dü.[29] Blanqui hayatının yarısını hapiste geçirmişti ve yakın çevresindekiler de aynı şekilde önünde sonunda hapse düşeceklerini bekleyebilirdi. Marx hem damadına tavsiyelerde bulunmak, hem de durumu kendi gözleriyle görmek için Paris'e gitmek istiyordu. Engels'e, yasal olarak Fransa'ya gidebilmek için İngiliz vatandaşlığına geçmeye çalışacağını da söylemişti. O zamana kadar Jennychen ile Tussy Paris'e gidecekti.[30] Kardeşler dünden hevesliydi; gerçi Lafargue'ın siyasi işlerinden ziyade Laura'nın sağlığıyla ilgileniyorlardı. Laura'nın Jennychen'e yazdığı mektuplarda inkâr edilemez bir hüzün vardı.

Laura üç aydır hasta yatıyordu; kocası kahvehanelerde sabahlarken, kalabalık odalara tıkılıp imparatora karşı komplo peşinde koşarken, ziyaretine gelen Madam Santi hariç, yalnızdı.[31] 1848'den farklı olarak bu yeni isyancılar arasında, elbisesinin altında bir hançer gizleyen ve icap ettiğinde erkek kılığına giren Louise Michel[32] ile Laura ve Paul'ün ziyaretine gelen ve karşılık olarak Paul'ün de ziyaretine gittiği Paule Mincke[33] gibi kadınlar da yer alıyordu. Laura, Jennychen'e "Bilirsin, eskiden Tooley mutfak ve balo salonu dışında kadınlara pek kulak asmazdı, ama şimdi kadınlarla okuma salonlarında buluşmayı tercih ediyor" diyordu.[34] Bu Fransız kadınlar, kendi paralarını kazanıyor, kendi yollarını çiziyor ve kendilerini etraflarındaki erkeklerle eşit görüyorlardı. Bunlardan birinin ifade ettiği gibi, "Kadınların daha aşağı olduğu inancı doğanın bir gerçekliği değil, bir insan icadı ve toplumsal bir kurgu"ydu.[35] Bunlar, Jennychen'in benzemeye çalıştığı türden kadınlardı. Fakat geleneksel eş ve anne rolünü tercih eden Laura, iki çağ arasında sıkışıp kalmıştı. Ayrıca, İngiltere'deki aile yaşamı ile kadının çoğu zaman evde bulunmayan bir eşle yaşadığı Fransa'daki yaşam arasındaki farkı görmeye başlıyordu. Jennychen'e yazdığı bir mektupta, Fransız kadınlarının kendileriyle ilgilenebilecek yegâne erkek olarak kocalarını görmediklerini söylüyordu: "Tam aksine, kimi zaman kocaları onlarla en az ilgilenen erkek bile olabiliyor. Bir Fransız erkeği genelde karısını sevdiğini itiraf etmeye utanıyor, bir Fransız kadını ise kocası dışında başka birçok erkek tarafından beğenildiğini itiraf etmekten hiçbir zaman korkmuyor."[36]

Jennychen'le Tussy, 23 Mart günü Paris'e giden bir gemiye bindiler. Eve vardıklarında, yeğenlerinin çok tatlı ve tıpkı büyükbabası gibi kocaman bir alnı olduğunu gördüler. Laura'nın dairesi küçük ama hoştu ve Madam Santi de, "hafiften çatlak" olsa da, dost canlısıydı.[37] Özel öğretmenlik işinden izinli olan Jennychen sadece 14 Nisan'a kadar kalabildi,[38] ama Tussy, iki ay boyunca Paris'teydi. Çok içtiği için (yine tıpkı dedesi gibi), bu sefer Schnapps {bir tür Alman içkisi} adını yakıştırdıkları bebekten bir türlü ayrılamıyordu.[39]

Marx'ların Londra'daki evinde hava şimdi çok değişmişti. Ermen & Engels'teki işinden emekli olmayı uman Engels, Marx'a düzenli olarak üç ayda bir para gönderiyordu. Marx'ın yazı işleri ise, Fransızca *Komünist Manifesto*'dan Rusça *Kapital*'e kadar, daha önceki çalışmalarının çevirileri veya ikinci basımları üzerinde yoğunlaşmıştı. *Cilt I*'in büyük bir sessizlikle karşılanmasının ardından (1868 Haziran'ında İngiltere'de yayımlanan bir inceleme yazısı, "Karl Marx'ın bize öğreteceği pek bir şey olduğunu sanmıyoruz," diye bitiyordu[40]), Modena Villaları'nda *Cilt II*'ye dair neredeyse tek bir söz bile edilmiyordu (oysa Marx'ın *Cilt II* ve *Cilt III*'ü, bir önceki yıl yayıncıya teslim etmiş olması gerekiyordu). Aile de kitabı tamamlaması için baskı kurma ihtiyacı hissetmiyordu. Jennychen, Kugelmann'a şöyle demişti: "Sürgünde oluşumuz, tecritte geçen yıllarımız vb. vb., bunlar yüce proletarya davamız için yapılan fedakârlıklardı ve hiçbirinden pişman değilim. Fakat insan olarak biraz kırıldığımı ve benim için babamın sağlığının *Kapital*'in ikinci cildinin tamamlanmasından daha önemli olduğunu kabul ediyorum. Bu arada, büyük Alman ulusunun henüz birinci cildi okumaya tenezzül etmediğini de belirteyim."[41] Marx, Engels'in bu konu hakkındaki sorularını da, esas olarak, bir sonraki cilde dahil etmek istediği Rusya'daki toplumsal ilişkiler ve ekonomi üzerine, yeni kitaplar okuyabilmek için kendi kendine Rusça öğreneceğini söyleyerek kesti.[42]

Marx hâlâ yazıları ve Enternasyonal yoluyla, tepeden tırnağa devrim çalışmalarıyla meşgul olsa da, Modena Villaları'ndaki yaşam, neredeyse sıradan bir tür burjuva havasında akıp gidiyordu. Londra'ya geldikleri andan itibaren ailenin başına bela olan acı olaylar ortadan kaybolmuştu ve Marx'ların evi, bir zamanlar hayal edemeyecekleri kadar tekdüze ve konforlu bir hal almıştı. Jennychen o bahar Lafargue'a yazdığı bir mektupta, o günkü en çılgın faaliyetlerinin, babasının akşam yemeğinde taze bir kuzu budu yeme önerisi olduğunu söylüyordu.[43] Marx'ın Paris'teki Tussy'ye yazdığı bir mektup, gerçekten de ne kadar sakin ve evcimen bir adam haline geldiğini gösteren iyi bir örnek. Tussy'nin evcil hayvanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, Dicky adlı kuşuyla kurduğu özel müzikal iletişimi anlatıyordu.[44] Jenny, Mayıs ayı başlarında Marx'ı hayvanlarla birlikte evde bırakarak torununu görmek ve Tussy'yi alıp gelmek için Paris'e gitmişti. Engels de onu Manchester'a davet etti, fakat Marx daha önce başka bir söz verdiğini söyleyerek reddetti: "Jennychen ikimizin baş başa vakit geçirebilmesi ve biraz da rahatlamak için annesinin Paris'e yapacağı kısa ziyareti dört gözle bekliyor."[45]

O baharda Dr. Karl Marx ile en büyük kızı, Londra çevrelerinde birlikte görülmeye başladılar. UİB Genel Konseyi toplantılarına katıldılar; bunların birinde Jennychen, babasının Nisan'da, Belçika Cockerill Ironworks'teki silahsız grevcilerin katledilmesini zehir zemberek bir konuşmayla protesto edişinden övgüyle söz edildiğine tanık oldu.[46] Daha sonra baba kız, Kraliyet Sanat ve Zanaat Cemiyeti'nin Kensington Müzesi'ndeki yıllık gecesinde toplumun "en

üstteki on bin" kişisi arasında, şık kıyafetleriyle boy gösterdiler. Marx, akademik çalışmaları ve yazıları sebebiyle cemiyete üye olarak seçilmişti. (Engels'e cemiyetin kütüphanesinden yararlanmak istediğini söylemişti.) Sonuç, "kraliyet üyeleriyle başka saygın kişilerin" katılacağı bir edebî toplantıya, çok rağbet gören bir davet almak oldu.[47] Marx ve Jennychen, saygın konukların "sıkıştırılmaması ve takip edilmemesi" konusunda, davetiyede yer alan talimatla epey dalga geçtiler.[48] Jennychen'e göre, davet gerçekte sıkıcıydı: "Hepsi şık elbiseler içinde, aşırı sıkışıklıktan hareket edemez veya az sayıdaki sandalye, burnundan kıl aldırmayan yaşlı hanımefendiler tarafından yıldırım hızıyla kapıldığından, oturamaz haldeki yedi bin dilsizden oluşan süslü püslü bir kalabalık."[49]

O yılın sonlarında Marx ve Jennychen birlikte Almanya'ya, eski dostları görmeye ve Almanya'daki işçilerin ilerleyen siyasi hareketinden yeni yoldaşlarla tanışmaya gittiler.[50] Marx, yola çıkmadan önce küçük kızını Engels'in evine bırakmıştı. Paris'ten yeni dönmüş olan Tussy, Manchester'da dört ay kalacak ve o yaz yetişkinliğe adım atacaktı. On dört yaşında bir kız çocuğu olarak babasıyla birlikte trenle kuzeye gitti. Sonbaharda eve genç bir kadın olarak dönecekti.

Tussy, öğretmeni Lizzy Burns'ten uzun bir İngiliz adaletsizliği dersi aldı; kitaplardan değil –Lizzy'nin okuma yazması yoktu– şehrin sokaklarını arşınlarken Lizzy'nin anlattığı renkli hikâyelerden. Lizzy Tussy'yi, Manchester'da İrlandalılar için kutsal mekânlar haline gelen yerlere götürdü: tren yolu köprüsü (artık Fenian Köprüsü olarak anılıyordu), şimdi kaçak durumdaki Thomas Kelly'nin bir zamanlar çömlek sattığı pazaryeri ve yaşadığı ev, Lizzy'nin diğer kaçak Michael Deasy ile buluştuğu yerler. Tussy Jennychen'e "Gerçekten çok eğlenceliydi," diyordu, "Bayan B. bana yakından tanıdığı ve evlerinde de kalmış olan, haftada üç dört kere görüştüğü 'Kelly ve Daisy' hakkında birçok eğlenceli hikâye anlatıyor."[51] Engels de onu Alman edebiyatıyla tanıştırmıştı. Haziran'da Tussy'ye Goethe'den destan ve halk hikâyeleri okuttu. Hepsini orijinal Almancasından, tek başına okumuştu. Birlikte, kaş göz yara yara, Danca öykülerin keşfine de çıktılar.[52] Tussy'nin Manchester günlerinden aklında kalan en canlı hatıraysa, Engels'in, Marx'ın "Firavunlar Mısır'ında esaret" dediği işinden kurtulduğu günkü neşesi oldu.[53] Engels, 1 Temmuz 1869 günü iş hayatına son noktayı koydu. Yıllar sonra Tussy, "İşyerine yapacağı son yolculuğun sabahında çizmelerini giyerken zafer kazanmış gibi 'Son kez!' diye bağırışını asla unutamam" diye yazacaktı. "Birkaç saat sonra, biz kapıda dikilmiş onun gelmesini beklerken, evinin karşısındaki küçük arsada göründü. Elindeki değneği havada döndürüyor ve şarkı söylüyordu; yüzü ışıl ışıldı. Kutlama yapmak için hemen masayı hazırladık ve şampanya içtik, çok mutluyduk."[54] Engels de Marx'a şöyle yazmıştı: "Yaşasın! Bugün sevgili iş hayatım sona erdi ve ben artık özgür bir adamım. ... Sabah Tussy ile birlikte tarlalar arasından uzun bir yürüyüş yaparak ilk özgür günümü kutladık."[55]

Engels, Ermen & Engels'ten cebinde yaklaşık 12.500 sterlinle ayrılmıştı (bugünün parasıyla 2 milyon dolar).[56] Annesine, artık yeni biri olduğunu anlatıyordu:

> Bu sabah, kasvetli şehir merkezine gitmek yerine bu harikulade havada birkaç saat boyunca tarlaların arasında yürüdüm. Duman yüzünden her yerde oluşabilecek siyah lekelerden korkmadan açabileceğin pencereleriyle, pervazlarındaki çiçeklerle, evin önündeki ağaçlara bakan ve rahat mobilyalarla döşenmiş olan odamdaki çalışma masasında çalışmak, karşıdaki meyhanenin avlusuna bakan ARDİYEDEKİ iç karartıcı odamda çalışmaktan çok farklı.[57]

Kutlamalar haftalarca sürdü. Aslında Engels o evde bir iş sahibi olan tek kişiydi, ama yakın çevresindeki herkes sanki onlar da özgürlüklerine kavuşmuş gibi davranıyordu. Evdeki kadınlarla –Lizzy, Tussy ve Lizzy'nin yeğeni Mary Ellen– köpeği Dido'yu, varış noktası bir meyhane olan altı millik {dokuz on kilometrelik} bir yürüyüşe çıkardı. Lizzy ve Tussy bu barda o kadar çok bira içti ki, eve trenle dönmek zorunda kaldılar.[58] Tussy, Engels'in ardiyeden arkadaşlarıyla kutlama yapmak için çıktığı başka bir gece de, "dut gibi sarhoş" döndüğünü yazmıştı. Engels'in emekliliğinin üzerinden haftalar geçti, ama durum değişmedi. Tussy, Engels'in "Periodical Ladies" {kadın haklarını savunan bir dergi} ve "Lords of the Creation" {Yaradılışın Efendileri} ile bir sosyete pikniğine gittiği sıcak bir Temmuz günü, Lizzy ve hizmetçi kız Sarah ile birlikte bütün öğleden sonrayı ve akşamı bira ve Bordo şarabı içerek geçirdiklerini anlatmıştı. Engels eve döndüğünde kadınları, "korsesiz, çizmesiz, sadece iç etekleri ve pamuklu elbiseleri üstlerinde yerde iki seksen uzanmış" vaziyette bulmuştu. Ertesi gün de Galler Prensi ve Prensesi'nin Manchester'dan geçişini seyrettiler. Tussy, Jennychen'e olaydan önce şöyle yazıyordu: "Bir sürü çocuk 'Galler Prensi Belle Vue mapusunda, Adamın birinden bira çalınca' diye şarkı söyleseydi eğlenceli olmaz mıydı?"[59] Eleanor Marx'ın o yaz aldığı eğitim buydu.

Ancak dersler Manchester'la da sınırlı kalmadı. Sonbaharda Engels'in aklına Lizzy ve Tussy'yi İrlanda'ya götürme fikri geldi. Tussy, İrlanda'yla ilgili her şeye hayrandı: Romanlarını okumuş, şarkılarını öğrenmiş, şiirlerini ezberlemişti. Şimdi de, ıssızlaşmış tepelerini, terk edilmiş köylerini, tüten dumandan birilerinin yaşadığı evler olduğu anlaşılan çamurdan höyüklerini ve Dublin'in, Killarney'nin, Cork'un nemli ve soğuk rüzgârlarında yalınayak ve paltosuz dolaşan kirli çocuklarını görüyordu. Jilet gibi üniformaları, yüksek çizmeleri ve hazır tuttukları tüfekleriyle at sırtında sokaklarda dolaşan askerleri de görmüştü. Engels İrlanda'yı "sanki savaş halinde" diye betimlemişti: "İRLANDA KRALİYET ALAYLARI, bellerinde kınlı bıçakları, hatta bazen tabancaları ve ellerinde kılıfsız polis coplarıyla, bölükler halinde etrafta koşturup duruyor. Dublin'de bir atlı batarya şehir merkezinden geçip gitti; İngiltere'de böyle bir şeyi daha önce hiç görmedim." İrlanda'nın İngiltere müttefiki olan yönetici sınıfı, eğitimsiz ve örgütsüz olsalar da sayıları kendilerininkini kat kat aşan ve toprak beylerini hor gören ayaktakımından korkuyordu.

Manchester'a döndüklerinde Engels Tussy'ya takılmaya ve "artık hiç olmadığı kadar İrlandalı" olduğunu söylemeye başlamıştı,[60] ama bu gezi, gerçekten de, Tussy'nin üzerinde tıpkı yirmi dört yıl önce Engels ile birlikte Manchester'a yaptığı gezinin Marx'ın üzerinde bıraktığı gibi, kalıcı bir etki bıraktı. Tussy, bu tür sefalet hikâyelerini dinleyerek büyümüştü. Onun dünyasında, hükümetlerin zalim olduğu ve insanların haklarından mahrum bırakıldıkları, tartışmasız gerçeklerdi. Yine de, açlığı ve silahlı ve devletten öldürme yetkisi almış bir adamın korkunç gücünü bire bir, kendi gözleriyle gördükten sonra dönüşüm geçirmişti. Hâlâ içten pazarlıksız ve neşeli biriydi, ama şimdi, çocuk aklıyla siyasi davalara duyduğu bağlılık olgunlaşmıştı. Düşüncelerinin derinleştiği, mektuplarından anlaşılıyordu. Kullandığı kelimelerde, nasıl bir kadın haline geleceğine, yaşamını tükenme pahasına yoksullar için çalışmakla geçirecek bir kadın olacağına dair ipuçları vardı. Marx bir keresinde kızları arasında en çok Jennychen'in kendisine benzediğini söylemişti, ama sözünü, "Eleanor'un ise *kendisiyle bir*" olduğunu söyleyerek bitirmişti.

İrlanda'da, Tussy'nin orada bulunduğu sıralarda güvenlik önlemlerinin artırılmasının nedeni, İngiliz gardiyanların İrlandalı siyasi mahkûmlara davranışları yüzünden gitgide artan öfkeydi. Tutuklamalar 1865 yılına uzanıyordu ve tutuklananlar arasında, liderleri Jeremiah O'Donovan Rossa da dahil, Dublin'de çıkan *The Irish People* gazetesinin sorumluları da vardı. Savcılık, gazeteyi, mülklerin fakirlere dağıtılmasını ve aralarında Katolik rahipler de olmak üzere yönetici sınıf üyelerinin öldürülmesini teşvik etmekle suçluyordu. Bu davada otuz kişi tutuklanmış[61] ve bunlardan bazıları, olağan olarak en fazla altı ay hapis cezası verilen suçlamalarla, yirmi yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmişti.[62] Sonraki yıllarda daha fazla İrlandalı bunun gibi, siyasi diye nitelenen suçlardan tutuklandı ve benzer ağır cezalara çarptırıldı.

24 Ekim 1869 günü, Hyde Park'ta, İrlandalı mahkûmların affedilmesi için bir gösteri yapıldı. Tussy'nin ısrarı üzerine Marx, Jenny ve Jennychen de gösteriye katıldı.[63] Londra'nın göbeğindeki bu geniş park, orada toplanan yas giysileri içindeki on binlerce kişiyle kararmıştı. Ama gökyüzü, rengârenk parlıyordu. Elde yapılmış yeşil, beyaz, kırmızı bayraklar, "Tanrı tiranlara itaat etmemeyi emreder" ve "Barutunu kuru tut!" yazılı pankartlar parkın bir ucundan öbür ucuna gidip geliyor, değneklere takılmış kırmızı Jakoben şapkaları yükselip alçalıyordu. Alan insan doluydu, ağaçlar da öyle; çocuklar, tahta meydan okuyarak İrlanda halk şarkıları ve *Marseillaise*'i söyleyen büyüklerini daha iyi görebilmek için ağaç tepelerine tünemişti.[64] Bu tür gösterilere katılanların sayısını olduğundan az göstermekle meşhur gazeteler yetmiş bin kişilik bir kalabalıktan söz ediyor, olaydan "pespaye bir fiyasko" diye söz ediyordu.[65] Marx ise bunu, ses getirecek bir zafer olarak nitelemişti.[66]

Başbakan William Gladstone gerilimi düşürmek amacıyla son birkaç aydır İrlandalıların gönlünü alacak adımlar atıyordu, fakat bu önlemler, sadece adalet değil, aynı zamanda bağımsızlık da isteyenlerce son derece yetersiz görülüyordu.[67] Hyde Park'taki gösterinin üzerinden bir ay geçmeden İrlandalı seçmenler, seçimlerden yararlanarak, ülkedeki siyaset ve hukuk sistemiyle alay edercesine, İngiliz Avam Kamarası'nda Tipperary'yi temsil etmek üzere O'Donovan Rossa'yı seçti.[68] O'Donovan Rossa o sırada bir İngiliz hapishanesinde çürümekteydi. Marx ve Engels, onun seçilmesine sevinmişlerdi. Engels bu olayın, Fenian'ların gizli tertipleri terk edip çok daha etkili ve devrimci bir yöntemi, yasal olma üstünlüğü de bulunan seçim yöntemini benimsediklerinin bir işareti olduğunu söylemişti.[69] Jennychen Kugelmann'a, "Donovan'ın seçildiği haberini aldığımız gün hepimiz mutluluktan dans ettik. Tussy ise resmen çılgına döndü" diye yazmıştı. O sıra İngiltere'nin bir "dehşet ülkesi" olduğunu da eklemişti: "Londra'nın Doğu Bölgesi'nde {East End} kıtlık baş gösterdi."[70]

Marx ve Engels, işçi sınıfının kurtuluşuna giden yolun İrlanda'da başladığından emindi. Marx şöyle yazıyordu: "Avrupa'daki toplumsal ilerlemeyi hızlandırmak için resmî İngiltere'nin çöküşünü hızlandırmak lazım. Bunun için de İngiltere'ye İrlanda'dan saldırmak gerek. İrlanda, en zayıf noktası. İrlanda giderse Britanya 'İmparatorluğu' da gider ve İngiltere'de bugüne dek süreğen olarak uyuklayan sınıf savaşı, keskin biçimlere bürünür." Marx, dünyanın en sanayileşmiş ülkesinde işçiler özgürleşecek olursa, Avrupa'nın geri kalan kısmının da kısa zamanda bunu izleyeceğine kesin gözüyle bakıyordu.[71]

Ne var ki, Marx ve Engels tam İrlanda üzerine yoğunlaşmışken, Kıta Avrupası'nda, sonraki yüzyıl boyunca emekçileri etkileyecek olan bir kaynaşma başlamıştı. 1789'dan itibaren Avrupa'daki tüm büyük başkaldırıların yaşandığı ülke, yeniden patlamaya hazırdı ve patlamanın merkezi de her zaman olduğu gibi yine Paris olacaktı.

10 Ocak 1870 günü, III. Napoléon'un kuzeni Prens Pierre Napoléon Bonaparte, prensi düelloya davet eden bir Blankicinin tanığı olarak orada bulunan ve popüler cumhuriyetçi gazete *La Marseillaise*'de çalışan bir gazeteciyi vurarak öldürmüştü. Victor Noir'ı vuran mermi, gitgide güçlenen Fransız solcularının kalbine sıkılmış kabul edildi.[72] Bir önceki Mayıs ayında yapılan seçimlerde muhalefet oyların yüzde 45'ini almış ve 30 "kızıl" aday Yasama Meclisi'ne girmişti. Bu değişim Napoléon'u liberal reformlar yapmaya mecbur etmiş, ama bu reformlar, umulmadık şekilde yirmi yıla yaklaşan uzun iktidarı boyunca kendisine hep sadık kalan, şimdiyse yaşlanan hükümdarın soldan ve solun işçi ordusundan gelecek yeni bir tehditle baş edip edemeyeceğini sorgulamaya başlayan en ateşli taraftarları arasında endişe yaratmıştı.[73]

Napoléon, Tuileries'deki dairesinden, imparatorun ihsanına bağımlı saray çevresinin ve dalkavukların "*Vive l'Empereur*" {İmparator Çok Yaşa!} nidala-

rıyla kendini avutuyor ve Fransa'daki yeni gücün, yani tahta mali destek sağlama karşılığında kendi imparatorluklarını inşa etmelerine izin verilen kapitalistlerin desteğini alıyordu. Paris, III. Napoléon'un iktidarı boyunca hayata geçirdiği politikalar sonucunda kesinlikle muhteşem bir kent olmuş ve Fransa büyük oranda zenginleşmişti. Ama onun iktidarından önce de görülen toplumsal sorunlar devam etmiş, hatta kimi durumlarda daha da kötüleşmişti. İmparatorun tuzu kuru yakın çevresi dışında, memnuniyetsizlik günden güne artıyordu.[74] İkinci İmparatorluk döneminde ücretler yüzde 30 kadar artmış, fakat hayat yüzde 50 oranında pahalanmıştı.[75] Örgütlenen ve yüreklenen işçiler, bir ailenin en temel ihtiyaçlarını karşılamayan ücretler ve erkekleri, kadınları ve hatta çocukları öldürmese de sağlığından eden uzun çalışma süreleri yüzünden iş bırakıyordu. Grevler Paris'le sınırlı değildi, ancak en çok nüfus başkentteydi, haliyle de Paris bir kere daha ayaklanmanın merkezi olmuştu. 1869 yılında, bütün kentte, anlık gelişen protesto gösterileri (*attroupements* {sokak toplantıları}) yapılıyordu. İnsanlar, bir meydanı veya bulvarı kapatmalarına yetecek sayıya ulaşana kadar, kadın erkek toplaşıyorlardı. Sonrasında polis aralarına dalıyor ve tutuklamalara başlıyordu. Fakat bir sonraki gece, yeni bir direniş gösterisine katılmak üzere daha fazla kadın ve erkek geliyordu.[76]

Victor Noir'ın 12 Ocak'taki cenaze töreni, hükümet aleyhine daha örgütlü ve daha geniş katılımlı bir gösteri için zemin hazırladı. Noir'ın yasını tutmak, aynı zamanda da Napoléon'a meydan okumak üzere aşağı yukarı iki yüz bin kişi Champs-Elysées'de toplandı.[77] Paris'e döndüğü sıralarda Lafargue'a dost elini uzatan devrimci Louise Michel şöyle yazıyordu: "Cenazeye gelen hemen hemen herkes ya tekrar bir cumhuriyet yurttaşı olarak eve dönmek ya da hiçbir yere gitmemek niyetindeydi." Hükümet de karışıklık çıkmasını bekliyordu: Alanda, kalabalığı kontrol etmek üzere altmış bin asker vardı.[78] Yine de, kalabalık ne kadar niyetli olsa da, bir ayaklanma başlamadı. Soğukkanlı olanlar, bunun sonucunun katliam olacağını biliyordu. Fransa'daki yeni kuşak radikaller 1848'den ders çıkarmıştı.

O sıralar kişisel sorunlarıyla uğraşan Lafargue'ın Noir'ın cenazesine katılıp katılmadığı bilinmiyor. Laura, 1 Ocak günü, erken doğumla Jenny adını verdikleri bir kız çocuğu dünyaya getirmişti. Laura'nın mektuplarını okuduktan sonra bebek için endişelenen Lenchen tedavi masrafı için Lafargue'lara para gönderdi, ama bebeğin sağlıklı olduğuna inanan Paul sütanne bulmak istemiyor ve küçük Jenny'nin (anne sütüne almaşık olduğu ileri sürülen) inek sütünü reddetmesi durumunda, Londra'dan bir hemşire tutacağını söylüyordu.[79]

Marx, Lafargue'ın aile sorunlarının, ilgisini siyasi sorunlardan uzaklaştırmış olmasına herhalde memnun olmuştur. Önceki yaz Lafargue'ın babasından gelen ve oğlunun üniversiteyi bıraktığından korktuğunu yazdığı endişe verici mektuptan sonra, kimliğini gizleyerek birkaç günlüğüne Paris'e gitmişti. Paul sınavlara siyaset yüzünden değil Laura'nın sağlığı yüzünden giremediğine

Marx'ı ikna etmiş ve sonbaharda sınavlara gireceğine söz vermişti.[80] Şubat ayı geldiğinde sınavlara hâlâ girmemişti, ama Laura için duyduğu endişeleri gerekçe göstermeye devam edebilecek durumdaydı. Lafargue'ın Laura için endişelendiğine hiç şüphe yok ancak, Marx'a ne demiş olursa olsun, siyaseti metres tuttuğu da ortadaydı.

Noir'ın cenazesinden birkaç hafta sonra, *La Marseillaise*'in yazı işleri müdürü Henri de Rochefort, gazetecinin öldürülmesi üzerine yazdığı bir yazıda imparatorluğa karşı ayaklanma çağrısı yapma suçlamasıyla Paris'te tutuklandı.[81] Rochefort'un avukatlarından biri de, tanınmış cumhuriyetçilerden Gustave Flourens'ti. Flourens, haksızlığa uğradığını düşündüğü kişilerin yılmaz –kimilerine göre pervasız– savunucusu olurdu ve bu tutuklama işlemine hemen oracıkta devrim ilan ederek cevap verdi. Rochefort yakalandığı sırada onun yanındaydı ve orada bulunan komiseri rehin alarak el çabukluğuyla altmış kişilik bir milis kuvveti oluşturuverdi. İşçi mahallesine, Paris radikalizminin yuvası Belleville'e doğru yürüyüşe geçtiler. Flourens'in planı devlet silahlarına el koyarak kendi isyanını başlatmaktı. Fakat ayaklanma tam bir fiyaskoyla sonuçlandı: Ertesi sabah, Flourens'in silahlanma çağrısına, sadece kimliği bilinmeyen heveskâr bir genç karşılık verdi.[82] Flourens tutuklanmaktan kaçarak bir aydan uzun süre Paris'te saklanmayı başardı ve önce Hollanda'ya, ardından Londra'ya gitti. Londra'ya gider gitmez de, Mart'ta Enternasyonal'e katıldı, yolu Marx'ların evine de düştü.[83] (Bu sırada Tours'daki bir jüri, Noir'ın ölümünde Bonaparte'ın suçu olmadığına karar vermişti.)

Rochefort, Longuet'nin arkadaşıydı; ikili birkaç yıl önce, sadece siyasi suçlulara ait bir bölümün bulunduğu Sainte-Pélagie hapishanesinde tanışmışlardı ve Longuet, *La Marseillaise* için de yazmıştı. Buna karşılık Lafargue'ın, hapisteki yazı işleri müdürüyle ne şahsi, ne de meslekî bir ilişkisi vardı. Bununla beraber, o içerideyken gazetesinin başına geçmeye karar verdi. Lafargue, görüşlerini yaymak için ihtiyacı olan tek şeyin bir gazete olduğuna inanmak bakımından genç Marx'tan çok da farklı değildi. Fakat Paul'ün çabaları gazete personeline gülünç gelmiş olmalı, çünkü, bir kere gazeteci değildi ve görüşme talepleri kibarca karşılanmakla birlikte genelde görmezden geliniyordu. Sonuçta, *La Marseillaise*'de tek yazı bile yayımlatamadı.[84] Ailenin başka bir üyesi ise bu açıdan biraz daha şanslıydı.

Marx, Şubat ayının sonuna doğru, İngiliz gazetelerinin hapishanelerdeki İrlandalı siyasi tutukluların durumunu doğru yansıtmaktan aciz olduğuna karar verdi; bu nedenle Brüksel'deki genç bir Enternasyonal üyesine, César De Paepe'ye, gazetesinde bu tutuklularla ilgili bir yazı çıkmasının neden önemli olduğunu anlatan bir mektup yazdı.[85] De Paepe, Marx'ın mektubunu iki parça halinde ve kelimesi kelimesine yayımladı.[86] Marx, mektupta, "burjuva özgürlüğünün vatanı"nı işkenceyle suçluyordu. Muhtemelen mektubunun yayımlanacağını tahmin etmediğinden kısa kısa cümlelerle, normalde kullandığı edebî

bezemelerden uzak bir tarzda yazmıştı. Bu durum yazısının çok daha çarpıcı olmasına yol açtı. İrlandalı tutuklulara uygulanan sürekli tacizleri ayrıntılarıyla anlatıyordu: Doktor ve *The Irish People* gazetesinin yazı işleri müdürü yardımcısı Dennis Dowling Mulcahy, "boynuna takılan demir bir halkayla taş yüklü bir arabaya bağlanmıştı"; aynı gazetenin sahibi O'Donovan Rossa, "elleri sürekli arkadan zincirli vaziyette, zifiri karanlık bir zindanda 35 gün boyunca kapalı kalmıştı"; gazetenin editörü Charles Kickham iltihaplanmış olan sağ kolunu kullanamıyordu, sol eliyle taş ve tuğla kırmaya zorlanıyordu ve yemek olarak sadece 150-200 gram ekmekle sıcak su veriliyordu; asıl soyadı Murphy olan (ilk adı bilinmiyor) altmış yetmiş yaşlarındaki O'Leary'ye üç hafta boyunca sadece su ve ekmek verilmişti, çünkü ateist olduğunu açıklayan adam tüm tehditlere rağmen dine dönmeyi kabul etmiyordu. İrlandalı bir mahkûmun işkence altında ölmesi de dahil, uzun bir işkence listesi vardı. Marx, mahkûmlara yapılan muamelelerle ilgili birçok soruşturma açıldığını, fakat bu soruşturmalar kapsamında mahkûmların hapishanede ziyaret edilmesi taleplerinin reddedildiğini ekliyordu.[87]

Bu şekilde yazılan çağrıya başka bir Marx da katılacaktı: Jennychen, *La Marseillaise* İrlandalı mahkûmların siyaset şehitleri gibi görülmesine karşı çıkan bir İngiliz gazetesine destek verince çok öfkelendi ve hemen, 27 Şubat'ta gazeteye ("J. Williams" adıyla imzaladığı) bir tepki yazısı gönderdi, yazı 1 Mart'ta gazetede yayımlandı.[88] Karşılık olarak, *La Marseillaise* gazetesinden daha fazla yazı göndermesi için davet geldi.[89] Jennychen'in gündüzleri özel öğretmen, geceleri İrlandalı mahkûmların savunucusu olarak sürdürdüğü ikili hayat böyle başladı. Sadece yazılarını yayımlatmaktan dolayı değil, aynı zamanda, kalemini adaletsizlikleri gün yüzüne çıkarmak için kullanabilmekten havalara uçuyordu. Hayatını, babasının yazılarının etkilerini görmeyi beklemekle geçirmişti; şimdi ise eline kendi yazılarının gücünü sınama şansı geçmişti.

Jennychen'in ilk yazısı şu kışkırtıcı cümleyle bitiyordu: "*Yirmi beş Fenian*, insancıl İngiltere'nin hapishanelerinde, *ya öldü ya aklını kaybetti.*"[90] Bir sonraki yazısı daha da cesurdu; yazıda Başbakan Gladstone'u hükümetinin suçlarını örtbas etmek için yalan söylemekle suçluyor ve O'Donovan Rossa'nın bir kalemin ucundan alınan kurşun parçalarıyla tuvalet kâğıdına yazdığı ve gizli olarak dışarıya çıkarılan mektubunu kanıt olarak gösteriyordu.[91] (Marx'ların sürekli ziyaretçilerinden biri haline gelen Flourens, mektubu Fransızcaya çevirmiş, Jennychen de mektubun tamamını yazısında kullanmıştı.)[92] İrlandalı mahkûm, yemeklerini, dizlerinin ve dirseklerinin üstünde durarak, hayvanlar gibi yemeye zorlandığını, boynundan bir iple arabaya bağlandığını anlatıyordu. Dayak yiyen ve aç bırakılan, şartlara dayanamayıp ölen mahkûmlar olduğunu söylüyordu. "Efendilerimin verdikleri cezalardan şikâyet etmiyorum –ne de olsa benim işim acı çekmek– ancak maruz kaldığım muameleyi dünyaya duyurma hakkım olduğunu düşünüyorum. … Hapishanede ölecek olursam,

ailemden ve dostlarımdan bu insanların söylediği tek bir kelimeye bile inanmamalarını rica ediyorum." Mektup, "O'Donovan Rossa, Ağır ceza mahkûmu siyasi tutuklu" diye imzalanmıştı.[93]

Mektup olay yarattı. Neredeyse Shakespeare'vari bir durumdu; sanki O'Donovan Rossa, öldükten sonra geri gelmiş de, katillerini ele veriyordu. *La Marseillaise*, hemen, sadece siyasi mahkûmların yazılarının yer aldığı özel bir sayı çıkardı ve Jennychen'in yazısı Brüksel'e, Berlin'e, Dublin'e ve ta Amerika'ya kadar hızla yayıldı. Birkaç gün içinde de Manchester'dan Londra'ya İngiliz gazeteleri –*Times*, *Daily Telegraph*, *Standard*– yazıyı aynen yayımladı.[94] 16 Mart'ta Londra gazetesi *Daily News*, İngiliz içişleri bakanının O'Donovan Rossa'nın iddialarını yalanlayan, ama zincire vurulduğunu kabul eden yanıtına yer verdi.[95] Bu, "J. Williams"a *La Marseillaise*'de çıkacak, Jennychen ile Marx'ın birlikte yazdığı yeni bir yazı için fırsat verdi.[96]

Marx, kızının başarısından duyduğu gururla kendinden geçmiş gibiydi. Jennychen'in yazıları, Meclis'te, İrlandalı mahkûmlara yapılan muamele hakkında kapsamlı bir kamu soruşturması çağrısı yapılmasına neden oldu ve Gladstone da bunu kabul etmek zorunda kaldı. Jennychen sadece mahkûmların serbest bırakılması için çalışmıyor, bu arada konuyu bir dizi makale ile canlı tutarak tutukluluk şartlarının iyileştirilmesi için de uğraşıyordu. Marx da, kızının, liberal hükümetlerin insan hakları konusunda gerici rejimlerden daha hassas olduğu yanılsamasının yıkılmasına katkıda bulunduğuna inanıyordu.[97] Bu dönem yazdığı tüm mektuplarda, mektubun alıcısı konuyla ilgili olsun olmasın, hep Jennychen'in makalelerinden söz etti. Engels de çok gururluydu. Marx'a "Artık Jenny '*baştan sona zafer!*' diye bağırabilir" diye yazmıştı. "Jenny olmasaydı, saygıdeğer Gladstone yeni bir tahkikata asla razı olmazdı."[98]

O bahar, Jennychen'in dünyası inanılmaz derecede genişledi. Yazıları isimsiz yayımlansa da, babasının çevresinde, yazarın o olduğu genelde biliniyordu (Öte yandan, O'Donovan Rossa'nın karısı Mary, J. Williams'ın erkek olduğunu sanıyordu ve "J"nin Jenny'nin kısaltması olduğunu anlayana kadar dostça davranıyordu; anladıktan sonraysa, kıskançlık minnete üstün geldi[99]). Jennychen, artık Karl Marx'ın kızı olarak değil, yazar Jenny Marx olarak davetler alıyordu. İtalyan bir tüccarın karısı, Mart sonunda, Londra'da yapılacak ve birçok İngiliz seçkininin de katılacağı geceye onu da davet etmişti. Jennychen gecede Shakespeare'den bir pasaj canlandırmıştı; bütünüyle taraflı olan babasına göre, "müthiş başarı"lıydı. Hatta yeniden şan dersleri almaya başlamış, gözünü bir kere daha sahnelere dikmişti.[100]

Jennychen, Flourens'in de dikkatini çekiyordu. Geniş omuzlu, sarışın, sakallı, açık mavi gözlü bu otuz iki yaşındaki adam, birçok bakımdan 1848 erkeklerine benziyordu: coşkulu bir romantik ve üyesi olduğu yönetici sınıfı reddeden biri. Fransız aristokratı ve Paris Bilimler Akademisi üyesi bir babanın oğlu olan Flourens, pozitif bilim eğitimi de almış ve etnografi alanında bir kitap yazmış-

tı, ama –daha büyük maceralara atılma isteğiyle– serbest askerlik yapmaya ve kayda değer yeteneklerini, hak ettiğini düşündüğü her ülkenin ve davanın hizmetinde kullanmaya başlamıştı. Her tarafından fizik güç taşsa da, Marx'ların evindeyken kibar, düşünceli ve hatta eğlenceli biri oluyordu.[101] Marx kadınları birer birer adama deli gibi âşık oldu. Özellikle Jennychen kendini fena halde kaptırmıştı; Flourens'ten, "düşünce adamıyla eylem adamının olağanüstü bir karışımı" diye söz ediyordu.[102] İkisi birlikte İrlandalı mahkûmlar için çalışmalar yapıyor, bir yandan da, Napoléon'un otoritesini yeniden tesis etme çabalarının büyük ihtimalle tam tersi şekilde sonuçlanacağı Fransa'yı yakından takip ediyorlardı.

8 Mayıs 1870 günü bir halkoylaması yapılması öngörülmüştü. Fransız seçmenler, III. Napoléon'un bir yasayı değiştirmek için yasama sürecini atlayarak doğrudan halka gitmesini mümkün kılan anayasa değişikliğini oylayacaktı. Napoléon açısından plebisitin dili çok zekiceydi; kullanılan ifadeler o kadar muğlaktı ki, oylama sonucu ne olursa olsun zafer kazanmış sayılacaktı. Fakat Napoléon'un zekice bir hamle sandığı şey, kendisini eleştirenler tarafından, gücü azaldığından desteğini almak için halkını kandırmak zorunda kalan bir liderin çaresiz çırpınışı olarak görülüyordu.[103] Enternasyonal üyeleri, Nisan sonunda yapılan ve bin iki yüz kişinin katıldığı bir toplantıda, imparatorun manevrasını açığa çıkararak, seçmenleri bu sahte plebisitte oy kullanmamaya çağırdılar. Buna yanıt olarak, güvenlik güçleri Paris, Lyon, Rouen, Marsilya ve Brest'teki UİB ofislerine baskınlar düzenledi.[104] Enternasyonal'in yasadışı gizli bir örgüt olduğu ve üyelerinin Napoléon'a suikast planladığı ilan edildi. Gerçekten de ortada böyle bir komplo vardı, ancak bu Enternasyonal'in işi değildi: Polis, muhalefeti sindirme politikasına gerekçe oluşturmak üzere sözde bir suikast planlamıştı.[105]

Tüm bunlar olurken, normalde Marx'ı düzenli olarak Fransa'daki olaylardan haberdar eden Laura ve Lafargue'dan hiç ses çıkmıyordu. Lafargue'ın sağlıklı olduğunda ısrar ettiği kızları Jenny, Şubat sonunda ölmüştü.[106] Laura, yazmayı düşünemeyecek kadar "acı içinde" olduğunu söylüyordu.[107] Marx olayları öğrendiğinde kızını teselli etmeye çalışmıştı, ancak bu şartlar altında söyleyeceği sözlerin hiçbir anlamı olmayacağını biliyordu: "Ben de böyle kayıplar yüzünden çok acı çektim ve seni çok iyi anlıyorum. Ancak kişisel tecrübemden biliyorum ki, bu gibi durumlarda edilen bilgece sözler ve teselli amacıyla söylenen saçmalıklar insanın acısını hafifletmek yerine artırıyor."[108]

Laura'nın uğradığı kayıp, tam da ailenin Jennychen'in başarısını kutladığı bir sırada gerçekleşti. Şüphesiz bu durum Lafargue'ların acısına acı katmıştı, çünkü Jennychen'in yazıları, Paul'e yer açma nezaketini göstermeyen gazetede yayımlanmıştı. Lafargue görünürde umursamaz davranarak, Marx'la birlikte hayalperest bir demokrat ve ilgiye aç bir burjuva olduğunu düşündük-

leri Victor Hugo'ya saldıran bir dizi makale üzerinde çalışmaya başladı.[109] Marx, Lafargue'ın tıp eğitimini tamamlamayı hiç düşünmediğini ve sebebin de Laura'nın sağlığı olmadığını artık anlamıştı. Yumuşak bir mektup yazarak damadıyla bu konuda yüzleşti, onu yargılamadı, ama babasına bir açıklama borçlu olduğunda ısrar etti.[110] Çok şiddetli olacağını bildiği böylesi bir konuşmadan kaçınan Lafargue, bu konudaki açıklamanın Marx'tan gelmesinin daha iyi olacağına inandığını yazdı.[111]

Paul'ün doktorluktan vazgeçme kararının Modena Villaları'nda sevinçle karşılanması beklenemezdi. Jenny ve Marx'ın Paul'ü uygun bularak evliliğe onay vermelerinde en etkili olan şey, Lafargue'ın iyi ve asil bir mesleğe sahip biri olarak kendi ayakları üzerinde durabilecek olmasıydı. Şimdiyse siyasetçi ve yazar havalarında, bu kariyeri bir kenara bıraktığı anlaşılıyordu, ama ne siyaset ne de yazma yeteneği vardı. Muhtemelen Laura da içinde bulundukları durumun ağırlığını hissediyordu. Parlak bir devrimci düşünürün karısı olmanın ne anlama geldiğini biliyordu –annesinin çektiği acıları görmüştü– ve iyi niyetli, ama çok daha az parlak birine bağlı bir gelecekten ürküntü duymamış olamazdı. Jennychen'e yazdığı bir mektupta, "başka bir hapishaneye kapatıldığını" itiraf ediyordu.[112]

Jennychen, 1 Mayıs'ta yirmi altıncı doğum gününü kutlamış ve hayatının en başarılı ve ümit verici yılını bir partiyle kapatmıştı. Davetliler arasında Flourens de vardı. Ailedeki kadınların kalbini kolayca çalan Flourens, artık aile reisinin güvenini de kazanmıştı: Marx, Engels'e "Hayallerle ve devrimci sabırsızlıkla dolu, AMA TÜM BUNLARLA BİRLİKTE ÇOK HOŞ BİR ADAM; o 'ölümüne ciddi' akademisyenlerden değil" diye yazıyordu. Marx'a göre Flourens'in en baskın özelliği cüretiydi, ama aynı zamanda çok iyi bir eğitim de görmüştü; Paris Üniversitesi'nde ders vermiş ve dünyanın uzak köşelerine seyahat etmişti. Marx, Flourens'in Enternasyonal Genel Konseyi'ne katılmasını öneriyor ve Londra'da biraz daha kalmasını umduğunu söylüyordu.[113] Tek düşüncesi belki de siyaset değildi, Jennychen'i de düşünüyor olabilirdi.

Flourens, Napoléon'a sözde suikast girişiminde yer almakla suçlandığı haberini Jennychen'in partisinde aldı. Fransa'nın sınır dışı edilmesini talep edeceğinden korkuluyordu. Partideki hava bir anda değişmiş, neşe yerini endişeye bırakmıştı. Jennychen, aleyhinde delil olmamakla birlikte, "o sırada Bay Flourens'in hemen tutuklanamayabileceğini bilmiyorduk" diyordu. Bu sözler, annesinin 1848'deki sözlerini hatırlatıyor. Jenny, Marx'ın işçilere dağıtmak üzere silah satın almasından kaygı duyan Belçika hükümeti karşısında şoka uğradığını söylemişti. Jennychen ise, Flourens'in "Bomba alınıp insanlara dağıtılsın diye Paris'e para gönderdiği" doğruysa da, "bu, imparatora suikast girişimiyle bir ilgisi olduğu anlamına gelmez" diyordu. Doğum günü birden unutulmuş, Jennychen, Flourens ve partide bulunan başkaları, rüzgârlı Heath'te yürüyüş yaparak olayların aldığı dramatik hali tartışmak üzere dışarı çıkmıştı.[114]

Suçlama lafı yayıldıkça İngiltere'deki UİB çevresinde de Flourens'in gözaltına alınacağı, Enternasyonal üyelerinin de yaklaşmakta olan bir toplantıda tutuklanacağı yönünde dedikodular dolaşmaya başladı. Marx, ülke dışında işlendiği iddia edilen suçlardan aranan yabancıların söz konusu olduğu eski davaları inceledi ve olağan koşullarda Flourens'in İngiliz makamlarından korkmasını gerektirecek bir durum olmadığı sonucuna vardı. Ama koşullar hiç de olağan değildi ve İngiliz hükümetinin başı, hâlâ, İrlandalı mahkûmlara ilişkin Fransa'daki muhalif basında çıkan işkence haberleri yüzünden dertteydi. Cumhuriyetçi hainlerden birini yargılansın diye Paris'e iade etmek iyi bir fikir gibi gelebilirdi. Üyelerin tutuklanacağına yönelik dedikodular o kadar artmıştı ki, basın da polisin UİB toplantısı baskınını belgelemek üzere orada bekledi. Baskın gerçekleşmeyince hayal kırıklığına uğradılar.[115]

Bir zorluktan kaçmak Flourens'in yapısına aykırıydı; bu nedenle suikast davasındaki şüphelilerden biri olduğu resmî olarak açıklandıktan üç gün sonra Paris'e döndü ve yeraltı muhalefetine katılarak ortadan kayboldu.[116] Bu durumda, belki de çok şaşırtıcı olmayacak şekilde, Jennychen bütün zamanını yiyen İrlanda davasına adanmışlığını çabucak terk etti. Annesi, o günden sonra kızını, "tepeden tırnağa FRANSIZ" olarak betimledi.[117]

Harekete (Marx'ın kızları dahil) birçok gencin katılmasıyla birlikte, Marx ve Engels birbirleriyle partinin eskileri gibi konuşmaya başlamıştı. Hatta Marx, kendinden "Yaşlı Şeytan" diye söz eder olmuştu, çünkü siyah sakalı beyazlaşmıştı. Onların kuşağı ölüyordu, vefat eden yoldaşlar listesi gitgide uzuyordu: Weerth, Weydemeyer, Lassalle, Lupus. Son olarak, Komünist Birlik günlerinde acil devrim istediği için Marx'la ters düşen Schapper (Marx acil devrim taraftarı değildi). Marx, onu hasta yatağında ziyaret ettiğinde, ortak tanıdıkları ve atlattıkları tehlikeler üzerine konuştular; fakat bu sonuncusu kaçınılmazdı. Schapper Marx'a, karısını üzmemek için Fransızca olarak "Yakında son gösterime çıkacağım" dedi. Ertesi gün de öldü.[118]

Marx ve Engels, 1844'ten beri birbirinin en yakın arkadaşıydı, fakat 1850'den sonra ilişkileri daha ziyade yazışarak yürümüştü. 1870 yılında Engels, Londra'ya taşınacağını bildirdi.[119] Bu habere sevinen sadece Marx değildi; tüm bu yıllar boyunca Jenny, Engels'e, o kadar uzakta yaşadığı için çok üzüldüğünü, çünkü Marx'ı tek başına kontrol edemediğini sık sık söylemişti. Jenny, "Bayan Engels"e karşı da yeni bir tutum takınmış gibiydi. Engels'e yazdığı mektuplarda (en azından bugüne ulaşan mektuplarının hiçbirinde) Mary Burns'ün adını anmamıştı, ancak şimdi Lizzy'ye karşı tavrını tümden değiştirmişti. Temmuz'da, onlar için 122 Regent's Park Yolu'nda, Modena Villaları'ndan on dakika uzaklıkta bir ev bulduğunu yazıyor ve ekliyordu: "Biliyorsun, onu aramızda görmekten hepimiz çok mutlu olacağız."[120]

1 Charles Prolès, *Gustave Flourens*, s. 92.
2 *MECW*, Cilt 20, s. 478 (notlar bölümü); Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 283-284.
3 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 285.
4 *A.k.*, s. 286.
5 Mehring, *Karl Marx*, s. 394.
6 McLellan, *Karl Marx*, s. 360; *MECW*, Cilt 44, s. 291.
7 *MECW*, Cilt 43, s. 8.
8 Mehring, *Karl Marx*, s. 392.
9 *MECW*, Cilt 42, s. 515, 520, 669 (notlar bölümü); Mehring, *Karl Marx*, s. 393.
10 *MECW*, Cilt 42, s. 520.
11 *MECW*, Cilt 43, s. 173-174.
12 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 61.
13 *MECW*, Cilt 43, s. 155.
14 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 33-34.
15 Laura Lafargue'dan Karl Marx'a, 2 Kasım 1868, Moskova.
16 *MECW*, Cilt 42, s. 178.
17 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 61.
18 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 38.
19 *MECW*, Cilt 43, s. 216.
20 *A.k.*, s. 243.
21 *A.k.*, s. 216.
22 *A.k.*, s. 225.
23 *A.k.*, s. 229.
24 *A.k.*, s. 214.
25 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 37.
26 *MECW*, Cilt 43, s. 217, 608 (notlar bölümü).
27 *A.k.*, s. 287-288.
28 *A.k.*, s. 290.
29 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 66.
30 *MECW*, Cilt 43, s. 243.
31 *A.k.*
32 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 34.
33 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 63; Thomas, *Women Incendiaries*, s. 28.
34 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 70.
35 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 27.
36 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 37.
37 *A.k.*, s. 46.
38 *MECW*, Cilt 43, s. 262.
39 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 38.
40 *Contemporary Review*, Londra, Sayı 6, Haziran 1868, s. 317.
41 Karl Marx, Jenny Marx ve Friedrich Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 186-187.
42 *MECW*, Cilt 43, s. 410, 528.
43 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 40.
44 *MECW*, Cilt 43, s. 270.
45 *A.k.*, s. 275.
46 Jenny Marx'tan (kızı) Jenny Marx'a, Mayıs 1869, Moskova; *MECW*, Cilt 21, s. 48, 466 (notlar bölümü).
47 *MECW*, Cilt 43, s. 297, 618-619 (notlar bölümü). ("En üstteki on bin" ile aristokratlar, edebiyat ile siyaset dünyasından isimler kastedilmektedir. Wilson, *Victorians*, s. 274.)
48 *MECW*, Cilt 43, s. 310, 623 (notlar bölümü).
49 *A.k.*, s. 620 (notlar bölümü).
50 Marx ve Jennychen Eylül'de birlikte Almanya'ya gitti ve 12 Ekim'den önce geri döndü. Hannover'de Kugelmann ailesinin evinde kaldılar, ardından Marx siyasetten dostlarıyla bir araya geldi. *MECW*, Cilt 43, s. 353.
51 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 49; Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 15 Mart 1898, Moskova.
52 *MECW*, Cilt 43, s. 295, 308.
53 *A.k.*, s. 303.
54 Jenkins, *Engels in Manchester*, s. 10; *REM*, s. 186.
55 *MECW*, Cilt 43, s. 299.
56 Carver, *Friedrich Engels*, s. 141; Hunt, *Frock-Coated Communist*, s. 240.
57 *MECW*, Cilt 43, s. 302-303.
58 *MECW*, Cilt 43, s. 311; Mayer, *Friedrich Engels*, s. 253.
59 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 51-52; Eleanor Marx'tan Jenny Marx'a (kızı), Temmuz 1969, Moskova.
60 *MECW*, Cilt 43, s. 356-357.
61 Jeremiah O'Donovan Rossa, *My Years in English Jails*, s. 8-9, 30.
62 *MECW*, Cilt 21, s. 101.
63 Bert Andreas (ed.), *Briefe und Dokumente de Familie Marx*, s. 131.
64 *MECW*, Cilt 43, s. 546.
65 *A.k.*, s. 366.
66 *A.k.*, s. 365.
67 Morton, *Home Rule*, s. 13.
68 O'Donovan Rossa, *My Years*, s. 214.
69 *MECW*, Cilt 43, s. 387.
70 Andreas, *Briefe und Dokumente*, s. 205.
71 *MECW*, Cilt 43, s. 449.
72 *A.k.*, s. 640 (notlar bölümü); Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 64 (notlar bölümü).
73 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 65; David Wetzel, *A Duel of Giants*, s. 44.
74 Washburne, *Recollections*, s. 3.
75 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 75.
76 Washburne, *Recollections*, s. 7.

77 *MECW*, Cilt 43, s. 419; Thomas, *Women Incendiaries*, s. 34.
78 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 34.
79 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 60-61.
80 *MECW*, Cilt 43, s. 314-316.
81 *A.k.*, s. 644 (notlar bölümü).
82 *A.k.*, s. 431.
83 Prolès, *Gustave Flourens*, s. 51.
84 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 65-66.
85 *MECW*, Cilt 43, s. 440.
86 *A.k.*, s. 646 (notlar bölümü).
87 *MECW*, Cilt 21, s. 101-102.
88 *MECW*, Cilt 43, s. 444-445.
89 Charles Habeneck'ten Jenny Marx'a (kızı), 1870, Moskova.
90 Jennychen, 1Mart'tan 24 Nisan 1870'e kadar, *La Marseillaise*'de sekiz makale yayımladı. *MECW*, Cilt 21, s. 414-416 ve Cilt 43, s. 646 (notlar bölümü).
91 O'Donovan Rossa, *My Years*, s. 98; *MECW*, Cilt 21, s. 417-418.
92 *MECW*, Cilt 43, s. 497; Karl Marx, Jenny Marx ve Friedrich Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 192.
93 O'Donovan Rossa, *My Years*, s. 198; *MECW*, Cilt 21, s. 417-418.
94 *MECW*, Cilt 43, s. 454-455.
95 *MECW*, Cilt 21, s. 420.
96 *MECW*, Cilt 43, s. 458.
97 *A.k.*, s. 461, 649 (notlar bölümü); O'Donovan Rossa, *My Years*, s. 218.
98 *MECW*, Cilt 43, s. 461.
99 *A.k.*, s. 458.
100 *A.k.*, s. 466.
101 *A.k.*, s. 423, 559.
102 *A.k.*, s. 559.
103 Kullanılan ifadeler dolayısıyla, III. Napoléon'un imparatorluk yetkilerinin artırılmasına karşı oy kullanmak, milletvekillerince desteklenen demokratik reformlara da hayır demek anlamına gelecekti. Napoléon'a yeni yetkiler tanınması yönünde oy vermek ise, iktidarının onaylanması ve azalmakta olan desteğin tekrar güçlenmesi demekti. Washburne, *Recollections*, 26; *MECW*, Cilt 43, s. 653 (notlar bölümü) ve 656 (notlar bölümü).
104 *MECW*, Cilt 22, s. 3 ve Cilt 43, s. 522.
105 *MECW*, Cilt 43, s. 656 (notlar bölümü).
106 *A.k.*, s. 444.
107 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 65.
108 *MECW*, Cilt 43, s. 446.
109 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 66.
110 *MECW*, Cilt 43, s. 486.
111 *A.k.*, s. 556-557.
112 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 62.
113 *MECW*, Cilt 43, s. 497.
114 Andreas, *Briefe und Dokumente*, s. 217.
115 *MECW*, Cilt 43, s. 504-505.
116 Prolès, *Gustave Flourens*, s. 52.
117 *MECW*, Cilt 44, s. 558.
118 *MECW*, Cilt 43, s. 495.
119 *A.k.*, s. 442, 514.
120 Jenny Marx'tan Friedrich Engels'e, 12 Temmuz 1870, Moskova.

35. Bölüm

Paris, 1870 Sonbahari

> Tarih, birçok bireysel iradenin kaçınılmaz olarak çatışmasıyla ortaya çıkan nihai sonuçlardan meydana gelir. ... Bir kişinin istediği şey tüm diğer kişilerce engellendiğinden, sonuç kimsenin istemediği bir şey olur.
>
> *Friedrich Engels*[1]

Fransa ve Prusya arasında 1815'ten sonra durdurulamaz şekilde artan bir gerilim vardı ve iki ülke de 1860'larda Avrupa'da yeniden bir savaş patlak vermesi ihtimaline karşı konumlarını sağlama almak için ittifak arayışında olduğundan gerilim artmaya devam ediyordu. İki ordu 1870 Temmuz'unda karşı karşıya geldiğinde savaşmaktan başka çare yok gibiydi. Hasta ve içeride zayıflamış konumda olan III. Napoléon, büyük bir askerî zafer kazanarak kudretini ispat etme ihtiyacı duyuyordu. Bismarck ise, uzun zamandır peşinde olduğu iki amaca birden elini uzatabilme imkânını görmüştü: Kıta Avrupası'nda bir Prusya hâkimiyeti ve iktidar merkezi Berlin olan birleşmiş bir Almanya.

Tuhaftır ama savaşa giden süreci başlatan uzlaşmazlık İspanya'da başladı. Kraliçe II. Isabella 1868'de ordu tarafından tahttan indirildi ve ardında bir iktidar boşluğu bırakarak Fransa'ya kaçtı. Madrid'in Prusya yanlısı yeni askerî önderleri, Bismarck'a, İspanya tahtında Kral Wilhelm soyundan gelen Hohenzollern'lerin bir üyesini görmek istediklerini bildirdi. İki Prusya gücü arasında kıskaca alınma ihtimalinden dehşete kapılan Fransa savaş ilan etti.

İstediği gibi oy vermelerini bile sağlayamadığı halkının savaşa girmesini gerektirecek bu karar, Napoléon açısından oldukça riskliydi. Fakat durumu gayet iyi idare etti ve sonuçta Fransız halkı imparatorlarının arkasında saf tuttu. Kalabalıklar, gaz lambalarıyla aydınlatılan Paris bulvarlarında toplaşıyor, "sekiz günde Berlin'e!" sloganları atıyor, *Marseillaise*'i söylüyordu.[2] Napoléon'un çevresinde de bir bayram havası hâkimdi. Saray, on yıldan uzun süren görece barış ortamında sanki paslanmıştı; saray erkânı yeniden bir heyecan dalgası yaratmak için ihtiyaç duyulan şeyin bir savaş olduğunu düşünüyordu[3] ve savaş, altmış iki yaşındaki imparatorda tam da bu etkiyi yaratmıştı. Ordunun başına geçen

Napoléon "Fransızlar!" diyordu, "İnsan hayatında bazı kutsal anlar vardır ki, yoğun saldırılara uğrayan milli gurur kendini karşı konulamaz bir güç olarak dayatır, tüm çıkarların önüne geçip ülkenin kaderini belirler. Fransa için bu gibi karar anlarından biri gelip çatmıştır." Böylece St. Cloud'da bulunan sarayından çıkan Napoléon, Prusya'yla savaşmak üzere doğuya doğru ilerledi. Maiyeti kalabalıktı (sanki peşinde hareket halinde bir köy vardı).[4]

Marx ailesi, olayların seyrinden dolayı şaşkına dönmüştü. Jennychen, Kugelmann'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Fransız halkının imparatorluğu ortadan kaldırmak için savaşmak yerine onu büyütmek için kendini feda etmesi, Bonaparte'ı asmak yerine onun sancağı altında savaşmak üzere orduya yazılması, insanın kolay kolay kabullenemeyeceği bir durum." Ve şöyle devam ediyordu: "Daha bundan birkaç ay önce Paris'te devrim bir gerçeklik gibi görünürken, kim böyle bir şey olacağını düşünebilirdi ki?"[5]

Savaş başladığında Fransa'daki muhalefet karmakarışık bir haldeydi; sayısız hizip ve farklı öncelikler karşı karşıyaydı. Daha da kötüsü, her grubun başında egosuna yenik düşmüş bir lider bulunuyordu; toplumun iyiliği için her şeyi yapmaya hazır olduklarını ilan eden bu liderler, aslında sadece Napoléon'un düşüşünden sonra kurulacak yeni cumhuriyette liderlik kapma hırslarını tatmin ediyorlardı. Liberallerden Enternasyonal'e varana kadar bütün sol, bir de hükümetin tacizleri yüzünden zayıf düşmüştü. O yaz, Napoléon'u öldürmeye çalışmakla suçlanan adamlar hâkim önüne çıkarıldı. Sözde bir komplo suçlamasıyla açılan düzmece davada savunma makamında bulunan yetmiş iki kişiden çoğu, beş ila yirmi yıl arasında değişen ağır hapis cezalarına ya da sürgüne mahkûm edildi. Bu kişilerden biri de Flourens'ti.[6]

Londra'da bulunan Marx, bir Fransa-Prusya savaşı ışığında Kıta Avrupası işçilerinin durumunu değerlendiriyor ve Prusya'nın zaferinin daha hayırlı olacağı sonucuna varıyordu. Almanya'da iki büyük işçi partisi vardı: Lassalle'in Genel Alman İşçileri Derneği ve Sosyal-Demokrat İşçi Partisi. Liderleri August Bebel ile Marx'ın dostu Wilhelm Liebknecht olan ikinci partinin 150.000 üyesi vardı ve Enternasyonal'in kurallarını kendi kuralları gibi benimsemişti.[7] Marx şöyle yazıyordu: "Alman işçi sınıfının Fransa'dakinden hem teori hem de örgütlenme açısından daha iyi durumda olduğunu anlamak için tek yapılması gereken şey, 1866'dan bugüne iki ülkedeki gelişmeleri karşılaştırmak."[8] Ama bu sadece siyasi bir değerlendirme değildi. Marx, Prusya'nın zafer kazanması halinde kendi sosyalizm anlayışının, Fransa'da halen hâkim olan Proudhon'cu sosyalizm anlayışına baskın çıkacağını düşünüyordu.

Bu arada, kendisi özel olarak hangi sonucu tercih ederse etsin, Marx ve Enternasyonal, üyelerinin her iki tarafta da orduya yazılmamalarında ısrar ediyordu. İşçilerin, krallarının savaşlarında yer almaması, Enternasyonal'in temel ilkelerinden biriydi. İlk zeytin dalını uzatan Fransız işçiler oldu. Savaşın artık

kaçınılmaz göründüğü 12 Temmuz günü, *Le Réveil* adlı haftalık cumhuriyetçi gazetede "Hâkimiyet kurmak veya bir hanedan adına yapılan savaş, emekçilerin gözünde kanlı bir saçmalıktan başka bir şey değildir," diye yazıyordu. ... "Almanya'daki Kardeşlerimiz! Bizim bölünmemiz demek, despotizmin Ren'in iki yakasında da mutlak bir zafer kazanması demektir. ... Bizler, hiçbir sınırı tanımayan Uluslararası İşçi Birliği üyeleri, sizlere, sarsılmaz bir dayanışma vaadiyle, Fransa'daki emekçilerin iyi dileklerini ve selamlarını gönderiyoruz."[9] Alman işçileri de Fransızlara, biri Almanca bir gazetede, ikisi Fransa'daki muhalif gazetelerde yayımlanan üç mesajla derhal cevap verdi. Enternasyonal'in Berlin şubesi şöyle diyordu: "Ne boru seslerinin ne top kükremelerinin, ne zaferin ne de mağlubiyetin bizi tüm ülkelerin emekçi çocuklarının birliği için yürüttüğümüz ortak çalışmadan vazgeçirmeyeceğini ilan ediyoruz."[10]

Marx, çatışmaların başladığı gün, Londra UİB adına "Fransa-Prusya Savaşı Üzerine Birinci Çağrı"yı kaleme alarak, "tüm ülkelerdeki işçi sınıflarının ittifakı önünde sonunda bu savaşa son verecek" demişti.[11] Enternasyonal'in broşür şeklinde bastırdığı metin İngiliz basınında aynen yayımlandı ve İngiliz filozof ve iktisatçı John Stuart Mill ve broşürün daha fazla dağıtılmasını sağlamak için para bağışında bulunan Londra merkezli Quaker Barış Cemiyeti tarafından barışçıl içeriği nedeniyle takdir gördü. Bu bağışlarla, Fransızca ve Almanca basılan otuz bin nüshanın masrafı karşılandı[12]; böylece savaş karşıtı bu bildiri, o güne kadar Marx'ın en fazla kişiye ulaşan eseri oldu.

Engels ise, çalışma odasının konforlu ortamında ve tümüyle çözümlemeci bir bakış açısıyla, çatışmayı uzman keyfiyle izliyordu. Londra'nın çok okunan *Pall Mall Gazette* adlı gazetesi için askerî harekâtın seyrine ilişkin bir dizi makale yazmaya başladı. İlk anlaşmaya göre haftada iki yazı gönderecekti, ama "Savaş Üzerine Notlar" o kadar bilgilendirici ve öngörüleri o kadar isabetliydi ki, gazetenin yazı işleri istediği kadar yazı gönderebileceğini bildirdi. Engels toplamda elli dokuz makale yazdı; ilk üçü "Z" diye imzalanmıştı, diğerlerinde ise yazar adı yoktu.[13] İngiltere'deki tüm gazetelerin kendi makalelerini izinsiz kullanmasını (biraz da gururla) protesto etti.[14]

Engels hem yüreğinde hem de deneyim bakımından topçu subayıydı, ancak *Gazette*'teki başarısı yüzünden Jennychen onu birkaç rütbe birden terfi ettirerek "General" diye çağırmaya başladı; o andan itibaren hem Marx ailesi hem de Marx'ların yakın çevresi, Engels'i bundan başka bir adla çağırmaz oldu.[15]

Fransız ordusu, 2 Ağustos'ta, Paris'in doğusunda, Almanya sınırındaki Saarbrücken şehrinde gerçekleşen kısa süreli çatışmada ilk kayıplarını verdi. İki gün sonra da, Alsace bölgesindeki Wissembourg (Almanca Weissenburg) şehrinde büyük bir yenilgiye uğrayarak en iyi generallerinden birini kaybetti.[16] Fakat, soğuk bir alaycılıkla, Paris yanlış bilgilendiriliyor, Fransa'nın kazanmakta olduğu ve bir Prusya prensinin esir alındığı söyleniyordu. Yatırımcılar

bu yalandan para kazanmış, hisse senetleri yüzde 4 yükselmişti. Ne var ki, 9 Ağustos gününe gelindiğinde Fransa, altı gün içinde üç yenilgiye uğramış durumdaydı. Fransızlar, imparatorun hezimete uğraması halinde ülkenin siyasi geleceğinin ne olacağını ciddi ciddi düşünmeye başlamıştı.[17]

Marx, muhalefetin bu durumu fırsat bilip devrime kalkışmasından endişe ediyordu. Böyle bir hamle, en elverişli şartlarda bile tehlikeliydi; parçalanmış bir muhalefetle ve savaşın devam ettiği böyle bir ortamda ise tam bir felaket olurdu.[18] Gerçekte, 9 Ağustos'ta Concorde Meydanı'nda bir toplaşma olmuş ve kalabalık, heyecan içinde, cumhuriyetin ilanını beklemişti. Fakat soldaki dağınıklık yüzünden bu gerçekleşmedi. İnsanlar, akıllarında Prusya birliklerinin Paris'i ele geçirmesi ve ortada onları savunacak bir hükümet bulunmaması ihtimaliyle evlerine dağıldılar.[19]

11 Ağustos günü başkentte sıkıyönetim ilan edildi: Prusyalılar, Fransa topraklarında toplanıyordu.[20] Laura ve Lafargue, Haziran ayında, Paris'in hemen dışındaki Levallois-Perret kentine taşınmıştı. Gitmek zorunda oldukları söylendiğinde henüz birkaç haftadır oradaydılar. Evleri, askerî tahkimat noktalarına çok yakındı ve ordunun savunma kapasitesini artırma amacıyla yıkılacaktı. Londra'dakilere, kısa sürede Paul'ün anne babasının yanına, savaştan uzak olan Bordeaux'ya gideceklerine söz vermişlerdi, ama Ağustos sonu geldiğinde hâlâ gitmiş değillerdi. Hatta Lafargue Paris'e dönmeyi bile düşünüyordu.[21] Sık sık Paris'in merkezine gidiyor ve orada durumun ne kadar kargaşa içinde olduğunu görüyordu, yine de, Laura ve Schnapps'la birlikte orada mümkün mertebe kalmayı planlıyordu. Marx, bu kararsızlıklarına çok öfkelenmişti; Engels'e yazdığı mektupta sinirle "Bu aptalların Bordeaux'ya gitme işini bu kadar ağırdan alması bağışlanabilecek bir şey değil" diyordu.[22] Nihayet 2 Eylül'de Levallois'dan ayrılarak cepheden ve Paris'ten uzağa, güneye giden ve gitgide kalabalıklaşan göç kafilesine katıldılar. O gün kaçmakla ne kadar şanslı olduklarını henüz bilmiyorlardı; Fransız ordusu tam da o gün bozguna uğramış, Napoléon teslim olmuş, imparator dahil yüz binden fazla Fransız esir düşmüştü.[23]

Bozgun haberi, Paris'e ancak 3 Eylül gece yarısı sularında ulaştı ve haber yayıldıkça korku ve çaresizlik içinde bağrışan insanlar sokaklara döküldü, bulvarları doldurdu.[24] Ertesi gün pazardı; siyasi liderler, III. Napoléon iktidarına resmen son verilerek kurulacak bir geçici Ulusal Savunma hükümetiyle savaşa devam edilip edilmeyeceğine karar vermek üzere bir araya geldiler. Asıl soru, ordunun böyle bir hamleyi desteleyip desteklemeyeceğiydi. Sorunun cevabı kısa sürede ve büyük bir simgesellikle verilmişti. Silahlı Milli muhafızlar ve Seyyar muhafız birlikleri Seine'in sol kıyısında, meclisin bulunduğu Concorde köprüsü yakınındaki Bourbon Sarayı'na doğru uygun adım yürüyüşe geçmişti. Birlikler saraya yaklaştıkça tüfek dipçiklerinin havaya dikildiği ve bazı askerlerin namlularına dallar sıkıştırmış olduğu görülebiliyordu: Asker, yeni bir yönetim kurulmasına karşı değildi. Binada bulunanlardan biri, 1848'deki coşkunun yankılandığı bir

sesle "Belediye binasına!" diye bağırdı.[25] Kalabalık hızla belediye binasına yöneldi; emektar eylemcilerden Léon Gambetta, binanın bir pencere pervazından Fransız cumhuriyetini ilan etti. Belediye önünde toplanan tahminî 300 bin kişi bunu coşkun bir tezahüratla onayladı. Bir sonraki durak, Napoléon'un Tuileries'deki merkeziydi; altmış bin kişi imparatorluk bayrağını indirmek üzere saraya doğru yürüdü.[26] İmparatoriçe Eugénie çoktan kaçmış, bir yatla İngiltere'ye doğru yol alıyordu.[27] Paris'te yaşayan on binlerce Alman da kaçmıştı veya kaçmaya çalışıyordu; Kuzey Garı {Gare du Nord}, düşman kuvvet damgası yemeden önce kapağı bir trene atmaya çalışan endişeli insanlarla doluydu.[28]

Fakat, korku hiç de yersiz olmamakla birlikte, Paris'te şiddet olaylarına rastlanmıyordu. Şehirde üç yüz bin Fransız askeri vardı, ama bu askerler, tüfeklerini kullanmak yerine çoğunlukla kahvehanelerin ve kadınların gösterdiği ilginin keyfini çıkarıyorlardı; bulvarlarda aylak aylak dolaşan, şarap içen, sigara tüttüren üniformalı askerler görülüyordu.[29] ABD'nin Fransa Büyükelçisi E. B. Washburne, "Bir Şabat günü, birkaç saat gibi kısa bir süre içinde, bir hanedanın düşüşüne ve bir cumhuriyetin ilanına tanıklık ettim ve tüm bunlar bir damla bile kan dökülmeden oldu," diyordu.[30]

Pazar günü, *Fransa İmparatorluğu Resmî Gazetesi*, her zamanki gibi yayımlanmıştı. Pazartesi günü ise *Fransa Cumhuriyeti Resmî Gazetesi* adıyla çıktı.[31] Belki de sessiz sakin dönüşümün son ânı da buydu. Şimdilik sessizlik hâkimdi, ardından fırtına gelecekti.

Marx Fransız Cumhuriyeti'nden, 5 Eylül günü sabah saat dörtte Longuet'den aldığı telgrafla haberdar oldu: "Cumhuriyet ilan edildi. Almanya'daki cumhuriyetçi harekete yol gösterin."[32] Marx da öyle yaptı ve cumhuriyeti tanıması için İngiltere üzerinde baskı kurmaları amacıyla Enternasyonal'in İngiliz üyelerini örgütlemeye başladı. 6 Eylül'de UİB'nin Londra'daki Fransız üyeleri Paris'e doğru yola çıkmıştı; niyetleri, yeni kurulan Ulusal Savunma Hükümeti'nin dibini oymak için liderlik konumlarına kendi adamlarını yerleştirmeye çalışmaktı. Marx bu hareketin tam bir çılgınlık olduğunu düşünüyor ve Lafargue'ın Bordeaux'da olmasına sevindiğini, çünkü aksi durumda muhakkak ki onun da bu işin içinde olacağını söylüyordu.[33] Gerçekten de Lafargue Paris'e dönmek için yanıp tutuşuyordu. Tüm arkadaşları oradaydı, o da harekete atılmayı deli gibi istiyordu. Fakat iki nedenden bunu yapamazdı: Öncelikle, Laura hamileydi ve onu yalnız bırakmak istemiyordu; ikincisi de babası, radikal siyaset ve gazetecilikle geçecek bir hayat için tıp kariyerini bırakma kararı yüzünden ona karşı öfkeden kudurmuş durumdaydı. Laura, Jennychen'e durumun ne kadar rahatsız edici olduğunu anlatıyordu: "Paul, Enternasyonal'e faydalı olabilmek için bir şeyler yapmaya çalıştığı her seferinde babasının zorbalığına maruz kalıyor. Öte yandan, şüphesiz Paris'teki arkadaşları da onu, yanlarında olmadığı için suçluyorlar." Paul, Bordeaux'da *La Défense Nationale* {milli müdafaa}

adlı bir gazete çıkarmaya çalıştı, ama başarısız oldu. Laura "Babasının öfkesini üzerine çekmekten başka şeye yaramayacak bu işe kalkıştığı için canım epey sıkıldı," diyor, yine de ablasına, "Takdir edersin ki böyle bir zamanda kollarını kavuşturup oturamaz" diye yazıyordu.[34]

III. Napoléon teslim olmuştu, ama eski uyrukları henüz teslim olmamıştı. Fransız cumhuriyetçileri ile Prusya birlikleri arasında, Paris surlarında gerçekleşen ilk çatışmanın tarihi 19 Eylül 1870'ti. Karşılaşma, askerleri ricat eden ve şehir merkezine kaçışan Fransa açısından kötü sonuçlandı. Risk almak gereksizdi; bu nedenle Parisliler hemen şehrin kapılarını kapattılar ve Prusyalıların, komutanlarının böyle bir emir vermesi halinde şehre kolaylıkla sızabileceği giriş noktalarını kestiler.

Paris'te, başkentin yabancı askerlerce sarılmış ve ülkenin geri kalanıyla bağlantısının kesilmiş olduğunu bilmekten kaynaklanan tuhaf bir sessizlik vardı. Paris surlarının içinde iki milyon sivil ve binlerce asker vardı, ama kendilerini tecrit edilmiş gibi hissediyorlardı. Büyükelçi Washburne, "Gezinti arabaları ortadan kayboldu, caddeler artık sulanmıyor veya temizlenmiyor, hatta yağmur yağmadan önce Champs-Elysées'de öyle yoğun bir toz vardı ki, önünüzdeki dalı bile zar zor seçiyordunuz" diye anlatıyordu. "Şehir koca bir kamp gibi. ... Her yerde çeşit çeşit silahları, farklı koyulukta ve renkte üniformalarıyla askerler var. ... Tuileries bahçesi top arabalarıyla dolu."[35] Washburne, kimsenin kuşatmanın uzun süreceğine inanmadığını söylüyordu: "Biri, kuşatma altındaki şehrin kapılarının Şubat ayının son gününe kadar kapalı kalacağını söylemiş olsaydı, ona deli gözüyle bakılırdı."[36]

Cumhuriyetin ilanı, Napoléon'un hapse attırdığı muhalefet liderlerinin serbest kalacağı anlamına geliyordu. Flourens de (veya Jenny Marx'ın deyişiyle "*cher* {sevgili} Gustave"[37]) onlardan biriydi. Flourens, Prusyalıların surları aşması ihtimaline karşı hemen bir muhafız birliği oluşturdu. Aslında şehrin yirmi bölgesinin tamamında herkes silahlarını hazır etmişti; kimi Prusyalılara karşı savaşmak, kimi geçici hükümetle muhtemel bir çatışma için cephane depolamak amacıyla. Solcular ve işçiler, Napoléon tarafından atanmış eski Paris askerî valisi General Louis Jules Trochu başkanlığındaki bu hükümete güvenmiyordu.[38]

31 Ekim günü yıkıcı haber, telgrafla evden eve bütün Paris'e ve Fransa'nın uzak bölgelerine yayıldı: Ülkenin dağılmamış son ordu birimi, Metz sınırı yakınlarında bozguna uğramıştı, Paris dışındaki Le Bourget şehrini savunan Fransızlar yenilmişti, hepsinden daha şaşırtıcı olansa Ulusal Savunma Hükümeti Prusya'yla mütareke için pazarlık ediyordu.[39] Paris'ten Marsilya'ya kadar, teslimiyet ihtimaline karşı öfke büyüyordu.[40] Başkentte, durmak bilmeyen yağmurun altında sırılsıklam olmuş kalabalıklar, "Teslimiyete Hayır!" diye bağırarak Belediye Sarayı'na akın etmiş, sadece iki gaz lambasıyla aydınlatılan toplantı salonuna girerek Trochu'nün kovulmasını ve bir Paris komünü ilan

edilmesini istemişti. Ayrıca, başka isimlerle birlikte Louis Blanc, Ledru-Rollin, Victor Hugo, Blanqui ve François Raspail'a, kırk sekiz saat içinde bir seçim düzenleme görevi verilmişti.[41]

Hemen hemen aynı anda, Flourens ile bir grup silahlı adam loş odaya daldı. Flourens bir masanın üzerine çıkarak bir kamu güvenliği komitesi kurulması çağrısı yaptı ve geçici hükümetin üyelerinin tutuklanmasını emretti. Kurşuna dizilmelerini isteyen öfkeli kalabalığın itirazlarına rağmen, canlarına dokunulmayacağına söz verdi. Belediye binasına, kısa süre içinde tam bir kargaşa hâkim oldu; çeşitli talepleri olan farklı gruplar binayı doldurmuştu.[42] Fakat askerî yenilgi karşısında patlama yapan bu yurttaşlık tutkusu uzun sürmedi. Hükümet birlikleri binaya girmek için gizli bir tüneli kullandılar ve Flourens'in adamlarını tutukladılar (Flourens kaçmıştı). Trochu hükümeti yönetimi tekrar ele aldı.[43]

Aslında, Belediye Sarayı'nı basarak hükümeti devirmeye çalışan taşkın kalabalık, Trochu'nün başındaki sorunların en önemsizi sayılırdı. Asıl tehdit, çaresizliği gitgide artan öfkeli yurttaşların bulunduğu sokaklardı. Erzak girişi olmayan Paris'te et kıtlığı başlamıştı. At eti başlıca besindi; halk sonradan katır etine de razı olmuştu. Yiyecek kıtlığını yakacak kıtlığı izledi; Paris sokaklarındaki ağaçlar yavaş yavaş yok oluyordu.[44] Değişim kademeli ve ürkütücüydü ve tıpkı ölümcül hastalıklar gibi zamanla daha da kötüye gideceği kesindi. Ekim ayı sonunda yabancı hükümetler, Fransız başkentindeki vahim durum üzerine Bismarck ile bir anlaşma yaparak vatandaşlarının şehri terk etmesi için bir koridor oluşturulmasını sağladılar. Umutsuz haldeki Parisliler, askerî eskort eşliğindeki yirmi altı arabanın, şanslı bir azınlığı güvenli bir yere taşımasını kasvetli bir sessizlik içinde izledi.[45]

Marx'ların Londra'daki evi, Fransa'dan kaçanlar için mülteci merkezi haline gelmişti. Kasım'da Modena Villaları'ndaki kapılar parça parça gelen sürgünlere açılmıştı; kaçanlar, Enternasyonal bağlantısı üzerinden örgütün babasına gönderiliyordu. Kısa zamanda damlalar göl oldu. Tussy, evin artık bir otele benzemeye başladığını anlatıyordu.[46] İlk sürgünler Prusyalıydı; fakat hemen ardından, kendi ülkelerindeki baskıdan kaçarak Fransa'ya giden, burada da tutunamayıp İngiltere'ye kaçan Ruslar geldi.[47] Dilin "yaşam savaşında kullanılacak bir silah"[48] olduğuna inanan Marx, okumalar yapmak için Rusça öğreniyordu ve şimdi konuşacak kadar da kendine güveni gelmişti. Bir arkadaşına, neredeyse elli iki yaşındaki bir adam için bile bu çabaya değdiğini söylemişti: "Şu anda Rusya'da gerçekleşmekte olan entelektüel hareket, yüzeyin altında bir şeylerin kaynamakta olduğuna işaret ediyor. Zihin ile HALK KİTLESİ arasında, görülmez iplerle kurulan bir bağ vardır."[49]

Marx'ların evine gelen veya evinden çıkan mektup ve yayınlar sel gibiydi. Jennychen, babasını gelişmelerden ve Fransa'daki olayların dışarıda nasıl yorumlandığından haberdar edebilmek için, bir ara -İngiliz, Fransız, Alman,

İsviçre, Amerikan- yüz kadar gazeteye baktığını anlatıyordu.[50] Marx gece üçten önce yatmadığını ve sağlığı berbat durumda olsa da, "böyle önemli tarihsel olayların yaşandığı bir dönemde, böyle önemsiz bir konuyu düşünecek vakti olmadığını!" söylüyordu.[51] Londra'da kalan Enternasyonal üyeleri, Fransa'daki kargaşaya ilişkin bitmek bilmez fikir alışverişleri için Marx'ın çalışma odasında toplanıyordu. Ortak korkuları, aşırı radikallerdeki devrim açlığının, Napoléon'un çevresindekileri sarmış olan savaş hevesi kadar büyük olmasıydı. Bu adamlar 1849'dan beri tarihin kıyısında kalmıştı ve yeniden tarihin merkezine yerleşme fırsatına uzun süre direnmeleri pek mümkün değildi.

Engels, bu faaliyete katılabilmek için, Londra'ya tam zamanında taşınmıştı. Her öğleden sonra Marx'ın evine uğruyordu; düşünceye gömülmüş ikili, ya Marx'ın çalışma odasını bir köşeden diğerine arşınlayarak halıyı X biçiminde aşındırıyor ya da dışarıda, Heath'te yürüyüş yapıyordu. Akşamları Engels, Lizzy ile birlikte Marx'lara gidiyordu.[52] Jennychen'in söylediğine göre, Engels elinin altında olunca Marx'ın sağlığı yıllardır olmadığı kadar iyiydi ve Modena Villaları'ndaki hava genellikle neşeliydi. Kugelmann'a, "Geçen akşam evimizde büyük bir vatanseverlik gösterisi sergilendi," diye yazıyordu. Bu gösteri, Marx ve Engels'in yaptığı bir düetti.[53]

Buna karşılık, Bordeaux'daki Laura kendini yalnız ve çökkün hissediyordu. Paul'ün babası aylardır hasta yatıyor ve hiç çıkmadığı odasında geçirdiği öfke nöbetleriyle herkese işkence ediyordu. 18 Kasım'daki ölümü de eve huzur getirmemişti.[54] Kocasının ölümünden Paul ve Laura'yı sorumlu tutan Madam Lafargue, çifte kin gütmeye başladı. Jennychen'e, bazı ayrıntıların kaleme gelmeyecek kadar acı olduğunu söylüyor, durumunu "Bay Lafargue'ın ölümünden beri, muhterem kayınvalidemden gördüğüm kötü muameleyi, hayatım boyunca görmemiştim" diye özetliyordu. Bir keresinde, Paul'ü annesinin saldırılarına karşı savunmaya çalışırken, Madam Lafargue "hiç de kibar olmayan bir dille" çenesini tutmasını söylemişti. O noktadan sonra işler daha da kötüleşti. Laura, kocasıyla kayınvalidesi arasındaki irade savaşının tam ortasında kalmıştı.

Bu savaş, basit bir ağız dalaşından fazlasıydı. Madam Lafargue, kış soğuğuna rağmen, şimdi yedi aylık hamile olan Laura ile oğlu Schnapps'ın oturdukları veya uyudukları odada ateş yakmalarına izin vermiyordu. Paul'ün annesi, hizmetçisinin Laura ve Schnapps'ın yataklarını yapmasına da müsaade etmiyordu; Paul de bu işi Laura'nın yapmasına inatla itiraz ettiğinden Laura'yla oğlu, hizmetçi nihayet gelip yatakları yapana kadar soğuk odada oturuyorlardı. Laura, kayınvalidesinin yedikleri yemeği, içtikleri şarabı, yaktıkları gazı bile çok görmeye başladığını söylüyordu. Madam Lafargue sonunda Aralık ayında evden ayrıldı; giderken evdeki hemen hemen tüm mobilyaları, tüm ketenleri, tüm mutfak malzemesini de götürmüştü. Laura, tamtakır evde kalakalmıştı, fakat hiç değilse huzur bulduklarını söylüyordu.[55] Bu yeni özgürlük Paul'ün bilhassa hoşuna gitmiş olmalı: Artık siyasi işlerini sürekli kendisini azarlayan

anne babasından saklamak zorunda kalmayacaktı. Onun açısından bakıldığında da zamanlama daha iyi olamazdı.

Başkentteki kuşatma yüzünden geçici Fransız hükümeti Paris'ten Tours'a, oradan da Bordeaux'ya taşınmıştı. Lafargue, arkadaşlarına katılmak ve başkentteki durumu bildirmek için, dramatik bir biçimde Paris'ten sıcak hava balonuyla kaçan Gambetta gibi hükümet üyesi cumhuriyetçilerle düzenli irtibat halindeydi.[56] Zamanını, hayalini kurduğu gazeteye destek bulmak için bir toplantıdan diğerine koşturarak ve Enternasyonal üyeleriyle ve hükümet yetkilileriyle görüşmeler yaparak geçiriyordu. Laura'ya göre, Fransa'nın hâlâ Prusyalıları yenebileceği ve Paris'i kurtarabileceği konusunda iyimserdi.[57]

Zaferden, bir tek, gözünün önündeki yenilgiye rağmen iyimser olabilen Lafargue bu kadar emindi. Paris, bir buçuk santim kalınlığında buz tabakasıyla kaplıydı ve şehir kapılarının ardında top sesleri gece gündüz hiç kesilmiyordu. Ortalıkta, yakında ekmeğin karneye bağlanacağı söylentileri dolaşıyordu. Omnibüsler çalışmıyordu, çünkü omnibüsleri çeken atlar yenmek için kesilmişti. Akaryakıt da bitmek üzereydi. Şehrin içinde kamp kuran birçok asker donarak ölmüştü. Paris'in eskiden bolluk içindeki pazarlarında, "Kedi, sekiz frank... Normal fare, iki frank, uzun kuyruklu fare, iki buçuk frank" yazıları okunabiliyordu. Üstelik alıcısı da eksik değildi.[58]

Şehir dışında olup bitenlere ilişkin haberler de kötüydü. Ordu hızla dağılıyordu. Aralık ayının başında, tek bir çatışmada yirmi üç bin kişinin öldüğü bilgisi Paris'e ulaşmıştı.[59] Büyükelçi Washburne, Lafargue'ın toz pembe tahminlerine karşılık, gerçekçi bir tablo sunuyordu: "Yiyecek sıkıntısı var, araba sıkıntısı var, sokak aydınlatması sıkıntısı var; geleceğe dair iyimser bir beklenti dışında, her şey var." Washburne bu sözleri 23 Aralık'ta, yani Paris kuşatmasının doksan altıncı gününde yazıyordu.[60]

Fransa ve Almanya'daki Enternasyonal üyeleri ve işçiler, kısmen geniş bir kesime ulaşan dayanışma mesajları nedeniyle, daha sıkı bir gözetim altına alınmıştı. Kimi durumlarda, karşı ülkedeki işçilerle savaşmama yolunda verilen taahhütler, ihanet olarak görülüyordu. Marx, 31 Ekim günü Belediye Sarayı'nda yaşanan arbedenin ardından, Fransa'daki geçici hükümetin Prusyalılardan çok "kızılları" yakalamakla ilgilendiğini söylemişti.[61] Yakalananlar arasında, yine, Flourens de vardı.[62] Bu esnada Almanya'da Liebknecht ve Bebel tutuklanmıştı. Temmuz'da Reichstag'da, Bismarck'ın Fransa'yla savaşına kaynak ayırmak amacıyla yapılan bir oylamaya göstere göstere katılmamışlardı. Yine, Kasım'da ek kaynak aktarılması gündeme geldiğinde karşı çıkarak barıştan yana tavır aldılar. Reichstag Aralık ortasında tatile girdikten sonra da tutuklandılar. Suçlama, vatana ihanetti.[63]

Marx Liebknecht'in karısına yazarak, partinin kendisine, aslında, "zulmedilen" tüm Alman vatanseverlere maddi destek sağlayacağını söylüyor-

du.[64] Engels de kadını teselli ediyor ve yoldaşların tutuklanma haberinin zamanlama açısından bilhassa üzücü olduğunu ekliyordu. Çünkü Marx ve Engels aileleri, tam da o gün bir kutlama yapmaktaydı. Jennychen'in yazıları üzerine başlayan sekiz aylık toplantı ve müzakerelerin ardından, İrlandalı mahkûmlara yönelik muameleye ilişkin meclis soruşturmasının afla sonuçlandığını öğrenmişlerdi.[65] Gladstone, İrlandalı mahkûmların bir daha asla İngiltere'ye dönmeme şartıyla salıverileceğini ilan etmişti. O'Donovan Rossa da serbest kalanlar arasındaydı.[66]

Jennychen'in çabaları, hayallerinin ötesinde bir başarıyla sonuçlanmıştı. Onun yazdıkları sayesinde insanlar özgürlüğüne kavuşmuştu. Fakat ne yazık ki, O'Donovan Rossa, kendisini savunmuş olan Jennychen'e hakkını teslim etmedi ve İrlandalı mahkûmların mücadelesinin anlatıldığı tarih çalışmalarında, Jennychen'in katkısı büyük oranda göz ardı edildi. O'Donovan Rossa, özyaşamöyküsünde şöyle yazıyordu: "İngiltere'de hapisteyken, bana yapılan muamelenin açığa çıkarılması tek hayat güvencem olmuştu. Londra'da, Gustave Flourens adlı bir Fransız sürgün vardı. Davamla ... herhangi bir İrlandalıdan daha fazla ilgilendi. ... Maruz kaldığım muamelenin anlatıldığı bir yazıyı Fransızcaya ve Almancaya çevirdi ve Kıta Avrupası'ndaki gazetelerde yayımlanmasını sağladı. Bu durum İngiltere'nin başını ağrıttı ... ve bir soruşturma komisyonu toplanmasına razı oldu."[67] Eğer Jennychen yazar olarak alacağı övgüleri babasından başka birine terk etmek zorunda kalsaydı, bu kişi elbette Flourens olurdu. Ve şimdi hapiste olan Flourens'ti ve hiçbir gazetenin mücadelesi onun serbest kalmasını sağlamayacaktı. Aslında, o sıralar Paris'te hiç kimse tek bir adamın derdiyle ilgilenecek durumda değildi. Bütün şehir saldırı altındaydı.

* * *

5 Ocak 1871'de Prusya topları, Latin Mahallesi'ni vuruyordu.[68] 7 Ocak'a gelindiğinde, Paris'te her gün dört yüz kadar kişi ölüyordu.[69] Kar altındaki başkentin duvarlarına bir afiş asılmıştı; afişte "Halka yol verin. Komün'e yol verin" diye yazıyordu. Trochu ise kendi bildirisinde şöyle karşılık veriyordu: "Paris hükümeti asla teslim olmayacaktır."[70]

Ne var ki, Trochu'nün verdiği güvenceye karşın, teslim olma, tam da Fransız yetkililerinin düşündüğü şeydi. Ulusal Savunma Hükümeti, zayıf ve yorgun düşmüş Fransa'nın, zafer kazanma olasılığı bir yana, Prusya karşısında daha fazla dayanamayacağını açık bir şekilde görüyordu. 18 Ocak'ta iki önemli olay gerçekleşti; Fransa'nın geçici liderleri bu sayede teslimiyetin halka daha kolay kabul ettirilebileceğine inanıyordu: Prusya Kralı Wilhelm, Versailles'daki Aynalı Salon'da, Alman imparatoru ilan edildi (kısa süre sonra da Bismarck İkinci Reich'ın şansölyesi olacaktı).[71] Her Fransız, bu törenin anlamını çok iyi kavrıyordu. Almanya, Fransa'yı çoktan mağlup etmişti.

Bu hayati günün ikinci olayı ise Paris dışındaki bir alanda meydana geldi. Trochu, şehri kuşatan Prusya birliklerine karşı bir hamle yapma konusunda yoğun baskı altındaydı; bunun nedeni, kısmen, şehrin içinde kapana kısılmış aç halktaki kabaran öfkeyi yatıştırmaktı. Trochu, kuşatmayı sonlandırmak için bir şeyler yapıyormuş gibi görünme ihtiyacıyla, tecrübeli Prusya askerlerinin yoğun şekilde tahkim ettiği, Versailles yakınlarında bulunan Buzenval yöresine bir milli muhafız saldırısı gerçekleştirdi.[72] Yaşlılar, delikanlılar ve kadınlar, Prusya hatlarına doğru yürüyen, deneyimsizliklerini coşkuları ve sayılarıyla kapatmaya çalışan erkeklerin sırt çantalarını, tüfeklerini taşıyorlardı. Fransızların kaybı büyük oldu; tahminen on bin kişi hayatını kaybetmişti. Yine de, şaşırtıcı şekilde, Prusyalıları püskürtmeyi ve toprak kazanmayı başarmışlardı. Çaresizlik içinde, kendilerini savunmak için bekleyerek geçirdikleri haftaların ardından bu küçük zafer Fransızları sevindirmişti. Fakat Trochu, ertesi gün, ortada hiçbir neden yokken geri çekilme emri verdi, muhafızları kazandıkları topraklardan çekilmeye zorladı.[73]

Gazeteci Prosper Lissagaray (tüm liderleri eşit şekilde hor gördüğü için olayların genel olarak tarafsız bir tanığı), Paris'e dönen Fransız taburlarının öfkeden ağladığını anlatır. Hükümetin bir katliam olmasını arzuladığı, böylece mağlup olduklarını ilan edip teslim olmayı istedikleri şeklinde dedikodular yayılmıştı. Kısa bir süre sonra Trochu'nün savaşın kaybedildiği açıklamasıyla bu şüphe doğrulanmış oldu.[74] Lissagaray, "Bu ölümcül sözler ağızdan çıkar çıkmaz şehir, önce, sanki canavarca, doğaüstü bir suça bakıyormuş gibi şaşkınlık içinde bakakalmıştı" diye yazar. "Dört ayın yaraları yeniden açılmış, intikam diye bağırıyordu. Soğuk, açlık, bombardıman, siperlerdeki uzun geceler, binlerle ölen küçücük çocuklar, şehrin kapılarına yığılmış ölüm ve tüm bunların sonunda, utanç."[75]

Kendi kendilerini yönetmek isteyen insanlar, Belediye Sarayı'nın önünde toplanmıştı; komün istiyorlardı. Buzenval bozgunundan ve Paris'i savunmak için geç kalınmasından dolayı Trochu'yü suçluyorlardı. Oysa Trochu çoktan geçici hükümet başkanlığından alınmış, yerine sert bir adam olan General Joseph Vinoy gelmişti. Paris'teki muhalefet liderleri hemen bir araya gelip sonraki adımı tartışmaya başladı. Fakat artık olaylar kontrol edilemez bir noktadaydı.[76] Daha önce Flourens'in komutasında olan Belleville taburu yürüyüşe geçmiş ve tabur şehir merkezine yaklaştıkça kalabalık artmaya başlamıştı. 23 Ocak günü, gece saat üçte, kalabalık Mazas hapishanesine saldırarak burada tutulan Flourens'i ve diğer cumhuriyetçi ve radikal liderleri serbest bıraktı.[77] Vinoy'un yanıtı gecikmedi: Hükümet tüm muhalefet kulüplerini kapattı, muhalif gazeteleri yasakladı ve yeni tutuklama emirleri yayımladı.[78] Aç Paris halkı, kuşatmanın 127. gününde Belediye Sarayı'nın önünde toplanıp "Ekmek istiyoruz!" diye bağırdığında, Vinoy'un emrindeki güçler, meydana bakan tüm pencerelerden halkın üzerine ateş açtı. Beş kişi öldü, on sekiz kişi yaralandı.[79]

Aynı gün, Dışişleri Bakanı Jules Favre, çok pahalıya mal olan bu savaşa bir son vermek ve hızla derinleşen toplumsal krizi kontrol altına alabilmek için Prusya'yla mütareke şartlarını görüşmeye başladı. Dört gün süren müzakereler anlaşmayla sonuçlandı ve 27 Ocak'ta Prusya topları ateşi kesti. Paris kuşatması bitmişti. Favre ile Bismarck, geçici hükümetin kısa sürede seçilecek yeni Fransız ulusal hükümeti tarafından onaylanmasını istediği bir ön anlaşmaya vardı.[80] Paris'in anlaşma haberi karşısındaki sessizliği, sağır ediciydi. Mütareke barış anlamına gelmiyordu; teslim olma anlamına geliyordu. Bundan şüphe eden varsa, şehirdeki kalelere bakması yeterdi: Buralarda Alman bayrakları dalgalanıyordu.[81]

8 Şubat'ta genel seçimler yapıldı ve Paris halkı ile Fransa'nın geri kalanı arasındaki uçurum açığa çıktı. Kırsal kesim kuşatmayı yaşamamıştı ve tek istediği istikrardı; zaten daha önceki pek çok seçimde de bu yönde tercih yapmıştı. Seçilen 750 Ulusal Meclis üyesinden 450'si monarşi yanlısı, 150 kadarı cumhuriyetçiydi. Aşırı solda kabul edilen milletvekilleri –sayıları yaklaşık yirmiydi– çoğunlukla Parisliydi. Lissagaray, "Paris, ona düşman olan kırsal kesimin ve düşman bir hükümetin dışında, kendi başına bir ülke olmuştu," diye yazar.[82]

Yeni kurulan Ulusal Meclis, ateşkesin korkunç şartlarını ezici bir çoğunlukla onayladı: Alsace bölgesi ve Lorraine'in büyük kısmı Almanya'ya bağlanacak ve Fransa dört yıl içinde Almanya'ya beş milyar frank –yaklaşık bir milyar Amerikan doları– ödeyecekti. Alman ordusu, tazminat ödenene kadar Fransa'nın doğudaki topraklarında kalmaya devam edecekti. Onların savaşı bitmişti; şimdi Fransız ve Alman hükümetleri, Paris'te güvenliği sağlamak için çalışmaya koyulacaktı.

1 *MECW*, Cilt 49, s. 35.
2 Washburne, *Recollections*, s. 26; Wetzel, *Duel of Giants*, s. 31, 37-38, 96, 110; Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 203-204; Ozment, *Mighty Fortress*, s. 210.
3 Washburne, *Recollections*, s. 33-34.
4 *A.k.*, s. 55.
5 Andreas, *Briefe und Dokumente*, s. 224.
6 *MECW*, Cilt 44, s. 591 (notlar bölümü).
7 Ağustos 1869'da, Genel Alman İşçileri Derneği bölündü ve Sosyal-Demokrat İşçi Partisi kuruldu. Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 48.
8 *MECW*, Cilt 44, s. 3-4.
9 *MECW*, Cilt 22, s. 4.
10 *A.k.*, s. 6.
11 *A.k.*, s. 3-7.
12 *MECW*, Cilt 44, s. 40, 598 (notlar bölümü).
13 *A.k.*, s. 7, 35, 593 (notlar bölümü).
14 *A.k.*, s. 32, 58.
15 Jennychen, hem askerî konulardaki yazılarından, hem de *Le Figaro* gazetesinin "general staff" ifadesini, yanlışlıkla, sanki bu adda bir kişi varmış gibi kullanmasından dolayı Engels'e *General Staff* adını taktığını söylemiştir. {İng. *general staff*, genelkurmay, genelkurmay başkanlığı veya heyeti anlamında.} Andreas, *Briefe und Dokumente*, s. 229.
16 Washburne, *Recollections*, s. 54-55.
17 *A.k.*, s. 59-60.
18 *MECW*, Cilt 44, s. 64-65, 71.
19 Prosper Lissagaray, *History of the Commune of 1871*, s. 1.
20 Washburne, *Recollections*, s. 65.
21 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 69, 72, 74-75, 77.
22 *MECW*, Cilt 44, s. 59.
23 *A.k.*, s. 65.
24 Washburne, *Recollections*, s. 100.
25 *A.k.*, 105-106; W. H. C. Smith, *Second Empire*, s. 56-57.
26 Washburne, *Recollections*, s. 108.
27 *A.k.*, s. 111.

28 *A.k.*, s. 126.
29 *A.k.*, s. 131.
30 *A.k.*, s. 109.
31 *A.k.*, s. 131.
32 Charles Longuet'den Karl Marx'a, 5 Eylül 1870, Moskova.
33 *MECW*, Cilt 44, s. 64-65.
34 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 78-79.
35 Washburne, *Recollections*, s. 140-141.
36 *A.k.*, s. 133.
37 *MECW*, Cilt 44, s. 560.
38 Robert Gildea, *The Third Republic*, s. 3.
39 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 20; W. H. C. Smith, *Second Empire*, s. 57.
40 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 21.
41 Washburne, *Recollections*, s. 208-209; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 22.
42 Washburne, *Recollections*, s. 210; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 23.
43 Washburne, *Recollections*, s. 212; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 25.
44 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 32.
45 Washburne, *Recollections*, s. 201.
46 *REM*, s. 186.
47 Modena Villaları'na gelen genç Ruslar arasında, servetini kaybetmiş bir asilzadenin 25 yaşındaki oğlu olan ve Kafkasya'da hapisten kaçtıktan sonra önce Fransa'ya, ardından İngiltere'ye giden Herman Lopatin de vardı. Rus gençliğinin hayranlık mesajlarını iletmek için Marx'ı arayıp bulmuştu. Ardından, Rusya'dan İsviçre'ye kaçmış olan on dokuz yaşındaki Elizabeth Dmitrieff geldi. Evlendikten sonra adı Elizabeth Tomanovskaya olmuştu ve Cenevre UİB'nin üyesiydi. Buradaki üyeler, onu, Marx'a bir mesaj iletmesi için 1870 yazında Londra'ya yolladı. Marx'ların aile çevresine kabul edildi ve Marx'ın Fransa habercileri ağının parçası haline geldi. *MECW*, Cilt 42, s. 530; Thomas, *Women Incendiaries*, s. 72-74; Carr, *Michael Bakunin*, s. 446.
48 Lafargue, *Karl Marx*, s. 17.
49 *MECW*, Cilt 44, s. 105.
50 Karl Marx, Jenny Marx ve Friedrich Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 171; *MECW*, Cilt 43, s. 548.
51 *MECW*, Cilt 44, s. 81,102.
52 *REM*, s. 90; Lafargue, *Karl Marx*, s. 31.
53 Andreas, *Briefe und Dokumente*, s. 229.
54 Paul Lafargue'dan Karl Marx'a, 1870 (sonları), *IISG*.
55 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 80-82.
56 Washburne, *Recollections*, s. 175, 267.
57 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 82.
58 Washburne, *Recollections*, s. 235, 244, 271, 274.
59 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 31.
60 Washburne, *Recollections*, s. 271.
61 *MECW*, Cilt 44, s. 108.
62 *MECW*, Cilt 22, s. 274 ve Cilt 44, s. 595 (notlar bölümü), 606 (notlar bölümü).
63 *MECW*, Cilt 44, s. 97.
64 *A.k.*, s. 95-96.
65 O'Donovan Rossa, *My Years*, s. 227; Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'a, 27 Ocak 1871, Moskova.
66 O'Donovan Rossa, *My Years*, s. 227.
67 *A.k.*, s. 237-238.
68 Washburne, *Recollections*, s. 290.
69 Alistair Horne, *The Terrible Year*, s. 53.
70 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 33.
71 Bismarck'ın Fransa'yla savaşa girmekteki amacı, kısmen, Prusya'nın askerî üstünlüğünü ve buna bağlı olarak Alman Konfederasyonu içindeki devletler arasında doğal lider konumunda olduğunu ispatlamaktı. Birlikleri büyük başarı kazandı. Gelişmiş silahlar ve muhteşem bir disiplin, Fransız ordusunun işini çabucak bitirmelerini sağladı. Kuzey ve güneydeki Alman devletlerinin meclisleri, Prusya Kralı'nın İkinci Reich İmparatoru olmasını çoğunlukla kabul etti. Prusya'nın Avrupa'daki yeri bakımından da, Fransa zaferi ve Wilhelm'in imparatorluğu, Kıta Avrupası'ndaki askerî ve siyasi gücün Paris'ten Berlin'e geçmesine yol açtı. Prusya artık Fransa'dan her istediğini alabilirdi. Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 41, 65; Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 210.
72 Horne, *Terrible Year*, s. 59; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 34-35.
73 Horne, *Terrible Year*, s. 60; Washburne, *Recollections*, s. 320-321.
74 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 26, 36.
75 *A.k.*, s. 36.
76 Washburne, *Recollections*, s. 323.
77 Horne, *Terrible Year*, s. 61; Washburne, *Recollections*, s. 324; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 37.
78 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 38-39.
79 Horne, *Terrible Year*, s. 61; Washburne, *Recollections*, s. 325.
80 Washburne, *Recollections*, s. 327-328; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 41.
81 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 50.
82 Horne, *Terrible Year*, s. 66; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 56-57.

36. Bölüm

Paris, 1871

> Bu devrimin askeri halktır. Bu halk daha dün, küçük dükkânında, başını dizlerine kadar eğmiş, çuvaldız ya da iğnesini batırıp çıkarıyor ya da demir dövüyordu. Kim bilir kaç kişi, içeride bir insan olduğunu düşünmeden, buna hiç inanmadan, buradan geçmiştir?
>
> *André Léo*[1]

1 Mart Günü, Prusya güçleri Paris'e girip Champs-Elysées'de yürüdüğünde, Işıklı Şehir'in üstüne karanlık çökmüş durumdaydı. Binaların ön cephesi siyah bayraklarla giydirilmiş, dükkânlar kapanmış, gaz lambaları söndürülmüştü; Prusyalılara hizmet vererek birkaç kuruş kazanmayı uman seks işçileri, yakalanırlarsa ortalık yerde kırbaçlanıyordu. İstilacıları beslemeye cüret eden *café*'ler yağmalanıyordu. Taşra gazeteleri, başkentin her yanını sarmış olan suç ve kundaklama olaylarını uzun uzun tasvir etse de, gerçekte ortalıkta bir suç yoktu. Görünürde bir yaşam belirtisi yoktu. Paris yeraltına inmiş, savaşa hazırlanıyordu.[2] Ocak'taki Buzenval katliamı yüzünden hâlâ çok öfkeli olan milli muhafız birimleri, el altından bulabildikleri tüm silahları bir araya toplamıştı; bunların arasında şehrin çeşitli yerlerine dağıtılmış 250 kadar top vardı.[3] Vatandaşlar da silahlanmıştı; cephane hazırlıyor, binalar kadar yüksek barikatlar kuruyorlardı. Erkekler, kadınlar ve çocuklar; herkes süratle ve sessizce çalışarak savunmaya hazırlanıyordu.[4]

Hükümet, geri dönmek çok tehlikeli olacağı için Paris'in güneybatısındaki Bordeaux'da kalmıştı; buradan çıkardığı kararnameler, belki Prusyalı birliklerin başkente girmesine izin veren mütarekeden bile daha tahrik edici oluyordu. 13 Mart'ta, Kasım'dan itibaren ödeme tarihi gelmiş olup olaylar yüzünden tahsilatı ertelenmiş tüm borçların ödenmesi gerektiği duyurulmuştu. Bu, kuşatma yüzünden çalışamayan, ellerinde kalan son birkaç kuruşla ancak kedi ya da sıçan eti alabilen Parislilerin, geriye dönük olarak birçok ayın kirası, vergileri ve sayısız başka faturayı ödemek için para bulması gerektiği anlamına geliyordu.

Ayrıca, ortalıkta milli muhafızların maaşlarının iptal edileceğine dair bir söylenti vardı.[5] Borç kararnamesinin yayımlandığı gün, hükümet aynı zamanda altı gazetenin daha kapatılması emrini vermiş, ayrıca Flourens'le Blanqui'nin de aralarında olduğu, Ekim'de Belediye Sarayı'nın ele geçirilmesi olayına karışmış olanları idama mahkûm etmişti.[6]

Buna karşılık, Paris, renkli bir patlamayla kafa tutmuştu. Gazeteleri ellerinden alınan insanlar, şehrin duvarlarını rengârenk afişlerle donatıyor, her yeni bildiri çıktıkça, etrafında toplanan vatandaşlar bunları büyük bir hevesle okuyordu.[7] Bunlardan biri de Flourens'in, aldığı ölüm cezasına yönelik cevabıydı:

> Bana karşı verilmiş olan hükmün karşısında, anayasada yer alan tüm hakların çiğnenmesini var gücümle protesto etmek benim hakkımdır. (...) Diğer yandan, özgürlüğün, şehitlerin kanıyla güçlendiğini uzun zaman önce öğrendim... şayet benim [kanım], bu lekeyi Fransa'nın üstünden temizlemeye ve halk ile özgürlüğün birliğini pekiştirmeye hizmet edebilecekse, gönüllü olarak kendimi bu ülkenin suikastçılarına ve Ocak katillerine sunuyorum.[8]

Paris, böyle gönüllü insanlarla doluydu –300 bin kadarı milislerde ve daha birçoğu, toplam 250 milli muhafız taburundaydı.[9] Ayrıca bıçaklar, kazıklar ve sopalarla silahlanmış durumdaki vatandaşlar vardı, bunlar evlerinin kapısında sarayların girişini bekleyen nöbetçiler gibi tetikte bekliyordu. Paris'in savunma sınavı verildiğinde, bunlar önemli bir rol oynayacaktı.

18 Mart günü, saat sabaha karşı üçte Fransa hükümeti Paris'e 25 bin asker gönderdi. Şehrin sakinleri uyurken, dört bir yana dağılan askerler milli muhafızların ağır toplarını ele geçirdi. Saat altı olduğunda, hükümet isyancıların toplarını kontrol altına almış, ancak buna ister şans, ister kader ya da isterseniz beceriksizlik deyin, askerler silahları güvenli bir noktaya çekmek için at getirmemişti. Onlar atların gelmesini beklerken Paris'in kadınları uyandı. Askerlerin topları alıp kaçmaya çalıştığı haberi, her sabah şehirde kapı kapı gezen sütçü kadınlar aracılığıyla evden eve yayıldı. Kısa sürede, evlerin çatılarından trampetler birbirine alarm vermeye başlamıştı.[10]

Adamlarının yapmaya çalıştığı şey yüzünden, Montmartre'da, kadınlarla çocuklar General Claude Lecomte'un etrafını sarmış ve öfkeyle bağırıp çağırmaya başlamıştı. General, toplananları aşağılayarak, birliklerine kalabalığa ateş açma emrini vermiş,[11] fakat kadınlar genç adamlara meydan okuyarak "Bize ateş mi edeceksiniz?" diye bağırmıştı. Askerler ateş açmadı. Fransızlara karşı çarpışmaya istekli değillerdi, hele Fransız kadınlarına karşı hiç. Kimileri geçen Temmuz'dan beri savaştaydı. Kimileri, hükümetten Parisliler kadar tiksiniyordu. General, kadınlarla yoldaşlık kurmaya başlayan askerlerin kontrolünü kaybetmişti. Milli muhafızlar tarafından rehin alınmış ve adamlarının, topları da geride bırakarak şehri terk etmesini isteyen bir emri imzalamaya mecbur bırakılmıştı.[12]

Öğlen olduğunda, on adet eksikle toplar yeniden Parislilerin kontrolü altındaydı.[13] Fakat trajik biçimde, o ana dek kontrol altında kalmış olan kalabalığın buradan itibaren gözü dönmüştü. Lecomte ve bir diğer general, Clément Thomas, azgın kalabalığın bastırmasıyla, infaz edilmişti.[14] Bu çok ciddi bir hataydı: Bu iki adamın öldürülmesi, hükümete gözünü kırpmadan, bütün gücüyle saldırmak için ihtiyacı olan meşru sebebi gümüş tepsiyle sunmuştu.

Kaçınılmaz misilleme eyleminden önceki aralıkta, 26 Mart'ta, Parisliler kendi yöneticilerini seçmek için oy vermişti. Ertesi gün, yaklaşık iki yüz bin kişi yeni liderlerini selamlamak için Belediye Sarayı'nda toplanmıştı. Seçilmişler, gösterişli bir şekilde omuzlarından dökülen kırmızı şallarla sahneye çıkıp isimleri ciddiyetle okunurken, heyecan içindeki kalabalık çıt çıkarmadan izlemişti. Nihayet, Paris'in yöneticileri bir araya gelince, içlerinden biri "Halk adına Komün ilan edilmiştir!" diye bağırmış ve zafer sarhoşluğu içindeki dev kitle, hep bir ağızdan "*Vive la Commune!*" {Yaşasın Komün!} diye karşılık vermişti. Başlıklar havada uçuşuyordu. Toplar patlıyor, pencere ve çatılarda bayraklar dalgalanıyor, binlerce el mendil sallıyordu.[15]

Bu sırada, önderlerinin artık başkentin daha yakınında, Versailles'da bulunduğu ulusal Fransız hükümeti, 1 Nisan'da şehri zor kullanarak geri almaya karar vermişti. Devletin emrindeki komutanlar, Paris direnişini yabancı tahrikçilerin işi olarak göstererek gönülsüz birlikleri hazırlamaya çalışıyordu. Birlikler, Fransız kardeşlerine karşı çarpışmış olmayacaktı, aralarına sızmış olan yabancılara karşı savaşacaklardı.[16] Elebaşı olarak belirledikleri bir yabancı da vardı: Mart ayından bu yana, Fransız, İngiliz ve Alman basınında Marx'ı, Enternasyonal'in Paris'teki etkinliklerini ve dolayısıyla Paris sokaklarındaki eylemleri yöneten kişi olmakla suçlayan haberler çıkıyordu. "*Le Grand Chef de l'Internationale*" {Enternasyonal'in Büyük Şefi} başlıklı bir haberde, "Herkesin bildiği gibi, kendisi Alman, hatta daha kötüsü, Prusyalıdır," deniyordu. Haber, Marx'ın (kendisinin Berlin'de yaşadığı yazılmıştı) Paris'te yapılacak eylemler hakkında UİB'nin bir üyesine yolladığı mektuba polis tarafından el konulduğunu bildiriyordu.[17]

Marx bu haberlerden fazla rahatsız değildi; tek kaygısı, bunların Paris'teki durumu daha da kötü hale getirmesi veya buraya dek aralarındaki dayanışmayı korumuş olan Fransız ve Alman işçilerini bölmesiydi. Bu düşünceyle, kendisine atfedilen mektubun polis tarafından, besbelli ki Enternasyonal'i bir şekilde şiddete karıştırmak niyetiyle oluşturulmuş sahte bir belge olduğunu kamuya duyuran bir bildiri yayımladı.[18] Fakat yalanlamasına rağmen, basında benzer haberler çıkmaya devam ediyordu. Nisan ayında, Laura babasına bir Fransız gazetesinde çıkmış, hınç dolu bir haber yollamıştı. Haberde şöyle deniyordu: "Almanya'dan yeni gelen bir haber, burada büyük olay yarattı. Ele geçirilen hakiki deliller göstermektedir ki, *Enternasyonal'in* en etkili liderlerinden biri

olan Karl Marx, 1857'de *Kont Bismarck'ın gizli sekreterliğini* yapmıştır ve eski *patronuyla* bağlantısını hiç koparmamıştır."[19] Böylelikle Marx, aynı anda, hem baş komünist hem de Batı Avrupa'nın en güçlü gericisinin gizli adamı olmuştu; başka bir deyişle, hangi tarafta olunursa olunsun, bir tehditti.

2 Nisan, saat gece birde Fransız hükümetinin silahlı kuvvetleri Paris'e ateş açmış, uyuyanlar top sesleriyle ayağa fırlamıştı. *Fédérés* denilen savunma milisleri hemen konum almış, siviller barikatlara koşmuş, trampetler silah başı çağrısı için çalmaya başlamıştı. Sabah sekiz olduğunda Sağ Yaka'da 20 bin, Sol Yaka'da 17 bin kişi, saldırıya karşılık vermek ve Fransız ulusal birliklerinin üstüne yürümek için toplanmıştı. Direniş silahlı ve örgütlüydü, ancak başlarında onları idare eden kimse yoktu; bir savaş planı geliştirmiş olması beklenen Parisli yetkililerin elinde hiçbir şey yoktu.[20]

Flourens, bütün azmiyle, 3 Nisan'da devlet güçlerine karşı yapılan bir hamlede bin kadar adama önderlik etmişti, ama grup kolaylıkla geri püskürtülmüştü; *fédéré*'ler saldırı altında kaldıkları anda safları bozup kaçışmışlardı. Flourens, çarpışma sırasında bütün gücünü harcamış ve askerlerin korkaklığı yüzünden morali bozulmuş durumdaydı.[21] Yaveri, dinlenmek için bir otele girmesi konusunda onu ikna etmiş, ama otelci içeride bir isyan liderinin olduğu konusunda devleti bilgilendirerek kendisini ele vermişti. Polis ve devletin askerleri, otele baskın yaparak yaveri doğruca öldürmüşlerdi. Ardından, cebinde buldukları annesinin mektubundan kimliğini tespit ettikleri Flourens'i gözaltına almışlardı. Olaya tanıklık eden bir İngiliz turistin anlattığı kadarıyla, polislerden biri, "Flourens bu!" diye bağırmıştı. "Yakalayın, bu kez kaçamaz!" Gerçekten de Flourens otelin bahçesini bile geçememişti. Tanığa göre, silahlı yirmi adam karşısındaki sakin görünüşü kendisini sorgulayan subayı o kadar öfkelendirmişti ki, kılıcını kaldırıp Flourens'in başına indirmişti. Kendisi yerde, çamurun içinde yatarken başka bir subay, tabancasının namlusunu Flourens'in gözüne dayamış ve tetiği çekmişti.[22]

Flourens'in ölümü, Fransız hükümetinin Paris'e karşı savaşında elde ettiği ilk ödüllerden biriydi. Flourens ve yaverinin cesetleri bir arabaya atılıp Versailles'a götürülmüş, burada kibar hanım ve beyler –bunlar zamanında nasıl imparatorun şakşakçısı olmuşsa, şimdi de hükümetin şakşakçılığını yapıyorlardı– sergilenen cesetleri sevinç çığlıklarıyla karşılamıştı.[23] Paris'te afişler ilk anda Flourens'in ölümünü duyurmamış, sadece Versailles'a gittiğini belirtmekle yetinmişti. Herkes bunun zafer anlamına geldiğini düşünmüş ve üç yüz kadın, sevinç içinde Champs-Élysées'ye çıkarak kendilerinin de Versailles'a gideceklerine ant içmişti. Ancak ertesi gün, zafer zannedilen şeyin aslı ortaya çıktı. Flourens ölmüş, ayrıca dokuz asker daha ele geçirilip infaz edilmişti.[24]

Lissagaray, Paris uğruna verilen savaşın 3 Nisan'dan itibaren seyir değiştirdiği fikrindeydi. Başlarına generallerinin geçeceğini ummaktan vazgeçen

Parisliler, savunma işini kendi ellerine almışlardı.[25] 5 Nisan'da çıkan bir afişte şöyle yazıyordu: "Eğer siz de ot gibi cahil yaşamaktan ve sefalet içinde sürünmekten bıktıysanız; eğer çocuklarınızın atölyeler ve savaş meydanları için yetiştirilen hayvanlar değil de gerçek birer insan olduğunu ve kendi emeklerinin ürününü kendilerine aldıklarını görmek istiyorsanız; eğer eğitim veremediğiniz, kendilerine arzuladığınız gibi bakamadığınız kızlarınızın para aristokratlarının kollarında birer zevk aracı olmasını istemiyorsanız; eğer artık adaletin hüküm sürmesini istiyorsanız; işçiler, akıllı olun ve ayağa kalkın!"[26]

Ertesi gün yapılan cenazede gömülen, sanki yalnızca çarpışmada ölenler değil, aynı zamanda Parislilerin yıkılmış olan umutlarıydı. Lissagaray, kızıl bayraklarla donatılmış, her biri otuz beş tabut taşıyan üç cenaze aracının Père-Lachaise Mezarlığı'na yol alışını şöyle anlatıyordu: "Yarının dulları, bugünün dullarının koluna girmiş," çarpışmada düşenler için hazırlanan toplu mezara birlikte yürümüştü. "Bulvarları dolduran bizler iki yüz bin kişi kadardık, yüz bin kişiyse pencerelerden bizi izliyordu."[27]

Flourens, ertesi gün Père-Lachaise'e gömülmüştü.[28]

Flourens'in ölüm haberi, Londra'ya 5 Nisan'da ulaştı. *Daily Telegraph* gazetesi, "Pazartesi günü elde edilen başarılı sonuçlar, belirtildiğine göre isyancıların en gözü pek ve pervasız elebaşlarından biri olan Bay Flourens'in ölümüyle taçlandırılmıştır. Bay Flourens'in cesedi Versailles'da bulunmaktadır," diye yazmıştı.[29] Marx'ların evindeki matem havası kurşun gibi ağırdı, özellikle de Flourens'i "cesurların en cesuru" olarak anan kadınlar arasında.[30] Jennychen, böylesi bir adamın küçük burjuva bir otelci tarafından ele verilip kendi yurttaşları tarafından katledilmesinden ötürü çok hiddetliydi.[31]

Bir sonraki gün, Marx Liebknecht'e Tussy'yle Jennychen'in Fransa'ya gitme kararı aldığını söylemişti.[32] Paris'teki durumun günden güne kötüleştiği hakkındaki haberleri haftalarca dinledikten sonra, Flourens'in ölüm haberi kuşkusuz onları harekete geçirmişti. Gençliklerinde Karl ve Jenny gibi, Marx kızları da bir ayaklanmanın dışında oturup bekleyecek tipler değildi; çarpışmaya katılmasalar bile, yakınında olmaları gerekiyordu. Gitmek için ayrıca kişisel bir sebepleri de vardı: Laura'nın bir oğlu daha olmuştu ve çocuğun durumu çok iyi değildi. Paul, neşeli bir havayla Laura'nın bebeği emzirmeye çalıştığını yazmıştı,[33] ama aile bu haberi dehşetle karşılamıştı. Laura'nın hasta olduğunu biliyorlardı ve özellikle Jenny, kendisinin Fawsky'yi sağlığına kavuşturmak için emzirirken verdiği boş çabaları hatırlamadan edememişti.

François Lafargue'ın ölümünden sonra, gerçekten de Paul'e, evlendiğinde kendisine verilmesi gereken yüz bin frank miras kalmıştı, ama bunun büyük bölümü gayrimenkul, hisse ya da tahvil şeklindeydi.[34] Bu sebeple, aile, Laura'nın ne maddi ne de kişisel olarak, içinde bulunduğu bu son krizi atlatmak için ihtiyaç duyduğu desteği alamadığından endişeleniyordu. Paul'ün mektupları ta-

mamen siyasi yorumlar ve duyurularla dolu oluyordu; ayrıca, şimdi hükümet Versailles'a yerleştiği ve Paris'te bir komün kurulduğu için, belli ki Bordeaux'da durmak istemiyordu. Laura düz bir tavırla "Yalnız olmaya alışığım. Paul zaten aylardır eve çok nadir geliyor ve ben de son altı ya da sekiz aydır neredeyse hiç çıkmıyorum," diye yazmıştı.[35]

Jenny ve Marx'ın, Tussy'yle Jennychen'in bu yolculuğa çıkmasıyla ilgili çekinceleri olduysa bile, Jennychen Paul'ün Paris'te olduğu haberini alınca bunlar uçup gitmişti. Tam da Bismarck, başkenti kontrol altına almak için altmış bin Fransız tutsağı serbest bıraktığı sırada, oraya dönmeye karar vermişti. Laura, Nisan başlarında gittiğinden beri ondan haber almadığını yazmıştı:

> daha fenası, zavallı bebeğim o kadar hastaydı ki, sekiz on gün boyunca her an ölebileceğini düşündüm. Son bir iki gündür daha iyi ve iyileşmeye devam edeceğini düşünüyorum. Son bir haftadır, bütün gün kucağımda onunla odanın bir ucundan diğer ucuna yürüyor ve geceleri beşiğinde sallıyorum. (...) Paul'e gelince, ne düşüneceğimi bilmiyorum. Bu kadar uzun kalma niyetiyle gitmediği muhakkak. Ama belki de istese de gelemiyordur ya da barikatları görünce savaşa katılma arzusuna kapılmıştır. Onunla olsaydım merak etmezdim ve aldırmazdım, zaten onunla olsaydım ben de savaşa katılırdım.[36]

Jennychen bunun üzerine derhal Fransa'ya gitmeye karar vermişti; Kugelmann'a itiraf ettiği kadarıyla, şayet anne babası kabul etmeseydi, gizlice kaçacaktı.[37]

Jennychen'le Tussy, yola çıkmak için gerekli hazırlıkları yaparken her tarafta tersliklerle karşılaşmışlardı. Londra buharlı gemisi Fransa'ya gidecek mallarla dolmuştu ve kaptan yolcu almayı reddetmişti. Tek seçenekleri, 29 Nisan'da Liverpool'dan kalkacak bir tekneydi ve mevcut koşullar düşünüldüğünde, bu bekleyişin uzunluğu Jennychen için çok ıstırap vericiydi. Arkasından, Fransa'da da sorunlarla karşılaşacaklarını keşfetmişti: Limandan geçen tren yolları ya kesilmiş ya da tamamen birliklerin kullanımına verilmişti. Ayrıca, Tussy'yle ikisinin pasaporta ihtiyacı olacaktı, Fransa'ya pasaportsuz kimse alınmıyordu.[38] Ama Jenny ve Eleanor Marx adıyla yolculuk yapmaya cesaret edemezlerdi, dolayısıyla eğer Laura'yı korkunç yalnızlığından kurtarmak istiyorlarsa, sahte belgelere ihtiyaçları vardı.

Lafargue'ın Paris'e gidiş sebebi açık değil. Kimileri bir kitap için araştırma yapmak istediğini, kimileriyse Bordeaux'da bir ayaklanma için Komüncülerin onayını almaya gittiğini söylemişti.[39] Sebep her ne ise, tesadüf eseri tam da bazı karışıklıklar yaşandığının bildirildiği 18 Nisan civarında Bordeaux'ya dönmüştü: Polis memurları alıkonulmuş, piyade kışlaları taşlanmış ve "*Vive Paris!*" {Yaşasın Paris!} sesleri duyulmuştu.[40] Bu, Paul'ün ayaklanması mıydı? Görünen o ki, karışıklık için Enternasyonal casuslarını suçlayan bölge polisi bu fikirdeydi. Siyasi eylemlerini gizlemek gibi bir çabası olmayan Lafargue, Komün'ü destekleyen afişler asmış ve hatta UİB'nin bir üyesi olarak belediye seçimlerine

katılmıştı (ve kaybetmişti). Polis, herhalde kimseyi fazla şaşırtmaksızın, aşırı uçta yer aldığını düşündükleri bu adamın hemen tutuklanması gerekip gerekmediğine karar vermek için bir soruşturma başlatmıştı. Aleyhinde bilgi verenlerden biri, Lafargue'ın Enternasyonal'e üye topladığını ve her akşam, toplantılarına katıldığını söylemişti. Bunların tutuklama için yeterli gerekçe oluşturup oluşturmadığına karar veremeyen Bordeaux polisi, dosya hakkında komşu bölgeden daha üst düzey bir yetkili olan Émile de Kératry'ye danışmıştı.[41]

Tüm bunlar olurken, Williams soyadıyla seyahat eden Jennychen'le Tussy, dalgalı denizde dört gün süren bir yolculuktan sonra, 1 Mayıs 1871'de Bordeaux'ya vardı. Jennychen yolun büyük kısmını hasta geçirmiş, ama artık on altı yaşında olan Tussy, sahte isimle yolculuk yaptığı bu maceranın tadını çıkarmıştı. Jennychen, anne babasına Tussy'nin sabahtan akşama kadar güvertede denizcilerle konuşup kaptanla sigara içerek vakit geçirdiğini anlatmıştı. Engels, yolculuktan önce gemide burjuva İngiliz kızları rolünü oynamalarını tavsiye etmiş, onlar da buna büyük bir başarıyla uymuştu. "Gemide bize prensesler gibi muamele ettiler," demişti Jennychen kıkırdayarak. "Kaptanın yardımcıları ve garsonlar bize örtü, tabure ve yastık getirmek için birbiriyle yarışıyor, kaptansa ne zaman görülecek bir şey olsa elinde dürbünüyle yanımızda bitiyordu; hatta koca koltuğunu benim için kıç güvertesine taşıttı." Fransa'ya vardıklarında ise herkes onları Parisli sanmıştı ve bu sayede pasaportlarını göstermek ya da burjuva rolüne bürünmek zorunda kalmamışlardı.[42]

Gelince buldukları Bordeaux, aynı anda hem dikkati çekmeyecek kadar sakin –*café*'ler doluydu, domino ve bilardo oyunları kesintiye uğramadan sürüyor, restoranların yemekleri keyifle yeniyordu– hem de çok ürkütücüydü. Tüm taşra kentlerinde olduğu gibi, kışkırtıcılar iş başındaydı ve isyankâr eğilimleri olanlar izleniyor, isimleri şüpheliler listesine ekleniyordu.[43] Taşra idarecileri, son bir saldırıyla ayaklanmayı bastırdıktan sonra tutuklamak ya da infaz etmek için vızır vızır isyan liderlerini belirlemekle meşgul olan Versailles yönetimine uyuyordu.

Paris kuşatmasının başında, Marx ve Engels isyana karşı uyarıda bulunarak bunun tamamen beyhude olacağını söylemişti. Ancak Nisan ayına gelindiğinde, Komün'ü artık gerçek bir kahramanlık örneği olarak görüyor, kaybedeceklerini öngörmelerine rağmen Parislilere alkış tutuyorlardı. "Bu Parislilerin içinde nasıl bir direnç, nasıl bir tarihsel girişkenlik, nasıl bir fedakârlık yeteneği var!" demişti Marx. "Dış düşmanlardansa içerideki hainlerin sebep olduğu altı ay süren açlık ve perişanlığın ardından, Fransa ve Almanya arasında hiç savaş olmamış ve düşman hâlâ Paris kapılarında değilmişçesine, Prusya süngülerinin altında ayağa kalktılar! Tarih daha önce böyle bir yücelik örneği görmemiştir."[44]

Mayıs'ın başında, Paris'te hava o kadar güzeldi ki ortalık bir karnavala dönmüştü. Top sesleri ve düşen güllelerin gümbürtüsü, şehrin saldırı altında olduğunu sürekli hatırlatıyordu, ama aynı anda, Bastille Meydanı'nda yapılan zencefilli çörek festivali o kadar iyi geçmişti ki, süresi bir hafta uzatılmıştı. Çocuklar salıncaklarda gülüşerek havalanıyor, kadın ve erkekler önlerindeki belirsiz geleceği bir an için unutarak çarkıfeleği döndürüyordu; tüccarlarsa kurşun ve top mermisi yapımında eritilmek üzere tencerelerini bağışlamış olan ev kadınlarına ucuz ev gereçleri satarak epey güzel iş yapmıştı.[45] Komün'ün kültür biriminde çalışan sanatçı Gustave Courbet, 16 Mayıs'ta Sağ Yaka'da, Tuileries'nin kuzeyinde bulunan Vendôme Meydanı'nda insanların kafasını dağıtacak bir başka eğlence düzenlemişti: Bando grupları şarkılar çalarken erkekler, Fransızların 1805'te Austerlitz'te kazandığı zafer onuruna I. Napoléon'un diktirdiği sütunun devasa direğini kesmek için testerelerle saatlerce uğraşmıştı. Nihayet direk yıkılmış, Bonaparte'ın kafası yerlerde yuvarlanmıştı; insanlara giyotinden düşmüş gibi göründüğüne hiç şüphe yok. Mest olan kalabalık, memnuniyetle kükremişti.[46]

Son olarak, 21 Mayıs'ta, Tuileries bahçelerinde büyük bir akşamüstü konseri verilmişti. Kadınlar bahar giysileri içinde baş döndürücü görünüyordu – Lissagaray, onlar saray bahçesinin yeşil yolaklarını aydınlatırken, çok yakında, Concorde Meydanı'nda hükümetin patlayan toplarının, beklenmedik (ve istenmeyen) gümbürtüler yarattığını söylemişti. Buna rağmen, binleri bulan kalabalık dağılmamıştı.[47] Parisliler, bunun bir süre için görecekleri son şenlik olacağını hissetmiş olmalı. Gerçekten de, konsere gidenler habersizce eğlenirken, Versailles birlikleri Paris'e karşı büyük bir taarruza kalkmıştı. O güneşli öğle sonrası, saat üç olduğunda yetmiş bin hükümet askeri beş ayrı kapıdan girerek şehrin dört bir yanında kümelenmeye başlamış, ayrıca ağır silahlarla donatılmış gambotlar, Seine nehrinde ateşe hazır şekilde konum almış durumdaydı.[48]

Paul Verlaine, Komün'ün basın bürosunda çalışıyordu ve haberi ilk olarak rüyasında birliklerin Paris'in içinde olduğunu gören karısından aldığını söylemişti. (Sonuç olarak Verlaine bir şairdi.[49]) Haber daha alışılmış yollardan yayılınca, erkekler, kadınlar ve çocuklar barikatlara ve topların başına koşmuş, silahları ellerinde Versailles güçlerinin Haussmann'ın büyük bulvarlarından gelişini beklemeye koyulmuşlardı. Böylece, La Semaine Sanglot {Kanlı Hafta} başlamıştı.

Beş gün boyunca, Paris'te savaştan başka hiçbir iş yapılmadı. Cephe ya da cephe gerisi diye bir şey yoktu; çarpışma her yerdeydi. Beline kadar soyunmuş, barut tozundan yüzü gözü kararmış adamlar, iki ellerinde kibritlerle soluk soluğa bekliyor, bu sırada yoldaşları ateşlenecek olan silahı dolduruyordu.[50] Bir noktada açılmış gediği örtmek için bin beş yüz kadın toplanmış kum torbaları dikiyor; başkaları, baruttan kararmış elleri ve tüfeklerin çürüttüğü omuzlarıyla barikatların tepesine çıkıyordu. Babaları öldürüldüğünde silahlarını oğulla-

rı alıyor ve ateş etmeyi sürdürüyordu.[51] Kimse görevden muaf değildi, savaştan uzak durabilen kimse yoktu.

Versailles güçleri, Mart'ta General Lecomte ve General Thomas'nın öldürülmesinin karşılığı olarak, Montmartre'da kırk iki erkek, üç kadın ve dört çocuğu infaz etmişti; devlet destekli cinayetlerin en çok tercih edilen yeri, Rosiers Sokağı'ndaydı. Her gün, ele geçirilen Komüncüler bütün Paris'e tepeden bakan bu noktaya getirilir, kurşun delikleriyle dolu duvarın önüne yerleştirilir, ateş edilir ve St. Denis Sokağı'na inen yokuştan aşağı fırlatılırdı.[52] Komüncülerin de işlediği bazı zulümler olmuştu. 25 Mayıs'ta Paris başpiskoposu ve beş papaz, ulusal muhafız birimleri tarafından infaz edilmişti; birimler bu konuda yetkinlikten o kadar uzaktı ki, başpiskoposu beş atışa rağmen öldürememişlerdi. Nihayet, süngülerle vücudunu paramparça ettiler.[53] (UİB, Londra'dan, cinayetlerin emrini vermekle suçlanmıştı.[54])

Hafta ortasına gelindiğinde, Paris alevler içindeydi: Tuileries, Kraliyet Sarayı, Adalet Sarayı, Louvre'un bir bölümü. Şehirde gaz lambası yoktu, ama gece gün gibi aydınlıktı; Hausmann'ın büyük şehir planı üzerinde turuncu-kırmızı parıltılarıyla dehşet saçan alevler yükselmişti.[55] (Ateşi başlatmak için sekiz bin kadının, patlayıcı dolu şişelerden benzin doldurulmuş yumurtalara, ellerine ne geçtiyse kullandığı yolunda söylentiler vardı. Kundakçı kadınlar masalı, çıldırmış durumdaki şehirde ağızdan ağıza yayılan yüzlerce söylentiden yalnızca biriydi.[56]) Haftalardır süren su kıtlığı alevlerin büyümesine katkıda bulunuyordu, ama çarpışmanın beşinci gününde, âdeta gök yarılmış ve yağmur yağmaya başlamıştı. Böylece, savaş başladığı gibi, hızla sona erdi. Her şey bitmişti. Çok fazla insan ölmüş, Paris fazlasıyla yıkım yaşamıştı.[57] Versailles birliklerinin başı, Başkomutan Mareşal MacMahon'un, 28 Mayıs'taki duyurusu şöyleydi: "Parisliler, Paris kurtarılmıştır."[58]

Tüm bunlar olurken, Marx Komün'le ilgili işlere gömülmüştü. Kugelmann, Engels'e yazıp Marx'ın sağlığından endişe ettiğini söylemiş, fakat Engels onu yatıştırmıştı: "Marx'ın yaşam biçimi kesinlikle insanların zannettiği kadar çılgın değil. Savaşla birlikte kapıldığı heyecan sürse de, ağır kuramsal konular üzerinde çalışmayı bıraktı ve oldukça makul bir hayat sürüyor."[59] Aslında, Engels'in yakında olması, Marx'ın nihayet üstündeki yükü paylaşabileceği birinin bulunduğu anlamına geliyordu. İkisi de UİB'nin Avrupa ve Amerika'daki üyeleriyle yazışıyor ve artık Enternasyonal'le ilgili işler hakkında, Londra'da ikisine birden danışılıyordu. Marx'ın hâkimiyetinde olan grup, şimdi Marx ve Engels'in ortak işi haline gelmişti.

İki adam, Paris'teki olayları sık sık Londra-Fransa arasında gidip gelen Alman bir tüccar[60] ve Marx'ın görev için birçok defa Paris'e gönderdiği, ancak sonunda savaşa katılmak için orada kalan Elizabeth Dmitrieff Tomanovskaya adlı göz alıcı bir Rus aracılığıyla takip etmişti.[61] Marx'ın ayrıca Bismarck'a

yakın bir kaynağı da vardı; Komünist Birlik'ten tanıdığı bu arkadaşı, Alman tarafının hamleleri hakkında kendisine bilgi veriyordu.[62] Jennychen de, kızı J. Williams'tan A. Williams'a yazılmış mektupları Bordeaux'dan Londra'ya göndermeyi başarıyordu. (Marx, yazıştığı birine A. Williams'ın evinde kalan bir arkadaşı olduğunu söylemişti.[63]) Jennychen, babasına Bordeaux'dan bir an önce ayrılmak istediğini, çünkü kalırlarsa Paul'ün tutuklanabileceğinden korktuğunu yazmıştı. Bir komşu, şüpheli kişilerin onun hakkında sorular sorduğunu haber vermişti: "Marx'ın damadı olduğu biliniyor olsaydı, onu uzun zaman önce kilit altına alırlardı. Benim canım Mohr'um, Fransa burjuvazisi için sen öcü gibi bir şeysin!"[64]

Her ne kadar Marx –ve Marx'ın adıyla yapılmış şeyler– bu devrimci sarsıntılar ve şiddetli kasılmalarla ilişkilendirilse de, kendisi böylesi eylemlerin hep akılsızca olduğuna ve kendi başarısızlığını hazırladığına inanmıştı. Şu cümleleri yazarken, Jennychen de bunun farkındaydı: "Çok üzülüyor olmalısın. Haziran [1848] Günleri'ne tanıklık ettin ve yirmi yıldan uzun bir zaman sonra [şimdi bu]. ... Sence de bu katliam, devrimcileri bundan sonra daha uzun yıllar için mecalsiz bırakmaz mı?"[65] Jennychen, babasıyla işin en kötü kısmı geride kalmış gibi konuşuyordu. Oysa her şey daha yeni başlıyordu.

28 Mayıs'ta MacMahon'un Komün'ün sona erdiğini ilan edişi, insanların öldürülmesini hiçbir şekilde durdurmamıştı. Daha o gün, öldürülen başpiskoposun cesedi Père-Lachaise Mezarlığı'nda bulunmuştu. Versailles'ın buna tepkisi hızlı ve vahşiydi: Père-Lechaise'in civar mahallelerinden beş binin üstünde insan toplanmış ve bunlar, ölecekler ve belki hayatta kalacaklar olarak ikiye ayrılmıştı. Pazardan pazartesiye kadar, La Roquette hapishanesinde, Askerî Okul'da ve Paris'in farklı yerlerindeki başka noktalarda binlerce tutuklu öldürülmüştü: Tanıklar, hiç ara verilmeyen bir yaylım ateşi duyduklarını anlatıyordu.[66] Ekim'de Belediye Sarayı isyanında tutuklanmış olan Jean-Baptiste Millière, nihayet idam edilmek için Panthéon'a götürülmüştü. İdam mangası ateş etmek için konumlandığında Millière, "Yaşasın Halkımız! Yaşasın İnsanlık!" diye haykırmış, görev başındaki asker ise "Si.eyim senin insanlığını!" diyerek cevaplamıştı. Üstüne yağan kurşunlarla birlikte Millière yere devrildi.[67]

Savaş ve korku yüzünden deliye dönen birçok Parisli, tutuklanmaktansa intiharı yeğliyordu. İpek elbiseler içindeki genç kadınlar sokakta tabancalarıyla gelişigüzel ateş ediyor, cellatları olacak askerlere "Hadi beni hemen vursana!" diye bağırıyordu.[68] Londra'da çıkan *Evening Standard* gazetesinin bir muhabiri, "Komün'ün güneşi, gerçek anlamda bir kan denizinin içine battı. Kurbanların gerçek sayısını bilmiyoruz ve muhtemelen hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Dehşet verici olduğunu söylemek yeter."[69] Gazete, hükümet güçlerinden haberli olan resmî bir ağızdan aldığı bilgiyi aktararak, askerî mahkemelerden yalnızca ikisinin günde beş yüz kişiyi idam ettirdiğini yazmıştı; cesetler üstü

açık yük arabalarıyla toplanıyor ve orada yaşayanlara yenilgilerinin boyutunu hatırlatmak için, mahalle meydanlarına atılıyordu.[70] Lissagaray şöyle yazmıştı: "Sonunda katliamın leş kokusu en bağnaz olanları bile boğmaya başladı. (...) Çürüyen cesetlerin üstünde sayısız et sineği uçuşuyordu. (...) Her yerde istiflenmiş cesetler vardı, kireçten yarısı beyazlamıştı. Politeknik okulunda, yüz metre uzunluğunda ve üç metre derinliğinde bir alan kaplıyorlardı. (...) Trocadéro'daki üstünkörü açılmış toplu mezarlardan eller ve kollar taşıyordu."[71] Sonunda, Komüncülere açıktan karşı gazeteler bile hükümetin aşırılığına karşı tiksinti ifade etmeye başlamıştı. Londra'daki *Standard* gazetesi, haftalarca isyancılara saldırdıktan sonra, 2 Haziran'da, Paris muhabiri tarafından kaleme alınmış şöyle bir habere yer vermişti:

> Uzaktan hâlâ tek tük kurşun sesleri duyulurken, kendi haline terk edilmiş zavallı yaralılar, Père-Lechaise'deki mezar taşlarının arasında ölürken, –dehşet içindeki altı bin isyancı yeraltı mezarları labirentinde çaresizlik içinde koşuşturuyor, sokaklarda kabaca sürüklenen perişan insanlar mitralyöz ateşiyle düzineler halinde vuruluyordu– *café*'lerin absinthe, bilardo ve domino düşkünleriyle dolu olduğunu; terk edilmiş kadınların Bulvarlarda dolandığını görmek ve havalı restoranların *cabinets particuliers*'lerinden {özel salonlarından} *taşarak gecenin orta yerine düşen* âlem seslerini duymak, insanın midesini bulandırıyor. Paris'in, hayırlı bir olayın ardından bayram ettiğini zannedenler (...) kamu binalarının çoğunun, iki bin evin ve yirmi binden fazla Fransızın hayatının yok edilmiş olması ile kamusal ortamdaki bu yakışıksız sevinç gösterilerinin tamamen uyumlu görüldüğünü anlamakta zorlanacaktır.[72]

Kanlı Hafta ve sonrasındaki korkunç günler boyunca iki milyonluk nüfustan 40 bin kadar kişi hapse atılmıştı: Kadın, erkek, genç, yaşlı, taşralı, Parisli, yabancı; hepsi birden süpürülürcesine toplanmış, zincire vurulmuş ve konvoylar halinde hapishanelere ya da sürgüne gönderilmek üzere limanlara yürümeye zorlanmıştı. Öfkeli burjuva kalabalıkları ya da son dokuz aydır Paris'in yaşadığı perişanlıktan Komüncüleri sorumlu tutanlar, küfürler savurarak tutsakların oracıkta vurulmasını, kadınlara kızgın demirle orospu damgası vurulmasını istiyorlardı.[73] (Bir Fransız gazetesi, kibar hanımların ellerindeki güneş şemsiyeleriyle zincire vurulmuş kadınları nasıl dürttüğünü yazmıştı.[74]) Ölü sayısına dair tahminler değişiyordu, ama zamanın tarih yazıcıları arasında genel olarak (ki çağcıl tarihçiler de hâlâ bu verileri kullanır), bu kısacık sürede Paris'te yaklaşık 25 bin kadın, erkek ve çocuğun öldürüldüğü kabul ediliyordu. Ayrıca üç bin kişi hapishanede ölmüş, 14 bin kişi müebbet hapis cezasına çarptırılmış, 70 bin çocuk ve yaşlı, aileleri veya kendilerine bakanlar ya ölmüş ya da hapiste olduğu için, kendi başına kalmıştı.[75]

Komüncülere ve onları destekleyenlere karşı başlatılan av, Paris'le sınırlı kalmadı. Görevliler, şiddetten sorumlu olanları aramak için Fransa'nın dört bir

yanına, hatta sınırlarının dışına yayılmıştı. Oklar giderek Enternasyonal'e ve Marx'a yöneltiliyordu. Marx'ın ömrünü de aşacak bir ironinin sonucu olarak, kendisinin gerçekten *yapmış* oldukları için hak ettiği takdir, yapmadığı şeyler hakkında şişirilmiş hikâyeler yüzünden karanlıkta kalmıştı. Bu defa, Paris başkaldırısını yöneten şeytani bir kukla ustası olarak resmedilmekteydi.

İlginin Marx üzerinde toplanması, büyük ölçüde yaptığı bir konuşmadan kaynaklanıyordu; konuşmanın metni, daha sonra, *Fransa'da İç Savaş* başlığıyla otuz beş sayfalık bir kitapçık olarak basıldı. Marx'ın tüm yazıları gibi, bu da geç kalmıştı: Nisan sonunda bitirmeyi ummuştu, ama kitapçığın metnini Enternasyonal'in Londra'daki Genel Konsey'ine teslim ettiğinde tarih 30 Mayıs'tı ve resmî olarak Komün'ün sona erdiği duyurulmuştu.[76] Ne var ki bu gecikmenin, kitapçığın gücü ya da yarattığı tepki üzerinde bir etkisi olmadı. Marx, Parislilerin yöntemlerine pek itibar etmese de, gösterdikleri gayreti bol bol övüyordu: "Sade işçiler, ilk kez, 'doğal üstlerinin' yönetme ayrıcalığını çiğnemeye cüret edince (...) cumhuriyetin simgesi olan Kızıl Bayrağın Belediye Sarayı üstünde salındığını gören eski dünya, öfke nöbetleriyle kıvrandı."[77] Enternasyonal içinse şöyle yazmıştı:

> Her nerede, ne biçimde ve hangi koşullar altında olursa olsun, sınıf mücadelesi az çok şekillenmeye başladığı anda, Birlik'imizin üyelerinin ön saflarda yer alması elbette doğaldır. İçinde serpildiği toprak, çağcıl toplumdan başka bir şey değildir. Hiçbir katliam bu kökü yok etmeye yetmez. Devletler şayet [Birlik'imizin] kökünü kazımak istiyorsa, önce sermayenin emek üzerinde uyguladığı despotluğun –yani kendilerinin asalakça var olmasının koşulunun– kökünü kazımaları gerekir.
>
> İşçilerin Paris'i, Komün'üyle birlikte, daima, yeni bir toplumun şanlı habercisi olarak anılacaktır. Şehitleri, işçi sınıfının kocaman yüreğine gömülmüştür. Tarih, onu yok edenleri çoktan teşhir direğine asmıştır ve emirlerindeki papazların hepsi toplanıp dua etse bile ruhlarını kurtarmaya yetmeyecektir.[78]

Fransa'da İç Savaş kitapçığı, binlerce adet satmış, iki ay içinde üç kere yeniden basılmış ve Avrupa'daki tüm dillere çevirisi yapılmıştı.[79] O tarihe dek Marx'ın yazdıkları içinde en başarılısı olmuş, Fransa-Prusya Savaşı hakkında yaptığı konuşmayı da geçmişti. Marx'ın yaşamöyküsünü ilk yazanlardan biri, Komün'den önce, Fransa'da halk şöyle dursun, Enternasyonal üyelerinin yüzde birinin bile Marx'ın adını bilmediğine dikkat çekmişti. Londra'da da neredeyse hiç tanınmayan biriydi.[80] Fakat Komün'den sonra, tanınmazlık yılları sona ermişti. Karl Marx, dünyanın tanıdığı bir isimdi artık: Komün'ün şeytani mimarı, devrimin babasıydı. Marx bu kitapçıktan sonra, mektupla ölüm tehditleri alır olmuş, ta Chicago'daki gazeteler tarafından bile karalanmaya başlamıştı:

> *Pall Mall Gazette*, Londra, Mayıs 1871: "Önümde bu topluluğun ayrıntılı bir açıklaması bulunuyor. Buna göre, kurulmasının üzerinden yalnızca dokuz yıl

geçtiği halde, üye sayısı iki milyon beş yüz bini aşmış. ... Bu Birlik'in Merkez Komitesi ... Londra'da ve onu yöneten ruh bir Alman'a ait."[81]

New York World, 3 Haziran: "Komün'ün gerçek liderlerinin Karl Marx ... olduğu anlaşıldı. Bu insanların Londra'da bulunduklarını ve Lyon, Marsilya, Madrid, Turin, Roma, Napoli, Viyana, Moskova ve Berlin'de büyük yangınlar tutuşturmak için yeni planlar yapmakta olduklarını gösteren belgeler ele geçirildi."[82]

Chicago Tribune, 5 Haziran: "Önde gelen bir başka isyancı, Avrupa'nın orta sınıflarına ders olsun diye Londra rıhtımları, üzerlerindeki bütün servetle birlikte küle çevrildiği zaman, Paris yangınının bunun yanında önemsiz kalacağını söyleyerek övünüyor. ... Komünistlerin eylemlerinin Londra'dan yönetildiğini gösteren belgeler bulundu."[83]

Evening Standard, Londra, 23 Haziran: "Avrupa için ne yazık ki öncekilerin hepsinden daha korkutucu bir devrimci parti ortaya çıktı. ... İlk savaş alanı olarak, içinde bulunduğu acıklı koşullar yüzünden Paris'i seçti, ama dünya başkentlerimizin herhangi birinde aynı büyüklükte bir gücü kolaylıkla ortaya koyması olasıdır."[84]

Hâlâ içinde şüphe kalanlar varsa, muhalefetin içinden biri olarak, Louis Blanc da görüş bildirmişti: Komün, Enternasyonal'in adamlarından oluşuyordu; UİB, Genel Konsey'in top ve cephanesini sağlamış, devrimin tüm maddi kuvvetlerini onlar denetlemişti.[85]

Gerçekte ise, Komün önderleri arasında çok az sayıda Enternasyonal üyesi vardı –doksan iki Komün konsey üyesinin yalnızca on yedisi UİB üyesiydi.[86] Ama büyük hasar görmüş olan Fransız toplumu onarılmaya çalışılırken, huzursuzluğun suçunu yabancılara atmak elverişliydi. 6 Haziran günü, Fransız dışişleri bakanı, UİB'yi "aile, din, düzen ve mülkiyet düşmanı" ilan ederek, grubu ortadan kaldırmak ve üyelerini ele geçirmek için tüm Avrupalı hükümetlerin birlikte hareket etmesini talep etmişti.[87] Marx, çalışma odasında, devletler düzeyindeki bu cinnetin tadını çıkarırken, Kugelmann'a yazdığı mektupta, "ŞU AN LONDRA'NIN EN ÇOK KARA ÇALINAN VE EN ÇOK TEHDİT EDİLEN ADAMI olma şerefine sahibim," diyerek şaka ediyordu: "Yirmi yıl kadar, usandırıcı bir biçimde orman kuytularında gezindikten sonra, böylesi gerçekten iyi geliyor."[88]

"Kızıllar"a uygulanan zulüm her tarafa yayıldıkça, Marx'ın kızları, damadı ve torunlarının Bordeaux'dan ayrılması zorunlu bir hal almıştı. Paul İspanyol pasaportu almak için başvurmuş (Küba'da doğduğu için böyle bir hakkı vardı), pasaportu alınca hep beraber güneybatıya doğru yola çıkarak Fransız Pireneler'de mineral kaplıcalarıyla ünlü bir dinlence yeri olan Bagnères-de-Luchon'a ulaşmışlardı. Sahte isim kullanmışlar –Lafargue'lar için "Mora", Jennychen'le Tussy için "Williams"– ve kimseyle ahbaplık etmemişlerdi. Hizmetçi, ev sahibi kadın ve doktor dışında kimseyi eve almamışlardı. Laura'nın en küçük çocuğu Marc-Laurent artık dört aylık olmuştu ve hâlâ ağır hastaydı.[89]

Aldıkları önlemlere karşın, Haziran ayında Marx, Paul'ün kimliğinin tespit edildiğini ve tutuklanmak üzere olduğunu haber almıştı. Şifreli yazarak, kızına grup olarak Luchon'dan kaçmaları gerektiğini söylemişti.

> Şöyle genel konuşmak gerekirse, sezgi gücü nam salmış doktorlara başvurduktan sonra ve *tamamen bilgi sahibi olarak*, hep birlikte Pireneler'in Fransız tarafından İspanyol tarafına geçmeniz gerektiğini düşünüyorum. Orada iklim çok daha iyi, hepinizin ihtiyaç duyduğu değişikliğe orada çok daha kolay ulaşabilirsiniz. Özellikle Toole, kendisinin bünyesi hakkında her şeyi bilen ve Bordeaux'daki doktorlarından da görüş almış olan tıp adamlarının tavsiyesine uymakta daha fazla gecikirse, sağlığı bozulacak ve hatta bunun büyük tehlike doğurması da mümkün.[90]

Ancak Jennychen, Engels'e yazıp yakın bir zamanda oradan ayrılmayacaklarını bildirmişti. Marx gibi o da şifreli bir dil kullanmıştı: "Dikkat çekmeden geçirdiği sürede Toole'un sağlığı o kadar iyi oldu ki, hava değişikliğine ihtiyaç yok." Zaten küçük Marc-Laurent yolculuk edemeyecek kadar hastaydı ve düzelmesi için ne kadar gerekiyorsa kalacaklardı.[91] Fakat sağlığı düzelmemişti: 26 Temmuz'da bebek öldü; Laura iki yıl içinde ikinci çocuğunu kaybetmişti.[92] Luchon'da gömülmüş olması özellikle üzücüydü, çünkü sonsuza dek bu yabancı yerde yatacağını biliyorlardı.

⁂ ⁂ ⁂

Lafargue dikkat çekmediğini düşünmüş olabilirdi, ama 4 Ağustos'ta bir adam kapılarını çalmış ve Engels'in aktardığına göre şöyle demişti: "Ben bir polis memuruyum, ama Cumhuriyetçiyim; elimize tutuklanmanız için bir emir ulaştı; Bordeaux ve Paris Komünü arasındaki iletişimin başında sizin olduğunuz biliniyor. Sınırı geçmek için bir saatiniz var."[93] Lafargue memurun sözünü tutmuş ve katır yolundan, Luchon'dan aşağı yukarı yirmi beş mil uzaklıktaki {kırk kilometreden az fazla} İspanyol köyü Bosost'a doğru yola çıkmıştı.[94] Gittikten saatler sonra polis, Laura, üç yaşındaki oğlu Schnapps, Jennychen ve Tussy'nin kaldığı kır evine gelmişti. Yetkililer evi aramış, Lafargue'ı UİB'nin üye alımıyla ilişkilendirecek belge ve mektuplar bulmuştu. Henüz, kadınları şüphe altında bırakacak bir şey yoktu, ama evleri gözetim altında tutuluyordu.[95] Kısa süre sonra ev hapsine alınacaklardı.

1 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 128.
2 *A.k.*, s. 51; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 66.
3 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 70, 77; Horne, *Terrible Year*, s. 72.
4 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 207-209.
5 *A.k.*, s. 72.
6 *A.k.*, s. 72-73.
7 *A.k.*, s. 74.
8 Prolès, *Gustave Flourens*, s. 81.
9 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 74.
10 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 52; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 78-79.
11 *MECW*, Cilt *22*, s. 323; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 80.
12 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 54.
13 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 81.
14 *A.k.*, s. 84.
15 *A.k.*, s. 128-129.
16 W. H. C. Smith, *Second Empire*, s. 63.
17 *MECW*, Cilt *22*, s. 157, 288.
18 *A.k.*, s. 289.
19 *MECW*, Cilt 44, s. 130-131.
20 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 164.
21 Prolès, *Gustave Flourens*, s. 85-87; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 166.
22 Prolès, *Gustave Flourens*, s. 87-90.
23 *A.k.*, s. 90; *MECW*, Cilt 22, s. 326; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 166.
24 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 167-168; Horne, *Terrible Year*, s. 95.
25 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 169.
26 *A.k.*, s. 185.
27 *A.k.*, s. 191.
28 Prolès, *Gustave Flourens*, s. 91.
29 *The Daily Telegraph*, Londra, 5 Nisan 1871, s. 4.
30 Jenny Marx'tan Kugelmann'a, 12 Mayıs 1871, Moskova; *MECW*, Cilt 22, s. 326.
31 Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 192; Andreas, *Briefe und Dokumente*, s. xvii.
32 *MECW*, Cilt 44, s. 129.
33 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 91-92.
34 *A.k.*, s. 87.
35 *A.k.*, s. 99.
36 *A.k.*, s. 98-99.
37 Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 192.
38 Jenny Marx'tan (kızı) Laura Lafargue'a, 18 Nisan 1871, Moskova; Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 192.
39 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 99; Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 192.
40 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 273.
41 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 103-106; Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 56-57.
42 Jenny Marx'tan (kızı) Karl ve Jenny Marx'a, 4 Mayıs 1871, Moskova; Jenny Marx'tan Kugelmann'a, 12 Mayıs 1871, Moskova; Jenny Marx'tan (kızı) Friedrich Engels'e, 9 Mayıs 1871, Moskova.
43 Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 173.
44 Tüm övgülerine karşın, Marx en başından itibaren Komüncülerin Versailles'a saldırmayı erteleyip hazineyi ele geçirmediği için büyük hata işlediği görüşündeydi. *MECW*, Cilt 44, s. 131-132.
45 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 295.
46 Horne, *Terrible Year*, s. 114-115; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 290-291; *The Times*, Londra, 17 Mayıs 1871, s. 5.
47 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 306.
48 Horne, *Terrible Year*, s. 121; Thomas, *Women Incendiaries*, s. 151; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 312, 314.
49 Horne, *Terrible Year*, s. 121.
50 *A.k.*, s. 112; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 298, 314.
51 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 300, 324; Thomas, *Women Incendiaries*, s. x.
52 Komün'den sonra, Montmartre'a "umut" ve "tövbe"nin bir simgesi olarak Sacré-Cœur Bazilikası inşa edildi. Horne, *Terrible Year*, s. 139; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 329.
53 Horne, *Terrible Year*, s. 133; *The Times*, Londra, 31 Mayıs 1871, s. 9.
54 *The Eastern Post*, Londra, 20 Nisan 1872, s. 20.
55 Horne, *Terrible Year*, s. 129, 131; *The Evening Standard*, Londra, 25 Mayıs 1871, s. 1; *The Evening Standard*, Londra, 26 Mayıs 1871, s. 1; *The Standard*, Londra, 29 Mayıs 1871, s. 5.
56 Thomas, *Women Incendiaries*, s. 166.
57 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 366.
58 *A.k.*, s. 383.
59 *MECW*, Cilt 44, s. 143.
60 *A.k.*, s. 151.
61 Horne, *Terrible Year*, s. 126.
62 *MECW*, Cilt 44, s. 151.
63 *A.k.*, 153.
64 Jenny Marx'tan Karl Marx'a, tarihsiz (1871 ilkbaharı), Moskova.
65 *A.k.*
66 Horne, *Terrible Year*, s. 137; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 384-385, 489.

67 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 484.
68 *A.k.*, s. 491.
69 *The Evening Standard*, Londra, 31 Mayıs 1871, s. 1.
70 *A.k.*
71 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 390-391.
72 *The Standard*, Londra, 2 Haziran 1871, s. 5.
73 Horne, *Terrible Year*, s. 139; W. H. C. Smith, *Second Empire*, s. 65; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 395.
74 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 397.
75 Horne, *Terrible Year*, s. 139; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 458-459.
76 *MECW*, Cilt 44, s. 159; McLellan, *Karl Marx*, s. 368; Berlin, *Karl Marx*, s. 189.
77 *MECW*, Cilt 22, s. 336.
78 *A.k.*, s. 355.
79 McLellan, *Karl Marx*, s. 372.
80 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 333.
81 *Pall Mall Gazette*, Londra, Mayıs 1871, s. 2065.
82 *The New York World*, 3 Haziran 1871, s. 1.
83 *Chicago Tribune*, 5 Haziran 1871, s. 1.
84 *The Evening Standard*, Londra, 23 Haziran 1871, s. 5.
85 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 465.
86 McLellan, *Karl Marx*, s. 366.
87 *MECW*, Cilt 23, s. 223.
88 *MECW*, Cilt 44, s. 158, 680 (notlar bölümü).
89 *A.k.*, s. 564; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 108.
90 Fransız polis arşivleri, Lafargue'ın Luchon'dan Marx'a yazdığı mektupların bir bölümüne Fransız yetkilileri tarafından el konulduğunu ve bunların içinde kaygı uyandıracak ve tutuklanmasına neden olacak bilgiler bulunduğunu gösteriyor. Bunların hangi mektuplar olduğu ya da hâlâ mevcut olup olmadıkları belli değil, dolayısıyla içeriklerini kestirmek mümkün değil. Ayrıca Lafargue'ı tutuklamak için Bordeaux'da yaptıkları dışında bir mazerete ihtiyaç duyulmamış olması da mümkün. *MECW*, Cilt 44, s. 153-154, 617 (notlar bölümü); Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 108.
91 Jenny Marx'tan (kızı) Friedrich Engels'e, 5 Temmuz 1871, *IISG*.
92 Jenny Marx'tan (kızı) "Doktor"a [Ludwig Kugelmann], 3 Ekim 1871, Moskova.
93 *MECW*, Cilt 24, s. 460-461; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 109.
94 Georg Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 478.
95 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 109.

37. Bölüm

Bagnères-de-Luchon, Fransa, 1871 Yazı

> Bir hükümetin zıvanadan çıkması karşısında insanın bunu sessiz bir tiksintiyle göğüslemesi, bu hükümetin işe sürdüğü ağırkanlı bunakların kendi rollerini oynayarak işleri karıştırdığı ve her şeye burnunu soktuğu komedilere gülüp geçmesi mümkün olabilirdi; ama bu kaba komediler binlerce kadın, erkek ve çocuk için birer trajediye dönüşüyor.
>
> *Jennychen Marx*[1]

Lafargue, Luchon'dan kaçtıktan iki gün sonra, Marx kadınları ve Schnapps, onu ziyaret etmek ve güvenli bir şekilde İspanya'ya ulaştığından emin olmak için binek arabasıyla yola çıkmıştı. Çocuğunun ölümüyle sarsılmış ve şimdi o da hastalık belirtileri göstermeye başlamış olan hayattaki oğlu için büyük korku duyan Laura, kocası hakkında da endişeliydi.[2] Jennychen ise kendi tarifiyle "benzersiz güzellik manzaraları" içinde kaybolmuştu: "Kar beyazı dağlar, gece gibi kara dağlar, parlak yeşil çayırlar, karanlık ormanlar, coşkun ırmaklar ve tembel küçük dereler gördük. İspanya'ya yaklaştıkça dağlar daha vahşi, daha haşin ve daha boş hale geldi." İspanyol Pireneler'de yoksul köylülerin yaşadığı bir yer olan Bosost'a pis ve susuzluktan dilleri damaklarına yapışmış bir durumda ulaşmışlar, köy meydanını domuzlarla oynayan çocukların doldurduğunu görmüşlerdi. O sırada köyde bir panayır vardı.[3] Masum şenlik görüntüleri ve Paul'ün rahatı yerinde, güvende olduğunu öğrenmek, Laura'nın neşesiz ruh halini bile canlandırmıştı.

Ancak gün sona ererken, Schnapps tartışmasız şekilde hastaydı; sonradan hastalığının dizanteri olduğu anlaşılacaktı. Bir çocuğunun daha hayatını riske atmak istemeyen Laura, Paul'le birlikte İspanya'da kalmaya karar vermiş, Jennychen'le Tussy ise Fransa'ya dönmek için yola koyulmuştu.[4] Daracık dağ yollarından dikkatle geçen anlayışlı bir arabacı bulmuşlar, Fransız sınırının diğer tarafındaki Fos'a geçip burada gümrük idaresine gözükmüşlerdi.

Üstünde hiçbir şey taşımayan, gündüz yolculuğuna uygun pelerinler giymiş iki kadına şöyle bir bakmakla yetinilmiş ve arabacıya devam etmesi söylenmişti. Ancak arabacının henüz davranmaya fırsatı olmadan, bir savcı belirmiş ve "Cumhuriyet adına, beni takip edin," emrini vermişti. İkili, arabadan inip küçük bir odaya girmişti; burada bir kadın onları aramak için bekliyordu. Ne Jennychen, ne de Tussy, kendilerini bu kaba görünümlü yaratığa teslim etmek istememiş ve kendileri soyunmayı teklif etmişti. Kadın kabul etmemiş, odadan çıkıp savcıyı getirmişti.[5] Bu arada Jennychen, üstünde taşıdığı, Flourens'ten kalmış bir mektubu cebinden çıkararak ofisteki tozlu hesap defterinin arasına gizlemişti. Engels sonradan, "Mektup bulunsaydı, iki kız kardeşi kesinlikle [Pasifik'teki Fransız sürgün kolonilerinin bulunduğu] Yeni Kaledonya'ya bir yolculuk bekliyor olurdu," demişti.[6]

Gümrükçü kadının getirdiği savcı, Tussy'ye "Bu kadının sizi aramasına izin vermezseniz, ben yaparım," demişti. Genç bir kızı korkutarak işbirliğine ikna edebileceğini düşünmüş olmalı, ama Tussy geri adım atmadı: "Bir İngiliz vatandaşına yaklaşma hakkınız yok. Benim İngiliz pasaportum var." Pek etkilenmiş görünmeyen savcı, tehdidini gerçekleştirecek gibi duruyordu, böylece kızlar gönülsüz bir şekilde kadının kendilerini aramasına izin verdi. Arama çok dikkatliydi –çoraplarına kadar soyunmaya zorlanmışlardı, kıyafetlerinin dikişleri incelenmiş, saçlarının aralarına titizlikle bakılmıştı. Jennychen'in üzerinde bir gazete, Tussy'deyse parçalanmış bir mektuptan (yutmaya çalışmış, ama becerememişti) başka bir şey bulunamamıştı. Savcı yine de tatmin olmamıştı. Arabacıya yol verip Marx kızlarını her iki tarafında iki memurun oturduğu resmî bir araca yerleştirmişti. Böylece Luchon'a doğru yola koyulmuşlar, köylerden geçerken kız kardeşlerin azılı hırsızlar ya da kaçakçılar olduğunu varsayan kalabalıklar onlara dik dik bakmıştı. Grup nihayet o akşam saat sekizde Luchon'a ulaşmış ve araba Émile de Kératry'nin, tam da aylar önce Lafargue'ın Bordeaux'daki şüpheli davranışları hakkında uyarılmış olan görevlinin evinin önünde durmuştu. Kendisi bir Pazar konserini izlemeye gitmiş ve rahatsız edilmemesi yolunda talimat vermişti, bu yüzden Jennychen'le Tussy onun geri dönüşünü beklemek üzere kendi evlerine götürülmüştü.

Jennychen, konser dışında, o akşam köydeki tek eğlencenin kendisi ve Tussy olduğunu söylemişti. Odaları, tehlikeli ikiliye bir göz atmak isteyen hafiye ve polislerle dolmuştu. Paris yangınından sorumlu kundakçılardan olabilecekleri gerekçesiyle ev de aranmıştı. Bebeğin sütünü ısıtmak için kullandıkları gece lambası bile, Jennychen'in deyişiyle, "sanki şeytan icadı bir makineymiş gibi," incelenmişti. Adamlar kendi evleri gibi rahat bir şekilde koltuklara kurulup Jennychen ve Tussy'yle sohbet etmek istemiş, ama iki kadın sessiz kalmıştı. Saat on buçukta Kératry, yanında başsavcı, iki hâkim, Toulouse ve Luchon polis amirleriyle birlikte çıkıp gelene dek, yerel yetkililer, yüzlerinde tehditkâr bakışlarla orada oturmuştu.

Tussy ayrı bir odaya götürülmüş, Jennychen ise engizisyon hâkimleriyle sarılmış halde oturma odasında kalmıştı. Kératry, onu iki saatten uzun bir süre Lafargue, arkadaşları, ailesi ve neden Luchon'da olduğu hakkında sorgulamıştı. Jennychen, göğüs zarı iltihabı için şifalı sulardan faydalanmaya geldiği dışında bir cevap vermeyi reddediyordu. Kératry, cevap vermeyi reddetmekte ısrarcı olursa suç ortağı olarak kabul edileceğine dair uyarmıştı. "Yarın," demişti, "yasalar gereği yeminli ifade vermek zorunda kalacaksınız, çünkü, benden duymuş olun, Mösyö Lafargue ve karısı tutuklandı."

Tussy odaya geri getirilmiş, kız kardeşinin cevaplarını etkilememesi için Jennychen'in arkası dönük oturması istenmişti. Elleriyle herhangi bir işaret vermediğinden emin olmak için bir görevli onun karşısına oturmuştu. Polisler Tussy'ye Jennychen'in beyanı olduğunu söyledikleri bir kâğıt uzatmış, buradaki ifadelere "evet" ya da "hayır" şeklinde cevap vermesini söylemişlerdi; ancak bunlar yalnızca ispatlamaya çalıştıkları iddiaların bir listesiydi. Jennychen'le ters düşmek istemeyen Tussy, ifadelerin bazısına "evet" demişti.[7] Daha sonra sorgu hakkında "Ne pis bir oyun, değil mi? Ama tüm bunlara rağmen bizden çok az şey alabildiler."[8] Jennychen ise başlarına gelenleri bir Amerikan gazetesine anlatırken öfke içindeydi: "On altı yaşında bir genç kız; saat sabahın beşinden beri ayakta, Ağustos sıcağının ortasında dokuz saat yolculuk etmiş ve midesine saatler önce Bosost'ta yediğinden başka bir şey girmemiş; bu halde gecenin iki buçuğuna kadar çapraz sorguya tabi tutuluyor!" Sıkıştırma o gece için sona ermişti, ama Toulouse emniyet müdürüyle birkaç polis evde kalmıştı.

Kız kardeşler, bitkin olmalarına rağmen uyumamıştı. Gerçekten tutuklanmış olmaması ihtimaline karşı, Lafargue'a haber ulaştırabilmek için bir plan yapmaya çalışmışlardı. Jennychen geceyi şöyle hatırlıyordu: "Camdan dışarı baktık. Jandarmalar bahçede geziniyordu. Evden çıkmak imkânsızdı. Hapishanede gibiydik –hizmetçi kızla ev sahibesini görmemize bile izin verilmiyordu."

Ertesi gün, sorular bu kez yemin altında devam etmişti, bu da yalan söyledikleri ortaya çıkarsa tutuklanacakları anlamına geliyordu. Fakat geçirdiği gece Jennychen'in öfkesini daha da artırmış ve cevap vermeyi reddetmişti. Tussy de aynı şekilde ne yemin etmeyi, ne de cevap vermeyi kabul etmeyince,[9] Engels'in deyişiyle "bu ailenin kadınlarına has görünen bu enerji" karşısında,[10] Kératry öfke içinde sorguyu terk etmişti. Jennychen ve Tussy, anneleriyle babalarının tutuklandıklarını başkalarından duymasından korkuyordu, bu yüzden iyi olduklarını bildirmek üzere Fransızca bir mektup yazabilmek için izin istediler; bu sayede polis de yazılanları okuyabilecekti. Polis, tehlikeli mesajlar göndermek için şifreli dil kullanabilecekleri gerekçesiyle izin vermemişti. Paul'ün eşyaları arasında koyunlar ve öküzlerden söz eden kâğıtlar bulmuşlardı ve koyunların komünistler, öküzlerinse UİB üyeleri anlamına geldiğinden eminlerdi.

Pazartesi günü, iki kadın bütün gün ev hapsinde tutulmuştu. Salı günü ise Kératry bir kez daha gelerek polisin hata yaptığını, Lafargue'a yönelik suçlama-

nın bir temeli bulunmadığını ve Fransa'ya dönmekte serbest olduğunu söylemişti. Ancak, "size ve kız kardeşinize gelince, aleyhinizde Mösyö Lafargue'dan çok daha fazlası mevcut." O, Marx'ın damadıydı –kendileriyse kızları! "Büyük olasılıkla," diye açıklamıştı "Fransa'dan sınır dışı edileceksiniz. Gün içinde, salıverilmeniz için hükümetten emir gelecek." Jennychen ve Tussy, işlerin böyle garip bir şekilde yön değiştirmesi ve kendilerine verilen çelişkili bilgiler karşısında şüpheye düşmüştü. Bir arkadaşları aracılığıyla Paul'e para ve İspanya'nın daha içlerine gitmesini salık veren bir not gönderdiler.

Kız kardeşler "salıverilmek" için bütün gün beklemişti, fakat akşam saat on birde savcı, yanında polislerle evi bastı; kızlara birer çanta hazırlamalarını, onları hapishaneye götüreceğini söyledi. Jennychen, daha sonra manzarayı şöyle anlatacaktı: "Gecenin köründe, yabancı bir ülkede, nereye götürüleceğimizi bilmeden, içinde iki jandarma olan bir araca bindik. Gideceğimiz yer jandarma karakoluymuş; bize bir yatak odası gösterildi, kapı sıkıca kilitlendi ve bizi yalnız bıraktılar." Burada da yine bütün gün beklemişlerdi. Nihayet akşam beşte, Jennychen Kératry'yle görüşmeyi talep etmiş ve kendilerine serbest bırakılacakları söylenmişken neden karakolda kaldıklarını sormuştu. "Benim ricam sayesinde," diye cevaplamıştı Kératry, "geceyi karakolda geçirmenize izin verildi. Hükümet sizi Toulouse yakınındaki St. Godins hapishanesine gönderecekti." Jennychen'e, içinde Lafargue'ın bankacısının Bordeaux'dan kendisine gönderdiği iki bin frank bulunan bir zarf vermişti. Polis zarfı alıkoymuştu, ancak şimdi Kératry parayı Jennychen'e iade ediyor ve gidebileceklerini söylüyordu. Ancak pasaportlarını geri vermemişti. "Hâlâ hapiste sayılırdık," demişti Jenny. "Pasaport olmadan Fransa'dan çıkamazdık, belli ki bizi tekrar tutuklayabilmek için bir bahane buluncaya dek bizi ülkede tutmak istiyorlardı." Günlerce polisle münakaşa etmek ve hapsedilmenin verdiği gerginlik, Marx kadınlarını pervasız kılmıştı. Laura'ya bir mektup yazıp her şeyi anlattılar; Paul hakkında söylenenler dahil. Ne eline ulaşıp ulaşmayacağını, ne de Lafargue'ların başına bir şey gelip gelmediğini bilmiyorlardı.[11]

❋ ❋ ❋

Jennychen ve Tussy'nin arabacısı, Fransız polisi tarafından Fos'tan geri gönderilirken Bosost'a gidip Lafargue'ı getirmesi istenmişti. Polis bunu olağanüstü bir durum yokmuşçasına söylemişti, ama arabacı şüphelenmiş ve reddetmişti. Bunun üzerine savcı, yanına birçok polis alarak kendisi yola koyulmuştu. Bosost'a ulaşınca, Lafargue'ların nerede kaldığını öğrenmekte zorluk çekmediler, çünkü köyde zaten iki han vardı. Fransızlar tutuklama işini sessiz sedasız gerçekleştirmek yerine, Bosost'un küçük meydanında, geldiklerini gürültülü bir şekilde göstermeyi tercih etmişti; sanki çıkardıkları kargaşa giriştikleri iş için yetkili olduklarını kanıtlayacaktı. Bu sayede, köy sakinleri tutuklanmak üzere

olduğu konusunda Paul'ü uyarmak için fırsat bulmuş ve onu, hanın arkasından, yalnızca "rehberlerin, keçilerin ve İngiliz turistlerin" bildiği bir yolağa geçirmişlerdi.

Fransız polisi, nihayet sabaha karşı üçte Lafargue'ı yakalamak için harekete geçerek yanlarında dört İspanyol meslektaşlarıyla odasını basmış, tüfeklerini yatağa doğrultmuştu, ancak yatakta, aradıkları adam değil, uyuyan karısı ve oğlu yatıyordu. Schnapps ağlamaya başlamış, sinirlenen Laura da bağırarak tüm hanın polis baskınını öğrenmesini sağlamıştı. Polis, Paul'ün kaçtığını anlayınca, Laura'yı tutuklamaya davranmıştı. Ancak hancı araya girmiş, İspanyol kanunlarına göre bunu yapamayacaklarında ısrar etmişti. Belki kapı ağızlarında ve koridorlarda biriken memnuniyetsiz kalabalıktan da ürken polis geri çekilmişti –ama fazla uzağa değil. Otelde karargâh kurarak Laura'yı sürekli bir gözetim altına almışlardı. Köylüler –onların da kendi polisleriyle başı hoş değildi– kendi topraklarında Fransız yetkililerinin bulunmasından hazzetmiyorlardı. Bundan ötürü, aracı ve haberci rolünü üstlenerek, kendisini bizzat sorgulamak üzere Kératry'nin Bosost'a geldiği konusunda Laura'yı uyarmış ve o gelmeden kaçmasına yardım etmişlerdi. Köylüler, ayrıca Bosost'ta olanları Luchon'daki Marx kızlarına aktarmak için Pireneler'in sapa yollarını da aşmıştı.

Jennychen'le Tussy, nihayet Laura'nın güvende olduğunu ve Paul'ün gerçekten tutuklandığını böyle öğrenmişti. Paul, Bosost'tan kaçtıktan sonra üç gün dağlarda yolculuk etmiş, fakat daha içerilerde, Pireneler'in Aragon bölgesindeki Huesca şehrinde tutuklanmıştı.[12] İspanyol hükümeti –Avrupa'da, Fransa'nın Enternasyonal üyelerinin kendilerine iade edilmesi talebini onaylayan tek yönetimdi– onu Fransızlara iade etmeyi hemen kabul etmişti.[13]

Tam da İspanya'nın, Fransızların iade talebini kabul ettiği gün, Jennychen'le Tussy, İngiliz pasaportlarını geri aldı. Akıllarından ilk geçen, Hueasca'ya gidip Paul'ün durumunu görmek olmuş, ama sonra Laura'yı bulup yardım etmeleri gerektiğine karar vermişlerdi. İspanyol sahil kasabası San Sebastián'a kadar inmişler, Laura'yı orada bulmuşlar ve Paul'ün, inanılmaz şansı ve inatçı karakteri sayesinde serbest bırakıldığını öğrenmişlerdi.[14] İki yanında dolu tüfeklerle yürüyen birer sivil muhafızla katır sırtında götürüldüğünü söylemişti. Köylerden geçerlerken Lafargue'ı polis korumasındaki önemli biri sanmışlardı.[15] "Polis böyle bir mahkûmla olmaktan çok mutluydu. ... İspanyol Pireneler'de her şey ilkeldi. Şarap ve yiyecek çok boldu, bir kişi yirmi beş kuruşa dev bir öğün yiyebiliyordu," diye anlatmıştı. Bölge valisi tarafından şarap ve puroyla ağırlanan Lafargue, kısa süre sonra valinin siyasi olarak kendisine yakın olduğunu kestirmişti. Yerel İspanyol görevlileri, hiç şüphesiz Kératry'nin canını iyice sıkma pahasına, kendisine yöneltilen suçlamaların temelsiz olduğuna karar vermiş ve Paul'ü serbest bırakmıştı. Buradan San Sebastián'a gitmiş, yeniden kavuşan Lafargue'lar İspanya'da kalmaya karar vermişti.[16] Marx kızları ise Kıta'ya doymuştu artık. Vakit kaybetmeden İngiltere'ye doğru yola çıktılar.

Kuzeye giden yolda, Jennychen ve Tussy yalnız olmaktan uzaktı. İngiltere bir kez daha sürgünler, peşlerine düşülmüş krallar ve devrimciler için gidilecek yer olmuştu. III. Napoléon, Eylül 1870'ten Mart 1871'e kadar Prusyalıların elinde tutsak kalmış, serbest bırakıldıktan sonra Güneybatı İngiltere'ye doğru yola çıkarak karısıyla oğlunun kendisini beklediği Chislehurst, Kent'e yerleşmişti.[17] Ancak Britanya'ya gelen sürgünlerin çoğunun hedefi Londra'ydı. Marx onlardan "memleketten amca çocukları" diye söz ediyordu. "Onları şaşkın hallerinden, gördükleri her şeye hayret etmelerinden ve atlar, arabalar, omnibüsler, insanlar, bebekler ve köpeklerin yarattığı kargaşa ortasındaki hummalı gerginliklerinden hemen tanırsınız."[18] Gelenlerin çoğunun ne İngilizcesi, ne oralı bir dostu, ne de tanıdığı vardı. 1848'de olduğu gibi, bu yeni gelenlerin birçoğu para, yiyecek ya da umutları olmadan Soho'da toplanıyordu.

Geçmişte, İngilizler göçmenlere pek aldırmamıştı, ama Komün sürgünlerinin tehlikeli olduğundan şüpheleniyorlardı ve girişlerine izin verip vermemeleri gerektiğinden emin değillerdi. Gazeteler, Enternasyonal'in Londra'yı bir yangın yerine çevirme planları hakkında korku hikâyeleriyle doluydu.[19] Gerçekte ise Londra'ya gelen sürgünler (belki aşırı uca savrulmuş birkaç kişi dışında) şehri yakıp kül etmeye meraklı değildi, ama pek çoğu, *sahiden de* Fransız hükümetinin Komüncü olarak kendilerine iade edilmesini istediği insanlardı. İngiltere onları aramaya çalışsaydı, kolayca bulabilirdi: Neredeyse her akşam, radikallerin artık hem bir karargâh, hem de bir tür hac yeri olarak gördüğü noktada buluşuyorlardı: Marx'ın Modena Villaları'ndaki evi.

1 *MECW*, Cilt 22, s. 632.

2 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 478; *MECW*, Cilt 22, s. 623.

3 Jenny Marx'tan (kızı) Friedrich Engels'e, 5 Temmuz 1871, *IISG*.

4 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 478; *MECW*, Cilt *22*, s. 623.

5 *A.k.*

6 *MECW*, Cilt 24, s. 460-461.

7 Tussy'nin mektubunun kime yazıldığını gösteren bir şey yok. Ayrıca, başlarına gelenleri *Woodhull & Claflin's Weekly* dergisine anlatmasının ardından, Jennychen Kugelmann'a yazdığı bir mektupta, Fos'ta üzerinde bulunanın bir gazete değil, O'Donovan Rossa'ya yazılmış bir mektup olduğunu söylemişti. Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 478-479, 484; *MECW*, Cilt 22, s. 623-625 ve Cilt 44, s. 564.

8 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 414.

9 *A.k.*, s. 479-480; *MECW*, Cilt 22, s. 625.

10 *MECW*, Cilt 24, s. 460-461.

11 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 480-482; *MECW*, Cilt 22, s. 625-627.

12 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 482-483; *MECW*, Cilt 22, s. 628-629.

13 McLellan, *Karl Marx*, s. 373; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 113.

14 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 483; *MECW*, Cilt 22, s. 630.

15 Paul Lafargue'dan Karl Marx'a, 16 Nisan 1871, *IISG*.

16 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 113.

17 W. H. C. Smith, *Second Empire*, s. 70; *The Standard*, Londra, 3 Haziran 1871, s. 5.

18 *MECW*, Cilt 44, s. 154.

19 Porter, *Refugee Question*, s. 217.

VI. KISIM

KIZIL TERÖRİST DOKTOR

38. Bölüm

Londra, 1871

> Paris'te topların gümbürtüsü, proletaryanın en geri kalmış kesimlerini bile derin uykusundan uyandırmış ve devrimci sosyalist propagandanın her yerde büyümesine hız kazandırmıştır.
>
> *Vladimir Lenin*[1]

1871 Yazı Boyunca Marx ve Engels'in evinde Komün sığınmacılarına para toplamak, barınak, okul ve iş ayarlamak için hararetli bir çalışma vardı. Fransa'da sıkışıp kalmış olanlara pasaport ayarlayıp güvenli bir şekilde ülkeden çıkmalarını sağlamak için Marx, İngiltere ve Kıta'daki insanlardan oluşan bir şebekeyi devreye sokuyordu. Zaman çok önemliydi –Fransız yetkilileri, son altı ayın tarihini baştan yazmış ve Komün'ü kriminal bir ayaklanmaya, Komüncüleri ise serbest kaldıkları takdirde, Fransa ve ötesindeki her bir köyün tehdit altında olacağı hırsız ve haydutlara dönüştürmüştü. Fransız halkı ise bu masala inanmaya dünden razı görünüyordu. O yaz Fransa'daki en ses getiren gösteriler, Komüncüler için kurulan askerî mahkemeler olmuştu; Ağustos'taki açılış duruşmasına iki bin kişi ellerinde yelpazeler, uzun saplı dürbünler ve opera gözlükleriyle gelmişti. Bu tür yargı gösterileri üç yıl daha devam edecek, binlerce kadın ve erkek, kanıtları ne kadar zayıf olsa da 1871 Paris ayaklanmasında üstlendikleri iddia edilen roller yüzünden ölüme ya da sürgüne mahkûm edilecekti.[2]

Lissagaray, Komüncülerin 28 Mayıs'ta Père-Lachaise'de topluca infaz edilişine tanıklık ettikten sonra İngiltere'nin yolunu tutmuştu. Ağustos ortasında Longuet de gelmişti; kaçabilmiş olması çok büyük bir şanstı.[3] Bir *fédéré* alayına komuta etmiş olmasının yanı sıra, hem Enternasyonal'in, hem de Komün Merkez Komitesi'nin üyesiydi. Ayrıca, emekçi erkek ve kadınlara kendilerini burjuva yönetiminden özgürleştirmeleri konusunda çağrıda bulunan 21 Mart tarihli bir yazının yazarlarından biri olarak, ayaklanmaya ilk gerçek komünist sesi katan da oydu.[4] Kişisel olarak büyük bir tehlikeyi göze alarak kendisini evinde saklayan bir askerî doktorun yardımıyla, sınırı geçerek Belçika'ya ulaşmayı başarmış ve buradan İngiltere'ye gelmişti.[5]

Birçokları gibi Lissagaray'la Longuet de doğruca Modena Villaları'nın yolunu tutmuştu. Liebknecht, Komün'den sonra Marx'ların evinde daima en az bir Fransız mültecinin misafir olduğunu hatırlıyordu;[6] o dönemde Marx ve Engels'in evinden çıkan mektupların neredeyse hepsinde, kapının çaldığından ve kimsesiz bir mültecinin dışarıda beklediğinden söz ediliyordu. Jennychen ve Tussy henüz Fransa'dan dönmemişti, bu yüzden çaresiz haldeki bu misafirlere kapıyı açmak, Marx'ın evinde Jenny'yle Lenchen'e, Engels'in evindeyse Lizzy Burns'e düşmüştü. Jenny, kapının eşiğinde toplanmış zor durumdaki ailelerin bakışlarına, ışıldayan camların ardındaki şatafatlı mobilyalara diktikleri gözlerine bakarken, herhalde 1849'da Leicester Meydanı'na vardıklarında, kendisinin ve çocuklarının gözlerindeki ürpertinin aynısını görüyordu. Kendisiyse bu mültecilere şüphesiz bir rüya gibi görünmüş olmalı; dost elini uzatan bir bolluk ve rahatlık meleği. Bu iyilikseverliğin içinde, zerre kadar kibir ya da tepeden bakma gibi bir şey yoktu. Lafargue, Jenny için toplumsal ayrımların olmadığına dikkat etmişti; evinde ve masasında, işçileri kont ya da prensleri ağırlar gibi ağırlıyordu. "Eminim işçilerin hiçbiri, kendilerini böyle içtenlikle kabul eden kadının, Argyll Dükü'nün soyundan geldiğini ve ağabeyinin, Prusya krallığında bakanlık etmiş olduğunu akıllarından bile geçirmemiştir," diyordu."[7]

Lenchen o kadar kucaklayıcı değildi. Marx'ı istenmeyen ziyaretçilerden korumayı kendisine görev edinmişti ve şimdi bunlardan yığınla vardı. Komün ve Enternasyonal'in gerisindeki beynin Marx olduğu söylendiğinden beri, New York kadar uzak yerlerden bile basın mensupları, "devrimin vücut bulmuş hali" ile röportaj yapmaya geliyordu.[8] Londra'daki *Vanity Fair* dergisi, onun fotoğrafını basmak istemişti.[9] Muhabirlerin büyük bölümü, bir burjuva evinde yaşayan, saçları ağarmış bu beyefendinin boynuzları olmadığını görünce görüşmeden hayal kırıklığıyla mı ayrılıyordu acaba? Bir *New York World* muhabiri, Marx'ın çalışma odasının, içeriyi süsleyen gül dolu vazosu ve üzerinde Renanya manzaralarının olduğu bir kitap bulunan sehpasıyla, rahatça bir borsa komisyoncusuna ait olabileceğini düşünmüştü.[10] Bir başkası, Marx'ın sohbet ederken insana açık ve sıcak bir tavırla yaklaşan belli ki eğitimli ve entelektüel bir adam olduğunu, ama kendini ütopyacı fikirlere kaptırdığını yazmıştı.[11] Başka bir muhabirse Marx'tan ziyade Lenchen'den korkmuş görünüyordu.[12]

Bunca misafir ve bunca gevezelik, kısa sürede yorucu hale gelmiş ve Marx davetsiz ziyaretçilere karşı hoşgörüsünü yitirmeye başlamıştı. Enternasyonal'in gizemini aydınlatmasını isteyen bir muhabiri şöyle fırçalamıştı: "Aydınlatılacak bir gizem falan yok beyefendi ... Belki, Birlik'imizin kamusal bir kurum olduğu ve toplantı tutanaklarının okumak isteyen herkese açık bir şekilde yayımlandığı gerçeğini ısrarla görmezden gelenlerde bulunan insan ahmaklığının gizemi dışında."[13] Marx'ın işbirliği olsa da olmasa da, basının ilgisi sürdürüyordu. Marx'ın kâh Belçika'da tutuklandığı, kâh öldüğü hakkında yazılar çıkıyordu.[14] Hatta Fransız basınında, Jennychen'le Tussy'nin tutuklanması hakkındaki bir

haberde, garip bir şekilde, onlardan Marx'ın iki erkek kardeşi olarak söz edilmişti.[15] Son olarak, Berlin'deki *National-Zeitung*, Marx'ın işçilerin sırtından geçindiği ve UİB'nin utanmadan işçileri suiistimal ettiği hakkındaki eski karalamaları yeniden gündeme getirmişti: "Konsey üyeleri, gözü tamamen boyanmış olan işçilerin zorluklarla oluşturduğu birikimlerden insanı Londra'da gayet güzel yaşatacak bir para tedarik ediyor."[16] Haber birçok yerde tekrar tekrar basılmış, bu da Marx ve Engels'i mülteci akınıyla baş etmeye çalışırken, aynı anda öfkeli bir savunmaya girişmek durumunda bırakmıştı. Marx, Kugelmann'a şöyle yazmıştı:

> Bir gün kırk sekiz saat olsaydı bile, daha aylar boyunca günlük işlerimi tamamlayamazdım. Enternasyonal'in işlerinin ucu bucağı yok, üstelik Londra MÜLTECİLERLE doldu ve onlarla ilgilenmemiz gerekiyor. Ayrıca başka insanlar da başıma üşüştü –gazeteciler ve her türden başkası –"CANAVARI" kendi gözleriyle görmek isteyenler. Bu zamana dek, Roma İmparatorluğu zamanında Hıristiyanlara dair efsanelerin ortaya çıkmasının yalnızca matbaa henüz icat edilmediği için mümkün olduğu sanılıyordu. Tam tersi doğru. Günlük basın ve telgraf, kendi yalanlarını bir saniyede bütün dünyaya yayıyor ve bir gün içinde, daha evvel bir yüzyılda üretilebilenden çok daha fazla efsane uyduruyor (burjuva sığırları ise bunlara inanıp daha da çoğaltıyor).[17]

Ağustos ortasında Marx biraz huzur bulmak için Brighton sahiline kaçmıştı, ama orada bile peşine düşmüşlerdi. "Buraya gelişimin ikinci günü, sokağımın köşesinde bekleyen bir adam gördüm," demişti Jenny'ye; Engels'le Marx'ı birçok defa eve giderken takip eden adamdı bu. "Biliyorsun, GENELDE casusları tespit etmekte pek iyi değilimdir. Ama bu herif, açıktan ve inkâr edilmez şekilde buradaki her adımımı takip etti. Dün, artık canıma yetti ve durdum, arkama döndüm ve meşhur GÖZLÜĞÜMLE dimdik yüzüne baktım. O NE YAPTI PEKİ? Gayet nazikçe şapkasını çıkardı ve bugün artık dostluğunun keyfini benden esirgedi."[18]

Marx'la Jenny, Soho'dan ayrıldıklarından beri dış dünyadan da, birbirlerinden de epey kopuk yaşıyordu. Paylaştıkları birçok sıkıntıya karşılık, paylaşabildikleri sevinçler çok azdı. Yan yana yaşıyorlardı, ama ilişkileri tutku ve sevgi dolu bir birliktelikten çok, bir iş ilişkisi şeklini almıştı. En mutlu göründükleri zamanlar, Londra'dan uzakta –ayrı ayrı– oldukları zamanlardı. İşin aslı şu ki, bunca dert ve tasadan evliliklerinin etkilenmemiş olması olağanüstü bir şey olurdu. Fakat 1871'den itibaren, ilişkileri yeniden şekil değiştirmeye başlamıştı. Yeni bir sıcaklık, birbirlerinin varlığından aldıkları yeni bir mutluluk belirmişti. Belki, Engels ruhlarını ezen mali sıkıntılarını rahatlatmıştı. Engels'in artık Londra'da bulunmasından ve yeniden çok geniş bir sosyal ağın merkezinde yer almalarından da olabilirdi. Belki de, Marx *Cilt I*'i yayımlayınca *Kapital*'in, üstünde oluşturduğu yükten nihayet kurtulmuştu. Sebep her ne ise, Jenny ve Marx o yıl aralarındaki aşka, en baştan, yeniden başlamış gibi görünüyordu.

Marx, Brighton'dan Jenny'ye "Buradaki bütün zamanım boyunca en çok üzüldüğüm şey, senin burada olmaman oldu," diye yazmıştı.[19]

Fransa'daki uzun çileyi geride bırakan Jennychen ve Tussy, Eylül başında, tam da kamuya kapalı bir UİB kongresi düzenleyen babalarına yardım edebilecekleri bir zamanda Londra'ya dönmüştü. (Yıllık kongre için Paris planlanmıştı, ama mevcut koşullar altında bu olanaksızdı. Ayrıca Enternasyonal'in topladığı ilginin belirgin bir şekilde olumsuz olması yüzünden, halka açık bir kongre çok fazla dikkat çekecekti.) Grup, yalnızca Komün sonrası ortamda nasıl bir seyir izleneceğine karar vermeyecekti; Marx ve Engels, aynı zamanda, Bakunin'in son zamanlarda örgütü ele geçirme yolundaki girişimlerine karşı bir tepki de oluşturmak istiyordu.

Bakunin, 1864'te Marx'ın evini son kez ziyaret ettiğinden bu yana, UİB'yi Marx'ın hâkimiyetinden çıkarmak için yoğun planlar içindeydi. 1868'de anarşist bir grup kurmuş, bu grup Enternasyonal'le ittifak oluşturmak istemiş, ama reddedilmişti. Bakunin, UİB'nin kurallarına uymak için grubu dağıttığını açıklamış olsa da, gizli bir örgüt olarak ayakta tutuyordu.[20] Ardından, harekete geçme vakti geldi. Bakunin, 1870'te kısmen anarşist grubunu genişletmeyi de istemekle birlikte, esas olarak çatışmanın dışında kalamadığı için, Fransa'daki hengâmenin içine balıklama dalmıştı. Ancak saçı sakalı birbirine karışmış, dişleri dökülmüş olan bu iri yarı Rus'un silah başı çağrısı, telaş ve şüpheyle karşılandı. Tutuklanıp Lyon'da bir zindana atılmış, daha sonra Marsilya'ya kaçarak burada sahip olduğu son şeyi –tabancasını– satmış, saçlarını ve sakalını tıraş edip İsviçre'ye kaçmıştı.[21]

Bakunin'i dürtülerine kapılan bir şaklaban olarak görüp dikkate almamak zor olmazdı, ama geride bıraktığı efsane etkiliydi ve bir şekilde, adamın yetersizliklerini örtüyordu. Marx, rakibinin cazibesinin, UİB'ye ve kendi liderliğine gerçek bir tehdit oluşturacak kadar güçlü olduğunun farkındaydı. Kendisiyle özdeşleşmiş olan kepini geniş siperli, kırmızı kuşaklı bir hasır şapkayla değiştirmiş olan Bakunin,[22] özellikle İtalya ve İspanya'da başarılıydı ve İsviçre'de de kemik bir kitlesi oluşmuştu. Londra'daki konferans, onun ilerlemesini kontrol altına almak ve ayrıca Marx'ın Komün'ü sahiplenmesinin İngiliz delegeler arasında yarattığı anlaşmazlıkları sonlandırmak açısından kritik öneme sahipti. Enternasyonal, tam da dünyanın gözündeki hain gücünün doruğundayken, büyük bir bölünme riskiyle karşı karşıyaydı.[23]

Kongre için Londra'ya gelen temsilciler, ilk olarak Marx'ın evinin yolunu tutmuştu. Birçoğu, Marx'la hiç yüz yüze gelmemişti; onlar için adı belgelerde ya da gazetelerde geçen bir adamdı. Hatırlanmaya değer o ilk görüşmelerine dek, İspanyol Anselmo Lorenzo bunlardan biriydi:

> Bir evin önünde durduk; evin girişinde muhterem bir aile reisi gibi görünen bir adam belirdi. Utangaç bir saygıyla ona yaklaşıp kendimi Enternasyonal'in İspanyol Federasyonu temsilcisi olarak tanıttım. Beni kollarıyla sardı, alnımdan öptü ve İspanyolca sevgi sözcükleri eşliğinde eve buyur etti. Karl Marx'tı o. Aile çoktan odalarına çekilmişti; çok zarif bir cana yakınlıkla, bana kendi elleriyle, lezzetli bir atıştırmalık hazırladı.

Lorenzo geceyi Marx'ın evinde geçirmişti; ertesi gün Jennychen ve Tussy'yle tanışmak da bir o kadar keyifliydi. Jennychen'i "dişi güzelliğin bugüne dek karşılaştığım tüm türlerinden farklı, ideal güzellikte bir kız," olarak tarif etmişti. "Benden doğru telaffuzunu duyabilsin diye ona bir şeyler okumamı istedi." Ardından, on altı yaşındaki Tussy'yle tanışmıştı; Tussy, İspanya'ya bir telgraf göndermesi için Lorenzo'ya yardım etmeye gönüllü olmuştu. "Genç kadının, hiç tanımadığı bir yabancıya yardım etmeye böylesine hevesli olmasına çok şaşırmıştım, İspanyol burjuvazisinin âdetlerine ters düşen bir durumdu bu. Bu genç hanımefendi ya da belki genç kız demeliyim, gençlik ve mutluluğun vücut bulmuş hali gibi güzel, neşeli ve güler yüzlü." Tussy, babası ve büyük ablasının aksine İspanyolca bilmiyordu, bu yüzden ikisi iletişim kurmakta epey zorlanmıştı: "Ne zaman birimiz bir yanlış yapsa, sanki bütün ömrümüz boyunca dostmuşuz gibi, beraber katıla katıla gülüyorduk."[24]

Enternasyonal'in toplantıları beş gün sürdü. Friedrich Lessner, dil çeşitliliğinin yarattığı bir kargaşa ortamı, belirgin mizaç farklılıkları ve birbirinden epey değişik görüşler olduğunu hatırlıyordu. Ortam o kadar gergindi ki, diye anlatmıştı, herkes birbirine ters düşmüş durumdaydı, toplantılarsa fırtınalı ve moral bozucuydu.[25] Ancak sonuna gelindiğinde, konferanstan on yedi karar çıkmıştı; Bakunin'in yarattığı tehdide karşılık verilmesi ve Enternasyonal üyeleri için bir sonraki adıma dair çok önemli bir bildirim de bu kararların arasındaydı.[26] UİB'nin dünya başkentlerini yok etmek istediğini söyleyen korkutucu haberlere karşın, örgütün Komün sonrası yaptığı ilk kongre, çok daha yasal bir başkaldırı yöntemine çağrı yapıyordu: "İşçi sınıfı, bir siyasi parti oluşturmanın dışında, bir sınıf olarak hareket edemez." Bu hamle, "toplumsal devrimin zaferini ve aynı zamanda nihai hedefini –sınıfların ortadan kaldırılmasını– güvence altına almak için zorunludur."[27]

Kongrenin kapanışından bir gün sonra, 24 Eylül'de, UİB, yedinci yıldönümünü kutlamak için büyük bir yemek düzenledi.[28] (Engels örgütün bu zamana gelebilmiş olmasını tamamen Marx'a bağlıyordu: Onun tam da eleştirilmesine sebep olan özellikleri –"derinlere inen *hâkimiyeti* ve kıskanç yapısı"– Enternasyonal'i bir arada tutan zamkın sırrını oluşturuyordu. Çünkü Marx, Enternasyonal'in ne yoldan çıkmasına ne de başarısız olmasına izin vermeyecekti.[29]) Şölen masaları yiyecek, şarap ve birayla doluydu; gece boyunca konuşmalar yapılmıştı. Sonuncu konuşma Marx'a aitti. UİB'ye yapılanları, ilk Hıristiyanlara yapılan zulme benzetmiş ve nasıl ki bu saldırılar Romalıları

kurtarmadıysa, işçilerin hareketine karşı yapılan çağcıl katliamın da kapitalist devletleri kurtarmayacağını söylemişti. Enternasyonal'in IX no.lu kararı işçilerin siyasi partiler kurması için bir çağrıydı ve Marx bu konuda engel çıkaracak hükümetlere de bir uyarıda bulunmuştu: "Onlara cevabımızı vermek için elimizdeki tüm araçları kullanmalıyız ... devletlere şunu açıkça ilan etmeliyiz: Size karşı mümkün olduğu yerde barışçıl yollarla, gerekli olduğunda da silah zoruyla hakkımızı savunacağız."[30]

Engels ve Marx, bu kongrenin daha önceki bu tür buluşmaların tamamından daha başarılı olduğunu söylüyordu, çünkü kapalı ve küçük tutulmuş, böylelikle delegelerin çıkıp tribünlere oynama eğilimi de azalmıştı.[31] Bu işi geride bırakan iki adam, daha önce hiç yapmadıkları bir şey yaptılar; deniz kenarında beş günlüğüne eşleriyle baş başa vakit geçirmeye gittiler,[32] kendileri siyasal çalışmalarını yürütürken kadınlar önden Ramsgate'e gitmişti bile.[33] 1862'de Ernestine Liebknecht Londra'dan Berlin'e taşındığından beri, Jenny'nin hareket içinde bir kadın arkadaşı olmamıştı; ikisi mektuplaşmayı sürdürmüştü gerçi, fakat bu da 1867'de Ernestine'in ölümüyle son bulmuştu. Ancak Jenny'yle Lizzy çok çabuk arkadaş oldu. Kırk dört yaşındaki Lizzy, elli yedisinde bulunan Jenny'den epey genç olmasına karşılık daha yaşlı gözüküyordu; muhtemelen bunun sebebi, bir işçi kızı olarak yetişkinliğe erken adım atmış olmasıydı. Jenny'yse o kadar uzun süre, o kadar çok şeyden mahrum kalmıştı ki, şimdi hayatın tadını çıkarma fırsatını bulunca, yaşını gizleyen bir canlılığa kavuşmuştu.

Hükümet muhbirlerinin, hiç şüphe yok ki yeni ve daha da haince planlar kotardıklarını ileri sürdüğü devrimcilik işlerinden yeni çıkmış olan Marx ve Engels, Jenny ve Lizzy'yle birlikte tam birer turist gibi zaman geçirmişti. Yamaçlarda yürümüşler, denizde yüzmüşler, kumsalda oturmuşlar, ateş yutanları ve kukla gösterilerini izlemişler, mükellef yemeklerin ve bol içkinin tadını çıkarmışlardı. Engels, günde on saat uyuduğunu söylemişti.[34] Jenny'yse, kızlarına bu gezinin Marx'ı düpedüz gençleştirdiğini anlatmıştı.[35]

Ancak bu dörtlü bir aile gibi hissederken, başka ilişkiler –ve bu ilişkilerle olan ilişkiler– pek o kadar sıcak değildi. Engels, Marx'ın yazdığı *Fransa'da İç Savaş*'ı Almancaya çevirmiş, Alman basınında kitapçıktan alıntılar yayımlanınca,[36] Engels'in yetmiş dört yaşındaki annesi, oğlunun hâlâ radikal siyasetle meşgul olmasının yanı sıra, aynı zamanda Marx'la hâlâ ilişkide olduğunu görmekten ötürü paniğe kapılmıştı. Şimdi birtakım cevaplar istiyordu. Engels babasıyla pek yakın olmasa da annesini severdi ve onun kendisini anlayabileceğini düşünmüştü. Annesine Paris'te olanlar hakkında okuduğu haberlere inanmamasını söylemişti; kendisine gelince:

> Görüşlerimi değiştirmediğimi zaten biliyordun; yakında bu görüşlerin otuz yılı dolacak ve olaylar beni buna zorladığı an, bunları açıkça savunmak bir yana, başka bakımlardan da üzerime düşen görevi yapacağımı duymak seni şaşırtmasa

> gerek. ... Marx burada olmasaydı, hatta hiç var olmasaydı bile, bu konuda kesinlikle hiçbir şey değişmezdi. Bu yüzden suçu ona yüklemek bütünüyle yanlış olur. Sırası gelmişken şunu da belirteyim ki, Marx'ın bağlı olduğu insanların, esas *benim* Marx'ı ayarttığıma inandıkları bir dönemi de hatırlıyorum.[37]

Marx'ın kardeşleri, böylesine akılsız bir yol seçtiği için dehşet duyuyordu. Cape Town'daki kız kardeşi, Londra'ya yaptığı bir ziyaret sırasında, yemek masasında, erkek kardeşinin sosyalistlerin lideri olmasını asla onaylamadığını, kendilerinin saygın bir aileden geldiğini ve babalarının sevilen bir avukat olduğunu söyleyerek onu paylamıştı. Bundan çok daha sert sözlere alışık olan Marx onu kibarca dinlemiş, ardından tiz kahkahalar patlatmıştı.[38] Ne o, ne de Engels tövbe etmeye niyetli değildi; aslında, tam da o sıralarda, taze bir solukla yeni bir hamleye girişmekteydiler. Dahası, *Kapital*, *Cilt I* hakkında iyi haberler alıyorlardı. Dört yılın sonunda, Almanca basılan ilk bin kitap nihayet tükenmiş, yayıncı ikinci basımı hazırlıyordu.[39]

Jennychen işten çıkmıştı. Üç yıldır evlerinde mürebbiye olarak çalıştığı aile, "vicdansız Komün hareketini savunan *kundakçı* reisinin kızı olduğuma dair korkunç gerçeği keşfettikleri için" ona yol vermişti.[40] Zaten mürebbiyelik yaparken rahat hissetmesi pek mümkün değildi artık; ihtiyaç içindeki sersefil mültecileri ya da Marx'ın yakın çevresinden gelen, ilgilenilmesi gereken deste deste mektubu görmezden gelemezdi. İtalya'dan, İsveç'ten, Fransa'dan, Rusya'dan ve Hong Kong'dan gönderilen mektuplar biriktikçe birikiyor ve Komün yenilgisinin üzerinden artık aylar geçmiş olmasına rağmen mülteci akını kesilmiyordu. Hatta o sonbaharda gelenler öncekilerden de muhtaç durumdaydı, çünkü paraları olsaydı zaten çok daha önce Fransa'dan çıkmanın yolunu satın almış olurlardı. Jennychen, onlar için gecesini gündüzüne katarak –bazen sabahın erken saatlerine kadar– Londra'nın bir ucundan diğerine koşuyor, sürgünlerin sonsuz ihtiyaçlarını karşılamak için kaynak toplama amacıyla mektuplar yazıyordu. Müthiş yorucu bir işti bu, üstelik Marx'ın yirmi yedi yaşındaki kızı son iki yıldır hiç de iyi değildi. Doktor, göğüs sıkıntılarına akciğer zarı iltihabı (zatülcenp) teşhisi koymuştu; bazen ağır, bazen de yalnızca huzursuz geçen dönemleri oluyordu, ama genel olarak hiçbir zaman rahatça nefes alıp veremiyordu. Ne var ki, tamamen işlerin içine gömülmüştü ve vücudunun en çok istediği şeyi, dinlenmeyi hiçe sayıyordu. Aralık 1871'de Kugelmann'lara yazdığı bir mektupta, tüm çabalarına rağmen mültecilere destek bulmakta başarılı olamadığını itiraf ediyordu: "İşverenler onlarla hiçbir şekilde münasebete girmek istemiyor. Başkalarının ismiyle iş bulmayı başaranlar, gerçek kimlikleri anlaşılırsa derhal kovuluyor. ... Çektikleri acıları tarif etmek mümkün değil –bu muhteşem şehrin sokaklarında kelimenin tam anlamıyla açlıktan kırılıyorlar– her koyunun kendi bacağından asıldığı kuralını mükemmelliğe eriştiren bir şehir burası."[41]

Kasım ayında, en çaresiz mülteci kafilesi –tam 460 kişi– gelmişti; Fransız hükümeti kovuşturmaya tabi tutulamayacaklarına karar verinceye dek, tam beş ay boyunca, onları Fransa'nın kuzey kıyısındaki dubalar üzerine kurulu yüzer hapishanelerde bekletmişti. Şiddetli bir yağmur altında ve bıçak gibi kesen bir rüzgârda, yanlarında yiyecek, para ya da ısıtacak giysiler olmadan İngiltere kıyısına bırakılmış ve yardım için ilgili konsoloslarına başvurmaları söylenmişti.[42] Bunun üzerine, meteliksiz yüzlerce insan, yürüyerek Londra'nın yolunu tutmuştu. Bunların bazıları Enternasyonal'e ulaşmıştı, ancak ihtiyaçları o kadar çoktu ki Enternasyonal'in elindeki kaynaklar da hızla tükenmişti.[43]

Ancak Jennychen, yaptığı tüm bu zorlayıcı ve çoğu zaman moral bozucu işlere rağmen, yeniden şarkı söylemeye başlamıştı. Engels, Lafargue'a yazdığı bir mektupta sesinin her zamankinden güçlü ve berrak olduğunu söylüyordu. Engels bunu sağlığının düzelmesine bağlıyordu[44] ama, işin aslı şu ki, Jennychen âşık olmuştu.

Charles Longuet, Londra'ya döner dönmez yeniden Enternasyonal'in Genel Konsey'ine katılmış ve Marx'la olan bağlarını kaldığı yerden devam ettirmişti. Marx ailesiyle daha önceki görüşmeleri sırasında Jennychen'den hoşlanmaya başlamış, ama ilgisini ifade etmemişti. Bu kez hislerini açıkça gösterdiğinde, Jennychen onun tatlı diline karşı koyamamıştı. Sebebini görmek zor değil. Birincisi, Longuet'nin, kendisini kurtaracak birine ihtiyacı vardı: Çok yakın zamanda bir çatışmadan çıkmıştı, Paris'teki o korkunç haftaların duygusal yaralarını ve kaçışının dehşetini hâlâ üzerinde taşıyordu. İkincisi, Longuet bir Flourens değildi belki, ama kendine has asil bir kişiliği vardı. Aslında, önceki aşkına göre, babasına daha çok benziyordu. Artık otuz iki yaşına gelmiş olan Longuet, ancak koşullar gerekli kıldığında bir eylem adamı olanlardandı; bir yazar ve düşünür olarak çok daha iyi iş çıkarıyordu. Geçmişi bile Marx'ı hatırlatıyordu. Normandiyalı bir burjuva ailesinden geliyordu, hukuk okumuş, sonra kendi sınıfına karşı başkaldırmış, Fransa'daki en yaygın sosyalist derginin editörlüğünü yapmıştı; yaman bir tartışmacıydı ve siyasi görüşleri yüzünden birçok ülkeden sınır dışı edilmişti. Ancak Jennychen açısından herhalde hepsinden önemlisi, Longuet babasına âdeta tapıyordu. Jennychen'in kalbinde ve aklında hiç kimse Marx'ın yerini alamazdı. Müstakbel eşinin hem bunu, hem de sebebini anlaması gerekecekti. Longuet ikisini de anlıyordu.

1872'nin başlarında, Jennychen ağzından zararsız fakat durumu açık eden bir cümle kaçırana dek, Marx ailesi ikisi arasındaki ilişkinin samimi bir şekil aldığının farkında değildi. Marx, bir gazete yazısını tartışmak için Longuet'nin dairesine gideceğini haber veriyordu. Jennychen, "Onu evde bulamayacağını söylemem lâzım, iş görüşmeye Jung'un evine gitti," deyivermişti. Longuet'ye anlattığı kadarıyla annesi, babası ve Engels oldukları yerde zınk diye durmuş ve "yüzlerinde, senin nerede olduğunu bu kadar yakından bildiğimi duyduklarına oldukça şaşırmış" bir ifadeyle Jennychen'e bakmışlardı.[45] Birbirlerine duyduk-

ları hisleri daha fazla gizleyemeyen çift, Longuet'nin 19 Şubat'ta Marx'la bir "görüşme" yaparak Jennychen'le evlenmek için iznini istemesine karar vermişti. Jennychen o güne dek görüşmemelerini söyleyince, Longuet sabredemez olmuştu –"iki gün, bir yüzyıl gibi gelebilir." Jennychen'in o pazar akşamı, kendisi de oradayken, rastlantı eseriymiş gibi Engels'in evine uğramasını önermişti. Jennychen'in o hafta sonu şarkı söylemek için bir sözü vardı, ama Longuet kendisinin önceliği olduğunu söylemişti. "Çok iyi biliyorum –gözbebeğim– sen bana hiç söylemediğin, ama gözlerinde okuduğum, sözcükler olmadan dudaklarımın dudaklarından topladığı şarkıları söylemek istiyorsun." Güya şans eseri olacak bu karşılaşmanın riskli olacağını düşünmüyordu, çünkü kimsenin, en başta da Jennychen'in babasının, kendisine doğrudan söylenmedikçe sahip oldukları duyguları görecek kadar duyarlı olacağını sanmıyordu: Goethe'ye göndermede bulunarak "Benim seni sevdiğimi, böylesine sevdiğimi anlayabilmek için insanın bu kadar sevecek bir gücü olmalı –ve bana kalırsa bu imkânsız," diye yazmıştı. "Ne olursa olsun, senin hayalini kuruyorum. ... Bütün ömrüm boyunca öpücüklerine sahip olmak istiyorum."[46]

Jennychen'in, Longuet'nin babasıyla görüşmesinden duyduğu korku ve evlendiğinde hem eylemci, hem de yazar olarak sürdüğü bağımsız hayatı terk edeceğine dair içini kemiren farkındalık, sevgilisinin tutkusuna yanıt verirken takındığı sıradanlık havasından açıkça belli oluyordu: "Pazartesi günkü konferansta, normalde taktığın, ahenkli olmayan ve yüzüne de yakışmayan kırmızılar yerine, siyah ya da koyu renkli bir kravat takmanda ısrar ediyorum." Jennychen bu sözleri yazarken, devrimci Rus arkadaşı Elizabeth Dimitrieff bunları okusa ne diyeceğini düşününce yüzü kızarıyordu. "Ne kadar iğrenir, ne kadar hayal kırıklığına uğrardı! Yüreğinde ben bir kadın kahraman, ikinci bir Madam Roland idim. ... Unutma ki dünyayı kahraman bir kadından mahrum bırakan sensin."[47]

Ne yazık ki, elimizde Marx-Longuet görüşmesini anlatan bir şey yok, ama sonucunda umulan olmuştu: Marx, evliliğe izin vermişti. Fakat karısı bu konuda pek heyecanlı değildi. Liebknecht'e şöyle yazmıştı:

> Longuet çok yetenekli, iyi kalpli, dürüst ve saygıdeğer bir adam; genç çiftin görüş ve kanaatlerinin uyumu da şüphesiz gelecekte mutlu olacaklarının bir teminatı. Diğer yandan, bu birleşmeyi birtakım endişelerle karşılamadan edemiyorum; Jenny'nin bir Fransız yerine (bir kere olsun) bir İngiliz'i ya da bir Alman'ı seçmiş olmasını gerçekten çok isterdim; bir Fransız elbette ulusunun tüm cana yakın özelliklerini göstermekle birlikte, zayıflıklarından ve kusurlarından da geri kalmayacaktır. ... Politik bir kadın olarak Jenny'nin talihinin, bundan ayrılması imkânsız olan endişe ve acılara onu maruz bırakacağından korkmadan edemiyorum.[48]

Bu karar, Marx için de kolay olmamıştı; hem karısını huzursuz eden sebeplerden, hem de tercih ettiği kızından ayrılmak istemediği için. Ancak Longuet'nin damat adaylığına, Paris'te Marx için gördüğü bir iş çok yardım-

cı olmuştu. Hâlâ İspanya'da olan Lafargue, Aralık ayında *Kapital* için bir Fransız yayıncı bulmuş ve basım işlemlerini başlatmak için yayıncı Maurice Lachâtre'a iki bin frank ödemeyi teklif etmişti.[49] Ocak'ta ise Longuet, Paris'te eseri tercüme edecek birini bulmuştu. Joseph Roy, zorlu Almanca metinlerin üstesinden gelme konusunda tecrübeli bir çevirmendi; daha önce Feuerbach'ı çevirmişti.[50] (Şu rastlantıya bakın ki, Roy da bu sırada *Kapital*'in bir bölümünü çevirip yayımlama konusunda Marx'tan izin istemek üzereydi.) Roy'un bu yeni projeye günde altı yedi saat ayırmaya söz vermesi,[51] Longuet'nin kurnazlık edip yapacakları özel görüşmeden hemen önce Marx'a gönderdiği güzel bir haber olmuştu.

Longuet birlikteliğine karşı Marx'ların tepkisi başta pek sıcak olmasa da, nişanın resmileştiği Mart ayında onlar da çok sevinçliydi. Engels, Laura'ya, bir zamanlar kendisine yaptığı gibi, Jennychen'e de acımasızca takıldığı konusunda güvence vermişti. Lenchen bile Longuet'nin mutfağa girip çok da başarılı olmayan Fransız mutfağı sihrinden numaralar sergilemesine izin vermişti.[52]

Bu arada, Jennychen'in çiçek açan aşk hikâyesi arasında fark edilmeden, Tussy de âşık olmuştu.

Eleanor Marx, güzel bir genç hanım olmuştu artık. Siyah saçlarının beline kadar gelen uzun bukleleri için, Kugelmann'ın kızı Franzisca, "sahiden çekici olduğu kadar gösterişli de," diyordu.[53] Babası gibi esmer tenliydi ve gür, koyu renkli kaşlar çehresini süslüyordu. Ama Marx'ın yüzü oldukça sert gözükürken, Tussy'ninki kösnül bir çekiciliğe sahipti. Bir Rus, onu ince yapılı ve ayartıcı, bir tür Romantik Alman kahramanı olarak tarif etmişti.[54] Ancak onunkisi klasik bir güzellik değildi. Tıpkı kişiliği gibi, ana hatları belirgin, duru ve çok temeldi. Alabildiğine cüretkâr ve hayat doluydu, gözleri bir sonraki harikuladeliğin ya da şakacı bir atışmanın beklentisiyle ışıldıyordu. Bir gülümseme ile esip gürleme arasındaki mesafeyi birkaç dakikada gidip gelebilirdi, ama onu en iyi ifade eden şey, kahkahasıydı.

Tussy, Fransa'dan döndüğünden beri babası için yazışmalar yapıyor, St. Petersburg'dan Paris'e, birçok yerdeki radikallere "iş" mektupları gönderiyor ve annesine göre, bu süreçte "tepeden tırnağa politik" bir hale geliyordu.[55] Yaptığı yazışmalarda, dile (Fransızca, Almanca ve İngilizce) ve toplumsal çatışmalara hâkimiyeti göze çarpıyordu. Ayrıca sevimli bir ivecenlikle birlikte, vaktinden erken gelişmiş bir olgunluk sergiliyordu; Marx'ın "yırtıcı" diye nitelediği kişiliği,[56] yazdığı her sayfada açıkça görülebiliyordu. Saçtığı cazibenin bir bölümü, olduğundan başka bir şeymiş gibi numara yapmaya çalışmamasındandı: Babasının on altı yaşındaki temsilcisiydi o; hem bilgili, hem de eğlenceliydi; bazen kararlı bir sosyalist, bazen de aklı havada yaramaz bir kızdı. O sırada Avrupa'daki gerici ortamda, Karl Marx'tan gelecek bir mektup, alıcısı için en iyi ihtimalle hükümetin dikkatini çeker, en kötüsü tutuklanmaya kadar gide-

bilirdi.[57] Tussy'nin mektuplarıyla devrimcilik işi, o kadar da tehlikeli, ya da tekinsiz değilmiş gibi görünüyordu. Daha çok, bir aile işiydi.

Mazeret bulmakta Tussy'nin üstüne yoktu. *Kapital*'in Rus çevirmenine şöyle yazmıştı: "Sayın Bayım, Babam bu sıra çok fazla çalıştı. ... Kendisi size şunu söylememi istedi ... gecelerinin büyük kısmını yazarak geçiriyor ve bütün gün odasından çıkmıyor."[58] Ayrıca insanı rahatlatan bir sıcaklığı da vardı. Liebknecht'e "Benim sevgili kadim Kütüphanem," diye hitap ederek hem mültecilerin çektiği zorlukları ("Keşke çalmakla suçlandıkları milyonların bir kısmını gerçekten almış olsalardı," diyerek durumla alay ediyordu), hem de kendisininkileri anlatıyordu: "Sizi nerede görsem tanırım, fakat sizin *beni* asla tanıyamayacağınızdan eminim. Beni daha iki üç yıl önce görmüş insanlar, şimdi kim olduğumu çıkaramıyor. ... Evdeki herkesi benim için öpün. ... Yazımın korkunçluğu için özür dilemek zorundayım, fakat kalemim çok kötü ve neredeyse hiç mürekkebim yok."[59] Tussy, Avrupa'nın devrimcilerine, yeniyetme bir kız için gayet sıradan mektup arkadaşlarıymış gibi yazıyordu.

En yakın arkadaşı –babası-, dünyanın en parlak beyinlerinden biriydi.[60] Bu yüzden, öyle herhangi bir adamla tatmin olamazdı. Mülteciler arasından sayısız taliplisi çıkmıştı,[61] ancak bu çaresiz Komüncülerin ilgisi her ne kadar gururunu okşasa da, Tussy hiçbirine âşık olmamıştı. Çemberi yarıp öne çıkan bir kişi dışında: Hyppolite-Prosper-Olivier Lissagaray.

Lissagaray kesinlikle Tussy'nin dişine göre biriydi, Sör Walter Scott'un romanlarından fırlamıştı âdeta. Eski bir Kuzey Bask ailesinde kont olarak dünyaya gelmiş, radikal toplumsal düşünceleri yüzünden ailesi onu dışlamıştı. Bunun üzerine siyasi sebeplerle görev verilmeyen profesörlerin kurduğu almaşık bir üniversitede ders vermek, çalıştığı gazetelerin radikal içeriği yüzünden meslek hayatını hapishaneye bir girip bir çıkarak geçirdiği gazetecilik ve son olarak, 1870'te Prusya'yla savaşmak yeni Fransa Cumhuriyeti'ne düştüğünde, Gambetta'nın ordusunda asker olarak yer almak gibi çeşitli işler yapmıştı. Mütareke ilan edildikten sonra –ki kendisi bunu bir yenilgi olarak görüyordu– yeni bir gazete çıkarmak için Paris'e gitmiş ve bunun imkânı kalmayınca, kalemini elinden bırakıp yerine bir silah alarak Belleville'deki barikatlara tırmanmıştı.[62] Keskin bir nişancı ve kılıç ustası olarak, asla bir düellodan kaçmazdı ve hatta iki tanesinden ciddi şekilde yaralanmış olarak çıkmıştı.[63] Londra'da, Fransızların kendisini iade etmesi için İngilizlere baskı yaptığını bilerek, tepesinde sallanan bir tutuklama kararıyla yaşıyordu.

Lissagaray sık sık Modena Villaları'nı ziyaret ediyor ve bütün Marx ailesi tarafından çok iyi karşılanıyordu. Jennychen'in Kugelmann'a söylediğine göre, babası Komün hakkında yazılmış, okumaya değer tek kitabın, Lissagaray'ın bir önceki sonbaharda yayımladığı *Barikatların Ardında Mayıs'ın Sekiz Günü* adlı kısa eser olduğunu düşünüyordu.[64] Fakat görünen o ki aile, bu kaçak soylu ile en küçük kızları arasındaki çekimi fark edememişti. Mart 1872'de, Lissagaray'la

Tussy gizlice nişanlanmıştı. Lissagaray otuz dört, Tussy ise daha yeni on yedi yaşındaydı.

Tussy'yi çok iyi tanıyan Engels, ikisinin arasındakinin arkadaşlıktan fazlası olduğunu fark etmiş olabilir. (Laura'ya Tussy'nin Jennychen için ne kadar sevindiğini anlatırken, "gerçekte **kendisi de aynı şeyi yapmaya hayır demezmiş** gibi duruyor," demişti.[65]) Ama Marx ve Jenny, böyle bir adımı onaylamayacaktı. İstedikleri son şey, bir başka Fransız sürgünün damatları olması ve ayrıca çok dost canlısı bir insan olan çocuklarının, kendisinin iki katı yaşında bir adama bağlandığını görmekti. Fakat o sırada zaten bunu düşünmeye kimsenin vakti yoktu. Bütün aile Laura için endişeleniyordu.

Laura ve Lafargue, İspanyol sahil kasabası San Sebastián'da sessiz sakin yaşamaya devam ederken, Eylül 1871'de bölge yetkilileri Paul'ün altı saat içinde oradan ayrılması gerektiğini, yoksa tutuklanacağını haber vermişti.[66] İspanya'daki siyasi hava bir kez daha değişmişti. Lafargue kaçmış, ama Laura ve Schnapps onunla gidememişti.[67] Çocuk, geçen yaz tutulduğu hastalıktan bir türlü iyileşememişti ve şimdi anlaşılıyordu ki bir tür koleraya yakalanmıştı. Marx'ın tüm çocukları dil konusunda çok yetenekliydi, ama Laura'nın ne kadar İspanyolca konuşabildiği ya da orada destek alabileceği arkadaşlarının olup olmadığı pek açık değil. Oysa ikisine de ihtiyaç duymuş olmalı: Dokuz ay Schnapps'ın baş ucunda beklemiş, hayatta kalan tek çocuğunu iyileştirebilmek için ona hastabakıcılık yapmaya çalışmıştı. Aralık'a gelindiğinde çocuk hâlâ hastaydı, ama seyahat edebilecek kadar toparlanmıştı; böylece Laura ve hassas durumdaki çocuğu, Madrid'de Lafargue'la buluşmak için güneye doğru yola çıktılar.[68]

Marx ve Engels, Lafargue'ın İspanya'nın başkentine gitmesinden memnun olmuştu, böylece Bakunin'in oradaki etkisine karşı duracak biri olacaktı, ama Jenny torunu için korkuyordu ve Paul'ün Enternasyonal'in İspanya'daki büyük başarıları hakkında iyimser haberlerle dolu olup Schnapps hakkında pek az bilgi içeren mektupları onu sinirlendirmeye başlamıştı. Şubat ayında Marx, Paul'ü uyarma amacıyla, harekete dair çok ilginç ayrıntılar aktardığını, ama "sevgili küçük hastamız hakkında tam bir sessizlik" içinde olduğunu yazmıştı.[69] Mart ayında endişeli bir şekilde yeniden torunu hakkında bilgi istemişti.[70] Bilgi Mayıs'ta geldi: Schnapps hastaydı ve günden güne zayıflıyordu.[71]

Jennychen ve Longuet, düğün tarihi olarak Temmuz ortasını belirlemişti. Kendisini Enternasyonal'in baş isyancısının nam salmış evladı olarak gören Paris basını (ya da Jennychen'in tabiriyle Paris'in polis basını), dedikodu köşelerini, gerçek ayrıntıları hiç dikkate almadan, kişisel hayatı hakkındaki hikâyelerle dolduruyordu. Sağcı gazete *Le Gaulois* {"*Galyalı*"}, kendisinin yirmi kere evlenip boşandığını iddia etmişti. Haziran ayında Kugelmann'a "Bu aptal yazar müsveddeleri, gerçekten evlenince beni rahat bırakır herhalde," diye yazmıştı.[72] Ama Temmuz'da Jennychen'in düğünü gerçekleşmedi. Longuet'yle ikisi,

Laura ve Paul'e saygısızlık olmasın diye düğünlerini ertelemişlerdi.[73] 1 Temmuz 1872'de Lafargue, Engels'e şöyle yazmıştı: "Zavallı küçük Schnapps'ımız, on bir aydır çektiği fiziksel ve zihinsel ıstıraba artık dayanamıyor ve ölüyor."[74] Temmuz sonunda çocuk ölmüştü. Dört yaşındaki Schnapps, Laura'nın dört yıl içinde kaybettiği üçüncü çocuktu.

Laura daima biraz mesafeli olmuştu, fakat çocuklarının trajik ölümü bu özelliğini daha da kuvvetlendirmişti. O dönemden bir fotoğraf, bütün hikâyeyi dokunaklı bir biçimde göz önüne seriyordu –bir zamanlar hayat taşan genç kadın, sanki içi boşalmış gibi görünüyordu, gözleri cansız, yüzü bitkin ve katıydı. Lafargue'ın siyasi çalışmaları yüzünden kendilerini İspanya'ya atmış ve kocasının İspanyol UİB'yi kurması için, "parti"nin (Engels'le babasının) emriyle orada kalmışlardı. Laura'nın, çektiği acı için, hayatındaki üç erkeği suçladığını hayal etmek hiç zor değil. Siyasete ve emekçiye duydukları bağlılık, Marx ailesinden küçücük bir başka cana daha mal olmuştu. Laura dul değildi, daha kötüsüydü. Bir yıl önce Pireneler'e iki çocuk annesi olarak gitmişti, oysa şimdi kimsenin annesi değildi. Verdiği kayıpların bir hiç uğruna olduğunu görmek ise acısını daha da katlanılmaz kılıyordu.

Lafargue'ın İspanya'daki politik ilerlemelere dair sunduğu pembe raporlara karşın, burada sosyalistler geri döndürülmez şekilde bölünmüştü ve Bakunin'in etkisi her zamankinden güçlüydü. (Bakunin, Lafargue'ı "b.k çuvalı" diyerek küçümsüyordu.[75]) Engels, Lafargue'ın verdiği bilgilere dayanarak, İspanyol işçilerinin *gerçek* partisinin UİB olduğunu söyleyip meslektaşlarının önünde övünmüştü,[76] ama işin aslı şuydu ki, Lafargue işçilerin arasında dikkate değer bir yol alamamıştı. Bu aynı zamanda bir kültür meselesi olduğundan, illa da Paul'ün suçu sayılmayabilirdi. İspanyol sosyalistler Marx'ın örgütlenme konusundaki ısrarını, Prusyalı "otoriterciliğini" kuşkuyla karşılıyor, bunun yerine, Bakunin'in anarşizmini tercih ediyordu.[77]

Siyaseten yenik ve kişisel olarak matem içinde olan Lafargue'lar, Schnapps'ı toprağa verdikten kısa süre sonra İspanya'dan ayrılarak Portekiz'e doğru yola çıktı; onları yeniden Londra'ya götürecek olan yolun başlangıcıydı bu. Paul, yolculuğu "biraz uzun, biraz sıcak, biraz meşakkatli," olarak tarif etmişti: "Camdaki bit yumurtalarını çatlatacak bir sıcakta trenle otuz saat gittik. Neyse ki yanımızda sekiz kiloluk bir *sandia* {karpuz} vardı, La Mancha çölünde susuzluğumuzu bununla giderdik."[78]

Yılmak nedir bilmeyen Lafargue, yaşadığı talihsizliklerden kısa sürede ayağa kalkmıştı, ama Laura hiçbir zaman tam anlamıyla kendine gelemeyecekti. Henüz yirmi altı yaşındaydı, istese yine çocuk sahibi olabilirdi, ama olmadı. Sanki Paris, Luchon ve Madrid'de bıraktığı o üç küçük mezara parça parça kendisini gömmüştü. Kaybettiği şey sadece sevgi değil, aynı zamanda inançtı. Tüm Marx kadınları içinde, babasının vaat ettiği geleceği kökünden sorgulayan belki de tek kişi Laura'ydı; bunu başarmak için ailenin ödemek zorunda kaldığı

bedelin çok fazla olduğunu düşünüyordu. Gelecek yıllarda Marx'ın hedeflerini gerçekleştirmek için çalışmayı sürdürecekti, ama kız kardeşleri ve annesinin aksine, o bunu davaya bağlılığından yapmayacaktı. Çocukları, mutluluğu ve bütün hayatı elinden gidince, dinini de kaybetmişti. Geriye kalan şey, yalnızca bir aile işiydi.

1 Vladimir Lenin, *Collected Works*, Cilt 17, s. 143.
2 Lissagaray, *History of the Commune*, s. 413-414, 420-421; Horne, *Terrible Year*, s. 139.
3 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 157, 158; *REM*, s. 29.
4 21 Mart'ta Longuet ve bir arkadaşı şöyle yazmıştı: "Her şeyi üreten ve hiçbir şeyin tadını çıkaramayan işçiler, hep öfkeyle mi karşılanacaklar? Kendi özgürleşmesini gerçekleştirmiş olan burjuvazi, şimdi proletaryanın özgürleşme vakti geldiğini anlamıyor mu? Öyleyse proletaryaya hakkı olan payı vermeyi reddetmekte neden ısrar ediyor?" Lissagaray, *History of the Commune*, s. 109.
5 Longuet'nin doktor arkadaşı Dourlen, onu Saint Jean de Dieu şehrine götürmüş, Longuet burada, bir papazın yardımıyla Belçika'ya geçmişti. Longuet, *Karl Marx*, s. 221.
6 *REM*, s. 162.
7 *A.k.*, s. 82.
8 *KMIR*, s. 106.
9 Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'a, 6 Ekim 1871, Moskova.
10 *KMIR*, s. 107.
11 *New York Herald*, 30 Ağustos 1871.
12 *Chicago Tribune*, 18 Aralık 1871.
13 *MECW*, Cilt 22, s. 600.
14 *KMIR*, s. 111; *MECW*, Cilt 44, s. 213.
15 *MECW*, Cilt 22, s. 398.
16 *Public Opinion*, Londra, 19 Ağustos 1871, s. 229 ve 26 Ağustos 1871, s. 262; *MECW*, Cilt 22, s. 393.
17 *MECW*, Cilt 44, s. 176-177.
18 *A.k.*, s. 206-207.
19 *A.k.*, s. 207.
20 Bakunin'in grubunun adı Uluslararası Sosyalist Demokrasi İttifakı'ydı. Carr, *Michael Bakunin*, s. 345, 352.
21 *A.k.*, s. 396, 404-407.
22 *A.k.*, s. 446.
23 Berlin, *Karl Marx*, s. 190.
24 *REM*, s. 290; *KMIR*, s. 103-105.
25 *REM*, s. 170-171.
26 *MECW*, Cilt 22, s. 423-431.
27 *A.k.*, s. 426-427.
28 Jenny Marx'tan (kızı) "Doktor"a [Ludwig Kugelmann], 3 Ekim 1871, Moskova; Robert Payne, *Marx*, s. 429.
29 *MECW*, Cilt 44, s. 186.
30 *MECW*, Cilt 22, s. 633-634; McLellan, *Karl Marx*, s. 377.
31 *MECW*, Cilt 44, s. 220.
32 *A.k.*, s. 229.
33 *A.k.*, s. 216.
34 *A.k.*, s. 229.
35 Jenny Marx'tan (kızı) "Doktor"a [Ludwig Kugelmann], 3 Ekim 1871, Moskova.
36 *MECW*, Cilt 44, s. 617 (notlar bölümü).
37 *A.k.*, s. 228-229.
38 *REM*, s. 299.
39 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 308.
40 Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'lara, 21 Aralık 1871, Moskova.
41 *MECW*, Cilt 44, s. 562.
42 *MECW*, Cilt 23, s. 635.
43 Aile mülteciler için çalışadursun, Marx kendisinin İngiltere'deki konumunun tehlikede olduğunu öğrenmişti. İngiliz İçişleri Bakanlığı'ndan bağlantı kurduğu biri, hükümetin komünistler ve Enternasyonal üyelerini sınır dışı etmek için bir yasa tasarısı hazırladığını söylemişti. Marx'ın öğrendikleri hakkında yazdığı rapor, bir İngiliz gazetesinde de yayımlandı. Jennychen, aile sınır dışı edilirse, tek seçeneklerinin "Yankee Doodle Dandy" ülkesine taşınmak olduğunu belirtmişti. Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'lara, 21 Aralık 1871, Moskova.
44 FE-PL, Cilt I, s. 32.
45 Jenny Marx'tan (kızı) Charles Longuet'ye, Şubat 1872 cuma akşamı, Moskova.
46 Charles Longuet'den Jenny Marx'a (kızı), 15 Şubat 1872'den önce, Moskova.
47 Jenny Marx'tan (kızı) Charles Longuet'ye, 17 Şubat 1872, Moskova.
48 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, 26 Mayıs 1872, Moskova.

49 FE-PL, Cilt III, s. 403-405; *MECW,* Cilt 44, s. 283; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 114-115.

50 *MECW,* Cilt 44, s. 574.

51 J. Roy'dan Charles Longuet'ye, 19 Ocak 1872, Moskova.

52 FE-PL, Cilt I, s. 46.

53 *KMIR*, s. 91.

54 Longuet, *Karl Marx*, s. 207.

55 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, 26 Mayıs 1872, Moskova.

56 *MECW,* Cilt 44, s. 32.

57 Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'lara, 3 Mayıs 1872, Moskova.

58 *MECW,* Cilt 44, s. 575.

59 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 413-415.

60 *REM*, s. 250.

61 Eski Komüncülerden olan Macar kuyumcu Leo Frankel ile başka bir Komüncü ve Genel Konsey üyesi olan Fransız taşbaskıcı {litograf} Jules Johannard, onu ilgiye boğmuşlardı. İki erkek de ondan en az on yaş büyüktü. Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 145.

62 *A.k.*, s. 155-156.

63 *A.k.*, s. 160.

64 Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'lara, 21 Aralık 1871, Moskova.

65 FE-PL, Cilt I, s. 46.

66 Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmann'lara, 22 Ocak 1872, *IISG*; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 119.

67 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 63.

68 *MECW,* Cilt 44, s. 581.

69 *A.k.*, s. 327.

70 *A.k.*, s. 347.

71 Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 214-215.

72 *A.k.*, s. 216-217.

73 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 142.

74 FE-PL, Cilt III, s. 463.

75 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 138.

76 FE-PL, Cilt III, s. 428-429.

77 Ancak Lafargue İspanya'da iz bırakmıştı: Temmuz'da o ve bir arkadaşı İspanya'nın ilk Marksist partisi ve günümüzün İspanyol Sosyalist Partisi'nin atası olan Yeni Madrid Federasyonu'nu kurmuştu. Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 138-141.

78 FE-PL, Cilt III, s. 471.

39. Bölüm

Lahey, 1872 Sonbahari

> Hayır, Enternasyonal'den çekilmiyorum. Ömrümün geri kalanı, tıpkı geçmişte harcadığım çabalar gibi, bir gün proletaryaya bütün dünyada hâkimiyet kazandıracak olan –bundan emin olabilirsiniz– toplumsal düşüncelerin zaferine adanmış olacaktır.
>
> *Karl Marx*[1]

Mayıs Ayında Marx, sonbahardaki yıllık kongreden sonra UİB'deki lider konumundan ayrılacağının işaretlerini vermeye başlamıştı.[2] Sekiz yıldır örgütü sırtlamıştı –tabandaki üyeler arasında birbiriyle savaşan taraflar düşünülünce bu çok uzun bir zamandı. Pek çok Enternasyonal üyesi, Marx'la fikir birliğine varamadıkları için örgütü terk etmişti. Özellikle İrlandalılara verdiği destekle İngilizleri kızdırmış, çok daha fazla kişiyi ise, hain gözüyle bakılan Komün radikallerini cansiperane kucaklamasıyla kendisinden uzaklaştırmıştı. Başkaları, felsefi ve siyasi olarak ona katılıyor, fakat otokrat tarzından büyük rahatsızlık duyarak gerçek hedefinin kendisini yüceltmek olduğundan şüpheleniyordu.

Marx UİB üyeleriyle çatışmış, hükümetlere karşı savaş vermiş ve proletaryaya kendi gücüne dair bir farkındalık ve kapitalist egemen sınıfa siyasi olarak meydan okuyacağı bir dayanak verdiğine inandığı UİB'yi, örgütlü işçiler de desteklesin diye uğraşmıştı. Fakat artık meşaleyi yeni bir lidere –ya da liderlere- devretmeye hazırdı. Komün'den sonraki aylarda, devletlerin bu habis örgüt hakkında yaptığı korkutucu uyarılara karşın, Danimarka, Yeni Zelanda, Portekiz, Macaristan, İrlanda, Hollanda, Avusturya ve Amerika'da yeni UİB şubeleri açılmıştı.[3] Birlik'in kendine ait bir yaşamı vardı ve simgesi haline gelmiş lideri, onun kendi başına büyüyüp serpilişini izlemek için sessizce bir kenara çekilmeyi ümit ediyordu. Belçikalı bir delegeye şöyle demişti: "Bir sonraki kongreyi sabırsızlıkla bekliyorum. Köleliğimin sonu olacak. Bundan sonra yeniden özgür bir adam olacağım; artık idari görev kabul etmeyeceğim."[4]

Marx inkâr edilemeyecek kadar yorulmuş olsa da, aktif siyasetten çıkma arzusunun kaynağı, sadece bitkinlikten fazlasıydı. Komün, Marx'ı, devrimci bir strateji uzmanı ve bilhassa bir kuramcı olarak dünyaya tanıtmıştı. Birdenbire, yazıları eskisine kıyasla epey talep görmeye başlamıştı –yani tamamen görmezden gelinmekten çıkıp bir nebze ilgi topluyordu. Meissner, *Kapital, Cilt I*'in ikinci basımını yayımlamak istiyordu, ama Marx metnin bir bölümünün üzerinden geçmesine müsaade edilmesi konusunda ısrarcı olmuş, bu da bir yıldan uzun bir zaman almıştı.[5] Paris'te ise Roy, *Cilt I*'i Fransızcaya çeviriyordu, Marx onun çıkardığı işten başta memnun olsa da, kısa süre içinde zahmetli bir yeniden yazım gerektirdiğini fark etmişti.[6] Marx ve Engels, Enternasyonal içinde Bakunin'i sorumlu gördükleri bölünmeler hakkında da bir bildiri yazmıştı. Ayrıca, *Komünist Manifesto*'yu hem Almanya'da yeni bir önsözle basmak, hem de İngilizce ve Fransızcaya çevirmek için talepler almışlardı.[7] Buna ilave olarak, Marx *Kapital*'in Rusça çevirisini de elinden geldiğince denetlemeye çalışıyordu.

Marx, Rus takipçilerinin sosyalizme bağlılığını sık sık küçümserdi, çünkü çoğu aristokrat ya da ülkenin toplumsal seçkinlerindendi. Ama ona St. Petersburg'dan ya da Cenevre'de sürgünden yazan veya kapısında beliren yeni kuşak, Engels'e göre, "*halktan*. ... Dayanıklı, sağlam karakterli ve aynı zamanda, kuramı gerçekten hayranlık uyandıran bir kavrayışa sahip insanlar"dı.[8] Marx'ın UİB'den arkadaşı ve matematik profesörü olan, St. Petersburg'dan sürüldüğünden beri Paris'te yaşayan Pyotr Lavlov, yayımlanmış bir dizi mektubunda Rus aydınlarının, kendilerine düşünme ve gelişme özgürlüğü sağlayan ayrıcalıklı koşullarından ötürü, çalışan kitlelere çok büyük bir borcu olduğunu ilan etmişti.[9] Bu aydınların birçoğu, bu borcu görüp serflikten yeni azat edilmiş köylülerin yanında yer almış ve "halkın ayağına gitmek" adını verdikleri bir girişimle, Rusya'nın dört bir yanındaki fabrika ve köylerde propaganda yapmaya başlamıştı.[10] Bu eğitimli genç Ruslar, kapitalist bir düzeni benimsemeden, Batılı toplumun yararlarını tüm vatandaşlarına sunacak bir ülke istiyordu. Sosyalizm, onlara göre doğal bir seçimdi, çünkü Rusya'nın komünal geleneklerini yansıtıyordu. Ancak bu toplumun sonunda neye benzeyeceği üzerine bir uzlaşma olsa bile, bu kez oraya nasıl ulaşılacağına yönelik çekişmeler doğmuştu.[11] Bakunin'in takipçileri, –anarşistler ve nihilistler– şiddeti savunuyordu. Marx'ı kabul edenler de içlerinde olmak üzere diğerleriyse, Rusya'yı değiştirme yolunda temel bir adım olarak siyasi bilinçlendirmeyi öne sürüyordu.[12]

Kapital, Rus sansürcülerini aşmayı başarmıştı; söylediklerine göre –eğer anlaşılacak *bir şey* varsa– anlaması o kadar zordu ki, bunu zaten kimse satın almazdı; ayrıca, fazlaca matematiksel ve bilimsel bir kitap olduğu için mahkemede yargılanması da imkânsızdı.[13] Sansürcülerin izin vermediği tek şey, kitapta Marx'ın resminin olmasıydı. (Marx'ın biyografisini yazan David McLellan, yetkililerin, bunun "Marx'ın kişiliğine karşı çok fazla saygı ifade edeceği" kararına vardığını belirtir.[14]) Bu ufak noktada anlaşıldıktan sonra, 1872 Mart'ının

sonunda üç bin nüshalık bir basım matbaadan çıkmıştı.[15] Kitap dikkat çekici bir hızla (iki aydan kısa sürede) tükenmişti; üstelik, oluşturduğu okur kitlesi, satış rakamlarının gösterdiğinden çok daha genişti.[16] *Kapital*, Rus okurlar arasında elden ele geziyor, hatta kimi zaman Yeni Ahit kapaklarının içinde saklanıyordu.[17] Fransızca çevirisinin aksine, Rusçası Marx'ı çok heyecanlandırmıştı; bunun "usta işi" bir çalışma olduğunu düşünüyordu. Mayıs'ta eline ciltli bir baskı ulaşmış, bunun üzerine Nikolay Danielson'dan ikinci bir nüsha göndermesini istemişti. Britanya Müzesi'ne bağışlamak istiyordu.[18]

Şaşırtıcıdır, bunca çalışmaya ve belli tarihlere yetiştirilmesi gereken işlere karşın Marx'ın önemli bir hastalığı yoktu. Buna karşılık Jenny, onun tüm kaygılarını içine almış gibi görünüyordu. Artık kocası belli ölçüde ilgi odağı olmuştu –uzun süredir kocasının erişmesini ümit ettiği ve hak ettiğine inandığı bir konumdu bu– ve Jenny, onun adı sanı belirsiz bir bilim insanı olarak çalıştığı günleri arıyordu. Liebknecht'e mektubunda, Karl'ın övgüleri toplamadığı, Enternasyonal dışında kısmen adsız biri olduğu zaman, "ayaktakımı sessizdi," diye yazmıştı. "Ama şimdi, düşmanları onu göz önüne sürükledi, adını öne çıkardılar; kalabalıklar onun aleyhinde fesat çıkarıyor, polis ve demokratlar koro gibi hep bir ağızdan 'despotluk, otorite merakı, hırs!' diye söyleniyor. Keşke sessizce çalışıp savaşın içindekiler için mücadele kuramını geliştiriyor olsaydı, ne kadar iyi olurdu.

Liebknecht, Almanya'da vatana ihanet suçundan hüküm giymeyi bekliyordu, bu yüzden Jenny, ona, yeni eşi Natalie'nin hep aklında olduğunu yazmıştı:

> Bütün bu mücadele içinde katlanması en zor rol biz kadınlara düşüyor, çünkü bu daha önemsiz bir rol. Erkek, gücünü dışarıdaki dünyaya karşı verdiği mücadeleden alır ve düşmanını görmek onu canlandırır, isterse koca bir lejyon olsun. Bizse evde oturup çorap onarıyoruz. Böyle olmakla, kaygılar zihni terk etmiş olmuyor ve o küçük, gündelik dertler, insanın hayatı karşılama cesaretini azar azar, fakat istikrarlı bir şekilde kemiriyor. Bunu otuz yıllık tecrübemle söylüyorum ve herhalde, cesaretimi öyle kolayca yitirmediğimi söyleyebilirim. Artık fazla bir şey ümit edemeyecek kadar yaşlandım ve ayrıca [Komün'de] yaşanan son talihsiz olaylar beni çok sarstı. Korkarım ki ... artık pek iyi bir yaşamımız olmayacak ve tek ümidim, çocuklarımızın daha az sıkıntıyla karşılaşması.[19]

O bahar, Marx'ın işinin büyük bölümü, (Jenny'nin yakındığı kötüye gidiş de kısmen bununla ilgiliydi) işçi sınıfı hareketinin geleceği için Bakunin ve kendisi arasında verilecek devler savaşına hazırlanmaktı. Bakunin, İtalya ve İsviçre'de geçirdiği yıllar boyunca etkili bir ajitasyon yürütmüş, önde gelen devrimcilerle birlik olmuş, broşürler yayımlamış ve mücadelelerine bayraktarlık etmeye kadir, güçlü Rus savaşçı efsanesini yayan takipçiler edinmişti. 1869'da Cenevre'deyken, Sergey Nechayev adında yirmi iki yaşında nihilist bir Rus'la tanışmıştı; Nechayev, eğer düpedüz psikopat değilse, tehlikeli derecede dengesizdi. Kendisini devrimci gösterecek birtakım şeyler uydurmuştu; Bakunin'in de hapsolduğu [St. Petersburg'daki] Peter ve Paul Kalesi'nden kaç-

mış olmak gibi. Rusya'da binlerce üyesi olan bir yeraltı örgütünün başı olduğunu iddia ediyordu.[20] Bakunin ona gerçekten inanmış mıydı, bu kısmı sorgulamaya açık; ama kendisinin komplolara düşkünlüğünü kaşıyan ve bir daha asla geri dönemeyeceği Rusya'yla yeniden bir bağ kurmuş gibi hissettiren bu genç adamın etkisi altına girmişti.

Nechayev'le arkadaşlığı sırasında Bakunin, *Devrimcinin Amentüsü* {Revolutionary Catechism} kitabını yazmıştı; burada iki temel ilke savunuluyordu: "amaç, aracı meşrulaştırır" ve "ne kadar kötü olursa, o kadar iyi." Bir tarihçinin ortaya koyduğu üzere, Bakunin "devrimi ilerleten her şeyin mubah olduğuna, engel olan her şeyinse suç olduğuna" inanıyordu. Ama dahası da vardı. Bakunin'in düşüncesinde geceyi gaz lambalarıyla aydınlatmak yetmezdi, bütün metropol alevler içinde kalmalıydı. "Devrimci için tek bir bilim vardır," diye yazmıştı, "yıkma bilimi."[21]

Bakunin, baş düşmanı Marx'ın eserini çevirmesi beklenecek son insandı, ama 1869'da, *Kapital*'in Rusçasına yardım etmesi için bir yayıncıdan (Marx'ın o zamana dek bu kitaptan aldığı meblağı aşan) bir avans almıştı. Nechayev kendisini yapacak daha iyi işleri olduğuna ikna ettiğinde, ancak otuz ikinci sayfaya gelebilmişti.[22] Bakunin'in çeviri sözleşmesini düzenleyen kişi, projede Danielson'la birlikte çalışan Nikolay Lyubavin adlı genç bir Rus'tu ve bu yüzden Nechayev, yaşını almış dostunu bu yükümlülükten kurtarmak için Lyubavin'e karşı savaş açmıştı. Ona güya başında bulunduğu büyük nihilist örgüt adına bir mektup yazarak, Bakunin'i sömürmekle suçlamış ve Bakunin'i bu sözleşmeden azat etmek için bir mektup yeterli gelmezse, "daha az medeni tedbirlere" başvurmakla tehdit etmişti.[23] Şiddet tehdidinin altı boş değildi: Nechayev, Moskova'da bir öğrenciyi yalnızca şu yeraltı örgütünün varlığını sorguladığı için dövmüş, boğmaya çalışmış ve sonunda vurup öldürmüştü.[24]

Marx bu ayrıntıları biliyordu ve Genel Konsey'i bu kirli hikâye hakkında bilgilendirmişti. Enternasyonal'in 2 Eylül 1872'de, Lahey'deki yıllık kongresinde gerçekleşecek olan kapışmaya hazırlanmak için, Marx, Bakunin'in Nechayev'le ilişkisine ve UİB kurallarına rağmen anarşist grubunun başında kaldığına dair deliller toplamaya başlamıştı. Bunlar yoluyla, Bakunin ve takipçilerini Enternasyonal'den attırmayı umuyordu. Aslında bu konular Marx için ahlaki ıvır zıvırdan ibaretti –Bakunin'in gitmesini aralarındaki temel ideolojik farklılıklar yüzünden istiyordu.[25] Rus anarşist, işçilerin *siyasi* bir savaşa girmesi ya da bir işçi partisi olması gerektiği kanaatinde değildi. Aksine, işçinin, haklarını kazanmak için zor kullanarak gücünü göstermesi gerektiğine inanıyordu.[26] Marx 1849'dan beri bu düşünce biçimiyle mücadele ediyordu, ama şimdi fikirler çok daha hızlı ve geniş bir şekilde yayıldığı için, artık daha tehlikeliydi. Marx, devrimin sonucunda daima kan döküldüğüne inanıyordu, ama şiddet başvurulacak ilk yol olmamalıydı; Enternasyonal'in bir isyan ordusuna dönüştüğünü görmeyi kesinlikle istemiyordu.

Marx, hiç Londra dışındaki bir Enternasyonal kongresine gitmemişti, ama 1872'deki etkinlik o kadar büyük öneme sahipti ki, o ve bütün ailesi, aileye katılmayı uman iki Fransız –Longuet ve Lissagaray– da dahil olmak üzere, birlikte Hollanda'ya gitmişti. Elbette Engels de oradaydı. Bu toplantı, Enternasyonal'in Komün'den sonra halka açık ilk buluşması olacaktı ve basında, üyelerin bir sonraki terör eyleminin ne olacağına karar vereceği hakkında söylentiler kol geziyordu. Dünyanın her yerinden gazeteciler, şiddet yanlısı bu radikallerin bir araya geleceği cadılar toplantısı hakkında haber yapmak için Lahey'e akın etmişti. Muhabirler Marx'ın başına üşüşmüştü. Kimisi yalnızca onu görmek istiyordu, kimisiyse onun alçak planlarını ilk açıklayan olma şerefine erişerek yarışta diğerlerini atlatmanın peşindeydi.[27] Histeri her yeri sarmıştı. Yerel bir gazete, vatandaşları Enternasyonal şehirdeyken karılarını ve kızlarını sokağa salmamaları, kuyumcuları da kepenklerini indirmeleri konusunda uyarmıştı.[28] Ama basın ve polis hayal kırıklığına uğradı: Delegeler, kolay tanınmak için taktıkları mavi şeritlere varıncaya kadar, ticari toplantılara katılanlar kadar düzene saygılı davranıyorlardı.[29]

Etkinliğe katılmak için on beş ülkeden yaklaşık altmış beş temsilci gelmiş ve ilk üç gün, kimlerin katılım koşullarını karşıladığı tartışılmıştı.[30] Nihayet 5 Eylül günü, Lahey'in işçi sınıfına ait bir semtinde, yanında hapishane bulunan bir dans salonunda, Uluslararası İşçi Birliği'nin Beşinci Yıllık Kongresi açılmıştı. Masalar at nalı biçiminde dizilmişti, salonda ayrıca izleyicilerin devrim bürokrasisini iş başında izleyebileceği bir de balkon vardı.[31] Marx kadınları, yukarıdaki seyircilerin arasındaydı.

Laura, Fransa ve İspanya'da yaşadığı travmalardan sonra, Lahey'e geldiğinde bir deri bir kemikti ve hastaydı. Zayıf düşmüş haline rağmen, dünya onun acısını görmesin diye görünüşüyle epey uğraşmıştı –gururunu babasından almış olan Laura, "magandalara", acı çektiğini izleme zevkini tattırmayacaktı.[32] Onu daha önce hiç görmemiş olan Kugelmann; güzel, zarif ve dost canlısı olduğu sonucuna varmıştı. Kugelmann, Jenny'yle de ilk kez yüz yüze görüşüyordu. Yıllarca mektuplaştıktan ve ondan ailenin çektiği zorlukları dinledikten sonra, belki de dertten yüzü çizgi çizgi olmuş oturaklı bir kadınla karşılaşmayı beklemişti. Oysa Jenny, tığ gibiydi ve elli yedi yaşının çok altında görünüyordu. Toplantıları öylesine dikkat kesilerek takip etmişti ki, Kugelmann, radikal siyasete atılma konusunda Marx'ın aklını çelenin Jenny olduğuna kanaat getirmişti.[33]

"Lissa" ile birlikte gelmiş olan Tussy, tam bir genç kadın gibi görünüyordu.[34] Saçlarını artık tepede topluyordu, aradan kaçan birkaç bukle alnına düşmüştü. Boynuna kadife bir şerit takmıştı ve ensesi belirgin biçimde meydandaydı. Kesinlikle, açık saçık giyinmiş değildi, ama Marx kadınlarının teninin bu kadar açıkta olduğu görülmemişti. Son olarak, Jennychen: Tüm kardeşler içinde en az değişen oydu; yalnızca, içten içe yaşadığı sessiz mutluluk, Longuet'yle nişanlanmasıyla birlikte alışılmadık biçimde dışarıdan da görünür olmuştu.

Aşağıdaki masalarda ise, Marx, Engels'in arkasında oturuyordu. Fakat eğer amacı gölgede kalmak idiyse, daha başarısız olamazdı: İzleyici balkonunda tüm gözler onun üzerinde sabitlenmişti; derin düşünceler içinde bir dev, ağarmış saçları ve sakalı birbirine karışmış, bir yandan tütün dumanı üflerken hararetle defterine notlar alıyordu; isyanın vücut bulmuş haliydi sanki.[35] Katılımcı delegelerin sayısı görece az olsa da, izleyenler oldukça fazlaydı –bir gazetede, içeride, salonun alabileceğinden on kat fazla insan bulunduğu yazılmıştı[36]– ve görünüşe göre neredeyse herkesin söyleyecek bir sözü vardı. Korkunç bir gürültü hâkimdi. Sırayla konuşma çağrıları duymazdan geliniyor, bağırışlar tartışmalara dönüşüyor ve tartışmalar yumruklaşmanın kıyısından dönüyordu.

En başından itibaren, üstünlük Marx'ın müttefiklerinin elindeydi. Sayıları Bakunin'in destekçilerinden çok daha fazlaydı ve Bakunin kongreye katılmamayı tercih etmişti. İlk oylama, Genel Konsey'in yetkisinin azaltılarak Bakunin taraftarlarının istediği gibi, salt bir iletişim adresi ve yazışma merkezi haline gelmesi yerine, örgütün beyni olarak kalmasına ilişkindi. Marx'ın grubu kazanmış ve konsey yetkisini korumuştu. Bir sonraki gündem maddesi, delegelerden birinin tabiriyle "darbe"den farksızdı. Marx ve Engels bu hamleyi önceden planlamıştı. Engels ayağa kalkmış, elinde purosu ve her zamanki sohbet eder tonuyla, arada bir alnına düşen bir tutam saçı geriye atarak Genel Konsey'in Londra'dan New York'a taşınmasını teklif etmişti. Değinmediği şey, bu yer değişikliğinin, Marx'ın Enternasyonal önderliğinden çıkışını kolaylaştıracağı ve Bakunin'in örgüte hâkim olmamasını güvence altına alacağıydı. Birleşik Devletler'de de anarşistler vardı var olmasına, ama sayılarının çok ufak olması bir yana, Amerikalıların siyasi şiddete karşı duyduğu tiksinti, ciddi kazanımlar elde etmelerinin önünde bir kale duvarı gibi dikiliyordu. Engels konuşmasını bitirince, salon bir volkan gibi patlamıştı. Karşı çıkanlar, isterlerse konseyi Ay'a da taşıyabileceklerini söyleyerek protesto etmişti. Her iyi siyasetçinin yapacağı gibi, Marx da Engels'in hamlesinden önce, önergenin geçeceğinden emin olmak için oyları hesap etmişti –öyle de oldu; hem de Bakunin'in taraftarlarının yardımıyla. Garip bir şekilde, UİB'yi New York'a taşımanın bütün yetkisini elinden almaya denk düşeceğine inanıyorlardı ve zaten istedikleri de buydu.[37]

Kongrenin son günü, Bakunin'e karşı verdiği uzun savaşta bombayı patlatma sırası Marx'a gelmişti. Lahey'e geldiği günden beri o kadar gergindi ki, doğru dürüst uyuyamamıştı. Bu güçsüz haliyle, günlerce salondaki herkes ayaktayken zamanın büyük bölümünü sessizce oturarak geçirdikten sonra, Marx sandalyesini geriye itmişti. Salondaki sesler bir anda kesildi. Bakunin ve bir grup yandaşının gizliden gizliye Enternasyonal'i baltalamak için çalıştığını ve soruşturmayı yürüten komisyonda görüşülen, ancak kamunun önünde dillendirilmeyecek olan "kişisel bir meselenin" (Nechayev'in tehdidini ve işlediği cinayeti kastediyordu), Bakunin'in anarşistlerinin pervasız niteliğini ortaya koyduğunu bir bir anlatmak, Marx'a düşmüştü. Aslında Marx'ın Nechayev olayını

anlatmasına gerek de yoktu –hikâye zaten bütün salonda dolaşıyordu. Neden söz ettiğini herkes biliyordu.[38]

Marx, küçük bir grubun önünde etkileyici bir konuşmacıydı, ama geniş bir izleyici kitlesinin karşısına çıkınca sesinin ve tavırlarının kuvveti azalmıştı. Yaşı ilerledikçe, gitgide bilge ve biraz tuhaf bir profesöre benzemeye başlamıştı; sağ gözündeki tek camlı gözlük konuşması boyunca düşüp durmuş, geri takmak için her seferinde konuşmasına ara vermişti.[39] Ancak etkileyici bir konuşma olmasa bile, salon ağzından çıkan her sözcüğe dikkat kesilmiş durumdaydı. En önemlisi, seyirci ona hak veriyordu: Bakunin ve başka bir örgüt üyesi atıldı.[40] Oylar açıklandıktan sonra, bir İspanyol Bakuninci, beline sardığı kızıl bayrağın içinden silahını çekip çıkarmış ve oylamanın sonucunu duyuran delegeye dönüp "Böyle bir adamı vurmak gerek!" diye bağırmıştı.[41] Neyse ki kısa sürede yakalanıp silahı elinden alınmıştı. Marx, Bakunin'e karşı savunduğu iddialar için bundan iyi bir kanıt bulamazdı.

Böylece, Marx'ın Enternasyonal'deki işi resmî olarak son bulmuştu. O akşam, ailesini ve birkaç dostunu da alarak Scheveningen yakınındaki Grand Hotel'e gitti. Bu şık otel, Marx'la Jenny'nin tam Trier'den tanıdıkları türde bir yerdi. Gaz lambalarının ışıkları Kuzey Denizi'nin sularına yansırken, yaylılar orkestrasının müziği havayı kaplıyordu. Artık UİB'deki "esareti" sona erdiğine göre, Marx yeniden bir eş, bir baba ve bir kuramcı olarak sürdüğü özel yaşantısına geri dönebilirdi. O akşam, etrafı kızları ve en yakın arkadaşlarıyla sarılmış olarak, dönüşümüne ilk adımı atmıştı. Grup yiyip içmiş, dans etmiş ve yüzmeye gitmişti. Ancak bu bir Marx buluşması olduğu için, heyecan yine de eksik olmamıştı: Grubun bir üyesi yüzerken fazla açılmış, aslan asker Engels, suya atlayıp adamı kurtarmıştı.[42]

Ertesi gün, 8 Eylül 1872'de Marx, halka açık son konuşmasını yaptı; bu konuşmanın henüz sona ermiş olan kongrede söylediği her şeyden daha önemli olduğu savunulabilirdi. Konuşma, Marx'ın özünde barış yanlısı olduğuna inananlarla, onu şiddet yoluyla gerçekleşecek devrimin savunucusu olarak kabul edenler arasında bölünmeler yaşandıkça, bir sonraki yüzyıla da uzanacak olan tartışmaların alevini körükleyen konuşmaydı. Gerçekten de, UİB'nin Amsterdam şubesinde yaptığı konuşmaya göre, ikisi de olabilirdi. Marx, devrimin her ülkede nasıl gerçekleştirileceğini tarihsel geçmişin belirleyeceğini ve hepsi için tek bir cevap olamayacağını vurgulamıştı.

> Bir gün, emeğin yeni bir örgütlenişini inşa etmek için, işçinin siyasi iktidarı ele geçirmesi gerekecektir. Siyaseti ihmal ettikleri ve küçümsedikleri için dünyada cenneti bulma fırsatını kaçıran ilk Hıristiyanların kaderini paylaşmak istemiyorsa eğer, eski kurumları destekleyen eski politikayı devirmesi gerekecektir.
>
> Ancak bu amaca giden yolun her yerde aynı olduğunu asla iddia etmiyoruz. Farklı ülkelerin farklı kurumlarını, âdetlerini ve geleneklerini dikkate almak

> gerektiğini biliyor ve Amerika ya da İngiltere gibi, –kurumlarınızı daha yakından tanısaydım, buna Hollanda'yı da ekleyebilirdim– işçilerin, amaçlarını barışçıl yollarla gerçekleştirmesinin mümkün olabileceği ülkeler de bulunduğunu reddetmiyoruz. Ancak bu doğru olmakla birlikte, Avrupa ülkelerinin çoğunda devrimin kaldıracının şiddet olacağını, işçilerin egemenliğini kurmak için bir süreliğine şiddete başvurmamız gerekeceğini kabul etmeliyiz.

Marx, günbegün koyduğu katkı azalmış olsa da, mücadeleye sadık kalacağına dair ant içmişti. Konuşmasına yer veren iki gazete haberinde, "Enternasyonal'den çekilmiyorum," sözleri alıntılanmıştı; "ve ömrümün geri kalanı, tıpkı geçmişte harcadığım çabalar gibi, bir gün proletaryaya bütün dünyada hâkimiyet kazandıracak olan –bundan emin olabilirsiniz– toplumsal düşüncelerin zaferine adanmış olacaktır."[43]

Marx'ın hem Enternasyonal'den ayrılışı, hem de Bakunin'le çarpışması, netice itibarıyla epey rahat geçmişti. Savunacaklarına iyi hazırlanmış ve delege sayısının kendi lehine olacağından emin olmuştu. Fakat Bakunin'in orada olmamasının da faydası olmuştu. Rus anarşist, parası olmadığı için Lahey kongresine gelemediğini açıklamıştı,[44] ama belki de kendi deneyimlerinden yorulmaya değmeyeceğini, çünkü rakibinin asla yenilmeyeceğini biliyordu –sonuçta Enternasyonal, Marx'ın çocuğuydu. Zaten o yıl Bakunin'in başına bir sürü kötü iş gelmişti ve bir kavgaya gücü kalmamış gibi görünüyordu.[45] Arkadaşı Nechayev İsviçre'de tutuklanmıştı, sürecin sonunda Peter ve Paul Kalesi'ne gönderilecekti.[46] Bakunin'in genç karısı Antonia, kendisine İtalyan bir sevgili bulmuş ve ondan iki çocuk doğurmuştu; bir noktada Bakunin de bu birlikteliği onaylamıştı, çünkü kendisi Antonia'nın istediği ve hak ettiği ilgiyi göstermiyor, belki de gösteremiyordu.[47] Son olarak, zaten dev gibi bir cüssesi olan Rus'un vücudu iyice *şişmişti. (Arkadaşları ondan "fil gibi" diyerek söz ediyordu.) En küçük bir hareketten nefes nefese kalıyor, ayakkabılarını giymeye çalışırken yüzü mosmor kesiliyordu.*[48] Kongreden iki yıl sonra, Bakunin kamusal yaşamdan çekildiğini açıklarken, "Bundan böyle kimsenin huzurunu bozmayacağım ve karşılığında ben de rahat bırakılmak istiyorum," diyecekti.[49] Gardırobunu yeniden düzmüş ve tam bir İsviçreli burjuva görüntüsüne kavuşmuştu. Kendisine "son Mohikan"[50] diyor ve dünyada üç kişi kalmış olsa, ikisinin bir olup üçüncüyü ezmek isteyeceğini savunuyordu.[51] Alman rakibi gibi, Bakunin de artık kenara çekilme zamanı geldiğini anlamıştı.

Kongreden bir ay sonra, 9 Ekim 1872 tarihinde, Jennychen'le Longuet dört yıl önce Lafargue'la Laura'nın nikâhının kıyıldığı St. Pancras Nikâh Dairesi'nde nihayet evlenmişti.[52] Lafargue'ların evliliğine göre, daha çok, sıradan bir işi halleder gibiydiler; çünkü hem Jennychen'le Longuet'nin yaşları artık yirmi sekiz ve otuz üç olmuştu, hem de ilk başta yaptıkları evlilik planını ertelemek zorunda kalmışlardı. Birliktelikleri yasa önünde resmî kılındığı sırada, Marx ailesindeki herkes onları zaten karıkoca olarak görüyordu.

Longuet'ler hemen Londra'dan ayrılıp Charles'ın Fransızca ders vermek üzere iş bulduğu Oxford'a gitti, ama evlilik yaşantıları pek hayırlı başlamamıştı. Longuet'nin adı, Lahey'deki buluşmaya katılan UİB üyelerinin arasındaydı ve birbiri ardından öğrencileri, özür dileyerek derslere devam edemeyeceğini açıklamıştı.[53] Jennychen'le ikisi, güzel bir düzen kurmaya fırsat bulamadan çok tanıdık olan geçim derdine düşmüştü. Jennychen, ailesine durumlarından söz etmiyordu; ailesinin merhametine sığınamayacak kadar bağımsız biriydi. Ancak Marx'a yazdığı mektuplarda, insanın taze bir gelinden pek beklemeyeceği bir huzursuzluk seziliyordu. 30 Ekim'de şöyle yazmıştı: "Sevgili Nicky –seni yeniden görmeyi ne kadar istediğimi tahmin edemezsin. Sanki yüzyıllardır uzak kalmışız gibi hissediyorum. Bu sabah el yazını yeniden gördüğümde, kendimi tutamayıp uzun uzun ağladım."[54] Bir başkasında şöyle itirafta bulunuyordu: "Geçen pazar, kalkıp Hampstead'e gelmek için içimde büyük bir özlem duydum. Şeytan ne olursa olsun git dedi –ama hepimizi birer korkağa çeviren o sağduyu yok mu, o bana Hampstead'e gitmenin yirmi şilin tuttuğunu hatırlatarak ölçülü davranmamı ve yerimde oturmamı tembihledi."[55] Herhalde Marx her şeyin yolunda olmadığının farkındaydı, çünkü Kasım ayında kendisi Oxford'a gitmişti. Longuet, *Kapital*'in Fransızca çevirisini gözden geçiriyordu, dolayısıyla Marx'ın ziyareti, evlilik hayatının kızına nasıl davrandığını keşfetmek için bir görev olduğuna yönelik şüphe uyandırmayacaktı.[56] Ancak kısa süre sonra, Marx'ın bastırmasıyla mı, yoksa işsiz bir halde Oxford'da kalamayacaklarını fark ettikleri için mi bilmiyoruz, Longuet ve Jennychen Londra'ya geri taşınmaya karar vermişti.

Lafargue'lar, kongreden sonra tatil yapmak için kısa bir süre Hollanda'da kaldı, ancak Ekim sonunda Modena Villaları'na geldiklerinden beri şehirdeydiler. Hem annesi hem de babası Laura'nın Lahey'e geldiği zamankinden çok daha iyi gözüktüğünü düşünüyordu, ama iyi olmanın çok uzağındaydı. Lafargue'lar Marx evine geri dönmüş, burada çocuklarını kaybetmiş genç bir kadınla ilgilenmeye tuhaf şekilde uygun olan Lenchen'le Jenny, Laura'yı yeniden hayata döndürmek için el ele vermişti. Kasım ortasında Laura yeterince toparlanmış hissediyordu ve Paul'le ikisi, yakındaki bir daireye taşındı. Marx'ların döner kapısından onlar çıkarken, Longuet'ler giriş yapmıştı.

Oxford girişimlerinin böyle başarısız olması Jennychen'i hayal kırıklığına uğratmış olsa da, Londra'dan uzakta mutlu olamayacağını kısa sürede kabul etmişti. Kugelmann'a "Londra'da Modena Villaları var; Modena Villaları'nın birinci katının ön tarafındaki odada her zaman sevgili Mohr'umu bulabilirim. Ondan ayrı kalınca kendimi ne kadar yalnız hissettiğimi size anlatamam –o da beni çok özlediğini ve ben yokken kendisini tamamen inine hapsettiğini söylüyor,"[57] diye anlatıyordu.

Engels, New York'taki bir çalışma arkadaşına yazdığı 7 Aralık tarihli mektupta, Marx *père*'in {Baba'nın} dört yıldır ilk defa yeniden bütün ailesiyle bir

arada olduğunu memnuniyetle haber veriyordu.[58] Olgu olarak bu doğruydu, ama bundan, evde bir ahenk olduğuna dair çıkarımlar yapılması pek o kadar doğru olmazdı. Jennychen Oxford'dan dönmeden önce, Tussy ona öfkeli bir mektup yazarak Lafargue'la Laura'nın Marx evinde Lissagaray'la bir karşılaşmalarını anlatmıştı. Lissagaray bir arkadaşıyla gelmişti ve Lafargue'lar arkadaşının elini sıkmış, ama Lissagaray'a gelince başlarıyla bir selam vermekle yetinmişlerdi. Aynı soğuk tavır, ertesi akşam da sürmüştü. Kabalıklarından hayrete düşen Tussy, büyük ablasına şöyle yazıyordu: "Ya Lissagaray Paul'ün mektubunda yazdığı ve kendisinin de davrandığı gibi, kusursuz bir centilmendir, ki o zaman o şekilde muamele görmesi gerekiyor, ya da centilmen filan değil ve o zaman, evimizde ağırlanmamalı –ikisinden biri–, fakat Laura'nın davranışı hakikaten bir hanımefendiye yakışmıyor ve çok tatsız."[59]

Bu olaydan söz etmeye bile değmezdi belki, ancak Lafargue'ların Lissagaray'ı dışlama kararı, Tussy'yle Laura'nın ilişkisini yıllarca etkileyecekti. Aslında bir daha asla sıcak bir ilişkileri olmayacaktı. Lafargue'ların neden böyle davrandığı belli değil; aile içinde aktarılmış bir açıklama ya da herhangi bir mektupta bir ipucu bulunmuyor. Belki de iki erkeğin yolları Fransa'daki gazeteci ortamlarında kesişmiş ve Lissagaray bir şekilde Paul'ü kızdırmıştı ve o da hâlâ kin tutuyordu. Ya da belki onun varlığından hoşlanmayan Laura'ydı. O kırılgan günlerinde, (elinde koz olarak devrimci niteliklerinden başka hiçbir şey olmayan) bir Fransız'ın daha, başka bir Marx kızını ayartmasını onaylayacak gücü bulamamış olabilir. Kendisinin ve Jennychen'in sürdüğü hayatlara bakınca, annelerinin payına düşenden kaçmanın çok uzağında olduklarını, aksine aynı şeyin içine balıklama atladıklarını görmeden edememiş olmalı. (Hatta Jennychen, Longuet'ye rüyasında annesi gibi çiçek hastalığına yakalandığını anlatmıştı. Rüyasında o kadar iğrenç gözüküyordu ki, Longuet ona bakmayı reddetmişti.[60])

Evli genç çiftlerin ikisi de mali sıkıntı içindeydi. Lafargue, İspanya'dayken kendisine babasından kalan paranın neredeyse tamamını harcamıştı.[61] *İngiltere'de geçerli tıp ruhsatını almıştı, ama üç çocuğunu kurtaramamış bir meslekte çalışamayacağını söyleyerek doktorluk yapmayı reddediyordu. Bu yüzden, Laura'yla ikisi iş bulmak için çırpınıyordu. Marx, Lafargue'a Rusya'dan bile yazı işleri bularak yardımcı olmaya çalışıyordu, ama böyle işleri bulmak hem zordu, hem de parası çok azdı.*[62] Lafargue, Şubat'ta şansını ticarette denemeye karar vermiş, Marx'ın 1848'den arkadaşı Eugène Dupont'la birlikte, Dupont'nun pirinçten yapılma müzik aletleri patentini kullanan bir atölyeye ortak olmuştu. Ellerinde, başarılı olmak için gereken sermaye yoktu, bu yüzden iş kısa sürede battı.[63] Lafargue'ın sosyalist George Moore ve Benjamin Le Moussu'yla ortak olduğu, oymabaskı patentiyle ilgili başka bir girişimde de aynı şey olmuştu.[64] Bu ikincisinde, Marx kısa süre için Lafargue'ın yerine geçerek onun mali sorumluluklarını devralmıştı, ama yılın sonunda o da çekilmiş ve 150 sterlin tutarında-

ki borçları ödemek Engels'e kalmıştı.[65] Lafargue belki de ticaret konusunda pek yetenekli olmadığını fark etmişti, ama her zamanki iyimserliğiyle bir kez daha denemiş, mali açıdan bağımsız hale gelme hedefiyle bu defa kendi mutfağında bir fotolitografi ve kezzapla oymabaskı atölyesi kurmuştu.[66] Bu arada, kocası batmaya mahkûm girişimlerde şansını denerken, Laura özel dil dersleri vererek faturaların ödenmesine yardımcı oluyordu.[67]

Longuet de iş bulamıyordu. Komün sona erdiğinden beri düzenli bir işi olmamıştı ve Londra, ders yerme ve yazı işleri için birbiriyle yarışan Fransız mültecilerle kaynıyordu.[68] Laura gibi, Jennychen de gelir sıkıntısını özel derslerle kapamaya çalışıyordu. Civardaki tüm dükkânların camlarına ilan yapıştırmış, dil ya da müzik öğretmeni olarak hizmet sunmak için şehrin altını üstüne getirmişti; gösterdiği çabayla "yaşam gailesi denen şahane savaşım" diyerek dalga geçiyordu. Longuet'nin iş bulamaması yüzünden kısmen kendini suçlayan Jennychen iki kat daha çok çalışıyordu. Kugelmann'a, küçük bir kentte şanslarının daha fazla olacağını yazmıştı, ama "evliliğime rağmen, kalbim babamın olduğu yere bağlı ve başka bir yerdeki hayat benim için yaşamak olmayacak. Ancak eğer hiçbir şey yürümezse sanırım onu bırakıp gitmek zorunda kalacağım. ... Ama her güne derdi yeter –bunu şimdiden düşünmeyeceğim."[69]

Gelgelelim, Jenny Marx, Longuet'nin işsizliğini çalışkan olmamasına bağlıyordu. Liebknecht'e dert yandığı uzun bir mektupta, "Paris Komünü ve gelen mülteciler (tam anlamıyla politik aylaklar) için duyduğumuz gençlere özgü coşkunun bedelini her bakımdan ödüyoruz. Burada ayrıntısına girmeyeyim, çünkü bunlar mektuplarda sözü edilecek şeyler değil," diye yazmıştı.[70] Bu sırada belki Lissagaray'ı da aklından geçiriyordu.

Mart'ta Marx ve Tussy Brighton'a gitmişti. Marx, *Kapital*'in Fransızca çevirisi ve Meissner'e hazırladığı *Kapital, Cilt I*'in ikinci basımı için çalışmaktan bitap düşmüştü. Kitabın Fransızcası, tefrika halinde, kırk dört bölüm olarak yayımlanacaktı; bu da, zaten zor olan çeviri sürecinin üç yılı aşmasına sebep olmuştu. İkinci Almanca basım da parça parça çıkacaktı –Temmuz 1872'yle Nisan 1873 arasında, bu kez sadece dokuz bölüm halinde–, bunlar sonrasında yeniden kitap olarak basılacaktı.[71] Bu projenin yoğunluğu Marx için o kadar fazlaydı ki, *Kapital*'i ilk kez yazıyor olsa ancak bu kadar çalışması gerekirdi. Kendi evinde bir hayalet olmuştu. Her gün sabah yedide kalkıp fincan fincan kahve içip ardından çalışma odasına kapanıyor, öğleden sonra General gelip[72] onu Jennychen'in tabiriyle zorla Heath'te uygun adım yürüyüşe çıkarana dek çıkmıyordu.[73] Ardından akşam beşteki yemek vakti geliyordu (genellikle Marx'ı üç kere yemeğe çağırmak gerekiyordu), son lokmasından sonraysa yeniden çalışma odasına dönüyor, gece iki üçe kadar çalışmaya devam ediyordu.[74]

Tussy'nin de dinlenmeye ihtiyacı vardı, ama sebebi aşırı çalışma değil, aşırı gerginlikti. Artık on sekiz yaşına gelmişti ve yasak bir ilişkiye tutkuyla bağlıy-

dı. Ailesi Lissagaray'ı biliyordu, ama babası, olacağını varsaydığı mutluluğunu engellemek için, nadir kullandığı veto yetkisine başvurmuştu. Ola ki Marx, Londra'dan uzaktayken Tussy'yi bu evliliğin hiçbir zaman yürümeyeceğine güzellikle ikna edebileceğini düşünmüştü. Ancak Marx'ın ikna gücü bu kez işe yaramamış, kendini hakarete uğramış hisseden Tussy, babasına Brighton'da kalıp orada özel ders vermeyi düşündüğünü söylemişti. Marx, ihtimal ki işlerin buraya varmasından ötürü hayrete düşmüştü, ama herhalde bu yer değişikliğiyle Tussy'nin Lissa'yı gözden çıkarmasının daha kolay olacağını düşünerek kabul etmişti. Jenny ise en küçük kızının kararını acele verilmiş ve tehlikeli olabilecek bir şey olarak görüyordu. Mayıs ve Haziran ayında Tussy'ye ufak tefek kaygılarla dolu bir sürü mektup göndermişti.[75] "Mevcut durumun getirdiği acı ve endişelerin üstesinden gelecek iki şeyi, çalışmayı ve bağımsızlığı ne kadar arzu ettiğini" anladığını söyleyerek Tussy'ye güven vermeye çalışıyordu.[76] Kendisinin genç kızken Marx'a beslediği yasak aşkı yeniden hatırlayarak şöyle yazmıştı: "*Cesur* ol, *yürekli* ol. Bu korkutucu bunalımın seni yıkmasına izin verme. İnan bana, gördüklerin sana aksini düşündürse de, senin durumunu, yaşadığın çatışmayı, ne kadar gücendiğini kimse benden iyi anlayamaz."[77] Jenny'nin söylemediği birçok şey vardı, ama mektuplarının telaşlı hali ve sıklığı, Tussy'nin içindeki fırtınaları kavradığını ve gerilimin –ya da daha kötüsü, depresyonun– kızının sağlığı üzerinde yaratabileceği etkinin farkında olduğunu gösteriyordu (Jenny'de çökkünlük, Marx'ın yaratım sancılarını söylemeye hiç gerek yok, sıklıkla kendini fiziksel rahatsızlık olarak belli ederdi). Jenny, ayrıca Tussy'nin kendisini sevilmemiş ya da anlaşılmamış hissederse kalkışabileceği tedbirsiz davranışların kaygısını duyuyordu.

Mayıs'ta Tussy, genç kadınların gittiği bir din okulunda yarı zamanlı olarak Almanca ve Fransızca dersleri vermeye başladı.[78] Ancak bir aydan kısa bir süre sonra, öksürürken ağzından kan gelmeye başlamış, Jenny onun yanında olmak için telaşla Brighton'a koşmuştu. Kızı gerçekten hastaydı, ama Londra'ya dönmesi yolundaki ricalarını kabul etmiyordu.[79] Jenny ayrıca okulu idare eden kadınlardan "Tussy'nin nişanlısı" olarak bildikleri bir adamın onu birçok kez ziyaret ettiğini öğrenmişti; nişanlı oldukları için yönetim bu ziyaretlere izin vermişti. Jenny, kızını utandırmamak için ilişkilerinin gerçek niteliğini açık etmemiş, Marx'a da öğrendiklerini anlatmamıştı. Marx'ın Tussy'ye Lissagaray hakkında bir mektup yazmayı planladığını biliyordu, alacağı yeni bilgiler durumu kızıştırmaktan başka işe yaramazdı.[80]

Marx aslında iki mektup yazmıştı; biri Tussy'ye, biri Lissagaray'a, ama ikisi de bulunamadığından, içlerinde ne yazdığını bilemiyoruz.[81] Elimizdeki tek işaret, Marx'ın günler sonra Engels'e yazdığı mektupta, Tussy'nin cevabı hakkında söyledikleri. Tussy, Marx'ı haksızlık ettiğini söyleyerek kınamıştı, ama Marx ona "[Lissagaray'dan] istediğim tek şey, kendisinin, şöhretinden daha iyi olduğuna ve kendisine güvenmek için sağlam sebepler bulunduğuna dair

sözler yerine kanıtlar sunması oldu," demişti. Engels'e ise şunları söylüyordu: "Kahrolası sıkıntı şu ki, çocuk yüzünden çok tedbirli ve anlayışlı olmak zorundayım. Dönüşümde seninle konuşmadan cevap vermeyeceğim. Mektubu yanında tut."[82]

Bu arada Jenny, Haziran'da Almanya'ya giderken Lenchen'e eşlik etmesini teklif ederek, Brighton'dan, Marx'la Engels'ten ve Lissagaray'dan uzaklaşması için Tussy'yi kandırmaya çalışıyordu. Tussy bu fikre açık görünüyordu, ama öğretmenlik işi sorun olacaktı.[83] Gerçekten de dönem ortasında izin almak isteyince müdireler çileden çıkmış ve Jenny'ye bu haberden ötürü "çok şaşkın ve rahatsız" olduklarını söyleyen kurumlu bir mektup yazmışlardı. Eğitim takvimi gibi yükümlülüklerle ilgili pek az deneyimi olan ve hiç umursamayan Jenny, aynı şekilde karşılık vermişti: "Esas ben, kızımı kollayamayacağınızı duymaktan ötürü çok rahatsızım."[84]

Sonunda Tussy, bu yolculukta Lenchen'e katılmamıştı. İlk bağımsızlık girişiminin başarısız olmasından ötürü süngüsü düşmüş halde eve dönmüştü; burada basın, babasının çok hasta olduğuna dair haberler veriyordu –kız kardeşi Jennychen ise hamile olduğunu boş yere gizlemeye çalışıyordu.

1844'ten bu yana, hiçbir Marx çocuğu varlık ya da rahat içine doğmamıştı; 3 Eylül 1873 tarihinde dünyaya gelen Charles Félicien Marx Longuet de kuralı bozmadı. Sekiz ay Modena Villaları'nda kaldıktan sonra Longuet hâlâ iş bulabilmiş değildi; Jenny Marx, durumu Liebknecht'e anlatırken saklamadığı bir hoşnutsuzlukla "ne öğretmenlik, ne edebiyat kursu, ne çeviri, ne muhabirlik," diyordu. "Jenny'yse tersine, çok yüksek olan enerjisiyle yerinde hiç oturmadığı için, yağmur, rüzgâr ya da kar demeden yürüyüşlerinin sonunda birkaç ders bulabildi, ama kazancı pek iyi değil. ... Bu seçkin insan, daha iyisine layık. Mohr, sınırsız sevgisiyle birçok şeyi görmezden geliyor. Maalesef ben o kadar diplomatik davranamıyorum, bu yüzden korkarım adım kötü kaynanaya çıkacak."[85] Jenny'nin, kızı için endişelenmesi anlaşılır bir şeydi, ancak Longuet'ye karşı tamamen adil davrandığı söylenemezdi. Longuet iş bulmak için gerçekten çabalamış, bunun için ta Manchester'a kadar uzanmıştı, ama sonuç olarak çulsuz bir Fransız'dan başka bir şey değildi; bir Komüncü ve Marx'ın örgütü Enternasyonal'in üyesi olması da cabası.[86]

Marx'ın sağlığına gelince, Haziran 1873'te çıkan bir gazete haberi, Marx'ın çok hasta olduğunu iddia etmişti. Haber, Genel Konsey'in bir İngiliz üyesinden çıkmış ve bütün Avrupa'daki gazetelere yayılmıştı. Marx'ın, kendisi hakkındaki ölüm ve tutuklanma haberlerine alışık olan arkadaşları ve ailesi, böyle haberleri bazen fark etmiyordu bile. Ama herhalde önceki yıl açık bir sebep belirtmeden, aniden UİB'den ayrılışı yüzünden olacak, bu hastalık haberinin doğru olduğu düşünülmüş, endişeli dostlardan mektup yağmıştı; durumu kişisel olarak soruşturmak isteyen meraklılarsa kapısında bitmişti.[87] Jenny, haberi

bir Alman gazetesinde görmüş olan Liebknecht'e takılmıştı: "Dilerim gazeteciler abartmıştır da kocamın durumu dedikleri kadar ciddi değildir."[88] Fakat bu hafifliğin arkasında gerçek bir endişe gizliydi: Marx'lar, Karl'ın gerçekten hasta ve durumunun her zamanki gerilim kaynaklı rahatsızlıklarından daha ciddi olduğunu dünyanın bilmesini istemiyordu. Aylardır uykusuzluk ve baş ağrılarından mustaripti. Uyku şerbetleri içmeyi denemiş, ama bir etkisi olmamıştı. Bu sırada *Kapital*'in çevirisi üzerinde çalışmaya ara vermeyi de reddediyordu ve profesyonel kaygılarının gerisinde, kızlarının hayatlarının seyrinden duyduğu endişe[89] (Jenny'nin deyişiyle "büyük, ağır ve anlatılamaz aile meseleleri"[90]) de bulunuyordu. Sonunda, Marx'ın tansiyonu tehlikeli derecede yükselince, Engels onu ikisinin de güvendiği tek doktora, seksen yaşındaki Alman Eduard Gumpert'e görünmek için Manchester'a gitmeye ikna etmişti. Gumpert, Marx'ın yaşam tarzında değişikliğe gitmesini salık vermişti –çalışmayı azaltmak, beslenme tarzını değiştirmek, şarapla birlikte soda içmek gibi. En önemli tavsiyesi, gece geç saatlerde yazmaya son vermesi olmuştu. Devam ederse, bu onu öldürebilirdi.

Marx, Manchester'dan epey toparlanmış olarak dönmüştü; Jenny, Lenchen ve Engels ise Gumpert'in reçetesine bağlı kalması için devamlı tetikteydi. Ayrıca, Marx'ın eski alışkanlıklarına kendini yeniden kaptırmamasını sağlamak için tek yolun, uzun bir kaplıca ziyareti olacağına karar vermişlerdi.[91] O sonbahar, yanına Tussy'yi de alıp sağlık bulmak için çıkacağı pek çok seyahatin ilkini gerçekleştirerek İngiltere'deki Harrogate'e gitmişti.[92] "Sezon" bitmiş olduğu için bütün otel onlara kalmış durumdaydı. Onlar dışında bir tek, İngiltere Kilisesi'nin, hayatından bıkmış bir papazı vardı; Marx –ya ideolojik tutarlılık gereği, ya da sadece gözlem sonucu– karnından başka hiçbir şeyin, adamın ilgisini çekmediğini söylüyordu.[93]

Marx, bu ileri yaşlarında insanın küçük dünyasının, geniş dünya karşısındaki önemini fark etmişti –küçük dünya aile, geniş dünya ise diğer her şey, fakat çoğunlukla siyasi konular demekti. Lahey Kongresi'nden sonra, etrafındaki insanlardan oluşan küçük dünyaya çekilmeye başlamış, ama çalışmayı bırakmamıştı. Her ne kadar UİB'yle resmî olarak bağını kesmiş olsa da, dünyanın her yerinden gelen, kurucu olarak önünde saygıyla eğilen ziyaretçiler için bir tür hac simgesiydi. Onun için, böylesi habersiz ziyaretler, insanlarla yarenlik ettiği keyifli birer oyalanma şeklini almıştı; artık bunlar, bir zamanlar olduğu gibi, bitkin düşmesine sebep olmuyordu. Londra'da bir "teröristin" yaşadığı akıllarına geldikçe, düzenli aralıklarla röportaj için peşine düşen sinir bozucu gazeteciler bile, Marx tarafından art niyetli ya da kendisini zorlayacak görüşmelerden ziyade, biraz eğlence için malzeme olarak karşılanıyordu. Etrafındaki bu minik fareleri isterse parçalayabileceğini bilen, ama onlarla oynamaktan zevk aldığı için yumuşak patilerle yürüyen, koca pençeli bir kedi gibiydi. Kugelmann'a

"kamunun zerre kadar umurunda olmadığını" söylemişti. Artık, elinin uzanabileceği insanlar onun için çok daha önemliydi.[94]

Bundan sonra, sağlığı geliyordu. Gumbert, yıllardır Marx'ın kaplıca tedavisi için Karlsbad'a gitmesini öneriyor, Marx da yıllardır direniyordu (Avusturya'da kaplıcaya gitmenin sıkıcı ve pahalı olacağını söylemişti[95]). Fakat Harrogate'de iyi vakit geçirince, nihayet bunu düşünmeye razı oldu. Harrogate hoş olsa da, verdiği rahatlama geçiciydi. Gumpert, Karlsbad'ın onu iyi edeceği konusunda kesin konuşuyordu. Marx, bu yolculuğu Mayıs için planlamaya başlamıştı, ama yola çıkmadan halledilmesi gereken birkaç engel vardı, bunlardan biri de bildik pasaport sorunuydu. Laura'nın yeni gelin olarak Paris'e taşındığı yıl, bir şekilde İngiliz vatandaşlığına başvurmayı düşünmüş, ama işlemlere hiç başlamamıştı. O yıl Avusturya'ya seyahat edebilmek istiyorsa, bunu yapması gerekecekti.

Avrupa'daki hükümetler Enternasyonal'i hâlâ toplumsal şiddetin arkasındaki itici güç olarak görüyordu. 1872 ve 1873'te, Üç İmparator Birliği –Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya– bir savunma stratejisi belirlemek ve UİB ile ondan türeyenlere karşı birleşik bir cephe geliştirmek için toplanmıştı.[96] Arkasından, neredeyse anında sert tedbirler uygulanmaya başlandı.[97] Fakat 1873'te yaşanan ekonomik çöküş, devletin yapacağı misillemeden çok daha korkutucu olmuş, kadınlar ve erkekler kapitalist pazarın iniş çıkışlarından korunabilme umuduyla, yığınlar halinde işçi örgütlerine katılmaya başlamıştı.[98] Bu dalganın hemen ardından, Almanya'da işçi sınıfı partileri kayda değer seçim başarıları elde etmişti. Bu arada, Rusya'da 1873 ve 1874 öğrenci ayaklanmaları yaşanıyor, aynı anda da sosyalistler, liberaller ve demokratlar yaygın bir biçimde tutuklanıyordu. 1874'te birden çok şehirde gerçekleştirilen tek bir operasyonda, işçilerin arasında propaganda yapan bin altı yüz Rus sosyalist, yargılanmak üzere tutuklanmıştı; işçileri eğitmek için kullandıkları metinlerden biri de *Kapital*'di.[99] Son olarak, tam da Marx'ın Karlsbad'a gitmeyi düşündüğü sırada, Viyana yakınında sosyalist eylemcilerin yargılandığı bir dava başlamıştı. İçlerinden biri, yalnızca "Sosyal Komünist K. M."nin bir resmini mektupla göndermekten yargılanıyordu.[100] Böyle bir ortamda Marx'ın, Britanya monarşisinin korumasına ihtiyacı vardı, bu yüzden Ağustos'un ilk günü, İngiliz vatandaşlığına kabul edilmek için başvurmuştu. Herhalde bekleneceği gibi, başvurusu reddedildi. Scotland Yard'da hazırlanan bir raporda şöyle deniyordu: "Yukarıdaki bilgilere dayanarak, kendisinin azılı bir Alman kışkırtıcı, Enternasyonal Derneği'nin başı ve Komünist ilkelerin savunucusu olduğunu arz ederim. Bu adam, kendi Kralı ve Ülkesine sadık davranmamıştır."[101]

1874 yılına gelindiğinde Lafargue o kadar parasızdı ki, mirasından elinde kalan tek şeyi satmak istiyordu –New Orleans'taki bir ev. Paraya hemen ihtiyacı olduğu için Engels, ev satılınca almak üzere ona altı yüz sterlin borç vermişti.[102] Longuet'nin ise böyle bir kaynağı yoktu ve hâlâ iş bulamamıştı. Annesi ona

biraz para gönderiyor, Jennychen de hâlâ mürebbiyelik yapıp ders veriyordu, ama para durumları gerçekten çok sıkışıktı. Buna rağmen, Nisan ayında Marx evinden yakındaki bir daireye taşınmışlardı. Jenny, sonradan Karl'la kendisinin bu ayrılığı teşvik ettiğini belirtmişti, ama ileride şüphesiz ki bundan pişmanlık duyacaklardı. Jennychen'in sağlığı pek iyi değildi –zor nefes alıyor ve uyuyamıyordu– ve yaz geldiğinde Caro adını taktıkları bebek de hastalanmıştı.

Bu sıralarda Jenny ile Marx birlikte nadir gerçekleştirdikleri bir yolculuğa çıkmıştı. Artık biri altmış, diğeri elli altı yaşında olan karıkoca İngiltere'nin güney kıyısına beş mil {sekiz kilometre} uzaklıktaki Wight Adası'na gitmiş, Ryde şehrinde tepeden denize bakan, kocaman pencerelerinden güneşin içeri dolduğu bir evde oda kiralamışlardı. İklim neredeyse İtalya gibiydi. Marx, Engels'e "Bu ADA küçük bir cennet," diye yazmıştı. Marx genellikle cevap yazamadığı için özür dilerken çok meşgul olduğunu söylerdi. Bu defa, fena halde aylaklık ettiğinden yazamadığını söylemişti. Jenny'yle ikisi, kayıkla adanın çevresini dolanmış, tepelerde yürüyüşler yapmış ve yıllardır, belki on yıllardır yapamadıklarını yapıp birbirlerinin arkadaşlığının tadını çıkarmıştı. Üstünde "Stanley'e Oy Verin, *Zengin Adama*," yazan yerel bir seçim posterinin fütursuzluğunu ya da alkol karşıtlarının yaptığı bir tekne gezisinde insanların yarısının sarhoş olduğunu görünce beraber gülmüşlerdi. (Marx, Engels'e "Ben hayatımda bu kadar aval, kaba saba ve kafası uçkuruna düşkün budalayı ve bir günah kadar çirkin kadını bir arada görmedim," diye yazmıştı.) Sonuç olarak Marx sağlığının da düzeldiğini söylüyordu, "en önemlisi, ilaca hiç ihtiyacım olmadı."[103]

Bu on yıl içindedir ki, aile üyeleri ve arkadaşları, sık sık Marx'la Jenny'nin birbirlerine ne derin bir aşkla bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun her zaman böyle olmamış olması mümkün. 1860'larda, Jenny'nin kalbinin ona karşı buz kesmiş göründüğü zamanlar olmuştu –örneğin kendisi kömür bile alamazken Marx Berlin'de Lassalle ve kontesle birlikte operada eğlenirken ya da daha sonra, kızlarla çok yoksul bir Noel kutladıkları sırada, amcası Lion ve kuzini Nanette'nin Hollanda'da şımarttığı Marx bir mektup bile yollamadığında. Ama bu son yıllarında Marx'lar yeniden her bakıma gönüldeş olmuştu. Tussy, birlikte nasıl çocuklar gibi davrandıklarını anlatmıştır: "Defalarca, özellikle de koşullar edepli ve ağırbaşlı olmayı gerektirirken, gözlerinden yaş gelinceye dek güldüklerine ve böyle bir hafiflik karşısında en çok hayrete düşecek insanların bile gülmeden edemediğine tanık oldum. Kaç kere birbirlerine bakmamak için kendilerini zor tuttuklarını gördüm; çünkü her ikisi de, bir göz göze gelseler patlarcasına gülmeye başlayacaklarını biliyordu."[104] Rus arkadaşları Maksim Kovalevsky, "Tanıdığım herkes içinde, buna Turgenyev de dahil, hayatta bir kez âşık olduğunu söylemeyi en çok hak eden Marx'tır," demişti.[105]

Belki de baş başa geçirecekleri kıymetli zamanın fazla uzun olmayabileceğinden kuşkulanıyorlardı, ki öyle de oldu: Temmuz sonunda Marx ve Jenny'yi Londra'ya geri çağırmışlardı. Jennychen'in on bir aylık bebeği, Marx'ın sözle-

riyle, "ani ve korkunç bir mide-bağırsak iltihabı atağı (*gastroenteritis*)" yüzünden ölmüştü.[106] Marx evi bir kez daha kedere boğuldu. Marx kızları şimdiye dek dört çocuk doğurmuş ve dördü de ölmüştü. Marx, Engels'e uykusunun çok kötü olduğunu yazmıştı: "O küçük oğlan içimi acıtıyor."[107] Ancak hiç kuşku yok ki, onu en çok, bu kayıpla perişan olan Jennychen'in hali endişelendiriyordu. Engels, derhal Londra'dan ayrılıp kendisi ve Lizzy'yle birlikte Ramsgate'te kalması için ısrar ediyordu. Jennychen kabul etti.[108]

Marx, deniz kenarına giden yaslı kızına eşlik etmek için tam zamanında, 6 Ağustos'ta Londra'ya ulaşmıştı. Tren, Kent kırlarından geçerken birlikte sessizce oturmuşlardı; geçtikleri yerler alabildiğine yeşil ve bereketli, kendileriyse bir o kadar neşesiz ve donuktu.[109] Bu yolculuk onu bilakis daha da üzmek için planlanmışçasına, vagonda genç bir anneyle pışpışladığı dokuz aylık bebeğini görmek, Jennychen için ayrı bir işkence olmuştu.[110]

Torununun ölümü ve kızının acısı Marx'ın aklından çıkmıyordu. Üstelik, Londra'da yazın ortasında olmalarına rağmen, öğle saatinde bile gökyüzü, ruh haline pek uygun olarak külrengi ve kasvetliydi. Modena Villaları'na döndükten sonra, Jennychen'e şöyle yazmıştı: "Benim sevgili çocuğum ... ortalığı hareketlendiren küçük meleğimiz gittiğinden beri, ev bir mezar kadar sessiz. Her adımımda onu arıyorum. Onu düşündükçe kalbim kan ağlıyor; insan böyle tatlı, böyle sevimli bir çocuğu aklından nasıl çıkarabilir! Fakat ümit ederim ki bu yaşlı adamın hatırı için sen cesur olursun çocuğum."[111] Karlsbad'a yapacağı yolculuğu ertelemeyi düşünüyordu, ama Jennychen ve Lizzy'yle birlikte Ramsgate'ten Jersey'e geçmeye karar veren Engels'in, kızıyla ilgilendiğini bilmek herhalde onu rahatlatmıştı. Üstelik Tussy'nin de acil müdahale gerektiren bir durumu vardı. Tussy aylardır hastaydı, yemek yemiyor ve kan tükürüyordu. Ayrıca sinirli ve neşesizdi; kısacası, bir zamanlar tanıştığı herkesin dikkatini çeken hayat dolu genç kadının tam tersiydi. Çektiği ıstırap, babasının, Lissagaray'la ilişkisine hayır demiş olmasından kaynaklanıyordu. Tussy, Mart ayında Marx'a, sevgilisini görebilmek için yalvaran bir mektup yazmıştı:

> Sevgili Mohr'um,
>
> Sana bir şey soracağım, ama önce bana kızmayacağına söz vermeni istiyorum. Sevgili Mohr, L. ile bir daha ne zaman görüşebileceğimi bilmek istiyorum. Onu bir daha göremeyecek olmaya katlanmak çok zor. Sabırlı davranmak için elimden geleni yaptım, ama daha fazla dayanabileceğimi sanmıyorum. ... Hiç olmazsa, ara sıra onunla bir yürüyüşe çıkamaz mıyım? ... Bizi birlikte görmek kimseyi şaşırtmayacaktır, zaten herkes bizi nişanlı biliyor.

Tussy, Brighton'da hastayken, Lissagaray'ın her ziyaretiyle kendini daha zinde ve mutlu hissettiğini babasına anlatmıştı. "Onu son görüşümden bu yana çok uzun zaman geçti ve ne kadar dik durmaya çalışsam da, şen ve neşeli olmak için çaba harcamaktan ötürü kendimi çok perişan hissetmeye başladım.

Daha fazla yapamayacağım. ... Canım Mohr'um, lütfen bunları yazdığım için bana kızma, seni yeniden endişelendirecek kadar bencil davrandığım için beni bağışla. ... Bu tamamen ikimizin arasında kalacak."[112]

Herhalde Caro'nun ölümünden sonra ailenin başında yeterince dert olduğundan olacak, yasak kalkmıştı.[113] Ağustos ortasında Marx Engels'e "Tussy kendini çok daha iyi hissediyor; iştahı KATLANARAK açıldı, ama bu, histerinin rol oynadığı kadın rahatsızlıklarının bir özelliği; hastanın, hep yeniden dünyevi gıdalarla beslendiğini fark etmemiş gibi yapmak gerekiyor. Ancak tamamen iyileştikten sonra buna gerek kalmıyor."[114] Fakat Marx işi sağlama almak için Tussy'yi Karlsbad'a götürmeye karar vermişti. Pasaportu olmadan yola çıkacak, bir sorunla karşılaşırsa daha az gerici bir yer olan Hamburg'a kaçacaktı. Jennychen'e o sırada tüm bu siyasi dalaverelerden çok canının sıkıldığını yazmıştı: "Ne 'Enternasyonal'in ne de benim hiç ilgi çekmediğimiz uzun bir dönemden sonra, TAM DA ŞİMDİ adımın yeniden Petersburg ya da Viyana mahkemelerinde duyulması ve İtalya'daki saçma sapan isyanların yalnızca 'Enternasyonal'le değil ... bizzat benimle ilişkilendirilmesi çok garip."[115]

Karlsbad, efsanevi bir ziyaretçi listesi olan –Bach, Goethe, Schiller, Beethoven ve Chopin– bir burjuva dinlence yeriydi.[116] Haus Germania'da Marx'ın komşularından biri, Rus romancı İvan Turgenyev'di. İkisi de yazışmalarında birbirlerinden söz etmemiştir[117] ama bizzat tanışmıyor olsalar bile, birbirlerinin kim olduğunu bildikleri neredeyse kesindi; çünkü Turgenyev Rusya'da hem radikaller hem de muhafazakârlar tarafından hiç sevilmeyen bir isimdi ve Berlin'deyken Bakunin'in en yakın arkadaşlarından biri olmuştu.

Kugelmann, Marx ve Tussy'nin ziyareti için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla, o, karısı ve kızı, bugün Çek Cumhuriyeti'nde bulunan kaplıcaya neredeyse her yıl gidiyordu. Marx, kaplıcaya kaydını yaptırırken şüphe çekmemek için, kişisel gelir sahibi olduğu izlenimini yaratmaya çalışmıştı. Charles Marx Efendi (Herr), diye imza atmıştı ve her bakımdan rolüne uygun bir görünüşü vardı.[118] Marx oradayken Kont Plater adında bir aristokrat da Karlsbad'da bulunuyordu. Marx'ın giyimi öylesine kusursuzdu ki, bir başka ziyaretçi, kont olanın hangisi olduğu sorulsa, cevabın Marx olacağını söylemişti.[119] Çok geçmeden, Marx ve kont ahbap olmuş ve bu ilişki, yerel bir muhabirin hayal gücünü körükleyerek, gazetecilerin her zamanki kurgu yeteneğiyle Kont Plater'in "nihilistlerin reisi" olduğunu (Tussy, "Zavallı ihtiyarın bundan nasıl bir dehşete düştüğünü tahmin edebilirsin," demişti[120]) ve "Enternasyonal'in reisi"[121] Marx'la arkadaşlık ettiğini yazmıştı. Polis, aslında Marx'ı takip altında tutuyordu, ama karaciğer rahatsızlığından bir an önce kurtulmak dışında bir iş çevirmeye gelmiş gibi görünmediğinden onu taciz etmemişti. Doktorlarsa onun örnek bir kaplıca ziyaretçisi olduğunu belirtiyordu.

Franzisca Kugelmann, Tussy'den birkaç yaş küçüktü ve görünüşe göre, ne o, ne de annesi Gertruda, Tussy'nin davranışlarını ve babasının müsamahakârlığını pek onaylamamıştı. Franzisca, Tussy'nin giyimini çok şık, ama fazla gösterişli bulmuştu (anlattığı kadarıyla Marx, "Genç kadınların süslenmesi gerek," diyerek kızını savunmuştu). Kugelmann kadınları için Tussy fazla dobraydı ("Ne düşünüyorsa karşısındakine doğrudan söylüyor –bu, o insan hakkında hoşuna gitmeyen bir şey olsa bile"). Davranış biçimi onları dehşete düşürmüştü ("Restoranlarda elinde sigarayla ve gazetelere gömülmüş şekilde oturuyordu"). Ayrıca, Tussy de, Lissagaray'ın kendisine "benim küçük karım" sözleriyle seslendiği bir mektubu Gertruda'ya göstererek arkasından konuşulmasına sebep olmuştu.[122]

Kugelmann kadınlarının, Tussy'nin bağımsız hali karşısında içten içe öfkelenmeleri, belki de Gertruda'nın yaşadığı kuşatılmışlık duygusuyla ilgiliydi. Gerçekte, orada kaldığı süre boyunca Marx, karısına davranış biçimi yüzünden Kugelmann'dan kesinlikle nefret etmişti. Marx'ın odası Kugelmann'ların süitine bitişikti ve Kugelmann'ın epeydir devam eden, kocasının maddî olarak gösterdiği cömertliğe karşı, Gertruda'nın nankörlük ettiği hakkındaki şikâyeti yüzünden karıkoca arasında geçen, Tussy'nin ifadesiyle "iğrenç bir sahneyi" dinlemek zorunda kalmıştı. Kavganın fitilini tutuşturan olay, Gertruda'nın tozlu bir günde uçlarını korumak için elbisesinin eteğini kaldırmamış olmasıydı. Marx, üst katlardan birine taşınmış ve kimi zaman velinimeti de olan bu sadık adamla tüm bağlarını koparmıştı.[123]

Karlsbad'dan ayrılıp Kugelmann'dan duyduğu hoşnutsuzluğu geride bıraktıktan sonra, Marx Tussy'yi bir tura çıkarmıştı; rotalarının üstünde Jenny'yle balayını geçirdiği yer de vardı. Marx ayrıca eski dostlarını görüp yeni parti üyeleriyle de tanışmak istiyordu.[124] Liebknecht'i görmek için Leipzig'e uğrayan Marx, siyasi görüşleri yüzünden mahkûm olan Wilhelm Blos adlı yirmi beş yaşındaki sosyal demokratın hapisten çıkmak üzere olduğunu öğrenmişti. Blos, hapishane kapısından özgür bir adam olarak çıktığında, Liebknecht'le oğlunun yanında, güzel bir genç kadını koluna takmış ak saçlı bir beyefendiyle karşılaşınca şaşırmıştı: "Görür görmez resminden tanıdım: Karl Marx'tı bu."[125]

Baba kızın iki durağı daha vardı. Biri, Hamburg'daki yayıncı Meissner, diğeriyse Berlin'deki Edgar von Westphalen'di. Edgar, İç Savaş hatıralarından kurtulmak için altı ay kaldığı Modena Villaları'ndan ayrıldıktan sonra, Almanya'da bulunan ailesinin yanına yerleşmişti; Marx'ı hâlâ kararlılıkla desteklese de, mali açıdan ailesindeki gericilerin sadakasına muhtaçtı. Güvenlik denetimini savuşturmayı başaran Tussy ve Marx, Berlin'de üç gün kalmış, Edgar'ı görüp Marx'ın eski uğrak yerlerini ziyaret etmişlerdi. Edgar sonradan, onlar otelden ayrıldıktan tam bir saat sonra polisin gelip Marx'ı sorduğunu anlatmıştı.[126]

İkili Londra'ya döndüğünde, her açıdan çok daha huzurluydu. Karlsbad, rahatsız bedenlerine deva olmamıştı belki, ama ikisinin de çalışmaya dönmek için ihtiyaç duyduğu geçici bir merhem sunmuştu. Daha önemlisi, Lissagaray yüzünden içine düştükleri çatışmada uzlaşmışlardı. Marx, on sekiz yaşındaki kızının, siyasi düşmanlarının ve rakip devrimcilerin beceremediğini yapıp irade savaşında kendisini (geçici olarak da olsa) alt ettiğini kabul etmiş görünüyordu. Nişanlılıklarına hâlâ karşı çıkıyordu, ama tek çaresi, işleri kendi haline bırakıp Tussy'nin bu ilişkiyi sonlandıracak bilgeliğe sahip olduğunu ummaktı. Öteki kızlarının perişan haline bakınca, belki de Marx, onların da aynı bilgeliği gösterememiş olmasından üzüntü duyuyordu.

1 *MECW*, Cilt 23, s. 256.
2 *MECW*, Cilt 44, s. 386, 387.
3 *A.k.*, s. 346-347.
4 *A.k.*, s. 387.
5 *A.k.*, s. 100, 283, 607 (notlar bölümü).
6 *A.k.*, s. 385.
7 *A.k.*, s. 390.
8 *A.k.*, s. 396.
9 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 68; Carr, *Michael Bakunin*, s. 453.
10 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 76.
11 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 197.
12 *A.k.*, s. 198.
13 *MECW*, Cilt 44, s. 399.
14 McLellan, *Karl Marx*, s. 395.
15 *MECW*, Cilt 44, s. 400.
16 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 308; *MECW*, Cilt 44, s. 438.
17 McLellan, *Karl Marx*, s. 394.
18 *MECW*, Cilt 44, s. 385.
19 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, 26 Mayıs 1872, Moskova.
20 Carr, *Michael Bakunin*, s. 375-376; Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 64.
21 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 347.
22 *A.k.*, s. 349; *MECW*, Cilt 43, s. 595 (notlar bölümü). Bakunin, görünüşe göre, Nikolay Danielson, Nikolay Lyubavin ve Hermann Lopatin'in yürüttüğü *Kapital* çevirisine dahil olmuştu.
23 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen. s. 350-351.
24 Fyodor Dostoyevski bu suça *Ecinniler* romanında yer vermişti. Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 64.
25 *MECW*, Cilt 44, s. 398.
26 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 294.
27 *REM*, s. 163.
28 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 358.
29 *MECW*, Cilt 44, s. 426.
30 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 359.
31 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 360; Padover, *Karl Marx*, s. 244; *REM*, s. 208.
32 *MECW*, Cilt 44, s. 438-439. 33 *KMIR*, s. 90.
34 *A.k.*, s. 91.
35 *A.k.*, s. 113; FE-PL, Cilt III, s. 473.
36 Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, *Karl Marx*, s. 360-361.
37 *A.k.*, s. 361; *KMIR*, s. 159.
38 *MECW*, Cilt 44, s. 516.
39 *REM*, s. 210.
40 Bakunin'in Enternasyonal'deki baş taraftarı James Guillaume de atılmıştı. *MECW*, Cilt 23, s. 249.
41 Padover, *Karl Marx*, s. 245.
42 *A.k.*, s. 246; *REM*, s. 212.
43 Marx'ın yorumları, *La Liberté* {Özgürlük}, *Der Volksstaat* {Halk Devleti} ve *L'Emancipation* {Kurtuluş} olmak üzere üç gazetenin haberlerine dayalıdır; *MECW* editörleri, doğruluk ve tutarlılık açısından bunları karşılaştırarak kontrol etmiştir. *MECW*, Cilt 23, s. 254-256.
44 Carr, *Michael Bakunin*, s. 430.
45 *A.k.*, s. 418.
46 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 65.
47 Carr, *Michael Bakunin*, s. 325, 353-354, 372.
48 *A.k.*, s. 456-457.
49 *A.k.*, s. 459, 461.

50 *A.k.*, s. 408.

51 Emeklilik Bakunin'e göre değildi. 1874'te, (başarısız) bir bombalı suikasta katılmak için Bologna'ya gitti. Kara gözlükler ve rahip kıyafetiyle kaçtı. Rus devinin son başkaldırısı bu olacaktı. Bakunin, 1876'da öldü. Carr, *Michael Bakunin*, s. 461, 478.

52 Jenny Marx-Charles Longuet Evlilik Belgesi, Moskova.

53 Jenny Longuet'den Kugelmann'lara, 23 Aralık 1872, Moskova.

54 Jenny Longuet'den Karl Marx'a, 30 Ekim 1872, Moskova.

55 Jenny Longuet'den Karl Marx'a, tarihsiz (muhtemelen) 1872 Sonbaharı, Moskova.

56 *MECW*, Cilt 44, s. 450.

57 Jenny Longuet'den Kugelmann'lara, 23 Aralık 1872, Moskova; Jenny Marx'tan Johann Philip Becker'e, 7 Kasım 1872, Moskova.

58 *MECW*, Cilt 44, s. 455.

59 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 113-114.

60 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Mart 1873, Moskova.

61 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 68.

62 *MECW*, Cilt 44, s. 457.

63 *A.k.*, s. 472, 517; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 153.

64 *MECW*, Cilt 44, s. 527.

65 *A.k.*, s. 544, 676 (notlar bölümü) ve Cilt 45, s. 456; Jenny Marx'tan Madam Longuet'ye, Ekim 1874, Moskova; McLellan, *Karl Marx*, s. 389.

66 *MECW*, Cilt 45, s. 468.

67 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 154.

68 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, Temmuz 1873, Moskova.

69 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Mayıs 1873, Moskova; Marx, Marx ve Engels, *Lettres à Kugelmann*, s. 224-225.

70 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, Temmuz 1873, Moskova.

71 *MECW*, Cilt 45, s. 457 (notlar bölümü), 460 (notlar bölümü) ve Cilt 44, s. 607 (notlar bölümü).

72 *REM*, s. 76; Berlin, *Karl Marx*, s. 213.

73 Jenny Longuet'den Karl Marx'a, 24 Nisan 1874, Moskova.

74 *REM*, s. 76.

75 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Mayıs 1873, Moskova; Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Haziran 1873, Moskova.

76 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Mayıs 1873, Moskova.

77 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 146.

78 Eleanor Marx'tan Karl Marx'a, 3 Mayıs 1873, Moskova.

79 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, Temmuz 1873, Moskova.

80 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 150.

81 *MECW*, Cilt 44, s. 496. (Marx öyküsündeki en büyük trajedilerden biri, Marx'ın ölümünden sonra Tussy'yle Laura'nın bir sevdiklerini – özellikle Engels'i– incitebileceğini düşündükleri ya da kendilerine özgü sebeplerle Marx aile kayıtlarında yer almasını istemedikleri mektupları yakmasıydı. Eleanor Marx'tan Laura Lafargue'a, 26 Mart 1883, Moskova; B. Nicolaievsky, "Toward a History of the Communist League," s. 239.

82 *MECW*, Cilt 44, s. 506.

83 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Haziran 1873, Moskova.

84 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 152.

85 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, Temmuz 1873, Moskova.

86 Charles Longuet'den Jenny Longuet'ye, cuma sabahı, tarihsiz, Moskova.

87 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Haziran 1873, Moskova.

88 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, Temmuz 1873, Moskova.

89 *MECW*, Cilt 44, s. 516.

90 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, Temmuz 1873, Moskova.

91 *MECW*, Cilt 44, s. 516.

92 *A.k.*, s. 538.

93 *A.k.*, s. 550.

94 *MECW*, Cilt 45, s. 3.

95 Walt Contreras Sheasby, "Marx at Karlsbad," s. 91-97.

96 Taylor, *Struggle for Mastery of Europe*, s. 219; Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 201.

97 Örneğin, Almanya'da Liebknecht ve Bebel, 1872'de, siyasi eylemcilikleri ve UİB'ye üyelikleri nedeniyle iki yıl hapse mahkûm edilmişti. *MECW*, Cilt 45, s. 466 (notlar bölümü).

98 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 48; Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 62.

99 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 77; *MECW*, Cilt 45, s. 461 (notlar bölümü).

100 *MECW*, Cilt 45, s. 33, 35.

101 *MECW*, Cilt 24, s. 564.

102 Paul Lafargue'dan Karl Marx'a, 26 Temmuz 1874, *IISG*; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 155; FE-PL, Cilt I, s. 48-49. (Lafargue, 1874'le 1878 arasında para istemek için Engels'e en az yirmi sekiz mektup yazmıştı.

103 *MECW*, Cilt 45, s. 21-22; Briggs ve Callow, *Marx*

in London, s. 71; A. E. Laurence ve A. N. Insole, *Prometheus Bound*, s. 4.

104 *REM*, s. 254.

105 *KMIR*, s. 130.

106 *MECW*, Cilt 45, s. 26, 29.

107 *A.k.*, s. 28.

108 *A.k.*, s. 27.

109 *A.k.*

110 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Ağustos 1874, Moskova.

111 *MECW*, Cilt 45, s. 36.

112 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 153-154.

113 Jenny Marx'tan Madam Longuet'ye, Ekim 1874, Moskova.

114 *MECW*, Cilt 45, s. 34.

115 *A.k.*, s. 35.

116 Sheasby, "Marx at Karlsbad," s. 91-97.

117 Egon Erwin Kisch, *Karl Marx at Karlsbad*, s. 5-46.

118 *MECW*, Cilt 45, s. 37.

119 *KMIR*, s. 93.

120 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 118.

121 Kont hakkındaki haberde, o sırada Karlsbad'da kalmakta olan Turgenyev'le karıştırılmış olması mümkün. Turgenyev "nihilistlerin reisi" değildi, ama bu tabiri ["nihilist" sözcüğünü] 1840'lardaki Berlin günlerinde onun ortaya attığı düşünülüyor. *MECW*, Cilt 45, s. 37.

122 *REM*, s. 284-285; *KMIR*, s. 91.

123 Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye, 5 Eylül 1874, Moskova; *MECW*, Cilt 45, s. 46.

124 *MECW*, Cilt 45, s. 52-53.

125 *KMIR*, s. 121.

126 *A.k.*, s. 165.

40. Bölüm

Londra, 1875

> Bu konuda ben başkaları kadar metin olamıyorum, aile meseleleri bana hep çok ağır geliyor. İnsan, benim gibi dış dünyadan neredeyse kopuk halde yaşadıkça, gitgide kendi küçük çevresinin duygusal yaşantısına kapılıyor.
>
> *Karl Marx*[1]

Jennychen'in, doğurduğu ilk çocuğun ölümü üzerine duyduğu acı çok derindi. Bebek, yatak odasının penceresinden görülebilen Highgate Mezarlığı'na gömülmüştü. Caro'nun mezarının yeri, oğlunun hâlâ yakınında olduğu düşüncesiyle Jennychen'i rahatlatıyor, fakat aynı yakınlık, duyduğu suçluluk ve üzüntüden kurtulmasına bir an için olsun olanak bırakmıyordu. Longuet'ye "tatlı minik kuşumuzu soğuk yaş toprağın içinde" düşündükçe "ikimizin orada onunla olmasını" dilediğini söylemişti.[2] Sokaklar ve dükkânlar oğullarının hayaliyle doluydu; her çocuk ağlaması ya da gülüşü, kahverengi saçlı her oğlan çocuğu, Jennychen'e Caro'nun büyüyünce nasıl bir çocuk olabileceğini hatırlatıyordu. Bedeni toparlanıyor, fakat bu yalnızca onun kendini daha kötü hissetmesine yol açıyordu.[3] Babası gibi o da, fiziksel acının duygusal ıstırabını uyuşturmaya yardımcı olduğunu fark etmişti; o zaman kalbindeki acı neredeyse katlanılabilecek gibi oluyordu.

Engels ve Lizzy, Caro'nun ölümünü takip eden haftalarda Jennychen'in kafasını dağıtmak için ellerinden geleni yapmıştı. Engels onun geceleri hiç uyumadan saatlerce çocuğu düşündüğünün farkındaydı, ama her zamanki sağlam duruşuyla, Jennychen'in dinlendikçe daha iyi olacağını söyleyerek Marx'ı sakinleştirmişti.[4] Oysa Jennychen, Longuet'ye hakiki hislerini gizlemek için elinden geleni yaptığını anlatıyordu: "Suratımdaki ümitsizliği gösterip dostlarımın gezisinin tadını kaçırmamak için yüzüme her günkü maskemi takıyorum." Londra'ya geri dönebilmek için artık dakikaları sayıyordu. Günler hafta, haftalar ay gibi geliyordu.[5] Jersey'den kocasına gönderdiği mektupta şöyle yazmıştı:

> Ne tuhaf; bu yazlık adadaki dinginlik, buranın bu güler yüzlü güzelliği beni gitgide daha da huzursuz ediyor, üzüntüm umutsuz bir hal alıyor. Dün arabayla harikulade bir yere gittik, dalları dev çadırlar gibi açılan kocaman meşe ağaçlarının, parlak bir ışığın aydınlattığı, sıra sıra nefis kestane ağaçlarının ve karaağaçların, bugüne dek gördüğüm en gür yeşil bitkilerle örülmüş çitlerin arasından geçtik. ... Gel gör ki sevgili Charles'ım, bunca güzel renk ve biçim bana hiçbir keyif vermiyor. ... Birçok defa gözlerimi kapadım ve suskun Highgate toprağında dinlendirdim.[6]

Jennychen, "Bütün umudum ve mutluluk kaynağım o soğuk mezarlıkta yatıyor," diye ekliyordu.[7] Haftalar sonra, çaresizce şöyle itiraf edecekti: "Her gün, her saat, anlatılmaz bir mutsuzluğa düştüğümüzü daha da çok hissediyorum."[8]

Longuet'nin dul annesi Félicitas, Caro'nun doğumu için Londra'ya gelmişti; takip eden aylarda Charles, Jennychen ve Jenny'yle düzenli olarak yazışmaya devam etti. Çifte, mali açıdan yardımcı olmak için elinden geleni yapmış ve Caro'nun ölümünden sonra Jenny'ye, Marx'la ikisinin aynı şeyi yapmadığını ima eden öfkeli bir mektup yollamıştı. Jenny buna açık sözlü bir yanıt vermişti: "Kızımızın bu evden hiç ayrılmaması gerektiğini ve ayrı ayrı yaşamak yerine bir arada kalmış olsak daha ekonomik şekilde yaşayabileceğimizi düşünüyorsunuz. Mali açıdan size tamamen katılıyorum, aynı çatı altında iki ailenin de daha az para harcayacağı gün gibi açık." Ancak, diyordu Jenny, "parasal konuların" ötesinde işin başka yönleri de vardı:

> Açıkçası, eşim ve ben (endişe ve hayal kırıklıklarıyla dolu, son derece çalkantılı bir hayatın ardından) –öyle sanıyorum ki– biraz istirahat ve huzura ihtiyaç duyuyoruz, özellikle de yıllardır çok çekmiş olan kocam. Dolayısıyla daha az sınırlama ve mecburiyetle yaşamayı tercih ediyoruz. Ev yaşamının rahatlıklarından, yemek vakti, uyku vakti gibi hayatın küçük ayrıntılarından, alışkanlıklarımıza uygun biçimde keyif almaya çalışıyoruz. Ki yaşlı insanlar için söylediğim bu şeyler, gençler için de geçerli. Herkes kendi bildiği gibi yaşamak ister.
>
> Şu da var ki, kimi insanlar, kendi yağlarıyla kavrulmaya mecbur kalmadıkça, sahip oldukları yeteneklerden, becerilerden ve enerjilerinden asla tam anlamıyla yararlanmazlar. Ben bu yüzden İngiliz sistemini, Almanya ve Fransa'dakine tercih ediyorum. İngiltere'de ebeveynler oğullarına gelir ve konumlarına uygun düşen bir eğitim sağlıyor. Gençler genellikle on altı ila yirmi yaşlarından itibaren şu ya da bu şekilde para kazanmaya zorlanıyor. Çoğu kez ebeveynler (zengin olanlar bile) çocuklarının geçimini kendilerine bırakıyor. Genç ruhlara bağımsızlık duygusu bu şekilde aşılanıyor ve çok güçlü bir şekilde gelişiyor.

Jenny, ayrıca, düşünmeleri gereken başka kızları da olduğunu belirtiyordu. Madam Longuet'ye, aile içinde adaleti sağlamak için üç kızlarının üçüne de eşit davranmak zorunda olduklarını, bir tanesi için yapılan fedakârlığın hepsi için yapılması gerektiğini yazmıştı. "Kızlarım, eminim ki bunu hiç düşün-

memiştir, fakat Tussy şu anda Bay Lissagaray'la nişanlı ve Jenny için yaptıklarımızı –evimizde ağırlamak ve destek olmaktan söz ediyorum– onlar için de yapmalıyız. Ne yazık ki Bay Lafargue da kötü biten girişimlerle bir miktar para kaybetti. Birkaç arkadaşına haddinden fazla güvenli ve cömert davrandı. Aldatıldı, parası çalındı ve sonra da adı kötüye çıkarıldı."[9] (Jenny, kendisi ve Marx'ın Longuet'lerin evden ayrılmasını teşvik etmesinin başka bir sebebini mektubunda söylememişti: Marx o sırada Charles'ı artık o kadar kavgacı bulmaya başlamıştı ki, onunla aynı masada yemek yemek istemiyordu.)[10]

Aynı yılın daha önceki günlerinde, Liebknecht'e aile haberlerini aktaran Jenny, otuz yıl siyasi bir eş ve anne olduktan sonra, mecburen biraz duyarsızlaştığını açıklamıştı.[11] Kendisi de dört çocuk kaybetmiş olan Jenny, Jennychen'in üzüntüsünü ya da Madam Longuet'nin, torununun ölümü yüzünden yaşadığı hüsranı hafife almıyordu. Ama hayatın devam ettiğini ve insan, devam etmenin ne kadar imkânsız olduğunu düşünse de, bunun mümkün ve gerekli olduğunu biliyordu. Önümüzde üzüntüler olduğu kadar mutluluklar da vardı. Jenny, kızları büyürken onlara arzu ettiği armağan ya da kolaylıkları sağlayamamıştı. Ama şimdi sahip olduğu kuvvet ve bilgeliği verebilirdi.

> Ben bunun ne kadar zor olduğunu ve insanın böylesi kayıplardan sonra dengesini yeniden kazanmasının ne kadar zaman aldığını çok iyi biliyorum; fakat sonra hayat, küçük sevinçleri ve büyük kaygılarıyla, tüm o ufak, gündelik angaryaları ve eften püften sıkıntılarıyla yardımımıza yetişiyor ve büyük üzüntülerin etkisi daha önemsiz, kısa süreli dertlerle zayıflıyor ve biz farkına bile varmadan acının şiddeti diniyor. Yarası kapandığı için değil, özellikle bir annenin kalbi için konuşuyorum, ama insanın duyguları yavaş yavaş yeni üzüntü ve sevinçlere karşı, yenilenmiş bir farkındalık, hatta taze bir duyarlılık kazanıyor ve böylece insan, yaralı ve belki de ümitli bir kalple yaşamaya devam ediyor, en azından kalp durup sonsuz istirahat günü gelinceye dek.[12]

Aralık 1874'e gelindiğinde, Jennychen ve Longuet'nin hayatında gerçekten de bir açıdan hoş bir gelişme olmuştu: Longuet, Londra'daki King's College'da Fransızca profesörü unvanına kavuşarak yılda 180 sterlin kazanmaya başlamıştı. Longuet daha önce burada geçici sözleşmeyle çalışıyordu, kalıcı pozisyon açılınca hiç vakit kaybetmeden başvuru sürecine girişmişti.[13] Victor Hugo ile Fransız Ulusal Meclisi'nin üyesi, tarihçi Edgar Quinet birer tavsiye mektubu yazmış, Longuet 150 aday arasından sıyrılmayı başarmıştı.[14] Jennychen de Strand yolunun yakınında kızların okuduğu Clement Danes Okulu'nda bir iş bulmuştu.[15] Yeni işleri ve Engels'ten aldıkları 100 sterlin sayesinde Caro'nun öldüğü daireden küçük yeni bir eve taşınmaları mümkün olmuş ve 1875 yılının ilk aylarını müzayedelerden aldıkları eşyalarla burayı döşeyerek geçirmişlerdi.[16] (Longuet'nin evi doldurduğu Fransız mobilyaları, Marx'a göre çerçöpten ibaretti.)[17]

Marx ve Jenny de taşınmıştı. Artık Tussy dışında tüm çocuklar hayatları-

nı kurmuş olduğundan, Modena Villaları'nın büyüklüğünde bir eve ihtiyaçları kalmamıştı. Böylece 1875'in başlarında Maitland Park Crescent'in yakınında bir eve taşındılar.[18] Grafton Sıraevleri'yle karşılaştırıldığında yine de büyük olan bu evin iki yanında da bitişik komşu evler vardı. Fakat değişiklik ancak görüntüdeydi; düzen, yeni evin içinde aynen devam ediyordu. İlk kat yine Marx'ın çalışma odasını barındırıyor, bu yeni duvarlardan yine ciltler dolduracak sözcükler yayılıyordu.

Bu arada Lissagaray, büyük eseri *1871 Komünü'nün Tarihi* üzerinde çalışmaya başlamıştı, aynı zamanda, Tussy'yle birlikte, *Rouge et Noir* {Kızıl ve Kara} adını verdiği bir dergiyle meşgul oluyordu. Tussy, dergiyi devrimci perspektifle hazırlanan haftalık bir siyaset incelemesi olarak tarif ediyordu ve bütün Avrupa ile Amerika'dan makaleler beklediklerini belirtiyordu.[19] Jenny Marx'ın, uzun zaman önce, kocası haberleşme topluluğunu kurduğunda Brüksel'de yaptıklarını şimdi de Tussy, Lissagaray için yapıyordu: Dört bir yandaki sosyalist ve komünistlere yazıyor, Lissa'nın dergisi için yazı istiyordu. Fakat ne yazık ki, *Rouge et Noir* 1874 güzünde gösterişli bir başlangıç yapmasına karşın, 1875 Ocak ayına gelindiğinde ölmüştü.[20] Uluslararası sosyalist hareket bir kez daha içe kapanmıştı. İnsanlar –ve özellikle kadınlar– kendi ülkelerinde yerel siyasi partiler kurmaya çalışıyor ve (en azından bu sırada) sınır aşırı iletişim kurmakla daha az ilgileniyorlardı.[21]

Siyasi açıdan fırtınalı geçen Komün sonrası dönemin ardından, 1875'e gelindiğinde Fransa'da, birlikte cumhurbaşkanını seçecek bir millet meclisi ve senatonun bulunduğu yeni bir anayasa hazırlanmıştı. (İlk cumhurbaşkanı, birlikleriyle Paris ayaklanmasını bastırmış olan MacMahon'du.) Bu yeni yapı, daha geniş bir tabana oturan bu yönetim altında, işçilerin sorunlarının az da olsa duyulacağı anlamına geliyordu.[22] Fransa'da hoş karşılanan bu değişikliklere karşılık, Almanya'da son derece çarpıcı olaylar gerçekleşmekteydi.

Mart ayında işçileri temsil eden iki partinin –Genel Alman İşçileri Derneği ile Sosyal Demokrat İşçi Partisi– birleşmesine yönelik bir program taslağı yayımlandı. Bu iki partinin varlığı işçi sınıfının desteğinde bölünme yaratıyor, bu da her ikisinin de gücünü ve etkili olabilme yeteneğini azaltıyordu. Partilerin, artık uzlaşabilecek yeterince alan bulmuş olan önderlikleri, Almanya Sosyalist İşçi Partisi (SAPD) adıyla yeni bir parti önermişti. Bu durumu şaşkınlıkla karşılayan Engels ve Marx'ın birleşmeye yönelik çabalardan haberi yoktu; fikrin kendisine karşı olmamakla birlikte, Liebknecht'in (kendisi Bebel'le birlikte Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin başındaydı) diğer partinin öğretisine (bunu tasarlamış olan Marx'ın merhum rakibi Lassalle'di) çok fazla zemin kaptırdığından endişe ediyordu. Marx ve Engels'e göre, bu öğreti; tarihi yanlış yorumluyor, işçiler arasında uluslararası bir dayanışma kurulmasının önemini yeterince vurgulamıyor, günü geçmiş bir iktisat kuramına dayanıyor ve tek bir

toplumsal talebe (devlet yardımı) yer veriyordu.[23] Daha da kötüsü, yeni program, sendikalardan hiçbir şekilde söz etmiyordu. Engels, Bebel'e şöyle demişti: "Bu olağanüstü önem taşıyan bir konudur; çünkü [sendikalar], proletaryanın sermayeyle gündelik savaşını verdiği, kendisini eğittiği ve günümüzde artık en kötü gericiliğin bile kolayca ezip geçemeyeceği esas sınıf örgütlenmesidir."[24] Ancak, Londra'daki bu çekincelere karşın, Mayıs ayında, Orta Almanya'da, Gotha'da toplanan bir Birlik Kongresi, yeni bir işçi partisi meydana getirmek üzere birleşmeyi onayladı (1890'da bu parti, bugün de varlığını sürdüren Almanya Sosyal Demokrat Partisi haline geldi).

Marx'la Engels sessiz kalıp yeni partinin programına mesafeli durmayı planlamıştı,[25] ama Marx sonunda bir tepki vermesi gerektiğine karar verdi. Kaleme aldığı *Alman İşçi Partisi'nin Programı Üzerine Kenar Notları* {Marginal Notes on the Program of the German Workers' Party} başlıklı kitapçıkta, parti belgesini neredeyse kelime kelime kıyasıya eleştiriyordu.[26] Yeni partinin, özgürleşmenin öncelikle ulusal bir mücadele olduğuna yönelik savına karşılık Marx, "Açıkça ortadadır ki, herhangi bir savaş verebilmek için işçi sınıfı kendi yuvasında *bir sınıf olarak* örgütlenmelidir ve mücadelesinin yakın sahası kendi ülkesidir," diye yazıyordu. Fakat, Marx'a göre, küresel alışveriş çağında bir ülkenin kendi ekonomisini tecrit edebileceğini ve işçi sınıfının uluslararası birliğinin ikincil bir konu olduğunu ileri sürmek, gerçekçilikten uzak toyca (*naive*) *bir* tavırdı.[27]

Gotha öğretisinin adil bir işbölümü talep eden, ancak bunun nasıl gerçekleştireceğini açıklamakta yetersiz kalan muğlak çağrısına karşı, Marx (ilk kez yazılı bir metinde yer verilen) ünlü "Herkesten becerisine göre, herkese ihtiyacına göre!" sloganını kullanmıştı.[28] Ayrıca Gotha'nın, insanın devletle ilişkisine yönelik görüşlerini de reddederek, "Özgürlük, devleti tepeden topluma dayatılan bir organ olmaktan çıkarıp onu tümüyle topluma tabi bir organa dönüştürmekte yatar," diyordu.[29]

Nihayet Marx, sınıfsız bir topluma giden uzun yolu şöyle tarif ediyordu: "Kapitalist ve komünist toplum arasında, birinden diğerine doğru devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna, devletin ancak *proletaryanın devrimci diktatörlüğü* olabileceği bir siyasi geçiş dönemi de eşlik edecektir."[30] Marx seksen sayfalık bu reddiyeyi Ezekiel'den yaptığı alıntıyla sonlandırıyordu: "Söyledim ve ruhumu kurtardım."[31]

Kenar Notlar'ı okurken, Marx'ın güzel, temiz bir polemiğin verdiği özgürlüğe dönmekten zevk almış olduğu hissedilmektedir. Bu sırada beş yıldan uzun bir süredir kendi çalışmalarını yeniden düzenleyip tercüme etmeye gömülmüş, nihayet 1875'te, *Kapital, Cilt I*'in üzerinden geçilmiş tercümesinin son düzeltmelerini Fransız yayıncısına göndermişti. (Marx kitabı Jennychen'e adamıştı.) Basımın on bin kopyası, Fransa ve İngiltere'de yeni bir okur kitlesini çekerek kısa sürede satıldı.[32] Mart ayında, Londra'da çıkan *Fortnightly Review*'da yer

verilen "Karl Marx ve Alman Sosyalizmi" başlıklı kısa makale, *Kapital*'i, otoriteye karşı sokağın bozuk ağzıyla yazılmış şiddetli bir yergi olarak eleştiriyordu. Yazar, Marx'ın ne söylediğinden çok, söyleyişindeki ateşli üsluptan rahatsız olmuş görünüyordu. Bu yazı sekiz yıl önce, *Kapital* ilk çıktığında yayımlanmış olsaydı, Marx ve Engels *Kapital*'den söz edildi diye heyecana kapılabilirdi. Şimdiyse, Marx'ın kitabının hiç değilse alaya alınacak kadar önemli olduğuna dair eğlendirici bir doğrulama olmuştu. Yine de, bu değerlendirmenin bir cümlesinin kehanet niteliğinde olduğu görülecekti: "İnsanlar ona küfredilme şerefini bahşedebilir, ama onu okumaz."[33]

O yaz, Marx ailesi Londra'dan başka yerlere dağılmıştı. Marx, bu kez tek başına olmak üzere yeniden Karlsbad'a gitmeye karar vermişti. Jenny ayrı oldukları bu zamanı kendisi de bir yolculuğa çıkarak değerlendirmiş, Cenevre'ye giderek (siyasi anlamda) parti arkadaşlarıyla vakit geçirdikten sonra kişisel tanıdıklarını görmek için Köln'e geçmişti.[34] Jennychen ve Longuet, herhalde oğullarının ölümünün acılı ilk yıldönümünde kafalarını dağıtmak amacıyla Ağustos ayının bir bölümünü Almanya'da geçirmişti. Yaz sıcağında yolculuk etmenin rahatsızlığı (Jennychen üç kat giydiği pazen jüponların birini sıcaktan çıkarmıştı[35]) ve dostlarla gerçekleştirilemeyen buluşmalar bir yana, Marx kadınlarının yaptığı ziyaretlerde önemli bir şey yaşanmamıştı. Marx'ın yolculuğu da olaysız geçmişti. Kıta'ya giden gemide beraber yolculuk ettikleri arasında, Mainz'e taşınmakta olan bir ölü ve Marx'a boş bir şişe göstererek hem aç hem susamış olduğunu söyleyen Katolik bir rahip de vardı. Marx rahibe kendi kanyak şişesini ikram etmiş, rahip diğer yolcuları kaçıran kötü şakaları ardı ardına patlatmaya başlamadan önce şişeden birçok yudum almıştı.[36] Marx, Karlsbad sakinlerini tıpkı bir önceki yılki gibi bulmuştu –ya "fıçı gibi şişko" ya da "bir deri bir kemik." Bu kez kendini varlık sahibi biri olarak kaydettirmeye yeltenmemiş, "Charles Marx, Felsefe Doktoru, Londra," şeklinde imza atarak daha düşük bir vergi ödemişti.[37]

Karlsbad'da gözünü Marx'ın üstünde tutması emredilmiş olan polis amiri, sorumlu olduğu kişi hakkında, "bir olay çıkarmadı, kaplıcayı ziyarete gelmiş başka insanlarla kısa görüşmeler yapıyor ve sık sık tek başına uzun yürüyüşlere çıkıyor," diye bildirmişti.[38] Bu değerlendirme, Viyana'daki bir gazetede yazılanlarla uyuşmuyordu; gazetenin dedikodu köşesinde, bu harika adam için "derin olduğu kadar kapsamı da geniş, olağanüstü bir bilgi birikimine sahip," diye yazıyordu: "En yerinde sözcükle daima taşı gediğine koyuyor, göz alıcı bir gülümseme eşliğinde, bir anda insanın zihnini açan bir şaka patlatıyor." Bir kadın ya da bir çocukla konuşuyorsa, "dinleyicisini âdeta büyüleyen bir anlatıcı" haline geliyor; "[Marx] şüphesiz, eylem adamı olmaktan çok, bir felsefeci ve içinde, deneyimli bir savaşçıdan çok bir tarihçi, ya da belki hareket için bir strateji uzmanı yatıyor." Bu pırıltılı haberin, Marx'ın doktoru Ferdinand

Fleckles tarafından yazılmış olması mümkün,[39] ancak yazarı kim olursa olsun buradaki esas önemli nokta, gazetenin daha bir önceki yıl tehlikeli ilan edilmiş bir adam hakkında böyle bir yazıya yer vermiş olmasıydı.

Elli yedi yaşındaki Marx'ın artık korku salan bir devrimci gibi gözükmediğine şüphe yok. Vücudu ağırlaşmış, saç ve sakallarına yumuşak beyaz tutamlar karışmıştı; güzel bir hayat sürmüş bir adamın güler yüzü ve canlı gözleriyle etrafa bakıyordu. Marx'la Karlsbad'da tanışıp Londra'da da bu arkadaşlığı sürdüren Maksim Kovalevsky'nin gözlemlerine bakılırsa, "İnsanlar Marx'ı hâlâ burjuva bilimi ve burjuva kültürünün karşısında asık yüzlü ve kibirli bir isyancı olarak görüyor. Oysa gerçekte Marx, Anglo-Alman geleneğinde, son derece kültürlü bir beyefendiydi. Kişisel hayatının artık mümkün olduğunca tatminkâr bir seviyeye gelmiş olması sayesinde, aynı zamanda mutlu bir adamdı."[40]

Jenny de mutlu bir kadındı. O sonbaharda bir İngiliz oyuncu hakkında yazdığı tanıtım yazısı bir Alman gazetesinde yayımlanmıştı. *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* {*Frankfurt Günlüğü ve İş Dünyası*} yazıyı o kadar beğenmişti ki, kendisinden İngiliz tiyatrosu ve kültür hayatı hakkında bir yazı dizisi hazırlamasını istediler. Bu iş Jenny için yalnızca tiyatroyla daha fazla haşır neşir olma imkânıyla sınırlı kalmamıştı –ki bu değişiklik hem kendisinin hem de Marx'ın çok hoşuna gitmişti–, aynı zamanda yeteneğinin de takdir edilmesi anlamına geliyordu. Yazıları, Karl Marx'ın karısı olduğu için değil; üslubu ve esprili dili sayesinde yayımlanıyordu. Jenny, bundan müthiş heyecan duymuş olmasına karşın, eşinin gölgesinde geçmiş bir ömür çizgisini sürdürerek, makalelerinin isimsiz yayımlanmasını istemişti.[41]

31 Aralık 1875'te Marx bir koluna eşini, diğer koluna Lizzy Burns'ü takarak, "alay-ı vâlâ"[42] ile Maitland Park Crescent'teki evde, güne özel süslerle bezeli geçici dans pistine çıkmış, bayram giysileri içindeki ev halkı, gece boyunca ve yılbaşına dek, pistte eğile kıvrıla oynamıştı. Marx, Engels, eşleri, Lenchen, Marx çocukları ve eşlerinin kutlayacak pek çok şeyi vardı: Jennychen yeniden hamileydi[43] ve bu kez bebek yoksunluk içinde doğmayacaktı. Doğum Mayıs'ta bekleniyordu; Jennychen öğretmenliği Mart'ta bırakmayı kabul etmişti, çünkü Longuet'nin kazancı artık ailesini geçindirmeye yetiyordu. Hatta bir sütanne de tutacaktı (1855'te doğan Tussy'nin –Marx'ların büyüme şansı bulan son bebeği– hayatının bu sayede kurtulduğunu hatırlıyordu).[44] Longuet ailesi, bu bebeği korumak için her türlü önlemi almaya kararlıydı. Bir çocuk daha kaybederlerse, ne onlar, ne de aile bunu kaldıramazdı.

Marx, taşkın bir neşe içindeydi. Engels bile Karlsbad'dan döndükten sonra karşısında farklı bir adam bulduğuna dikkat çekmişti; "güçlü, canlı, neşeli ve sağlıklı."[45] Marx, kaplıcadayken puro filtrelerini keşfetmiş ve iki yüz adet sipariş etmişti.[46] Doktoru yıllardır tütünü bırakmasını salık veriyordu, ama elindeki filtre stoku sayesinde devam etmek için bir mazeret bulmuştu. Ne o, ne

de Engels içkiyi de azaltmış değildi, fakat Marx aşırı alkol tüketiminin etkilerinden mustaripti. Pazar günleri, geniş aile ve dostlar, düzenli olarak Engels'in evinde yemek için buluşur; saat üç diye bildirilen yemek saati, yediden önce başlamazdı. Aradaki sürede misafirler bira, kırmızı şarap ve şampanyayla kafayı bulmaya başlar, yemekte ve pazartesi gününün erken saatlerine kadar devam ederlerdi. (Jennychen, daha yeni Sibirya'dan kaçıp gelmiş zayıf mı zayıf bir Rus'un, Engels'in konukseverliği içinde, sözün gerçek anlamında boğulacağından kaygılanıyordu.[47]) Fakat muhtemelen dostu Karl dışında hiçbiri, ev sahibi kadar bu akşamların tadını çıkarmıyordu.

Jennychen'in doğumundan önceki haftalarda, Longuet, annesiyle birlikte Wight Adası'na gidince Jenny ve Lenchen, yeni çocuğa hazırlık için evi dip köşe arındırmaya geldi. Onlar duvarları, yerleri, mobilyaları ve perdeleri temizlerken, Jennychen bir odaya sığınmıştı. Bu iş bitince harıl harıl bebek kıyafetleri diktiler. Jennychen, Longuet'ye tüm bu işlerle pek ilgilenmediğini anlatmıştı, ama yaşlı kadınların koruyucu melekler gibi etrafında fır dönmesi hoşuna gidiyordu.[48] Faaliyet, 10 Mayıs'ta Jennychen, ikinci oğlu Jean Laurent Frédéric Longuet'yi doğurana dek devam etti. Aile arasında çocuğa Johnny deniyordu. Marx, Engels'e Jean isminin Longuet'nin babasından, Laurent'ın Laura'dan, Frédéric'in ise bizzat General'den geldiğini açıklamıştı.[49]

Tussy ise o yılın Ocak ayında yirmi birinci yaşını kutlamıştı. Artık reşit olduğundan, –eğer babasının kendisinden uzaklaşmasını göze alırsa– Lissagaray'la geleceklerini kendisi belirleyebilirdi. Ancak bir Marx kızı için bu imkânsızdı. Ne kadar âşık olurlarsa olsunlar, kızlarının Mohr'a sırt çevirmesini başarabilecek bir talip bulunamazdı. Bu arada, Tussy'nin başının üstünde yeniden kara bulutlar toplanmaya başlamıştı. Görünen o ki, Marx'ın kararı, Lissagaray güvenceli bir iş bulana dek Tussy'yle ikisinin evlenemeyeceği yolundaydı. Lissagaray'ın böyle bir işi olmadığı için de, Tussy'nin gençliği beklemede geçiyordu. Her gün mürebbiyelik yaptığı işine kendini zorla sürüklüyor ve bir gün koşullarının değişmesini ümit ediyordu.[50] Oysa Lissagaray iş bulmadığı gibi, İngiltere'de kalmaya da pek niyetli görünmüyordu. (Beş yılın ardından hâlâ İngilizce konuşamıyordu.[51]) Komün üzerine yazdığı kitapla meşgul oluyor ve yeni Fransız hükümetinin, sürgündeki komün üyelerinin yurtlarına dönmesini sağlayacak bir af çıkarması için lobi çalışmaları yapıyordu. Jenny, Tussy hakkında bir arkadaşına "Zavallı çocuğu hayatta daha bekleyen hayal kırıklıkları var, hepimiz gibi"[52] demişti.

Tussy'nin bedeni, ruh halini haber veren bir barometre gibiydi ve yaz geldiğinde ikisi de pek sağlıklı görünmüyordu. Londra bir sıcak dalgasının tam ortasındaydı; Engels ve Marx'ların evindeki hiç kimse buna dayanamamış, şehri terk etmek için hepsi birbiriyle yarışmıştı. Ağustos'ta Tussy biraz rahatlamak için Karlsbad'a giden babasına katılmış, fakat yolculuk bir felakete dö-

nüşmüştü. Yolda kalacak otel bulamayınca geceyi tren istasyonunda geçirmişlerdi, Karlsbad'a vardıklarındaysa sıcaktan su sıkıntısı yaşanıyordu.[53] Marx'ın yanında, yalnızca oyalanmak için getirdiği devletin gelecekteki işlevi hakkında bir kitap vardı, ancak havanın sıcaklığı yüzünden enerjisi o kadar düşmüştü ki, o bile, –oysa böyle ağır kitaplar okumak onun için eğlenceden sayılırdı– pes edip vaktini Wagner'in özel hayatına dair dedikoduları dinleyerek geçirmişti; etrafındaki aylak zenginlerin en sevdiği konuydu bu.[54]

Marx ve Tussy, Eylül ortasına kadar Karlsbad'da kaldı. Londra'ya döndüklerinde Marx, Belçika'daki bir yayıncının Fransızcasını basmayı kabul ettiği Lissagaray'ın *Komün*'ü için Alman bir yayıncı bulmak üzere kolları sıvamıştı. Marx kitabı, 1871'deki çatışmanın, özüne sadık kalarak yazılmış ilk tarihçesi olarak tarif ediyor, Lissagaray adına yaptığı başvuruda yazarın, Londra'daki bir mülteci olarak "toz pembe bir hayat sürmediğini" yazıyordu.[55] Marx projeyle, son okumalarda editörlüğü üstlenecek denli ilgiliydi; Lissagaray ise Marx'a o kadar güveniyordu ki, kendi adına görüşmeler yapması için ona tam yetki vermişti. Böylelikle, bir kez daha bir Marx kadını, geleceğini bir kitabın başarısına bağlamış durumdaydı. Tussy, bu çalışmanın Lisa'ya, evlenmelerini sağlayacak kadar para kazandıracağına inanıyor olabilirdi. Fakat bu gerçek bir olasılık haline geldikçe, bazı kararsızlıkları belirmeye başlamıştı.

1876'ya gelindiğinde Tussy'nin Lissagaray'la ilişkisi dört yılı aşıyordu. Başlangıçta, Komün sonrası Londra'ya gelen her Fransız erkeğinin Marx ailesi tarafından romantik bir kahraman olarak görüldüğü sırada duyduğu, genç kızlara özgü heves artık olgunlaşmıştı. Marx ve Jenny bunun böyle olacağını muhtemelen biliyordu, bu yüzden en küçük kızlarıyla ondan çok daha ileri yaştaki bu adamın evliliğini ertelemek için inatla uğraşmışlardı. Tussy'nin hayattan istekleri, geleceğini isyancı bir davaya bağlayan on yedi yaşındaki bir insandan farklılaşmaya başlamıştı. Bir taraftan, yerel bir okul yönetim kurulunun seçimlerinde bir kadın adayı destekleyerek[56] ve Lissagaray'ın *Komün*'ünü İngilizceye çevirerek siyasetle meşgul oluyor, diğer yandan –Lissagaray'ın tüm ilgi alanlarından farklı olarak– sıkı sıkıya tiyatroyla ilgileniyordu.

Tussy, Hıristiyan sosyalist ve ateşli bir feminist olan Frederick James Furnivall'in yönettiği Yeni Shakespeare Topluluğu'na katılmıştı. Furnivall, aynı zamanda, Londra'daki Filoloji Derneği'nin yöneticilerinden biri, Browning ve Chaucer topluluklarının kurucusu ve sonunda *Oxford İngilizce Sözlüğü* haline gelecek olan içeriğin derlenmesine ön ayak olanlardan biriydi. İngiliz seçkinleriyle içli dışlı olmakla birlikte, sınıfsal önyargıları olmayan biriydi (karısı, kibar zümreden bir kadının hizmetinde çalışmıştı).[57] Tussy'nin entelektüel şeylere duyduğu açlığı anlıyor, Shakespeare'le ilgilenmesini teşvik ediyordu; Furnivall'in grubuna katıldıktan kısa süre sonra Tussy, Bard {Ozan; Shakespeare'in lakabı} hakkındaki Almanca bir makaleyi çevirmiş, makale topluluk tarafından yayımlanmıştı.[58] (Makalenin yazarı Tussy'ye tebrik niyetiyle bir mektup gönder-

miş, Jenny bu sayede kızının ücretli iş bulabileceği edebiyat dergilerine ulaşabileceği konusunda umutlanmıştı.[59]) Shakespeare Topluluğu'nun toplantıları iki haftada bir üyelerin evlerinde yapılıyordu, ama Marx bu buluşmaları o kadar seviyordu ki toplantılar genellikle Maitland Park'ta yapılır olmuştu. Tussy'nin çevresi genişliyor ve daha da önemlisi, kendi yaş grubundan, çoğunluğu İngiliz kadın ve erkekle bir araya geliyordu. Bir Alman evinde büyümüş olsa da, Tussy tam bir İngiliz genç kadındı ve Shakespeare sevgisi sayesinde, benzer kafa yapısındaki insanlar arasında kendine rahat bir yer bulmuştu.

1876'da, Marx'ın Brüksel'de ütopyacı sosyalistlere karşı verdiği keskin mücadelenin üzerinden otuz yıl geçtikten sonra, Engels'le ikisi, kendilerini, benzer hülyalara kapılmış yeni bir kuşağa karşı bir kez daha aynı mücadeleye girmiş bulmuştu. Gözleri görmeyen Alman bir sosyalist, felsefeci ve üniversite hocası olan Eugen Dühring, Marx'ın düşünceleri hakkında sol bir eleştiri kaleme almış (Marx'ı saygılı bir üslupla bir yana iterken, onu, "eski genç Hegelcilerden" biri olarak nitelemişti[60]) ve Gotha'da oluşturulmuş Alman işçi partisinin önderleri arasından önemli takipçiler edinmişti. Engels'le Marx, buna yanıt vermenin zorunlu olduğunu düşünüyordu, çünkü Komün'ün peşinden, tam da Avrupa'da bir işçi sınıfı hareketi filizlenmeye başlamışken, Dühring felsefesinin kalbinde yattığına inandıkları ütopyacılığa dönülmesini göze alamazlardı.[61] Bu görevi, *Anti-Dühring* adlı polemik eseriyle Engels üstlenmişti (bunu "can sıkıcı Dühring'le bir kapışma" olarak nitelendiriyordu). Kitap, yalnızca bir hesaplaşma girişimi değildi; Engels burada Marx'ın fikirlerini –özellikle *Kapital*'dekileri– anlamak isteyenler için önemli bir iş gerçekleştirmişti. Kendi berrak, akıcı üslubuyla, Marx'ın kuramlarını ve yaptığı iki büyük keşifle, "materyalist tarih anlayışı ve kapitalist üretimin kaynağı olarak artık değerin açığa çıkarılması"[62] sayesinde bilimsel sosyalizmi yarattığını açıklıyordu. Böylelikle *Anti-Dühring*, Marx üzerine çalışanlar için temel bir başlangıç kitabı ve Marksist külliyat içinde bir klasik niteliği kazanmıştı. Bu yalnızca Marx'ın fikirlerinin özetlendiği bir çalışma değildi; Engels'in özel uzmanlık alanlarını da ortaya koyuyordu. Marx para, mülkiyet ve kitleleri bastırmak için kapitalist birer araç olarak fikirler üzerinde tekel kurmaktan söz ederken, Engels bu sistemde askerî gücün rolünü açıklıyordu.

Marx ve Engels, yıllar boyunca, oy hakkının silahlanma hakkıyla desteklenmesi –güvence altına alınması– gerektiğini vurgulamıştı. Silahlar ve ordu, egemen sınıfın kontrolü altında kaldıkça, toplumun adına monarşi veya demokrasi denmesi bir fark yaratmayacak, kitleler egemen sınıfın uyruğu olacaktı.[63] *Anti-Dühring*'de Engels, silahlanma konusunu iktisadi bir bakış açısıyla açıklıyordu; buna göre, insanın taş, metal ya da ağaçtan kendine silah yapamaz hale geldiği an, daha gelişmiş silahların üretim araçlarını kim kontrol ediyorsa, onun hâkimiyeti altına girdiğini savunmaktaydı. Başka bir deyişle, bir top-

lumun ekonomik gücünü hangi sınıf temsil ediyorsa, askerî güç de zorunlu olarak bu sınıfta bulunuyordu. Engels'e göre, on dokuzuncu yüzyılın ortasına gelindiğinde, gelişmiş silah üretiminin egemen sınıfın denetiminde olması bir yana, fiyatların "şeytani derecede pahalı" olmasından ötürü, bir bireyin dövüşmek için yapabileceği tek şey, gerilla savaşı vermek olabilirdi.[64]

Marx, *Anti-Dühring*'in taslaklarıyla provalarını okumuş, ayrıca iki adamın işbirliği yaptığı son önemli çalışma olacak bu kitabın bir bölümünü kendisi yazmıştı. Sonraki yıllarda her ikisi de kişisel meselelerle meşgul olacaktı. Marx, Engels ve Jenny'nin üçü birden, gençliklerinin öyle ya da böyle artık geri dönülmez biçimde bitmiş olduğunu hissediyordu. Jenny, bu hissi Cenevre'deki bir arkadaşına şöyle tarif etmişti: "İnsan yaşlandıkça ve zaman kötüye gittikçe, vakit daha hızlı geçiyor, saatler uçup gidiyor ... artık genç, canlı ve 'sağlam' olmamak acınası, lanet bir şey."[65] Hâlâ yapılacak işler vardı, ama üçü de biliyordu ki sahneye koydukları büyük oyunun son perdesini oynamaya başlamışlardı artık.

1 *MECW*, Cilt 45, s. 31.
2 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Ağustos (ortası) 1874, Moskova; Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 8 Ağustos 1874, Moskova; Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 28 Ağustos 1874, Moskova.
3 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Ağustos 1874, Moskova.
4 *MECW*, Cilt 45, s. 38.
5 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 10 Ağustos 1874, Moskova; Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Ağustos (ortası) 1874, Moskova.
6 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 28 Ağustos 1874, Moskova.
7 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Ağustos (ortası) 1874, Moskova.
8 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 1 Eylül 1874, Moskova.
9 Jenny Marx'tan Madam Longuet'ye, Ekim 1874, Moskova.
10 *KMIR*, s. 130.
11 Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, 26 Mayıs 1872, Moskova.
12 *MECW*, Cilt 45, s. 446.
13 Jenny Longuet'den Madam Longuet'ye, 25 Aralık 1874, Moskova.
14 Longuet, *Karl Marx*, s. 224.
15 Jenny Longuet'den Madam Longuet'ye, 25 Aralık 1874, Moskova.
16 Jenny Longuet'den Madam Longuet'ye, 27 Temmuz [1875], Moskova.
17 *MECW*, Cilt 45, s. 75; Jenny Marx'tan Madam Longuet'ye, Haziran 1875, Moskova.
18 Jenny Marx'tan Madam Longuet'ye, Haziran 1875, Moskova; *MECW*, Cilt 45, s. 66.
19 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 414.
20 *A.k.*, s. 421.
21 Ralph Miliband ve John Saville (ed.), *The Socialist Register*, s. 183-184.
22 Gildea, *Third Republic*, s. 7-8.
23 *MECW*, Cilt 45, s. 60-66.
24 *A.k.*, s. 63.
25 *A.k.*, s. 69.
26 *A.k.*, s. 467 (notlar bölümü).
27 *MECW*, Cilt 24, s. 89-90.
28 *A.k.*, s. 87.
29 *A.k.*, s. 94-95.
30 *A.k.*, s. 95.
31 *A.k.*, s. 99.
32 Padover, *Karl Marx*, s. 219.
33 "Marx İngiltere'de uzun zaman yaşamış, dilimizde cilt cilt ve güçlü yazılar yazmış olsa da –baş eserinde verdiği örnekler ve sunduğu başlıca kanıtlar İngiliz deneyimine dayalı olsa da–

burada neredeyse bir ismin gölgesinden ibaretti. İnsanlar ona küfretme şerefini bahşedebilir, ama okumazdı. ... Kendine has bir üslubu var. ... Tek sözcükle anlatılabilir: herkesi aşağılıyor ya da en azından dünyanın otorite olarak kabul ettiği herkesi ödünsüz bir biçimde aşağılıyor. ... Felsefi bir tartışmada değil de, daha çok sokak köşesindeki bir kavgada duyulacak ifadelere rastlıyorsunuz." John Macdonnell, "Karl Marx and German Socialism," s. 384.

34 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Eylül 1875, Moskova.

35 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, Ağustos 1875, Moskova.

36 *MECW*, Cilt 45, s. 84-85.

37 *A.k.*, s. 82.

38 Kisch, *Karl Marx at Karlsbad*, s. 20.

39 *KMIR*, s. 124-125.

40 Blumenberg, *Illustrated*, s. 152.

41 *MECW*, Cilt 45, s. 518.

42 *REM*, s. 298-299.

43 Jenny Marx'tan Natalie Liebknecht'e, 18 Ocak 1876, Moskova.

44 Jenny Longuet'den Madam Longuet'ye, 31 Aralık 1875, Moskova.

45 *MECW*, Cilt 45, s. 96.

46 *A.k.*, s. 56.

47 *REM*, s. 217; Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 28 Kasım 1873, Moskova.

48 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 5 Nisan 1876, Moskova.

49 *MECW*, Cilt 45, s. 120-121.

50 Jenny Marx'tan Madam Longuet'ye, Haziran 1875, Moskova.

51 Jenny Longuet'den Madam Longuet'ye, 31 Aralık 1875, Moskova.

52 Jenny Marx'tan Natalie Liebknecht'e, 18 Ocak 1876, Moskova.

53 *MECW*, Cilt 45, s. 135-137.

54 Jennychen'e herkesin ağzında gezen soruyu açıklamıştı: "'Wagner hakkında ne düşünüyorsun?" Kendisinden başka, (Bülow'dan boşanan) karısının, boynuzlu Bülow'un ve iki adamın da kayınbabası olan Liszt'in, dördünün birlikte, Bayreut'te ahenk içinde, birbirlerine taparak, sarılarak, öpüşerek ve genellikle keyif çatarak yaşamaları, doğrusu, bu son dönem Prusya-Alman imparatorluk saray müzisyenine pek de yakışıyor." *MECW*, Cilt 45, s. 143.

55 *MECW*, Cilt 45, s. 149-150, 152.

56 *A.k.*, s. 444.

57 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 57; *MECW*, Cilt 45, s. 191, 446; Hudson, *Munby*, s. 123.

58 *MECW*, Cilt 45, s. 191.

59 *A.k.*, s. 446.

60 McLellan, *Karl Marx*, s. 407.

61 *MECW*, Cilt 45, s. 122-123.

62 *MECW*, Cilt 25, s. 27 ve Cilt 24, s. 195.

63 Draper ve Haberkern, *Karl Marx's Theory of Revolution*, Cilt V, s. 115.

64 *MECW*, Cilt 25, s. 154.

65 *MECW*, Cilt 45, s. 442.

41. Bölüm

Londra, 1880

> Karakterlerin uyuşması, bugünden çok, her birimizin hayatının, peşimize düşmüş olan zamanı ve bizi bırakıp giden erkekleri ötekinin kalbinde unutmak istediği o aşaması için gereklidir.
>
> *Madame de Staël*[1]

Lizzy Burns, kız kardeşi Mary'nin ölümünden beri, on beş yıldır Engels'in karısı olarak tanınıyor, bu on beş yılın yarısını aşan bir zamandır da yeğeni Mary Ellen (aile içinde, "Pumps"), onların "ufaklığı" olarak biliniyordu. Esasen Engels kendini evli bir adam ve bir baba olarak görüyordu; Lizzy'yle ikisi Londra'ya taşındıklarında varlıklı bir burjuva ailesinin genel görünüşüne sahiptiler. (Lizzy'nin bir kaniş köpeği bile vardı.[2]) Engels'le Lizzy, bir çift olarak tuhaf görünüyordu. Engels, bir seksen boylarında, endamlı, asker duruşlu bir adamdı ve yabancılara karşı mesafeliydi. Lizzy'yse kısa boylu ve top gibi yuvarlaktı, yoldan geçen herhangi bir insanı dahi İrlandalı doğasının sıcaklığıyla kucaklardı. Engels, kitaplara meraklı ve sessiz biriydi; Lizzy ise okumayı bilmez ve hiç susmazdı. Farklılıklarına karşın, Engels Lizzy'yi seviyor ve ondan İrlandalı devrimci karısı olarak söz ediyordu. Lizzy ile Jenny Marx'ın kafadar olabilecekleri de akla gelmeyebilirdi, ama çok yakın iki dost olmuşlardı.

1870'lerin ortalarında Lizzy sık sık hasta oluyordu. Bundan ötürü yersiz bir endişeye kapılan kimse olmadı, çünkü çevrelerindeki herkes sürekli bir hasta, bir iyiydi. Fakat 1877 yazında Lizzy kolayca toparlanamamış, tam anlamıyla iyileşememişti. Engels Temmuz'da Ramsgate'ten Marx'a şöyle yazmıştı: "Dünden beri, ortada belli bir sebep olmadığı halde Lizzy hiç iyi değil; denize girmenin sihirli etkileri ilk kez işe yaramadı ve ciddi şekilde kaygılanmaya başladım."[3] Anlaşılan, Engels iyileşmesine yarayacak tek yolun onu Londra dışında tutmak olduğuna inanıyordu; Eylül'de eve döndükleri gibi tekrar İskoçya'ya yola koyuldular.[4]

Marx, Jenny, Lenchen ve Tussy de hastaydı; bu yüzden Karlsbad'a gitmeyi düşündülerse de Marx'ların yaşam giderlerinin üstüne hastalık faturalarını da

ödeyen Engels için bile bu çok masraflıydı. Marx'ın doktoru Batı Almanya'da, Bad Neuenahr'da daha ucuz bir kaplıca önermişti.[5] Marx, Lenchen'i yakındaki ailesine bıraktıktan sonra Jenny ve Tussy'yle birlikte önce Ahr Vadisi'ndeki tatil yerine, oradan da Kara Orman'a devam etmişti.[6] Ailece tam iki ay Londra'dan uzak kaldılarsa da döndüklerinde, Jenny ve Marx'ın sağlık durumlarının ayrıldıkları zamandan çok daha iyi olduğu söylenemezdi. Bir arkadaşı, Karl'a yerleşmiş olan süreğen öksürüğün şiddetinden, o güçlü göğsünün patlayacakmış gibi göründüğünü söylemişti.[7] Jenny'nin durumu daha da kötüydü. Aylar süren baş ağrılarına tutuluyordu; ama en ciddi ağrı midesindeydi. Kasım ayında tedavi olmak için Manchester'a gitmiş, Gumpert ona terebentin ve güzelavrat otu hapı vermişti.[8]

Johnny Longuet, bu zor dönemde anneanne ve dedesi için daimî bir neşe kaynağıydı. Marx ona "gözümün bebeği" diyordu;[9] Jenny'nin anlattığına bakılırsa Johnny arabasıyla eşikte belirdiği an, "onu diğerlerinden önce kucaklayabilmek için, YAŞLI NİNESİ başta olmak üzere herkes sevinçle yerinden fırlıyor"du.[10] Daha yürümeyi bile beceremeyen bu çocuk, bu insanlar için yepyeni ve masum bir dünyayı simgeliyordu ve Jennychen, 1878 Temmuz ayında, Marx ve Jenny'yi daha da mutlu edecekti: Adını Henry koydukları –ama ömrü boyunca Harry diye bilinecek– bir oğulları daha oldu. Marx'ın çalışma odası, şehri her ziyaret edişinde uğrayan eski dostlar kadar, Avrupa'nın her yerinden (gitgide gençleşen) radikaller için de hâlâ başlıca uğrak yeriydi. Fakat gelenler, artık odada siyasi mülteciler ve asilerin yanı sıra, yanında üç köpekle birlikte –Whiskey, Toddy ve adı bilinmeyen bir üçüncüsü (bir ziyaretçinin dediğine göre, doğuştan alkolik bir köpekti[11])– emekleyen küçük bir çocukla karşılaşıyor, ayrıca içeriden bir bebeğin keskin çığlıkları ve kıkırdama sesleri işitiliyordu. Tüm bunların ortasında, evin neşeli reisi, Avrupa'nın başına bela olan bu adam, dedeliğin tadını çıkarıyordu.

Harry'nin doğumundan kısa süre sonra, Marx ve Jenny, masraflı olmasına rağmen yıllık bakım almak için Karlsbad'a gitmeye karar vermiş, ancak yolculuğa çıkmak mümkün olmamıştı. O yıl, İmparator Wilhelm'e karşı biri işsiz bir kalaycı, diğeri bir anarşist tarafından, iki ayrı suikast girişimi yapılmıştı. Bismarck ise bu saldırıları, başta Almanya Sosyalist İşçi Partisi olmak üzere, sosyalist ve komünistlerce oluşturulan her tür birlik, gösteri, yayın ve konuşmayı yasadışı kılacak kanunları meşrulaştırmak için kullanıyordu. Suikast girişimleri Bismarck'a, gitgide güçlenen işçi hareketi karşısında aradığı cephaneyi sağlamıştı.[12] 1877'nin başlarında yapılan seçimler Reichstag'ı sola kaydırarak Sosyalist İşçi Parti'sine oyların yüzde 20'siyle beraber mecliste on iki koltuk kazandırmıştı.[13] Bu ortamda Marx, Karlsbad'a gitmeyi göze alamazdı. "Eski bir soylu, eski Westphalen Baronesi olduğu için onu kaçak mal olarak görmezler herhalde," diyerek Jenny'yi tek başına göndermeyi düşündüyse de,[14]

Jenny bunun yerine Jennychen ve Johnny'yle birlikte Malvern'deki meşhur bir İngiliz kaplıcasına gitti.[15] Longuet ve Lissagaray, bu sırada başka Fransız mültecilerle birlikte, memleketlerine dönmek için Jersey'de lobi çalışmaları yapmak üzere toplanıyordu.[16] Jenny, Longuet'nin İngiltere'den bıkmaya başladığını sezmiş olabilir, çünkü bir arkadaşına, zaten "çabucak coşan, bağırıp çağıran ve münakaşa meraklısı" olan damadının daha da gergin ve sinirli hale geldiğini söylemişti.[17]

Marx, yıllık kaplıca ziyaretini dört gözle bekliyordu; Eylül başında karısı, kızı ve torununa katılmak üzere Malvern'e gitti. Fakat oraya neredeyse varır varmaz, Engels onu Londra'ya geri çağırmıştı. Lizzy, 11 Eylül'ü 12 Eylül'e bağlayan gece, saat bir buçukta ölmüştü.[18] Ölümünden önceki akşam, elli yedi yaşındaki Engels'le elli bir yaşındaki Lizzy, İngiltere Kilisesi'nin evlerine gelen bir papazı tarafından resmî olarak evlendirilmişti. Böylece Lizzy artık Romalı Katolik mezarlığında, bir Kelt haçının altına gömülebilirdi.[19] Londra'da yapılan cenazeye Tussy, Marx ve Lafargue'larla birlikte, aile dostlarından ve siyaset arkadaşlarından oluşan küçük bir grup katılmış, ardından Engels, Pumps ve bir arkadaşıyla birlikte Southampton kıyısına doğru yola çıkmıştı.[20] Teselli edilemeyecek gibiydi. Engels'ten aldığı bir mektup üzerine Jennychen, Longuet'ye "Büyük bir ümitsizliğe düşmüş görünüyor, bir daha asla mutlu olmayacağını düşünüyor," demişti.[21]

Engels'in daha önce parti işlerine sırt çevirdiği hemen hemen hiç olmamıştı, fakat belki de Lizzy'nin ölümünden sonra, sonu gelmeyen yazışmalara cevap yetiştirme ya da makale yazması yolunda aldığı çok sayıdaki isteği yerine getirme uğruna, kendi tasarılarını daha fazla erteleyemeyeceğinin farkına varmıştı. Nihayet evine dönünce, Eduard Bernstein adlı Zürihli genç bir editörün ricalarını şu açıklamayla reddetti: "Burada, Londra'da geçirdiğim dokuz yıl içinde, aynı anda hem ajitasyon işlerini yürütüp hem de daha derinlikli çalışmaları tamamlamaya uğraşmaktan bir hayır gelmediğini öğrendim. Geçen zamanla birlikte gençleşmiyorum, bu yüzden artık ne olursa olsun herhangi bir iş bitirmek istiyorsam, kendimi belirli işlerle sınırlamak zorundayım."[22]

Peki Marx'ın yazıları ne âlemdeydi? Bitmek bilmeyen aile dramları ve süregiden hastalıklar arasında dahi, Marx *hâlâ* çalışıyordu. Her zaman olduğu gibi, araştırmaları onu karanlıkta kalmış alanlara sürüklüyor ve pek çok dile aşinalık kazanmasını gerektiriyordu. (Bir arkadaşı onu Rumence bir gazete okurken gördüğünü hatırlıyordu.[23]) Bütün bir hayatını araştırma yaparak geçirmiş olan bu adam, son yıllarında, tıpkı Köln'de genç bir gazeteciyken ormandan odun toplama hikâyesi dolayısıyla toplumsal ilişkilerin iktisadi temelini keşfettiği zamanki gibi, dünyaya hâlâ merakla bakıyordu. Marx için, yerkürenin hangi köşesinde olursa olsun, –iktisadi, toplumsal ya da siyasi– her gelişme, birbiriyle bağlantılıydı; dolayısıyla da, eğer insanlığa karşı (daha Trier'de genç bir

çocukken kendine seçtiği hedef kitle buydu) görevini yerine getirmeyi, yani pratikte kitaplarıyla derine inen bir dünya kavrayışı sunmayı ümit ediyorsa, bunların her biri büyük önem taşıyordu. Onun için bilgi, tüm silahların en devrimcisiydi.

Marx, 1878 güzünde Nikolay Danielson'a, 1879'un sonuna kadar *Kapital*'in ikinci cildinin Almanya'da baskıya gitmesini beklemediğini söylemişti; bu Hamburg'da Meissner'e söz verdiği tarihin on yıl sonrasıydı.[24] Ardından, 1879 baharında, aralarında kalması koşuluyla Danielson'a yazarak, Alman hükümetinin anti-sosyalizm yasaları yürürlükteyken ikinci cildin yayımlanamayacağı konusunda bilgilendirildiğini bildirmişti. Bunun işine geldiğini söylüyordu, çünkü o sırada İngiltere'de kendini göstermiş olan bir endüstriyel krizin nasıl çözüleceğini görmeden kitabı bitirmesinin imkânı yoktu; ayrıca da, Birleşik Devletler ve Rusya'dan gelen malzeme üzerinde daha çok çalışabilmesini sağlayacak bir "bahane" bulduğundan ötürü de memnundu. Kaldı ki, sağlığı da uzun saatler çalışmasına olanak vermiyordu.[25]

Londra'da olmadığı zamanlarda Marx, bünyesini güçlendirme umuduyla bir dinlence yerinden ötekine koşturuyordu. Fakat çabaları neredeyse daima bir krizle kesiliyordu. 1879 Ağustos'unda o ve Tussy, uzun zamandır planladıkları bir gezi için Jersey'e gitmişti, ama oradalarken, Jennychen'in 18 Ağustos'ta, Longuet'yle ikisi Ramsgate'teyken erken doğum yaptığı haberini almışlardı.[26] Bebek yine erkekti; çocuğa Musch'un adını vermişlerdi: Edgar. Marx kızına hemen bir not yolladı: "Benim sevgili Jennychen'im, Küçük dünya vatandaşı çok yaşasın!"[27] Jenny bu sırada Ramsgate'e ulaşmıştı bile, ama Marx hem kızına destek olmak, hem de kendi kaygılarını dindirmek için, kendisinin de orada olması gerektiğinde ısrar etmişti. Kasabaya, şimşeklerin çaktığı muazzam bir sağanak içinde geldi. Engels'e Jennychen'in iyi olduğunu, ama kendisinin biraz şaşkın ve rahatsız olduğunu yazmıştı; zihni yerinde durmuyor, düşünceleri birbirine karışıyordu. (Bazı matematik defterlerine göz atarak kavrama gücünü sınadığında, yazılanları çözemediğini görmüştü.[28]) Marx yazdığı sırada, Laura'yla Lafargue, Eastbourne yakınlarındaki bir tatil yerinde Engels'le birlikte kalıyordu.[29] Babasının kaygılı halini gören Laura, annesi kız kardeşiyle meşgul olurken babasının kafasını dağıtmaya çalışmak için Ramsgate'e gitti. Laura'nın ilgisiyle Marx kısa sürede kendini çok daha iyi hissetmeye başlamış, Jennychen de toparlanmıştı. Böylelikle, 15 Eylül'de Jennychen, kocası, üç çocuğu, çocukların dedesi, anneannesi ve teyzesi, trene binerek, deniz tatilinden dönen başka kalabalık ailelerle birlikte Londra'ya doğru yola çıkmıştı.[30]

Marx kendini yalnızca aile reisi olarak düşünmek istese de, Avrupalı devletler için hâlâ en üst mertebede kaygı kaynağıydı. Kraliçe Viktorya'nın kızı, Veliaht Prenses Viktorya, gelecekteki Alman imparatorunun karısıydı ve Parlamento'nun bir İngiliz üyesine Marx hakkında ne bildiğini sormuştu.[31] Sör Mountstuart Elphinstone Grant Duff, bu konuda hiçbir şey bilmiyordu, ama

bu konuda elinden geleni en nazik biçimde yapmayı görev edinerek, Marx'ı kulübüne davet etti. Marx kabul etti ve iki adam Devonshire'da öğle yemeği yiyerek üç saat sohbet etti. Duff, mutlu bir biçimde prensese, Marx'ın "-sanırım Polisin kendisi hakkında düşündüğü gibi- beşikteki bebekleri yeme âdetine sahip bir bey" gibi görünmediğini bildirmişti. Marx'ın geçmişe ve güncel duruma hâkimiyetinden etkilenmişti, ama geleceğe ilişkin tahminlerinden hiç emin değildi; örneğin Marx'ın Rusya'da büyük bir çöküş ve arkasından Almanya'da bir devrim beklediğini not etmişti. Duff, Marx'a Alman ordusunun nasıl olup da devlete baş kaldırmasını beklediğini sormuş, bunun üzerine Marx, ordudaki yüksek intihar oranına işaret ederek kendini vurmakla üstlerini vurmak arasındaki adımın çok da uzun olmadığını söylemişti. Duff, Avrupalı devletlerin bir gün el ele vererek silah stoklarını azaltma konusunda anlaşabileceğini, bunun da savaş tehdidini azaltacağını söylediğinde, Marx bunun imkânsız olduğunu öne sürmüştü: Rekabet ve imha sanatındaki bilimsel gelişmeler, durumu daha da kötüye götürecekti. Savaş makinelerine her yıl daha çok para ve malzemenin akıtılacağı, çıkışsız bir kısır döngüydü bu.

Duff, Marx'ın fikirlerinin genel olarak "tehlike oluşturamayacak kadar hayal dolu" olduğunu söyleyerek prensesi rahatlatmıştı. "Her şeyi birlikte düşündüğümde, görüşlerinin karşı uçta olduğunu bilmekle birlikte, Marx hakkındaki yargım tamamen olumsuz değil ve onunla seve seve bir daha görüşürüm. Kendi arzusu ne olursa olsun, dünyayı altüst edecek olan o değil."[32]

Ne var ki Marx, bir şekilde bunu çoktan yapmıştı.

1879'da Fransa'daki cumhuriyetçiler, nihayet, hem ulusal hem yerel anlamda hükümetin kontrolünü kesin olarak ele geçirmişti. 1871 Komünü'nün celladı MacMahon başkanlıktan istifa etmiş, yerine Jules Grévy adında yetmiş bir yaşındaki bir cumhuriyetçi geçmişti. Bu sırada her gelişme, politik rüzgârın her türlü yön değişimi, Londra'da, ülkelerinden kaçmış ya da sürgüne zorlanmış olanların dönmesine izin verecek genel bir af çıkarılmasını bekleyen Fransız mülteciler tarafından çok yakından inceleniyordu. Marx ailesine en yakın üç Fransız erkeği –Lafargue, Longuet ve Lissagaray– özellikle dikkat kesilmiş olanlar arasındaydı.

Hem Marx, hem de Jenny hastaydı, ama Longuet'nin Fransa'ya dönüp ailesini de yanında götürmesi olasılığından duydukları kaygı, çektikleri fiziksel ağrılarla yarışır nitelikteydi. Jennychen'in oğulları, Marx'ların evindeki ışıktı ve Jenny'ye sahici bir neşe veren tek şeydi. Marx için de aynısı geçerliydi. Marx'ın genel olarak çocuklara duyduğu sevgi, arkadaşları ve aile üyeleri arasında sık sık konuşulurdu. Liebknecht, Soho yıllarında Marx'ın, kendi ailesinin elinde hiçbir şey yokken, yolda bakımsız bir çocuk görünce lafın ortasında durduğunu hatırlıyordu. Beş parasız olduğu halde, cebinde bir ya da yarım peni varsa çocuğun eline sıkıştırırdı. Üstünde hiç para yoksa şefkatli birkaç söz ederek

küçüğün başını okşardı. Son yıllarda sık sık Heath parkında, peşinden neşeli çocuk çığlıkları sürüklerken görülüyordu; çocukların bu haşin devrimcide bulduğu şey, belli ki, bir tür Noel Baba'ydı.[33]

Ne var ki, çocuklara beslediği bunca muhabbete karşılık, küçük yaşta ölen dört çocuğu şöyle dursun, Marx kendi kızları için elinden geleni yapmış bir baba değildi. Sonra bir de Lenchen'in oğlu, artık yirmi dokuz yaşına gelmiş ve evlenmiş bulunan Freddy vardı. Doğumundan 1880'e kadar bilinen aile yazışmalarının hiçbirinde adı geçmeyen Freddy, o yıl Jennychen'in Longuet'ye yazdığı bir mektupta yeniden ortaya çıkmıştı. Anlaşılan o ki, Freddy ailenin daima çeperinde annesiyle bağlantı halinde kalmıştı; hatta Jennychen, borç paraya ihtiyacı olduğunda Lenchen'le ikisini, "her zamanki bankası" olarak görecek kadar onlara yakındı (Longuet'ye söylediğine göre paranın musluğunu öyle bir açtırmıştı ki, "yazları Engels'in boğazı gibi kuru" kalmışlardı); ayrıca, Freddy'nin karısını da, özel bir etkinlikte giymek üzere şapkasını ödünç alacak kadar tanıyordu.[34] Marx'ın, yabancıların eline bıraktığı, artık yetişkin bir adam olan oğlunu biraz olsun düşünüp düşünmediğini merak etmemek elde değil. Kendi çekirdek ailesi düşünüldüğünde dahi, Marx'ın, yıllar boyunca almış olduğu, kendi çocukları üstünde onca yıkıcı etkisi olmuş kararları, çocuk sevgisiyle bağdaştırmak oldukça zor. Kimileri onu bencillikle suçlamış olmalı. Kendisi buna kendini düşünmemek derdi. Değişimin zeminini hazırlamak için verdiği zorlu uğraşların ve aniden patlayıverecek bir devrimden duyduğu korkunun ışığında, Marx gitgide kendi kuşağından, hatta çocuklarının dahi kuşağından çok, gelecektekiler için propaganda yapar olmuştu. Ailesinin yaptığı fedakârlıklar, Marx için siyaseten gerekli olmuştu, ama artık bunlara ihtiyaç yoktu. Yumurtadan çıkmasına yardım ettiği hareketin artık kendine ait bir hayatı vardı, dolayısıyla artık o da kendi hayatını yaşayabilirdi. Marx ve Jenny, zamanında kendi çocuklarına ayıramadıkları zaman ve parayı artık torunlarına verebiliyorlardı. Yani başka birçok ailede nasılsa, Marx'larda da benzer bir durum yaşanıyordu.

Genel affa yönelik beklentiler, dede ve anneannenin tepesinde bir kılıç gibi sallanıyordu; gerçi o yıl Marx'ların evinde süren yoğun koşuşturma, bekleyişi biraz olsun kolaylaştırıyordu. Tussy'nin arkadaş çevresinde artık siyasi eylemciler, aktörler ve henüz keşfedilmemiş yazarlar da vardı. Britanya Müzesi'nin Okuma Salonu için giriş kartı almış,[35] kendisinden önce Marx ve Laura'nın da yaptığı gibi, neredeyse her gün oraya gider olmuştu. Salonda sigara içmek yasaktı, sigara keyfi olanlar –Tussy de bunlardandı– ara verdiklerinde, bu iş için ayrılmış bir cumbada toplanırdı. Cumba, tiyatrodan politikaya, politikadan dine her konuda, sosyalist olmasa bile kaygı verici derecede solcu sohbetler gerçekleştiren genç bohemlerle doldukça, yaşı görece ileri olan erkekler, pipo ve purolarıyla oturur, oranın gerçek sahipleriymişçesine burun kıvırarak seyrederdi.

Tussy'nin arkadaşları onunla birlikte Maitland Park'a da geliyordu; Marx, kendi çalışma odasının ötesindeki misafir odasında, Dogberry Topluluğu

olarak bilinen Shakespeare okuma grubunun toplantılarını düzenlemesi için Tussy'ye izin vermişti. Engels'le Marx kendilerini bu kulübün (zaman zaman akışı bozsalar da) onursal üyeleri sayıyordu. Tussy'nin arkadaşlarından Marian Skinner, *Kral John*'dan genç Prens Arthur'a ait duygulu bir bölümü okumasının istendiği bir toplantıda, Marx ve Jenny'ye bakmaktan önündeki satırlara odaklanamadığını hatırlıyordu. Marx'ı etkileyici, otoriter kişilikli ve biraz kaba saçlı biri olarak tarif etmişti; hemen yanında oturan karısını ise göz alıcı bulmuştu, fakat kendisinin bir gölgesine dönüşmüş durumdaydı. Jenny'nin hasta olduğu ne Skinner ne de bir başkasının gözünden kaçmıyordu. Cildi solmuş, gözlerinin altında mor halkalar belirmişti; "fakat zarafeti ve görgüsüyle hâlâ diğerlerinden belli bir şekilde ayrılıyordu." Göze çarpan bir diğer şey, karıkoca arasındaki aşktı; yıllarca sürmüş bir evlilikten sonra bile, Jenny'nin hâlâ Marx'a ne kadar bağlı olduğu apaçık ortadaydı.

Dogberry geceleri oyunlar ve bilmecelerle biterdi; Skinner bunların temel amacının Marx'ın gönlünü hoş tutmak olduğunu düşünüyordu. Genellikle eğlenceye katılan Engels, Tussy'nin arkadaşlarını kendi çevresine katacak kadar ilişkileri ilerletmişti. (Pumps için verdiği ve Dogberry kadınlarının katıldığı bir partiye Marx'ı da davet etmiş, fakat Marx, yaşı torunlarından daha ileri insanlarla arkadaşlık etmeyi sevmediğini söyleyerek reddetmişti.[36])

Bu dönemde sık gelen ziyaretçilerden biri de Marx'ın en eski İngiliz destekçilerinden Henry Hyndman'dı.[37] İpek silindir şapkasından gümüş topuzlu bastonuna, tam bir üst sınıf beyzadesi olmasına karşın, Hyndman kendisini işçilere liderlik etmeye layık bir aday olarak görüyordu: İşçi sınıfından tanıdıklarına "yoldaş" diye seslenir,[38] Marx'ı ise on dokuzuncu yüzyılın Aristoteles'i olarak görürdü.[39] Şu var ki, Hyndman *Kapital*'i okumuştu ve tek başına bu, Marx'ın çalışma odasına giriş bileti almasına yetmiş olabilir. Hyndman, Marx'la arkadaşlığının Engels'i kıskandırdığını sanıyordu, ancak bu düşünceyi gerçekten dillendirmiş olsa, Marx ve Engels'i çok güldüreceğine şüphe yoktu. Ne olursa olsun, bir yıl içinde ilişkileri bozuldu. Hyndman, Herkes İçin İngiltere {*England for All*} adlı bir kitap yazmış, burada serbest bir tavırla *Kapital*'den epey –bazen kelimesi kelimesine– alıntı yapmasına karşılık, Marx'a atıfta bulunmaya, hatta adını dahi anmaya gerek duymamıştı. Bu durumu özellikle sinir bozucu kılan, Marx'ın eserinin henüz İngilizceye çevrilmemiş olmasıydı; bu demek oluyordu ki, okur kitlesi, onun düşünceleriyle, başka birinin adıyla tanışmış olacaktı.[40] Marx'ı hiç kuşkusuz çok daha fazla rahatsız etmiş olan bir başka nokta, Hyndman'ın fikirlerinin, Engels'in deyişiyle, "enternasyonalist gevezelik ve şovenist heveslerle" karılmış bulunmasıydı.[41]

Ancak aile Paris'ten çıkacak kararı gerginlik içinde beklerken tüm bunlar, kısa süre için zihinlerini dağıtmakla kalıyordu. Karar Temmuz 1880'de geldi: Af çıkmış, Fransa'nın kapıları sürgünlere açılmıştı.

❋ ❋ ❋

Lissagaray, Fransa'da tekrar gazeteciliğe atılmak üzere derhal Londra'dan ayrılmıştı. Marx'la Jenny'nin rahatlamış olacağını tahmin etmek zor değil, ama bunun içinde mutlaka korku da vardı. Tussy'nin evlilik planları en iyi ihtimalle belirsiz hale gelmişti. Lissagaray'la sekiz yıldır nişanlılardı, ama ikisi de bir sonraki adımı atma eğiliminde görünmüyordu. Jenny bile geçen yıl kızına yazdığı bir mektupta şaşkınlığını belirtmişti. Anneliğin keyiflerini uzun uzadıya övdükten sonra, "İkiniz hâlâ bir karar vermediniz mi?" diye sormuştu.[42] Fakat Tussy'yi fazla sıkıştırmak, hastalanmasıyla ya da olay çıkarmasıyla sonuçlanabilirdi. Jennychen, bu konuda Tussy'nin yanına yaklaşılmadığını söylüyordu.[43]

Lafargue ise ülkesine dönme konusunda acele eder gibi gözükmüyordu. Aslında şu var ki, mali durumu buna olanak vermiyordu. Laura'yla ikisi, Laura'nın verdiği derslerden ve Lafargue'ın fotolitografi işinden gelen ufak tefek paralardan da faydalanmakla birlikte, bir süredir ağırlıklı olarak New Orleans'ta sattığı evin geliriyle geçiniyordu. Bu para tükendiğinde, neredeyse beş parasız kalmıştı.[44] Lafargue'ların ayakta kalması, yüksek olasılıkla Engels sayesinde olmuştu. Lafargue, sonu gelmez kargolarının gelişini beklerken, Engels'ten para isteme konusunda bir tereddüdü olmamıştı. Kurduğu işten hâlâ büyük beklentileri vardı ve bundan tamamen vazgeçip Fransa'ya dönmek için kalıcı bir işe ihtiyacı olduğuna karar vermişti. Paris'te seyahat rehberleri basabilecek bir yayıncılık işi kurma konusunda Engels'e danışmış, ama Engels, Lafargue'ın bu yatırım için hiçbir güvencesi olmadığını ve yapılacak anlaşmanın geri dönüş garantisi olmadığını derhal görmüştü. Lafargue'ın olabilecek ortaklarına karşı beslediği çocuksu inançtan tepesi atan Engels, "İnsan seni soysunlar diye yalvardığını zanneder," demişti.[45] Sonuç olarak, Lafargue kısa süre içinde bu planı terk etti.

Herkesin asıl beklediği, Longuet'nin kararıydı ve beklenen karar, af duyurulduktan kısa süre sonra geldi. Eski dostu, Radikal önder Georges Clemenceau, dönüp gazetesi *Justice*'in {Adalet} dış siyaset bölümünün editörlüğünü üstlenmesi için Longuet'yi Paris'e davet etmişti. Longuet'nin gönlünde yatan dil profesörlüğü değil, gazetecilikti ve zaten radikallerin, sosyalistlerin ve işçi sınıfının, sayıları yeterince büyük olursa, kazanımlarını birlikte güvence altına alabilecekleri, cumhuriyetçi bir Fransa'nın çekiciliğine dayanamazdı. İşi kabul eder etmez Clemenceau'yla görüşmek için ülkeden ayrılmış, ama Ağustos ortasında aileyle birlikte deniz tatili yapmak için Londra'ya dönme konusunda söz vermişti.[46] O yaz, Marx'la Jenny her yılki kaplıca tatiline çıkmadı. Onun yerine Ramsgate'te bir kır evi kiralayıp çocuklarını yanlarına topladılar. Engels de oradaydı. Bu buluşmanın üstünde bir son duygusu geziniyordu. Jennychen'in çocukları da alıp hemen Fransa'ya gitmek gibi bir planı yoktu, ama o günün gelmesi kaçınılmaz görünüyordu. Bir de Jenny'nin sağlığı konusu vardı: O yıl

Marx, Jenny'nin hastalığı için "tedavisi mümkün değil" demeye başlamıştı; hâlâ tam bir teşhis konmamış olsa da, hastalık gittikçe kanser gibi görünüyordu.[47]

O Ağustos, ailenin Ramsgate'te olmayan tek üyesi Tussy'ydi. Lafargue'larla arasındaki gerginlik, Lissagaray'ın Fransa'ya dönüşünden sonra o kadar artmıştı ki, Engels iki kız kardeşi aynı anda evinde ağırlayamamıştı.[48] Belki de Tussy, öyle haşin bir tavırla savunduğu adam tarafından açıkça terk edilmiş olmasının Laura'da yaratacağı memnuniyeti görmekten korkmuştu. Aile, iki kız kardeşin arasının kötü olduğunu görüyor, ama bu açıktan konuşulmuyordu. Zaten Tussy o ay bileğini burkmuştu, bu da yokluğu hakkında zorlama açıklamalar bulunmasına gerek bırakmayacak kadar makul bir gerekçeydi.[49]

Marx, şaşırtıcı biçimde, bu aile tatiline New York'tan bir gazeteciyi de davet etmişti. Liberal bir reform yanlısı olan John Swinton, Avrupa'da siyasi depremler yaratmada herkesin önünde giden kişi olduğunu söylediği adamla görüşmek üzere güneye yolculuğa çıkmıştı. Böylece, denize bakan kayalıkların tepesine tünemiş rengârenk ahşap evler ve sezonun en kalabalık olduğu sırada yazlık bir yerde yaşanan hafiften bayağı cümbüşün ortasında buluşmuşlardı; insanın Marx'la görüşmeyi beklediği bir manzara değildi bu. Baş başa yaptıkları sohbette Marx, Swinton'u kendi bakış açısından bir dünya turuna çıkarmış, bunun üzerine Swinton onun bir Sokrates olduğunu ilan etmişti. Ardından Marx'a, "Neden şu an hiçbir şey yapmıyorsunuz?" diye sormuştu. Buna doğrudan bir cevap vermeyen Marx, sahile bir yürüyüş yapmayı teklif etmişti. Kumların üstünde Marx ailesiyle karşılaştılar: Jenny, Jennychen, Laura, çocuklar ve Marx'ın iki damadı; Swinton bunların birini King's College'da profesör, diğerini yazar olarak tanıtmıştı.[50] (Lafargue, anlaşılan başlıktaki ironiyi hiç algılamadan, *Tembellik Hakkı* başlıklı küçük bir kitabı yeni tamamlamıştı. Ertesi yıl kitap yayımlandığında intihalle suçlanacaktı.[51]) Swinton, "Çok hoş bir gruptu," diyerek aktarıyordu; "–On kadar kişi– babalarının yanında, evli iki genç hanım mutlulukla çocuklarıyla meşgul oluyor, çocukların anneannesiyse kadınca doğasından gelen bir neşe ve huzurla dolu gözüküyordu." Daha sonra Marx, Swinton ve diğer iki genç adam, içki eşliğinde sohbet etmek için kadınların yanından ayrıldılar. Swinton, "varoluşun nihai yasası" dediği şey hakkında Marx'a bir soru sormak için bütün öğleden sonra beklediğini söylemişti. Nihayet aradığı fırsatı buldu: "*Nedir?*" diye sordu. Marx, kükreyen denize ve sahildeki hareketli kalabalığa bakarak şöyle yanıt verdi: "*Mücadeledir!*[52]

Ağustos ortasında Longuet, Jennychen ve çocukları Ramsgate'te bırakarak Paris'e yerleşmişti. İngiltere'den, Fransa'da olmayı istediği için ayrıldığına şüphe yok, ama ailesini geride bırakmak pek kolay olmamıştı. 24 Ağustos'ta Paris'e varınca Jennychen'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "İyimser veya mutlu olabileceğimi sanmıyorum. Yolculuk o kadar üzücüydü ki. Önce öfkeden, sonra da üzüntüden ağladım. ... Seni bulmak için geri döndüm, ama tam o sırada

kalkış zili çaldı. Bu karışıklık yüzünden yol çok daha hüzünlü geçti. Sanki seni yeterince öpmemişim ve sen beni duygusuz olmakla suçlayacakmışsın gibi geldi. Sonra, o minik yavrucakla [Jean] bizim Harry takıldı aklıma. ... Sizden uzak olduğum için çok mutsuzum. Bu bana o kadar yabancı bir şey ki."[53]

İlgilenmesi gereken üç çocuğu olan, Edgar için tutulmuş bir sütanne dışında bu konuda bir yardım almayan Jennychen, Eylül'de öğretmenliğe dönmek zorunda kalmıştı. Ancak bu onun için zor olsa da, Fransa'daki olası hayat çok daha zordu. Longuet'nin gazeteci olarak geliri, King's College'da kazandığının yanına bile yaklaşamazdı. Ayrıca, herkesin bildiği gibi, gazetecilik işlerinin belirsizliği yüzünden benzer bir iş güvencesine sahip de değildi. Longuet'nin King's College'a dönebileceği konuşulmuştu, ama Eylül ortasında Londra'ya yaptığı kısa bir ziyaretin ardından Longuet, Clemenceau'yla atıldığı yolda kalmaya karar vererek yeniden Paris'e döndü. Paris'i İngiltere'de sahip olduğu hayatın güvencesine tercih etmesi, Jennychen'in, kocasının duygularını sorgulamasına yol açmıştı. Longuet'yi uğurladıktan sonra soğukkanlı bir üzüntüyle şunları yazmıştı:

> Seni yolcu kısmında bıraktığımda kendimi korkunç yalnız hissettim, hayatım boyunca hiç hissetmediğim kadar yalnız. Omnibüsle eve giderken, o iç karartıcı yol boyunca gözüme bir şey kaçmış gibi yapmak zorunda kaldım. Bana öyle geldi ki, bunca ay ayrı kalmak sende pek az üzüntü yaratmış; hiç önemi olmayan işler için bütün günü şehirde tek başına geçirdin. ... Londra'dan ilk gidişinle Ramsgate'ten gidişin arasındaki tezat ne kadar büyük. Paris bir kez daha seni ele geçirdi ve başka her şeyin önüne geçti! Ve belki de böylesi daha iyi, çünkü senin [tavrının] bende hayırlı bir etkisi oldu ... lütfen bir başıma kalıp kendi kendimi yediğimi düşünerek, kendine bundan bir pay çıkarma. Dünya iyi şeyler verdikçe, bunları almasını bileceğim.[54]

Her zamanki gibi iki hapis cezası arasında bulunan Liebknecht, nadir bir ziyaret için Londra'daydı; Jennychen onu görsünler diye çocukları Maitland Park'a götürmüştü. Johnny –Marx'ın gözdesi– hemen dedesinin kollarına atılıp kendisini omuzlarında gezdirmesini istemişti. Roller hızlı bir şekilde dağıtıldı: Marx omnibüs, Liebknecht'le Engels öne koşulan iki at olmuştu. Zamanında nice hükümeti titretmiş olan bu üç yaşlı radikal, bahçede bütün canlılıklarıyla koştururken Marx'ın omuzlarında oturan çocuk "Yürü! *Plus vite!*" {Daha hızlı!} diye bağırıyordu. Liebknecht, Marx'ın ter içinde kaldığını hatırlıyordu. O ve Engels yavaşlamak istiyordu, ama Johnny hayalî bir kamçıyı şaklatarak "Huysuz at seni!" diye bağırınca yeniden yola koyulmuşlar, ta ki Marx, nihayet tükenip soluksuz ve gülmekten katılmış bir halde, görevini yerine getiremez duruma gelinceye dek.[55]

Marx'ın çocukları, Engels'in de çocuklarıydı. Her öğleden sonra Marx'ların evinde boy gösterir, siyasi konuları, içinde yer aldıkları geniş ilişki ağı içinde ortaya çıkan çekişmeleri ve aile meselelerini (sonuçta aileye ekmek getiren baş

kişi oydu) konuşurlardı. 1880'e gelindiğinde, Marx'la Engels'in hayatı öylesine iç içe geçmişti –ve öylesine kalıplaşmıştı– ki, Marx'ın çalışma odasında serili halıda, her ikisinin de yürümek için kendine ait bir bölümü vardı. O çapraz haç, bilinçdışı bir koreografiye dönüşmüştü. Çocuklarla ilgili her kararda Engels'in fikri alınıyor ve Jenny'nin hastalığı ilerledikçe, Marx aile sorunlarına onu bulaştırmayarak yalnızca Engels'le tartışıyordu. İlginçtir, mevcut tek aile fotoğrafında Marx, Jenny ve üç kızları değil; Marx, Engels ve kızlar yer alıyor.

Bu iki adam, aynı zamanda, yeni sosyalist ve komünist kuşak tarafından hareketin "manevi babaları" olarak görülüyordu.[56] (Genç bir takipçileri, onların "en üst temyiz mercii" olarak görüldüğünü söylemişti.[57]) Hem erkek, hem kadın, çoğu Marx'ın kızları yaşındaki insanlar, yeni bir parti ya da gazete kuracakları zaman koruma, öğüt ya da onay istemek için bu ikisine gelirdi. Bunlardan biri de Leo Hartmann'dı. Hartmann, 1879'da Çar II. Aleksandr'a suikast girişiminden sonra Rusya'dan kaçmıştı. (Sofya Perovskaya'yla kendilerini karıkoca gibi gösterip bir ev tutmuşlar, evin içinden ray yatağının altına bir tünel kazarak çarın içinde bulunduğu treni havaya uçurmayı planlamışlardı. Ancak son dakikada plan iptal oldu.[58]) Hartmann, Londra'ya ayak bastığı gün Marx'ın kapısında bitmiş, Marx ise derhal onu içeri buyur etmişti.[59]

O Kasım'da boy gösteren diğer iki isim, Marx'la Engels'in öncülük ettiği hareketin geleceğinde önemli rol oynayacak iki adamdı: Zürih'te çıkan bir gazetenin editörü, "Ede" diye bilinen Eduard Bernstein ile Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nden Liebknecht'in yakın çalışma arkadaşı August Bebel. Bu sırada, az bir kısmı kadınlardan oluşmak üzere sosyalist gazetecilik ve siyasete atılmış pek çok isim vardı, ama Marx ve Engels bu ikisini en becerikli olanlar arasında görüyordu.

İlk görüştükleri kişi Engels olmuştu. Engels, "hadi iç genç adam!" diyerek, bir yandan bardakları boşaldıkça Bordo şarabıyla doldurmuş, bir yandan da bu yeni gelenleri şiddetli bir politik tartışmanın içine sokmuştu. Bir saat kadar sonra, birden kalkıp "Marx'a gitme vakti," demiş ve öyle hızlı adımlarla yürümüştü ki, Bernstein'la Bebel ona yetişmekte zorlanmıştı. Bu sırada Bernstein, Engels'ten bayağı ürkmüş durumdaydı ve Marx'tan çok daha kötüsünü bekliyordu. "Epey asık suratlı ve sinirli bir ihtiyarla tanışacağımı düşünüyordum, fakat karşımdaki ak saçlı adamın kara gözlerinde tebessüm ve ateş, sözlerinde ise yalnızca iyilik vardı."[60]

Marx bu ilk tanışmada Bernstein'la Bebel'e yumuşak davrandıysa bunun sebebi, onları kendi siyasi çocukları, belirmekte olan yeni siyasi özgürlükler, hem devlet idaresinde hem de sokaktaki fikir akışını artırdıkça, pek çok farklı yöne çekilmekte olan hareketin yeniyetmeleri olarak görmesiydi. Marx, kendisi çekilirken, bu genç kuşağı doğru bir raya oturtabilmek istiyordu. Gitgide daha açık bir şekilde görüyordu ki, ortaya koyduğu sınıfsız toplum tasarısını gerçeğe dönüştürme göreviyle karşı karşıya kalacak olan kendisi değil, onlar olacaktı.

1 Madame de Staël, *Delphine*, s. 304.

2 Marx'ın kendi kızları için dertlendiği gibi, Engels de Pumps'ı, içinde doğduğu proleter hayattan fazlasına hazırlama göreviyle karşı karşıyaydı. 1875'te Engels ile Lizzy, onu Almanya'ya götürmüş, bir buçuk yıl içinde okulu "bitirmesi" için, bir kimyacı ve karısına emanet etmişti. Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 1 Eylül 1874, Moskova; *MECW*, Cilt 45, s. 104, 106.

3 *MECW*, Cilt 45, s. 244.

4 *A.k.*, s. 274.

5 *A.k.*, s. 245.

6 *A.k.*, s. 267-268.

7 *KMIR*, s. 98.

8 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, 20 Kasım 1877, Moskova.

9 *MECW*, Cilt 45, s. 320.

10 *A.k.*, s. 447.

11 *KMIR*, s. 162.

12 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 55; Ozment, *Mighty Fortress*, s. 219.

13 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 58.

14 *MECW*, Cilt 45, s. 312.

15 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Eylül 1878, Moskova; Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Ağustos 1878, Moskova.

16 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 14 Eylül 1878, Moskova.

17 *MECW*, Cilt 45, s. 447.

18 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 14 Eylül 1878, Moskova.

19 *MECW*, Cilt 45, s. 320; Hunt, *Frock-Coated Communist*, s. 271.

20 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Eylül (ortası) 1878, Moskova.

21 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 19 Eylül 1878, Moskova.

22 *MECW*, Cilt 45, s. 361-362.

23 *KMIR*, s. 128.

24 *MECW*, Cilt 45, s. 343.

25 *A.k.*, s. 354-356.

26 *A.k.*, s. 369.

27 *A.k.*, s. 371-372.

28 *A.k.*, s. 376.

29 *A.k.*, s. 373.

30 *A.k.*, s. 388.

31 *MECW*, Cilt 24, s. 669 (notlar bölümü); *KMIR*, s. 140.

32 *MECW*, Cilt 24, s. 580-582; *KMIR*, s. 140-142.

33 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 110; *KMIR*, s. 97.

34 Marx'ın yaşamöyküsünü yazanlar, genellikle, Freddy'nin adının 1882'ye kadar aile yazışmalarında geçmediğini söyler; ama Moskova arşivlerinde, bundan iki yıl evvel onun adının geçtiği bir mektup keşfedilmiştir. Bu daha erken tarihin önemi, Jenny Marx'ın hâlâ hayatta ve Freddy'nin, kızlarının hayatındaki varlığının farkında olmasıdır. Freddy'nin Longuet'den parayı geri ödemesini tekrar tekrar istemesinin sebebi üzerine ortaya birçok iddia atılmıştır. Bu mektup, buna sebep olan koşulları açıklamaktadır –Jennychen, Lenchen'le Freddy'den borç almayı alışkanlık edinmiştir. Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 24 Ekim 1880, Moskova; Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 17 Kasım 1880, Moskova.

35 Ernest Belfort Bax, *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian*, s. 70-71.

36 *KMIR*, s. 158-159.

37 *A.k.*, s. 151.

38 Wilson, *Victorians*, s. 444.

39 *KMIR*, s. 144, 150.

40 *MECW*, Cilt 46, s. 102-103.

41 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 211.

42 Jenny Marx'tan Eleanor Marx'a, Ağustos 1878, Moskova.

43 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Eylül sonu 1880, Moskova.

44 FE-PL, Cilt I, s. 63-64.

45 *MECW*, Cilt 46, s. 32; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 154.

46 Longuet, *Karl Marx*, s. 228.

47 *MECW*, Cilt 46, s. 95, 101.

48 *MECW*, Cilt 45, s. 390.

49 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 1 Ağustos 1880, Moskova.

50 *MECW*, Cilt 46, s. 22-23 ve Cilt 24, s. 584-585.

51 Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 177, 183.

52 *MECW*, Cilt 24, s. 585.

53 Charles Longuet'den Jenny Longuet'ye, 24 Ağustos 1880, Moskova.

54 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 29 Eylül 1880, Moskova.

55 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 114; Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 29 Eylül 1880, Moskova.

56 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 150.

57 Bax, *Reminiscences*, s. 48.

58 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 81-82; *MECW*, Cilt 46, s. 495 (notlar bölümü).

59 Hartmann ardı ardına âşık olmuş, önce Tussy'ye sonra Pumps'a evlenme teklif etmişti. Bu sırada Marx'la Engels onu politik işlerle meşgul tutmuş, Engels de, hiç şüphesiz, hayatta kalabilmek için ihtiyacı olan parayı sağlamıştı. *KMIR*, s. 150, 160; *MECW*, Cilt 46, s. 95-96.

60 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 152-153, 156-157.

42. Bölüm

Londra, 1881

> Bulduğum en cılız ot parçasına bile sıkı sıkı tutunuyorum. İyi kalpli, sevgili doktor, azıcık daha uzun yaşamayı isterdim. Ne tuhaf, öykü sona yaklaştıkça, insan bu ölümlü gözyaşı diyarına daha sıkı sarılıyor.
>
> *Jenny Marx*[1]

Jennychen ve Longuet, 1880 Kasım'ında, anne ve çocukların yeni yıla girdikten sonra Paris'e taşınmasına karar vermişti. Fakat bu sırada Jennychen'in mektuplarındaki hava, kocasına karşı özlem duygusundan, siyasi ve kişisel rahatsızlıkların sıralanmasına doğru kayıyordu. Bir keresinde, kocasına *Justice*'teki yazılarının burjuva duyarlılıklarına karşı bu kadar özenli bir saygı sergilemesinin kendisini şoka uğrattığını söylemişti. Son makalesini okuduktan sonra "Hayatımda hiç bu kadar çaresiz, bu kadar hayal kırıklığına uğramış hissetmemiştim," demişti.[2] Londra'da tanıyıp sevdiği adamın, Paris'teki arkadaşlarının arasında değiştiğinden korkuyordu ve bunu Longuet'ye açıkça söylemişti:

> Seninle konuşmak havaya konuşmakla aynı şey oluyor –seni etkilemeyi kesinlikle başaramıyorum. Birlikte olduğumuzda bu daha da belli oluyor –Paris'te olsaydım, yine şimdi davrandığın gibi davranacaktın, bu konuda epey deneyimim var. ... Sensiz hayatımı nasıl sürdürdüğümü soruyorsun. Paris'te seni burada gördüğümden daha fazla görmeyeceğimi ve bu koşullar altında evimizin bir yuva olamayacağını hissettiğim için, olan biteni filozofça karşılıyorum ve şu andaki mükemmel dinlenmenin ve huzurun tadını çıkarıyorum.[3]

Bu taşınma işi Jennychen'i çok korkutuyor, Longuet ailesine yakın olabilsin diye şehir merkezinde yaşama isteğini açıkça belirtmiş olmasına karşın, oturmaları için Paris'e trenle yirmi dakika uzaklıktaki Argenteuil'de ev tutmuş olan Longuet'nin annesinin üzerlerinde baskı kurması onu kaygılandırıyordu.[4] Longuet Fransa'ya döner dönmez, tam da Jennychen'in en çok ihtiyacı olduğu sırada, kayınvalidesinin parasal desteğini kesmiş olması da onu rahatsız ediyordu. Tahammülü azalmış bir tonda, "Bizi böylesine seven zavallı hasta annemi bırakıp gidiyor olmak zaten üzücüyken, girdiğim yeni aile de beni bu şekilde

karşılıyor," diye yazmıştı. Ayrıca Longuet'yi, taşınma hazırlıkları için kendisinin ne kadar çok iş yapmak zorunda kaldığını görmezden gelmekle suçluyordu: "Her şeye hayalci bir gözle bakıyorsun ve sen buna iyimserlik diyorsun. Er geç kar yağacağını söylediğim zaman, havabilime bile karşı çıkıp kışın gelmeyeceğini söylemedin mi?"[5] Bu gibi patlamalar ölçüsüz gibi görünebilir, fakat şu var ki Jennychen hem zihinsel hem de fiziksel olarak tükenmiş durumdaydı. Ailesi için endişeliydi: Annesi günden güne eriyor, Marx'ın ise öksürürken ağzından kan geliyordu. Ayrıca kendi sağlığı da kafasını meşgul ediyordu. Otuz altı yaşında, beş yıl içindeki dördüncü hamileliğini yaşıyordu.[6]

Longuet, Noel'de Londra'ya dönmeyi planlamıştı. Ağustos'taki gidişinden beri ailesi tatili birlikte geçirmek için hevesleniyordu, ama Longuet, Aralık'ın başında Jennychen'e gelmeyeceğini söyledi. Belediye seçimlerine katılmak istiyordu ve Lissagaray'ın da fikrini aldıktan sonra, seçim kampanyası için Paris'te kalmazsa kazanma şansı olmadığına karar vermişti.[7] Böylesine önemli bir konuda kocasının, kendisi yerine Lissagaray'a danışmış olması Jennychen'i çileden çıkarmıştı. Sakinleşmek ve bir cevap vermeden önce babasıyla konuşmak için birkaç gün bekledi.

Buna karşılık, ilk tepki veren Marx oldu. Longuet'nin kararını değiştirmek için çaba sarf etmeksizin, bunun ciddi olduğu kadar basit bir karar olduğunu söylüyordu –ya çocuklarını seçecekti, ya da siyasi kariyer yapmayı. Fakat Jennychen onu bir seçim yapmaya zorlamıyordu. Kendi yerinde olsa annesinin davranacağı gibi, şunları yazdı:

> Belediye mücadelesine girmeye istekliysen, elbette böyle önemli bir anda savaş alanını bırakamazsın –*şimdi eylem vakti ve böylesine çocukça sebepler yüzünden kaybetmendense, neşemize bakmayı seçimlerden sonrasına ertelememiz daha iyi olur. Kendi kişisel arzularım yüzünden siyasi geleceğini mahvetmene sebep olursam kendimi asla affetmem. ... Dilerim, kaçınılmaz olanın önünde şikâyet etmeden başımı eğmeyi, elimden gelenin en iyisini yapmayı ve asla, kamuya karşı görevlerinle arana girmemeyi daima başarabilirim.*[8]

Longuet böylece Paris'te kaldı ve seçimleri kaybetti.

1881 Şubat'ı geldiğinde Maitland Park tam bir seferberlik içindeydi. Longuet'lerin eşyaları Fransa'ya gönderildikten sonra, Jennychen ve çocuklar Marx'la Jenny'nin yanına taşınmıştı. Şimdi oğullarının ve annelerinin de Longuet'nin arkasından gitme vakti gelmişti, ama kendileri başta olmak üzere hiçbir şey hazır görünmüyordu. Jenny, hiçbir sağlık sorunu olmayan bir kadınmışçasına, haftalardır hırsla torunlarına yeni kıyafetler dikmiş, mantodan iç çamaşırına kadar her şeylerini hazır etmişti. Jennychen'in Longuet'ye dediğine göre, annesi oğlanlara olan sevgisiyle o kadar meşguldü ki, morali, teşhisi doktor tarafından artık kanser olarak konmuş olan hastalığından çok da etkilenmiş görünmüyordu.[9] Fakat onu bu kadar canlı görmek, etrafındakileri, oğlanların artık

Londra'da olmayacağı günler konusunda endişelendiriyordu. Marx, bu ayrılığın çok acı olacağını söylüyordu. Nikolay Danielson'a "[Jenny] ve benim için torunlarımız, o üç küçük oğlan bitmez bir neşe, bir yaşam kaynağıydı," demişti.[10]

Jenny, kızının çıkmak üzere olduğu yolculuk konusunda da kaygılıydı. Jennychen'in Paris'e yapacağı seyahat, kendisinin 1849'da yaptığını anımsatıyordu. Kendisi de otuzlarının ortalarında, yedi aylık hamileydi ve kocasıyla [Londra'da] buluşmak için yanında üç küçük çocukla deniz yolculuğuna çıkmıştı. Yol Lenchen'in yardımlarına rağmen inanılmaz zor geçmişti. Tüm bunlar düşünülünce, Marx ve Jenny kızlarını Harry'yi Londra'da bırakmaya ikna etmeye çalışmıştı. Harry, biraz zor anlayan ve hastalıklı bir çocuk olarak bir bebek kadar ilgi istiyordu.[11] Fakat Longuet bunu kabul etmeyecekti; böylece Jennychen, Mart ortasında her şeyi yüklenmiş olarak Paris'e doğru yola çıktı.[12] Anne babasının aksine, Jennychen endişelenmiyordu. Bu noktada işleri artık kadere teslim etmiş durumdaydı ve hatta kocasının, aile hayatına dönmeye hazır olduğuna ve çocuklarıyla birlikte Fransa'da mutlu olabileceklerine dair temkinli bir iyimserliğe bürünmüştü.[13]

Gerçekten de Longuet, ailesini göreceği için çok heyecanlıydı. Jennychen'in gelişinden önceki haftalarda, Komün'den kaçmasına yardım eden Doktor Gustave Dourlen'ın yakında oturduğunu, dolayısıyla geldiklerinde çocukların arkadaşları olacağını ve annesinin işlere karışmasından endişelenmesine gerek olmadığını söyleyerek onu rahatlatmıştı.[14] Fakat Jennychen Argenteuil'e vardığında, ev sadece kapalı değil, aynı zamanda eşyasızdı ve tamirat işleri hâlâ tamamlanmadığından, neredeyse yaşanmaz durumdaydı. Üstelik Jennychen'in daha orada geçirdiği ilk hafta içinde, Longuet'nin Paris'teki işleri hakkında beslediği kaygılar haklı çıkmıştı. Bir gün işe gitmiş ve dönüşte treni kaçırdığından bir sonraki sabaha dek Argenteuil'e dönmemişti.[15] Bu olay sık sık tekrarlanacak, Jennychen böylece, bilmediği bir ülkede esintili, çıplak bir evde küçük çocuklarıyla bir başına kalacaktı.

İki hafta geçirdikten sonra, Jennychen kendisini bir asırdır Fransa'daymış gibi hissettiğini söylüyordu; günleri birbirinden ayıran tek şey çektiği sefaletin derecesindeki artıştı. Laura'ya "korkunç derecede siniri bozuk –hem zihinsel hem de fiziksel olarak hasta," olduğunu söylemişti. Her gece çocuklardan biri mutlaka kendisini ayağa dikiyor, daima en az biri hasta oluyordu: "Şu son aylarda Londra'da sürdüğüm bağımsız, özgür, tekdüze olsa da hareketli yaşantım beni şımartmış; hizmetlilerle, bebeklerle ve genellikle bu tür işlerle uğraşmaya gücüm yok. Tüm bunlara katlanmak benim için o kadar zor ki, bu yabancı ülkede, yabancı insanlar arasında birkaç yıl, hatta birkaç ay kalmanın bile, beni onulmaz bir aptala çevireceğini hissediyorum." Şunu da eklemeden geçmemişti: "Sana Charles'ın selamlarını iletemiyorum, çünkü kendisi burada değil."[16]

Jennychen yalnızlık çekiyor olabilirdi, ama Maitland Park'ın çektiği yalnızlık daha da büyüktü. Bazen Marx sokaktan çocuk sesleri duyunca torunlarını

göreceğini düşünerek pencereye koşuyor, sonra bunun mümkün olmadığını, torunlarının Manş'ın öteki tarafında olduğunu hatırlıyordu. Jennychen'e, onlar gittiğinden beri evin korkunç sıkıcı olduğunu söylemişti. Tek hareket, Jenny için yeni bir doktorun gelişi olmuştu; Marx'a göre, Jenny'nin durumunun ümitsizliği düşünülünce bu doktor da ilkinden daha iyi olacak değildi, ama değişim olasılığı karısını neşelendirmiş görünüyordu.[17] Ayrıca Karl Kautsky adlı, yirmi altı yaşında biri Marx'ı ziyarete gelmişti; kayda değer içme becerisi, genç adamı Engels'e sevdirmişti. Marx ise onu "vasat ve dar görüşlü" bulmuştu; mantıklı pek laf etmeyen, kültürsüz biri olduğunu düşünmekle birlikte, "bunun dışında, kendi yolunda düzgün bir adam" demişti. Marx onu olabildiğince Engels'in üstüne "yıkmıştı".[18] O sırada Kautsky, henüz sadece gelecek vaat eden sosyalist bir gazeteci ve iktisatçıydı, ama bir gün önde gelen Alman Marksist kuramcı ve *Kapital*'in "dördüncü cildi"nin editörü olacaktı.[19] Düzgünce biçim verilmiş sakalı ve tel çerçeveli gözlüğüyle, insanda bir dakiklik ve kesinlik izlenimini yaratıyordu. Çalışma odasında korkudan kalbi ağzına gelerek Marx'ın yanına yaklaştığında, sosyalist bir propagandacıdan çok, muhasebeciye benziyordu. Ne var ki Marx, onu kuram konusunda sorguya çekmek yerine, ona annesini sormuştu.

Kautsky, Marx'ın *gösterdiği sıcaklıktan çok etkilenmiş, ancak üzerine hastalığın kasveti çökmüş olan evde pek neşe bulamamıştı. Hatırladığı tek kahkaha, akla gelecek son kişiden çıkmıştı: Jenny.*[20] Jennychen, annesinin zayıf düşmüş olmasına rağmen, genç parti üyelerini karşılamaya daima önem verdiğini söylemişti; aynı "ateşli halk insanı olduğunu, insanlığın acılarına karşı ... kendisini hep başkalarından ayırmış olan aynı keskin duyarlılığı" göstermek için, kalan gücünü son damlasına kadar kullanıyordu.[21]

Çocukların gidişinden sonra Marx evini terk etmiş olan canlılığın bir kısmını yeniden yeşertebilme umuduyla, Tussy'nin Dogberry'den arkadaşları, tiyatroyu gerçek anlamda evin salonuna taşımış, bu ise Jenny'yi inanılmaz derece neşelendirmişti. İlgisini çeken, yaptıkları amatör okumalardan çok, grup içinde filizlenmekte olan romantik ilişkilerdi; hatta Tussy için –Lissagaray'la ilişkisini bitirmeye karar verirse– Ernest Radford adlı genç bir İngiliz avukata göz koymuş olması da mümkün.[22] Fakat misafirleri ne kadar eğlenceli olursa olsun, hiçbiri yalnız kalmış olan anneanne ve dedenin yarasına merhem olamazdı. Marx en büyük kızına şöyle demişti: "İnsanın yanında biri olmadan güzel bir hayat süremiyor olması çok tuhaf; üstelik sahip olunca da bundan kurtulmaya çalışıyor." Hayal kırıklıklarını ve şikâyetlerini sıraladığı bu uzun mektubunda Marx için tek aydınlık nokta, Mart ayında Çar II. Aleksandr'a karşı gerçekleştirilmiş olan suikasttı. İçlerinde Hartmann'ın eski ortağı Sofya Perovskaya'nın da bulunduğu altı suikastçının yargılanması, biri hariç hepsinin infaz edilmesiyle sonuçlanmıştı. Perovskaya, idam sehpasına gönderilenler arasındaydı. Marx, sanıklar için, "tepeden tırnağa gerçek anlamında birer insan, dramatik pozlar takınmayan, sade, abartısız kahramanlar" demişti.[23]

Nisan sonlarında Jennychen bir oğlan çocuğu daha doğurmuştu. Küçük Marcel'in doğumu üzerine Marx kızını şu sözlerle kutladı: "'Soyumun kadınları', bu 'yeni gelenin' nüfusun 'daha güzel olan yarısını' artırmasını bekliyordu; ben kendi adıma tarihin bu dönüm noktasında 'eril' cinsiyetten çocukların doğumunu tercih ediyorum. Bugüne dek insanların geçmek zorunda kaldığı en devrimci dönem önlerinde uzanıyor. Şu an kötü olan şey ise 'yaşlılık'; bir şeyleri göremeyip yalnızca öngörebilmek."[24]

Engels, yeni torunlarını görmeleri için (Marx ona "büyük bilinmeyen" diyordu[25]) Marx'la Jenny'yi Fransa'ya göndermek üzere derhal bir plan yapmıştı.[26] Doktor, Jenny'nin bu yolculuğu yapacak kadar kuvvetli olabileceğini düşünüyordu, ama durumu değişkendi. Bazen yataktan çıkamıyor, bazense kendini tiyatroya gidebilecek kadar iyi hissediyordu. Fakat Haziran ayına gelindiğinde, sağlığı artık o kadar bozulmuştu ki kendi başına giyinmekte zorluk çekiyordu. Doktor, yolculuğu ne kadar kaldırabileceğini görebilmek için Marx'la Jenny'nin deniz kenarına geziye gitmesini önermişti. Laura her ikisinin de hastabakıcısı olarak Eastbourne yolunda onlara eşlik etti, çünkü karısı için kaygılanmaktan Marx'ın kendi rahatsızlıkları da şiddetlenmiş durumdaydı.[27] Hem Marx, hem de Jenny bu geziyi şaşırtıcı derecede iyi geçirince, Jenny'nin ayaklanmasından etkilenen doktor Fransa yolculuğuna onay verdi.[28] Marx ayrıca Fransız hükümetinden de tehlike olmadığına dair bir işaret almıştı: Clemenceau, kayınbabasının polisten korkması için hiçbir sebep olmadığı konusunda Longuet'ye güvence vermişti.[29]

Jennychen, anne babasını ve Lenchen'i ağırlayacağı için sevinçten havalara uçuyordu. Korku içinde, yola çıkamayacaklarını söyleyen bir telgrafın gelmesini beklemişti, ama haberler iyiydi: Geliyorlardı. Hemen ilk postayla cevap gönderdi: "Salıya kadar nasıl bekleyeceğimi bilmiyorum. ... Ellerimin titremesinden kalemi zor tutuyorum."[30]

Temmuz sonunda Marx, Lenchen ve Jenny yola çıktı. Kıta Avrupası'na gidip geldikleri bunca yolculuğun içinde Tabiat Ana ilk defa onlarla işbirliği yapmıştı; Marx suyun sakin olduğunu ve havanın bundan güzel olamayacağını anlatıyordu. Fakat Calais ve Paris arası tren yolculuğu zorlu geçmiş, Jenny kramplar ve ishal yüzünden epey eziyet çekmişti. Paris'e vardıklarında ise çok karışık bir ulaşım durumuyla karşılaşmışlardı. Longuet onları bir istasyonda karşılayacak, Argenteuil'e gitmeleri için başka bir istasyona götürecekti, ki tüm bunlar birtakım aktarma işlemlerini ve uzun bekleyişleri beraberinde getiriyordu. Grup, Jennychen'in evine ancak akşam saat 10'da varabilmişti.[31] Her zaman çok cömert olan Engels, onlar yerleşir yerleşmez Jenny'nin "hiçbir şeyi eksik kalmamalı ve kalmayacak" demek için yazmıştı. Cüzdanı onların emrindeydi.[32] Marx, Jenny'yi elinden geldiğince Argenteuil'de tutmak istiyordu. Londra'dayken sık sık mide ağrısı nöbetleri tutuyordu; ama Fransa'ya geleli

daha birkaç gün olmasına karşın bunların sıklığı azalmış gibiydi ve muhtemelen bunun tek sebebi, çocukların verdiği avuntuydu. Marx, karısının durumunda bir iyileşme olmadığından emin olsa da, Jenny aksine inanıyordu ve bunun hayati bir önemi vardı.[33]

Jenny ve Marx'ın Paris'i terk etmek zorunda kalışından bu yana otuz iki yıl geçmiş, şehir artık Jenny'nin bilip sevdiği Paris olmaktan çıkmıştı. Haussmann, Paris'i yok edip yerine oldukça görkemli bir şey dikmişti. Ağustos başında Jenny, Marx'a Haussmann'ın neler yaptığını görmek istediğini söylemişti. Bu sırada günden güne görünür bir şekilde zayıflıyor ve zaman zaman cildinde oluşan küçük çatlaklardan kan sızıyordu. Marx onu derhal Londra'ya geri götürmek istemiş, ama Jenny kirli çamaşırlarını yıkamaya göndererek onu oyuna getirmişti, çünkü çamaşırlar hafta sonuna kadar geri gelmeyecekti. Bu kadar güçsüz haldeyken bile aklına koyduğundan caymayacak kadar kararlı olduğunu görünce, Marx da yumuşamıştı.

Bir Fransız doktor, Jenny'ye ağrılarını kesecek kadar afyon vermiş, böylece Marx'la Jennychen, onu bir zamanlar çok mutlu olduğu büyük metropolde geziye çıkarmıştı. Üstü açık faytonla 1849'da orada olmayan bulvarlarda gezmişler, Marx'ın sonradan bunları tüm o görkemli renkleriyle bitmek bilmeyen bir panayıra benzettiği yerlerden geçmişlerdi. Alabildiğine külrengi Londra'nın yanında, Paris *gerçekten de* bir karnavaldı. Jenny afyon bulutları içinde yüzüyordu ve tekrar buraya dönmüş olmaktan öyle mutluydu ki, bir *café*'de kahve içmek istedi *–öyle de yaptılar, açık havada küçük bir masaya yerleştiklerinde yeniden Paris sokak hayatının bir parçası oluvermişlerdi.*[34] Marx'la Jenny, belki de bir an için yeniden genç olduklarını hayal etmişti; ikisi de dünyaya meydan okumaya hazır: kapkara saçlarıyla ateşli bir felsefeciyken devrimci olmuş Marx ile Trier'in en güzel kızı Jenny. Oysa artık ikisi de, binlerce başkası arasında dikkat çekmeyen, yalnızca yaşlı iki insandı; Marx şişmanlamış ve saçları ağarmış, çok kırılgan bir görüntüsü olan Jenny'yse küçücük kalmıştı. Değişmemiş olan, gençliklerinde sahip oldukları tutkuydu. Yıllar önce birbirlerine merhaba demiş ve bir daha başka bir yöne bakamamışlardı. İkisi de biliyordu ki kısa bir süre sonra birbirlerine sonsuza dek veda etmeleri gerekecekti. Fakat şimdilik, belki yalnızca o an için, sanki her şey her zaman olduğu gibiydi.

Tren istasyonuna geri dönerken Jenny kötülemişti. Bu ziyaret fiziksel olarak ona ağır gelmişti, ama gezinti o kadar hoşuna gitmişti ki, Marx'tan kendisini yeniden Paris'e götürmesini istemişti. Ne var ki, bu gerçekleşmeyecekti. Ağustos ortasında Marx, Tussy'nin arkadaşı Dollie Maitland'dan, en küçük kızlarının çok ağır hasta olduğunu ve doktor yardımını reddettiğini haber veren bir mektup aldı.[35] 17 Ağustos'ta, kızıyla ilgilenmek için tek başına yola çıktı.[36]

❊ ❊ ❊

Ailenin geri kalanı bir yandan Jenny'yle Marx'ın sağlığı, diğer yandan Longuet ailesinin Fransa'ya dönüşüyle meşgul olurken Tussy, Londra'daki yeni arkadaş grubunun içinde çiçek gibi açılmıştı. Furnivall, ileride *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nü meydana getirecek araştırmalar için onu da ücret karşılığında işe almış,[37] ayrıca Tussy, hak savunucusu olarak siyasi bir kariyer oluşturmaya başlamıştı. Toprak Ligi {Land League} adıyla tanınan bir grup, İrlanda'da büyük toprak sahiplerine üstünlük sağlayan yasaların değişmesi, özellikle de, akıllarına estiğinde kiracı çiftçileri topraktan çıkarmalarına son verilmesi için bir süredir İngiliz hükümetine baskı yapmaktaydı. Toprak Ligi üyelerinin nihai hedefi İrlanda'nın bağımsızlığıydı, ama kimileri, İrlandalıların kendi kendilerini yönetecekleri, fakat İrlanda'nın Britanya İmparatorluğu'nun parçası olmaya devam edeceği bir ara adım olarak, özerk yönetimi savunuyordu. Bu mücadelenin başını çeken İrlandalı parlamento üyesi Charles Stewart Parnell, kampanya için Birleşik Devletler'de 200 bin dolar toplamıştı.[38] Jennychen İngiltere'deyken, gazetesinde yer vermesi için kocasına İrlanda'daki gelişmeler hakkında yazılar yollamıştı. Marx'ların en küçük kızı ise kendini sözcüklerle sınırlamıyordu. Tussy sokağa çıkmış ve Toprak Ligi'nin de kurucusu olan, hapse atılmış bir Fenian üyesine destek vermek için, adamın tutulduğu karakolun dışında toplanan kalabalığa katılmıştı. Fakat toplananlar kandırılmıştı –*İrlandalı mahkûm, daha önce oradan gizlice götürülmüştü*– ve ne uzun boylu ne de yapılı olmayan Tussy, Londra polis kuvvetlerindeki geniş göğüslü bir İrlandalının karşısında öfkeyle dikilip (grubun çok hoşuna gidecek şekilde) onu İngilizlerin pis işlerini yapmakla suçlamıştı.[39]

1881 baharında Henry Hyndman, işçi örgütlerini toplayan şemsiye bir yapı olarak tasarladığı, Demokratik Federasyon adlı bir örgüt kurdu. Marx'ın ona duyduğu soğukluğa karşın, Tussy de bu oluşuma katılmıştı.[40] *İngiltere ve İrlanda'nın ezilenleri için çalışan bir eylemci olacaksa, kendi politik bağlantılarını kurmaya başlamalıydı. Bu tavır, genel olarak Tussy'nin karakterine uygundu.* Marx'ın iki büyük kızı, babalarının ilişki ağının bir parçası olarak sahne arkasında çalışmaktan daima memnun gözükürdü, ama Tussy kendi mücadelesinin ön safında yer almak istiyordu. Okuma Salonu'nda çevre edindiği genç insanlar, İngiltere'deki yeni politik farkındalığın bir parçası olarak, toplumsal meselelerle sanat, edebiyat ve müziğe ilgilerini bir araya getirmekle, kendilerinden önceki sosyalistlerden ayrılıyordu. (Tussy'nin arkadaşlarından biri, şehre yeni gelmiş George Bernard Shaw adında bir İrlandalıydı; *Kapital*'i Fransızcasından okumuştu ve mücadeleye katılma yolundaydı.[41]) Tussy'ye bundan daha uygun bir ortam olamazdı: Tiyatro ve politika arasında bir seçim yapmak zorunda değildi –hepsine birden sahip olabilirdi.

Mart ayında Komün'ün yıldönümü için St. Pancras'ta bir gösteri gerçekleştirmişti. Salonun yaklaşık üçte ikisi, babası, Engels, Leo Hartmann ve August Bebel de aralarında olmak üzere tanınmış radikallerle doluydu. Tussy sahneye çıkıp "Fareli Köyün Kavalcısı" adlı öyküyü ezbere okumuştu. Ede Bernstein, Tussy'nin sesinin müzik gibi aktığını ve kişiliğinin sıra dışı bir canlılık yaydı-

ğını hatırlıyordu: "İngilizcem hâlâ çok zayıf olduğu için sözcükleri yeterince takip edemiyordum. Tek hatırladığım, Eleanor'un ezberinin çok canlı olduğu, ses tonunda zengin dalgalanmalar bulunduğu ve seyirciden büyük alkış aldığı."[42]

Temmuz'da ailesi Eastbourne'da Argenteuil'e olası seyahatleri için sağlık testinden geçerken, bu kez Dilettante Kulübü'nün tiyatrosunda tek perdelik iki oyun oynayan Tussy'yi sahnede görmek için, Engels yine seyirciler arasındaydı. Engels, Marx'a Tussy'nin "KENDİNE ÇOK HÂKİM olduğunu ve sahnede çok sevimli göründüğünü" aktarmıştı. Genel izlenimi, sahnede başarılı olduğuydu,[43] ama Marx ve Engels'in, Tussy'nin oyunculuğunu bir hobi olarak gördüğü açıktı. Tussy ise kesinlikle böyle düşünmüyordu. Bir önceki ay, sahne oyunculuğunu bir meslek olarak sürdürmek istediğini Jennychen'e açmış ve yıllar önce Jennychen'in de danıştığı oyunculuk koçuna başvurmuştu. Tussy, Marx'ın *kısmen mali sebeplerle (bu sırada Jenny'nin sağlığı ve Jennychen'in taşınması yüzünden borçları birikmişti) buna karşı çıkacağını biliyordu, ama ablasına, kendisinin eğitimi için babasının normalde olabileceğinden çok daha az para harcadığını ve masrafları karşılamak için elinden geleni yapacağını söylemişti.*[44] "Umarım yapabilirim, bu beni çok mutlu edecektir. Ne olursa olsun deneyeceğim. Başarısız olursam da olurum. Görüyorsun canım, yapılacak çok işim var, ama hayatımı yeterince boşa harcadığımı ve bir şeyler yapma zamanının gelip geçmekte olduğunu hissediyorum."[45]

Tussy'nin şanssızlığına, onun ihtiyaçları o yaz herkesin aklındaki belki de son şeydi. Londra'da tek başına kalmıştı. Anne babası ve Lenchen Fransa'daydı; Engels bile uzakta, Yorkshire'daydı. Lissagaray'ı *aşağıladığı için Laura'yla hâlâ konuşmuyordu. Böylece Tussy,* anoreksiyaya (iştah kaybı) çeviren bir depresyona girdi. Dollie Maitland, Marx'ı çağırdığında ve Ağustos ortasında Marx Londra'ya ulaştığında, Tussy düzgün uyuyamıyor, haftalardır neredeyse hiçbir şey yemiyordu. Elleri titremeye başlamış, yüzünde tikler belirmişti. Babasının Engels'e söylediğine göre, "DİPSİZ BİR ASABİ ÇÖKÜNTÜ içinde"ydi. Doktor, Tussy'de fiziksel bir sorun bulamamış, fakat gıda eksikliği yüzünden "MİDE ETKİNLİĞİNDE BÜYÜK DENGESİZLİK" oluştuğunu ve "SİNİR SİSTEMİNİN TEHLİKELİ ÖLÇÜDE AĞIR BİR YÜK" altında kaldığını söylemişti.[46]

Jenny ve Lenchen, iki gün sonra Marx'ı ve Tussy'yi salonda otururken buldular; Tussy divanda yastıklarla desteklenmiş durumdaydı. Jenny, Jennychen'e, "Akıl almaz yaşam biçimi onu o kadar zayıf ve heyecanlı bir hale getirmiş ki, benim kadar zor yürüyor," diye anlatmıştı. Argenteuil'den ayrılmalarına gelince, en büyük kızına şu sözleri söylemişti: "Senin hatıran, gösterdiğin sevgi ve şefkatin hatırası kalbimin en büyük serveti olarak kalacak ve bu serveti idareli harcama konusunda, tam bir eli sıkılıkla davranacağım."[47]

❋ ❋ ❋

Ekim geldiğinde Tussy artık iyileşmişti, fakat ev ahalisi Jenny'nin etrafında âdeta ölüm nöbetindeydi. Jenny nadiren yataktan çıkıyor, çıktığındaysa ancak

yakınındaki bir sandalyeye kadar gidebiliyordu. Aylarca karısı, kızları ve torunları için endişelenmesinin ardından, Marx'ın kendi hastalıkları da şiddetlenmişti. Bu dönemde çektiği sıkıntılar neredeyse tamamen solunumla ilgiliydi; önce bronşit, sonra zatülcenp. Akciğerleri şüphesiz ömür boyu içtiği tütünden çok etkilenmişti; özellikle gençliğinde parası yetmediği için en kötü puroları içerdi. Fakat herkes, Marx'ın fiziksel rahatsızlıklarının kaygılar yüzünden ağırlaştığı konusunda hemfikirdi ve o sonbahar durum özellikle böyleydi. Gençlik arkadaşı, yoldaşı, "unutulmaz sevgili hayat ortağı" ölüyordu ve onu görmek için yatağını terk etmesi doktor tarafından yasaklandığından, yanındaki küçük odada kısılıp kalmıştı.[48] Jennychen çocukları getirip annesinin moralini yükseltmek için eve gelmek istiyordu, ama Laura annelerinin onların gelişinden zevk alabilecek noktayı çoktan aştığını söylemişti. Ayrıca, diyordu, annelerinin zihninde onlar capcanlıydı ve Jennychen'den gelen her mektuba âdeta sarılıyordu.[49]

Ekim'de Jenny, kalan son gücüyle Jennychen'a bir mektup yazmıştı. Mektup postalaması için Tussy'ye verildi, ama bilinmeyen bir sebepten Fransa'ya hiçbir zaman ulaşmadı. Laura, Jennychen'e "Yazdığı muhtemelen son mektubun senin eline hiç geçmediğini duyduğumda ne kadar üzüldüğümü anlatamam," diye yazmıştı. "Bilse onu asla teselli edemezdik. Yazmak için o kadar gayret sarf etti, o kadar çok şey anlatmaya çalıştı ve senden bir cevap gelmesini o kadar çok istiyordu ki, mektubun kaybolması hiçbir şekilde telafi edilemez." Laura, Tussy'nin, annesi ve büyük ablası arasındaki sevgiye içerleyip öfke ve bencillikle mektubu postalamamış olabileceğini ima ediyordu.[50] Bu ima, Laura ve Tussy'nin arasının bozuk olmasından kaynaklanmış olabilir, çünkü Jennychen'e yazdığı bir mektupta Tussy, mektubun kaybolduğunu bilse bunun annesi için ne kadar acı olacağını söyleyerek Jennychen'in mektubu almış gibi davranmasını öneriyordu.[51]

Ekim'in son günlerinde doktor, sonunda, Marx'a karısını görebileceğini söylemişti. Yıllar sonra Tussy şöyle anlatacaktı: "Kendisini anneciğimin odasına gidecek kadar toparladığı o günü asla unutamam. Birlikte yeniden genç olmuşlardı: Çiçek açan bir genç kız ve ona hayran bir genç adam, ... hastalıktan bitap düşmüş bir ihtiyarla ölmekte olan yaşlı bir kadın değil."[52] Marx, Jenny'yle evlenmek için yedi yıl beklediğini söylerdi, ama onu o kadar çok seviyordu ki kendisine yedi gün gibi gelmişti. Tussy, babasının hayatı boyunca karısını sadece sevmediğini, ona *âşık* olduğunu yazmıştı.[53]

O ay, Almanya'daki Sosyal Demokratlar Reichstag'da üç koltuk daha kazanmıştı. Bismarck'ın anti-sosyalist yasalarının amacı işçi hareketini etkisiz kılmak ya da bitirmek idiyse, bunda başarısız olmuştu; hareket yeraltına inmiş ve bundan güçlenmiş olarak çıkmıştı.[54] Morfin yüklenmiş halde olmasına rağmen, Jenny de bunun öneminin farkındaydı; sonuçları Marx ve Engels'le birlikte kutlamışlardı.[55] *İhtiyar savaşçılar Jenny'nin yatağının başında toplanmıştı, ne kadar yol kat ettiklerine şaşıyorlardı. Yarım yüzyıla yakın bir zaman almış olsa da krallık sonunda kutsallığını yitirmişti ve işçiler* –bir zamanlar kendi gücünü göre-

meden sessizce kaderini kabullenen, sömürülen kitleler– artık hükümetin bir parçasıydı. Ancak tüm bu kayda değer adımlara rağmen, Jenny kocasının büyük düşünürler mabedinde yerini aldığını görememişti; oysa gençliklerinde bunun gerçekleşeceğinden hiç kuşkusu yoktu. Aynı şekilde, Marx'ın vaat ettiği gibi büyük eseri *Kapital*'in dünyayı değiştirdiğini de görememişti. Kocasının peşine düştüğü o ideal için kendisinin ve çocuklarının hayatını feda etmişti, ama görünen o ki, bunun gerçeğe dönüşmesine tanıklık etmeye ömrü yetmeyecekti.

Ne var ki, Kasım sonlarında Londra'nın Batı Bölgesi'nde, *Leaders of Modern Thought* {Çağcıl Düşüncenin Önderleri} adında aylık bir eleştiri dergisinin reklamları belirdi; dergide, Marx'ın eserini öven ilk bağımsız İngilizce makale yer almıştı. 30 Kasım günü, Marx Jenny'nin başucuna oturup heyecanla Belfort Bax adlı genç bir adamın yazdığı yazıyı okudu;[56] Bax, *Kapital* hakkında, "Ortaya koyduğu iktisat öğretisi, devrimci niteliği ve önemi bakımından, astronomide Kopernik sistemi ya da mekanikte yerçekimi yasasıyla karşılaştırılabilecek güçte," diye yazmıştı.[57] Engels bile bundan güzel anlatamazdı. Jenny heyecan içindeydi. Dar kafalı insanlar görememişti belki, ama kocasının bir dâhi olduğunu kendisi hep biliyordu. Marx bu anda Jenny'nin gözlerini "kocaman, her zamankinden güzel ve ışıltılı," diye tarif etmişti.[58]

Jenny bundan iki gün sonra, 2 Aralık'ta öldü. Altmış yedi yaşındaydı.

Jenny Marx, Highgate Mezarlığı'nda, torunu Caro'ya yakın, mezarlığın dinen kutsanmamış bölümüne gömüldü. Marx cenazeye katılmadı. Ailedeki hiç kimse onun bu soğukta kendini dışarı atmasını istememişti. Hatta Jenny bile, ölümüyle ilişkili formaliteleri konuşurken kendisine bakan hemşireye, "BİZLER, ÖYLE *GÖRÜNÜŞÜ ÖNEMSEYEN İNSANLAR DEĞİLİZ*," demişti.[59] Cenaze töreninde, merhumun kocası yerine Engels hazır bulundu ve bir methiye okudu:

> Bu kadının, öyle keskin bir zekâ, öyle bir politik zarafet ve mücadeledeki yoldaşlarına karşı öyle büyük bir bağlılıkla, enerji ve tutkuyla dolu olan karakteriyle yapmış olduğu katkı –neredeyse kırk yıl boyunca harekete yapmış olduğu katkı– halk tarafından bilinmez; çağdaş basının kayıtlarında da yer almaz. Bu, insanın ancak birinci elden deneyimleyebileceği bir şeydir. Fakat bir şeyden eminim: Nasıl ki Komün sürgünlerinin eşleri onu sık sık hatırlayacaksa –geri kalanlarımız da, onun o gözü pek ve bilge tavsiyelerini, gözü pek ama büyüklük taslamayan, bilge ama onurundan en ufak bir taviz vermeyen tavsiyelerini birçok zaman arayacaktır. Onun kişilik özelliklerini anlatmama gerek yok; dostları bunları biliyor ve daima hatırlayacaklar. Bu dünyada, en büyük mutluluğu başkalarını mutlu etmek olan bir kadın gerçekten var olduysa, o işte bu kadındır.[60]

Jenny'nin ölüm haberinin yayılmasıyla, dünyanın dört bir tarafındaki dostlardan ve parti üyelerinden övgü dolu başsağlığı mesajları yağmıştı. Jenny'yi Brüksel günlerinden beri görmemiş olan Sibylle Hess şöyle yazıyordu: "Tabiat, onunla birlikte, gelmiş geçmiş en büyük eserini de yok etmiş oldu, çünkü ben ömrümde onun kadar zekâsı capcanlı ve sevgi dolu bir kadın görmedim."[61]

Ama bir zamanlar bizzat Marx'ın demiş olduğu gibi, teselli sözcükleri ne kadar hoş olsa da, böylesi derin bir kaybın acısını dindirmek konusunda pek bir işe yaramıyordu. Marx'ın arkadaşları kendi aralarında konuşurken, karısının ardından Marx'ın ne olacağı konusunda kaygılanıyordu. Engels açıkça şöyle demişti: "Artık Mohr da öldü."[62]

1 Dornemann, *Jenny Marx*, s. 318-326.
2 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 22 Kasım 1880, Moskova.
3 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 10 Kasım 1880, Moskova.
4 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, tarihsiz, Moskova; Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Kasım 1880, Moskova.
5 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Kasım 1880, Moskova.
6 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, tarihsiz, Moskova.
7 Charles Longuet'den Jenny Longuet'ye, Kasım 1880, Moskova.
8 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Aralık 1880 pazar sabahı, Moskova.
9 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 10 Kasım 1880, Moskova.
10 *MECW*, Cilt 46, s. 61.
11 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Ocak 1881, Moskova.
12 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, Şubat 1881, Moskova.
13 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 13 Ocak 1881, Moskova.
14 Longuet'lerin Argenteuil'deki evi Thiers Bulvarı'ndaydı; buraya sonraki yıllarda Karl Marx Bulvarı adı verildi. Longuet, *Karl Marx*, s. 230.
15 Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, Nisan 1881, Moskova.
16 Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, 22 Nisan 1881, Moskova.
17 *MECW*, Cilt 46, s. 81.
18 *A.k.*, s. 81-82.
19 Kautsky'nin yayımladığı *Artı Değer Teorileri*, Marx'ın *Kapital, Cilt IV için hazırladığı malzemenin düzenlenmesiyle oluşturulmuştu*. Blumenberg, *Illustrated*, s. 159.
20 *KMIR*, s. 154-155.
21 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, 10 Kasım 1880, Moskova; Bernstein, *My Years of Exile*, s. 158.
22 *MECW*, Cilt 46, s. 82.
23 *A.k.*, s. 83.
24 *A.k.*, s. 89.
25 *A.k.*, s. 91.
26 *A.k.*, s. 96.
27 *A.k.*, s. 97.
28 *A.k.*, s. 106.
29 *A.k.*, s. 108.
30 Jenny Longuet'den Jenny Marx'a, Temmuz 1881, Moskova.
31 *MECW*, Cilt 46, s. 107.
32 *A.k.*, s. 109.
33 *A.k.*, s. 110.
34 *A.k.*, s. 116; Giroud, *Femme du diable*, s. 224.
35 *MECW*, Cilt 46, s. 124.
36 *A.k.*, s. 124, 132.
37 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 187.
38 Morton, *Home Rule*, s. 23.
39 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 427-429; Morton, *Home Rule*, s. 25.
40 Bax, *Reminiscences*, s. 73-74; Joseph Clayton, *The Rise and Decline of Socialism in Great Britain*, s. 9.
41 Shaw, daha sonra Marksizmden uzaklaştı. James W. Hulse, *Revolutionists in London*, s. 111.
42 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 159-160.
43 *MECW*, Cilt 46, s. 104.
44 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 134-135.
45 *A.k.*, s. 133.
46 *MECW*, Cilt 46, s. 133, 134-135.
47 *A.k.*, s. 475.
48 *MECW*, Cilt 46, s. 161; Liebknecht, *Karl Marx*, s. 43-44.
49 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 138-139.
50 *A.k.*, 139.
51 Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye, 31 Ekim 1881, Moskova.
52 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 158.
53 *KMIR*, s. 1.
54 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 58.
55 Eleanor Marx'tan Pytor Lavrov'a, 3 Aralık 1881, Moskova; Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye, 31 Ekim 1881, *IISG*; Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, 2 Aralık 1881, Moskova.
56 *MECW*, Cilt 46, s. 163; Bax, *Reminiscences*, s. 45.
57 Wheen, *Marx's Das Kapital*, s. 89.
58 *MECW*, Cilt 46, s. 157, 165.
59 *A.k.*, s. 156.
60 *MECW*, Cilt 24, s. 423-424; *REM*, s. 90.
61 *MECW*, Cilt 46, s. 164.
62 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 159.

43. Bölüm

Londra, 1882

> Lear: Var mı burada beni tanıyan biri? Ben Lear değilim. Böyle mi yürür Lear? Böyle mi konuşur? Gözleri nerede? Ya anlayışı kıtlaştı, ya zihni uyuştu – Ha! Uyanıyor muyum? Hayır! Biriniz söyleyemez mi benim kim olduğumu?
>
> *Soytarı: Lear'ın gölgesi.*
>
> *William Shakespeare*[1]

Elbette Marx gerçekten ölmemişti, ama ruh gibiydi; otuz sekiz yıldır yanında olan kadının verdiği huzur olmadan, kocaman evin içinde dolanan üzüntü dolu bir surete dönüşmüştü. Zaman zaman kalın siyah paltosunu sırtına, keçe şapkasını da kafasına geçirip dışarıdaki parkta ya da Heath'e doğru yürüyüşe çıkıyordu.[2] Bu yürüyüşlerin bir hedefi yoktu; Marx'ın yıllarca bel bağladığı harita gitmişti artık. Miyopluğu o kadar ilerlemişti ki, dönüşte kendi eviyle komşularınkini her zaman ayırt edemiyordu, ancak anahtar kilide uymadığı zaman yanlış yerde olduğunu fark ettiği oluyordu.[3] Engels ve Lenchen'le birlikte kızları da onu Londra'dan çıkarmaları gerektiği konusunda hemfikirdi. Tıpkı Musch'un ölümünden sonra Dean Sokağı'na olduğu gibi, Maitland Park da üzüntü dolu bir yer olmuştu artık. Marx burada asla sağlığını geri kazanamazdı.

Marx ise, güçsüz halinden endişelenmek şöyle dursun, huzuru bunda buluyordu. Doktorun talimatıyla bütün vücuduna iyot sürüyordu, bu da cildini epeyce yakıyordu. "Bu nedenle, sözünü ettiğim işlem ... şu anda tam ihtiyacım olan şey," demişti Jennychen'e. "Zihinsel acıya etkili tek bir deva var, o da fiziksel acı. Bir tarafa dünyanın sonunu koy, karşısına ise şiddetli diş ağrısı çeken bir adamı."[4] Çektiği üzüntüyü gizlemekte, öfkenin de ayrıca yardımı dokunuyordu. Longuet'nin Jennychen ve çocukları Fransa'ya götürmesi yüzünden Marx'ın ona karşı bir süredir kötü hisler besliyor olması mümkün, ama karısının Longuet'nin gazetesinde yayımlanan ölüm haberini okuyunca, bu husumet patlayarak büyük bir hiddete dönüştü. Jenny'nin ölümü dolayısıyla

kaleme aldığı yazıda Longuet, Marx Yahudi olduğu için Jenny'yle ikisinin evlenebilmek için aşmak zorunda kaldıkları zorluklardan söz etmişti. Marx, böyle bir önyargı olmadığını söyleyerek Longuet'yi tarihi baştan yazmakla suçladı. (Marx'ın kendisinin de tarihi baştan yazmaktan suçlu olması kuvvetle muhtemel, çünkü hiç şüphesiz böyle önyargılar vardı.) Bunun yanında yazıda onu sinirlendiren sayısız başka ayrıntı vardı, Avrupa basını bunları alıp tekrarlayacaktı. Jenny'nin hatırasını kirlettiği için, sözünü hiç sakınmadan damadına bir araba dolusu laf etmiş, Jennychen'e de, "Adımı *kendi* yazılarında bir daha asla geçirmezse Longuet'ye minnettar kalacağım," demişti.[5]

Marx, Nikolay Danielson'a *Kapital*'in ikinci cildi için ciddi olarak çalışmaya başlamayı umduğunu, çünkü bunu Jenny'ye ithaf etmek istediğini söylemişti.[6] Fakat tam bu sırada Meissner, birinci cildin Almancası için üçüncü bir basım yayımlama planını açıklamıştı, ki bu da doğal olarak Marx'ın güncel bir önsöz yazmasını ve başka değişiklikler yapmasını gerektirecekti.[7] Bu haber Marx'ın bütün hevesini kırdı. Kendisi *Cilt I*'e yeniden dönmekle hiç ilgilenmiyordu. Bu yüzden alışılmış olanın aksine, olabildiğince az değişiklik yaparak işin kalanını Meissner'a bıraktı.[8] Arkadaşları ve aile için, Marx'ın Jenny'nin kaybından ne derece etkilenmiş olduğunun en büyük göstergesi bu oldu. Eskiden olsa, bizzat satır satır üzerinden geçmeden eserinin yeniden yayımlanmasına asla izin veremezdi. Şimdiyse, sanki umurunda bile değilmiş gibi görünüyordu.

Marx'ın doktoru, iyileşmek için güneye, Cezayir'e gitmesini istiyordu, ama Marx o kadar büyük bir maceraya atılmaya hazır değildi; bunun yerine, yedi yıl önce Jenny'yle beraber ziyaret ettiklerinde bir cennet olarak tasvir ettiği Wight Adası'na yerleşti.[9] Viktorya Dönemi ailelerinde, kız evlatlardan birinin –genellikle en küçüğün– yaşlanmış olan anne babasına bakmak için evde kalması âdettendi.[10] Bu yüzden Marx, Lenchen ve Engels, Tussy'nin zamanını babasına ayırmasının çok doğal olduğu fikrindeydi. Fakat bu fedakârlık çağrısı, tam da Tussy'nin kendi adına bir şeyler yapmaya niyetli olduğu zamana denk gelmişti. Babasını ne kadar sevse de, yapmak istediği son şey hastabakıcı rolünü oynamaktı. Babasının isteğinin, başka bir Marx kadınının daha ömrünü ona teslim etmesi olduğunu düşünüyordu ve ayak diredi. Jennychen'e babasını her şeyden çok sevdiğini, bu yüzden kendisini bencil hissettiğini söylemişti, ama "sonuçta her birimiz kendi hayatını yaşıyor ... ne kadar istesem de, *bir şeyler deneme* arzumun üstesinden gelemedim. Ayrıca bağımsızlık fırsatı da kulağa çok hoş geliyor."[11] Tussy'nin başkaldırısının bedeli büyük olacaktı.

Kendi bağımsızlık ilanı üzücü derecede kısa sürmüş olan Jennychen, Tussy'nin bu isteğini herkesten iyi anlıyordu; bu yüzden, Lenchen'in kendisine Tussy'den çok daha iyi bakabileceği konusunda babasını ikna etmeye çalışmıştı.[12] Fakat Marx en küçük kızının kendisiyle gelmesinde ısrar etmişti ve böylece Tussy ve Marx, 29 Aralık'ta, ikisinin de gözünü korkutan bir yeni yılı birlikte karşılamak üzere Londra'dan ayrıldı. Hava ruh hallerine son derece uygundu:

Gece boyunca adada şiddetli rüzgârlar kamçı gibi şaklıyor ve uğulduyordu; gündüzleriyse hava soğuk, gökyüzü kurşun rengi oluyor ve bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Marx'ın öksürüğü burada düzeleceğine daha da kötülemişti. Laura'ya yazdığı bir mektupta, Tussy'nin neredeyse hiçbir şey yemediğini, asabi tiklerden ve uykusuzluktan mustarip olduğunu yazıyordu. Tussy bütün zamanını okuyup yazmakla geçiriyordu; "Görünüşe göre burada benimle sırf görev duygusuyla kalıyor, kendini feda eden bir kurbana benziyor."[13]

Kızının derdinin ne olduğu ve sebebi konusunda Marx'ın hiçbir fikri yoktu. Tussy, Jennychen'e son iki hafta boyunca toplam altı saat uyumadığını anlatarak, sonunda gerçek anlamda ruhsal çöküntü yaşamaktan korktuğunu yazmıştı. Bu endişesini arkadaşı Clementina Black'e yazdığı mektupta da açmış, o da Dollie Maitland ve Ernest Radford'a anlatmıştı. Tussy'nin çöküntünün eşiğinde olabileceğinden kaygılanan Dogberry Topluluğu, Lenchen'in onun yanına gitmesini istemişti, ama Lenchen Londra'dan ayrılamayınca Wight Adası'nda boy gösteren Dollie oldu. Dollie'nin gelişi, Tussy'nin hasta olduğuna dair Marx'ın aldığı ilk işaretti ve kızının bunu kendisi yerine arkadaşlarıyla konuşmuş olmasına kızmıştı. Tussy, kendisini açıklamaya çalışırken, ya ailesinin ihtiyacı varken hastalıktan medet umduğu için azar işiteceğinden ya da babasının kafasını onun sağlığına takacağından korktuğunu söylemişti, ki ikisinin de hiçbir faydası olmazdı.

> Ne Babam, ne doktorlar, ne de başka herhangi biri, beni bu hale getiren şeyin temelde *zihinsel kaygı* olduğunu anlamıyor. Babam benim bir işe girişmeden önce "dinlenmem" ve "kuvvetlenmem" gerektiğinden söz ediyor ve "dinlenme"nin ihtiyacım olan son şey olduğunu görmüyor – bekleyip durmak yerine belirli bir planım ve yapacak işim olsa "kuvvetlenmem" ihtimalinin daha yüksek olacağını da. ... Bir şeyler yapmak için belki de *son* şansım uçup giderken burada oturmak beni yarı yarıya delirtiyor.

Oyunculukta şansını denemek Tussy'nin hâlâ aklındaydı ve zamanının dolmakta olduğunu hissediyordu. O ay yirmi yedi yaşına basacaktı: "Beklemekle daha fazla vakit harcayabilecek kadar genç değilim –ve bunu *bir an önce* yapamazsam, denemenin hiçbir faydası olmayacak."[14] Kendisi için, "tamamen entelektüel bir hayat sürecek kadar akıllı değilim," ama "oturup hiçbir şey yapmadan duracak kadar kalın kafalı da değilim," diyordu.[15]

Tussy, Jennychen'in kendisini kurtarmasını istiyordu; Jennychen de bunu yaptı. Artık ailenin annesi oydu, başında ilgisini çekmek için bağırıp çağıran dört erkek çocuk bulunsa ve kendisi uzaklarda olsa da, İngiltere'de birbiriyle anlaşamayan ailesini sabırla yönlendirip tavsiyeler verecek güç ve zarafeti bulabildi. Önce Laura'ya bir mektup yazarak Tussy'nin durumunu ortaya serdi. Laura ile Tussy, barıştıklarını gösterme gayreti içinde, annelerinin ölüm döşeğinde bir arada bulunmuştu.[16] Fakat aralarındaki gerilim sürüyordu, bu yüzden birbirinden on dakikadan uzak olmayan iki kız kardeş arasında arabuluculuk yapmak, Argenteuil'deki Jennychen'e düşmüştü. Laura'ya Tussy'nin çok has-

ta olmasından korktuğunu yazıyor ve suçu kısmen Lissagaray'la bunca zaman sonra hâlâ çözülememiş olan ilişkisinde buluyordu: "O da kötü şeyler yapmış olsa dahi, kendisine her bakımdan çok daha fazlası yapıldı ve merhameti gerçekten hak ediyor. Sağlığının kendisine büyük zorluk çıkarabileceğini düşünsem de, ayağa kalkmak ve avunmak için yapabileceği en iyi şeyin tiyatro işinde şansını denemek olduğuna ikna olmuş durumdayım. O talihsiz ilişkisinin elinden aldığı huzuru ona ancak çalışmak, var gücüyle çalışmak geri verebilir."[17]

Jennychen bunun ardından babasına yazmıştı. Bu mektup artık mevcut değil, ama Marx mektubu aldıktan hemen sonra Engels'e, muhtemelen Jennychen'in yazdıklarını yansıtan bir not göndermişti. Bu notta Tussy'yi kendisine arkadaşlık etme görevinden salıvermek istediğini söylüyordu. "Bağımsız, aktif bir oyuncu olarak kendine ait bir kariyer yaratmak için yanıp tutuşuyor, ya da şu an öyle hayal ediyor ve bu durumu bir kez kabul ettikten sonra, onun yaşındaki biri için daha fazla kaybedecek zaman olmadığı konusunda şüphesiz çok haklı. Genç kızın, ihtiyar adamın 'hemşire'si olarak aile sunağında kurban edilmesini hiçbir zaman isteyemem."[18] Tussy, babasının fikrini değiştirmesinde kız kardeşinin parmağı olduğunu tahmin etmiş ve bu müdahalesi için ona yürekten teşekkür etmişti. Bunun yanında, yeni bir hayata başlama kararının bir parçası olarak, Lissagaray'la dokuz yıllık ilişkisine de son verdiğini açıklamıştı: "Uzun zamandır nişanı bozmak için karar vermeye çalışıyordum. Bir türlü yapamadım –kendisi bana çok yumuşak, nazik ve sabırlı davrandı– ama artık kararımı verdim. ... Sonunda cesaretimi toplayabildim." Tussy burada kararı için mektupta açıklayamayacağı bazı sebepler de bulunduğunun işaretini veriyordu, ki Marx aile adabında bu muhtemelen yeni biriyle tanıştığı anlamına geliyordu. "Ama artık bitti: Sıkı çalışarak daha anlamlı ve daha iyi bir hayat kurmak istiyorum. ... Yarın doğum günüm –ve önümüzdeki yıllar için aldığım kararların yarısını tutsam epey büyük bir iş başarmış olacağım."[19]

Tussy'nin krizi, Jennychen'in hassas aile meselelerinde annesinin halefi olarak verdiği ilk sınavdı ve bundan alnının akıyla çıkmıştı. Ocak ayının sonunda en küçük kardeşine gönderdiği mektupta şöyle diyordu:

> Bunca yıl bu ilişki yüzünden çektiğin acılar için üzgünüm ve gösterdiğin iradeden ötürü seni tebrik ederim. ... Seni çok iyi anlıyorum, çünkü kumaşım seninkiyle aynı. Eylemsizlik, senin için olduğu gibi, benim için de ölümle bir. Şimdi söylediklerimi okuyunca gülümseyeceksin; çok zaman, okuldaki işimin angaryalarını, tren yolunu, beni ev hayatının öldürücü bıktırıcılığından ve canından bezdiren mecburiyetlerinden uzaklara götüren hayat ve ilginç şeyler dolu sokakları özlüyorum.[20]

Jennychen, Tussy'nin özgürleşmesinden ve "bir kadının yaşayabileceği tek özgür hayatı –sanat hayatını– sürdürme ümitlerinden" ötürü çok mutlu olduğunu söylüyordu. Son olarak, emektar oyunculardan destek istemekten çekinmemesini tavsiye ediyordu. "İsmin her zaman bir ağırlığı vardır ve sen Marx adına sahipsin."[21]

Marx'ın doktorları, kışı Londra'da geçirmeyi kaldıramayacağına karar vermişti, ama güneydeki seçenekleri kısıtlıydı. İtalya'ya gidemezdi, çünkü burada tutuklanabilirdi. Pasaportu olmadığı için gemiyle Cebelitarık'a da geçemezdi. Doktoru Cezayir'e gitmesini istiyordu, ama buraya ulaşmanın tek yolu Fransa'dan geçen uzun bir yolculuk yapmaktı. Yine de Marx, yol üstünde Jennychen'e de uğrayabileceğini düşünerek sonunda bu seçenekte karar kıldı. Tussy, Argenteuil'e kadar ona eşlik edip sonra Londra'ya dönecekti.[22] Argenteuil'de, torunlarıyla oyalanmak bile Marx'ın sağlığında bir iyileşme sağlamamıştı, bu yüzden derhal Fransa'nın güneyine doğru yola çıktı. Hayret verici biçimde, Wight Adası'nda tepesinde dolaşan ve Londra'da üstünden hiç ayrılmayan kara bulutlar Marsilya'da da onu bekliyordu. Oraya vardığında saat gece ikiyi geçiyordu ve –paltosuna sarınmış tek başına yaşlı bir adam olarak– soğuk ve rüzgârlı bir tren istasyonuna sığınmak zorunda kalmıştı.[23] Engels'e "BAYAĞI DONUYORDUM aslında ... bulabildiğim tek çare 'alkol' olunca TEKRAR TEKRAR BUNA SIĞINDIM," demişti. Geceyi Marsilya'da geçirdikten sonra gemiyle Cezayir'e doğru açılmış, burada Longuet'nin, III. Napoléon döneminde Cezayir'e sürgün edilmiş ve Yargıtay hâkimliğine kadar yükselmiş bir arkadaşı onu karşılamıştı.

Memleketlileri Marx'ı sıcak bir şekilde karşılamıştı, ama zalim hava koşulları bir kez daha peşindeydi. Buharlı gemide, makinelerin ve rüzgârın gürültüsünden iki gece hiç uyumamıştı, Cezayir'de ise senenin en soğuk ve yağmurlu mevsimi yaşanıyordu. Vardığında "iliklerine kadar donmuş" vaziyetteydi. İçinde bulunduğu durumun zorluğunu Engels'e şöyle tarif etmişti: "Uyku yok, iştahım yok, kötü bir öksürüğüm var, kafam biraz bulanık ve ayrıca, koca Don Kişot gibi, zaman zaman *profunda melancolia* {derin hüzün} nöbetleri geçiriyorum." Hemen Avrupa'ya dönmeyi düşündüyse de, bir deniz yolculuğuna daha çıkmayı göze alamayacaktı. Bulunduğu yerin daha iç bölgelerine, Biskra'ya gitmeyi de düşünmüştü, ama bu yedi sekiz gün alırdı. Derken nihayet güneş yüzünü göstermiş ve başkent Cezayir'in dışında, Akdeniz'e bakan bir tepede kurulmuş bir otel bulup orada kalmaya karar vermişti. "Sabahın sekizindeki o manzara, Avrupa ve Afrika'nın harikulade bir karışımı olan o hava ve bitki örtüsü kadar büyülü bir şey yok." Ancak bu çok kısa süreli bir teselli olacak ve arkasından, dokuz gün süren şiddetli bir fırtına çıkacaktı. Marx, Londra'daki kalın paltosunun yerine biraz daha incesini almış ve insafsız rüzgâra boyun eğmişti.[24]

Oralı bir doktor, Marx'ı muayene edince durumundan endişeye düşmüştü. Yürüyüp konuşmasını yasaklamış, her gün vücuduna merhemler sürülmesi, cildindeki kabarcıkların neşterle patlatılması ve hareketsiz yatması yolunda talimat vermişti. Doktoru ciddiye alan Marx tam bir nekahet dönemine girmişti. Bu durumda anılarından başka gidecek yeri yoktu. Engels'e şöyle yazmıştı: "Aklıma gelmişken söyleyeyim, biliyorsun, duyguları ortalığa seren bir *pathos*'tan {aşırı duygusallık} benim kadar hoşlanmayan az bulunur; ama zih-

nimin büyük bölümünün, eşimin hatıralarına gömülmediğini söylersem de yalan olur; hayatımın en güzel kısmının kahramanı oydu!"[25]

Bedeni bunca ilgi görürken, dünyanın bu en büyük zihinlerinden biri zayıflama belirtileri göstermeye başlamıştı ve yetersizliklerini en iyi gören Marx'ın kendisiydi. Engels'e yazdığı bir mektupta, ancak geçerken değinircesine şöyle yazmıştı: "*Mon cher* {Azizim}, başka aile üyeleri gibi sen de yazım ve ifade hatalarımdan ve dilbilgisi zaaflarımdan hayrete düşmüş olmalısın; –o kadar dalgınım ki– ben bunları ancak iş işten geçtikten sonra fark ediyorum."[26]

Nisan ortasında rüzgâr hâlâ kesilmemiş, ama yağmurun yerini toz almıştı ve kızgın güneş tepede ateş gibi parlıyordu. Marx radikal bir adım atarak saçlarını kısacık kestirmiş ve sakalını tıraş ettirmişti; ama dünya o yabani halini unutmasın diye, yelelerini "Cezayirli bir berberin sunağına bırakmadan" önce bir fotoğrafını çektirmişti.[27] Marx'ın son resmi olan bu fotoğraf, bir zamanlar pek haşin olan bu adamın daha yumuşak bir sürümünü gösteriyordu. Altmış dört yaşına basmak üzere olan Karl Marx, artık ihtiyarlığa girmiş görünüyordu.

Sıcak ve toz Marx'ı yeniden öksürtmeye başlamıştı; kalır da yeni bir fırtına çıkarsa, dinene kadar oradan ayrılamayacağından korkuyordu. Bu kadar Afrika ona yetmişti, böylece 2 Mayıs'ta Monte Carlo'da karaya çıkarak Avrupa'ya dönmüş oldu. Monte Carlo'da aylardır yağmur yağmıyordu, ama talih bu ya, Marx'ın geldiği gün yağdı. Yine de keyfi oldukça yerindeydi; hiçbir şey olmasa bile kumarhanenin bir okuma salonu, içinde de Almanca, Fransızca ve İngilizce gazetelerden oluşan nitelikli bir seçki vardı.[28]

Marx, bir şeyler okumadığı zamanlarda kumar masalarına para saçmakta olan otel müşterilerini inceleyerek vakit geçiriyordu. Fakat bunların rulette galip gelme "bilimini" öğrenmek için uzmanlara para ödeyişini izledikçe, bu eğlencesi kısa zamanda tiksintiye dönüştü. Kafayı kazanmaya takmış olan bu topluluk, bir ellerinde kalem, kambur vaziyette oturup her gün deneyip her gün yenildikleri sistem hakkında bir şeyler karalıyordu. "Bir grup kaçığı izlemek gibi bir şey," demişti Marx.[29] Burada Alsace'lı bir doktorla da tanışmış, Marx'ın unvanındaki "doktor" ibaresi yüzünden, adam onu tıpçı zannetmişti. Bu yüzden son derece rahat konuşmuş, Marx'a göğüs zarı iltihabının nüksettiğini ve bronşitinin artık süreğen hale geldiğini söylemişti.[30]

Monte Carlo'da kalması için herhangi bir sağlık nedeni bulunmadığını gören Marx (zaten gittiği hiçbir yerde sağlığına iyi gelecek bir hava bulamamıştı), Argenteuil'e doğru yola çıktı. Jennychen'e geldiğini kimseye söylememesini rica etmişti, tam bir sükûnet istiyordu. "'Sükûnet'ten kastım 'aile hayatı,' 'çocukların şamatası', yani 'makroskobik' değil de çok daha ilginç olan o 'mikroskobik dünya'."[31] Ancak Marx'ın aradığı huzurlu masal dünyası aslında yoktu; hele Argenteuil'de hiç.

Tussy Londra'ya dönmek üzere Fransa'dan ayrılmadan önce, Lissagaray Paris'te görüşmek istemişti. Jennychen, Saint-Lazare Garı'na kardeşiyle birlikte gitmiş ve Marx'a ikisinin eski birer dost gibi davrandıklarını, herhangi bir kızgınlık ya da drama yaşanmadığını bildirmişti. Jennychen inanılmaz rahatladığını söylüyordu, çünkü "Lissagaray'ın dostlukları ve aşk ilişkileri genellikle ağız dalaşı ya da kavga çıkmasıyla biterdi." Kendisi de Lissagaray'a her zamankinden sıcak davranmıştı; "Kardeşimin kocası olma yolundaki planlarını gerçekleştirmediği için ona minnet duymaktan kendimi alamadım," diyerek bunu açıklıyordu. "Fransız kocalar en iyi durumda bile pek para etmez, kötü durumu ise hiç konuşmasak daha iyi."[32] Jennychen'in gözleminin gerisinde, kendi yaşadığı ev içi cehennemin hikâyesi yatıyordu. Longuet eve nadiren geldiğinden, Jennychen çocukların bakımına yardımcı olması için İngiltere'den genç bir kız getirtmişti. Fakat adı Emily olan bu kız, yanlarında kaldıkça gitgide kavgacı, saldırgan ve fütursuz bir hal almıştı. Son olarak tren bakım istasyonlarında sürtmeye başlamıştı; burada demiryolu çalışanlarını baştan çıkarmaya çalışıyordu. Jennychen buna bir son vermeye çalıştığında ise, kendisi işten çıkarsa başka kimse yanlarında çalışmasın diye Longuet'ler hakkında rezil söylentiler yaymıştı. Jennychen, Tussy'ye Emily'nin "aklını kaçırmış" olduğunu ve kendisini de deli ettiğini söylemişti.[33]

Böylelikle, pek bir yardım almayan Jennychen, eve ve çocuklara bakmak için gece gündüz çalışıyordu –fakat buna rağmen, elini hiçbir işe sürmeyen Longuet'nin evde olduğu her dakika ya bağırdığını ya da söylendiğini yazmıştı. Jennychen, kocası ikisine de gurur verecek bir kariyerin peşinden koşabilsin diye Fransa'ya taşınmıştı. Başlangıçta Clemenceau'nun gazetesi Longuet'nin makaleleriyle doluydu, ama 1882'ye gelindiğinde bunların sıklığı epey azalmış durumdaydı; Jennychen, Clemenceau'nun Longuet'nin çalışmalarına eskisi kadar ihtiyaç duymadığının, hatta belki artık bunları beğenmediğinin ortada olduğunu söylüyordu.[34] Gazeteden düzensiz bir para geliyordu ve daima borçları vardı; Longuet'nin annesi bu konuda Jennychen'i suçluyordu: Gelininin tembellik ettiğini ve bir işe girmesi gerektiğini söylüyordu. Longuet'nin kendilerini bu mali sıkıntılardan çıkarma konusunda pek acele etmediğini gören Jennychen, Tussy'ye tek seçeneğinin bulunduğu yerde ders verebileceği çocuklar bulmak ya da Londra'dan pansiyoner ve öğrenci olacak çocuklar getirtmeye çalışmak olduğunu söylemişti.[35] (Jennychen'in borçlu oldukları arasında Lenchen'le Freddy de vardı ve dediğine göre, bu onu bir suç işlemişçesine rahatsız ediyordu.[36])

Jennychen, Longuet'ye gönderdiği, üzerinde tarih olmamakla birlikte Longuet'nin deniz kıyısında, yakalandığı bir hastalıktan iyileşmekte olduğu sırada yazdığı anlaşılan bir mektupta kaygılarını açıklıyordu.

> Seni sıkıntıdan kurtarmak için canımı veririm, biliyorsun; ama onurumdan olmayı senin için bile kaldıramam. ... Dolayısıyla, sana bunca ıstıraba mal olan

> düzensiz yaşam biçimin, çalıştığın gazetede iyi bir konuma gelmeni de sağlamış değil! Bununla bile avunamıyorum. Sana bir kez daha, gerçeklere dosdoğru bakmanı ve bir gazeteci olarak yaşaman mümkün mü, yeniden düşünmeni söylemek zorundayım. ... Şimdi yanımda olsaydın sana bunları söylemeye belki de hiç cesaret edemezdim; bazen o kadar öfkeli oluyorsun ki... En çok da haksız olduğun zaman.[37]

Ümitsizlik ve hayal kırıklığında boğulan Jennychen, Laura'ya dertlerinden "nasıl olursa olsun" kurtulmaya can attığını yazmıştı. Argenteuil'de sürekli rüzgâr alan üç katlı bir eve sıkışıp kalmış durumdaydı ve kocasıyla arası gitgide açılıyordu; rüyalarında Londra'daki hayatı, metroyu {*Underground*}, Farringdon Sokağı'nı, yeni oyunların ve müzikli gösterilerin cafcaflı reklamları arasında Strand'in çamurlu yollarında yürüdüğünü görüyordu.[38] Tussy'ye "hayattan ne kadar bıktığımı anlatamam," diye yazmıştı, "zavallı çocuklar olmasa, şu son derece sıkıcı yaşamımı tez elden nasıl değiştireceğimi bilirdim."[39]

Üstelik, omuzlarında yeterince yük yokmuş gibi, Jennychen "söylemeye dili[nin] varmadığı kara talih"in eseri olarak bir kez daha hamile kalmıştı. Ayrıca ciddi bir hastalığı olduğundan korkmaya başlamıştı. "Zaman zaman içimden tuhaf bir ağrı yokluyor, sanki iltihabım ya da tümörüm varmış gibi –bir doktora gitmeye de hâlâ karar veremedim." Çocukları kucağına almak ya da merdivenleri inip çıkmak Jennychen için dayanılmaz bir eziyetti, o kadar ki, böylesi zorlanmalardan sonra yere yığılıyordu. "Bu arada, babam bu konuda hiçbir şey bilmiyor, sen de söyleme. Onu kaygılandırmaktan başka bir işe yaramaz."[40] Marx, Haziran'da Argenteuil'e geldiğinde, gerçekten de burada işlerin ne durumda olduğu hakkında en ufak bir fikri yoktu. Erken yatıyor, geç saatlere kadar uyuyor ve günün büyük kısmını, oğlanlarla birlikte yakındaki ormanlık ve bağlarda gezinerek geçiriyordu.[41] Lafargue'a göre, peşinden ayrılmayan genç ordusuyla birlikte Marx cennete düşmüş gibiydi.[42] Fakat Marx kısa süre içinde işlerin pek yolunda olmadığından şüphelenmeye başlamıştı. Fransa'ya döndüklerinden beri oğlanlar biraz azgınlaşmıştı, kısmen bunun sebebi Jennychen'in onları tek başına disiplin altına alamıyor olmasıydı. Longuet sık sık geceyi Paris'te geçiriyor, sabah eve döndüğünde ise doğruca yatağa gidiyordu.[43] Sürekli ağladığı için bebek Marcel'e, galeyana getiren çıkışlarıyla bilinen İrlandalı parlamento üyesinin ardından, Par ya da Parnell adını takmışlardı.[44] Edgar'a Wolf {Almanca, kurt} diyorlardı, çünkü on sekiz aylıkken çikolata zannettiği bir çiğ ciğer parçasını yerken yakalanmıştı.[45] Çetenin lideri Johnny parlak bir çocuktu; Marx onun can sıkıntısından yaramaz olduğunu söylerdi.[46] Harry ise hâlâ normal gelişim belirtileri göstermiyordu.

Temmuz'da Tussy ve Lenchen, kısmen Marx'la ilgilenmek, kısmen de Jennychen'e yardım etmek için yürekli iki süvari gibi Argenteuil'e geldi. Tussy'nin entelektüel hayatı çiçek gibi açmıştı. O ay University College'daki Robert Browning Topluluğu'nda bir ezbere şiir okuma gösterisi gerçekleştir-

miş ve o kadar başarılı olmuştu ki, topluluktan yaşı ilerlemiş bir kadın, şiirlerini kendisine okuması için Tussy'yi bizzat Browning'le tanıştırmak istemişti. Ayrıca bir akşam Leydi Wilde'ın evine davet edilmişti. Jennychen'e "Amerika'nın başına bela olan o ağzı gevşek ve edepsiz genç adamın, Oscar Wilde'ın annesi," diye anlatmıştı.[47] Dertlere gömülmüş olan Jennychen, küçük kardeşinin yaptıklarını duymaktan mutlu oluyordu: "Seni bütün kalbimle kutluyorum, en azından birimizin hayatını ocak başında yemek pişirmekle geçirmeyecek olduğunu düşünmekten ötürü çok sevinçliyim."[48] Artık özgür bir kadın olan Tussy, fiziksel olarak da çiçek açıyordu. Hastalık şikâyetleri bitmiş, sinir sistemi huzura kavuşmuştu. Çocukken nasıl mutlu idiyse, Argenteuil'e ablasına yardıma öyle enerji dolu olarak gelmişti.

Marx bile Jennychen'in tekrar hamile olduğunun artık farkındaydı ve onun sorunları kafasını meşgul etmeye başlamıştı. Ev sahibinin Jennychen'i kira için sıkıştırdığını görmüştü, ayrıca sağlığının da pek iyi olmadığını seziyordu. Marx, evdeki yükü biraz olsun azaltmak için Tussy'nin Johnny'yi Londra'ya götürmesini ortaya atmıştı, ama Longuet oğlunun Normandiya'da yaptıkları yaz tatilini kaçırmasını istemiyordu. Marx, Engels'e "Jennychen rahat bir nefes alacakmış ya da Johnny için iyi olacakmış; Longuet'nin zerrece umurunda değil," demişti. "Mösyö Longuet çocuk için 'hiçbir şey' yapmıyor, 'sevgisi', kendisinin burada bulunduğu kısa aralıklar sırasında gözünün önünden ayrılmasına izin vermemekten ibaret; Argenteuil'de genellikle sabahları yatakta geçirip öğleden sonra beşte yine Paris'e gidiyor."[49]

Sonuçta Longuet'nin itirazlarına karşın, Marx galip geldi. Lenchen ve Tussy, Ağustos'ta Johnny'yle birlikte Londra'ya doğru yola çıktı.[50] Kısa süre sonra Marx da yanında Laura'yla İsviçre'de kısa bir sağlık gezisine gitti. Laura ve Lafargue, Paul bir sigorta şirketinde iş bulunca o yıl yeniden Paris'e taşınmıştı. Ayrıca politikayla da meşgul oluyor, birtakım karışık savlara ve çözümlemelere dayandırdığı siyasi duruşu, yakın çalışma arkadaşı Jules Guesde tarafından "Marksist" olarak tanımlanmış bulunuyordu. Marx ise buna hiçbir biçimde bulaştırılmak istemiyordu; Lafargue'a, "Kesin bir şey varsa o da benim Marksist olmadığımdır," demişti.[51]

Lafargue Fransa'ya döner dönmez, hem politik sebeplerle hem de küstah görüldüğü için düşman toplamıştı. Onu eleştirenlerden bazıları becerilerini o kadar yetersiz görüyordu ki, yayımladığı gazete yazılarını aslında Laura'nın yazdığı yolunda söylentiler çıkarmışlardı. Lafargue ise eleştirilere gülüp geçiyor ve bilgiçlik taslamayı sürdürüyordu.[52] Kafasında kendisini Marx'ın müridi (ya da Marx'ın şaka yollu söylediği gibi "büyük bir kâhin"[53]) olarak görüyordu ve tek başına bunun kendisine sosyalist çevrelerin üst kademelerinde bir yer kazandıracağına inanıyordu. Sorun şu ki, kamuoyunda Marx'ın adı Komün'le birlikte anılsa da, fikirleri Fransa'da hâlâ neredeyse hiç bilinmiyordu. Lafargue'ın kelime dağarcığının dışında, Fransa'da henüz Marksizm diye bir şey yoktu.

Bekleneceği üzere, Lafargue'ın iş hayatıyla siyasi yaşamı birbiriyle uyuşmuyordu. Marx'la Laura'nın İsviçre'ye doğru yola çıktığı ay işini kaybetti.[54] Resmî gerekçe, şirketinin bir başka şirketle birleşmesiydi, ama işvereni Lafargue'ın çalışmasından da memnun değildi. İşi ve parası kalmayan Lafargue, Marx ailesinin bir geleneği olarak Engels'e yöneldi. General'e yolladığı neredeyse her mektupta, sanki laf arasında söylenmiş gibi, "beş kuruşsuz" olduğunu belirterek para istiyordu.[55]

5 Eylül günü, Longuet, Wolf ve Harry'yle Normandiya'ya gitmek üzere Argenteuil'den ayrılarak Jennychen'le küçük Par'ı baş başa bırakmıştı. Jennychen epey rahatlamıştı. Tek çocukla ev nihayet sessiz kalmıştı. Ayrıca, Longuet olmayınca kavga da yoktu.[56] Sükûnet on bir gün sürdü. 16 Eylül'de Jennychen bu kez bir kız çocuğu dünyaya getirdi. (Bebeği Longuet'nin Komün'den koruyucusu Dourlen doğurtmuştu.) Bebeğe Jenny adı verildi;[57] esmer teninden siyah saçlarına dek, her şeyiyle tam bir Marx'tı.

Haberler geldiğinde, Marx'la Laura hâlâ İsviçre'deydi. Hemen Paris'e dönmüşlerdi, fakat geldiklerinde Lafaragueların dairesi öyle büyük bir karışıklık içindeydi ki, Laura Engels'e şöyle yazmıştı: "Odalarımın içinde bulunduğu pislik ve dağınıklığı anlatmak için sözcükler yetersiz kalır. ... Bu sabah Argenteuil'e gidiyoruz. Paul'ün nerede olduğunu Tanrı bilir."[58] Marx'ın artık Aziz Paul diye dalga geçtiği[59] Lafargue, Guesde ile birlikte konuşmalar yaptıkları bir tura çıkmış; konuşmaları yüzünden, cinayet, talan ve kundakçılığa teşvikten haklarında tutuklama kararı çıkmıştı.[60] Marx'la Laura bunu bilmedikleri için Paul'ün dönüşünü beklememişlerdi. Argenteuil'e vardıklarında Jennychen hâlâ tek başınaydı. Yeni baba Longuet, Ekim'e kadar dönmeyecekti.

Anlaşılan o ki Marx, iki damadından da bıkmıştı. Longuet'den kişisel olarak nefret ediyor, Lafargue'ın ise siyasi açıdan arsız olduğunu düşünüyordu. Fikirleri her bakımdan kendinden önceki düşünürlerden devşirilmişken, Lafargue'ın, bunları çok değerliymiş gibi kendisinden alıntılar yaparak tekrarlayıp durması, onu özellikle öfkelendiriyordu. Engels'e gönderdiği bir mektupta Marx öfkeden köpürüyordu: "Longuet son Proudhon'cu, Lafargue da son Bakuninci! *Canları cehenneme!*"[61]

Jenny'nin ölümünün birinci yıldönümünde Marx yine Wight Adası'nda şifa bulmaya çalışıyordu. Giderken sadece ailesini değil, yazışmalarının tamamını da Engels'e emanet etmişti. Başka bir deyişle, devrim işini gerçekte Engels devralmıştı. Fakat bu yük omzundan kalktıktan sonra bile Marx huzura kavuşamamış, daha çok rüzgâr, daha çok yağmur ve kasvetten başka bir şey bulamamıştı. Aralık ortasında adalı bir doktor ona ev istirahati vermiş, böylece aile üyelerinden yine aile hakkında dinlediklerinden başka pek az haber almıştı.[62] Onun içindir ki, böyle bir tecrit halindeyken bile kendisinin bir ilham kaynağı olduğunu öğrenmek, onu özellikle mutlu etmişti. Tanınmış bir Rus iktisatçı,

yakın zamanda çıkmış kitabında, "Marksçı ekolün sosyalistleri"nden söz etmişti.[63] Marx, Laura'ya, "Hiçbir yerdeki başarım bana buradaki kadar mutluluk vermiyor; İngiltere'nin yanı sıra, eski toplumun gerçek kalesi olan bir güce zarar verebilmiş olmanın zevkini tadıyorum," demişti.[64]

Bu arada Laura ise, Engels'e, Jennychen'in sağlığı hakkında endişesinin gitgide arttığını yazmıştı.[65] Jennychen'in idrar yolu enfeksiyonu vardı, ama bunu hafife alma eğilimindeydi ve Laura, bunu ailesi için yaptığından kuşkulanıyordu.[66] Jennychen'in özel hayatına gelince, Laura durumu, "Jenny'yle buluşunca *La Belle France*'a {Güzel Fransa'ya} sövmekten başka bir şey yapmıyoruz," diyerek açıklıyordu.[67] Yine o ayın daha önceki bir gününde, Laura Paul'ün akşam yemeği için eve salata getirmesini bekliyordu, çünkü bütün günü yemek pişirmekle geçmişti ve canı güzel bir yemek yemek istiyordu. Fakat salatayı bir genç adam getirmiş ve Paul'ün tutuklandığı haberini vermişti. Laura Engels'e "İnsan başına ne geleceğini bir türlü kestiremiyor, burada bu şekilde yaşamak korkunç bir şey," demişti.[68]

Kasım ortasında Jennychen hâlâ yataktan kalkamıyordu. Bebeği emzirmeye karar vermişti, ama bunun hayatını "cehenneme çevirdi"ğini itiraf ediyordu.[69] Longuet artık bütün gün evde kalıp yardımcı olmaya çalışıyordu, ama Jennychen'in dediğine göre, bu, karışıklığı artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Evi ısıtmak için sobalarla doldurmuş ve Aralık sonuna gelindiğinde tuttuğu hizmetçi sayısı üçü bulmuştu. Jennychen'in düşünebildiği tek şey bunun kendilerine kaça patlayacağıydı; bu mecalsiz haldeyken böyle fazladan bir gerilime, ne ihtiyacı vardı, ne de bunu kaldıracak gücü.[70]

Jennychen'in durumuyla ilgili Marx'a aktarılanlar daima olumlu oluyor, kaygılanmanın onu kötü etkileyeceği korkusuyla haberler yumuşatılıyordu. Engels, Tussy, Laura ve Lafargue'ın ayrı ayrı yazdıkları, iyileşmek için yalnızca dinlenmeye ve tıbbi bakıma ihtiyacı olduğundan ibaretti. Fakat Marx'ın kafası henüz satır aralarını göremeyecek kadar bulanık değildi. Ocak ayının başında, kesilmeyen bir öksürük ve boğulma hissine tutulduğunu yazmıştı; bunu Jennychen için duyduğu endişeye bağlayarak[71] Engels'e şöyle demişti: "Gariptir ki bugünlerde her türlü telaş hemen gelip boğazıma sarılıyor."[72]

Aile, nihayet Jennychen'in kritik bir süreçten geçtiğini kabullenmişti. Lafargue ve Laura Argenteuil'e gitmiş ve Jennychen'in durumunu görünce afallamıştı. Jennychen zorlukla konuşup hareket edebiliyor, uyuşturucu almış gibi kendinden geçmiş görünüyordu. İç kanaması vardı, ama doktorlar sebebini bulamıyordu.[73] Marx'ın ilk dürtüsü Fransa'ya gitmek olmuş, ama bunun kızına daha fazla yük yaratacağından korkmuştu.[74] Zaten Laura Jennychen'in yanındaydı, Lafargue da "daha iyi olacağı kesin görünüyor," demişti. Gerçi Marx tıbbi konularda Lafargue'ı adam yerine koymayı çoktan bırakmıştı, ama Engels'e bu teşhisin kendisini rahatlattığını yazmıştı; belki de aksini düşünmeyi kaldıramayacağı için.[75] Yazdığı mektubu Engels'e 10 Ocak 1883'te postaladı. 11 Ocak'ta ise Jennychen ölmüştü.

1 William Shakespeare, *King Lear*, s. 30.
2 *KMIR*, s. 159.
3 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 155.
4 *MECW*, Cilt 46, s. 156.
5 *A.k.*, s. 157-158.
6 *A.k.*, s. 161.
7 *A.k.*, s. 158.
8 *A.k.*, s. 161.
9 *A.k.*, s. 184.
10 Flanders, *Victorian House*, s. 182.
11 Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye, 16 Ocak 1881, Moskova.
12 Jenny Longuet'den Karl Marx'a, 3 Aralık 1881, Moskova.
13 *MECW*, Cilt 46, s. 169.
14 Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye, 8 Ocak 1882, Moskova.
15 Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, Aralık 1881, Moskova.
16 Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, 2 Aralık 1881, Moskova.
17 Jenny Longuet'den Laura Lafargue, Aralık 1881, Moskova.
18 *MECW*, Cilt 46, s. 176-177.
19 Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye, 15 Ocak 1882, Moskova.
20 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 23 Ocak 1882, Moskova.
21 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, perşembe, Nisan 1882, Moskova.
22 *MECW*, Cilt 46, s. 184.
23 *A.k.*, s. 199.
24 *A.k.*, s. 213-215.
25 *A.k.*, s. 218.
26 *A.k.*, s. 227.
27 *A.k.*, s. 249.
28 *A.k.*, s. 253-254.
29 *A.k.*, s. 269.
30 *A.k.*, s. 262.
31 *A.k.*, 271-272.
32 Jenny Longuet'den Karl Marx'a, 24 Şubat 1882, Moskova.
33 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 23 Mart 1882, Moskova.
34 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 23 Ocak 1882, Moskova; Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 10 Haziran 1882, Moskova; Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 3 Mayıs 1882, Moskova.
35 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 3 Mayıs 1882, Moskova.
36 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 17 Mayıs 1882, Moskova.
37 Jenny Longuet'den Charles Longuet'ye, tarihsiz, Moskova.
38 Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, Mart 1882, Moskova.
39 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 10 Haziran 1882, Moskova.
40 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, Mayıs 1882, Moskova.
41 *MECW*, Cilt 46, s. 276; Longuet, *Karl Marx*, s. 234.
42 FE-PL, Cilt I, s. 82-83.
43 *MECW*, Cilt 46, s. 303.
44 Jenny Longuet'den Laura Lafargue'a, Temmuz 1881, Moskova.
45 *REM*, s. 258.
46 *MECW*, Cilt 46, s. 303.
47 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 154-155.
48 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 66-67.
49 *MECW*, Cilt 46, s. 303.
50 *A.k.*, s. 308.
51 *A.k.*, s. 356.
52 FE-PL, Cilt I, s. 88-89.
53 *MECW*, Cilt 46, s. 291.
54 FE-PL, Cilt I, s. 101; Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 4.
55 FE-PL, Cilt III, s. 479-480.
56 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 5 Eylül 1882, Moskova.
57 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 23 Eylül 1882, Moskova.
58 FE-PL, Cilt I, s. 100-101.
59 *MECW*, Cilt 46, s. 221; Derfler, *Founding of French Marxism*, s. 167.
60 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 5.
61 *MECW*, Cilt 46, s. 375.
62 *A.k.*, s. 394.
63 *A.k.*, s. 529 (notlar bölümü).
64 *A.k.*, s. 399.
65 FE-PL, Cilt I, s. 119.
66 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 8 Kasım 1882, Moskova.
67 FE-PL, Cilt I, s. 119.
68 *A.k.*, s. 117.
69 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 5 Eylül 1882, Moskova.
70 Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 8 Kasım 1882, Moskova; Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a, 30 Aralık 1882, Moskova.
71 *MECW*, Cilt 46, s. 419, 420.
72 *A.k.*, s. 425.
73 FE-PL, Cilt III, s. 479-480.
74 *MECW*, Cilt 46, s. 420-421.
75 *A.k.*, s. 421, 424.

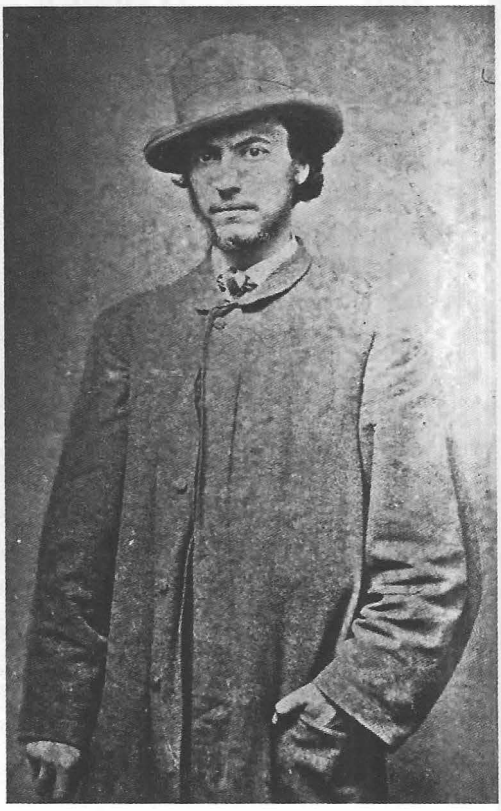
Jenny Marx, 1864, İngiltere; bu sıralarda eline geçen miras paralarıyla ilk kez rahatlayan ailesinin yeni hayatını kutladığı Brighton'da. (IISG, Amsterdam)

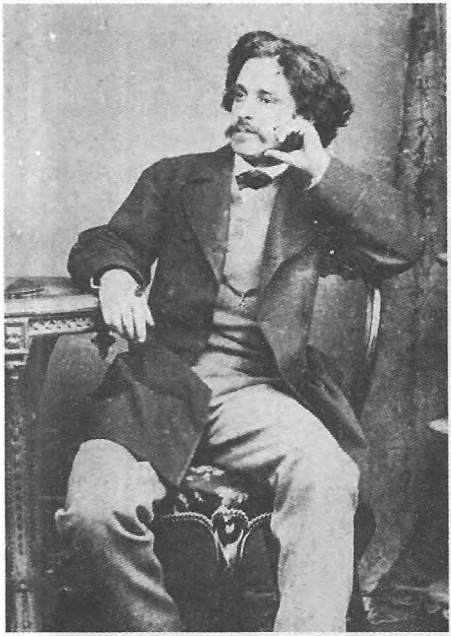
Eleanor Marx yaklaşık on beş yaşındayken; bu sırada hem kendisi hem de ailesi Fransa'nın 1870'te Prusya'yla girdiği savaşa ve 1871 Paris Komünü'ne dikkat kesilmiş durumdaydı. (IISG, Amsterdam)

Marx'ın kızları, Jenny (ayakta) ve Laura, 1865 civarı; bu dönemde babaları ve UİB, daha genç bir takipçi kuşağını evlerine çekmeye başlamıştı. (IISG, Amsterdam)

Fransız gazeteci Charles Longuet, tahminen 1871; Paris Komünü'ne katıldığı gerekçesiyle uğradığı kovuşturmadan kurtulmak için Fransa'dan kaçarak Londra'ya geldiği yıl. (IISG, Amsterdam)

Paul Lafargue, tahminen 1866; UİB'ye üye olmak için Londra'ya gelip Marx'ın kızı Laura'yla tanıştığı sıralar. (IISG, Amsterdam)

Hippolyte-Prosper-Olivier Lissagaray (tarihsiz). Savunduğu radikal siyaset yüzünden ailesi tarafından dışlanmış bir kont olan bu Fransız gazeteci, Eleanor on yedi, kendisi otuz dört yaşındayken, Eleanor Marx'la gizlice nişanlandı. (David King Koleksiyonu, Londra)

Gustave Flourens (tarihsiz). 1870'te Paris'ten kaçtıktan sonra Marx'ların evine geldi. Bir asker ve düşünce insanı olarak Marx kadınları, özellikle Marx'ın en büyük kızı Jenny tarafından çok seviliyordu. (IISG, Amsterdam)

Friedrich Engels, emekli olmasının ardından, 1870'te, UİB'yi yürüten Marx'a katılmak için Londra'ya taşınmıştı ve Paris Komünü'nün ardından başlayan mülteci akınıyla uğraşmada yardımcı oluyordu. (David King Koleksiyonu, Londra)

Lizzy Burns, on beş yaşından beri Manchester'daki bir fabrikada çalışan bir işçiyken (ablası Mary'nin 1863'teki ölümünden sonra) Engels'le yaşamaya başladı. Radikal bir İrlanda milliyetçisi ve Fenian'dı. 1878'de, ölmeden önceki gece Engels'le evlendiler. (IISG, Amsterdam)

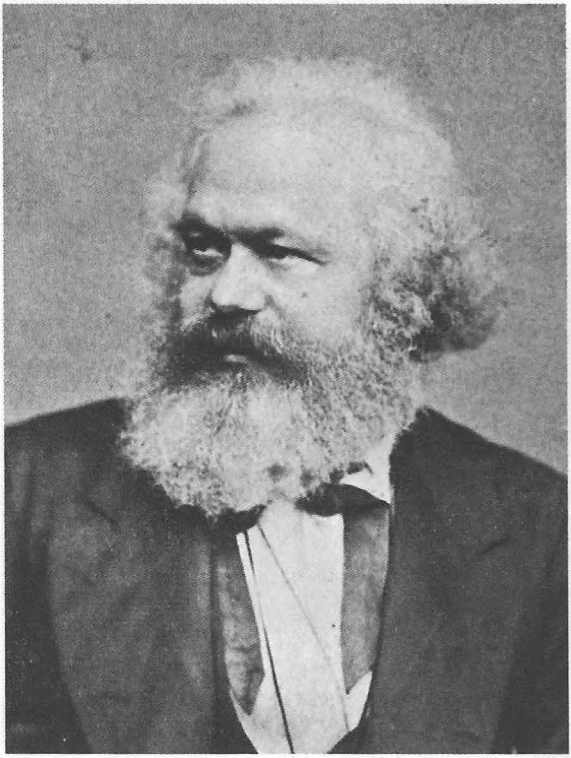
Bu fotoğraf, birçok kitapta yanlış bir şekilde Helene Demuth'un portresi olarak belirtilmiştir. Ancak bir Rus araştırmacı, fotoğrafın Lizzy Burns'ün yeğeni Mary Ellen Burns'e ait olduğunu ve 1875'te Heidelberg'de çekildiğini ortaya çıkardı. Zaten fotoğraftakinin Helene olması mümkün değildir; bunun başka sebepleri de olmakla birlikte asıl sebebi, 1875'te kendisinin elli beş yaşında olması. Oysa fotoğraftakinin genç bir kadın olduğu açıkça belli. (IISG, Amsterdam)

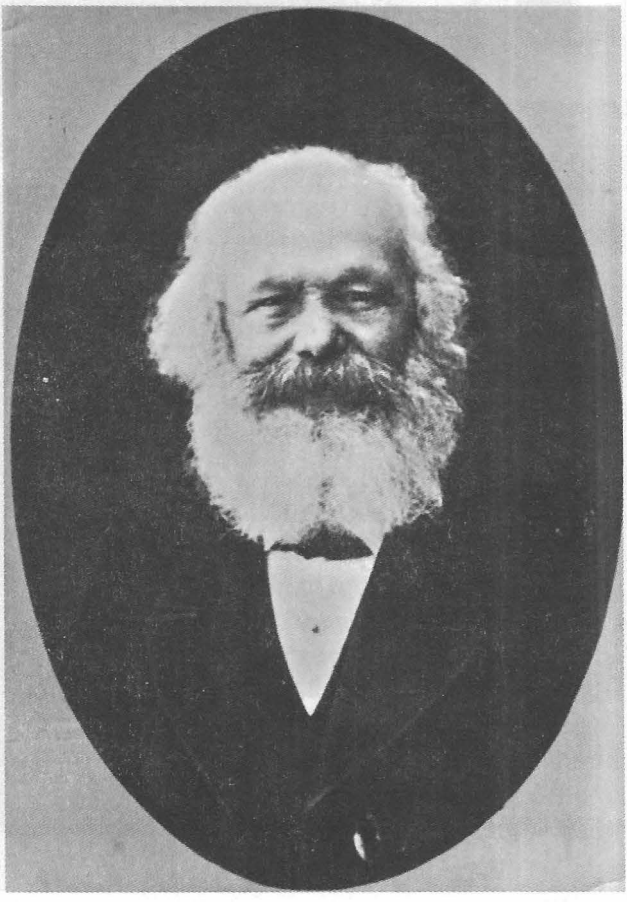
Charles ve Jenny Marx Longuet, 1880 yılında, Ramsgate'te. Yeni Fransız hükümeti eski Komün üyelerine af çıkardıktan sonra, Charles Fransa'daki hayatına dönmek üzere hazırlıklarını yaparken. (David King Koleksiyonu, Londra)

Jenny Marx'ın son fotoğrafı, 1881'de kanserden ölmeden kısa bir süre önce çekilmişti. (IISG, Amsterdam)

Marx, 1881 civarı; bu sırada sağlık ve aile sorunları hayatına egemen olmuş durumdaydı. (IISG, Amsterdam)

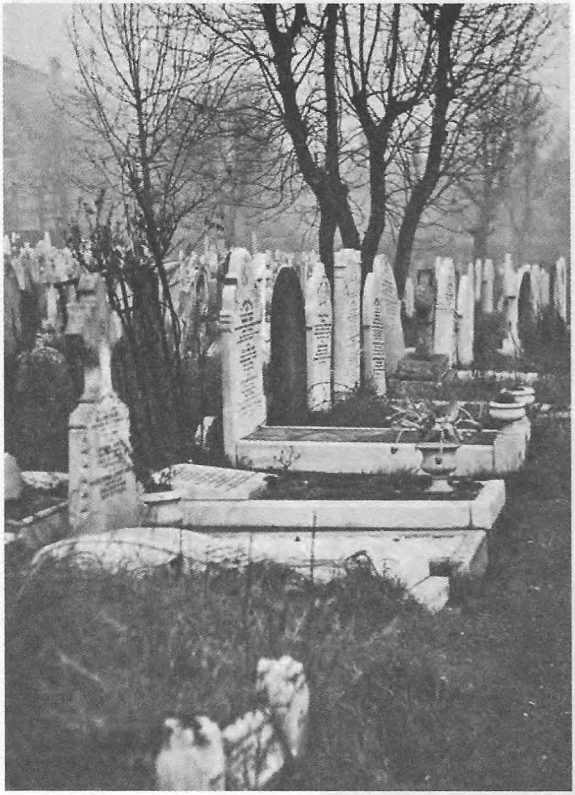
Marx'ın son fotoğrafı. Sağlığına kavuşmak ve karısı Jenny'nin ölümünün acısını hafifletmek için seyahat ederek geçirdiği 1882 yılında, Cezayir'de. (IISG, Amsterdam)

Wilhelm Liebknecht (solda ayakta), Edward Aveling ve Eleanor Marx-Aveling, 1886'da Birleşik Devletler'de konuşma yapmak üzere çıktıkları gezi sırasında. Aveling'in, lüks harcamalarını işçilerin ödemesini beklemekle itham edilmesi üzerine, gezi bir skandalla bitmişti. (IISG, Amsterdam)

Laura Lafargue, 1882'den 1911'deki ölümüne dek, babası ve Engels'in eserlerini çevirerek Fransa'da kocasıyla birlikte sessiz bir hayat sürdü; üç çocuğunun ölümünü hiçbir zaman atlatamadı. (David King Koleksiyonu, Londra)

Marx, karısı Jenny, torunları Harry ve Helene Demuth, Londra'daki Highgate Mezarlığı'nda, aynı aile mezar taşının altına gömülmüştü. Aile, Marx'ı anmak için basit bir mezar taşının (baştan dördüncü, önünde vazo ve çiçekler bulunan mezar) yeterli olduğunu düşünmüştü. (IISG, Amsterdam)

1956'da Komünist Partisi, bugün Londra'daki Highgate Mezarlığı'nda bulunan ve Marx, karısı Jenny, kızları Eleanor, torunları Harry ve Helene Demuth'un kemiklerini muhafaza eden bir anıt dikti. (IISG, Amsterdam)

44. Bölüm

Londra, 1883

> Yaşadığı çağa yön vermeye kalkışan kişi, her şeye kavuşabilir ve her şeyi kaybedebilir; çünkü olan her şey ona aittir.
>
> *Honoré de Balzac*[1]

Jennychen'in Ölümünü bildiren telgraf Maitland Park'a gönderilmişti. Marx ise hâlâ Wight Adası'nda olduğundan, bu felaketten haberi yoktu; söyleme görevi kendisine düşen Tussy, adanın güney kıyısındaki Ventnor'a gitmek için derhal Londra'dan yola çıktı. Tren ve feribotla yaptığı dondurucu kış yolculuğu boyunca, bu haberi vermenin en iyi yolunun ne olabileceğine karar vermeye çalışmıştı: Babasına götürdüğü şeyin, onun ölüm fermanından başka bir şey olmadığını hissediyordu. Fakat oraya vardığında Tussy'nin tek kelime etmesi gerekmedi; Marx onun neden geldiğini bir bakışta anlamıştı. Ağzından "Jennychen'imiz öldü," cümlesi dökülüvermişti. Tussy'ye hiç beklemeden Fransa'ya gidip çocuklarla meşgul olmasını söyledi. Tussy onunla kalmasının daha iyi olduğunu öne sürdüyse de Marx bunu dinlemedi bile. Böylece, Ventnor'da en fazla yarım saat kalan Tussy, oradan Argenteuil'e gitmek üzere Londra'ya döndü.[2]

Marx, Jennychen'in cenazesine katılmadı. Otuz sekiz yaşındaki kızı Fransa'da toprağa verilirken Marx, Engels ve Lenchen birlikte Londra'da yas tutuyordu. Engels, bu kadar kısa süre içinde bir başka Jenny Marx için ölüm yazısı yazmak zorunda kalacağını hayal bile etmemişti, ama Paris'te doğduğu günden itibaren onların hareketiyle birlikte büyümüş ve en karanlık günlerinde onlarla birlikte cefa çekmiş olan bu evladın arkasından methiyesini kaleme almak yine ona düşmüştü. Jennychen'i utangaçlık derecesinde içe kapanık biri olarak tarif etmiş, ama "gerektiğinde birçok erkeği kıskandıracak bir akıl ve enerji sergilediğini" belirtmişti. Engels, Britanya'nın hapsettiği İrlandalıların salıverilmesi için Jennychen'in yaptıklarından ve Luchon'da tutuklanışından da söz etmişti; Jennychen bu sırada Flourens'in mektubunu bir kitabın içine sokuşturarak gizlemeyi akıl etmişti: "Bu mektup belki hâlâ oradadır. ... Proletarya

onunla birlikte yürekli bir savaşçıyı kaybetti. Avrupa ve Amerika'daki yüz binlerce işçinin üzüntüsünü paylaştığını bilmek, acılı babası için en azından bir teselli olacaktır."[3]

Marx karısının ölümünden sonra gelen başsağlığı mesajları için minnet duymuştu, ama kızı için gelenlere bakamadı bile. Jenny'nin kaybının açtığı yara henüz tazeyken, bu darbe fazla büyüktü. Dünyanın birçok yerindeki arkadaşlarından mektup gelmiş, ama Engels gönderenlere Marx'ın bir şey yazamayacak kadar hasta olduğunu ve kısılan sesi yüzünden güç bela konuştuğunu söylemişti. Londra, kışı geçirebileceği en kötü yerdi, fakat bu perişan haldeyken orada kalmak zorundaydı. Engels'le Lenchen, çevresinde dört dönseler de, hiçbiri onu hayata yeniden katılması için ikna edemiyordu.[4]

Engels, Laura'ya uykusuz geçirdiği geceler yüzünden babasının zihinsel açıdan çöktüğünü, yalnızca katalog ve roman okuyabildiğini söylemişti. Lenchen'in yeni yemekler pişirmede edindiği ustalığa rağmen, bir şeyler yemesi için onu bir türlü kandıramıyorlardı. Marx'ın tercih ettiği öğün, bazen içine biraz rom ya da kanyak kattığı bir iki bardak sütten ibaretti.[5] Engels, Amerika'daki bir arkadaşına, Jennychen'in ölümünden sonra Marx'ın ciğerlerinde, zaten hep sorunlu olan nefes alıp verişini iyice zorlaştıran bir iltihap oluştuğunu söylemişti.[6]

14 Mart günü öğleden sonra, Engels on yıldan uzun bir süredir her gün yapmayı âdet edindiği üzere Marx'ın evine yürürken, havada buz gibi bir ayaz vardı. Jennychen'in ölümünden beri, Engels o son köşeyi dönmekten nefret eder olmuştu; her seferinde perdeleri kapalı bulmaktan korkuyordu.[7] Bu kez de öyle değildi. Ama Lenchen kapıyı açtığında gözyaşları içinde, Marx'ın çok zayıf durumda olduğunu söylemişti. "Benimle gelin," demişti, "yarı uykuda." Engels onun peşinden yatak odasına çıkınca, Marx'ı, ateşin yanındaki koltuğunda uyurken buldu; hayatının çok büyük kısmı için hayal bile edilemeyecek bir lükstü bu. Ama Marx uyumuyordu, ölmüştü.[8]

"İnsanlık bu aklı kaybettiğinden beri artık daha yoksul –gerçekten de, insanlığın onunla övünebileceği en önemli akıldı bu," diye yazmıştı Engels, UİB üyesi olan New Jersey'deki bir arkadaşına. "Proletarya hareketi yoluna devam edecek, ama şimdi odak noktasını kaybetmiş durumda. ... Nihai zaferin kazanılacağına kuşku yok, fakat anayoldan ayrılmalar, geçici ve mevzii sapmalar ... şimdi hiç olmadığı kadar çeşitlenerek artacak. Eh, yaşayıp göreceğiz –yoksa biz niye buradayız ki?"[9]

Karl Marx, altmış beş yaşındaydı.

Marx'ın 17 Mart 1883'te Highgate Mezarlığı'nda yapılan cenazesine on bir kişi katılmış ve onun Jenny'nin yanında toprağa verilişine tanıklık etmişti.[10] Öldüğünde, ailesi onun göğüs cebinde üç resim bulmuştu: Babası, Jenny ve Jennychen. Engels, bu resimleri Marx'ın tabutunun içine bırakmıştı.[11]

Ardından, iki yıldan kısa bir süre içinde Marx ailesinin üçüncü bir üyesinin ardından methiye konuşması yapmak gibi üzücü bir işi yerine getirmişti. Bu konuşma için yazdığı bir taslakta şöyle diyordu: "Topu topu on beş ay önce, çoğumuz, kocaman yürekli ve asil ruhlu bir kadının son istirahat yeri olacak bu mezarın başında toplanmıştık. Bugün bu mezarı, kocasından geriye kalanları teslim etmek için yeniden açtırdık."[12] Marx'ın tabutunda iki kırmızı çelenk vardı;[13] Engels, tabutun etrafını saran küçük gruba, dostunun uzun kariyerini ve dünya tarihindeki yerini anımsattı.

"Gerçekten de, kendisini tanımladığı gibi, bir devrimciydi o," demişti. "Yaşamının gerçek anlamı, ücretli emekçi sınıfının, mevcut kapitalist iktisadi üretim sisteminin zincirlerinden kurtulması için verdiği mücadeleydi. Bu yolda, bugüne dek, ondan daha etkin bir savaşçı görülmedi." Yaptıklarının aşkın niteliği daha şimdiden ortadaydı: "Çalışmalarının bu bölümü için gösterdiği çabanın doruk noktası, 1864'ten 1872'ye kadar lideri olarak tanındığı Uluslararası İşçi Birliği oldu. Birlik bugün görünürde dağılmış olsa da, Avrupa ve Amerika'daki tüm uygar ülkelerde, işçiler arasında sonsuza dek sürecek kardeşçe bir birlik bağı kurulmuştur."[14]

Marx sadece bir eylemci değildi, diye devam etti Engels, çığır açan bir kuramcıydı da.

> Darwin nasıl organik doğanın gelişim yasasını keşfettiyse, Marx da insan tarihinin gelişim yasasını keşfetti: Bugüne dek bir ideoloji perdesinin gözlerden gizlediği, insanın siyaset, bilim, sanat, din vs. ile uğraşabilmek için önce yemek, içmek, barınmak ve giyinmek zorunda olduğu basit gerçeği; dolayısıyla, belli bir halkın ya da belli bir çağın, öncelikli maddi araçlarının üretiminde, bunun sonucu olarak da iktisadi gelişmede ulaştığı düzeyin, söz konusu halkın ya da çağın devlet kurumlarının, hukuk kavramlarının, sanatının ve hatta dine dair fikirlerinin, üstünde yükseldiği temeli oluşturduğu...
>
> Ama hepsi bu kadar da değil. Marx, ayrıca, günümüzdeki kapitalist üretim biçiminin ve bu üretim biçiminin yarattığı burjuva toplumunun özel hareket yasasını da keşfetti. Artık değerin keşfiyle, daha önce hem burjuva iktisatçıların hem de sosyalist eleştiricilerin hepsinin, karanlıkta el yordamıyla çözmeye çalıştığı sorunun üstüne bir anda ışık tutulmuş oldu.[15]

Engels, Marx'ı "Çağının en nefret edilen ve en çok kara çalınan adamı," sözleriyle tanımlıyordu. Hem mutlakiyetçi, hem cumhuriyetçi hükümetler tarafından sınır dışı edilmişti. "İster muhafazakâr, isterse aşırı demokratik olsun, burjuvalar ona çamur atmak konusunda birbiriyle yarışıyordu. O ise bütün bunları üstündeki toz gibi silkeler, ancak gerçekten zorunlu olduğunu hissettiğinde cevap verirdi." Yine de, bunca yıl marjinalleştirildikten sonra, "şimdi öldüğünde –Sibirya madenlerinden Kaliforniya'ya kadar, Avrupa ve Amerika'nın her yerinde– milyonlarca devrimci işçi yoldaşının sevgisi, saygısı ve yasıyla uğurlanıyor. Şunu da söyleyeceğim ki, kendisi pek çok muhalif edinmiş olabi-

lir, ancak kişisel tek bir düşmanı bile yoktu."[16] Bu son cümlenin abartılı olduğuna şüphe yok. Aralarındaki husumet siyasi farklılıklardan kaynaklanmış olsa bile, Marx pek çok kişisel düşman edinmişti. Cenaze törenindeki düşük katılım bile, en azından görünürde, Engels'in sözünü ettiği "milyonlarca" yoldaşı doğrular nitelikte değildi; fakat methiye sona yaklaştıkça, Marx'ın yüreği üzüntü ve inançla dolu eski dostu, öngörülü bir kehanette bulundu: "Adı gibi eserleri de çağlar boyunca yaşayacak!"[17]

Marx'ın ölüm haberini ilk veren Reuters olmuştu, fakat –Marx hakkında basında çıkanların birçoğu gibi– Argenteuil'de öldüğünü bildiren bu ilk haber de doğru değildi.[18] Marx'ın Londra'da öldüğü kesin olarak ortaya çıktıktan sonra bile, İngiliz basını bu bilgiyi, ancak bir *Times* muhabirinin bunu Paris'teki sosyalist bir gazeteden aktarmasıyla öğrenmişti.[19] Bundan on iki yıl önce, Komün haberleri ardı ardına yağarken Marx'ın adı baş sayfadaydı, oysa 1883'te, ölümünün pek bir haber değeri yoktu.

Marx ölmüş olsa da, fikirlerinin onunla birlikte toprağa gömülmemesini sağlamak, Engels ve Marx'ın iki kızına düşüyordu.

1 Honoré de Balzac, *Lost Illusions*, s. 60.

2 Liebknecht, *Karl Marx*, s. 160.

3 *MECW*, Cilt 24, s. 460-461.

4 *MECW*, Cilt 46, s. 434.

5 *A.k.*, s. 440-441.

6 *MECW*, Cilt 46, s. 456; *REM*, s. 346.

7 Friedrich Engels, *The Fourteenth of March 1883*, s. 21; FE-PL, Cilt I, s. 121. (19. yüzyıl İngilteresi'nde biri ölünce cesedi evde kalır, yas tutulduğunu belirtmek için perdeler indirilir ve cenaze töreni bitene dek açılmazdı. Flanders, *Victorian House*, s. 32.)

8 *MECW*, Cilt 24, s. 476.

9 *MECW*, Cilt 46, s. 462-463.

10 Wheen, *Karl Marx*, s. 382; Robert Payne, *Marx*, s. 500. (Marx, Jenny ve torunları Harry'nin yattığı mezarın baş tarafında, basit bir düz taş vardı. Engels ve ailenin geri kalanı, Marx'ın eserlerinin yeterli bir anıt olduğunu ve daha görkemli bir işarete ihtiyaç bulunmadığını düşünmüştü. *MECW*, Cilt 47, s. 17. Highgate Mezarlığı'nda bugün bulunan kocaman mezar taşı, 1956'da Komünist Partisi tarafından yerleştirildi.

11 *REM*, s. 256-257.

12 *MECW*, Cilt 24, s. 463.

13 *REM*, s. 348.

14 *MECW*, Cilt 24, s. 464.

15 Engels, *The Fourteenth of March 1883*, s. 11-13; *REM*, s. 348.

16 *MECW*, Cilt 24, s. 469; *REM*, s. 350.

17 *MECW*, Cilt 24, s. 469.

18 *The Coming Nation*, 18 Mart 1911, Greensburg, Indiana, s. 8; Raddatz, *Karl Marx*, s. 272.

19 Berlin, *Karl Marx*, s. 206.

VII. KISIM

MARX'IN ARDINDAN

45. Bölüm

Londra, 1883 Bahari

Ölüm, ölenin değil, kalanın felaketidir.

Epikuros[1]

Engels, 25 Mart Günü, Laura'ya Lenchen'in, Marx'tan kalan kâğıtlar arasında yaklaşık beş yüz sayfalık bir elyazması taslağı bulduğunu haber vermişti. *Kapital, Cilt II*'ydi bu. "Basıma ne kadar hazır olduğunu ya da başka neler bulacağımızı henüz bilmediğimiz için, şimdilik bu güzel haberi basına duyurmasak daha iyi olur."[2] İki hafta sonra, *Cilt III*'ün de bir taslağı bulundu. Marx hayattayken çalışmayı ne kadar ilerlettiğini kimse tam olarak bilmiyordu. Sürekli tamamlamak üzere olduğunu söylese de, bitirme tarihi o kadar sık ileri atılmıştı ki, bir serabı andırır olmuştu. Engels, "Çalışmasının ne aşamada olduğunu bize söylemekten daima kaçınırdı," diye hatırlıyordu; "insanlar bir şeyin hazır olduğunu anladı mı, yayıma izin verene kadar başının etini yiyeceklerini biliyordu."[3]

Engels, buldukları malzemeyi incelerken içerik açısından epey geliştirildiği, fakat dil ve üslup açısından son haline getirilmediği kanaatine varmıştı. Örneğin, *Cilt II*'nin taslağı gündelik konuşma dili, bayağı espriler ve iç içe geçmiş farklı dillerde ifadelerle doluydu: "Fikirler, yazarın beyninde geliştiği şekliyle kâğıda dökülüvermiş. ... Ayrıca bir de yazarın meşhur el yazısını bazen kendisinin bile okuyamadığı gerçeği var."[4] Bu zorluklara rağmen, elyazmasının durduğu yerde tozlanmasına izin vermek söz konusu değildi. Yayımlanmak zorundaydı. Marx'ın ölümü hareketin tepesinde bir boşluk yaratmıştı, ancak ölümünün ardından onun ve Engels'in yazılarının yayımlanması, gelişmekte olan sosyalist partilere bir yol haritası ve pusula sunmuş olacaktı. Genç takipçileri, Marx'ın kuramlarını yanlış yorumlamaya ve hareketin tarihini baştan yazmaya koyulmuştu bile.

Bu yeniden değerlendirme girişimlerinin kimisinde "iyi yürekli" Marx, "şeytan" Engels tarafından yoldan çıkarılırken, bir diğerinde roller tersine dönüyordu.[5] Amerika'daki Alman siyasi göçmenlerden biri, partiyi güçendireceğini düşünerek Marx'ın takma adı Mohr'u bir makale metninden çıkarmak isteyince, Engels ve aile üyeleri buna kahkahalarla gülmüştü. (Sanki hareketin

lideri, bir takma ada sahip olacak kadar insan olursa, sosyalist bir efsanede olması gereken itibar eksilirmiş gibi.) Engels, üniversite günlerinden beri Marx'ı tanıyan herkesin ona Mohr dediğini söylemişti. "Olur da ona başka bir adla seslensem bir sorun olduğunu düşünürdü."[6] Engels'e gelince, kendisinden dilekte bulunan biri adını Dr. Engels olarak yazmakta ısrar edince, Engels bunu kibar fakat kesin bir tavırla düzelterek, "İzninizle söyleyeyim, ben "doktor" değil, emekli bir iplik imalatçısıyım," demişti.[7]

Bu arada, cenazeyi takip eden günlerde Engels arkadaşlarını ağırlarken, Londra emniyetinden bir polis, evin civarında rutin devriyeye çıkıyordu. Engels, bunu Laura'ya "Biz burada viski hakkında tartışırken, geri zekâlılar belli ki dinamit ürettiğimizi sanıyor," diyerek anlatmıştı.[8]

Marx'ın yazınsal varlığının vasiliğini Engels'le Tussy birlikte üstlenmişti. Böylelikle, Lenchen'in de yardımıyla, kendilerini notlar, defterler, elyazmaları, mektuplar, gazeteler ve sayfa kenarlarına Marx'ın fikirlerini not düştüğü kitaplarla dolu kutulara boğazlarına kadar batmış durumda buldular.[9] Marx arkasında sözünü etmeye değecek bir para bırakmamıştı: Bütün malvarlığı 250 sterlin tutuyordu.[10] Fakat çalışma odası, bütün bir ömür harcanmış çabaların ürünüyle doluydu ve bunları düzenlemek hem zaman, hem de kararlılık istiyordu. Tussy, Engels ya da Burns kardeşler hakkında eleştiriler içerebilecek eski aile mektuplarını Engels'ten kaçırmak konusunda kararlıydı. Laura'ya şöyle yazmıştı: "Sevgili Generalimizin, canını acıtabilecek herhangi bir şeyi görmesine engel olmak için çok büyük bir dikkat gösterdiğimi söylememe gerek yok. Hatta özel mektupların tamamını kaldırsam iyi olacak. Bunlar sadece bizi ilgilendirir."[11] Marx artık yoktu, ama sevdikleri, hâlâ hayatlarını onu muhafaza etmeye ve korumaya adıyordu.

Ne var ki, Tussy'nin artık ilgilenmesi gereken bir hayatı daha vardı. 1883 Mart'ında sanatkâr hevesleri bulunan otuz üç yaşında bir hayvanbilim (zooloji) doktoru olan Edward Aveling'le Tussy'nin, tam olarak ne zaman tanıştığı belli değil. Yolları birçok yerde kesişmiş olabilir; Aveling, Britanya Müzesi Okuma Salonu'ndaki gruptandı, 1880'de Tussy'nin de destek vermek için sokak eylemlerine katıldığı İrlandalı Toprak Ligi üyesini savunmak için bir konuşma yapmıştı ve Tussy'nin okul yönetim kurulu seçimlerinde bir kadın aday için düzenlenmekte olan kampanyaya katıldığı sırada, Aveling de adaylardan biriydi. Hatta, Longuet'yle aynı dönemde King's College'da ders vermişti ve Londra'daki alternatif gazetecilik dünyasının da bir parçasıydı.[12] Shakespeare'den politikaya, politikadan sekülerliğe, Tussy'nin ilgilendiği her alana Aveling de bir şekilde bulaşmıştı. Ayrıca, ve belki de en önemlisi, George Bernard Shaw'a göre Aveling'in idolleri Shelley, Darwin ve Marx'tı.[13]

Aveling'e kalırsa ikisi, on yıl önce, Tussy annesi ve babasıyla birlikte Aveling'in bir dersine girdiğinde tanışmıştı.[14] Ama tarihin, Edward Aveling'in

ağzından aktarılmış herhangi bir bilgisine güvenmek zordu, çünkü kendisi hakkında kesin olarak bilinen bir şey varsa o da iflah olmaz bir yalancı olduğuydu. Ayrıca kadınları cezbetme konusunda çok maharetliydi ve bu da sosyal çevresindeki pek çok erkeğin hayranlığını kazanmasını sağlıyordu. Shaw, Aveling'de "kertenkele suratı ve gözleri" olduğunu söylerdi.[15] "Ürkütücü ... çirkin, hatta tiksindirici," bir tip olarak tasvir ediliyordu. Çağdaşlarından biri, "Aveling kadar kötü görünen biri daha olamaz," demişti.[16] Fakat aynı zamanda şu da denirdi ki, karşısında Londra'nın en yakışıklı adamı da olsa, gözüne kestirdiği herhangi bir kadını baştan çıkarmak için kendisine bir yarım saat yeterdi.[17] Tussy'nin en yakın arkadaşlarından, geleceğin seksoloğu Havelock Ellis, Aveling için şöyle demişti: "Erkeksi bir havası ve entelektüel bir enerjisi vardı, dışadönük kendindenliği sayesinde daha tatsız olan bazı özelliklerini ilk bakışta gizleyebiliyordu."[18] Daha önce, göz alıcı bir kadın olan sekülarizm savunucusu Annie Besant'la birlikteydi; 1883 yılına gelindiğindeyse Tussy'ye göz koymuştu. Buna karşılık Tussy âdeta büyülenmişti; bir arkadaşına "içimdeki kadınsılığı dışarı çıkardı. Karşı koyamayacağım bir şekilde ona doğru sürüklendim," diyerek Aveling hakkında itirafta bulunmuştu.[19] Hatta o kadar ki, başka birçok kadını korkutup kaçırabilecek bir engeli görmezden gelmeyi tercih etmişti: Aveling evliydi. *Hem* İrlandalı, *hem* Fransız olduğunu söyleyen bu adam (yani Tussy gibi bir kadının koşarak kurtarmak isteyeceği, iki kat mağduriyete sahip biri), görünen o ki, hiçbir zorluk çekmeden kısa sürede Marx'ların arasına sızmayı başarmıştı.[20]

Marx'ın kâğıtları arasında yapılan araştırmalarda *Cilt II*'ye ait bir değil, birçok taslak ve farklı düzeyde olgunlaştırılmış binlerce sayfalık metin bulunmuştu. Cesareti kırılmak şöyle dursun, Engels bu görevi "bir gönül işi" olarak anıyordu, çünkü bu sayede eski yoldaşıyla bir kez daha birlikte çalışmış olacaktı. 1848'deki ekibin kendisi dışında geriye kalan son üyesi, Cenevre'de bulunan Johann Becker'e şöyle demişti: "Son birkaç gündür 1842-1862 arasındaki mektupları gözden geçiriyorum. Eski günlerin gözümün önünden geçişini izlerken her şey, hasımlarımızı çatlatırcasına eğlendiğimiz o günler, sanki birer birer yeniden canlandı. Eskiden yaptığımız şeylerin birçoğuna kahkahalarla gülmekten gözlerim yaşardı; sonuçta mizah duygumuzu yok etmeyi başaramadılar."[21]

Ancak bu projeden aldığı bütün zevke rağmen, Engels'in yardıma ihtiyacı vardı. Yalnızca Marx'ın kuramsal çalışmalarının yayımlanması için sorumluluk üstlenmemiş, aynı zamanda çığ gibi yağmakta olan yazışmaların da altından kalkmaya çalışıyordu. Mektup üstüne mektup geliyor, yayımlanmış metinler için çeviri, geçmişteki yazılar üzerine açıklama ya da harekete dair tavsiye talep ediyordu. Hatta bir İngiliz yayıncı *Kapital, Cilt I*'in İngilizcesini basma niyetini açıklamıştı; bu hiç şüphesiz bir zafer, ancak aynı zamanda büyük bir yüktü. Engels, Marx'ın karınca duasını andırır yazısını çözmek için gecesi gün-

düzüne karışmış bir vaziyette günbegün çalışıyor, artık gözleri de bundan nasibini alıyordu. Tussy Engels'in yardımına hazır olsa da, elindeki zamanı işi, öğretmenliği ve Aveling'le birlikte editörlüğünü yaptığı iki küçük gazete arasında bölmek zorundaydı.[22] Üstelik ibre giderek Aveling'e doğru kaymaktaydı.

Sosyolog ve iktisatçı Beatrice Webb, Tussy'yle o bahar Britanya Müzesi'nde tanışmıştı; günlüğünde onu "Hoş görünümlü biri; dağınıklığı göz alıcı olan bir giyimi, sağa sola uçuşan kıvırcık saçları var. Hayat ve cana yakınlık dolu olan biçimli gözler, bunun dışında, çirkin hatlar ve ifade, uyarıcılar ve uyuşturucularla sürdürülen heyecanlı, sağlıksız bir hayatın belirtilerini gösteren bir cilt." Webb, Tussy'ye bayılmıyordu. Özellikle din konusunda onunla tartışmanın hiçbir yararı olmadığını söylemişti: Tussy, İsa'yı beğenmiyordu, çünkü çarmıha gerilmeden önce acı lokmanın kendisinden esirgenmesi için dua etmişti; bu da onun gözünde İsa'nın kahramanlıktan yoksun olduğu anlamına geliyordu. Webb, Tussy'den kendisine sosyalizmi açıklamasını istemiş, fakat Tussy buna karşı çıkarken Webb'in anlattığı kadarıyla "Bu, benim ondan bütün mekanik teorisinin kısa bir formülünü istememe benziyor," demişti.[23] Tussy'nin alışılagelmiş karakterine pek uymayan bu kibir, kimilerine göre Aveling'in kendisi üzerindeki etkisinin gitgide arttığının korkutucu bir göstergesiydi.

Tussy'nin yardımına bel bağlayamayan Engels destek için Laura'ya yönelmişti. Onu ikna etmek için Laura'nın çok boş zamanı olduğunu ve bu sayede, Londra'ya geçici olarak yeniden yerleşme fırsatını yakalayacağını söylemişti: Paul bir önceki sonbahar, Marx'la Laura İsviçre'deyken yaptığı bir konuşma yüzünden sonunda tutuklanmıştı.[24]

Lafargue'ın hapishaneye uzanan yolu epey büyüklenmeye sahne oldu. Olay çıkaran konuşmanın gerçekleştiği, Paris'in güneyinde bulunan Montluçon'dan mahkeme celbi gelince Guesde'le ikisi bunu görmezden gelmişti. Usule uygun olarak haklarında yakalama kararı çıkmış, fakat Lafargue ancak tren biletinin ücreti ödenir ve konuşması için büyük bir salon tahsis edilirse mahkemeye çıkacağını söylemişti. Ardından sulh yargıcına açık bir mektup yazarak yaptığı toplum eleştirisini Jonathan Swift'in hicvine benzetmişti.[25] O sırada hayatta olan kayınbabası Marx bile onunla açıkça dalga geçmiş,[26] kendisiyse Aralık ayında tutuklanıp yaklaşan duruşması için salıverilmişti. Lafargue'ın mahkûmiyet hükmü, Mart ayında Marx'ın Londra'daki cenazesine katıldığı sırada verilmişti.[27] Bunun üzerine Fransa'ya dönmüş, temyiz başvurusu işe yaramayınca Mayıs 1883'te, altı ay yatmak üzere Batı Paris'teki Latin Mahallesi'nde bulunan meşhur Sainte-Pélagie hapishanesinin yolunu tutmuştu.[28]

Sainte-Pélagie ziyareti, kendisine saygısı olan her Fransız devrimci için neredeyse bir mecburiyetti. Lafargue'la Guesde, siyasilerin bulunduğu kanada yerleştirilmiş (Laura buraya Prensler Bölümü diyordu) ve kendi eşyalarını getirmelerine izin verilmişti. Lafargue, bir masayla çalışma koltuğunu taşıtmış ve karısının, kendi elleriyle pişireceği veya yakındaki bir *café*'den getirtecekleri

öğle yemeğinde her gün kendisine eşlik etmesini talep etmişti.[29] Laura, Engels'e mahkûmların iştahının "moral bozucu derecede güçlü," olduğunu söylemişti; "Her sabah saat on buçuk gibi, yarısı pişmiş, yarısı çiğ erzak –öğle ve akşam yemeği için gerekli malzemeler– dolu bir sepetle kapıya gidiyorum." İçeri gizlice bir şişe kanyak sokmuş, "iyi kalpli parti erkekleri" de şarap, puro, pipo ve tütünle katkıda bulunmuştu.[30]

Engels, bunu Lafargue'ın emin ellerde olduğu ve Laura'nın Londra'da çok daha iyi işler yapabileceğinin göstergesi olarak yorumluyordu. Fakat Laura, şaka yollu da olsa, oradan ayrılırsa "iki büyük adamın" fazlaca küçüleceğinden korktuğunu söylemişti.[31] Ne var ki, bu iki mahkûm için beslediği kaygının, Londra'ya gelmek istemeyişinin gerçek sebebini gizliyor olması da mümkündü. Engels'in Tussy'yi Marx'ın eserlerinin müşterek vasisi olarak göstermesi Laura'yı çok rahatsız etmiş, hele Tussy'nin İngiliz bir yayıncıyla *Kapital*'in çevirisi hakkında konuştuğunu, çeviriyi yapacak olanın da Engels'in avukat arkadaşı Sam Moore olduğunu duyunca iyice öfkelenmişti.[32] Laura, Engels'in de görünüşte onayıyla, Tussy'nin, babalarının yazınsal mirasının tek vasisi olmaya çalıştığından şüpheleniyordu.

Laura için mesele para değil, adaletti. Laura bütün hayatını –hatta çocuklarını da feda ederek– babasının çalışmalarına adamıştı, dolayısıyla onun entelektüel mirasıyla bağının kesilmesinin doğru olmadığını düşünüyordu. Engels'e öfke dolu bir mektup yazarak babasının, ikisi İsviçre'deyken, *kendisinin* Enternasyonal'in bir tarihini yazmasını ve *Kapital*'in İngilizceye çevrilmesi işini üstlenmesini istediğini söylemişti. Babasıyla ikisi, yılbaşı geçtikten sonra bu konuda çalışmak için Wight Adası'nda bir araya gelmeyi planlamış, ama gelişmeler bu planı olanaksız kılmıştı: "Jenny'nin ölümünden sonra babamı görmek istediğimi belirttiğimde, bana gelişimin onu telaşlandıracağı söylendi. Tussy'nin gelmemi isteyen mektubu, ölümünün ertesi günü elime ulaştı." Marx'ın hayattaki iki kızından sadece birinin edebî vasisi olarak belirlenmesine gelince, bu konudaki kızgınlığı sayfayı yakacak gibiydi: "Babam sağ olsaydı, ... en küçük kızını seçmek şöyle dursun, en büyük ve en sevdiği kızını bile diğerlerini dışarıda bırakarak tek edebî vasisi olarak seçmezdi; eşitlik aşkı, buna izin vermeyecek kadar büyüktü."[33]

Engels'in cevabı ise Laura'yı sakinleştirememişti. Eserlerinin ne şekilde ele alınması gerektiğiyle ilgili olarak Marx'ın direktiflerini kendisine aktaranın Tussy olduğunu ve bu konu konuşulurken Lafargue'ın da odada bulunduğunu yazmıştı. Ayrıca Marx'ın yasal temsilcisi olarak Tussy'nin seçilmesinin, İngiliz hukukunun gereği olduğunu belirtmişti. Kız kardeşler arasında kesinlikle yeni bir çekişme yaratmak niyetinde olmadığını söyleyerek hoşnutsuzluğunu dile getirmiş, ikisinin, kendisiyle değil, birbiriyle konuşmasını önermişti. Kendi adına Engels, Lenchen'ın fikrini almıştı.[34] Böylelikle, Engels, Marx'ın siyasi ve kuramsal çalışmalarının bütün yüküne ek olarak, aile içi düşmanlıkların da

mirasçısı olmuştu. Sonuç olarak, son kırk yıldır nadiren hasta olmuş bu adam, her taraftan üstüne binen sorumluluklarla birlikte, süreğen bir rahatsızlık teşhisiyle bir ay yatak istirahatine mecbur edilmişti.

Marx, hayatı boyunca, yazılarında tarihî olayları yakalama konusunda hep geç kalmıştı. *Komünist Manifesto*, 1848 ayaklanmaları üzerinde etki yaratamayacak kadar geç bir tarihte basılmıştı. *Fransa'da İç Savaş*'ın Komün'le aynı zamana denk gelmesi planlanmıştı, fakat ancak yenilgisinden sonra yayımlanabildi. En meşhur olanı ise, 1851'de, *Kapital*'i beş hafta içinde bitirip kapitalizmin bir zaferi olarak görülen Birinci Dünya Fuarı'na bir cevap sunmuş olacağı yolundaki öngörüsüydü –verdiği tarihi on altı yıl kadar geçirdi. Fakat başka bir açıdan, Marx'ın fazla erken geldiği de söylenebilirdi. *Kapital*'in Fransızcasının yayımlanması ve eseri hakkında 1881'de Bax'ın kaleme aldığı değerlendirme, büyük bir ilgi dalgasının başlangıcıydı; 1884 yılı sona ererken Britanya'da kök salmış olan üç sosyalist örgütün en az ikisi, Marx'ın fikirlerine yaslanıyordu. Tussy, bu yeni hareketin merkezindeydi. O ve hareketin pek çok genç üyesi, Paternoster Sokağı'ndaki St. Paul Katedrali'nin yanında bulunan, zamanında Bax'ın Marx değerlendirmesinin çıktığı *Modern Thought* {Çağcıl Düşünce} dergisine ev sahipliği yapan sıkışık ofiste toplanıyordu. Ocak 1884'te dergi *To-Day* {Bu-Gün} adlı sosyalist bir yayın haline geldi. Tussy aynı zamanda *Progress* {İlerleme} adında bir dergi için hem yazıyor, hem yazı topluyordu; editörlüğünü Aveling'in yaptığı *Progress,* aynı şekilde, sosyalist bir yayına dönüşmüştü.[35] Aynı ay, Hyndman da *Justice* {Adalet} adıyla kendi sosyalist gazetesini çıkarmaya başlamıştı.[36]

Tüm bu yayınların doğuşunda, tam da bu zamanda Britanya'da yükselen genel bir hoşnutsuzluk ve Marx'ın ölümünden üç gün sonra Parlamento'ya yapılan bir dinamit saldırısıyla beraber (saldırıyla Marx'ın ölümü arasında bir ilişki yoktu) Londra'da başlamış olan çarpıcı bir bombalama dalgası da etkili olmuştu. 1883'te iki patlama daha gerçekleşmişti; bunların ikisi de metro sistemini hedef alıyordu. 1884 yılı da patlamalarla açılmıştı: Ocak ayında Euston Durağı'nın yakınındaki tünelde patlayıcı bir düzenek bulunmuş, Şubat'ta ise bir diğeri Viktorya Durağı'nda infilak etmişti. Bu bombaların İrlandalı radikallerin işi olduğundan şüpheleniliyordu, fakat ekonomik sıkıntı yüzünden başkentte –hatta bütün ülkede– büyümekte olan gerilimin de bir işaretiydi.[37] Parlamento'nun oy kullanan insan sayısını beş milyona çıkarmasıyla her üç erkekten ikisi oy kullanabilir hale gelmiş olsa da, bu hak genişlemesi alt sınıflar için hiçbir şey değiştirmedi. Oy sandığına kaç kişi giderse gitsin, yaşamlarında somut bir iyileşme olmamıştı ve destek için hükümet dışında dayanaklar aramaya başlamışlardı. Birçoğu, kendilerine, hükümet içi ve dışı kapitalist çıkar odakları tarafından emekçilerin sosyalizme geçiş yolu olacağı kaygısıyla bakılan sendikalara yönelmişti.[38]

İlginçtir ki, Marx'ın kapitalizme karşı giriştiği uzun erimli taarruzun başlangıcının üzerinden otuz yıl geçtikten sonra, fikirlerini kavramak, Tussy'nin çevresindeki aydınlar için bile hâlâ zordu. Elli yaşında bir mimar, sanatçı, şair, romancı ve toplumsal reformcu olan William Morris, *Kapital*'i Fransızca anlamaya çalışmış, ama işin ekonomi kısmında boğulmuştu.[39] Ne var ki, artık değeri kavrayamamış olsa da, bakınca bir sistemin çürümüş olduğunu görebildiğini söylüyordu: "Soygunun yolu ister adına artık değer denen şey olsun, ister serflik, isterse açıktan eşkıyalık, bence bunun hiçbir önemi yok. Sistem tamamıyla korkunç ve katlanılmaz durumda. ... Aylak sınıfın zengin, çalışan sınıfın ise yoksul olduğunu ve ayrıca zenginin, yoksulu soyduğu için zengin olduğunu bilmek, benim için yeterli bir ekonomi politik bilgisi. Ben bunu biliyorum, çünkü gözlerimle görüyorum."[40] Morris, Hyndman'ın ekibine katılmış, böylece kısa süre sonra Tussy'yle birlikte çalışmaya başlamıştı. *Kapital* sayesinde sosyalizme kazandırılmış olan George Bernard Shaw da ekipteydi. "Karl Marx beni adam etti," diyordu.[41] (Shaw'ın *To-Day*'deki işi, boş kalan sayfaları kimsenin yayımlamadığı romanlarından bölümlerle doldurmaktı.[42]) Engels bunlara "alaca bulaca topluluk" diyor, fakat arkasından şöyle ekliyordu: "Eh, bu da bir başlangıç."[43]

Maitland Park'ta Marx'ın geride bıraktığı kâğıtlar üzerinde yapılan çalışmalar sürüyordu, fakat evin kalan son iki sakini hayatlarının yeni aşamasına geçmeye hazırdı. Eylül 1883'te Tussy, Bloomsbury'de Britanya Müzesi'ne yakın bir daire tutmuş, Lenchen ise Engels'in yanına taşınmıştı. Engels, evini onun idare edecek olmasından ötürü çok sevinçliydi. Lizzy'nin ölümünden sonra, Pumps evin yarı-resmî sahibesi olmuş, fakat o da evlenip iki çocuk doğurmuş ve başka bir yere taşınmıştı. Engels'in yanında hizmetlilerden başka kadın kalmamıştı; üstelik ona göre, Marx'ın ömründen geriye kalanları anlamada kendisine en çok yardım edebilecek kişi, kendisi dışında bu hayatı en iyi bilen kişi olan Lenchen'di.

Tussy, uzun zamandır hasretini çektiği bağımsızlığa kavuşmuştu. Para için Engels'e bel bağlamamaya kararlıydı, bu yüzden öğretmenlik, yazma, araştırma gibi her türlü işi kabul ediyordu –birkaç kuruş kazanmasını sağlayacak ne olursa. 1883 güzünde, Laura'yla ikisi, yayımlanmasından tam on altı yıl sonra *Kapital*'den gelen ilk telif gelirini aldılar. İşlemi ve paranın paylaştırılmasını Engels üstlenmiş ve Meissner'den aldığı yirmi sterlini Tussy, Laura ve Longuet'nin çocukları arasında üçe bölmüştü.[44] Çok küçük bir para da olsa, alıcılar son derece memnun olmuştu –hem simgesel, hem de maddi değerinden ötürü. Lafargue'ın sözleriyle, Marx çocukları "cebi delik" tiplerdi, özellikle kendisi ve Laura. Paul'üin sosyalist gazetelere yazmaktan ve Marksist sosyalizm propagandası yapmaktan başka işi yoktu ve her ikisi de ona metelik kazandırmıyordu.

En azından, solcu bildiri ve protestolarının izleyici kitlesi büyüyordu. İngiliz işçiler arasında mevcut olan hoşnutsuzluk, tarım sektörünün dahi acı çektiği Fransa'da, bunun birkaç katı daha fazlaydı. Ticaret ve ulaşımdaki geliş-

meler sayesinde Fransız pazarları Rusya ve Birleşik Devletler'den gelen tahıl ve etle dolup taşıyor, bu ise yerli çiftlik ürünlerinin fiyatını dörtte bire varan oranda aşağı çekiyordu.[45] Serbest ticaret yüzünden imalat da etkileniyordu: Alman oyuncakları Fransa'yı istila etmişti; tıpkı Almanya ve Belçika'dan gelen mobilyalar gibi. Paris'te geleneksel bir endüstri olan yapma çiçekler bile, Almanya ve İngiltere'den ithal ediliyordu.[46]

Fransa'da aynı zamanda genel bir sınai bunalım baş göstermiş, pek çok işçinin işini kaybetmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Mart 1883'te, yani Marx'ın öldüğü ay, Paris'te işsiz kitleler sokaklara taştı. Öfkeli ve ayaklanmış durumdaki işçi sınıfı, bir dizi grev gerçekleştirdi. Öfkelendikleri şey yalnızca düşük ücretler ve uzun çalışma saatleri değil, aynı zamanda, yoksulların iş için kapısında yığıldığı maden ve fabrikalarda mecbur bırakıldıkları insanlık dışı yaşama koşullarıydı. İşçiler için yapılmış tahta kulübeler suyu, ısıtması ve ayakyolu olmayan barakalardan ibaretti. Ancak hayvanların kalabileceği bu kulübelerde aileler kalıyor, daha iyi bir yere güçleri yetmediği için birkaç kuşak tek çatı altına sığışıyordu. Yeterli beslenme bir lükstü, tıbbi bakım ise duyulmamış bir şeydi. Patronlar sosyalist propagandanın işçi kamplarına sızmasından korktuğu için, işçilerin sendika kurmasına izin verirlerse –onlara göre bu, iki şeytan icadından ehvenişer olanıydı– bunun sosyalizmin çekim gücünü azaltacağını hesaplıyordu. Ancak bu sendikaların yalnızca çalışma saatleri ve ücretler gibi iktisadi konuları ele almasını ve yaşam koşulları gibi toplumsal meselelere dokunmamasını şart koşmuşlardı.[47]

Fransız işçilerle kapitalist işverenler arasındaki gerilim yükselirken, Lafargue'la Guesde Mayıs'tan Ekim'e kadar Sainte-Pélagie'de kalmıştı. Lafargue'ın parmaklıklar ardında geçirdiği süre bir eğlence olmuştu. Günlerini Kıbrıs şarabıyla sarhoş olarak geçirmiş, lütfedip kabuksuz ıstakoz yemiş (böylesi daha proleterceydi) ve parti yoldaşlarına tavşan ya da bıldırcın gibi av eti getirtmişti. Ama canı sıkılıyordu; Engels'e "Duvarların asap bozucu bir etkisi var," demişti.[48] Laura, Paul'ün kendini çok iyi hissetmemeye başladığını yazmıştı, ama bunun çok fazla yağlı ördek ve kümes hayvanı yemekten olduğundan şüpheleniyordu.[49]

Paul'ün hapiste olduğu sırada Laura'nın hayatı ise pek eğlenceli geçmiyordu. Montparnasse yakınında taşınmış oldukları dairenin, üstünde bulunduğu Port Royal Bulvarı, en iyi ihtimalle özgür aşk taraftarı olan, ama Laura'ya daha çok fahişe gibi gözüken insanlarla doluydu. Lafargue'ların dairesiyle komşularınınkini ayıran tek şey incecik bir tahta perdeydi –yani ne mahremiyet vardı, ne konfor, ne de sessizlik. Ayrıca para da yoktu. Laura büyük ikramiye kazanma umuduyla piyangoya dadanmıştı; bunun için gereken parayı ise Engels'ten alıyordu.[50] Engels'in parasını kabul ediyordu, çünkü hem kendisi, hem de Paul parti için çalışıyordu –ve başka bir seçeneği de yoktu.

Geride kalmış tek kız kardeşinden kopuk ve yalnız bir hayat yaşayan Laura, bu noktada hayatına anlam katabilecek olan tek uğraştan da olmuştu:

Babasının yazılarını çevirip editörlüğünü yapmak. Annesinin yolundan gidip kocasının çalışmalarına katkıda bulunarak dahi avuntu bulamıyordu; çünkü hapisten çıktığından beri Lafargue'ın, Fransa'nın bir ucundan diğer ucuna dolaşıp kendisine dinleyici bulma esasına dayanan modası geçmiş siyasi mücadele tarzı, Laura'nın pek az ilgisini çekiyordu. Elbette tüm bunların içinde en acı verici olan, kaybettiği çocuklarının hatırasıydı. O sonbahar, Engels'e mektubunda doğum gününden söz ederek şöyle yazıyordu: "Birkaç gün önce otuz sekiz oldum! Çok fena, değil mi? Bu kadar uzun yaşayacağımı hiç düşünmezdim ve bu konuda kimse hakkımı teslim etmiyor. Bu mektubu son derece faydasız göz yaşlarıyla lekelediğimi söylemekten utanıyorum, ama bu senin suçun!"[51] Laura, bundan on altı yıl önce Lafargue'la evlenirken, korku doluydu, fakat aynı zamanda, eşiğinde bulunduğu maceradan ötürü hiç şüphe yok ki heyecanlıydı. Oysa şimdi, Paris'in serserileri arasında yaşadığı perişan dairesinde, nasıl olup da her şeyin bu kadar yanlış gittiğine şaşıyor olmalıydı.

Mart 1884'te, Marx'ın birinci ölüm yıldönümü için Highgate Mezarlığı'nda bir anma yapılması planlanmıştı. Ayrıca Komün'ün de on üçüncü yıldönümüydü. Önceki yıl, Marx'ın tabutu başında duranların sayısı bir düzineyi bulmamıştı; ama bu bahar, mezarına yürümek üzere Soho'daki Tottenham Court Yolu'nda, hemen hemen hepsi kızıl renkte bir şeyler takıştırmış olan altı bin kişi toplanmıştı. Almanya ve Fransa'dan temsilciler gelmiş olsa da, kitle çok büyük çoğunlukla İngilizlerden oluşuyordu. İşlerin bu hale gelmiş olması inanılmazdı: Sağlığında Marx'ın ortaklık ettikleri arasında İngilizler daima bir avuç insandan ibaret olmuştu. Tören alayı Londra'nın ana caddeleri ve çeşitli mahallerinden geçip yokuş yukarı kilometrelerce tırmanarak koca mezarlığa ulaştığında, kitle kapının kapandığını öğrenmişti. Tussy, Laura'ya o devasa kapıların aşılmadığından emin olmak için içeriye beş yüz polisin yerleştirildiğini söylemişti. Kendisi bir polisin yanına giderek birkaç kadın, içeri girip babasının mezarına çelenk bırakıp bırakamayacaklarını sormuştu; ama izin vermemişlerdi. Bunun üzerine kitle, düzeni bozmadan yakındaki bir parka çekilmiş, anma töreni burada engellenmeden, ama yakından takip edilerek sürdürülmüştü.[52]

Marx'ın Britanya'daki yeni sosyalist hareket üzerinde ne kadar etkili olduğunu kanıtlayan bu harikulade olay, aynı zamanda, kalabalığın önünde Marx'ın varisiymiş gibi konuşan Aveling için resmî bir çıkış yapma fırsatı olmuştu. Daha bir yıl önce siyasi açıdan bir gölgeden fazlası olmayan bu adam, ne yapıp etmiş, "Marx partisi"nin ön sırasında bir yere yerleşmeyi başarmıştı. Hatta Engels, Aveling'in iktisat sahasında hiçbir geçmişi bulunmamasına ve deneme olarak yaptığı çevirinin Engels'in kendi tabiriyle "beş para etmez" olmasına rağmen,[53] *Kapital*'in İngilizceye çevrilmesinde Sam Moore'a yardım etmesine de izin vermişti. Bunu kabul etmesinin tek sebebi, Tussy'ye duyduğu saygıydı; bu ise, Aveling uğruna verilen ve ciddi kişisel ve siyasi sonuçlar doğuran pek

çok ödünün ilkiydi. Sonradan kimileri, Engels'in Aveling'i sorgusuz sualsiz kabullenmesinin, Britanya'da bir patlama yaratacak kadar olgunlaşmış bulunan Marx'ın fikirlerinin etkisini kösteklediğini ileri sürecekti.

Highgate olayından birkaç hafta sonra, Maitland Park'taki ev tamamen boşaltılmış, içindeki eşyalarsa –kitaplar, mobilyalar, kâğıtlar– Lenchen ve Engels tarafından Moskova'dan New York'a uzanan yoldaşlara dağıtılmıştı. En değerli kâğıtları Engels almıştı, bunları Marx'ın eserini tamamlamak için kullanacaktı; ayrıca kendisine ayırdığı birkaç eşya içinde Marx'ın ölürken üstünde oturduğu koltuk da bulunuyordu, bunu kendi çalışma odasına koymuştu.[54] Engels'in evi artık resmî aile evi, Engels ise fiilen Marx kabilesinin reisi olmuştu. Dolayısıyla Tussy, Aveling'le "evlenmek" konusunda onayını almak için Engels'e gitmişti.[55] Elbette Tussy hukuken Aveling'le evlenemezdi, çünkü Aveling'in zaten bir eşi vardı; bu yüzden onun yanına taşınarak toplumsal kurallara aldırış etmemeyi önermişti. Tussy'nin bu fikirle babasının yanına yaklaşamayacağını kestirmek çok zor değil; Marx hayatta olsa bunu asla kabul etmezdi. Fakat hayatının büyük kısmını geçirdiği iki kadınla arasındaki karı-kocalık ilişkisi yalnızca sözle kurulmuş olan Engels, bu düzenlemeyi sorun etmemişti.

Peki, Aveling neden hâlâ evliydi? Boşanmak 1857'den beri Britanya'da hukuken serbestti, ayrıca eşinden ayrılmak toplumdan dışlanacak olan kadın için hâlâ riskli bir meseleyken, boşanmış bir adam benzer önyargılarla karşılaşmıyordu. Aveling, durumu hakkında birçok farklı açıklama sunuyordu. Tatlı bir kız olan Isabel Frank'la varlıklı babasının ölümünden sonra evlenmişti.[56] (Aveling'in kardeşi, Edward'ın Bell'le parası için evlendiğini düşünüyordu, bu nedenle de, paralar gidince Edward da gitmişti.) Aveling, kimilerine Bell ve kendisinin anlaşarak ayrıldığını, kimilerineyse karısının bir rahiple kaçtığını anlatmıştı. Hikâyenin bir başka sürümünde, kadın onu tuzağa düşürmüştü. Karısını, kız öğrencilerine gösterdiği alaka hakkında çirkin söylentiler çıkaran şımarık bir zengin kızı olarak betimliyordu. Aveling'in iddiasına göre karısı onunla birlikte yaşamak istemiyordu, ama boşanmayı da reddetmişti. Bu senaryoların tamamında, Aveling ya çok asil ruhlu ya da kendisine yanlış yapılmış biri gibi gözüküyordu; bu nedenle de Tussy'nin sadakatine layık kabul edilebilirdi. Aveling'in Bell'den boşanma yolunu seçmemesinin gerçek sebebiyse çok basitti: Babasının 25 bin sterlinlik serveti hâlâ duruyordu, dolayısıyla Isabel, Britanya hukuku karşısında –ne kadar ayrı olsalar da– Edward Aveling'in karısı olarak kaldığı sürece, Bay Edward Aveling, eşinin ölümüyle birlikte mirasının hepsini olmasa bile bir kısmını mutlaka devralacaktı.[57] Hikâyenin bu kısmını Tussy'ye değil açıklamak, şüphesiz ima bile etmemişti.

Tussy, dürüst davranma isteğiyle Aveling'in yanına taşıma kararını açıklayan ve destek isteyen mektuplar göndermeye başladı. Laura'ya "Bir süredir Edward Aveling'i çok sevdiğimi biliyor olmalısın ve kendisi de beni sevdiğini söylüyor," diye yazmıştı. "Onun için birlikte bir 'düzen kuracağız.' Kendisinin

durumunu biliyorsun; ben de bu kararı vermenin benim için kolay olduğunu söyleyemeyeceğim. Ama bence en iyisi bu. Senin ne diyeceğin konusunda çok gerginim ... beni yanlış yargılama. O çok iyi biri, ikimiz hakkında da kötü düşünme lütfen. ... Onun nasıl bir konumda bulunduğunu bilseydin, eminim hiç kötü düşünmezdin."[58]

Tussy ayrıca kararının işini tehlikeye atmasını (öyle de oldu zaten) göze alarak, ders verdiği okulun başkanını da bilgilendirmişti.[59] Bu konuda doğru davranmaya o kadar kararlıydı ki, birlikte gideceği adamla aralarındaki ilişkinin niteliğini tam olarak açıklamadan bir davet bile kabul etmiyordu. Bu davetlerden birine açık yüreklilikle şu cevabı yazmıştı:

> Mevcut durumumla ilgili olarak sizi aydınlatmam gerekiyor. Burada Edward Aveling'le birlikte bulunuyorum, bu yüzden hakiki birer karı ve koca olarak birlikte olacağız. ... Kendisi, muhtemelen bildiğiniz üzere, evli bir adam. Ben kendisi ve karısı arasına girmiş değilim. Dr. Aveling, kendisiyle tanışmamızdan yıllar öncesinden beri tek başına yaşamaktadır. Ayrıca kız kardeşimin ve babamın en eski dostlarının, atmış olduğumuz bu adımı tamamen onayladığını size söyleyebilirim. Bu durumun zorluklarını kesinlikle hafife alıyor ya da görmezden geliyor değilim. Ancak bu meselede hislerim başından beri çok kuvvetli ve şimdi, her zaman söylediğim şeyi yapmaktan geri duracak değilim ... bütün açıklığıyla doğru yolda olduğumu hissediyorum.

Mektubunu Eleanor Aveling adıyla imzalamıştı.[60]

Tussy'nin yaşadığı gerilim, Engels'le Lenchen'i eğlendiriyordu. Engels, Laura'ya, Tussy'yle Aveling'in aylarca sevgili değilmiş gibi davrandığını anlatırken, "bu zavallı masumlar, bütün bu zaman boyunca bizi kör sanmış olmalı," diye yazmıştı.[61] Aslında, aralarındaki samimiyeti nihayet kamuya açık hale getirmiş olmaları Engels'i rahatlatmıştı, çünkü böylesi sırlar düşmanlarının eline koz veriyordu. Engels, Tussy'nin eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulabileceğinden emin değildi, bu yüzden, en azından başta, onu koruma çabasıyla bu birlikteliğin aleni olmasının riskleri hakkında Karl Kautsky'yi uyarmıştı. "Gericinin biri gazetelere bu konuda ola ki bir şeyler yazdığında düşünürüz. ... Benim Londra'm neredeyse minyatür bir Paris."[62] Kautsky, Aveling'le, Engels'in Kasım 1883'teki doğum günü partisinde tanışmış ve onu tiksindirici bulmuştu.[63] Görünüşe göre bu birlikteliği onaylayan yalnızca Engels'le Lenchen'di; belki de Tussy'yi bu kadar âşık görmekten duydukları mutluluk yüzünden Aveling'in kötü taraflarını fark edememişlerdi.

Engels, Temmuz'da Tussy'yle Aveling'e Derbyshire'da geçirecekleri balayı için elli sterlin verdi.[64] (Böyle bir tatil için bu aşırı derecede cömert bir miktardı, ama Aveling'in bunun bir ucundan girip öteki ucundan çıkmakta bir sorunu yoktu.) Tussy'nın o sıradaki en yakın kadın arkadaşı, Olive Schreiner adında coşkulu bir feminist ve Ralph Iron mahlasıyla yazan hevesli bir yazardı. Olive'ın görü-

nüşü, Tussy'ninki gibi özensizdi –alnının üstüne ve boynundan aşağı dökülen siyah bukleleri vardı. Minyon, fakat sağlam yapılıydı ve güzel, kara gözlere sahipti. Tussy onunla neredeyse her gün görüşüyordu, çünkü Olive, Tussy'nin o yaz Aveling'le birlikte tuttuğu, Great Russell Sokağı'ndaki –hâlâ Britanya Müzesi'nin semtinde bulunuyorlardı– daireye yakın oturuyordu. Tussy Olive'a aileden biri gibi davranırdı, bu yüzden Aveling'le ikisi Derbyshire'e giderken Olive'ın da yakında bir kulübe tutmasını önermişti.

Olive'ın en yakın erkek dostu ise fiziksel bakımdan kendisinin tamamen zıttı olan Henry Havelock Ellis'ti. Uzun boyu ve geniş alnından geriye taradığı sarı saçlarıyla, tam bir genç İngiliz centilmeninin resmiydi. Aynı zamanda da, tepeden tırnağa sıra dışıydı. Sakalının bir yanı özenle kırpılmış, öteki yanı ise karman çorman bir biçimde uzamaya bırakılmıştı. Uzmanlık sahası psikoloji, ilgi alanıysa seksti. Olive, Tussy'nin bundan sonra Bayan Aveling adıyla anılması gerektiğini öğrenir öğrenmez ona yazmıştı: "Sonunda yüzünü görebildiğime sevindim. Onu seviyorum. Ama çok zavallı görünüyor. Henry, aşk ne kadar büyük ve ne kadar muhteşem bir şey."[65] Olive, Derbyshire'e vardığında Tussy'nin neden o kadar üzgün göründüğünü anladığını düşünmüştü. Ellis'e şöyle yazdı: "Dr. Aveling beni çok korkutmaya başladı. ... Ondan hoşlanmadığımı söylemek, ne hissettiğimi anlatmaya kesinlikle yetmez. Onun yakınında olduğumda içimi bir korku kaplıyor, dehşete düşüyorum. ... Çok bencil biri, ama bu, duyduğum dehşeti açıklamaya yetmez."[66] Ellis ise gidip durumu bir de kendi görmek istemişti. Tussy'yi Olive'la arkadaşlıklarından önceki zamanlardan tanıyordu. Islington Salonu'ndaki ilk karşılaşmalarını, "Hâlâ gözümün önünde; canlı yüzü ve taşkın hatlarıyla çalışma masamın köşesine ilişivermişti, ama neler konuştuğumuzu hiç hatırlamıyorum," diye anlatmıştı.[67]

Ellis, Derbyshire'de Tussy'yi "hayat dolu ve ışıltılı," "fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak tamamen olgunlaşmış," halde görmüştü. Ve Olive'ın aksine, Aveling'in iyi kötü geçinilebilir biri olduğunu düşünmüştü.[68] Ancak oradan ayrıldıktan sonra, otelde serbestçe takılıp sınırsızca içtiğini söylediği Aveling'in beş para ödemeden ayrıldığını öğrenmişti. Yakındaki başka bir otelin sahibini de aynı şekilde kazıklamıştı. Ellis, bunun üzerine, Hyndman'ın kurduğu ve Tussy'yle Aveling'in de içinde bulunduğu Sosyal Demokrat Federasyonu'nun (o yaz, Demokratik Federasyon'a bu ad verilmişti) üyeleri arasında Aveling hakkında dolaşan söylentileri daha dikkatli dinlemeye başladı.[69] Olive'a, artık kendisiyle görüşmeyen bir çalışma arkadaşının Aveling'i sürekli olarak borç alıp geri ödememekle suçladığını ve SDF yönetiminin onu atıp atmamayı değerlendirdiğini anlatmıştı.[70] Bu söylentilerin Tussy de farkındaydı, ama bunları Aveling'in düşmanları çıkardığı için kulak asmıyordu. Tussy, kişisel hakaret savaşlarını iyi bilirdi; babası bütün ömrü boyunca hasımlarının yalanlarına karşı dövüşmüştü. Fakat fısıldaşmalar son bulmuyordu; kısa süre içinde sosyalistler Aveling'le çalışamayacaklarını söylemeye başlamıştı. Tussy ise, uzun yıllar bo-

yunca haksızlığa uğradığına inanmış olduğu adamı savunma konusunda eline geçen bu fırsatı hevesle karşıladı. Bundan yıllar sonra, Tussy'nin hayatındaki en trajik bölümün ardından, Liebknecht şöyle bir tespitte bulunacaktı: "Birinin şöhreti ne kadar kötüyse çekiciliği de o kadar parlak oluyor; Dr. Aveling'in şöhretinin kötülüğünün, Eleanor tarafından daha büyük bir yakınlığa layık görülmesine yol açtığını söylersem herhalde aşırıya kaçmış olmam."[71]

Aralık ayına gelindiğinde, Sosyal Demokrat Federasyonu'ndaki çekişme o kadar büyümüştü ki grup parçalandı. Çatlağın sebebi Aveling değildi –gerçi Hyndman onu ve Tussy'yi suçluyordu–, izlenecek taktiklerdi. Kimi üyeler SDF'yi fazla otokrat, fazla milliyetçi ve mevcut politik partilerle ittifak kurmaya fazla hazır buluyordu. Ek olarak, Hyndman'ın devrim için belirlediği kesin bir tarih vardı –1889–; Marx olsa bundan hiç hoşlanmaz, böyle bir tufanın kendi kendine gelişmesi gerektiğini ve zorlanamayacağını ileri sürerdi.[72] Bazı eski SDF üyeleri Fabian Topluluğu adında entelektüel bir sosyalist gruba katılmıştı; topluluğun aşamalı ilerlemeyi savunan mottosu (şiarı), Hannibal'i yenen Romalı generalden alınmıştı: "Doğru an için bekle, Fabius gibi sabırla."[73] Tussy, Aveling, Belfort Bax ve William Morris'in de içinde bulunduğu başkalarıysa, Sosyalist Birlik'i kurmak üzere ayrılmıştı. İlkeler bildirgesinde hedef, siyasi bir maceraya atılmak yerine, sosyalizmi öğretmek ve yaymak olarak belirlenmişti: "Şu anda İngiltere'de yapılması gereken tek şey, insanları eğitmek ve örgütlenmektir."[74]

Engels, Laura'ya; Bax, Aveling ve Morris'in bütün İngiltere'de siyasi bir örgütü idare edecek herhalde son adamlar olduğunu söylemişti, ama en azından samimi olduklarını teslim ediyordu.[75] Kendisinin Britanya, Fransa ve Almanya'da pıtrak gibi çoğalmakta olan birbirine muhalif sosyalist hizipleri bir araya toparlayacak ne zamanı ne de sabrı vardı. Bu bakımdan eski dostundan çok daha pragmatikti. Marx, partide disiplin sağlayıcılık görevini üstlenmek için kuramsal çalışmalarını bir kenara bırakmaya istekli olabilirdi, ama Engels hareketi yönlendirmenin en iyi yolunun, olabildiğince çok yazıyı, olabildiğince hızlı yayımlamak olduğuna karar vermişti. Bu eylem adamı artık tamamen sözcüklere odaklanmıştı.

1 *MECW*, Cilt 46, s. 462.
2 *A.k.*, s. 465.
3 *MECW*, Cilt 47, s. 3.
4 *MECW*, Cilt 36, s. 5.
5 *MECW*, Cilt 47, s. 13.
6 *MECW*, Cilt 46, s. 466, 533 (notlar bölümü).
7 *MECW*, Cilt 47, s. 12.
8 FE-PL, Cilt I, s. 124-125.
9 *MECW*, Cilt 47, s. 3, 26, 561 (notlar bölümü).
10 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 71.
11 Eleanor Marx'tan Laura Lafargue'a, 26 Mart 1883, *IISG*. (Tussy, Marx'ın kâğıtları içinden Engels'in de kendi adı geçen birçok mektubu yaktığını söylemişti. Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 15 Mart 1898, Moskova.)
12 Warren Sylvester Smith, *The London Heretics*, s. 74; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 83.
13 Ellis, Aveling konusunda Shaw'u alıntılamıştı. Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.
14 *KMIR*, s. 120.
15 Warren Sylvester Smith, *London Heretics*, s. 74.
16 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 91-92.

17 *A.k.*, s. 91-92; Robert Payne, *Marx*, s. 513. (Bu deyiş, on sekizinci yüzyılda Londra belediye başkanı olan John Wilkes tarafından kullanılmıştı: "İngiltere'nin en çirkin adamı benim, yine de bana, Büyük Britanya'daki en parlak yakışıklısına göre sadece yarım saat öncelik verin; ülkenin en güzel kadınının tercihini kazanmama yeter." "Aleph," *London Scenes*, s. 31.

18 Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935; Warren Sylvester Smith, *London Heretics*, s. 74.

19 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 204.

20 Marx'ın ölümü üzerinden henüz bir ay geçmemişti ki, Engels Zürih'teki gazetenin editörü Eduard Bernstein'a Aveling hakkında olumlu şeyler söyleyen bir mektup yazmıştı. *MECW*, Cilt 47, s. 7.

21 *A.k.*, s. 26.

22 Aveling, *Progress* {İlerleme} ve *Freethinker* {Özgür Düşünür} gazetelerinin editörlüğünü yapmıştı. Warren Sylvester Smith, *London Heretics*, s. 63-65; Besant, *Autobiography*, s. 288.

23 Beatrice Webb, *My Apprenticeship*, s. 301-302.

24 *MECW*, Cilt 47, s. 28-29.

25 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 6-7.

26 *MECW*, Cilt 46, s. 375.

27 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 8.

28 *A.k.*, s. 11.

29 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 12; FE-PL, Cilt I, s. 132.

30 FE-PL, Cilt I, s. 138-139.

31 *A.k.*, s. 140.

32 *A.k.*, s. 139.

33 *A.k.*, s. 141-142.

34 *MECW*, Cilt 47, s. 39-40.

35 Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.

36 Bax, *Reminiscences*, s. 75.

37 O'Neill, *Good Old Days*, s. 226; *MECW*, Cilt 47, s. 583 (notlar bölümü).

38 Wright, *Democracy and Reform*, s. 98.

39 Hulse, *Revolutionists in London*, s. 79.

40 J. Bruce Glasier, *William Morris and the Early Days of the Socialist Movement*, s. 32.

41 Hulse, *Revolutionists in London*, s. 226.

42 May Morris, *William Morris: Artist, Writer, Socialist*, Cilt II, s. xii.

43 *MECW*, Cilt 47, s. 78.

44 *A.k.*, s. 60-61.

45 Gildea, *Third Republic*, s. 25.

46 FE-PL, Cilt I, s. 162-163.

47 Gildea, *Third Republic*, s. 34.

48 *A.k.*, s. 35; FE-PL, Cilt I, s. 148-150.

49 FE-PL, Cilt I, s. 151.

50 *A.k.*

51 *A.k.*, s. 155.

52 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 175-176.

53 FE-PL, Cilt I, s. 194-196.

54 *MECW*, Cilt 47, s. 118, 122, 551 (notlar bölümü).

55 FE-PL, Cilt I, s. 217-219.

56 Bell, evlenirken 1.000 sterlin almış ve ayrıca, babasının 25.000 sterlinlik malvarlığının bir bölümünün muhtemel mirasçısı olma durumunu sürdürmüştür. Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 257-258.

57 *A.k.*, s. 257.

58 Eleanor Marx'tan Laura Lafargue'a, 18 Haziran 1884, Moskova.

59 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 161.

60 Eleanor Marx Aveling'den Bayan Bland'a, 15 Temmuz 1884, Moskova.

61 FE-PL, Cilt I, s. 217-219.

62 *MECW*, Cilt 47, s. 177.

63 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 99.

64 *MECW*, Cilt 47, s. 167; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 107.

65 Michael Rive (ed.), *Olive Schreiner Letters*, Cilt I, s. 48.

66 *A.k.*, s. 49.

67 Ellis, Olive aracılığıyla Tussy'yi daha yakından tanımıştı, buna cinsel hayatı de dahildi. Ellis, Tussy'nin, ailesinin evinde divanda uzanırken, "babasının yabancı takipçileri arasında önde gelen biri" tarafından gerçekleştirilmiş, oldukça tuhaf ama maalesef muğlak bırakılmış, "ani bir cinsel girişim"den söz etmiştir. Ellis daha sonra adamın ismini unuttuğunu yazmıştır. Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.

68 *A.k.*

69 Yaffa Claire Draznin (ed.), *My Other Self*, s. 140; Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.

70 Draznin, *My Other Self*, s. 141.

71 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 99.

72 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 415-416, 421; Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 20-21; Bax, *Reminiscences*, s. 80.

73 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 42.

74 Sosyal Demokrat Federasyonu'nun üyelerine Sosyalist Birlik'in kuruluşunu haber veren bildiri, 10 Ocak 1885, imzalayanlar; Edward Aveling, Eleanor Marx Aveling, Robert Banner, E. B. Bax, William Morris, John Mann ve diğerleri, *IISG*.

75 *MECW*, Cilt 47, s. 248.

46. Bölüm

Londra, 1885

> Tüm o küçük dramalarımızı, komedilerimizi, trajedilerimizi ve farslarımızı baştan sona oynuyor, sonra hepsine en baştan yeniden başlıyoruz.
>
> *Eleanor Marx*[1]

Kapital, Cilt II Ocak 1885'te, Marx'ın yayıncısına söz verdiği tarihten on sekiz yıl sonra baskıya girdi. Arada geçen zaman zarfında Marx iki tamamlanmış taslak ve parça parça altı metin kaleme almıştı. Birbirine karışmış bu metinleri anlamlı bir düzene koymak, Engels'in bir buçuk yılını aldı.[2] Bu işten bitkin düşmüş olsa da, derhal çalışmaya başlamazsa *Cilt III*'ün sonsuza dek kaybolacağından korkuyordu, çünkü Marx'ın yazısını başka kimse çözemez ya da ne anlatmak istediğini anlayamazdı. Engels, hiç olmazsa temiz bir taslağı tamamlayabilirse, içi rahat bir şekilde "nalları dikebileceğini" söylüyordu.[3] Marx'ın kâğıtları arasında *Cilt III*[4] için tamamlanmış iki taslakla matematik işlemleri içeren bir defter (kimi kısımları o kadar düzensizdi ki, Engels bunların "benden [kendisinden] daha aklı başında bir adamı dehşete düşürebileceğini" söylemişti[5]) ve ayrıca, *Cilt IV* için hazırlanmış oldukça kaba durumdaki yaklaşık bin sayfa bulmuştu. Bu dördüncü cildin tamamlanması için daha o kadar çalışılması gerekiyordu ki, Engels buna ancak diğer tüm işlerini bitirdikten sonra –ki bunlar çığ gibi birikmiş durumdaydı– girişeceğini söylemişti.[6]

Engels artık altmış dört yaşındaydı, ama beyni yirmi yaşında birininki kadar parlak görünüyordu. *Kapital, Cilt I*'in İngilizcesini hazırlamanın, *Cilt II*'nin yayımını denetlemenin ve *Cilt III* üzerinde çalışmaya başlamanın yanı sıra, hem kendisinin hem de Marx'ın daha eski eserlerinin Fransızca, İtalyanca, Danca ve İngilizce çevirilerini gözden geçiriyordu: Fransızca *18 Brumaire, Ailenin Kökeni* ve *Komünist Manifesto*; İtalyanca *Ücretli Emek ve Sermaye*; Danca *Ailenin Kökeni, Komünist Manifesto* ve *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi*; İngilizce *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi*.[7] Engels, bir çalışma arkadaşına "ödev defterlerindeki yanlışları düzelten bir öğretmen"e dönüştüğünü söylemişti.[8]

Fakat asıl zevki, Marx'ın yayımlanmamış yazıları üzerinde çalışmaktı. Mart 1885'te Laura'ya *Cilt III*'ten söz ederken "içinde derinlere indikçe, daha da muhteşem bir eser haline geliyor. ... Aklım almakta güçlük çekiyor; kafasında böylesine heybetli keşifler, bütünlüklü ve eksiksiz bir bilimsel devrim bulunan bir insan, bunları nasıl yirmi yıl orada tutabilmiş," diyordu. Mektubunu 8 Mart'ta, yani Marx'ın ölüm yıldönümünden hemen önce kaleme alan Engels, şöyle yazıyordu: "Cumartesi günü tam iki yıl geçmiş olacak! Fakat bütün içtenliğimle diyebilirim ki, bu kitap üzerinde çalışırken, onunla yaşayan bir birliktelik içinde olduğumu hissediyorum."[9]

Engels, *Kapital, Cilt II*'nin önsözüne 5 Mayıs 1885 tarihini düşmüştü. Yaşasaydı, bu Marx'ın altmış yedinci doğum günü olacaktı. Marx'ın arzu ettiği gibi, kitap Jenny'ye ithaf edilmişti. Engels, Marx'ın çalışmasına editörlük yapmaktaki zorluğun bir kısmının, arkadaşının ticari aritmetikteki deneyim eksikliği olduğunu fark etmişti. Marx diferansiyel denklemler üzerine çalışabilirdi, ama bilanço okumakta her zaman pek iyi değildi ve bu ticari işlemler, iş dünyasında ve toplumda sermayenin dolaşımını açıklayan *Cilt II*'nin tam merkezinde yer alıyordu.[10] Marx beş yüz sayfa boyunca, hiçbirine dair bir ihtiyaç ya da istek belirtmemiş olan tüketicilerin üzerine ürünlerini boca etmek için, daha önce var olmayan pazarlar yaratarak sürekli genişleyen bir sistemi ayrıntısıyla açıklamaya çalışıyordu.

Bu pazarlardan biri, inşaatçıların artık (iş ilerledikçe ev sahiplerinin ödemelerine dayanan) sipariş üzerine çalışmak yerine, tamamen spekülasyona dayandıkları konut endüstrisiydi. Bu spekülasyon bir ya da beş değil, yüzlerce ev üzerinden gerçekleşiyordu. İnşaatın çapının büyüklüğü, inşaatçının kendi finansal kaynaklarını aşarak, belli birileri için yapılmamış olan bu evler satıldığında geri ödeyeceği vaadiyle, borç sermaye almasını gerektiriyordu. Ancak bu formül, bir zamanlar toplumsal istikrar ve gelişimin kaya gibi sağlam bir dayanağı olan konut endüstrisini, diğer sermaye yatırımları gibi riskli bir konuma sokuyordu. Böylece, yapı işi de finans pazarı gibi çöküşlere açık hale gelmişti. İnşaatçı borç aldığı parayı geri ödeyemezse, diyordu Marx, bütün girişimi yıkılır: "En iyi ihtimalle, evler daha iyi bir dönem gelinceye dek tamamlanmadan kalır; en kötü ihtimalde ise açık artırmayla maliyetlerinin yarısına satılır." Kapitalist aşırı üretim, böylece, bir endüstriyi daha, sistemin yükseliş ve düşüş döngüsüne mahkûm etmişti.[11]

Marx'a göre pazar aşımı yalnızca cansız nesneler için geçerli değildi. Büyük ölçekli kapitalist tarımcıların, tarım sektöründe daha hızlı ve daha büyük bir kâr elde etmek için, yeni yetiştirme yöntemleriyle hayvanların gelişimini hızlandırarak –dolayısıyla kesim öncesi zamanı kısaltarak– doğaya bile kafa tuttuğunu ileri sürüyordu. Bu hızlandırılmış süreç, tarımın dengesini bozuyor ve çiftçilerin, geleneksel ürünlerden uzaklaşıp daha yüksek fiyatlar getiren inek,

koyun ve domuza yoğunlaşmasına neden oluyordu. Bu da getirisi daha yüksek olan et yüzünden ya üretimi yapılmayan ya da hayvan sürülerini semirtmek için satılan mısır ya da yulaf gibi temel gıda maddelerinde fiyat artışlarıyla sonuçlanıyor, kimi alanlarda bolluk, kimisinde kıtlık yaratıyordu.[12]

Marx, *Cilt II*'de, kapitalist gelişme ve yatırımın *Cilt I*'de en ufak ayrıntısına kadar değindiği sınai alanların ötesinde, toplum üzerinde yarattığı etkiyi anlatıyordu. Viktorya İngilteresi'nin fabrikalarında hüküm süren toplumsal, siyasi ve ticari açıdan yıkıcı sistem, *Cilt II*'de, her haneye ve toprağın kendisine uzanacak kadar genişlemiş olarak açıklanıyordu.

Marx'ın Rusya'daki arkadaşları 1867'den beri *Cilt II*'yi bekliyordu. Engels bunu nihayet sunuyor olmaktan ötürü o kadar heyecanlıydı ki, Almanca basımın baskı provasını, daha yayımlanmadan Nikolay Danielson'a göndermişti. Engels'e göre, kitabın orada hızlı bir şekilde yayılması şarttı.[13] İsviçre'deki sürgün Ruslar, 1883'te, Emeğin Kurtuluşu adlı, kendi ülkelerinde Marx'ın yazılarını yaymayı hedefleyen bir grup kurmuştu.[14] İvme büyüyordu.

Şubat ayında Aveling, Tussy ve William Morris, Sosyalist Birlik'in mesajını Oxford'un lisans öğrencilerine götürmüştü. Toplantı pis koku yayan bir bombanın patlatılmasıyla bölünmüş, ama üçlü, akşamdan büyük keyif almış ve arkalarından bir Marx Kulübü kurulmuştu.[15] Britanya'nın seçkinleri arasında çıktıkları bu gezinti, Tussy için nadir bir olaydı. Kendisi Londra'nın, daha çok, yaşam koşullarının ailesi İngiltere'ye ilk geldiği zaman Soho ve St. Giles'de gördüklerinden bile tiksindirici olan Doğu Bölgesi'yle meşguldü. Aveling ise, akşamları Batı Bölgesi'nde sosyalizm üzerine dersler vermeye başlamış, ama Sosyalist Birlik'te, kapıda toplanan paranın nereye gittiği üzerine sorular sorulmaya başlanınca, derslerinin konusunu bilime, yerini ise hafifçe kuzeye, Tottenham Court Yolu'na kaydırmıştı. Böylelikle, ders parasını, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan cebine indirebiliyordu.[16]

Aveling sosyalist olabilirdi –gerçi onun Tussy'nin etkisi altındaki bu âni ve tam gaz dönüşümüne şaşıran eski tanıdıkları bunu da sorguluyordu[17]–, ama hareketi, getiri kaynağı yeni bir alan olarak görüyor olması daha olasıydı. Sosyalistler Londra'nın solcu aydınlarına çekici geliyor, bu sayede Aveling fazla uzaklara gitmesine gerek kalmadan, oyun yazarı olarak tiyatro dünyasına girişini hızlandıracak bağlantılara ulaşabiliyordu. Aveling, ara sıra sosyalizm için bayağı sıkı çalışıyordu, ama o dönemden bir tanıdığı, bunu çok mekanik bir şekilde yaptığını söylemişti[18] ve sadece iki yıl içinde, ilk aşkı tiyatro –ve ders verdiği konferans salonunun çevresindeki sokaklarda gördüğü genç, güzel aktrislerin ilgisi– için duyduğu iştaha karşı koymakta zorlanmaya başlamıştı.

Nisan ayında Aveling'de, bir doktorun söylediği kadarıyla muhtemelen böbrek taşı oluşmuş, bunun üzerine tek başına Wight Adası'na gitmişti, çünkü Tussy'yle birlikte gitmeye paraları yetmiyordu.[19] Durumun kendisine hiç

yabancı olmaması, Tussy'nin üzerinde rahatlatıcı bir etki yaratmıştı; sonuçta babası ömrünün son on yılını sağlığına kavuşmaya çalışarak geçirmişti ve Tussy, onunki gibi Aveling'in hastalığını da aşırı yorgunluğa bağlıyordu. Laura'ya şöyle demişti: "Geçinmek için *–artık her ne şekilde olursa–* gerekli çalışmanın dışında, bir de 'Sosyalist Birlik'ten kaynaklanan sorunlar var. Kendini '*proletarya*'ya adamanın ne demek olduğunu biz çocukluğumuzdan biliyoruz. Sana açıklamama gerek yok."[20] Bu, Aveling'in tek başına çıkacağı pek çok yolculuğun henüz ilkiydi ve bunların hepsi sağlık nedeniyle olmayacaktı; tanıdıklar bunların sık sık "karısı" Eleanor'dan başka kadınlarla ilgili olduğunu ima ediyordu. Tussy'nin bu konuda Aveling'den şüphelendiğini gösterecek bir şey olmasa da, bu dönemde alışılmadık derecede tedirgindi. Haziran'da Shaw'a yazarak kendisini ziyaret etmesini istemişti. "Gelip beni kendimle, yani dünyadaki tüm insanlar arasında beni en çok bıktıran kişiyle *tête-à-tête* geçecek uzun bir gün ve geceden kurtarma arzusunu yüreğinizde bulabilirseniz, bilhassa minnettar" kalacağını söylüyordu. Tussy ve grubu, Henrik Ibsen'i yeni keşfetmiş ve eserlerine tam anlamıyla gömülmüştü. Tussy, Norveçli yazarın, özellikle ucu açık kalmış durumlara duyduğu ilgiden etkilenmişti. Shaw'a yazdığı mektupta insanların, Ibsen'in oyunlarının bir sonu ya da çözümü olmamasından şikâyet etmesini saçma bulduğunu söylüyordu: "Sanki hayatta işler, ister rahatlatıcı, ister huzursuz bir şekilde "bitiyormuş" gibi. Tüm o küçük dramalarımızı, komedilerimizi, trajedilerimizi ve farslarımızı baştan sona oynuyor, sonra hepsine en baştan yeniden başlıyoruz. Bu bezdirici dünyada, hayatlarımızdaki sorunların çözümünü bulabilsek her şey daha makul olurdu."[21]

Shaw, o yıl günlüğüne Tussy ve Aveling'in ayrıldığına dair bir söylenti dolaştığını not düşmüştü;[22] bu konuda bir kanıt olmamasına rağmen Tussy'nin mektupları ilişkiler konusunda endişeyle doluydu. Olive Schreiner'a *şöyle yazmıştı: "Annemle babam öldüğünden beri gerçek* –yani bencil olmayan, saf– sevgiyi çok az deneyimledim. Evimize bir kere bile gelmiş, annemle babamı görmüş olsaydın, babamın benim için ne anlama geldiğini bilseydin, sevgiyi hem alma hem de verme konusunda duyduğum özlemi ve anlayış görmeye duyduğum yoğun ihtiyacı daha iyi anlardın."[23]

Ayrıca bir de suçluluk meselesi vardı. Annesinin ölümü üzerinden dört yıl geçmesine rağmen, Tussy hâlâ Jenny'nin son hastalığı sırasında kendi kariyerini ve arzularını ailesinin önüne koyduğu için vicdan azabıyla doluydu. Bir Marx kızının, kişisel başarılardan sevinç duymak gibi burjuva kavramlara kapılmaması gerekirdi; başkalarının ihtiyaçları en önde gelmeliydi –hem eliyle uzanabilecek kadar yakınında olanların, hem de babasının kendi sorumluluğu olduğunu ilan ettiği, asla tanışmayacağı milyonların. Kız kardeşlerinin aksine, Tussy iki dünyaya da yetişmeye çalışmıştı ve şimdi, annesinin kendisini anlamamış olduğundan korkuyordu. Belki babası da anlamamıştı, ama Tussy

onunla ilgili her şeyi yüceltme ihtiyacından ötürü, kendisini anladığına inanmıştı. Schreiner'a yazdığı mektupta "Babamdan," diye ekliyordu, "hiçbir zaman şüphem olmadı! Onunla aramızda uzun, acıklı yıllar boyunca bir tür gölge vardı –sana bir gün bütün hikâyeyi anlatmalıyım–, ama sevgimiz ve birbirimize duyduğumuz inanç ve güven her şeye rağmen hiç değişmedi." Jenny'yle durum böyle değildi: "Annem ve ben birbirimizi tutkuyla severdik, ama o beni babamın tanıdığı gibi tanımıyordu. Hayatımda bana acı veren pek çok üzüntünün içinde en acısı, annemin, aramızdaki bütün sevgiye rağmen benim sert ve zalimce davrandığımı düşünerek ölmüş olmasıdır. ... Oysa babamla ikimizin doğası tıpatıp birbirine benziyordu."[24]

Marx kızları sıra dışı bir evde büyümüştü. Anne babaları birbirlerini kesinlikle seviyordu –hatta neredeyse bağnazca– ve Jenny'nin Karl'a adanmışlığı, soylu bir kendini feda ediş örneğiydi. Kızlarının hepsi, kendi evliliklerinde bu ilişkinin bir benzerini aramış, ancak ne derin bir sevgi bulabilmiş, ne de ıstırapların eşit paylaşıldığını görebilmişti. Jennychen, Laura ve Tussy'nin üçü de devrim bayrağını sallayan erkekler ya da kızıl kuyruklu yıldızlar tarafından cezbedilmiş, fakat bu yıldızlar daha sonra başka yörüngelere yerleşerek onları mücadelede yalnız bırakmıştı. Tussy, Schreiner'a, "Edward bu akşam [bir sanat eleştirmeni] ile yemek yiyecek; orada çok sayıda hanım bulunacağından, çıkarken havalara uçuyordu," diyerek dert yanıyordu: "Yalnızım ve yalnız olmak bazı açılardan beni rahatlatsa da, aynı zamanda korkunç bir şey. İnsan Edward'ınki gibi bir doğaya (yani saf, hem İrlandalı, hem Fransız) sahip olmayı nasıl istemez? Bir saat içinde her şeyi unutabiliyor."[25]

Tussy'nin bu sıradaki kafa karışıklığı, yalnızca içindeki fırtınaları değil, cinsiyetler arasındaki ilişkiyi sorgulayan arkadaşlarıyla yürüttüğü tartışmaları da yansıtıyordu. Bu sorgulama, oy hakkı mücadelesinden farklı bir hamurdan yoğrulmuştu; kadınların ve erkeklerin hem kamusal, hem de özel hayatlarına ve doğalarına dair, derinlere inen bir arayıştı. Tussy'nin içinde bulunduğu grubun açıkça gördüğü şey, kadınların yalnızca cinsiyetlerinden ötürü erkeklere tabi kılındığıydı –yoksa ne kuvvet, ne beceri ne de zekâ bakımından hayatlarını bağımlı bir şekilde geçirmelerini gerektirecek bir eksikleri yoktu. Kimileri, kadınların yasalarla bağımlı kılınan son köleler olduğunu savunuyordu. Ama bu rol artık herkesçe kabul edilen bir şey değildi. Bu sorunu uzun süre görmezden geldikten sonra, sosyalist erkekler nihayet dönüp kadınların haklarına bakmaya başlamıştı. 1878'de August Bebel, *Kadınlar ve Sosyalizm* adlı bir kitap yayımlayarak, her iki cinsiyet de toplumsal bağımsızlığa ve eşit haklara sahip olmadan insanlığın kurtuluşunun mümkün olmadığını ileri sürmüştü.[26] Sanatta da kadın haklarına dair açık sözlü bir arayış belirmeye başlamıştı. Ibsen'in 1879'da yayımlanan ve çok ses getiren oyunu *Bir Bebek Evi* {A Doll's House}, Londra'da ilk kez 1880'lerin başında sahneye koyulmuştu. Havelock Ellis'in *müstakbel karısı Edith* Lees, oyundan sonra kendisi, Schreiner ve Tussy'nin

başkalarıyla birlikte tiyatronun dışında toplandığında heyecandan nefes nefese olduklarını söylemişti. "Fikirlerimizi konuşmak için sabırsız, atılmaya hazır, hatta neredeyse vahşi bir haldeydik. Ne anlama geliyordu? Kadınlar için hayat mı demekti, yoksa ölüm mü? Erkekler için sevinç mi, üzüntü mü?"[27]

Aşağı yukarı bu sıralarda, *Pall Mall Gazette*'in yayın yönetmeni W. T. Stead, Kurtuluş Ordusu {The Salvation Army} ve başka hayır kuruluşlarının yürüttüğü bir araştırma, Londra'da sürdürülen seks ticaretine dair teşhirci ve rahatsız edici bir tablo çizmişti. Stead'in grubu, genç kızlar için rıza yaşının on üçten on altıya çıkarılmasıyla cinsel suçların daha sert bir şekilde kovuşturulabileceği ve böylece denetlenebileceği sonucuna varmıştı.[28] Tussy öfkeden deliye dönmüştü: Kadınların yaşının konuyla bir ilgisi yoktu; bir sınıf (ya da bir cinsiyet) diğerini satın alacak araçlara sahip olduğu müddetçe, her tür cinsel sömürü –seks işçiliği ya da evlilik– *sürecekti. Tussy ve Aveling,* Stead'in araştırmasına karşılık vermek üzere, vakit kaybetmeden, kadın hakları ve seks ticareti hakkında bir kitapçık çıkardılar (Aveling'i yerenlerin birçoğu, onun bu konuda uzman olduğunu düşünmüş olabilir.) Kitapçığın sonunda kadınların "örgütlü bir erkek tiranlığının yaratıkları," evlilikle ahlakın ise tamamen ticari birer ilişki olduğu söyleniyordu. Ancak bu cesur çıkışın ardından, tek eşliliği –ya da onların deyişiyle "bir erkeğin bir kadına bağlılığı"nı– *yücelten alçak sesli bir iç çekişe de yer verilmişti.*[29]

Tussy, Shaw'la aylardır Ibsen hakkında konuşuyordu; Shaw, Tussy'nin sahne hayallerini yeniden uygulamaya koyması için onu teşvik etmişti. Belki de buna hazırlık olması için, Tussy Ocak 1886'da, kendi dairesinde, *Bir Bebek Evi için bir okuma düzenledi. Kendisi Nora, Shaw ise şantajcı* Krogstad olmuştu. Tussy, Aveling'e duyarsız koca Helmer rolünü uygun görmüştü.[30] 1885 sona ererken, kadınların bahtsızlığına dair daha da karanlık bir öyküyü, Flaubert'in *Madam Bovary*'sini çevirmeye girişmişti. Emma Bovary hakkında şöyle yazmıştı: "Hayatı amaçsız, faydasız ve bu güçlü kadın, dünyada bir yeri olması gerektiğini, yapılacak bir şeyleri olduğunu hissediyor."[31] Bu tasvir Tussy'nin kendisini de anlatıyor olabilirdi; o da çok düşkün olduğu bağımsızlığının kendisine ne kazandırdığını ve sahip olduklarının istediği şeyler olup olmadığını ölçmeye çalışıyordu.

1885 güzünde sosyalizm Almanya, İngiltere ve Fransa'da oy sandığında sınav vermişti. Sosyalist adayların yalnızca varlığı bile destekçileri tarafından bir zafer olarak görülmüştü, ama ortaya çıkan pek de parlak olmayan sonuç, daha gidilecek uzun bir yol olduğunu hatırlatarak insanların ayaklarının yere basmasını sağlamıştı. Almanya'da parti önderlerini –masum görünen örgütlerin arkasına gizlenerek para toplamak, kaçak sokulan malzeme aracılığıyla iletişim kurmak, adayları uydurma grupların adı altında sahaya sürmek gibi– gizli kapaklı yöntemler izlemeye zorlayan anti-sosyalist yasaların hâlâ yürürlükte olmasına rağmen, Sosyalist İşçi Partisi Reichstag'daki koltuk sayısını yirmi dörde çıkarmış, bu sayede üyeleri komisyonlarda ve yasaların hazırlanmasında

yer almaya hak kazanmıştı.[32] Kazanılan zaferin zamanlaması Alman işçi sınıfı açısından yaşamsal önemdeydi: Sanayide çalışan Almanların sayısı ilk defa tarımdakilerin önüne geçmişti ve Alman sanayisi, iktidar ve paranın seçkin bir grubun elinde toplanmasını sağlayan kartellerce yönetiliyordu.[33] Alman proletaryasının başlatacak durumda olmadığı bir devrim dışında, bu yeni gücün karşısına çıkmanın tek yolu hükümet içinden harekete geçmekti.

O yıl Britanya'da, oy hakkının beş milyon insanı kapsayacak şekilde genişletilmesinden sonra yapılan ilk seçimler gerçekleşti; bu, seçmen sayısının neredeyse iki katına çıkması anlamına geliyordu. Hyndman'ın Sosyal Demokrat Federasyonu üç aday çıkarmış, ne ki üçü de başarısız olmuştu –bu, hayal kırıklığı yaratsa da, sosyalistlerin Britanya ulusal seçim sahnesindeki ilk girişimi olduğundan küçük sayılabilecek bir yenilgiydi; fakat Hyndman'ın, Liberallerin iyi sonuçlar alması beklenen bölgelerde aday çıkarmak ve dolayısıyla onların toplayacağı desteği azaltmak için Muhafazakârlardan para aldığı duyulunca, olay bir skandala dönüştü. Bunun sonucunda sosyalistler, daha ilk çıkışlarını yaptıkları sırada, pek çok kişi tarafından kirli anlaşmalar yapan dalavereciler olarak görülmüştü.[34]

Kısa zaman içinde şiddetle de ilişkilendirilmeye başladılar. 1885/86 kışı Londra'nın gördüğü en soğuk kışlardan biriydi ve işten çıkarmaların darbe vurduğu Doğu Bölgesi'ndeki aileler evlerini ısıtmak içim kömür almaya para bulamıyordu. İşsizlik ve temel ürünlerde –gıdadan yakıta– yaşanan sıkıntılara karşı şehrin şu ya da bu bölgesinde neredeyse her gün bir protesto görülüyordu.[35] *Şubat* ayında Doğu Bölgeliler, sosyalistler ve sendikalarca düzenlenen bir alayla Trafalgar Meydanı'ndan Hyde Park'a yürüyerek dertlerini burjuvazinin önüne götürmüş, Pall Mall'dan geçerken özel kulüplerin üyeleri onları yuhalamıştı. Öyle anlaşılıyor ki, kurşuni renkteki çaresiz ayak takımıyla sıcacık ateşin yanına sokulmuş üst sınıf kulüp üyelerini ayıran, temizlikten ışıl ışıl o devasa pencereler, içlerinde bıçkın gençler kadar düpedüz suçluların da bulunduğu serseri takımı için, karşı konulamayacak kadar delirticiydi. Pall Mall boyunca dizili olan heybetli camekânları paramparça etmeye başlamışlar ve Oxford Caddesi'ne kadar bu şekilde devam etmişlerdi; geçtikleri sokaklar cam kırıklarıyla dolmuştu.[36] Kargaşa sırasında polisler şaşırtıcı derecede azdı; Engels bunun, sosyalistleri ve işçileri amaçsız bir yıkıcılıkla ilişkilendirmek için kasıtlı olarak yapıldığı fikrindeydi.[37] Düzenin bozulduğu haberleriyle birlikte panik de yayılmıştı. Bir gazete haberinde, Londra'da altmış bin serserinin yürüyüşe hazırlandığı söyleniyordu.[38]

Şiddet tehdidinin yarattığı etki, hiçbir yerde Fransa'dakiyle boy ölçüşemezdi. Geniş sol, 1885 güzünden zaferle çıkmış, fakat safları arasındaki bölünmeler derin olunca, seçim sonrasında tüketici bir iktidar kavgası baş göstermişti –Engels buna "parlamento hastalığı" diyordu.[39] Milletvekilleri ve bakanlar, o varaklı toplantı salonunda aylar boyunca birbirlerine hücum ederken, Fransa'yı sallayan çalkantıları ne işitiyor, ne de hissediyorlardı. Ülkenin her yanındaki

fabrika ve madenlerde –kimi sosyalist, kimi anarşist– propagandacılar, işçilere sayılarının onları sömüren kapitalist sistemi felce uğratmaya yeteceğini söylüyordu. 1885'te Émile Zola *Germinal* romanını yayımladı; kitapta sadece madenciler ve ailelerinin hayatlarını sürdürdüğü insanlık dışı koşullar değil, yokluk ve kötü muamele yüzünden deliliğin eşiğine sürüklenen grevcilerin bir maden yöneticisini öldürüşü de anlatılıyordu. Ocak 1886'da, Pireneler'de bir kasaba olan Decazeville'de grev yapan madenciler güruhu, bilerek ya da bilmeyerek kitaptaki cinayeti tekrarlamıştı: Bir idareciyi odasının penceresinden aşağıda bekleyen kalabalığın üstüne fırlatmışlar, kalabalık kömürden kararmış elleriyle adamı paramparça etmişti.[40] Bu hayvani barbarlık eylemi, Paris ve dışındaki en çığırtkan meclis üyelerinin bile, şöyle bir durup düşünmesine yetti. Bu olayın Avrupa'daki temsilci meclislerinde ve fabrika yönetimlerinde yarattığı korku, barışçıl grevlerin yapamadığını yapıp dikkati işçilerin talepleri üzerinde yoğunlaştırmıştı. Engels, bunun aynı zamanda Fransa'da ütopyacı sosyalizmin ölümünü haber verdiğini söylüyordu;[41] bir gün daha iyi bir hayatın geleceğini vaat eden toz pembe hayaller, aydınlara ne denli umut verici görünse de, insanlıkları dahil her şeyleri ellerinden alınan işçiler için boş şeylerdi.

Fransa'nın yeni seçilen Millet Meclisi'nde yalnızca üç işçi vardı, fakat sahip oldukları etki gücünü, dikkati emekçilerin sorunlarına çekmek için kullandılar ve meclis, Mart 1886'da, madenlerdeki koşulların iyileştirilmesini öngören, daha önce benzeri görülmemiş bir karar aldı. Engels'in Fransa'daki "devrim"den duyduğu coşku, bu dönemdeki mektup sayfalarından dışarı taşıyor gibiydi. Fransa hükümeti, ilk defa işçilerin hakkını tanımıştı.[42] Lafargue'la Guesde'in *İşçi* Partisi (1880'de Guesde tarafından Fransa'nın ilk Marksist partisi olarak kurulmuştu), yerel seçimlerde kendilerininkilerle birlikte diğer sosyalist adayları desteklemek ve Decazeville'deki maden kuyularından fışkıran kazanımı sağlama bağlamak için Ulusal Sendikalar Federasyonu'nu kurdu.[43] Engels, İngiltere'deki durumun kısa sürede daha iyiye gitmeyeceğini düşünüyordu, çünkü ona kalırsa İngiliz sosyalist önderler saftı ve işe yarar bir planları yoktu. Ancak Almanya'daki gelişmeleri olumlu görüyor, Fransa ve Amerika'dakileri ise çok önemli buluyordu. 1886'da sekiz ABD şehrinde işçiler işgününün sekiz saat olması için protestolar yaptı (o sırada ortalama bir çalışma haftası altmış saatti). Bu eylem, 1 Mayıs'ta yüz binlerce insanın katıldığı gösterilerle ve grevlerle doruğa ulaştı. Engels bu çabalardan yürekleniyordu ama, ABD emekçi hareketinin sağlam bir kuramsal zeminden yoksun oluşu onu korkutuyordu.[44]

Marx'ın savunduğu sosyalizm ("komünizm" terimi artık genellikle gelecekteki sınıfsız bir topluma atıfta bulunmak için kullanılıyordu), işçileri eğitim, sendikalar ve siyasi partiler yoluyla eğitmeye yaptığı vurgu, üretim araçlarının ortak mülkiyete alınması hedefi ve nihai olarak kapitalist sistemin yıkılması hedefiyle, daha yaygın bir şekilde bilinir hale gelmişti, ama özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde hâlâ pek anlaşılmış değildi. Ne var ki bu, değişmek üze-

reydi. *Kapital, Cilt I*'in İngilizce basımı için yapılan çalışmalar hızla ilerliyordu (gerçi Aveling'in katkıları pek etkileyici değildi, bölümlerden birinde tam elli sayfayı kaçırmıştı[45]); Liebknecht, Tussy ve Aveling, o sırada, Birleşik Devletler'de "Marksçı" sosyalizmi, bu engin yeni kitleye anlatmak üzere konuşmalar yapacakları bir tura hazırlanıyordu.

Tussy ve Aveling, 31 Ağustos'ta City of Chicago {Chicago Şehri} gemisiyle Liverpool'dan ayrılarak 10 Eylül 1886'da New York'a ulaştı; Liebknecht ise onlardan ayrı yolculuk etmişti. İki adam, Amerika'ya New York'taki çoğu Almanlardan oluşan Kuzey Amerika Sosyalist İşçi Partisi (SLP) tarafından davet edilmişti. Tussy resmî olarak onların konuğu değildi, ama parti onun varlığından da faydalanarak neredeyse her durakta konuşmasını sağlamıştı. İyi bir zamana denk gelmişlerdi. Sosyalist hareket henüz gençti ve kısmen, Mayıs ayında Chicago'daki işçi yürüyüşü sırasında gerçekleşmiş olan, Haymarket bomba saldırısı olarak anılan ölümcül patlamadan sorumlu tutulan yedi kişinin yargılanmasının sürmekte oluşu ve idam kararı beklenmesinden dolayı, işçi meseleleri gazetelerin ön sayfalarında yer alıyordu. Tussy bu seyahatten ötürü gergindi, Laura'ya Chicago davası yüzünden zor günler geçirmeyi beklediğini söylemişti. Aveling ise Atlantik'in diğer yakasında kendisini bekleyen altınlardan başka bir şey görmüyordu; Laura ve Lafargue'a Liverpool'dan gelişigüzel karaladığı notta "*Şayet* milyon dolarlar kazanırsak, elimize geçen ilk paranın bir kısmını Cook's'tan bilet almaya harcayacağız," diye yazıyordu, bu biletlerle Lafargue'lar da Birleşik Devletler'de onlara katılabilecekti.[46]

Aveling'ler, New York'a vardıkları andan itibaren basının yoğun ilgisine maruz kalmıştı. (Tussy, aç kurtlar gibi saldırdıklarını söylemişti.[47]) Bir haberci, karaya çıktıkları sıradaki şaşkın bakışlarını not etmiş, gri takım elbisesi ve geniş siyah fötr şapkasıyla Aveling'in bir Quaker'a {bir Protestan mezhebi üyesi} benzediğini yazmıştı. Onun koluna yaslanmış olan Tussy'nin başında beyaz kurdeleli büyük beyaz bir hasır şapka vardı, yolda cildi güneşten yanmıştı.[48] Yolculuk onun için zor olmuştu. Gemide alt güverte yolcularından biri ölmüş, acı içindeki ailesi ölünün bedeninin suya bırakılışını izlerken, bir diğer yolcu gülmüş ve elindeki portakal kabuğunu tabuta doğru fırlatmıştı. "Yüksek sınıf"ın ölümde bile yoksulun karşısındaki bu saygısızlığı, Tussy'yi öfkeden köpürtmüştü. Fakat neyse ki gemi arkadaşlarıyla fazla uzun süre geçirmek zorunda kalmamıştı.[49] *İskelede kızıl şeritli adamlar Tussy'yle Aveling'i çabucak bunlardan kurtarmıştı. Aralarında, Engels'in Lahey'deki son Enternasyonal Kongresi'nden sonra* Marx'ın verdiği yemek sırasında boğulmaktan kurtardığı Theodor Cuno da vardı.[50]

Tussy, Aveling ve Liebknecht, ilk konuşmalarını Bridgeport, Connecticut'taki sosyalistlere yapmışlar, ardından Yale'deki öğrencilere seslenmek üzere New Haven'a geçmişlerdi.[51] Toplam on iki hafta yolculuk etmişler, otuz beş kent ve

kasabaya gitmişler, gittikleri yerlerde solcular, feministler, sosyalistler ve işçi sendikası liderleriyle görüşmüşler ve neredeyse her durakta, bazen bir durakta dört ayrı etkinlikte olmak üzere, konuşma yapmışlardı. Tussy, kendi yol masraflarını gazetelere yazdığı yazılarla karşılamıştı. Bu sırada Aveling ise on tane tiyatro gösterisi izlemişti: Düzenledikleri sosyalist tur sırasında Londra'daki gazete ve dergiler için tiyatro incelemeleri yazarak ek iş yapıyordu.[52]

Grup, Kasım başlarında Chicago'ya varmış ve *Chicago Tribune* gazetesinin baş sayfasına konuk olmuştu.[53] Daha onlar gelmeden önce, "Aveling'le zehir dilli eşi"nin, Illinois'e, tehlikeli tutkuları kışkırtmak üzere geldiğine ilişkin uyarılar yapılmıştı.[54] Bu ise yaptıkları ziyarete gösterilecek ilgiyi artırmaktan başka işe yaramamıştı. Verdikleri ders ve konuşmalara binlerce kişi katıldı. Tussy, Amerikalı izleyicilerine yaptığı kalıplaşmış konuşmada, "kitlelerin içine üç bomba fırlatmalarını" söylüyordu: "propaganda, eğitim ve örgütlenme."[55] Tussy izleyicilerle sosyalist bir eylemci olarak konuşuyordu; Aveling sosyalist tarih uzmanı kimliğiyle ders veriyor, konuşmalarını Almanca yapan Liebknecht ise, hareketin ilk elli yılına canlı tanıklık etmiş biri olarak konuşuyordu. Tren ve binek arabalarıyla batıda Kansas şehrine kadar ulaşarak yorucu bir yolculuk gerçekleştirdikleri bu sosyalist tanıtım turu, büyük başarı kazandı. Yolculuğun ortalarında, New York'ta önemli bir işçi zaferi gerçekleştiğini haber almışlardı: Sendikaların desteklediği Birleşik İşçi Partisi'nin adayı olan Henry George, belediye başkanlığının kıyısından dönmüş, seçimlerden ikinci çıkarak Cumhuriyetçi rakibi Theodore Roosevelt'i alt etmişti.[56] Marx "partisi"nin bununla bir ilgisi olmasa da (kaldı ki, George'a da pek meraklı değillerdi), siyasi sahnenin değişim geçirmekte olduğu ortadaydı. Seçimler bunun bir göstergesiydi, dolayısıyla Amerika'da işçilerin –ve sosyalizmin– ilerleyişini arkalarına alarak İngiltere'ye muzaffer bir şekilde dönebilirlerdi.

Kendilerini ağırlayan Sosyalist İşçi Partisi ise onları soğuk bir vedayla uğurlamıştı. Aveling'in, kendisine hiç sorulmadığı halde işçi sınıfının ABD siyasetinde artan gücünden en iyi şekilde nasıl faydalanılabileceği hakkında tavsiyeler vermesi SLP'yi sinirlendirmişti. Aveling, Almanların ağırlıkta olduğu SLP'nin (bir ara üç bin kadar üyesi olduğu belirtiliyordu), Emek Şövalyeleri {The Knights of Labor} gibi daha büyük, daha güçlü ve üyeleri arasında –hem Siyah, hem Beyaz– kol işçilerinin bulunduğu bir emek örgütüyle ittifak yapması gerektiğini savunmuş, hareketin Amerika'da gelişip serpilmesi için tek yolun bu olduğunu ileri sürmüştü. Engels, Almanlar hareketin kuramını iyi anlamış olsa da, yirmi yıl boyunca uğraştıkları halde rehberliğe aç olan Amerikalıların içine girecek yollar yaratamadıklarını söylüyordu.[57] Aveling tamamen Engels'ten duyduklarını tekrarlamış olsa da, bu tavsiyesi, mesajı ileten elçinin kimliği (eski Alman sosyalistleri onu sonradan görme bir İngiliz olarak biliyordu) ve alttan alta SLP'ye *yöneltilen eleştiri yüzünden hiç hoş karşılanmamıştı. O andan itibaren Aveling onların düşmanı oldu. Aslında, zaten kendisini çok kolay bir*

hedef haline getirmişti, ama Tussy'yle Aveling bunun henüz farkında değildi ve kendilerini bekleyen saldırının şiddeti karşısında hazırlıksız yakalanmışlardı.

Ocak ayında Tussy Londra'ya döndüğünde, *Kapital, Cilt I*'in İngilizce basımının yayımlanmış olduğu ve *Cilt I*'le *Cilt II*'nin Almancasında satışların arttığı yolunda güzel haberler aldı.[58] Elbette bunlar çoksatanlar arasına girmiş değildi, iyi sattıkları bile söylenemezdi; bu yalnızca, Marx'ın eserine ilginin nihayet yükselişte olduğunu gösteren saygın bir satış rakamıydı. Fakat Tussy'nin Amerika seyahatinden ve babasının çalışmalarından duyabileceği her türlü övünç, Aveling'le ikisi eve döndükten kısa süre sonra uçup gitti. *New York Herald* gazetesinin Aveling'in eline ulaştırılan bir nüshasında, Birleşik Devletler turu için bildirdiği giderlerin aşırılığı hakkında Amerikan sosyalistlerinin açıklama talep ettiği yazılmıştı.[59] Gazete skandalı şişirdikçe şişirmiş, "yetersiz ücret alan emekçilerin havarisi" olan Aveling'in, uygunsuz bir şekilde 1.600 dolarlık masraf yaptığı bildirilmişti.[60] Sözde savunduğu makinistler, doğramacılar ve işçiler günde en fazla 2 dolar kazanırken, habere göre Aveling, çiçeklere 25 dolar, sigaraya 50 dolar, tek bir otelde içtiği şaraba 42 dolar ve tiyatro gösterilerine 100 dolar harcamıştı.[61] *Herald*'ın haberi, Londra gazetelerine de yayıldı; bunlardan *Evening Standard*, çok iğneleyici bir yazıya yer vermişti: "New York Sosyalistleri ... bir daha asla Avrupa'nın köhnemiş monarşilerinden profesyonel propagandacı getirtmemeye karar verdi, zira böyle bir lüks aşırı pahalıya patlıyor. Elbette halka zenginlerin serbestçe har vurup harman savurduğu servette kendilerinin de bir payı bulunduğu izlenimini vermek çok güzel bir şey; ama New York sosyalistleri bu savurganlığın nasıl yapıldığını bizzat gösterecek propagandacılar ithal etmek istemiyor."[62]

New York'tan ayrılmadan önce Aveling'le örgüt taktikleri hakkında girdikleri çekişme olmasa, SLP bu suçlamaları kamuya taşımayabilirdi; sonuçta bunlar partiye ancak zarar verebilirdi. Fakat bunlar açığa çıktıktan sonra, bu suçlamaların en azından bir kısmının doğru olduğundan Engels'le Tussy dışında pek az kişi şüphe etmişti. Para harcamak Aveling'in doğasında vardı ve muhakkak ki kimileri, bunca çiçek ve şarabın Tussy'yle paylaşılıp paylaşılmadığını merak etmişti. Londra'daki tanıdıklarının çoğu, Aveling'in para işlerindeki gevşek tutumunu bizzat deneyimlemişti –her seferinde de, söz konusu para başkasınındı. Sosyalist eylemcilerden Henry Salt, Aveling'in, Tussy odadan çıkar çıkmaz kendi karısından borç almakta duraksamadığını anlatmıştı.[63] Parti işlerinde Aveling'le birlikte çalışan H. W. Lee, "arzularını tatmin ediş biçiminin son derece ilkesiz" olduğunu söylüyordu. Aveling, bedeli ne olursa olsun her şeyin en iyisini istiyordu; Lee şöyle bir örnek vermişti: "Bir gün, Komünist İşçiler Eğitim Derneği'nden bir Alman terziye kadife bir ceketle yelek ısmarlamış. Terzi parasını alamadığı

gibi, Lyceum Tiyatrosu'na gidince koltuklarda Aveling'i üstünde parasını ödemediği kadife ceketle –*üstelik yanında bir de hanımla*– otururken görünce, içi iyice yanmış."[64]

Tussy'yle Aveling SLP'nin suçlamalarına derhal yanıt vermişti. Aveling, açıklamasında faturalarını partinin ödemesini beklemediğini, partinin uygun olanları belirlemesi için tüm giderlerini bildirdiğini ve kişisel masraflarını ödemeye hazır olduğunu belirtmişti.[65] Engels de onu savunuyordu. Marx bütün kamusal kariyeri boyunca işçilerin sırtından lüks bir hayat yaşamakla suçlanmıştı; Engels, şimdi aynı suçlamanın hortladığını düşünüyordu. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nun Amerikalı çevirmeninden aldığı bir mektuba yazdığı cevapta, hem bu suçlamalardan, hem de Aveling'in parti etkinliklerinin ve yayınlarının dışında tutulması çağrılarından yakınmıştı. Aveling'i dört yıldır tanıdığını ve parti için, toplumsal ve mali konumundan özveride bulunduğunu bildiğini söylüyordu. Dahası, diyordu Engels, Aveling işçileri gerçekten de dolandırmış olsa, bunu Tussy bilmeden yapamazdı. "Bu da, en azından benim gözümde, saçmalığın son kertesi olur. Tussy'yi çocukluğundan beri tanıyorum, son on yedi yıldır da daima yakınımda oldu. ... Marx'ın *kızı işçi sınıfını dolandıracak... Bu kadarı, gerçekten de fazla!*"[66]

Ne var ki, Engels'i tanıyanlar, birisini bir kez dost olarak kabul ettiğinde onun kusurlarını görme becerisini yitirdiğini biliyordu. Bax şöyle açıklamıştı: "Para meselelerinde ya da genel açıdan, bir insan olarak güvenilmezliği ve kaypaklığı konusunda Aveling'in kusurlarına gösterilen kanıtlar ne kadar çok olursa olsun, bunlar Friedrich Engels'in ondan güvenini esirgemesini sağlayamazdı. Daha da kötüsü, sürekli olarak, Aveling'i, İngiliz sosyalist ve emekçi hareketinin başına bir lider olarak yamamaya çalışıyordu."[67]

Tussy'ye gelince, arkadaşları onun Aveling'in kusurlarını göremeyişine –ya da görmek istemeyişine– hayret ediyordu. Shaw, *Doktorun Açmazı* {The Doctor's Dilemma} adlı oyununda, Dubedat karakteriyle karısını, Aveling ve Tussy üzerinden kurmuştu. Dubedat'ı iki alanda –para ve kadınlar konusunda– zayıf olan, bencil bir alçak olarak resmetmişti. Tanıdıkları, aldığı borçları ve görüştüğü kadınları, ona duydukları sevgi ve saygıdan dolayı Bayan Dubedat'tan gizliyordu. Karısı, Dubedat'ın *sıradan işlerle ilgilenmeyen bir dahi olduğuna inanıyor ve kusurlarını görmezden gelmeyi seçiyordu, çünkü salt kendi varlığını meşrulaştırmak için ona gereksinim duyuyordu: Yaşamak için onu kurtarmaya ihtiyacı vardı.*[68]

Tussy, Aveling'le birlikte yaşamaya başlamasının üzerinden bir süre geçtikten sonra, Ellis'e bir mektubunda şöyle yazmıştı: "İnsan kimilerini *bir çırpıda* tanıyor; kimileriyse, beraber bir ömür geçirdikten sonra bile yabancı kalmaya devam ediyor."[69] Acaba Bayan Dubedat kocasını tanıyabilmiş miydi? Peki ya Tussy?

1 Eleanor Marx Aveling'den George Bernard Shaw'a, 2 Haziran 1885, George Bernard Shaw Belgeleri Kataloğu, British Library, Londra.
2 *MECW*, Cilt 47, s. 244.
3 *A.k.*, s. 316.
4 *A.k.*, s. 244.
5 *A.k.*, s. 290.
6 *A.k.*, s. 244.
7 *A.k.*, s. 245, 249, 394.
8 *A.k.*, s. 394.
9 FE-PL, Cilt I, s. 270-271.
10 *MECW*, Cilt 36, s. 283.
11 *A.k.*, s. 235-236.
12 *A.k.*, s. 238-239.
13 *MECW*, Cilt 47, s. 289, 296.
14 Engels, Emeğin Kurtuluşu üyeleriyle yazışma halindeydi, Vera Zasuliç de bunların arasındaydı. Zasuliç ayrıca II. Aleksandr ve aşırı gerici oğlu III. Aleksandr'a karşı terörist taktikler benimsemiş olan Narodnaya Volya, yani Halkın İradesi örgütünün de içindeydi –bu eylemler işçi sınıfına tek bir kazanım getirmediği gibi, baskının daha da artmasına yol açmıştı. Zasuliç, St. Petersburg valisini vurup –kayda değer biçimde– jüri kararıyla beraat ettikten sonra Rusya'dan kaçmıştı. Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 80, 88; Hulse, *Revolutionists in London*, s. 32-33.
15 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 121.
16 *MECW*, Cilt 47, s. 405; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 122.
17 *The National Reformer*, Londra, 4 Mayıs 1884, s. 310.
18 Bax, *Reminiscences*, s. 109.
19 *MECW*, Cilt 47, s. 274.
20 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 12 Nisan 1885, Moskova.
21 Eleanor Marx Aveling'den George Bernard Shaw'a, 2 Haziran 1885, Londra, British Library, GBS Belgeleri.
22 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 127.
23 Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.
24 *A.k.*
25 *A.k.*
26 Miliband ve Saville (ed.), *The Socialist Register*, s. 183-184, 187.
27 Vera Buchanan-Gould, *Not Without Honor: The Life and Writings of Olive Schreiner*, s. 221.
28 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 123-124.
29 Edward Aveling ve Eleanor Marx Aveling, *The Woman Question*, s. 6, 8, 13, 16.
30 Eleanor Marx Aveling'den George Bernard Shaw'a, 2 Haziran 1885, Londra, British Library, GBS Belgeleri; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 165.
31 Gustave Flaubert, *Madame Bovary*, çev. Eleanor Marx-Aveling, s. xx.
32 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 58-61.
33 *A.k.*, s. 46.
34 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 26; *MECW*, Cilt 47, s. 366.
35 O'Neill, *Good Old Days*, s. 156; Wilson, *Victorians*, s. 508.
36 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 27.
37 *MECW*, Cilt 47, s. 404, 408.
38 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 27.
39 *MECW*, Cilt 47, s. 413.
40 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 48.
41 *MECW*, Cilt 47, s. 413.
42 *A.k.*, s. 428.
43 Gildea, *Third Republic*, s. 35.
44 *MECW*, Cilt 47, s. 441, 452, 470.
45 *A.k.*, s. 436.
46 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 193-194.
47 *A.k.*, s. 194.
48 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 135.
49 *Chicago Tribune*, 6 Kasım 1886, s. 9.
50 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 194.
51 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 136.
52 Edward Aveling ve Eleanor Marx Aveling, *The Working-Class Movement in America*, s. 8.
53 *Chicago Tribune*, 6 Kasım 1886, s. 1.
54 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 158.
55 *A.k.*, 153.
56 *MECW*, Cilt 47, s. 525.
57 *A.k.*, s. 530–532, 628 (notlar bölümü); Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 140.
58 *MECW*, Cilt 47, s. 494 ve Cilt 48, s. 3.
59 *New York Herald*, 8 Ocak 1887, s. 5.
60 *Evening Standard*, Londra, 13 Ocak 1887, s. 4.
61 *New York Herald*, 14 Ocak 1887, s. 5.
62 *Evening Standard*, Londra, 13 Ocak 1887, s. 4.
63 Warren Sylvester Smith, *London Heretics*, s. 79.
64 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 117.
65 *MECW*, Cilt 26, s. 617; *New York Herald*, 14 Ocak 1887, s. 5.
66 *MECW*, Cilt 48, s. 16-17.
67 Bax, *Reminiscences*, s. 52, 55.
68 George Bernard Shaw, *The Doctor's Dilemma*.
69 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 165.

47. Bölüm

Londra, 1887

> Yapabileceğim herhangi bir iş bulsam çok sevinirim. İşe çok ihtiyacım var ve bulmakta çok zorlanıyorum. "Saygın" insanlar beni işe almıyor.
>
> *Eleanor Marx*[1]

Sosyalist Propagandanın ilk yıllarında, Marx'la Engels çalışmalarına yeni başlamışken, protestolar, isyanlar ve ayaklanmalar çok nadir şeylerdi. 1880'lerin sonlarına gelindiğinde ise bunlar neredeyse sürekli hale gelmişti. Avrupa'nın sanayileşmiş herhangi bir ülkesinde, herhangi bir anda bir grev, bir protesto ya da kapitalist sisteme ve onun destekçisi olarak görülen hükümete karşı toplu bir şiddet görülebilirdi. Protestoların başladığı ilk yıllarda bunları fişekleyenler, üst sınıftan radikaller, işçilerin davasını benimseyip yönlendiren aydınlar (Marx'la Engels bunlardandı) ya da işçilerin en yüksek sınıfı olan zanaatkârlar (UİB Genel Konseyi'nin üyeleri gibi) olurdu. Fakat 1880'lerin ortalarında gösteriler, çoğu zaman, işçilerin kendiliğinden patlayan düş kırıklıklarının ürünüydü ve işçiler tarafından, işçiler için gerçekleştiriliyordu. Grevler de işçi saflarından çıkan emekçi liderleri tarafından örgütleniyordu. Bunlar yoksul doğmuş, resmî bir eğitim almamış, fakat liderlik ve hatiplikte doğal bir yeteneğe sahip, yoldaşlarını harekete geçirme konusunda hiçbir aydın propagandacının ellerine su dökemeyeceği insanlardı. Devletler, tıpkı Komün konusunda yabancıları sorumlu tutan Fransız yetkilileri gibi, başlangıçta sanayi işçilerinin eylemleri için dış güçleri suçlamaya çalışmıştı. Ancak fabrikada çalışanlardan milletvekillerine kadar herkes farkındaydı ki, bütün bu huzursuzluk ve bunu ifade edenler, yerli topraklarda yetişmişti.

Protesto ve grevlerin sonucu olarak yapılan iyileştirmeler genellikle sınırlı ve yereldi; bu yüzden, 1886'da, Fransa, Almanya ve İngiltere'deki sosyalist önderler, bir İkinci Enternasyonal kurma konusunu konuşmaya başlamıştı.[2] Birinci Enternasyonal, New York'ta yıllarca cılız bir mum ışığı gibi yanıp söndükten sonra 1876'da Philadelphia'da dağıtılmıştı. Kimileri, tüm işçileri yeniden Enternasyonal şemsiyesi altında toplamaya çalışmanın vakti geldiğini söy-

lüyordu; bunun bir sebebi de, kapitalizmin devasa bir canavar haline gelmiş olmasıydı. Sömürgecilik bütün ihtişamıyla ayaktaydı: Avrupa ülkeleri dünya haritasını parçalara bölmek, yönetecek bölgeler, satış yapacak pazarlar ve –insanlar dahil– sömürecek doğal kaynaklar edinmek için yoğun bir çaba içindeydi.[3] Genişleyen dünya pazarına ek olarak, gaz türbinlerinden içten yanmalı motorlara, yeni teknolojiler ve yeni enerji kaynakları daha büyük ve daha hızlı makineler anlamına geliyordu. Her şey hızlanır ve genişlerken, kazanılacak servet de muazzam bir boyuta ulaşmıştı.[4]

Bu ortamda, tek bir sendika tek bir işverenden daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları alabilirdi, ama bu gelişmeler bir grev olmadan komşu fabrikaya ulaşamazdı; ayrıca kazanımların kaybedilmeyeceğine dair bir garanti de yoktu. Tekil sendikalar, ellerinde hafif silahlarla kralın ordusuna kafa tutmaya çalışan gerilla birliklerine benziyordu. Bazı sosyalist önderler, böyle bir düşmana karşı savaşmanın tek yolunun onunla boy ölçüşebilecek büyüklük ve kuvvette bir güç toplamak olduğuna, bunu yaratmanın tek yolunun da uluslararası dayanışma olduğuna inanıyordu.

Fransız sosyalistler, İkinci Enternasyonal'i 1889'da Paris'te toplamayı ümit ediyordu; o yıl, hem Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü, hem de Fransa'nın, 1851'de İngiltere'de kapitalist bir şenlik olarak başlamış olan Dünya Sanayi Fuarı'na ev sahipliği etmeyi planladığı yıldı.[5] Elbette, bir toplantı olması gerektiği konusunda fikir birliği sağlamak kolaydı, ama bu, planlamaya başlanırken uzlaşılması gereken alanlardan sadece biriydi. Yeni Enternasyonal'in nasıl bir şey olması gerektiği konusunda her ülke kendi kaygılarını yansıtan fikirlere sahipti –Fransızlar kuramsal bir anlaşmazlığa düşmüştü; Almanlar politikaya, İngilizlerse ekonomiye odaklanmak istiyordu. Ancak bu kez tartışmaları yönlendirecek bir Marx yoktu. Engels, sert mektuplar göndererek tarafları işbirliğine zorlamak için elinden geleni yapıyordu, ama yine de Birinci Enternasyonal'e kıyasla çok dağınık bir süreç işliyordu. Lafargue etkinliğin düzenlenmesinde önemli görevler almıştı, Longuet de Fransa'daki sosyalistler arası pek çok didişmeyle birlikte bu konuyu da Engels'le tartışıyordu. Fakat Longuet politik bir ip üstünde yürüyen cambaz gibiydi, bir yandan ılımlıların safında dururken, diğer yandan bunlara karşı kullanılabilecek bilgileri Engels'e taşıyordu. Engels, hassas bilgiler üzerine tartışırken Longuet'nin kimliğini gizlemek için ondan "Z" şeklinde söz ediyordu.[6]

1883'te Jennychen'in ölümünden sonra, Longuet'nin Marx ailesiyle ilişkileri gerilmişti. Lenchen ve Tussy, Jennychen'e davranış biçiminden ötürü ona karşı kin besliyor ve kötü bir koca olduğu için kötü bir baba olduğuna hükmetmiş görünüyorlardı. Jennychen'in ölümünden sonra, Tussy Londra'ya hasta ve özel ilgi isteyen bir çocuk olan Harry'yle birlikte dönmüştü. Trajik biçimde, çocuk Marx'tan üç gün sonra ölmüştü. (Harry, Highgate'te anneannesi ve dedesinin yanına gömüldü.) O bahar, Tussy Longuet'yi, Johnny'yi de Londra'ya götürme-

sine izin vermesi için ikna etmeye çalışmıştı. Charles'a ısrarlı mektuplar yazarak Johnny'nin ne zaman kendisinin sorumluluğuna verileceğini öğrenmek istiyordu. Longuet bunlara sessiz kalmıştı. Nihayet bir cevap verdiğindeyse, yalnızca henüz düşündüğünü söylemişti.[7]

Longuet'nin bakış açısına göre, daha yenilerde bir çocuğu teyzesinin bakımında ölmüşken, en büyük oğlunu Londra'ya gönderme konusunda telaş etmesine gerek yoktu. Olaya böyle bakmak Tussy'ye haksızlıktı, ancak Tussy de Longuet'ye haksızlık ediyordu. Jennychen'in Longuet hakkındaki tüm şikâyetlerine rağmen, Longuet'nin mektupları daima çocuklarına karşı ne kadar derin bir sevgi beslediğini belirtiyordu; her ne kadar kimi zaman bu sevgi ihmali andırsa da. Her halükârda çocukların geleceğine ilişkin son kararı veren Longuet'nin annesi oldu. Annesi, çocukları dedelerinin "tarikatına" kurban vermek istemiyor ve Tussy'den de, Laura'dan da hoşlanmıyordu.[8] Böylelikle, Longuet dul bir adam olarak hayatını bir düzene sokmaya çalışırken çocukları Caen'deki annesine teslim etti. Ancak Engels'le politika üzerine yazışmayı sürdürüyordu ve nihayet 1886'da, Enternasyonal tartışmaları devam ederken, Johnny'yi Tussy ve Aveling'in yanında kalması için Londra'ya götürmüştü.

Engels'in Longuet'lere parasal yardımda bulunduğuna ilişkin bir işaret bulunmuyor. Marx'ın eserlerinden gelen telif ücretlerinin üçte biri çocuklara veriliyor, fakat bu para birikim hesabına yatırılıyordu ve sürekli para sıkıntısı çekmesine rağmen, bu hesap babalarının erişimine açık değildi. Longuet Londra'ya gidince Lenchen'in oğlu Freddy, ona Jennychen'den beri kendisine ödenmeyi bekleyen borcu anımsatmıştı.[9] Bunun da gösterdiği gibi, Freddy artık aile tablosunun bayağı içindeydi. Lenchen Engels'in evine taşındıktan sonra her hafta ziyarete gelir olmuştu; daha sonra, kimi akşamları, Engels'le Marx hakkında sohbet ederek geçirdiğini anlatmıştı.[10] Freddy makinist olarak çalışıyordu; evliydi, bir oğlu vardı ve maaşıyla ucu ucuna geçinen Londra emekçilerinden biriydi.[11] Bir sosyalist olarak, Marx'la Engels'i kendisi için savaşmış iki adam gibi görüyordu, ayrıca oğlu, Freddy'nin, onların fotoğraflarını evin duvarına astığını söylemişti.[12] Fakat bu onların eylemciliğine saygı göstermek için miydi, yoksa bu adamlardan biri kendisinin doğumunun anahtarını taşıdığı için mi?

Tussy de Laura da Freddy'yi yakından tanıyordu, bu yüzden insan onun babasına çok benzeyen yüzüne –geniş bir alın, kaşların kavisi, belirgin bir burun– ya da tıknaz vücuduyla gür siyah saçlarına baktıklarında Marx'ı görüp görmediklerini merak ediyor. Freddy'nin üvey kardeşleri olduğuna dair en küçük bir şüpheleri olmuş muydu acaba? Tussy, Freddy'nin, Engels'in oğlu olduğundan emindi, ama Laura böyle düşünmemiş olabilir. Yıllar sonra Freddy'nin ebeveyninin kim olduğunu öğrendiğinde görünüşe göre hiç etkilenmemişti. Belli ki bu onun için yeni bir haber değildi.

Ne var ki bu tavır, Laura'nın, hemen hemen her tür kişisel veya politik patlama haberi karşısındaki değişmez tavrıydı. Ailenin geri kalanı –kocası da-

hil– derin dramaların tadını çıkarırken, Laura sükûnetini korurdu. Bir ömür boyu mucizeler bekledikten sonra, hayatta böyle şeyler olmadığını öğrenmişti. 1887 baharında Paul'ün son seçim hezimetini de aynı tavırla karşıladı. Paul, Paris belediye seçimlerinde aday olmuş ve çok ağır bir yenilgi almıştı. Laura kocası hakkında hayallere kapılmıyordu; kusurlarını o kadar açık görüyordu ki, bunlara gülüp geçmeyi becerebiliyordu. Engels'e anlattığı kadarıyla katıldığı bir seçim mitinginde etrafındaki kalabalık Lafargue'a "palavracı", "laf ebesi" ve "farfara" gözüyle bakmıştı; oysa, diyerek latife etmişti Laura, konuşması aslında öncekilere göre bayağı iyiydi.[13]

Kendi adına, Laura sahne arkasında çalışırdı; daha önce kaygılandığı gibi Marx'ın yazınsal işlerinden men edilmiş de değildi. *Komünist Manifesto*'yu Fransızcaya çevirmiş,[14] ayrıca o bahar Amerikalı kadın hakları savunucusu Elizabeth Cady Stanton'un oğlu Edward Stanton, kendisinden Paris'te sosyalizm hakkında bir yazı yazmasını istemişti.[15] Meteliksiz olmasına rağmen, Laura kaderini kalıcı ve değişmez bir şey olarak kabul etmiş görünüyordu. Engels, *Kapital*'in telif gelirini gönderdiğinde, bu paranın "baharda açan çiçeklerden ya da Aralık ayında bulunacak ateşten daha makbul," olduğunu açıklamıştı; "mevsimi geçmeyen tek şey bu."[16]

Londra'daki Marx ekibi bu kadar durgun değildi. Amerika'dan döndükten sonra, Aveling'le Tussy, ABD'de işçi hareketleri hakkında sık sık konuşmalar yapmaya başlamıştı. Ama yurtdışından haberler almaya hevesli, alkış tutan izleyiciler karşısında sahneye çıkarken bile Aveling'in siyasi hayatı için savaş veriyorlardı. Amerika'da hakkında yöneltilen suçlamalar İngiliz sosyalist çevrelerde tek bir sözcüğe indirgenmişti: yolsuzluk.[17] Üstelik her suçlamayla birlikte, renkli geçmişinden yeni hikâyeler çıkıyordu ortaya.

Engels, Aveling adına tamamen savunmacı bir tutum benimsemişti ve çıkan haberleri, hareketin her zamanki dedikodu ve çamur atma âdeti gibi görüp bunlara kulak tıkıyordu.[18] Bu duruma canları sıkılan tanıdıklar, bir kez daha Engels'in insan karakterini ölçmekte her zaman kötü olduğunu belirterek söylenmiş ve sık gelip gidenler, Aveling'in varlığı yüzünden yavaş yavaş Engels'in evinden ellerini ayaklarını çekmeye başlamıştı. Gelgelelim, görünen o ki Engels'i Tussy'nin "kocası"nın ahlaksız biri olduğuna ikna etmenin yolu yoktu.[19] Ancak aylarca Aveling'i savunduktan sonra, Engels de, onun hakkındaki hayal kırıklığını, uzun zamandır birlikte çalıştığı New York'taki bir arkadaşına açmıştı: "Bu çocuk, tüm bu işleri, dünya, insanlar ve iş hayatı hakkındaki sonsuz cehaleti ve şiirsel hayallere düşkünlüğüyle kendi başına kendisi getirdi." Engels yine insaflı davranarak Aveling'i "çok yetenekli ve yardımsever bir çocuk," olarak tarif ediyordu; "aynı zamanda çok dürüst, ama çenesi düşük bir geveze gibi, susmayı hiç bilmiyor, aptalca bir şey yapmadan duramıyor sanki. Ne var ki, bir zamanlar benim de aynı cinsten bir aptal olduğumu henüz unutmuş değilim."[20]

Verdikleri dersler Tussy'yle Aveling'e para getirse de bu yetmiyordu. Tussy'nin arkadaşları –hem kişisel hem parasal– sıkıntılarının farkındaydı ve Aveling konusunda bir şey yapamasalar da Tussy'ye iş bularak yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Havelock Ellis, Ibsen'in oyunlarının ilk İngilizce basımı için kendisine yardım etmesini istediğinde Tussy bu fırsatın üzerine atlayarak kendi kendine Norveççe öğrenmeye başladı.[21] Mart 1887'de Zola'yı da İngilizceye çevirme konusunda konuştular. Zola'nın III. Napoléon dönemindeki hayata dair acımasız tasvirleri tartışma yaratacak cinstendi; bu nedenle, Ellis'le Tussy İngiliz okurlar bulmakta zorlanmayacaklarından emindi. Tussy bu işi de almak için çok hevesliydi; Ellis'e şöyle demişti: "Yapabileceğim herhangi bir iş bulsam çok sevinirim. İşe çok ihtiyacım var ve bulmakta çok zorlanıyorum. 'Saygın' insanlar beni işe almıyor."[22]

Tussy, sık sık Aveling'in, ne mali durumlarının ne kadar zorda olduğuna, ne de hakkında edilen hakaretlere önem vermez göründüğünden söz ediyordu. Oysa kendisi, bunların hepsini içine çekiyordu âdeta. Sürekli acımasızca hırpalanan Tussy, gidecek kimsesi olmadığını hissediyordu, hele Aveling'e sığınması hiç söz konusu değildi. Aveling bu sırada sadece sosyalizmden değil, Tussy'den de sıkılmaya başladığının işaretlerini veriyordu. Haziran'da Lothario mahlasıyla imzaladığı yavan bir şiir yayımlamıştı; bu şiir, tek kadınla yetinecek türden bir tip olmadığı konusunda Tussy'ye verilmiş bir mesaj olarak yorumlanabilirdi:

> Saf sevgi sürer deyip duruyorsun,
> Yoğun bir adanmışlıkla, amaçsızca,
> Ümitsizce, hudutsuzca, sonu olmadan,
> Ama oynadığımız oyunda ödül bu değildi...
> Bunlar Tatlım, benim beylik fikirlerim,
> Gözlerin beni bir süre mağlup etti belki,
> Ama ben Sezar'ın felsefesini seçiyorum,
> Ve bence, gerçekten suçlayamazsın beni![23]

Şiirin daha pek çok kıtası vardı, ama mesaj hep aynıydı: Aşkımız, sürdüğü müddetçe güzeldi. Tussy, Aveling'le ilişkisinde ne kadar hoşgörülü olursa olsun, hislerini böyle kamuya açık ve ergenlere yaraşır bir şekilde duyurmasından ötürü kendini aşağılanmış hissetmemesi olanaksızdı. Aklı başından gitmiş ve çökkünlük içinde, kendini öldürmeye kalkmıştı. Ellis yıllar sonra olaydan söz ederken "Bilerek aşırı doz afyon aldı," diye anlatmıştı. "Fakat bol miktarda sert kahve verip odada aşağı yukarı yürütülerek zehrin etkisini atması sağlandı. ... Dostları çok üzgündü, ama pek şaşırmamışlardı."[24]

Belki ilişkilerini kurtarma çabasıyla, Tussy'yle Aveling o Ağustos Stratford-upon-Avon'da bir kır evi kiralamıştı. Kız kardeşine "Düşün, Laura, Shakespeare'in evi!" diye yazmıştı. "Haftada iki üç kere onun 'doğduğu evde' çalışıyoruz... Edward durmadan bir şeyler yazıyor. *Dregs*'in {tortular} (tek per-

delik kısa bir şey), çok popüler ve 'yükselişteki' bir aktris olan Rose Norreys tarafından kabul edildiğini ve kısa zaman içinde sahneye hazırlanacağını duydun mu? Ayrıca muhtemelen iki oyununun daha, biri *Kırmızı Leke*'nin uyarlaması, kısa sürede kabul edileceğini?"[25]

Tussy huzurlu bir portre çizse de mektubu hiçbir bakımdan gerçeği yansıtmıyordu. Üslubu sıcaklık ve mutluluk taşımayı hedefliyordu, ancak okuması acı vericiydi; kâğıtlardan dökülen, neşe değil, yalnızlık, korku ve hem fiziksel hem duygusal olarak uzak olduğu kız kardeşiyle yeniden bağ kurma yolunda ümitsiz bir çabaydı (Laura, Tussy'nin mektuplarına nadiren cevap verirdi). Aveling'in işlerine dair sergilediği coşkunun içinde, olacak kötü şeyleri şimdiden gören bir his vardı: Aveling, tiyatro kariyerinde ilerledikçe birbirlerinden uzaklaşıyorlardı.

1887 yılı, bütün Londra için tuhaf geçmişti. Bir yanda, Kraliçe Viktorya'nın taç giymesinin ellinci yılı dolmuştu (Kraliçe, Doğu Bölgesi'ni ziyaret ederken kendi sözleriyle "korkunç bir gürültü", gerçekte ise "yuhalamalar"la gezisi kirletilmişti[26]). Aynı zamanda o yıl, Buffalo Bill'in Vahşi Batı Gösterisi Londra'da perdelerini açmıştı (Engels'le Aveling'ler izlemeye gitmişti, Engels'e göre "çok hoş" bir gösteriydi[27]). 1887 ayrıca, polisin Trafalgar Meydanı'nda ifade özgürlüğü ve toplanma hakkını kullanmakta olan silahsız halka savaş açtığı Kanlı Pazar'ın da gerçekleştiği yıldı.

Protestonun sebepleri çeşitliydi. İşsizlik –*İngilizcede, bu eski gerçeği anlatmak için yeni türetilmiş bir terim*– Doğu Londralıların büyük kısmını Batı Bölgesi'ne yöneltmişti; burada yoksul işçilerin durumuna dikkat çekmek için neredeyse her gün kadınlı erkekli gösteriler düzenleniyordu. Pall Mall ayaklanmasının anıları hâlâ taze olduğundan, Doğu Bölgesi'nden gelenlerin Trafalgar Meydanı'ndaki varlığı, tehlike yaratabilecek bir şey olarak görülmüş ve polis amiri, bölgeyi, meydandan geçmek isteyenlere (yani protestocularla protestocu olduğu düşünülen herkese) kapatmıştı. İşçilerin toplanma hakkını yok sayan bu uygulama, yeni protesto çağrılarını tetiklemekten başka işe yaramadı.[28] Son olarak, Parlamento'nun İrlanda'daki polis gücüne grupları topyekûn yasadışı ilan etme, hâkimlereyse kişileri jüri yargılaması olmadan cezalandırma yetkisini veren *İrlanda'yı Baskılama Yasası'nı* geçirmesinin ardından, kadim İrlanda meselesi de yeniden eylemcilerin gündemine girmişti.[29]

İşsizliğe karşı çıkmak, İrlandalılara destek vermek ve Londralıların özgürce toplanma hakkını savunmak için seçilen tarih 13 Kasım Pazar'dı. Tahminlere göre 100.000 kişi, kitlesel olarak Trafalgar Meydanı'na yürümeden önce meydana bağlanan çeşitli noktalarda –Clerkenwell, Holborn, Bermondsey, Deptford, Shaftsbury Caddesi, Haymarket– toplanmıştı.[30] Planı haber alan yetkililer meydanın çevresine 2.500 polis, meydanaysa 1.500 polis ve 400 asker yığmıştı. Böylece ilk polis hattını aşan protestocular, iki yönden silahlı devlet güçlerinin arasında sıkıştırılmış olacaktı.[31]

Tussy'yle Aveling, Trafalgar Meydanı'na farklı gruplarda yürümüştü. Polisin saldırma stratejisi belli olur olmaz Aveling ve grubu kaçmış (Engels'in deyişiyle "tabanları yağlamış"[32]), Tussy'ninkiyse bir arada kalıp polis hattına doğru ilerlemişti. Arbedenin tam ortasında kalan Tussy'nin kabanı ve şapkası parçalanmış, hem koluna, hem de başına sopa yemişti. Yüzü kan içindeki bir yabancı yerden kalkmasına yardım etmese, üstünden geçen insanlar yüzünden ezilerek ölebileceğini söylemişti. Tussy'ninki *görece hafif bir deneyimdi.*[33] Bir tanık şöyle anlatmıştı: "Polislerin, kendi iradeleriyle değil, üstlerinin açık emriyle kadın ve çocuklara üst üste defalarca vurduğunu gördüm. ... Kalabalığın dışına sürüklenirken zavallı bir kadın gördüm; komiser ya da çavuş olan birine kaybettiği çocuğu görüp görmediklerini soruyordu. Adam ona kör olası bir orospu olduğunu söyleyerek kadını yere yıktı."[34] William Morris'in kızı May, *çevredeki tüm ev ve otellerin üst katlarında iyi giyimli kadın ve erkeklerden oluşan kalabalıkların alkış tutarak polisin müdahalesine tezahüratta bulunduğunu hatırlıyordu.*[35]

Tussy sonunda, tutuklanıp salıverildikten sonra, üstü başı perişan halde Engels'in kapısında belirmişti.[36] O gece binlerce insan benzer ya da daha kötü bir durumdaydı: Altmış kişi yaralı halde hastaneye kaldırılmış, ancak mucizevi bir şekilde hiç kimse ölmemişti. Öfkeli ve geri adım atmayan protestocular bir sonraki pazar başka bir gösteri düzenlemiş, bu kez bir kişi ölmüştü. Alfred Linnell adında bir hukuk bürosu kâtibi olan kurban, belki de protestoya katılmamıştı bile.[37] Linnell için 18 Aralık'ta yapılan cenaze törenine 120.000 kişi gelmişti. Polis sopasının kötü ucunu bizzat deneyimleyen Tussy, tamamen radikal bir yöne savrulmuştu. Daha bir yıl önce Amerika'da eğitim ve örgütlenmeyi salık veren ılımlı konuşmalar yaparken, şimdi polise karşı militan halk eylemleri gerçekleştirilmesi gerektiğini söylüyordu. Chicago'da yargılanan Haymarket bombacılarının dördü, patlamanın arkasında bir provokatörün bulunduğunu gösteren kanıtlara rağmen Kasım ayında asılmıştı; bu gaddarlık şimdi Londra'ya da gelmiş durumdaydı. Onu dinleyen bir muhabire göre, Tussy bir konuşmasında şöyle demişti: "Polise karşı sosyal bir savaş açmak zorundasınız. Bir polisin bir dükkâna girdiğini görürseniz, oraya gitmeyin ... bir polisin gittiği bir resmî mekâna girmeyin." Noel günü polisi çalışmak zorunda bırakmak için sivil itaatsizlik çağrısı yapıyor, "o şişko yardımcı polislerin" ve "katil zorbaların" Noel yemeğini mahvetmek istediğini söylüyordu.[38]

Kanlı Pazar olaylarına katıldıkları ve propagandayı yapmayı da sürdürdükleri gerekçesiyle Tussy'yle Aveling için "açık yakalama emri" çıkarılmıştı; bu, polisin onları istediği zaman, gerekçe göstermeden tutuklayabileceği anlamına geliyordu.[39] Tussy bundan âdeta gururla söz ediyordu. Savaşmaya olan kararlılığı inanılmaz artmıştı –ama Aveling'inki öyle değildi. Kasım'da, Londra'da "Alec Nelson" takma adıyla ikinci bir oyun sahnelemişti; *Deniz Kıyısında* adlı Fransız oyununun bir uyarlamasıydı bu. Oyunda genç bir kadının yaşlı kocasına olan sadakatiyle genç bir denizciye duyduğu aşk arasında verdiği mücadele

anlatılıyordu.[40] Tussy ana kadın karakteri, Aveling ise kocayı canlandırmıştı. Engels, her zamanki şen tavrıyla, doğum günü akşamının bir parçası olarak oyunu izlemeye gitmişti. Aveling'le Tussy'nin rollerini başarıyla oynadığını ve oyunun mutlaka tutacağını söylemişti. Ancak bir eleştirmen, Aveling'i yere göğe sığdıramazken Tussy'nin oyunculuğunu zehirli bir dille aşağılamıştı. Tussy hakkındaki eleştirileri o kadar inciticiydi ki Tussy, eleştirmenin kendisine karşı kişisel bir husumeti olup olmadığını, eğer böyleyse sebebinin ne olduğunu merak etmişti.[41] Bu olay Tussy için yıkıcı oldu –bir daha asla halka açık bir sahnede oynamayacaktı. Bu arada Aveling ise zafer kazanmış gibiydi. O Aralık'ta, oyunlarıyla turneye çıkmak üzere tam yılbaşı günü Londra'dan ayrılmış, Tussy'yi 1888 yılını tek başına karşılamak üzere geride bırakmıştı.[42] Ocak'ta, Frances Ivor adlı bir oyuncu, Tussy'nin *Deniz Kıyısında*'daki rolünü canlandırmıştı. Bu kez değerlendirmeler harikaydı, bunlardan birinde "Alec Nelson"dan "oyun yazarı olarak şöhreti parlamakta olan Londralı bir gazeteci" olarak söz edilmişti.[43]

Engels, Aveling'in odaklandığı alanı değiştirmesinden memnundu, belki rahatlamıştı bile. Bu konuda hiçbir zaman fazla bir şey söylememiş olsa da, nihayet Aveling'in hareket için, Engels'in kendisine hazırladığı sahneye layık bir oyuncudan çok, bir yük haline geldiğini görmüş olması mümkündü. (Bir arkadaşına Aveling'in "kendi arzularına ters düştüğünde, daha genç yaştakilere yaraşır biçimde, gerçekleri görmezden gelme becerisine sahip olduğunu" söylemişti.[44]) Bu dönemde hem Engels, hem de Tussy İngiliz sosyalistleri tarafından boykot edildiklerinden söz ediyordu[45] ve tanıdıklarının Aveling hakkındaki pek çok yazışması, sebebin o olduğunu düşündürüyordu. Sosyalist Fabian Topluluğu'nun önderlerinden Sidney Webb, grubun anlaşamadığı şeyin Marx'ın fikirleri değil, bunları ileten elçi olduğunu belirtiyordu: "Biz Marksizmi kötülediğimizde, aslında Aveling'i kastediyoruz."[46] Tussy'yle Engels, ağız dalaşçısı İngiliz sosyalistleri tarafından dışlanmış olmayı hiç umursamadıklarını söyleseler de, Tussy bu süreçte bazı arkadaşlarını da kaybetmiş olmaktan ötürü üzgündü. Fabian cephesindeki Webb'le Havelock'a katılmış olan George Bernard Shaw'a nerelerde olduğunu sormak için bir mektup yazmıştı: "Artık bize hiç gelmiyorsunuz, bazen sizin de bizi boykot ettiğinizi düşünecek oluyorum."[47] (Shaw, bir önceki bahar, Aveling'le arasını fena halde açan büyük bir münakaşa etmişti, ama Tussy bunu ya bilmiyor, ya da unutmuş gibi davranıyordu.)

Ne var ki, Aveling'in tiyatro girişimleri onu zaten parti işlerinden uzaklaştırmıştı. Yazdığı *Kırmızı Leke* uyarlaması Haziran'da Londra'da matine oyunu olarak sahnelenmişti. Değerlendirmeler içinde hem iyi, hem kötü yazılar vardı, ama ay sonunda Aveling'in oyunu beşinci kez sahnelendikten sonra, Engels sevinçle ve biraz da erken bir şekilde "Yankilerin dediği gibi, 'petrolü buldu,'" demişti.[48] Temmuz'da Tussy'yle ikisi Aveling'in tiyatro çalışmalarını

kapı kapı pazarlamak için yeniden Amerika'ya gitmeye karar verdi. Engels, Laura'ya Aveling'in "aynı anda New York, Chicago ve Tanrı bilir başka nerede oynanacak üç oyununun mizansenini bizzat yönetmesi" gerektiğini söylemişti.[49] Böyle bir seyahat, Aveling'le Tussy'nin cüzdanının kaldırabileceğinden çok daha fazla tutardı ve bu kez hesabı ödeyecek bir sosyalist parti de yoktu; masrafları muhtemelen Engels ödemişti. Tussy, Engels'ten para almak istemiyordu, ama görünüşe bakılırsa bu defa razı olmuştu. Aveling, muhtemelen bu seyahati Tussy'ye kariyeri için kritik, Engels'e ise iyi bir yatırım olduğunu söyleyerek pazarlamıştı. Heyecana kapılan Engels, kimyacı eski dostu Carl Schorlemmer'le birlikte (organik kimyanın kurucularında biriydi; Marx ailesi onu Jollymeier diye anardı[50]), ikiliye Amerika'da eşlik etmeye karar vermişti.

Engels bu seyahatin kişisel bir mesele olarak kalmasını istiyordu, onun için neredeyse kimseye sözünü etmemişti; Lafargue'lara bile. General'in güvenine layık bulunmamak Laura'yı çok kırardı, ama Engels'in aklına takılan o değildi: Lafargue'ın, Engels'in Yeni Dünya'yı fethetmek için yola çıktığını ilan etme konusunda ısrar edeceğinden emindi.[51] Tussy, City of Berlin {Berlin Şehri} adlı gemiden yazdığı mektupta, bir şey söylemediği için Laura'dan özür diliyordu: "Bunu öğrendiğim anda sana söylemem gerekirdi, ama General gizlilik konusunda o kadar ısrarcıydı ki cesaret edemedim. Haber yayılırsa suçlananın biz olacağımızı düşündüm."[52]

New York'a yelken açan bu küçük grup, Aveling'in başarısını görmeye hazırlanmış durumdaydı. Tussy, başlarda attığı bir mektupta Aveling'in provaları yönettiğinden söz ediyor,[53] Engels ise Aveling'in 31 Ağustos'a kadar işlerini bitireceğini bildiriyordu,[54] ama bunun dışında Aveling'in tiyatro çalışmaları hakkında tam bir sessizlik hâkimdi. Ancak Engels geziden büyük zevk almış, en hoşuna giden kısımlarından biriyse New England'da bir hapishaneye yaptığı ziyaret olmuştu. Mahkûmların roman okuyabildiğini, kulüp kurabildiğini, gardiyanların nezareti olmadan konuşabildiklerini ve günde iki kez et ve balık yediklerini görmekten ötürü çok şaşkındı. Hatta hücrelerinde musluk vardı ve duvarlarında resimler asılıydı. "Adamlar ... normalde hapisteki bir suçluda görülen ürkekliğin zerresi olmadan dosdoğru gözünün içine bakıyor, bu Avrupa'nın hiçbir yerinde görmeyeceğin bir şey," demişti; bu sırada muhtemelen Paris'teki Sainte-Pélagie hapishanesinin "Prensler Bölümü"ndan çok, Almanya ve Rusya'nın kalelerini düşünüyordu. "Orada Amerikalılara saygım epey arttı."[55]

New York'ta ise, tam tersine kapitalist üretimin rezil başkentine gittiğini hissetmişti. Her şey yapay ve ona kalırsa, korkunçtu.

> New York'a karanlık çöktükten sonra ulaştık ve Dante'nin *Cehennem*'inden bir bölüme girdiğimiz hissine kapıldım ... başımın tepesinde yükseltilmiş demiryolları, çalıp duran zilleriyle yüzlerce tramvay, her tarafta korkunç bir gürültü, hele nehirdeki buharlı gemilerin hepsinin birden öttürdüğü o tüyler ürpertici sis düdükleri ... her geminin üstünde çıplak elektrik lambaları asılı; bunlar aydınlat-

maya değil, dikkat çekip reklam yapmaya yarıyor ve sonuç olarak insanı kör edip önünü görememesine sebep oluyor. Kısacası dünyanın en rezil görünümlü insanlarına yakışır bir kent, hepsi de Monte Carlo'dan atılmış krupiyelere benziyor.

Engels, yine de Amerikalıların "içlerinde büyük bir ulusun potansiyelini taşıdıklarını," söylüyordu; "böylesine ancak feodalizmi hiç görmemiş bir halkta rastlanabilir. Uzun zamandır kendi yarattıkları dertlerle boğuşuyorlar... ama bir şey yaptıklarında onu hakkıyla yapıyorlar."[56]

Grup İngiltere'ye döndüğünde, pek fazla takdir toplayamamış olmak Aveling'i pek sarsmış görünmüyordu; Batı Bölgesi'nin sosyal hayatında kısa sürede kendinden geçmişti. Tussy ise kentin diğer ucunda, başkentin kendi *Cehennem*'ine gömülmüş durumdaydı. Londra'nın doğusuyla batısı, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında binalardan oluşan heybetli bir duvarın yükselmesiyle birbirinden ayrılmıştı. Ofis binaları Viktorya Dönemi'ne has bir olguydu; 1851'deki Büyük Fuar'dan önce, evrak işi yapan bunca insanı koyacak yer ihtiyacından söz etmek, tuhaf bir şey olurdu. Ancak kapitalizm genişledikçe, toplumun ileride beyaz yakalı işçiler olarak anılacak yeni bir tabakası oluşmuştu. Londra şehrinin görkemli yapılarıysa –paranın kimse gerçekte elini sürmeden bir girişimden diğerine aktarıldığı finans merkezi– Londra'nın varsıllarıyla yoksulları arasındaki duvarı yükseltmişti. Varlıklılar batıyı yer bellemiş (hatta Belgravia ve Mayfair bölgesinin etrafı kapatılmıştı), sefil karşıtlarıysa doğuya yerleşmişti.[57]

Doğu Bölgesi, zenginle yoksulun karışık olarak bulunmasından ötürü en azından bir canlılığı olan, insanın renk, ışıltı, eğlence ve hayat bulabildiği Soho'dan bile daima birkaç derece düşük bir yer olmuştu. Doğu Bölgesi yoksullarının, bunlar işverenleri olmadığı sürece hiçbir zaman zenginlerle bir araya gelmedikleri rahatlıkla söylenebilirdi. Bölge, sefalet içinde ve sıkış tıkıştı. Zaten bodur olan evler, tepelerinde yükselerek pislik ve kül saçan fabrika bacaları yüzünden daha da alçak görünüyordu.[58] Güneş doğmuş muydu? Batmış mıydı? Whitechapel, Bethnal Green ve Limehouse'da anlaşılmazdı. Bu cehennemlerde, gökyüzünde iki renk olurdu: kömür dumanı, pislik ve toz yüzünden kahverengi, ya da gün boyu yanacak ateşler yakıtla beslenmeden önce, sabahın erken saatlerinde kirli bir külrengi. Bu bulanıklığı tarif etmek için özel bir sözcük dağarcığı oluşmuştu; sisin yoğunluğundan göz gözü görmeyen zamanlar için "gün karanlığı" ve kirli havanın daha tepede asılı kaldığı, ama güneş ışığının yine de arasından geçemediği, biraz daha iyi olan "yüksek sis". Bu terimler sonradan kayboldu.[59] 1888'de, Doğu Bölgesi'nde, Karındeşen Jack'in işini kolaylaştıran bu sis olmuştu –bir de orada yaşayan insan artıklarını kimsenin umursamıyor oluşu.

Bir önceki on yılda bölge göçmenlerle iyice dolmuştu. Yeni gelen Çinliler Limehouse'da bir Çin mahallesi kurmuş, kısmen afyon sayesinde burası epey serpilmişti.[60] Fakat Doğu Bölgesi'nin çehresini esas değiştirenler Rusya,

Prusya, Litvanya ve Polonya'dan gelen Yahudilerdi. Kimisi yoksulluktan, kimisi zulümden kaçmıştı. Çar II. Aleksandr'ı öldüren suikastçıların içinde Yahudi bir kadın da vardı, bu durum soykırımlara bahane olarak kullanılmıştı: Geleneksel Yahudi düşmanlığı bütün Rusya'da alev almış ve 5.000 Yahudi öldürülmüştü. Bedeninde bir engel bulunmayıp gerekli imkân ve bağlantılara sahip olanlarsa kaçmıştı. 1880 yılına gelindiğinde Londra'da 46.000 kadar Yahudi bulunuyor ve bunların yarısı işçi sınıfından ya da daha yoksul olanlardan oluşuyordu.[61]

Tussy Doğu Bölgesi'ne ilk kez ders vermek için gitmiş, ama kısa sürede buranın sakinleriyle tanışmak için karanlık viranelerine sürüklenmişti. Haziran 1888'de Laura'ya şöyle yazmıştı:

> Gördüğüm dehşet verici şeyleri sana anlatamam. Kurtulamadığım bir kâbus gibi. Gündüz gözümün önünden gitmiyor, geceleriyse rüyama giriyor. Bazen insanın nasıl olup da etrafında bunca ıstırapla yaşamını sürdürebildiğini merak ediyorum. Gördüğüm bir oda özellikle aklımdan çıkmıyor. Ne odası! Yerin altında karanlık bir mahzen. İçinde çuval bezi ve bir parça hasırın üstünde oturan bir kadın var, memesinin yarısı kanserden gitmiş. Memesinin üstündeki kırmızı bir mendille bacaklarının üstündeki eski bir yelken bezi parçası dışında çıplak. Yanında üç aylık bir bebek ve başka çocuklar var –dört tane. En büyüğü dokuz yaşında. Ama bu, binlerce ve binlerce örnekten sadece biri.[62]

O yıl, doğu tarafında bulunan Bryant & May kibrit fabrikasındaki kadınlar, daha iyi çalışma koşulları için daha önce örneği bulunmayan bir grev başlatmış ve kazanmışlardı.[63] Tussy, bu zaferin, tanık olduğu perişanlığın bir kısmını giderebileceğini görünce, kendini doğrudan işçi propagandasına daha da adamıştı. Etrafındaki alçalmış insanların çukurlaşmış gözlerine baktığında, babasının benimsediği sosyalizm biçiminin, köklerini ne kadar somut gerçeklikten alsa da, açlık çekenler için hâlâ fazlasıyla soyut kaldığını, onlar için bir işin ve hayatta kalmalarını sağlayabilecek bir maaşın hayal kurmak için yeterli olduğunu fark ediyordu. Tussy uzun zamandır kendi mücadelesini arıyordu ve bunu Doğu Londra'da bulmuştu.

Tussy, daha sonra bir arkadaşına Doğu Bölgesi göçmenleri arasında kendi Yahudiliğini de keşfettiğini ve "ailemde Yahudi halkına çekim hisseden tek kişi" olduğunu söylemişti.[64] Sonradan sahiplendiği bu mirası gururla taşıyordu; Ede Bernstein'a bir mektubunda "Ben Yahudiyim" diye ilan etmiş, Yahudi sosyalistlerine seslenen bir davete cevabında "Sevgili Yoldaş, 1 Kasım'daki toplantıda konuşmaktan çok memnun olacağım gibi, babamın da bir Yahudi olmasından ötürü daha da büyük bir memnuniyet duyuyorum."[65]

Tussy ve Aveling giderek farklı evrenlerde yaşar olmuştu. 31 Aralık'ta Tussy Laura'ya şöyle yazmıştı: "Edward yarın bazı arkadaşlarının yanında kalmak için Cornwall'a gidiyor. Onlar benim de gitmemi çok istiyor, ama gidemem. Zenginler arasında işim yok." Kendisi, Elizabeth döneminden *Makbul*

Kadınlara Bir Uyarı {A Warning to Fair Women} adlı oyunun bir kopyasına bakmak için Oxford'a gidecekti. Oyunu, editörlüğünü yaptığı bir dizi için Ellis istemişti. Tussy bunu memnuniyetle karşılamıştı, çünkü oyun toplumsal bir meseleye eğiliyordu ve kendisi için önem taşıyan tek şey buydu.[66]

1 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 168.
2 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 69.
3 1875'ten sonraki yirmi yıl içinde, dünyanın dörtte birinden fazlası, yarım düzine Avrupa gücü tarafından ele geçirilmişti. Davies, *Europe, A History*, s. 848.
4 Hobsbawm, *Age of Capital*, s. 354-355.
5 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 70.
6 *MECW*, Cilt 47, s. 413.
7 *A.k.*, s. 5.
8 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 90.
9 FE-PL, Cilt II, s. 19.
10 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 972.
11 Freddy, vasiyetinde Harry'den "Bay Harry Demuth, oğlum olarak bilinen yeğenim," şeklinde söz etmektedir. Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 294.
12 *A.k.*, Cilt II, s. 437.
13 FE-PL, Cilt II, s. 40.
14 *MECW*, Cilt 48, s. 542 (notlar bölümü).
15 FE-PL, Cilt II, s. 34-36.
16 *A.k.*, s. 28.
17 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 79, 115; Morris, *William Morris*, s. 226.
18 *MECW*, Cilt 48, s. 73-74, 83, 105.
19 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 202.
20 *MECW*, Cilt 48, s. 91.
21 Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.
22 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 168.
23 *To-Day*, Londra, Haziran 1887, Sayı 43.
24 Ellis, "Havelock Ellis on Eleanor Marx," *Adelphi*, Londra, Eylül/Ekim 1935.
25 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 197-198.
26 Wilson, *Victorians*, s. 508.
27 *MECW*, Cilt 48, s. 57.
28 Wilson, *Victorians*, s. 508.
29 *MECW*, Cilt 48, s. 79, 536-537 (notlar bölümü).
30 Wilson, *Victorians*, s. 509.
31 *Pall Mall Gazette*, Londra, 14 Kasım 1887, s. 1.
32 *MECW*, Cilt 48, s. 113.
33 *Pall Mall Gazette*, Londra, 14 Kasım 1887, s. 5.
34 Morris, *William Morris*, s. 263.
35 *A.k.*, s. 252.
36 *MECW*, Cilt 48, s. 113.
37 Wilson, *Victorians*, s. 510; Warren Sylvester Smith, *London Heretics*, s. 22.
38 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 155.
39 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 202.
40 *MECW*, Cilt 48, s. 119.
41 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 169-170.
42 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 31 Aralık 1887, *IISG*.
43 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 173. 44 *MECW*, Cilt 48, s. 198.
45 *A.k.*, s. 183.
46 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 294.
47 Eleanor Marx Aveling'den George Bernard Shaw'a, 16 Aralık 1887, GBS Belgeleri. (Shaw, Aveling'le aralarındaki kavganın 1887 Mayıs'ında, İngiltere'deki yeni kuşak sosyalistlerin Marksist olarak görülüp görülemeyeceği sorusu yüzünden çıktığını söylemişti. Shaw görülemeyeceklerini söylemiş, bunun üzerine Aveling bir dizi mektupla ona saldırmıştı, Londra, British Library, GBS Belgeleri.)
48 *MECW*, Cilt 48, s. 184, 192.
49 *A.k.*, s. 194.
50 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 253.
51 *MECW*, Cilt 48, s. 195, 202, 203.
52 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 204-205.
53 *A.k.*, s. 207.
54 *MECW*, Cilt 48, s. 208.
55 *A.k.*, s. 207.
56 *A.k.*, s. 211.
57 Olsen, *Growth of Victorian London*, s. 122; Wilson, *Victorians*, s. 521.
58 Will Thorne, *My Life's Battles*, s. 13.
59 Flanders, *Victorian House*, s. 370.
60 Winder, *Bloody Foreigners*, s. 215.
61 O'Neill, *Good Old Days*, s. 46; Anne Cowen ve Roger Cowen, *Victorian Jews Through British Eyes*, s. xiv-xv.
62 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 24 Haziran 1888, *IISG*.
63 Paul Adelman, *The Rise of the Labour Party*, s. 12.
64 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 260.
65 *A.k.*, s. 510.
66 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 31 Aralık 1888, *IISG*.

48. Bölüm

Londra, 1889

> Yoksulları, kendileri dışında pek az insan düşünür; zenginler, yiyecek ve dinlenmeden mahrum bırakılmanın ne kadar zor olduğunu bilmez.
>
> *Keir Hardie*[1]

Marx Ailesinin öyküsüne dalmak, kaçınılmaz olarak insanı büyük resimden uzaklaştırıp çarpık bir gerçeklik sunuyor. Marx'ların evreni –çok nadir bazı istisnaları saymazsak– tamamıyla sosyalist olsa da, dünyanın bütünü için bu söz konusu değildi. 1889'da Britanya'nın tamamındaki sosyalistlerin sayısı 2.000'i geçmezdi. 750 bin kadar sendika üyesi vardı, fakat Hyndman ve Fabian çizgisindeki sosyalistler sendikalarla çalışmak istemiyordu; sendikalar da onlara bir o kadar kuşkuyla bakıyordu.[2] Tussy ve bazı yoldaşları, Marx'ın, kapitalizmin karşısına dikilmek için halihazırda işçilerin elinde bulunan en iyi aracın sendikalar olduğu yolundaki inancına itibar ederek, sendika mücadelelerinde çarpışmak için gönüllü olmuştu. Bir sosyalistin buna dair yorumu, nihayet hoş karşılanmalarının "sosyalizmleri sayesinde değil, buna rağmen" olduğuydu.[3]

İlk büyük mücadele Mart 1889'da, havagazı işçilerinin Britanya'nın ilk vasıfsız işçi sendikasının kurulmasıyla gerçekleşti.[4] Sendikanın kuralları-nın ve tüzüğünün yazılmasında Tussy'yle Aveling yardımcı olmuştu.[5] Aylar içinde, Büyük Britanya ve İrlanda Havagazı İşçileri ve Genel İşçiler Ulusal Sendikası'nın üye sayısı on binleri buldu. Bir yıl içinde yüz bine ulaşmış, ardından üyeleri sekiz saatlik işgünü için grev yapmış ve kazanmıştı.[6] Mücadelenin tüm liderleri –Will Thorne, Tom Mann ve John Burns– işçiydi (daha sonra hepsi parlamento üyesi olacak, içlerinden biriyse bakanlık yapacaktı).[7] Thorne'un okuması yazması yoktu, fakat Tussy'den öğrenmeye başlamıştı.[8]

Havagazı işçilerinin zaferi Doğu Bölgesi'ni hareketlendirmişti. 13 Ağustos'ta, yaz sıcağının tam ortasında, bir grup liman işçisi bu ağır işi daha fazla sürdüremeyeceğine karar vermiş, bunun üzerine Thorne, Mann, Burns ve kendisini davaya körü körüne bağlı bir insan olarak tarif eden[9] yirmi yedi

yaşındaki Tillett, greve önderlik etmeleri için çağrılmıştı.[10] 19 Ağustos'ta liman işçileri için bir sendika kurulmuş, 20 Ağustos'ta Londra Limanı'nda çalışanlar iş bırakmış, liman yüzyıl tarihinde ilk kez kapanmıştı.[11]

Thames nehri, Doğu Bölgesi'nin [güney] sınırındaydı; uzaktan bakınca, bu büyük nehirde demirlemiş gemilerin tepesinde dalgalanan rengârenk bayraklar, ümidin işareti, yeni topraklar ve parlak fırsatların buğulu bir çağrısı gibi duruyordu.[12] Ama aşağıda rıhtımdaki etkinlik, insanı âdeta hayvana çeviriyordu. Thorne, basitçe, "Sanıyorum ki Beyazlar, dünyanın başka hiçbir yerinde, liman işçilerinin çalıştığı kadar korkunç koşullara dayanmak zorunda kalmamıştır," demişti.[13]

İşçilerin çoğu, günlük değil, bir iki saatlik iş için tutuluyor ve bütün gün "çağrı" denilen şeyin gelmesini ve çalışmak için bir fırsat çıkmasını beklemek zorunda kalıyordu. Ben Tillett şöyle anlatıyordu:

> Birbirinin üstüne çıkmalar, bağırışlar, lanet okumalar ve sırıtarak o zavallı garibanların içinden seçilmiş olanları belirleyen kaba bir herif. Kafeste –çağrıyı getiren adamı korumak için yapılmış kalın demir parmaklıklar yüzünden öyle deniyor– açlıktan gözü dönmüş adamlar, gerçek anlamda bir hayatta kalma muskası olan işe alınma pusulası için, çıldırmış gibi çarpışıyordu. Paltolar, deriler, hatta kulaklar yırtılıyor, boğuşma sırasında insanlar ölümüne eziliyordu ... güçlü olanlar kelimenin gerçek anlamıyla diğerlerinin tepesine çıkıyor, kendilerini kudurmuş insan-sıçanlar gibi kafeste tutan parmaklıklara tırmanmak için tekme ve küfürlerle dövüşüyordu. Günün ya da gecenin herhangi bir anında gelebilen bu çağrılar, adamları bütün bir hafta, hiç gelmeyen yiyecek ve iş için aç ve sabırsız bekletiyordu.[14]

Altmış bin liman işçisi bu sistemi reddederek greve katıldı. Talepleri oldukça mütevazıydı; listenin başında, saatte asgari çeyrek sterlinlik ücret –bu bir penilik bir artıştı– geliyordu.[15] Fakat gemiyle nakliyat yapan şirketler bu saçmalığa ancak gülmüştü. Londra'nın en zavallı işçileriydi bunlar; deniz ticaretini yöneten insanlar kadar kuvvetli bir gücü alt etmeyi nasıl umabilirlerdi? Ancak şirketler ortak bir ümitsizliğin gücünü tahmin edememişti; grevciler işe dönmektense ölmeye razıydı. Ayrıca şirketler, kibirleri yüzünden yeni sendika liderlerini de hafife alıyordu.

Grev, limanın hemen kuzeyindeki Ryden Sokağı'nda bulunan Wade's Arms adlı barda örgütleniyordu. Tussy'yle John Burns'ün eşi mali kaynak topluyor, iş bırakma eyleminin duyurulmasını sağlıyor ve destek veren vatandaşlardan, hayırseverlerden, siyasi gruplardan ve başka sendikalardan toplanan yardım parasını dağıtıyordu.[16] Engels, Tussy'nin "gırtlağına kadar grev işlerine batmış" olduğunu ve "Truvalı gibi" çalıştığını söylüyordu.[17] Tussy, Eylül başında Hyde Park'ta yapılan bir mitingde grevciler adına bir konuşma yapmıştı. Londra'da çıkan *Labour Elector* {İşçi Seçmen} gazetesinden bir muhabir, "Bayan Aveling'in muazzam kalabalığa yaptığı konuşmayı, liman işçilerinin evlerinde yaşanan se-

faletten söz ederken kadınların onun üzerine sabitlenmiş olan gözlerini görmek çok ilginçti; siyah eldivenli parmağını ezenlere doğrulttuğunu görmek ve etkileyici konuşmasına karşılık veren içten alkışları duymaksa çok hoştu," diye yazmıştı.[18]

Daha baştan elinde avucunda hiçbir şey olmayan liman işçileri, ücret almadan geçirdikleri iki haftanın sonunda neredeyse açlıktan kırılacak hale gelmişti. Basında iş bırakma hakkında çıkan haberler vardı, ayrıca bazı üniversite öğrencileri de davayı sahipleniyordu, ama grevi örgütleyenler nakliyat şirketlerini baskı altına almak, destek sağlamak ve liman işçilerini hayatta tutmak için gereken parayı bulabilmek için protestoyu Londra'nın merkezine taşımak –böylece şehri, kolaylıkla görmezden geldikleri bu adamlara bakmaya zorlamak– gerektiğine inanıyordu. Grevcilerin Londra içindeki gösteri yürüyüşü âdeta mağlupların bir geçit alayı olmuştu. Bu acıklı halde, gürültülü bir protesto için gereken enerjiden yoksundular ve bu yüzden, Londralılar onlara anlayışla bakmıştı. "Binlerce grevcinin herhangi bir yankesicilik ya da cam indirme olayı olmadan Londra'da yürüdüğü görülünce," demişti bir gözlemci, "İngiliz vatandaşı banliyödeki villasına dönüp içinden gelen doğal eğilime uyabileceğini ve tüm olanaksızlıklara rağmen savaşan ... o zavallı serserilere destek olabileceğini hissetti." Fakat bu destek bile yetersizdi. Grevcilere destek fonu kısa sürede suyunu çekmişti.[19]

Tam, işçilerin artık ölüm ve teslim olma arasında bir seçim yapması gerektiği düşünülürken, inanılması güç miktarda bir destek parası –otuz bin sterlin– ta Avustralya'dan geldi. Buradaki liman işçileri aralarında para toplamışlar, yerel hayırsever grupların da desteğiyle toparlayabildiklerini Londra'daki meslektaşlarına göndermişlerdi.[20] Nakliyat şirketleri bu dayanışma gösterisini karanlık bir işaret olarak yorumladı. Sezonun en yoğun döneminde başlatılan iş bırakma eylemi, şirketler için büyük bedellere mal oluyordu ve şayet grevciler yardım almaya devam ederse limanı daha aylarca işlemez durumda tutabilirlerdi. Ayrıca grevin Londra'yla sınırlı kalmama olasılığı da vardı. Bilek güreşinin dengesi kaymıştı.[21] 16 Eylül'e gelindiğinde liman işçileri neredeyse tüm taleplerini kazanmış ve galebe çalmış bir ordu gibi muzaffer ve gurur dolu bir şekilde işbaşı yapmıştı. Kazandıkları zafer dünyanın birçok yerindeki fabrika ve çiftliklerde kutlanmıştı. İşçilerin en aşağı görülen ve güçsüz sınıfı kazanmıştı, çünkü yerel olarak örgütlenmiş ve uluslararası destek toplamıştı.[22]

Bu, aynı zamanda sosyalistler için de bir zaferdi. Thorne, bu grevden sonra işçilerin sosyalizmi artık ütopyacı bir hareket olarak değil, somut bir şey –yoksulluktan bir çıkış– üretmesi mümkün bir sistem olarak gördüğünü söylemişti.[23] Engels ise şu açıklamayı yaptı: "Bu, yıllardır karşımıza çıkan en vaat dolu hareket ve ben bunun gerçekleştiğini görecek kadar yaşadığım için hem

gururlu, hem de çok memnunum. Bir de Marx buna tanıklık edecek kadar yaşayabilseydi! Bu, ayaklar altında çiğnenmiş insanlar, proletaryanın tortusu, her türlü işyerinin döküntüleri, her sabah liman kapılarında bir iş için dövüşen bu insanlar, eğer *bunlar* bir araya gelebiliyor ve kararlılıklarıyla o heybetli liman şirketlerinin ödünü patlatabiliyorsa, o zaman gerçekten de işçi sınıfının hiçbir kesimi için ümitsizliğe kapılmamıza gerek yok demektir."[24]

Engels, şimdi bu kitleleri temsil etmek için bir İngiliz işçi partisi kurulmasının kritik olduğunu söylüyordu.[25]

Sosyalistler, iki yıldır, o yaz, 1889'da Paris'te gerçekleşecek büyük toplantıyı planlamakla uğraşıyordu, ama son aylara gelindiğinde hizipleşmeler, milliyetçi çekişmeler ve çirkin kişisel kavgalar, birçok kişinin artık vaktinin geldiğini umduğu İkinci Enternasyonal'in doğuşunu rayından çıkarma tehdidini yaratmıştı. Fransız sosyalist ev sahipleri öylesine bölünmüş durumdaydı ki iki ayrı kongre toplanmasına karar vermişlerdi. Mayıs'ta Engels, Lafargue'a yazarak kendisi ve Tussy'nin, onların –"Marksist olarak anılanların"– kongresini başarıyla gerçekleştirmek için çaba harcadıklarını, fakat Paul'ün (bir hizip yerine başkasını davet ederek İngiliz sosyalistlerini küstürmüştü) ve Liebknecht'in[26] (görünen o ki Almanların hangi Fransız hizbini destekleyeceğini belirleyememişti[27]) yanlış diplomatik adımlarının, verdikleri emekleri arka arkaya boşa çıkardığını söylemişti. Tarih bile bir tartışma konusu olmuştu. Kongre, önceki tartışmalarda anlaşmaya varıldığı üzere Eylül'de açılacaktı, ama Lafargue aniden 14 Temmuz'un daha iyi olacağına karar vermişti: Bu, Bastille baskınının yüzüncü yıldönümü ve aynı zamanda rakip sosyalist toplantının açılış tarihiydi.[28] Burnundan soluyan Engels, Lafargue'a önceden kararlaştırılmış olan tarihe bağlı kalmasını ve şımarık bir çocuk gibi davranmaya son vermesini söylemişti.[29] Bu arada, rakip sosyalistler ise Lafargue'ın kongresini tamamen Marx ailesinin bir etkinliği olarak itibarsızlaştırmaya çalışıyordu.[30]

Sonunda tartışmayı Lafargue kazandı; kongre 14 Temmuz'da açılışını yapmış, en batıda Birleşik Devletler'den, en doğuda Rusya'dan delegeler Paris'e gelmişti. Etkinlik için oda bulunmasından ve salonun düzenlenmesinden Lafargue sorumluydu, fakat özensiz davranarak Alman temsilcilere kalacak yer ayarlamamıştı. Temsilciler Paris'e vardıktan sonra kalacak bir yer bulmak ise çok zordu, çünkü Dünya Sanayi Fuarı yüzünden şehre ziyaretçi akını vardı.[31] Ayrıca kongrenin büyük bir başarı kazandığı görüntüsünü yaratmak için tüm temsilcilerin sığamayacağı büyüklükte bir salon ayarlamıştı, fakat katılımcıların Paris'in yaz sıcağında sıkışıp kalmasıyla bu karar pek de iyi sonuç vermemişti.[32] Lafargue aynı zamanda kongrenin özel bir etkinlik olmasında karar kılmıştı, çünkü büyük bir başarıyla sonuçlan-

madığı takdirde basının ne tepki vereceğinden çekiniyordu. Engels dehşete düşmüş durumdaydı. Ona göre, bu kongre tam da dünyanın ilgisini toplamak ve "sekiz saatlik işgünü, kadın ve çocuk emeğine yönelik düzenlemeler ve daimî orduların kaldırılması" hususlarına odaklanmak için düzenleniyordu. Lafargue'ın böyle bir şeyi hangi akla hizmet gizli tutmak isteyebileceğine akıl sır erdirememişti.[33]

Etkinlik için atılan bu yanlış adımlara karşın, sonuç gerçekten de tarihîydi. Böylece o Temmuz, Paris'te hem Dünya Fuarı'nda Eyfel Kulesi sergiye açılmış, hem de İkinci UİB'nin tohumları atılmıştı. Marksist toplantının açılışı Salle Pétrelle'de, Kuzey Garı ile Pigalle arasında kalan bölgedeki bir arka sokakta yapılmıştı. Engels katılmamayı tercih etmişti –planlama sırasında yeterince başı ağrımıştı– ama Tussy'yle Aveling dönüm noktası özelliği taşıyan kongreye tanıklık etmek için hazır bulunan İngiliz delegeler arasındaydı. Salon, 1848'in ve Komün'ün parlak mücadelelerini hatırlatan kırmızı bayraklarla ve afişlerle bezenmişti. Yirmi kadar ülke temsil edilmişti ve sıkışık sıraları dolduran 391 delegenin içinde uluslararası arenada emekçi ve sosyalist liderliğin ağır topları yer alıyordu: Almanya'dan Bebel, Liebknecht, Bernstein ve Clara Zetkin; Rusya'dan Georgi Plehanov; Belçika'dan César de Paepe ve Britanya'dan Keir Hardie gelmişti.[34] Rakip sosyalist kongrenin katılımcı sayısı altı yüzü bulmuş olsa da bunun beş yüzü Fransızlardan oluşuyordu. Rakamlar, rakiplerin ülkede güçlü olduğunu, fakat uluslararası gücü Marksistlerin oluşturduğunu gösteriyordu.[35] Ertesi gün, Marksistlerin toplantısı daha büyük ve etkinliğe yaraşır Salon des Fantaisies {Düşlemler Salonu} adını taşıyan bir yere taşındı.[36]

Engels'in kongreye dair ümitleri pek yüksek değildi, ama toplantıdan gelen haberler üzerine, henüz yalnızca üç gün geçtiği halde kongrenin parlak bir başarı kazandığını ilan etmişti.[37] Altı gün süren toplantıların ardından, temsilcilerin kabul ettiği kararlar, sekiz saatlik işgününün, çocuk emeğinin yasaklanmasının ve kadınlarla ergenlik çağındaki gençlerin çalışmasının bir düzene bağlanmasının desteklenmesini kapsıyordu. Ayrıca işçiler için siyasi örgütlere ihtiyaç duyulduğunu, düzenli orduların dağıtılması ve bunların yerine halk milislerinin oluşturulması gerektiğini kabul etmişlerdi. Son olarak kongre, bir sonraki yıl, 1890'da, sekiz saatlik işgünü ve emeği koruyan yasalara arka çıkmak için dünya çapındaki ilk 1 Mayıs etkinliğini gerçekleştirmeyi kararlaştırmıştı.[38]

Engels'in Paris Kongresi öncesi, çatışan sosyalistler arasında arabuluculuk yaparak geçirdiği aylar, *Kapital, Cilt III*'e ayırması gereken zamandan çalınmıştı.[39] O yıl yetmiş yaşına basacaktı ve Tussy onun tanıdığı en genç adam olduğunu söylese de,[40] Engels kafasına koyduğu projelerin hepsini tamamlayacak zamanı olmayabileceğinin farkındaydı. Marx'ın tüm eserlerinin yayımlan-

masını yönetmeye ek olarak, arkadaşının hayat öyküsünü ve Enternasyonal'in tarihini yazmak, ayrıca kendisine ait yıllardır süründürdüğü birçok projeyi tamamlamak istiyordu. Sonuç olarak tüm bunları yalnız yapamayacağına karar verdi. Harekette en güvendiği, kendisinden genç iki kişi, Ede Bernstein'la Karl Kautsky'ydi. Engels onlara bir teklifte bulundu: Onlara Marx'ın "hiyerogliflerini" okumayı öğretecek ve böylece Marx'ın çalışmaları için yardımlarını alacak, onlar da zamanı gelince editör olarak kendisinin yerini alacaktı. İkisi de kabul etti.[41]

Engels'in zamanlama konusundaki farkındalığı Marx'tan daima daha fazla olmuştu. Generallerin bile sonsuza kadar yaşamadığı gerçeğine ek olarak, Engels hareketin hız kazandığını ve güçlü bir kuramsal temel kurmak için Marx'ın yazılarının yayılmasının her zamankinden daha gerekli olduğunu hissediyordu. İkinci Enternasyonal'in bir zafere dönüşmesinin yanı sıra, Engels liman işçilerinin grevinin de sendikalar ve sosyalistler için geri dönüşü mümkün olmayan bir kazanım olduğuna inanıyordu. Bu sırada Almanya'da da önemli siyasi değişimler yaşanıyordu. Engels, "20 Şubat 1890 Alman devriminin açılış günüdür," diye ilan etmişti.[42] Sosyalistler, seçim sandığı aracılığıyla 1,4 milyonun üstünde oy kazanarak üç yıl önceki seçimlerde aldıkları sonucu ikiye katlamıştı. Mart ayındaki ikinci tur oylamanın ardından, Reichstag'daki otuz beş koltuk sosyalistlere verilmişti. Engels, sonuçlar yüzünden kendinden geçmiş durumda olduğunu söylüyordu.[43]

Almanların bu kazanımlarının arkasında iki imparatorun ölümü yatıyordu. I. Wilhelm ölünce, 1888'de yerine Kraliçe Viktorya'nın kızıyla evli olan oğlu Friedrich geçmişti. Fakat Friedrich kanserdi ve imparator olarak yalnızca doksan dokuz gün yaşadı. Yerine yirmi dokuz yaşındaki oğlu Wilhelm geçerek İmparator II. Wilhelm unvanını kazanmıştı.[44] Genç hükümdar yetmiş üç yaşındaki şansölyesi Bismarck'tan daha liberaldi ve en azından başlarda, işçilere karşı daha anlayışlıydı. Bismarck "kızıl" bir ayaklanmanın eli kulağında olduğu konusunda uyarıda bulunmuştu; buna karşı anti-sosyalist yasaların kalıcı kılınmasıyla kalınmayıp sosyalist eylemcilerin ülkeden kovulmasını da içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini savunuyordu.[45] Sosyalistleri köşeye sıkıştırma girişimleri Ocak 1890'da Reichstag'da mağlup edilmiş, yok etmeyi umduğu Sosyal Demokrat Partisi çekişmeden daha da palazlanmış olarak çıkmıştı. Bir sonraki ay, seçmenler seçim sandığında sola akın etmiş ve böylece Engels'in yüksek sesle kutladığı sonuç ortaya çıkmıştı.[46] 17 Mart günü II. Wilhelm, Bismarck'ın istifasını talep etmiş, ertesi gün Bismarck istifa etmişti.[47] Böylece, Almanya'da işçi sınıfı propagandasını temkinli de olsa genişletmenin önü açılmıştı.

Paris Kongresi, 1 Mayıs 1890 gününü emekçiler adına ilk küresel yürüyüşün tarihi olarak belirlemişti. Engels, Alman yoldaşlarını bu konuda dikkatli

adım atmaları konusunda uyardı; imparatorun görünürdeki anlayışlı tavrına rağmen, ordu her tür protestoyu durdurma emri almıştı, gizli polis ise sert bir bastırma harekâtını meşrulaştırmak için karışıklık çıkmasını tetiklemenin peşindeydi.[48]

Ancak başka yerlerde 1 Mayıs coşkuyla kutlanmıştı; Engels için, şayet ihtiyacı varsa, işçi sınıfının ne büyük bir hızla siyasileştiğinin bir diğer göstergesiydi bu. Paris sokakları, iş kıyafetleri içinde Concorde Meydanı'na doğru yürüyen kadın ve erkeklerle dolmuştu; burada ise âdeta bir festival havası esiyordu. Aynı kitleler 1870'te Fransa'nın cumhuriyet olup olmayacağını ve Prusya birliklerinin şehrin kapılarını aşıp aşmadığını öğrenmek için toplanmıştı. İşçilerin bir kez daha Paris sokaklarını yağmalamasından korkan birçok burjuva, dükkânını kapatıp kaçmıştı. Oysa buna gerek yoktu: Varlıklarının kabul edilmesi için işçilerin artık yıkıp dökmesi gerekmiyordu. İşçiler hâlâ Fransa'nın üst sınıflarıyla aynı haklara sahip değildi, ama en azından artık örgütleniyor ve devletin iktidar salonlarında temsil ediliyorlardı. Lafargue ve Laura da kutlamalara katıldı. Lafargue, çok sayıda polisin tetikte beklediğini ve ara sıra kalabalıktan insanları ittiğini ya da atla aralarına daldığını aktarmıştı. İşçiler buna gülüp geçmiş, gerçek bir tehditten çok şov olarak görmüştü. Lafargue kitlenin kadın, erkek ve çocuk, 100.000 kişiyi bulduğunu tahmin etmişti; gerçek sayı ne olursa olsun ortaya çıkan görüntü çok etkileyiciydi.[49] Londra'daki 1 Mayıs ise bunu da gölgede bırakmıştı. Engels'in kullandığı tabirle, "baş döndürücü," olmuştu.[50]

Etkinlik, daha çok işçinin katılabilmesi için 4 Mayıs Pazar günü gerçekleştirilmişti. Hyde Park'ın çeşitli noktalarına on beş platform –bunların çoğu nakliye arabalarının çatısından oluşuyordu– yerleştirilmişti. Bunların üzerine çıkmış olan Avrupa'nın dört bir yanından gelmiş konuşmacılar, kalabalığa, siyasetten çok emeğe dair konularda, özellikle işçilerin her yerde sekiz saatlik işgünü ve bunu aşan çalışma için fazla mesai ücreti hakkını kazanması gerektiği hakkında konuşmuştu. Marksist teolojiye göre işçiler hâlâ emeklerinin bir bölümünü karşılıksız verecek olsa da, bu, telafi yolunda bir adım olacaktı.

İnsanlar, her yönden yaya olarak, arabalarla, omnibüsle ve metroyla parka doluşmuştu. Etkinliğe yaklaşık 300.000 kişi katılmıştı. Bir muhabir, parkı hiç bu kadar dolu görmediğini belirtmişti: "Kan ter içindeki çamaşırcı kadın, onun önünde küçük bir afiş taşıyan adam; diğer tarafta, kendisine Sekiz Saat'i vereceğimizi ümit eden oğlan çocuğu."[51] Sendikalardan –Burns, Thorne, Tillett– ve İngiliz sosyalist örgütlerin tamamından konuşmacılar gelmişti. Lafargue ve Aveling aynı platformdan konuşma yapmıştı. Sadece izleyici olarak olsa da, kendisi de sahnede bulunan Engels, Lafargue'ın ağır aksanlı İngilizcesine rağmen güzel konuştuğunu ve alkış yağmuruna tutulduğunu söylemişti. Tussy'yle Ede Bernstein başka bir platformu paylaşıyordu.[52] Liman grevinden bu yana,

Tussy emek çevrelerindeki en popüler konuşmacılardan biri haline gelmişti, kadın olarak ayrıca özel bir ilgi çekiyordu.[53] Kendisini coşkun tezahüratla alkışlayan kalabalığa, buraya siyasi partilerin işini yapmaya değil, emeğin davasını savunmaya geldiğini söylemişti. Kendisini sendikacı ve sosyalist olarak tanımlamış, daha kısa çalışma saatleri için yapılan taleplere katılan bir avuç insandan, birkaç yüz kişiye ve ardından yüz binlerce kişiye ulaşan hareketin gelişimini sırasıyla anlatmıştı. Konuşmasını, Shelley'in 1819'da katledilen İngiliz işçiler için yazdığı "The Mask of Anarchy" {Anarşinin Maskesi} adlı ağıttan bir alıntıyla sonlandırarak haykırmıştı: "O derin uykunun ardından aslanlar gibi başınızı kaldırın... Siz çoksunuz, onlarsa az." Kalabalık onun bu çağrısına kükreyerek yanıt vermişti.[54]

Engels daha sonra şöyle yazmıştı: "Marx'ın bu uyanışa tanık olması için neler vermezdim. ... Eski yük arabasından aşağı inerken başımı birkaç santim daha yüksekte taşıyordum."[55]

Engels, şayet bir kılavuzu olmazsa, henüz yeni büyümüş olan bu tabanın, daha gücünün tadına ilk varışında, pervasızlığın eşiğine dayanacağının tamamen farkındaydı. Liebknecht'e "Çoğu iyi niyetten başka bir şey beslemiyor, ki cehenneme giden yolun da bununla döşeli olduğu gayet iyi bilinir," demişti. "Tüm çömezler gibi hevesle yanıp tutuşmamaları bir mucize olurdu."[56] Hollandalı bir meslektaşına *Kapital*'in üçüncü cildinin duyuncuna büyük bir yük gibi çöktüğünden söz etmişti; Marx'ın kuramlarını anlamak için bu cildin çok önemli olduğunu düşünüyordu, fakat yayımlanması hâlâ çok iş gerektiriyordu. "Bazı kısımlar, titizlikle gözden geçirilip bir noktaya kadar yeniden düzenlenmeden yayımlanamayacak durumda; ve senin de tahmin edebileceğin gibi, bu kadar heybetli bir iş söz konusu olduğunda düşüncelerimi iyice olgunlaştırmadan hiçbir şey yapamam." Marx adına çalışıyorsa, bu işi doğru yapmalıydı.[57]

Şubat'taki Alman seçimlerinden ve Mayıs'ın coşkusundan sonra, Engels, kısmen Lenchen sayesinde yeniden işine odaklanabilmişti. "Marx yıllar boyunca, benim son yedi yılda yaptığım gibi huzurla çalışabildiyse, bu büyük ölçüde Lenchen'in sayesindedir," diyecekti.[58] Lenchen'le Engels, 1845'ten beri birbirine güvenen iki dosttu. Aslında bundan da fazlası; ikisi aile gibi olmuştu. Zor beğenirliklerinden içki ve eğlenceye olan düşkünlüklerine dek, birçok açıdan birbirlerine benziyorlardı; ayrıca Lenchen, Engels'in çalışmak için neye ihtiyacı olduğunu çok iyi biliyordu. 1890 yılına gelindiğinde, Lenchen alametifarikası haline gelmiş olan keten şapkası ve altın halka küpeleriyle evin tüm hizmetlilerini idare ediyor ve Marx ailesinin büyük hanımı gibi davranıyordu. Laura, Paris'in doğusundaki Le Perreux banliyösünde yeni bir eve taşındığında, Lenchen ona yardıma gitmişti.[59] Tussy'yle Aveling, Aveling'in adını temi-

ze çıkarmak için verdikleri savaşın doruğundayken, Engels'in parti erkekleri arasında yaptığı gibi, Lenchen de parti kadınları arasında ateşli bir mücadele vermişti.[60] Engels'in Regent's Park'taki evini dünyanın her köşesinden gelen suikastçılara, devrimcilere, siyasetçilere ve gazetecilere açan Lenchen olurdu. Sohbet siyaset üzerine ilerlerdi, ama bir misafirin canı şarkı söylemek isterse bunun için yüreklendirilir ve Bordo şarabı hiç kesilmezdi.[61] Bernstein, Engels'in misafirlerinden tek beklenenin, "entelektüel bir varlık göstermeleri" olduğunu söylemişti.[62] Lenchen'in yönetimindeki Noeller efsanevi geçerdi. Odalar yeşillerle bezenir, ökseotları kimsenin bir öpücük almadan altından geçemeyeceği stratejik noktalara yerleştirilir, sofra yiyecekle dolup taşardı. Yemek Lenchen'in Almanya ve Fransa'daki dostlara da gönderdiği meşhur erik pudingiyle sona ererdi. Bernstein Engels'in, odayı dramatik bir biçimde karartıp romla ıslatılmış pudingi alkışlar eşliğinde tutuşturmaktan ne kadar zevk aldığını hatırlıyordu.[63]

1890'da Lenchen yetmiş yaşındaydı ve Engels gibi artık o da yavaşlıyordu. Ekim ayında, tam anlaşılamayan bir karaciğer şikâyetiyle hasta düştü.[64] Kasım başlarında telaşlanmış olan Engels, Lafargue'a Lenchen'in yeniden âdet gördüğünü ve çok kan kaybettiğini yazmıştı. Doktor sorunun ne olduğunu bilmiyordu ve anlaşılan Lenchen kendisini muayene etmesine izin vermiyordu. Engels'in getirdiği ikinci doktor, Lenchen'de kan zehirlenmesi olabileceğini söylemişti.[65] Bundan iki gün sonra, 4 Kasım'da Lenchen öldü. Yatağının başında Freddy, Engels, Tussy, Aveling ve iki hizmetli bulunuyordu. Yıllar sonra, Johnny Longuet'ye yazdığı bir mektupta Freddy şöyle diyecekti: "Annemin neredeyse son sözlerinden biri, 'Freddy'ye ismi açıkla,' oldu. Bunu söylerken bir eliyle Tussy'nin, diğeriyle benim elimi tutuyordu." Annesinin son isteği Freddy'nin aklından hiç çıkmamıştı.[66]

Engels, arkadaşlar ve akrabaları, "iyi kalpli, sevgili, sadık Lenchen'in" öldüğü konusunda bilgilendirirken, yaşadığı derin kayıp hissini ifade edişindeki açıklık, Lizzy Burns öldüğünde bile görülmemişti.[67] New York'taki bir arkadaşına, "Bu evde birlikte yedi mutlu yıl geçirdik," diye yazmıştı. "1848 öncesi günlerden kalan son iki ihtiyar nöbetçi bizdik. Şimdiyse bir kez daha tek başımayım. ... Nasıl başa çıkacağım, hiç bilmiyorum."[68]

1 William Stewart, *J. Keir Hardie: A Biography*, s. 38.
2 Adelman, *Rise of the Labour Party*, s. 10.
3 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 56.
4 Thorne, *My Life's Battles*, s. 67.
5 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 62.
6 *MECW*, Cilt 48, s. 601 (notlar bölümü); Adelman, *Rise of the Labour Party*, s. 12-13.
7 Thorne ve Mann milletvekili, Burns ise hem milletvekili hem de bir Liberal hükümette bakan olacaktı. Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 427.
8 William Collison, *The Apostle of Free Labour*, s. 81.
9 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 55.
10 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 427-428.
11 *A.k.*, s. 427.
12 Thorne, *My Life's Battles*, s. 13.
13 *A.k.*, s. 80-81.
14 *A.k.*, s. 81.
15 *MECW*, Cilt 48, s. 591 (notlar bölümü); Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 428; Thorne, *My Life's Battles*, s. 80.
16 Thorne, *My Life's Battles*, s. 86.
17 *MECW*, Cilt 48, s. 373, 379.
18 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 197.
19 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 59.
20 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 429.
21 *MECW*, Cilt 48, s. 373.
22 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 430.
23 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 64.
24 *MECW*, Cilt 26, s. 545.
25 *MECW*, Cilt 48, s. 377, 487 ve Cilt 49, s. 479-480.
26 *MECW*, Cilt 48, s. 312-313.
27 *A.k.*, s. 313.
28 *A.k.*, s. 286.
29 *A.k.*, s. 286, 287.
30 *A.k.*, s. 316; Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 210.
31 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 75.
32 FE-PL, Cilt II, s. 285; Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 75.
33 *MECW*, Cilt 48, s. 348.
34 *A.k.*, s. 352; Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 74-75.
35 *MECW*, Cilt 48, s. 353.
36 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 76.
37 *MECW*, Cilt 48, s. 352.
38 *A.k.*, s. 589 (notlar bölümü); Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 77.
39 *MECW*, Cilt 48, s. 392.
40 *REM*, s. 187.
41 *MECW*, Cilt 48, s. 257-258.
42 FE-PL, Cilt II, s. 363.
43 *MECW*, Cilt 48, s. 605 (notlar bölümü), 607 (notlar bölümü).
44 Ozment, *Mighty Fortress*, s. 222; Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 62.
45 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 62-63; Ozment, *Mighty Fortress*, s. 222.
46 Ozment, *Mighty Fortress*, s. 222-223.
47 Williamson, *Bismarck and Germany*, s. 64.
48 *MECW*, Cilt 48, s. 481.
49 FE-PL, Cilt II, s. 374.
50 *MECW*, Cilt 48, s. 493.
51 *People's Press*, Londra, 10 Mayıs 1890, s. 5.
52 *MECW*, Cilt 48, s. 493-494.
53 *A.k.*, s. 409.
54 *People's Press*, Londra, 10 Mayıs 1890, s. 7.
55 *MECW*, Cilt 48, s. 494-495, 496.
56 *MECW*, Cilt 49, s. 14.
57 *MECW*, Cilt 48, s. 470.
58 *MECW*, Cilt 49, s. 67.
59 *MECW*, Cilt 48, s. 200.
60 *A.k.*, s. 84.
61 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 169.
62 *A.k.*, s. 192, 196.
63 *A.k.*, s. 197.
64 *MECW*, Cilt 49, s. 53.
65 *A.k.*, s. 65-66.
66 *MECW*, Cilt 49, s. 67; Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", *Motherland*, s. 972.
67 *MECW*, Cilt 49, s. 67.
68 *A.k.*, s. 67.

49. Bölüm

Londra, 1891

> Bu devletler ne kadar ahmak! Böyle bir hareketi baskıyla sindirebileceklerini sanıyorlar.
>
> *Friedrich Engels*[1]

Lenchen, 7 Kasım'da Highgate Mezarlığı'nda Marx, Jenny ve torunları Harry'yle aynı mezara gömüldü. Engels, gözünde yaşlarla, arkasından bir methiye[2] okudu. Hiç kuşkusuz, hayatını özetlerken, yoksulluklarına ortak olmasını, Marx'ı düşmanlarından, Jenny'yi ise kocasının kendisine ihanet ettiği bilgisinden korumak için tek çocuğundan vazgeçmesini, Marx ve Jenny için yaptığı kişisel fedakârlıkları da hatırlamıştır. Lenchen'in yasını tutmak için toplananlara "Onun Marx ve ailesi için ne anlama geldiğini sadece biz bilebiliriz ve bizler dahi bunu sözcüklere dökemeyiz," demişti.[3] Kendi durumunu ise şöyle açıklamıştı: "Şimdiye dek evimde gün ışığı vardı, şimdiyse karanlık var!"[4]

Lenchen hayattayken çevresindekileri korumuştu, öldüğünde Engels de onun için aynısını yapacaktı. Lenchen'in vasiyetini açıklamak için, yaşayan en yakın akrabası olan Almanya'daki yeğenine yazarken, bütün maddi varlığını miras alacak adam hakkında yalan söylemişti. Lenchen'in kırk sterlin tutarındaki malvarlığının tamamı Freddy'ye kalacaktı. Engels, Lenchen'in yeğenine, "Frederick Lewis"in "ölmüş bir arkadaşın oğlu" olduğunu ve Lenchen'in onu küçükken evlat edinip "dürüst ve çalışkan bir teknisyen" olarak yetiştirdiğini yazmıştı. Anlattığı hikâyede Freddy, minnettarlıktan ve Lenchen'in de izniyle, Demuth soyadını almıştı.[5]

Freddy, Engels'in evine yıllardır gidip gelirdi ve annesinin ölümünden sonra da bunu sürdürüyordu, ama Tussy Engels'in onun varlığından rahatsız olmaya başladığını fark etmişti. Bunu Engels'in, Freddy'nin babası olup bunu hiç açıklamamasına bağlıyordu. Tussy, Freddy'nin Engels için kişisel bir hatanın canlı hatırası ve daimî bir suçluluk kaynağı olduğunu düşünüyordu. "Sanıyorum hiçbirimiz geçmişimizle kanlı canlı bir yüzleşmeden hoşlanmayız," diye yazmıştı Laura'ya. Engels'in oğlunu terk ettiğini düşündüğü için kendisini de kabahatli hissettiğini düşündürürcesine, şöyle eklemişti: "Freddy'ye hep bir suç-

luluk duygusuyla ve kendisine bir yanlış yapılmış gibi baktığımı biliyorum. O adamın hayatı! Anlattıklarını dinlemek benim için bir azap ve utanç kaynağı."[6]

Engels'in daha genç sosyalist yoldaşları, Marx-Engels mirasını korumak için kendi çevrelerinden birinin Engels'in evinde Lenchen'in yerini almasını istiyordu.[7] Avusturyalı Sosyal Demokratların lideri Victor Adler, Engels'e derhal yazarak bu iş için Kautsky'nin eski eşi Louise'i önermişti.[8] Engels, 1885'te yirmi beş yaşındayken kocasıyla birlikte Viyana'dan geldiğinde Louise'e hayran olmuş, ondan "hoş, ufak tefek bir endam" diye söz etmişti.[9] On dokuzuncu yüzyıl konuşma tarzında bu "hoş, ufak tefek biri," anlamına geliyordu, ama Engels muhtemelen kadının güzel vücut yapısını fark ettiğini de belirtmek istemişti. 1888'de Louise Viyana'ya dönüp kocası boşanmak isteyinceye dek, Louise ve Karl Kautsky Londra'da yaşamış ve bu sırada Engels'in evini sık sık ziyaret etmişti. Bu pembe dizi, o dönemde Almanya'dan Fransa'ya, oradan Londra'ya, aylar boyunca sosyalistler için eğlence malzemesi olmuştu. Karl Kautsky Salzburg Alplerinden genç bir kadına âşık olmuş, kadın sadece beş gün sonra Kautsky'yi erkek kardeşi için terk etmişti. Engels, Kautsky'nin Louise'den ayrılmak istemesi kadar, kocasının ilişkisi karşısında Louise'in gösterdiği "kahramanca" tavrı da –Kautsky'nin arkadaşlarını ona haksızlık etmekle suçlamıştı!– hayretle karşılamıştı. Sevgilisi kendi kardeşiyle nişanlandıktan sonra, Kautsky'yle Louise işleri yeniden düzeltmeye çalışmış, fakat 1890 yılına gelindiğinde bu çabaların boşa olduğu anlaşılmıştı.[10]

Bu (Engels'e göre sıra dışı) kadının, Londra'da kendisine katılması fikri çabucak benimsenmişti. Lenchen'in ölümünden beş gün sonra, Engels Louise'e bir mektup yazarak kendisiyle yaşamasını istedi.

> Bu günlerde neler yaşadığımı, hayatın bana ne kadar kasvetli ve ıssız gözüktüğünü size anlatmama gerek yok. Ve artık sıra o kaçınılmaz soruda –şimdi ne olacak? Bu hususta sevgili Louise, kafamda bir görüntü canlandı, canlı ve huzur verici bir resim; gece gündüz aklımda olan bu görüntü, size ait. (...)
>
> Şayet korktuğum gibi bu hayal gerçekleştirilemeyecekse veya siz bunun sakınca ve sıkıntılarının fayda ve keyiflerini aşacağı fikrine varırsanız, lafı dolandırmadan bana söyleyin. Size olan sevgimden ötürü, benim için fedakârlıkta bulunmanızı isteyemem. ... Gençsiniz ve önünüzde harika bir gelecek var. Ben ise üç hafta içinde yetmiş yaşında olacağım ve yaşayacağım oldukça kısa bir süre kaldı.

Engels, mektubunu, "Ölümsüz sevgiyle," diye imzalamıştı.[11]

Altı gün sonra, otuz yaşındaki Louise Kautsky, Engels'in evini idare etmek için Londra'ya doğru yola çıktı.[12] Aveling'in, yolculuğun masraflarını karşılamak için Louise'e iletilmek üzere, Victor Adler'e on sterlinlik bir çek göndermesi gerekiyordu. Fakat Aveling'in çeki karşılıksız çıktı; anlaşılan o ki Aveling, Engels'in çek için kendisine verdiği parayı cebe indirmişti.[13] Engels, Adler'e özürlerini iletmiş, çek ve oluşan zararı tazmin etmek için ona para göndermiş-

ti. Aveling hakkında ise, "İçindeki savruk, bohem edebiyatçı yüzünden böyle bir şey oldu," diye yazarak ona "iyi bir papara çekme" sözü vermişti.[14]

Louise'le işleri halleden Engels, 28 Kasım'da yetmişinci doğum gününü kutladı. Kutlamaların üstünde Lenchen'in ölümünün gölgesi gezinse de, Engels Louise'in gelişiyle "biraz gün ışığı geri döndü," diyordu. (New York'taki bir arkadaşına "Harika bir kadın; Kautsky ondan boşanırken aklını peynir ekmekle yemiş olmalı" demişti.[15]) Engels doğum gününü büyük bir olaya dönüştürmemek için ayak diremiş, dünyanın dört bir köşesinden gelen tebrik mesajları üzerine de Paris'teki bir arkadaşına şöyle yazmıştı: "Kader, hayatta kalan olarak, hayatını kaybeden çağdaşlarımın, en başta da Marx'ın işlerinin övüncünü benim toplamamı buyurdu. İnan ki ne bu konuda, ne de bütün bu saygıdan benim payıma hakkıyla düşen ufacık hisse konusunda hayallere kapılmış değilim." Ancak Engels pek havasında olmasa da, Avrupa'nın her yerinden dostlar bir parti yapılacağını düşünerek geldiği için boyun eğmişti.[16] Parti sabah saat 3.30'a kadar sürdü. Kırmızı şarap ve on altı şişe şampanya içilmiş, on iki tepsi istiridye yenmişti. Engels, Laura'ya "Hâlâ hayatta ve gücü yerinde olduğumu göstermek için elimden geleni yaptım" demişti.[17]

Paris Kongresi ve sosyalist harekette emekçilerin artan gücü, çok sayıda toplantı ve konferans düzenlenmesini da beraberinde getirdi. Bunlardan biri, 1890'da Fransa'nın Lille kentinde Lafargue'ın İşçi Partisi –Marksist diye nitelenenler– için düzenlenen bir buluşma olmuş, Tussy'yle Aveling de buna katılmıştı. Tussy'yi çok şaşırtan bir pankartın üzerinde "Eleanor Marx Aveling'in Yönetiminde," diye yazıyordu.[18] Kendisi yalnızca katılımcı olacağını düşünmüştü, ama Avrupa'daki işçiler arasında öyle bir yer edinmişti ki etkinliğin başına geçirilmişti. Tussy, Alman partisinin toplantısına katılmak üzere üç Fransız'la birlikte Lille'den Berlin'in güneybatısındaki Halle'ye geçmişti; burada eski tüfeklerle yeni katılanlar arasında bir mücadele kendini göstermiş durumdaydı. Tussy bir kez daha etkinliğin yıldızı olmuş, Fransa'da kalmış olan Aveling'e "elbette her yerde herkes beni soruyor, özellikle de Berlinliler," diye anlatmıştı.[19] Her iki toplantı da ikinci bir 1 Mayıs mitingi ve bir başka uluslararası işçi kongresine destek verme kararıyla sonuçlandı; bu ikincisinin Ağustos 1891'de Brüksel'de toplanması düşünülüyordu. Pek de şaşılmayacak şekilde, örgütler, konum kapmak için birbiriyle itişip kakışmaya başlamıştı, zira her biri kendi ülkesindeki *asıl* işçi partisi olmak istiyordu.[20]

1981 Nisan'ının başlarında Lafargue (onun bağlı olduğu İşçi Partisi, Longuet'nin aralarında bulunduğu ılımlı sosyalistlerle çatışıyordu) ve yoldaşı Guesde, Fransa'nın Lille çevresindeki kuzey sanayi bölgesinde konuşmalar yapacakları bir gezi için yola çıkmıştı.[21] Üç günde üç kenti –Wignehies, Fourmies ve Anor– ziyaret etmiş ve her durakta, işçilerin sanayi tarafından sömürülmesi ve burjuvaların ihaneti hakkında dehşet dolu konuşmalar yapmışlardı. Yaptıkları

aslında tereciye tere satmaya benziyordu; Paris'ten gelmiş iki adamın bu kalabalığa sefaleti anlatmasına gerek yoktu, ama yine de taşranın ihmal edilmiş işçileri için sözleri güven verici olmuş ve kendilerini izleyen kitleler büyümüştü.[22] Lafargue'ın konuşması kesinlikle ılımlı değildi: "Bugün artık, burjuvazinin sırası gelmiştir, ortadan kaldırılmaları zorunludur; mezarları kazılmış, geriye yalnızca onları içine itmek kalmıştır."[23] Sosyalist bir gazete, arkalarında bıraktıkları dağdağayı şöyle tarif ediyordu: "Atölyelerde, gece kulüplerinde, her yerde sosyalizmden söz ediliyor. ... İşverenler bütün bu heyecandan kaygılandıklarına dair belirtiler göstermeye başladı, bunu frenlemek için ne yapabileceklerini düşünüp duruyorlar."[24] Lafargue ise 1 Mayıs'ın, bu işçilerin güçlerini yoldaşlarıyla birleştirdiklerini dünyaya gösterecekleri gün olacağına inanıyordu.

Ancak 1 Mayıs geldiğinde, Fourmies'de grev yapan yaklaşık bin beş yüz tekstil işçisinin başlattığı barışçıl protesto, bir şiddet eylemine dönüştü. Grup, taleplerini sunmak için kentin belediye sarayına gitmiş, bu sırada polisin yanında nöbet tutan iki piyade bölüğü tarafından sıkı bir gözetim altında tutulmuşlardı. Akşama doğru, gitgide galeyanın arttığı kalabalığın elindeki meşalelerin titrek ışıkları altında, bazı protestocular tutuklandı. Tutuklananların eşleri, çocuklarıyla birlikte gelip salıverilmelerini talep etmiş, ama reddedilmişlerdi. Taşlar fırlatılmaya başlanmış, Le Lebel adlı yeni bir tür silah taşıyan birlikler, polisi korumak için ileri atılmıştı. Her şeyin birbirine karıştığı alacakaranlıkta, komutanlardan biri adamlarına ateş açılmasını emretti. Kimisi havaya ateş etmişti, ama hepsi değil: Ateş tam dört dakika sürdü; sona erdiğinde on ölü, altmış kadar yaralı vardı. Ölenlerin dördü yeniyetme ya da çocuktu.[25]

Lafargue, *Le Socialiste*'te olayın, Fransız ordusunun halk değil sanayi için çalıştığının açık bir göstergesi olduğunu yazmıştı.[26] Kuzeyin sanayi bölgesinde grevler yayıldıkça daha fazla birlik gönderiliyordu, durum tehlikeli derecede gergindi. Hükümet, kargaşadan İşçi Partisi'ni sorumlu tutuyor ve Lafargue'ı, suyu bulandırmak için Hippoliyte Culine adlı bir yerel parti önderiyle birlikte komplo kurmakla suçluyordu.[27] Soruşturmanın ardından, Temmuz'da, cinayeti kışkırtma suçundan Lafargue hakkında dava açıldı.[28] Lafargue'ın orduya yeni katılmış askerlere, "Eğer ateş açma emri alırsanız, ne olursa olsun, dönüp arkanıza ateş edin," dediği iddia ediliyordu. Lafargue, kendisinin bir kuramcı olduğunu ve böyle bir şiddet eylemini salık veremeyeceğini söyleyerek iddiayı reddetmişti.[29] Ancak kendisini savunmak için söylediklerinin pek bir önemi yoktu; davası tam anlamıyla bir ortaoyunuydu. Savcının getirdiği dört tanığın dördü de Fourmies'deki fabrikanın yöneticileri arasındaydı ve ifadelerinde hepsi, papağan gibi, aynı cümleleri tekrarlamıştı. Hatta biri, ifadesini şapkasına sakladığı notlardan okumuştu. Bu sırada savunma tarafı ise protestoya katılmış kişilerden alınmış, genç askerleri isyana teşvik edenin Lafargue değil, başka biri olduğunu söyleyen 210 adet yeminli tanıklık sunmuştu.[30] Ne var ki, işverenler, toprak sahipleri ve işadamlarından oluşan jürinin karara var-

ması yalnızca beş dakika sürdü. Lafargue bir yıl hapse mahkûm edilmişti. 30 Temmuz 1891'de Sainte-Pélagie'de hazır bulunması gerekiyordu.[31]

Aradaki haftalarda, Lafargue yeni bir geziye çıkmış, kendisine haksızlık edildiğinin farkında olan büyük izleyici kitlelerine konuşmalar yapmıştı. Engels'e şöyle yazmıştı: "Salonlar ağzına kadar doluydu. ... Hiç bu kadar coşkulu toplantılar görmemiştim; seçimler şimdi yapılsa kuzeyde kesinlikle seçilirdik."[32] Kuzeydeki işçiler için kendini feda eden Lafargue, Paris'teki hapishaneye gittiğinde artık ünlü bir isimdi. Morali yerindeydi –Sainte-Pélagie'ye bir sandık, elyazmaları ve bir küvet götürmüştü[33]–, bundan bir ay sonra, Millet Meclisi'ne Lille'den seçilen bir milletvekilinin aniden öldüğü haberini alınca keyfi daha da arttı. Tarihi belirlenen ara seçim için, Paul adaylar arasına kendi ismini de yazdırmıştı. Bir mahkûm olarak seçimlere katılması serbestti, ama kampanya yapmasına izin verilmiyordu.[34] Lafargue'ı hapiste tutma yolundaki bu karar, belki de başarasının anahtarı oldu. Seçim propagandası yaptığı zaman daima kaybettiği bir geçmişi vardı, ama bu kez kampanyayı onun yerine usta bir hatip olan Guesde yürütmüş ve otuz sekiz günde otuz dört miting gerçekleştirmişti.[35] 25 Ekim seçim günü Lafargue ilk turdaki beş aday arasında en çok oyu toplamış ve 8 Kasım'da yapılan ikinci turda rakibini mağlup etmişti.[36] (Engels bu zaferi Londra *Daily News* gazetesinden öğrenmişti; haber, öldürülen varlıklı bir dul kadının haberi altında tek paragraf halinde verilmişti.[37])

Laura, nadiren başına gelen bir şey olarak, kendini kocasıyla gurur duyan bir konumda bulmuştu. Engels'e, Paul'ün gazetede çıkan portresinde "neredeyse ilk geldiği zamanlarda olduğu gibi genç ve kur yapan papağanlar gibi mahcup" gözüktüğünü söylemişti. "Bizim buradaki basın ve siyaset çevresinde görülmemiş bir curcuna hâkim. ... Bizimkiler de sevinçten kendinden geçmiş durumda. O kadar uzun zamandır kaderin gaddarlığına alışmışlar ki, böyle hayırlı bir sonucu hiç beklemiyorlardı."[38] 10 Kasım'da Lafargue, görev süresi boyunca serbest kalmak üzere salıverildi.[39]

Yedi gün sonra Laura ve Lafargue'ı tebrik etmek için bir şehirden diğerine uzanan kutlamalar başlamıştı. Eğlenceler Paris'te, İşçi Partisi'nin onların şerefine düzenlediği ve saat ikiye kadar süren bir dans gecesiyle açılmıştı.[40] Ertesi gün Lafargue'ın yeni seçim bölgesi Lille'e geçtiklerinde, seçmenler zafer geçidi yaparak onu sözcüğün gerçek anlamında omuzlarında taşımıştı. Laura, Engels'e "Benim de iki tarafıma bir sürü kadın dizilmiş, beni sıkı sıkı kavramışlardı; arkadan bizi daha kaç kadın takip ediyordu bilmem, neredeyse ayaklarımı yerden keseceklerdi," diye anlatmıştı. Lafargue'ın Lille'deki resmî konutu olarak kaydedilen, ama aslında bir arkadaşlarına ait olan eve vardıklarında, yakındaki bir salonda yüzlerce kişinin Paul'den bir konuşma istediklerini haykırarak beklediğini haber almışlardı.

> Saat sekizde, konuşmaların yapılacağı La Scala'ya doğru yola çıktık. Bir yan kapıdan girmeyi başardık ve salona girdiğimde karşılaştığım görüntünün daha

> önce bir benzerini görmemiştim. Salon, insan içinde boğulacak kadar doluydu, balkon tıklım tıklımdı ve girişte de yüzlerce kadın ve erkek insanüstü çabalarla içeri girmeye çalışıyordu. Kapalı olan kapıları zorla açtırdılar, ikinci bir balkon (tamirat için kapalıymış) ele geçirildi ve birkaç saniye içinde diğeri gibi bu da ağzına kadar doldu.

Laura, üstlerine yığılan insan gövdelerinin ağırlığıyla sıraların kırıldığını ve birkaç pencerenin parçalandığını söylemişti. Nihayet Paul konuşmasını yapmıştı, ama kalabalık daha fazlasını duymak istiyordu ve o ayrılana kadar binayı terk etmeyeceklerdi. "Paul'ün yüzünü ter bastı, bir kolunda devasa bir çiçek buketi taşıyordu, diğer kolunu da karısına uzatmıştı. Sanıyorum ezileceğimizi düşünüyordu, çünkü coşku seline kapılmış durumdaki seçmenleriyle birlikte sıkış tepiş ilerlerken çok mutsuz görünüyordu." Çılgınlık dışarıda da devam etmiş, kızlı oğlanlı çocuklar ve kadınlar sokakta "*Vive Lafargue!*" {Yaşasın Lafargue} diye bağırmayı sürdürmüştü. Çift, "eve" vardığında kalabalık, bir konuşma daha istemiş, Lafargue, onları kırmayarak, bu isteği de yerine getirmişti. Kadınlardan biri Laura'ya, "Eğer Lafargue görevden alınırsa, Lille'de devrim olur!" demişti.[41]

Yıllarca atılan yanlış adımlardan, hayal kırıklıklarından, iş hayatında, yazarlıkta ve hatta seçim sandığında bile kocasının bir girişime atılıp başarısız oluşunu defalarca izledikten sonra, Laura gibi gerçekliğe yaslanan bir kadına, talihin bu baş döndürücü değişimi gerçek olamayacak kadar güzel görünmüş olmalı. Aslında, öyleydi de. İlk sorun, Lafargue'ın Küba doğumlu olduğu için Fransız sayılamayacağını ileri sürerek zaferini geçersiz kılma yolundaki girişimlerle ortaya çıkmıştı.[42] Lafargue, ailesinin Fransız olduğunu söyleyerek kendi milliyetini ateşli bir şekilde savunmuş ve bu sırada Engels'le ciddi biçimde arası açılmıştı. Reuters'daki bir habere göre, Lafargue "Fransızlığını" kanıtlamaya çalıştığı bir konuşma sırasında, Fransa için Prusya'ya karşı dövüşmemiş olmasının sebebinin tam da vatanseverlik görevini yerine getirmek olduğunu söylemişti; buna göre, Enternasyonal'deki Prusyalılardan alınan, ki buna ordudan insanlar da dahildi, gizli haberleri Fransız hasımlarına iletiyordu.[43] Eğer bu doğruysa, Lafargue, Enternasyonal'in Prusyalı üyelerinin vatana ihanet suçunu işlemiş olduğunu onaylamış oluyordu. Almanya'daki sosyalistler üzerinde yeni bir baskı aracı olarak kullanılabilecek böyle bir ifade Engels'i dehşete düşürmüştü. Derhal Laura'ya yazarak bir açıklama talep etti.[44]

Laura mahvolmuştu. Engels, onun bir an için Paul'ün bu nadir zaferinden zevk almasına izin vermiş ve sonra son derece sert bir azar ve ciddi suçlamalarla bunu elinden almıştı. Laura vakit kaybetmeden cevap yazdı:

> Cevabım yazılanlardan çok arkasındaki duygulara karşılık olursa, beni bağışlamanı isteyeceğim. Ayrıca bunu söylediğim için de özür dilerim, fakat bu duyguları haklı çıkaracak hiçbir gerekçe olduğunu düşünmüyorum. Reuters'ın bir telgrafına dayanarak Paul'e düşman kesiliyorsun, ben ise bütün kalbimle bunun tamamen hak edilmemiş olduğuna inanıyorum. Sanırım buraya geldiğimizden beri enternasyo-

> nalizm davasını ilerletmek ve aslında, enternasyonalizm davasını –ki bu temelde Fransa ve Almanya'nın birliği anlamına geliyor– sıfırdan başlatmak için yaptıklarımız ve çektiklerimiz düşünüldüğünde, Paul ve benim bu türden suçlamalardan aklanmış olmamız gerekiyor. Eğer Paul kamusal ve siyasi tüm iştiraklerinde namuslu davranmamış olsaydı, burada olup onunla birlikte yaşamazdım, zira kendisine ait yetecek ve artacak kadar kusuru var! Beni bağışla, ancak söylemek zorundayım ki mektubun, Paul'ün seçilmesinden aldığım kısacık hazzı berbat etti.[45]

Lafargue, Prusyalı Enternasyonalistlerin vatana ihanet eylemlerine karıştığı anlamına gelecek bir şey söylemediği konusunda Engels'i ikna etmiş, Engels de onun açıklamasını kabul etmişti. Böylelikle dargınlık onarıldı.[46] Ayrıca resmî bir görev üstlenebilecek kadar Fransız bulunan Paul'ün milletvekilliği de onaylanmıştı. Fakat bundan sonra kutlama yapılmayacaktı. Lafargue'ın Millet Meclisi'ndeki ilk konuşması ona yepyeni bir utanç kaynağı olmuştu.

8 Aralık'ta Lafargue acil olarak konuşma talebinde bulunmuş ve meclisteki tüm gözler ona çevrilmişti. Tüm siyasi mahkûmlar için genel af önergesi vermiş, ayrıca sosyalizmin güzelliklerine dair basit ve safdil bir konuşma yaptıktan sonra, zenginlerin ağırlıkta olduğu mecliste, işçi sınıfının savunulması konusunda diğerlerinin de kendisine katılması için çağrıda bulunmuştu. Bunun üzerine solcu üyeler arasında kıyamet kopmuştu; oysa muhafazakâr Katolik Kilisesi'nin "Hıristiyan sosyalizmi"ni benimser görünmesi ve Solun Kilise ile devletin birbirinden ayrılması ilkesine bağlılığının haklılığını sorgulaması nedeniyle, Lafargue'ı desteklemeleri mümkün olabilirdi.[47]

Lafargue'ın konuşmasının başından itibaren, saygın meslektaşları sürekli olarak aralarında mırıldanmıştı. Bu mırıltılar daha sonra söz kesmelere dönüşmüş, siyasi yelpazenin çeşitli kanatlarında yer alan yasa koyucular, nereden geldiği belli olmayan bu zıpçıktıya saldırma konusunda birbirini kışkırtmaya başlamıştı. Meclis büyük bir kargaşa içindeydi –Lafargue sözünü kesenleri susturma çabasıyla konudan konuya atlıyordu[48]–, ta ki başkan, radikal milletvekili Charles Floquet (Lafargue'a göre, arkasında bulunan başkan koltuğundan kendisine laf çarpıp durmuştu) nihayet kendisinden sadede gelmesini isteyene kadar. Lafargue, ertesi gün Engels'e, yaptığı konuşmanın bir "dinamit" gibi "patlama" yarattığını anlatmıştı.[49] Bu doğruydu, ama Lafargue'ın kastettiği anlamda değil. Kendi İşçi Partisi'nin üyeleri bile, Kilise meselesinde söylediklerini onaylamamıştı.[50] Küçük düşen Lafargue aylarca meclise gitmemiş, kendisini Paris'ten uzak tutacak yoğun bir konuşma turuna çıkmıştı.

Laura, Paul'e eşlik etmiyordu, çünkü onun yolculuğunu ödeyecek paraları yoktu. Fransa'ya korkunç soğuk bir kış inmişti ve Laura, babasının eski paltosunu battaniye olarak kullanmasa yatakta donacağını anlatıyordu. Seçim heyecanı içinde Lafargue kirayı ödememiş, Laura'ya da bunun için bir para bırakmamıştı.[51] Engels'e, ev sahibelerinin Laura'yı birkaç kez ziyaret ettiğini yazmış ve kendisinin bir çek gönderip gönderemeyeceğini sormuştu.[52] Lafargue'ın, bu

işin bir krize dönüşmesine müsaade etmesi Engels'i çok öfkelendirdi: "Senden – ya da ondan– çıkacak tek bir sözcüğün bunu engelleyebileceğini bile bile neden Laura'yı böyle bir utanca maruz bırakıyorsun?"[53]

Engels'in sinirlerinin biraz bozuk olması mümkün, çünkü o sonbahar, Aveling'i yeni saldırılara karşı savunmak için haftalarını harcamış, bu süreçte onun adını temizlemek için yazdığı mektuplarla kıymetli bir vakti kaybetmişti. Marx'ın iki kızını evine alıp onları başlarına bela olan (ve kendilerinden başka hiçbir şeyi gözleri görmeyen) eşlerinden uzak tutmak için kapıyı üstlerine kilitlemeyi aklından geçirmiş miydi, insan merak ediyor. Hem Lafargue, hem de Aveling çoktan orta yaşlarına ulaşmıştı, ama ikisi de ne kişisel, ne de politik olarak gereken olgunluğun yanına bile yaklaşabilmiş görünmüyordu.

1 *MECW*, Cilt 49, s. 215.
2 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 196.
3 *REM*, s. 191.
4 Mayer, *Friedrich Engels*, s. 196.
5 *MECW*, Cilt 49, s. 69-71.
6 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 19 Aralık 1890, Moskova.
7 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 247.
8 *MECW*, Cilt 49, s. 88.
9 *MECW*, Cilt 47, s. 265.
10 *MECW*, Cilt 48, s. 224-225, 235.
11 *MECW*, Cilt 49, s. 68-69.
12 *A.k.*, s. 72.
13 *A.k.*, s. 71.
14 *A.k.*, s. 87.
15 *A.k.*, s. 73.
16 *A.k.*, s. 82.
17 *A.k.*, s. 76.
18 Eleanor Marx Aveling'den Friedrich Engels'e, 14 Ekim 1890, Moskova.
19 Eleanor Marx Aveling'den Edward Aveling'e, 16 Ekim 1890, Moskova.
20 Britanya'da sosyalistler arasında çoksert kavgalar yaşanırken, Fransa'da başlıca iki sosyalist parti, tabanlarını genişletmek için pençelerini birbirlerine geçirmeye çalışıyordu. Mümkünciler denenler –Longuet'nin ittifak kurduğu daha ılımlı sosyalistler– güçlerini Paris üzerinde yoğunlaştırmıştı. Lafargue'ın İşçi Partisi'yse, normalde daha muhafazakâr olan, fakat sanayileşme patlaması yüzünden işçilerin büyük ihtiyaç içinde bulunduğu taşra illerinde, daha çok taraftara sahipti. *Justice*, Londra, 21 Şubat 1891, s. 1; *MECW*, Cilt 49, s. 127.
21 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 85, 87-88.
22 FE-PL, Cilt III, s. 88.
23 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 88.
24 *A.k.*, s. 89.
25 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 89-90; Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 110-111.
26 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 90.
27 *A.k.*, s. 91.
28 FE-PL, Cilt III, s. 79 (notlar bölümü).
29 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 91-92.
30 *A.k.*, s. 93-94.
31 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 113; Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 94.
32 FE-PL, Cilt III, s. 88.
33 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 95.
34 FE-PL, Cilt III, s. 106, 110-111.
35 *A.k.*, s. 112-113.
36 *MECW*, Cilt 49, s. 269; Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 98.
37 *A.k.*, s. 288, 290.
38 FE-PL, Cilt III, s. 127.
39 *MECW*, Cilt 49, s. 293; FE-PL, Cilt III, s. 131 (notlar bölümü).
40 FE-PL, Cilt III, s. 133.
41 *A.k.*, s. 134-135.
42 *A.k.*, s. 134 (notlar bölümü).
43 FE-PL, Cilt III, s. 137 (notlar bölümü); *MECW*, Cilt 49, s. 301-302.
44 *MECW*, Cilt 49, s. 305.
45 FE-PL, Cilt III, s. 137.
46 *A.k.*, s. 138, 144; *MECW*, Cilt 49, s. 306-307.
47 FE-PL, Cilt III, s. 146 (notlar bölümü).
48 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 104-106.
49 FE-PL, Cilt III, s. 145-146, 148.
50 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 105.
51 FE-PL, Cilt III, s. 150-151.
52 *A.k.*, s. 112-113.
53 *A.k.*, s. 114.

50. Bölüm

Londra, 1892

> Genel oy hakkı ile kırk yıldır Fransa'da elinizde ne muhteşem bir silah tuttuğunuzu şimdi anlıyor musunuz? Keşke insanlar bunu nasıl kullanacaklarını da bilebilseydi. Bir devrim çağrısından daha yavaş ve daha sıkıcı olabilir, ama sonuçları on kat daha kesin.
>
> *Friedrich Engels*[1]

Tussy'nin Profesyonel Hayatı artık tümüyle sendika hareketine odaklanmıştı; Aveling ise sosyalist siyasetin köhne dünyasıyla tiyatro dünyasının pırıltıları arasında gidip gelmeyi sürdürüyordu. Tussy, Laura'ya hayatlarını, "üç kuruş para kazanmak için epey bir ter dökmek" şeklinde özetlemişti. Aveling hâlâ oyunlarının sahneye konacağını ümit ediyordu, ama Tussy "mesele şu ki ümitlerle faturalar ödenmiyor," demişti. Kendisi bunu sağlamak için bir dergiye "gelişigüzel çeviriler" yapıyor, aynı zamanda yeni aldığı, âdeta sihirli bir makineyle yazıları daktiloya çekiyordu. Genel olarak hayatları sonu gelmez bir çalışmadan oluşuyordu: "Edward her türlü yazı yazıyor –iyi, kötü, sıradan. İkimizin de her boş vaktinde toplantılar ya da o türden işler oluyor. Gerçekten hayat yaşamaya değer mi, yoksa dinmek bilmez bir karın ağrısından mı ibaret diye düşünmeye vakit kalmıyor."[2] 1891 Ağustos'unda Brüksel'de gerçekleştirilen Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nin hazırlıkları, Tussy'nin omuzlarındaki yükü daha da artırmıştı. Kongreye Avrupa ve Birleşik Devletler'den, içlerinde Amerikan Emek Federasyonu'ndan delegeler de bulunan 330'dan fazla kişi katılmıştı; hepsi de sosyalist hareketin kontrolünü ele geçirmek için süren mücadelenin bir sonraki karşılaşması için hazırdı.[3] İngilizler arasındaki kıskançlıklar hemen su yüzüne çıkmıştı: Aveling'in düşmanları, "Marx takımını" karalamak için onun hiç de az olmayan kusurlarını kullanma yoluna başvurmuştu.[4]

Fakat tüm bu kişisel çalkantılara rağmen, Brüksel toplantısının sonunda Engels'in yorumu, kongrenin İkinci Enternasyonal'e Marksist bir yön göster-

miş olduğuydu: Delegelerin fikirleri, Fransa ve İngiltere'deki rakip hiziplerin burjuva sosyalizmine değil, Marx'ın (işçilerin ihtiyaçlarına yaptığı vurguyla birlikte) bilimsel sosyalizmine dayanıyordu. Kongre, İkinci Enternasyonal'i bir kez daha "tam selefinin bıraktığı noktaya" yerleştirmişti.[5] Sosyalist hareketin, sendikaların ve Avrupa'da işçileri temsil eden sayısız partinin artık olgunlaşmış olduğuna, on yıllarca verilmiş çabalar ve direniş sayesinde edinilmiş kazanımların bir kralın aklına esmesiyle geri alınamayacağına, hatta bir ordunun saldırısının bile bunları ortadan kaldıramayacağına dair genel bir kanı hâkimdi. Brüksel'de onaylanan kararlar, sendikaların önemini ve örgütlü emeğin karşısına dikilmek için federasyonlar içinde bir araya gelmeye başlamış olan kapitalist güçlere karşı, işçilerin küresel düzeyde birleşmesi için duyulan ihtiyacı vurguluyordu. Kongre ayrıca eğer oy hakları varsa, hükümeti kendi ihtiyaçlarıyla ilgilenmeye zorlamak için işçilerin bunu kullanması yolunda çağrı yapıyordu. Bazı delegelerin itiraz etmiş olmasına karşın alınmış tartışmalı bir karar ise, savaşın kapitalist sistemin bir ürünü olduğuna ve sosyalistlerin barıştan yana taraf olması gerektiğine hükmediyordu.[6]

1892 yılı, işçi partilerinin ne kadar yol kat ettiğinin kanıtı oldu. Fransa'da, Lafargue Millet Meclisi'nden uzak durarak dört aydan uzun bir süredir kırk bir şehirde konuşmalar yaparken,[7] bağlı olduğu İşçi Partisi, belediye meclislerinde 635 koltuk kazanmış, yirmi iki yerel yönetimi ele geçirmişti.[8] Engels, işlerin Almanya'da da tıkırında olduğunu söylüyordu. Fakat o yıl tarihin yazıldığı yer, İngiltere oldu. 1892'de Londra'da yapılan 1 Mayıs mitingi, ilk yürüyüşün iki katıydı. Hyde Park'a altı yüz bin kişi doluşmuştu. Kalabalığı inceleyen Engels, "İşlerin nihai kapışmaya varmasına izin verecek kadar güçlü olacağımız zaman hızla yaklaşıyor," demişti.[9] Eski asker, savaş diliyle konuşuyor olsa da, beklediği değişim seçimlerle gelecekti.

Temmuz'da işçi sınıfından üç erkek İngiliz Parlamentosu'na seçilmişti: Liman işçileri grevinin sesi olan John Burns, Battersea'den; Büyük Britanya ve İrlanda Ulusal Denizciler ve İtfaiyeciler Birleşik Sendikası'nın başkanı J. Havelock Wilson, Yorkshire'daki Middlesborough'dan; on yaşında madenlerde çalışmaya başlamış olan otuz beş yaşındaki İskoçyalı Keir Hardie ise Londra'nın Doğu Bölgesi'ndeki South West Ham'den seçimleri kazanmıştı. Ne Liberalleri, ne de Tory'leri temsil ediyorlardı; seçimlere, yeni oluşmakta olan üçüncü bir partiden, Bağımsız İşçi Partisi'nden katılmışlardı. Amaçları, işçi sınıfının yine işçi sınıfı için çalışmasıydı; sosyalizm, partinin adında geçmese de kuramsal temelinde yer alıyordu.[10]

Geçmişte de işçi sınıfını temsil etme iddiasındaki adaylar olmuştu, ama bunlar üst sınıflardan çıkmış temsilcilerdi. Burns, bu kişilerin ve eski sendika liderlerinin, kaliteli paltolar giydiklerini, uzun köstekli saatlere ve ipekten silindir şapkalara sahip olduklarını söylüyordu; bunların işçi olmadıkları ve ço-

cuklarının karnını doyurup doyuramayacağını ya da onlara başlarını sokacak bir barınak sağlayıp sağlayamayacağını bilmeden, günü gününe yaşayan bir insanın ihtiyaçlarını anlamayacakları, bir bakışta belli oluyordu. Halkı temsil etmek için seçim yarışına giren bu yeni adamlarsa, halk gibi, işçiler gibi *görünüyordu*.[11] Birçoğu kendi kendini eğitmişti; gündüzleri madenlerde veya fabrikalarda çalışırken geceleri ders çalışmışlardı. Keir Hardie'nin kızıl bir bayrak sallamak yerine başında işçi kasketiyle Avam Kamarası'ndan içeri girişi, Marx'la Engels'in devrimini yürekleri kavrayıcı bir biçimde gözler önüne seriyordu.

1893'ün Ocak ayında, bu zafer henüz tazeyken, 120 temsilci Bağımsız İşçi Partisi'ni (ILP) resmî olarak kurmak için bir araya geldi. Programı yazmak üzere, Aveling, Hardie, liman işçileri grevinden Tom Mann ve böyle bir partinin kurulmasını bir süredir etkin bir şekilde destekleyen İngiliz sosyalist ve gazeteci H. H. Champion'un da içinde bulunduğu on beş kişilik bir komisyon seçilmişti.[12] ILP'nin dört günün sonunda ortaya çıkan programını sanki bizzat Marx yazmıştı: "üretim, bölüşüm ve mübadele araçlarının ortak mülkiyeti"; sekiz saatlik işgünü; çocuk emeğinin yasaklanması; rant geliri vergileriyle hasta, yaşlı, dul ve yetimlerin bakımının sağlanması. Metnin içinde ayrıca üniversite dahil ücretsiz eğitim ile savaş yerine arabuluculuk ve silahsızlanma da yer alıyordu.[13] İleride İngiliz İşçi Partisi için bir dayanak oluşturacak olan partinin başkanlığına Hardie getirildi.[14] Engels, tüm bu gelişmeleri saygı ve hayranlıkla izliyordu. Berlin'de Bebel'e "İşçiler sonunda, ancak kendi iradeleri olursa bir şey başarabileceklerinin farkına vardı," demişti.[15]

Seçim kazanımları 1893'te de sürecekti; yer bu kez Almanya'ydı. Reichstag'a kırk dört Sosyal Demokrat seçilmiş, partiye 1,7 milyondan fazla oy verilmişti.[16] Seçimlerden birkaç ay sonra, İkinci Enternasyonal'in Zürih'teki Üçüncü Kongresi gerçekleşti. Engels, kongrenin tamamına katılmayacaktı, ama onursal başkan olarak kapanış konuşmasını yapmaya mecburdu. 1872'den beri, yani yirmi bir yıldır ilk kez bir Enternasyonal kongresine katılıyordu ve bunun aynı zamanda sonuncusu olacağını belki de sezmişti.

İkinci Enternasyonal Kongresi'nin son günü, Zürih'teki salondan içeri giren adam sıradan bir ölümlü değildi; bir efsaneydi, çağcıl sosyalizmi yaratan beyin takımının öteki yarısıydı. Kalabalığın içindeki yüzlerin çoğu ona yabancıydı, ama onlar kendisini hemen tanımıştı. Artık sakalı ağarmış ve omuzları hafifçe eğilmiş olan General, salona girdiğinde kendisini selamlamak için ayağa kalkan, on sekiz ülkeden dört yüz temsilcinin şimşek gibi patlayan alkışlarıyla karşılanmıştı.[17] Arkasında, Marx'ın bir portresi asılıydı. Konuşmasına başlarken, arkadaşının resmini işaret ederek kongrenin alkışını, ancak "burada portresi asılı olan büyük adamın çalışma arkadaşı" sıfatıyla kabul edebileceğini söylemişti. Arkasından, kat edilen yola ilişkin düşüncelerini anlatmaya

koyulmuştu: "Marx ve ben ilk sosyalist makalelerimizi yayımlayarak harekete katıldığımızdan bu yana elli yıl geçti. ... O zamandan beri sosyalizm, küçük hiziplerden tüm dünya devletlerini ürküten kudretli bir partiye dönüştü. Marx öldü, ama hayatta olsaydı, Avrupa ya da Amerika'da, ömrü boyunca yaptığı işlere böylesine haklı bir gururla bakabilecek bir kişi daha olmazdı."

Engels, Enternasyonal'in evrimini anlatmış ve 1893'te hiç olmadığı kadar güçlü olduğunu ileri sürmüştü. "Buna uygun olarak, ortak bir zeminde çalışmayı sürdürmek zorundayız. Bir hizip haline gelmemek için tartışmalara müsaade etmeli, ancak ortak bakış açısını da korumalıyız. Kurduğumuz esnek ortaklık, kongrelerin geliştirdiği bu gönüllü bağ, dünyada hiçbir kuvvetin tekrar elimizden alamayacağı bir zafer kazanmamıza yeter."[18] Engels kongrenin kapandığını bildirmiş ve temsilciler bir kez daha ayakta alkışlamıştı. Kalabalığın içinden bir ses "Marseillaise"i söylemeye başlamış ve bu tanıdık isyan marşı kısa sürede bütün salonu doldurmuştu.

Sosyalist partiler ve işçi partileri gerçekten büyük gelişmeler kat etmişti, ama Marx ailesinin bunların içindeki üyeleri için durum aynı değildi. Fransa'daki sosyalist partilerin edindiği muazzam kazanımlara rağmen –Millet Meclisi'nde otuz koltuk, yedi yüz bin oy–, seçim çevresi kendi aleyhine yeniden düzenlenmiş olan Lafargue, 1893 güzünde yapılan seçimlerde koltuğunu kaybetmişti.[19] (Engels, bu sonucu bekliyordu. Seçmenlerinin kendisini ülkeyi baştan sona kat ederek İşçi Partisi adına konuşmalar yapmak yerine, mecliste kendileri için çalışırken görmek istediğini Lafargue'a çok önce söylemişti.[20] Lafargue ise karşılık olarak kendisinin "seyyar bir sosyalizm satıcısı" olduğunu ileri sürmüştü.[21])

Tussy'nin Londra'daki siyasi hayatı da gerileme içindeydi, fakat bu –her zaman olduğu gibi– kendisinden kaynaklanmıyordu. İrlanda'dan İskoçya'ya, Almanya'dan Fransa'ya emekçileri sınır aşırı grev kırıcılara karşı örgütlemek için gecesini gündüzüne katarak çabalamıştı. Ama yaptıkları sayesinde şöhreti artsa da, Aveling'le bağı yüzünden onun adı da kötüye çıkıyordu. Aveling, gitgide, Bağımsız İşçi Partisi'nden dışlanıyordu; sebebi, kendisine kalırsa, Hardie'nin işçilerin "kralı" olmaya çalışmasıydı. ILP'nin parti programına eklenmesi gerektiğini düşündüğü maddeler üzerine Tom Mann'la girdiği tartışma, Aveling'i iyice itilmiş bir duruma soktu (bu maddelerin arasında monarşinin kaldırılması da vardı).[22] 1894 baharında Aveling, ILP'den atıldı. Ede Bernstein, anılarında ayrıntı vermemekle birlikte, gerekçelerin "onu hapse attırmaya yeterli" olduğunu yazmıştı.[23]

Aveling, Tussy'nin Britanya Müzesi'nde edindiği edebiyatsever dostlarını, İngiliz sosyalistlerini ve nihayet sendikadaki çalışma arkadaşlarını da kendinden uzaklaştırmıştı. Fakat kendi köşesinde, görüşleri ona kapıları açık tutacak kadar ağırlık taşıyan bir adam bulunduruyordu: Engels hâlâ kendisine sırtını dönmemişti. 1892'de ilişkilerinin yaşadığı şok düşünülünce, bu bağ-

lılık çok daha çarpıcı oluyordu. Engels, kendisinin yazdığı *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi*'nin Almanca metnini Aveling'in İngilizceye çevirmesini kabul etmişti.[24] Berrak ve etkili diliyle, Marx'ın fikirlerine giriş yapmak için mükemmel bir kaynaktı (kitap, Engels'in *Anti-Dühring*'deki fikirlerine dayanıyordu ve ileride Marksist külliyat içindeki en önemli yayınlardan biri haline gelecekti). Engels mükemmeliyetçi biriydi ve bu projede çevirinin mutlaka doğru olmasını özellikle istemişti. Aveling'in *Kapital*'de çıkardığı işi standardın altında bulduğunu söyledikten sonra, bu konuda kaygılanmak için geçerli sebepleri vardı. Fakat buna rağmen projeyi onaylamıştı.

İki adamın anlaşmasına göre, Aveling'in çevirisinin editörlüğünü Engels yapacak ve gerekli gördüğü her değişikliği gerçekleştirecek, ayrıca bir de önsöz yazacaktı. Fakat Engels'in dehşet içinde gördüğü üzere, eline geçen sayfalar Aveling'in elyazması değil, yayıncının düzeltmesi yapılmış son prova kâğıtlarıydı: Kitabın basılmasına sadece bir adım kalmıştı. Bu noktada yapılacak her türlü değişiklik fazladan masraf demekti. Aveling bu karışıklık için yayıncıyı suçlasa da, Engels'in mektuplardaki temkinli üslubu, kendi arzusuna rağmen genç adamın kitabı –yani aslında kaba bir taslağı– aceleye getirdiğine inandığını düşündürüyor.[25] Bu aşırı derecede pervasız bir davranıştı, zira Engels'in, Aveling'in gerçekleştirdiği işlere para sağlaması bir yana, kendisiyle iş yapmayı kabul eden birkaç kişi sayesinde tam bir toplumsal dışlanma yaşamasının önüne geçen tek şey, Engels'in onayıydı. Engels bir kez daha diğer işlerini bir kenara bırakıp Aveling'in yarattığı hasarı düzeltmeye odaklanmak zorunda kalmıştı.

Aveling'in tiyatro yıldızı da sönmüştü. Artık herkes –kendisi bile– yetenekli bir oyun yazarı olmadığını anlamıştı. 1893'te Tussy, Laura'ya yazdığı bir mektupta Aveling'in *The Frog* {Kurbağa} adlı komedisinin perde açtıktan kısa süre sonra başarısızlığa uğradığını anlatıyordu: "Tamamen beklediğim bir sonuçtu bu, çünkü iyi bir oyun *değildi*. Bunu o da biliyordu, ama tam da *bunun* oyunu kurtarabileceğini düşünüyordu."[26] Ama, mesleki olarak geleceği karardıkça, kişisel olarak tiyatro onun için daha da önemli hale gelmişti. Sosyal yaşamı Batı Bölgesi'nin bar ve restoranları etrafında dönüyor ve hâlâ yazdığı tiyatro eleştirileri sayesinde, eğer şanslı günündeyse bir yayıncının ya da nazik bir aktrisin kolunda mekâna giriş yapabiliyordu.

Tussy yalnızlıktan şikâyet etmiyordu –bunun için fazlasıyla meşguldü. Fakat Aveling'le sürdüğü (kişisel ve mali) hayatın gergin olduğu, babasının mirası hakkında giderek artan paranoyası ve Freddy Demuth'la ilişkisinin durumundan da görülebiliyordu.

Tussy Freddy'yle sık sık görüşüyordu. Belki Freddy'ye haksızlık yapıldığına inandığı için ya da çok özlediği Lenchen'e sevgisinden bunu yapıyordu; belki sebep Freddy'nin Doğu Bölgesi'nden bir emekçi olmasıydı ya da belki, üvey

ağabeyine doğru kan çekiyordu. 1890'da, Lenchen öldüğünde Freddy otuz dokuz, Tussy'yse otuz beş yaşındaydı. 1892'de Freddy'nin karısı, onu ve oğulları Harry'yi terk etmiş, Freddy'nin bütün parasıyla birlikte işçi yoldaşları tarafından kendisine emanet edilmiş bir yardım sandığından gelen yirmi beş sterlini de alarak kaçmıştı. O yılın Temmuz ayında Tussy büyük bir telaş içinde Laura'ya yazarak Freddy'nin kaybolan para için hesap vermesi gerektiğini ve açığı kapatmak için gidebilecek kimsesi olmadığını yazmıştı. Freddy, zamanında Lenchen'e verdiği borcu geri ödemesini istemek için Longuet'ye yazmış, ama cevap alamamıştı. Engels'ten yardım istemeyi ise reddediyordu. Tussy, hâlâ Freddy'nin babası olduğuna inandığı Engels için imalı sözler etmişti: "Belki ben çok 'duygusalım' –ama Freddy'nin bütün hayatı boyunca büyük bir haksızlığa uğradığını düşünmeden edemiyorum. Dürüst bir şekilde baktığımızda, –başkalarına– salık verdiğimiz incelikleri ne kadar nadir uyguladığımızı görmek müthiş, değil mi?" Laura, Freddy'ye elli frank yollamıştı.[27]

Tussy, ilişkileri ilerledikçe giderek Freddy'ye daha çok yaslanır olmuştu. Onun dışında, gidebileceği çok fazla insan yoktu. Louise Kautsky'nin evdeki varlığı yüzünden Engels'e karşı mesafeliydi; Engels'in onun hükmü altına girdiğinden ve Louise'in Marx'ın yazınsal mirasını korumaya yardımcı olmaktan çok, çalmaya niyetli olduğundan şüpheleniyordu.[28] Tussy, Lenchen öldüğünde Marx-Engels yazılarını korumak –ya da sağlama bağlamak– için Engels'in evine bir parti üyesini yerleştirme fikrini tartışanın Bebel'le Adler olduğunu bilmiyordu. Haberi olsaydı, böyle bir planın kendisine ya da Laura'ya danışılmadan yapılmasından ötürü dehşete düşerdi. Ona göre, Marx'tan kalan kâğıtlar Marx'ın birinci dereceden varislerine aitti ve bunlar iki kişiden oluşuyordu.

Lenchen'in üstlendiği rollerden biri, Engels'in, Marx'ın topladığı binlerce sayfa yazı ve mektubu düzenlemesine yardım etmekti. Mektupların bazıları parti işleriyle ilgiliydi, ancak birçoğu kişiseldi. Tussy, Louise'in Lenchen gibi bu mektuplar arasında gezmesinin Engels'e göre son derece makul olduğunu ilk duyduğunda endişelenmişti. Louise'in birdenbire Ludwig Freyberger adında Viyanalı bir doktorla evlenmesi ve çiftin Engels'le birlikte yaşamayı planladığını duyurmasıyla birlikte Tussy'nin endişesi de büyümüştü.[29] Bu evlilik, aşk birliğinden çok bir iş anlaşmasına benziyordu. (Louise, Tussy'ye Freyberger'le evlenmeyi kabul ettiği güne kadar ikisinin "aralarında ileride beraber yuva kurma yolunda açıkça belirtilmemiş bir niyet bulunan, yalnızca çok yakın iki arkadaş" olduklarını söylemişti.[30]) Freyberger Londra'ya 1892'de gelmişti; ama yalnızca bir yıl geçmiş olmasına rağmen, Engels ona öyle çok güvenmeye başlamıştı ki, 1893'te vasiyetine tanıklık etmesi için onu seçmişti. Freyberger, Engels'in kişisel doktorluğunu yapıyor ve Tussy, kafasında karıkocanın Engels'i kontrol altına almak için dolap çevirdiğini kuruyordu. Laura'ya General'i aylardır ne gördüğünden, ne de konuştuğundan şikâyet etmişti.[31]

❋ ❋ ❋

Engels, on yıldır *Kapital, Cilt III*'ü bitirmesi gerektiğini söylüyordu –bu artık neredeyse bir slogan haline gelmişti–; Mayıs 1894'te gerçekten de bitirdi ve sonuncu elyazması destesini yayıncıya yolladı.[32] Ayrıca henüz yayımlanmamış olan eserin birkaç kopyasını da Rusça basım için derhal St. Petersburg'da bulunan Danielson'a göndermişti.[33] Engels, sadece işi tamamlamış olmaktan değil, zamanında tamamlamış olmaktan ötürü de büyük bir rahatlama yaşıyordu. New York'taki bir meslektaşına, "Geçenlerde soğuk aldım, bu da bende artık ihtiyar bir adam olduğum konusunda hiçbir kuşku bırakmadı. Başıma bu gelince, eskiden benim için ufak tefek bir sıkıntı olacak bir şey, bu kez beni bütün bir hafta yatağa serdi ve sonrasında, tam iki hafta ödünsüz bir tıbbi denetim altında tutuldum," diye yazmıştı. Mektubunda Freyberger'in tıbbi gözetimini sinir bozucu derecede ciddi, Louise'in gözetimini ise "ikiye, üçe katlanmış" olarak tarif ediyordu.[34]

Ancak Engels yetmiş dört yaşında vücudunun zayıflamakta olduğunu hissetse bile, *Kapital*'in üçüncü cildi (ve hâlâ dokuz dilde gazeteleri okuyor oluşu) beyninin öyle olmadığını gösteriyordu. Marx'tan kendisine yazı ve notlardan oluşan düzensiz bir yığın kalmış, o ise bu yığının içinden tekelci sermayeyi ve dünya pazarının yaratılışını harika bir ayrıntıcılıkla inceleyen sekiz yüz sayfalık bir eser çıkarmıştı. Kitap, borsa denilen büyük "üçkâğıtçılığın" gelişimini kronolojik olarak sergiliyor[35] ve bunun başındaki "devasa güce sahip" "yeni asalak çeşitlerini" betimliyordu.[36] *Cilt III* kredi sistemini inceliyor ve bu sistem altında, ücretli kölelerin aynı zamanda kredi verenin kölesi haline geldiğini, çünkü kredi alanın her zaman karşılayabileceğinden fazlasını tükettiğini gösteriyordu. En anlamlısı, kitap kapitalist aşırı büyümenin neden olduğu kaçınılmaz kâr düşüşü yüzünden bütün sistemin çöküşe mahkûm olduğunu açıklıyordu.[37]

Kapital başından kalkınca, Engels nihayet Marx'ın yaşam öyküsünü yazmaya başlamayı planlamıştı. Üstündeki birçok sorumluluk ve aklındaki planları Laura'ya anlattıktan sonra, şöyle demişti: "Durumum bu: Yükünü üzerimde hissetmeye başladığım yetmiş dört yaşındayım ve kırklık iki adama yetecek kadar çok çalışıyorum. Evet, yetmiş dörde tamamlamak için kendimi kırk yaşında bir F. E. [Friedrich Engels] ile otuz dört yaşında bir F. E. olarak bölebilsem, kısa zamanda işler yoluna girerdi. Ama şu an tek yapabildiğim, önümdeki işler için çalışmak, yapabileceğim kadar çok ve düzgün iş çıkarmak."[38]

O yaz, Aveling'ler ve Freyberger'ler, Lafargue'ların yanında kalmak üzere Paris'e gitti. Tussy'nin biyografisini yazanlardan biri, bu ziyaretin, evli Alman parti lideri Bebel'le Louise arasında bir ilişki bulunduğu söylentisi nedeniyle kavgaya sahne olduğunu ileri sürmüştü.[39] Kuşkusuz bu, Louise'in Freyberger'le

yaptığı hızlı ve biraz tuhaf evliliği açıklıyordu; evlendiklerinde Louise hamileydi.[40] Eylül'de Louise, meseleyi Liebknecht'e anlattığı için Tussy'yi "güvenini suiistimal" etmekle suçlamıştı; iddiaya göre, Liebknecht de Bebel'in kulağına gidene kadar konu hakkında orada burada konuşmuştu. Aslında, Bernstein Louise'e ilişkilerini bir başka parti üyesine anlatanın Bebel'in kendisi olduğunu söylemişti; ama bu söylentiler ve karşı söylentiler burada son bulmamıştı.[41]

Ekim ayında Freyberger'ler, İngiltere sahilinde, Eastbourne'da Engels'e eşlik etmiş, Engels burada hafif bir felç atlatmıştı. Kimsenin bundan haberi olmasını istememişti, ama Tussy Louise'in Marx-Engels mirasına el uzatmak için beklemekte olan Alman sosyalistlerine mezar kazıcı gibi laf uçurduğunu söylüyordu. Louise 6 Kasım'da kızını doğurduğu zaman, iki kadının arası hâlâ bozuktu. Bundan birkaç hafta önce, Engels'le Freyberger'ler yine Regent's Park Yolu'nda yeni bir eve taşınmıştı, çünkü Engels'in bir önceki evi genişlemekte olan bir aileyi barındıracak kadar büyük değildi.[42] Bu olanların Tussy'de uyandırdığı kaygı, anormal ve sağlıksız bir seviyedeydi. Kendisini, hem insan olarak, hem de eserleri açısından, babasıyla sahip olduğu en yakın bağlantıyı temsil eden Engels tarafından tamamen terk edilmiş hissediyordu.

Edward'ın doktorları bir tatile çıkması gerektiğini söylemişti, bu yüzden Tussy Londra'da yalnızdı. Görünüşe göre bir böbrek rahatsızlığı yaşayan Edward, toparlanmak için Cornwall sahilinden yola çıkarak Scilly Adaları'na gitmişti. Fakat bu kısa süreli ikamet yeri hakkında Londra'daki bir dergiye yazdığı yazılarda hiç de hastalıktan çekiyormuş gibi gözükmüyordu. Daha ziyade kumsallardan, kayalıklarda çıktığı yürüyüşlerden ve Penzance'dan bindiği gemide tanıştığı "saçları açık renk, mavi gözlü kız"dan söz ediyordu: "Evvelki gün onu Penzance postanesinde görmüş, hemen gönderecek bir telgrafım olduğunu uydurmuştum; böylece ellerinin dokunduğu bir pulu üstüne yapıştırabilecektim. Güzel olduğu kadar rahat ve içtendi."[43] Başka hiçbir sebep olmasa bile, hayal ürünü de olsa, bu münasebetsiz hikâyeler, Edward'ın hayatıyla karanlığına ikna olduğu kendi gerçekliği arasındaki uçurumu gösterdiği için, geçirdiği hassas dönemde Tussy için acı verici olmuş olmalı.

Ümitsizlik içindeki Tussy, Laura'ya yazarak Londra'da bulunmasına acil olarak ihtiyaç duyduğunu söylemişti: "Bir mektupta –ya da isterse bir düzine olsun– tüm sıkıntıları açıklamak olanaksız." Tussy, Freyberger'in Londra'daki sosyalistler arasında, Aveling'le kendisinin "General tarafından ayağının kesildiği ve *artık* işler Freyberger'lerin elinde olduğu için, her şeyin farklı olacağı" söylentisini çıkardığını iddia ediyordu. Louise'i de aynı hikâyeyi kendisi hakkında kişisel bazı iftiralar da katılmış olarak Almanya'da yaymakla suçluyordu. "Zavallı ihtiyar General'in, kendisine ne yaptırıldığını tam anlamıyla kavradığını dahi sanmıyorum, bu canavar çiftin elinde tamamen bir çocuk haline geldi." Tussy, ikilinin sürekli olarak artık neler yapamadığını hatırlatarak Engels'i ezdiğini ve kendisini ihtiyar bir adam gibi hissettirdiğini söylüyordu.

Freyberger'lerin, Marx'ın eserlerinin tek vasisi olarak belirlenmesi olasılığı onu dehşete düşürüyordu, zira Bebel'in, kâğıtların doğru ellere düşeceğinden söz ettiğini hatırlıyordu. "Hangi ellerden söz ettiğini sormalıyım," diye yazmıştı Laura'ya. "Yabancı insanların bilmesi lazım ki, bu her şeyden önce *bizim* işimiz, başka kimsenin değil."[44]

Laura hiçbir cevap vermemiş, bu ise Tussy'yi iyice çılgına çevirmişti. Kasım sonlarında, bu kez Aveling'le birlikte bir mektup daha göndermişti (Aveling onun paranoyasını kışkırtıp yeni düzeylere taşıyordu). Tussy, Freyberger'ler eğer halihazırda Marx'tan kalan kâğıtları mülkiyetlerine geçirmedilerse bile, yakında bunu yapacaklarını söylüyor, Almanca bir yayında *Kapital, Cilt IV*'ün yayımlanmayacağını duyuran bir haberi, Freyberger'in Engels'i bu işi yapamayacağına ikna ettiğinin kanıtı olarak gösteriyordu. Bir kez daha Laura'ya Londra'ya gelmesi için yalvarıyordu. Aveling buna kendi melodram havasını katmıştı: "Gel, *gel*, GEL. Bunun ne kadar acil bir önem taşıdığını bilemezsin."[45]

Tussy, bir an için durup Engels'e vasiyetinin ne olduğunu sormuş olsaydı, korkuları ortadan kalkabilirdi. Zira vasiyet, babasının çalışmalarının ve mektuplarının kendisine verilmesi konusunda açık talimatlar içeriyordu.[46] Fakat bu onu sakinleştirmeye yetecek miydi, merak etmemek elde değil –mantığı tümden elden bırakmış gibi görünüyordu. En zorlu grev kırıcıların karşısına gözünü kırpmadan dikilen, en çetin siyasi tartışmalarda arayı bulmaya çalışan, Doğu Bölgesi'nin cehennem çukurlarına korkusuzca adım atan bu güçlü kadın, bütün hayatı boyunca tanıdığı ve daima kendisinin iyiliğini düşünmüş olan bir adamla iletişim kurma becerisini yitirmişti. Kendi adına, Engels bu kaygıların o kadar farkında değildi ki, haberi olduğu zaman ilk tepkisi, Laura'ya Marx'tan kalma elyazmalarının ve yazışmaların tamamının elbette Tussy'yle ikisine ait olduğunu söylemek olmuştu. Bunların verileceği başka bir yer olamazdı.[47]

Aveling, miras konusunu Engels'e açmak için Laura'nın bu amaçla Tussy'ye yazdığı mektubu göstermişti. Bu sırada Tussy yoktu, ama Freyberger'ler oradaydı ve Aveling, Freyberger'in meseleyi konuşmak için Engels'i bir kenara çektiğini anlatmıştı. Freyberger'in ne söylediğini bilmiyoruz, fakat Aveling'in aktardıklarına göre, Engels onu dinledikten sonra damarları boynundan fırlayacak halde geri dönmüş ve haykırarak Marx kızlarının bir komploya karıştığını söylemişti –ancak komplonun ne olduğunu açıklamamıştı. Tussy'yle Laura'nın ona güvenmiyor olduğu düşüncesi Engels'i öfkeden çılgına çevirdi. Aveling ise elbette kendisinin sadece bir elçi olduğunu söyleyerek paçayı sıyırmaya çalışmıştı.[48]

Engels, daha önce "sevgili kızlarım" diye başlayan bir mektupta, Marx'la kendisine ait kitaplar hakkında aldığı kararları ve malvarlığının bir bölümünden hem Tussy'yle Laura'nın, hem de Longuet'lerin çocuklarının yararlanmasıyla ilgili düzenlemeleri ayrıntısıyla aktarmıştı. Mektup son derece sıcak ve cömert bir dille yazılmıştı; hayatı boyunca Marx ailesinin yardımına yetiş-

miş olan adamın ölümünden sonra da buna devam edeceğini gösteriyordu.[49] Tussy'nin korkularının Engels'te uyandırdığı öfke, belki de etrafındaki herkesin onun ölümünü beklediği hissini yansıtıyordu. Onun kadar gururlu bir adam için küçük düşürücü olan bu düşünceyi daha da acı kılan, kendisinin de ölümlü olduğunun gayet iyi farkında olmasıydı. Hâlâ iki ayrı ömrün –kendisinin ve Marx'ın– işlerini tamamlaması gerekiyordu ve bunun küçük bir bölümünü bile bitirecek kadar yaşayamayacağını görecek kadar gerçekçi biriydi.

1 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 110.
2 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 19 Aralık 1895, Moskova.
3 *MECW*, Cilt 49, s. 225, 584 (notlar bölümü).
4 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 37; *MECW*, Cilt 49, s. 237, 238; Ferdinand Gilles, "Is He the Son-in-Law of Karl Marx?," Londra, 10 Kasım 1891.
5 *MECW*, Cilt 49, s. 238.
6 *A.k.*, s. 584 (notlar bölümü).
7 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 108.
8 *MECW*, Cilt 49, s. 621-622 (notlar bölümü); Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 110.
9 *MECW*, Cilt 49, s. 409.
10 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 434; *MECW*, Cilt 49, s. 468; Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 61; Stewart, *J. Keir Hardie*, s. 6-7, 68.
11 Adelman, *Rise of the Labour Party*, s. 17.
12 *A.k.*, s. 22.
13 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 435; Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 75.
14 Clayton, *Rise and Decline of Socialism*, s. 72.
15 *MECW*, Cilt 49, s. 479.
16 *MECW*, Cilt 50, s. 154, 569 (notlar bölümü).
17 Adelman, *Rise of the Labour Party*, s. 19-20; *MECW*, Cilt 50, s. 574 (notlar bölümü).
18 *MECW*, Cilt 27, s. 404-405; Stepanova, *Frederick Engels*, s. 229.
19 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 143; FEPL, Cilt III, s. 290; Gildea, *Third Republic*, s. 37.
20 *MECW*, Cilt 50, s. 10, 113.
21 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 140.
22 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 233, 237.
23 *A.k.*, s. 239.
24 *MECW*, Cilt 49, s. 357-358, 359 ve Cilt 46, s. xvii.
25 *MECW*, Cilt 49, s. 357-358.
26 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 246.
27 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 26 Temmuz 1892, Moskova.
28 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 22 Mart 1894, Moskova.
29 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 247, 248, 250; Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 22 Mart 1894, Moskova.
30 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 560.
31 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 248.
32 *MECW*, Cilt 50, s. 299.
33 *A.k.*, s. 308.
34 *A.k.*, s. 300.
35 *MECW*, Cilt 37, s. 436.
36 *A.k.*, s. 541-542.
37 *A.k.*, s. 590.
38 *MECW*, Cilt 50, s. 386-387.
39 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 566.
40 Alman sosyalist Clara Zetkin, daha sonra, parti üyeleri arasında Louise'in çocuğunun Victor Adler'den, Engels'ten ya da Bebel'den olabileceğinin konuşulduğunu, ama en yakın tahminin Bebel olduğunu söylemişti. Terrell Carvell, Engels'in yaşamöyküsünde, Pumps'ın evlilik dışı hamileliğinde de Engels'in benzer şekilde davranarak Percy Rosler adında bir muhasebeciyle acele bir evlilik ayarladığını belirtmektedir. Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971-972; Carver, *Friedrich Engels*, s. 161.
41 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 566-567.
42 Eleanor Marx'tan Laura Lafargue'a, 5 Kasım 1894, Moskova.
43 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 252-253.
44 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 5 Kasım 1894, Moskova.
45 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 258, 260.
46 *MECW*, Cilt 50, s. 537.
47 *A.k.*, s. 395, 424-425.
48 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 263; *MECW*, Cilt 50, s. 425.
49 *MECW*, Cilt 50, s. 364.

51. Bölüm

Londra, 1895

> Bu eğilmez savaşçı ve ciddi düşünürün içinde derin sevgiyle dolu bir kalp atıyordu.
>
> *Vladimir Lenin*[1]

1895 Kışı, Londra'nın geçirdiği en soğuk kışlardan biri olmuştu. Ocak'tan Mart'a kadar süren don yüzünden yürüyenlerin bastıkları yer çatırdıyor, kuzeydoğudan kırbaç gibi esen rüzgâr insanın tenini tırmıklıyordu.[2] Su şebekeleri donmuş, bazı bölgelerde toplu taşıma durmuştu. Engels, Kugelmann'a şehrin barbarlık çağına geri döndüğünü yazmıştı. Ama bu hava Engels'in işine geliyordu. Ona Prusya'yı hatırlatıyor ve kendisini yirmi yıl daha genç hissetmesini sağlıyordu.[3] İçeride, yanan büyük bir ateşin önünde oturarak parti üyeleriyle yoğun yazışmalarını sürdürmüş ve Marx'ın yaşamöyküsü için bir plan hazırlamıştı. Aynı zamanda, dikkati Rusya üzerindeydi. Sık sık St. Petersburg'daki müttefikler ve İsviçre'deki sürgünlerle yazışıyor, sürekli kapısını çalan genç Ruslar –çoğu anarşistti– oluyordu. Bunlardan biri, Stepniak adıyla biliniyordu, 1878'de St. Petersburg'da, güpegündüz, özlük işleriyle görevli bir generali öldürmüştü.[4] Stepniak güler yüzlü, nazik konuşan, alçakgönüllü biriydi; ama ortalama bir insan için terörü temsil ediyordu: İnsanlar siyasi eylemleri yüzünden öldürülüyorsa, yoldaşlarının da aynı şekilde karşılık vermesi gerektiğine inanıyordu.[5] Sık gelip giden başka bir ziyaretçi, Tussy'nin de dostu saydığı, ilk Rus Marksist örgütünü kurmuş olan Georgi Plehanov'du. Plehanov'un İngilizce yayımlanan ilk kitabı olan *Anarşizm ve Sosyalizm*'i çeviren de Tussy'ydi.[6]

Ancak Engels'in Rus meseleleriyle ilgili haberleştiği başlıca isim, Nikolay Danielson'du. Danielson, bazen şifreli bir dil kullanarak Engels'i, özellikle kırsal bölgeleri vurmuş olan kıtlık ile zaten için için kaynamakta olan huzursuzluğun derecesini gözle görünür bir şekilde artırmış olan kentlerdeki sanayileşme başta olmak üzere, oradaki gelişmeler hakkında bilgilendiriyordu. Çar rejimini sonlandırmak isteyip ne tür bir seçenek oluşturulabileceğini ya da bunun nasıl gerçekleştirileceğini bilemeyen genç insanların özümsediği fikir-

ler arasında Marx'ınkiler de yer alıyordu. Çara karşı birçok suikast girişimi gerçekleştirilmişti; bunlardan biri, 1887'de Aleksandr Ulyanov'un asılmasıyla sonuçlanmıştı. Asılan suikastçı, Vladimir İlyiç Ulyanov'un, yani gelecekteki adıyla Vladimir Lenin'in ağabeyiydi.[7]

Zorba III. Aleksandr 1894'te ölünce yerine oğlu II. Nikolay geçti. Yeni çar ekonomiyi çağcıllaştırma yolunda girişimlerde bulunsa da siyasi baskıyı sonlandırmamıştı.[8] Engels, "küçük Nikolay'ın bizim için yaptığı hizmet, devrimi kesinlikle kaçınılmaz kılmak oldu," diyerek fikrini bildirmişti.[9] Danielson'a bir mektubunda "Kapitalist üretim kendi mahvını yaratıyor ve emin olun, Rusya'da da böyle olacaktır. ... Her halükârda, hiç kuşkum yok ki kapitalizmi Rusya'ya getiren muhafazakâr insanlar, bir gün kendi yaptıklarının sonuçları karşısında fena halde afallayacak," diye yazmıştı.[10]

O yıl, Vladimir Ulyanov (Lenin adını 1901'e kadar kullanmayacaktı) St. Petersburg'da Marksist bir çevreye girmişti. 1895'te Plehanov ve Batı Avrupa'daki başka arkadaşlarını ziyaret etmek için Rusya'dan ayrılmıştı (tuhaftır ki, Engels'in kapısını çalmamış az sayıdaki genç Rus'tan biriydi).[11] Paris'te Lafargue'la buluşmuştu. Rusların Marx'ı okumakla kalmayıp aynı zamanda onu kavramış oluşu Fransız adamı hayrete düşürmüştü. Ulyanov'a, yirmi yıldır propaganda yapılmasına rağmen, kayınpederinin çalışmalarını Fransa'da hâlâ kimsenin anlamadığını söylemişti.[12]

Mayıs ayında Engels, kendisini delirten boyun ağrıları olduğunu Laura'ya açmıştı. "Mesele şu. Bir süre önce boynun sağında bir şişkinlik oluştu ve bir süre sonra bu şişkinlik, bir sebepten kalıcı bezelere dönüştü." Herhalde o namlı deniz havasının kendisine iyi geleceği umuduyla –fakat buna çok da inanmadan–, Eastbourne'a gitmek istiyordu. Freyberger'ler ona eşlik edecekti. Engels; Laura, Lafargue, Tussy ve Aveling'in de kendisine katılmasında ısrar etmişti.[13] Grupta dikkat çeken bir diğer isim, *Kapital, Cilt I*'in çevirmeni ve Engels'in avukatı Sam Moore'du. Moore, İngiliz sömürge görevlisi olarak Afrika'dan izinle gelmişti ve General, Tussy'yle Laura'nın, babalarının yazıları hakkında ne kaygıları varsa yatıştırmak için, vasiyetini Moore'un yeniden düzenlemesini istiyordu.[14]

Maddi gerçekliğe bağlı bir adam olan Engels, yaklaşan ölümün işaretlerini biliyordu. Artık zorlukla konuşabiliyordu ve o kadar güçsüzdü ki, bir şey yazacak kuvveti bulamıyordu: Normalde sayfalar tutan mektupları önce birkaç cümle, sonra tek cümleye kadar inmişti; hatta bazen tek bir sözcük ve altında imzasıyla gönderdiği de oluyordu. Buna rağmen, Laura'nın Fransa'ya dönüşünün ardından gönderdiği 23 Temmuz tarihli mektupta dört paragraf yazacak gücü bulabilmişti. "Yarın Londra'ya dönüyoruz. Boynumdaki patates tarlasında nihayet kriz patlak verecek gibi; böylece belki şişlikler de açılıp bir rahatlama sağlanabilir. Nihayet!"[15] İngiltere'de daha yeni seçimler yapılmış, sonuç Bağımsız İşçi Partisi ve sosyalistler için tam bir hezimet olmuştu. Keir Hardie

bile, York Düşesi'nin doğum yapması sebebiyle kraliçeyi tebrik etmeyi reddederek Parlamento'da neden olduğu kıyamet yüzünden kaybetmişti. Tavrının sebebi çok basitti: Parlamento, bir maden felaketinde ölen 260 işçinin ailesine baş sağlığı dilemeyi kabul etmemişti.[16] Engels, Laura'ya mektubunda, bu gerilemenin kendisini şaşırtmadığını söylüyordu. Marx ve kendisi, tıpkı kapitalizmin mali kriz döngüsü gibi, talihin sosyalistlerin yüzüne bir gülüp bir karardığını çok görmüştü.[17]

Engels, sağlığı da dahil, her şey hakkında iyimser görünüyordu, ancak Moore Tussy'ye durumunun ağır olduğunu söylemişti. "Yapılacak çok fazla iş var ve bunları ancak General yapabilir," diye yazmıştı Moore; "halk açısından onun kaybı telafi edilemez bir şey olacak –arkadaşları içinse bir felaket."[18]

Freddy'nin kendisinin üvey kardeşi olduğunu Tussy'ye söyleyen de Moore olmuş, bu gerçeği öğrenmek Tussy'nin kırılgan dünyasını derinden sarsmıştı.

Tussy'yle Freyberger'ler arasında, Marx'ın yazılarından sonra, şimdi de Engels'in parası üzerinde kimin hak sahibi olduğu konusunda yeni gerilimler doğmuş durumdaydı. Tussy uzun zamandır Engels ve Lenchen'in bir gençlik hatası yüzünden Freddy'nin haksız yere sıkıntı çektiğine inanıyordu, bu nedenle Freddy'nin, Engels'in yasal mirasçısı olduğu konusunu açmış olması da mümkündü. Freyberger, Engels'in vasiyetine tanıklık etmişti ve General'in mirasından pay alacaklar arasında Louise'in de bulunduğunu biliyordu. Eğer Freddy Engels'in oğluysa, Louise'in payı en iyi ihtimalle azalacaktı.

Freddy, Louise'in Freyberger'le evlenmesinden sonra, kendisinin Engels'e ziyaretlerini azalttığını ve "General'de büyük değişiklikler" gördüğünü söylemişti. Artık Freddy'yle konuşurken lafı kısa kesiyor ve tavrı çok daha soğuk görünüyordu. Freddy, Engels'in Freyberger'lerin etkisi altına girdiğini ve ona kalırsa parasal kaygılarla, iki adamın arasını açmaya çalıştıklarını ima ediyordu. Tussy bir kez daha Freddy'ye Engels'in onun babası olduğunu söylemişti –Freddy bunun Freyberger'i son derece öfkelendirdiğini belirtmişti, "çünkü Tussy haklı ise, bunun onlar için ne anlama geleceğini tahmin edersin."[19] Freddy, babasının kimliğini açıklaması için annesine hiç baskı yapmış mıydı, bilmiyoruz, ama belli ki yapmışsa bile annesi gerçeği söylememişti. Kırk dört yaşında, Freddy'nin elinde hâlâ söylentiler ve aile içi dedikodular dışında, babasının kim olduğuna açıklık getirecek somut bir şey yoktu. Lenchen'in ölüm döşeğinde adıyla ilgili söylediği şeyi hatırlayan Freddy, böylece gerçeğin peşine düştü.

Tussy, Freddy için sadece cevap değil, aynı zamanda adalet de istiyordu. Sam Moore'a giderek, herhalde Engels'i vasiyetini yeniden yazmaya ikna edebileceği ümidiyle, Engels'in, Freddy'nin babası olduğu konusunda ısrar etmişti. Ancak Moore kendisine sorduğu zaman, Engels şiddetle reddetmişti. Freddy'ye göre, Engels Moore'a "Bana sorsaydı Tussy'ye bunun kahrolası bir yalan olduğunu söyleyebilirdim, bir sonraki görüşümde bunu ona bizzat açıklayacağım,"

demişti. (Freddy, ayrıca Moore'un daha sonra kendisine "General'i tanıdığım kadarıyla, gerçekten baban olsa bunu reddedeceğine bir an olsun inanmam" dediğini de hatırlıyordu.) Fakat bu kadarla kalmıyordu: Engels, görünüşe göre Moore'a Freddy'nin babasının *Marx* olduğunu söylemiş, Moore da bunu Tussy'ye anlatmıştı.[20]

O sözcükleri duyduğunda Tussy'nin nasıl bir dehşete kapıldığını tam anlamıyla kavramak mümkün değil. Sebebi Freddy'yle kardeş olmaktan gurur duymayacak oluşu değil, toz kondurmadığı babasının, bir çocuğu terk edebilecek ve hem annesini, hem de Lenchen'i aldatabilecek bir adam olmasıydı. Kalbinde ve aklında babasının onuruna diktiği kahramanlık sütunu bir anda un ufak oluvermişti. Hayal kırıklıklarıyla dolu hayatında hiç şüphesiz en kötüsü bu olurdu. Engels'i yalan söylemekle suçladı.

Tussy, 4 Ağustos 1895 günü, yüzleşmek için Engels'in evine gitti. Fakat Engels'in konuşamayacak durumda olması, cevabını daha da yıkıcı bir şeye dönüştürdü. Bir kâğıda, Tussy'nin görmek istemediği o sözcükleri yazmıştı: Marx, Freddy'nin babasıydı. Tussy kendini odadan dışarı zor atmış, Louise'den ne kadar hoşlanmadığını bile unutarak hıçkırıklar içinde kendini onun kollarına bırakmıştı.[21] Louise ise elbette konuyu biliyordu. Daha sonra partiden arkadaşlarına Engels'in, kişiliğine sürülen böyle bir lekenin mezara kadar peşinden gelmesini istemediği için, kendisine, bir oğlu olup da onu sahiplenmediği yolundaki her tür söylentiyi yalanlama yetkisini verdiğini açıklayacaktı. Buna göre, Engels uzun zaman önce, Marx ailesini kopacak bir felaketten korumak amacıyla Freddy'nin babası olduğunu ileri sürmüştü.[22]

Engels, Tussy'nin gelişinden bir gün sonra, boğaz kanserinden öldü.[23]

Engels'in vasiyeti, çalışma masasının çekmecesinde duruyordu. Sözüne sadık kalarak Marx'tan kalan tüm elyazmalarını ve mektupları yazınsal işlerinin yürütücüsü olarak Tussy'ye bırakmıştı. Engels'in mobilya ve ev eşyalarıysa Louise'e gitmişti.[24] Almanya'daki parti arkadaşlarına 1.000 sterlinle birlikte tüm kitaplarını ve kendisine ait mektuplarla elyazmalarını bırakmıştı. Kendisinden kalan para Laura, Tussy, Longuet çocukları ve Louise arasında pay edilmişti.[25] Engels'in mal varlığı 30 bin sterlin kadar ediyordu[26] (bugünün ederiyle yaklaşık 4,8 milyon dolar) ve gerekli vergilerle bağışlar ödendikten sonra, Marx'ın her iki kızı da 5.000 sterlin kadar bir para almıştı.[27] O güne dek yılda aşağı yukarı 150 sterlinle yaşamışlardı.

Tussy'nin böylece ne yapacağını bilemediği kadar çok parası olmuş, ama bunun dışındaki her şeyini kaybetmişti. Marx'ın diğer kızlarına kıyasla, Tussy; bir baba, bir sığınak, bir dost ve bir akıl hocası olarak Engels'e çok daha fazla yaslanıyordu. Sallantılı hayatındaki sarsılmaz bir kaya olarak annesinden de, babasından da daha güvenilirdi; bu açıdan Lenchen'den hemen sonra o geliyordu. Fakat Engels artık gitmiş, o giderken, zalim bir darbeyle babasına dair

hayalinde yaşattığı her şey de yıkılmıştı. Freddy de karmakarışık bir halde kalakalmıştı. Bu zamana dek babasının Engels olduğuna inandırılmış, bu inancı ancak Engels'in ölüm döşeğinde reddedilmişti. Ardından babasının Marx olduğu söylenmişti, fakat kafasında hâlâ bir belirsizlik vardı. Laura'ya yazıp Tussy'yle ikisinin elinde, kendisinin Marx'ın oğlu olduğunu düşünmek için bazı sebepler olduğunu söylemişti. Yıllar sonra Johnny Longuet'ye şöyle anlatacaktı: "Laura mektubunda, söylediğim şeyi ne inkâr etti ne de doğruladı, ama şayet annem ve diğerleri bu konuda yıllarca tek kelime etmediyse, bunun için mutlaka ciddi sebepleri olacağını söyledi."[28]

Engels'in son arzusu, halka açık bir cenaze yapılmadan küllerinin denize dökülmesiydi. Brighton yakınındaki Eastbourne, dalgaların patladığı denize dimdik inen, neredeyse iki yüz metre yükseklikteki kireçli burunlarıyla, en sevdiği sahildi. Böylece Tussy'yle Aveling, 27 Ağustos günü, yanlarında eski sosyalist Lessner ve yeni kuşaktan Bernstein'la birlikte General'e veda etmek için bir kayık kiraladı. Zorlu deniz koşullarına rağmen, grup Manş'ta on kilometre kadar kürek çekti ve nihayet orada durup unutamayacakları dostlarının küllerini taşıyan vazoyu mürekkep gibi koyu renkli sulara bıraktılar.[29]

Lenin, daha sonra, tam bir açıklıkla şöyle diyecekti: "Marx ve Engels'in işçi sınıfı için yaptıkları, birkaç sözcükle şu şekilde ifade edilebilir: Onlar, işçi sınıfına kendini bilmeyi, kendinin bilincinde olmayı öğrettiler ve hayallerin yerine bilimi koydular."[30]

Marx'ın ölümünden sonra Engels'in yüklendiği bayrağı bu kez Tussy devralmıştı ve babasının çalışmalarının olabildiğince büyük bir bölümünü yayımlamaya kararlıydı. Tussy'nin daima çılgınca bir çalışma takvimi olurdu, ama artık bunu son vitese almıştı. Aralıksız dersler veriyor, dersi yoksa yazıyor, yazmıyorsa toplantılara katılıyordu. Sanki durursa yüzleşmek zorunda kalacağı şeyden duyduğu korku yüzünden durmak istemiyordu. Hayatı hiçbir açıdan yerleşik sayılamayacak olan Tussy, o sonbahar bir nebze olsun istikrar sunacak bir adım attı: Londra'nın güneyindeki Sydenham'da, Yahudi Yolu adlı sokakta bulunan bir evi satın aldı (sokağın adını gururla vurguluyordu).[31] Sydenham, bir banliyö olması açısından Maitland Park'tan çok farklı sayılmazdı, ama daha uzaktaydı, dolayısıyla Tussy'nin bütçesine uygundu. Aveling pek öyle olmasa da, Tussy Engels'in parasının ne kadar çabuk bitebileceğinin farkındaydı, bir kere gittikten sonra da yerine koyacak hiçbir şey olmayacaktı. Çabucak Laura'ya bir mektup yazarak evi aldığını haber verdi; Aveling ise sahibi olduğu bir mülkün değerinin artması sayesinde mobilyaları satın almıştı.[32] Aveling'in bir mülke sahip olduğunu düşünmek çok zor. Elindeki âni nakit artışını açıklamak için Tussy'ye bu hikâyeyi anlatmış olabilir: Karısı Bell nihayet ölmüştü ve böylece, ümit etmekte ve beklemekte olduğu gibi, malvarlığı (epey azalmış olsa da) on yıllardır ayrı olmalarına rağmen Aveling'e kalmıştı.[33]

Artık Tussy'nin de sahip olduğu bir şey vardı ve Engels'in ölümünden kısa süre sonra kendi vasiyetini yazdı. Kendini Eleanor Marx Aveling, Edward Aveling'in karısı olarak tanımlayarak, malvarlığını ve babasının eserleri üzerindeki tüm haklarını, telif gelirleri Longuet çocuklarına gönderilmek şartıyla Aveling'e bırakmıştı. Ancak bundan bir yıl sonra, telif gelirlerinin, eğer hayattaysa Aveling'e, ancak onun ölümünden sonra çocuklara verilmesi yönünde belgeyi değiştirdi.[34] Kimileri, bu değişikliği yapması için Aveling'in Tussy'ye baskı yapmış olduğunu iddia ediyordu –Freddy, Tussy'nin "o şerefsizin büyüsü altında" olduğunu söylemişti."[35] Gerçekten de Tussy'nin Longuet çocuklarına gidecek bir menfaati engellemiş olması tuhaftı; Tussy onların sorumluluğunu Laura'yla birlikte paylaşıyor ve kendisini Johnny'nin ikinci annesi sayıyordu.

Longuet çocuklarınınsa hakikaten yardıma ihtiyacı vardı. Longuet onlara karşı aşırı derecede sevgi doluydu, ama kendi başına onları yetiştiremiyordu.[36] Aslında pek çok bakımdan Marx gibiydi: Bohem, politik, mali olarak hep bir zorluk içinde; fakat Longuet, bir eşin ya da bir Lenchen'in yardımından yoksundu, işleri kolaylaştıracak bir Engels'in eksikliğini belirtmeye gerek bile yok. Annesinin 1891'de ölmesinden sonra, Longuet gitgide Laura ve Tussy'den daha çok yardım almaya başlamıştı. Laura, yakınlarının Mémé adıyla seslendiği Jenny'yi sık sık yanına alıyor, Tussy'yse hem Londra'ya geldikçe, hem de babasının yanında Fransa'da kalırken, uzaktan Johnny'ye göz kulak oluyordu.[37] Johnny yetenekli bir çocuk olsa da, Tussy onun biraz tembel olmasından kaygılanıyordu.[38] Johnny, on yedi yaşında henüz bir meslekte karar kılmadığı için teyzesini hayal kırıklığına uğratmış olduğunun farkındaydı. Tussy ona tıbbı, kimyayı veya mühendisliği önermişti, ama Johnny, Engels'e bunların hiçbirinin ilgisini çekmediğini ve belki de hiçbir konuda iyi olmadığından korktuğunu söylemişti.[39] İki yıl sonra, Tussy'ye yazdığı bir makaleyi gönderdiğinde, Tussy her ne kadar "küçük adamımla gurur duyuyorum," dese de, arkasından gelebileceklerden son derece ürkmüştü. "Seni ne olursa olsun gazeteci olarak görmek istemem. ... Yaşamak için bir gazeteye yazmak, önünde sonunda kalemini, yani vicdanını satmak zorunda kalmaktır."[40]

Engels'in ölümü, yirmi üç yıl süren mesafeli bir ilişkiden sonra, Laura'yla Tussy'nin de barışmasına vesile olmuştu. Mektuplarında artık o yapay sıcaklık görülmüyordu. Tussy, Laura'nın güzelliğinin ve mektup yazma yeteneğinin annelerine çekmiş olduğunu, kendisininse babalarının burnundan başka bir şey almadığını söyleyerek şaka yapıyordu.[41] Engels'ten kalan parayla alacağı evi seçerken Tussy tutumlu davranmıştı, ama Laura'yla Lafargue böyle bir sınırlamaya gerek görmemişti. Paris'in otuz küsur kilometre güneyindeki Draveil'den bir kır köşkü satın almışlardı. Evde otuz oda, büyükçe bir kameriye, bilardo odası, bir stüdyo, sera, bahçeler, meyve ağaçları, yüz kümes hayvanı ve düzinelerce tavşanla koyun vardı.[42] Yıllarca sefaletin eşiğinde yaşadıktan sonra, Laura

ve Lafargue –artık elli ve elli üç yaşındaydılar– evlerinin ve her zaman olduğu gibi Engels'in sağladığı güvence duygusunun tadını çıkarıyordu.

Lafargue'ların hayatı ne kadar pastoral bir şekle büründüyse, Tussy'ninki de o derece karmaşıklaşmıştı. 1895 baharında sosyalistler, İkinci Enternasyonal'in 1896 yazında Londra'da toplanacak olan Dördüncü Kongresi için para toplama amacıyla bir eğlence gecesi düzenlemişti. Etkinliği Aveling organize etmiş ve kendi oyunlarından *Trende*'yi {In the Train} sahnelemişti.[43] Bu tek perdelik drama için Lillian Richardson adlı bir oyuncunun hizmetlerine ihtiyaç duyulmuştu. Onun karşısında Aveling oynuyordu ve sonradan Will Thorne'un dikkat çekeceği üzere, Aveling Bayan Richardson'la "epey yakın" olmuştu. (Sosyalist basında kendisi herkesin âşık olacağı bir yol arkadaşı olarak tarif edilmişti.[44]) Aveling, birdenbire oyunlarını Batı Bölgesi'nde sunmayı denemeyi yeniden ister olmuştu. Tussy de artık şehre bir tren yolculuğu mesafede yaşadığı için, Aveling uzun saatler, bazen bütün gece evden uzakta oluyordu.

Tussy bunun farkına bile varamamış olabilir. Bu sırada emekçilere yönelik görevlerine ve babasının yazılarına gömülmüş durumdaydı. *Kapital, Cilt IV*'ün basıldığını görmek istiyor ve aynı anda Marx'ın diğer çalışmalarından oluşan derlemeler yayımlamakla uğraşıyordu; bunların içinde *1848'de Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim* başlığını koyduğu, *Tribune* yazılarından oluşan bir dizi –dönemin paha biçilmez bir tarihi– de vardı. (Yıllar sonra makalelerin büyük bölümünün Engels'e ait olduğuna karar verildi, ama bu sırada Tussy bu yanlışlığın farkında değildi ve Marx'ın adıyla devam etti.) Tussy, tıpkı Engels'in son yıllarında zamanla yarıştığı gibi, kırk bir yaşında bütün gayretiyle çalışıyordu.

Bu dönemde Tussy'nin en yakın dostları Laura, Freddy, Will Thorne'la karısı, Ede Bernstein ve çocukluğundan beri tanıdığı sadık Liebknecht'ti.[45] Liebknecht'e tutunmasının bir sebebi, olasılıkla onu kendi gençliğiyle bir bağ olarak görmesiydi; belki Liebknecht de Engels artık yanlarında olmadığı için Tussy'yi koruma görevini devraldığını hissediyordu. Tussy Sydenham'a taşındıktan sonraki iki yıl içinde, Liebknecht onu ziyaret etmek için üç kez Almanya'dan gelmişti. Artık yetmiş yaşında olduğundan, bu seyahatler onun için kolay geçmemiş olsa gerek. 1896 baharında Tussy'yle Liebknecht geçmişe bir yolculuk yapmışlardı. Tussy'nin hatırlayamayacak kadar küçük olduğu Dean Sokağı'na ve gençliğinin geçtiği Grafton Sıraevleri'ne gitmişlerdi. Hampstead Heath civarında ailecek en sevdikleri barlarda duraklamışlar ve Liebknecht Tussy'nin kuşkusuz ezbere bildiği, ama yeniden dinlemeye can attığı hikâyeler anlatmıştı;[46] bu çocukluk masalları artık birer can simidi olmuştu. Ama Tussy, aile tarihinin cilalanmamış sürümünü de duymak istiyordu. Babası parti üyeleri için hâlâ bir destan karakteri olsa da, Engels'in ölümünden beri, onun gözünde, kırılganlıkları olan bir insan haline gelmişti. Liebknecht o yıl Marx'a dair anılarını yayımlayınca, Kautsky Marx'ın içki alışkanlığının, yoksulluğunun ve kişisel alışkanlıklarının, hatırasına geri dönülmez bir zarar

vereceği konusunda kaygılanmıştı. Ama Tussy, Laura'ya Liebknecht'in anlattıkları kafa karıştırıcı olsa da Marx'ı insanileştirmenin, öğretilerini değersizleştireceği konusunda Kautsky'ye katılmadığını söylemişti: "Sonuçta 'siyasetçi' ve 'düşünür' Marx birçok riske girebilir, ama insan Marx (Karl Kautsky'nin dediği gibi, yalnızca bir insan) için işlerin yolunda gitmesi daha zor."[47] Hatta Tussy, Kautsky'ye, Liebknecht'in kitabının gerçekte faydalı olacağını yazmıştı, çünkü Marx "*insan* [olarak] çok az tanındı ve çok yanlış anlaşıldı."[48] Marx'ın bazı kişisel mektuplarının yayımlanmasına bile izin vermişti, ama bu onun için acı verici bir iş oldu, çünkü babasının "özel hayatının siyasete bulaştırılması"ndan ne kadar nefret ettiğini biliyordu.[49] Bütün hayatı boyunca bir yalanı yaşadıktan sonra, Tussy hakikatin en azından bir kısmının bilinmesi konusunda hevesli görünüyordu.

Birkaç ay sonra, bu istek bütün açıklığıyla görünür olmuştu. Temmuz ayında Tussy İkinci Enternasyonal Kongresi'ne katılan temsilciler için evinde bir parti verdi. Yakın arkadaşı haline gelmiş olan Alman sosyalist Clara Zetkin, ortamı, uzun yıllar sonra, Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü'nün müdürüne anlatmıştı. Tussy'nin kendisine büyük bir sürprizi olduğunu söylediğini ve bir süre sonra genç sayılabilecek, hafif kambur bir adamla tanıştırmak için kendisini kalabalığın içinden çıkardığını anlatmıştı: "İşte sevgili Clara, seni üvey ağabeyimle tanıştırayım; Nimmy'yle [Lenchen] Mohr'un oğlu." Zetkin bu tanışmanın kendisini derinden etkilediğini, ama Freddy'nin rahatsız olmuş göründüğünü, bu yüzden kişisel hiçbir konuya girmeden politika konuştuklarını söylemişti. Akşamın daha ileri saatlerinde Tussy, Clara'ya babasıyla Engels yalan söylemiş olsa da, doğru olanı yaptıklarını, çünkü annelerinin Marx'a duyduğu aşk ne denli büyük olsa da ihaneti ve skandalı kaldıramayacağını söylemişti. Fakat Tussy, annelerinin ölümünden sonra Marx'ın gerçeği kızlarına söylememiş olmasına kızgındı. Karısı ve Jennychen'in kaybının yarattığı çaresizlik içinde bunu aklına getirmemiş olabileceğini düşünüyor ama bu ona çok ikna edici bir fikir gibi gelmiyordu. Babasının bu ihmalin farkında olmadığını düşünmek çok zordu. Tussy, Freddy'yle yarı yarıya kardeş olduklarını daha önce öğrenmemiş olduğu için üzgün olduğunu anlatmıştı; bilse onunla daha yakın olmaya çabalardı, ama kaybettikleri zamanı şimdi telafi etmeye çalışıyordu.[50]

1896 yılı sona ererken, Tussy ailesinin gizli kalmış geçmişiyle barışmış görünüyordu. Pişmanlıkları ve derin yara izleri vardı, ama annesi gibi o da bunlarla birlikte yaşamayı öğrenmişti. Şartların zorlamasıyla Tussy, bir adamın aynı anda hem büyük bir insan, hem de kusurlu olabileceğine ve bir adamın kusurlu olup yine de sevilebileceğine karar vermişti. Bu, babası için böyleydi ve Tussy, artık Aveling için de böyle olduğuna inanıyordu.

1 *REM*, s. 65.
2 Halliday, *Great Filth*, s. 195; *MECW*, Cilt 50, s. 441.
3 *MECW*, Cilt 50, s. 477.
4 Stepniak'ın gerçek adı, Sergey Mihailoviç Kravçinski'ydi. Bernstein, *My Years of Exile*, s. 214; Hulse, *Revolutionists in London*, s. 8.
5 Stepniak, 1895'te, Londra'da bir tren çarpması sonucu öldü. Hulse, *Revolutionists in London*, s. 28, 30-31.
6 Bernstein, *My Years of Exile*, s. 219; *MECW*, Cilt 50, s. 611 (notlar bölümü); Georgi Plehanov, *Anarchism and Socialism*.
7 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 94.
8 *A.k.*, s. 97.
9 *MECW*, Cilt 50, s. 455.
10 *MECW*, Cilt 49, s. 538.
11 Offord, *Nineteenth-Century Russia*, s. 99.
12 Longuet, *Karl Marx*, s. 239.
13 *MECW*, Cilt 50, s. 507.
14 *A.k.*, s. 395.
15 *A.k.*, s. 526.
16 Cole ve Postgate, *British Common People*, s. 436-437; Adelman, *Rise of the Labour Party*, s. 23.
17 *MECW*, Cilt 50, s. 526.
18 *A.k.*, s. 535.
19 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 972.
20 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971.
21 Marx'in Freddy'nin babası olduğunu kabul etmeyen kimi araştırmacılar, kısmen bu sahnenin hakiki olamayacak kadar "Viktoryen" olduğunu düşündüklerinden, kısmen de ayrıntıların yıllar sonra Louise Kautsky'nin anlattıklarına dayanmasından, Engels'in ölüm döşeğinde Tussy'ye itirafta bulunmasının gerçekliğine karşı çıkmaktalar. Ayrıca, Engels'in bu kadar önemli bir sırrı Louise'e verip vermeyeceğini de sorguluyorlar. Louise Kautsky'den bağımsız olarak, Freddy Demuth da aynı hikâyeyi anlatmıştır. Ben, ana hatlarıyla gerçek olduğunu, bu sahnenin, işin içindeki karakterlerle tutarlı olduğunu ve sonrasında yaşanan olayların, Tussy'ye hayatını değiştirecek bir bilgi verildiğini gösterdiğini düşünüyorum. Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971; *REM*, s. 385; Blumenberg, *Illustrated*, s. 112.
22 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971.
23 Liebknecht, Engels'in boğaz kanseri olmasına karşılık, inme sonucu öldüğünü söylemişti. *REM*, s. 148.
24 *MECW*, Cilt 50, s. 612 (notlar bölümü); Carver, *Friedrich Engels*, s. 253. (Ludwig Freyberger, Engels'in ölümünden kısa süre sonra, Tussy'ye Marx'ın koltuğunu ve kitaplıklarını almasını söylemişti. Ludwig Freyberger'den Eleanor Marx'a, 4 Ekim 1895, *IISG*.)
25 *MECW*, Cilt 50, s. 537-538, 541-542.
26 Carver, *Friedrich Engels*, s. 253.
27 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 611.
28 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 972.
29 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 29 Eylül 1895, Moskova; Bernstein, *My Years of Exile*, s. 187, 191-192; Mayer, *Friedrich Engels*, s. 327; *REM*, s. 180. (İngiltere'de ölüler ancak 1885'ten sonra yakılmaya başlanmıştı ve uygulama 1890'larda hâlâ oldukça nadirdi. Wilson, *Victorians*, s. 544.)
30 *REM*, s. 59.
31 *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
32 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 285.
33 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt I, s. 258.
34 Eleanor Marx Aveling'in Son Arzusu ve Vasiyeti, 16 Ekim 1895, Londra, *IISG*; Codicil, 28 Kasım 1896, *IISG*.
35 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 972.
36 Frédérique Longuet-Marx, yazarın görüşmesi; Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 505 (notlar bölümü).
37 FE-PL, Cilt III, s. 26-27; *MECW*, Cilt 49, s. 203.
38 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 453
39 Jean Longuet'den Friedrich Engels'e, 31 Aralık 1893, *IISG*.
40 Eleanor Marx Aveling'den Jean Longuet'ye, 14 Temmuz 1895, Moskova.
41 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 28 Şubat 1896, Moskova.
42 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky, 28 Eylül 1897, Moskova.
43 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 278-279.
44 Thorne, *My Life's Battles*, s. 148.
45 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 632.
46 *A.k.*, s. 630.
47 Eleanor Marx Aveling'den Laura Lafargue'a, 24 Aralık, 1896, Moskova.
48 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 631.
49 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 19 Temmuz 1897, Moskova.
50 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971-972.

52. Bölüm

Londra, 1897

> Bence ne sen ne de ben kötü insanlar sayılırız; ama yine de sevgili Freddy, gerçekten de sanki cezalandırılıyor gibiyiz.
>
> *Eleanor Marx*[1]

Aveling, Vermek İstediği bilim dersleri için para toplama amacıyla Ocak ayında oyunlarından birini sahneye koymuştu. Sahnede karşısında oynayan oyuncu, bir müzik öğretmeninin yirmi iki yaşındaki kızıydı. Adı Eva Frye olsa da aslında geçen yıl Lillian Richardson adıyla beraber sahneye çıktığı oyuncuyla aynı kişiydi.[2] Kırk yedi yaşındaki Aveling, kendisinin yarı yaşındaki bir kadını etkilemek ve kalbini kazanmak için gerekli özelliklere hâlâ sahip olduğunu görmekten kesinlikle çok memnun olurdu. Tussy'yle hayatı bir iş ilişkisine dönüşmüştü; üstelik Engels öldüğünden beri rahat bir işti bu. Tussy ise bir zamanlar bir Rus devrimcisinin fidan gibi ve baştan çıkarıcı olarak tarif ettiği o hayat dolu genç kız değildi artık. Yaşı ilerledikçe bedeni genişlemişti; artık daha kısa ve yayvan görünüyordu. Ayrıca görünüşü babasına gitgide daha çok benziyordu. Eğer biri onu güzel olarak tanımlayacak olsa, bu, iç güzelliğinden kaynaklanıyor olmalıydı. Kısacası Tussy, bir Batı Bölgesi aktrisinin tam tersiydi ve belli ki Aveling ötekinin peşine düşmüştü.

Aveling, tiyatro bölgesinin yakınında bilim dersleri veriyor, bu da geç saatlere kadar şehirde kalmasına bir gerekçe oluşturuyor ve aynı zamanda, Eva'nın yakınında bulunabiliyordu. Anlaşılan tam manasıyla abayı yakmış durumdaydı. Yıllardır, kadınlarla yaşadığı maceralarla nam salmıştı –hatta bu konuda oldukça ukala davranıyordu. Fakat Eva'yla gelip geçici bir ilişkiden fazlasını istiyordu. Bunun sebebi yaşı olabilir; belki de, Eva'nın tiyatroda gerçek bir geleceği olmayan, kendisinden yaşlı bir adamdan kısa sürede bıkacağından korkmuştu. Veya belki de, kendisini harekete geçiren şey sağlığıydı; iki yıldan uzun bir süredir yan tarafında bir apse vardı ve kendini pek iyi hissetmiyordu.

Sebep her neyse, sonuç olarak Aveling'le Eva, 8 Haziran günü, Eva'nın yaşadığı Chelsea'de evlendi. Evlilik cüzdanında Aveling'in adı dul Alec Nelson

olarak geçiyordu. Hâlâ beraber yaşadığı "karısı" Eleanor'dan ise bahis yoktu.[3] Haziran sonunda Aveling St. Margaret's koyuna gitti; Tussy'ye bu yolculuğu tıbbi sebeplerle yaptığını söylemişti, ama hiç şüphesiz Eva'yla balayındaydı.[4] İki hafta kadar burada kalmış, Londra'ya geldiğinde Yahudi Yolu'nda Tussy'nin yanına dönmüştü. Ama Ağustos'ta tamamen gitmişti. Satabileceği her şeyi yanına almış, adresini Tussy'ye vermeden kendisine ulaşması gerekirse bunu arkadaşı olan bir oyuncu aracılığıyla yapabileceğini söylemişti.[5]

Aveling'in Eva'yla evlenmesiyle Sydenham'ı terk ettiği gün arasında geçen haftalarda Yahudi Yolu'nda tartışmalar yaşandığını varsaymak makul olacaktır. Ayrıca Aveling'in ilişkisinin tutkulu bir noktaya doğru yükseldiği aylar sırasında, Tussy'yle ikisinin arası en iyi ihtimalle gergindi. Yine de, Tussy böylesine âni ve insafsız bir ayrılığa hazırlıklı olmasa gerek. Sebebi hakkında hiçbir bilgisi yoktu, sadece Aveling'in gittiğini biliyordu. Tussy, kafa karışıklığını yansıtan bir mektupla Freddy'den yardım isteyerek, Aveling'in boy gösterebileceğini düşündüğü bir sosyalistler toplantısına gitmesini rica etti: "Eğer orada olursa, bu mesele hakkında onunla konuşabilirsin –başka insanların önünde kaçıp gidecek değil herhalde." Adını verdiği oyuncu aracılığıyla Aveling'e birçok mektup yazmış, fakat hiçbir cevap alamamıştı. Freddy'ye Aveling'e yazmakla zayıflık ettiğinin farkında olduğunu söylemişti, "ama insan, hayatının on dört yılını hiç yaşanmamış gibi silip atamıyor."[6]

Freddy, Aveling'e ulaşma konusunda başarılı oldu mu, bilmiyoruz, ama Tussy, ertesi gün Edward'dan şöyle bir not almıştı: "Geri geldim. Yarın sabah erken saatlerde evde olurum." Bunu "Bir buçukta kesin evdeyim," diye yazan bir telgraf takip etmişti. Aveling döndükten sonra Tussy, Freddy'ye, kollarına atılmadığı için "kocası"nın şaşkın göründüğünü yazmıştı. "Ne bir açıklama, ne de bir mazeret sunmadı. Ben de bunun üzerine ... işle ilgili konuları konuşmamız gerektiğini ve bana yapılan muameleyi asla unutmayacağımı söyledim. Hiçbir cevap vermedi." Aveling'le yüzleşirken yanında durması için Freddy'den evine gelmesini istiyordu.[7] Ayrıca, Engels'in mal paylaşımını yürütmüş ve Tussy'nin vasiyetini yazmış olan Avukat Arthur Wilson Crosse'tan da söz etmişti.[8] Ne yazık ki bu mektuplarda yazılmamış olan pek çok şey var; ayrıca Freddy'nin ne cevap verdiğini de bilmiyoruz, bu yüzden Sydenham'da neler yaşandığı konusunda ancak tahmin yürütebiliyoruz. Aveling'le yapılacak olan bu yüzleşme Tussy ve Freddy'yi birlikte içeriyorsa, mesele Freddy'nin babasının kimliğiyle ilgili olmalı. Crosse da konuya dahilse, Tussy vasiyetinin Freddy lehine değiştirilmesini istemiş olabilir, ki bu Aveling'in tahammül edebileceği bir şey değildi. (Aveling, Engels'ten Tussy'ye daha iki yıl önce miras kalmış olan paranın yarısını çoktan çarçur etmişti.) Artık çekip çevirmesi gereken iki evi olan Aveling, kendisine para vermesi için Tussy'yi Freddy'nin doğumuyla ilgili hikâyeyi ortalığa dökmekle tehdit etmiş olabilir. Gerçeği belli birkaç parti üyesinin bilmesi bir şeydi, herkese duyurulması başka bir şey.

2 Eylül'de Tussy, Freddy'ye şöyle yazdı: "Mümkünse hemen bu akşam gel. Sana bu şekilde yük olmak çok utanç verici, ama çok yalnızım ve karşı karşıya bulunduğum durum çok korkutucu –tam bir yıkım– son kuruşuma kadar, ya da bütün dünyanın önünde tam bir rezalet. Korkunç bir durum. Hayal edebileceğimden de kötü. Ve birinin tavsiyesine ihtiyacım var. Nihai bir karar vermek zorunda olduğumu biliyorum. ... Yani çok sevgili Freddy, gel. Bitkin durumdayım. Tussy'n."[9]

Freddy, Aveling'den gerçekten nefret ediyordu, bu yüzden Aveling'le Tussy birlikte kalma yolunda bir tür anlaşmaya vardığında bu onu çok üzmüş olmalı. Eylül sonunda ikisi, pahalı yeni evlerinde kalmak üzere Laura ve Lafargue'ın yanına Draveil'e gitmişti. Laura herhangi bir gerginlik fark etmemiş, Tussy de o yaz yaşanan acı verici olayları açmamıştı. Olan bitenin tamamını bilen tek kişi Freddy'ydi.

Tussy, Londra'ya döner dönmez sekiz saatlik işgünü için grev yapmakta olan Birleşmiş Mühendisler Topluluğu için çalışmaya başlamıştı. Bu grevin "iç savaş"tan farksız[10] olduğunu ilan etmişti –dili her zamankinden de radikaldi; bunda belki de kişisel hayatındaki çalkantıların etkisi vardı. Özgür Emek Birliği'nin kurucusu William Collison, bu dönemde Tussy'yle arkadaşlığını tazelemişti.[11] İkisi 1890 yılında tanışmıştı; Tussy o sırada Londra'da yapılacak ilk 1 Mayıs'ın planlarını hazırlıyor, aynı zamanda "muhteşem adam" Will Thorne'a okuma yazma öğretiyordu. Collison Tussy'yi dinsiz biri olarak tarif etmiş, fakat tavrının her bakımdan Hıristiyanca olduğunu söylemişti. Ve ne üzücü ki, kendisine "ahlakı beş para etmez" bir adam bulmuştu. "Yoksulluk bahanesiyle mazur gördüğü zaafları, görece bir varsıllık diyarına ayak bastığında iyice azmıştı. Katlanılmaz bir hal almıştı, ama [Tussy] ona yine de katlandı."[12]

Collison'un Birlik'i sendikalı olmayan işçilere yardımcı oluyor ve sık sık işverenler tarafından grevkırıcı bir kaynak olarak kullanılıyordu; fakat Collison, Tussy'ye saygısı nedeniyle, kendisine bağlı işçilerin grev yapan mühendislere karşı devreye girmemesini sağlamıştı.[13] Bu dönemde, Tussy'yle sokakta, babasının kâğıtlarının bir kısmını depoladığı Chancery Geçidi'nin yakınında karşılaşmalarını anımsıyordu: "Açıkçası, bence o sırada bir ölüydü. Kalbi ve kadınca umutlarının hepsi ölmüştü. Ben pek az söz ettim, rüzgârlı alacakaranlıkta ikimiz öylece dikildik... bu sırada gördüğüm kadarıyla yüzündeki güzellik solup gitmiş, gözlerine umutsuzluk çökmüş, kederden ağzının kenarlarında derin çizgiler oluşmuştu. Biraz da siniri bozuk görünüyordu. Üstünde boynunu saran kürk, pelüş şal, ya da dantelli kaşkol gibi bir şey vardı; konuşurken gergin bir şekilde bununla oynuyordu."[14]

Ocak ayında, yurtdışından greve gelen para desteğine rağmen, mühendisler hiçbir kazanım elde etmeden havlu atmıştı.[15] Bu, Tussy'nin son profesyonel savaşı oldu; bundan sonrakilerin hepsi kişisel olacaktı.

Bu sırada Tussy'nin başlıca derdi artık Aveling'di; yan tarafındaki apseye ek olarak, akciğerlerinde de kan birikmesi vardı ve zatürre oluşmuştu. Laura'ya Aveling'in bir deri bir kemik kaldığını ve doktorlarının, küçücük bir esintinin bile ölümcül olacağını söylediğini yazmıştı. Tussy, Aveling'in ılık hava ve güneş ışığı almak için sahil kenarına gitmesini istiyordu, ama onunla birlikte gidecek parası yoktu; Fransa'dan döndüklerinden beri tedavisi için yapılan harcamalar, birikimlerini tehlikeli ölçüde aşındırmıştı.[16] George Bernard Shaw, Aveling'in geri ödemeye pek ya da hiç niyetli olmadan borç isteme numarasına yeniden başvurduğunu anlatıyordu. Ama bu yolda çok fazla insanın ağzı yanmıştı; Aveling destek yerine omuz silkmelerle karşılaşıyordu.[17]

13 Ocak günü, Aveling tek başına deniz kenarına gitmiş ve aynı gün Tussy Freddy'ye şunları yazmıştı:

> Bazen ben de senin gibi hissediyorum Freddy, sanki bizim için hiçbir zaman işler yoluna girmeyecekmiş gibi geliyor. Seni ve beni kastediyorum. Elbette, zavallı Jenny'nin payına birçok dert ve acı düşmüştü; Laura da çocuklarını kaybetti. Ama Jenny öldüğüne memnundu ve evet çocuklar için çok üzücüydü, ama bazen herkes için en iyisinin bu olduğunu düşünüyorum. Jenny'nin benim sürdüğüm gibi bir hayatı yaşamasını hiç istemezdim.[18]

Aveling geri döndüğünde sağlığında büyük bir düzelme yoktu. Aradaki sürede doktora görünmek için sık sık Londra'ya gelip gitmiş, ama Tussy'nin kendisine eşlik etmesine izin vermemişti. (Kuşkusuz bu yolculukları Eva'yla görüşmek için de kullanmıştı.) Tussy –hem Aveling'in sağlığı, hem de parasal durumları için– duyduğu kaygıdan kendini kaybetmiş durumdaydı. Natalie Liebknecht'e "Bazen nasıl ayakta duracağımı bilemiyorum," demişti.[19]

Tussy, Edith Lancaster adında bir sosyalistle arkadaş olmuştu; evlilik dışı bir ilişki kurarak onları rezil edince, Lancaster'ın ailesi onu bir ruh sağlığı kurumuna göndermişti.[20] (On dokuzuncu yüzyılda bir kadın özünde ya babasının ya da kocasının malı olarak kabul edilirdi; neredeyse her tür yasal işlemde kadının sözünün ağırlığı, bunların karşısında yok denecek kadar azdı.) Tussy, 1898'de Lancaster'a, derin düşüncelere daldığı bir mektup yazmıştı: "İnsan tüm bu ürkütücü sıkıntılara rağmen neden hayata tutunuyor, bazen merak ediyorum. Elbette zavallı Edward'ıma bunu söylemem, ama sık sık düşünüyorum da, buna bir son vermek çok daha kolay olurdu. Benim senin gibi çocuklarım da yok, biliyorsun."[21]

Şubat'ta durum iyice ağırlaşmıştı. Aveling'in doktorları, irinle şişip duran ve sağlığının düzelmesine engel olan apsenin operasyonla alınması gerektiğine karar verdi. Bunun önemi konusunda hiçbir kuşku yoktu, ama Tussy masrafları nasıl karşılayacağını bilemiyor, ayrıca, sağlığının dışında ters giden başka şeyler de olduğu hissine kapılıyordu. Aveling'in kendisinden bir şeyler sakladığından emin olduğu konusunda Freddy'ye açılmıştı. "Bunun gaddarca bir bencillik olduğunu biliyorum sevgili Freddy, ama karşısında tamamen açık olabil-

diğim tek dostum sensin ... sen her şeyi biliyorsun ve sana anlattıklarımı başka kimseye anlatamam."[22] Tussy, Freddy'nin Yahudi Yolu'na gelmesini istemiş, fakat Freddy kabul etmemişti: Aveling'in varlığına dahi tahammül edemiyordu. Tussy onun bu isteksizliğini anlıyordu, ama yine de şu açıklamayı yapmıştı:

> Nasıl ki bazı insanlar sağır, miyop ya da başka bir şekilde özürlüyse, bazı insanlar da ahlaki duygudan yoksun oluyor. Diğer rahatsızlıklar gibi, bu rahatsızlık türü için de insanları suçlamaya hiç hakkımız olmadığını fark etmeye başladım. Tek yapabileceğimiz, onları iyileştirmeye çalışmak ve eğer iyileşmeleri mümkün değilse, elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız. Bunu öğrenmek için uzun acılar çekmem gerekti ... ve böylece, tüm bu sınavlara elimden geldiği kadar iyi dayanmak için çabalıyorum.[23]

İki gün sonra ise şunu ilave etmişti: "Fransızların bir lafı vardır; 'Anlamak bağışlamaktır' derler. Çok acılar çekerek anlamayı öğrendim, bu yüzden de bağışlamaya ihtiyacım yok. Tek yapabileceğim şey sevmek."[24]

Aveling, 8 Şubat'ta University College Hastanesi'ne yatmış ve ertesi gün ameliyata alınmıştı. Tussy, çağrıldığı an yanına gidebilmek için hastanenin yakınında bir oda tutmuştu.[25] Dokuz gün sonra doktorlar Aveling'in hastaneden çıkışını verirken, toparlanmak için deniz kenarına, Margate'e gitmesini tavsiye etmişlerdi. Tussy bu harcamayı ne karşılayabilir, ne de reddedebilirdi. Bu kez, o da Aveling'le birlikte gitti.[26]

Bu dönemde gönderdiği mektuplara bakılırsa, Tussy'nin yazıştığı insanların çoğu, parti siyasetinden, hareketin tarihinden ve kendi çalışmalarından söz eden bu kadının, hep o aynı gayretli kadın olduğunu düşünmüş olmalıydı. Ama yakın dostlarının, özellikle Freddy ve Natalie Liebknecht'in karşısında çaresizliğini serbestçe açığa vuruyordu.[27] 1 Mart günü, üvey kardeşine şöyle yazmıştı:

> Çok sevgili Freddy,
>
> Sana yazamadığım için lütfen ihmalkârlık ettiğimi düşünme. Şu var ki, tükenmiş durumdayım ve çoğu zaman yazmaya yüreğim elvermiyor. ... Benim için kötü bir zaman. Korkarım benim için pek az umut kaldı, acılar ve zorluklar öylesine büyük ki. ... Gitmeye hazırım ve bunu büyük bir sevinçle yapardım. Ama benim yardımıma ihtiyaç duyduğu sürece burada kalmak zorundayım. Herkesten gördüğüm arkadaşlık, bana yardımcı olan tek şey. Farklı farklı insanların bana ne kadar iyi davrandığını sana anlatamam. Niye, gerçekten bilmiyorum.[28]

Tussy'yle Aveling, 27 Mart'ta Londra'ya dönmüştü. Bundan dört gün sonra Tussy intihar etti.[29]

Tussy'nin pes edişi, gitgide şiddetlenen bir çağlayanın, bir boğulmanın sonucuydu. Ama intiharının en yakın nedeni, olasılıkla, 31 Mart sabahında eline geçen bir mektuptu. Sosyalist bir yoldaşı, Tussy'nin aldığı notun, belirli bir insanın – şüphesiz Aveling'in– üstüne "çok kötü bir ışık" tuttuğunu belirtmişti

ve mektup, büyük olasılıkla Tussy'yi Aveling'in Eva'yla evliliği hakkında bilgilendiriyordu.[30] Aveling, şüpheli ölümle ilgili sorguya çekildiğinde o sabah aralarında bir kavga yaşanmadığını bildirmiş, hizmetli kadın da bir tartışmadan söz etmemişti.[31] Muhtemelen gözyaşlarına ve kızgınlığa hiç gerek kalmamıştı, çünkü Tussy ne yapacağını çok iyi biliyordu. Freddy'ye kendisini hayatta tutan tek şeyin Aveling'e bakma yükümlülüğü olduğunu söylemişti. Bu mektupta her ne yazıyorsa, artık üzerinden bu görev kalkmıştı.

O sabah saat onda, Tussy hizmetlileri Gertrude Gentry'yi bir not ve üstünde Dr. Edward Aveling yazılı bir kartla birlikte bölgedeki eczaneye göndermişti. Eczacıdan kloroform ve prüsik asit (bugün siyanür olarak bilinmektedir) istemişti; nottaysa bir köpeği öldürmeleri gerektiği yazıyordu. Gentry istenen kimyasallar ve Tussy'nin imzalaması için bir defterle geri dönmüştü, çünkü bu maddelerin denetimsiz kullanımına izin verilmiyordu. Tussy, defteri "EM Aveling" adıyla imzalamıştı.

Tussy zehri ısmarlarken Aveling de evdeydi, fakat Gentry paketle birlikte geri dönmeden çıkmıştı. Londra'ya gideceğini söylemişti; oysa daha bir gün önce ayakta duramayacak kadar halsizdi. Tussy gitmemesini söylemişti, ama Aveling ona kulak asmamış, çevirdiği dolapların korkunç sonucunun tamamen bilincinde olarak, Tussy'yi evde tek başına, zehrin getirilmesini beklerken bırakmıştı. Tussy üst kata çıkıp üç mektup yazdı; biri avukatı Crosse içindi, o sabah aldığı mektubu da bunun içine koymuştu.[32] Biri, Aveling içindi: "Canım. Birazdan her şey bitecek. Sana son sözüm, tüm bu uzun ve üzücü yıllarda söylediğimin aynısı: sevgimle." Son olarak, bir mektup da yeğenine bıraktı: "Sevgili, canım Johnny'm, son sözlerim sana. Dedene layık olmaya çalış. Teyzen Tussy."[33]

Gentry tekrar eczacıdan dönünce Tussy'nin odasına girmiş ve onu üstündeki giysilerle, yatakta yatıyor bulmuştu. Nefes alıyordu, ama iyi görünmüyordu. Gentry iyi olup olmadığını sormuş ve Tussy cevap vermeyince bir komşuyu getirmeye gitmişti. Eve geldiklerinde, Tussy ölmüştü.[34]

Bu sırada Aveling'se Londra trenine binmiş ve doğruca Sosyal Demokrat Federasyonu'nun ofisine gitmişti. Burada bir üyeyle konuşmuş ve o sırada saatin tam olarak kaç olduğunu not almasını sağlamıştı.[35] Ede Bernstein, Aveling'in, Tussy'nin kendisini öldürmeye hazırlandığını bildiğini iddia etmişti; Tussy'nin arkadaşları da ölümünden kendini aklamak için Aveling'in, saatin kayıt altına alınmasını istediğini düşünüyordu.[36] SDF'den çıktıktan sonra nereye gitti hiç bilinmiyor, ancak akşam saat beşe kadar Sydenham'a dönmemişti. Döndüğünde Tussy'nin cansız bedeni hâlâ yataktaydı, hemen Tussy'nin geride bıraktığı bir not olup olmadığını aramaya koyulmuş ve kendisiyle Crosse'a yazılmış mektupları bulmuştu. Bunları imha etmeye çalışmış, fakat olay yerindeki sorgu hâkimliği görevlisi tarafından engellenmişti.[37]

Bundan yıllar önce Tussy aşırı miktarda afyon alarak kendini öldürmeye çalıştığında, Havelock Ellis arkadaşlarının çok üzüldüğünü, fakat şaşırma-

dıklarını söylemişti. 1898 yılına gelindiğinde bu şaşkınlık daha da azalmıştı; trajedinin hazırlıksız yakaladığı sadece iki kişi vardı: Dört ay hapis yattıktan sonra Mart ortasında çıkmış olan Liebknecht, olanlara anlam veremiyordu. Tussy'nin intihara meyilli olduğuna inanmıyor, Aveling'in de onu buna ittiğini düşünmüyordu.[38] Diğeriyse Laura'ydı. Aralarında ne kadar sıcak bir ilişki gelişmiş olsa da Tussy kız kardeşine açılmamıştı. Laura'nın Yahudi Yolu'nda mutlu bir hayat sürüldüğünden başka hiçbir fikri yoktu. Tussy'nin öldüğünü öğrendiğinde tesellisiz bir acıya kapıldı.[39] Bu hiç şüphesiz yaşadığı şok ve üzüntüden kaynaklanıyordu, ama bunda, Lissagaray yüzünden yıllarca birbirlerinden uzak kalmalarının da payı vardı mutlaka, üstelik aslına bakılırsa Lissagaray ikisinin de hayatında pek az rol oynamıştı.

Tussy, 5 Nisan'da Waterloo'daki mezarlıkta yakıldı. Avrupa'nın her yerindeki sosyalistlerden ve işçi partilerinden çelenkler gelmişti. Bundan iki yıl önce, aynı yerde Engels'i uğurlamak için toplanmış olan yaslı topluluk, kaybettikleri insan için üzülse de hayatını dolu dolu yaşamış bir adamı anmıştı. Tussy'nin cenazesi bundan tamamen farklıydı. Ona saygılarını sunmak için toplanan insanların yüreği burkulmuştu; yalnızca onu daha kırk üç yaşındayken kaybettikleri için değil, aynı zamanda çektiği acılar ve kendileri bunları dindirmek için bir şey yapamadığı için. Lafargue, Johnny Longuet, Hyndman, Bernstein ve Will Thorne'un yanı sıra partili ve emekçi başka dostlar da oradaydı. Acısı insanlara gösterilemeyecek kadar büyük olanlar, Freddy ve Laura gelmemişti.[40]

Birçok insan konuşma yapmıştı, Aveling de bunlar arasındaydı. Bir emekçi gazetesinin haberine göre, "gözleri kupkuru, konuşması ve tavırları teatraldi." Bernstein, "Eğer parti çıkarlarını düşünmek gerekmeseydi, insanlar Aveling'i paramparça ederdi," demişti.[41] Bernstein, Alman sosyalistleri adına konuşmuştu. O ve karısı, Engels'in ölümünden sonra Tussy'ye özellikle yakın olmuştu ve Bernstein daha sonra, Tussy'nin intiharının ardından onu Aveling'in uğursuz etkisinden kurtarmak için savaşmadığından ötürü uykusuz geceler geçirdiğini yazacaktı. Son olarak konuşan Thorne'du. Çıkan bir haberde, bu işçi devinin sözlerinin, hıçkırıkları yüzünden zorlukla duyulduğunu yazıyordu.[42]

Tussy'nin bedeni yakılmadan önce, Sydenham sorgu hâkimliği, ölümüyle ilgili etraflı bir soruşturma yapmıştı. Konu yerel gazetede epey ilgi çekmiş, "Sydenham'da Trajik İntihar" başlığıyla haber olmuştu. Aveling ifade vermek için çağrıldığında yaslı olmak şöyle dursun, oldukça küstah görünüyordu. "Merhum eşiniz miydi?" sorusuna utanmazca "Hukuken mi, başka türlü mü?" diye cevap vermişti. (Sonunda ikinci şıkta anlaşmışlardı.) Aveling, Tussy'nin yaşını tam olarak bilmediğini, sağlığının çok iyi durumda olduğunu, fakat bir-

çok defa kendini öldürmekle tehdit ettiğini söylemişti. Anlattığına göre, "Hadi tüm bu zorluklara beraber son verelim" demesi, sıra dışı bir şey değildi. Onun ardından, sıra Gentry'ye gelmiş, 31 Mart sabahı olanları sırasıyla aktarmıştı. Son olarak eczacı George Edgar Dale çağrılmıştı. Onun hukuki olarak başının derde girmesi mümkündü, çünkü zehri yetkili olmayan birine vermişti: "Dr. Aveling'in yetkili biri olduğunu sandım. Göndermekte bir mahzur olmadığını düşündüm." Aveling'in tıp doktoru olduğunu zannetmiş ve nottaki el yazısının ona ait olduğuna inanmıştı.[43]

Jüri, 4 Haziran'da geçici cinnet durumunda intihar hükmüne vardı. Sorgu hâkimi, Tussy'nin ölüm sabahı Aveling ve avukatına yazdığı mektupları Aveling'e iade etmişti. Aveling ikisini de imha etti.[44] Sorgu sırasında Paul Lafargue ve Charles Longuet de hazır bulunmuş, sona erince üçü birlikte yakındaki bir bara gitmişti. Tussy'nin ölümü yüzünden Aveling'e yakınlık mı duyuyorlardı, yoksa sorgu hâkimi karşısındaki kibirli performansından rahatsız mı olmuşlardı, bunu bilmiyoruz. Bilinen tek şey, Longuet'yle Lafargue'ın, Tussy'nin avukatına giderken Aveling'i de çağırdıkları. Aveling gitmeyi reddetti.[45] Ertesi gün, sorunları o an için son bulmuş olarak, bir futbol maçını izlemeye gitmişti.[46] Tussy'nin ölümüyle birlikte kendisine 2.000 sterlin nakit para ve 1.400 sterlin değerinde malvarlığı miras kalmıştı;[47] böylelikle artık tam zamanlı olarak sevgili genç karısı Eva'yla yaşayabilirdi.

Tussy'nin arkadaşları, tanıştıkları günden beri Aveling'den hazzetmiyordu, ama intiharından sonra duydukları nefret sınırsız bir hal aldı. Bernstein Aveling'in gizli evliliğini öğrenmişti; Tussy'nin ölümünde şayet suç ortaklığı yapmadıysa, doğrudan bir sorumluluğu olduğuna inanıyordu. Aveling'in yargılanmasını istiyordu.[48] Olaya dikkat çekmek için Tussy'nin Freddy'ye yazdığı son mektupları, Aveling'i yerin dibine sokan bir yazıyla birlikte Kautsky'nin sosyalist gazetesi *Die Neue Zeit*'ta {Yeni Zaman} yayımlamıştı. Haber, Londra'daki sosyalist basına da yansımıştı, ama kovuşturma için bir zemin yoktu ve yaz sonuna gelindiğinde Tussy'nin arkadaşları meselenin peşini bırakmak zorunda kalmıştı. Yapabilecekleri tek şey, Aveling'i boykot etmekti (kendisi kısa bir süre sonra yanında genç bir kadınla Londra'nın havalı bir lokantasında görülmüştü).[49]

Tussy'nin vasiyetine uygun olarak, Marx'ın eserlerinin tüm hakları ve telif gelirleri Aveling'e kalmış, o da hiç zaman kaybetmeden, Tussy'yle ikisinin editörlüğünü üstlenmiş olduğu yeni bir çeviriyi –Marx'ın *Değer, Fiyat ve Kâr* başlıklı çalışmasını– yayımlamıştı. Giriş bölümünde, editörlük adına epey bir iş yapmış olsa da "işin en önemli kısmı, ön sayfada adı geçen kişi tarafından yapılmıştır," diye yazmıştı –Tussy'den söz ediyordu. Ardından kendi yaptıklarıyla böbürlenmeye girişiyordu: "Bana sık sık, yeni başlayan birinin sosyalizmin temel ilkelerini edinmek için hangi kitapları okuması gerektiği sorulur... şunlar önerilebilir: İlk olarak Friedrich Engels'ten *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin*

Gelişimi, sonra bu elinizdeki çalışma, *Kapital*'in ilk cildi ve Öğrenciler için Marx {Student's Marx}."[50] Saydığı bu kitapların ilk üçünün çevirisine katılmış, dördüncüsünü ise bizzat kendisi yazmıştı.

Fakat Aveling'in ömrü de uzun olmadı. 2 Ağustos günü, Battersea'de Eva'yla paylaştığı dairede, okuma koltuğunda öldü.[51] Yılın başlarında Tussy'yi perişan eden hastalığı, sonunda onu öldürmüştü. Engels'in servetinden kalan 852 sterlin de Eva'ya kaldı.[52]

Aveling'in zalim bir şeytan olduğuna artık ikna olmuş olan Liebknecht, Tussy'nin bundan böyle kendi adıyla anılacağını ilan etti. Artık aralarında olmasa da, gereğinden uzun bir zaman sonra, yeniden Eleanor Marx olarak tanınacaktı.[53]

1 *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
2 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 296.
3 *A.k.*, s. 299.
4 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 455; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 300.
5 Freddy Demuth ve Eduard Bernstein, Tussy'nin, ölümünden önceki aylarda Freddy'ye yazdığı bir dizi mektubu yayımlamıştı. *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
6 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 30 Ağustos 1897, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
7 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 1 Eylül 1897, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
8 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 30 Ağustos 1897, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
9 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 2 Eylül 1897, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2. (Kimi yaşamöyküsü yazarları, Aveling'in açıklamakla tehdit ettiği sırrın, Tussy'yle aralarında evlilik bağı bulunmadığı olduğunu öne sürmüştür. Ancak bu pek olası değil, çünkü Tussy soran herkese medeni durumunu açıkça söylüyordu; Aveling adını kullanmaya başladıktan sonra yazdığı mektuplar da bunu göstermektedir.)
10 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 305.
11 *A.k.*, s. 306.
12 Collison, *Apostle of Free Labour*, s. 81-83.
13 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 306.
14 Collison, *Apostle of Free Labour*, s. 84; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 303.
15 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 307.
16 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 299; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 310.
17 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 308-309.
18 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 18 Ocak 1898, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
19 Eleanor Marx Aveling'den Natalie Liebknecht'e, 1 Şubat 1898, Moskova.
20 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 297.
21 Eleanor Marx Aveling'den Edith'e (soyadı yok), 29 [ay okunmuyor] 1898, Moskova.
22 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 3 Şubat 1898, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
23 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 5 Şubat 1898, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
24 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 7 Şubat 1898, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.
25 Eleanor Marx Aveling'den Jean Longuet'ye, 9 Şubat 1898, Moskova.
26 Eckert (ed.), *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel*, s. 463.
27 Eleanor Marx Aveling'den Karl Kautsky'ye, 15 Mart 1898, Moskova.
28 Eleanor Marx Aveling'den Freddy Demuth'a, 1 Mart 1898, *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 3.
29 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 316.
30 Dönemin sosyalistlerinden Robert Banner, mektubu gördüğünü ve "belli birini", yani hiç şüphesiz Aveling'i, kötü gösterecek bir mektup olduğunu söylemişti. *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 3.
31 Yerel gazete *Sydenham Examiner*, Tussy'nin ölümü hakkındaki soruşturmanın tam dökümünü yayımlamıştı. *Sydenham Examiner*, Londra, 8 Nisan 1898, s. 5.

32 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 318-319.

33 Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt II, s. 697.

34 *Sydenham Examiner*, London, 8 Nisan 1898, s. 5.

35 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 319; *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 3.

36 *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 3.

37 *A.k.*; Bernstein, *My Years of Exile*, s. 163; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 319.

38 Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 311.

39 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 149; *Justice*, Londra, 9 Nisan 1898, s. 2.

40 *Justice*, Londra, 9 Nisan 1898, s. 2. (Tussy'nin küllerine Aveling sahip çıkmış ve Sosyal Demokrat Federasyonu'nun binasına yerleştirmişti. Daha sonra Büyük Britanya'daki Kül Bahçesi'ne götürülmüş, 1921'deki polis baskınına kadar orada kalmıştı. Küller son olarak Londra'daki Marx Memorial Library'ye teslim edilmişti. 1957'de, Tussy'nin külleri Highgate Mezarlığı'ndaki aile mezarlığına kondu. Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 337.)

41 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 321.

42 *Justice*, Londra, 9 Nisan 1898, s. 2; Bernstein, *My Years of Exile*, s. 210.

43 *Sydenham Examiner*, Londra, 8 Nisan 1898, s. 5.

44 Bebel, Tussy'nin Freddy'yle ilişkisinin yakınlığından, vasiyetinde ona sahip çıkmak istediğinin belli olduğunu ve Crosse'a bıraktığı talimatlarda bunu belirttiğini, ancak Aveling'in mektubu yok ettiğini söylemişti. Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 971.

45 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 323; *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.

46 *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.

47 Eleanor Marx Aveling'in Tasdiklenmiş Son Arzusu ve Vasiyeti, 16 Nisan 1898, Londra, *IISG*; Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 324.

48 *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2; Meier, Perrot ve Trebitsch (ed.), *Daughters*, s. 311, 312.

49 *Justice*, Londra, 30 Temmuz 1898, s. 2.

50 Karl Marx (Eleanor Marx Aveling, ed.), *Value, Price and Profit*, Giriş bölümü.

51 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 325.

52 Edward Aveling'in Son Arzusu ve Vasiyeti, 21 Temmuz 1898, Londra, *IISG*; Aveling'in Tasdiklenmiş Vasiyeti, 17 Ağustos 1898, *IISG*.

53 Tsuzuki, *Eleanor Marx*, s. 325.

53. Bölüm

Draveil, Fransa, 1910

> İnsanlar çarpışıyor, savaşı kaybediyor ve yenilmelerine rağmen, uğrunda savaştıkları şey gerçekleşiyor ve o şey geldiğinde, asıl istediklerinin bu olmadığı anlaşılıyor.
>
> *William Morris*[1]

1910 Yazında bir pazar günü, öğleden sonra iki Rus, bisikletleriyle Lafargue'ların Draveil'daki evlerine gitmişti. Vladimir Lenin'le karısı Nadya Krupskaya'ydı bunlar. Lenin, 1905 Rus Devrimi'nde Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik grubuna önderlik etmesinin ardından, Paris'te sürgünde bulunuyordu.[2] Ayaklanma, Engels'in uzun zaman önce öngörmüş olduğu gibi, o yılın Ocak ayında, St. Petersburg'da işçilerin yaptığı bir protestoya askerler tarafından ateş açılmasıyla patlak vermişti. Olayın tutuşturduğu kıvılcım, şehirden şehre ve serfliğin sona erişinin özgür kalanların hayatını daha iyi bir hale getirmemiş olmasından dolayı, yarım yüzyıldır hınç biriktirmekte olan köylere yayılmıştı. Hedefte sadece çar ve bakanları değil, aynı zamanda Rus ekonomisini Batılı kapitalist devletlerin bir aynası haline getirmeye çalışan sanayiciler de vardı. 1848 yeniden yaşanıyordu âdeta, fakat bu kez deprem tek bir ülkeyle sınırlıydı. Lenin Paris'e geldiğinde, birtakım ödünler verilmiş durumdaydı. Duma denen bir meclis kurulmuş; "anayasa", "siyasi parti," ve sendika gibi terimler ağızlarda dolanır olmuştu. Fakat Batı Avrupa'da mutlak monarşileri geride bırakan büyük dönüşümün başlarında olduğu gibi, Duma da hakiki bir otoriteye sahip değildi. Yapılan reformlar, ancak dişin kavuğunu doldurur cinstendi ve dolayısıyla fitilin ateşi sönmemişti.

Lenin, Paris'teki Rus mülteciler arasında dönen ucuz dolaplardan tiksiniyordu, bu yüzden kendisini okuyup yazmaya vermişti. 1895'te Paul Lafargue'la tanıştığında, Fransız, Rusların Marx'ı okumasından ve anlamasından duyduğu şaşkınlığı belirtmişti. 1910'da Lenin bu saygıdeğer ve yaşı ileri parti üyesini bir kez daha ziyaret etmek istemişti. Lafargue artık altmış sekiz yaşındaydı ve katı bir Marksistti. Sosyalist olmayan yönetimlere karşı uzlaşmacı tavırların tamamını reddediyordu; sosyalistler ya hükümeti kendileri kurmalı ya da mu-

halefette kalmalıydı (Londra'daki ilk günlerinde Marx da bu konumu savunuyordu).[3] Gençliğinde umursamaz ve soğukkanlı olan Lafargue'ın görüşleri, ellilerinin sonuna doğru o kadar sertleşmişti ki, sosyalistlerin bir kongresinde, bir konuşmacıya fizik olarak saldırmıştı. Üstelik asla vazgeçmediği için, kürsüden onu zorla almaya mecbur kalmışlardı.[4] Lenin de Lafargue da benzer şekilde uzlaşmaya yanaşmayan insanlardı ve genç Rus, Lafargue'ın böylesine güçlü devrimci görüşleri olduğunu görmekten hem şaşkın, hem de memnun olmuştu.[5]

Krupskaya, bu geziyi şöyle anlatmıştı: Lenin, yaptığı kuramsal çalışmalar üzerine Lafargue'la konuşurken, kendisi Laura'yla birlikte bahçeyi gezmişti. Bütün bu zaman boyunca, aklında hep "Şu an yanımda Marx'ın kızı var!" duygusuyla heyecan yaşamıştı. Laura'yı dikkatle incelemiş, ama onda Marx'ın fiziksel özelliklerine rastlayamamıştı.[6] Sahiden de Laura'da Karl Marx'tan çok, Jenny von Westphalen'in izleri vardı. Laura son yıllarında gerçekten de hoş görünüyordu. Zarif bir yaşlılık sürüyordu, fakat arkadaşları, üç yaş büyük olan Lafargue'ın ondan genç göründüğünü söylüyordu.[7] Annesi gibi, Laura da parti için uzun yıllar gölgede, sessiz sedasız çalışmıştı. 1893'te yaşanan bir olay bunu çok açık bir şekilde ortaya koymuştu. Laura, işi karman çorman eden başka bir yazarın ardından, Engels'in kitabı *Ailenin Kökeni*'ni Fransızcaya çevirmişti.[8] Çeviri yayımlandığında Engels, Laura'nın adının ön sayfada olmadığını şaşkınlıkla görmüştü.[9] Laura şu açıklamayı yapmıştı: "Adımı ben kendim çıkardım; senin için bu kadar küçük de olsa bir şey yapma şansı bulduğumu damlara çıkıp duyurmama gerek yok, çalışmamdan memnun olman benim için çok daha büyük bir ödül."[10]

Engels, bir yazar ve çevirmen olarak Laura'nın yeteneğini derinden takdir ederdi[11] (tekrar tekrar, babasının eserlerinin Paris'teki en iyi çevirmeninin kendisi olduğunu vurgulamıştı), ayrıca Marx'ın ölümünün ardından, yoğun geçen o yıllarda Laura'nın çalışmalarına daha çok ihtiyaç duyar olmuştu. Bir seferinde Laura ona şöyle demişti: "Öncelikle beni düşündüğün için sana teşekkür etmeliyim. Genellikle arka planda kalmayı seçtiğim için, sık sık görmezden gelindiğim ya da unutulduğum oluyor. Oysa sen, Mohr'a karşı geçmişte ve bugün hâlâ gösterdiğin asil dostluğun aynısını daima kızlarına da gösterdin!"[12] Engels'in ölümü ve Tussy'nin intiharından sonraki yıllarda Laura, Draveil'deki malikanesinde gizlenerek, göze çarpmadan ailesinin yazıları üzerinde çalışmaya devam etmişti.

Lafargue da büyük ölçüde siyasi dolaşımdan çıkmıştı.[13] Marksizmi Fransa'ya ve İspanya'ya tanıtan adamdı ve harekete yaptığı büyük ve kalıcı etki bu olacaktı. Rusya'daki devrimle yeniden heyecanlanan Lafargue 1905'te seçim siyasetine kısa bir dönüş yapmıştı, ama sürdürdüğü seçim kampanyası, büyük sosyalist güç Étienne Millerand karşısında, en başından yenilgiye mahkûmdu. Lafargue ilk turu kazananlar arasına bile girememişti.[14] Artık tam da göründüğü gibi, geçmişteki radikal siyasetin bir kalıntısıydı. Saçları Laura'yla flört ettikleri günlerdeki kadar gür olsa da şimdi hepsi bembeyazdı; tıpkı o kocaman

bıyığı gibi. Yüzü gergin, hatları taştan yontulmuş gibiydi, duruşu dikti. Varlıklı bir toprak sahibine benziyordu –tam da hayatı boyunca dalga geçtiği tiplerden biri gibi. Hatta Lafargue'ın üstünde bu rol o kadar inandırıcı duruyordu ki, bazı sosyalist yoldaşları onu "şatoda yaşayan bir milyoner" olmakla suçluyor, onlara para vermek istemediği için eski dostlarından uzak durduğunu iddia ediyorlardı.[15] Bu oldukça haksız bir eleştiriydi. Lafargue'la Laura'nın konukseverliği çok konuşulurdu; Paris'te iş güç peşinde koşturanları sık sık partilere ve kır yerinde bir hafta sonu geçirmeye davet ederlerdi. Lafargue uzun süren yemekleri ve sık sık tartışmaya dönüşen siyaset sohbetlerini severdi. Johnny'nin oğlu Robert-Jean Longuet, bu siyasi çekişmeler sırasında Laura'nın Paul'ü nasıl hararetle eleştirdiğini görünce çok şaşırdığını anlatmıştı: "[Paul] ise davudi bir sesle hep aynı cevabı verirdi ... 'Kadınların saçı uzun, aklı kısadır.' Bu da Laura'yı onun üzerine sıçratırdı."[16]

Jennychen'in çocukları ve torunları, özellikle 1903'te Charles Longuet'nin ölümünden sonra sık sık Lafargue'ların yanına gidiyordu. Ama Longuet hayattayken bile Laura, çocukların yetiştirilmesine yardımcı oluyordu. Karısının ölümü üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemişken yaşadığı ve Tussy'yle Laura'yı gücendiren kısa bir romantik ilişki dışında, Longuet bir daha evlenmedi. Bir yazar olarak sosyalizm için çalışmış ve bir süre Paris belediye meclisinde hizmet vermişti.[17] Johnny de siyasette babası ve dedesinin peşinden gidiyordu; Fransız Sosyalist Partisi'nin önde gelen üyelerinden biriydi. Mémé, hiç tanımadığı annesinin sahne hayallerini gerçekleştirircesine, opera şarkıcısı olmuştu. Hiç evlenmemişti.[18] Laura, yeğenleriyle büyük gurur duyuyordu, ama kendi çocuklarını kaybettiği Pireneler'deki yıllardan üstünde kalan üzüntü hâlesi hiç kaybolmamıştı. Hayatı boyunca acı ve hayal kırıklıklarını uyuşturduktan sonra, Laura artık bir sis perdesinin arkasına gizlenmiş gibiydi. Birçok defa komşular Laura'nın sarhoş olduğunu fark etmişti.[19]

25 Kasım 1911'de Lafargue'lar birkaç şey almak, yemek yemek ve sinemada bir film izlemek üzere Paris'e gitmişti. Laura kendisine yeni bir şapka almıştı. Bahçıvan, dönüşte çok mutlu gözüktüklerine dikkat etmişti. Filmden sonra çayın yanında pasta yemişlerdi.[20] 26 Kasım sabahı, evdeki hizmetçi kadın Lafargue'ın her gün yaptığı gibi pencere panjurlarını açtığını duymuştu, ama sonra bir sessizlik çökmüştü. Saat on gibi, Laura'nın kahvaltı için kendisini çağırmamasından huzursuz oldu ve bir şeylerin yolunda olmadığını hissederek bahçıvan Ernest Doucet'yi Lafargue'a bakmaya gönderdi. Doucet kapıya vurdu, ama cevap yoktu. İçeri girdiğinde, Lafargue'ı bir önceki akşam giydiği kıyafetlerle yatakta ölü yatarken buldu. Bunun üstüne Doucet, Laura'nın odasına baktı. O da ölmüştü, üstünde geceliğiyle giyinme odasının eşiğinde, yerde yatıyordu.

Doucet, soğuk sabah yağmurunda genç oğlu Roger'yi belediye başkanını bulmaya göndermiş, o da doktora haber salmıştı. Lafargue'ların evinde inceleme

yapılırken, polisler evin önüne yerleşmişti. Çifti inceleyen doktor, görünüşe göre Lafargue'ın bir önceki gece Laura'ya, sabah olunca da kendisine potasyum siyanür çözeltisi zerk ettiğini söylemişti. Lafargue, Laura'nın bedenini bütün gece yerde bırakmıştı.[21] Karısının ölümüyle kendisininki arasında geçen saatlerde, ertesi gün sorulması kaçınılmaz olan sorulara, el yazısıyla, yöntemli bir biçimde yanıtlar hazırlamış ve baş ucundaki komodinin üstüne birtakım belgeler bırakmıştı. Yeğeni Edward Longuet'ye telgraf olarak gönderilmek üzere şu metni hazırlamıştı: "Mösyö ve Madam Lafargue öldü, çabuk gelin. Doucet, bahçıvan." Doucet'ye vasiyetinin bir kopyasıyla çiftlikteki hayvanların nasıl dağıtılacağını anlattığı bir mektup bırakmıştı.[22] Ayrıca bir de intihar mektubu yazmıştı:

> Akıl ve ruh sağlığım tamamen yerinde olarak, hayatın keyif ve sevinçlerini birer birer elimden alacak, hem fiziksel, hem düşünsel olarak beni güçten düşürecek, enerjimi felç edecek olan acımasız yaşlılık gelmeden kendimi öldürüyorum. ... Yıllar önce kendime yetmişimi geçmeme sözü vermiştim; hayattan ayrılışım için bu yılı seçtim ve kararımı uygulama yöntemini hazırladım: Potasyum siyanür enjeksiyonu. Aşağı yukarı kırk beş yılımı verdiğim davanın, hem de çok yakın bir gelecekte zafer kazanacağını bilmenin büyük mutluluğuyla ölüyorum. Yaşasın Komünizm! Yaşasın Enternasyonal Sosyalizm.
>
> Paul Lafargue.[23]

Lafargue'ın başucunda, *Plutarkhos'un Hayatları* kitabı duruyordu. Kitap, doktorun kendisini kurtarmasına engel olmak için kılıcını kendine saplayan Genç Cato'nun, bağırsakları elinde ölümünü tasvir eden sayfada açık bırakılmıştı.[24]

Lafargue, pek çok soruyu cevaplamıştı, ama çok önemli bir tanesi hariç: Laura, Lafargue'ın iğnesini kendi isteğiyle kabul etmiş miydi? Doucet'nin karısı, ikisinin de ölmek istediğinden emindi, Laura kabul etmese Lafargue planını hayata geçirmezdi.[25] Cinayet-intihar soruşturması yapılmadı, ama neden sorusu akıllarda kaldı. Kimileri Lafargue'ın hasta olduğunu söylüyordu. Normalde yılda iki kez doktora görünürdü, ama Temmuz 1911 ile öldüğü gece arasındaki süre boyunca haftada bir doktora gitmişti.[26] Lafargue'ların Engels'in bıraktığı parayı ve 1899'da Lafargue'ın annesi ölünce ondan kalan mirası yediğini iddia edenler de olmuştu; yeniden yoksul kalmaya katlanamayacaklarını söylüyorlardı.[27]

Lafargue, öldüğünde altmış dokuz yaşındaydı; yetmişinci doğum gününe iki ay kalmıştı. Laura ise altmış altı yaşına yeni girmişti.

* * *

Lafargue'ların ardından Johnny Longuet –tanıdıkları Jean derdi– dünyanın her yanından taziye mesajlarını kabul etmişti. Otuz beş yaşında, Marx ailesinin reisi olmuştu. Oysa bu rolü üstlenmemiş, yaşı daha ileri bir aile üyesi daha vardı. Freddy Demuth'un haberi alır almaz Jean'a gönderdiği notta şöyle yazıyor-

du: "Lafargue ve Laura'cığımın öldüğü haberini yeni aldım ve bu acı kayıptan ötürü sana başsağlığı dileklerimi göndermek için aceleyle yazıyorum. Bu üzücü sonun nasıl gerçekleştiği hakkında, burada gazetelerin hepsi farklı bir şey yazıyor. Senden olanları bana ayrıntısıyla anlatmanı rica ediyorum, çünkü bu bana mümkün görünmüyor. ... Ondan en son haber aldığımda, sevgili Laura'm o kadar neşeli gözüküyordu ki."[28]

Artık altmış yaşında olan Freddy, hâlâ ailesinin kimliği hakkındaki sorularla boğuşuyordu. Bir önceki yıl, sağ çıkabileceğinden emin olmadığı bir ameliyata girmek üzere hastanedeyken Jean'a bir mektup yazmıştı. "Benim ne olduğumu başka birindense benden duyman daha iyi olur. Şimdi sana, bilebildiğim kadarıyla, babamın hikâyesini anlatmak istiyorum." Freddy, Marx öldükten sonra General'in evinde olanları ve Engels'in ölüm döşeğinde Tussy'ye yaptığı açıklamayı ayrıntılı bir şekilde yazmıştı. "Gerçeğe ulaşma konusundaki ümidimi yitirmedim ve Marx'ın babam olduğundan kesinlikle emin olduğum için, hâlâ bu yolda çaba harcıyorum. Bu ameliyat yüzünden, sonum oldukça yakın olduğundan... sanırım aynı bilgi başka insanlardan gelmeden önce bildiklerimi paylaşsam çok daha iyi olacak."[29]

Freddy ölmedi. Gerçeği aramaya hep devam ederek 1929'a kadar yaşadı.

Lafargue ve Laura için, 30 Kasım 1911'de, Draveil'de küçük bir cenaze töreni düzenlenmiş, ardından 3 Aralık'ta tabutları, Paris'in içinden başlayıp Père-Lachaise Mezarlığı'nda sona eren bir geçit töreniyle taşınmıştı.[30] Sokaklar, kalabalığın üstündeki siyah yas kıyafetleri yüzünden her zamankinden parlak görünen kızıl bayraklarla donanmıştı. Tören alayı, Chopin'in "Cenaze Marşı"nı çalan bir bandonun arkasında, saat 12.30'da başlamış ve iki saatte mezarlığa ulaşmıştı. Durmaksızın yağan yağmura rağmen, birkaç bin kişiyle başlayan topluluk yol boyunca gitgide büyümüştü.[31] Polisin tahminine göre, 8.500 kişilik bir kalabalık toplanmıştı, sosyalistlere göre ise sayı 200.000'i buluyordu.[32]

Fransızlar, Polonyalılar, Almanlar, İngilizler, İtalyanlar, İspanyollar, Belçikalılar, Felemenkler ve Ruslar –pek çok Rus– ıslak sokaklarda ağırbaşlı bir hava içinde yürüyerek her köşesiyle bir ölüler şehri gibi görünen mezarlığa ulaşmıştı. Laura'yla Lafargue burada yakılmış, cansız bedenlerinden çıkan külrengi duman yükselirken, güvercinliğin merdivenlerinde konuşmalar yapılmıştı. Bu sanki iki insanın değil de bir çağın, Marx ve Engels çağının, kurucu yılların cenazesiydi. Yeni kuşak önderler, o gün anılan kadın ile adam ve temsil ettikleri hareket hakkında konuşmak için teker teker basamakları tırmanmıştı. Karl Kautsky, Almanya; Keir Hardie, İngiltere; Jean Jaurès, Fransa adına oradaydı.[33] Bir polis raporuna göre, konuşmacılardan biri, "kimliği belirsiz bir Rus" kalabalığa şöyle haykırmıştı: "Savaşın. Ölenlerin öngördüğü şeye –proletaryanın zaferine– erişmek için durmadan savaşın."[34]

O konuşmacı, Vladimir Lenin'di. Dinleyenlere, Lafargue'ın iki çağı temsil ettiğini söylemişti: bir imparatorluğa saldırmak için işçilerle omuz omuza yürümüş olan devrimci Fransız gençliğinin çağını ve sosyalizmin nihai zaferine hazırlık olarak, Fransız proletaryasının Marksistlerin önderliğinde burjuvaziye savaş ilan ettiği başka bir çağı. "Lafargue'ın bütün hayatını adamış olduğu davanın zaferine ne büyük bir hızla yaklaştığımızı artık büyük bir açıklıkla görebiliriz." Konuşmasında, Marx'ın yaydığı ruhla yetişmiş olanların, komünist bir sistem kurmaya hazırlandığını söylemişti.[35] Gerçekten de, altı yıl sonra Rusya'da, Lenin ve Bolşevik yoldaşları iktidarı ele geçirdiğinde dediği oldu (gerçi Marx'ın, kurulan bu komünist devlette kendi fikirlerini bulup bulamayacağı tartışmalıydı). Marx'ın bunu görecek kadar yaşayan tek çocuğu Freddy Demuth olmuştu.

1 Whitridge, *Men in Crisis*, s. 331.
2 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 172; Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 277.
3 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 222.
4 *A.k.*, s. 225.
5 *A.k.*, s. 278.
6 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 172-173.
7 *A.k.*, s. 194.
8 *MECW*, Cilt 50, s. 567 (notlar bölümü).
9 *A.k.*, s. 216.
10 FE-PL, Cilt III, s. 304-305.
11 *MECW*, Cilt 47, s. 333.
12 FE-PL, Cilt III, s. 304-305.
13 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 158.
14 *A.k.*, s. 270-271.
15 *A.k.*, s. 158.
16 Longuet, *Karl Marx*, s. 243.
17 Clemenceau, Longuet'nin 6 Ağustos 1903'te Paris'te ölümü üzerine bir methiye kaleme almıştı. Longuet, öldüğünde altmış dört yaşındaydı. *L'Action Régionaliste*, Paris, tarihsiz, s. 235-239.
18 Frédérique Longuet-Marx, yazarın görüşmesi.
19 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 160.
20 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 288; Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 8, 179.
21 Lafargue'ların ölümünden sonra, aile Laura'nın ölü bulunduğunda ne durumda olduğu hakkındaki bilgileri değiştirerek, Doucet'nin onun cansız bedenini tuvalet masasında oturur halde bulduğunu belirtmişti. Ancak Macé, ölüsünün bulunduğu sıradaki ilk tanık ifadesinde, yerde yatar halde bulunduğunu belirtiyor. Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 7-9.
22 *A.k.*, s. 9-10.
23 *A.k.*, s. 11-12.
24 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 290; *Plutarch's Lives*, Cilt II, s. 316.
25 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 9.
26 *A.k.*, s. 178.
27 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 295.
28 Freddy Demuth'tan Jean Longuet'ye, 29 Kasım 1911, Moskova.
29 Fomičev, "Helene Demuth Without Brethren", s. 972. (Marx'ın Freddy'nin babası olduğu iddiasına karşı çıkan yaşamöyküsü yazarları, Freddy'nin bu mektubu Jean'dan para koparmak için yazdığı fikrindedir. Ancak bu pek olası gözükmüyor, çünkü Freddy ameliyattan sağ çıkacağını düşünmüyordu, o zaman paraya da ihtiyacı olmayacaktı. Tussy'nin yaşamöyküsünü yazan Yvonne Kapp ise Freddy'nin yıllar sonra kendi vasiyetinde, "oğluna" 1.971 sterlinden çok para bıraktığına dikkat çekiyor. Marx-Longuet ailesinden birileri, Freddy'nin, Karl Marx'ın telif gelirlerinden pay almasını sağlamış olabilir, zira Freddy'nin aldığı ücretle bu parayı biriktirebilmiş olması mümkün değildi. Kapp, *Eleanor Marx*, Cilt 1, s. 294.)
30 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 183.
31 *A.k.*, s. 185; Louis Aragon, *The Bells of Basel*, s. 247.
32 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 184.
33 Derfler, *Flowering of French Socialism*, s. 300; Aragon, *Bells of Basel*, s. 248.
34 Macé, *Paul et Laura Lafargue*, s. 188.
35 Lenin, *Collected Works*, Cilt 17, s. 304-305.

Marx, bir insanın edebî olarak yapabileceği
en büyük şeyi yaptı; dünyanın fikrini değiştirdi.

George Bernard Shaw

Teşekkür

Marx Ailesinin Öyküsünü, mektuplarına erişimim olmadan yazamazdım. Moskova'da bunu mümkün kılan iki kişiye dev bir teşekkür borçluyum: daha önce Reuters'da beraber çalıştığım Andrei Shukshin ile Rus Toplumsal ve Siyasi Tarih Devlet Arşivi'nde [RGASPI] arşiv müdürü ve aynı zamanda bir Marx uzmanı olan Valerij Fomičev. Andrei bana Moskova'da pek çok kapıyı açan bir anahtar sundu, ama bunların en önemlisi RGASPI idi, burada kendisi Dr. Fomičev ile bağlantı kurdu. Dr. Fomičev bunun üzerine büyük bir cömertlik göstererek, Marx ailesinin yüzlerce sayfalık mektuplarına erişimimi sağlamayı ve bu mektupların bir kısmının, bu kitabın yazımında kullanılmasını kabul etti. Kendisi bana ayrıca Marx'a ait kâğıtların, arşivin en derinlerinde, bombaya karşı korunaklı bir mahzende saklanan asıllarını görmek gibi, ender bir armağan verdi. Her iki isim de bu proje için kıymetli vakitlerinden harcadılar, hatta korkarım ki bana yardım etmek için kendi işlerini bir kenara koymuş olabilirler. Mektuplara ek olarak, bu yıllar içinde bana çeşitli tavsiyelerde bulundular ve araştırmam sırasında ortaya çıkan soruları Dr. Fomičev uzman sıfatıyla yanıtladı. Gösterdikleri nezaket ve sabır için onlara ne kadar teşekkür etsem az. Ayrıca Nora Mogilevskaya ile Moskova'daki Devlet Toplumsal ve Siyasal Kütüphanesi çalışanlarına istediğim malzemeyi cömert bir tavırla önden hazırladıkları için teşekkür etmek isterim; bu sayede Andrei'le birlikte gittiğimizde doğrudan işe koyulabiliyorduk. Bu kütüphanede bulduğumuz malzeme son derece önemliydi ve projeyi ciddi ölçüde ilerletti.

Marx ailesinin mektuplarının korunduğu başka bir önemli yer, Amsterdam'daki Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü. Bu yetkin kurumun tüm çalışanları övgüyü hak ediyor. Oraya yaptığım birçok ziyaret sırasında, çalışanlar daima çok profesyonel ve bilgili, tavırlarıysa hep çok hoştu. Büyük bir malzeme deryası içinde araştırma yapmayı görece zahmetsiz kılan, onlar oldu. Burada özellikle anmam gereken bir isim var ki kendisi maalesef artık enstitüde çalışmıyor. Mieke Ijzermans, Amsterdam ziyaretlerim sırasında –sayısız başka araştırmacı için yaptığı gibi– bana yatacak yer sağlamasının dışında, aynı zamanda benim için hakiki bir dost oldu. Ben Londra'dayken, birçok defa, enstitüde yazılı malzeme ve fotoğraflara erişmem için benim adıma ayarlamalar yaptığı gibi, o sıcak ve sakin tavrıyla soruları cevaplayıp sorunları çöz-

meyi hep sürdürdü. Araştırmam sırasında bana verdiği ipuçları olmasa, öyküdeki önemli bazı unsurları gözden kaçırmış olacaktım. Kendisine yeteri kadar teşekkür etmem mümkün değil ve yıllar boyunca araştırmacılara gösterdiği sıcaklık ve yardımdan ötürü duyduğum minneti paylaşan başka pek çok kişi bulunduğundan hiç kuşkum yok.

Çok değerli yardımlarını gördüğüm başka kurumlar da var. Trier'deki Karl Marx Haus, Friedrich-Ebert-Stiftung Araştırma Merkezi'nden Elisabeth Neu ve çalışma ekibi aracılığıyla ulaştığım dosyalar, daha evvelki Marx metinlerinde yer alan, özellikle fotoğraflar ve tarihlerle ilgili bazı hataları ortaya çıkarmamı sağladı. Araştırmam sırasında sorular ortaya çıktıkça, Elisabeth bunları sabırla cevapladı. Onun verdiği bilgiler sayesinde, bir Marx yaşamöyküsünden diğerine aktarılmış olan kimi hatalardan kaçınmam mümkün oldu. Kendisi, ayrıca, bir soruda takıldığımda, yanıt bulmak için Marx araştırmacılarıyla kurduğu iletişim kanallarına başvurmak gibi büyük bir iyilikte bulundu. Westphalen aile yazışmalarına erişmemi sağladığı için de Hür Hansa Şehri Hamburg Devlet Arşivleri ile Dessau'daki Saxony-Anhalt Baş Ulusal Arşivi'ne teşekkür etmek isterim; bu sayede Jenny ile erkek kardeşleri arasındaki ilişkilere dair daha net bir resim çizmem mümkün oldu. Ayrıca mektupların içinden bölümleri bu kitapta kullanmama izin verdikleri için her iki kuruma da teşekkür ederim.

Londra'da, Marx'la ilgili her şeyin toplandığı Marx Memorial Library ile uluslararası gazetelerden oluşan muhteşem bir koleksiyona sahip olan British Newspaper Library'yi anmadan geçmem mümkün değil. Nihayet, British Library çalışanlarına teşekkür ediyorum. Burası, artık Marx'ın çalışmalarını yürütmüş olduğu Britanya Müzesi bünyesinde yer almasa da hâlâ araştırmacıların rüyalarını süsleyen bir yer olma özelliğine sahip. Görebildiğim kadarıyla, bu kurumun elinde olmayan ya da çalışanlarının bulamayacağı hiçbir şey yok. Kent şehrinde ise, Ramsgate Denizcilik Müzesi'nden Michael Hunt'ın yardımlarıyla, on dokuzuncu yüzyılda bu sayfiye kasabasının nasıl bir hayat sürdüğünü daha iyi anlayıp Marx ailesini çok sevdikleri bu sahil yerinde konumlandırmam mümkün oldu.

Daha birçok insan bu kitabın oluşmasında önemli bir yer tuttu. Marx ailesini, kendi torunlarından biriyle tartışmak gibi bir ayrıcalıktan faydalandım; Paris'ten Frédérique Longuet-Marx, annesi Simone ve kız kardeşi Anne, telefon aracılığıyla yalnızca aile üyelerinin bilebileceği sorulara yanıt verdiler. Üçüne de ayırdıkları vakit ve paylaştıkları bilgiler için teşekkür ederim. Benzer şekilde, araştırdıkları kişiler hakkında hazırladıkları çalışmalar, uzun süredir standart yaşamöyküsü olarak kullanılmakta olan İngiltere'den iki akademisyen –David McLellan ile Terrell Carver– bu kitabı yazarken ortaya çıkan sorulara cömertçe yanıt verdi. Yazdıklarından zaten faydalanmışken, Marx hakkında Profesör McLellan'a, Engels hakkında ise Profesör Carver'a e-posta aracılığıyla sorular sorabilmek hakiki bir rahatlıktı; bu sorular kendilerine kuşkusuz ufak

tefek hususlar olarak gözükmüş olmalı, fakat benim için önemi çok büyüktü. Londra'dan David King, sahip olduğu muhteşem Marx fotoğrafları koleksiyonuna erişimimi sağladığı gibi, bulması daha zor olan bazı görselleri ararken bana sabırla yol gösterdi. Elindeki resimlerin kimilerini kullanmama izin verdiği için David'e minnettarım. Son olarak, Londra'daki bir kişi, beni sözün gerçek anlamıyla Marx'ın dünyasına soktu diyebilirim. Dean Sokağı 28 numaranın bugünkü sahibi Sam Hart, büyük bir zarafet göstererek beni Marx'ların eski evinde gezdirdi ve böylece, bu sıkışık odalarda aile için hayatın nasıl olmuş olabileceğini hissetmemi sağladı.

Juliane Matz, benim bu projedeki uzak mesafe asistanlığımı yaptı. Almanca çevirilerin büyük kısmını onun gerçekleştirmesinin yanı sıra, Almanya'da benim haberim olmayan bazı arşiv malzemesini keşfetti. Yetenekli, sorumluluk duygusu yüksek ve cömert biri olarak, hayatındaki iniş çıkışlara rağmen, ki bunlar sebebiyle çalışmamız sırasında Britanya'dan Almanya'ya, Fransa'dan İrlanda'ya gitmesi gerekti, projeyi asla yüz üstü bırakmadı. Kendisiyle birlikte çalışmak çok keyifliydi. Thorsten Schülke, son derece zorlu, el yazması bazı mektupların çevirisinde yardımcı oldu –on dokuzuncu yüzyıl dilinin başlı başına bir zorluk olması bir yana, mektupların bazıları neredeyse okunmayacak haldeydi. Schülke, büyük titizlikle çalışan, kusursuz bir çevirmendi. Yakın ilişki içinde çalıştığım başka bir kişi, onlarca el yazısı mektubu sabır ve özenle çevirmesine ek olarak, hem Alman dilinin, hem de Almanya ve Avusturya tarihinin ince ayrıntıları konusunda bana rehberlik eden Jan Vermeiren oldu. Çeviri konusunda yardımcı olan öteki isimler; Ingrid Montbazet, Julia Riddiford, Charlotte Ryland ve Louise Miller'di. Ayrıca Havelock Ellis'in British Library'deki kâğıtlarından kimi malzemeyi kullanmama izin veren Nicolas Deakin'e de teşekkür ederim.

Nihayet, üç kişinin ilgisi olmasaydı bu kitap hiç var olmayacaktı: Kneerim & Williams'tan, Jill Kneerim ile Brettne Bloom ve Little, Brown'dan, Geoff Shandler. Jill, Karl Marx'ın ailesi hakkındaki bir kitabı temsil etmeye karar verdiğinde dünya oldukça farklı bir yerdi. Marx, –gerçek anlamda ve kuramsal olarak– ölü ilan edilmiş durumdaydı, ama Jill, ailesinin öyküsünün bir değeri olduğunu öngördü. Projeyi üstlenen Brettne, fikirlerimi keskinleştirme konusunda yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda, proje önerisinin hazırlanmasında muhteşem bir rehberlik sunduktan başka, proje boyunca da mükemmel tavsiyeler vermeyi sürdürdü. Yaptığı yardımlar, bir kitap temsilcisinden beklenenin çok ötesinde ve paha biçilmezdi. Geoff Shandler ise bu kitabı hayata geçiren kişiydi. Soru ve önerileri aracılığıyla ailenin öyküsünü daha berrak bir şekilde görmemi ve yaşadıkları karışık günleri daha iyi aktarmamı sağladı. Bu kitap çok büyük çaplı bir girişimdi, ama Geoff tüm bu süreçte her zaman sabırlı, nazik ve –bir yazar için belki de en önemlisi– yüreklendirici davranmayı

sürdürdü. Böyle parlak bir editörle çalışmak benim için muhteşem bir şanstı ve yazmayı ümit ettiğim şeyi tamamlanmış bir kitaba dönüştürmekte yardımcı olduğu için kendisine teşekkür borçluyum. Little, Brown'dan Liese Meyer'e böyle uzun bir mesafeden bu projenin gerçekleşmesi için sunduğu katkı ve Chris Jerome'a yaptığı titiz düzeltmeler için ayrıca teşekkür ediyorum.

Kişisel olarak, sekiz yıl boyunca ben başka bir aileyle vakit geçirirken, bu ihmale şikâyet etmeden katlandığı ve elimde bir bilgisayarla kapısında belirdiğim zaman, mutfak masasını ele geçirmeme izin verdiği için anneme teşekkür etmek istiyorum. Lizzy, Mon ve Marx'a gösterdikleri destek ve dostluk için teşekkür ederim. John, sana gelince, bu kitabı yazarken, düzeltmelerini yaparken ve araştırma süresince sen hep yanımda oldun; benimle birlikte Marx ailesinin dünyasına girdiğin için teşekkürler. Sen olmasan, onlarla bu kadar vakit geçiremezdim.

KAYNAKÇA

Araştırma Kütüphaneleri

British Library {Britanya Kütüphanesi}, Londra. *George Bernard Shaw Belgeleri, Havelock Ellis Belgeleri.*

British Newspaper Library {Britanya Gazete Kütüphanesi}, Londra.

Freie und Hansestadt Hamburg Kulturbehorde Staatsarchiv {Hür Hansa Şehri Hamburg Devlet Arşivleri}, Hamburg, Almanya. *Hugo Friedrich Beneke Koleksiyonu.*

Friedrich-Ebert-Stiftung Museum/Studienzentrum {Friedrich-Ebert-Stiftung Müzesi/Araştırma Merkezi}, Karl-Marx-Haus {Karl Marx'ın Evi}, Trier, Almanya.

Gosudarstvennaia Obshchestvenno-Politicheskaia Biblioteka {Toplum-Siyaset Devlet Kütüphanesi}, Moskova.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis {Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü}, Amsterdam. *Marx/Engels Belgeleri, Eleanor Marx Aveling Belgeleri, Jenny Marx Belgeleri, Laura Lafargue Belgeleri, Paul Lafargue Belgeleri, Jenny Longuet Belgeleri, Charles Longuet Belgeleri ile Marx'ların aile dostlarına ait belgeler.*

Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt Abteilung Dessau {Saksonya-Anhalt Ulusal Arşivi}, Dessau, Almanya.

Library of Congress {Kongre Kütüphanesi}, Washington, D.C.

Marx Memorial Library {Marx Kütüphanesi}, Londra.

Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoi istorii {Rusya Toplumsal ve Siyasi Tarih Devlet Arşivi}, Moskova. *Marx/Engels Belgeleri, Jenny Marx Belgeleri, Eleanor Marx Aveling Belgeleri, Laura Marx Lafargue Belgeleri, Paul Lafargue Belgeleri, Charles Longuet Belgeleri, Jenny Marx Longuet Belgeleri ile Marx'ların aile dostlarına ait belgeler.*

Toplu Eserler

Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Collected Works* {Toplu Eserleri}, ciltler 1-50. Moskova, Londra, New York: Progress Publishers, International Publishers Co. Inc., Lawrence & Wishart.

İngilizce yayımlanan bu seri, 1975 yılındaki Cilt 1 ile başlamış ve 2004 yılındaki Cilt 50 ile sona ermiştir. *Kapital*'in ilk üç cildi, *Komünist Manifesto, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, Fransa'da İç Savaş* ve *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi* dahil olmak üzere Marx ve Engels'in yayımlanmış tüm yazılarını içerir. Seride ayrıca Marx ve Engels'in kendi aralarındaki ve aile ve dostlarıyla yazışmalarını da içeren on üç cilt yer almaktadır.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Historisch-kritische Gesamtausgabe. Werke, Schriften, Briefe* (MEGA adıyla biliniyor). Frankfurt, Berlin, Moskova.

Marx ve Engels'in yazılarını içeren bu koleksiyonun basımı, Moskova'da 1927 yılında ve Marx-Engels Enstitüsü'nün kurucusu David Ryazanov'un yönetiminde başlamıştır. MEGA, pek çok ülkeden akademisyenin dahil olduğu devam etmekte olan bir projedir ve Berlin'deki Akademie Verlag tara-

fından yayımlanmaktadır. 2008 yılı itibarıyla 55 cildi basılmıştır. Planlanan 114 cilt tamamlandığında, MEGA, Marx ve Engels'in tüm yazıları ile aralarındaki yazışmaların tamamını içerecektir.

Gazeteler

The Chicago Tribune
The Coming Nation, Greensburg, Indiana
The Daily Chronicle, Londra
The Daily Telegraph, Londra
The Eastern Post, Londra
The Evening Standard, Londra
The Guardian, Londra
Justice, Londra
The National Reformer, Londra
The New York Daily Tribune
The New York Herald
The New York World
Pall Mall Gazette, Londra
People's Press, Londra
Public Opinion, Londra
The Standard, Londra
The Sydenham Examiner, Londra
The Times, Londra

Makale ve Kitaplar

Ackroyd, Peter. *London: The Biography* [Londra: Bir Biyografi]. Londra: Vintage, 2001.

Adelman, Paul. *Gladstone, Disraeli and Later Victorian Politics* [Gladstone, Disraeli ve Sonraki Viktorya Dönemi Siyaseti]. Essex, BK: Longman Group, 1983.

The Rise of the Labour Party, 1880-1945 [İşçi Partisi'nin Yükselişi, 1880-1945]. Londra & New York: Longman Group, 1986.

"Aleph" (William Harvey'nin takma adı). *London Scenes and London People* [Londra'dan Manzaralar ve Londra İnsanları]. Londra: W. H. Collingridge, City Press, 1863.

Amann, Peter. "The Changing Outlines of 1848 [1848'in Değişen Çehresi]." *American Historical Review*, Cilt 68, Sayı 4 (Temmuz 1963): s. 938-953.

"A Journée in the Making: May 15, 1848 [Bir Günün Hikâyesi: 15 Mayıs 1848]." *Journal of Modern History*, Cilt 42, Sayı 1 (Mart 1970): s. 42-70.

Andreas, Bert (ed.). *Briefe und Dokumente de Familie Marx aus der Jahren, 1862-1873* [1862-1873 Yılları Arasında Marx Ailesinin Mektup ve Belgeleri]. Hannover: Archiv fur Sozialgeschichte, 2 Band, 1962.

Annenkov, Pavel. *The Extraordinary Decade: Literary Memoirs* [Olağanüstü On Yıl: Hatırat]. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1968.

Aragon, Louis. *The Bells of Basel*. New York: Harcourt, Brace, 1936 [*Basel'in Çanları*, çev. Attilâ İlhan, İstanbul: Yordam Kitap, 2017].

Aveling, Edward. *The Student's Marx* [Öğrencilerin Marx'ı]. Londra: Swan Sonnenschein, 1892.

Aveling, Edward ve Eleanor Marx Aveling. *Shelley's Socialism* [Shelley'nin Sosyalizmi]. Londra & West Nyack, New York: Journeyman Press, 1975.

The Woman Question [Kadın Meselesi]. Londra: Swan Sonnenschein, Le Bas & Lowrey, 1886.

The Working Class Movement in America [Amerika'da İşçi Sınıfı Hareketi]. Londra: Swan Sonnenschein, Lowrey, 1888.

Avineri, Shlomo. *Moses Hess: Prophet of Communism and Zionism* [Moses Hess: Komünizmin ve Siyonizmin Peygamberi]. New York & Londra: New York University Press, 1985.

Bakunin, Michael. *Marxism, Freedom & the State* [Marksizm, Özgürlük ve Devlet]. Londra: Freedom Press, 1998.

Balzac, Honoré de. *Lost Illusions*. Londra: Penguin, 1971 [*Sönmüş Hayaller*. çev. Yaşar Nabi Nayır, İstanbul: Varlık Yayınları, 2017].

Old Goriot. Londra: Penguin, 2006 [*Goriot Baba*, farklı yayınevleri].

The Unknown Masterpiece. New York: New York Review Books, 2001 [*Bilinmeyen Şaheser* veya *Gizli Başyapıt* adlarıyla, farklı yayınevleri].

Baughman, John J. "The French Banquet Campaign of 1847-48 [Fransa'da 1847-48 Siyasi Toplantıları]." *Journal of Modern History*, Cilt 31, Sayı 1 (Mart 1959): s. 1-15.

Bax, Ernest Belfort. *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian* [Viktorya Dönemi Ortasında-Sonunda Yaşamış Birinin Hatıraları ve Düşünceleri]. New York: Augustus M. Kelley, 1967.

Berlin, Isaiah. *Karl Marx: His Life and Environment* [Karl Marx: Yaşamı ve Çevresi]. New York & Oxford: Oxford University Press, 1996.

Political Ideas in the Romantic Age [Romantik Dönemde Siyasi Fikirler]. Princeton, NJ & Oxford: Princeton University Press, 2008.

The Roots of Romanticism. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001 [*Romantikliğin Kökleri*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İlk Basım 2004].

Bernstein, Eduard. *My Years of Exile: Reminiscences of a Socialist* [Sürgündeki Yıllarım: Bir Sosyalistin Hatıraları]. Londra: Leonard Parsons, 1921.

Besant, Annie. *Annie Besant: An Autobiography* [Annie Besant: Bir Otobiyografi]. Londra: T. Fischer Unwin, (tahmini) 1893.

Best, Geoffrey. *Mid-Victorian Britain 1851-75* [Viktorya Dönemi Ortasında Britanya, 1851-75]. Londra: Fontana Press, HarperCollins, 1985.

Black, Clementina. *An Agitator* [Kışkırtıcı]. New York: Harper & Brothers, 1895.

Blumenberg, Werner. *Karl Marx: An Illustrated History* [Karl Marx: Resimli Tarih]. Londra & New York: Verso, 1998.

Bottigelli, Emile (ed.). *Lettres et documents de Karl Marx* [Karl Marx'ın Mektup ve Belgeleri]. Milan: Annali, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, 1958.

Breuilly, John. *Austria, Prussia and Germany, 1806-1871* [Avusturya, Prusya ve Almanya, 1806-1871]. Londra & New York: Longman, 2002.

(ed.) *19th-Century Germany: Politics, Culture and Society, 1780-1918* [19. Yüzyıl Almanyası: Siyaset, Kültür ve Toplum, 1780-1918]. Londra: Edward Arnold, 2001.

Briggs, Asa ve John Callow. *Marx in London* [Marx Londra'da]. Londra: Lawrence & Wishart, 2008.

Brophy, James M. *Popular Culture and the Public Sphere in the Rhineland, 1800-1850* [Ren Bölgesi'nde Popüler Kültür ve Kamusal Alan, 1800-1850]. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Buchanan-Gould, Vera. *Not Without Honor: The Life and Writings of Olive Schreiner* [Onursuz Asla: Olive Schreiner'ın Yaşamı ve Yazıları]. Londra: Gould Hutchinson, 1949.

Burn, W. L. *The Age of Equipoise* [Denge Çağı]. New York: Norton, 1965.

Carr, E. H. *Michael Bakunin*. Londra: Macmillan, 1937 [Michael Bakunin, çev. Pelin Siral, İstanbul: İletişim Yayınları, İlk Basım 2009].

Carver, Terrell. *Engels: A Very Short Introduction* [Engels: Çok Kısa Bir Giriş]. Oxford: Oxford University Press, 1981.

Friedrich Engels: His Life and Thought [Friedrich Engels: Yaşamı ve Düşünceleri]. New York: St. Martin's, 1990.

Caygill, Marjorie. *The British Museum Reading Room* [Britanya Müzesi Okuma Salonu]. Londra: Trustees of the British Museum, 2000.

Chancellor, E. Beresford. *The West End of Yesterday & Today* [Batı Bölgesi'nin Dünü ve Bugünü]. Londra: Architectural Press, 1926.

Chernaik, Judith. *The Daughter: A Novel Based on the Life of Eleanor Marx* [Kız Evlat: Eleanor Marx'ın Hayatından Esinlenen Bir Roman]. New York: Harper & Row, 1979.

Clark, T. J. *The Absolute Bourgeois: Artists and Politics in France 1848-1851* [Mutlak Burjuvazi: Fransa'da Sanatçılar ve Siyaset 1848-1851]. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1973.

Clayton, Joseph. *The Rise and Decline of Socialism in Great Britain, 1884-1924* [Büyük Britanya'da Sosyalizmin Yükselişi ve Düşüşü, 1884-1924]. Londra: Faber & Gwyer, 1926.

Clough, Arthur Hugh (ed.). *Plutarch's Lives* [Plutarkhos'un Hayatları], Cilt 2. New York: Modern Library, 2001.

Cole, G. D. H. ve Raymond Postgate. *The British Common People 1746-1946* [Britanya'da Avamlar 1746-1946]. Londra: University Paperbacks, Methuen, 1961.

Collison, William. *The Apostle of Free Labour: The Life Story of William Collison* [Özgür Emeğin Havarisi: William Collison'ın Hayat Hikâyesi]. Londra: Hurst & Blackett, Paternoster House, 1913.

Cowen, Anne ve Roger Cowen. *Victorian Jews Through British Eyes* [İngilizlerin Gözünden Viktorya Dönemi Yahudileri]. Oxford: The Littman Library, Oxford University Press, 1986.

Davies, Norman. *Europe: A History* [Avrupa: Bir Tarih]. Londra: Pimlico, Random House, 1997.

Derfler, Leslie. *Paul Lafargue and the Flowering of French Socialism, 1882-1911* [Paul Lafargue ve Fransız Sosyalizminin Gelişme Dönemi, 1882-1911]. Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 1998.

Paul Lafargue and the Founding of French Marxism, 1842-1882 [Paul Lafargue ve Fransız Sosyalizminin Kuruluş Dönemi, 1842-1882]. Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 1991.

Donelson, Andrew Jackson. "The American Minister in Berlin on the Revolution of March, 1848 [1848 Mart Devrimi'nde Berlin'de Bir Amerikalı Diplomat]." *American Historical Review*, Sayı 23 (Ekim 1917-Temmuz 1918): s. 355-371.

Dornemann, Luise. *Jenny Marx: Der Lebensweg einer Sozialistin* [Jenny Marx: Bir Sosyalistin Hayatı]. Berlin: Dietz, 1971.

Draper, Hal. *Karl Marx's Theory of Revolution* [Karl Marx'ın Devrim Teorisi]. Cilt 1, *State and Bureaucracy* [Devlet ve Bürokrasi]. New York & Londra: Monthly Review Press, 1977.

Draper, Hal ve E. Haberkern. *Karl Marx's Theory of Revolution* [Karl Marx'ın Devrim Teorisi]. Cilt 5, *War & Revolution* [Savaş ve Devrim]. Alameda, Kaliforniya: Center for Socialist History, 2005.

Draznin, Yaffa Claire (ed.). *My Other Self: The Letters of Olive Schreiner and Havelock Ellis, 1884-1920* [Öteki Ben: Olive Schreiner and Havelock Ellis'in Mektupları, 1884-1920]. New York: Peter Lang, 1992.

Eckert, Georg (ed.). *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel mit Karl Marx und Friedrich Engels* [Wilhelm Liebknecht Karl Marx ve Friedrich Engels ile Yazışmalar]. Lahey: Monitor, 1963.

Ellis, Havelock. "Havelock Ellis on Eleanor Marx [Havelock Ellis ile Eleanor Marx Üzerine]." *Adelphi*. Londra: September/October 1935.

My Life: Autobiography of Havelock Ellis [Yaşamım: Havelock Ellis Otobiyografisi]. Boston: Houghton Mifflin, 1939.

Engels, Friedrich. *The Condition of the Working Class in England*. Oxford: Oxford University Press, 1999 [İngiltere'de Emekçi Sınıfın/Sınıfların Durumu adlarıyla, farklı yayınevleri].

The Fourteenth of March 1883: Friedrich Engels on the Death of Karl Marx [14 Mart 1883: Friedrich Engels'ten Karl Marx'ın Ölümü Üzerine]. Londra: Martin Lawrence, 1933.

Engels, Friedrich, Paul Lafargue ve Laura Lafargue. *Correspondence* [Yazışmalar]. 3 Cilt. Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1959-1960.

Evans, R. J. W. ve Hartmut Pogge von Strandmann (ed.). *The Revolutions in Europe, 1848-49: From Reform to Reaction* [Avrupa'da Devrimler, 1848-49: Reformdan Karşıdevrime]. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Fejto, Francois (ed.). *The Opening of an Era: 1848* [Bir Devrin Başlangıcı: 1848]. New York: University Library, Grosset & Dunlap, 1973.

Flanders, Judith. *The Victorian House* [Viktorya Dönemi Evleri]. Londra: HarperPerennial, 2003.

Flaubert, Gustave. *Madame Bovary: Provincial Manners*, çev. Eleanor Marx Aveling. Londra: Vizetelly, 1886 [*Madam Bovary* adıyla, farklı yayınevleri].

Flourens, Gustave. *Ce Qui Est Possible* [Elden Gelen]. Paris: Garnier Frères, 1864.

Fomičev, Valerij. "Helene Demuth Without Brethren [Kimsesiz Helene Demuth]." *Motherland*. Moskova: 9 Ağustos 1992, s. 970-972.

Frow, Edmund ve Ruth Frow. *Frederick Engels in Manchester* [Friedrich Engels Manchester'da]. Manchester: Working Class Movement Library, 1995.

Gildea, Robert. *The Third Republic from 1870-1914* [1870-1914 Arası Üçüncü Cumhuriyet]. Londra & New York: Longman Group, 1988.

Gilman, S. L. "Karl Marx and the Secret Language of Jews [Karl Marx ve Yahudilerin Gizli Dili]." Cilt 5, *Marx's Life and Theoretical Development* [Marx'ın Yaşamı ve Kuramsal Gelişimi]. Londra: Routledge, 1999.

Giroud, Francoise. *Jenny Marx, ou la femme du diable* [Jenny Marx, veya İblis'in Karısı]. Paris: Robert Laffont, 1992.

Glasier, J. Bruce. *William Morris and the Early Days of the Socialist Movement* [William Morris ve Sosyalist Hareketin İlk Günleri]. Londra: Thoemmes Press, 1994.

Goethe, Johann Wolfgang von. *The Sorrows of Young Werther*. New York: Modern Library, 2005 [*Genç Werther'in Acıları* adıyla, farklı yayınevleri].

Halliday, Stephen. *The Great Filth: The War Against Disease in Victorian England*. Stroud, BK: Sutton, 2007.

Hamerow, Theodore S. *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815-1871* [Restorasyon, Devrim, Karşıdevrim: Almanya'da Ekonomi ve Politika, 1815-1871]. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1972.

Hammen, Oscar J. *The Red 48ers: Karl Marx and Friedrich Engels* [Kızıl 48'liler: Karl Marx ve Friedrich Engels]. New York: Charles Scribner's Sons, 1969.

Healey, Edna. *Wives of Fame: Mary Livingstone, Jenny Marx, Emma Darwin* [Ünlü Erkeklerin Eşleri: Mary Livingstone, Jenny Marx, Emma Darwin]. Londra: Sidgwick & Jackson, 1986.

Hobsbawm, Eric. *The Age of Capital, 1848-1875*. Londra: Abacus, 2004 [*Sermaye Çağı, 1848-1875*, çev. Mustafa Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, İlk Basım 1998].

The Age of Revolution, 1789-1848. Londra: Abacus, 2005 [*Devrim Çağı, 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, İlk Basım 1998].

Revolutionaries. Londra: Abacus, 2007 [*Devrimciler*, çev. Hatice Pınar Şenoğuz, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006].

Hoffmann, Leni (ed.). *Mohr und General: Erinnerungen an Marx und Engels* [Magripli ile General: Marx ve Engels'in Hatıraları]. Berlin: Dietz, 1983.

Horn, Pamela. *Pleasures & Pastimes in Victorian Britain* [Viktorya Britanyası'nda Eğlence ve Hobiler]. Stroud, BK: Sutton Publishing, 1999.

Horne, Alistair. *The Terrible Year: The Paris Commune, 1871* [Korkunç Yıl: Paris Komünü, 1871]. Londra: Phoenix, 2004.

Hudson, Derek. *Munby, Man of Two Worlds: The Life and Diaries of Arthur J. Munby, 1828-1920* [Munby, İki Dünyanın İnsanı: Arthur J. Munby'nin Yaşamı ve Günlükleri, 1828-1920]. Boston: Gambit, 1972.

Hulse, James, W. *Revolutionists in London: A Study of Five Unorthodox Socialists* [Londra'daki Devrimciler: Alışılmışın Dışında Beş Sosyalist Üzerine Bir Çalışma]. Oxford: Oxford University Press, 1970.

Hunt, Tristram. *The Frock-Coated Communist: The Revolutionary Life of Friedrich Engels* [Fraklı Komünist: Friedrich Engels'in Devrimci Yaşamı]. Londra: Allen Lane, Penguin, 2009.

Jenkins, Mick. *Frederick Engels in Manchester* [Friedrich Engels Manchester'da]. Manchester: Lancashire & Cheshire Communist Party, 1951.

Jones, Peter. *The 1848 Revolutions* [1848 Devrimleri]. Londra & New York: Longman Group, 1992.

Kapp, Yvonne. *Eleanor Marx*. Cilt 1. New York: Pantheon, 1972.

Eleanor Marx. Cilt 2. New York: Pantheon, 1976.

Kenafick, K. J. *Michael Bakunin and Karl Marx* [Michael Bakunin ve Karl Marx]. Melbourne, Avustralya: A. Maller, Excelsior, 1948.

Kisch, Egon Erwin. *Karl Marx in Karlsbad* [Karl Marx Karlsbad'da]. Berlin: Aufbau, 1953.

Kolakowski, Leszek. *Main Currents of Marxism* [Marksizmin Ana Akımları]. Cilt 1, *The Founders* [Kurucular]. Oxford: Oxford University Press, 1978.

Krosigk, Lutz Graf Schwerin von. *Jenny Marx: Liebe und Leid im Schatten von Karl Marx* [Jenny Marx: Karl Marx'ın Gölgesinde Aşk ve Istırap]. Wuppertal: Verlag Fr. Staats, 1975.

Lafargue, Paul. *Karl Marx*. New York: Labor News, 1947.

The Right to Be Lazy. Chicago: Charles H. Kerr, 1989 [*Tembellik Hakkı* adıyla, farklı yayınevleri].

Lanjalley, Paul ve Paul Corriez. *Histoire de la Révolution du 18 Mars* [18 Mart Devrimi'nin Tarihi]. Boston: Adamant Media, 2006.

Laurence, A. E. ve A. N. Insole. *Prometheus Bound: Karl Marx on the Isle of Wight* [Zincire Vurulmuş Prometheus: Karl Marx Wight Adası'nda]. Isle of Wight, BK: Crossprint, 1981.

Lea, F. A. *Shelley and the Romantic Revolution* [Shelley ve Romantik Devrim]. Londra: Routledge, 1945.

Lenin, Vladimir. *Collected Works* [Toplu Eserler], Cilt 17. Moskova: Progress Publishers, 1974.

Liebknecht, Wilhelm. *Karl Marx: Biographical Memoirs* [Karl Marx: Biyografik Anılar]. Londra: Journeyman Press, 1975.

Lissagaray, Prosper. *History of the Commune of 1871*, çev. Eleanor Marx Aveling. Londra: Reeves & Turner, 1886 [*1871 Paris Komünü Tarihi*, çev. Şule Ünsaldı, İstanbul: Nota Bene Yayınları, İlk Basım 2015].

Longuet, Robert-Jean. *Karl Marx: Mon Arrière-Grand-Père*. Paris: Editions Stock, 1977 [*Büyük Dedem Karl Marx*, çev. Renan Akman, İstanbul: Yordam Kitap, İlk Basım 2012].

Macdonnell, John. "Karl Marx and German Socialism [Karl Marx ve Alman Sosyalizmi]." *Fortnightly Review*, Londra, 1 Mart 1875.

Mace, Jacques. *Paul et Laura Lafargue: Du droit à la paresse au droit de choisir sa mort* [Paul ve Laura Lafargue: Tembellik Hakkından Ölümü Seçme Hakkına]. Paris: L'Harmattan, 2001.

Maenchen-Helfen, J. Otto ve B. I. Nicolaievsky. *Karl und Jenny Marx: Ein Lebensweg* [Karl ve Jenny Marx: Hayat Yolu]. Berlin: Verlag der Bucherkreis, 1933.

Marx, Karl. *Value, Price and Profit*, ed. Eleanor Marx Aveling. Londra: Swan Sonnenschein, 1898 [*Ücretli Emek ve Sermaye Ücret, Fiyat ve Kâr* adıyla, farklı yayınevleri].

Marx, Karl ve Friedrich Engels. *The Cologne Communist Trial*. New York: International Publishers, Lawrence & Wishart, 1971 [*Köln (Komünistler) Davası Üzerine Açıklamalar* ve *Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat* adlarıyla, farklı yayınevleri].

Letters to Americans, 1848-1895 [Amerikalılara Mektuplar, 1848-1895]. New York: International Publishers, 1953.

Marx, Karl, Jenny Marx ve Friedrich Engels. *Lettres à Kugelmann* [Kugelmann'a Mektuplar]. Paris: Editions Social, 1971.

Mayer, Gustav. *Friedrich Engels: A Biography* [Friedrich Engels: Bir Yaşamöyküsü]. New York: Alfred A. Knopf, 1936.

"Letters of Karl Marx to Karl Blind [Karl Marx'tan Karl Blind'e Mektuplar]" *International Review for Social History*, Sayı 4 (1939): s. 154-155.

"Neue Beitrage zur Biographie von Karl Marx [Karl Marx'ın Biyografisine Katkı]." *Archiv für Geschichte des Sozialismus*, Sayı 10 (1922): s. 54-66.

Mayhew, Henry. *London Labour and the London Poor* [Londra'da Emek ve Yoksulluk]. Londra: Penguin, 1985.

McLellan, David. *Karl Marx: A Biography* [Karl Marx: Bir Yaşamöyküsü]. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

(ed.) *Karl Marx: Interviews & Recollections* [Karl Marx: Söyleşiler ve Hatıralar]. Londra: Macmillan, 1981.

Mehring, Franz. *Karl Marx: The Story of His Life* [Karl Marx: Hayatının Hikâyesi]. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.

Meier, Olga, Michèle Perrot ve Michel Trebitsch (ed.). *The Daughters of Karl Marx: Family Correspondence 1866-1898* [Karl Marx'ın Kızları: Aile Yazışmaları 1866-1898]. New York & London: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.

Miliband, Ralph ve John Saville (ed.). *The Socialist Register*. Londra: Merlin Press, 1976.

Morgan, Kenneth. *The Birth of Industrial Britain: Social Change 1750-1850* [Sanayi İngilteresi'nin Doğuşu: Toplumsal Değişim 1750-1850]. Harlow, BK: Pearson Longman, 2004.

Morris, May. *William Morris: Artist, Writer, Socialist* [William Morris: Sanatçı, Yazar, Sosyalist]. Cilt 2. Oxford, BK: Basil Blackwell, 1936.

Morton, Grenfell. *Home Rule and the Irish Question* [Özerk Yönetim ve İrlanda Sorunu]. Essex, BK: Longman Group, 1980.

Murger, Henry. *Bohemians of the Latin Quarter* [Latin Mahallesi'nin Bohemleri]. Charleston, SC: BiblioBazaar, 2007.

Nicolaievsky, Boris. "Toward a History of the Communist League, 1847-1852 [Komünist Birlik'in Tarihi, 1847-1852]." *International Review of Social History*, Cilt 1, pt. 2, 1956.

Nicolaievsky, Boris ve Otto Maenchen-Helfen. *Karl Marx: Man and Fighter* [Karl Marx: İnsan ve Savaşçı]. Philadelphia & Londra: J. B. Lippincott, 1936.

O'Boyle, Lenore. "The Democratic Left in Germany, 1848 [Almanya'da Demokratik Sol, 1848]." *Journal of Modern History*, Cilt 33, Sayı 4 (1961): s. 379-380.

"The Problem of an Excess of Educated Men in Western Europe, 1800-1850 [Batı Avrupa'da Eğitimli İnsan Fazlalığı Sorunu, 1800-1850]." *Journal of Modern History*, Cilt 42, Sayı 4 (Aralık 1970): s. 476-477.

O'Donovan Rossa, Jeremiah. *My Years in English Jails: The Brutal Facts* [İngiliz Hapishanelerindeki Yıllarım: Acı Gerçekler]. Tralee, İrlanda: Anvil Books, 1967.

Offord, Derek. *Nineteenth-Century Russia: Opposition to Autocracy* [19. Yüzyıl Rusyası: Otokrasiye Muhalefet]. Essex, BK: Longman, 1999.

Olsen, Donald J. *The Growth of Victorian London* [Viktorya Dönemi'nde Londra'nın Gelişimi]. Londra: Peregrine Books, 1979.

Omura, Izumi, Valerij Fomičev, Rolf Hecker ve Shun-ichi Kubo (ed.). *Familie Marx privat: Die Foto- und Fragebogen-Alben von Marx' Töchtern Laura und Jenny* [Marx Ailesi: Marx'ın Kızları Laura ve Jenny'nin Fotoğraf Albümleri ve Anket Defterleri]. Berlin: Akademie, 2005.

O'Neill, Gilda. *The Good Old Days: Poverty, Crime and Terror in Victorian London* [Eski Güzel Günler: Viktorya Dönemi Londrası'nda Yoksulluk, Suç ve Terör]. Londra: Penguin, 2007.

Ozment, Steven. *A Mighty Fortress: A New History of the German People* [Güçlü Kale: Alman Halkının Yeni Bir Tarihi]. Londra: Granta, 2006.

Padover, Saul K. *Karl Marx: An Intimate Biography* [Karl Marx: Samimi Bir Biyografi]. New York: New American Library, 1980.

Pawel, Ernst. *The Poet Dying: Heinrich Heine's Last Years in Paris* [Şairin Ölümü: Heinrich Heine'nin Paris'teki Son Yılları]. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1995.

Payne, Howard ve Henry Grosshans. "The Exiled Revolutionaries and the French Political Police in the 1850s [Sürgündeki Devrimciler ve 1850'lerde Fransız Siyasi Polisi]." *American Historical Review*, Cilt 68, Sayı 4 (Temmuz 1963): s. 945-973.

Payne, Robert. *Marx: A Biography* [Marx: Bir Biyografi]. New York: Simon & Schuster, 1968.

(ed.) *The Unknown Karl Marx* [Bilinmeyen Karl Marx]. New York: New York University Press, 1971.

Peters, H. F. *Red Jenny: A Life with Karl Marx* [Kızıl Jenny: Karl Marx'la Bir Ömür]. New York: St. Martin's, 1986.

Pike, E. Royston. *"Hard Times": Human Documents of the Industrial Revolution* ["Zor Zamanlar": Sanayi Devrimi'nden İnsan Manzaraları]. New York & Washington: Frederick A. Praeger, 1966.

Plehanov, Georgi. *Anarchism and Socialism*. Londra: Twentieth Century Press, 1906 [*Anarşizm ve Sosyalizm*, çev. Gaye Topuz, İstanbul: Alter Yayıncılık, İlk Basım 2015].

Pool, Daniel. *What Jane Austen Ate and Charles Dickens Knew: From Fox Hunting to Whist-The Facts of Daily Life in Nineteenth-Century England* [Jane Austen'ın Yedikleri, Charles Dickens'ın Bildikleri: Tilki Avından İskambil Oyununa-19. Yüzyıl İngilteresi'nde Gündelik Yaşam Gerçekleri]. New York: Simon & Schuster, 1993.

Porter, Bernard. *The Refugee Question in Mid-Victorian Politics* [Viktorya Dönemi Ortalarında Siyasette Mülteci Sorunu]. Cambridge, Londra & New York: Cambridge University Press, 1979.

Preston, William C. *The Bitter Cry of Outcast London* [Kimsesiz Londra'nın Acı Çığlığı]. Bath, BK: Cedric Chivers, 1969.

Prolès, Charles. *Les hommes de la révolution de 1871: Gustave Flourens, Insurrection Crétois, 1867-1868, Siège de Paris 1870-71* [1871 Devrimi Adamları: Gustave Flourens, Girit İsyanı 1867-1868, Paris Kuşatması 1870-71]. Paris: Chamuel, 1898.

Raddatz, Fritz J. *Karl Marx: A Political Biography* [Karl Marx: Bir Siyasi Biyografi]. Boston & Toronto: Little, Brown, 1978.

Reetz, Jurgen (ed.). *Vier Briefe von Jenny Marx aus den Jahren, 1856-1860* [1856-1860 Yılları Arasında Jenny Marx'ın Dört Mektubu]. Trier, Almanya: Karl-Marx-Haus, 1970.

Reminiscences of Marx and Engels [Marx ve Engels'in Anıları]. Moskova: Foreign Language Publishing House, 1970.

Rive, Michael (ed.). *Olive Schreiner Letters, Volume 1, 1871-1899* [Olive Schreiner'ın Mektupları, Cilt 1, 1871-1899]. Cilt 1, Oxford: Oxford University Press, 1988.

Roberts, J. M. *A History of Europe* [Bir Avrupa Tarihi]. New York: Penguin, 1997.

Robertson, Priscilla. "Students on the Barricades: Germany and Austria, 1848 [Barikatlardaki Öğrenciler: Almanya ve Avusturya, 1848]." *Political Science Quarterly*, Cilt 84, Sayı 2 (Haziran 1969): s. 375-376.

Rose, Paul. *The Manchester Martyrs: The Story of a Fenian Tragedy* [Manchester Şehitleri: Bir Fenian Trajedisinin Hikâyesi]. Londra: Lawrence & Wishart, 1970.

Royle, Edward. *Radical Politics, 1790-1900: Religion and Unbelief* [Radikal Siyaset 1790-1900: Din ve İnançsızlık]. Londra: Longman Group, 1971.

Salt, Henry S. *Company I Have Kept* [Yanımdakiler]. Londra: George Allen & Unwin, 1930.

Schiller, Friedrich von. *The Robbers*. Londra: Dodo Press, tarihsiz; ilk basım 1781 [*Haydutlar* adıyla, farklı yayınevleri].

Schroder, Wolfgang (ed.). *Sie können sich denken, wie mir oft zu Muthe war: Jenny Marx in Briefen an eine vertraute Freundin* [Nasıl Hissettiğimi Anlıyor musun? Jenny Marx'tan Güvendiği Bir Dostuna Mektuplar]. Leipzig: Verlag fur die Frau, 1989.

Schurz, Carl. *The Reminiscences of Carl Schurz. Volume 1, 1829-1852* [Carl Schurz'un Anıları, Cilt 1, 1829-1852]. Boston: Adamant Media, 2006.

Seigel, Jerrold. *Marx's Fate: The Shape of a Life* [Marx'ın Kaderi: Bir Yaşam Biçimi]. University Park: Pennsylvania State University Press, 1993.

Shakespeare, William. *King Lear*. Londra: Penguin, 2005 [*Kral Lear* adıyla, farklı yayınevleri].

Richard III. Londra: Penguin, 2005 [*III. Richard* adıyla, farklı yayınevleri].

Shaw, George Bernard. *The Doctor's Dilemma* [Doktorun İkilemi (oyun)]. Teddington, BK: Echo Library, 2006.

Sheasby, Walt Contreras. "Marx at Karlsbad [Marx Karlsbad'da]." *Capitalism Nature Socialism* [Kapitalizm Doğa Sosyalizm], Cilt 12, Sayı 3 (Eylül 2001): s. 91-97.

Shelley, Percy Bysshe, *The Daemon of the World and Peter Bell the Third* [Dünyanın İblisi ve Üçüncü Peter Bell]. Londra: Dodo Press, tarihsiz.

The Mask of Anarchy. Londra: Reeves & Turner, 1887; New York: AMS Press, 1975 [*Anarşinin Maskesi*, çev. Volkan Hacıoğlu, İstanbul: Şiirden Yayınları, 2010).

Prometheus Unbound [Zincire Vurulmuş Prometheus]. Los Angeles: Black Box Press, 2007.

Sheppard, Francis. *London 1808-1870: The Infernal Wen* [Londra 1808-1870: Cehennemî Metropol]. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1971.

Smethurst, John, Edmund Frow ve Ruth Frow. "Frederick Engels and the English Working Class Movement in Manchester, 1842-1844 [Friedrich Engels ve Manchester'da İngiliz İşçi Sınıfı Hareketi, 1842-1844." *Marxism Today*, Kasım 1970, s. 340-341.

Smith, Warren Sylvester. *The London Heretics, 1870-1914* [Londra'nın Kâfirleri, 1870-1914]. Londra: Constable, 1967.

Smith, W. H. C. *Second Empire and Commune: France 1848-1871* [İkinci İmparatorluk ve Komün: Fransa 1848-1871]. Londra & New York: Longman Group, 1985.

Somerhausen, Luc. *L'Humanisme Agissant de Karl Marx* [Karl Marx'ın Etkin Hümanizmi]. Paris: Richard-Masse, 1946.

Sperber, Jonathan (ed.). *Germany, 1800-1870* [Almanya, 1800-1870]. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Staël, Germaine de. *Delphine*. De Kalb: Northern Illinois University Press, 1995.

Stearns, Peter. *1848: The Revolutionary Tide in Europe* [1848: Avrupa'da Devrimci Gelgitler]. New York: Norton, 1974.

Stepanova, Yelena. *Frederick Engels* [Friedrich Engels]. Moskova: Foreign Language Publishing House, 1958.

Stewart, William. *J. Keir Hardie: A Biography* [J. Keir Hardie: Bir Yaşamöyküsü]. Londra: Independent Labour Party, 1921.

Taylor, A. J. P. *The Struggle for Mastery of Europe, 1848-1918* [Avrupa'ya Hükmetme Mücadelesi, 1848-1918]. Oxford: Oxford University Press, 1971.

Thomas, Edith. *The Women Incendiaries* [Kadın Kundakçılar]. Chicago: Haymarket Books, 2007.

Thompson, E. P. *The Making of the English Working Class*. New York: Vintage, 1966 [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, İlk Basım 2004]

Thomson, David. *Democracy in France Since 1870* [1870'ten Bu Yana Fransa'da Demokrasi]. Londra, Oxford & New York: Oxford University Press, 1969.

Thorne, Will. *My Life's Battles* [Hayatımın Kavgaları]. Londra: George Newnes, 1925.

Tocqueville, Alexis de. *The Recollections of Alexis de Tocqueville* [Alexis de Tocqueville'in Hatıraları]. New York: Meridian Books, 1959.

Tsuzuki, Chushichi. *The Life of Eleanor Marx, 1855-1898: A Socialist Tragedy* [Eleanor Marx'ın Hayatı, 1855-1898: Bir Sosyalist Trajedi]. Oxford: Clarendon Press, 1967.

Washburne, E. B. *Recollections of a Minister to France* [Fransa'da Bir Diplomatın Hatıraları], *Bölüm I.* New York: Charles Scribner's Sons, 1887.

Webb, Beatrice. *My Apprenticeship* [Çıraklığım]. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Weissweiler, Eva. *Tussy Marx: Das Drama der Vatertochter Eine Biographie* [Tussy Marx: Babasının Kızının Dramı Bir Yaşamöyküsü]. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2002.

Wetzel, David. *A Duel of Giants: Bismarck, Napoleon III and the Origins of the Franco-Prussian War* [Devler Düellosu: Bismarck, III. Napoléon ve Fransa-Prusya Savaşı'nın Kökeni]. Madison: University of Wisconsin Press, 2001.

Wheen, Francis. *Karl Marx: A Life* [Karl Marx: Bir Hayat]. New York & Londra: Norton, 1999.

Marx's Das Kapital: A Biography [Marx'ın *Kapital*'i: Bir Biyografi]. Londra: Atlantic Books, 2006.

Whitridge, Arnold. *Men in Crisis: The Revolutions of 1848* [Krizdeki Adamlar: 1848 Devrimi]. New York: Charles Scribner's Sons, 1949.

Williamson, D. G. *Bismarck and Germany, 1862-1890* [Bismarck ve Almanya, 1862-1890]. Londra & New York: Longman Group, 1986.

Wilson, A. N. *The Victorians* [Viktorya Dönemi İnsanları]. Londra: Arrow Books, 2003.

Winder, Robert. *Bloody Foreigners: The Story of Immigration to Britain* [Lanet Olası Yabancılar: İngiltere'ye Göçün Hikâyesi]. Londra: Abacus, 2005.

Wright, D. G. *Democracy and Reform, 1815-1885* [Demokrasi ve Reform: 1815-1885]. Essex, BK: Longman Group, 1970.

Revolution and Terror in France, 1789-1795 [Fransa'da Devrim ve Terör, 1789-1795]. Essex, BK: Longman Group, 1974.

Zola, Émile. *Germinal.* Londra: Penguin, 2004 [*Germinal*, çev. Hamdi Varoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, İlk Basım 2014).

Dizin

A. Williams (müstear ad) (Karl Marx) 31, 486
Adiller Birliği 18, 22, 23, 31, 34, 39, 40, 111, 139, 148, 154, 156, 158
Adler, Victor 17, 649, 661, 665
Ailenin Kökeni 613, 686
Albert (Prens) 17, 30, 38, 194, 197, 265, 279, 366
Aleksandr II (Rus çarı) 17, 25, 33, 42, 318, 350, 383, 560, 565, 625, 636
Aleksandr III (Rus çarı) 36, 625, 667
Allgemeine Zeitung'a *Karşı Davam* 348
Alman İdeolojisi 145, 146, 151, 152, 154
Alman İşçileri Derneği 28, 40, 42, 44, 159, 164, 188, 384, 387, 465, 475, 541
Alman İşçileri Eğitim Derneği 31, 39, 41, 139, 234, 247, 254, 342, 385
Alman İşçi Partisi'nin Programı Üzerine Kenar Notları 542
Alman Konfederasyonu 19, 34, 40, 62, 81, 82, 86, 105, 184, 215, 476
Alman Lejyonu 187
Alman mülteci (ler) 33, 34, 40, 111, 128, 252, 299
Almanya 18, 19, 22, 24-29, 37-42, 44-46, 59, 62, 66, 67, 70, 74, 81, 82, 89, 93, 94, 102-105, 113, 118-124, 129, 131, 139, 140, 143, 144, 146, 149-152, 158, 161, 184-192, 196, 197, 202, 203, 205, 215, 216, 219, 234, 236, 238, 240, 242, 254, 262, 274, 278, 280, 281, 289, 299, 301, 307, 340, 341, 344, 345, 347-349, 355, 362, 364, 373-375, 383, 384, 387, 388, 396, 398, 407, 411, 417, 420, 432, 442, 445, 448, 451, 462, 464-466, 468, 472, 473, 475, 479, 483, 517, 518, 528, 530, 534, 536, 539, 541-543, 551, 553, 554, 560, 561, 570, 606, 607, 611, 618, 620, 626, 634, 642, 643, 646, 648, 649, 653, 654, 657-659, 663, 669, 672, 689, 695, 697, 699, 701, 703-706
Almanya Sosyal Demokrat Partisi 38, 44, 542
Almanya Sosyalist İşçi Partisi 44, 541, 551, 560
Amentü (Komünist), 158, 162, 168, 292
Amerikan İç Savaşı 21, 27, 37, 367, 371, 434
anarşist 17, 19, 32, 195, 264, 389, 504, 519, 523, 551
Anarşizm ve Sosyalizm 666, 704
anayasa 61, 62, 82, 110, 173, 185, 196, 212, 215, 459, 541, 685
Anneke, Fritz 17, 191, 203, 213
Annenkov, Pavel 17, 102, 107, 117, 133, 134, 148, 149, 152, 153, 154, 160, 161, 698
Anti-Dühring 22, 547, 548, 660
Appianus 17, 359
Argenteuil 22, 562, 564, 566, 569, 572, 575, 577, 578, 580-583, 593, 596
aristokrasi 59, 224, 406
Aristoteles 73, 556
artık değer 425, 426, 605
Artık Değer Teorileri 27
artık emek 425
ateşkes 186
Augsburg Allgemeine Zeitung (gazete) 347, 348
Aveling, Edward 17, 19, 21, 24, 28, 30, 32, 34, 45, 107, 126, 181, 279, 365, 462, 591, 600, 601, 602, 604, 607-612, 615, 616, 618, 620-625, 628-639, 642, 644-646, 649, 650, 655, 656, 658-660, 662-667, 670-684, 697, 698, 701, 702
Avrupa Demokrasisi Merkez Komitesi 279
Avusturya 17, 20, 23, 27, 28, 31, 62, 82, 172, 185, 210, 278, 317, 341, 347, 389, 407, 408, 516, 530, 695, 699, 704

Baden (ayaklanması, isyanı), 17, 27, 31, 35, 36, 38, 219, 225, 236, 237, 242, 250, 294
Bağımsız İşçi Partisi 20, 25, 30, 45, 657- 659, 667
bağımsızlık (savaşı) (hareketi) 21, 27, 63, 391
Bakunin, Mihail 17, 22, 26, 30, 32, 36, 68, 102, 104, 107, 109, 110, 114, 115, 117, 124, 125, 141, 160, 163, 183, 188, 190, 216, 217, 220, 264, 389, 390, 399, 446, 476, 504, 505, 512-523, 533, 535, 536, 699, 702
Balzac, Honoré de, 18, 47, 68, 133, 300, 417, 430, 596, 699
Bangya, János 18, 287, 288, 289, 294
Barbès, Armand 18, 39, 117, 183
Barış ve Özgürlük Birliği 445
Barikatların Ardında Mayıs'ın Sekiz Günü 511
Barrett, Michael 18, 440
Barthélemy, Emmanuel 18, 252, 253, 308, 309
Batı Bölgesi (Londra) 22, 231-233, 325, 571, 615, 631, 635, 660, 672, 675, 700
Baudelaire, Charles 18, 393

Bauer, Bruno 18, 76, 80, 82, 84, 89, 95, 123, 188, 239
Bauer, Edgar 306
Bauer, Heinrich 139, 236, 242
Bauer, Ludwig 239
Bax, Ernest Belfort 18, 561, 571, 572, 604, 611, 612, 624, 625, 699
Bazalgette, Joseph 18, 54
Bebel, August 18, 42, 44, 249, 280, 465, 472, 536, 541, 542, 560, 568, 617, 642, 658, 661-665,684
Becker, Hermann 18, 19, 276, 291, 293, 536
Becker, Johann 601
Belçika 22, 29, 40, 62, 74, 125, 127-129, 140, 144, 147, 152, 155-157, 161, 165, 166, 175-178, 242, 253, 402, 403, 420, 450, 460, 501, 502, 514, 546, 606, 642
Belçika İşçi Partisi 22
Berlin 18-22, 26, 34, 39, 40, 42, 50, 67-83, 86, 89, 90-94, 96, 101, 102, 104, 109, 116, 117, 121, 144, 147, 158, 180, 186, 187, 189-191, 195, 197, 198, 202, 204, 205, 211, 215, 216, 219, 226, 227, 234, 242, 244, 245, 246, 262, 279, 280, 283, 287, 288, 292-294, 333, 334, 338, 341, 342, 348-350, 352, 354, 359-364, 368, 369, 392, 396, 407, 427, 430, 431, 458, 464, 466, 476, 479, 489, 492, 503, 506, 514, 531, 533-537, 596, 634, 650, 658, 697, 699-703
Berlin, Isaiah 68, 244, 427
Berlin Üniversitesi 22, 26, 71, 73, 74, 82
Bernays, F. C. 19, 104, 114, 117, 123, 124, 157
Bernstein, Eduard 19, 27, 46, 280, 379, 552, 560, 561, 568, 572, 584, 612, 636, 637, 642-644, 646, 647, 659, 663, 670, 672, 674, 680-684, 699
Besant, Annie 19, 443, 601, 612, 699
bilimsel sosyalizm 547, 657
Birinci Dünya Savaşı 26, 38
Birinci Uluslararası İşçi Birliği (Birinci Enternasyonal) 19, 28, 29, 34, 42, 44, 45, 403, 626, 627
Birleşik Almanya 197
Birleşik Devletler (Amerika) 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 29, 32, 33, 35, 37, 38, 45, 52, 99, 131, 143, 147, 175, 197, 214, 238, 278, 301, 323, 330, 366-368, 371, 383, 387, 391, 392, 395, 399, 521, 553, 568, 591, 606, 621, 623, 641, 656
Birleşik İşçi Partisi (ABD) 24, 622
Birlik ordusu 37, 38, 367, 389
Bir Uyarı 347, 637
Biskamp, Elard 19, 342, 343, 345, 347
Bismarck, Otto Eduard Leopold von 19, 21, 23, 33, 38, 44, 386, 399, 407, 408, 413, 416, 417, 464, 470, 472-476, 480, 482, 485, 536, 551, 561, 570, 572, 625, 643, 647, 706
Black, Clementina 19, 575, 699, 705
Blanc, Jean Joseph Louis, 19, 109, 110, 117, 194, 195, 201, 271, 273, 445, 470, 489
Blanqui, Louis Auguste 18, 19, 39, 41, 117, 195, 252, 392, 402, 439, 448, 449, 470, 478
Blind, Karl 19, 21, 231, 236, 246, 248, 299, 307, 347, 348, 407, 413, 703
Blos, Wilhelm 19, 534
Bomba Kral 23
Bonaparte, Pierre Napoléon (prens), 20, 32, 221, 285, 347, 447, 454, 456, 465, 484, 697
Bordeaux 28, 393, 411, 418, 419, 467, 468, 471, 472, 477, 482, 483, 486, 489, 490, 492, 494, 496
Born, Stephan 20, 131, 159, 166, 171, 175, 176, 178, 180, 189, 208, 277
Bornstedt, Adalbert von 20, 114
borsa 173, 266, 502, 662
boykot (savaş) 633, 682
Börnstein, Heinrich 20, 114
Brandenburg, Friedrich Wilhelm von 20, 211, 215
Britanya Bağımsız İşçi Partisi 20
Britanya Müzesi Okuma Salonu 33, 41, 247, 263, 270, 316, 330, 371, 374, 392, 432, 518, 555, 600, 602, 605, 610, 659, 694, 700
Britanya Parlamentosu 20, 22, 25, 30, 33, 36, 45
Britanya Sosyalist Partisi 18
Browning, Robert 24, 546, 580, 581
Browning Topluluğu 580
Bruno Bauer 76, 80, 82, 84, 89, 95, 123
Brüksel 20, 24-28, 36-40, 125, 127-131, 136, 140, 141, 143, 144, 147, 148, 151-155, 157-160, 164-167, 171, 175-180, 184, 188, 192, 206, 218, 224, 225, 259, 260, 272, 276, 350, 378, 390, 396, 446, 456, 458, 541, 547, 571, 650, 656, 657
Bund (bkz. Alman Konfederasyonu) 40, 62, 73, 86, 184, 192, 215, 216, 340 burjuvazi 62, 81, 108, 110, 167, 168, 191, 196, 206, 224, 234, 412, 514
Burns, John 20, 45, 121, 136, 141, 150, 165, 268, 288, 386, 417, 435, 444, 451, 461, 502, 544, 588, 600, 638, 639, 646, 647, 657
Burns, Mary 20, 121, 136, 141, 150, 165, 268, 461
Burns, Lydia 20
Buzenval (katliamı) 36, 474, 477
Bühring, Karl Johann 20, 360
Bürgers, Heinrich 20, 125, 191, 206, 276, 293
Büyük Britanya 17, 36, 612, 638, 657, 684, 700
büyük burjuvazi 110, 234

Camberwell 307, 316, 318, 319
Camphausen, Ludolf 20, 86, 195, 196, 198
Cavaignac, Louis-Eugène 20, 201, 206, 207, 222

cenaze 78, 89, 255, 287, 310, 378, 436, 455, 481, 596, 632, 670, 689
Cervantes, Miguel de 20, 300
Champion, Henry Hyde 20, 658
Chetham (Kütüphanesi) 136, 141
Chicago 43, 488, 489, 492, 514, 621, 622, 625, 632, 634, 698, 702, 705
Clemenceau, George Eugène Benjamin 21, 393, 399, 557, 559, 566, 579, 690
Clemens von Metternich (şansölye) 23, 82
Cluss, Adolf 21, 290, 294
Cohen, Ferdinand 21, 299, 407, 413
Collison, William 21, 647, 677, 683, 700
Cooper, James Fenimore 21, 300
Crosse, Arthur Wilson 21, 676, 680, 684
Culine, Hippolyte 21, 651
cumhuriyet 24, 43, 70, 110, 184, 187, 455, 644
Cuno, Theodor 21, 621
Çartist 25, 27, 140, 168
Çartizm 140
Çernişevski, Nikolay 20, 384

Daily News 305, 458, 652
Daily Telegraph 349, 458, 481, 491, 698
Dale, George Edgar 21, 682
Dana, Charles 21, 41, 278, 330, 331
Daniels, Amalie 21, 192, 218, 260, 276, 279, 291, 293, 294, 318
Daniels, Roland 21, 192, 218, 260, 276, 279, 294, 318
Danielson, Nikolay 21, 42, 442, 518, 519, 535, 553, 564, 574, 615, 662, 666, 667
Danimarka 205, 516
Dante, Alighieri 21, 65, 300, 634
Darasz, Albert 279
darbe 176, 205, 214, 222, 282, 283, 344, 521, 594, 619
Darwin, Charles 21, 54, 346, 347, 595, 600, 701
Das Volk 19, 41, 342, 343, 344, 345, 347
Deasy, Michael 21, 434, 435, 451
Defoe, Daniel 22, 396
Değer, Fiyat ve Kâr 682
demokrasi 67, 83, 133, 192, 204, 366, 547
Demokratik Birlik 26, 40, 159, 160, 166, 175, 176, 188
Demokratik Federasyon 44, 568, 610
demokratik reformlar 81, 463
Demokritosçu ve Epikurosçu Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark 82
Demuth, Harry 22, 27, 49, 50, 52, 129, 134, 259, 261, 280, 588, 592, 637, 647, 648, 660, 665, 674, 683, 684, 688, 690, 701
Demuth, Henry Frederick Lewis "Freddy" (oğlu) 249(dipnot), 280, 660, 674, 683, 688, 690
Demuth, Helene "Lenchen" 22, 49, 50, 52, 129, 134, 249(dipnot), 259, 261, 280, 588, 592, 637, 647, 665, 674, 684, 690, 701
Deutsche-Brüsseler-Zeitung {Alman-Brüksel Gazetesi} 20
Deutsche-Französische Jahrbücher {Alman-Fransız Yıllığı} 39, 101
Deutsche Jahrbücher {Alman Yıllığı} 85
devrim 43, 54, 74, 81, 100, 105, 113, 136, 146, 150, 152, 153, 158, 164, 167, 169, 173, 191, 194, 202, 210, 223, 235, 251, 252, 254, 265, 273, 283, 285, 286, 292, 392, 414, 423, 445, 450, 456, 461, 465, 471, 520, 554, 582, 611, 614, 617, 619, 620, 653, 656
devrimci diktatörlük 46
Devrimcinin Amentüsü 519
Dickens, Charles 22, 54, 133, 246, 443, 704
Die Neue Zeit 682
Die Revolution 283
diktatör(lük) 46, 89, 201, 445
din 23, 38, 63, 64, 72, 82, 84, 85, 96, 113, 133, 265, 410, 489, 527, 595, 602
diplomat 187
diyalektik 25, 39, 74, 424
diyalektik maddeci 424
Dmitrieff Tomanovskaya, Elizabeth 22, 485
Dogberry Topluluğu 30, 34, 35, 555, 556, 565, 575
Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine 21, 346
Doğu Bölgesi (Londra) 261, 406, 454, 615, 619, 631, 635, 636, 638, 639, 657, 660, 664
Doktorun Açmazı (oyun) 624
Donelson, Andrew Jackson 22, 180, 187, 190, 198, 700
Don Kişot 20, 251, 346, 577
Dostoyevski, Fyodor 327, 535
Doucet, Ernest 22, 687, 688, 690
Dourlen, Gustave 22, 514, 564, 582
Dronke, Ernst 22, 189, 206, 289
Duncker, Franz Gustav, 22, 334, 336, 338, 341, 342, 343, 344, 390, 442
Dupont, Eugène 22, 412, 525
düello 71, 175, 253, 308
düğün 94, 95, 418, 437, 512
Dühring, Eugen 22, 547, 548, 660

Eccarius, Georg 22, 387
Eichmann, Franz August 23, 208, 214, 215
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı 22, 42, 338, 343, 350, 388, 417
"Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Ana Hatları" 122

Elberfeld (direnişi) 119, 217, 276, 364
Ellis, Henry Havelock 23, 28, 357, 601, 610, 611, 612, 617, 624, 625, 630, 637, 680, 695, 697, 700
Emeğin Kurtuluşu 33, 45, 615, 625
Emeğin Örgütlenmesi 109
emek 17, 30, 31, 51, 111, 112, 139, 169, 192, 202, 266, 353, 384, 420, 425, 427, 428, 430, 488, 622, 645
Engels, Friedrich "General" 17-25, 27-29, 31, 33-35, 38-41, 44-46, 49, 50, 52, 55, 56, 74, 78, 89, 96, 100, 101, 104, 116-124, 126, 129-142, 145-154, 155, 157-169, 173, 175-178, 181, 183, 184, 188-190, 192, 193, 197, 198, 202, 204-207, 212, 213, 215, 217-220, 223, 225, 226, 236-238, 240, 242, 244, 246, 248, 249(dipnot), 250-252, 254-256, 259, 261, 263, 267-290, 292-297, 301-306, 308-311, 315- 356, 358-362, 365, 367-379, 383, 385-387, 389, 390, 393-400, 405, 407-412, 414-421, 423, 429, 430, 432, 435-444, 446, 448-454, 458, 460-463, 466, 467, 471, 473, 475, 476, 483, 485, 490-492, 494, 495, 498, 501-513, 515, 517, 520-522, 524, 526-533, 536, 538, 540-548, 550-553, 555-561, 565, 566, 568-578, 581-583, 588, 591, 593-596, 599-615, 619-629, 631-639, 640-676, 681-683, 685, 686, 688, 689, 694, 697-705
Enternasyonal 18-24, 26, 28, 29, 32, 34, 35, 42-45, 387-390, 394, 395, 398, 400, 401, 403, 404, 406-408, 410, 421, 433, 435, 437, 445-447, 450, 456, 459, 460, 461, 465, 466, 468, 470, 471, 472, 479, 482, 483, 485, 488, 489, 497, 498, 501-506, 508, 512, 514, 516-523, 528, 530, 533, 535, 603, 621, 626-628, 641, 643, 653, 656-659, 672, 673, 688
Ermen, Gottfried 23, 121, 281, 329, 373, 386, 414, 442, 450, 452
Ermen & Engels 23, 121, 281, 329, 373, 386, 414, 450, 452
etnik 113, 393
Evening Standard 486, 489, 491, 492, 623, 625, 698
Evrensel Devrimci Komünistler Derneği 41
evrim 21
Ewerbeck, August Hermann 23, 111, 115

Fabian Topluluğu 34, 37, 44, 611, 633
Faust 73, 75, 299
Favre, Jules Gabriel Claude, 23, 475
fédéré(ler) 480, 501
felsefe 19, 60, 82, 84, 88, 160
Felsefenin Sefaleti 37, 153, 157
feminizm 183
Fenian (hareketi) 21, 27, 386, 434-437, 440, 441, 446, 451, 454, 457, 568, 588, 704
Ferdinand I (Avusturya imparatoru) 23
Feuerbach, Ludwig 23, 95, 96, 104, 135, 145, 430, 510
Feuerbach Üzerine Tezler 135, 145
Fichte, Johann Gottlieb 23, 27, 94, 442
Flaubert, Gustave 23, 30, 183, 618, 625, 701
Fleckles, Ferdinand 23, 544
Fleury, Charles 23, 274
Flocon, Ferdinand 23, 178, 184, 188, 194
Floquet, Charles 23, 654
Florencourt, Wilhelm von 23, 307, 311, 324-328
Flourens, Gustave 23, 456-463, 465, 469, 470, 472, 473, 474, 478, 480, 481, 491, 494, 508, 587, 593, 701, 704
Fortnightly Review 543, 702
Fourmies 21, 31, 650, 651
Fox, Peter 24, 406, 421, 704
France, Anatole 20, 24, 207, 295, 393, 583, 700, 705, 706
Frankfurter Zeitung und Handelsblatt 544
Fransa 1, 17-30, 32, 36-39, 41, 43, 45, 46, 60-62, 66, 74, 93, 104, 109, 110, 113, 114, 121, 124, 128, 134, 139, 140, 143, 144, 150, 153, 155, 157, 158, 161, 167, 171, 173-178, 180, 183, 185, 194, 196, 201, 202, 206, 219, 221, 222, 223, 226, 231, 237, 239, 242, 244, 252, 279, 282, 283, 289, 293, 294, 300, 316-318, 324, 331, 341, 347, 348, 371, 383, 384, 387, 393, 398, 399, 401, 403, 407, 418, 419, 433, 437, 438, 442, 447, 449, 455, 459-461, 464-476, 478, 481-488, 493, 496, 497, 501, 502, 504, 506-508, 510, 511, 520, 525, 539, 541, 542, 554, 556-559, 562-564, 566, 568-570, 573, 577, 579-581, 583, 585, 586, 589, 591, 593, 602, 604-607, 611, 618-620, 626, 627, 644, 646, 649, 650, 653-659, 667, 671, 678, 685, 686, 689, 695, 697, 699, 700, 705, 706
Fransa'da İç Savaş 43, 488, 506, 604, 697
"Fransa'da Sınıf Mücadeleleri" 239
Fransa-Prusya Savaşı 23, 26, 36-38, 466, 488, 706
"Fransa-Prusya Savaşı Üzerine Birinci Çağrı" 466
Fransız Devrimi 30, 61, 63, 99, 123, 174, 284, 627
Fransız İşçi Partisi 21, 25, 44
Fransız Sosyalist Partisi 687
Friedrich Wilhelm III (Prusya kralı) 24, 120
Friedrich Wilhelm IV (Prusya kralı) 24, 26, 31, 38, 81, 116, 184, 195, 212
Freiligrath, Ferdinand 24, 129, 207, 226, 227, 234, 255, 276, 278, 293, 325, 328, 337, 338, 348, 386
Freyberger, Ludwig 24, 27, 249(dipnot), 661-664, 667, 668, 674

Fröbel, Julius 24, 94, 96, 104, 106
Furnivall, Frederick James 24, 546, 568

Gambetta, Léon 24, 468, 472, 511
Garibaldi, Giuseppe 24, 445
geçici hükümet 46, 172, 174, 195, 474
Genç Almanya (hareketi) 62
Genç Hegelci(ler) 18, 23, 74, 76, 80, 82, 86, 109
Genç İtalya (hareketi) 31, 172
genel af 187, 191, 555, 654
Genel Alman İşçileri Derneği 28, 42, 44, 384, 387, 465, 475
Genel Konsey (Enternasyonal) 43, 400, 488, 489, 508, 515, 519, 521, 528
genel oy 110, 139, 183, 189, 194, 404
Gentry, Gertrude 24, 680, 682
George, Henry 21, 24, 25, 29, 32, 34, 35, 38, 41, 59, 86, 102, 104, 140, 141, 147, 168, 183, 232, 254, 269, 393, 525, 568, 600, 605, 622, 625, 633, 637, 678, 682, 691, 697, 704, 705, 706
Gerici On Yıl 274
Germinal 620, 706
Gigot, Charles Philippe 24, 39, 147, 150, 178, 179
Gladstone, William 24, 454, 457, 458, 473, 698
Goethe, Johann Wolfgang von 24, 63, 68, 299, 451, 509, 533, 701
Gotha 17, 29, 44, 542, 547
Gottschalk, Andreas 24, 191, 192, 196, 198, 203, 250
Grafton Sıraevleri 323-326, 330, 333, 357, 364, 368, 376-378, 541, 672 grev 387, 399, 446, 606, 620, 626, 627, 636, 638, 639, 651, 659, 664, 677
Grévy, François Jules Paul 25, 554
Guesde, Jules 25, 44, 581, 582, 602, 606, 620, 650, 652
Guizot, François Pierre Guillaume 25, 174
Gumpert, Eduard 25, 529, 530, 551

Halkların Baharı 172, 184
halkoylaması 459
Hamburg 26, 33, 41, 68, 120, 209, 216, 220, 238, 240, 410-412, 414, 416, 417, 422, 533, 534, 553, 694, 697
Hannover 28, 36, 414-416, 462, 698
Hansemann, David Justus 25, 86, 195
Hardie, James Keir 25, 45, 642, 647, 657, 658, 659, 665, 667, 689, 705
Harney, George Julian 25, 41, 140, 147, 150, 168, 206, 232, 254
Hartmann, Leo 25, 33, 560, 561, 565, 568
Hatzfeldt, Sophie von 25, 262, 332, 339, 342, 359, 362, 363, 369
Haussmann, Georges-Eugène 25, 401, 484, 567
Haydutlar 77, 705
Haymarket (bomba saldırısı) 273, 298, 621, 632, 705
Haziran Günleri 18-20, 40, 202, 204, 222, 252
Hecker (savcı) 25, 92, 107, 163, 203, 206, 219, 703
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 23, 25, 27, 39, 66, 74, 76, 77, 95, 96, 104, 105, 111, 145, 221, 430, 442
Heine, Heinrich 25, 67, 72, 77, 103, 104, 106, 113, 114, 115, 124, 157, 224, 227, 306, 326, 704
Heinzen, Karl 25, 129
Herr Vogt 353, 355
Herwegh, Emma 21, 25, 26, 101-107, 114, 115, 125, 129, 141, 157, 158, 160, 187-189, 198
Herzen, Aleksandr 26, 187, 390
Hess, Moses 26, 86, 87, 104, 121, 129, 130, 134, 150, 151, 157, 158, 166, 191, 192, 571, 699
Hıristiyanlığın Özü 95
Hirsch, Wilhelm 26, 286, 292
Hollanda 20, 32, 33, 38, 62, 64, 93, 127, 160, 247-250, 262, 300-362, 364, 370, 376, 377, 394, 411, 437, 456, 516, 520, 523, 524, 531
Hôtel de Ville (Paris) 164
Hugo, Victor 26, 102, 133, 183, 200, 282, 445, 460, 470, 540, 697
Humboldt, Alexander von 26, 124
Hume, David 26, 136
Hyndman, Henry 26, 28, 44, 423, 556, 568, 604, 605, 610, 611, 619, 638, 681

Ibsen, Henrik 26, 30, 616-618, 630
Imandt, Peter 26, 307, 316, 319
Imbert, Jacques 26, 175, 183
Irishman (gazete) 440
Isabella II (İspanya kraliçesi) 26, 464
İkinci Uluslararası İşçi Birliği (İkinci Enternasyonal) 26, 45, 626, 627, 641, 643, 656-658, 672, 673
İki Özgürlük Kavramı 19
İki Sicilya (Krallığı) (Sicilyateyn) 23
"İktisadi ve Felsefi Elyazmaları" 111
İlahi Komedya 21, 299
İngiltere 17-19, 22, 32, 35, 39, 43-46, 53, 54, 67, 74, 99, 104, 118, 121-123, 130, 132, 135, 136, 139,-141, 145, 147, 150, 151, 158, 161, 165, 167, 174, 185, 201, 214, 222, 226, 227, 231, 234-237, 242, 244, 250, 253, 261, 265, 268, 273, 274, 276, 308, 316, 318, 324, 340-342, 345-347, 354, 362, 364, 366, 383, 384, 390, 391, 394, 399, 403, 404, 406, 410, 416, 418,

419, 423, 427, 429, 433-436, 440, 446, 447, 449, 450, 452, 454, 457, 461, 466, 468, 470, 473, 476, 497, 498, 501, 508, 514, 523, 525, 529, 531, 539, 542, 545, 548, 552, 553, 556, 558, 559, 568, 575, 579, 583, 585, 606, 611, 612, 615, 618, 620, 622, 624, 626, 627, 635, 637, 657, 663, 667, 674, 689, 694, 700, 706
intihar 21, 46, 49, 389, 407, 554, 679, 682, 688
İrlanda 21, 27, 32, 33, 36, 37, 43, 122, 131, 138, 233, 268, 298, 316, 321, 386, 406, 433-436, 440, 446, 452-454, 461, 516, 568, 588, 631, 638, 657, 659, 695, 703
İrlanda Cumhuriyetçi Birliği 434
İspanya 17, 28, 43, 46, 493, 496, 497, 504, 505, 510, 512, 513, 515, 520, 525, 686 İsviçre 17, 19, 29, 32, 35, 37, 95, 102, 129, 133, 139, 148, 172, 173, 206, 212, 221, 226, 237, 268, 294, 304, 325, 347, 420, 471, 476, 504, 518, 523, 581, 582, 602, 603, 615, 666
isyan 39, 46, 55, 65, 66, 73, 113, 119, 150, 172, 174, 194, 217, 260, 273, 291, 334, 335, 398, 423, 432, 433, 480, 483, 519, 659
işçi hakları 45, 192, 384, 387
işçi hareketi 37, 175, 384, 551
işçi sınıfı 18-22, 24, 27-30, 32, 36, 51, 110, 122, 129, 133, 140, 168, 191, 259, 337, 340, 366, 383, 384, 389, 391, 401, 428, 518, 530, 542, 547, 606, 618, 643, 657, 670
"İşçi Sınıflarına Sesleniş" 42, 388
işgünü 21, 45, 194, 424, 428, 638, 642, 644, 658, 677
İtalya 17, 21, 23, 24, 31, 33, 35, 172, 173, 237, 347, 390, 504, 507, 518, 531, 533, 577

J. Williams (müstear ad) (Jenny Marx [kızı]) 30, 457, 458, 486 Jakoben 30, 204, 453
Jaurès, Jean 26, 689
Jena Üniversitesi 82
Johnson, Andrew 26, 320, 395
Johnson, Samuel 320
Jones, Ernest 27, 140, 435, 437, 702
Jottrand, Lucien 27, 152, 179
Jung, Georg 27, 86, 88, 106, 123, 129, 412, 508
Justice (gazete) 557, 562, 604, 655, 674, 683, 684, 698

kadın hakları 29, 31, 143, 618, 629
Kadınlar ve Sosyalizm 617
Kanlı Hafta (Paris) 484, 487
Kanlı Pazar (Londra) 29, 631, 632
kanser 558, 563
Kant, Immanuel 27, 61, 442
Kanun Kaçakları Birliği 31
Kapital 1, 3, 5, 18, 21, 23, 27, 28, 30, 31, 34-36, 38, 42-45, 54, 55, 94, 117, 235, 260, 265, 267, 307, 338, 343, 385, 387, 389, 391, 393-395, 397, 398, 399, 403, 405-407, 409-417, 419-433, 435, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 447, 449-451, 453, 455, 457, 459, 461, 463, 465, 467, 469, 471, 473, 475, 479, 481, 483, 485, 487, 489, 491, 495, 497, 503, 507, 510, 511, 517-519, 524, 526, 529, 530, 535, 542, 543, 547, 553, 556, 565, 568, 571, 572, 574, 599, 601, 603-605, 607, 613, 614, 620, 623, 629, 642, 645, 660, 662, 664, 667, 672, 683, 697, 706
kapitalist 45, 51, 122, 267, 268, 324, 329, 340, 367, 383, 389, 423-428, 506, 516, 517, 530, 547, 595, 604, 606, 614, 615, 619, 620, 626, 627, 634, 657, 662, 685
kapitalizm 51, 267, 279, 332, 407, 635
Karlsbad (kaplıca) 23, 27, 33, 530, 532-537, 543, 544, 546, 549-551, 702, 705
karşıdevrim 202, 223
Katolik-Protestan (çatışması) 72
Kautsky, Karl 27, 46, 107, 126, 181, 249(dipnot), 279, 365, 462, 565, 609, 611, 643, 649, 673, 674, 683, 689
Kautsky, Louise 24, 27, 46, 107, 126, 181, 249(dipnot), 250(dipnot), 279, 365, 462, 565, 572, 609, 611, 643, 649, 650, 661, 672-674, 682, 683, 689
Kelly, Thomas 27, 434, 435, 451
Kératry, Emile de 27, 483, 494-497
Kırım Savaşı 32, 317, 318, 327
kıtlık 138, 175, 268, 454, 615, 666
Kickham, Charles 27, 457
kilise 73, 80, 186, 333, 432
King's Road (Londra) 237
Kinkel, Gottfried 27, 290, 342
Kolokol (dergi) 26
komplo 39, 111, 177, 183, 242, 244, 252, 276, 449, 459, 465, 651
Komün (Paris/1871 Komünü) 22-24, 28-31, 36, 43, 44, 385, 387, 389, 391, 393, 395, 397, 399, 403, 405, 407, 409, 411, 413, 415, 417, 419, 421, 423, 425, 427, 429, 431, 433, 435, 437, 439, 441, 443, 447, 449, 451, 453, 455, 457, 459, 461, 463, 465, 467, 469, 471, 473, 475, 479, 481-491, 495, 497, 498, 501, 502, 504, 505, 507, 511, 516-518, 520, 526, 541, 545-547, 554, 564, 568, 571, 581, 582, 585, 586, 588, 589, 596, 604, 607, 626, 642, 702, 705
Komüncü(ler) 25, 28, 485, 487, 498, 501, 515, 528
Komünist Birlik 18, 20-24, 26, 29, 32-38, 40, 41, 158, 161, 162, 178, 188, 192, 202, 234, 236, 237, 240, 244, 253-255, 276, 291, 297, 350, 396, 461, 486, 703

Komünist Birlik Merkez Komitesi 34, 38
Komünist Birlik Merkez Yönetimi 40, 41
Komünist Haberleşme Komitesi 24, 39, 147, 153
Komünist İşçiler Eğitim Derneği 139, 299, 623
Komünist Manifesto 23, 127, 155, 162, 167, 189, 254, 279, 384, 423, 450, 517, 604, 613, 629, 697
"Komünist Partisi'nin Almanya'daki Talepleri" 189
komünizm 100, 108, 111, 113, 114, 130, 133, 140, 149, 154, 168, 192, 251, 269, 273, 620
Kossuth, Louis 27, 244, 282, 301
Kovalevsky, Maksim 27, 531, 544
kölelik 52, 153, 301, 371, 399
Köln 17-22, 24-27, 29, 32, 34, 36-41, 71, 80, 83, 86-90, 93-95, 101, 104-106, 112, 118, 121, 123, 129, 135, 151, 189, 191-193, 195, 197, 198, 202-207, 210, 212, 214-218, 224, 226, 231, 236, 240, 250, 254, 260, 268, 281, 284, 286, 288, 290, 292, 294, 301, 306, 316, 318, 350, 352, 388, 396, 543, 552, 702, 706
Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat 294, 702
Köln İşçi Birliği 24
Köln Komünist Davası 18, 20, 21, 29, 32, 34, 36
Kreuz, Marianne 27
Kriege, Hermann 27, 149
Krupskaya, Nadia 27, 685, 686
Kugelmann(lar) 28, 415, 416, 420, 421, 429, 433, 435, 437, 442, 450, 454, 462, 463, 465, 471, 476, 482, 485, 489, 491, 492, 498, 503, 507, 510, 511, 512, 514, 515, 520, 524, 526, 529, 533, 536, 666, 703
Kugelmann, Franzisca 534
Kugelmann, Gertruda 27, 264
Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi 18, 123, 124, 146, 306, 352, 415
Kutsal İttifak 185
Kutsal Topraklar 317
Kuzey Amerika Sosyalist İşçi Partisi 621

Labour Elector (gazete) 639
Lachâtre, Maurice 28, 510
Lafargue, Charles-Étienne "Schnapps" veya "Fouchtra" (torunu) 28, 441, 442
Lafargue, François 448, 481
Lafargue, Laura 22, 30, 34, 46, 250(dipnot), 280, 307, 399, 400, 412, 444, 462, 491, 515, 536, 572, 584, 591, 611, 612, 625, 637, 655, 665, 674, 684, 690, 697, 701, 702
Lafargue, Paul "Tooley" 23, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 43, 69, 279, 393, 399-401, 438, 444, 476, 498, 536, 587, 682, 685, 688, 697, 700, 701
Lafargue 22, 23, 25, 28-32, 34, 43-46, 69, 279, 280, 307, 393, 394, 399-405, 407-412, 417-421, 435-438, 441, 443, 444, 447-450, 455, 456, 459, 460, 462, 467, 468, 471, 472, 476, 481-483, 490-492, 494-498, 502, 508, 510, 512, 513, 515, 523-526, 530, 536, 540, 552, 553, 557, 558, 572, 580-584, 587, 591, 602, 603, 605-607, 611, 612, 620, 621, 625, 627, 629, 634, 637, 641, 642, 644, 646, 650-655, 657, 659, 662, 665, 667, 671, 672, 674, 677, 681, 682, 684-690, 697, 700-702
Lahey 43, 516, 519, 520, 521, 523, 524, 529, 621, 700
laiklik 17, 19
laissez-faire 33, 35, 384
La Marseillaise (gazete) 32, 34, 454-458, 463
Lamartine, Alphonse Marie Louise de 28, 194, 200, 238
Lancaster, Edith 28, 678
La Réforme (gazete) 23, 178
La Renaissance (gazete) 448
La Rive Gauche (gazete) 393, 394, 403
Lassalle, Ferdinand 22, 25, 28, 42, 52, 226, 262, 327, 332-334, 336, 338, 339, 341-345, 353, 359, 360, 362-365, 368-370, 379, 384, 386, 387, 461, 465, 531, 541
Lavrov, Pyotr 28, 572
Leaders of Modern Thought (dergi) 571
Lecomte, Claude 28, 31, 36, 478, 479, 485
Ledru-Rollin, Alexandre 28, 173, 194, 207, 223, 273, 279, 470
Lees, Edith 28, 617
Le Gaulois (gazete) 512
Leicester Meydanı 231-233, 237, 241, 502
Lelewel, Joachim 28, 152
Le Lubez, Victor 28, 387
Le Moussu, Benjamin 29, 525
Lenin, Vladimir 27, 29, 36, 45, 46, 239, 514, 667, 670, 685, 686, 690, 702
Le Réveil (haftalık gazete) 466
Leopold I (Belçika kralı) 29, 127, 178
Leske, Karl Friedrich Julius 29, 145, 152, 160, 226
Le Socialiste (gazete) 651
Lessner, Friedrich 29, 162, 167, 270, 276, 293, 390, 505, 670
liberalizm 100, 108, 110, 384
liberal reformlar 454
Lichnowsky, Felix 29, 205
Liebknecht, Ernestine 327, 357, 379, 380, 391, 392, 399, 400, 405, 410, 412, 413, 430, 433, 443, 506
Liebknecht, Natalie 549, 678, 679, 683
Liebknecht, Wilhelm "Kütüphane" 29, 42, 45, 69, 252, 465, 492, 498, 514, 515, 535, 536, 548, 572, 591, 674, 683, 700

liman (işçileri) 20, 36, 45, 161, 330, 638-641, 643, 658
Lincoln, Abraham 17, 29, 42, 359, 360, 371, 383, 391, 392, 395
Linnell, Alfred 29, 632
Lissagaray, Hippolyte- Prosper- Olivier 29, 474, 475, 476, 480, 481, 487, 491, 492, 501, 502, 511, 512, 514, 525-528, 532, 534, 535, 540, 541, 545, 546, 552, 557, 558, 563, 569, 576, 579, 587, 681, 702
Londra 17-45, 49, 53, 54, 135, 137-141, 155, 158, 160, 162, 164, 167, 170, 173, 178, 184, 188, 206, 221, 226, 231-240, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 254-263, 265, 266, 268-292, 297-309, 315, 316, 318, 319, 321-329, 336-342, 345, 346, 349-353, 355, 357-359, 363-369, 371, 372, 375, 376, 377, 379, 383-391, 393, 395-401, 403, 406-409, 412, 414, 416, 417, 419, 420, 429, 432, 433, 436,-441, 445, 446, 450, 453-456, 458, 460-462, 465-468, 470, 471, 473, 476, 481, 482, 485-489, 491, 492, 498, 501-508, 511, 513, 514, 520, 521, 524, 526, 527, 529, 531, 532, 535, 538-540, 542-546, 550-554, 557, 559, 560, 562-569, 571, 573-575, 577, 579-581, 586-589, 591-594, 596, 599-604, 607, 609, 611-613, 615, 617-619, 622, 623, 625-629, 631-633, 635-640, 644, 647-649, 652, 655, 656, 657, 659, 661, 663-667, 670-672, 674-680, 682-684, 686, 693-706
Londra Sendikalar Konseyi 384, 387
Longuet 18, 21, 22, 24, 29, 30, 91, 96, 117, 134, 154, 163, 181, 190, 280, 327, 339, 379, 392, 393, 394, 399-404, 406, 412, 447, 456, 468, 476, 501, 502, 508-510, 512, 514, 515, 520, 523-526, 528, 530, 536-540, 543-545, 548, 549, 551-555, 557-564, 566, 568, 572-574, 577, 579-584, 586, 589, 600, 605, 627, 628, 646, 650, 661, 664, 669-671, 674, 681-683, 687, 688, 690, 694, 697, 702
Longuet, Charles 18, 21, 22, 24, 30, 327, 392, 401, 476, 508, 514, 515, 536, 537, 548, 549, 561, 572, 584, 586, 682, 687, 697
Longuet, Robert-Jean 91, 687
Lopatin, Herman 21, 476, 535
Lorenzo, Anselmo 30, 504, 505
Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i 285, 447, 697
Louis-Philippe (Fransa kralı) 18, 25, 30, 62, 99, 109, 124, 171, 173-175, 185, 194
Loustalot, Elisée 30
Luteryen 30, 64
Lyubavin, Nikolay 21, 30, 519, 535
MacMahon, Marie Edme Patrice 30, 485, 486, 541, 554
Madam Bovary 23, 618, 701
maddeci(lik) 424, 430
Maitland, Dollie 30, 377, 380, 391, 401, 405, 430, 541, 544, 547, 555, 559, 563, 564, 567, 569, 573, 575, 593, 605, 608, 670
Maitland Park 377, 380, 391, 401, 405, 430, 541, 544, 547, 555, 559, 563, 564, 573, 593, 605, 608, 670
Manchester 20, 21, 23, 25, 27, 35, 38, 121-123, 126, 136-139, 141, 166, 232, 248, 255, 261, 268, 272, 274-276, 288, 303, 305, 315, 319, 321, 325, 332, 334-336, 342, 344, 345, 350-352, 361, 362, 378, 379, 385, 386, 395, 399, 411, 417, 419, 429, 434-436, 439, 440, 443, 446, 450-453, 458, 462, 528, 529, 551, 588, 701, 702, 704, 705
Manchester Şehitleri 27, 704
Mann, Thomas 30, 612, 638, 647, 658, 659
Manning, Charles 30, 395
Manteuffel, Otto von 30, 208, 214, 215
Marx, Charles Louis Henri Edgar "Musch" (oğlu) 163, 260, 295, 307
Marx, Heinrich Guido "Fawksy" (oğlu) 237
Marx, Heinrich (babası) 33, 64, 65, 66, 69, 70, 72, 75, 77
Marx, Sophie (kız kardeşi) 65, 71
Marksçı 21, 583, 621
Marksizm 49, 77, 267, 581, 699
Marx Aveling, Jenny Julia Eleanor "Tussy" (kızı) 21, 28, 30, 34, 45, 107, 126, 181, 249(dipnot), 279, 365, 462, 611, 612, 625, 637, 650, 655, 665, 671, 674, 683, 684, 697, 698, 701, 702
Marx Kulübü 615
matematik 28, 63, 354, 423, 517, 553, 613
Mazzini, Giuseppe 31, 32, 172, 173, 244, 271, 279, 301, 387, 388, 390, 401, 403, 404
Meissner, Otto 31, 394, 397, 398, 410, 412, 414, 416, 420, 433, 517, 526, 534, 553, 574, 605
Merkez Konsey (Enternasyonal) 400
meta 426
Metternich, Clemens von 23, 31, 82, 172, 185, 210
Mevissen, Gustav 31, 89
Mevsimler Derneği 18, 39, 117
Michel, Louise 31, 128, 412, 455, 703
Mill, John Stuart, 31, 445, 466
Millerand, Etienne 31, 686
Milletlerin Zenginliği 35
Millière, Jean-Baptiste 31, 486
milliyetçilik 100, 108, 110
Mincke, Paul 31
miras 24, 315, 316, 320, 323, 360, 377, 385, 396, 481, 585, 648, 664, 676, 682

Modena Villaları 263, 377, 385, 388, 391, 393, 395, 411, 416, 438, 439, 440, 450, 460, 461, 470, 471, 476, 498, 502, 511, 524, 528, 532, 534, 541
Mohr (takma ad) 31, 50, 77, 269, 299, 322, 331, 336, 352, 419, 442, 486, 524, 528, 532, 533, 545, 572, 599, 600, 673, 686, 701
Moll, Joseph 22, 31, 139, 155, 156, 188, 237
Moore, George 32, 45, 525, 603, 607, 667-669
Moore, Sam 250(dipnot), 603, 607, 667, 668
Morris, William 32, 79, 605, 611, 612, 615, 632, 637, 701, 703
muhabir 88, 197, 639, 644
muhalefet 193, 222, 274, 355, 454, 465, 469, 474
Mulcahy, Dennis Dowling, 32, 457
Mülkiyet Nedir? 114

Napoléon I (Fransa imparatoru) 32, 285, 484
Napoléon III (Fransa imparatoru) 18, 20, 25, 32, 34-38, 43, 293, 317, 318, 401, 403, 447, 454, 455, 459, 463, 464, 467, 469, 498, 577, 630, 706
Napoléon Kanunları [Code Napoléon] 32, 190, 213
Napoléon Savaşları 317
Narodnaya Volya 25, 33, 625
National-Zeitung (gazete) 348, 349, 352, 354, 503
Nechayev, Sergey 30, 32, 518, 519, 521, 523
Neue Kölnische Zeitung (Yeni Köln Gazetesi) 218
Neue Rheinische Zeitung (Yeni Renanya Gazetesi) 22, 26, 34, 35, 40, 41, 191-193, 197, 202-207, 211, 212, 216, 217, 219, 238, 278, 347, 359
Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue (Yeni Renanya Gazetesi Politika-Ekonomi Dergisi) 35, 41, 238
New York 1, 21, 24, 36, 37, 41-43, 197, 219, 246, 248, 278, 281, 283, 289, 301, 323, 324, 331, 337, 339, 349, 364, 366, 390, 415, 489, 492, 502, 514, 521, 524, 558, 608, 621-623, 625, 626, 629, 634, 646, 650, 662, 697-706
New York Daily Tribune (gazete) 21, 41, 42, 197, 246, 278, 297, 301, 304, 306, 309, 315, 318, 326, 328-337, 346, 352, 359, 367, 489, 492, 514, 622, 625, 672, 698
New York Herald (gazete) 514, 623, 625, 698
New York World (gazete) 489, 492, 502, 698 nihilist 389, 518, 519, 537
Nikolay I (Rus çarı) 32, 91, 133, 317
Noel 60, 75, 90, 283, 284, 286, 302, 303, 319, 326, 329, 345, 346, 358, 366, 367, 372, 376, 385, 411, 531, 555, 563, 632
Noir, Victor 32, 454-456, 541
Northern Star (gazete) 140, 173, 177
Nothjung, Peter 32, 276

O'Brein, James Bronterre 32
O'Donovan Rossa, Jeremiah 32, 453, 454, 457, 458, 462, 463, 473, 476, 498, 703
odun (hırsızlığı) 90, 552
Olduğu ve Olması Gerektiği Şekliyle İnsanlık 148
Olmsted, Frederick Law 328
1830-1840, On Yılın Tarihi 109
Orsini, Cesare 32, 403, 404
Orsini, Felice 32, 403
orta sınıf 39, 40, 62, 82, 110, 136, 137, 148, 162, 192, 193, 202, 215, 256, 266, 325, 333, 346, 374, 443
Osmanlı (İmparatorluğu) 317
Oswald, Friedrich (müstear ad) (F. Engels) 23, 120, 121
Owen, Robert 33, 139
Oxford İngilizce Sözlüğü 24, 546, 568
oy hakkı 35, 110, 139, 183, 194, 617, 656
ölüm cezası 201, 301, 435
ölüm yıldönümü 44, 607, 614
özel mülkiyet 111, 112, 146
özerk yönetim 33
Özgür Emek Birliği 21, 677
Özgürler 89, 121, 192
Özgürlük Bildirgesi 29, 371, 383

Pall Mall Gazette (gazete) 35, 466, 488, 492, 618, 637, 698
Papa(lık) 33, 172, 223, 299
Paris 18-40, 43-46, 67, 96, 99-130, 131, 137, 140, 148, 150, 152, 153, 155-157, 160, 167, 171-178, 180-189, 192, 194, 198, 200-202, 204, 206, 207, 219, 221-227, 231, 232, 234, 239, 248, 264, 269, 271, 276, 283, 294, 318, 322, 326, 335, 350, 371, 372, 390, 393, 394, 400, 401, 403, 406, 407, 437, 438, 440-442, 446-451, 454-456, 458-461, 464-470, 472-490, 494, 501, 504, 506, 508-513, 517, 526, 530, 541, 556-559, 562- 564, 566, 567, 579, 580-582, 585-588, 593, 596, 602, 606, 607, 609, 620, 627, 629, 634, 641-645, 650-652, 654, 655, 662, 667, 671, 685-690, 694, 701-705
Paris kuşatması 37, 472, 475, 483, 704
Parnell, Charles Stewart 30, 33, 436, 568, 580
Perovskaya, Sofia 33, 560, 565
Philips, Antoinette "Nanette" (kuzini) 262, 365
Philips, Lion Benjamin (eniştesi) 33, 93, 152, 249, 250, 360, 364, 405, 439, 443, 444
Pieper, Wilhelm 33, 267, 269, 289, 305, 319-322, 325, 330
Plehanov, Georgi 33, 45, 642, 666, 667, 674, 704
Plutarkhos 33, 51, 52
Plutarkhos'un Hayatları 688, 700

Polonya 17, 28, 33, 42, 62, 139, 150, 161, 185, 188, 195, 279, 384, 385, 399, 406, 412, 439, 636
Polonya ayaklanması 161, 384, 412
Pove Ren 341
Progress (dergi) 604, 612, 697, 702
proletarya (diktatörlüğü) 34, 40, 62, 105, 113, 137, 153, 158, 162, 168, 192, 216, 239, 251, 340, 348, 430, 450, 616
propaganda(cı) 18, 19, 26, 28, 32, 34, 35, 39, 62, 90, 111, 123, 140, 173, 188, 203, 276, 284, 286, 347, 517, 530, 555, 622, 623, 667
protesto 133, 176, 182, 283, 402, 413, 450, 455, 466, 478, 521, 619, 626, 631, 640, 651
Proudhon, Pierre-Joseph 33, 37, 114, 123, 148, 150, 152, 153, 160, 225, 279, 286, 289, 387, 392, 393, 442, 465, 582
Prusya 17-20, 22-30, 34-43, 59, 61-64, 66, 67, 72, 81, 82, 85-91, 93, 100, 102, 104, 105, 113, 114, 116, 118, 119, 123, 124, 127, 129, 144, 147, 148, 157, 158, 162, 175, 177, 179, 184-188, 192, 193, 195, 197, 203-205, 208, 211, 212, 214-219, 236, 241-244, 248, 250, 258, 270, 272, 274, 276, 278, 280, 284, 286, 291, 292, 294, 297, 316, 324, 332, 340, 341, 351, 354, 359, 361, 362, 364, 386, 388, 407, 408, 433, 464-467, 469, 473-477, 483, 488, 502, 511, 549, 585, 636, 644, 653, 666, 699, 706

Radford, Ernest 30, 34, 565, 575
radikal 18, 20, 24-26, 31, 32, 35, 39, 41, 55, 64, 76, 83, 85, 86, 100, 101, 104, 118, 136, 139, 143, 146, 147, 151, 161, 175, 185, 186, 189, 192, 194, 217, 239, 242, 244, 250, 291, 355, 387, 393, 394, 402, 407, 439, 468, 474, 506, 511, 520, 559, 578, 587, 632, 654, 686
radikalizm 110
Ramsgate 337, 370, 385, 386, 506, 532, 550, 553, 557, 558, 559, 589, 694
Raspail, François 34, 470
Reich 19, 473, 476
Reichstag 18-20, 29, 413, 472, 551, 570, 618, 643, 658
Renanya 20, 22, 35, 39, 40, 64, 66, 67, 72, 77, 86, 87, 90, 91, 93, 100, 107, 119, 129, 130, 165, 190, 191, 197, 208, 212, 214, 216, 217, 235, 277, 364, 376, 502
Rheinische Zeitung (Renanya Gazetesi) 20, 22, 25-27, 31, 34, 35, 39-41, 86-91, 106, 118, 121, 122, 129, 191-193, 195, 197, 202-207, 211, 212, 216, 217, 219, 238, 278, 347, 359
Ricardo, David 34, 117, 136
Richardson, Lillian 24, 672, 675
Robinson Crusoe 22, 396, 427
Rochefort, Henri de 34, 456
Roma'da İç Savaşlar 359
Romantizm 18, 24, 26, 60
Roma Tarihi 17
Rouge et Noir (dergi) 541
Rousseau, Jean-Jacques 64, 77, 95
Roy, Joseph 34, 510, 515, 517
Ruge, Arnold 24, 34, 39, 85, 86, 88, 91, 93, 94, 96, 101-107, 114, 115, 117, 118, 122, 124, 279
Rusya 17, 19, 20, 22, 26, 28, 29, 32, 42, 45, 46, 49, 74, 117, 133, 185, 280, 304, 316-318, 332, 340, 350, 383-385, 389, 399, 439, 442, 450, 470, 476, 507, 517, 519, 525, 530, 533, 553, 554, 560, 606, 615, 625, 634-636, 641, 642, 666, 667, 686, 690, 697
Rutenberg, Adolf 34, 76, 88

Saint-Simon, Claude Henri de 34, 61, 430
Salt, Henry 34, 623, 704
sanayi 22, 62, 67, 113, 119, 132, 133, 136-138, 141, 153, 167-169, 182, 265, 266, 384, 427, 446, 626, 650, 651
sanayileşme 655, 666
Sand, George 34, 102, 104, 183
sansür 85, 100, 133, 191, 301, 333
Saturday Review (dergi) 433
savaş 20, 28, 32, 50, 51, 54, 77, 85, 172, 193, 201, 203, 210-212, 219, 226, 252, 268, 285, 299, 300, 305, 316-318, 324, 347, 360, 363, 366, 367, 396, 398, 402, 403, 407, 408, 436, 452, 464, 466, 471, 480, 481, 483, 485, 489, 516, 519, 542, 554, 563, 629, 631, 632, 657, 658, 677, 690
"Savaş Üzerine Notlar" 466
Schapper, Karl 34, 139, 158, 161, 188, 189, 203, 212, 213, 254, 461
Schiller, Johann Christoph Friedrich von 27, 34, 63, 68, 77, 79, 340, 378, 533, 705
Schorlemmer, Carl 35, 634
Schöler, Lina 34, 169, 224, 438
Schramm, Conrad 31, 35, 241, 253, 269, 305
Schreiner, Olive 35, 357, 609, 612, 616, 617, 625, 699, 700, 704
Schurz, Carl 27, 35, 69, 91, 190, 197-199, 283, 295, 311, 705
Scott, Walter 35, 300, 511
Sefaletin Felsefesi 153
sendika(cılık) 20, 22, 25, 30, 36, 37, 45, 139, 606, 627, 638, 639, 656, 657, 685
serbest ticaret 90, 167
sessizlik komplosu 343
Shakespeare, William 24, 26, 35, 63, 65, 278, 300, 320, 327, 351, 360, 362, 385, 418, 458, 546, 547, 556, 584, 600, 630, 705

Shaw, George Bernard 35, 568, 572, 600, 601, 605, 611, 616, 618, 624, 625, 633, 637, 678, 691, 697, 705
Shelley, Percy Bysshe 35, 95, 246, 600, 645, 698, 702, 705
sığınmacı 35, 41, 147, 148
sıkıyönetim 201, 206, 211, 277, 467
sınıf çatışması 168
sınıfsız toplum 560
sınır dışı 26, 34, 39-41, 104, 116, 123, 124, 128, 147, 176-179, 181, 192, 203, 206, 214, 216, 242, 243, 260, 274, 327, 403, 437, 460, 496, 508, 514, 595
Sicilya 23, 40, 172, 173, 223
Silezya 38, 113, 116, 151, 184, 215, 280
Silezyalı dokumacılar 114
Siyonist 26
Smith, Adam 35, 117, 136, 227, 430, 475, 476, 491, 492, 498, 611, 612, 625, 637, 705
Sosyal Demokrat Federasyonu 20, 26, 28, 36, 44, 610-612, 619, 680, 684
Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Almanya) 465, 475
Sosyalist Birlik 32, 44, 611, 612, 615, 616
sosyalizm 21, 26, 30, 32, 38, 44, 60, 62, 67, 100, 108, 110, 133, 140, 154, 197, 239, 390, 465, 553, 605, 615, 618, 620, 629, 636, 657, 659, 687
sömürü 67, 138, 427, 618
Staël, Madame de, 35, 406, 412, 561, 705
Stanton, Edward 35, 629
Stanton, Elizabeth Cady 35, 629
Stieber, Wilhelm 36, 274, 280, 286, 291, 292
Sue, Eugène 36, 123
suikast 17, 21, 25, 31-33, 36, 44, 116, 242, 282, 286, 308, 399, 403, 407, 459, 460, 461, 551, 560, 667
Sürgünün Büyük Adamları 289, 294
Sydenham 21, 24, 670, 672, 676, 680, 681, 683, 684, 698
şansölye 19, 31
şiir 73, 75, 81, 102, 207, 227, 375, 580, 630

tarihsel maddecilik 159
Techow, Gustav 36, 244
Tedesco, Victor 36, 161, 176
Tembellik Hakkı 558, 702
Temsilciler Meclisi 23, 26, 31, 174
Tenge, Therese 36, 415, 416, 430
terör 195, 210, 211, 218, 520
The Commonwealth (gazete) 24
The Irish People (gazete) 27, 32, 453, 457
The Red Republican (gazete) 25, 254
The Sun (gazete) 36
The Times (gazete) 318, 395, 399, 400, 491, 698
Thomas, Clément 27, 30, 31, 36, 107, 139, 190, 434, 451, 462, 463, 476, 479, 485, 491, 705
Thorne, William James 36, 637-640, 644, 647, 672, 674, 677, 681, 706
Tillett, Ben 36, 639
tiyatro 17, 34, 71, 195, 362, 368, 369, 576, 615, 622, 623, 631, 633, 634, 656, 660, 675
Tocqueville, Alexis de 36, 62, 69, 169, 174, 180, 194, 195, 199, 201, 208, 227, 246, 706
To-Day (dergi) 604, 605, 637
toplumsal evrim(ci) 251
Toprak Ligi 568, 600
Tory 24, 657
Trafalgar Meydanı 619, 631, 632
Trent (Olayı) 366, 367
Trier 22, 27, 30, 37, 59, 60, 63-68, 70-72, 75, 76, 78, 79, 81, 83-86, 88, 107, 109, 115, 125, 130, 135, 136, 143, 144, 147, 148, 151, 163, 165, 177, 178, 189, 192, 207, 208, 215, 218, 224, 232, 257, 258, 260, 272, 304, 306, 320, 322-324, 364, 370, 374, 376, 522, 552, 567, 694, 697, 704
Trochu, Louis Jules 36, 469, 470, 473, 474
Turgenyev, İvan 36, 109, 531, 533, 537
tutuklama 39, 205, 206, 217, 456, 474, 483, 496, 511, 582
Türkiye 304, 316-318

Ulusal Meclis (Fransa) 18, 20, 21, 33, 194, 195, 200, 201, 204, 214, 219, 222, 223, 282, 475
Ulusal Savunma Hükümeti (Fransa) 23, 36, 37, 43, 468, 469, 473
Ulusal Sendikalar Federasyonu (Fransa) 620
Uluslararası Demokratik Birlik 40, 159, 166
Ulyanov, Aleksandr 29, 36, 667
Ücretli Emek ve Sermaye 613, 702
Üç İmparator Birliği 530
Üçüncü Cumhuriyet 30, 701
üretim araçları 424, 426, 427
ütopyacı (sosyalist/sosyalizm) 22, 27, 37, 54, 60, 63, 77, 148, 149, 155, 162, 502, 547, 620, 640
Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi 613, 660, 682, 697

Vanity Fair (dergi) 502
vasiyet(name) 21, ,378, 664, 674, 684
vatana ihanet 276, 518, 653, 654
Vendôme (Meydanı/Sütunu) 484
Verlaine, Paul 36, 484
Versailles 30, 38, 473, 474, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 491

Viktorya (Birleşik Krallık kraliçesi) 17, 36, 53, 231, 242, 366, 553, 631, 643
Viktorya Dönemi 350, 366, 574, 635, 698-701, 703-706
Vinoy, Joseph 37, 474
Viyana 28, 43, 72, 171, 185, 186, 204, 210, 234, 273, 293, 318, 364, 489, 530, 533, 543, 649
Viyana Kongresi 171, 185
Vogler, Carl 37, 157, 180
Vogt, Carl 37, 347-356, 359-361, 388
Voltaire 64, 77
Vorwärts! 20, 26, 31, 39, 114, 116, 123, 124, 157
Wagner, Richard 37, 216, 217, 319, 546, 549
Washburne, Elihu Benjamin 37, 295, 462, 463, 468, 469, 472, 475, 476, 706
Waterloo (1815) 32, 681
Webb, Beatrice 37, 602, 612, 633, 706
Webb, Sidney James 633
Weerth, Georg 37, 115, 152, 161, 191, 207, 231, 236, 305, 326, 461
Weitling, Wilhelm 37, 148-151, 156, 160
Westphalen, Edgar von 22, 23, 27, 31, 33, 34, 37, 59-61, 63-68, 71, 75-80, 82, 84-86, 88, 91, 94, 130, 143, 148, 156, 209, 220, 232, 246, 257, 258, 273, 274, 278, 320, 322, 323, 327, 339, 341, 348, 356, 357, 365, 376, 386, 391, 395, 399, 400, 413, 534, 551, 686, 694
Westphalen, Ferdinand von 22, 23, 27, 31, 33, 34, 37, 59-61, 63-68, 71, 75-80, 82, 84-86, 88, 91, 94, 130, 143, 148, 156, 209, 220, 232, 246, 257, 258, 273, 274, 278, 320, 322, 323, 327, 339, 341, 348, 356, 357, 365, 376, 386, 391, 395, 399, 400, 413, 534, 551, 686, 694
Westphalen, Caroline von 27, 37, 84, 94, 143, 322, 323
Westphalen, Jenny von 31, 33, 65, 68, 71, 75, 79, 91, 257, 686
Westphalen, Louise von 68, 209, 220, 246, 327, 339, 356, 357, 365
Westphalen, Ludwig von 37, 59, 61, 63-66, 77, 80, 82, 85
Weydemeyer, Joseph 37, 129, 148, 151, 188, 225, 226, 238, 240, 241, 245, 255, 277, 278, 281, 283-285, 287, 289, 301, 335, 361, 367, 389, 461
Wight Adası (İngiltere) 531, 545, 574, 575, 577, 582, 593, 603, 615, 702
Wilhelm I (Prusya kralı, imparatoru) 36, 38, 359, 643
Wilhelm II (Almanya imparatoru) 38, 643
Willich, August 31, 38, 191, 236, 242, 250-254, 269, 276, 291, 292, 305, 367
Wolff, Ferdinand "Kızıl Wolff" 38, 151, 152, 166, 180, 219, 224, 236, 260, 269, 284, 298, 326, 373
Wolff, Wilhelm "Lupus" 25, 38, 151, 158, 176, 177, 189, 206, 260, 278, 281, 284, 290, 305, 306, 325, 330, 342, 350, 377, 378, 394, 396, 419, 461
"Wuppertal'dan Mektuplar" 120

Yahudi(ler) 30, 52, 63, 64, 70, 72, 104, 105, 109, 196, 242, 393, 419, 423, 574, 636, 670, 676, 679, 681
"Yahudi Sorunu" 104, 105
Yeni Amerikan Ansiklopedisi 330
Yeni Madrid Federasyonu 43, 515
Yeni Shakespeare Topluluğu 24, 546
Yurtsever Hayaller 129
Yurttaş Kral 30, 62

Zalim Yüzyıl 32, 317
Zaltbommel 247, 248, 361
zanaatkâr 129, 196, 235, 426
Zetkin, Clara 38, 280, 642, 665, 673
Zola, Émile 38, 620, 630, 706

1 Mayıs 21, 45, 106, 265, 275, 339, 364, 460, 483, 620, 642-644, 650, 651, 657, 677
1844 Elyazmaları 111, 117, 343
1871 Komünü'nün Tarihi 541

Karl ve Jenny Marx, kızları Jennychen, Laura ve Tussy, en yakın dostları ve dava arkadaşları "General" Friedrich Engels... "Marx Partisi"nin öteki üyeleri olan damatlar, renkli karakterler, devrimciler, sürgünler ve kimi zaman korkuyla kimi zaman umutla dolu canlı bir aile ortamı... Tarihe yeni bir gözle bakıp bambaşka bir gelecek gören Marx ve Engels'le birlikte dünyayı, kurulu düzeni değiştirmeye çalışan insanlar ve tarihin hızla aktığı 19. yüzyılda Avrupa...

Mary Gabriel, Marx'ın geniş ailesinin hikâyesini, dönemin önemli olayları ışığında ve Marx'ın önemli eserleriyle harmanlayarak anlatıyor. Gabriel, aile üyelerinin hayat hikâyelerini kaleme aldıkça, Marx'ın dünyayı değiştiren metinlerinde yazılanlar kadar bu metinlerin yazım süreçlerinin ve zamanındaki etkilerinin de önemli olduğunu keşfediyor. İşte *Aşk ve Kapital*'i benzer çalışmalardan ayıran da özellikle bu etkileşim üzerinde durması: Yazara göre, Jenny ve Karl arasındaki özveriye dayalı ilişkinin doğası anlaşılmadan, *Kapital*'in yazım sürecini hakkıyla değerlendirmek zor olacaktır. Veya bizzat Mary Gabriel'in sözleriyle, "Marx ailesindeki kadınlar olmasaydı Karl Marx var olmazdı ve Karl Marx olmasaydı, dünya bugün bildiğimiz dünya olmazdı."

Marx'ın ölümünden sonra geride bıraktığı yazı ve notlarını düzenleme görevini memnuniyetle üstlenen Engels, Laura'ya yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "Aklım almıyor! Kafasında böylesine heybetli keşifler, bütünlüklü ve eksiksiz bir bilimsel devrim bulunan bir insan, bunları nasıl yirmi yıl orada tutabilmiş?"

Aşk ve Kapital, bir anlamda, Engels'in bu sorusunu değiştirerek "Neden?" diye soruyor. *Kapital*'in diğer ciltlerinin yazımı neden Marx'ın ölümünden sonraya kalıyor? Her okurun, bu büyük devrimcinin mücadelesi ile ailesi arasında kurmaya çalıştığı dengeyi, tereddüt, umut ve hayal kırıklıklarını okuyarak bu soruya kendince bir cevap bulacağına inanıyoruz.

Kapak Resmi: Gan Zhen-Lan, Weng Qing-Meng, "Karl Marx, Ailesiyle Birlikte", 1933, suluboya.

HAN 002979 THG

64 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-340-2

9 786051 723402

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap